PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

1968 - 1969
1 - 2

INŠTITUT ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

PRISPEVKI ZA ZGODOVINO DELAVSKEGA GIBANJA

LETNIK VIII-IX ŠTEVILKA 1-2

LJUBLJANA 1968—1969

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE WORKER'S MOVEMENT
СООБЩЕНИЯ ПО ИСТОРИИ РАБОЧЕГО ДВИЖЕНИЯ
CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU MOUVEMENT OUVRIER
BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE DER ARBEITERBEWEGUNG

Uredniški odbor
Dr. Marijan Britovšek, Ferdo Fischer, Milica Kacin-Wohinz,
Ivan Križnar, Bogdan Osolnik, dr. France Škerl, dr. Jože Šorn
Odgovorni urednik Bogdan Osolnik

Zamenjave (обмен, Exchanges, Austausch):
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana,
SFR Jugoslavija

Založil
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
Zanj Bogdan Osolnik, direktor

Tiskalo ČZP »Soča« v Novi Gorici

Jože Šorn

Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918

Ta razprava je neposredno nadaljevanje večjega prispevka, ki ga je objavil Zgodovinski časopis, XVIII, Ljubljana 1964, na straneh 7—74 z naslovom »Premogovništvo na slovenskem ozemlju do sredine 19. stoletja«, in manjšega članka z naslovom »Rudarji v naših premogovnikih ob koncu fevdalnega družbenega sistema«, ki je izšel v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja, IV, Ljubljana 1963, na straneh 79—93. V obeh tekstih sem obdelal premogovništvo in njegove rudarje v času fevdalnega družbenega sistema v Avstriji.

Monografijo nadaljujem z opisom iste teme v času kapitalističnega družbenega sistema v habsburški monarhiji. Tudi ta razprava je grajena po isti metodi: lastništvu, proizvodnji, udeležbi tujega kapitala in podobnim problemom so namenjena posebna poglavja, delavstvu in njegovemu položaju pa spet posebna poglavja; faktografsko potezo opisa sem obdržal, kajti tekst je koncipiran le kot osnova za sintezo industrializacije slovenskega ozemlja in s tem le kot del naše gospodarske zgodovine; elementov krajevnozgodovinskega značaja nisem izločil, ker so ti — prvič — tudi del zgodovinskega dogajanja, ki ga ne smemo prezreti, in ker se — drugič — tako nazorneje pokaže, kateri bazeni so bili področje velekapitala, kaj pa je bilo prepuščeno skromnejšemu kapitalu (in posledično: kje se je delavsko gibanje najprej in najmočneje zasidralo in kje je ostalo na repu dogajanja).

Dinamika napredka neagrarnih gospodarskih panog je bila po letu 1848 z uveljavitvijo novega družbenega sistema močnejša kot prej. V prav kratkem času se je akumulirani kapital sprostil in se izoblikoval v gospodarski liberalizem, takrat edini možni ekonomski in družbeni sistem. Nekdanji grosistični kapital so pričele spodrivati banke, pospešeno so se gradile železnice s parnimi stroji kot vodilnimi potrošniki premoga, množičnemu ustanavljanju delniških družb z najraznovrstnejšimi cilji je sledila skupina zelo močnih specializiranih delniških družb, na primer tudi premogovniških družb, ki so dobile v svoje roke velike komplekse premogovih ležišč, osnovne surovine industrije in železniškega ter pomorskega prometa.[1]

[1] Francoski kapital, ki je imel pozneje velik vpliv na avstrijsko gospodarsko življenje, je imel na primer že v letu 1839 prek 800 delniških družb, od tega 11 bančnih, 20 za gradnjo kanalov, 21 železniških, 92 fabriških in manufakturnih, 14 železarskih, 44

V pričujoči razpravi o našem premogovništvu raziščem torej najprej vprašanje kapitala, se pravi, nastanek in delovanje vseh tistih družb in posameznikov, ki so investirali svoj kapital v eksploatacijo premoga in s tem ustvarili rudnike, ki so njim služili kot vir dobička, potrošnikom kot vir oskrbe z moderno surovino, delavcem kot vir zaslužka in aglomeracije delovne sile sploh.

Vprašanje tržišča ne obravnavam posebej in podrobno, ker bi to ne pripeljalo nikamor; domala vsaka tovarna je uporabljala že premog, skoraj vsa gospodinjstva razen kmečkih so kurila s premogom, železniške proge pa so se daljšale iz desetletja v desetletje. Potrošnjo premoga zajamem sintetično v obliki razpredelnice o proizvodnji premoga. Ker se je potrošil ves proizvedeni premog, je diagram proizvodnje hkrati tudi diagram potrošnje.

Problemom delavskega razreda oziroma rudarjev kot njegovega sestavnega dela so namenjena na koncu razprave posebna poglavja. Kot sta bila železo in premog po eni strani glavna stebra kapitalizma, tako sta postala oba elementa po drugi strani glavna stebra socialne demokracije. Vendar mi je metoda dela narekovala obdelavo le tistih problemov naših rudarjev, ki so bili v neposredni zvezi z delom v podjetju, v premogovniku. Rudarjevo javno življenje zunaj podjetja — na primer v političnih, strokovnih, prosvetnih organizacijah in raznih društvih — torej ne sodi v okvir te razprave. Čestokrat je prav težko ali celo nemogoče ločiti dogodke v podjetju od dogajanj zunaj njega, vendar je le treba nekje potegniti črto in razmejiti obe vrsti delavčevega življenja, delo v podjetju in dejavnost v organizaciji.

* * *

Ni treba posebej naglasiti, da je ta razprava obdelala samo enega izmed več problemov zgodovine premogovništva. Neobdelana je tehnična stran opremljenosti rudnikov, dalje na primer graditev rudniških bolnic in ambulant, pa stanovanjskih »kasarn« in tako dalje, da ne omenjam določanja cen premoga in računanja rudarskih mezd. Veliko bolj gre za proizvodnjo premoga, za število zaposlenih rudarjev, za angažma kapitala raznih provenienc, za razrast raznih premogovniških družb. V zvezi s tem, pa tudi sicer naj opozorim na tri naša dela, ki imajo vsako po svoje mnogo dobrih podrobnosti: 1. Janko Orožen, Zgodovina Trbovelj, Hrastnika in Dola, I, Od početka do 1918, Trbovlje 1958. — 2. Ivan Češmiga, Rudarstvo LR Slovenije, Ljubljana 1959. — 3. Igor Vrišer, Rudarska mesta Zagorje, Trbovlje, Hrastnik, Ljubljana 1963.

UVOD

RUDARSKI REDI IN RUDARSKE OBLASTI

Najprej naj se na kratko orišeta rudarska zakonodaja in rudarskopravna administracija ter pojasnijo nekateri rudarskotehnični pojmi, da se bomo laže orientirali v rudarstvu v splošnem, ker ima ta veja gospodarstva neke specifičnosti, ki jih druge gospodarske panoge ne poznajo (n. pr. industrija, trgovina, promet, gozdarstvo). Te specifičnosti so v tem, da je treba rudo ali rudnino kopati pod

premogovniških, 42 za pomorski promet, 110 časniških, itd. Nominalna vrednost vseh 1,610.000 delnic je znašala 1.500,000.000 frankov (Innerösterreichisches Industrie- und Gewerbeblatt . . ., Grätz, I. Jgg 1839, str. 132). — Avstrija je komaj leta 1870 imela 350 delniških družb, leta 1875 pa 557 takih družb.

zemeljskim površjem, kar je zvezano z večjo življenjsko nevarnostjo in splošnim tveganjem, in priti do rude ali rudnine s pomočjo tehnično dobro izpeljanih rovov in jaškov. Najtežji del rudarskega dela se je torej opravljal pod zemljo v okviru umetno postavljenih opažev in ob umetni razsvetljavi v vedno prisotni nevarnosti vdora vode, zemeljskih plasti ali plinov in podobno. Zaradi teh in drugih posebnosti se je že sorazmerno zgodaj v srednjem veku kodificirala posebna rudarska zakonodaja. Do sredine 19. stoletja in še nekaj čez je veljalo v habsburški monarhiji vsega skupaj šestero rudarskih zakonodaj. Svoje posebno rudarsko pravo so imele: 1. Habsburške dedne dežele, 2. Salzburg, 3. Dalmacija, 4. Ogrske dežele, Sedmograško, Galicija in Bukovina, 5. Lombardsko-beneška kraljevina, 6. Dežele češke krone.

Rudarski red (Bergordnung), ki je veljal v naših krajih tudi še za prvih sto let kopanja premoga, to je za čas 1755—1854, se je kodificiral sredi 16. stoletja. S 1. majem 1553 je pričel veljati za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, za Štajersko, Koroško, Kranjsko in Tirolsko tako imenovani Ferdinandov rudarski red.[1a] Ta je veljal vse do 23. maja 1854, ko so uveljavili moderni rudarski red, ki so ga sem pa tja imenovali tudi Franc Jožefov rudarski red.[2] Po njem se niso ravnali samo v starem cesarstvu do leta 1918, pač pa je prenekatera njegova določba veljala tudi še v kraljevini Jugoslaviji prav do njenega propada. Socialistična Jugoslavija je uvedla v prakso povsem nove elemente.[3]

Stari avstrijski rudarski red je določal, da so rude v svojih ležiščih znotraj državnih meja državno premoženje in da je le vladarju pridržana pravica, iskati in kopati te rude. Ta najvišja oziroma izključna pravica se je imenovala regal. V praksi je seveda vladar v svojem imenu ali v imenu države eksploatiral le manjše število ležišč; večji del ležišč so podelili privatnikom (posameznikom ali združbam). Rudarsko podelitveno pravo in sodstvo nad rudarskimi entitetami je izvajal vladar prek rudarskih sodišč (za privatnike). Rudarska sodišča so bila torej tista deželnoknežja oblastva, ki so imela nadzor nad rudarskim regalom in so kontrolirala rudnike, imela so oblast, v vladarjevem imenu podeljevati rudarske lastnine ali entitete, skrbela so za to, da niso bile prizadete pravice uživalcev rudarskih lastnin, izvajala so sodstvo nad rudarstvom in podobno. Dejavnost rudarskih sodišč je bila torej dvojna: 1. ta sodišča so bila kompetentna v rudarsko-komornih ali politično-montanističnih zadevah; 2. bila so kompetentna v justičnih zadevah. V prvi funkciji so bila podrejena dvorni komori za novčarstvo in rudarstvo kot vrhovni rudarskopodelitveni oblasti, v drugi pa apelacijskim sodiščem v provincah, v katerih so delovala.[4]

[1a] Iz obilice literature naj se citira: Max Joseph Gritzner, Commentar der Ferdinandischen Bergordnung vom Jahre 1553 nebst den dieselbe erläuternden späteren Gesetzen und Verordnungen mit dem Urtexte des Gesetzes im Anhange. Wien 1842. — Arhiv Slovenije, Reprezentanca in komora (kratko: AS, RK), Rubrica Montanist. et Miner., Lit. B, Num. 1, Volum. 2., hrani vzorec rudarske klaftre, ki se je uporabljala v Kranjski že od nekdaj; meri 180 cm oz. 6 čevljev po 30 cm. Podjetnikom je dal vzorec višji rudarski urad (papirnati vzorec pri spisu z datumom Ljubljana, 22. junija 1771).

[2] Izmed mnogih del se omejujem na knjigo Das Oesterreichische allgemeine Berggesetz vom 23. Mai 1854. Gemeinfasslich erklärt und mit Formularen ... versehen ... von Ferdinand Stamm. Prag, 1855.

[3] Anton Homan, Pripombe k načrtu rudarskega zakona (separat iz Rudarsko-metalurškega zbornika, Ljubljana, leto 1959, št. 2, str. 181—192).

[4] Za čas med Ferdinandovim in Franc Jožefovim rudarskim redom so temeljita dela: Joseph Tausch, Handbuch des Bergrechtes in den k. k. österreichischen, hungarischen, böhmischen unnd gallizischen Staaten. Klagenfurt 1817. — Isti, Das Bergrecht

Hierarhija rudarskih oblasti za privatno eksploatacijo. Po Ferdinandovem rudarskem redu so imeli pravico podeljevanja rudokopnih pravic v imenu deželnega kneza tako imenovani uradi višjega rudarskega mojstra (Obristbergmeisteramt) in so bili uradi druge stopnje.

Terezijanske reforme niso toliko posegle v rudarsko hierarhijo kolikor bolj so bile občutne jožefinske reforme. Te so odpravile dotakratno decentralizacijo in jo zamenjale z dobro urejenim sistemom *rudarskih sodišč* (Berggericht). Dvorni dekret z dne 3. aprila 1783 je namreč določil, da bodo odslej rudarska sodišča I. stopnje le v Steyru za Zgornjo in Spodnjo Avstrijo, v Eisenerzu za Štajersko, v Celovcu za Koroško, v Idriji za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem. Dekret notranjeavstrijskega gubernija v Gradcu z dne 24. aprila 1783 je razmejitev preciziral: ukinil je dotedanje višje rudarsko sodišče (Oberberggericht), ki je že dokaj časa delovalo v Ljubljani, in ga zamenjal z rudarskosodno substitucijo (Berggerichtssubstitution) v istem mestu. Podrejena je bila rudarskemu sodišču v Idriji, ki se je ustanovilo prav takrat.[5] Koroška je dobila rudarskosodno substitucijo v Bleibergu nad Beljakom že 3. aprila, v Wolfsbergu pa z dvornim dekretom z dne 31. julija 1783.

Dne 5. februarja 1792 je bila v Ljubljani ukinjena substitucija in vpeljano rudarsko sodišče. S tem je bilo idrijsko rudarsko sodišče kompetentno le še za Trst z njegovim ozemljem, za Goriško-Gradiščansko ter za idrijski okraj.[6]

Zahodna polovica slovenskega narodnostnega ozemlja je imela v začetku 19. stoletja krajši čas delno spremenjeno strukturo rudarske hierarhije. To je bilo v času Ilirskih provinc 1809—1813, ko je bil sedež vrhovne politične in rudarske oblasti za te province v Ljubljani. Sicer so vse prejšnje avstrijske nižje rudarske oblasti opravljale svoje funkcije še dalje, le vrhovni francoski nadzornik rudnikov in fužin za vse Ilirske province je postal inž. Gallois, ki je nastopil službo v Ljubljani šele 29. junija 1810.[7] — Tisti del ozemlja, ki je ostal pod Avstrijo, je v glavnem obdržal svoj stari sistem nespremenjen.

Po odpravi Ilirskih provinc so Avstrijci uveljavili naslednje spremembe: z dekretom z dne 19. oktobra 1814 je Celovec dobil rudarsko sodišče, ki je bilo kompetentno za Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko ter Trst z njegovim ozemljem; substituciji so mu določili v Bleibergu za beljaško okrožje in v Ljubljani za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem. Rudarsko sodišče za vso Štajersko je bilo v Leobnu od odločbe z dne 24. novembra 1815 dalje (sèm se je preselilo že leta 1807).[8] Ta sistem je potem veljal skozi vso predmarčno dobo.

Z ozirom na zgornje besede »... je v glavnem obdržal ...« naj dodam, da navaja pravni zgodovinar Domin-Petruschewecz, da so že leta 1810 nameravali usta-

---

dés österreichischen Kaiserreiches, I. Teil, Klagenfurt 1822; II. Teil, Klagenfurt 1822. — Franz X. Schneider, Lehrbuch des Bergrechtes für die gesammten Länder der österreichischen Monarchie. Prag 1848. — Otto von Hingenau, Handbuch der Bergrechtskunde..., Erste Lieferung. Wien 1852.

[5] AS, RK, Montanistica Miscelanea, 1783.

[6] AS, Gubern. arhiv, Reg III, fasc. 178. Dekret z Dunaja z dne 10. februarja 1792. — Alphabetisch-Sinoptischer Auszug aller seit dem Jahr 1755, bis letzten Oktober 1783 an die krainerische Kreisämter erlassenen höchsten Resolutionen, Verordnungen und Befehlen. Laibach (1783).

[7] Melitta Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813), Paris 1930, str 47 (izd. Institut d'Études slaves de l'Université de Paris Collection historique — VI). — Alfons Müllner, Geschichte des Eisens, Wien-Leipzig 1909, str. 193—195.

[8] Gritzner, op. cit., str. 7.

noviti rudarsko substitucijo tudi v Mariboru in da je zatem dejansko tudi zaživela, da pa so jo po petih letih dela ukinili s 1. januarjem 1816. Čeprav nekateri arhivski podatki nedvomno pričajo o obstoju te substitucije, mi še ni uspelo, da bi njeno delo zadovoljivo pojasnil. Vsekakor bo treba vprašanje obstoja mariborske substitucije kmalu rešiti.[9]

Ena izmed posledic marčne revolucije 1848 v Avstriji je bila ta, da je prišlo do velikih reform tudi v rudarskih zadevah. Dne 26. maja 1850 je ministrstvo za poljedelstvo in rudarstvo odpravilo dotedanja tradicionalna rudarska sodišča in njihove substitucije. Uvedlo je namesto sodišč *rudarska glavarstva* (Berghauptmannschaft), direktno podrejena omenjenemu ministrstvu, namesto substitucij pa komisariate. Za Štajersko je bilo določeno rudarsko glavarstvo v Leobnu z rudarskim komisariatom v Voitsbergu in Celju. Za Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem in za Istro so organizirali rudarsko glavarstvo v Celovcu z rudarskima komisariatoma v Bleibergu in Ljubljani. Službeni odnosi med rudarskimi glavarstvi in komisariati so bili isti kot prej odnosi med rudarskimi sodišči in substitucijami.[10] Bachova politika je šla za tem, da bi še bolj centralizirala administrativne posle. Zato je podredila deželnim vladam tudi rudarske oblasti, ki so bile do tedaj avtonomne. Z odločbo finančnega ministrstva z dne 5. julija 1856 je postal ljubljanski rudarski komisariat rudarsko glavarstvo za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem in za Istro. Istočasno je bilo določeno, da je vsaka deželna vlada tudi višja rudarska oblast. Zato je bilo ljubljansko glavarstvo glede rudarstva v Primorju podrejeno namestništvu v Trstu, v ostalih področjih pa deželni vladi v Ljubljani.[11] Celovško glavarstvo se je omejilo na Koroško in je bilo tudi tam podrejeno svoji deželni vladi. Nova rudarska glavarstva so imela točno iste funkcije kot prej rudarska sodišča. Celjski komisariat je postal rudarsko glavarstvo z odredbo z dne 13. septembra 1858. Leobensko in celjsko rudarsko glavarstvo sta bila s to odredbo podrejena namestništvu v Gradcu. Celjsko rudarsko glavarstvo je bilo kompetentno za vso spodnjo Štajersko in še za graško okrožje, leobensko le za bruško okrožje. Odrejeno je bilo, da bo pričelo delovati celjsko rudarsko glavarstvo s 30. junijem 1859 in da se bo z istim dnem ukinila dejavnost rudarskih komisariatov v Celju in Voitsbergu, medtem ko so ukinili delo bleiberškega komisariata že 9. aprila 1859. — Rudarski komisariat v Zagrebu so vzpostavili 5. junija 1857 in ga podredili ljubljanskemu rudarskemu glavarstvu. Dne 24. maja 1859 so določili, da postane samostojno rudarsko glavarstvo, kompetentno za ozemlje Hrvatske, Slavonije in hrvatsko-slavonske vojne krajine. Njegova dejavnost se je pričela s 30. junijem 1859.[12]

Po odstranitvi Bachovega režima so se dokončno uveljavili principi gospodarskega liberalizma, ena izmed glavnih posledic marčne revolucije. Do poslednje večje

---

[9] AS, Fevdna in koncesijska knjiga, str. 174 in 178; substitucija se navaja pri podatkih, ki se nanašajo na leti 1812 in 1813. — Alfons von Domin-Petruschevecz, Neuere österreichische Rechtsgeschichte, Wien 1869, str. 237—238. — Orožen, op. cit., str. 301, op. 2 pod črto, in str. 342, op. 13 pod črto.

[10] Arhiv finančnega ministrstva, Dunaj (AFM), Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1850. — AS, Namestništvo, 1850—60, fasc. 28, 1.

[11] AS, Namestništvo, 1850—60, fasc. 28, 2—5.

[12] Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen, VI. Jgg, Wien 1858, str. 318—319, in VII. Jgg, Wien 1859, str 144, 175, 184. — Ta strokovni časopis (cit. Oesterr. Zeitschrift) je pričel izhajati na Dunaju v začetku 1853. leta. Finančni minister je odločil z odredbo z dne 18. maja 1855, da je ta časopis centralni organ za vse avstrijsko rudarstvo.

serije reform je prišlo v začetku sedemdesetih let. Zakon z dne 21. julija 1871 je določil, da bodo v bodoče najnižji organi revirni rudarski uradi, višji bodo rudarska glavarstva, najvišji pa ministrstvo za poljedelstvo. Po novem so bila rudarska glavarstva za vso državo le v štirih mestih, namreč na Dunaju, v Pragi, Krakovu in Celovcu. Rudarsko glavarstvo v Celovcu je bilo kompetentno za Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško-Gradiščansko, Trst z njegovim ozemljem, Istro, Dalmacijo, Tirolsko in Vorarlberško.[13] Dopolnilna odredba ministrstva za poljedelstvo z dne 24. aprila 1872 je glede revirnih rudarskih uradov določila, da fungira Celovec I za vzhodno Koroško, Celovec II za zahodno Koroško, Leoben za zgornjo Štajersko, Gradec za srednjo Štajersko, Celje v glavnem za Spodnjo Štajersko, Ljubljana za Kranjsko, Goriško-Gradiščansko in Trst z njegovim ozemljem, končno Zadar za Istro in Dalmacijo.[14] — Odredba istega ministrstva z dne 11. novembra 1895 je revirna urada Celovec I in II združila v en sam revirni urad (vse drugo je ostalo nespremenjeno; kot prej je tudi sedaj deloval revirni urad za Tirolsko in Vorarlberg v Hallu).

Hierarhija rudarskih oblasti za državno ali erarno eksploatacijo. Država si je že zgodaj organizirala svoj rudniški fond, ki je bil znan z imenom montanski erar (Montanärar). Sestavljali so ga rudniki, gozdovi, gospostva itd. Vodstvo in nadzorstvo so imele posebne ekonomskoadministrativne oblasti, ki so se imenovale *višji rudarski uradi* (Oberbergamt). Njim so bili podrejeni rudarski uradi (Bergamt; ne zamenjuj rudarskih uradov z rudarskimi sodišči!). Višji rudarski uradi so bili torej tiste deželnokneže oblasti, ki so bodisi posredno po rudarskih uradih bodisi neposredno s pomočjo posadnih uradov (Schichtamt; posadne mojstre ali Schichtmeister so imeli le privatni rudarski podjetniki) upravljale državne rudnike in skrbele za pobiranje dohodkov od erarnega rudarstva.[15]

Z dekretom z dne 5. februarja 1792 so se rudarski uradi podredili direktno dvorni komori. Zato se je prav tako tudi idrijski višji rudarski urad direktno podredil isti komori.[16]

Poseben položaj med višjimi rudarskimi uradi je imela tako imenovana *Premogokopna direkcija v Leobnu.* Ustanovila se je z odlokom prezidija dvorne komore z dne 7. avgusta 1842, za sedež je bil določen Leoben. Od 1842 do 1846 se je direkcija uradno imenovala »Innerösterreichisch-küstenländische Steinkohlenbau-Direktion in Leoben«, po tem letu pa »Österreichisch-steirische Steinkohlenschürfungs-Direktion in Leoben« (torej degradacija po funkciji in ne po položaju). Kot vsi splošni višji rudarski uradi je bila tudi direkcija kot specialni višji rudarski urad podrejena zgolj dvorni komori na Dunaju. V njeno delovno področje je spadalo vrhovno vodstvo in nadzorstvo rudarskih del v manjšem delu Zgornje in Spodnje Avstrije, dalje v Štajerski, Kranjski in v Primorju.[17]

Njeno kompetenčno ozemlje je bilo prvotno razdeljeno na sedem »samostojnih« provizoričnih revirjev, pozneje le na šest takih revirjev. Slovenski del Štajerske je bil razdeljen ves čas na dva »samostojna« revirja. Prvi se je imenoval revir Slovenska Bistrica (od aprila 1843 do konca marca 1845), po premestitvi v Konjice

---

[13] Oesterr. Zeitschrift, XIX, 1871, str. 245.
[14] Ib., XX, 1872, str. 150, 231.
[15] Tausch, op. cit., I, str. 262—263, in II, str. 4.
[16] Prim. op. 6.
[17] AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1845 in fasc. za leto 1849. — Fond te direkcije je vnesen v Inventar des Archivs des k. k. Finanz-Ministeriums (Inventare österr. staatlicher Archive, II), Wien 1911, str. 47.

pa seveda revir Konjice (od 4. aprila 1845 do 23. maja 1846, ko so ga preuredili v posadni urad). Drugi se je ves čas imenoval revir Celje (od januarja 1843 do podobne preureditve 23. maja 1846).[18] Hkrati z njuno reorganizacijo v posadna urada in z izgubo »samostojnosti« so 23. maja 1846 ustanovili samo njima nadrejeni rudarski urad Celje (Bergamt Cilli). Ta je seveda spadal pod leobensko direkcijo do njene ukinitve prav sredi 19. stoletja.[19]

Naslednje velike spremembe je prinesla odločba z dne 13. julija 1850. Ta je ukinila tradicionalni višji rudarski urad v Celovcu in komaj osem let staro Premogokopno direkcijo v Leobnu ter obenem ustanovila enotno *Rudarsko in gozdarsko direkcijo* (Berg und Forst-Direktion) za Štajersko, Koroško in Kranjsko s sedežem v Gradcu.[20] Tej novi direkciji so med drugimi podredili tudi rudarske urade v Idriji, Rablju in Bleibergu ter v Celju. Nova direkcija je bila gospodar nad vsemi državnimi gozdovi teh kronovin; poslovati je pričela s 1. februarjem 1851. Ukinili so jo z odlokom z dne 23. januarja 1865. Vsi našteti rudarski uradi so od tega dne dalje spadali pod na novo ustanovljeno *Generalno direkcijo državnih nepremičnin* na Dunaju (General-Direction des unbeweglichen Staatseigenthums in Wien).[21]

Ukinjena Premogokopna direkcija v Leobnu je bila seveda erarni urad in ne erarno podjetje. Skoraj izključno sta imela poteze podjetja oba spodnještajerska revirja oziroma poznejša posadna urada. Ta dva sta neposredno rudosledila premog, vodila dela pri izkopu in odvozu rudnine, sprejemala in odpuščala delavce ter jim izplačevala mezde, najemala prevoznike premoga, naročala izdelavo raznih orodij in predmetov pri privatnih podjetjih in podobno. Da nista bila popolnoma samostojni »podjetji« v smislu privatnih rudnikov se vidi po tem, da nista smela sama določati višine mezd, ker jo je diktirala Premogokopna direkcija v Leobnu, da sta morala njej poročati o stroških za razna dela in da sta od nje prejemala denar, da je prav direkcija odrejala, kateri kopi naj se opuste in kateri naj nadaljujejo z delom in podobno. Tudi znani rudarski urad Celje kot vmesni člen med direkcijo in posadnima uradoma še ni bil docela samostojen. Šele z ukinitvijo leobenske direkcije je postal samostojni faktor za kopanje premoga v slovenskem delu Štajerske v erarni režiji. Pozneje je bil ta urad prenesen v Trbovlje. Trboveljski delovodnik pričenja z 2. januarjem 1862, čeprav se je za stalno preselil v Vode šele v začetku junija.[22] Podobno kot je rudarski urad v Idriji stoloval v Idriji in bil kompetenten samo za teritorialni obseg živosrebrnega rudnika in njegovih gozdov ter voda, je bil tudi trboveljski urad določen le še za vodstvo erarnega dela Trbovelj in je stoloval tu. Drugih spodnještajerskih erarnih rudnikov tako ni bilo več. S 25. oktobrom 1867 so opustili rudarski urad v Trbovljah. Njegovo poslovanje je prenehalo s 1. novembrom 1867.[23]

---

[18] AFM, Slov. Bistrica—Konjice, fasc. za leto 1845. — Prim. tudi Inventar des Archivs des k. k. Finanz-Ministeriums, stran 50.

[19] AFM, Premogokopna direkcija Leoben, fasc. za leto 1846, spisa št. 394 in 608. Prvi spis je prošnja direkcije z dne 16. aprila 1846 za organizacijo novega provizor. rudar. urada v Celju, drugi odgovor dvor. komore v obliki dekreta z dne 23. maja 1846. — Prim. zgoraj citirani inventar, stran 48.

[20] AFM, Celje, fasc. za leto 1850, spis št. 327.

[21] AS, Namestništvo, 1850—60, fasc. 28, 1. — Dalje Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865, stran 67.

[22] Delovodnik Rudar. urada Celje konča s 30. decembrom 1861, trboveljski delovodnik pričenja z 2. januarjem 1862. — O tem prim. AFM, Celje, 1861, Einreichungs-Protocoll des k. k. Bergamtes Trifail; dalje AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1862.

[23] AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Brez zveze s to hierarhijo je odločba celovškega rudar. glavarstva z dne 22. julija 1914, ki ukinja fužinsko upravo v Celju. Ta je

I. ZASAVSKI PREMOGOVNIKI OD ZEMLJIŠKE ODVEZE DO USTANOVITVE TRBOVELJSKE PREMOGOKOPNE DRUŽBE (1848—1872)

Glavni namen I. dela razprave je, da v obliki 7 poglavij poda historiat tistih eksploatatorjev našega največjega premogovega sloja, ki so po komaj četrt stoletja trajajočem kapitalističnem družbenem sistemu pričeli drug za drugim prodajati svoje entitete dunajski premogokopni družbi, ki se je uradno imenovala Trbovelj-ska premogokopna družba.

Metoda dela je narekovala, da se — po pregledu obilice arhivskega gradiva — besedilo opre le na podatke, ki reprezentirajo najkarakterističnejše dogajanje v določenih podjetjih. Na primer prehajanje kuksov iz rok v roke, ker le tako lahko zasledujemo selitev lastništva iz kraja v kraj, dokler se ni zaustavilo na Dunaju, v finančno in politično pač najmočnejšem središču zahodnega dela habsburške monarhije. Potem na primer špekulativno preprodajanje kuksov nekaterih podjetij, ker je bilo zanimanje za premog po letu 1850 neprimerno večje kot pa v »mirnem obdobju« pred obratovanjem železnice po večjem delu slovenske zemlje. Dalje vrivanje tovarnarjev v Zasavje, ki so ga v glavnem obvladovale tako domače kot tuje grosistične tvrdke. Končno in ne nazadnje način prodajanja erarnih entitet spričo uveljavljajočega se liberalizma. Zaradi boljšega pregleda nad glavnim tokom dogajanja je bilo treba izpustiti prenekatero podrobnost, ki je sicer morda zanimiva sama na sebi in bi bila za drugega raziskovalca »važna«, se je pa bilo treba izogniti detajliranju; razprava bi se s tem namreč oddaljevala od poskusa sinteze.

* * *

Premogovnik Leše pri Prevaljah, ki je postal glede proizvodnje vodilni premogovnik na slovenskem narodnostnem ozemlju leta 1835, je to ostal približno 20 let. Zasluga za to gre glavnemu potrošniku, to je železarni na Prevaljah. Prav v letu 1856 pa ga je prehitel spodnještajerski del Zasavja, ker je železnica kot eden izmed najpomembnejših kupcev pospešila znatno povečanje njegove proizvodnje premoga in mu obenem omogočila hiter razvoz te dobrine v nova potrošna središča. Ker Prevalje vse do leta 1863 niso dobile železniške zveze s svetom, so Leše tudi zaradi tega ostale v zatišju in njihov premog je še naprej imel zelo omejeno tržišče. Od navedenega leta dalje je bil rudnik Leše zgolj premogovnik krajevnega ali vsaj deželnega pomena.

Poprišče vodilnega dogajanja v zgodovini premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju se je — gledano v luči politične zgodovine — preselilo v Zasavje v času Bachovega absolutizma, ki pa je bil le političen absolutizem. Liberalni gospodarstveniki in podjetniki so namreč že v predmarčni dobi, še bolj pa po njej precej na široko govorili in pisali o tem, da je treba Avstrijo čimprej preobraziti iz agrarne v industrijsko državo in se s tem približati zahodni Evropi. Eden izmed vodilnih zastopnikov tega programa je bil velenemec Karl Ludwig baron Bruck, sposoben gospodarstvenik že v predmarčnem Trstu. Znatno je pripomogel k zmagi

namreč vodila drž. cinkarno (in svinčarno) v tem mestu, ki so jo pričeli graditi 1873 in je v oktobru 1875 že delno obratovala. Namesto te uprave je odredba utemeljila »Rudarsko in fužinsko upravo v Celju«; njej je namenila vodstvo cinkarne ter obeh erarnih premogovnikov v Zabukovci in Velenju.

liberalnega gospodarskega programa prav zato, ker je imel kot avstrijski trgovinski minister od novembra 1848 do maja 1851 ter kot finančni minister od 1855 do smrti 1860 vse možnosti, da je pospeševal tak razvoj.

Kmalu po izgubi vojne in tudi Lombardije v Italiji in po detronizaciji Bachovega političnega absolutizma (oboje 1859) so prišli v Avstriji na politično krmilo nemški liberalci. Ti so sicer v prvi vrsti zastopali interese nemškega meščanstva in zavirali federalistične težnje slovanskih narodov, v agrarni in industrijski politiki pa so zagovarjali osnovne misli gospodarskega liberalizma.

Tako zaradi pritiska tega liberalizma kot zaradi finančnih težav države je pričel erar pospešeno prodajati svoje rudnike privatnikom. Konservativnejši gospodarstveniki so obžalovali to »decimiranje« državnih rudnikov,[24] vendar pa prodiranja liberalizma niso mogli več ustaviti. Kmalu nato, v letih okoli 1860, se je država lotila odprodaje še drugih svojih podjetij in prav resno se je govorilo in pisalo, da bo prodala celo idrijski rudnik živega srebra, da bo lahko krila v plačilo dospeli obrok posojila.[25] Po zakonu z dne 20. junija 1868 je prešlo v privatne roke določeno število erarnih železarn in svinčarn (k temu je pripomogla tudi zgubljena vojna proti Prusiji leta 1866). Posledica sproščenega liberalizma je bil seveda tudi pojav, ki je znan z imenom »Gründomanie«. Ta je odprl vrata finančni špekulaciji, ki je pripeljala dunajsko borzo do »črnega petka« v maju 1873, to je do poloma. Znaten del avstrijskega gospodarstva je zato zašel v nekajletno depresijo.

Direktna posledica marčne revolucije v letu 1848 je bila odprava podložništva. Skoraj v vsem času vlade liberalcev so tekle tudi na slovenskem ozemlju agrarne operacije, ki so bile v zvezi z odkupom in uravnavo zemljiške odveze (približno od 1858 do 1880). Te so čisto v duhu liberalizma sicer omogočile kmetom individualizacijo njihovih posestev in pravnega položaja, vendar pa omogočile večjo akumulacijo kapitala v rokah veleposestnikov ali bivših zemljiških gospodov, ker sta bila odkup in uravnava zavestno tako napeljana.[26] Vaški proletariat, ki mu je zemljiška odveza gospodarsko še najmanj koristila, se je nekaj časa držal svojih majnih posestev, potem pa se je začel — ker se ni mogel ves zaposliti v domači industriji — izseljevati v tujino.

Kljub raznim spremembam in novostim je Avstriji primanjkovalo velikega kapitala. Zato je država pritegnila k uresničitvi programa o preobrazbi gospodarstva poleg domačega še tuji francoski kapital in to že v začetku 50-ih let, torej kmalu po nastopu Bachovega režima. Francozi so zaradi ugodnih razmer radi privolili v finančno sodelovanje pri modernizaciji avstrijskega gospodarstva. Kot najtipičnejši primer »sodelovanja« (v bistvu pa že začetek prodiranja francoskega kapitala proti jugovzhodu) se za Avstrijo navaja ustanovitev delniške družbe »Južna železnica« (proga Dunaj—Trst), ki se je avtorizirala s cesarskim ukazom z dne 1. januarja 1855, za kraljevino Srbijo pa to, da je leta 1859 dovolila eksploatacijo rudnika Majdanpek. Za delniški kapital Južne železnice v višini 200,000.000 franco-

---

[24] Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865. Članek »Zum Jahresbeginn« je podpisal O. H., to je Otto baron Hingenau, urednik od samega začetka. Poleg tega je bil Hingenau pisec strokovnih knjig, predsednik upravnega odbora delniške družbe Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks- und Eisenbahn-Gesellschaft, itd.

[25] Oesterr. Zeitschrift, XIII, 1865, str. 213—216, 222—224. Članek je napisal Wilhelm vitez Fritsch, rudar. komisar v Ljubljani. — Prim. tudi Ivan Mohorič, Rudnik živega srebra v Idriji, Idrija 1960, str. 221—223.

[26] Marijan Britovšek, Razkroj fevdalne agrarne strukture na Kranjskem, Ljubljana 1964, zlasti str. 299—310.

skih frankov se je prvo vplačilo opravilo pri blagajni denarnega zavoda Crédit Mobilier général. Za nas je pomembno to, da je nova delniška družba dobila 25. maja 1855 z dovoljenjem avstrijskega finančnega ministrstva koncesije za razne premogovnike, rudnike železa, železarne itd.[27] Približno 20 let po tem, ko je dobil francoski kapital prevladujoči vpliv pri Južni železnici, je zavladal tudi Trboveljski premogokopni družbi, ki je imela jedro svojih rudnikov tik ob progi te Južne železnice.

Udeležba Francije v krimski vojni (1853—1856) torej ni prizadela njenega privatnega finančnega kapitala in kljub temu, da se je morala boriti Avstrija leta 1866 na dveh frontah ter da je morala naslednjega leta ta do tedaj enotna monarhija zaradi pritiska Madžarov privoliti v dualizem, niso dejstva odvračala francoskih bankirjev od vse močnejšega izvoza kapitala v Podonavje in vzhodnoalpski svet. Niti moreči poraz v vojni z Bismarckovo Nemčijo (1870—1871), ko je morala Francija plačati zmagoviti državi v treh letih 5 milijard frankov kontribucije, kar je pomenilo hud pritisk na francoske finance, ni odvrnil francoskega finančnega kapitala od odločitve, dati na primer tudi Trboveljski premogokopni družbi leta 1875 večje posojilo in se znatneje angažirati še v drugih avstrijskih bankah in industrijskih podjetjih. Videti je, da kontribucija ni direktno prizadela francoskega finančnega kapitala, kolikor pa ga je, se je naložba kapitala v drugih državah kmalu dobro obrestovala. Politika francoskega finančnega kapitala je bila dolgoročnejša od Bismarckove politike kontribucij.

Proti tujemu kapitalu, ki je prodiral na slovensko ozemlje že vseh poslednjih 30 let (1840—1870), so se tu v 70-ih letih pričele ustanavljati moderne narodne posojilnice na zadružni osnovi po češkem zgledu. Toda ti denarni zavodi precej časa niso mogli in hoteli investirati dela svojega kapitala v industrijo in rudarstvo. Omejevati so se morali na podpiranje zadružništva, saj je bil v njih naložen predvsem kmečki denar. Zanimivo je, da tudi meščanski denarni zavodi na slovenskem narodnostnem ozemlju niso hoteli investirati svojega kapitala v rudnike. Izmed teh zavodov je gotovo bila najbogatejša prav Kranjska hranilnica v Ljubljani, ki je v času svojega 50-letnega obstoja že zbrala ogromno kapitala: leta 1870 več kot 7,300.000 fl, leta 1871 skoraj 8,200.000 fl.

Zaradi tega je bila eksploatacija premoga na slovenskem ozemlju do ustanovitve prvih premogovniških delniških družb prepuščena iniciativi kapitala naslednjih štirih kategorij: 1. Državnemu kapitalu (erarju), 2. Grosističnemu kapitalu predmarčnega kova (tako posameznikom kot družbam na kukse), 3. Industrijskemu kapitalu (Prevalje—Leše, Carl Sarg itd.), 4. Kapitalu raznih zasebnikov. Še najprej se je zaradi že opisanih okoliščin umaknil iz premogovništva državni kapital in sicer tako, da je postopno razprodal vse svoje entitete v Spodnji Štajerski. Kupec je bil kapital, opisan v točkah 2., 3. in 4. Eden izmed kupcev erarnih entitet, Združba vodenskega rudnika, je dal pozneje pobudo za ustanovitev premogovniške delniške družbe z imenom Trboveljska premogokopna družba. Ta je najprej prevzela sâmo pobudnico, takoj nato pa vsrkala tudi sosednjega zasebnika Maurerja. Kmalu sta prišli na vrsto še ostali dve grosistični tvrdki v Zasavju, to je Premogokopna združba v Zagorju ob Savi in Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu.

---

[27] Oesterr. Zeitschrift, III, 1855, str. 54, 198.

1. Razprodaja državnih premogovnikov. Spričo razvijajočega se gospodarskega liberalizma se je zdelo, da je državni kapital pravi anahronizem, ki zaradi svoje neelastičnosti niti ni sposoben vzdržati konkurence z drugimi podjetji. Seveda je pa bilo vzrokov za prodajo več in skoraj vsi so bili čisto praktičnega značaja: veliki stroški za investicije, potreba po obstoju posebne državne rudniške administracije, premajhen trud pri iskanju tržišča in podobno. Ne gre, da bi pri vsem tem zanikali tudi tako imenovani »duh časa«: liberalizem je bil v ofenzivi in geslo o svobodi podjetništva je imelo vse več privržencev.

Vsi državni premogovniki na slovenskem narodnostnem ozemlju so bili v Spodnji Štajerski. Najprej so prodali manjše rednike, potem pa v dveh delih še največjo entiteto v Trbovljah. Na en sam dan (15. junija 1855) je prodal erar v privatne roke po sorazmerno nizki ceni kar osem svojih premogovnikov, čeprav so vsi imeli precej velike zaloge prav dobrega premoga.

A. Govce, Pečovnik, Osenco, Golo rebro, Hrastovec, Jurovec, Briše in Pleše je omenjenega dne kupil za 52.000 fl privatnik Karl Bergmann iz Gradca.[28] Hitra prodaja kar številnih dobrih rudnikov za zmerno ceno je le dokaz več, da se je država hotela čimprej znebiti svojih entitet in niti ni čakala na boljšega ponudnika.[29] Koks v Hrastovcu so že pred prodajo nehali proizvajati, sicer je pa tudi zanimanje zanj padlo. Iz stare zaloge je kupil sredi februarja 1856 bore 216 kg koksa neki podjetnik v Gradcu. Še sredi marca 1857 je ostalo na zalogi 43 ton koksa, ki so ga ponudili prevaljski železarni, toda ta je tedaj nakup zavrnila z obrazložitvijo, da ima še dovolj zaloge.[30]

Po prodaji omenjenih rudnikov je erar obdržal samo entiteto v Trbovljah, ki je obsegala 42 mer in 7 osredkov premoga. Po odredbi Rudarske in gozdarske direkcije v Leobnu z dne 22. julija 1856 so prek rudarskega urada Trbovlje določili vodstvu rudnika, koliko premoga mora nakopati. Prešli so torej na sistem planirane proizvodnje. Koliko so v resnici izkopali, nam bo obrazložila naslednja razpredelnica:[31]

Leto	Planirano ton	Izkopano ton	Leto	Planirano ton	Izkopano ton
1855		991	1861	24.388	8.442
1856		2.093	1862	12.674	14.364
1857	5.432	2.458	1863	19.768	13.425
1858	6.880	6.810	1864	14.364	7.070
1859	11.760	7.527	1865	10.758	ok. 6.000 ?
1860	16.898	ok. 8.000 ?			

V primeri z drugimi premogovniki je bil izkop tega sedaj edinega earnega rudnika na našem narodnostnem ozemlju srednje velik. Številke nam seveda go-

---

[28] AFM, Celje, fasc. za leto 1856; AS, Rudarska knjiga V A, str. 205, 277, 389, 441, 477, 489, in Rudarska knjiga V B, stran 182. — V Plešah je prejel erar poslednjič mere 7. novembra 1852 (AS, Celjsko okrožno kot rudar. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1854, št. 658/1853). Bergmann je nekatere entitete prodal že leta 1857; prim AS, Celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, 5564/1857.

[29] Že 26. oktobra 1853 je izšla cesar. odredba, da se opusti in proda privatnikom tiste rudnike, kjer ni upanja na stalni donos dobička. Ministr. ukaz z dne 25. marca 1854 izrecno opušča razen Trbovelj in Vod vse premogovnike (AFM, Celje, fasc. za leto 1854).

[30] AFM, Celje, fasc. za leto 1856 in fasc. za leto 1857.

[31] Ib., fasc. za leta 1857 do 1861; Trbovlje, fasc. za leta 1862—1865.

vore tudi o tem, da se tedaj planiranje ni obneslo. Rudnik je namreč obdajala že vrsta podobnih privatnih podjetij, ki so pokazala precej več elastičnosti pri iskanju kupcev za svoj proizvod in s tem dušila polet državnega rudnika. Plan erarnega izkopa je res naraščal do vključno leta 1861, toda dosegli ga niso nikoli. Po tem letu se je plan nižal (z izjemo leta 1863), pa spet niso dosegali norme. Določena kvota se je presegla samo leta 1862, ko se je tudi sicer dosegel maksimum realnega izkopa pri nižjem planu.

Enajst let po prodaji prve skupine premogovnikov je prišla na vrsto druga prodaja erarnih entitet, tokrat v samih Trbovljah.

B. Trbovlje—Ojstro (Razpotnikov rov). To so tiste jamske mere, ki so bile najprej Maurerjeva last, od 4. avgusta 1847 dalje pa erarna posest. Na osnovi odloka finančnega ministrstva z dne 13. oktobra 1866 je prodal trboveljski rudarski urad v imenu erarja dva meseca pozneje manjši del svoje trboveljske entitete, to je le dve enojni meri ljubljanskima grosistoma Ivanu Koslerju in Ivanu Baumgartnerju za 6.000 fl.[32] Dne 23. aprila 1867 so rudnik že vpisali z novim imenom *Premogovnik Ojstro* (Steinkohlen-Bergbau Oistro). Nekaj več kot šest let pozneje, dne 8. julija 1873, je Baumgartner kupil Koslerjev delež in postal samolastnik. Po štirih letih so vso Baumgartnerjevo entiteto kupili bratje Koslerji iz Ljubljane. Toda v domačih rokah je ostal premogovnik komaj leto dni, ko ga je kupil Carl Sarg, dunajski tovarnar mila in sveč.[33] Ker je bil Sarg že nekaj časa lastnik še nekega drugega dela ojstrskega sloja premoga, je Razpotnikov rov priključil tistemu rudniku.

C. Trbovlje—Vode. Spet na osnovi odloka finančnega ministrstva z dne 28. januarja 1867 je prišlo do druge, torej poslednje prodaje preostale erarne entitete v Trbovljah (40 jamskih mer). Tri mesece po odloku je bila v tem kraju licitacija. Kandidati za nakup ogromnega premoženja so bili Karel Polley iz Sežane v svojem imenu; dalje še Ivan Kosler z Ortneka, sicer grosist v Trstu, v svojem imenu in v imenu Ljubljančanov dr. Jožefa Koslerja, Petra Koslerja ter tvrdke Ivan Baumgartner & sinova; potem dunajski privatnik Giacinto Ribano v svojem imenu; končno Franz Freudenthaler, podjetnik v Linzu, tudi v svojem imenu. Ker je ponudil Kosler večjo kupnino kot Polley, sta — zdi se, da ustno — prav ob tej priliki Polley in Koslerjeva družba sklenila improvizirano rudarsko združbo. Zapisnik o prodaji namreč pravi, da je Kosler sicer ponudil 50.010 fl kupnine (Polley pred njim 50.000 fl), da pa je erar prodal entiteto za to vsekakor nizko vsoto vsem petim deležnikom skupaj, namreč Karlu Polleyu, Ivanu Koslerju, dr. Jožefu Koslerju, Petru Koslerju in firmi Ivan Baumgartner & sinova.[34] V letu 1868 so si

[32] AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Ti grosisti so imeli precej medsebojnih poslovnih zvez, n. pr.: januarja 1856 je nastopal L. K. Luckmann kot upravitelj konkurz. mase po Iv. Baumgartnerju (AS, Rudar. knjiga M 1 ali Verchiedene Wercks Complexe, stran 505 sl.); Iv. Kosler z Ortneka, sicer grosist v Trstu, je marca 1857 izstavil Baumgartnerjem 4 menice za skupaj 40.000 fl; firma Morpurgo & Parente je v nov. 1859 zahtevala prenotacijo kontokorenta za zavarovanje 6300 fl, ki jih je dala Jožefu Baumgartnerju (AS, Rudar. knjiga V A, stran 193).

[33] AS Rudarska knjiga V C, stran 101.

[34] AFM, Trbovlje, fasc. za leto 1867. — Trdneje se je združba mogla povezati in organizirati nekako v začetku julija 1867, če se sme tako sklepati iz naslednjega oglasa: »Išče se rudarski upravitelj za novo ustanovljeno družbo, pol ure zahodno od Trbovelj. Letna plača 1200 fl. Pišite na sodeležnika Daniela Detelo v Ljubljani. Ljubljana, dne 14. julija 1867« (Oesterr. Zeitschrift, XV, 1867, stran 253). — Giacinto ali Hiazint Ribano je prosil 1877 za dovoljenje, da sme postaviti v Kamniku tovarno kleja (AS, Deželna vlada, fasc. 21, 1—4, 1877—1878).

deleže razdelili takole: Karel Polley 4/8, vsi ostali po 1/8. Prav 29. decembra 1869 so deležniki ustanovili pravo rudarsko združbo na 128 kuksov, ki se je imenovala *Združba vodenskega rudnika* (Vodestollen-Gewerkschaft). Direktor ji je bil Jožef Krisper iz Ljubljane. Njene statute je oblast odobrila 29. decembra 1869; v rudarsko knjigo jo je vpisala 13. marca 1870.[35] Združbo so sestavljali Ljubljančani Daniel Detela, grosist Jožef Krisper, pivovarnarji Koslerji, grosist Ivan Baumgartner & sinova, Sežanec Karel Polley, Alojz Prašnikar iz Kamnika, trgovec na Reki Carl Pammer in drugi. Nekateri med njimi so bili prav znani industrialci: Peter Kosler je bil poleg drugega tudi upravni svetnik Kranjske stavbne družbe, ki se je ustanovila leta 1873 v Ljubljani, deželni poslanec Karel Polley je bil od leta 1869 dalje upravni svetnik Lankowiške premogovne družbe (Lankowitzer Kohlen-Compagnie), imel v tem času svoje premogovnike blizu Voitsberga, od 1871 dalje tudi rudnik rjavega premoga v Velušiću blizu Knina, prostoslede v Hrvatskem primorju in na otoku Pagu, bil je gradbeni podjetnik, leta 1864 je kupil tovarno za keramične izdelke v Kamniku; poleti 1860 so sklenili Polley, Domenico Boccasini, Martial Fromont, Eugenio Dell Acqua in Carlo Dupret družabniško pogodbo za 15 let zaradi skupnega izkoriščanja več privilegijev za proizvodnjo koksa (v ta namen je Polley za zakup montanskega industrijskega obrata v Hohenwangenu plačal s pogodbo Dunaj, dne 4. februarja 1869, kar 2500 funtov šterlingov ali 250.000 fl); Prašnikar je bil lastnik tovarne cementa, apna in čistilnega praška v Kamniku.[36] Torej so se ti grosisti in tovarnarji, predstavniki tenke plasti finančno močnega meščanstva, prav živahno udeleževali življenja v več sektorjih gospodarstva.

Po proizvodnji je bila ta združba na drugem mestu v Zasavju, takoj za Premogokopno združbo v Zagorju ob Savi, saj je leta 1869 proizvedla 12.420 ton, leta 1872 pa že 48.537 ton premoga.[37]

---

[35] AS, Rudarska knjiga V A, stran 538, dalje Posestna knjiga, stran 59.

[36] Za P. Koslerja gl. register družb na lj. okrož. kot trgov. sodišču Druž I, fol. 29, 57, 59, 72; za J. Krisperja Druž I, fol. 6, 59, 72; za Polleya v Lankowitzu gl. Der Bergwerks-Betrieb ... der Oesterr.-Ung. Monarchie ... für das J. 1869, Wien 1871, stran 220 (Mittheil. aus d. Gebiete d. Statistik, XVIII. Jgg, II. Heft). Za koksno družbo gl. AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—1872, št. 36/1869. — Za Polleya v Velušiću Zeitschrift des berg- und hüttenmänn. Vereines für Kärnten, VI. Jgg, 1874, stran 93. — Za njegovo gradb. podjetništvo AS, Bergbuchs-Urkunden 1877—85 za Kranjsko, listina z dne 28. okt. 1876; keramično tovarno prodal 1875 Giacintu Ribanu (Ivan Zika, Iz zgodovine kamniške keramike, VI. Kamniški zbornik, Kamnik 1960, str. 222—225). Za prostoslede AS, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, listina št. 285. Za poslanstvo Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861—1918, Ljubljana 1965, str. 368, 376. — Daniel Detela je bil ok. 1858 agent lj. cukrarne (AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 6/1858). — Prašnikarjev čistil. prašek za kovine in druge predmete je pohvalilo spodnjeavstr. obrt. društvo 1861, odlikovali so ga 1867 v Londonu, 1872 v Moskvi, 1873 na Dunaju, 1875 v Linzu, 1878 v Parizu; 1875 ga priporočilo avstr. voj. ministrstvo (AS, knjiga Marken Register 1859, fol. 19).

[37] Za proizvodnjo: Der Bergwerks- Betrieb im Kaiserthume Oesterreich ... für das Verwaltungs-Jahr ... Herausgegeben von der k. k. statistischen Central-Commission, Wien. — Zeitschrift des Berg- und hüttenmänn. Vereines für Kärnten, I. Jgg. 1869 — in dalje. — Erster (zweiter ... zwölfter) Bericht des geognostisch-montanist. Vereines für Steiermark, Graz 1952 (1853 ... 1863). — Za Kranjsko fascikli Dežel. vlade. — Za leta od 1849 dalje Tafeln zur Statistik der österr. Monarchie, Neue Folge, I. Bd, Wien 1856 — in dalje. — Za Zasavje prim. Igor Vrišer, op. cit., str. 72—75.

2. Maurerjev del Trbovelj. Tista entiteta, ki je še ostala Francu Maurerju, se je samostojno razvijala dalje.[37a] Proizvodnja je včasih presegala proizvodnjo ernegega rudnika, včasih pa tudi ne, vendar je v splošnem zaostajala za proizvodnjo Združbe vodenskega rudnika, saj se je povzpela leta 1872, ob svojem maksimu, komaj na 29.805 ton.[38]

Ko je spomladi 1869 Franc Maurer umrl, je entiteta takoj prešla na njegovo hčer Marijo, ki je takrat že bila poročena s članom »najimenitnejše rodbine v Slovenski Bistrici« dr. Oskarjem Pongratzem, graditeljem železniške proge prek Ljubljanskega barja, družbenikom Terpinčeve Industrijske družbe, soustanoviteljem dobro znane Vordernberško-köflaške montansko-industrijske družbe (Vordernberg-Köflacher Montan-Industrie-Gesellschaft)[39] v letu 1869 itd. Z ženino pomočjo je tako Pongratz prišel v zvezo tudi s premogom v Zasavju ter tod postal sosed ljubljanskih in drugih grosistov.

Marija Maurer-Pongratz je 3. februarja 1873 prodala svojo entiteto. Kupec je bilo Dunajsko bančno društvo (Wiener Bank-Verein), ki je že 24. marca 1873 prodalo rudnik Trboveljski premogokopni družbi.[40] Ta transakcija je bila potrebna zato, ker TPD sama že ni imela več kapitala za tolikšno in tako nenadno obremenitev svoje blagajne. Iz zgornjih stavkov tudi sledi, da je Wiener Bank-Verein fungiral kot posrednik med prodajalcema oziroma prodajalko in Trboveljsko premogokopno družbo.

3. Premogokopna združba v Zagorju ob Savi. — 4. Združba c. kr. priv. ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah. Že od sredine 19. stoletja dalje — torej komaj po osemletnem obstoju — so pričeli prehajati deleži Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi, tega najmočnejšega premogovniškega podjetja v Zasavju pred letom 1873, iz rok v roke in se tako drobiti. Vendar je imel še vedno največ kuksov in prvi glas Johann Boscarolli, veletrgovec v Innsbrucku. Boscarolli je bil najprej za Ljubljančanom dr. Napretom od poletja 1846 dalje pravni zastopnik te združbe, poleg tega je dobro leto dni pozneje prejel še polnomočje za zastopanje združbe v vseh zadevah, za sklepanje pogodb, sprejemanje in odpuščanje uslužbencev itd. Sčasoma je postal njena vodilna oseba. Drugi deležniki so bili iz Salzburga, Innsbrucka, Gradca, tudi iz Beljaka in Zagorja ob Savi.[41]

[37a] AS, Posestna knjiga, str. 16, navaja, da so prejeli entitete v rudar. last 10. nov. 1804 Franc Maurer (viri ga imenujejo »Glasfabrikant«) in njegovi družabniki Johann Georg Stoiber, Anton Dreher, Josef Wilhelm Wagner, Wilhelm Biermanns in Franz Nickel. Podobna imena navaja tudi Orožen, op. cit., stan 304; za Pirmansa (našega Biermannsa) trdi, da je prišel iz Belgije.

[38] Roparski način eksploatacije premoga je prešel v tehnično popolnejši in racionalnejši izkop šele takrat, ko so rudniki sprejeli v službo profesionalne rudarske strokovnjake. Delno se je pri nas to zgodilo že v letih tik pred predmarčno dobo na Lešah in v Zasavju, v glavnem pa po tem času.

[39] Der Bergwerks-Betrieb ... der Oesterr.-Ung. Monarchie ... für das J. 1869, Wien 1871, stran 209. — L. 1871 je bil Oskar Pongratz izvoljen v upravo Kranj. hranilnice (AS, Deželi. vlada, fasc. 21, 12; 1871, 1872). — O njem prim. SBL, Pongratz; Josip Vošnjak, Spomini, II. zv., 3. del, V Ljubljani 1906, stran 118 sl.; Orožen, op. cit., stran 331.

[40] AS, Rudarska knjiga V A, fol. 361, dalje Posestna knjiga, stran 16. Tu se navaja, da je WBV kupil entiteto 3. febr. 1873, a jo že 4. febr. in 4. marca istega leta prodal TPD; verjetno so bile takrat podpisane le punktacije.

[41] V letih ok. 1850 je bil upravitelj združbe dr. Ivan Ahačič iz Ljubljane: Arhiv rudnika Zagorje (ARZ), fasc. 4.

Ob omenjenih preprodajah deležev se je razvila špekulacija, kakršne do takrat naše premogovništvo še ni poznalo. Kukse, ki so bili prav sredi 19. stoletja vredni okoli 900 fl, največ 1000 fl, so pričeli prodajati po 2000—2200 fl, celo po 2500 fl. Josef Benedikt grof Egger, trgovec in tovarnar v Beljaku, in Ignaz Horn, trgovec v Gradcu, sta morala plačati za vsak kuks na primer 2500 fl (prvi konec leta 1851, drugi konec leta 1853), medtem ko je Josef Zeiss iz Zagorja, tehnični direktor te družbe, plačal izjemno malo, le 1900 fl. V krogu ožjega sorodstva deležnikov so kukse prodajali še niže: otrokom Karla grofa Spaura kot njegovim dedičem so leta 1853 računali kuks po 1500 fl. Vsekakor pa za manj kot 1500 fl kuksa že nisi mogel več dobiti, tako zelo mu je porasla vrednost. Z drugimi besedami: kdor je leta 1842 kupil kuks za 800 fl (torej po nominali), ga je 10 let pozneje zlahka prodal dvakrat draže; pri tem pa dividend, posebne oblike obresti ali rente, tu niti ne upoštevamo.

S septembrom 1856 je vstopil v Premogokopno družbo nov močan družbenik. To je bil advokat dr. Andreas vitez Gredler z Dunaja. Odkupil je od Johanna Boscarollija vseh 21 4/5 deležev z glasom vred, ne da bi zvedeli, po koliko je bil delež. Pač pa proti koncu junija 1857 Gredler kupil 10 kuksov Spaurovih otrok in zanje plačal 30.000 fl, vendar v državnih obveznicah ljudskega posojila iz leta 1854; v gotovini je plačal le 500 fl. Potemtakem bi utegnil biti kuks vreden 3050 fl. Filip grof Spaur iz Salzburga je kupil od kuratele zapuščine po Ludwigu Spauru obenem še 2 1/2 deleža po 2500 fl; Stennbachovi dediči iz Innsbrucka so sredi julija 1858 že prodali Gredlerju 2 kuksa, Widmannu iz Trienta in Filipu Spauru iz Salzburga 4 kukse po 3000 fl za kos.[42]

Dviganje vrednosti kuksov je seveda nedvoumno znamenje za to, da je družba dobro poslovala in uživala kredit in da je tudi sicer naraščalo zanimanje za premogovnike. Povpraševanje po kuksih je avtomatično dvigalo ceno deležem. Medtem ko je družba proizvedla leta 1851 le 6897 ton premoga, je leta 1862 nakopala že 40.319 ton tega minerala; to pomeni, da se je v dobrih 10 letih proizvodnja pošesterila. Verjetno je na vrednost kuksov vplivalo tudi to, da se je združba vse bolj osredotočala na premog in opuščala druge postranske obrate. Tako je prodala talilnico železa z rudnikom v Pasjeku v začetku 1856. leta državnemu knezu Weriandu Windischgrätzu za 6000 fl v obligacijah zemljiške odveze vojvodine Kranjske,[43] zato pa je sredi istega leta prejela koncesijo za proizvodnjo hidravličnega apna (cementa),[44] ki se je takrat dobro prodajalo. Že v novembru 1852 je prodala premogovnike v odročnih krajih Pesje in Škale pri Velenju, dalje kop svinca in cinka pri Šoštanju s pralnico, pražarno in dodatnimi napravami.

Sredi te razgibanosti so vodilni deležniki sestavili in podpisali 6. novembra 1858 v Trientu statute družbe, ki se je odslej dalje imenovala *Združba v Zagorju ob Savi* (Gewerkschaft am Savestrome in Sagor). Statut so podpisali vsi trije lastniki glasov: dr. Andreas vitez Gredler z Dunaja, Philipp grof Spaur-Valor iz Salzburga in dr. Alfons Widmann iz Trienta.[45] Približno s tem trenutkom se je

---

[42] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 33/1852, št. 7/1853, št. 17/1854, št. 50/1856, št. 31/1857, itd.; dalje ARZ, fasc. 4.

[43] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856, št. 93/1859.

[44] Ib., št. 31/1857.

[45] Ib., Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 14/1860; AS, Rudarske združbe I, stran 117. — V smislu določb Franc Jožefovega rudar. zakona rekonstruirana s podjetniškim statutom z dne 1. maja 1855 (AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, spis z datumom Innsbruck, 6. marca 1858). — Statut popravljen oz. dopolnjen 24. apr. 1860; združba pro-

ustavilo drobljenje in preprodajanje deležev. Najmočnejši deležnik je ostal skozi naslednjih 13 let dr. Gredler s svojimi 51 kuksi (nekoliko pozneje s 47 kuksi). S tem se je premaknilo težišče — to je treba glede na bodoče dogodke že sedaj podčrtati — na Dunaj. Kot glavni nosilec firme je dr. Gredler rad privolil v to, da je združba kupila 27. januarja 1862 od realizacijskega odbora po firmi Arnstein & Eskeles entiteto Združbe c. kr. privilegirane ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah (Gewerkschaft der k. k. priv. Laibacher Zuckerraffinerie zu Loke); kupnina je znašala 75.000 fl.[46] Cukrarniški kop je dosegel maksimum proizvodnje leta 1855 s 7060 tonami premoga.

Znamenje, da se je Združba v Zagorju ob Savi še intenzivneje posvetila premogovništvu, je bila tudi prodaja rudnikov in talilnice svinca pri Litiji maja 1861 in železarske fužine v Šmartnem pri Litiji oktobra 1862 (rudnike železa pri Radečah je prodala Francu Santoniju iz Zidanega mosta že avgusta 1855).[47] Zato se je proizvodnja premoga dvigala še hitreje: leta 1863 je nakopala 53.600 ton, leta 1868 pa že 106.570 ton, dokler ni dosegla leta 1871 maksima 144.480 ton minerala. Izkop premoga v Rajhenburgu je bil povsem neznaten: leta 1851 komaj 4 tone. Zato je avgusta 1852 prodala tamkajšnje entitete za 21.000 fl dunajskemu veleopekarnarju Aloisu Miesbachu.[48]

Dr. Gredler je umrl 27. novembra 1870. Dedinji sta bili dve, vendar je glas prešel na hčerko Wilhelmine poročeno Oxenbauer. Poleg nje sta imela glas še vedno Philipp grof Spaur-Valor iz Salzburga in dr. Alfons Widmann iz Trienta. Spaur je že sredi septembra 1879 prodal glas in 12 kuksov za 36.000 fl (kuks torej po 3000 fl) Friedrichu Langerju iz Zagorja, dolgoletnemu tehničnemu direktorju in prokuristu te združbe.[49]

Kmalu je prišlo do odločilne spremembe. Dne 27. decembra 1879 so iz registra na okrožnem sodišču v Ljubljani črtali vse tri nosilce glasov, ker so v začetku naslednjega leta fizično priposestvovali kukse, dne 31. julija 1880 pa še pravno pridobili glasove Peter baron Pirquet, dr. Emil Pfeiffer in Real-Credit-Bank (podpisala sta jo Max Landesberger in Alexander Lippmann), vsi z Dunaja.[50]

5. Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu.

Kot vemo, je hrastniški del zasavskega premogovnega sloja prodal že sredi 40-ih let preteklega stoletja ljubljanski trgovec Lusner tržaškim in dunajskim grosistom, ki so nato ustanovili združbo z gornjim naslovom. Toda v združbi je prav kmalu prišlo do sprememb: dne 1. februarja 1850 je prodala tvrdka Arnstein & Eskeles vse svoje deleže; 6 2/5 deleža je kupil za 4233 fl 30 kr grosist Wollheim & Co; 3 1/5 deleža je kupil Franz Goszleth, grosist v Trstu, za 2166 fl 45 kr; tudi 3 1/5 deleža je pridobil za isto vsoto Pasquale Revoltella.[51]

---

tokolirana na lj. okrož. kot trg. sodišču 2. apr. 1861 (AS, Firmenprotokoll 1855—1863, stran 254).

[46] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1867.

[47] Ib., Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 38/1861, št. 43/1861, št. 23/1864.

[48] AS, Celj. okrož. kot rudar. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, fasc. za leta 1851—1854, št. 4638/1852; dalje AS, Rudarska knjiga V A, stran 769.

[49] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 429/1878, 440 in 467 de 1879.

[50] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 531. — Združba v Zagorju ob Savi si je zvišala 2. nov. 1878 kontokorent pri trg. firmi Anton Thomann & Co v Trstu za nadaljni 2 leti do višine največ 225.000 fl (Ib., št. 469/1878).

[51] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 1023, 1024 in 1941 de 1852; AS, Rudarska knjiga V A, stran 587 sl.

Proizvodna premoda je bila šibka: leta 1858 na primer le 28.000 ton (obenem maksimum dotedanjega izkopa). Da bi združba povečala svoj premogovniški fond in z njim izkop, je prejela 12. oktobra 1859 nove mere okoli Sv. Lenarta in Krištandola.[52] Te mere so dobile ime »Združene sile«. Z eksploatacijo novih ležišč se je povečal izkop tako, da je leta 1871 dosegel že 49.554 ton premoga.

Kmalu je stare tržaške in dunajske grosiste ter bankirje izrinila iz Hrastnika mlada delniška družba, ki se je imenovala Kohlen-Industrie-Verein; sedež je imela na Dunaju. Dne 15. oktobra 1873 je to društvo kupilo hrastniški rudnik in ga vključilo v svojo skupino entitet.[53]

Toda to dunajsko društvo je hotelo v začetku avgusta 1876 vpisati svojo lastninsko pravico še na rudnik svinca Loka pri Zidanem mostu. To je bil manjši rudnik, ki so ga že proti koncu septembra 1854 podelili Tržaški premogokopni združbi v Hrastniku in Dolu. Razen firm Arnstein & Eskeles in Schintz so si vseh 128 kuksov razdelile iste grosistične firme in Karl Ludwig baron Bruck. Razloček je bil poleg drugega ta, da je imela največ kuksov (kar 38 2/5 vseh) tvrdka Wollheim & Co. Ker je šla ta firma leta 1865 v likvidacijo, so njene kukse kmalu prepisali na ime londonske grosistične tvrdke Simonson & Co kot jamstvo za povračilo nekih denarnih obveznosti. Zahtevo Kohlen-Industrie-Vereina so takrat zavrnili, ker še niso bile poravnane vse obveznosti do Londončanov. Šele sredi leta 1879 je entiteto poceni kupil Martin Terpotitz, pooblaščenec Tržaške premogokopne združbe. Zato so novembra 1879 prepisali lastninsko pravico na ime firme »Triester Steinkohlengewerkschaft zu Hrastnigg und Doll des Kohlen-Industrie-Vereines in Wien«.[54]

Neposredno po tej akciji je Kohlen-Industrie-Verein prodal svoj premogovnik v Hrastniku. Kot v Zagorju so tudi tu sredi leta 1880 prepisali vseh 128 kuksov hrastniške entitete na dunajski denarni zavod Real-Credit-Bank. Kohlen-Industrie-Verein je prodajo motiviral s tem, da je konkurenca v Zasavju čedalje hujša in da je ne more več vzdržati.[55] To je bil seveda vpliv Trboveljske premogokopne družbe, ki je s svojo politiko cen šla za tem, da uniči sosede.

6. Premogokopna družba Ojstro. Razen lastnikov zasavskih premogovnikov, ki sem jih navedel v prejšnjih odstavkih in so predstavljali bodoče jedro Trboveljske premogokopne družbe, nikakor ne smemo prezreti še dveh družb v tem revirju. Prvo, pomembnejšo (njej so namenjeni ti odstavki), je kupila TPD šele približno 13 let za matičnimi rudniki, drugo, šibkejšo, celo šele med prvo svetovno vojno. Toda deležniki obeh družb so bili sami domačini, med njimi določeno število dobro znanih grosistov, tovarnarjev, trgovcev in podobno. Prva družba se je ustanovila še v eri Bachovega režima, druga že v času, ko se je pripravljala ustanovitev Trboveljske premogokopne družbe.

Neodvisno od erarnega rudnika v Ojstrem se je leta 1857 etablirala v tem kraju še posebna rudarska družba, ki so jo v glavnem sestavljali Ljubljančani.

---

[52] AS, Rudarska knjiga V B, stran 502.

[53] Za štajer. del Zasavja Orožen, op. cit., str. 313—437. Kot Orožen ima tudi Vrišer, op. cit., mnogo dokumentarnih slik.

[53a] AS, Posestna knjiga, stran 71; tu se tudi trdi, da je hrastniška entiteta prišla 1871 v roke dveh bank, Unionsbank in Vereinsbank.

[54] AS, Rudarska knjiga V B, stran 302.

[55] Za Real-Credit-Bank prim. tudi celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5207/1880.

Imenovala se je *Premogokopna družba Ojstro* (Steinkohlenbergbaugesellschaft Oistro). Protokolirali so jo 9. julija 1857, prav na dan, ko je prejela prvo entiteto. Lastništvo se je delilo na 16/16 deležev. Najmočnejša deležnika, oba sta imela po 4/16 deležev ali polovico lastnine, sta bila: že znani Ivan Baumgartner iz Ljubljane in dediči trgovca Matije Skazedonigga iz istega mesta; po 2/16 deležev so imeli znani politik in rodoljub Mihael Ambrož, podjetnik Karel Sunko iz Zidanega mosta, Jurij Raufer, tovarnar glinenih izdelkov v Trnovem v Ljubljani; manj pomembna člana sta bili Ljubljančanka Ana Raufer in Barbara Raufer roj. Stauber iz Laškega, vsaka s po 1/16 deleža. Kmalu je pokazal veliko ekspanzijo Ludvik Reyer iz Ljubljane s tem, da je pokupil v treh mesecih leta 1858 Ambroževe, Sunkove in Rauferjeve deleže, aprila 1865 še Skazedoniggov delež. Ob nakupovanju tega deleža je prodal nekaj drugih deležev Ivanu Koslerju. S tem se je izoblikovalo lastništvo v naslednjem sorazmerju: Ludvik Reyer 6/16, Ivan Kosler 5/16, Ivan Baumgartner 4/16, Barbara Raufer 1/16 deleža.[56]

Te in druge menjave domačih lastnikov v Zasavju nam dokazujejo, kako so nekateri ljubljanski grosisti zavestno hoteli priposestvovati čim večje število entitet (seveda v sorazmerju s svojimi finančnimi zmogljivostmi) in kako je bil med njimi še posebej aktiven Ivan Kosler, ki se je prav v okviru te družbe prvič pojavil v Zasavju; prezreti tudi ne smemo ambicij Ivana Baumgartnerja.

Razplet je bil enostaven: dne 24. julija 1877 je vse prešlo v roke enega samega lastnika-tujca; entiteto je kupil finančno močnejši Carl Sarg in ji leto dni pozneje priključil še Razpotnikov rov. Da je Sarg zmogel vse investicije, si je leta 1880 sposodil pri dunajski tvrdki I. M. Miller & Co 150.000 fl. Podjetnik je eksploatiral rudnik do pomladi 1886, ko je 2/3 entitete kupila Trboveljska premogokopna družba. Kmalu po njegovi smrti (umrl 14. marca 1895 na Dunaju) je njegova vdova prodala še preostalo tretjino Trboveljski premogokopni družbi.[57]

Sargova proizvodnja je naraščala do leta 1883, ko je izkopal 46.821 ton premoga, potem je pričela padati; v splošnem je bil močnejši podjetnik kot na primer Maurer.[58]

7. Bratje Stareti iz Mengša. Majhno podjetje (to je druga družba), v katerem je bila dolgo časa vodilna prav družba bratov Staretov, je imela tri

---

[56] Po podatku v AFM, Celje, fasc. za leto 1856, št. spisa 279, je v Ojstrem kopala že najpozneje julija 1856 premog družba Ivan Baumgartner & Co (Zanjo in za ostale zgoraj cit. združbenike sta Jurij Raufer in Vencel Gasser kot njihova opolnomočenca vložila prošnje za pravico kopanja že 1853 in 1854; prim. Fevdno in koncesijsko knjigo, stran 249), medtem ko sta Jurij Raufer in Ludvik Reyer skupaj imela premogovnik Hum pri Laškem od jun. 1855 (od jul. 1856 samo Reyer, ker je Raufer prešel na Ojstro). Po podatkih AFM, Celje, fasc. za leto 1857, spis št. 45, se je jan. 1857 že izoblikovala družba, ki je citirana v tekstu, v rudarsko knjigo pa se vpisala šele julija. — AS, Rudarska knjiga V B, stran 402; ib., celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1855—58, št. 5601/1857, št. 1816, 2941 in 3384 de 1858. — Kar tu naj dodam, da so bili poslanci avstr. konstituante (die constituirende Reichsversammlung) n. pr. okraj. glavar v Loki Mihael Ambrož, trgovec v Mirni Jurij Geier, tržaški grosist Johann Hagenauer, celovški tovarnar Thaddäus Lanner, velikovški tovarnar Josef Schlegel in drugi (W. G. Dunder, Denkschrift über die Wiener October-Revolution, Wien 1849, stran 37 sl.), dunaj občin. svetnika 1848 pa sta bila mimo drugih bankir Bernard Daniel baron Eskeles in tovarnar Ludwig Hardtmuth (ib., stran 46).

[57] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 681/1897, in št. 3306/1880.

[58] Za Sargovo prodajo rudnika Ojstro AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2049/1886.

entitete: prva se je imenovala Ljudmila in je bila še v Zeleni travi pri Zagorju, ostali dve, Mihael in Koblenca, sta bili že v Trbovljah.

Prve mere so prejeli 28. avgusta 1871, 20. julija 1872 in 22. decembra 1873 inž. Ivan Přibil iz Ljubljane ter brata Mihael in Anton Stare iz Mengša,[59] lastnika zelo stare pivovarne v tem kraju (kot njeno ustanovno leto navajajo letnico 1818; leta 1917 je še delovala), in sicer v sorazmerju 1/2 : 1/2. V začetku januarja 1877 se je inž. Přibil zadolžil pri obeh bratih za večjo vsoto denarja in jima zastavil vse svoje dele entitet; pozneje jima jih je moral celo prodati.[60] Proizvodnja družbe je znašala leta 1873 le 605 ton premoga.

Nato je šest bratov Staretov dobilo 20. septembra 1878 nove jamske mere v Koblenci. Vendar Stareti niso mnogo kopali premoga; zlahka so prodali za 500 fl vse entitete Ivanu Šinku, posestniku, trgovcu in lastniku apnenice v Zagorju ob Savi, in to konec julija 1885. Sredi marca 1891 je dobila polovico vseh entitet Ljubljančanka Roza Vok, polovico pa Ivan Wakonigg, trgovec v Šmartnem. Ta je leta 1912 spet vse združil v eni roki. Tako je ostalo do 24. februarja 1916, ko je entiteto kupila Trboveljska premogokopna družba in takoj ustavila vsa dela.[61] V bistvu je šlo le za arondacijo njene posesti. Proizvodnja prejšnjih lastnikov je tudi znašala nekaj sto ton premoga letno.

II. KONCENTRACIJA PREMOGOVNIKOV POD PLAŠČEM TRBOVELJSKE PREMOGOKOPNE DRUŽBE

Za oris širših in ožjih okoliščin, v katerih se je realizirala potreba, da najizdatnejšemu sloju premoga na našem ozemlju zavlada en sam gospodar, je potreben uvod, ki obsega prva štiri poglavja. Zaradi tega vrinka je študij zgodovine našega premogovništva nekako prekinjen. Toda vznik močnih bank ter koncentracije industrije in premogovništva je tako tehten pojav, da moremo sorazmerno hitri razrast Trboveljske premogokopne družbe in mednarodne zveze njenih upravnih svetnikov primerno dobro razumeti šele potem, ko se seznanimo z razmerami v bližnji in daljni okolici te družbe. Nikjer ni govor o sklepih upravnega sveta TPD niti ni izvlečkov iz njenih sejnih zapisnikov, toda iz seznama kupljenih rudnikov dobro vidimo, kakšna je bila njena monopolistična politika, iz podatkov finančnega značaja pa lahko razberemo, da bi brez mednarodnih posojil, brez složne pomoči mednarodnega finančnega kapitala nikdar ne mogla materializirati svojih monopolističnih pretenzij.

1. Industrializacija v svetu in doma. V vsej drugi polovici 19. stoletja je izkop premoga v evropskih državah hitro naraščal. Avstrija je sicer imela velike zaloge tega minerala zlasti na Češkem, Moravskem in v Šleziji, drugod znatno manj, vendar ni imela dovolj razvite niti industrije niti železniške mreže. To pa sta bila dva glavna potrošnika premoga. Razpredelnica o izkopu premoga v letu 1844 že kaže razmerja v stopnji industrializacije nekaterih evropskih držav:

---

[59] AS, Rudarska knjiga, V C, stran 421, dalje Posestna knjiga, stran 189, in lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1871, 127/1873, 310 in 361 de 1877.

[60] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 310 in 316 de 1877.

[61] Ib., št. 665/1885, št. 801/1886; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1/1916; Rudarska knjiga V D, stran 1.

Velika Britanija	28,000.000 ton
Francija	4,200.000 ton
Nemški Zollverein	3,080.000 ton
Avstrija	666.000 ton

Komaj 35 let pozneje je statistika zaznamovala že zelo veliko intenzivnost eksploatacije premoga. Velika Britanija je močno napredovala, prezreti tudi ne gre znatnega skoka ZDA, Nemčije, Avstrije; Rusija se je takrat komaj uvajala v proizvodnjo premoga. Leta 1879 so torej nakopale:[62]

Velika Britanija	132,608.000 ton
ZDA	59,808.000 ton
Nemčija	50,401.000 ton
Francija	17,100.000 ton
Belgija	14,900.000 ton
Avstro-Ogrska	14,500.000 ton
Rusija	1,709.000 ton

Prav tem letom splošnega vzpona pripadajo resni poskusi pa tudi uspehi glede vse večje koncentracije premogovnikov ne samo v Avstriji kot celoti ampak tudi na slovenskem narodnostnem ozemlju. Dobro utemeljene ambicije je pokazala Trboveljska premogokopna družba predvsem v zasavskih revirjih in to s pomočjo — francoskega kapitala.

Ker sta ustanovitev in razrast Trboveljske premogokopne družbe potekali že v precej zapletenih evropskih in avstrijskih gospodarskih razmerah, se moramo seznaniti vsaj z nadaljnjim prodiranjem francoskega kapitala proti vzhodu in jugovzhodu (francoski gospodarski »Drang nach Osten«), na kratko pa še z nekaterimi bankami, ki so vplivale na del gospodarstva na slovenskem narodnostnem ozemlju. Tudi sicer je bilo kratko obdobje okrog leta 1870 zelo pomembna ločnica: v težki industriji opazimo fuzioniranje manjših tovarn ali družb v zelo velike družbe, v premogovništvu odmiranje šibkejših družb na kukse, ki so jih vsrkale močne delniške družbe. Vse to je že potekalo pod vodstvom bank in velebank, ki so tik pred citirano letnico prerasle tradicionalne grosiste z njihovimi kapitali.

Bruckova zamisel o preobrazbi agrarne Avstrije v industrijsko državo je potrebovala nekako 15 let, da je mogla postati konkretnejša doktrina. Za razumevanje naslednjih odstavkov zgodovine premogovništva na našem ozemlju bo verjetno zadoščala reprodukcija Steinerjeve tabele o ustanavljanju podjetij v letih Gründomanije, torej v času okrog leta 1870.[63]

Steiner trdi, da je premogla v začetku leta 1867 vsa Avstrija komaj 11 bank; od tega je bilo 5 bank na Dunaju (Notenbank ali banka za novčanice kot šesta je imela poseben status), 5 pa v provinci. Od začetka navedenega leta dalje do izbruha krize 9. maja 1873 se je ustanovilo podjetij kot sledi:

---

[62] Podatki za 1844: Bericht über die gegenwärtige österr. allgem. Industrie-Ausstellung. Beilage zum Journale des österr. Lloyd, No 4, Wien, 25. maja 1945; za 1879; Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 452.

[63] Fritz G. Steiner, Die Entwicklung des Mobilbankwesens in Oesterreich. Von den Anfängen bis zur Krise von 1873, Wien 1913, str. 177, 194 (Studien zur Sozial-, Wirtschafts- und Verwaltungsgeschichte, VIII, Heft).

Podjetja	Koncesioniranih	Realiziranih	Nerealiziranih
Banke	175	143	32
Industrijska podjetja	604	385	219
Stavbne družbe	104	63	41
Železniška podjetja	34	29	5
Zavarovalne družbe	39	28	11
Rudarska podjetja	23	18	5
Brodarska podjetja	8	4	4
Hoteli in podobno	18	12	6
Skupaj	1005	682	323

Preprost račun nam pove, da je v teku slabih 6,5 let (začetek 1867 — 9. maj 1873) zaživelo približno 110 podjetij letno ali nekako vsak tretji, četrti dan nova tvrdka. To je bil polet, kakršnega si Avstrija do takrat — do sredine 60-ih let — ni mogla niti misliti. Na prvi pogled pa tudi že vidimo, da je tretjina skupnega števila izdanih koncesijskih listin ostala zgolj kos papirja in da je koncesionarjem uspelo zbrati kapitala le za dve tretjini podjetij. To je bila tipična špekulacija, posledica sproščenega gospodarskega liberalizma — in prav v takem vzdušju se je izkristalizirala potreba o ustanovitvi velike premogovniške delniške družbe, ki naj se polasti vsega premoga v Zasavju. Trboveljska premogokopna družba je sicer bila ena izmed 18 tovrstnih družb, ki so dejansko zaživele, toda od prejema koncesijske listine do ustanovitve je le preteklo leto dni! Do danes še niso evidentirani dokumenti, ki bi nam točno povedali ali vsaj nakazali, zakaj se je toliko časa odlašalo z ustanovnim občnim zborom. Upravičeno pa se lahko domneva, da je vmes posegla psihoza utemeljevalske manije in ljudje okoli Wiener Bank-Vereina so bili v letu 1872 že precej in utemeljeno previdni.

Francoski kapital je izkoristil težki finančni položaj Avstrije, ki je nastal po dunajskem borznem polomu. Rad se je odzval vabilom za posojila, ki so imela — kot bomo videli v primeru TPD — obliko obligacij, obveznic, dolgoročnih zadolžnic. Ko bom na naslednjih straneh večkrat navajal imena raznih upravnih svetnikov, direktorjev, ministrov in podobnih vodilnih ljudi, ne bo to zaradi čim daljše vrste teh imen samih (mnogo manj vidnih bom sploh izpustil), pač pa zato, da bomo laže opazili pronicanje francoskih kreditorjev v del avstrijskega gospodarstva, da bomo lahko sledili povezavi med posameznimi bankami, industrijami in podobno, da bomo spoznali prepletanje interesov raznih delniških družb med seboj, da bomo vedeli, kdo vse je direktno ali indirektno vodil del gospodarstva na slovenskem narodnostnem ozemlju, da bomo doumeli, da se proti taki povezavi in tolikšnim kapitalom skromni takratni slovenski kapitalist ali politik ni mogel z ničimer boriti. Ta imena nam bodo mnogokrat pomagala razvozlati odnose, ki javnost zanje ni vedela, so pa pomembni za študij gospodarske zgodovine. Hkrati bomo seveda zlahka opazili, kako se je v začetku sedemdesetih let v prav kratkem času znašel del slovenskega gospodarstva v mreži politike finančnega kapitala, katerega nitke so se združevale ne samo na Dunaju, ampak tudi v Parizu.

2. Utrditev finančnega kapitala. Za zgodovino določenega dela premogovništva in železarstva na slovenskem ozemlju je bilo v avstrijski eri kapi-

talizma pomembnih šest dunajskih denarnih zavodov, od katerih so trije imeli vodilno vlogo in to predvsem zato, ker so v takšni ali drugačni obliki postali eksponenti zahodnoevropskega bančnega kapitala, trije pa so bili »manj pomembni«. Vodilni so bili tile denarni zavodi:

1. Dunajsko bančno društvo (Wiener Bank-Verein) se je konstituiralo 28. aprila 1869, torej v času izrazite gründomanije.[64] Ustanovil ga je dunajski Splošni avstrijski zemljiškokreditni zavod (K. k. priv. allgem. Österreichische Boden-Credit-Anstalt), ker se sam ni smel ukvarjati s posli emitiranja in financiranja industrije. Wiener Bank-Verein je bil tipični predstavnik avstrijske oblike Crédit Mobiliera. Osnovna glavnica mu je v začetku znašala 3,200.000 fl, se je pa hitro dvigala. Za nas je pomemben predvsem zato, ker je leta 1872 sodeloval pri ustanovitvi Trboveljske premogokopne družbe. Pozneje, leta 1909, se je udeležil pri 4-odstotnih prioritetah iste družbe, tik pred prvo svetovno vojno, leta 1913, še pri povišanju njene glavnice. Zaradi tega je vrsta vodilnih ljudi te banke imela močan vpliv na vodstvo poslov TPD; ni treba še posebej poudarjati, da so s tem indirektno vplivali tudi na splošno politiko v premogovništvu na slovenskem ozemlju.

2. Zemljiško-kreditna banka (Real-Credit-Bank) je prejela ustanovitveno koncesijo 16. junija 1871; osnovnega kapitala je imela kar 6,000.000 fl.[65]

Prvi upravni svetniki Real-Credit-Banke so bili bankir Albert baron Rothschild, bankir Friedrich baron Schey, potem direktor zavarovalne družbe »Anker« Narzis Bodart, njegov namestnik v isti zavarovalni družbi Theodor Pontzen, končno Edmund Zichy, tajni svetnik in zemljiški posestnik. Njim so konec leta 1875 sledili advokatni koncipist na Dunaju dr. Friderik Babnik, upravni svetnik Splošne depozitne banke dr. Hermann Grünbaum, od januarja 1879 dalje zemljiški posestnik v Hirschstettenu Peter baron Pirquet, potem dr. Emil Pfeiffer, Max Landesberger, Alexander Lippmann (tudi prokurist in direktor Real-Credit-Banke). — Kot vemo, so poslednji štirje izpeljali akcijo za nakup klasičnih grosističnih premogovniških združb v Zagorju in Hrastniku.

Od aprila 1880 dalje se je pričela v Real-Credit-Banki vrstiti primerno dolga veriga zvenečih francoskih imen; v upravnem svetu so sodelovali na primer bivši minister v Parizu marquis Gaston de Bonneville, opolnomočeni minister v Parizu baron Charles de Wimpfen, marquis Lodovic de Beauvoir, Anatole de Lapeyrière, zemljiški posestnik v Parizu Felix baron Reinach — itd.[66] Ta imena nam povedo, da so velik del bankinih delnic (morda tudi večino delnic) kupili Francozi in osvojili spet novo postojanko v avstrijskem bančništvu. To pa jim ni bil končni namen; prek banke so prodirali v industrijo, v premogovništvo itd.

Zaradi določenih sprememb se je banka 12. oktobra 1880 preimenovala v *Dunajsko bančno družbo* (Wiener Bank Gesellschaft).[67] Ime je torej posplošila in razširila, ker se je razširila tudi njena dejavnost. Francozi so jo namreč hoteli napraviti za dunajsko izpostavo svojega kapitala. Ker se je pa kmalu nato ustanovila v avstrijski prestolnici še močnejša banka, je Dunajska bančna družba šla v likvidacijo; konec maja 1885 se je vpisala firma »Wiener Bank Gesellschaft

[64] Dunajsko trgovsko sodišče, register (Handelsgericht Wien, Register), Ges VIII, 44. — Koncesija notr. ministrstva ima datum 31. marca 1869, vpis v register 12. maja 1869.

[65] Ib., register, Ges XI, 262. Banka vpisana 11. okt. 1871.

[66] Ib., Ges XXI, 213, — Dr. Friderik Babnik je postal med letom 1880 tudi upravni svetnik papirniške delniške družbe Leykam-Josefsthal AG (Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. XIV. Jahrgang, Wien 1881, stran 318).

[67] Dunaj. trg sodišče, register, Ges XXIV, 192.

in Liquidation«, ki je ugasnila šele konec decembra 1891. Omenjena močnejša banka je bila

3. Banka dežel (Länderbank). — Ko je v Franciji Crédit Mobilier odigral svojo historično vlogo in nista brata Pereire nič več imela glavne besede, se je uveljavil drug sposoben organizator francoskega bančništva. To je bil Paul Eugène Bontoux. S Féderom je ustanovil 24. maja 1878 banko z naslovom Union Générale. To je bila banka francoske katoliške stranke, visokega plemstva, nižjega podeželnega plemstva, malomeščanov in kmetov. Njen glavni cilj je bila investicija kapitala v [katoliško] Avstrijo. Res je kmalu nato, 11. novembra 1880, ustanovila na Dunaju Länderbanko. Ko je leta 1882 Union Générale ustavila izplačila, se je Länderbanka izognila učinkom poloma tako, da je komaj še pravočasno prekinila zveze z matično pariško banko.[67] Ob protokolaciji Länderbanke so vpisali tudi francosko ime Banque Impériale Royale privilégée des Pays Autrichienne. Imela je zelo veliko delniško glavnico, kar 100,000.000 francoskih frankov ali 40,000.000 zlatih forintov.[68]

Ko govorimo o Bontouxu, moramo poudariti, da je bil ne samo prezident omenjene pariške banke, ampak tudi generalni direktor Južne železnice (proga Dunaj—Trst je prišla definitivno v francoske roke že leta 1857, prav ko je stekla železnica do Trsta, torej do obale enega izmed zalivov Sredozemskega morja!); slovel je še kot sposoben organizator avstrijske in češke železarske industrije in rudarstva. Uspelo mu je namreč, da je njegova Länderbanka prav kmalu utemeljila mogočno delniško družbo z imenom Österreichisch-Alpine Montangesellschaft, na Češkem pa Böhmische Montangesellschaft.

Länderbanka je imela podružnice v Parizu, Londonu, na Dunaju, v Pragi, Gradcu, Lyonu, Berlinu, Frankfurtu na Maini in v Stuttgartu. V začetku so Länderbanko vodili Paul Eugène Bontoux; Ludwig grof Wodzicki, c. kr. tajni svetnik in deželni maršal Galicije (bil je guverner banke); opolnomočeni minister in bivši državni svetnik ter upravni svetnik državne železnice v Parizu marquis P. F. Chateaurenard; zemljiška posestnika v Parizu Lodovic marquis de Beauvoir in Emanuel vicomte d'Harcourt; finančni prokurator in viceprezident poslanske zbornice na Dunaju dr. Hermann baron Gödel-Lannoy; pomembni svetniki so bili še komercialni direktor Južne železnice Samuel Hahn, dr. Arnold Rapoport, dr. Jac Rappaport, Carl Sarg; tem so se kmalu pridružili izredni francoski minister na razpoloženju Otto baron Bourgoing; Maxime Duval in Artur grof Potocki; predsednik firme Société Générale v Parizu Guillaume Denière; direktor tvrdke Comptoir d'Escompte de Paris v Parizu Eugène Denfert-Rochereau; prezident istega Comptoira Edouard Hentsch;[69] Hugo knez Thurn in Taxis z Dunaja — in drugi. Za naslednjo upravno dobo so jih zamenjali Anatole de Lepeyrière, dr. Edmund Mojsisovics pl. Mojsvar, Rudolf Bisteghi, Julius Bellak; leta 1917 je bil član upravnega sveta tudi Ladislav grof Szapáry.

Že naslednjega leta 1881 se je Länderbanka mogla udeležiti pri prioritetha Trboveljske promogokopne družbe, enako tudi leta 1889 in 1894, leta 1909 pa pri njenih obligacijah.

[67a] Heinrich Benedikt, Die wirtschaftliche Entwicklung in der Franz-Joseph-Zeit, Wien-München 1958 (Wiener historische Studien, Bd IV), str. 112—113, 115—116.

[68] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XXV, 11.

[69] Že takoj leta 1883 sta Länderbanka in Comptoir d'Escompte de Paris ustanovila Srbsko kreditno banko v Beogradu.

To so bile tri zelo pomembne finančne družbe; naslednji trije dunajski denarni zavodi so stali nekoliko bolj v ozadju, ker so se udeleževali denarnih poslov, nanašajočih se na naše ozemlje, le v manjši meri ali pa posredno.

4. Bančna in menjalnična delniška družba »Merkur« (K. k. priv. Bank & Wechselstuben-Actien-Gesellschaft »Mercur«) se je konstituirala leta 1887. Prav tako leta 1909 se je udeležila nakupa obligacij Trboveljske premogokopne družbe; leta 1912 je financirala gradnjo hidroelektrarne Fale skupaj z Darmstädter Bank, Schweizerischer Bankverein in pa Schweizerische Eisenbahnbank v Baslu. Ta poslednja banka je bila leta 1910 član garancijskega sindikata za nove delnice Länderbanke.

5. Anglo-avstrijska banka (Anglo-Österreichische Bank) se je ustanovila leta 1863. To je bila prva izmed tako imenovanih »Foreign Banks«, utemeljenih v Londonu. Zaživela je zato, ker je iz strahu pred secesijsko vojno priteklo veliko kapitala iz severnih in južnih držav USA v London; da ne bi tu ležal brez haska, je iskal plodonosno naložbo v državah, ki so potrebovale kapital. — Banka je med drugim financirala češki revir rjavega premoga.[69a]

Tudi ta banka je postala leta 1910 član garancijskega sindikata za nove delnice Länderbanke; leta 1913 je sodelovala pri zvišanju delniškega kapitala Trboveljske premogokopne družbe. — Ob tej priliki naj pojasnim, da beseda »garancijski sindikat« pomeni sporazum in tudi rahlo združenje bankirjev ali bank, ki z dogovorom in svojimi podpisi jamčijo, da bodo po določenem ključu kupili delnice nekega tretjega partnerja in si jih tako med seboj razdelili; s tem so preprečili »vdor« nezaželenih elementov v določeni denarni ali industrijski zavod. S tem je ta zavod ostal rezerviran samo za njih.

6. Spodnjeavstrijska eskomptna banka (Niederösterreichische Escompte Bank) se je ustanovila leta 1853. Na naše ozemlje ni posegla niti direktno niti indirektno skoraj 50 let, čeprav je bila bliže kot Pariz. Šele leta 1902 je sodelovala pri dvigu delniške glavnice Alpinke, železarniške delniške družbe, ki jo je ustanovila in vodila Länderbanka; leta 1905 je banka sodelovala še pri dvigu glavnice Prve hrvatske štedionice v Zagrebu (Praštedione). Končno se je leta 1911 udeležila tudi dviga glavnice cementarne na Dovjem na Gorenjskem.

Seveda so razen naštetih velebank in bank vplivale na naše gospodarske razmere še druge banke, od katerih so bile nekatere tudi bliže slovenskega ozemlja, na primer banke iz Gradca in Trsta, toda tu sem se moral omejiti le na tiste denarne zavode, ki so tako ali drugače omogočili razrast predvsem Trboveljske premogokopne družbe kot vodilne premogovniške družbe na slovenskem narodnostnem ozemlju. Pripomniti je tudi treba, da TPD ni najemala v bankah posojil kot druge družbe in podjetja, ampak je vedno izdajala obligacije, obveznice ali zadolžnice, ki jih je izplačevala po sistemu žrebanja. TPD je bila sicer protokolirana kot samostojna industrijska družba, v resnici pa je bila last raznih avstrijskih in tujih bank. Te so bile vedno porok, da bo mogla družba uspešno emitirati vse obveznice in da bodo odkupljene vse delnice, ki bodo izdane z namenom, da se dvigne osnovni kapital. Ker so se delnice in obveznice obrestovale (dividenda pri delnici ima funkcijo obresti!), je za lastnike, torej za banke, nakup teh papirjev, teh vrednostnih papirjev, vedno pomenil zanesljive obresti. Situacija nam je potemtakem jasna: banke so ustvarile to premogovniško podjetje zato, da jim je

[69a] Benedikt, op. cit., stran 45.

služilo kot vir za akumulacijo kapitala. Zato nam je tudi razumljivo, zakaj niso k nakupu obligacij ali delnic nikoli pripustili domačih slovenskih denarnih zavodov. Sicer pa bi ti zavodi zaradi majhnega finančnega potenciala vedno stali v senci teh močnejših. Domnevam, da je Kranjska hranilnica v Ljubljani zamudila idealno priložnost takrat, ko ob ustanavljanju TPD ni prevzela večjega paketa njenih delnic, oziroma že prej, ko ni hotela prevzeti Združbe vodenskega rudnika. Morda je vzrok v tem, da se je 1869 ustanovila Kranjska industrijska družba in se je hranilnica raje angažirala s posojili pri njej. Problem je zelo zanimiv in važen ter se bo treba k njemu še povrniti.

3. Koncentracija industrije. V glavnem sočasno z nastajanjem velebank in bank se je uveljavljal še nek drug vodilni pojav gospodarskega življenja. Ta pojav se kratko imenuje koncentracija železarske industrije. Rentabilitetni račun je nedvoumno pričal, da so v novih okoliščinah konkurenčno sposobnejša le večja železarska podjetja, da so hitrejša tudi pri zadovoljevanju potreb tržišča, proti najrazličnejšim spremembam in vplivom pa odpornejša kot majhna podjetja ali družbe.

Sicer je res, da je že 30. junija 1865 bila podpisana pogodba o tem, da prevzame *železarno v Štorah* iz rok individualnega lastnika delniška družba, toda to dejstvo še ni pomenilo kakšne posebne koncentracije, ker se je nanašalo na eno samo podjetje.

Pač pa je bilo že precej drugače pri *Kranjski industrijski družbi*, ki so jo ustanovili še ljubljanski grosisti. Oblasti so dovolile njena pravila 15. avgusta 1869, protokolirale pa 18. septembra.[70] Osnovni kapital Kranjske industrijske družbe je znašal 600.000 fl. Spočetka je imela le parni mlin v Ljubljani, pozneje je kupila Zoisove fužine v Bohinju in na Javorniku, od leta 1871 dalje je imela tudi še Ruardove fužine na Savi pri Jesenicah in v Beli peči, enako tudi nekatere železarske obrate v Tržiču na Gorenjskem.

Ker je bilo železarstvo na Koroškem neprimerno bolj razvito kot na Kranjskem, je razumljivo, da so se sčasoma tam ustanovile železarne, ki so bile znatno večje kot katerokoli podobno podjetje na slovenskem narodnostnem ozemlju, pa tudi modernizirale so se hitreje. Ko je na Koroškem iz materialnih razlogov dozorela misel o koncentraciji železarn, so 12. septembra 1869 utemeljili *Hüttenberško železarsko družbo* (Hüttenberger Eisenwerksgesellschaft) z delniško glavnico 12,000.000 fl.[71] Ta družba je v tistem času predstavljala največji privatni kapital v tej stroki notranjeavstrijske industrije, saj je obsegala šest do takrat samostojnih železarskih podjetij, med njimi tudi pudlarno in valjarno na Prevaljah.

Kmalu po začetku leta 1881 je dal že znani Paul Eugène Bontoux pobudo za to, da je Länderbanka v zvezi z Union Générale ustanovila največjo notranjeavstrijsko rudarsko in železarniško družbo, znano z imenom *Avstrijskoalpska rudarska družba* (Österreichisch-Alpine Montangesellschaft, Société minière et métallurgique des Alpes autrichiennes; kratko: Alpinka).[72] Ta družba se je konstituirala 19. julija 1881; v teku dobrega leta dni se je z njo fuzioniralo 9 velikih železarskih družb, od tega 7 štajerskih, 1 koroško in 1 kranjsko-štajersko podjetje. To poslednje se je imenovalo »Fridauova podjetja« (Fridauwerke) in je med

[70] AS, lj. okrož. sodišče, register, Druž. I, 39.
[71] Oesterr. Zeitschrift, XVIII, 1870, stran 169 sl.
[72] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XXV, 238; koncesijo prejela 11. jul., protokolirana 26. jul. 1881. — Prim. tudi Oesterr. Zeitschrift, XXXI, 1883, stran 359.

drugim imelo železarno in premogovnik v Črnomlju; Alpinka je Fridauova podjetja kupila leta 1882.

Osnovna glavnica nove gigantske železarniške in rudarske delniške družbe je znašala 30,000.000 fl. Podpisala jo je Länderbanka. Prvi upravni svet Alpinke so sestavljali: guverner Länderbanke Ludwig grof Wodzicki (predsednik); vladni svetnik in komercialni direktor Južne železnice Samuel Hahn; montanistični strokovnjak Peter vitez Tunner; upravni svetnik Länderbanke v Parizu Otto baron Bourgoing; Emanuel vicomte d'Harcourt; Eduard Palmer (bil je tudi prokurist Alpinke, temeljna enota pa mu je bila Länderbanka); cesarski svetnik in tovarnar Carl Sarg. Prvi generalni direktor je bil njen upravni svetnik Carl August Frey, od 1852 do oktobra 1869 tehnični direktor železarne Štore, od tedaj dalje do 1881 generalni direktor Hüttenberške železarniške družbe v Celovcu. Precej pozneje je postal generalni direktor Alpinke Oskar Rothballer, ki je bil hkrati tudi upravni svetnik Spodnjeavstrijske eskomptne banke.

Kot delničarje Alpinke so navajali seveda tudi mnoge Francoze, na primer markiza de Beauvoija, comta de Blacasa, vicomta de Broissia, markiza de Chateaurenarda, Paula de Chazotta. Poleg njih zasledimo še vrsto Dunajčanov in Čehov, na primer izmed bolj znanih Theodorja barona Dreifusa (bil je tovarnar ur v Ženevi in Chaux des Fond ter družbenik firme Theodor Dreifus & Co na Dunaju), Achilla Dreifusa, Gastona Dreifusa, advokatnega koncipista na Dunaju dr. Friderika Babnika, dr. Josefa Brzobohatyja, Friderika Čižeka in druge. Ko so bile leta 1890 razpisane 4,5-odstotne prioritete Alpinke, so poleg Länderbanke sodelovali pri odkupu Albert Böhler, Friedrich Böhler (oba znana nemška železarska podjetnika), Carlstädter Sparcassa in vrsta Francozov.

Razen železarske industrije so bile prisiljene h koncentraciji svojih obratov tudi druge panoge industrije. Tako je 15. julija 1868 pričela delovati *Bleiberška rudarska unija* (Bleiberger Bergwerks-Union),[73] ki je združevala tri vzhodnokoroška svinčarska podjetja. Leta 1870 se je ustanovila *Leykam-Josefsthalska delniška družba za papirno in tiskarsko industrijo* (Leykam-Josefsthal AG für Papier- und Druck-Industrie), ki je pokupila vse take in podobne obrate v Gradcu, ljubljanski okolici in drugje.

4. Koncentracija premogovnikov. Na podobni poti koncentracije so se seveda znašli v začetku 70-tih let tudi najpomembnejši premogovniki na slovenskem narodnostnem ozemlju. Obrise take koncentracije rudnikov smo že lahko zasledili v Zasavju, ko je Združba v Zagorju ob Savi kupila entitete ljubljanske cukrarne (ob sočasnem opuščanju drugih svojih industrijskih obratov), podobne težnje so kazali Carl Sarg, dalje ljubljanski grosisti Koslerji in Baumgartnerji, posebej naj omenim Karla Polleya, ter dunajski Kohlen-Industrie-Verein.

Premogovno industrijsko društvo (Kohlen-Industrie-Verein) so koncesionirali 4. septembra 1872,[74] potemtakem pičle štiri mesece pred ustanovnim občnim zborom Trboveljske premogokopne družbe. Osnovna glavnica Premogovnega industrijskega društva je znašala kar 12,000.000 fl in je bila osemkrat večja kot osnovna glavnica Trboveljske premogokopne družbe. Premogovno društvo je imelo sedež na Dunaju, direkcijo pa na Češkem v Teplicah-Šanovu. Društvo so vodili tajni svetnik in veleposestnik z Dunaja Edmond grof Zichy (predsednik); pri-

[73] Oesterr. Zeitschrift, XVI, 1868, stran 233.
[74] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XIV, 103.

vatnik z Dunaja Carl Mayer pl. Alsó-Russbach (podpredsednik); rudniški podjetnik v Teplicah Julius Meurer; grosist in član družbe »Bratje Kohen« v Budimpešti Jakob Kohen; javni družabnik tvrdke Neumann & Hirsch v Budimpešti Friedrich Neumann; dunajski bankir Gustav Leon; generalni tajnik Avstrijske hipotekarne, kreditne in predujmske banke na Dunaju Sigmund Wedemeier; zemljiški posestnik z Dunaja Marcus grof Bombelles — in drugi. Toda že leta 1875 (približno v istem času tudi pri TPD) sta se pojavila med upravnimi svetniki dva tujca, izmed katerih je bil prvi Francoz, namreč Henri marquis de Ville grof Demblin, drugi pa nizozemski konzul v Leipzigu Albert de Liagre.

Od ustanovitve dalje je Kohlen-Industrie-Verein imel ali kmalu pridobil naslednje rudnike premoga: Ajka, Ivanec, Hrastnik (tako imenovana južna skupina rudnikov), Světec na Labi, Pahlódy, Chomútov, Chodov, Cidice, Litrbachy (tako imenovana severna skupina rudnikov).[75] Pozneje je kupil še druge rudnike, omejim pa naj se samo na naslednji primer: že v letu 1879 se je pričel pogajati s celotno avstrijsko vlado za zakup vsega premogovniškega področja Zenica—Sarajevo. Sredi naslednjega leta sta društvo in vlada dejansko podpisala 15-letno zakupno pogodbo. Društvo je takoj pričelo z izkopom premoga v Bosni in ga do konca leta nakopalo že 500 ton. Pozneje je proizvodnja seveda močno narasla.

Bosenski metali in minerali so sploh pritegovali še druga podjetja in banke. Nekatere, ki jih bom tu omenil, že poznamo. Smiselno je, da jih navedemo, ker bomo iz podatkov zlahka razbrali, kako so se določena podjetja stalno angažirala v premogovništvu, pa naj bo to že na Češkem, na slovenskem ali hrvatskem ozemlju, v Bosni itd.

Takoj po okupaciji Bosne in Hercegovine v letu 1878 je pričel erar v svojem imenu rudoslediti na raznih krajih novih pokrajin. Ker zanj ni bilo rentabilno opraviti vsa dela na svoj račun, je organiziral za 30. januar 1881 v finančnem ministrstvu tako imenovano »predkonstituiranje« posebne samostojne Združbe »Bosnia«. Ta združba bi se konstituirala prav z namenom, da bi se angažirala v bosenskem rudarstvu. Najprej bi prevzela od erarja študijsko rudosledenje. Glede nadaljnje akvizicije bi pa že bila vezana na pogoje rudarskega zakona za Bosno in Hercegovino, ki se je takrat pripravljal. Zato so na tem posvetovanju sklenili, da se bo združba dokončno konstituirala šele takrat, ko bo objavljen ta rudarski zakon in bodo prevzeti rudosledi. Rudarski zakon je bil sprejet istega 1881. leta. Vendar bo za nas dovolj, da se seznanimo samo z delom konference. Tu so sestavili osnutek statutov, ki so določali, da bo združbo vodil svet 6 do 8 članov, ki mu bo načeloval prezident. Njega bo imenovalo skupno ministrstvo. Sedež sveta bo na Dunaju, sedež direkcije pa v Bosni, najbolje v Sarajevu. Združba naj se deli na 100 kuksov, vplačilo za vsak kuks naj bi znašlo 3000 fl. Erar bo imel 20 kuksov. Dalje so podpisali Eduard Wiener 19 kuksov, S. M. Rothschild 10 kuksov; po 5 kuksov so podpisali I. M. Miller & Co (firma je bila tudi lastnica nekaterih manjših premogovnikov na slovenskem ozemlju), Geb. Gutmann, Boden-Credit-Anstalt, Ungarische Creditbank, Unionbank, Wiener Bank-Verein, Creditanstalt: E. Škoda v Plznu je podpisal 4 kukse; Kohlen-Industrie-Verein 3 kukse, Moritz Wodianer 2 kuksa, Edmund grof Zichy 2, razni posamezniki skupaj 5 kuksov. Provizorični svet so vodili S. M. Rothschild, Wilhelm vitez Gutmann, direktor Hornbostel, Franz vitez pl. Hopfen, markgrof Pallavicini, direktor Ed. F. Ziffer, centralni

[75] Poročilo za 1. poslovno leto od 1. okt. 1872 do konca dec. 1873 je društvo objavilo v Oesterr. Zeitschrift, XXII, 1874, stran 174.

direktor Kohlen-Industrie-Vereina A. Rücker. Svetu je predsedoval zastopnik erarja baron Andrian-Wehrburg (podpredsednik je bil A. Rücker).[76]

Gotovo je tudi naselitev v Bosni vplivala na vodstvo Kohlen Industrie-Vereina, da je prodalo hrastniški premogovnik. V Bosni praktično ni bilo nobene konkurence.

5. Ustanovitev in razrast Trboveljske premogokopne družbe. Izmed domačih podjetnikov so vsekakor pokazali zrele in perspektivne ambicije ljudje okoli Združbe vodenskega rudnika, toda tudi ti so se znašli pred problemom, kako priti do kapitala za investicije v rudnike, bodisi lastnega bodisi kapitala domačih denarnih zavodov. Vendar je bilo tudi za njih veliko vprašanje, če bodo hoteli domači denarni zavodi tvegati vsoto dveh, treh ali več milijonov forintov. Videli smo, da so bili le-ti spričo dejavnosti grosistov docela pasivni.

V začetku oktobra 1871 so si bili ljubljanski grosisti okoli Združbe vodenskega rudnika že na jasnem, da zaradi pomanjkanja kapitala ne bodo več dolgo lastniki premogovnika. Ko so pregledali položaj, so se odločili, da ne bodo interesentov iskali v Ljubljani, ampak — na Dunaju.

Tu je kot koncesionar nastopil Wiener Bank-Verein, ki je prejel 15. decembra 1871, torej prav sredi dobe, ki se imenuje »doba utemeljevalske manije«, dovoljenje za ustanovitev delniške družbe z naslovom Trboveljska premogokopna družba (Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft).[77]

Ustanovni občni zbor Trboveljske premogokopne družbe, ki je bil na Dunaju 30. decembra 1872 (teden dni pred tem je imela Združba vodenskega rudnika svoj poslednji občni zbor), je pričel in vodil Franz vitez pl. Hopfen, direktor dveh vodilnih avstrijskih denarnih zavodov hkrati, namreč Boden-Credit-Anstalta in Wiener Bank-Vereina. Po pravilih je smel imeti upravni svet TPD sedem članov, izmed katerih sta morali biti dve tretjini Dunajčanov. Dejansko sta bila izmed Ljubljančanov izvoljena v upravni svet samo Jožef Krisper in Ivan Kosler, čeprav ta dva niti nista imela največ delnic Trboveljske premogokopne družbe. Glede tega je prednjačila grosistična tvrdka Ivan Baumgartner & sinova, ki je imela 1440 delnic; ljubljanski trgovec Camillo Baumgartner je še posebej sam imel 740 delnic, Jožef Krisper le 480 delnic, Ivan Kosler samo 400 delnic, Peter Kosler pa celo 300 delnic; po 100 delnic so imeli dr. Jožef Kosler, tovarnar Alojz Prašnikar, tehnični direktor TPD v Trbovljah Pongraz Eichelter, trgovec na Reki Carl Pammer. Vsi našteti delničarji skupaj so imeli več kot četrtino družbinih delnic. Wiener Bank-Verein sam je imel 9550 delnic ali nekaj manj kot tri četrtine vseh delnic (zastopala sta jih Hopfen in Mitscha). Preostale delnice so imeli Dunajčani Wilhelm Linzer, sicer trgovski družabnik (880 delnic), Franz vitez pl. Hopfen (100 delnic), direktor Wiener Bank-Vereina Friednich Wilhelm Hartung (100 delnic), direktor istega denarnega zavoda dr. Josef vitez Mitscha (100 delnic), Louis baron Pasetti-Angeli (50 delnic), dr. Victor Grevé (20 delnic) itd.

Prvi upravni svet so sestavljali Franz vitez pl. Hopfen (predsednik), Carl Müller, Max baron Scharschmied (sicer tudi upravni svetnik delniške družbe Österreichische Waffenfabriks-Gesellschaft), dalje oba Ljubljančana, končno Wil-

[76] Oesterr. Zeitschrift, XXIX, 1881, str. 111, 206. — Moritza Wodianerja so 1855 izvolili za člana dunaj. skupine upravnih svetnikov deln. družbe »Južna železnica« (Oesterr. Zeitschrift, III, 1855, stran 54). — Theodor Hornbostel 6. okt. 1848 imenovan za ministra trgovine in javnih del (W. G. Dunder, Denkschrift . . ., stran 36).

[77] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XV, 134, in spisi k tej registrski številki.

helm Linzer in privatnik Louis baron Pasetti-Angeli, oba Dunajčana. Vendar sta bila Krisper in Kosler črtana kot upravna svetnika 13. avgusta 1880, namesto njiju pa vpisana Anatole de Lapeyrière in Peter baron Pirquet, ker je takrat prišlo do sprememb tudi v Real-Credit-Banki.

Vsekakor moram dodati, da so sredi junija 1874 izvolili za upravnega svetnika TPD znamenitega glavnega geologa Državnega geološkega zavoda na Dunaju in rudarskega svetnika dr. Edmunda Mojsisovicsa pl. Mojsvar. S tem je uprava pritegnila v svoje vrste izvrstnega strokovnjaka. Dalje so v začetku leta 1883 izvolili za upravnega svetnika Carla Sarga. S tem so olajšali odkup dveh tretjin njegove ojstrske entitete. Edmond Vernet, švicarski konzul v Lyonu, je postal junija 1884 upravni svetnik zato, ker je bil zastopnik delničarjev na lyonski borzi (delnice TPD so namreč kotirale na Dunaju, v Ženevi, Lyonu in Parizu), novembra 1896 pa upravnega svetnika Länderbanke Ottona barona Bourgoinga zato, ker je bil eden izmed zastopnikov francoskega paketa delnic te banke pri Trboveljski premogokopni družbi. Isto funkcijo je spomladi 1909 prevzel Jean baron de Bourgoing, sicer rentnik na Dunaju.

Ob ustanovitvi je družba imela osnovnega kapitala, 1,500.000 fl (15.000 delnic po 100 fl). Če primerjamo njeno glavnico z glavnicami nekaterih drugih sosednjih družb, vidimo, da njen osnovni kapital niti ni bil prav znaten. V trenutku ustanavljanja TPD je Kranjska industrijska družba že izpeljala zvišanje glavnice od 600.000 fl na 1,700.000 fl, Hüttenberška železarniška družba je imela ob utemeljitvi osemkrat večjo glavnico, Leykam-Josefsthalska d. d. je ob ustanovitvi dejansko vplačala 2,876.000 fl od nominalne glavnice 4,000.000 fl. Sicer pa je kapital Trboveljske premogokopne družbe povsem zadoščal za to, da je kupila entitete Združbe vodenskega rudnika za 1,250.000 fl. Za nakup sosednje Maurer-Pongratzeve entitete v Trbovljah je že bil potreben ponoven dvig delniške glavnice na 3,000.000 fl, kajti zanjo je družba plačala 2,500.000 fl.

Osnovna glavnica TPD (družba je bila v smislu prvega statuta ustanovljena le za 50 let) je bila namenjena predvsem nakupu prvih entitet v Zasavju; za geološke raziskave in vrtanja, za nakup drugih entitet v Zasavju ter razne oblike investicij je zmanjkalo denarja. Da je mogla zadostiti tudi tem problemom, je šla TPD po poti najemanja posojil, najemanja mednarodnih posojil. V ta namen je pričela izdajati obveznice za prvo posojilo. Večino obveznic so pokupili Francozi. Tako so ti približno dve leti in pol po ustanovitvi družbe postali njeni močni finančniki. Logično nadaljevanje teh prvih finančnih zvez je pripeljalo do tega, da so o priliki zvišanja glavnice TPD od 3,000.000 fl na 5,000.000 fl dne 29. julija 1880 velik del delnic spet kupili Francozi, točneje rečeno konzorcij francoskih delničarjev, ki ga je vodil Paul Eugène Bontoux. Na občini zbor omenjenega dne je prišla vrsta Francozov, ki je že imela skupaj 13.800 delnic ali 46 %. Tako je podpisal prezenčno listo Pirquet zase, kot pooblaščenec pa za Françoisa Taillarda in njegovih 275 delnic, dr. Jac Rappaport se je podpisal za svojih 60 delnic, za Bontouxevih 1350 delnic in za 400 delnic raznih drugih Francozov, dr. Babnik se je podpisal za svojih 40 delnic, Thirel Michon ga je pooblastil, da ga podpiše za njegovih 500 delnic, banka Union Générale pa za njenih 3350 delnic — itd.

Zvišanje glavnice je bilo namreč potrebno zaradi nakupa kuksov Združbe v Zagorju ob Savi in Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu. Pogajanja za nakup je z Real-Credit-Banko, poslednjo lastnico obeh združb, vodil Paul Eugène Bontoux. Pogajanja seveda niso bila zapletena. Že poslovno poročilo

Kohlen-Industrie-Vereina za leto 1878 je bilo precej pesimistično:[78] trdi, da so razmere v premogovništvu vse težje in težje ter da tudi njegov rudnik v Hrastniku trpi zaradi ostre konkurence Trbovelj in Zagorja. V tem času so namreč severnoitalijanske železnice vpeljale angleški premog, ustavile pa naročila zasavskega premoga. Med Zagorjem, Trbovljami in Hrastnikom se je zaradi tega vnel konkurenčni boj za prodajo premoga. Še najlaže je boj prenašala Trboveljska premogokopna družba. Vendar je še v istem 1878. letu prišlo do uvodnih pogajanj glede fuzije med vsemi tremi zasavskimi podjetji. Takrat pogajanja še niso pripeljala do nobenega praktičnega rezultata, vendar so pri TPD utemeljeno upali, da bo že v bližnji bodočnosti le prišlo do razpleta, ki bo zanje pozitiven. V istem času so tudi v obeh sosednjih rudnikih slutili, da se bodo pogajanja obnovila, ker TPD ne bo mirovala, dokler ne kupi Zagorja in Hrastnika, in da bo zmagala, ker ima močno finančno zaledje pa tudi konkurenčni boj laže prenaša, ker ima širše tržišče kot vsaka izmed obeh družb (ne pa kot obe skupaj, ker se nista nikdar dogovarjali za kakšne skupne akcije).

Pogajanja so se res kmalu obnovila. Ker je Real-Credit-Bank pridobila kukse Združbe v Zagorju ob Savi že v začetku leta 1880, kukse Tržaške premogokopne združbe v Hrastniku in Dolu Kohlen-Industrie-Vereina sredi tega leta, na občnem zboru TPD dne 29. julija 1880 pa so vse skupaj načelno deklarirali že kot last Trboveljske premogokopne družbe in sicer zagorske kukse od 1. januarja, a hrastniške kukse od 1. julija dalje, je jasno, da je fungirala Real-Credit-Bank pri prodaji le kot posrednik. Trboveljska premogokopna družba je posredniku plačala nakup s svojimi delnicami (če ne vse, pa vsaj velik del vsote), kajti od druge polovice leta 1880 so sedeli v upravnem svetu Trboveljske premogokopne družbe tudi svetniki Real-Credit-Banke (med njimi nekaj Francozov).

Pripomniti moram, da so vseh 100 kuksov Združbe v Zagorju formalno prepisali v rudarskih knjigah na ime TPD šele 15. julija 1881, kar pomeni, da je od načelnega do pravnega lastništva preteklo še leto dni.[79]

Da bi mogla TPD kupiti dva rudnika v Istri, je morala še v letu 1881 kar dvakrat zvišati svojo delniško glavnico. Razumljivo je, da so taki nakupi, ki sicer zelo točno ilustrirajo monopolistične tendence Trboveljske premogokopne družbe, morali nujno pokazati negativne posledice na drugem mestu. Že pritisk borznega poloma leta 1873 se je sam po sebi čutil v bančništvu in delu industrije vrsto let. To in začetne investicije so Trboveljski premogokopni družbi preprečevale, izplačati v letih 1873, 1874 in 1877 dividende v gotovini; izplačala jih je z delnicami. To je mogla zato, ker ji je ostalo v trezorju določeno število neplasiranih delnic. Kljub utemeljeni misli, da je delnica namesto dividende znamenje za to, da družba ne posluje solidno, je bila ta solucija sprejemljiva za delničarje zato, ker je pomenila zanje bodočo dodatno dividendo in vrednost sámo po sebi, seveda samo v primeru, če bo družba le obstala na nogah.

Za leto 1875 je TPD izplačala dividende delno v delnicah, delno v gotovini. Le v letih 1882 in 1883 (po nakupu istrskih rudnikov) ter 1910 in 1911 (konec velikih elektrifikacijskih del) ni razdelila nobenih dividend. Bilanca za leto 1882

---

[78] Oesterr. Zeitschrift, XXVII, 1879, stran 264. — Poslovno poročilo TPD za l. 1878, ki tudi govori o pogajanjih glede fuzije, je objavljeno prav tam, stran 309.

[79] Dunaj. trg. sodišče, register, spisi k registr. št. Ges XV, 134. — AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—1903, št. 5207/1880; ib., št. 11/1908; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 509, 510, 513, 514, 521, 552, 579; ib., Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 759, 869.

je že izkazovala kurzno izgubo prioritet I. emisije in tiskarske stroške per 542.184 fl. Po nalogu vlade je morala TPD izgubo eliminirati iz bilance (s tem se je z uradnim dovoljenjem fingirala uravnovešenost bilance, kar je izjemen primer). Per TPD sama sebe ni smela varati, je zbrisala izgubo iz knjig na tale način: Občni zbor sredi avgusta 1883 je sklenil in odobril prežigosanje vseh delnic od 100 fl na 70 fl (razvrednotenje delnic). S tem so pridobili precej večjo vsoto, namreč kar 2,100.000 fl. S pomočjo te umetno pridobljene vsote so eliminirali navedeno negativno postavko, dalje odpisali 150.000 fl od nezaračunanih mezd, 200.000 od visokih gradenj, 146.235 fl od industrijskih naprav, 409.559 fl od rudarskih naprav, 384.022 fl od izkopnih naprav; 250.000 fl so vrnili kot ažijski rezervni fond. Videti je, da se je družba prekapitalizirala (izplačala je več oziroma naročila je več kot pa je mogla kriti s svojo glavnico in rezervnimi fondi) in da se je rešila z umetno ustvarjeno vsoto.

Februarja 1883, ko je groba bilanca že pokazala kurzno izgubo in je bilo pričakovati, da tudi leto 1883 sâmo ne bo odpravilo negativnih postavk, so izdali obveznice III. emisije v višini 2,500.000 frcs ali 1,000.000 fl v zlatu s 5-odstotnim obrestovanjem. Kljub temu, da je TPD v splošnem veljala v poslovnem svetu za solidno podjetje in je stopnjevala svojo proizvodnjo, je vseeno od časa do časa prakticirala sistem kratkoročnih visečih dolgov pri svojih gospodarjih-bankah (na primer pri Länderbanki). Da bi dokončala večje investicije v obratu Trbovlje in znižala viseče dolgove pri Länderbanki, ki jih je bilo za okoli 10,000.000 kron, je leta 1913 zvišala osnovno glavnico od 9,800.000 kron na 19.600.000 kron z izdajo 49.000 novih delnic po 200 kron. To zvišanje je zavaroval dogovor z bančnim konzorcijem, ki ga je vodila Länderbanka, pripadali pa so mu tudi Crédit Lyonnais in švicarsko-francoski veledelničarji.[80]

Pri tem angažiranju francoskega kapitala je važno, da se poudari dejstvo, da je bilo na začetku 20. stoletja francoskega kapitala v tujih rudarskih podjetjih že za približno 3 milijarde frankov. Največ ga je bilo v Transvaalu (1.500 milijonov), potem v Rusiji (823 milijonov); Avstro-Ogrska je bila na 6. mestu s 34 milijoni frankov, medtem ko je bilo investiranih v srbsko rudarstvo 500.000 frankov.[81] Statistika ne detajlira francoskega kapitala v avstro-ogrskem rudarstvu, vendar smemo na osnovi nekaterih številk domnevati, da je odpadla na razne rudnike na slovenskem narodnostnem ozemlju skoraj četrtina navedene vsote.

6. Monopolistične težnje Trboveljske premogokopne družbe. Opisane težave in bilančne transakcije niso ovirale te mednarodne premogovniške družbe resno v njeni težnji k temu, da si prilasti najizdatnejše sloje premoga na slovenskem ozemlju in v njegovi bližini. S tem, da je spodrivala prejšnje neslovenske lastnike, ni slovenskemu narodnemu gospodarstvu prav nič koristila, s tem da je spodrivala domače narodno zavedne podjetnike in to prav v času, ko se je slovenski narod vse bolj živahno vključeval v politično življenje v habsburški monarhiji, pa je v bistvu ožila gospodarsko osnovo njegovi nacionalni politiki. Sicer je veliko vprašanje, če bi kateri koli slovenski podjetnik 70-tih in 80-tih let preteklega stoletja zmogel tolikšen kapital, ne da bi se tudi zadolževal v tujih bankah, potem ko bi spraznil domače denarne zavode. Šlo je namreč

[80] Compass, . . ., 1916, II. Bd, 49. Jgg, Wien 1915, stran 424 sl.
[81] Oesterr. Zeitschrift, LI, 1903, stran 12.

za skupno vsoto, ki je tik pred prvo svetovno vojno presegla višino 36,000.000 fl ali 72,000.000 kron.

Kljub temu, da bom nekatere že znane ugotovitve ponovil, želim tu v obliki pregledne razpredelnice rekapitulirati vsote, s katerimi je operirala TPD v svoji monopolistični politiki. Delniške glavnice so do začetka prve svetovne vojne naraščale takole:[82]

Ob ustanovitvi	1,500.000 fl
Red. obč. zbor 5. II. 1873	3,000.000 fl
Izredni obč. zbor 29. VII. 1880	5,000.000 fl
Isti sklenil dvig še na	6,000.000 fl
Izred. obč. zbor 23. VII. 1881	7,000.000 fl
Isti sklenil dvig še na	8,000.000 fl
Red. obč. zbor 14. IV. 1913	9,800.000 fl

Obveznice, s katerimi je TPD najemala posojila, je dovoljevalo finančno ministrstvo. Konkretno je glede posojil sklepala pogodbe z že znano banko Union Générale v Parizu. Emisije obveznic so se vrstile v naslednjem redu:

I. emisija 5. III. 1875	5,000.000 frcs ali	2,000.000 fl à 5 %
II. emisija 17. X. 1880	6,000.000 frcs ali	2,400.000 fl à 5 %
III. emisija 28. II. 1883	2,500.000 frcs ali	1,000.000 fl à 5 %
IV. emisija 2. VIII. 1889	11,625.000 frcs ali	4,650.000 fl à 4 %
V. emisija 4. VII. 1893	3,750.000 frcs ali	1,500.000 fl à 4 %
VI. emisija 31. X. 1908	10,000.000 frcs ali	4,760.000 fl à 4 %
Skupaj	38,875.000 frcs ali	16,310.000 fl

Obveznice I. in II. emisije so se amortizirale v 25 letih, obveznice III. emisije pa v 35 letih; izplačevali so jih po sistemu žrebanja dvakrat letno. Obveznice IV. emisije so bile izdane za to, da so lastniki obveznic prvih treh emisij le-te prostovoljno konvertirali v 4-odstotne obveznice s 45-letno amortizacijo. Z raztegnitvijo amortizacijskega roka so torej ublažili pritisk na tekoče denarne posle. Medtem ko so prve tri emisije imele jamstvo v rudnikih Trbovlje, Zagorje in Hrastnik primo loco, sta četrto emisijo ščitila rudnika Ojstro in Kočevje primo loco. Obveznice V. emisije so ščitili Kočevje, Ojstro, Liboje, Laško in Krapina. Enako kot delnice so tudi obveznice notirale na Dunaju, v Ženevi, Lyonu in Parizu, le da so delnice imele višji kurz.[83]

Zaradi prevladujočih francoskih delničarjev, torej zaradi močne odvisnosti od francoskega finančnega kapitala je dala TPD dne 2. decembra 1913 protokolirati tudi francoski naslov Société des Charbonages de Trifail. Predvsem pa dokazujejo odvisnost naslednji podatki, imena in številke: Na občnem zboru v aprilu 1913 je TPD sklenila zvišati delniški kapital z emisijo novih 49.000 delnic po 200 kron tudi zato, ker je ugotovila, da ima pri svoji bančni zvezi — to je, Länder-

[82] Upravni arhiv, Dunaj (Verwaltungsarchiv, Wien), Ministerium des Innern, št. spisov 23 099 de 1912, 9890 in 13.875 de 1913. — To je v ostalem ostanek ostanka spisov, ki se tičejo TPD (škartiranje — 50 let! — je uničilo spise, ki bi nam morda še koristili).

[83] Prim. opombi 79 in 80; dalje AS, lj okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 511/1881, št. 577/1883; ib., št. 869/1886; dalje AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 11/1908.

banki — za okoli 10,000.000 kron visečega dolga. Sklenila je zaupati izpeljavo povečanja glavnice že znanemu bančnemu konzorciju. Tako je na primer pred tem obč. zborom zastopal Eduard Palmer, predsednik uprav. sveta TPD, sicer pa generalni direktor Länderbanke, prokurist in upravni svetnik Alpinke, enega izmed paketov s 6226 delnicami Trboveljske, ki ga je imela Länderbanka, Anatole de Lapeyrière je zastopal neko skupino francoskih delničarjev s 1166 delnicami, Rudolf Bisteghi, podpredsednik upravnega sveta TPD, kar 7487 »francoskih« delnic, lyonski bankir Paul Vernet 2683 delnic lyonskih veledelničarjev, Henri grof de Renéville 4252 »francoskih« delnic, rudarski svetnik Vinzenz Ranzinger 1512 »avstrijskih« delnic, itd. V letih po tem občnem zboru je zastopal Bisteghi že 19.617 francoskih delnic, Gustav Bellak 9090 Länderbankinih delnic, Eugène Vida 5050 francosko-švicarskih delnic, Lapeyrière 4498 delnic neke tretje francoske skupine delničarjev, Julius Bellak 3765 avstrijskih delnic, Ranzinger še posebej 1865 avstrijskih delnic neke posebne skupine, itd. Zato so, posledično, izvolili za predsednika upravnega sveta TPD Rudolfa Bisteghija, za podpredsednika po Juliusa Bellaka.[83a]

Tu mi seveda niti malo ni šlo za to, da naštejem nekaj francoskih in avstrijskih priimkov ali da opozorim na tehniko poslovanja na občnih zborih s pomočjo prezenčne liste. Veliko bolj mi je bilo do tega, da pokažem na dejstvo, da so bili lastniki Trboveljske premogokopne družbe v letih pred prvo svetovno vojno že tako zelo razpršeni po večjem delu srednje in zahodne Evrope, da je bila točna kontrola vseh paketov delnic že kar precej težavna zadeva. Ker so bili interesi raznih bank močno prepleteni, je imela določen paket delnic sedaj ta sedaj druga banka.

V času prve svetovne vojne je Avstro-Ogrska seveda uvedla kontrolo nad vsemi finančnimi posli s tujino in ovirala transfer dividend prek svojih državnih meja. Glede Trboveljske premogokopne družbe je šlo namreč za dividende njenih delnic v Švici, katerih število so c e n i l i na nekaj tisoč kosov, in delnic v Franciji, ki so jih prav tako c e n i l i na 34.000 do 35.000 kosov. Točnega stanja niso mogli ugotoviti, ker so vedeli le za gibanje največjih paketov delnic (le-ti so bili namreč vsakokrat deponirani v bankah), ostali manjši in najmanjši paketi delnic pa so nekontrolirano menjali lastnike.

Občni zbor 11. aprila 1917 je sklenil zvišati delniško glavnico od 19,6 milijonov kron na 24 milijonov kron z utemeljitvijo — zdi se mi potrebno, da jo reproduciram in podčrtam — da se delničarji nadejajo *konjunkture po vojni* in da je treba *že sedaj* misliti na investicije; dodali so še, da se nadejajo konjunkture tudi glede Italije. Iz tega sledi, da so na občnem zboru morda precej obširno govorili o bližajočem se koncu vojne in o zopetni prodaji premoga Italiji. Verjetno so le načelno govorili o koncu vojne in konkretnega razpleta, kakršen je bil v oktobru in novembru 1918, pa ni mogel še nihče predvideti.[83b]

V aprilu 1918 je imela Trboveljska premogokopna družba poslednji občni zbor pred propadom habsburške monarhije; tu je Bisteghi reprezentiral celo že 29.970 francoskih delnic.

Zaradi objektivnih razmer po prevratu je imela družba svoj izredni občni zbor šele 26. junija 1920.

[83a] Prim. op. 82.

[83b] Upravni arhiv, Dunaj, spisi ministrstva za notr. zadeve, št. 16.133/1917, 3655/1918; dunaj. trg. sodišče, register, Ges XV, 134, spisi.

Kot sem zgoraj povzel zaporedje vseh dvigov glavnic in emisij obveznic, naj ob koncu ponovim v obliki tabele že znane podatke, da bomo imeli lepši pregled nad vsotami, ki jih je TPD izplačala za nakup entitet:[84]

Tek. št.	Datum	Podjetje oz. rudnik	Vsota (v fl)
1.	3. I. 1873	Združba vodenskega rudnika	1,250.000
2.	24. III. 1873	Maurer-Pongratz, Trbovlje	2,500.000
3.	1. I. 1880	Združba v Zagorju ob Savi	2,400.000
4.	1. VII. 1880	Tržaška združba, Hrastnik—Dol	1,300.000
5.	8. VI. 1881	Jadranska gl. družba, Labin	1,275.000
6.	17. VI. 1881	Josef Werndl, Labin	1,200.000
7.	29. VIII. 1885	Trate I, IV, V a, V b, VI, Kočevje	400.000
8.	7. IX. 1885	Trata III, Kočevje	12.800
9.	28. IX. 1885	Trata V, Kočevje	14.000
10.	4. XII. 1885	Trata II, Kočevje	12.000
11.	24. III. 1886	2/3 Sarga, Ojstro	130.000
12.	1. III. 1889	Friedrich, Liboje	110.000
13.	13. XII. 1889	Geipel, Brezno—Huda jama (Laško)	78.000
14.	1891	Krapina	?
15.	3. IX. 1896	1/3 Sarga, Ojstro	105.000
16.	18. I. 1904	Oppersdorff, Senovo in Raštanj	850.000
17.	24. II. 1916	Wakonig, Zagorje	20.000
		Skupaj najmanj	11,656.800

Takoj vidimo, da je TPD izplačala skoraj 2/3 skupne vsote samo za nakup rudnikov v Zasavju in da so bili razen Labina in kopov okoli Senovega vsi drugi rudniki sorazmerno poceni. Izredno nizke cene nekaterih Trat pri Kočevju gredo prav gotovo na račun dejstva, da mesto takrat še ni imelo železniške zveze s svetom in da sami lastniki entitet niso znali ceniti zalog premoga; Senovo je bilo drago zaradi bližine Zagreba, Labin zaradi dobrega črnega premoga, situiranega blizu Reke, Pulja in Trsta. Če pomislimo, da so kukse Združbe v Zagorju ob Savi že kmalu po sredini preteklega stoletja prodajali tudi po 2500 fl in da je združba imela 100 kuksov, potem je kupna cena za kuks, ki jo je plačala TPD, kar 25.000 fl. Pač pa si je znal visoko dvigniti ceno Maurer-Pongratzev rudnik v Trbovljah, ki je iz razumljivih špekulativnih razlogov temeljito izkoristil povpraševanje po entitetah ali konjunkturo.

Ob tej priliki naj še dodam, da je za Zagorje plačala TPD 1,200.00 fl v svojih delnicah in 1,200.000 fl v zlatih 5-odstotnih prioritetah, za Hrastnik pa 500.000 fl v delnicah, 800.000 fl v istih obveznicah.

* * *

Poglavje o monopolističnih težnjah Trboveljske premogokopne družbe naj zaključim s kratkim historiatom oziroma nanizanjem nekaj vodilnih dogodkov

[84] Dunaj. trg. sodišče, register, spisi k reg. št. Ges XV, 134; dalje AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 537, 667, 669, 672, 682; ib., listine za leta 1905—24, št. 176/1914; dalje celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—1903, št. 2049/1886, 1509/1889, 7054/1889, 681/1897; ib., listine za leta 1904—1909, št. 2/1904, 1/1916.

v tistih rudnikih, ki jih je TPD prevzela po novem letu 1881 (tu so seveda zajeti le premogovniki, ki so bili zunaj Zasavja):

1. Jadranska premogokopna glavna družba s sedežem na Dunaju je prejela koncesijo že 3. februarja 1831; bila je last dunajskih in tržaških grosistov. Sčasoma se je število družbenikov močno skrčilo in aprila 1864 so bile vse delnice v rokah le še dveh oseb; ena izmed njih je bil Anselm Salomon baron Rothschild, ki je bil hkrati tudi administrator. S tem je rudnik v bistvu postal družinska last. — Leta 1867 je Rothschildov Labin proizvedel le še 23.618 ton črnega premoga.

Tega Rothschilda so zaradi smrti črtali iz rudarske knjige 11. januarja 1876, namesto njega pa vpisali kot administratorja Salomona Alberta Anselma barona Rothschilda, bankirja in zemljiškega posestnika na Dunaju. Dne 8. junija 1881 je ta podpisal punktacije o prodaji rudnika Trboveljski premogokopni družbi. Firma »Jadranska premogokopna glavna družba v likvidaciji« je ugasnila nekaj pozneje, dne 28. septembra 1883.[85]

2. Josef Werndl je bil drugi lastnik nekaterih entitet v Labinu. Po proizvodnji je zaostajal za Rothschildom. Ker je hotela TPD imeti ves labinski sloj premoga zase, se je pogajala tudi z Werndlom. Ta je dober teden po prodaji deležev Jadranske premogokopne glavne družbe prodal 17. junija tudi svoj rudnik. Werndl je bil generalni direktor tvrdke »Österreichische Waffenfabriks-Gesellschaft« v Steyru in glavni lastnik podjetja »Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks-und Eisenbahn-Gesellschaft«.[86]

3. Trate pri Kočevju. Auerspergovi steklarski delavci v Glažuti na Kočevskem, bratje Nikolaj, Anton in Franc Ranzinger, so nekako poleti 1851 pričeli s proizvodnjo stekla na svojo roko na Tratah severovzhodno od Kočevja. Sicer je Nikolaj že konec marca 1851 prejel ležišče premoga v Zarečju pri Ilirski Bistrici, toda kop je kmalu opustil. Pač pa so vsi trije bratje prejeli sredi julija 1851 premog na Tratah v neposredni bližini steklarne. Te mere so imenovali Trata VI. Kmalu so se razširili in postali tod glavni proizvajalci premoga. Leta 1852 so kupili prvi del Trate III, spomladi 1855 še Trato IV, oktobra istega leta Trato II.[87] Tik pred tem, v septembru 1855, je rudarska oblast v Ljubljani določila, da sestavljajo Trate I—VI enoten rudarski revir z imenom »Kočevski rudarski revir«.[88] Ranzingerji so se po tej odredbi širili le v mejah navedenega revirja: leta 1858 so kupili Trato V a, 1859 del Trate I (prejeli so tudi mnogo novih mer), končno leta 1861 še Trato V b.[89] Drugi del Trate III jim je sredi januarja 1885 prodal Jožef Braune, lekarnar in posestnik v Kočevju. Toda že konec januarja

---

[85] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 524, 537 in 588 de 1881.

[86] Ib., št. 523/1881. — Prim. nekrolog (Werndl 26. febr. 1831 do 29. apr. 1889) v Oesterr. Zeitschrift, XXXVII, 1889, priloga, stran 60. — L. 1873 postal general. direktor Wolfsegg-Traunthalske družbe Wilhelm vitez Fritsch (rojen v Salzburgu 13. marca 1829; študiral rudar. akademijo v Leobnu. V maju 1859 prišel v Ljubljano kot rudar. komisar. Ob odhodu iz Ljubljane 1870, ko je postal rudar. komisar v Leobnu — takrat že znan kot pisec mnogih strokovnih knjig in razprav — mu je Turnverein priredil poslovilno slovesnost; Oesterr. Zeitschrift, XVIII, 1870, stran 23.

[87] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 32/1852; jb., za leta 1856—59, št. 40/1855. — Prim. moj članek Iz zgodovine kočevskega premogovnika v zborniku Rudarji ob 20-letnici kočevskega zbora, Kočevje 1963 (izd. uredništvo »Obvestil«), nepaginirano.

[88] Oesterr. Zeitschrift, IV, 1856, stran 7.

[89] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 80—87 de 1859; ib., za leta 1860—6, št. 7/1861, št. 15 in 20 de 1865; ib., listine za l. 1877—85, št. 611.

1885 sta od njih kupila Trato III tehnični direktor Trboveljske premogokopne družbe Martin Terpotitz in kočevski notar dr. Emil Burger.

Ta dva sta bila rudarska podjetnika le približno pol leta, kajti večji del kočevskega rudarskega revirja je že avgusta in septembra 1885. leta kupila TPD in sicer Trate I, IV, V a, V b in VI od Ranzingerjev, Trato III pa od Terpotitza in dr. Burgerja. Steklarna je ostala Ranzingerjem in obratovala do leta 1898 (takrat so jo tudi črtali iz registra). Trato V je prodal Trboveljski premogokopni družbi Karl Wilhelm knez Auersperg; Trato II so Ranzingerji pozneje prodali pivovarnarju Jožefu Brauneju, ta pa decembra 1885 Trboveljski premogokopni družbi (zato je Braune prodajal leta 1888 tudi pivovarno, ki je obratovala od 1843 dalje).[90]

Skupna proizvodnja kočevskega rudarskega revirja pred nakupom po Trboveljski premogokopni družbi je bila precej skromna: leta 1855 je zdrknila na minimum 389 ton, leta 1871 se je povzpela na maksimum 2308 ton.

Kočevski revir je zaživel precej pozno, šele s pričetkom obratovanja železniške proge Kočevje—Ljubljana, torej že proti koncu 19. stoletja. Ker je bilo prosperiranje rudnika odvisno neposredno od železnice in pogodb, ki so bile z njo v zvezi, bo prav, da z nekaj stavki izčrpam njihovo vsebino.

Koncesijska listina za družbo »Dolenjske železnice d. d.« na Dunaju nosi datum 6. decembra 1891, čeprav se je družba sama konstituirala šele pozneje, dne 4. maja 1892. V vmesnem času so jo predstavljali koncesionarji. Med njimi, generalno direkcijo državnih železnic na Dunaju in TPD je prišlo do dogovora o načinu dobavljanja premoga iz Kočevja dolenjskim železnicam in državni železnici. V pogodbi, ki so jo podpisali 21. aprila 1892 na Dunaju, se je TPD obvezala dobaviti državni železnici letno 92.000 ton premoga franco loco Ljubljana, dolenjskim železnicam letno 8.000 ton franco loco Kočevje. V prvem primeru so določili ceno premoga za prvih pet let na 4 fl 57 kr za tono, v drugem primeru za isti čas 4 fl (odšteli so prevoz po železnici). Za TPD sta pogodbo podpisala Reif in Lapeyrière, za koncesionarje pa Karl Wilhelm knez Auersperg in Jožef baron Schwegel.

Sredi marca naslednjega leta so pogodbo podaljšali za 90 let, torej za ves čas trajanja koncesije za dolenjske železnice (potemtakem do 15. decembra 1981). Pogodba se je dopolnila s členom, ki pravi, da se v primeru podržavljenja dolenjskih železnic pred potekom koncesije na zahtevo TPD zreducira dobava premoga do količine 50.000 ton, ki pa se more celo tudi ukiniti.[91]

Na 3. rednem občnem zboru delničarjev dolenjskih železnic dne 26. junija 1897 je izkazala državna uprava kar 25.000 delnic ali 89 % (zato zgornja klavzula za primer podržavljenja ali stoodstotnega lastništva delnic), Kranjska hranilnica 1252 delnic, dr. Emanuel Reif (upravni svetnik TPD) 1000 delnic; ostali delničarji so imeli le po nekaj desetin delnic ali še manj, na primer Karl Wilhelm knez Auersperg 25 delnic, Karl Luckmann 25 delnic, Jožef baron Schwegel 25 delnic itd. Že pred občnim zborom sta izstopila iz upravnega sveta dvorni svetnik Franjo Šuklje in sekcijski šef ter dvorni svetnik dr. Franz Liharzik (zastopnik države). Novi upravni svet so sestavljali Jožef baron Schwegel (predsednik), Ignaz Konta (podpredsednik; zastopnik države), Karl Wilhelm knez Auersperg, Otomar Bamberg, Karl Luckmann, Ivan Murnik, dr. Emanuel Reif (seveda kot zastopnik

[90] Ib., listine za leta 1877—85, št. 650, 651, 664, 667, 669, 672, 682 de 1885; ib., Rudarske podelitvene listine, povez št. 15. — Za Trate še ib., Posestna knjiga, str. 119, 121, 123, 127, 129, 151, 153.

[91] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 862—864.

TPD), dr. Jožef Suppan (zastopnik Kranjske hranilnice), dr. Ivan Tavčar in še nekateri drugi.[92]

S to pogodbo si je TPD zavarovala neprekinjeno delo v kočevskem revirju in našla dva dobra kupca tega lignita. Znatne investicije v kočevski rudnik so se torej splačale. Ker je ta premog kupovalo tudi privatno tržišče, se je proizvodnja hitro dvigala in dosegla maksimum leta 1913 s 126.530 tonami ali skoraj 10 % skupne proizvodnje Trboveljske premogokopne družbe, minimum pa leta 1917 le z 68.120 tonami izkopanega lignita.[93]

4. Liboje—Zabukovca. Tu so bile tiste jamske mere, ki so jih prvič podelili že leta 1799 in so leta 1837 prešle na Steinerja. Kvalitetni premog se je dobro prodajal tudi okoliški industriji. Zato je to področje kupil poleti 1841 tamkajšnji steklarnar Ivan Friedrich. Za njim je prevzel 30. junija 1856 vse entitete Franc Julij Friedrich. V juliju 1884 je vzela njegovo entiteto v zakup Trboveljska premogokopna družba, definitivno pa jo je kupila 1. marca 1889 za že znano vsoto.[94]

Od vključno leta 1892 dalje je delo v Libojah stalo, vendar so ga pozneje obnovili. Leta 1907 so sploh prenehali obratovati.

5. Laško je tesno povezano z individualnim rudarskim podjetnikom Heinrichom Draschejem vitezom Wartinbergom z Dunaja. Ker je bilo to področje samo majhen del njegovega velikega rudniškega premoženja, je treba na kratko okarakterizirati vso njegovo dejavnost, še posebej pa vlogo v rudnikih zahodno od Laškega.

Dne 3. oktobra 1857 je umrl v Badenu pri Dunaju Alois Miesbach, ki je bil znan po tem, da je osnoval proizvodnjo opeke na bazi premogovništva. Ta novost mu je omogočila, da se je razvil v enega izmed prvih veleopekarjev vse Avstrije. Od leta 1852 dalje je imel tudi premogovnike na slovenskem ozemlju (Zabukovco itd.). Njegov nečak Heinrich Drasche vitez Wartinberg (rojen v Brnu 19. aprila 1811), ki je bil sicer Miesbachov družbenik in tudi direktor njegovih tovarn, je podedoval vse opekarne, dalje premogovnike v Spodnji Avstriji, v Zgornji Štajerski, na Ogrskem Moravskem in v Spodnji Štajerski. Bil je zemljiški veleposestnik in delničar nekaterih železarniških družb. V vseh svojih premogokopih je v letih okoli 1873 proizvedel do 400.000 ton premoga; zanj je delalo približno 35 parnih strojev z okoli 700 KM, skoraj 50 uradnikov in 40 nadzornikov ter prek 2100 delavcev in rudarjev. Bil je milijonar-posameznik, saj je ob smrti 24. julija 1880 zapustil premoženja za 25—30 milijonov forintov.[95]

V slovenskem delu Štajerske je Drasche pričel kopati premog najprej v Srebotni dolini pri Senovem, kjer je kupil prvi kop 7. januarja 1862. Na en sam dan, 25. novembra 1868, je kupil dva premogovnika: prvega v Govcah (ta je bil od 10. januarja 1849 dalje erarni kop), drugega pri Sv. Mihaelu blizu Laškega (od 28. decembra 1842 dalje Bonaczyjev kop).

---

[92] Protokoll über die Verhandlungen der III. ordentlichen General-Versammlung der Actionäre der Unterkrainer Bahnen abgehalten in Wien am 26. Juni 1897 nebst Geschäftsbericht und Rechnungs-Abschluss für das Jahr 1896. Wien 1897, str. 5—24.

[93] Za proizvodnjo prim. članek v op. 87.

[94] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 1509/1889. — Za Liboje prim. Rudarske podelitvene listine, povez št. 19.

[95] Za Miesbacha: Oesterr. Zeitschrift, V, 1857, stran 325. — V letih okoli 1863 je bil Drasche uprav. svetnik deln. družbe Wolfsegg-Traunthaler Kohlenwerks- und Eisenbahngesellschaft; Oesterr. Zeitschrift, X, 1862, stran 191. — Za rudnike; AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 575—576 de 1853, št. 165/1854. — Prim. še Oesterr. Zeitschrift, XXI, 1873, stran 301, in XXVIII, 1880, str. 390, 403.

Veliko težnjo po koncentraciji rudnikov je pokazal predvsem zahodno od črte Celje—Laško v času, ki je že dobro okarakteriziran, namreč v letih 1870—1872. Dne 2. novembra 1870 je kupil za 300.000 fl od železarne Štore, ki je bila prav takrat v hudi krizi in je nujno potrebovala denar, kar 5 premogovnikov: pri Laškem, v Hudi jami, Breznem in dva v Trobnem dolu. Unično je pridobil 28. aprila 1871, Laško 12. februarja 1872 za 3600 fl od Steinauerja, Hum pri Laškem pa 12. oktobra 1875 na dražbi na 10 fl (prenehal delati 18. junija 1886).

Od navedenih 10 premogovnikov je 7 rudnikov opustil oziroma vrnil rudarskemu sodišču 4. februarja 1878, le kope v Trobnem dolu (oba) in Humu pri Laškem ter Senovem je prodal Eduardu Geipelu, tovarnarju v Ašu na Češkem, dne 18. januarja 1881. Pred tem je prodal 24. februarja 1872 za 26.000 fl premogovnik Koluderje in Govidul v šentjanški dolini Ludwigu Kuschelu z Dunaja.

Zgoraj smo brali, da je vrsta premogovnikov ugasnila istega dne, to je 4. februarja 1878. Tega dne je namreč Drasche prejel entiteto pri Laškem, ki je obsegala 15 mer. To se pravi, da je podjetnik opustil vse druge rudnike in se osredotočil na Laško, oziroma je nekatere prejšnje (Brezno, Huda jama) obsegel ta novi sedanji kompleks jamskih mer. S tem je svojo posest le arondiral, ne pa tudi povečal proizvodnjo. Ta je dosegla svoj višek leta 1871 z 52.140 tonami premoga, medtem ko je leta 1878 znašala komaj 28.625 ton, naslednjega leta 30.786 ton.

Prav leta 1879 je Drasche sklenil, da bo zaradi padanja cen premoga opustil svoj obsežni obrat (podobno kot Kohlen-Industrie-Verein v Hrastniku skoraj ob istem času in iz istega vzroka!). Po njegovi smrti je priposestvoval 18. januarja 1881 ves ta kompleks Geipel. Njegova proizvodnja je bila v glavnem manjša od Draschejevega izkopa. Maksimum je dosegla leta 1883 z 29.033 tonami.[96]

Dne 30. septembra 1886 je Geipel prodal oba kopa v Trobnem dolu in rudnika v Rajhenburgu ter Senovem Eduardu Karlu grofu Oppersdorffu z Dunaja za 22.000 fl (oba kopa v Trobnem dolu sta prenehala obratovati 15. junija 1897).[97]

Trboveljska premogokopna družba je po nakupu entitet okoli Laškega ustavila izkop v Breznem leta 1891, v Hudi jami pa se zaradi vdora vode marca 1895 omejila na vzdrževalna dela. Leta 1907 je ta obrat sploh ukinila.

6. Raštanj. To je tisti kop v Srebotni dolini, ki je bil Ruardov od 3. julija 1839, od 7. aprila 1840 Atzlov, potem last Premogokopne združbe v Zagorju ob Savi. Dne 19. avgusta 1852 je prešel na Aloisa Miesbacha, dne 7. januarja 1862 na Heinricha Drascheja, 18. januarja 1881 na Eduarda Geipla, potem 30. septembra 1886 na grofa Oppersdorffa, c. kr. komornika, premierlieutenanta, veleposestnika v Strasbourgu v Alzaciji itd Po naštetih mnogih drobnih spremembah je kop 18. januarja 1904 kupila TPD.[98]

---

[96] AS, Rudarska knjiga V A, str. 205, 221, 313, 513, 597, 693, 769, 913; Rudarska knjiga V B, str. 222, 542; Rudarska knjiga V C, stran 981. — Nekatere bivše Miesbachove entitete niso prišle v Draschejeve roke, ker so jih prej kupili drugi (prim. Rudarsko knjigo V B, stran 162; Rudarske podelitvene listine, povez št. 19). — Draschejev sklep o ustavitvi: Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 494, in Zeitschrift des berg- und hüttenmänn. Vereines für Steiermark und Kärnten, XII, 1880, stran 476. — Za Geiplovo prodajo Brezna in Hude jame TPD prim. AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 7054/1889.

[97] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 4275/1886.

[98] Ib., za leta 1851—54, št. 4638/1852; 1904—09, št. 2/1904. — Za Koprivnico, Senovo, Poklek, Rajhenburg, Trobni dol prim. še Rudarske podelitvene listine, poveze št. 18, 29, 31, 33, 52.

7. *Dobrova.* Prve mere okoli Koprivnice, Marčnih sel in Velikega kamna je prejel 31. oktobra 1859 Alois Miesbach. Te entitete je kupil 18. januarja 1881 Geipel, dne 30. septembra 1886 grof Oppersdorff, ki je istega dne, to je 18. januarja 1904 prodal rudnik Trboveljski premogokopni družbi.

* * *

Prav na kratko naj še dodam, da so v Krapini — torej v bližini slovenskega narodnostnega ozemlja — raziskovali sloj in poskusno vrtali vse do konca leta 1895. Pri takih poskusih v letu 1894 so pridobili že 2214 ton premoga. Čeprav rezultati vrtanj niso bili slabi, je Krapina ustavila obratovanje že v letu 1898.

Dalje je pričela Trboveljska premogokopna družba s 1. januarjem 1894 eksploatirati premogovnike v Granskem revirju na Ogrskem. Tu so izkopali prve količine premoga še v letu 1894: v Szarkásu 9119 ton, v Doroghu 20.540 ton, v Tokod-Ebszőnyju 48.923 ton, v Sárisápu so tega in naslednjega leta še poskusno vrtali. Zakupno pogodbo za te rudnike, ki jo je TPD podpisala že leta 1889, je izročila Ogrski splošni premogokopni družbi (Ungarische allgemeine Kohlenbergbau Actien-Gesellschaft) proti pridobitvi okoli 4000 njenih delnic. Leta 1901 je prevzela še 6000 delnic te ogrske družbe, vendar je že leta 1908 prodala večji del delnic, knjižni dobiček pa vnesla v bilanco.[99]

* * *

Eden izmed najvidnejših znakov modernizacije industrije je prav gotovo elektrifikacija določenega dela sredstev za proizvodnjo. Električni tok — na primer v rudarskih podjetjih — ni samo primerno razsvetlil vsaj glavnih delovnih prostorov in rovov, ampak je omogočil tudi hitrejši izvoz surovin z delovišč, pospešil delo v separacijah, skrajšal čas za dovoz rudarjev od čakalnic do določenih mest in podobno. Skratka: omogočil je hitrejšo proizvodnjo (če je bilo seveda tudi povpraševanje po premogu večje).

Prav nazorno vidimo, kako je TPD najprej dosegla monopol v proizvodnji premoga, šele potem se je lotila elektrifikacije rudnikov. Medtem ko so se na primer češki ali šlezijski premogovniki pričeli elektrificirati že v osemdesetih letih 19. stoletja, se je TPD lotila tega dela komaj v začetku 20. stoletja. Delno je vzrok v tem, da na slovenskem ozemlju ni bilo močnejših javnih elektrarn, ki bi prodajale cenen tok; družba si je morala zato še sama zgraditi drage termoelektrarne. Šele leta 1904 se je lotila širokopotezne elektrifikacije svojih obratov. V Trbovljah, Zagorju in Kočevju je uredila elektrarne s skupno zmogljivostjo 3700 KM. Prvo fazo elektrifikacijskih del je končala v letu 1909.

Ker je zaradi tega še laže konkurirala na tržišču in ker se je premog sploh dobro prodajal, je družba razširila svojo prodajno mrežo. Leta 1911 je organizirala prodajno ekspozituro v Trstu, ki se je zelo obnesla. Naslednjega leta je odprla lastne prodajne urade še v Gradcu, Celovcu in Zagrebu.[100]

---

[99] Za Krapino: Oesterr. Zeitschrift, XL, 1892, stran 326; ib., XLII, 1894, stran 290; ib., XLIII, 1895, stran 321 (tu tudi za granski revir); ib., XLIV, 1896, stran 312 (za oba revirja); dalje še Compass 1916, II. Bd, 1915, str. 426—27.

[100] Compass 1916, II, str. 426—427.

III. DRUGE PREMOGOVNIŠKE DRUŽBE

Trboveljska premogokopna družba je bila po moči in ambicijah praktično brez konkurence. Ob študiju te družbe, ki je bil na nekaterih mestih namenoma zelo podroben, smo lahko videli, da so jo vodili kapitalisti evropskega formata, to se pravi, ljudje, ki so dobro poznali tako francoske kot švicarske in avstrijske razmere in povsod imeli dobre zveze zlasti kar se tiče najemanja posojil.

Toda razen TPD in že naštetih podjetij so eksploatirale premog na slovenskem narodnostnem ozemlju še druge družbe. Teh je bilo 34 po številu. Tudi med njimi samimi so bile zelo velike razlike glede finančne in proizvodne moči ter časovnega obsega njihovega delovanja. Nekatere izmed njih so bile tako šibke, da jih komaj še moremo imenovati družbe. V nekaj primerih so tako družbo sestavljali člani iste družine ali pa tudi samo dva družbenika, ki sta se kmalu razšla. Nekatere družbe so delovale le nekaj let, pridobile pa tako malo premoga, da so komaj pomembne celo za krajevno zgodovino. Vendar so pravno in dejansko bile to družbe in mimo tega dejstva ne smemo iti. Njihova sorazmerna številčnost in pestrost prideta do primerne veljave tudi pri sintezi zgodovine premogovništva na slovenskem ozemlju.

Te družbe in družbice so večinoma delale s privatnim kapitalom; bančni kapital je bil v manjšini. Prav tako ni bilo veliko posojil pri trgovcih, grosistih, industrijcih in podobnih kapitalistih. Dejavnost navedenih družb nudi zelo pestro sliko, vendar je imela razen nekaj kolikor toliko vidnih izjem le majhno proizvodno zmogljivost.

Če ne upoštevamo združb, ki jih je prevzela TPD, je bilo stanje drugod takole: Izmed rudnikov, ki so bili vsaj določen čas last več družbenikov, je prešel iz fevdalnih časov v novo dobo le premogovnik Šemnik II, last grosistične tvrdke Ivan Baumgartner & Co od leta 1845 dalje. V 50-ih letih 19. stoletja se je ustanovilo 8 družb; enako število družb se je konstituiralo le še v 70-ih letih tega stoletja, medtem ko so organizirali v vmesnem desetletju 7 družb. V manj kot 30 letih (1851—1878) je potemtakem zaživelo kar 23 ali dve tretjini tovrstnih prmogovniških družb in družbic (ne računajoč tu seveda Trboveljske premogokopne družbe). Večjo živahnost registrirajo le še 90. leta s svojimi 5 družbami, 20. stoletje do prevrata pa 4 družbe. — Štiriintrideseta družba se je utemeljila leta 1882.

Na živahnejšo dejavnost glede rudosledenja premoga in utemeljevanja družb v 70-ih letih je verjetno vplivala specialna družba, ki ni všteta med zgornjih 34 družb. Ta posebna družba je pričela z delom 16. februarja 1870 in se je imenovala »Celjska rudosledna družba« (Cillier Schurfgesellschaft) s sedežem v Celju. Ustanovili so jo že znani Carl August Frey, Ad. Meurer in Moritz Sajovitz z namenom, da bi z vrtanjem in podobnimi rudoslednimi deli v Spodnji Štajerski načeli nova ležišča premoga in drugih mineralov.[101] Kmalu se je razvila v določenih predelih slovenske Štajerske znatna špekulacija s prostosledi. Leta 1870 so odobrile rudarske oblasti 947 prostosledov, naslednjega leta pa že 2507. Vnema je naraščala iz leta v leto, saj so leta 1872 registrirali že 5537 prostosledov, potem pa 5986 podobnih dovoljenj, dokler niso 1874 dosegli viška s 6395 prostosledi. Ker so taka vrtanja imela veliko bolj geološki pomen kot pa praktično gospodarsko

[101] Der Bergwerks-Betrieb ... der Oesterr.-Ung. Monarchie ... für das J. 1869, Wien 1871 (Mittheilungen aus d. Geb. der Statistik. XVIII. Jgg, II. Heft), stran 246: Statuten der Cillier Schurfgesellschaft.

vrednost (razen kolikor pojmujemo špekulacijo že samo po sebi kot svojevrsten gospodarski pojav), je tovrstna dejavnost pričela popuščati in leta 1879 so registrirali le še 3547 prostosledov.[102]

Velika večina izmed navedenih 34 družb, ki jih obravnavam v tem poglavju je imela svojo materialno osnovo v rudnikih, ki so bili že precej časa znani in so jih eksploatirali že pred ustanovitvijo Celjske rudosledne družbe.

Teh 34 družb ne bom skiciral in nanizal po kronološkem redu ampak po naslednji g e o g r a f s k i razporeditvi: ozemlje južno od Pohorja, desni in levi breg spodnjega toka Savinje, levi ali vzhodni breg Save do pritoka Sotle, ozemlje od tod do Ormoža. Nato bodo sledile družbe v Šemniku, Motniku in na Dolenjskem; prehod na Notranjsko in Kras bodo predstavljale družbe v ožji in širši okolici Ljubljane.

S slovenskim delom Štajerske pričenjam zato, ker je bila to prava »premogovniška dežela«; določeni predeli Kranjske so močno zaostajali, Kras pa je bil v tem času že na repu dogajanja.

Geografski razporeditvi dajem prednost pred kronološko zato, ker ni nobena družba izmed vseh štiriintridesetih nastala z namenom, da konkurira Trboveljski premogokopni družbi in da s tem posega v véliko dogajanje v premogovništvu. Šlo je namreč dosti bolj za to, da se je akumulirani kapital enostavno investiral v podjetja, da se je torej mobiliziral z mislijo, da bo donašal večje obresti, večjo rento kot pa bi jo, če bi bil naložen v banko. Seveda je tu šlo predvsem za v o l j o podjetnikov, da kapital investirajo v obrat in da le-tega sami upravljajo (»Ni rudnika brez podjetnika«), da torej zavestno postanejo lastniki proizvajalnih sredstev in proizvedenih dobrin, ne pa da ostanejo pasivni rentniki, ki živijo od obresti, medtem ko z glavnico gospodari banka po svoji volji.

1. Premogokopna družba Žička vas—Konjice. — 2. Južnoštajerska premogokopna združba Vojnik. V štiridesetih letih 19. stoletja so erarni rudosledci odkrili in pričeli po malem eksploatirati vrsto rudnikov s tako imenovanim črnim premogom. Po približno 30-letnem premoru je pričela sredi septembra 1872 kupovati te rudnike šesterica ljudi, pet Nemcev in en Avstrijec: Gustav Adolf Hartmann, trgovec v Chemnitzu in pozneje tovarnar v Dresdenu, Eduard Keller, komercialni svetnik v istem saškem mestu, Friedrich Christian Lauenstein in Sally Horschitz, oba trgovca v Hamburgu, Josef Herzog, notar na Dunaju, Louis Bergener, privatnik v Dresdenu. Vsak izmed njih je imel šestino deleža (od julija 1873 dalje so vpisovali namesto Josefa Herzoga vedno Roso Herzog). V dobrem letu dni je ta družba kupila naslednjih enajst premogovnikov:

Dne 16. septembra 1872 rudnike črnega premoga Zgornje Zreče, Stranice in Oplotnico. Zgornje Zreče je imel do takrat Josef Dominik Tappeiner iz Gradca, ostala dva rudnika pa domačini iz Stranic in Vitanja. — Naslednjega dne je imenovana šesterica kupila rudnik Št. Jošt pri Dobrni od dveh Celjanov, dne 18. septembra pa rudnika Slemene blizu žičkega samostana in Hlastečno pri Zgornjih Zrečah.[103] Rudnik Slemene je rudarska oblast podelila 30. julija 1871 »Premogokopni družbi Žička vas—Konjice« v Konjicah (Seitzdorf-Gonobitzer Steinkohlen-

[102] Oesterr. Zeitschrift, XXVIII, 1880, stran 494, in Zeitschrift des Berg- u. hüttenmänn. Vereines für Steiermark u. Kärnten, XII, 1880, stran 477.

[103] AS, Rudarska knjiga V A, stran 441; Rudarska knjiga V C, str. 20, 21, 81, 161, 241, 283, 301, 701, 721, 741, 801, 821, 841, 881. — Za Stranice Rudarske podelit. listine, povez št. 39, za Zreče poveza št. 59 in 60.

bergbau-Gesellschaft in Gonobitz) kot prvemu prejemniku. To družbo so sestavljali z enakimi deleži Titus Rochel & Co, Adalbert Müller in Ignac Walland iz Konjic.[104] — Dne 12. oktobra 1872 so kupili od Štajerske eskomptne banke rudnik Brezje pri Konjicah, 21. februarja 1873 od iste banke še premogovnik Golo rebro pri Žički vasi. Prav ob koncu tega leta so priposestvovali rudnike Velka Ravna, Gora (Feistenberg) in Redek pri Sv. Križu blizu Konjic.

Dne 4. aprila 1874 je ta družba, ki so jo od 6. decembra 1873 dalje sestavljali le še Hartmann, Keller, Lauenstein, Horschitz in Rosa Herzog (Bergenerjevo šestino so si razdelili v enakih delih), ustanovila »Južnoštajersko premogokopno združbo Vojnik« (Südsteierische Steinkohlen-Gewerkschaft Hochenegg). Vendar ni bila združba močna niti po proizvodnji premoga niti po finančni osnovi: leta 1874 je proizvedel tako imenovani konzorcij Hartmann v rudniku pri Stranicah 932 ton, v Golem rebru 968 ton premoga. Kljub temu, da je ta konzorcij prejel 21. avgusta 1875 še dvanajsti rudnik črnega premoga, namreč Konjiško goro, se je kaj kmalu znašel v finančni stiski, ki je podjetnike pripeljala do tega, da je bila sredi marca 1886 v Celju dražba združbinih entitet. Po daljšem premoru se je le oglasil kupec Julij Pogačnik, direktor erarne cinkarne v Celju, ki je kupil vseh 12 rudnikov sredi decembra 1886 verjetno za precej nizko ceno.[105] Čez nekaj mesecev je pa vse entitete prodal že za 4700 fl — Eduardu Kellerju in Gustavu Adolfu Hartmannu. Toda vrednost rudnikov je padala, saj je Hartmann prodal svoj polovični delež Kellerju za skromnih 300 fl.[106] Ko je v januarju 1898 Keller v Dresdenu umrl, so ga podedovali štirje sorodniki, od katerih je bil prvi iz Löbaua na Saškem, drugi iz Sachsen-Altenburga, tretji iz Auerbacha i. W., četrti iz švicarskega Davosa. Tudi rudnike v Spodnji Štajerski so razdelili med te dediče. Ker le-ti niso imeli zanimanja za entitete, so jih proti koncu junija 1898 prodali Gradčanoma Friedrichu Aichmayerju in Ottonu baronu Balschwingu,[107] dokler jih ni po nekem vmesnem lastniku kupila 24. marca in 24. maja 1899 družba Južne železnice na Dunaju (Südbahn-Gesellschaft, Wien). Ta znana prometna družba je za vse plačala kar 25.000 fl. Z velikimi investicijami ji je sicer uspelo povečati proizvodnjo premoga od 5087 ton leta 1901 na 19.178 ton leta 1906. Potem je izkop pričel padati. Večina rudnikov je bila opuščena 26. junija 1915 (le Oplotnica 1. julija 1915).

Razen teh 12 rudnikov je kupila družba Južne železnice 24. maja 1899 še rudnik Spodnje Zreče in drugi premogovnik v Stranicah. Prvi je bil nekdaj last fužinarja Bonaczyja iz Mislinje, drugi pa Arturja grofa Mensdorf-Pouillyja, za njim tudi družbe Eduard Candolini-Gustav Sparovitz in njunih dedičev.

Dne 7. oktobra 1914 je izmed teh 14 rudnikov kupil 5 premogovnikov za 5500 K Lovrenc Hasenbichel iz Konjic: oba majhna kopa pri Stranicah, Velko

---

[104] AS, Rudarska knjiga V C, stran 301. — Za Premogokopno družbo Žička vas—Konjice in za rudnik Konjiška vas prim. Rudarske podelit. listine, povez št. 17, za rudnik Konjiška gora povez št. 16, za rudnik Sv. Križ pri Konjicah povez št. 43.

[105] AS, Rudarska knjiga V C, stran 301; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 575/1887. — Julij Pogačnik je bil dolgo časa direktor rudnika in talilnice bakra v Škofjah nad Šk. Loko; ko je pričela v okt. 1875 obratovati cinkarna v Celju (gradili so jo od 1873 dalje), je kmalu postal njen direktor.

[106] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5539/1890.

[107] Ib., št. 37 in 38 de 1898, št. 8/1899, št. 21/1900.

Ravno (vse tri je združil v skupni premogovnik z imenom Starnice), Zgornje Zreče in Sv. Križ.[108]

3. Sorazmerno blizu teh rudnikov so leta 1869 odprli še *rudnik črnega premoga Konjiška vas*. Prvi podjetnik ga je kmalu prodal Dunajčanu Ignazu Singerju, ta pa dunajski tvrdki Teitelbaum & Cohn. Pozneje ga je priposestvovala neka druga družba, dokler ni prišel rudnik v roke Louisa Bergenerja, za njim Adolfa Herzoga. Proti koncu leta 1913 ga je kupila družba 6 deležnikov.

Rudnik ni bil pomemben niti glede proizvodnje niti glede svojega vpliva na okolico, ker se je tam nakopalo le nekaj desetin ton premoga letno.[109]

4. Glede tega mu je bil zelo podoben *premogovnik Dobrna*, ki so si ga že ob prejemu julija 1852 razdelili Jožef Pergant, valjčni mojster v prevaljski železarni, Jožef Balbinger, posestnik na Prevaljah, Ivan Klaus, rudarski predstojnik v Dobrni. Prek dveh posameznikov je kop prešel leta 1857 v last majhne družbe, ki so jo sestavljali trije člani. — Rudnik je prenehal delovati v začetku oktobra 1866.[110]

5. *Premogovnik Sv. Ano* pri Slovenski Bistrici (tudi Sv. Ana v Šegi) je proti koncu avgusta 1863 prejel Franc Maurer, znani trboveljski podjetnik. Rudnik je podedovala hči Marija, poročena Pongratz, in ga že maja 1873 prodala družbi Eduarda Candolinija in Gustava Sparovitza. Ta dva sta bila skupna lastnika več kot 25 let, nakar se je lastništvo menjavalo hitreje.[111]

6. Le malo časa je deloval tudi *premogovnik Podgorje* pri Slovenjem Gradcu. Leta 1855 so ga podelili guštanjskemu rudarju Jožefu Krassniggu. Že čez nekaj mesecev ga je ta prepustil družbenikom iz Radelj Francu in Jožefu Köchlu. Brata sta prodala brezpomembni kop leta 1857 za 1000 fl Antonu pl. Webernu, rudarskem upravitelju na Lešah. — Rudnik je prenehal delovati leta 1859.[112]

7. Zelo veliko premogokopno dejavnost je registrirala bližnja in daljna okolica Celja oziroma oba bregova spodnjega toka Savinje. *Rudarsko društvo Savinjske doline* (Sannthaler Bergbau Verein) se je utemeljilo in pričelo delovati 31. avgusta 1874. Materialna osnova društva je bilo naslednjih 6 entitet (ki so bile prej samostojni rudniki):[113] 1. Tisti rudnik v Zabukovci, ki ga je prejel novembra 1852 Alois Miesbach in je po dveh vmesnih lastnikih prešel sredi decembra 1868 v last »Ogrske splošne premogokopne delniške družbe«, ki pa ni delovala niti tri leta. Njeno entiteto je kupil Heinrich Lehmann, stavbenik, in jo 31. avgusta 1874 prodal Rudarskemu društvu Savinjske doline. — 2. Premogovnik v Pongracu, sestavljen iz dveh mer, ki ju je prvič prejel leta 1859 Franz Miller in ga je od njega odkupila ista ogrska družba. Kot prejšnji rudnik je tudi ta prek Lehmanna prešel na Rudarsko društvo. — 3. in 4. Dva premogovnika v Pongracu, ki ju je kot prvi prejel 27. aprila 1861 znani žalski rodoljub Franc Žuža (točno rečeno je tedaj Franc Žuža

---

[108] Prim. op. 103; dalje Rudar. knjiga V A, str. 573, 961; Rudar. knjiga V D, str. 182, 188; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 55/1914. — Pogoj prodaje je bil, da mora Hasenbichel prevzeti tudi vseh 50 rudarjev, ki so bili vsi sami Konjičani.

[109] AS, Rudar. knjiga V C, stran 201; dalje Rudar. podelit. listine, povez št. 17.

[110] AS, Rudar. knjiga V B, stran 122; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 3583/1852.

[111] AS, Rudar. knjiga V B, stran 882; Rudar. podelit. listine, povez št. 41; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 10/1918.

[112] AS, Rudar. knjiga V B, stran 342; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3562/1857.

[113] AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422, 642, 662; Rudar. knjiga V C, str. 181, 261; za Zabukovco še Rudar. podelit. listine, povez št. 55 in 56.

prejel samo eno entiteto, a jo 1863 razdelil v dva rudnika; prvega je obdržal sam, drugega izročil Ivanu Žuži iz Celja). Po posebnem dogovoru z dne 31. avgusta 1874 je postalo lastnik isto društvo. — 5. Tretji premogovnik v Pongracu, ki ga je kov prvi prejel 10. avgusta 1869 spet Franc Žuža, je po dveh letih prodal Franzu Millerju. Na osnovi družbene pogodbe z dne 17. avgusta 1871 so dva meseca pozneje vpisali dunajsko trgovsko firmo Miller & Co. S to tvrdko vred je prišel na dražbo tudi rudnik, ki ga je 31. avgusta 1874 kupilo Rudarsko društvo. — 6. Četrti premogovnik v Pongracu, in sicer tisti, ki ga je 21. decembra 1870 prejela Marija Dutzmann vdova Miller in ga kmalu predala Jannyju Millerju; za njim so vpisali sredi avgusta 1871 tvrdko Miller & Co. Že večkrat navedenega dne ga je priposestvovalo Rudarsko društvo.

To društvo so spočetka sestavljali: dunajski advokat dr. Richard Foregger, dunajski tovarnar Heinrich Miller, libojski podjetnik Franc Julij Friedrich in posestnik v Žalcu Franc Žuža. Predstojnik direkcije je bil Franz Miller, tovarnar v Stattersdorfu pri St. Pöltenu. Pozneje se je društvo povečalo za nove člane. Znani so Alex baron May, Ivan Žuža,[114] Eduard Mayer, Gottlieb Jockl, Johann Dutzmann, J. Arnstein in Janny Miller.

Kot mnogim drugim je tudi njim pričelo zmanjkovati kapitala za investicije. Društvo se je bolj in bolj zadolževalo, končno pa zaostajalo tudi s plačilom dolgov. V teku leta 1885 so se že pokazala pasiva 416 fl, kljub temu da se je društvo zadolžilo pri Danielu pl. Lappu za več kot 11.000 fl, pri Richardu Foreggerju za 3500 fl, pri Eduardu Mayerju za več kot 2783 fl. Na občnem zboru 9. septembra 1886 za poslovno leto 1885 so zato nastopili zemljiški posestnik na gradu Hornegg Daniel pl. Lapp že z 22,75 kuksa, rudarski direktor v Gradcu Julius Schuster z 10 kuksi, dalje dr. Richard Foregger s 5,65 kuksa, dr. Julius Derschata s 4 kuksi, Moritz Müller s 3 kuksi, po 1 kuks sta imela dr. Eduard Mayer in dr. Emil vitez Gabriel. Sedež družbe so takrat prestavili z Dunaja v Gradec.

Po kratki sanaciji je društvo spet pričelo propadati. V desetletju 1890—1900 je obratovalo s stalno izgubo in družbeniki so ga počasi začeli zapuščati. Občnemu zboru 19. maja 1901 je predsedoval Lapp kot najbolj zainteresirani deležnik, saj je imel 45 45/100 kuksa, Schuster 10 kuksov, dr. Gabriel 4 65/100 kuksa, društvo sâmo je imelo v svoji listnici 20 kuksov, itd. Na tem občnem zboru so ugotovili, da se je za leto 1900 pokazala izguba 10.000 kron. Predlagali in sprejeli so likvidacijo društva in sicer tako, da je Lapp kupil vse premoženje za 64.000 kron.[115] Proizvodnja premoga Rudarskega društva Savinjske doline je dosegla maksimum leta 1897 s 16.421 tonami.

---

[114] Fr. Žuža je pričel kopati premog že 1853 in sicer na osnovi rudokop. pravice (takrat je bil še brez lastnin. pisma). Njegov naslednik Iv. Žuža je znan tudi po tem, da je 1868 napisal za dr. Ivana Gršaka (Narodno gospodarstvo; Slovenski Štajer, tretji oddelek; str. 69—71) odstavke o rudarstvu na slov. delu Štajerske, pa tudi poglavje Zemljoznanske razmere ali geognozija (Slovenski Štajer, I. snopič, V Ljubljani 1868, str. 79—104; o tem prim. Slovenska matica 1864—1964, Ljubljana 1964; oddelek o geografiji napisal Silvo Kranjec na strani 198 sl.). — Žuže omenja tudi Jos. Vočnjak v obeh zvezkih Spominov. — Za Iv. Žužo kot poslanca 1869—1870 prim. Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, stran 388 — Njegovo rodoljubno dejavnost navaja Celjski zbornik 1958, Celje 1958, str. 65—66 (Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice).

[115] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 3182/1878, 733/1885, 4280/1886, 460/1887; ib., št. 10/1901.

8. Že zgoraj sem moral omeniti *Ogrsko splošno premogokopno delniško družbo* (Ungarische allgemeine Kohlenbergbau Actien-Gesellschaft), ki se je zasidrala v Zabukovci. Osnovo si je ustvarila tako, da so 15. decembra 1868 kupili Karl Ertl, Moritz Lechner, Josef Karoly in Alexander Tüköry dve tamkajšnji entiteti od Franza Millerja. Že takoj naslednjega dne je ta četverica podjetnikov protokolirala premogokopno družbo z zgornjim naslovom.

Kljub temu, da je družba proizvedla leta 1870 kar 5630 ton premoga, je že 11. avgusta 1871 kupil njeno entiteto Heinrich Lehmann, stavbni podjetnik v Rendsburgu. Ta je izkop premoga znatno povečal: leta 1872 je dosegel 9500 ton, naslednjega leta celo 25.000 ton. Vendar je Lehmann prodal svoje kope 31. avgusta 1874 Rudarskemu društvu Savinjske doline.[116]

9. Kmalu po ukinitvi fevdalnega sistema se je etablirala v Zabukovci majhna in kratkotrajna *družba dveh Celjanov*. Dne 25. novembra 1852 sta podpisala družabniško pogodbo Anton Halm, hišni posestnik, in Maks Schmidt. V pogodbi sta fiksirala, da sta vsak pol lastnika manjšega kopa v Zabukovci in da je Halmov družabniški delež rudnik, Schmidtov delež pa aport 2800 fl.[117]

Leta 1855 sta pridobila 300 ton premoga. Kmalu nato se je družba razšla.

10. Združba »Bohemia«. Ta združba je pridobila premogovnike na levi obali Savinje pod Celjem in v glavnem eksploatirala prav dober pečovniški premog. Ustanovila se je med poslednjimi družbami na našem ozemlju: proti koncu 19. stoletja.

Premogovnika Pečovnik in Osenca sta dolgo časa imela iste lastnike. Oba je najprej prejel v začetku januarja 1846 erar, ki ju je prodal Bergmannu, ta pa Ernestu Wintru. Nekaj let pozneje jima je zagospodaril Josef Dominik Tappeiner iz Gradca. Konec marca 1869 sta prišla v roke Ivana Bürgla, posadnega mojstra v Štorah oziroma pozneje direktorja tovarne kameninaste posode (keramike) v Nemškem dolu. Kmalu se je lastništvo nad obema rudnikoma pričelo deliti. Med drugimi je postal sredi januarja 1873 delni lastnik Pečovnika za vsoto 500 fl tudi znani ljubljanski advokat dr. Alfonz Mosche in to ostal 3 leta. Končno je bivši Moschetov delež kupil 1. marca 1892 Paul Falck, rudarski direktor v Teplicah na Češkem. Ta je novembra 1893 dokupil še ostali delež, ki je bil skozi 20 let od 1873 dalje last Karla Galleta iz Ljubljane, nekaj mesecev pa last Franca Galleta iz Bistre pri Vrhniki.

Dne 1. marca 1892 je priposestvoval Falck tudi premogovnik pri celjskem gradu. To je bil tisti rudnik, ki ga je prejel aprila 1838 Andrej Schönbucher in ga 1843 prodal. Pozneje so bili gospodarji tega rudnika isti ljudje kot Pečovnika. — Dne 26. septembra 1893 je Falck dobil vse deleže tudi pri Osenci, kupil pa je tudi rudnika Pojerje in Roginska gorca[118] (Pojerje je prvič prejel Honorat Dexl 25. oktobra 1837 in ga v naslednjem letu podaril Franzu pl. Rosthornu;

---

[116] AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422. — Splošna ogr. premogokop. družba je nameravala 1869 zgraditi normalnotirno progo Zabukovca—Celje (Oesterr. Zeitschrift, XVII, 1869, stran 230).

[117] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 2611/1853.

[118] AS, Rudar. knjiga V A, str. 377, 389, 757; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1892—1918, št. 945/1892, 6855/1893, 2870/1894, 32/1902, 13/1904, 11/1918; Združbena knjiga III, stran 2; za Pečovnik, Roginsko gorco in Pojerje prim. še Rudar. podelit. listine, povezi št. 26, 35, 2. — Paul Falck je bil v letih okoli 1895 predsednik »Društva za rudarske interese v severozahodni Češki« (Oesterr. Zeitschrift, XLIII, 1895, stran 418 g).

lastniki so se večkrat menjali. Roginsko gorco je kot prvi prejel 7. avgusta 1858 Jožef Remschmidt; do Falcka je tudi ta kop večkrat menjal lastnika).[119]

Falcku se je kmalu pridružil dr. Hans Schebek, veletrgovec in zemljiški posestnik iz Prage. Oba sta se odločila ustanoviti podjetje z imenom Združba »Bohemia« (Bohemia Gewerkschaft) s sedežem v Celju. Generalno polnomočje Falcku, da ustanovi združbo, je dal Schebek (po vsej verjetnosti glavni finančnik družbe) dne 19. januarja 1894. Sama ustanovna listina ima datum Teplice, dne 27. januarja 1894. Tega dne je bila združba tudi vpisana in premogovniki Pečovnik, Osenca in Celjski grad prepisani na njeno ime.

Združbini deleži so se delili na 100 kuksov. Prvotno sta imela podjetnika vsak 50 kuksov, leta 1900 pa že zasledimo tri nove člane: Louiso Falck, Mario Eydam, Elisabeto Falck. Dve leti nato se je pričelo število sočlanov množiti; 50 kuksov je imela Augusta Quiton-Quentin iz Tvoršovic, nadaljnjih 16 1/3 kuksa Louise Falck iz Teplic, 17 1/3 kuksa Maria Eydam iz Teplic, končno 16 1/3 kuksa Elisabeta Falck iz istega mesta. Sledili so Willy Eydam, Dunajčana Friedrich in Hermann Zacharias in drugi. Kmalu se je položaj povsem spremenil: Friedrich Zacharias je pridobil 32 kuksov, Hermann Zacharias 31 kuksov (oba skupaj skoraj 2/3 deležev), po 16 kuksov sta imeli Tepličanki Maria Eydam in Elisabeta Falck. Šibkejši člani so bili Gottfried Hüttemann (2 deleža), Louise Falck (1 delež), itd.[120]

Medtem ko je znašala leta 1896 proizvodnja 8171 ton, se je leta 1907 povzpela že na maksimum 15.672 ton; nato je rahlo padla.

V Pojerjah in Roginski gorci so si za Paulom Falckom v oktobru 1900 razdelili lastništvo v obeh rudnikih na tretjine Louise in Elisabeta Falck ter Maria Eydam.

11. Na levem bregu Save med Sevnico in Sotlo sta delovali dve samostojni premogovniški družbi, ki pa nista bili kaj prida pomembni. Posebno prva, *Sevniška montanska združba*, je bila precej šibka kljub temu, da je prejela veliko število jamskih mer. Osnova ji je bilo jamsko polje v Pokleku blizu Sevnice, ki so ga prvič podelili 16. julija 1873. Prejemnika sta bila Oskar Sartori z dvetretjinskim deležem in Antonio grof Monteforte s tretjinskim deležem. Temu polju je sledilo še šest približno enako velikih polj pri Trnovcu in Žiganji vasi. Dne 10. septembra 1877 je odkupil Otto Mietzl z Dunaja od Sartorija tretjino deleža, Montefortejevo tretjino pa je izdražil na dražbi Cesare Potestà, prav tako Dunajčan.

Dne 22. oktobra 1878 so Sartori, Mietzl in Potestà ustanovili podjetje (legalizirano 19. julija 1879) z naslovom »Sevniška montanska združba« na Dunaju (Liechtenwalder Montan Gewerkschaft in Wien). Vseh sedem entitet so vpisali na njeno ime 31. julija 1879.[121]

Vendar je bila združba skoraj docela fiktivna firma. Dne 28. marca 1884 so rudarske oblasti objavile v časniku naznanilo, da so kopi te združbe že okoli 8 let (!) zanemarjeni, da občnega zbora že dolgo ni bilo in da je stanje v lastništvu kuksov neznano; zato naj združba sporoči, kaj namerava ukreniti v bližnji bodočnosti, sicer bodo entitete zapadle. Grožnje so se ponovile še leta 1891 in ker niso našle nobenega odgovora, je združba definitivno ugasnila 17. septembra 1892.[122]

---

[119] AS, Rudarska knjiga V A, str. 745, 561.
[120] AS, celj. okrož. sodišče Bergbuchs-Urkunden, št. 32/1902, št. 13/1904.
[121] AS, Rudar. knjiga V C, str. 561, 581, 601, 621, 641, 661, 681; za Poklek še Rudar. podelit. listine, povez št. 31.
[122] Oesterr. Zeitschrift, XXXII, 1884, str. 227—228; ib., XXXIX, 1891, stran 191.

12. Druga združba v teh krajih je bila *Brežiška premogovna združba*, ki je imela središče v Globokem. Tu so se jamske mere prvič podelile 12. maja 1883 Wilhelmu Fritschu in Johannu Zwettiju (vsak pol deleža). Leta 1895 so odkupili Zwettijev delež Matilda, Ernest, Pavla in Matilda ml. Fritsch iz Brežic. Do poletja 1901 so bile jamske mere v rokah Brežičanov, potem pa so prešle v roke Štefana Daubachyja iz Zagreba, ki je kupil premogovnik Globoko za 4000 kron. Fritsche je pri prodaji zastopal inž. Wilhelm Fritsch iz Trsta.

Dne 21. maja 1908 je Daubachy ustanovil Brežiško premogovno združbo (Ranner Kohlengewerkschaft) s sedežem v Brežicah, razdeljeno na 100 kuksov. Začasno je bil lastnik vseh deležev Daubachy sam,[123] sta se pa že naslednjega leta pojavila deležnika Vladimir Steinhart in Marko Kohn, oba iz Zagreba, v letih tik pred prvo svetovno vojno še Ignac in Gavro Steinhart (tudi Zagrebčana) ter Madžara inž. Gustav Knoll iz Budimpešte in Stefan Merse pl. Szinyei iz Eperjesa.[123a]

13. Brez praktične vrednosti je bil *premogovnik Babna gora* pri Šmarjah, ki ga je prejel poleti 1877 Leopold Fiegelmüller ml., za njim pa vsak po eno četrtino štirje bratje Fiegelmüller, dokler ni prišel leta 1903 v roke Allgemeine Sparkasse und Leihanstalt v Linzu. Dve leti pozneje ga je prodala Dunajčanu Leopoldu Keröju. Tik pred prvo svetovno vojno, v maju 1914, je rudnik in 70 prostosledov priposestvoval Dionis Király iz Budimpešte.[124]

14. Med prve pofevdalne premogovniške družbice je treba prišteti tudi *Trobendolsko premogovno združbo*. S pogodbo z dne 24. septembra 1851 sta postala Jeanette baronica Gall rojena Wolfschak in Karel Wolfschak, oba domačina iz Celja, vsak pol lastnika tistih dveh kopov v Trobnem dolu, ki jima je bil Wolfschak edini lastnik od 1846 dalje. Iz dejstva, da je Jeanette kupila svojo polovico deleža za 400 fl, vidimo, da je bilo podjetje majhno. Oba lastnika sta pokazala nekoliko večjo ambicijo naslednjega leta, ko sta se spomladi zadolžila za 2000 fl v imenu Trobendolske premogovne združbe (Trobenthaler Steinkohlengewerkschaft). Denar jima je posodil polkovnik v Gradcu Andreas Jordis, torej nenavaden privatni vir. Pri njem sta se podjetnika zadolžila še poleti 1852 za 1000 fl.[125] — Leta 1855 je družbica še nakopala 37 ton premoga, potem pa kmalu zamrla.

15. Rudnik črnega premoga Dobovec pri Rogatcu so v začetku decembra 1877 prejeli skupno Gottfried Müller iz Wilfersdorfa (Spodnja Avstrija), Terezija Schmid iz Štor in Jožef Šporn, poštni mojster iz Rogatca. Po osmih letih skupnega lastništva je kupil vse deleže Šporn. Tik pred koncem prve svetovne vojne, dne 23. aprila 1918, je rudnik priposestvovala steklarniška tvrdka Viljema Abela dediči, Hrastnik.[126]

16. *Hrastovec pri Poljčanah* je bil prvotno erarni rudnik, potem je prek več lastnikov prišel v roke Josefa Dominika Tappeinerja, v letih okoli 1856 obratnega

---

[123] AS, Rudar. knjiga V D, stran 6; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 21/1901, št. 19/1908, št. 9/1909; Združbena knjiga III, stran 5; za Globoko še Rudar. podelit. listine, povez št. 6.

[123a] AS, Združbena knjiga III, stran 1.

[124] AS, Rudarska knjiga V C, stran 921; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1914—1927, št. 28/1914; za Babno goro še Rudar. podelit. listine, povez št. 1.

[125] AS, Rudar. knjiga V A, str. 221, 313, 501, 756, 762; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1854, št. 3454 in 3455 de 1852, 3404/1851; za Trobni dol še Rudar. podelit. listine, povez št. 52.

[126] AS, Rudar. knjiga V C, stran 961: Rudar. podelit. listine, povez št. 5; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 459/1885, št. 1/1910, št. 6/1918.

inženirja državne železnice. Ko je šel Tappeiner v konkurz, so septembra 1871 vpisali kot lastnico rudnika Štajersko eskomptno banko. Že marca 1872 sta za 16.000 fl kupila entiteto Eduard Candolini in Ivan Hartner. Maksimum izkopa sta podjetnika dosegla leta 1871 z 927 tonami.

Po nekaterih menjavah deležev sta brata Henrik iz Franc Hartner iz Poljčan ter Ana Candolini iz Gradca in Gustav Sparovitz iz Maribora leta 1897 utemeljili že podjetje »Apneniška in premogovniška združba Candolini & Hartner« (Kalk- und Kohlengewerkschaft Candolini & Hartner). V decembru istega leta sta Hartnerja sama postala lastnika rudnika. Prek več gospodarjev je premogovnik prišel večji del v roke Fritza Schnittlerja, direktorja graškega vodovoda. Leta 1910 se je pojavil kot delni lastnik entitete na do sedaj še ne pojasnjen način tudi Alphonse Hayon, privatnik iz Pariza. Spet prek drugih lastnikov je 22. maja 1917 kupila rudnik »Delniška družba za trgovino z ogljem in eksport v Šopronju« (Holzkohlenhandels- und Export-Aktiengesellschaft in Sopron).[127]

Geografsko najvzhodnejši premogovnik na slovenskem narodnostnem ozemlju do leta 1918 je bil rudnik Ključarovec v bližini Ormoža. Z njim tudi zaključujem opis spodnještajerskih rudnikov oziroma družb, ki so temeljile na lastništvu teh entitet.

17. Pri Ključarovcu kot ne preveč pomembni entiteti naj zapišem le naslednja suha dejstva: Jamske mere so prvič podelili 16. junija 1862 Ormožanu Roccu de Mioriniju. Že 23. septembra so sklenili družabniško pogodbo: Rocco de Miorini (46 deležev), dr. Alex Halter (23 deležev), Alex Redl (enako število deležev), Franc Brslin (16 deležev) in Terezija Koterba (14 deležev); najmanjši deležniki so bili Vincenc Zagurski z dvema deležema in Leopold Apel, Moritz Neumann, Moritz Ungar, Adalbert Piotrovsky s po enim deležem. Dne 19. julija 1863 se je vpisala *Ormoška združba rjavega premoga, ta čas v Varaždinu* (Friedauer Braunkohlengewerkschaft derzeit in Warasdin). Ker je bila družba finančno skrajno slabo situirana, je kmalu razpadla in že 12. oktobra 1865 je premogovnik kupil Ivan Kopfstein iz Ormoža. Leta 1871 se je vpisal Franz Mages, trgovec v Eisenerzu, leta 1885 pa Daniel pl. Lapp.[128]

Prehajam na kranjsko stran Zasavja in njegove okolice. Tudi v zahodni polovici slovenske zemlje se je v glavnih ležiščih premoga uveljavljala podobna živahnost kot v vzhodni polovici, vendar s to razliko, da sta bili pomembni ležišči oziroma pomembna revirja (seveda zunaj posesti Trboveljske premogokopne družbe!) le dva: okolica Zagorja ob Savi in šentjanška dolina.

18. Šemnik II. — 19. Šemnik III. O premogovniški družbi ljubljanskega grosista Ivana Baumgartnerja že vemo, da je do sredine 19. stoletja nakopala v Šemniku II zelo malo premoga. Rudnik ji namreč ni bil samostojno pridobitno podjetje, pač pa le vir, od koder je dobivala premog za svoj svinčarski obrat in za privatne potrebe.

Podobno je bilo tudi s Šemnikom III. Ta je nastal takole: dne 4. junija 1856 in 16., 18. in 20. marca 1857 sta prejela tržaški grosist Jožef Baumgartner (brat ljubljanskega grosista Ivana Baumgartnerja) in Karl Kranz iz Gradca, direktor

[127] AS, Rudar. knjiga V A, stran 477; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5/1898, št. 4, 12 in 22 de 1910, št. 8 in 19 de 1913, št. 6/1917; za Hrastovec pri Poljčanah še Rudar. podelit. listine, povez št. 8.

[128] AS, Rudar. knjiga V B, stran 862; za Ključarovec še Rudar. podelit. listine, povez št. 14.

ljubljanske in graške čistilnice sladkorja, še posebej zase 4 jamske mere. Čeprav so bile te mere na njuno zahtevo pripisane entiteti Šemnik II, sta zanje ustanovila svojo lastno družbo, ki se je prvotno imenovala »Jožef Baumgartner & Co«. Z medsebojno pogodbo z dne 8. oktobra 1857 sta jo opustila, ustanovila pa združbo na 128 kuksov z imenom »Premogovniška združba Jožef Karel v Šemniku III« (Josef Carl Steinkohlengewerkschaft zu Schemnig III). Jožef Baumgartner je imel 97,28 kuksa, Karl Kranz le 30,72 kuksa.

Medtem so se razmere v združbi Šemnik II poslabšale in zapletle. Poleti 1856, kmalu potem, ko je šel Ivan Baumgartner v konkurz, sta imenovana postala večinska lastnika tudi Šemnika II, Jožef Baumgartner s 76/100, Karl Kranz s 24/100 deleža. Tako je imel tržaški grosist večino v obeh šemniških kompleksih. Proti koncu novembra 1859 je prodal svoje deleže Karolini Baumgartner iz Trsta. Ko pa ji je svoje deleže prodal leta 1872 tudi Karl Kranz, sta postala Šemnik II in III v celoti last tržaškega kapitala.

Po Karolini so dedovali deleže razni Baumgartnerji. Na njihovo zahtevo je Šemnik III kot združba ugasnil 19. januarja 1902 (entiteta kot taka ni ugasnila!).

Nasprotno se je Šemnik II obdržal do leta 1912. Dne 24. avgusta tega leta se je sestavila v Trstu združbena listina, v kateri se je ugotovilo, da so imeli obe entiteti, Šemnik II in III, naslednji lastniki: Maria vdova Rietti rojena Baumgartner 1/4, Allessandro Radesich 1/4, Francesco Baumgartner 1/4, Alberto Baumgartner 1/4, da pa se s tem dnem zaradi smrti obeh Baumgartnerjev ustanovi nova združba z imenom »Premogovnik Šemnik« (Kohlenbergwerk Schemnig), kjer sta imela Tržačana Maria Rietti 86 kuksov ali 2/3, Allessandro Radesich 42 kuksov ali 1/3. Za sedež združbe in rudniške direkcije sta določila Medijo pri Izlakah.[129]

20. Razen obeh združb se je etablirala v *Šemniku še tretja združba*, ki pa je bila zelo šibka in ni imela nobenega imena. Že leta 1858 je zaprosil za eno enójno jamsko mero premoga v tem kraju (z imenom »Daniel«) Heinrich Gottlieb Goedicke; to mero so v maju 1859 podelili družbi, ki so jo sestavljali Ljubljančani tovarnar William Moline s 3/10 deležev, grosist Gustav Heimann z 1/10 deleža, evangeličanski župnik Theodor Elze z 1/10 deleža ter Goedicke iz Lok pri Zagorju s 5/10 deleža. V oktobru naslednjega leta je prejela družba še rjavi premog v Podkraju pri Ržišču, kjer pa sta imela po 3/7 deležev Goedicke in Moline, Elze le 1/7 deleža. Toda glavni družbenik Goedicke je konec avgusta 1863 že dolgval Molineju 2400 fl. To je bilo obenem znamenje, da družba in njena eksploatacija ne bosta imeli omembe vredne bodočnosti. Neopazno se je kolektiv razšel in opustil svoj kop.[130]

21. Motniška združba. Franc Walter, notar na Vranskem, je prejel v času od 9. julija do 21. oktobra 1852 v občini Motnik 4 lastninske pravice. Vsa entiteta

[129] Ker se zgodovina obeh združb oz. entitet prepleta (Baumgartnerji so bili poleg tega tudi lastniki rudnikov svinca), je skoraj nemogoče navajati vire ločeno za vsako izmed obeh združb; zato jih navajam skupaj: AS, Rudar. združbe I, str. 45, 169 in 173, Posestna knjiga, str. 117, 145; Združbena knjiga, stran 197; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—1855, št. 17/1852; ib., 1856—59, št. 50/1856, št. 10, 11, 47, 95 de 1859; ib., 1860—66, št. 15/1860, št. 28/1863; ib., 1872—76, št. 23 in 43 de 1872, št. 85 de 1873; ib., 1877—85, št. 664; ib., 1905—13, št. 1649/1912; za vse Šemnike še Rudar. podelit. listine, povez št. 46.

[130] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 47/1859; ib., 1860—66, št. 44/1860, št. 14/1865.

je nosila lep naslov »Premogovnik v Motniku«, toda o njem ni približno 15 let nobenih konkretnih podatkov.[131]

Šele Louis baron Grutschreiber iz Motnika, novi lastnik tega premogovnika, in Karl grof Bombelles iz Trsta, sta ustanovila v Trstu 12. avgusta 1867 podjetje z naslovom »Motniška združba« (Möttniger Gewerkschaft) za dobo 10 let. V združbo je prinesel Grutschreiber rudnik, ki ga je ocenil (pretirano visoko) na 8000 fl, Bombelles pa gotovine 10.000 fl. Osnovni kapital 18.000 fl sta razdelila na 36 kuksov tako, da je imel Grutschreiber 16 kuksov, Bombelles pa 20 kuksov. Kuks je bil torej ob ustanovitvi vreden 500 fl. Direktor podjetja, ki je imelo sedež v Trstu, je bil Anton Johann Caló iz Trsta.

Kot mnoge druge združbe je bila tudi motniška bolj odsev špekulativne miselnosti kot pa preudarne podjetnosti. Že po enem letu dejavnosti se je pričela zadolževati, ne da bi imela pravo kritje za prevzeta posojila. Tako ji je 5. junija 1868 odprl Anton Morocutti, graški posestnik, kredit v višini 12.000 fl, pol leta pozneje še v višini 8000 fl. To je več, kot so bili nominalno vredni vsi kuksi oziroma združbin osnovni kapital. Nato je 10. marca 1869 kupil 12 kuksov tudi Anton Johann Caló, toda tudi ta novi kapital ni združbi pomagal k napredku. Nasprotno. Prišlo je do sporov in Bombelles ter Caló sta prodala 25. junija 1869 svoje deleže vsak za 20.000 fl![132]

V tem času proizvodnja skoraj ni bila omembe vredna: leta 1866 komaj 11 ton, leta 1868 že 896 ton (višek), potem pa vedno manj, dokler niso 1871 sploh ustavili kopanje.

Motniška združba se je po sporu reorganizirala. Dne 25. oktobra 1869 so jo sestavili Louis baron Grutschreiber z 11 kuksi, Franz Janisch z 9 kuksi, I. B. Rath z 8 kuksi, Leopold Seligmann z 8 kuksi. Direktor je postal špekulativni Grutschreiber z letno plačo 1800 fl!

Združba nikakor ni napredovala: zaradi terjatve 2500 fl so bili leta 1870 deležniki prisiljeni zastaviti vse kukse Tobiji Kratochwillu iz Gradca. Neki seznam navaja kot takratne lastnike kuksov Louisa barona Grutschreiberja, Marijo baronico Grutschreiberjevo, Karla grofa Bombellesa, I. B. Ratha iz Gradca, Leopolda Seligmanna, trgovca Franza Janischa iz Gradca, Gustava Heinricha Rufferja iz Breslaua in Johna Hausheerja z Dunaja. Poleti 1871, ko je bila eksekucija proti Grutschreiberju, je bil kuks vreden le še 1 fl.

22. Premogovna združba Bela-Motnik. Kmalu so se pojavili v Motniku novi podjetniki. Dr. Anton Hoffer, advokat v Gradcu oziroma pozneje v Murecku, in Emanuel vitez Petteani, privatnik v Gradcu, sta prejela 26. oktobra 1875 jamske mere blizu entitet prejšnje družbe. Rudarska lastnina nove združbe se je imenovala »Rudnik rjavega premoga Bela-Motnik« (Bella-Möttnig Braunkohlenbergbau). Do konca leta 1875 se je nakopalo že 250 ton premoga. Ker ni kazalo, da se bo vloženi kapital kmalu obrestoval, je že 8. februarja 1876 Petteani prodal svojo polovico deleža za 15.000 fl pol Hofferju in pol kosàrju v Übelbachu Franzu Pacherneggu.

---

[131] Ib., Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 13/1855.

[132] AS, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 14, 25 in 38 de 1868, št. 23 de 1869, št. 12/1870, št. 1/1872; Rudar. združbe I, stran 165. — Anton Johann Caló je potem kupil 27. jul. 1869 za 21.000 fl parni mlin v Čakovcu od I. Mautnerja in njegove žene Wilhelmine (lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 26/1869); za Motnik še Rudar. podelit. listine, povez št. 23.

Prvotna združba ni več kopala premoga; zato so leta 1878 rudarske oblasti odvzele Grutschreiberju in njegovim tovarišem pravico eksploatacije in jo dale izdražiteljema dr. Hoferju in dr. Oskarju Pongratzu. Ker je konec maja 1881 prodal Pachernegg svoj delež Hofferju, februarja 1882 pa še Pongratz, je bil advokat približno deset let samolastnik entitet. Šele 10. aprila 1892 je ustanovil združbo na 128 kuksov z imenom »Premogovna združba Bela-Motnik« (Bella-Möttniger Kohlen-Gewerkschaft) s sedežem v Motniku. Kukse so imeli leta 1892 in pozneje: advokat dr. Hoffer, graški primarij Ludwig Hoffer, beljaški zdravnik dr. Wilhelm Werner in Franz Ascher. Leta 1903 so bili deležniki družbe dr. Ludwig Hoffer, Josefina Hoffer, graški trgovec Karl Amon-Kriechbaum, Franziska Englisch in Franz Pachernegg, — v glavnem torej Gradčani.[133]

23. V šentjanškem revirju sta delovali dve družbi različne veljave. Pomembnejša je bila *Šentjanška premogovna združba* ali Šentjanž I.

Na licitaciji 20. septembra 1858 je dr. Josef Kreuzberger, zastopnik konkurzne mase Franza Etzelta, prodajal ta rudnik; leta 1862 ga je kupil za 5021 fl dunajski trgovec in podjetnik v Deutschfeistritz, Ludwig Kuschel. Kuschel je že leta 1863 zgradil v Šentjanžu novo cinkarno, ki je predelovala predvsem koroško rudo, manj pa rudo z Dolenjskega. Proizvodnja cinka je znašala v tem letu komaj 259 ton, leta 1866 pa že kar 700 ton.

Zaradi oskrbe cinkarne s premogom je Kuschel pokazal dokajšnjo razteznost 18. januarja 1864 na ta način, da je za 28.000 fl kupil od Karla Wilhelma kneza Auersperga 17 jamskih mer v šentjanški fari (podeljene prvič 1839 in 1855). Vzporedno z večanjem proizvodnje cinkarne je naraščala tudi potrošnja premoga. Leta 1866 je znašal izkop 7232 ton, leta 1873 pa kar 17.002 toni, ker mu je medtem 24. februarja 1872 prodal Heinrich Drasche rudnike okoli Mirne in Pijavic.[134]

Zdi se, da je zašel v finančno stisko tudi Kuschel, kajti 23. decembra 1872 je prodal za 550.000 fl dunajskemu denarnemu zavodu Österr. Hypotekar-Credit & Vorschussbank vse svoje obrate, od česar je imel na našem ozemlju Šentjanž I in še nekaj sosednjih jamskih mer ter kope svinca in cinka. S pomočjo posebne transakcije je Kuschel posredno ponovno priposestvoval vsa podjetja vključno Šentjanž I. Sredi 1874 je navedena dunajska banka prodala družbi z naslovom Delniška družba za montansko industrijo in trgovino z metali prej Ludwig Kuschel (Actiengesellschaft für Montan-Industrie und Mettalhandel vormals Ludwig Kuschel) vse premoženje za 1,050.000 fl. Toda proizvodnja premoga v novih rokah je samo leta 1877 presegla staro proizvodnjo s tem, da so izkopali 23.669 ton, sicer pa je vedno bila nižja; gibala se je med 12.000 in 17.000 ton premoga.

Transakcija se je zaključila sredi maja 1878 s tem, da se je Kuschel (banka je bila tedaj že v likvidaciji) spet osamosvojil in kupil za 85.000 fl od navedene delniške družbe vse, kar je sam prej imel premoga v šentjaški dolini in v Spodnji Štajerski. Dne 6. oktobra 1891 je Kuschel prodal Juliju pl. Szájbélyju, državno-

---

[133] AS, Rudarske združbe I, str. 165, 384; Posestna knjiga, str. 163, 209; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, št. 251, 263; ib., 1877—85, št. 558 in 589 de 1881; ib., 1886—97, št. 842, 893; ib., 1898—1904, št. 42/1904.

[134] To so bili tisti kopi, ki jih je prejel v last Alois Miesbach konec dec. 1855 (»Premogokop na Mirni« — Steinkohlen-Bergbau an der Mirna), pri Pijavicah nov. 1857, jih pa zapustil Drascheju. — AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856; ib., 1860—66, št. 3/1864; ib., 1872—76, št. 1 in 55 de 1872. — Za Auerspergove mere, situirane poleg Miesbachovih okoli Mirne (»per Koryt«) prim. lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 50/1856.

zborskemu poslancu v Budimpešti, in Heinrichu Müllerju, višjemu inženirju v Bratislavi, Šentjanž I za 42.000 fl. Toda že prve dni junija 1894 je odstopil Müller Szájbélyju svojo polovico deležev za 25.000 fl. Sredi decembra 1898 je dvorni svetnik Szájbély, sicer tudi upravni svetnik Kohlen-Industrie-Vereina, prodal svoj Šentjanž I Jožefu Paulinu, trgovcu v Ljubljani, točno za 100.000 fl.

Paulin je z utemeljitveno listino z dne 31. maja 1900 preobrazil svojo privatno posest v združbo na 128 kuksov, ki pa so bili vsi vpisani na njegovo ime. Novo podjetje se je imenovalo »Šentjanška premogovna združba« (Johannesthaler Kohlengewerkschaft). Paulinu je uspelo dobiti družabnike. Zapisnik I. občnega zbora te združbe z dne 19. avgusta 1901 v Ljubljani že ugotavlja, da ima Paulin 10 kuksov, Szájbély 4 kukse, vseh ostalih 114 kuksov pa da imajo naslednji Tržačani: pivovarnar Theodor Dreher 24 kuksov, trgovec Cesare de Combi 14 kuksov, po osem kuksov pivovarniški direktor Gustav Pach in generalni direktor tržaške luščilnice riža Franz Bergauer, po štiri kukse inž. Ennico Panfilli in dr. Carlo Offenheimer, po dva kuksa inž. Federico Angeli, Carl Neumann in Carlo Hermet, po 1 kuks Vittorio Loser, Enrico Pardo, Artur baron Borowiczka, Giusto Muratti, Jacopo Liebmann, Vittorio Venezian, Francesco vitez Musuco, Antonio Grandi, Geza Pulitzer, dr. Oscar Pick, Arrigo Segré itd. Predsednik je postal de Combi, odborniki pa Alois vitez Bernetich-Tommasini, Josef grof Valentinis; revizorja dr. Karl Paravini in Christian Persaglia.

Pozneje so imeli Tržačani 56 % kuksov (72), Ljubljančani (to je Jožef Paulin) le 41 % ali 52 kuksov, Budimpeštanec Szájbély 3 % ali 4 kukse. Ker so imeli Tržačani absolutno večino, so predlagali, naj se družba imenuje »Šentjanška premogovna združba v Trstu« (Johannesthaler Kohlengewerkschaft in Triest) s sedežem v Trstu. Tako se je tudi zgodilo in statute nove združbe so potrdili 12. junija 1907. Zato je bil VI. občni zbor 15. decembra 1906 že v tem mestu. Po občnem zboru se je stanje v lastništvu kuksov spremenilo tako, da je imel Theodor Dreher 10 kuksov, Franz Bergauer 9 kuksov, končno inž. Ernest Gmajner 5 kuksov, en kuks dvorni svetnik Franjo Šuklje, itd. Predsednik je postal Bernetich-Tommasini, obratovodja pa inž. Ernest Gmajner.

Na tem občnem zboru se je tudi že vedelo, da se pripravlja projekt železniške proge Šentjanž-Trebnje. V zvezi s tem je Šuklje seznanil zborovalce, do kam so prišla železniška pogajanja na Dunaju. Šentjanški premogovniški združbi je bilo seveda veliko do tega, da bi se proga čimprej zgradila, ker bi se s tem proizvodnja premoga takoj povečala nekaj zato, ker bi ga uporabljala sama železnica, nekaj pa zato, ker bi se odprlo premogu širše tržišče. Toda najprej so bile potrebne investicije v višini 500.000 kron.

Pogodbo med direkcijo državnih železnic v Trstu in Šentjanško premogovniško združbo v Trstu o dobavi premoga železnici je podpisal 21. decembra 1907 v imenu združbe Bernetich, nekaj dni pozneje kranjski deželni odbor, za njim Dolenjske železnice d. d. na Dunaju, končno direkcija državne železnice v Trstu. Kot poslednji je pogodbo odobril 23. maja 1908 železniški minister. Pogodba je bila sklenjena za 60 let. Pričela je veljati s prvim dnem obratovanja proge Šentjanž-Trebnje oziroma z dnevom dovoljenja železniškega ministrstva. V pogodbi se je Šentjanška premogovniška zdruba obvezala dobaviti železniški upravi 25.000 ton premoga letno.[135]

[135] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1898—1904, št. 1837/1898, št. 909/1900, št. 462/1902; ib., 1905—13, št. 776 in 1467 de 1907; št. 700/1908; ib., 1886—97, št. 817, 892, 894; ib., 1877—85, št. 396 in 397 de 1877; ib., 1872—76, št. 1, 29 in 55 de 1872, št. 171 de

Zaradi železniške proge se je izkop premoga sunkovito dvignil: leta 1907 je znašal 4637 ton, naslednjega leta se je povzpel na 9376 ton, leta 1909 na 43.084 ton, leta 1910 pa celo na 50.351 ton.

Dne 1. januarja 1912 so sedež Šentjanške premogovne združbe spet preselili v Ljubljano.

24. Druga entiteta v šentjanški dolini ni bila pomembna toliko zaradi proizvodnje premoga in drugih gospodarskih motivov kolikor bolj zaradi podjetnikov, ki so bili lastniki *Šentjanža II.*

Začetek premogovnika datira v prve dni januarja 1859; namreč 7. tega meseca so prejeli Teodor Anton Hanff in njegova žena Augusta iz Bösendorfa ter Jožef Kazimir Czeike iz Ljubljane jamske mere v Koludrjah (imenovali so jih Srečno I in II) ter v Šentjanžu (imenovali so jih Šentjanž II). Pri vseh jamskih merah je bilo sorazmerje naslednje: zakonca Hanff 1/2, Czeike 1/2. Že 11. februarja je Hanff prodal polovico svoje entitete za 1575 fl Karlu Polleyu iz Sežane, dne 7. oktobra za enako vsoto Polleyu še preostalo polovico, Czeike pa polovico svoje entitete Ljubljančanu Danielu Deteli za 735 fl.

Polley, Czeike in Detela so proti koncu novembra 1859 prejeli še dve meri pri Koludrjah. Vsem njihovim skupnim meram so dali novo enotno ime »Združeno jamsko polje Šentjanž II«. Ko so skoraj deset let pozneje Czeikejevi dediči prodali svoj delež za 250 fl Karlu Polleyu, sta si od 19. februarja 1869 delila Šentjanž II Detela in Polley oziroma za njima dediči. Od 1910 dalje je bil samolastnik vladni svetnik in deželni glavar Oton pl. Detela iz Ljubljane.[136]

25. Premogokopna združba Otočec. Štiri dvojne jamske mere v kraju Brusnice pri Novem mestu so prvič podelili 26. februarja 1896 Albinu grofu Margheriju z gradu Otočec pri Novem mestu. Od leta 1900 so ga imeli njegovi otroci, leta 1904 pa je prišel v roke Pavla Endlicherja. S pogodbo, sklenjeno v Novem mestu v avgustu 1905, se grof Rudolf Margheri-Commandona, grofice Alba, Kathinka in Rodriga Margheri-Commandona ter Pavel Endlicher ustanovili rudarsko podjetje z naslovom »Rudnik rjavega premoga Otočec« (Braunkohlenbergbau Wördl), razdeljeno na 128 kuksov. Po 12 kuksov so imeli Rudolf, svetnik deželne vlade in posestnik v Altenburgu, dalje Alba (iz Altenburga), potem Kathinka in Rodriga, posestnici na Otočcu; le Pavel Endlicher, rudarski inženir iz Ljubljane, je imel 16 kuksov. Ostala polovica kuksov ali 64 po številu je ostala v listnici družbe same.

Čeprav so pravila te družbe odobrili že v začetku novembra 1905, je bil njen ustanovni občni zbor v Novem mestu šele 30. julija 1906; izbral je inž. Endlicherja za predsednika, za njegovega namestnika Rudolfa grofa Margherija-Commandono; član je bila Rodriga grofica Margheri-Commandona. Na občnem zboru v Ljubljani 24. avgusta 1906 sta bila prva dva ponovno izvoljena, Rodrigo pa je zamenjal trgovec Ivan Knez iz Ljubljane; revizorja sta postala Theodor Doctor in dr. Danilo Majaron.

1874; ib., 1856—59, št. 100/1858; ib., 1860—66, št. 27/1863, št. 3/1864; Združbena knjiga IV, stran 1; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3536/1878. — Cesare de Combi je bil od 1905 do 1906 drž. poslanec iz Trsta z liste trg.-obrt. zbornice (Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem, stran 380).

[136] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 20 in 70 de 1859; ib., 1867—72, št. 16/1869; Posestna knjiga, stran 171; za šentjanško dolino še Rudar. podelit. listine, povez št. 47. — K. Polley je pridobil marca 1875 tudi 550 delnic po 200 fl (110.000 fl) firme Voitsberger Glasfabriksgesellschaft (AS, Bergbuchs-Urkunden 1877—1885, št. 459/1879.

Leta 1907, ko so v glavnem izčrpali staro jamsko polje, so prosili za prelo-žitev jamskih mer na novo sosednje ležišče lignita v Brusnicah. V splošnem pa je bila družba s svojim izkopom precej skromna tvrdka.[137]

26. Prav na kratko naj omenim še nekaj jamskih mer na *Trati pri Kočevju.* Del mer je nosil ime Trata VIII; prejel jih je 20. decembra 1861. Tobija Esterl. Že naslednjega leta je ta prodal polovico entitete Ivanu Brauneju, druga polovica pa je prešla prek hčerke leta 1895 v last kongregacije Vincenca Pavlanskega iz Ljubljane.[138] — Del mer je nosil ime Trata IX. in so ga leta 1861 podelili Ivanu Brauneju, lastniku parne žage v Kočevju. Približno 25 let pozneje sta to Trato kupila zakonca Jaklič; nekaj let nato sta jo zapustila svojim 5 otrokom, ki pa so jo leta 1900 prodali zakoncema Ferles.[139]

27. *Orlje.* V neposredni okolici Ljubljane so odkrili ležišče zelo dobrega črnega premoga blizu Rudnika sredi 70-ih let preteklega stoletja. Zato sta 2. septembra 1876 prosila Julius Cselley, trgovec na Dunaju, in Johann Lehner, posestnik prav tam, za 4 dvojne jamske mere in s tem pokrila vso okolico vasi Orlje. Ker sta lastnika spoznala, da zaloga premoga ni velika in da je vprašanje, če bo izkop rentabilen, sta sredi februarja 1878 prevzela Orlje Franc Zweck iz Ljubljane (3/4 deleža) in Ignac Čeč iz Himburga oziroma pozneje z Dunaja (1/4 deleža). Toda že leta 1880 ga je priposestvoval Ljubljančan Anton Morgutti, ki ga je pozneje prodal Viktor-ju Galletu, tovarnarju iz Ljubljane. Dejstvo, da je bila leta 1893 vpisana kot lastni-ca Helena Meider z Dunaja ne preseneča tako kot drugo dejstvo, da je nastopila naslednjega leta kot lastnica Babette Liebermann iz oddaljenega Arada, ki pa je že poleti 1898 prodala rudnik za skromnih 50 fl Franzu Isaacu, rentniku v Casselu.

Leta 1907 se je ustanovila »Združba Orlje« (Gewerkschaft Orle, Gotha). Podrob-nosti o tej združbi še niso znane; tako se ne ve za deležnike, za višino osnovnega kapitala in podobno. Vsekakor pa je podjetje spadalo v vrsto najmanj pomem-bnih združb. V začetku junija 1917 je rudnik pričelo izkoriščati poveljstvo soške armade.[140]

28. Teren okoli Medvod so po premogovniški strani pregledali rudosledci že v terezijanskem času in pozneje še večkrat, vendar so vedno ugotovili, da tam ni nobene večje zaloge premoga in da kopanje ne bo nikoli rentabilno. Zato je prav zanimivo brati, da se je kljub vsemu ustanovila proti koncu 19. stoletja *Kranjska premogokopna združba,* ki naj bi eksploatirala premog blizu Golega brda pri Medvodah.

Golo brdo pri Medvodah so rudarsko prvič podelili 29. aprila 1880 Allessandru Radesichu, trgovcu v Trstu. Ta je mali rudnik prodal konec novembra 1885 Jo-žefini Winter iz Ljubljane. Lastništvo se je kmalu pričelo deliti, dokler ni del entitete kupil 13. februarja 1892 Josef Hemmerle, trgovec z Dunaja. Ta je nato dokupil še druge deleže, vendar poleti 1892 prodal Evgenu Luschinu-Ebengreuthu

---

[137] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—1897, št. 10/1896; ib., 1905—13, št. 1436/1905; Posestna knjiga, str. 235, 240; Rudarske združbe II, stran 33; Združbena knjiga, nepaginirano; Rudar. podelit. listine, povez št. 25; Suplement Band II der verschiedenen Werkskomplexe, fol. 1.

[138] AS, Posestna knjiga, stran 177; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4/1862, št. 725/1888, št. 925/1895.

[139] AS, Posestna knjiga, stran 131.

[140] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 369 in 675; ib., 1886—97, št. 868; ib., 1898—1904, št. 872/1898; Posestna knjiga, stran 218; Rudar. podelit. listine, povez št. 24.

1/3 vsega Golega brda. Nizke prodajne cene pričajo o tem, da je bil rudnik skoraj nepomembna entiteta. Toda kljub temu sta Hemmerle in Luschin ustanovila premogovniško združbo.

Združba se je konstituirala na Dunaju 23. oktobra 1893; statute so oblasti koncesionirale šele 26. aprila 1894. Tudi sedež družbe je bil na Dunaju. Imela je premogovnik Golo brdo in prostoslede v davčnih okrajih Ljubljana, Kranj, Kamnik, Škofja Loka.

Statuti podjetja »Kranjska premogokopna združba« (Krainische Kohlen-Gewerkschafit) so določali, da je premoženje razdeljeno na 100 kuksov. Člani podjetniškega sveta so bili: Josef Hemmerle (predsednik, 40 kuksov), Johann Fitz, rudarski direktor v Rokycanu pri Plznu (20 kuksov), Evgen vitez Luschin-Ebengreuth, rudarski inženir na Dunaju (20 kuksov, bil je tudi obratni inženir), Hugo Rittler, centralni direktor rudnika pri Brnu (20 kuksov). Pozneje so se kuksi razdelili takole: 34 kuksov Hemmerle, 20 kuksov Fitz, 14 kuksov Luschin-Ebengreuth, 17 kuksov Rittler, 4 kukse Dunajčan Ernst baron Herring, po 3 kukse dunajski tovarnar Carl Neufeldt in neki Videmčan iz Furlanije, 2 kuksa Dunajčan Filip Wilhelm vitez Schoeller.

Toda vse to je bila v glavnem le improvizacija, kajti rudnik je bil brez prave vrednosti, prav tako prostosledi. Zato nas ne preseneti dejstvo, da se je družba po nekaj več kot dveh letih obstoja razpustila na občnem zboru, ki je bil 25. januarja 1896.[141] Presenetljivo je le to, da so bili v družbi rudarski strokovnjaki, pa niso že prej spoznali, da razen leče premoga večjih slojev tega minerala okoli Medvod ni.

29. *Premogovnik pri Veliki Ligojni* blizu Vrhnike sta prva prejela 7. decembra 1872 Tržačana Carlo Marco vitez Morpurgo de Nilma in Carlo Jellerschitz. Do konca leta sta nakopala 112 ton črnega premoga, leta 1874 pa le še 10 ton. Ker rudnik ni dal pričakovanih večjih količin sicer odličnega premoga, sta ga leta 1876 prodala Dunajčanu Ignacu Čeču, ta pa ga je kmalu prepustil someščanu Georgu Brkitsu. Od leta 1884 do 1888 je bil kop v rokah raznih Ljubljančanov (trgovec Herman Ahčin, Karel Ahčin, Franc Zweck).[142]

S tem smo se že precej približali terenu, ki je bil mnogim rudosledcem dobro znan, to je okolici Ilirske Bistrice. Ker bistriški sloj premoga ni bil izdaten, so imeli vsi njegovi rudniki pravzaprav krajevnozgodovinski pomen, lastniki pa se nikoli niso mogli povzpeti med pomembnejše podjetnike.

30. Kot prva lastnika *Premogovnika Trnovo* pri Ilirski Bistrici sta nastopila sredi marca 1897 domačin Viljem Stopar in dr. Franc Brelich, advokat z Reke, že leto dni pozneje pa Reška kreditna banka. Rudnik, ki je imel polno ime »Rudnik rjavega premoga Trnovo—Bistrica na Kranjskem« (Braunkohlenbergbau Dornegg-Feistritz in Krain), je prenehal obratovati leta 1908.[143]

31. Na njegovi osnovi je pozneje vzniknila povsem nova premogokopna družba ki se je imenovala *Rudarska združba Ilirija*« (protokolirana samo v slovenskem

---

[141] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1877—85, št. 492/1880, št. 677/1885; ib., 1886—97, št. 714/1888, št. 974 in 796 de 1890, št. 804/1891, št. 831, 832, 833 in 850 de 1892, št. 888/1893, št. 889/1894, št. 900/1896. — Rudarske združbe I, stran 492; Posestna knjiga, stran 224.

[142] AS, Posestna knjiga, stran 197; ljublj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1872—76, št. 52/1872, št. 300/1876; ib., 1877—85, št. 316 in 335 de 1877; ib., 1886—1897, št. 688 in 708.

[143] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1886—97, št. 970/1897; ib., 1898—1904, št. 252/1898; Posestna knjiga, stran 236.

jeziku!). Ustanovna listina nosi datum Trnovo pri Ilirski Bistrici, dne 5. avgusta 1909, in Velike Laščе, dne 8. avgusta 1909.

Lastnik rudoslednih dovoljenj in prostosledov v davčni občini Koseze pri Ilirski Bistrici je bil prvotno le Franc Jontez, kipar v Velikih Laščah, ki je dovolil prepis svojih entitet na združbo. Le-ta je imela sedež v Trnovem pri Ilirski Bistrici in se je delila na 100 kuksov. Največ kuksov, devet, je imel Jožef Smodej, notar v Velikih Laščah; po šest kuksov sta imela Ferdinand Doganec, trgovec v Velikih Laščah, in Ivan Urbančič, posestnik v Trnovem; po tri so imeli Franc Jontez, posestnik v Velikih Laščah, Ivan Zakrajšek, posestnik v istem kraju, Ignac Kozina, privatnik v Dvorski vasi, dr. J. M. Kržišnik, dekan v Trnovem, dr. Konrad Janežič, advokat v Voloski, Ivan Jenko, posestnik v Topolcu pri Trnovem, Mihael Dovgan, posestnik v Kosezah, Jožef Frol, posestnik v Jelšanah, Mihael Gulin, občinski tajnik v Jelšanah, Franc Kalčič, posestnik v Novi kračini, Jožef Prebilič, trgovec in posestnik v Pasjaku pri Jelšanah, Marija Surina, posestnica v Jelšanah, in Marija Čekada, posestnica v Dolenjem pri Jelšanah. V lasti združbe kot firme je ostalo 40 kuksov. Torej je imelo 5 Dolenjcev 24 kuksov, 11 Notranjcev pa 36 kuksov. Jontezu je priznala družba 1/10 dobička od prodanega premoga.

Družbo je rudarska oblast priznala 30. marca 1910, statuti pa nosijo datum 17. maja 1910. Ustanovni občni zbor je bil 29. decembra 1910; njen prvi predsednik je bil Ivan Urbančič iz Trnovega.[144]

32. Končno s morata omeniti še dve družbi, ki sta eksploatirali premog v krajih, ki so jih rudosledci pregledali že v drugi polovici 18. stoletja in takrat tudi nakopali izdatne količine dobrega premoga. Prva družba se je imenovala *Ilirska rudarska družba.*

Francoski kapital je prišel na slovensko narodnostno ozemlje v glavnem prek Dunaja; le v manjši meri je prodrl sèm še iz drugih smeri, na primer z Reke. Znano je, da sta že leta 1827, skoraj sredi predmarčne dobe, kupila Anglež Walter Crafton Smith in Francoz Christian Meynier majhno manufakturo papirja v tem pristaniškem mestu.[144a] Lastnika papirnice, zlasti Meynier, sta se pričela zanimati za premogovnike na Krasu. Meynier, ki je ustanovil proti koncu leta 1855 manjšo premogovniško družbo, je prosil rudarsko oblast za rudokopno pravico. Zato so podelili 6. decembra 1855 družbi »Compagnie des mines de l' Illyrie« (Ilirska rudarska družba) v Parizu, ki sta jo zastopala Meynier in Bourcart, jamske mere v Vremah, Famljah in Naklem pri Trstu. Družba je kmalu menjala naslov. Nova »Francosko-ilirska premogokopna družba« (Französisch-illirische Kohlen-Bergbau-Gesellschaft) se je konstituirala na osnovi posebne pogodbe z datumom Pariz, dne 17., 19., 20. in 23. julija 1858. Dne 10. septembra 1862 je prejela manjše število jamskih mer premoga pri kraju Davšca v občini Naklo pri Škofljah. Povsod se je sicer pričel premog širokopotezno eksploatirati, toda zaradi precej velikih investicij se je delo v kraškem terenu kmalu opustilo. Zato je edini lastnik te družbe, G. de la Marronière, prodal 9. marca 1867 vse entitete (obe jamski polji in 20 prostosledov) Maksu Deklevi iz Spodnjih Vrem.

---

[144] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1905—1913, št. 359 in 1263 de 1910; Posestna knjiga, stran 243; Združbena knjiga, stran 165; Suplement Band II der verschiedenen Werkskomplexe.

[144a] Franc grof Scribani-Rossi, lastnik imetja Zemenhof pri Ilir. Bistrici, ki je imel tam tudi svoj premogovnik, je bil sointeresent navedene papirnice. Dne 4. febr. 1832 je želel organizirati v Ljubljani skladišče papirja pod svojim imenom (AS, Ilir. gubernij, Reg VIII, fasc. 31, 2, 1831—32).

Leta 1870 so registrirali proizvodnjo 95 ton premoga, v poznejših letih pa nič. Dekleva je zahteval 5. februarja 1886, da ugasneta pravici do obeh jamskih polj.[145]

33. Druga družba je eksploatirala entiteto, ki se je imenovala *Kranjsko-primorski premogokop »Adria«* (Krainisch-Küstenländischer Steinkohlen-Bergbau »Adria«) in je imel središče v Škofijah pri Vremskem Britofu. Ta kop so po dolgem presledku prvič podelili spet leta 1875 in to Johannu pl. Droffi iz Dunajskega Novega mesta.[146] Proizvodnja je bila skrajno nizka: leta 1875 le 20 ton, naslednjega leta celo samo 15 ton. Zaradi nerentabilnosti je Droffa spomladi 1882 kop prodal višjemu gozdarskemu svetniku Johannu Salzerju z Dunaja. Ker je tudi Salzer spoznal, da je tu premoga zelo malo, se za rudnik ni več zanimal. Posrečilo se mu je, da je sredi julija 1882 od 100 deležev prodal 74 deležev Ivanu Janeschu star., Jožefu Krisperju, Ivanu Koslerju, Emerichu Mayerju, Wilhelmu Linzerju, trgovcu na Dunaju, končno Wilhelmu Fritschu, direktorju rudnika v Dubravici in Veliki glavi (blizu Šibenika). Nam že znani kupci so bili previdni in so se dogovorili, da če bo dovolj premoga, bodo vsi skupaj ustanovili družbo za izkop premoga, če pa se ne bo splačalo kopati, bodo vrnili rudnik oziroma deleže Salzerju. Ker se je izkazalo, da rudnik ni rentabilen, so družbeniki prodali svoje deleže Salzerju za skromnih 300 fl junija 1885.

Tako je ostal Salzer samolastnik od 1886 do 1895. Konec maja 1895 je prodala vdova Antonia Salzer z Dunaja rudarskemu in fužinarskemu podjetniku v Berlinu Sholtu Douglasu Kranjsko-primorski premogokop in 125 prostosledov v občinah Škofije, Naklo, Mlaka, Bazovica, Dane, Spodnje Ležeče, Divača, Rodik, Britof, Famlje, Senožeče, Sinadole; premogovnik je prodala za 3000 fl, prostoslede za 2000 fl. Konec decembra 1895 je Sholto Douglas posebej prejel še nekaj jamskih mer v občini Škofije. To polje je nosilo ime »Kranjsko-primorski premogokop II«. Sholto Douglas je proti koncu oktobra 1902 prodal vse svoje entitete Angusu Douglasu, rudarskemu podjetniku v Berlinu, za 4600 kron, pa tudi Angus je prodal vse rudarske pravice konec leta 1906 za 7500 kron Richardu Levyju, rudarskemu podjetniku na Dunaju. Ta je ostal lastnik do leta 1916. Nekaj časa v tem letu je bila lastnik teh entitet pruska družba »Rudnik rjavega premoga Barbara d. z o.z. v Gräfenhainichenu« (Braunkohlenwerk Barbara G.m.b.H. in Gräfenhainichen), takoj za njo pa Anton Fischer iz Gradca.[147]

34. Končno naj še dodam, da sta v začetku julija 1862 prejela nekaj jamskih mer za *premog pri Lipici* Tržačana Stefano Opnich in mehanik Tomaž Halt. Kaj več kot o tem skupnem lastništvu entitet o nadaljnji usodi te družbice ne vemo.[148]

IV. INDUSTRIJSKE DRUŽBE KOT LASTNIKI PREMOGOVNIKOV

Industrijskih in podobnih pridobitnih družb, ki so imele svoje lastne premogovnike, je bilo na slovenskem narodnostnem ozemlju sorazmerno malo, vendar so bile nekatere izmed njih po izkopu tega minerala močnejše od dolge vrste iz-

[145] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 29/1862; ib., 1886—97, št. 694 in 695 de 1886; Posestna knjiga, str. 179 in 181.

[146] Ib., 1872—76, št. 227/1875.

[147] Ib., 1886—1897, št. 901/1894, št. 918/1895; ib., 1898—1904, št. 1348/1902; ib., 1905—13, št. 2016/1906; Posestna knjiga, str. 207, 239.

[148] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 23/1862.

razito premogovniških družb. Vseh premogovniških kompleksov, ki so bili last industrijskega kapitala, je bilo enajst; od tega jih je pet pripadalo raznim železarnam, po eden tekstilni tovarni, prometni družbi, keramični tovarni, steklarni, cementarni in kemični tovarni.

Ker je bil obstoj teh premogovnikov direktno odvisen od delovanja obratov samih, bo prav, da zvemo, kdo vse so bili lastniki tega majhnega števila premogovnikov.

1. Železarna na Prevaljah. Najvažnejše slovenskokoroške premogovnike je ustanovila industrija; ti so ostali v njenih rokah prav do konca obdobja, ki ga zajema ta razprava. Znan nam je že odnos Rosthornov do največjega premogovnika Leše in vemo tudi, da je leta 1847 pristopil v njihovo podjetje železarnar Dickmann. Leta 1869 je prišla prevaljska železarna z leškim in šentlipškim premogovnikom vred v sklop Hüttenberške železarniške družbe. Delničarji te velike koroške železarniške družbe so na izrednem občnem zboru dne 23. avgusta 1881 sklenili, da se bodo fuzionirali z Alpinko. Sama fuzijska pogodba je bila podpisana 11. oktobra 1881.[149] Ob tej priliki so ocenili valjarno Prevalje z Lešami in drugimi nepremičninami vred na 1,300.000 fl. To je bila ena izmed cenejših tovarn, saj so skoraj vse druge ocenili više.

Alpinkine premogovnike na slovenskem narodnostnem ozemlju lahko delimo v dve skupini: prvo skupino so sestavljali rudniki, ki so prišli v njene roke prek Rosthornov in Dickmannov oziroma Hüttenberške železarniške družbe, drugo skupino pa premogovniki, ki jih je posredno prinesel v veliko družbo Franz pl. Fridau.

Poleg Leš in Št. Lipša se morajo iz prve skupine navesti še premogovniki, ki so prišli v roke prevaljskih podjetnikov po likvidaciji fevdalnega družbenega sistema. To sta predvsem dva premogovnika blizu Sel pri Slovenjem Gradcu. Dne 21. julija 1861 oziroma 30. maja 1862 ju je rudarska oblast najprej podelila Antonu pl. Webernu, rudarskemu upravitelju na Prevaljah. Oba rudnika so 17. septembra 1866 kupili Eugen, Albert in Oskar baroni Dickmann ter Franz pl. Rosthorn. Po kupni pogodbi z dne 10. februarja 1870 sta prešla v roke Hüttenberške železarniške družbe, na Alpinko pa z omenjeno fuzijsko pogodbo.[150]

Proizvodnja premoga v Lešah do ustanovitve Hüttenberške železarniške družbe se je gibala med 33.100 ton in 64.400 ton (to je maksimum iz leta 1862). Med ustanovitvijo te družbe in podpisom fuzijske pogodbe z Alpinko se je izkop gibal v glavnem v nekoliko višjih mejah: med minimom 38.970 ton (1876) in maksimom 67.350 ton (1881). Proizvodnja v okviru Alpinke je dosegla vrh že takoj naslednjega 1882. leta s svojimi 70.442 tonami, potem pa je pričela hitro padati; najnižjo točko je dosegla leta 1889 s komaj 24.457 tonami, v glavnem pa je nihala med 30.000 in 40.000 tonami.

Statistični podatki navajajo, da je znašala proizvodnja vseh drugih premogovnikov v slovenskem delu Koroške leta 1852 skupaj le 3321 ton, kar predstavlja deseti del takratne leške proizvodnje. Pa tudi pozneje se ni izkop koroških rudnikov nikoli bistveno povečal, ker zaloge že same po sebi niso bile znatne.

Fridauovi premogovniki so bili bolj raztreseni po slovenskem ozemlju kot prevaljski rudniki. Sredi februarja 1859 je kupil Franz Baumann iz češke Rothave premogovnik v Sv. Križu pri Rogaški Slatini (bil je od 23. decembra 1853 dalje

[149] Ib., 1878—89, št. 6155/1889 (fuzijska pogodba; tisk).
[150] AS, Rudar. knjiga V B, str. 722, 842.

last Adalberta Klime, Friderika Kauteka in Antona Friedricha iz Rogatca kot prvih prejemnikov). Nadalje je Baumann kot prvi prejel 18. januarja 1861 še neki drug kop pri Sv. Križu, končno pa priposestvoval kot prvi sredi decembra 1871 še premogovnik Šmohor pri Rogatcu. Vso to skupino rudnikov je kupil za 15.000 fl dne 8 februarja 1872 dr. Karl Maria Faber z Dunaja, ki jo je eksploatiral do svojega konkurza konec januarja 1876. Faber je bil namreč lastnik firme »C. kr. priv. železarska in jeklarska združba v Eibiswaldu in Krumbachu v Štajerski« (K. k. priv. Eisen- und Stahlgewerkschaft zu Eibiswald und Krumbach in Steiermark). Šele 6. decembra 1877 je te tri premogovnike kupil od likvidatorjev Fabrove konkurzne mase za 400 fl Franz vitez Fridau, jih pa izkoriščal le malo časa, kajti tudi ta je šel v konkurz (1. aprila 1879). Kupila jih je Alpinka v smislu pogodbe z dne 1. avgusta 1882.[151]

Fridau je imel še premogovnik Dobliče pri Črnomlju, kjer je dobil prve jamske mere 28. oktobra 1857, druge 28. novembra 1871. Leta 1866 je tu nakopal 330 ton premoga, leta 1869 izjemoma 2226 ton, sicer pa nikoli prek 850 ton premoga. V letih okoli 1862 je služil črnomaljski premog le za parni pogon pihala v železarni. Alpinka je kupila Dobliče hkrati z drugimi Fridauovimi premogovniki.[152]

Fridauova konkurzna masa je prodala Alpinki celotno podjetje, ki je imelo naslov »Železarne Franza viteza Fridaua« (Die Eisenwerke von Franz Ritter von Fridau) za skupno vsoto 5,200.000 fl. Seveda so pod ta naslov spadali tudi našteti premogovniki. S tem nakupom se je Alpinka tako izčrpala, da je morala proti koncu maja 1883 najeti posojilo v višini 4,800.000 fl pri Prvi avstrijski hranilnici na Dunaju (I. österreichische Sparkasse, Wien), čeprav je imela v zaledju Länderbanko.

Po določilih pogodb z dne 29. maja 1899 oziroma 3. avgusta 1900 je Alpinka prodala grofom Hugu, Lazyju in Arturju Henckel pl. Donnersmark premogovnike Št. Lipš, oba kopa v Selah in rudnik Leše, dalje pudlarno in valjarno Prevalje za skupno vsoto 1,250.000 fl. Nato so 6. julija 1904 isti trije grofje izdražili še premogovnik pri Starem trgu blizu Slovenjega Gradca. Tega so prodali poleti 1913 za 6500 kron civilnemu inženirju v Slovenjem Gradcu Henriku Potočniku (dodam naj, da je bil to tisti kop, ki ga je že leta 1835 prejel Anton Bonaczy pl. Bonazza ter so ga s fužino in gozdovi vred kupovali vsi njegovi nasledniki: zakonca Lohninger, Paumgartnova, Ana in Hugo Poglajen, od 17. februarja 1884 do 6. julija 1904 Jožef Farsky).[153]

2. Grofje Thurni v Mežici. Prve jamske mere okoli Mežice in Prevalj so prejemali ti znani podjetniki že od leta 1815, zlasti pa še od leta 1838 dalje; grofu Juriju Thurnu so podelili premogovnike Meža-tostran, v Langstecku in Libučah 31. maja 1858 in 28. septembra 1860.[154]

Statistike ne navajajo proizvodnje premoga vedno po posameznih Thurnovih rudnikih, ampak za več rudnikov hkrati. Vendar se iz mnogih podatkov vidi, da

---

[151] Ib., str. 262, 622; Rudar. knjiga V C, stran 361; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 67/1854; ib., 1878—89, št. 1143/1878, št. 4178/1882 (pogodba; tisk).

[152] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1856—59, št. 20/1858; ib., 1867—72, št. 35—40/1871. — Za rudnike Sv. Križ pri Rog. Slatini in Dobliče—Loko prim. Rudar. podelit. listine, poveza št. 44 in 12.

[153] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1901, št. 21; ib., 1904—09, št. 3/1905; ib., 1912—13, št. 39/1913; Rudarska knjiga V D, stran 217; Rudar. knjiga V B, str. 722, 842; Rudar. knjiga V A, stran 657; za Sele in Stari trg pri Sl. Gradcu še Rudar. podelit. listine, poveza št. 36 in 37.

[154] AS, Rudar. knjiga V D, str. 229, 247.

je glavno breme proizvodnje nosil premogovnik Homec, le prav majhen del izkopa je odpadel na Mežo ali pa Libuče. Zato je najbolje, registrirati kar skupno proizvodnjo grofov Thurnov. Ta je znašala leta 1869 komaj 2800 ton, maksimum je dosegla leta 1880 z 11.178 tonami, sicer pa se je v glavnem sukala med 6000 in 8000 tonami premoga.

3. Železarna Store. Kot vemo, je dobil Andrieu koncesijsko listino za Štore 17. novembra 1850, Putzer pa 30. novembra 1853. Kupna pogodba med obema je bila podpisana v Botznu 22. januarja 1852.[155]

Putzer je imel naslednje premogovnike: Pečovje, ki ga je pravzaprav kupil že Andrieu 23. januarja 1850; kop pri Laškem, ki ga je prejel Putzer kot prvi 28. julija 1852 (ugasnil 6. marca 1862; točno mesec dni pred ugasnitvijo je prejel nove mere v Breznem in Hudi jami); Briše in Pleše, prvotno erarna kopa, ki sta prišla v Putzerjeve roke 9. aprila 1856; za dvema kopoma v Trobnem dolu v letu 1860 je prejel še dva kopa v Teharjih in enega v St. Lovrencu, ki jih je Putzer prejel kot prvi 23. januarja 1861 (vsi trije ugasnili 23. novembra 1872); Govce so podelili železarnarju 31. julija 1852.[156] Najbliže železarni je bil premogovnik Pečovje.

Leta 1851 so v Pečovju in Govcah skupaj izkopali 1008 ton premoga, naslednjega leta v obeh rudnikih že 1940 ton, vendar so v obeh primerih v Govcah izkopali več kot polovico skupne količine premoga.

Nekaj let pozneje se je firma spremenila v »Rudarsko in železarniško delniško družbo Štore« (Berg- und Hüttenwerks-Actien-Gesellschaft Storé), ki ji je ministrstvo odobrilo statute 22. decembra 1865. Na rudnik Pečovje so podjetje vpisali šele 6. februarja 1867; sredi decembra 1872 so ga izbrisali. Izbrisali zato, ker so 23. novembra 1872 prepisali na družbo oba že navedena kopa v Teharjih z imenom »Premogovnika Teharje in Kresnike« ali od tedaj dalje »Stare Štore«, in pa rudnik pri St. Lovrencu, ki so ga pričeli imenovati »Nove Štore«.[157]

Zaradi velikih investicij v železarno in rudnike so se delničarji bolj in bolj zadolževali. Upniki so bili tako pomembni, da jih kaže našteti. Dne 25. maja 1871 je posodila Štoram 80.000 fl Splošna štajerska kreditna banka (Allgemeine steyrische Creditbank), 10. januarja 1872 Hüttenberška železarniška družba 130.000 fl, končno 23. junija 1873 Heinrich vitez Drasche pl. Wartinberg celó 200.000 fl.[158] Tako se je skupna vsota dolgov povzpela v dveletju 1871—1873 na 410.000 fl. Toda tudi s posojili si obrat ni mogel trajno pomagati: dne 18. junija 1873 ga je prisposestvovala z vsemi entitetami vred (Stare Štore, Nove Štore, Briše in Pleše) znana »Hohenwanška glavna združba« (Hohenwanger Hauptgewerkschaft, Wien).

Nevarnost je bila v tem, da tudi ta združba ni stala na trdnih nogah. Lastnico Štor, Hohenwanško glavno združbo, so koncesionirali 21. marca 1872, torej v že dobro okarakteriziranem obdobju. Ob ustanovitvi v marcu 1872 je imela osnovne glavnice 6,000.000 fl. Dne 6. junija 1874 pa je že bila vpisana Hohenwanger Hauptge-

---

[155] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 5975 de 1853 (koncesijska listina).

[156] AS, Rudar. knjiga V A, str. 221, 312, 693, 733; Rudar. knjiga V B, str. 102, 182, 562, 582, 602, 782, 802; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 2144/1852; za Štore Rudar. podelit. listine, povez št. 49, za Briše in Pleše povez št. 4.

[157] AS, Rudar. knjiga V C, str. 481, 501. — Od 1853 dalje je bil tehn. direktor železarne Carl August vitez Frey; rojen je bil 2. febr. 1825 v Donaueschingenu. V Štorah je med drugim izdeloval jeklene plošče za oklepe mornarici. Znano je, da je v Štorah ustanovil prvo nem. osnovno šolo. Umrl 2. febr. 1898 (Oesterr. Zeitschrift, XLVI, 1898, priloga, stran 31).

[158] AS, Rudar. knjiga V B, str. 182, 242.

werkschaft in Liquidation. Likvidacija je ugasnila šele 13. julija 1883.[159] Zaradi likvidacije je bila pudlarna in valjarna Štore na prodaj 27. aprila 1874. Objavili so oglas, naj se kupci zglasijo v centralnem uradu Hohenwanške združbe na Dunaju.[160] Vse kaže, da je k propadu Štor in Hohenwanške združbe prispeval svoj večinski delež borzni polom v maju 1873.

Prostovoljna dražba železarne Štore je bila sredi junija 1876. Zdelo se je, da bo obrat popolnoma propadel, vendar ga je 19. decembra 1877 le izdražil Carl Neufeldt, seveda z vsemi premogovniki.[161]

Carl Neufeldt je izšel iz družbe z imenom »Delniška družba terniške valjarne in fabrikacije Bessemerjevega jekla« na Dunaju (Ternitzer Walzwerk- und Bessemer-Stahlfabrikations-Actien-Gesellschaft, Wien). Ta družba se je koncesionirala dne 9. januarja 1867. Valjarna v Ternitzu v Spodnji Avstriji je bila od 1862 do 1867 privatna last Alexandra viteza Schoellerja, šefa dunajske grosistične firme (propad grosistov!). V delniško družbo jo je spremenil skupaj s konzorcijem, ki ga je vodil Credit-Anstalt, in ob udeležbi Hermanna Kruppa, Josefa Halla in Carla Neufeldta[162] (Schoeller je bil fabrikant v Berndorfu, Krupp pa v Tristinghofu, oboje v Spodnji Avstriji).

Konec leta 1877 je Carl Neufeldt postal prokurist v Štorah. Ta je organiziral za to železarno novo družbo; zanjo so sestavili statut 11. aprila 1878. Določal je, da se družba imenuje »Rudnik in železarna Štore« (Berg- und Hüttenwerk Store) s sedežem na Dunaju. Družba se je delila na 60 kuksov. Največ deležev je imel Carl Neufeldt sam, druga po moči je bila ustanova Johanna Weitzerja iz Arada, tretji Filip pl. Schoeller; sledili so Gustav Neufeldt, Ludwig Ramor iz Budimpešte, Paul pl. Schoeller, Ema Baumann, Elfriede Weinrich.[163]

Dne 7. decembra 1878 so prepisali na družbo tudi Briše in Pleše ter Stare in Nove Štore. Ta dva premogovnika sta ugasnila 3. avgusta 1915, Briše in Pleše pa sta dočakala prevrat. Prav tako je ugasnil 3. avgusta 1915 tisti novi premogovnik pri Št. Lovrencu, ki so ga sicer 14. decembra 1872 prejeli štirje domačini, so ga pa od 2. junija 1885 dalje postopno odkupovale od njih Štore.[164]

Proizvodnja premoga je bila najvišja leta 1869, ko je znašala 41.777 ton; leta 1886 je padla na 5813 ton. Pozneje se je spet popravila, vendar ni nikdar več presegla višine 28.500 ton.

4. Železarska fužina v Mislinji. Premogovnik pri Sv. Florijanu blizu Slovenskih Konjic je prejel konec novembra 1852 že fužinar Anton Bonaczy pl. Bonazza. Za njim so ga eksploatirali vsi, ki so bili lastniki fužine in celotnega imetja: zakonca Lohninger, Poglajen, Spitzer, Artur Perger.[165]

---

[159] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges XIII, 34.

[160] Oesterr. Zeitschrift, XXII, 1874, stran 147.

[161] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 318/1878.

[162] Dunaj. trg. sodišče, register, Ges VI, 8. — Prim. tudi Oesterr. Zeitschrift, XV, 1867, stran 15. — Prim. še: Heinrich Benedikt, Alexander von Schoeller 1805—1886. Ein Lebensbild. Zum 125 jährigen Bestehen des Hauses Schoeller & Co, Wien. Wien 1958, str. 121—122, 141. — Theodor Hornbostel in Alexander Schoeller sta bila člana prve garniture upravnih svetnikov dunajskega Credit-Anstalta, kjer je imel zlasti Schoeller velik vpliv. Poleg tega sta bila oba še upravna svetnika dunajske Escomptegesellschaft.

[163] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1878—89, št. 6837 in 8239 de 1878; Združbena knjiga III, stran 3.

[164] AS, Rudar. knjiga V C, stran 461.

[165] AS, Rudar. knjiga V A, stran 49; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1 in 12 de 1899.

5. *Fužinar Jožef Steinauer* je prejel premogovnik Podsredo šele sredi julija 1864. Ko so v začetku junija 1872 postale njegove fužine skupna last družin Steinauer in Mulley, je prešel v te kolektivne roke tudi premogovnik.[166]

6. *Predilnica v Preboldu.* Nekatere izmed jamskih mer pri Pongracu blizu Zabukovce so prvič podelili Ranzingerjem v začetku januarja 1843, proti koncu septembra 1843 in v začetku junija 1847. Od njih jih je kupil Hausmann oktobra 1849, od njega pa izdražil na javni dražbi sredi februarja 1857 Angelo Gianichesi za 8150 fl. Toda firma »Preboldska predilnica in tkalnica, komercialni zavod v Trstu« (Pragwalder Spinn & Weberei-Commercial Anstalt zu Triest) je kupila že 1. avgusta 1855 polovico pravic na dva premogova rudosleda v občini Zabukovca za 2000 fl od Alojzije Halm.

Gianichesi je januarja 1860 prodal svoj rudnik firmi »Delniška družba preboldske predilnice in tkalnice« (Actien-Gesellschaft der Pragwalder Spinn- und Weberei). Konec oktobra 1864 je dokupila za 40.000 fl »Preboldska bombažna predilnica in tkalnica Cloette & Schwarza« (Pragwalder Baumwoll-Spinn- und Weberei von Cloetta & Schwarz) neki sosednji rudnik. Zaradi te spremembe firme so se aprila 1868 kopi prepisali v enakih delih na tržaška trgovca Wilhelma Antona Cloetto in Isaaca Schwarza. Nad njuno predilniško in rudarsko lastnino pa se je leta 1875 razpisal konkurz in dve leti pozneje, maja 1877 je rudnik kupil tržaški trgovec Jakob Brunner. Že dva meseca nato je premogovnik prešel z nakupom v last firme »Bombažna predilnica Prebold Rafaela Cardahyja« (Baumwoll-Spinnerei Pragwald von Raphael Cardahy).[167]

Proizvodnja premoga pod imenom Cardahy se je v glavnem gibala med 6000 in 8000 tonami; maksimum je dosegla leta 1897 z 8451 tonami.

Kot vidimo, sta bila tovarna in določen del entitet trdno v rokah tržaškega kapitala (dolgo časa grosističnega kapitala). Trgovec Cardahy je prodal novo osnovani »Komanditni družbi bombažne predilnice Prebold Rafaela Cardahyja« svojo entiteto v Zabukovci aprila 1891, torej takrat, ko se je komanditna družba utemeljila. Osebno so jamčili za družbo tržaška trgovca Raphael Cardahy in Gabriel Schwarz ter tehnik v Preboldu Hans Stocker; komanditisti so bili dr. Jakob Tonicelli iz Trsta z vlogo 14.000 fl, tržaški tovarnar Julij Schwarz z vlogo 7000 fl, tržaški trgovec Emil Grafenried z vlogo 10.000 fl, Otto Lichtensteiger iz Trsta z 21.000 fl, Eugen Stocker, uradnik v Preboldu, je prispeval delež 7000 fl, Karolina Schwarz, privatnica v Trstu, pa največjo vsoto, namreč 65.000 fl.

Zaradi raznih sprememb se je avgusta 1898 vpisala tvrdka »Bombažna predilnica Prebold Stockerja, Hofmanna & Co« (Baumwoll-Spinnerei Pragwald Stocker, Hofmann & Co), vendar je še vedno močno prevladoval tržaški kapital. Ta firma je proizvedla največ premoga leta 1899, ko je dosegla 8322 ton, v splošnem pa se je izkop spet sukal v mejah med 6000 in 8000 ton.

Medtem je sredi decembra 1897 ugasnila zabukovška entiteta te družbe. Šele konec julija 1900 jo je kupil Ludvik vitez Mašek pl. Bosnadol, podjetnik v Zagrebu. Konec januarja 1914 je prešla na Karla in Aloisa Schelcha, rudarska podjetnika v Gaisereggu pri Brnu. Entiteto v Pongracu je preboldska predilnica prodala v začetku aprila 1903 za 12.500 kron Jožefu Wolfu iz Šempetra. Temu se je

[166] AS, Rudarska knjiga V B, stran 902; Rudar. podelit. listine, povez št. 28.

[167] AS, Rudar. knjiga V A, stran 413; Rudar. knjiga V D, stran 127; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1855—58, št. 5875 de 1855, št. 4570/1857; ib., št. 2485/1880, št. 2288/1891, št. 28/1899, št. 6/1903; Rudar. podelit. listine, poveza št. 55 in 56.

poldrugo leto nato pridružil zabukovški podjetnik Andrej Huszka. Od 1911 dalje jo je imela dunajska družina Schreiber.

7. *Prometna družba,* ki je bila lastnica premogovnikov v slovenskem delu Štajerske, je bila družba Južne železnice. Ker sem jo že omenil, bi tu ne ponavljal znanih dejstev.

8. *Keramična tovarna v Libojah.* Znano je, da je že 18. novembra 1840 prejel Ignac Hefele, lastnik keramične tovarne v Nemškem dolu, blizu svojega obrata del tamkajšnjega premogovega sloja. Prav sredi oktobra 1871 so kupili Moritz Sonnenberg, Johann Sonnenberg, Samuel Moises in Leopold Pulzer tiste jamske mere v Soseskem pri Zabukovci, ki jih je kot prvi prejel v marcu 1862 Tomaž Grilc. Navedeni štirje družabniki so sredi junija 1874 ustanovili »Družbo keramične tovarne in premogokopa v Nemškem dolu« (Deutschenthaler Steingutfabriks- und Kohlenbergbau-Gesellschaft). Družba je pravzaprav že pred konstituiranjem kupila nekaj tistih jamskih mer, ki so bile od decembra 1872 do konkurza v marcu 1874 last dunajske tvrdke Miller & Co (verjetno lastnice tudi keramične tovarne). Družba keramične tovarne in premogokopa se je leta 1876 razšla; lastniki vsega premoženja so od 1. januarja 1876 dalje ostali razni Sonnenbergi, ki so premogovniški fond povečali z nakupi novih kopov v letih 1880, 1881, 1890, 1892 in 1899. Tako je ostalo do prevrata in sekvestracije.[168]

9. *Steklarna pri Sv. Neži* blizu Liboj, last Ivana Friedricha, ki je imela svoj premogovnik že precej pred letom 1848, je prejela v drugi polovici 19. stoletja nove jamske mere le še v letih 1852 in — poslednjič — 30. junija 1856. Večji del mer je Friedrich prodal leta 1889 Trtboveljski premogokopni družbi.[169]

10. *Cementarna v Laškem,* točneje rečeno, njen lastnik Otto Withalm je prejel nekaj mer 27. septembra 1906 prav v Trobnem dolu. Rudnik je menjal lastnika tako kot ga je menjala tovarna: dne 1. februarja 1912 se je vpisala tvrdka »Szczesny & Hermann, tovarna romanskega in portlandskega cementa Marija Gradec v Laškem« (tovarno in rudnik je kupila za 155.000 kron), od 31. decembra 1912 do oktobra 1917 je bila Hedwiga Hermann iz Laškega sama lastnica (kupila za 142.700 kron), leta 1917 se je vpisal najprej Anton Godetz, posestnik v Gradcu, in takoj za njim še istega dne Anton pl. Avanzini, trgovec v istem zgornještajerskem mestu, ki mu je Godetz prodal vso lastnino za 190.000 kron. Podjetje se je do prevrata imenovalo s kratico »Avawerke«.[170]

11. *Kemična tovarna na Reki.* Nekako sredi leta 1851 sta nameravala lastnika reške papirnice Smith in Meynier sezidati na zemljišču svojega obrata za proizvodnjo papirja še obrat za kemične proizvode, čepráv je že obstajala v Mlaki majhna tovarna oziroma manufaktura za žvepleno kislino. V začetku novembra istega leta sta tujca načrt opustila, ker se je tedaj ustanovila komanditna družba z naslovom »Tovarna kemičnih proizvodov na Reki« (Stabilimento dei prodotti chimici in Fiume), ki naj bi proizvajala žvepleno kislino, umetno sodo in druge

[168] AS, Rudar. knjiga V A, str. 621, 633, 833; ib., V B, str. 382, 822; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 1068/1892, št. 11/1899; za rudnike keramične tovarne še Rudar. podelit. listine, povez št. 56. — Firma Moritz in Johann Sonnenberg iz Krapine v Hrv. Zagorju je imela od 1. jan. 1876 dalje v Nem. dolu tovarno keramike, premogovnik in apnenico (Celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 3077/1887).

[169] AS, Rudar. knjiga V A, stran 93; za Liboje prim. Rudar. podelit. listine, povez št. 20.

[170] AS, Rudar. knjiga V D, stran 151; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1904—09, št. 25/1906; ib., 1910—11, št. 3/1910; ib., 1912—13, št. 3/1912, št. 46/1913; ib., 1917, št. 9/1917; ib., 1919, št. 2/1919; Rudar. podelit. listine, povez št. 52.

kemične produkte. Kapital 100.000 fl se je razdelil na 10 delnic. Po dve delnici sta imela Walter Crafton Smith in Achille Franci, po eno delnico firma Smith & Meynier, T. Sackville Thompson, Federico Thierry in Giorgio Edoardo Smith oba skupaj, Pietro Scarpa, Enrico Meynier in Walter Glenie Smith (tudi oba skupaj eno). Direktor družbe je bil Achille Franci.

Družbi, ki se je imenovala tudi »Družba za kemične proizvode na Reki« (Società dei prodotti chimici in Fiume), je prodal 19. aprila 1852 Nikolaj Ranzinger, steklarnar v Kočevju, dva kopa rjavega premoga pri Spodnjem Zemonu, dalje pepeliko, orodje itd. za 1600 fl.[171]

Izkop premoga reške družbe sevedá ni bil znaten: leta 1855 je nakopala le 461 ton te rudnine. Premogovnik je kmalu ugasnil.

Novembra 1870 je Ranzinger prodal ostala dva kopa Blažu Stadlerju iz Zarečja. Kopa sta kaj kmalu pričela prehajati iz rok v roke.[172]

V. PRIVATNIKI KOT LASTNIKI PREMOGOVNIKOV

Vsebino zgodovine premogovništva na slovenskem narodnostnem ozemlju dopolnjujejo seveda tudi rudniki, ki so ves čas od »nastanka« do prevrata bili v rokah privatnikov. Ti so si le v majhni meri pomagali z bančnim kapitalom; še največ so operirali s svojim lastnim denarjem in s privatnimi posojili, torej s privatnim kapitalom. Privatnih rudnikov niti ni veliko niti niso predstavljali razen ene same izjeme posebno velikih podjetij. Lahko rečemo, da so privatniki pobrali le ostanke, ki drugače niso našli lastnikov; po tehnični opremljenosti ter proizvodni zmogljivosti so bili enako kot že nekatere omenjene družbice veliko bolj podobni, da se tako izrazim, rudarskemu obrtništvu kot pa industriji.

1. Edini pomembni privatnik je bil *Daniel pl. Lapp.* Po poreklu je bil Bavarec, rojen leta 1836 v Ixheimu. Bil je lastnik graščine Hornegg pri Predingu in gradbeni podjetnik. Ker si je z gradnjo arlberške železniške proge pridobil dober sloves, ga je avstrijski cesar povzdignil 25. septembra 1886 v plemiški stan.[173]

Najprej je Lapp kupil 17. aprila 1885 premogovnik Hrastovec pri Škalah (prvi prejemnik Premogokopna združba v Zagorju ob Savi konec junija 1852). Istega dne je kupil Pesje pri Škalah in to prav tiste jamske mere, ki so jih 18. decembra 1844 podelili Premogokopni združbi v Zagorju ob Savi. Za 5000 fl je kupil to in druge entitete od Franza Magesa, dunajskega podjetnika (entiteta je ugasnila 24. marca 1888). Lapp je kupil 7. novembra 1885 še premogovnike Ključarovec ter Jurovec in Mali dol pri Hrastovcu.

Dne 17. oktobra in 17. novembra 1887 je prejel skupaj 11 dvojnih in eno enojno mero v Škalah, nato pa 20. marca 1888 še 16 dvojnih mer v Velenju. Vse te mere so postale osnova za »Premogovnik Šaleška dolina« (Kohlenbergbau Schallthal), kot je bilo sestavni del istega podjetja 16 dvojnih mer, ki jih je

---

[171] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 10/1854.

[172] Rudnik so podelili Ranzingerjem 31. marca 1851; imenoval se je »Rudnik rjavega premoga pri Zarečju blizu Bistrice«. — AS, Posestna knjiga, stran 157; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1867—72, št. 27/1871; ib., 1872—76, št. 102/1873.

[173] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 24/1910.

prejel Lapp 1. novembra 1889 v Škalah. S tem je bil praktično ves velenjski sloj lignita njegova last.[174]

Dne 6. novembra 1913 je Lapp izločil iz tega velikega števila jamskih mer manjši kompleks v občini Sv. Bric pri Škalah in organiziral samostojno entiteto, ki jo je izročil svojim 6 otrokom. Obsežni Premogovnik Šaleška dolina z izločeno entiteto vred in rudnik Zabukovco (od maja 1901 Lappova last) so prodali otroci 30. junija 1914 državnemu erarju za 2,700.000 kron. Še istega dne je erar kupil Hrastovec pri Poljčanah, medtem ko so Lappovi otroci-dediči dobili 29. decembra 1916 rudnike Ključarovec, Jurovec in Mali dol pri Hrastovcu.[175]

V začetku je zmagoval Lapp vse investicije v »Premogovnik Šaleška dolina« s svojim denarjem. Približno 20 let pozneje pa je posegel po bančnem posojilu. Štajerska eskomptna banka v Gradcu mu je posodila najprej 360.000 kron, konec avgusta 1910 še 200.000 kron. Denar je posodila pravzaprav tvrdki Daniel von Lapp, Briketts- und Kohlenhandel, Graz. Vendar je za vsoto jamčil Daniel pl. Lapp z gospostvoma Thurn in Šalek, z nepremičninami in premogovniki Hrastovec, Jurovec, Mali dol, Zabukovca itd.[176]

Medtem ko je Lapp proizvedel v Velenju leta 1888 le 12.059 ton lignita, je leta 1896 že dosegel maksimum v vsem času svojega podjetništva v Velenju, ko je izkopal kar 124.473 ton lignita. Tudi od vključno leta 1901, ko je priposestvoval še Zabukovco, ni nakopal več kot 118.399 ton premoga.

Dne 21. novembra 1889 sta prejela Daniel pl. Lapp in Eduard Klemensievicz, oba takrat v Šoštanju, koncesijo za gradnjo lokalne železnice Celje—Šoštanj—Velenje z dovlačilnico do premogovnika v Škalah. Vendar so koncesijo prenesli 16. aprila 1891 na štajerski deželni odbor. Ta se je dogovoril z Lappom oziroma Premogovnikom Šaleška dolina 20. maja 1891 o plačevanju tovornine za premog na relaciji Škale—Celje. Določeno je bilo, da se bo od letno prepeljanih 100.000 ton premoga plačala tovornina 86 kr od tone, pri letnih 150.000 tonah 76 kr od tone, pri letnih 200.000 tonah 74 kr, pri 250.000 tonah le 72 kr od tone. Toda ta pogodba za Lappa ni bila ugodna, ker je količino 100.000 ton dosegel oziroma presegel le štirikrat: 1894, 1895, 1896 in 1902; v drugih letih je bil izkop manjši od najnižje pogodbene količine.[177]

Da bi se ta lignit bolje prodajal, se je Lapp odločil za zgraditev tovarne briketov v Velenju. Tovarna je pričela obratovati v februarju 1901. Stroji so izdelali v 24 urah 5 do 5,5 vagona briketov; le-ti so dali 4280 kalonij toplote.[177a]

---

[174] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—54, št. 905 in 1529 de 1854, št. 3513 in 6274 de 1885, št. 5129/1887, št. 1574/1888, št. 6369/1889; Rudar. knjiga V A, str. 329, 453, 489, 681; Rudar. knjiga V D, stran 66; za Hrastovec pri Škalah, Sv. Bric pri Velenju, Velenje, Ključarovec, Jurovec in Mali dol prim. še Rudar. podelit. listine, povezi št. 9, 42, 53, 14, 11, 21. — Franz Mages je pričel širokopotezno vrtati pri Velenju v letu 1875. — L. 1876 so Magesa izvolili v upravni svet deln. družbe Steierische Eisenindustrie-Gesellschaft (Oesterr. Zeitschrift, XXIV, 1876, stran 287).

[175] AS, Rudar. knjiga V B, str. 142, 422, 642, 662, 862; Rudar. knjiga V C, str. 181, 261; Rudar. knjiga V D, stran 169; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 38/1914.

[176] AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 26/1910.

[177] Ib., št. 5083/1891. — Klemensiewicz je bil v letih okoli 1876 podpredsednik družbe za proizvodnjo papirja Leykam-Josefasthal AG (Compass ... 1876, II. Teil, IX. Jgg, Wien 1876, stran 318).

[177a] Statistisches Jahrbuch des k. k. Ackerbau-Ministeriums für das Jahr 1901. Zweites Heft: Der Bergwerksbetrieb Österreichs im J. 1901. Zweite Lieferung. Wien 1902, stran 85.

2. *Premogovnik Vrh* pri Radečah je prejel v marcu 1893 Jožef Bauer iz Mattersdorfa, štiri leta pozneje ga je priposestvoval Franc Seidl, trgovec v Novem mestu.[178]

3. *Rudnik Zbelovška gora* pri Konjicah je maja 1873 dobil graški tovarnar likerja Hipolit Mlekus; za njim je bila lastnica njegova žena, ki je leta 1898 prodala rudnik za 100 fl Hipolitu Mlekusu ml. z Dunaja. Nekaj časa ga je imel dunajski advokat dr. Julij Wagner, leta 1902 pa je prišel v roke Charlesa pl. Transehe-Rosenecka, posestnika v Selsanu, deset let pozneje tudi Astafa pl. Transehe-Rosenecka, privatnika v Rigi; podedoval ga je René pl. Transehe-Roseneck, prav tako privatnik v Rigi.[179]

4. *Premogovnik Kaplja vas* blizu Št. Pavla pri Preboldu sta si, kot že vemo, od poletja 1847 delila Vincenc Gurnigg in Anton Halm. Pol leta pozneje pa je Gurnigg odstopil svojo polovico Halmu. Nato so se zvrstili razni posamezniki, izmed katerih naj omenim kot prvega leta 1852 Maxa Schmidta, pivovarnarja pri Celju, kot poslednjega pa Alexandra pl. Tüköryja, privatnika iz Budimpešte. Devet let pozneje je rudnik ugasnil.[180]

5. *Premogovnik Sestrže* pri Ptuju so junija 1861 podelili ptujskemu trgovcu Karlu Baumgartnerju. Toda konec leta 1869 je rudnik prenehal obratovati.[181]

6. *Rudnik črnega premoga Sv. Bric* pri Šoštanju so podelili februarja 1873 graškemu trgovcu Ernstu Jasseku. Že leto dni pozneje ga je v dveh obrokih odkupil graški zobozdravnik Leopold Pucher. Leta 1881 ga je kupil za 1000 fl inž. Michael Simettinger iz Gradca. Rudnik je ugasnil novembra 1894.[182]

7. *Premogovnik pri Selah* blizu Slovenj Gradca so poleti 1861 podelili Antonu pl. Webernu, rudarskemu upravitelju na Lešah. Vendar je rudnik prenehal obratovati že poleti 1862.[183].

8. *Trobni dol.* Enega izmed kopov je 3. oktobra 1861 prejel Karel Wolfschak sam; po lastništvu še dveh zaporednih privatnikov je rudnik zaradi premajhne zaloge premoga prenehal obratovati 3. marca 1891.[184]

9. Del *premogovnika Zabukovca* je prvi prejel 27. aprila 1861 Franc Žuža, ki je dobri dve leti pozneje izročil kop Ivanu Žuži. Za njim so se zvrstili razni lastniki, leta 1900 tudi Ludvik vitez Mašek pl. Bosnadol, podjetnik iz Zagreba; januarja 1914 je prešla entiteta v roke dveh posestnikov iz Gaiseregga.[185]

10. *Premogovnik Brezovico* med Trebnjim in Mirno so podelili že konec maja 1857 Moritzu vitezu Vesteneggu. Ker rudnik ni bil posebno izdaten, je Vestenegg dokupil konec julija 1860 gospostvo Mirno z opekarno, mlini, žagami in tamkaj-

---

[178] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 855/1893; Posestna knjiga, stran 234; Rudar. podelit. listine, povez št. 54.

[179] AS, Rudar. knjiga V C, stran 541; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 32/1898; Rudar. podelit. listine, povez št. 58.

[180] AS, Rudar. knjiga V A, stran 793.

[181] Ib., V B, stran 702.

[182] Ib., V C, stran 521; celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4267/1881; Rudar. podelit. listine, povez št. 42.

[183] AS, Rudar. knjiga V B, stran 742.

[184] Ib., stran 756.

[185] Ib., stran 682. — Iv. Žuža se je zadolžil za 5000 fl pri tržaških trgovcih Wilhelmu Antonu Cloetti in Isaacu Schwarzu in je mogel do dec. 1879 vrniti komaj 1200 fl (AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2485/1880). — Že 1874 si je sposodil 10.000 fl pri maribor. inženirju Jožefu Kodeli; ta ga je zato 1884 tožil, ker še ni vrnil (AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 2052/1884). Določeno vsoto si je sposodil tudi v šoštanjski posojilnici; tudi ta ga je 1882 tožila (Ib., 2430/1882).

šnjim premogovnikom. — Prvotni lastnik Mirne in njenega rudnika je bil Franz vitez Kalchberg, sekcijski šef v trgovinskem ministrstvu, vendar je to ostal le do avgusta 1852, ker je gospostvo prodal Dunajčanu Karlu Fontanelli. Že naslednjega leta pa je Fontanella vse skupaj prodal Leopoldu baronu Haanu, ženijskemu nadporočniku. Tako je Vestenegg združil leta 1860 v svojih rokah kar precejšnje premoženje, vendar pa je treba reči, da oba kopa nista predstavljala posebne vrednosti. — Izmed poznejših lastnikov Brezovice in sosednje Mirne naj omenim le Jožefino Hočevar (od 1888 do 1910), za njo pa kot poslednjega Karla Mulleya.[185]

11. Trato VII so podelili 20. decembra 1861 in je bila v glavnem last posameznih članov kočevske družine Blut. Šele decembra 1896 je del te entitete kupil ljubljanski katehet in hišni posestnik Ivan Smrekar in ga že naslednjega leta prodal ljubljanskemu trgovcu Jožefu Paulinu.[187]

12. Premogovnik Tratna blizu Zabukovce je bil od 1852 dalje pravzaprav del Miesbachovih zabukovških entitet, od 1871 dalje last tvrdke Miller & Co. Zaradi konkurza te firme je rudnik prenehal obratovati sredi julija 1872, vendar ga je proti koncu tega meseca na novo pridobil Jenny Miller z Dunaja. Skoraj nepomembni »rudnik« je prenehal obratovati v začetku leta 1890.[188]

13. Stanovsko pri Slovenski Bistrici je imelo lečo premoga, ki jo je pričel eksploatirati kot prvi šele 21. avgusta 1914 domačin Janž Vouk; jasno je, da tu niso mogli v tem času nakopati več kot nekaj ton premoga letno.[189]

* * *

Prav na koncu naj omenim še sedem primerov »nerudarske« ekspoatacije premoga, namreč sedem podelitev nadnevnih mer na premogov drobir. Če ne bi šlo za premog, bi se ti primeri sploh ne mogli uvrstiti pod skupni naslov »premogovništvo«. Predmet je interesanten le za to, ker je po separiranju v rudnikih vedno ostala določena količina drobirja, ki ga je voda odplavila in ga je pozneje potok naplavil na primerno oddaljenem prostoru; zunaj podjetja je tak drobir namreč spet postal regal in za eksploatacijo naplavine je bilo treba znova zaprositi za pravico kopanja. Tako naplavino je navadno kar podjetnikov domači hlapec ali delavec (torej ne rudar) naložil na voz in s konjem odpeljal domov.

Kot prvi je prejel pravico eksploatacije premogovega drobirja v obliki nadnevne mere dne 16. aprila 1862 Franc Žuža mlajši, pivovarski mojster v Žalcu. Premog je smel pridobivati na majhnem potoku od Pongraca navzdol do izliva v Savinjo. — Iz dejstva, da mu je ta pravica zapadla po dvanajstih letih, smemo sklepati, da je vso naplavino že prepeljal domov oziroma v pivovarno. Isti Žuža je 7. aprila 1863 prejel še podobno mero v katastrskih občinah Griže, Žalec, Koseze, končno pa 20. junija 1863 v katastrskih občinah Sv. Neža in Koseze (pravica ugasnila 1874).

Maks Kink, lastnik pivovarne v Celju, je smel eksploatirati svojo nadnevno mero od 29. aprila 1863 do leta 1870 v dveh katastrskih občinah pri Celju, v Celju in Celje—gradu, Anton Žuža (trgovec z vinom v Žalcu) pa svojo mero v občinah Žalec, Petrovče in tam blizu od 8. junija 1863 do 1. decembra 1865.

---

[185] AS, lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1851—55, št. 400/1852, št. 442/1853; ib., 1860—66, št. 36/1860; Posest. knjiga, stran 165; Rudar. podelit. listine, povez. št. 3.

[187] AS, Posest. knjiga, stran 175; lj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden 1860—66, št. 3/1862; ib., 1877—85, št. 661/1885; ib., 1886—97, št. 781/1887.

[188] AS, Rudar. knjiga V C, stran 441.

[189] AS, Rudar. knjiga V D, stran 175; Rudar. podelit. listine, povez št. 38.

Po daljšem premoru sta se pojavila dva podobna kandidata v Zagorju ob Savi. Prvi, Ivan Snoj, lastnik apnenice v Zagorju, je prejel nadnevno mero za premogov drobir leta 1877, Anton Wrenk, stavbni podjetnik v Zagorju, pa istega leta podobno mero blizu Snojeve entitete.[189a]

VI. SKUPNA PROIZVODNJA PREMOGA NA SLOVENSKEM NARODNOSTNEM OZEMLJU

Ko smo se tako seznanili z vsemi proizvajalci premoga na našem nacionalnem teritoriju, moremo posvetiti vso pozornost tržišču. Vendar tržišča ne bom opisal z naštevanjem vseh tovarn, ki so ta mineral konsumirale, in železniških parnih strojev, ki so jih kurili z našim premogom, da o gospodinjstvih sploh ne govorim. Vso potrošnjo premoga navajam s skupno proizvodnjo, izraženo v tonah. Ker rudniki premoga niso proizvajali na zalogo, vsaj za daljši čas ne, je jasno, da so ves izkopani premog takoj ali skoraj takoj tudi prodali. Na našem ozemlju so delno trošili tudi premog, uvožen od drugod. Razumljivo je, da teh količin nikjer ne upoštevam.

Leše, ki so proizvedle leta 1848 še vedno 74 % vsega »slovenskega« premoga, so po tem času hitro nazadovale: leta 1849 so nakopale 70 % vsega tega premoga, leta 1850 približno 63 %, leta 1851 komaj 54 %, leta 1852 pa niso več absolutno prevladovale. Toda med posameznimi podjetji so še vedno imele vodilni položaj. Kaj kmalu jih je začela dohitevati Združba v Zagorju ob Savi, ki je dokončno prevzela vodstvo leta 1863 s svojimi 20 % celotne proizvodnje premoga na slovenskem narodnostnem ozemlju. Njen odstotek je naraščal (z izjemo leta 1865, ko so Leše proizvedle nekaj več premoga kot ta združba), dokler se ni leta 1871 povzpel na 35 %. Že leta 1874 je prevzela vodstvo Trboveljska premogokopna družba, ki se je štiri leta nato močno približala absolutni premoči. Z nakupom Zagorja in Hrastnika je pa postala monopolna družba v premogovništvu slovenskega ozemlja.

V revolucionarnem letu 1848 je — kot že vemo — nazadovala proizvodnja premoga zaradi splošne nervoze tržišča za približno 15 %, torej od 53.000 na 45.000 ton (skupno proizvodnjo zaokrožujem kar na tisoče ton), toda že v naslednjem letu se je dvignila, čeprav še ne na višino skupnega izkopa v letu 1847. Seveda pomeni pri nizki proizvodnji nazadovanje za nekaj tisoč ton premoga že kar občutno krizo.

Če ne upoštevamo manjšega zastoja proizvodnje v letu 1865, ki je znašal le nekako 3 % proizvodnje prejšnjega leta in gre skoraj izključno na račun železarske industrije, potem vidimo, da je prišlo do prve večje krize v premogovništvu šele v letu 1878. Tudi to krizo v premogovništvu je povzročil zastoj proizvodnje železarske industrije. V vsem tem času in v poznejšem obdobju se je pokazala železnica kot precej zanesljiv in velik potrošnik premoga. Poleg tega je seveda dobro zaslužila tudi s prevozom premoga, saj se računa, da je v letih 1861 do 1869 odpadlo na avstrijskih železnicah od skupnega prevoženega blaga 29—34 % tovora na premog in koks.

Do prvega občutnejšega zastoja je proizvodnja premoga na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju mihala takole:

[189a] Za vseh 7 primerov AS, Posest. knjiga, str. 214, 216, 260, 294, 299, 301, 304.

Leto	Proizvodnja v tonah	Leto	Proizvodnja v tonah
1849	50.000	1864	320.000
1850	55.000	1865	310.000
1851	65.000	1866	315.000
1852	75.000	1867	350.000
1853	82.000	1868	355.000
1854	105.000	1869	385.000
1855	125.000	1870	395.000
1856	130.000	1871	415.000
1857	150.000	1872	460.000
1858	170.000	1873	525.000
1859	185.000	1874	550.000
1860	195.000	1875	575.000
1861	250.000	1876	590.000
1862	255.000	1877	620.000
1863	280.000	1878	560.000

Medtem ko je leta 1873 proizvedla Združba v Zagorju ob Savi že 189.000 ton premoga ali 36 % celotne »slovenske« proizvodnje, je nakopala komaj leto dni delujoča Trboveljska premogokopna družba 141.000 ton premoga ali 27 % (obe skupaj skoraj 2/3 skupnega izkopa). Po tem letu je TPD napredovala takole:

Proizvodnja Trboveljske premogokopne družbe

Leto	v tonah	v % vse proizvodnje
1874	236.000	43
1875	251.000	44
1876	284.000	48
1877	282.000	45
1878	270.000	48

V letu 1878 je nazadoval izkop premoga na slovenskem ozemlju za več kot 11 % v primeri s prejšnjim letom. Proizvodnja je napredovala samo v Lešah (za približno 12 %), v Kočevju (za okoli 6 %) in v Mežici (za nekako 2 %), povsod drugod je nazadovala; tako so v šentjanški dolini nakopali skoraj za 50 % manj premoga, Združba v Zagorju ob Savi za 22 % manj, za približno isto število odstotkov manj tudi rudnik v Hrastniku, TPD za 5 % manj, itd. Dodam naj, da so v Lešah takrat že proizvajali na zalogo, v Kočevju pa je premog konsumirala steklarna, ki tokrat ni bila v krizi. Ker je TPD nakopala samo za 5 % manj premoga, se je njeno sorazmerje do proizvodnje celo popravilo za 3 %.

Kot vedno je bilo tudi po tej krizi potrebnih več let, da se je dosegla raven prejšnjega konjunkturnega izkopa. Toda komaj se je dobro dosegla, se je že pojavila kriza: leta 1886 je bila proizvodnja za približno isto število odstotkov nižja v primeri iz izkopom v letu 1885:

Leto	Skupna proizvodnja v tonah	Od tega Trboveljska premog. družba v tonah	v %
1879	570.000	269.000	47
1880	600.000	490.000	83

Leto	Skupna proizvodnja v %	Od tega Trboveljska premog. družba v tonah	v %
1881	610.000	489.000	80
1882	615.000	468.000	76
1883	640.000	470.000	74
1884	650.000	487.000	75
1885	665.000	540.000	82
1886	615.000	510.000	83

Zelo velik skok proizvodnje premoga TPD tako v tonah kot v odstotkih gre na račun nakupa rudnikov v Zagorju in Hrastniku. Zaradi raznih reorganizacij strokovnega rudarskega dela je pričela proizvodnja te družbe rahlo padati in to kljub splošni konjunkturi. Ko so se prenaredbe končale, se je popravila tudi proizvodnja, vendar jo je kriza nekoliko znižala.

Po nekaj kritičnih letih je opaziti nadvse pomemben dvig proizvodnje tako v letu 1890 kot v letih 1893 in 1894. Če si ogledamo krivuljo proizvodnje premoga na diagramu, spoznamo, da je z letom 1877 nastopila depresija, ki se je končala pravzaprav z letom 1890. Če bi se namreč tempo potrošnje premoga nemoteno večal v istem sorazmerju kot v letih 1850—1877, bi te depresije ne bilo.

Po manjšem zastoju v letu 1896 (padec za nekaj več kot 4 % v primeri z letom 1895) se je izkop hitro večal in dosegel naslednji višek prav leta 1900:

Leto	Skupna proizvodnja v tonah	Od tega Trboveljska premog. družba v tonah	v %
1887	630.000	540.000	86
1888	650.000	553.000	85
1889	700.000	595.000	85
1890	880.000	704.000	80
1891	886.000	750.000	85
1892	900.000	683.000	76
1893	1,010.000	838.000	83
1894	1,100.000	970.000	88
1895	1,106.000	895.000	81
1896	1,060.000	829.000	78
1897	1,070.000	896.000	84
1898	1,115.000	960.000	86
1899	1,150.000	990.000	86
1900	1,270.000	1,080.000	85

Naslednji vrh, hkrati sploh absolutni maksimum proizvodnje v okviru habsburške monarhije, je premogovništvo na našem ozemlju doseglo prav leta 1913. Toda diagram proizvodnje nam pove, da se je splošni tempo izkopa že umiril: kljub konjunkturi, ki se je pričela uveljavljati z letom 1904, se krivulja ni dvigala več tako strmo kot pred letom 1900. Če zvežemo tri tipično konjunkturne vrhe, torej leta 1877, 1895 in 1900, bi se — merjeno idealno — moral izkop premoga v letu 1913 sukati okoli količine 1,640.000 ton, moral bi biti torej skoraj za 200.000 ton večji kot je dejansko bil (idealnemu izkopu se je proizvodnja približala šele v konjunkturi po prevratu, leta 1924, presegla pa jo je leta 1929).

Nakopane količine premoga v dvajsetletju 1901—1920 so bile naslednje:

Leto	Skupna proizvodnja v tonah	Od tega Trboveljska premog. družba v tonah	v %
1901	1,260.000	1,050.000	83
1902	1,200.000	970.000	80
1903	1,160.000	950.000	82
1904	1,200.000	1,000.000	84
1905	1,260.000	1,030.000	81
1906	1,215.000	997.000	82
1907	1,315.000	1,080.000	82
1908	1,335.000	1,095.000	82
1909	1,360.000	1,129.000	83
1910	1,340.000	1,110.000	83
1911	1,410.000	1,190.000	84
1912	1,420.000	1,182.000	83
1913	1,530.000	1,219.000	80
1914	1,285.000	1,080.000	84
1915	1,355.000	1,160.000	86
1916	1,475.000	1,190.000	81
1917	1,515.000	1,020.000	68
1918	1,210.000	936.000	77
1919	1,155.000	930.000	80
1920	1,230.000	950.000	77

Razumljivo je, da je prvo leto svetovne vojne zaradi mobilizacije rudarjev in splošnih motenj na tržišču ter v prometu registriralo krizo (z ozirom na leto 1913 za približno 13 %), vendar sta naslednji dve leti pripomogli k nekakšni vzpostavitvi ravnotežja, gotovo tudi zaradi dolge vrste izrednih vojaških vlakov. Vendar je bilo ravnotežje kratkotrajno: leta 1918 je bila proizvodnja približno za 20 % nižja v primeri s proizvodnjo leta 1917! Takega nazadovanja izkopa vsa naša moderna zgodovina premogovništva do takrat še ni registrirala.

Naravnost katastrofalna pa je bila kriza v letu 1933, ko je bila proizvodnja premoga skoraj za 50 % manjša v primeri s konjunkturnim vrhom v letu 1929. Obravnavanje te krize je seveda kompleksnega značaja in tudi sicer ne sodi več v okvir te razprave.

VII. KARTELI

Bolj ko je v poslednji četrtini 19. stoletja raslo število podjetij in se spopolnjevala njihova mehanizacija, teže je postajalo vprašanje plasiranja blaga na tržišče. Konkurenca, torej boj za dobiček, je zaostrila njihove medsebojne odnose. Zaradi tega se je znašla industrija v precej spremenjenih okoliščinah glede svojega delovanja v primeri s položajem nekaj desetletij prej. Bitka za tržišče je silila podjetja, da so zaradi hitrejšega in večjega nihanja cen svojih izdelkov zviševala storilnost delavcev pri isti ali rahlo se dvigajoči mezdi.

Da bi se regulirala in ublažila čedalje ostrejša konkurenca in stalno prisotna nevarnost hudega padca cen, so podjetniki istih industrijskih panog pričeli sklepati med seboj pogodbe, imenovane kartelne pogodbe ali kratko karteli. V njih

so določali ali prodajne (tudi nakupne) rajone za posamezne tovarne ali najnižje cene, pod katerimi se določeno blago ni smelo prodajati, ali vrsto blaga, ki naj ga izdeluje določena tovarna. Določbe kartelne pogodbe so bile obvezne za vse podpisnike. Zaradi tega so pogajanja za sklenitev kartela trajala vedno dolgo, redno je prišlo do nesoglasij in mnogokrat so pogajanja odložili za določen čas ali so se tudi razbila. Vsak podjetnik je seveda hotel iztisniti iz pogodbe zase maksimum ugodnosti in minimum obveznosti. Ko se je pogodba le podpisala in so se uveljavili njeni paragrafi, se je stanje precej spremenilo: cene so se popravile in tržišče se je moralo prilagoditi določbam kartelne politike. Ker je vsak kartel težil za tem, da bi monopolno obvladal tržišče, ni bilo vseeno, koliko je bilo outsiderjev, torej podjetnikov, ki niso podpisali kartelne pogodbe. Outsiderji so namreč kvarili cene, ker so prodajali svoje izdelke po nižji tarifi. Kartel se je proti njim boril na razne načine.

Delavci so medsebojno konkurenco podjetij močno čutili, ker so pač bili njihov bistveni sestavni del. Zaradi nepreglednosti razmer na tržišču so bile njihove mezde izpostavljene pritisku odnosa med ponudbo in povpraševanjem na tem tržišču. V primeru zastoja prodaje je redno prišlo do zniževanja mezd in tudi odpusta delavcev z dela. Proizvodnja blaga na zalogo se pa tako ni mogla dolgo praktičirati.

I. Karteli v premogovništvu. Svetovna proizvodnja črnega in rjavega premoga se je v poslednjih 50 letih pred svetovno vojno skoraj podeseterila. Razlogi so jasni: pomnožitev industrijskih obratov, podaljšanje železniških prog, vse več in več ladij in tako dalje. Izkop se je sunkovito dvigal zlasti od 1895 dalje do krize v letu 1908. Takrat je proizvodnja nazadovala za 50,000.000 ton, vendar se je prav hitro popravila. Razpredelnica o proizvodnji govori o tem takole:

leta 1860	138,000.000 ton	leta 1900	768,000.000 ton
„ 1870	210,000.000 ton	„ 1905	941,000.000 ton
„ 1880	344,000.000 ton	„ 1907	1.117,000.000 ton
„ 1885	413,000.000 ton	„ 1908	1.068,000.000 ton
„ 1890	514,000.000 ton	„ 1909	1.113,000.000 ton
„ 1895	584,000.000 ton	„ 1912	1.245,000.000 ton
		„ 1913	1.337,000.000 ton

V svetovni proizvodnji črnega premoga je bila Velika Britanija vodilna država prav do poslednjih let 19. stoletja: medtem ko je proizvedla leta 1895 še 192,696.000 ton, ZDA le 175,184.000 ton, je leta 1899 nakopala Velika Britanija 223,607.000 ton, ZDA pa že 230,178.000 ton. Od tedaj dalje se je razlika večala iz leta v leto v korist ZDA. Tako na primer so leta 1913 proizvedle ZDA 517,142.000 ton premoga, Velika Britanija pa komaj 292,010.000 ton. Vidimo, da je prav začetek 20. stoletja pomenil preselitev »premogovniškega centra« iz Evrope v Severno Ameriko.

Izmed evropskih kontinentalnih držav je bilo zaporedje v proizvodnji črnega premoga naslednje (v tisoč tonah):[190]

	1885	1895	1900	1905	1913
Nemčija	58.301	79.143	109.290	121.299	191.530
Francija	19.063	27.574	32.722	34.314	40.129

[190] Compass 1916, II, str. 49—50.

	1885	1895	1900	1905	1913
Belgija	17.432	20.443	23.463	21.844	22.858
Rusija	4.254	8.988	16.151	17.508	30.754*
Avstro-Ogrska	8.332	10.788	12.360	13.673	17.756

Opomba: * Rjavi in črni premog skupaj.

V dvajsetletju 1885—1905 je Rusija svojo proizvodnjo premoga skoraj početverila, vendar je to za tako veliko državo z ogromnimi zalogami premoga odlične kvalitete skromen rezultat (spričo slabo razvite industrije pa razumljiv pojav). Približno podvojile so izkop Nemčija, Francija in habsburška monarhija. Dvig je seveda najpomembnejši prav v Nemčiji, ki je leta 1885 izkopala približno 9 milijonov ton premoga več kot vsa ostala Evropa, leta 1905 kar 34 milijonov ton več, leta 1913 celo že 81 milijonov ton več kot ves ostali kontinent skupaj. In kljub temu je Nemčija v poslednjem mirnem letu pred prvo svetovno vojno proizvedla za 100 milijonov ton premoga manj kot Velika Britanija in za 326 milijonov ton manj kot ZDA.

Vendar so na evropskem kontinentu prvi organizirali premogovniške kartele prav francoski proizvajalci. Že leta 1842 so podpisali lastniki premogovnikov v loirskem bazenu dogovor, ki se je imenoval Société charbonnière de la Loire. Njim so približno 15 let pozneje sledili s podobno pogodbo belgijski podjetniki v Monsu, decembra 1859 še lastniki premogovnikov v srednji Belgiji s kartelom cen.[191]

* * *

V splošnem ni bilo za časa habsburške monarhije vse do prevrata v premogovništvu kartela, ki bi obsegal vso državo. To pomeni, da je tržišče v glavnem sproti pokupilo vso proizvodnjo premoga. Kolikor je prišlo do zastoja prodaje, je bil le-ta vedno kratkotrajen in je bil odvisen od tiste industrije, ki je konsumirala premog in je bila v določenem času v krizi. Ker sta največ premoga kupila železarska industrija in železniški promet, je premogovništvo čutilo krize teh dveh gospodarskih panog, predvsem seveda krize železarske industrije. Vendar si v primeru zastoja prodaje premogovniki niso mogli ustvarjati večjih zalog, ker je premog hitro izgubil svojo kalorično vrednost, se drobil v prah in podobno.

Pred prevratom je obstajal v monarhiji za proizvodnjo premoga en sam kartel, ki pa je bil pokrajinskega pomena. Kartel se je uradno imenoval o s t r a v s k a p r e m o g o v n a k o n v e n c i j a. Ta konvencija je veljala za ostravsko-karvinski premogovniški revir. Utemeljili so jo šele v začetku leta 1903 (torej precej pozno v primeri z drugimi karteli v cesarstvu) in jo pozneje obnavljali, poslednjič 1. januarja 1912. Veljala naj bi do 31. decembra 1917. V času od 1906 do 1911 je bil eden izmed največjih tamkajšnjih premogokopnih podjetnikov outsider, vendar se je končno tudi ta vključil v konvencijo z dne 1. januarja 1912. Zato pa se temu dogovoru ni tedaj pridružil nek drugi proizvajalec.

Namen konvencije je bil, združiti sile proti premočni gornješlezijski konkurenci. Proizvodnja ostravskega revirja je namreč znašala okoli 10,000.000 ton premoga letno (pol so prodali tržišču, pol je ostalo pri rudnikih za lastno porabo in za koksanje), medtem ko je bila šlezijska proizvodnja več kot šestkrat večja.

[191] Oesterr. Zeitschrift, XLVII, 1899, stran 137 sl.

Proizvajalcem so sledili še avstrijski veletrgovci s premogom. Leta 1906 so sklenili kondicijski kratel (kartel prodajnih pogojev) glede gornješlezijskega premoga za porabo v hišnih gospodinjstvih.

Namen društva je bil omejitev kredita ter pravilno deklariranje znamk in vrst premoga. Dogovori so se sklepali vsakokrat za eno leto naprej in so jih upoštevale tudi firme, ki niso bile članice dogovora. Društvo je vodilo 11 dunajskih tvrdk.[192]

2. Karteli v proizvodnji cementa. Na prvi pogled se zdi, da nimajo naša premogovniška podjetja nobene zveze s karteli cementne industrije. Toda to ni tako, kajti Trboveljska premogokopna družba je imela tudi tovarno cementa. Prav zaradi nje se je tudi kartelirala.

Karteli v proizvodnji cementa so bili obsežnejši in važnejši kot karteli v premogovništvu. Že leta 1901 je pričel veljati prvi kartel za cement in je trajal do 31. decembra 1910. Imenoval se je »Zveza avstrijskih tovarn portlandskega cementa« (Verband österr. Portland-Zementfabriken). Ko se je iztekel, so proizvajalci cementa prodajali po svobodnih cenah. Zato so cene, ki so zelo padle že leta 1910, v letu 1911 še bolj nazadovale. Proizvajalcem cementa seveda to ni bilo po volji, zato so 7. aprila 1911 po dolgotrajnih in za njih mučnih pogajanjih ustanovili »Glavni prodajni urad avstrijskih cementarn, d. z o. z.« (Hauptverkaufsstelle österr. Zementfabriken, G. m. b. H. in Wien) s starimi člani in tistimi novimi podjetniki, ki so bili prej outsiderji.

Novi cementni kartel je temeljil na geografsko razvrščenih skupinah tovarn. Delno je bilo tako že prej, že pred letom 1911. Južna skupina je bila najštevilnejša, saj je štela enajst tovarn, med njimi cementarno na Dovjem, cementarno Trboveljske premogokopne družbe, podjetje Alojza Prašnikarja iz Kamnika, štiri splitske cementarne itd. Za prirodno prodajno področje te južne skupine so razglasili Štajersko, Koroško, Kranjsko, Goriško, ožje Primonje, Trst, Istro in Dalmacijo.

Dogovorili so se, da bo novi kartel trajal 3 leta. Če se ne bo odpovedal do določenega roka, bo veljal avtomatično dalje, vendar največ do konca leta 1917.[193]

Zaradi vojnih razmer (vojno gospodarstvo) od poletja 1914 dalje je kartel kmalu zvodenel in je proti koncu veljavnosti obstajal bolj formalno kot faktično.

VIII. DELAVSTVO V NAŠIH PREMOGOVNIKIH

Vsa prejšnja poglavja so obravnavala razrast podjetnikov v premogovništvu po ukinitvi fevdalnega družbenega sistema, pritegnitev domačega in tujega kapitala v to panogo gospodarstva in podobna vprašanja. Govor je bil tudi o proizvodnji in prodaji premoga ,torej o širjenju tržišča za ta mineral — še nič pa nismo slišali o delavcih kot o tistem bistveno važnem elementu v proizvajalnem procesu, ki je s pomočjo kapitala in zaradi vse večje potrošnje premoga iz leta v leto povečeval izkop in dvigal proizvodnjo »črnega zlata«.

---

[192] Compass 1916, II, stran 57.

[193] Verhandlungen der vom k. k. Handelsministerium veranstalteten Kartellenquete. — VII. Portlandzement. — 3. Juni 1912, Wien 1912, str. 4—91.

Vendar je veliko teže napisati podrobno zgodovino dejavnika »delo« kot pa dejavnika »kapital«, kajti viri, ki se tičejo delavskega vprašanja, so precej časa dokaj »enostranski«. To se pravi, da je struktura virov za zgodovino kapitala že po provenienci takšna, da zrcali natančno sliko sprememb v lastništvu rudnikov, pogojev pri najemanju posojil, tehničnega spopolnjevanja premogovnikov, poslovanja rudarskih sodišč, rudarskih uradov itd., ne dajejo pa več kot splošnih politikov o dolžini delovnega dne, o višini mezde in tako dalje. Zakoniki seveda le načelno določajo in urejajo nekatere probleme in niti najmanj ne predstavljajo pravega dogajanja ali »zgodovine« delavskega vprašanja v katerikoli izmed habsburških kronovin. Tiskani viri in statistike le generalno navajajo pri pomembnejših rudnikih število delavstva, poročila inšpektorjev anonimno (torej brez točnejših navedb podjetij) komentirajo stanje v pregledanih rudnikih in podobno. Zaradi vsega tega za določeno število manjših in najmanjših rudnikov nikoli ne zvemo o fluktuaciji delovne sile, o tem, kje so bili delavci socialno zavarovani, katera opravila so namenili pri njih zaposlenim otrokom, kolikšno boleznino so prejemali otroci v primeru bolezni itd.

O velikih rudnikih so vodili državno in rudarskoglavarsko statistiko, za manjše se dolgo časa nihče ni skoraj nič brigal; njihova skromna proizvodnja uradno ni bila registrirana v raznih poročilih in razpredelnicah o proizvodnji. Ker tudi niso ohranjeni arhivi teh manjših podjetij, je vrzel toliko občutnejša. Zato bodo vse številke o zaposlenih delavcih v premogovniških podjetjih le približne in nekajkrat celo blizu dvomljivosti.

Že na tem mestu moram pripomniti, da sem seveda izločil iz števila zaposlenih kategorijo uradnikov, jamskih nadzornikov in paznikov, strojnih in drugih inženirjev ter tudi delavcev, ki so za podjetje le občasno opravljali dela v režiji drugih podjetij (na primer zidarski ali gradbeni delavci nekega podjetja, ki ga je premogovnik angažiral zato, da opravi določeno delo). Prav tako je iz te razprave izločen problem, ki se imenuje »cene in mezde«, torej cene življenjskih potrebščin in višina delavskih mezd. Ta problem je kompleksnega značaja in ga je treba obravnavati v posebni zelo obsežni razpravi, nikakor pa ne kaže, da bi ga razbili in posamič objavljali sedaj tu sedaj tam.

Prav tako je opaziti, da se ta razprava ne loteva vprašanja stavk. To delo sta dobro opravila Janko Orožen v že navedeni monografiji in Dušan Kermavner v svoji knjigi Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, Ljubljana 1963. Ker se bodo ta in podobna dela nadaljevala, ni naloga naslednjih odstavkov, da se ukvarjajo z že načeto in dokaj obdelano témo.

1. Število delavcev v premogovniških podjetjih. V določenem številu rudnikov je delo imelo bolj kot v podjetjih nekaterih drugih industrijskih panog značaj sezonskega dela: v jeseni in pozimi so bili nekateri premogovniki bolj zaposleni kot spomladi in poleti. To je vplivalo na dotok delavcev v tem času oziroma na njih odtok od pomladi dalje. Eksploatacija premoga je bila odvisna tudi od kriz druge industrije, zlasti železarske in prometnih podjetij. Kriza tu je povzročila depresijo tam.

Že leta 1859 se je zmanjšalo število rudarjev zaradi krize v železarstvu; konkretnega števila reduciranih delavcev niso navedli. Pač pa so precej konkretni podatki za naslednjo krizo. Depresija v industriji in prometu leta 1863 je povzročila nazadovanje v proizvodnji premoga; razmere so se zboljšale šele v drugi polovici naslednjega leta. Ugotovili so, da se je število delavcev v celjskem ru-

darskem glavarstvu (ki je obsegalo tudi del ozemlja današnje republike Avstrije severno od Maribora) skrčilo za 321 ljudi in da jih je nekaj reduciral tudi erar v Trbovljah ter podjetnik Franc Steirer v Laškem; reducirale so tudi Leše. V vsej Koroški so znižali število rudarjev za 845 ljudi, v Kranjski za 358 ljudi. Seštevek dá več kot 2000 reduciranih, kar je bilo za takratne čase gotovo znatno število začasno brezposelnih. Pri majhnem številu profesionalnih delavcev se je že zmerna depresija močno občutila, kaj šele nenadne in ostre čeprav kratkotrajne krize! — Ker je bila leta 1865 dobra letina, se je železniški promet občutno povečal, to pa je precej zaposlilo vsaj glavne premogovnike; ti so morali hitro najeti nove delavce.

Leta 1861 je stalo skoraj vse delo v rudniku Hrastnik, spet pa steklo v naslednjem letu. Prekinitev obratovanja je lahko posledica zmanjšanja proizvodnje, lahko seveda tudi rezultat kakršnihkoli drugačnih ovir. Nas neprimerno bolj kot to zanima odgovor na vprašanje, kaj se je zgodilo z rudarji v letu 1861 in kdaj so v letu 1862 spet pričeli z delom. Ker je izključeno, da bi rudnik plačeval delavce za čas praznovanja, je jasno, da je skoraj vse odpustil razen tistih, ki so opravljali vzdrževalna dela (črpanje vode, popravljanje opažev, vrat in tirov, zračenje rovov itd.). Če je imela Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu zaposlenih 245 moških in 22 žensk in otrok (nikjer ni povedano, kakšna opravila so dodelili otrokom), potem bi moglo biti zaposlenih pred redukcijo leta 1861 morda 300 ljudi. Od tega števila so mogli obdržati za vzdrževalna dela šestino ljudi, to se pravi nekako 50 delavcev. Tako se more tolmačiti stavek, da so »v Hrastniku odpustili ogromno število delavcev, obdržali pa le peščico za najnujnejša dela«. Vsaj del odpuščenih ljudi se je mogel zaposliti v sosednjih rudnikih, nekateri pa so se morali vrniti na kmetije in tam čakati na ponovni sprejem v službo.

Manj boleče je bilo reševanje delavskega vprašanja v Francosko-ilirski premogokopni družbi v Famljah (takrat že v Deklevovi lasti). Ko je 1870 nakopala 95 ton premoga, je imela 6 rudarjev, ko pa na primer v letih 1873 in 1875 ni proizvedla nič premoga, je bila brez kopačev. Leta 1881 je spet imela — 4 kopače. V splošnem je šlo torej za minimalno število delavcev. Takih šibkih rudnikov je bila dolga vrsta, toda vsota le predstavlja neko kvantiteto, na primer nekaj desetin rudarjev.

Leto 1873 je bilo kritično še za vrsto drugih premogovnikov: nista obratovali dve podjetji v Šemniku, še vedno tudi ne Grutschreiberjev Motnik, potem Šentjanž II, kopi v Kočevju, premogovnik Trnovo — v glavnem torej spet vrsta šibkih podjetij.

Ob likvidaciji fevdalnega družbenega sistema leta 1848 je v premogovnikih na slovenskem narodnostnem ozemlju delalo okoli 500 rudarjev, konec leta 1913 (v poslednjem mirnem letu v habsburški monarhiji) pa približno 7600 delavcev. Treba je torej odgovoriti na vprašanje, kako se je gibalo število delavcev v našem premogovništvu med obema navedenima datumoma.

Od 1848 dalje je imela vrsto let Koroška več rudarjev v premogovnikih kot Kranjska zase ali slovenski del Štajerske zase: seveda je največje število rudarjev pripadalo premogovniku na Lešah; ostali slovenskokoroški rudniki so imeli skupaj, — kot kažejo mnogi podatki, — od 75 do 80 rudarjev, kar je deseti del leškega števila. Slovenski del Štajerske je Kranjsko prehitel glede števila delavcev v rudnikih že leta 1852, Koroško pa leta 1860, medtem ko je Kranjska prehitela Koroško šele leta 1869 ali morda celo naslednjega leta. Od tedaj dalje je

bila Koroška vedno na zadnjem mestu, Štajerska pa daleč spredaj čisto sama na prvem mestu. Izmed kranjskih podjetij je bila tako po proizvodnji kot po številu delavcev najmočnejša Združba v Zagorju ob Savi, v Spodnji Štajerski pa Tržaška premogokopna združba, po letu 1873 seveda Trboveljska premogokopna družba. Ta je absolutno prevladala šele proti koncu leta 1880, ko je že imela nekaj več kot polovico vseh slovenskih rudarjev v svojih obratih. Kras je bil ves čas od 1848 do prevrata v premogovništvu skoraj nepomembna enota: statistike navajajo zanj zelo skromne številke, po 6, 10 ali kvečjemu 20 rudarjev.

Statistike štejejo vse delavce v rudnikih in fužinah v »montanisticum«. Za Kranjsko na primer navajajo podatki naslednje število »montanističnih« delavcev (omejujem se le na dvajsetletje 1857—1876):

Leto	Število delavcev	Leto	Število delavcev
1857	1941	1867	2331
1858	3182	1868	2497
1859	2525	1869	2761
1860	2640	1870	2905
1861	2746	1871	2916
1862	2411	1872	2890
1863	2053	1873	2815
1864	2108	1874	2735
1865	2116	1875	2724
1866	2240	1876	2580

Predvsem se vidi močna konjunktura za montanisticum v letu 1858, takoj nato pa nazadovanje. Konjunktura in nazadovanje gresta na račun železarstva, na isti račun tudi kriza v letu 1863. Njej je sledila več kot desetletna konjunktura z nihanji, ki v splošnem ne signalizirajo nobene večje depresije. Zložno padanje zaposlenosti montanističnih delavcev od leta 1871 dalje pa je treba pripisati dejstvu, da so opustili nekaj železarskih in neželezarskih fužin.

Toda za nas je važnejše, da iz teh števil izločimo število delavcev v premogovniških podjetjih. Za primer bom navedel razpredelnico za leto 1875. Takrat je imel montanisticum v Kranjski takšnole strukturo:[194]

v rudnikih rjavega premoga	878 delavcev
v rudniku črnega premoga	1 delavec
v rudniku živega srebra	819 delavcev
v rudnikih železove rude	352 delavcev
v rudnikih cinkove rude	12 delavcev
v rudnikih svinčeve rude	4 delavci
v drugih rudnikih	68 delavcev
Skupaj	2134 delavcev

Statistika ne detajlira skupine »drugih rudnikov«, čeprav vemo, da so takrat kopali tudi baker, srebro in antimon. Toda kljub temu ostane še vedno nekaj desetin delavcev, za katere še ne vemo, v katerih in kakšnih rudnikih so delali.

[194] AS, Deželna vlada, fasc. 28, 1— de 1875.

Fužinarstvo je imelo manj delavcev. Za navedeno leto v statistikah navajajo naslednje številke:

v fužinah za železo	265 delavcev
v fužini za živo srebro	180 delavcev
v fužinah za cink	143 delavcev
v fužinah za svinec	2 delavca
Skupaj	590 delavcev

Od skupnega števila rudarjev je potemtakem odpadlo na premogovništvo že 41 % delavcev, na rudnik živega srebra 38 % delavcev.

Tako je bilo v Kranjski. Podoben postopek izločevanja za kronovino Štajersko ne bi pripeljal do dobrih rezultatov, ker so mnogo premoga nakopali tudi v srednjih in severnih deli Štajerske, so pa sešteli proizvodnjo tega minerala za vso kronovino. V Koroški se pa tako ali tako navajajo Leše v mnogih statistikah ločeno. Zato je bolj praktično za slovenska dela Štajerske in Koroške, da seštevamo delavce kar po vrstnem redu rudnikov tega ozemlja. Čeprav manjkajo podatki za šibkejše in najšibkejše rudnike (zanje moremo število le suponirati), je mogoče izračunati skupno število rudarjev za vsa leta od 1848 do 1918. Zaokroženo število bi potemtakem za to obdobje bilo takole:

Leto	Število	Leto	Število
1849	580	1852	850
1850	640	1853	920
1851	720	1854	1000

Prvo povečanje števila rudarjev v Zasavju, — drugje tako ni opaziti večje zaposlitve teh delavcev, — gre prav gotovo na račun železniške proge, ki je funkcionirala že do Ljubljane. Šest let po ukinitvi fevdalnega sistema se je število rudarjev podvojilo, potem se je večalo bolj umirjeno. Dodati pa je treba, da je v teh šestih letih pripadalo Lešam ves čas okoli 50 % delavcev.

Leto	Število	Leto	Število
1855	1040	1861	1220
1856	1160	1862	1500
1857	1240	1863	1580
1858	1340	1864	1750
1859	1380	1865	1830
1860	1440	1866	2000

Kriza nekaterih industrijskih obratov v letu 1858 je sicer vplivala na nekatere premogovnike, da so zmanjšali število delavcev, toda na zasavske ne; ti so še naprej najemali nove rudarje. Nazadovanje v letu 1861 je treba pripisati na račun Hrastnika, ki takrat ni obratoval.

Odstotek delavstva na Lešah je pričel v razmerju s celotnim številom rudarjev na slovenskem ozemlju počasi nazadovati in leta 1858 je Tržaška premogokopna združba v Hrastniku in Dolu s svojimi 28 % rudarjev od skupnega števila skoraj dohitela Leše. Združba v Zagorju ob Savi ni imela takrat niti 18 % vseh zaposlenih rudarjev.

Do časa, ko se je v Zasavju zasidrala Trboveljska premogokopna družba, je zaposlenost napredovala takole:

Leto	Število	Leto	Število
1867	2090	1870	3270
1868	2250	1871	3320
1869	2900	1872	3630

Leta 1869 je že imela Združba v Zagorju ob Savi okoli 27 % vseh rudarjev in je s tem presegla tako Leše kot Tržaško premogokopno združbo, Združba vodenskega rudnika pa, ki je takrat imela le 7 % vseh rudarjev, se je v naslednjih treh letih povzpela na 12 % vseh rudarjev.

Trboveljska premogokopna družba je takoj najela večje število delavcev za svoj dnevni kop na Dobrni. Čutiti pa je tudi priliv delavcev v rudnike drugih spodnještajerskih premogovnih družb:

Leto	Število	Leto	Število
1873	3800	1880	4370
1874	3820	1881	4400
1875	3900	1882	4480
1876	4220	1883	4500
1877	4250	1884	4510
1878	4270	1885	4590
1879	4310	1886	4620

Že v prvem letu delovanja je imela Trboveljska premogokopna družba približno 28 % vseh zaposlenih rudarjev, leta 1875 pa več kot 31 % teh delavcev. Kmalu po nakupu rudnikov v Zagorju in Hrastniku so se odstotki močno povečali in nekoliko presegli številko 47 %, toda absolutne premoči TPD še ni dosegla. Po nakupu Kočevja in Sarga v Ojstrem je pa družba že imela 55 % vseh rudarjev na slovenskem ozemlju.

Število delavcev je v tem času raslo nekoliko počasneje zato, ker so večja premogovniška podjetja uvajala parne stroje, gradila industrijske tire do rudnikov in hkrati opuščala transport premoga s konjsko vleko. Izkop premoga, preračunan na enega rudarja, se je povečal, ker so vse bolj uvajali vrtalne stroje na stisnjen zrak (kompresorje), uporabljali učinkovitejše eksplozive, modernizirali seperacije in podobno.

V splošnem so bila glede števila zaposlenih v rudnikih 90-a leta dinamičnejša od 80-ih let:

Leto	Število	Leto	Število
1887	4690	1894	5570
1888	5000	1895	5660
1889	5030	1896	5740
1890	5100	1897	5850
1891	5350	1898	5980
1892	5430	1899	6200
1893	5500	1900	6300

Predvsem vidimo, da se je v teku 40 let od 1848 do 1888 število delavstva v rudnikih podeseterilo. To pomeni, če govorimo v jeziku aritmetike, da je bilo treba zgraditi desetkrat več stanovanj, pospešiti dovoz hrane in podobno, da pa se je po drugi strani zaradi večje koncentracije delavstva okoli rudnikov zelo povečalo zanimanje teh ljudi za politiko, za delavske organizacije itd.

Z močnejšo proizvodnjo premoga v Kočevju po sklenitvi pogodbe z dolenjskimi železnicami in državno železnico se je odstotek rudarjev, zaposlenih pri Trboveljski premogokopni družbi, precej povečal; dosegel je nekaj več kot 80 % delavcev. Potem je število družbinih rudarjev nihalo in včasih zdrknilo celo pod 76 % vseh rudarjev.

V začetku 20. stoletja je opaziti rahel zastoj v prilivu rudarjev, ki pa je bil sorazmerno kratkotrajen. Sledilo mu je ponovno povečanje zaposlenosti:

Leto	Število	Leto	Število
1901	6350	1910	6800
1902	6200	1911	6950
1903	6200	1912	7400
1904	6270	1913	7600
1905	6300	1914	7600
1906	6350	1915	7500
1907	6450	1916	7300
1908	6550	1917	7200
1909	6700	1918	7000

Prav z začetkom 20. stoletja je TPD že imela domala 82 % vseh rudarjev na slovenskem narodnostnem ozemlju, vendar je pričelo število spet padati. Na vrhuncu konjunkture leta 1913, ko se je močno povečala proizvodnja skoraj vseh rudnikov na naših tleh, ni Trboveljska premogokopna družba nič več dosegla številke 80 % vseh rudarjev.

Gibanje zaposlenosti v prvi svetovni vojni pa je skrajno težko zasledovati zato, ker se ne ve, koliko rudarjev so mobilizirali v posameznih letih, in zato, ker so podjetja zaposlovala vojne ujetnike kot priložnostne delavce in ne kot profesionalce.[195]

2. Bratovske skladnice. Blagajna, ki je izplačevala vsem delavcem, spadajočim pod montanisticum, podpore za čas bolezni, za invalidnost in za pokojnine, se je imenovala bratovska skladnica (Bruderlade, Knappschaftskasse, Versorgungsanstalt; Marija Verbičeva navaja v zvezi z idrijskim rudnikom v drugi polovici 17. stoletja tèrmin »bruderlad oder püxen«).[196] Podpore iz te blagajne so prejemale tudi vdove in sirote. Izplačevanje vseh podpor iz ene same blagajne se je ohranilo v Avstriji tja do začetka 70-ih let preteklega stoletja. Šele takrat se je pričel sistem socialnega zavarovanja modernizirati.

Načelo o obveznem zavarovanju delavcev v rudarstvu in fužinarstvu za primer nesreče, bolezni in upokojitve se ni prakticiralo v vsej Evropi enako in sočasno. Kako je bilo z bratovskimi skladnicami v premogovništvu na slovenskem

[195] Sestavljeno na osnovi literature, navedene v op. 37.

[196] Marija Verbič, Idrijski delavec v 16. stoletju, Zgodovinski časopis VI—VII, 1952—1953 (»Kosov zbornik«), stran 550.

narodnostnem ozemlju do sredine 19. stoletja, že vemo. Prav rudarski zakon iz leta 1854 pa je vpeljal v Avstriji obvezno zavarovanje za vse rudarje. Obvezno zavarovanje je veljalo tudi v Prusiji, Alzaciji—Lotaringiji, Saški, Bavarski in Srbiji. V vseh teh deželah razen v Avstriji oziroma pozneje Avstro-Ogrski so morali participirati pri financiranju bratovskih skladnic podjetniki z vsoto, ki je bila enaka vsoti knapovskih vlog. V Avstriji je torej smela podjetniška vloga neomejeno zaostajati za skupno vsoto delavskih oziroma rudarskih vlog.

V Belgiji so predpisali organiziranje skrbniških blagajn (caisses de prévoyance), ki so morale imeti posebne knjige. Podjetnikova vloga je morala biti enaka delavskim vlogam. V začetku 50-ih let 19. stoletja so že ločili bolniško in invalidsko zavarovanje od pokojninske blagajne. Bolniško in invalidsko zavarovanje je obsegalo določeno število podjetij skupaj, pokojninska blagajna pa se je raztezala na večje okrožje in jo je vodila oziroma nadzirala vlada. Delavske pokojninske blagajne je uvedel zakon z dne 8. maja 1850. V smislu člena 1 je nudila država tudi jamstvo za pravilno in neokrnjeno izplačevanje pokojnin. S tem je postala belgijska zakonodaja najnaprednejša delavskozavarovalna zakonodaja in vzor tudi drugim podobnim zakonodajam v Evropi.

V Grčiji je rudarski zakon dovoljeval, da se od vsake drahme podjetnikovega čistega dobička odtrga 1 centim v korist fonda, ki je bil namenjen podpori ponesrečenih delavcev in njihovih družin. Svobodneje je bilo v Rusiji, kjer je bilo določeno, da ustanovitev rudarskih blagajn ni obvezna, da pa jih morajo privatni rudniki, ki jih že hočejo ustanoviti, prilagoditi (priličiti) tistim blagajnam, ki obstajajo pri državnih rudnikih.

Po vsej ostali Evropi je bilo organiziranje društev za podpiranje in oskrbovanje rudarjev povsem prosto. Tako so na primer v Angliji in Franciji bili mnenja, da so bratovske skladnice sicer zelo koristna ustanova, da pa nikakor ne mora biti vse, kar je koristno, tudi že predpisano z zakonom.[197]

3. Oris razvoja bratovskih skladnic v Avstriji. Avstrijski splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854, ki je pričel veljati s 1. novembrom tega leta, ima 10 paragrafov, ki govore o odnosih rudarskih podjetnikov do svojih uradnikov in delavcev (§§ 200—209), in 5 paragrafov, ki se tičejo bratovskih skladnic, njihovega organiziranja, statutov in podobno (§§ 210—214). Nikjer ni določbe o obveznih vlogah podjetnikov v blagajno skladnic.

Paragrafi najprej govore o obveznem organiziranju bratovskih skladnic kot blagajn za podporo pomoči potrebnih rudarjev, njihovih vdov in sirot. Zato je bil sleherni rudarski podjetnik dolžan organizirati samostojno bratovsko skladnico v svojem podjetju ali se z dovoljenjem rudarske oblasti priključiti skladnici drugega podjetnika (§ 210 rudarskega zakona). Člani skladnice so morali postati vsi rudarji in nadzorniki (§ 211 zakona). Vsaka skladnica je morala imeti statute, ki jih je sestavil podjetnik ali direkcija rudnika s sodelovanjem odbora, ki so ga izvolili rudarji; statute je morala odobriti rudarska oblast (§ 212). Statut je moral imeti določbe o matični knjigi skladnice, o načinu in višini izplačevanja podpor itd. (§ 213). Vsi podjetniki, ki še niso ustanovili skladnice, so morali za tisti čas, ko so jo pripravljali, dajati obolelim ali ponesrečenim delavcem pomoč po splošnih postavah delodajalcev do delojemalcev (§ 214).

[197] Fritz v. Ehrenwerth, Ueber Bruderladen und deren Reform (Oesterr. Zeitschrift, XXXII, 1884, str. 17—19; z literaturo).

Na boljšo organizacijo sistema bratovskih skladnic seveda ni vplivala samo zakonodaja in obvezna izdelava statutov za skladnice, ampak tudi pritisk rastočega števila delavcev v rudarstvu in njihova razredna zavest.

Skupna vsota vplačil v blagajne skladnic se je hitro večala. Ker se je smel po določilih § 210 rudarskega zakona kapital skladnic naložiti zaradi obrestovanja tudi v vrednostne papirje in podobno, je bilo važno, kako so kotirali na borzi tisti papirji, ki so jih skladnice kupovale.

Konec leta 1856 je znašalo skupno premoženje približno 400 bratovskih skladnic v Avstriji 3,597.031 fl. Od te vsote je pripadlo 1,954.215 fl skladnicam erarnih rudnikov in 1,642.816 fl skladnicam privatnih rudnikov. Torej so bile v času, ko je država imela še precej svojih rudnikov, njene skladnice bogatejše od skladnic privatnikov. Z likvidacijo erarnih rudnikov in okrepitvijo privatnih podjetij se je sorazmerje hitro obrnilo v korist privatnih podjetij. Dvajset let pozneje (leta 1877) je znašalo premoženje vseh avstrijskih skladnic 7,429.126 fl, od tega erarnih le še 1,070.906 fl, privatnih že 6,358.220 fl. Statistike navajajo za vsako leto posebej tudi premoženje vseh skladnic, zato ne kaže, da bi tu ponavljal že znana dejstva. Skoraj 40 let pozneje (glede na leto 1856) se je premoženje skladnic skoraj podeseterilo; do začetka prve svetovne vojne je seveda še bolj naraslo. Pri vsem tem pa se je število blagajn zdržema krčilo: leta 1877 je bilo skladnic 374 (od tega 20 v solarnah), leta 1880 še 363 (od tega 19 v solarnah), leta 1895 le 274 (od tega enako število v solarnah), leta 1912 komaj 144 (število v solarnah nespremenjeno). Manjšanje števila gre na račun združevanja šibkejših blagajn v močnejše enote.

Vloge v skladnice so naraščale tudi zaradi večanja števila članov skladnic. Leta 1877 je bilo 83.585 rednih in 21.412 plačujočih (skupaj 104.997 vlagateljev), leta 1888 že 115.780 vseh deležnikov, leta 1912 blizu 145.000 vlagateljev.[198]

Vsakodnevno poslovanje skladnic je bilo še dolgo po letu 1848 precej domače, cehovsko, — neurejeno in zato nepregledno ter neredno. Ker so se iz iste blagajne plačevale boleznine (ki so seveda naraščale iz leta v leto) in pokojnine, je prišlo do velikih neskladnosti. Dokazano je, da so v nekaterih predelih Avstrije še sredi 70-ih let znašale povprečne letne pokojnine za invalide 65,44 fl, za vdovo 31,99 fl, za sirote 9,96 fl, torej mesečno za invalida 5,45 fl, za vdovo 2,67 fl, za siroto 83 kr! Vsem je bilo jasno, da to ne zadošča niti za eksistenčni minimum. Za primerjavo naj dodam, da so takrat zaslužili v premogovniku Leše aktivni kopači približno 20 fl na mesec, ženske pa nekaj manj kot 10 fl v istem času, — pa še ti so živeli zelo skromno.

Spričo takega načina izplačevanja pokojnin oziroma odpravnin so se vnele povsod v državi obsežne debate o nujni spremembi vsega zavarovalnega sistema. Ker je bilo povsem nemogoče pričakovati zakon o eksistenčnem minimu invalidov in upokojencev, ker ni bilo nikjer normirano, koliko odstoten mora biti invalid, da je za neko delo nesposoben, ker je ponekod določal delovno nesposobnost rudniški predstojnik, ponekod celo obratovodja, ponekod pa vendarle že zdravnik, ker ni bilo obvezno dogovorjeno, kako naj se določi nesposobnost za neko delovno mesto, je prišlo zavoljo vsega tega do kar številnih zlorab in samovolje. Krivda za to, da so bile nerednosti in malverzacije zelo pogoste, zadene v določeni meri tudi državno oblast. Ta se sicer zaradi prevladujočega liberaliz-

[198] Prim. op. 195.

ma ni veliko vmešavala v razmerje med delodajalci in delojemalci, vendar bi mogla slutiti, da se zaradi tega veča delavsko nezadovoljstvo in odpor do malobrižne države. Šele precej pozneje, v glavnem v zadnjih 10—15 letih pred koncem 19. stoletja je država morala zaradi naraščajočega pritiska delavcev in njihovih organizacij pa tudi zaradi agitacije njihove politične stranke vse pogosteje objavljati razne zakone in odredbe v korist delavcev.

Zato se je pričela velika agitacija tudi za reformo bratovskih skladnic. Nekatera redka češka premogovniška podjetja so se lotila modernizacije rudarskih blagajn že v začetku 60-ih let. V avstrijskem alpskem svetu so se vodje skladnic dogovorili, da bo imela reformirana skladnica predvsem točnejše in obsežnejše statute, zlasti pa naj se do tedaj enotna blagajna razdeli v blagajno za izplačevanje boleznin in blagajno za starostno zavarovanje. Bistvo reforme je bilo torej v ločitvi obeh blagajn, kajti naraščajoče boleznine so odjedale denar upokojencem, invalidom, vdovam in sirotam. Uveljavila se je tudi misel, naj temelji sistem izplačevanja denarja na modernih zavarovalnotehničnih načelih.

Če že ni bila v Notranji Avstriji prva reformirana, je bila pa vsekakor najbolje organizirana ravno bratovska skladnica Hüttenberške železarniške družbe. Že v začetku 70-ih let ji je sestavil obsežen statut Carl August Frey, leta 1878 pa je izdelal sistem za vplačevanje vlog in izplačevanje deležev Fritz pl. Ehrenwerth, tehnični direktor te družbe in predstojnik bratovske skladnice v koroškem Heftu. Oprl se je na Kaanovo zavarovalnotehnično metodo, ki je bila takrat najmodernejša izmed vseh podobnih.

Nekaj let pozneje se je debata o potrebi reformiranja vseh skladnic prenesla tudi v parlament. S tem je problem postal politikum, predmet političnega manevriranja. Spomladi 1882 je poslanec dr. Krofta zahteval v parlamentu ločitev bolniške blagajne od blagajne za starostno zavarovanje. Dalje je zahteval, da podjetniki obvezno vplačujejo prispevke v bratovske skladnice. Komaj februarja 1884 je vlada res predložila poslanski zbornici osnutek zakona o nezgodnem zavarovanju delavcev. Rečeno je bilo, da mu bo sledil tudi zakon o bolniškem zavarovanju. Oba zakona bi koristila predvsem delavcem tistih gospodarskih panog, ki takšnega zavarovanja še niso imeli. Šlo je torej za to, da se obvezno zavarovanje razširi na vse delavce. Avstrijski osnutek je imel za vzor podoben nemški zakon, ki je bil že izdelan.

4. Funkcioniranje bratovskih skladnic na slovenskem ozemlju. Kadarkoli študiramo nastanek in razvoj skladnic, moramo najprej spoznati službene rede podjetij. Ti redi govore o odnosu delodajalca do delojemalca in obratno, o dolžnostih delavcev, o delovnem času, o prispevkih za primer bolezni in nesreče, o denarnih kaznih za prekršek delovnega reda in o tem, kam se steka tako zbran denar in podobno (§§ 200—209 avstrijskega splošnega rudarskega zakona z dne 23. maja 1854).

Zato se bom tu dotaknil najprej nekaterih najstarejših službenih redov (poznejši so tako že tiskani in zelo obsežni), razen seveda tistih, ki sem jih že obravnaval. Glede prvih modernih statutov bratovskih skladnic se v tem poglavju omejujem le na tiste, ki so jih sestavili v času med objavo navedenega rudarskega zakona in delom za reformirano skladnico približno sredi 70-ih let.

V službenem redu za premogovnik ljubljanske čistilnice sladkorja v Lokah pri Zagorju iz leta 1854 vidimo tudi že določbe za tamkajšnjo knapovsko kaso.

Svojega posebnega statuta leta še ni fiksirala, ker je imela čistilnica takrat komaj 66 rudarjev in delavcev.

Prav tako je znan službeni red prevaljske železarne z dne 15. septembra 1852, ne pa tudi statut njene skladnice. Od vseh 19 paragrafov tega službenega reda edino poslednji direktno omenja bratovsko kaso in to v določilu, da se denar, ki se kasira od kaznovanih delavcev, steka v skladnico ter je namenjen plačevanju delavskih boleznin. Da bomo spoznali vse oblike denarne kazni in pa tiste člene službenega reda, ki jih je poznejši statut skladnice upošteval, bom na kratko rekapituliral službeni red ali — kot pravi naslov — »Postave sa tajiste delavze pri fushini, ktere na dan, ali po shihte delajo«.[199] Delovni dan je trajal 13 ur (od 6. do 13. ure); vmes je bilo odmora 1 uro 15 minut. Čas za odmor se je naznanil z zvonjenjem. Kdor ni bil pri svojem delu 5 minut po zvonjenju, so mu za kazen odtegnili prvič četrtino dnevne mezde (»četrt šihta«), drugič vso dnevno mezdo, tretjič so ga odpustili z dela. Pol dnevne mezde je izgubil, kdor je: 1. med delovnim časom opravljal drugo delo, ki ni bilo službeno; 2. zapustil delo, ne da bi se prej oglasil pri mojstru; 3. polomil kakšno napravo ali povzročil nepotreben ropot; 4. med delom govoril kaj drugega kot to, kar je spadalo k delovnemu opravilu; 5. bil brez dela, a se ni oglasil pri mojstru, da bi mu dodelil drugo opravilo; 6. med delom sprejemal privatne obiske ali se pogovarjal s tujimi obiskovalci fužine. Ves dnevni zaslužek je zgubil tudi delavec, ki je zakuril ogenj brez podjetnikovega ali mojstrovega dovoljenja znotraj fužine ali blizu nje ali med poslopji.

Delavec pa je zgubil službo tudi v naslednjih štirih primerih: 1. ko je obolel doma, pa ni s pomočjo domačih obvestil predstojnika (ta primer je podjetje tretiralo kot samovoljno zapustitev dela); 2. ko je izostal z dela, ne da bi za to navedel dovolj verjetnih razlogov ali je izostal z dela brez dovoljenja svojega predstojnika; 3. če je zagrešil tak prestopek, ki se je kaznoval z odpustom; 4. če se je kregal s sodelavci in jih sovražil. — Seveda je moral delavec, ki je polomil orodje ali storil kakršno koli škodo, škodo povrniti.

Razen poslednjega paragrafa govori kar 17 paragrafov o dolžnosti delavcev, le en sam omenja tudi pravico; to je bila pravica do pritožbe v pisarni v primeru, ko je delavec domneval, da se mu je s kaznijo zgodila krivica. Vendar pa je mogel prejeti še večjo kazen, če se je pokazalo, da je res pravi krivec.

Službeni red torej govori o odpustih delavcev iz podjetja, ne pa tudi o tem, da je odpuščeni delavec avtomatično prenehal biti član bratovske skladnice. Ko se je pozneje tak statut sestavil, je ta seveda moral upoštevati delavčevo redukcijo kot vzrok za prenehanje članstva pri skladnici.

Delovni red za voitsberški rudarski revir, ki ga je odobrilo celjsko rudarsko glavarstvo 31. julija 1860, ne določa samo 12-urnega delavnika z vmesno uro odmora, ampak tudi kazen 1 fl za vinjenost; tudi kdor je napravil »plavo«, je prvič plačal kazni 1 fl, drugič 2 fl in se — glede na okoliščine — tudi takoj odpustil z dela. Tudi tu je šel denar v prid bratovske skladnice.

Podobne kazni je vpeljal tudi Lappov premogovnik v Velenju. Interna odredba št. 5 z dne 28. septembra 1893 namreč pravi: Dogaja se, da delavci po prejemu predujma ali plače »praznujejo šihte«. To vpliva slabo tako na tisto osebo kot

[199] Postave je objavil dr. Franc Sušnik v Koroškem fužinarju, III, 1953, št. 1—3, str. 16—17, z naslovom Od šesteh zjutra do sedmeh zvečer.

na podjetje. Kdor se bo prvič zalotil pri praznovanju, bo plačal kazni 1 fl, drugič 2 fl, tretjič bo pa takoj odpuščen.[200]

Fužina v Mislinji pod Pohorjem je sestavila »Statute bratovske skladnice pri rudniku in fužini Mislinja na Štajerskem« z datumom Dunaj, dne 26. januarja 1857. Vsebina statutov se deli na 28 paragrafov. Statuti fiksirajo, da je skladnico ustanovil še Anton Bonaczy pl. Bonazza; namenjena da je delavcem in uradnikom (posebnost!; zavarovanje tu torej še ni bilo ločeno, ampak za obe kategoriji delojemalcev skupno), vendar se pripominja, da mora biti vsak paznik in delavec član skladnice, uradniki in gozdarski mojster pa morejo pristopiti. Vplačila znašajo 3 kr od zasluženega goldinarja, vendar le do višine 400 fl letnih prejemkov; za vsote, višje od 400 fl, se vplačila niso pobirala. Le gozdni in ogljarski delavci kot periodični zaposlenci so vplačevali po 1 kr od zasluženega goldinarja.

Konec decembra 1855 je imela ta skladnica kapitala 33.140 fl 46 kr, vendar statut ugotavlja, da ta ni lastnina članov in se nikakor ne sme razdeliti mednje. S to določbo so se hoteli zavarovati pred morebitnim razbitjem skladnice in razgrabljenjem njenega denarja. Ta naj bi služil le socialnemu zavarovanju. Zato si je pridržal nadzorstvo in kontrolo nad skladnico fužinar sam; ta je tudi predsedoval njenim občnim zborom in ji za računovodjo določil enega izmed fužinskih uradnikov; njeno upravo je brezplačno oskrboval odbor, ki se je volil letno. Če pa bi se podjetje ukinilo, bi bilo treba — ugotavlja statut — premoženje skladnice zavarovati predvsem za pokojnine. Kapital, ki bi še ostal, bi se moral vinkulirati kot ustanova; iz njenih obresti bi se štipendirali pridni in nravni študentje iz Štajerske, predvsem potomci mislinjskih članov skladnice, potem Bonaczyjevi potomci, končno tisti, ki bi študirali montanistiko.

Kakšno podporo je nudila skladnica svojim deležnikom? Bolni člani so imeli pravico do brezplačne zdravstvene pomoči in zdravil, do proste oskrbe v špitalu ter — če sprejem v špital ni bil mogoč — do tako imenovanih »bolniških šihtov«, ki so znašali 15 kr dnevno. Tudi otroci in žene ter upokojenci so imeli pravico do zdravstvene pomoči in zdravil. Delavec se je upokojil po 10 letih, če je postal za delo nesposoben, upokojil pa se je lahko tudi ne oziraje se na leta. Pravica do pokojnine se je izgubila pri prostovoljnem izstopu iz službe (nekdanje vandrovstvo se je s tem zaviralo), pri upravičenem odpustu, pri odpovedi pokorščine in pri sodnem kaznovanju. V primeru prostovoljnega izstopa je član izgubil zase, za ženo in otroke pravico zahtevkov do bratovske skladnice. Ob morebitnem ponovnem vstopu se mu prejšnja službena doba ni štela; upoštevala pa se je, če je obrat začasno ustavil delo in so delavce ob tej priliki odpustili. V času »praznovanja« niso smeli imeti nobenih terjatev do skladnice. Ko se je obratovanje ponovno pričelo, se jim je prejšnja službena doba štela in tudi skladnica je znova funkcionirala dalje.[201]

Iz pravil se jasno razbere takratni splošni odnos do delojemalcev: kdor je prostovoljno izstopil, je ob ponovni zaposlitvi izgubil prejšnja službena leta (odlok proti fluktuaciji delovne sile). Pravica do pokojnine se je izgubila pri odpovedi pokorščine (ta pojem je zelo širok in neopredeljen; delodajalčeva samo-

[200] Muzej slovenskih premogovnikov, Velenje, arhivska zbirka, knjiga Verordnungen und Vorschriften, odredba št. 5 z dne 28. septembra 1893 (knjigo je pisala uprava velenjskega rudnika).

[201] Oesterr. Zeitschrift, VI 1858, stran 354 sl.

volja je tu mogla priti precej do veljave). Vloge takih delavcev so pripadle tistim članom skladnice, ki so ostali v podjetju, ki niso fluktuirali, in v korist delavcev, ki so bili poslušni podjetniku. Bratovska skladnica je funkcionirala samo v času, ko je podjetje delalo. Ob vsakem zastoju se je »ustavila« tudi skladnica. Če se je torej delavec poškodoval zunaj tovarne ali v času, ko tovarna ni obratovala, ni smel upati na podporo bratovske skladnice.

V primerjavi s cehovstvom fevdalnega družbenega sistema se v tem statutu že kaže vsa velika razlika: tam še vandrovstvo in potnina (Reisepfening), tu le še stalnost, tam vloge za pobožne namene (maše in podobna opravila), tu le še izplačevanje za zdravila, boleznino in pokojnino. Če smo v službenem redu za premogovnik ljubljanske cukrarne iz leta 1854 še brali, da skladnica plača duhovnika za pogreb, se tu o tem ne govori več. Torej je kazno, da so v 50-letih preteklega stoletja pričeli izginjati patriarhalni odnosi iz službenih redov in statutov bratovskih skladnic.

Vendar pa z denarjem skladnic niso vedno ravnali preudarno. Na primer poleti 1859 je celo tisk svaril vodstva skladnic, da v smislu § 210 rudarskega zakona ne smejo dajati denarja za armado, ki se bori (sc. v Italiji), čeprav bi iz patriotskih razlogov rade to storile in čeprav si nekateri to žele. Zato so predlagali, naj se ima vsak rudar, ki je vpoklican na fronto, še dalje za člana skladnice (torej naj se ne črta) in naj bi mu ta v primeru invalidnosti izplačevala invalidnino. Tudi s tem se lahko dokažejo — pravi pisec — visoka patriotska čustva, pri vsem tem pa bi se ohranila zakonitost postopka! Dokazano je, da je nekaj skladnic res prispevalo za borečo se armado, na primer tiste v Wieliczki in Bochnii, da pa so vodstva vseh drugih blagajn ostala gluha za želje po podpiranju armade z denarjem bratovskih skladnic.

Prevaljska železarna in njen leški premogovnik sta dobila statute za bratovsko skladnico šele 21. maja 1858. Imajo naslov »Statuti bratovske skladnice pri Rosthorn-Dickmannovem podjetniškem kompleksu Prevalje.[202] Razdeljeni so na 88 členov. Tudi tu piše, da so bili ti statuti pred kratkim na novo redigirani in to na osnovi določil rudirskega zakona. To in pa dejstvo, da ima fond, v katerega vplačuje 1200 delavcev in rudarjev, kapitala blizu 90.000 fl, jasno priča, da je morda bila skladnica ustanovljena že zelo zgodaj, verjetno že v 30-ih ali 40-ih letih 19. stoletja.

Statut prevaljske bratovske skladnice se je razlikoval od mislinjskega, saj je določal, da ima kontrolo nad skladnico rudarska oblast, da je fond nedotakljiva lastnina vseh članov, da uradniki ne morejo biti člani skladnice, da se je podjetje obvezalo prispevati skladnici nekatere bonitete (o njih več nekoliko pozneje).

O organizaciji skladnice velja reči tole: Prevaljsko blagajno so upravljali predstojnik, njegov namestnik in 12 odbornikov; 6 so jih izbrali med rudarji, 6 med fužinskimi delavci. Izvolitev predstojnika in namestnika je moral potrditi lastnik podjetja. Kdor je bil izvoljen v odbor, je brezpogojno moral sprejeti dolžnost. Volilo se je po načelu absolutne večine. Odbor se je sestajal četrtletno. Vse obravnave in sklepi so se vpisovali v posebno protokolno knjigo.

Materialna stran članstva pri prevaljski skladnici je seveda bila močno podobna pogojem pri drugih skladnicah. Član je bil lahko le tisti, ki je bil stalno zaposlen in je redno plačeval mesečno 3 krajcarje od vsakega neto zasluženega goldinarja, torej od mezde, od katere so že odračunali odtegljaje za smodnik, delov-

[202] Ib., stran 313 sl.

no orodje, razsvetljavo; drugi odtegljaji niso vplivali na nominalni neto prejemek, na primer odtegljaji za plačilo sredstev za življenje, predujmi, stroški za čiščenje in podobno. Drugi viri dohodkov bratovske skladnice so bili: kazni zaradi disciplinskih prekrškov ter prostovoljna direktna in indirektna vplačila podjetja. Za nastavljenega zdravnika namreč je dajala skladnica letno 600 fl plače in 90 fl draginjske doklade. Podjetje je primaknilo zdravniku še posebej 230 fl (torej ni zdravil samo delavcev) kot svoj prispevek bratovski skladnici, dalje prosto stanovanje, vrt, kurjavo, 2 konja. Nastavljenemu lekarnarju je dala skladnica letno 400 fl plače, podjetje pa spet kot donesek k skladnici prosto stanovanje, vrt in kurjavo. Dalje je podjetje plačalo ureditev lekarne in špitala ter nakup kirurških instrumentov.

Fond prevaljske skladnice so ob podpisu statuta sestavljali naslednji elementi:

obrestujoče se posojilo	21.054 fl 39 kr
nepremičnine	58.253 fl 39 kr
vrednostni državni papirji	0 fl 0 kr
zaostale obresti	2.202 fl 11 kr
gotovina	5.999 fl 2 kr
Skupaj	87.509 fl 31 kr

Pravice članov skladnice so bile v glavnem iste kot drugje: bolnik je prejemal medikamente brezplačno, enako tudi zdravniško pomoč in nego v bolnišnici; tudi uporaba kirurgičnih aparatov se ni zaračunavala. Pravico do pokojnine je imel vsak član, ki je delal v podjetju najmanj 8 let neprekinjeno, pa je po tem času postal nesposoben za delo. Pokojnine so se računale na osnovi povprečnih mesečnih zaslužkov v aktivnih službenih letih. Tudi pokop članov in njihovih žena (verjetno tudi otrok, čeprav se ne navajajo) je plačala skladnica.

Poleg uradnikov niso mogli biti člani skladnice delavci, ki so bili ob sprejemu na delo starejši kot 40 let, dalje vajenci, mlajši kot 15 let, ter začasno zaposleni pomožni delavci. O izjemah pri delavcih, starejših kot 40 let, je odločal odbor. Sicer pa so vsakega delavca pred sprejemom v bratovsko skladnico zdravniško pregledali.

Seveda se je v statutu določil tudi postopek za primer, ko je delavec odpovedal delovno razmerje ali ko se je upokojenec pregrešil proti zakonom in podobno. Kdor je odpovedal delovno razmerje, se je s tem tudi že odpovedal zahtevam do bratovske skladnice. Če so ga v teku 3 mesecev spet sprejeli na delo, so zanj računali čas članstva pri skladnici od dneva ponovnega sprejema na delo (torej prejšnje službene dobe niso upoštevali), ker so s tem hoteli zajeziti prepogosto menjavanje dela. Delavec pa, ki so ga odpustili z dela zaradi nesposobnosti ali nasprotovanja veljajočemu službenemu redu ali iz razlogov, ki jih navajata §§ 202 in 203 rudarskega zakona (zločini, zakonolomstvo, nezvestoba delodajalcu), je izgubil pravico do pokojnine v tem podjetju. Pri poročenih delavcih so v tem primeru izgubili vse pravice tudi njihove žene in otroci. Vso pokojnino ali njen del so izgubili tudi upokojenci, ki so bili kaznovani po kazenskem zakonu z dne 27. maja 1852. Član bratovske skladnice (upokojeni član?), ki se je pregrešil proti §§ 202 in 203 rudarskega zakona in je bil za to kaznovan, je izgubil vse pravice zase; le žena in otroci so uživali pravico do podpore ves čas moževe oziroma očetove kazni.

Statut je predvideval tudi redukcije delavcev za primer krize v podjetju. Za ta primer je veljalo, da niso za čas redukcije (in služenja vojaškega roka) uživali podpore skladnice. Pri ponovnem sprejemu na delo ob konjunkturi (in po povratku iz vojaške službe) so se jim prejšnja službena leta priznala.

Precej statutov bratovskih skladnic in pa službenih redov (le-ti se nekajkrat imenujejo knapovski redi) so odobrili prav v prvi polovici 60-ih let preteklega stoletja. Zaporedje odobritev je bilo naslednje:

1. Leta 1860 so odobrili oboja pravila (sc. skladnic in službenih redov) za rudarje v Pečovniku, samo službeni red pa za rudarje tako v Hrastovcu kot v Jurovcu. — 2. Leta 1862 oboja pravila za rudarje v Sv. Mihaelu pri Laškem ter za rudarje v Kuschlovih rudnikih premoga in cinka z delavci v cinkarni vred, končno samo službeni red za rudarje v Senovem in okolici. — 3. Leta 1863 samo pravila za bratovsko skladnico Žužovega rudnika v Pongracu. — 4. Leta 1864 so odobrili še največ pravil. Najprej oboja pravila za rudarje Tržaške premogokopne združbe (pri njih so razen pravil bratovske skladnice odobrili še pravila službenega reda in kazenskega regulativa; ta regulativ je izjemna posebnost), potem za rudarje Millerjevih kopov v Zabukovci, Nemškem dolu, Kaplji vasi, dalje za rudarje Štor okoli Laškega in Teharij; za rudarje rudnikov v Brišah in Plešah; za rudarje rudnika svinca Tržaške premogokopne združbe pri Zidanem mostu. — 5. Leta 1865 so odobrili oboja pravila za rudarje tovarne kameninaste posode, za rudarje preboldske tovarne pa le pravila bratovskih skladnic. Ko je ta tovarna prevzela še Žužovo entiteto, so za obe entiteti odobrili službeni red leta 1866. — Kdaj so senovski rudarji prejeli pravila bratovske skladnice, še ni točno ugotovljeno, zelo verjetno pa 1862; zanesljivo vemo le to, da so 1872 prenesli — v času Draschejevega lastništva — skladnico v Brezno.[203]

Potemtakem so odobrili leta 1860 pravila za 3 rudnike, leta 1862 pravila za rudarje 3 lastnikov, leta 1863 samo za Žužove delavce, leta 1864 za rudarje 8 rudnikov šestih lastnikov, leta 1865 za rudarje dveh podjetij (1 dodatna potrditev 1866); senovski rudarji so tu zaradi nezanesljivosti podatka izpuščeni. Dolga vrsta majhnih podjetij pa je obratovala brez napisanih pravil, torej precej po domače. Njihovi delavci niso mogli nikjer prebrati, kako je prav za prav pri njih. Veljala je tradicija in izkušnje od drugod.

Z napredujočim kapitalizmom in liberalizmom se je splošni položaj delavcev slabšal, državna oblast pa jim ni učinkovito pomagala. Neposredni predstojniki rudarjev so videli situacijo, v kateri so se znašli njihovi delavci in jo hoteli spremeniti, a doseči niso mogli ničesar. Zato je marsikaj ostalo pri načrtih. Tako se je na občnem zboru rudarskega in fužinarskega društva za Spodnjo Štajersko, ki je bil v Celju 19. decembra 1868 in mu je predsedoval direktor štorske železarne Carl August Frey, mnogo govorilo o sestavi splošnega statuta za bratovske skladnice, vendar so zborovalci sklenili, da bodo debato nadaljevali in sklepe sprejeli na naslednjem občnem zboru.

Podobno je bilo na drugem zborovanju montanistov Kranjske, ki je bilo v Ljubljani 31. oktobra in 1. novembra 1869. Tudi tu se je mnogo govorilo o zboljšanju rudarskih in delavskih razmer, a so sprejeli vsaj naslednje sklepe: 1. vpeljejo naj se revirske bratovske skladnice z imperativno udeležbo v s e h rudarskih podjetnikov; 2. ti morajo vplačati v s a j p o l o v i c o vsote skupnih delav-

[203] AS, Posest. knjiga, str. 69, 71, 84, 100, 107, 115, 119, 127, 140, 145, 152, 180, 185, 222, 252, 292.

skih vlog (ker je bilo marsikje rudarjev malo, so bile vloge prav skromne); 3. obseg revirja bratovskih skladnic naj določi deželna rudarska oblast; 4. vsi rudarji in delavci določenega revirja participirajo pri skladnici z enakimi pravicami in dolžnostmi; 5. samo v primeru stiske sme podjetnik dati rudarjem hrano z avtomatično odtegnitvijo primernega dela mezde, sicer pa naj se rudarjem izplačujejo polne mezde v gotovini brez odtegljajev (kot je bila ponekod še praksa iz fevdalnih časov); 6. izplačil bratovskih skladnic in zahtev po izplačilih ni mogoče niti prepovedati niti cesionirati; 7. pri uporabi kapitala bratovskih skladnic naj se ne gleda na to, da bi se predvsem nalagal na obresti, ampak naj se uporabi zlasti za zboljšanje položaja rudarjev in njihovih družin. Rezervni fond naj bo obvezen in naj se uporabi za zadovoljitev intelektualnih potreb delavcev in njihovih otrok, toda paziti je treba, da se ne preseže; 8. vpeljejo naj se službeni redi, ki bodo imeli enako veljavo v vseh rudnikih določenega skladničnega revirja (imperativ, ki naj odpravi poslovanje »po domače«); 9. posamezni rudniki ali skupine rudnikov naj stremijo za tem, da a) omogočijo ustanovitev delavske kolonije bodisi da gradijo hiše, bodisi da odstopijo parcele graditeljem; b) ustanavljajo rudniške šole; c) organizirajo cenena konsumna društva; č) zidajo špitale in hospitale. Sledilo je sicer še nekaj amandmajev in dodatkov, toda v glavnem je ostalo pri navedenih sklepih.[204]

Ti sklepi so za nas zelo poučni, ker vidimo iz njih, na kakšni stopnji razvoja je bilo takratno premogovništvo v Kranjski, zelo verjetno pa še v znatnem delu slovenske zemlje sploh. Zelo nagli dotok delavcev v rudarska središča je imel za posledico, da so morali ti stanovati v barakah in da so bili otroci brez šol, da je za delavce veljal kar domači poslovni red iz prejšnjih desetletij in podobno. Ker se je podjetnik brigal samo za investicije v rudnik in za dvig proizvodnje, ga je delavčevo »privatno življenje« spričo prodirajočega liberalizma bolj malo zanimalo. Zato je splošni razvoj nujno prehitel ustaljeno prakso. Rešitev konflikta so videli v tem, da bi bratovske skladnice pomagale zboljšati položaj rudarjev. Revirske bratovske skladnice bi bile finančno močnejše kot posamezne skladnice v rudnikih, od katerih so nekateri bili — kot smo videli — majhna podjetja. Tudi imperativna udeležba vseh podjetnikov v revirski skladnici ima isti smisel: združene sile so močnejše kot pa posamezne. Seveda je bila zahteva po prispevanju polovice podjetnikove vloge glede na delavska vplačila v takratni liberalni resničnosti utvara. Pač pa je bila povsem stvarna zahteva, naj se rudarjem izplačujejo polne mezde v gotovini in naj se jih ne vara s truck sistemom. Ponekod so prakticirali tudi sistem plačevanja mezd s kovinskimi znamkami. Še spomladi 1913 je sporočil Alojzij Kraker, odposlanec rudarjev v kočevskem premogovniku, da se izplačujejo rudarjem mezdna predplačila (predujmi) v »Blechmarkah« namesto v gotovini, čeprav je bilo to nezakonito. Ne more se še točno pojasniti vzroka za vpeljavo kovinskih znamk; le domnevamo lahko, da se je mogla taka kovinska znamka vnovčiti oziroma vtržiti edinole v konsumu, drugod ni imela veljave. Kaj drugega kot hrane in obleke z njo nisi mogel kupiti. Da bi »Blechmarke« nadomeščale pomanjkanje kovanega drobiža je toliko kot neverjetno. Če so s temi kovinskimi znamkami lahko kupili rudarji tudi alkoholne pijače (ta problem je bil za rudarje vedno in povsod zelo aktualen), bo treba še ugotoviti.

[204] Oesterr. Zeitschrift, XVII, 1869, stran 373 sl.

Točka 8 navedenih sklepov o enotnih službenih redih ima v sebi težnjo po unifikaciji le-teh. Tako bi rudar, ki bi menjal gospodarja, poznal službeni red, ker bi bil novi enak staremu oziroma prejšnjemu; nesporazumov bi bilo manj. Kot je Trboveljska premogokopna družba pokazala v Kočevju samovoljo pri kovinskih znamkah, tako je v Labinu dokazala podobno težnjo s tem, da še poleti 1913 ni dala delavcem v roke niti službenega reda niti pravil bratovske skladnice. Ker delavci tu in še marsikje drugod niso bili poučeni o svojih pravicah in dolžnostih ter niso dobro poznali funkcioniranja bratovskih skladnic, so bile tako rekoč dnevno možne malverzacije s knapovskimi mezdami in vlogami.[205]

Kar se tiče duševnega izobraževanja rudarskih in fužinarskih delavcev, naj se doda, da se je v začetku 70-ih let o tem povsod že prej na široko govorilo in pisalo (vpliv zakona o koaliciji in prvih delavskih izobraževalnih društev!). Vendar so marsikje ugotovili, da bi delavci praktično mogli zaradi dolge službene obveznosti obiskovati pouk ali tečaje le ob nedeljah in še to največ poldrugo uro do dve uri. Mnogi delavci niso imeli osnovne izobrazbe, zato bi — so trdili — delo v tečajih napredovalo le počasi. Dalje so se močno agitirala konsumna društva, kritizirala slaba delavska stanovanja, pomanjkljiva skrb za rudarske otroke in sploh za družinsko življenje rudarjev in podobno. Naglašalo se je — to naj podčrtam — naj ima po pravilu v s a k o podjetje bolniško blagajno, če pa je ni zmožno organizirati, naj se priključi najbližjemu sorodnemu podjetju.

Taki in podobni glasovi v strokovnem časopisju so pač najboljši dokaz za to, da se več kot 15 let po objavi avstrijskega rudarskega zakona niso izpolnjevale njegove določbe, pa tudi dokaz za to, da so vsi s skrbjo opazovali razvoj delavskega gibanja, da pa mnogi niso mogli ali hoteli investirati denarja za boljša delavska stanovanja, za špitale, za šole; hoteli so prevaliti to breme na bratovske skladnice, ki pa niso imele — kot bomo videli — kaj prida kapitala.

Agitacija za ustanavljanje konsumov in raznih humanitarnih ustanov je imela določen vpliv. Do leta 1868 je bilo v Avstriji samo 7 konsumnih društev, leta 1872 pa že 39 takih ustanov (Češka 9, Moravska in Šlezija 7, Zgornja in Spodnja Avstrija vsaka po 5, Štajerska 5, Tirolska 4, Koroška 3, Kranjska 1, Primorska in Istra nič). V Kranjski je imela takrat konsum samo bratovska skladnica v Zagorju ob Savi. Neko poročilo pravi, da so ga ustanovili v drugi polovici leta 1871. Seveda bi bilo točneje reči, da so ga ponovno ustanovili, reorganizirali ali kaj podobnega, ker vemo, da je deloval že v prvih letih 19. stoletja.

Humanitarnih ustanov v širšem smislu besede, ki so skrbele za prehrano, za stanovanja, za podporo v bolezni, za pouk delavcev in njihovih otrok, pa je bilo seveda več. Štajerska jih je imela 80 z 12.324 delavci-člani, Koroška 43 s 7.276 delavci, Kranjska 9 z 2663 delavci, Primorska 1 s 454 delavci.

Reforma skladnic, o kateri je že bil govor, se ni dala izpeljati hitro. Ko se je na primer ustanovila Hüttenberška železarniška družba, so se znašle v okrilju tega velikega podjetja kar štiri do takrat samostojne bratovske skladnice. Leta 1878 so najprej reformirali tisto skladnico, ki je imela sedež v železarni v Heftu in ji je bil predstojnik tamkajšnji tehnični direktor Ehrenwerth. Reformirana bratovska skladnica, ki je bila zgrajena na strogo zavarovalnotehnični osnovi, je pričela poslovati s 1. januarjem 1879. Reforma je bila v tem, da so ločili bolniško blagajno od pokojninske blagajne. Leta 1880 so tej reformirani in precej

[205] Tätigkeitsbericht der Bergbaugenossenschaft in Laibach für das Jahr 1913. — Poročilo o delovanju rudarske zadruge v Ljubljani za leto 1913. Ljubljana 1914 — v celoti.

okrepljeni skladnici priključili še ostale tri skladnice. Tako je nastala ena izmed najbolje organiziranih in finančno najmočnejših bratovskih skladnic vse Notranje Avstrije.

Po njenih statutih je znašala boleznina 35 kr za bolniški dan, a po odbitku prvih treh dni. Bolniški izdatki so znašali za vsakega aktivnega delavca letno 7,20 do 7,50 fl. Od tega je prispeval vsak delavec približno polovico, namreč 3,60 fl (12 mesecev × 30 kr). Pred reformo so plačevali člani skladnice po 3 % od čistega zaslužka, po reformi pa rudarji 4,8 %, fužinarji 4,3 %. Vloge so bile sicer višje, zato pa zavarovanje stabilnejše in bolj sistematično. Delavci so ga — pravi sporočilo — sprejeli brez odpora.

Pokojninski prejemki so znašali za člana mesečno minimalno 10 fl, za vdovo 5 fl, mogli pa so biti višji, če je član pred upokojitvijo vplačeval višji delež. Pravica do uživanja pokojnine ni bila odvisna od trajanja članstva pri skladnici ali od delovne dobe ali od zakona (poroke), če je član postal na kakršen koli način za delo nesposoben ali pa je umrl. Sicer pa je pripadala pokojnina članu najpozneje z dopolnjenim 60. letom starosti.

V letu 1883 je delalo za Alpinko 19.500 delavcev. Njena bratovska skladnica je izkazala ob koncu leta premoženja za 1,393.272,26 fl, to je za 80.753,15 fl več kot leto dni prej.

V začetku 80-ih let so vsi dobri poznavalci evropskega in še posebej avstrijskega delavskega socialnega zavarovanja soglasno izjavljali, da je treba avstrijske bratovske skladnice temeljito reformirati. Glavna napaka je bila, da se je uporabljala ista blagajna za izplačevanje boleznin in za starostno oskrbo, zlasti pa je bilo nevarno to, da skladnice niso fungirale na zavarovalnotehnični osnovi. Zato so leta 1884 sestavili zastopniki vseh društev avstrijskih rudarskih strokovnjakov in podjetnikov spomenico o reformi bratovskih skladnic in jo 20. decembra izročili vladi z namenom, da bi jo upoštevala pri sestavljanju bodočega zakona o delavskem socialnem zavarovanju. Osnovna načela spomenice so bila naslednja: 1. v vseh rudnikih je treba obvezno vpeljati skladnice za bolniško, nezgodno in invalidsko zavarovanje. 2. Treba je ločiti bolniško zavarovanje od nezgodnega in invalidskega zavarovanja. 3. Tako tarifo za bolniške prispevke kot tarifo za pokojninske prispevke je nujno treba organizirati na zavarovalnotehničnem računu. 4. Zbiranje statističnih podatkov, nanašajočih se na skladnice, je treba vpeljati na odredbodajalen način. 5. Pokojnine in boleznine naj se odmerijo na osnovi tistega minima, ki ustreza tako krajevnim eksistenčnim pogojem kot faktičnim mezdnim razmeram. 6. Prispevki podjetnikov v bratovske skladnice so nujno potrebni. 7. Za prehod od dosedanjih k reformiranim skladnicam je treba določiti po možnosti dolg rok. 8. Dosedanje norme za ugotavljanje invalidnosti še ustrezajo. 9. Pri izstopu delavca iz skladnice je treba izločiti iz blagajne tisti fiksni del vloge, ki je v pravem sorazmerju z zahtevami izstopajočega delavca; pri tem je treba upoštevati varnost skladnice. Izločeno vlogo je treba nameniti tisti skladnici, kateri se bo delavec priključil. 10. Dopušča se določena čakalna doba; dosedanje določbe o izgubi članstva zadoščajo. 11. Izplačilo celotne glavnice za invalide, vdove in sirote je dovoljeno samo v posebnih primerih. 12. Skladnico upravljajo podjetniki in delavci skupno. 13. Spore rešuje razsodišče. 14. Tiste skladnice, ki so že do sedaj dobro funkcionirale, naj ostanejo intaktne, vendar se dovoljuje združevanje skladnic.

Na osnovi izkušenj glede reformiranih skladnic drugje v Avstriji in na osnovi spopolnjene avstrijske rudarske zakonodaje so sestavljali podjetniki-lastniki na-

ših premogovnikov nove statute, ki jih je rudarska oblast potrjevala v naslednjem zaporedju:[206]

Rudnik	Datum potrditve
Kočevje	30. januarja 1894
Ojstro	22. marca 1894
Liboje	26. julija 1894
Zelena trava, Šink; sedež v Zagorju	30. julija 1894
Rimske Toplice—Huda jama	12. septembra 1894
Trbovlje	21. septembra 1894
Združene bratovske skladnice Daniela pl. Lappa v Velenju in Rudarskega društva Savinjske doline v Zabukovci, sedež v Velenju	31. oktobra 1894
Rudnika Hrastovec in Šega Eduarda Candolinija, Henrika in Franca Hartnerja ter Gustava Sparovitza, sedež v Poljčanah	12. decembra 1894
Store	30. aprila 1895
Rudnik Rabelj in cinkarna Celje	21. septembra 1895
Hódiški revir	12. decembra 1895
Združba Bohemia	31. marca 1896
Rajhenburg, Oppersdorff	23. maja 1896
Premogovnik in cinkarna Zagorje ter rudnik svinca in cinka v Javorju, sedež v Zagorju	23. julija 1897
Šentjanž I	20. maja 1903

Kot vidimo, je potrdila rudarska oblast 15 statutov, medtem ko vrsta podjetij še vedno ni imela skladnice. Verjetno so bila taka podjetja priključena drugim skladnicam ali pa se zaradi maloštevilnih delavcev niso zanimala niti za priključitev.

Iz anketne pole, ki jo je rudarski zadrugi v Ljubljani poslalo dunajsko predsedstvo poslanske zbornice v maju 1908, je videti, da so se razne delavske strokovne skupine že prav živahno potegovale za vodstvo bratovskih skladnic, da je to načelstvo že postajalo politikum. Anketa sprašuje, če preganjajo (namreč delodajalci) rudarje, ki pripadajo načelstvu bratovskih skladnic, zaradi njihovega delovanja v prid vseh ostalih rudarskih delavcev. Uradni odgovor vsaj iz Kranjske se je glasil, da tu ni takih primerov.

5. Premoženje bratovskih skladnic na slovenskem narodnostnem ozemlju. Vse tiste skladnice, ki so delovale na našem ozemlju, so bile razen dveh vse šibke, pet ali šest pa izrazito šibkih. Število tistih podjetij, ki sploh niso imela skladnice, je težko fiksirati, ker ne vemo, koliko podjetij se je priključilo sosednjim močnejšim obratom. Jasno je, da take premogokopne »družbe« kot na primer Halm—Schmidtova v Zabukovci, Gall—Wolfschakova v Trobnem dolu in druge miniaturne družbe nikdar niso imele svoje knapovske kase.

[206] Oesterr. Zeitschrift, XLIII, 1895, dodatek, stran 38, in XLIV, 1896, stran 706; dalje XLVI, 1898, stran 108; končno LI, 1903 stran 86.

Statistike navajajo za leta okrog 1870, torej tik pred ustanovitvijo Trboveljske premogokopne družbe, naslednje bratovske skladnice in njihovo premoženje (krajcarji zaokroženi na cele forinte):[207]

Podjetje	1867	1868	1869	1871
Idrijski rudnik	97.544	98.193	96.239	77.435
Prevalje—Leše	84.588	84.647	92.755	102.766
Mislinja	29.220			
Hrastnik, Tržaška družba	20.441			
Zagorje, Premogokopna	15.761	17.000	18.000	26.485
Store	10.250			
Thurnova podjetja	8.419	9.893		12.174
Dvor na Dolenjskem	8.106	8.255	8.358	9.056
Škofje, rudnik in talilnica	7.550	8.033	8.500	9.508
Zois, Javornik—Bistrica	5.751	5.423	5.273	6.220
Ruard, Sava	5.735	5.661	5.779	6.200
Šentjanž, premog-cink	2.274	3.500	5.000	8.987
Friedrich, Liboje	3.204			
Knapovže, svinec	3.147	3.007	3.086	2.961
Rajhenburg, Drasche	2.532			
Maurer, Trbovlje	2.105			
Franc Miller, Zabukovca	2.091			
Hódiški revir	775	800	1.126	
Lipica na Koroškem, premogovnik	813	773		973
Motnik, premogovnik	39	102	185	182

O bratovski skladnici, ki so jo ustanovili v Šentjanžu leta 1866, ni znano drugega kot to, da je njena začetna glavnica znašala 1435 fl 33 kr.

Pač pa je v vse podrobnosti znano finančno poslovanje bratovske skladnice Združbe v Zagorju ob Savi v letu 1874. Iz njega zvemo, da je aktivna stran bilance izkazovala vsoto 43.727 fl 87 kr, pasivna pa 2552 fl 59 kr. Aktivo so sestavljale naslednje postavke: gotovina 673 fl 27 kr, posojila 17.114 fl 12 kr, realitete 19.437 fl, razno pa 6503 fl 48 kr; po odbitju pasive od aktive je ostalo premoženje v višini 39.175 fl 28 kr. Dohodke so sestavljali naslednji elementi: vplačila članov 4200 fl, vplačila deležnikov 7981 fl, vplačila podjetja 1200 fl, vplačila kazni 1139 fl 87 kr — itd. Izdatki so bili tile: trajne podpore, ki so jih izplačali za delo nesposobnim, vdovam in sirotam, so znašale 3731 fl 55 kr, tako imenovani bolniški denar je znašal 2612 fl 72 kr, za zdravnika in zdravila je blagajna skladnice plačala 3492 fl; za šolski pouk so izdali 4736 fl 67 kr, za upravne stroške 1475 fl 13 kr, za začasne podpore 230 fl — itd.

Skladnica je imela 215 pravih članov, torej takih deležnikov, ki so imeli polno pravico, zahtevati od nje vse ugodnosti; plačujočih udeležencev je bilo 642 (ti so uživali le delne ugodnosti), skupino upravičencev pa je sestavljalo 214 žena in 375 otrok. Skladnica je podpirala 11 upokojencev, 27 vdov in 26 sirot.

Zanimivo je, da je bilo v tem letu 1050 bolniških primerov z 9299 bolniškimi dnevi; registriran je bil le 1 primer nesrečne smrti v službi, sicer pa 18 primerov naravne smrti.

---

[207] Prim. op. 195.

Točnejše stanje bratovske skladnice pri Trboveljski premogokopni družbi še ni podrobneje raziskano. Zanesljiv je le podatek, da je premoženje provizijske in bolniške blagajne skupaj znašalo konec leta 1894 že 751.194 fl 16 kr. Družba sama je vložila do takrat 85.209 fl 57 kr, potemtakem približno eno devetino. Nedvomno je bila ta skladnica najbogatejša blagajna na našem ozemlju.

V zvezi z bratovskimi skladnicami je nastopilo tudi vprašanje zdravnikov za njihove bolniške blagajne.

V novi statut skladnice za erarni rudnik v Rablju so pritegnili erarno cinkarno v Celju in erarni rudnik cinka v Šoštanju (tega le formalno, ker takrat ni obratoval). Ta skladnica je imela leta 1894 premoženja 23.798 fl (od tega je odpadlo 851 fl na bolniško blagajno), leta 1897 že 49.209 fl (2057 fl v bolniški blagajni). Za obe enoti je bila skladnica skupna, toda cinkarna je imela lastnega zdravnika za svojih 130 delavcev, rabeljski rudnik pa lastnega zdravnika že za 360 rudarjev. Idrija je bila spričo tega precej na slabšem: 1894 je imela njena skladnica 177.722 fl (4986 fl v bolniški blagajni), leta 1897 celo že 252.079 fl (6669 fl v bolniški blagajni), toda njenih 1300 delavcev je imelo le dva zdravnika (torej 1 na 650 delavcev). Problem gotovo ni bil v tem, da bi ta bogata skladnica ne mogla imeti več zdravnikov, pač pa v tem, da je bilo takrat sploh še malo zdravnikov. Ob ta problem je verjetno zadela večina skladnic, toda rešiti ga ni mogla.[208]

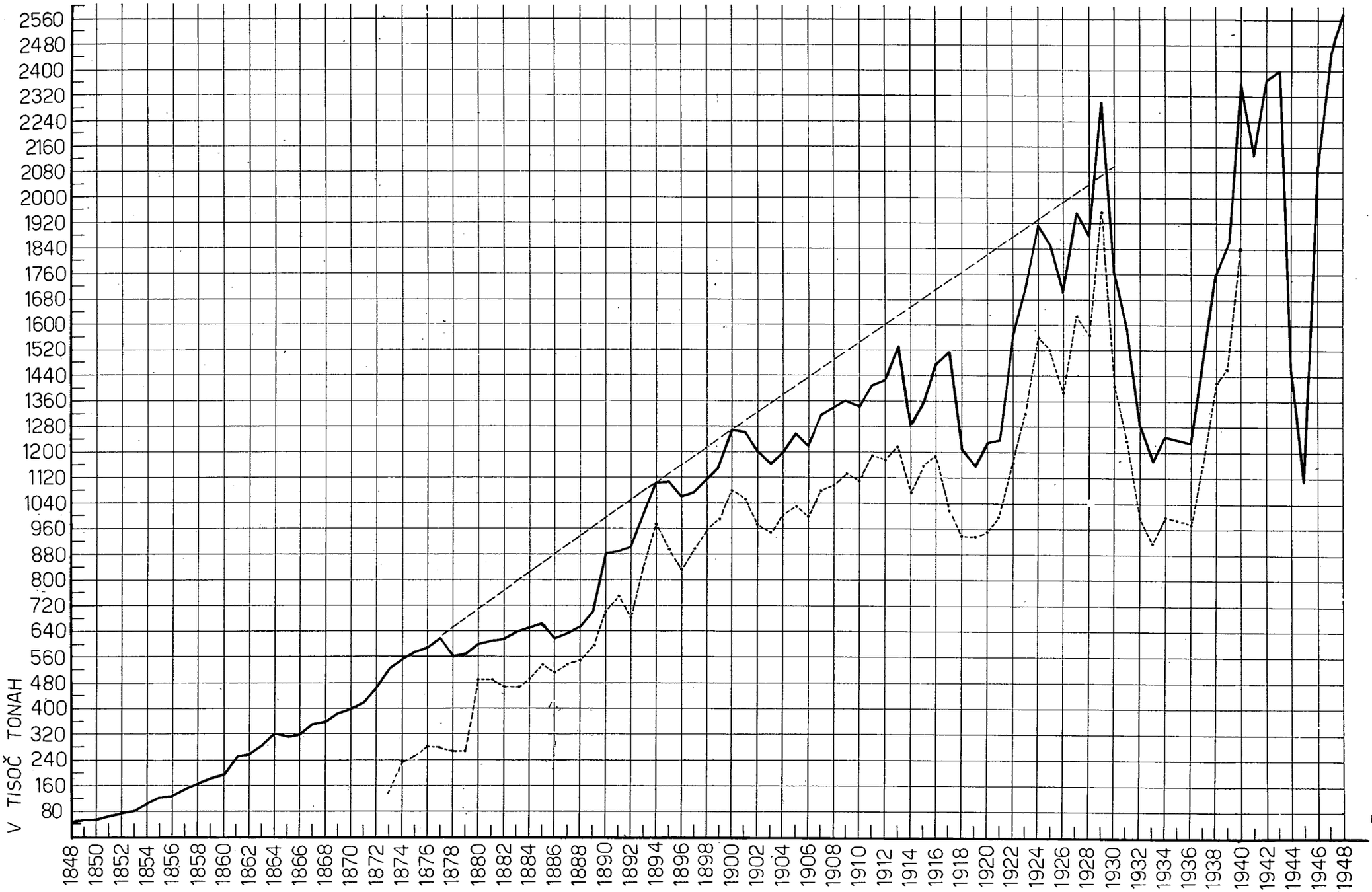
Šibke skladnice so imele še vrsto drugih težav. Navaja se, da je 3. avgusta 1883 prišlo do stavke v Sargovem premogovniku Ojstro in da so takrat delavci zahtevali razpustitev bratovske skladnice. Ne vemo še točno, zakaj so zahtevali njeno razpustitev, domnevati pa moremo, da iz dveh razlogov: ali so imeli tako nizke mezde, da so si hoteli pomagati z denarjem razpuščene skladnice, ali pa so opazili, da so v ozadju malverzacije z delavskimi vlogami in da podjetnik noče sploh ničesar prispevati v skladnico.[209]

Rudarski in steklarski podjetnik v Libojah Franc Julij Friedrich se je pričenši z letom 1880 vse bolj zadolževal. Prišel je tako daleč, da je 24. maja 1882 priznal v obliki zadolžnice, da dolguje bratovski skladnici svojega rudnika vsoto 6811 fl 83 kr (toliko se je do takrat nabralo članskih prispevkov). Obvezal se je, da ji bo od 1. januarja 1882 dalje vračal letno po 5 % obresti od navedene vsote. Povračilo je jamčil skladnici s svojimi entitetami. Vračal pa je zelo neredno in je 1. marca 1889, ko je prodal svoj rudnik Trboveljski premogokopni družbi, skladnici še vedno dolgoval. Zato je TPD prevzela tudi ta dolg in ga v redu plačala knapovski kasi. Ta oziroma njen predsednik Ivan Kubias, rudarski inženir v Laškem, je potrdila 20. februarja 1893, da ji je družba vrnila celotno glavnico in vse obresti, ki so se nabrale do tega dne.

Naslednja skladnica, ki ni dobro gospodarila, je bila skladnica tistega zabukovškega premogovnika, ki mu je bil lastnik Franc Janesch. Njena blagajna je imela na dan 1. januarja 1892 premoženja 2250 fl 87 kr. Toda ta vsota se je dodelila v smislu zakona z dne 28. julija 1889 njeni provizijski ali penzijski blagajni. Dohodki so naraščali in na dan 31. decembra 1896 dosegli višino 8032 fl 98 kr. Vanjo so se namreč stekale obresti z dveh hranilnih knjižic (Celjska hranilnica in pa Vorschussverein v Celju) ter obresti, ki so jih plačevali Julija

[208] Bericht über die Thätigkeit des k. k. Ackerbau-Ministeriums in der Zeit vom 1. Jänner 1894 bis 31. Dezember 1897, Wien 1899, str. 490—491.

[209] Janko Orožen, O delavskih stavkah v naših glavnih premogovnih revirjih (Celjski zbornik 1951, Celje 1951, stran 125).

V TISOČ TONAH
2560
2480
2400
2320
2240
2160
2080
2000
1920
1840
1760
1680
1600
1520
1440
1360
1280
1200
1120
1040
960
880
800
720
640
560
480
400
320
240
160
80
1848
1850
1852
1854
1856
1858
1860
1862
1864
1866
1868
1870
1872
1874
1876
1878
1880
1882
1884
1886
1888
1890
1892
1894
1896
1898
1900
1902
1904
1906
1908
1910
1912
1914
1916
1918
1920
1922
1924
1926
1928
1930
1932
1934
1936
1938
1940
1942
1944
1946
1948

Žuža, Jernej Turk, Jožef Rom; poleg tega je bilo še nekaj drugih dohodkov. Izdatki so bili manjši: Franc Golčer je prejemal letno 120 fl pokojnine, Barbara Wild pa 96 fl. pokojnine; drugi izdatki so bili majhni. — Bolniška blagajna te skladnice je vstopila v novo leto 1892 z vsoto 0 fl 0 kr prav zato, ker je morala svojih 2250 fl 87 kr dodeliti penzijski blagajni. Deficit se je večal iz leta v leto in je v začetku 1896 znašal že 1823 fl 88 kr. Pokril ga je podjetnik Franc Janesch s tem, da je dal blagajni prav toliko predujma. Deficit pa je še naraščal in je 31. decembra 1896 znašal 2262 fl 14 kr. Zaradi sanacije je upravo te bratovske skladnice prevzel 12. januarja 1897 revirni rudarski urad v Celju. Zahteval je in tudi dobil vse blagajniške knjige, račune, kapital provizijske blagajne itd. in se resno trudil, da bi obdržal obe kasi v suficitu.

Nič bolje se ni godilo skladnici premogovnika Globoko pri Brežicah. Lastnik rudnika je bila družba, ki ji je bil predsednik Marko Kohn iz Zagreba. Ta predsednik osebno je dolgoval bolniški blagajni od začetka maja 1913 dalje 362 K 69 h. Ker ni vrnil, so ga marca 1914 s posredovanjem velenjske bolniške blagajne, ki je bila del združenih spodnještajerskih bratovskih skladnic, tožili okrajnemu glavarju v Slovenjem Gradcu.

Tudi Avanzini v Laškem je precej dolgoval svojim delavcem. Kdaj se je začel zadolževati, še ni znano, res pa je, da so ga poleti 1921 terjali: bratovska skladnica v Velenju za prek 13.000 jugokron, bolniška blagajna v Laškem za skoraj 17.000 jugokron, zavarovalnica zoper nezgode v Ljubljani za nekaj več kot 20.000 jugokron. Dolg ima morda začetek že v letu 1917, ko je Avanzini postal lastnik cementarne, morda pa je nastal šele po prevratu, zanesljivih namigov pa nimamo.[209a]

Ne glede na to, da so propadle knjige verjetno pretežne večine bratovskih skladnic, smemo že na podlagi gornjih podatkov domnevati, da se je nepravilno poslovalo še marsikje. Določen del krivde je odpadel tudi na rudarske zastopnike v upravi skladnic, ki so dovoljevali posojila podjetnikom (ne glede na kritje sposojene vsote z entitetami), ki so se dalje strinjali s prenosi celotnih saldov brez pridržkov ali na prvo ali na drugo blagajno skladnice — in podobno.

Podobnih zlorab v drugih predelih avstrijske polovice monarhije je bilo morda manj prav zaradi boljše organizacije skladnic in drugih načinov kontrole. Posebno znana na primer je bila v premogovnikih organizacija »Kohlengräber« (Kopači premoga), ki je bila v letih okoli 1890 najbolj razvita v severozahodni Češki in severni polovici Štajerske. Tam in tu je organizacija ustanovila strokovna društva, ki so stalno napredovala in navajala rudarje na skrb za čiste račune pri bratovskih skladnicah. Na slovenskem narodnostnem ozemlju ta organizacija sploh ni bila zakoreninjena.[209b]

* * *

Rudarska zavarovalnica proti nezgodam na Dunaju je za naše kraje, ki so prišli v meje kraljevine SHS, ustavila svoje poslovanje z 31. decembrom 1919. Zato je njene posle prevzela začasna delavska zavarovalnica proti nezgodam v Ljubljani.[210]

[209a] Za Friedricha AS, celj. okrož. sodišče, Bergbuchs-Urkunden, št. 4862/1882 in 1254/1893, za Jenescha ib., št. 4273/1897, za Globoko ib., št. 29/1914, za Avanzinija ib., št. 2 in 3 de 1922.

[209b] Oesterr. Zeitschrift, XXXIX, 1891, stran 591.

[210] Muzej slov. premogovnikov, Velenje, arhivska zbirka, »Rudnik Stranice«.

6. Teritorialna razdelitev bratovskih skladnic na našem narodnostnem ozemlju. Proti koncu 19. stoletja so se skladnice res pričele združevati v nekakšne teritorialne enote, da so bile administrativno, operativno in finančno močnejše od prejšnjih nepovezanih enot, ki so delovale, kakor so vedele in znale. Povezovanje je pomenilo velik plus tudi za delavce same: laže so spoznavali problematiko sosednjih skladnic in zavestneje so se pričeli potegovati za ostrejšo kontrolo nad skladničnim denarjem.

Okoli leta 1895 se je že izoblikovala naslednja struktura: v določeni tako imenovani »krajevni bratovski skladnici« so bili včlanjeni rudniki ali obrati manjšega zemljepisno zaokroženega ozemlja. Na vsem slovenskem narodnostnem ozemlju se je do prve svetovne vojne izoblikovalo 18 krajevnih bratovskih skladnic. Ker je ta sistem veljal potem še naprej v kraljevini SHS, je prav, da ga spoznamo že v njegovi primarni obliki:

1. Krajevna bratovska skladnica v Ljubljani je imela za člane premogovnike Šemnik, Motnik, Dobliče—Loko, Orlje, Klanc (pozneje last »Mirne«), Globoko, antimonova rudnika Trojane in Medijo, talilnico antimona, Rudnico pri Bohinjski Bistrici, rudnik svinca Knapovže s talilnico, rudnik grafita Brežnik. — 2. Krajevna bratovska skladnica na Jesenicah je imela včlanjene: železarno na Jesenicah, elektrodno tovarno na Dobravi in kamnolom (za pridobivanje apnenca in kvarcita) ter žago. Kot vidimo, se je omejevala izključno na obrate Kranjske industrijske družbe okrog Jesenic. — 3. Krajevna bratovska skladnica v Kočevju je obsegala premogovnika Kočevje (TPD) in Otočec. — 4. Krajevna bratovska skladnica v Krmelju je imela oba šentjanška premogovnika ter podobna rudnika v Mirni in Črnomlju. — 5. Krajevna bratovska skladnica v Litiji je imela včlanjena le dva obrata, rudnik svinca ter talilnico svinca in srebra. — 6. Krajevna bratovska skladnica v Zagorju je imela tri člane in sicer premogovnika v Zagorju in Šemniku ter apnenico. — 7. Čeprav sama je bila zelo močna krajevna bratovska skladnica v Trbovljah, ki je imela v svojih vrstah le rudarje tega rudnika (TPD). — 8. Krajevna bratovska skladnica v Hrastniku je imela rudnika v Ojstrem in Hrastniku. — 9. Krajevna bratovska skladnica v Rajhenburgu je obsegala premogovnik, kamnolom z opekarno in »Wocheinitova« vrtalna dela v Koprivnici. — 10. Močnejša je bila krajevna bratovska skladnica v Laškem, ki je imela premogovnika v Laškem (TPD) in Libojah (TPD). — 11. Krajevna bratovska skladnica v Celju je obsegala samo dva obrata: cinkarno v Celju in cinkov rudnik v Šoštanju (tega bolj formalno, ker so ga malo eksploatirali). — 12. Krajevna bratovska skladovnica v Storah je tudi bila v glavnem omejena na en sam večji obrat, to je na železarno; priključena sta ji bila premogovnika Jurovec ter Mali dol. — 13. Najobsežnejša je vsekakor bila krajevna bratovska skladnica v Velenju, ki se je imenovala tudi »Združene spodnještajerske bratovske skladnice«, saj je obsegala 23 enot: Lappove premogovnike v Velenju, Zabukovci, Jurovcu in Malem dolu, premogovnik keramične tovarne v Zabukovci, Pečovnik, Stranice, Zreče, Tolsti vrh, Hrastovec, Globoko, Stari trg, Ključarovec, Trobni dol, Sv. Ana, Konjiško vas, rudnik žvepla v Železnem, Sv. Križ pri Rogatcu, Roginsko gorco, Stanovsko, Zbelovo, Presiko, Zreče—Konjice. — 14. Krajevna bratovska skladnica v Mislinji je imela samo gospodarske obrate veleposestva Mislinja. — 15. Močnejša je bila krajevna bratovska skladnica na Ravnah, ki je imela pet enot, vse last grofa Thurna, in sicer premogovnik Holmec, jeklarno in elektrarno na Ravnah, kamnolom Zelovec

in kovačnico v Mežici. — 16. Krajevna bratovska skladnica na Lešah je obsegala premogovnik, elektrarno in žago. — 17. Spet močnejša je bila krajevna bratovska skladnica v Mežici, ki je obsegala rudnik svinca v Mežici, talilnico v Žerjavu, elektrarno, žago, tovarno cevi in šiber, valjarno. — 18. Krajevna bratovska skladnica v Hódišah je obsegala hódiški revir.[210a]

7. Načini določanja mezd in vprašanje trajanja posade. Po uveljavitvi Franc Jožefovega rudarskega reda, s splošnim večanjem proizvodnje in obsežnim sistematičnim urejanjem tehničnih problemov v rudnikih se je pričelo tudi z reševanjem delikatnega vprašanja o določanju mezd rudarjem. Nekdaj so rudarji še mogli delati zmerno, z vse večjim povpraševanjem po premogu pa se je od njih zahteval iz leta v leto večji fizični napor.

Že leta 1858 so rudarski podjetniki predlagali, naj se rudarji ne plačujejo več po delovnem času, posadi ali šihtu (Schichtenlohn), ker bi bila v tem primeru delavčeva storilnost zavestno nižja, pač pa na akord, torej po dogovoru (das Gedinge), ker je to najučinkovitejši način nagrajevanja po delu, po storilnosti. Pri tem so predlagali dve vrsti akorda: 1. akord po dolžinski meri rudninskega ležišča (Klaftergedinge), 2. akord po uteži ali volumenski meri nakopanega minerala (Erzgedinge). Vsaka skupina se je seveda delila še v podvrste; pri drugi vrsti so na primer upoštevali stroške za lomljenje minerala (potrošeni eksploziv!), izvoz, separacijo in podobno. Kar ni spadalo v nobeno izmed skupin merjenja storilnosti dela, so imenovali prosti ali neomejeni akord: kolikor si nakopal, toliko si zaslužil — ne glede na dolžino, širino in višino nastale jame (prva vrsta akorda) oziroma ne glede na kvaliteto pridobljene rude oziroma rudnine in na najrazličnejše stroške, zvezane z izkopom.[211]

Nekateri rudniki so v tem času že odpravili staro navado, da so rudarjem pri izplačevanju mezd odbili določeno majhno vsoto za eksploziv in razsvetljavo. Z odbitkom za eksploziv so namreč prej prisilili rudarje, da so varčevali z dragim pomagalom vseh rudarjev; v drugi polovici 19. stoletja je cena eksplozivom pričela padati, obenem pa naraščati njegova kvaliteta, njegova udarna moč. Povečala se je tudi varnost pri delu, ker so nova eksploziva razvijala le malo nevarnih plinov in ustvarjala majhen plamen. Razsvetljava se je modernizirala tako, da so oljenke zamenjali z lučmi na nafto, petrolej in druga sredstva.

Leta 1865 je sporočila Wolfsegg-Traunthalska družba, da je vpeljala akord po izkopanem centu premoga (Centnergedinge; tu so morali torej zapisovati število napolnjenih voziČkov). S tem in z drugimi tehničnimi novostmi je povečala storilnost kopača od 26,32 — 27,28 centov v posodi na 32,81 — 34,63 centa (24—27 % povečanje). Idrija je dve leti pozneje vpeljala neomejeni akord, kajti kamenina je vsebovala različne, neenakomerne količine živosrebrne rude. Medtem ko so rudarji v premogovnikih kopali v več metrov debelih in več desetin metrov širokih slojih lepega, dobrega premoga, so rudarji v rudnikih raznih rud naleteli na odseke, kjer je bilo rude manj ali je bila ta slabše kvalitete, drugje spet na odseke boljše rude. V primeri z njimi bi bili rudarji v premogovnikih na boljšem, če ne bi drugi rudniki (na primer Idrija) plačevali tudi odkop jalovine.

[210a] AS, knjiga Bratovske skladnice — v celoti. Knjigo so sicer začeli voditi leta 1924, ko so prenesli centralo Trboveljske premogokopne družbe z Dunaja v Ljubljano, vendar nima za leto 1924 še nobenih novosti ali sprememb, pač pa le fiksira dejansko stanje, kakršno se je razvijalo in razvilo že v času habsburške monarhije.

[211] Oesterr. Zeitschrift, VI, 1858, str. 177—180.

Tudi v Zagorju ob Savi so bila v tem času vsa dela že na akord. Kopači in vozači so prejeli po 4 do 5,5 krajcarja za metrski cent ali 100 kg kosovca, za drobnejšo vrsto (»Schutt«), ki so jo separirali šele na prostem, pa za rudarski voziček ali hunt 18—20 kr. Za par opažev je prejel tesar 0,5 do 1 fl. Vsa stranska dela so se plačevala posebej.

Pred vpeljavo akorda za vsa dela so mnogokje prakticirali izplačevanje mezde na posado, na šiht. Menjava posadk se je opravila pred samim vhodom v rov. Čas, potreben od tu do delovišča, se je že vračunal v šiht. Že od 16. stoletja dalje je pomenila beseda posada, šiht določen čas, v katerem so delali rudarji. Dan 24 ur se je delil na 3 šihte po 7 ur, vmes so bile 3 ure (3 × 1 ura) časa za menjavo posadk. Prva posada je trajala od 4. do 11. ure, druga od 12. do 19. ure (to sta bili dnevni posadi), tretja posada — nočna — je trajala od 20. do 3. ure. Ponoči niso kopali, le posebna posadka je dvigala vodo.[212]

Tako je bilo pred industrijsko revolucijo, ko ni bilo neizmernega povpraševanja po rudah in rudninah. Industrijska revolucija v predmarčni dobi je zabrisala staro pojmovanje šihta. Sedaj je posada pomenila delovni čas v nekem dnevu sploh, čeprav so posado raztegnili na 12 ur in več. Praksa je namreč pokazala, da se izkoplje več premoga v taki posadi kot pa v dveh posadah po 7 ur; pri menjavi se nekoristno potroši določen čas, kar pride draže pa tudi manj se napokolje, pridobi minerala. S tem sta bila prizadeta podjetnik in potrošnik.

Avstrijska rudarska novela z dne 21. junija 1884 (RGBl št. 115) je prvič postavno uredila delovni čas odraslih rudarjev s tem, da je omejila trajanje šihta na 12 ur in efektivni delovni čas na 10 ur. Toda mednarodni rudarski kongresi, ki so bili menjaje se v raznih mestih zahodne Evrope (in pod njihovim vplivom avstrijski kongresi) so že bili korak naprej: zahtevali so 8-urni šiht, v jamah s slabim zrakom, z visoko temperaturo ali z vlago, škodljivo zdravju, pa celo le 6-urni delovni dan. Zakonodajno uresničitev te zahteve so v 19. stoletju izpeljali samo v Franciji.

S tem, da so rudarji pozneje, v Avstriji zlasti v 20. stoletju do prve svetovne vojne, zahtevali skrajšanje delovnega dne na 9 ur in tudi na 8 ur, v posebno nezdravih jamah pa celo na 6 ur (šiht je pričenjal ob vhodu v rov; efektivnega dela je bilo 30 pa tudi 60 minut manj), so se v bistvu bližali staremu sistemu 7-urnega šihta. Praksa je pokazala, da se spričo dobro organiziranih in budnih delavskih organizacij in vse učinkovitejših tehničnih spopolnitev ter modernizacij to dá doseči.

Zaradi večajoče se potrošnje premoga so morali rudarji pospešeno kopati ta mineral. Posledice so bile med drugim tudi te, da se je precej zanemarjala varnost pri delu, da so bile higienske razmere čimdalje slabše, itd. Zato je zakon z dne 31. decembra 1893 ukazal, da se namestijo pri rudnikih obratovodje in obratni nadzorniki. Kaj kmalu se je pokazalo, da primanjkuje primernih ljudi, ker sta bili za to službo predpisani določena izobrazba in večletna praksa. Pokazalo se je, da ima v Avstriji samo 26 % rudarskih paznikov primerne rudarske šole. V premnogih rudnikih so zato delali naprej kar po starem, čeprav so se zaradi samovolje delavske pritožbe množile iz leta v leto. Da bi se pritožbe lokalizirale kolikor se le dá, so 14. avgusta 1896 objavili še zakon o utemeljitvi zadrug (Genossenschaften; ljubljanska zadruga je imela svoj ustanovni občni zbor

[212] Erich Mládek, Einige historische Daten über Schicht und Schichtdauer (Osterr. Zeitschrift, LI, 1903, stran 371 sl.).

julija 1898). Zadrugam so pripadali vsi delodajalci in delojemalci določenega rudarskega glavarstva. Njihov namen je bil, gojiti složnost in rudarskega duha, skrbeti za mladoletne delavce, posredovati delo, izravnavati nasprotja, itd. Vsaka zadruga je bila sestavljena iz dveh skupin: prvo so sestavljali delodajalci, drugo delojemalci. Sestajali sta se vsaka zase, imeli pa sta tudi skupne seje. V teh zadrugah so delavci sprožili vrsto zelo aktualnih zahtev.

Leta 1904 je na primer II. skupina (torej delojemalska) rudarske zadruge v Ljubljani zahtevala slovenski prevod rudarskega policijskega reda (tak prevod je dejansko izšel v začetku leta 1906), leta 1908 pa so se pri zadrugi pritožili kočevski rudarji zaradi raznih pomanjkljivosti v jami in zaradi nerednosti pri bratovski skladnici. Obljubili so jim, pomanjkljivosti odstraniti, glede bratovske skladnice pa so jim odgovorili, da to ne spada v delovno področje zadruge. Vendar so s protestom delavci le opozorili delodajalce, druge delavce, pa tudi javnost, da je tudi še v 20. stoletju kljub res veliki tradiciji skladnic in boljši kontroli poslovanja še vedno prihajalo do zlorab denarja in podobnih nerednosti.

Proti zakonu z dne 27. junija 1901, ki je zapovedal 9-urno delo za vse rudnike, je prva protestirala Idrija, ker so tu rudarji že delali 8 ur. Razumljivo je, da ti niso privolili v podaljšanje šihta, pač pa se je začela živa agitacija za vpeljavo 8-urnega delovnega dneva povsod.

V Avstriji so sprožili veliko in dobro pripravljeno agitacijo za reformo zakonodaje o zaščiti rudarskih delavcev v letu 1908. Začetne oblike te agitacije pripadajo poslednjim letom 19. stoletja, toda šele v dneh od 26. do 29. oktobra 1908 je potekala anketa, ki jo je sklical pododbor socialnopolitičnega odbora parlamenta. Ankete so se udeležili razen zastopnikov vlade in članov pododbora še zastopniki podjetij in delavcev, ki so jih delegirale rudarske zadruge, dalje zastopniki podjetniških zvez in delavskih strokovnih organizacij, končno tudi zastopniki društev rudarskih uradnikov. Delavci so bili za skrajšanje šihta in podaljšanje počitka, podjetniki iz Češke, Moravske in Šlezije pa proti temu, češ da se bodo zaradi tega povečali lastni stroški proizvodnje; to bo premog podražilo. Dalje so delavci zahtevali tedensko izplačevanje mezde, podjetniki so privolili le v tedensko izplačevanje predujma. Zaradi tega je nastal v praksi precejšen nered in so mnogi delavci sami zahtevali ukinitev tedenskih izplačil mezd.

Iz Kranjske so že poleti 1908 sporočili, da traja šiht v vseh rudokopih 8 ur, v premogokopih pa 8,30 do 9 ur. Le delavci v nadnevnih kopih so imeli še 11-urni delavnik z enournim odmorom oziroma 12-urni delavnik z dveurnim odmorom. Po novi praksi se šiht ni več pričel s pristopom v rov, ampak že v klicalnici v trenutku, ki so pričeli molitev, prebrali imena in izročili potrebni material, kar je trajalo 5—15 minut. Z vsemi temi težko priborjenimi ugodnostmi je efektivno delo v rudokopih trajalo od 6 ur 15 minut do 7 ur, v premogokopih 7 ur do 8 ur 30 minut. Rudarji so si s trudom priborili tudi tako imenovano »36-urno nedeljo«, se pravi, počitek od sobote od 18. ure dalje do ponedeljka do 6. ure. Vsaj od 1900 dalje so na območju ljubljanske rudarske zadruge tako nedeljo že upoštevali.[213]

Toda povsod ni bilo tako. V koroških rudnikih je šiht že trajal 8 ur, v štajerskih in čeških rudnikih pa je bil 10—12 urni šiht še pravilo.

[213] Tätigkeitsbericht der Bergbaugenossenschaft in Laibach für das Jahr 1903. — Poročilo o delovanju rudarske zadruge v Ljubljani za leto 1903, Ljubljana 1904, str. 29, 41; Tätigkeitsbericht oz. Poročilo za leti 1908 in 1909, Ljubljana 1911, str. 15, 17 sl.; Tätigkeitsbericht oz. Poročilo za leto 1904, Ljubljana 1905, str. 27, 29.

LES HOUILLÈRES ET LEURS MINEURS DANS LA PÉRIODE 1848—1918

Résumé

L'exploitation des houillères dans le système social féodal enregistrait certes une hausse contante, mais la véritable opportunité ne commenca qu'après le milieu du siècle passé, au moment où s'introduisait le libéralisme économique. Alors l'Etat vendit toutes ses mines aux particuliers, et de nombreuses sociétés minières furent fondées. Aucune d'elles n'avait de supériorité appréciable car toutes manquaient de capitaux à investir.

A la fin de 1872 fut créée la »Trifailer Kohlenwerks-Gesellschaft« (Les Charbonnages de Trifail) qui bientôt absorba quelques autres importantes sociétés analogues et prit en peu de temps une position dominante. Elle possédait tout d'abord les houillères du triangle Zagorje—Zidani most—Laško—Zagorje et acquit en toute propriété les bassins de Kočevje, Labin, etc. En raison de ses amprunts internationaux, la société viennoise primitive passa en peu de temps aux mains du capital français, suisse et autre.

Tout le temps de leur durée, les Charbonnages de Trifail (Trifail = Trbovlje) fournissaient les 75 à 85 % de la houille et employaient à peu près le même pourcentage de mineurs. Le pourcentage complémentaire, 25 à 15 % en production et en main d'oeuvre était réparti entre toutes les autres houillères sur le torritoire slovène.

France Kresal

Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama

UVOD

Razprava bo prikazala razvoj delavsko zaščitne zakonodaje, ki je veljala v Sloveniji med obema vojnama, v njej bo obravnavano izvajanje, učinkovitost in obseg izvajanja te zakonodaje in raznih socialnopolitičnih ukrepov.

Razpravo sem razdelil na dva dela. V prvem delu podajam pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje pred prvo svetovno vojno z namenom, da prikaže, kakšno je bilo v Sloveniji stanje ob nastanku stare Jugoslavije. V drugem delu obravnavam razvoj delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. Ta del, ki je najobsežnejši in jedro razprave, je razdeljen na 7 poglavij in sicer: Podpiranje brezposelnih in posredovanje dela; Inšpekcija dela; Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922; Delavske zbornice; Delavski zaupniki; Sklepanje kolektivnih pogodb, normiranje minimalnih mezd; Zavarovanje delavcev. Pri obravnavanju zakona o zaščiti delavcev sem obširneje obravnaval delovni čas, predvsem osemurni delavnik.

Prikazovati celovit razvoj delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite ne moremo in ne smemo drugače kot v vzročni povezavi z razvojem delavskega gibanja in gospodarskega razvoja posamezne dežele v določenem času; sicer bi obravnavali le pravne norme in razne socialnopolitične ukrepe, neraziskano pa bi ostalo vprašanje izvajanja, učinkovitost in obseg izvajanja te zakonodaje in vseh socialnopolitičnih ukrepov; neraziskanni bi ostali tudi vroki za tak razvoj; to je delavsko gibanje in gospodarski razvoj.

V okviru te razprave se bom predvsem omejil na prvi dve okoliščini. Prikazal in ocenil bom delavsko zaščitno zakonodajo, razne socialnopolitične ukrepe in ustanove delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama ter učinkovitost in obseg izvajanja te zakonodaje v prizadevanju prispevati donesek k zgodovini socialne politike na Slovenskem.

Zgodovino socialne politike in socialnih služb predavajo v okviru predmeta socialna politika na višji šoli za socialne delavce v Ljubljani.[1] Ker je v dobi ka-

[1] Dr. Anton Kržišnik, Socialna politika (skripta) I. in II. del, zlasti I. del Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah. Ljubljana 1967, izdala Višja šola za socialne delavce v Ljubljani.

pitalizma poglavitno socialno vprašanje predstavljalo delavstvo, se je ta pojem enačil z delavskim vprašanjem, zakonodaja s tega področja pa z delavsko zakonodajo. Šele pozneje se je za zakonodajo o delovnem razmerju uveljavil naziv delovno pravo, za skup prizadevanj in ukrepov države in družbenih organizacij, ki jim je namen v okviru obstoječe družbene ureditve zboljšati življenjske in delovne razmere izkoriščanih, ogroženih in drugače zapostavljenih družbenih skupin in posameznikov, pa socialna politika.[2] Delovno pravo predavajo na pravni fakulteti univerze v Ljubljani od leta 1935 dalje.[3] Med obema vojnama so se pri nas ukvarjali z vprašanji delovnega prava I. Perić, Ostojić, Politeo, Reismann, Stojan Bajič[4] in Bilimović. Pravne revije iz tega časa Slovenski pravnik, Ljubljana; Mjesečnik, Zagreb; Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd; Pravosudje, Beograd (od 1937 še njegova priloga Pravni život); Pravnički glasnik, Novi Sad; Organizator, Ljubljana so objavljale številne razprave s področja delovnega prava. Danes predavajo delovno pravo na vseh pravnih fakultetah in njihovi učbeniki obravnavajo zgodovino in razvoj delovnega prava in navajajo obširno literaturo.[5] Za prikaz razvoja delavsko zaščitne zakonodaje pred prvo svetovno vojno mi je poleg omenjenih del bila na voljo še tale literatura: dr. Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephismus zum Ständestaat, izdal Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, Wien 1965 — zlasti zbirka avstrijskih zakonov za gospodarsko in socialno politiko na straneh 141—161; L. Brügel, Soziale Gesetzgebungen in Österreich 1848—1919 zlasti na straneh 58, 62 in 117—131; Anton Kralj, Obrtni red, izdala knjižnica »Slovenske krščansko-socialne zveze«, Ljubljana 1903.

Viri za delavsko zaščitno zakonodajo so zakoni in uredbe, ki so bili objavljeni v uradnih listih. Za izvajanje socialnopolitičnih ukrepov in delovanje delavsko zaščitnih ustanov pa so najpomembnejši vir poročila in publikacije teh ustanov in sicer: letna poročila inšpekcije dela, ki jih je izdajalo ministrstvo socialne politike od leta 1921 do 1937 za leta od 1920—1935; Socijalni arhiv, ki ga je od leta 1935 izdajala osrednja uprava za posredovanje dela v Beogradu; poročila in publikacije Delavske zbornice v Ljubljani od leta 1922 do 1930; Radnička zaščita, glasilo osrednjega urada za zavarovanje delavcev (SUZOR) v Zagrebu; letna poročila Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD) do leta 1939; najvažnejši viri pa so seveda arhivi ustanov delavske zaščite in sicer Inšpekcije dela, ki ga deloma hrani Arhiv Slovenije v Ljubljani, deloma pa arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, ki hrani še arhive Delavske

---

[2] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 9—29.

[3] Univ. prof. dr. Rudi Kyovsky, Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja. Ljubljana 1961.

[4] Dr. Stojan Bajič, Delavsko in nameščensko pravo. Ljubljana 1933; Delovno pravo. Ljubljana 1936; Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940; Zaščita delavskih in nameščenskih zaupnikov Ljubljana 1933; O potrebi kodifikacije delovnega prava. Beograd 1937; pomembne so še njegove razprave v revijah Slovenski pravnik in Organizator: O prekočasnem delu, Slovenski pravnik, št. 5—6 in 10—12, Ljubljana 1934; Uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, poravnavanju in razsodištvu. Slovenski pravnik, št. 3—4, Ljubljana 1937; Razširitev kolektivne pogodbe. Slovenski pravnik, št. 7—8 Lj. 1938; Dvajset let jugoslovanskega delovnega prava. Slovenski pravnik, št. 1—2, Ljubljana 1938; Sodelovanje med podjetnikom in obratno posadko. Organizator, št. 3—5, Ljubljana 1940.

[5] Dr. Rudi Kyovsky: v op. 3 navedeno delo; dr. Nikola Tintić, Osnovi radnog prava. Zagreb 1955; dr. Aleksander Baltić, Osnovi radnog prava Jugoslavije. Beograd 1961; dr. Boško Perić, Radno pravo. Sarajevo 1949.

zbornice v Ljubljani, Javne borze dela v Ljubljani in delavskih strokovnih organizacij Jugoslovanske strokovne zveze in Splošne delavske strokovne zveze.

Preden preidem na razpravo, moram označiti in določiti obseg nekaterih pojmov. Socialna politika je nauk o sredstvih in ciljih za zboljšanje sedanje ureditve družbe; delovno pravo pa je nauk o pozitivnem pravnem redu.[6]

Dr. Anton Kržišnik definira posebej socialno politiko kapitalistične države in posebej socialistične države. Socialna politika kapitalističnih držav je skup prizadevanj in ukrepov države in družbenih organizacij, ki jim je namen v okviru obstoječe družbene ureditve zboljšati življenjske in delovne razmere izkoriščanih, ogroženih in drugače zapostavljenih družbenih skupin in posameznikov. Socialna politika socialistične države pa je skup prizadevanj in ukrepov države in družbenih organizacij za zboljšanje delovnih in življenjskih razmer širokih ljudskih množic. Je politika, ki se ukvarja z reševanjem socialnih vprašanj.[7]

Socialna politika kot znanost proučuje dejavnost države in družbenih organizacij pri reševanju socialnih vprašanj. V zvezi s tem proučuje socialne probleme ter metode in sredstva za njihovo reševanje. Pri tem se tesno povezuje s pravom. Kar je bilo prvotno socialni problem in je kot tako bilo predmet socialne politike, je pozneje postalo sestavni del prava. Iz socialnih vprašanj so nastale pravne norme. V času, ko je bila socialna politika omejena na reševanje delavskega vprašanja, je bilo delovno pravo tista panoga prava, ki je bila najbolj povezana s socialno politiko. Predmet proučevanja socialne politike kot znanosti so prizadevanja in ukrepi, s pomočjo katerih so država in družbene organizacije vplivale in še danes vplivajo na družbene odnose, procese in oblike; v tem se razlikuje od sociologije, katere predmet proučevanja so družbeni odnosi, procesi in oblike taki kot so, ne pa taki kot bi morali biti po določenih gledišči. Socialna politika zato uporablja teoretične dosežke in sklepe sociologije v družbeni praksi pri vplivanju na razvoj družbenih odnosov.[8]

Socialna politika kot znanost je navezana tudi na gradivo in znanstvena dognanja politične ekonomije in ekonomike. Samo na podlagi znanstvenega gradiva, ki ga dajeta politična ekonomija in ekonomika določene države v določenem času, lahko socialna politika oceni smotrnost in učinkovitost določenih socialnopolitičnih ukrepov na področju gospodarstva. Pri tem se poslužuje statistike delovnih pogojev (mezde, delovni čas, nagrade pri delu, stanje zaposlenosti ipd.), socialnega zavarovanja, gospodarske in starostne sestave prebivalstva, življenjskega standarda in podobno.[9]

Življenjski standard je povprečna raven celotnih življenjskih, delovnih in družbenih razmer, v katerih živijo in delajo v določenem obdobju in v določeni teritorialni enoti posamezniki ali posamezne družbene skupine ali celotno prebivalstvo. Njegovo vsebino sestavljajo tile elementi: osebna potrošnja, usluge družbenih služb, delovni pogoji in socialni položaj v družbi. Življenjski stroški so del izdatkov za predmete in storitve osebne potrošnje, ki so nujno potrebni, da bi posamezniku in njegovi družini zagotovile ohranitev življenjske in delovne sposobnosti. Višina in razmerje teh izdatkov se po času in kraju spreminja. Zato se glede na mero zadovoljitve človeških potreb govori o petih stopnjah živ-

[6] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 1936, stran 14.

[7] Dr. Anton Kržišnik, Socialna politika II. del. Ljubljana 1967, stran 46 (dalje navajam Kržišnik II. del 1967).

[8] Isto, str. 76—80.

[9] Isto, str. 80—81.

ljenjskega standarda: življenje pod eksistenčnim minimumom, eksistenčni minimum, zdravo in spodobno življenje, udobje in izobilje. Absolutnih meril za označitev stopenj življenjskega standarda ni, ker se s stopnjami družbenega razvoja spreminjajo potrebe ljudi in z njimi tudi merila potreb, katerih zadovoljitev je vsebina življenjskega standarda.[10]

Socialna vprašanja se rešujejo na več načinov: s pomočjo individualne in kolektivne samopomoči, s pomočjo dobrodelnosti, s pomočjo državne represije, s pomočjo socialne politike in pomočjo revolucije. Vse te oblike lahko delujejo hkrati; v posameznih obdobjih je prevladovala ena ali druga oblika, tako je v dobi začetnega razvoja kapitalizma in gospodarskega liberalizma prevladovala metoda državne represije pri reševanju socialnih vprašanj. To so nasilni ukrepi, s katerimi so države v preteklosti in včasih še danes skušajo odpraviti posledice nerešenih socialnih vprašanj, ki izvirajo iz stanja izkoriščanja in bede širokih ljudskih množic. To so nasilne zadušitve uporov izkoriščanih množic. Po tej poti pa socialnih vprašanj ni mogoče reševati, temveč se le zaostrujejo, ker vzroki nezdravih socialnih stanj niso odpravljeni. Pomen socialnopolitičnih ukrepov imajo samo državni ukrepi, ki socialna vprašanja rešujejo z odpravo ali vsaj ublažitvijo nezdravih stanj (motenj), iz katerih ta vprašanja nastajajo.[11]

Objekt socialne politike kapitalističnih držav so delavci in druge kategorije delovnih ljudi samo tedaj in toliko, kolikor je država zaradi njihovih razredno bojnih akcij in zaradi določenih svojih posebnih interesov primorana obravnavati njihova socialna vprašanja in izdajati ukrepe za rešitev teh vprašanj. Buržoazija se pri vodenju svoje socialne politike rada sklicuje na humanizem. Vendar je njen humannizem le sredstvo propagande. Temeljni smotri kapitalistične socialne politike so stremljenja po nemoteni posesti gospodarskih in političnih privilegijev, strah pred revolucionarnimi gibanji, želja, da se ohrani tako imenovani socialni mir.

Socialnopolitične ukrepe je kapitalistična država izvajala v treh etapah.[12]

Formalna svoboda in enakost, ki ju je razglasil politični in gospodarski liberalizem, sta dala podjetniku popolno moč. V razmerah ogromnega tehničnega napredka industrije jo je podjetnik tudi popolnoma izrabil. Za delavce v tovarnah ni bilo omejitve delovnega časa, v rudnikih in tovarnah so delali tudi otroci in ženske, delali so v obupnih higienskih razmerah, za plačilo so v veliki meri dobivali nakaznice (truck sistem). Posledice so bile porazne, nanje so državne oblasti opozarjali zdravniki in rekrutne komisije. V takih razmerah se je pojavila prva intervencija države in sicer z upravnimi sredstvi: omejen je bil delavnik, izdana delna prepoved izkoriščanja otrok in žensk, obvezni so bili najnujnejši higienski ukrepi v tovarnah in rudnikih, izdana je bila prepoved truck sistema, podjetja so morala delovne pogoje objavljati v svojih poslovnih redih, ki so morali biti dostopni vsakomur in podvrženi kontroli državnih oblasti. S tem so bili ustvarjeni temelji delavske zaščite. Njeno izvajanje pa je postalo učinkovitejše z uvedbo obrtnih nadzorništev, ki so jih ustanavljale državne oblasti. Socialno zavarovanje pa naj bi delavcu, ki ni imel imovine in je živel samo od svojih zdravih rok, zagotovilo eksistenco v primerih bolezni, nezgode in smrti, v kasnejši dobi tudi v primeru brezposelnosti. Za te na novo ustanovljene organizacije je bila značilna

[10] Prim. Kržišnik II. del 1967, str. 67—76.
[11] Prim. Kržišnik II. del 1967, str. 18—27.
[12] Prim. dr. Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 20—25; dr. Aleksander Baltić, Osnovi radnog prava Jugoslavije. Beograd 1961, stran 70 sl.

ideja samouprave in samovzdrževanja ob udeležbi delojemalcev in delodajalcev. Kasneje je država to zaščito spopolnjevala s tem, da je skrb za njo zaupala še drugim državnim in tudi samoupravnim organom ter razvila socialno zavarovanje do zelo visoke stopnje.

Z razvojem industrije in rastjo delavskega razreda je naraščalo tudi delavsko gibanje. Delavci so se organizirano borili za zboljšanje delovnih in življenjskih razmer. Temu je sledila druga intervencija države pri reševanju socialnih vprašanj. Država je začela izdajati obvezne in prisilne določbe o kolektivni ureditvi delovega razmerja; take določbe, da jih stranki iz delovnega razmerja sploh ne bi mogli po svoji volji spreminjati (prisilna in obvezna ureditev bolniških blagajn in zavarovanje delavcev, odpovedni roki ipd.).

Medtem je gospodarska in politična moč industrijskega delavstva vedno bolj rastla. Delavstvo je iskalo svojo moč izven obratov v delavskih organizacijah — strokovnih in političnih. Za obrambo in samopomoč v boju s podjetniki se je organiziralo v sindikatih. Enako so delali podjetniki. Sindikati (delavski na eni in sindikati podjetnikov na drugi strani) so se po ostrih bojih s štrajki in izprtji (lockouti) sporazumevali med seboj s kolektivnimi pogodbami. Z njimi niso urejali samo neposrednega razmerja med sindikati, marveč so določali tudi pravila, ki naj bi veljala za delovna razmerja svojih članov. Tako so se minimalni delovni pogoji, ki jih je določila država, dopolnjevali s sporazumi med delavskimi sindikati in podjetniki, zlasti glede mezd in delovnega časa. Učinek kolektivne pogodbe je bil prvotno enak navadni normni pogodbi. Kasneje je delovno pravo okrepilo učinek norm kolektivne pogodbe s tem, da jim je dalo prisilen in neposreden učinek, poleg tega tudi razširilo veljavnost kolektivne pogodbe na nečlane sindikatov, včasih celo na vso zadevno stroko.

Prvotno so proti podjetnikom delavstvo zastopali delavski sindikati. Kasneje pa se je med delavstvom v obratih pojavila zahteva po novem zastopstvu delavcev posameznih obratov. Kolektiv delavcev (obratna posadka) je zahteval svoje zastopstvo (obratni svet), ki naj bo enakopraven s podjetnikom tudi pri vodenju podjetja.[12a] Nemčija je uzakonila obratne svete leta 1918, Avstrija 1919, Češkoslovaška 1921, Jugoslavija pa leta 1922 delavske in nameščenske zaupnike. Te zastopnike so volili vsi delavci, ki so bili zaposleni v podjetju, ne glede na sindikalno in strankarsko pripadnost. Niso pa imeli nobene vloge pri vodenju podjetja, bili so le zakoniti zastopniki delavcev pri zaščiti njihovih pravic.

S svojo tretjo intervencijo je država uredila odnos do sklepanja kolektivnih pogodb med delavskimi sindikati in delodajalci. Najprej je prevzela nase posredovanje v sporih glede kolektivnih pogodb, nato je take spore razsojala in končno tudi po določenem postopku sama izdajala kolektivne pogodbe, ki so bile splošno obvezne (Avstrija 1919, Nemčija 1923, Jugoslavija 1937). Poleg tega ali pa tudi namesto tega je država začela določati minimalne mezde, bodisi neposredno sama bodisi v paritetno urejenih zastopstvih (primer Uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937).

[12a] Dr. Stojan Bajič, Sodelovanje med podjetnikom in obratno posadko (Organizator, letnik XVIII, št. 3—5, Ljubljana 1940); dr. Rudi Kyovsky, »Human relations — človeški odnosi« v industriji v obdobju državnega kapitalizma (Socialistična misel, leto III., št. 3, Ljubljana 1955); Vanek Šiftar, Delavsko soodločanje in uporabljanje v industrijskih podjetjih (od ideje do leta 1950), Maribor 1969.

I. DELAVSKO ZAŠČITNA ZAKONODAJA IN USTANOVE DELAVSKE ZAŠČITE NA SLOVENSKEM PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Skoraj celotno slovensko ozemlje je bilo do konca prve svetovne vojne v okviru avstro-ogrske monarhije in večji del tega je spadal v avstrijsko polovico monarhije, vsaj po številu delavstva najpomembnejši del. Za ta del je torej veljala do konca prve svetovne vojne avstrijska zakonodaja. Ko se je večji del slovenskega ozemlja vključilo v novo državo, ki je nastala iz področij, ki so prej spadala v pristojnost več različnih zakonodaj, je bilo to dokaj pomembno.

S kakšno tradicijo delavsko zaščitne zakonodaje se je slovensko delavstvo vključilo v novo državo? Da bi odgovorili na zastavljeno vprašanje, moramo pregledati razvoj avstrijske delavsko zaščitne zakonodaje.

Skoraj popolno obrtno svobodo je uzakonil obrtni red leta 1859. Do leta 1883 je vladala popolna obrtna svoboda, odnos delodajalca do delojemalca je slonel na osnovi svobodnega individualnega odločanja. Poznejši obrtni zakoni od leta 1883 dalje so skušali to svobodo omejevati in varovati delavca pred neomejenim izkoriščanjem. Tak je zakon o uvedbi obrtnih inšpektoratov z dne 17. junija 1883 in zakon o spremembi obrtnega reda z dne 8. marca 1885, ki pomeni prvo kodifikacijo delavske zaščite. Temu je sledilo še več zakonov, ki so urejali zaščito delavstva v celoti ali samo posameznih vej. Zelo pomemben in prelomen pa je nedvomno zakon z dne 5. februarja 1907, ki je pomenil začetek in osnovo kolektivno pogodbeniškega prava. Prejšnje načelo individualnih delovnih pogodb med delodajalcem in delojemalcem je postopoma zamenjavalo načelo sklepanja kolektivnih delovnih pogodb. Mezdne in delovne pogodbe niso bile več stvar posameznega delavca in podjetnika, sklepati so jih začele delavske strokovne organizacije kot zastopnice celotnega delavstva. S tem so postajale delavske strokovne organizacije važen člen v organizaciji gospodarskega življenja. Praktičen smoter delavskih strokovnih organizacij je bil, priboriti vsemu delavstvu v obratu enake in večje pravice. Z uvedbo kolektivnih pogodb se je odprl strokovnemu gibanju nov svet.

Naredimo kratek pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje v Avstriji do prve svetovne vojne! Kot že rečeno do leta 1883 zakonodaja delavstva ni ščitila. Splošni kazenski zakonik iz leta 1803 je prepovedoval vsako združevanje delavstva (Allgemeines Strafgesetzbuch, 1803, II, del, § 229). Splošni državljanski zakonik iz leta 1811 je dajal osnovo za sklepanje delovnih pogodb na individualni bazi (Allgemeines Bürgerliches Gesetztbuch, 1811, XXVI. poglavje, § 1151—1174). Dekret pravnega ministrstva z dne 18. aprila 1828 je urejal spore med delodajalci in delojemalci. Ta uredba je bila že rezultat širjenja socialnih sporov in je bila namenjena proti delavstvu. Če je med delodajalcem in delojemalcem izbruhnil spor med delovnim razmerjem, je sodil v pristojnost političnih oblasti, če pa je spor izbruhnil pozneje, je bilo pristojno sodišče. Ponovno je urejal mezdne spore dvorni dekret z dne 21. novembra 1846.

V razmerah liberalizma se je po obratih močno razširilo otroško delo. Otroško delo je prvič urejal dvorni dekret z dne 11. junija 1842, ki je pomenil s tem prvo delavsko zaščitno določbo v Avstriji.

Naslednji zakoni so urejali delovne pogoje posameznih gospodarskih vej. Splošni gozdni zakon z dne 3. decembra 1852[13] je urejal delovne pogoje gozdar-

[13] Reichsgesetzblatt Nr. 250, Wien 1852 (dalje navajam RGBl. 250/1852).

skega osebja v državnih gozdovih, splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854[14] je urejal odnose lastnikov rudnikov do delavcev in uradnikov (IX. poglavje, § 200—209) in obravnaval bratovske skladnice (X. poglavje, § 210—214). Splošni trgovski zakon z dne 17. decembra 1862[15] je med drugim obravnaval tudi trgovske pomočnike; urejal je delovne pogoje, delavsko zaščito in delovni čas trgovskega osebja (VI. poglavje čl. 57—65).

Splošni obrtni red, ki je bil izdan z razglasnim patentom 20. decembra 1859,[16] je vpeljal skoraj popolno obrtno svobodo. V VI. poglavju je obravnaval obrtno pomožno osebje in tovarniške delavce. Delovne pogoje je urejeval na individualno pravni osnovi. Določbe o delavski zaščiti, o vajencih in pomočnikih je obravnaval na osnovi obrtne svobode.

Skoraj popolna obrtna svoboda je trajala do leta 1883. V tem času se je močno razvila tovarniška proizvodnja. Delo s stroji je prekosilo ročno delo, parni pogon pa ročnega in vodnega. Pokazale so se vse dobre strani liberalizma, pa tudi slabe. Tovarniška konkurenca je uničevala obrt, število delavstva se je večalo in vedno očitneje se je kazalo njegovo neomejeno izkoriščanje. Delavstvo se je začelo zavedati svojega položaja, pa tudi svoje moči. Po zakonu z dne 15. novembra 1867,[17] ko je bila zagotovljena združevalna in zborovalna svoboda, so ustanavljali delavsko-izobraževalna društva. Zakon z dne 7. aprila 1870[18] pa je zagotovil koalicijsko svobodo za vse skupine. Delavstvo se je začelo tudi politično organizirati.

Zakon z dne 15. marca 1883,[19] ki je spreminjal in dopolnjeval tako liberalni obrtni red iz leta 1859, še ni obravnaval delavske zaščite. Zloglasno poglavje, ki je obravnavalo pomožno osebje je ostalo še nespremenjeno. Z zakonom z dne 17. junija 1883 pa so bili osnovani obrtni inšpektorati,[20] ki so skrbeli za osnovno delavsko zaščito v socialno-higienskem oziru.

VI. poglavje obrtnega reda je noveliral šele zakon z dne 8. marca 1885,[21] ki govori o pomožnem osebju (§ 72—105) in predstavlja prvo kodifikacijo delavske zaščite. Med drugim je uzakonil 11 urni delovni čas za tovarniške delavce, prepovedal truck sistem in zahteval plačevanje mezd v gotovini, prepovedal zaposlovanje otrok pod 14 let starosti in zaposlovanje mladoletnih delavcev od 14. do 16. leta starosti ter delavk na težkih, zdravju škodljivih delovnih mestih in pri nočnem delu, razen posebnih izjem seveda, ki so veljale tako za podaljšanje delovnega časa, kot za zaposlovanje mladoletnih delavcev in žensk na težkih in zdravju škodljivih mestih, kakor tudi za delo ponoči. Te izjeme je dovoljevala ministrska naredba z dne 27. maja 1885,[22] ki je izšla kaj hitro za zakonom. Delovni čas

---

[14] RGBl. 146/1854.
[15] RGBl. 1/1863.
[16] RGBl. 227/1859.
[17] RGBl. 134/1867.
[18] RGBl. 43/1870.
[19] RGBl. 39/1883.
[20] RGBl. 117/1883.

[21] RGBl. 22/1885; Anton Kralj, Obrtni red. Zbirka in razlaga najvažnejših obrtnih zakonov, ukazov in razsodb upravnega sodišča Ljubljana 1903, izdala knjižnica »Slovenske krščansko-socialne zveze«, str. 129—133 (dalje navajam Kralj, Obrtni red); dr. Alois Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik vom Josephinismus zum Ständestaat. Wien 1965, izdal Institut für angewandte Sozial- und Wirtschaftsforschung, str. 49—55 (dalje navajam Brusatti, Österreichische Wirtschaftspolitik).

[22] RGBl. 85/1885.

je urejalo še več zakonov. Tako je zakon o spemembi čl. 75 obrtnega reda z dne 16. januarja 1895[23] urejal počivanje dela ob nedeljah in praznikih.

Nezgodno zavarovanje delavcev je vpeljal zakon z dne 28. decembra 1887[24] in je bil to prvi socialno zavarovalni zakon v Avstriji. Sledil mu je zakon z dne 30. marca 1888,[25] ki je uvajal bolniško zavarovanje delavcev. Zakon o bratovskih skladnicah z dne 28. julija 1889[26] pa je urejal zavarovanje rudarjev.

Nekateri zakoni so urejali delovne pogoje samo posameznim skupinam delavcev. Tako je zakon o gradbenih delavcih z dne 22. julija 1902[27] urejal delavsko zaščito za gradbene delavce, zakon z dne 26. decembra 1906[28] je uvedel pokojninsko zavarovanje za privatne nameščence, zakon z dne 14. januarja 1910[29] je urejal delovni čas nameščencev, zakon o trgovskih pomočnikih z dne 16. januarja 1910[30] je urejal delovne pogodbe trgovskih pomočnikov v smislu uredbe o kolektivnih pogodbah in zakon o uradništvu z dne 13. januarja 1914,[31] ki je urejal službena razmerja višjih uradnikov v poljedelskih in gozdarskih obratih.

Za vse delavstvo je bil izredno pomembenn zakon o noveli obrtnega reda z dne 5. februarja 1907,[32] ki je dal pravno osnovo za sklepanje kolektivnih pogodb. Sklepanje delovnih razmerij in delovne pogoje so vedno pogosteje urejale kolektivne pogodbe, kar je pomenilo, da so odslej pravice in ugodnosti, ki jih je v njih priznal podjetnik avtomatično veljale za vse delavstvo v podjetju oziroma obratu, za katerega je bila kolektivna pogodba sklenjena. Podjetnik ni več sklepal delovnih pogodb z vsakim delavcem posebej, niti posamezen delavec s podjetnikom, pač pa vse delavstvo kolektivno; predstavljali so ga izvoljeni delavski predstavniki ali pa delavske strokovne organizacije. Mezdna in delovna pogodba ni bila več stvar posameznega delavca in podjetnika.

Strokovno gibanje se je v začetku razvoja omejevalo na posredovanje v posameznih obratih ter posegalo v urejanje delovnega razmerja le ob mezdnih gibanjih in stavkah. Z uvajanjem kolektivnih pogodb pa se je odprlo strokovnemu gibanju novo delovno področje. Do leta 1906 je bilo v Avstriji sklenjenih le 20 kolektivnih delovnih in mezdnih pogodb. V letu 1906 pa je bilo po avstrijski uradni statistiki sklenjenih 448 kolektivnih pogodb; na Kranjskem so bile podpisane samo 3 kolektivne pogodbe, na Koroškem 5 in na Štajerskem 21. Te pogodbe so veljale za 12.647 obratov s 181.633 delavci.

Sklepanje kolektivnih pogodb pa ni bilo lahko. Podjetniki so se branili ustrezati kolektivnim zahtevam delavstva in od 448 sklenjenih kolektivnih pogodb, jih je bilo samo 192 sklenjenih na miren način, 237 šele po večkratnih stavkah in 19 po delnih stavkah. Kolektivnih pogodb je bilo največ sklenjenih tam, kjer so bile močne strokovne organizacije. To pa je bilo v Avstriji okrog Dunaja in na Češkem. Centralna strokovna komisija je kot najvažnejši in najmočnejši delavski sindikat leta 1905 štela 323.000 članov, leta 1906 pa že 457.000, 62 % vseh jih je odpadlo na Dunaj in Češko, na Kranjsko pa 0,54 %, na Koroško 0,78 %

[23] RGBl. 21/1895.
[24] RGBl. 1/1888.
[25] RGBl. 33/1888.
[26] RGBl. 127/1889.
[27] RGBl. 155/1902.
[28] RGBl. 1/1907.
[29] RGBl. 19/1910.
[30] RGBl. 20/1910.
[31] RGBl. 9/1914.
[32] RGBl. 26/1907.

in na Štajerskem 5,79 %. Na Dunaju je bilo 30 % od vseh zaposlenih delavcev strokovno organiziranih, v Spodnji Avstriji 13 %, na Češkem 11 %, na Moravskem 14 %, na Štajerskem 17 % in na Kranjskem 6,86 %.

Največ kolektivnih pogodb so sklenili kovinarji in strojni delavci, nato pa živilski, oblačilni, gradbeni, tekstilni, lesni in usnjarski delavci. Kolektivne pogodbe so določale dolžino delovnega časa in so ga za 90 % delavcev skrajšale na 9 do 10 ur, delavske mezde so povečali za okrog 10 %, mnoge so priznale delavske obratne zaupnike in strokovne organizacije kot zastopnice delavskih interesov.

Takemu razvoju je morala slediti tudi delavska zaščitna zakonodaja, ki je ta problem rešila z novelo obrtnega reda z dne 5. februarja 1907.

Z razvojem in koncentracijo industrije je naraščalo tudi število delavstva in se koncentriralo okrog industrijskih središč. S tem je postajalo vedno bolj pereče stanovanjsko vprašanje, ki ga delavstvo samo ni moglo rešiti, niti ga niso reševali vsi podjetniki. To vprašanje je skušal reševati stanovanjsko-skrbstveni zakon z dne 22. decembra 1910.[33] Ustanovljen je bil državni stanovanjsko-skrbstveni fond za zidanje majhnih stanovanj.

Socialnopolitičnih zakonov med prvo svetovno vojno od 1914 do 1918 v tem pregledu nisem obravnaval.

Obrtni red

Poglejmo še, kakšen je bil položaj delavstva, ki ga je določala delavsko zaščitna zakonodaja v okviru avstrijskega obrtnega reda z vsemi novelami.[34] Obrt se je delila na svobodno, rokodelsko in koncesionirano (§ 1). Za tovarniška podjetja so šteli taka obrtna podjetja, kjer je v zaprtih delavnicah s stroji delalo več kot 20 delavcev in se podjetnik v tovarni osebno dela ni udeleževal; firma je morala biti vknjižena (Min. ukaz z dne 18. julija 1883, št. 22.037). Tovarniška podjetja so navadno jemali za svobodne obrti. V dvomljivih primerih je to določala deželna politična oblast ali pa ministrstvo za notranje zadeve (ukaz trg. min. z dne 8. oktobra 1885, št. 21.477).

V VI. poglavju je obrtni red obravnaval obrtno pomožno osebje. Med pomožne delavce so uvrščali pomočnike, tovarniške delavce, vajence in pomožne nižje uslužbence (§ 73).

Skrb za pomožne delavce

Vsak lastnik obrti ali podjetja je bil dolžan vzdrževati delovne prostore, stroje, orodje in naprave tako, da niso bile nevarne življenju in zdravju delavcev. Dolžan je bil zavarovati stroje in skrbeti, da so bili delovni prostori čisti, svetli, nezaprašeni, prezračeni in dovolj veliki glede števila zaposlenih delavcev. Lastniki obratov niso smeli dajati delavcem za stanovanje takih prostorov, ki bi bili zdravju škodljivi. Končno so bili dolžni skrbeti za nravnost v svojih obrtnih in stanovanjskih prostorih, če so zaposlovali delavce mlajše od 18 let ali ženske (§ 74). Izvajanje teh obveznosti so nadzirali obrtni inšpektorati.

---

[33] RGBl. 42/1911.

[34] Kralj, Obrtni red, str. 30—186.

Počitki med delom ter ob nedeljah in praznikih

Med delom je moralo biti najmanj eno uro in pol počitka. Od tega je morala odpasti ena ura za opoldne, druge pol ure pa se je lahko porazdelilo na odmor dopoldne in popoldne, vendar le samo tedaj če je trajal strnjeni delovni čas več kot 5 ur, sicer je odmor lahko odpadel (§ 74 a). Ministrska naredba z dne 27. maja 1885[35] je za določene obrti in tovarne dopuščala izjeme glede časa odmora. Zakon z dne 16. januarja 1895[36] je določal, da je moralo ob nedeljah in praznikih vse delo počivati najmanj 24 ur. Nedeljski počitek se je moral začeti najpozneje ob 6. uri zjutraj in hkrati za vse delavce (§ 75). Izjeme so veljale samo za nujna vzdrževalna dela in za vrste obratov, kjer je proizvodni proces zahteval neprekinjeno delo in so jih posebej naštevale ministrske naredbe z dne 24. aprila 1895,[37] 11. avgusta 1895,[38] 10. aprila 1897[39] in 4. maja 1898.[40] Naštetih je bilo 99 vrst obrti. Za primer naj navedem samo nekaj najpomembnejših vrst takih obratov: plavži, apnenice in cementarne, opekarne, industrija lončarskega blaga, usnjarstvo; belilnice, barvarne in tiskarne tkanin; izdelovanje papirja in lepenke, mlini, elektrarne, javna razsvetljava, plinarne itd.

Lastniki obratov so bili dolžni pomožnim delavcem in vajencem do 18. leta starosti omogočati obiskovanje obrtnih večernih in nedeljskih šol (§ 75a, 99b, § 100).

Izplačevanje mezd in odpoved

Mezda je bila obračunana in izplačana vsak teden, odpovedni rok pa je bil 14 dni (§ 77). Mezda je morala biti izplačana v gotovini. Dopustno je bilo v mezdo vračunati stanovanje, hrano, kurjavo, uporabo zemljišča, zdravila in zdravniško pomoč, če sta se delodajalec in delojemalec poprej tako dogovorila in če cena teh dobrin ni presegala nabavnih stroškov (§ 78). Prepovedano pa je bilo namesto gotovine izdajati posebne konzumne znamke (ministrski ukaz z dne 6. junija 1895, št. 8794).

Delavske knjižice

Vsi pomožni delavci so morali imeti delavske knjižice, trgovinski uslužbenci pa uradno vidirana spričevala prejšnjih gospodarjev. Brez njih jih gospodarji niso smeli sprejemati na delo (§ 79). Delavske knjižice so izdajale občinske oblasti delavčevega prebivališča (§ 80). Vanje so vpisovali delovna in učna razmerja in spričevala o sposobnosti in vedenju. Prepovedano pa je bilo vpisovati kakršnekoli opombe ali oznake, ki bi bile za delavce neugodne in bi mu škodile. V času delovnega ali učnega razmerja je delavsko knjižico hranil delodajalec. Delavske knjižice so veljale tudi kot legitimacije in potni listi za potovanje v okviru države za dobo enega leta. (Ministrska naredba z dne 14. marca 1860, RGBl. 66; 12. maja 1885, št. 12439; 23. maja 1885, št. 15861 in Fin. min. ukaz 4. novembra 1885, št. 31675).

[35] RGBl. 22/1885.
[36] RGBl. 211895.
[37] RGBl. 58/1895.
[38] RGBl. 125/1895.
[39] RGBl. 97/1897.
[40] RGBl. 76/1898.

Prenehanje delovnega razmerja

Delodajalec je lahko pomožnega delavca odpustil brez odpovednega roka v tehle primerih: če je delavec ob sklepanju delovne pogodbe prevaral gospodarja s ponarejeno delavsko knjižico; če je bil delavec nesposoben za dogovorjeno delo, pa delodajalec tega ob sklepanju pogodbe ni mogel vedeti; če se je delavec vdal pijančevanju; če je zakrivil tatvino; če je izdal poslovno tajnost; če je neopravičeno zapustil delo, ali skušal druge delavce zapeljati k neposlušnosti, uporu proti delodajalcu ali protizakonitemu dejanju; če je žalil, telesno poškodoval ali pretil gospodarju ali drugim delavcem; če je neprevidno ravnal z ognjem; če je po svoji krivdi postal nesposoben za delo, ali če je nesposobnost za delo trajala več kot 4 tedne; če je imel kakšno »nagnusno« bolezen in končno če je bil več kot 14 dni zaprt. V vseh drugih primerih delavec ni smel biti takoj odpuščen brez odpovednega roka in se tej pravici delavec tudi v delovni pogodbi ni mogel odreči. Da so se taki primeri pogosto dogajali, dokazuje že ukaz trgovskega ministra z dne 13. septembra 1889, št. 26074, ki je moral take razmere izrecno prepovedati (§ 82).

Po drugi strani pa je imel tudi delavec v določenih primerih pravico takoj zapustiti delo brez 14 dnevnega odpovednega roka. To je lahko naredil v tehle primerih: če bi nadaljnje delo škodovalo njegovemu zdravju; če bi gospodar z njim ali njegovimi svojci nasilno ravnal, ali surovo razžalil njihovo čast, ali jih navajal k nenravnemu ali protizakonitemu dejanju; če bi gospodar neupravičeno zadrževal izplačilo pogojene mezde ali bistveno kršil pogodbo in če delavčevega zaslužka sploh ne bi bil zmožen izplačati (§ 82 a).

Delavec razen v prej določenih primerih ni smel prekiniti delovnega razmerja in se je predčasna zapustitev dela štela za kazniv prekršek. Gospodar je imel pravico pomožnega delavca s pomočjo oblasti prisiliti k vrnitvi na delo za še preostali čas in zahtevati povračilo škode, ki bi jo delavec s tem povzročil (§ 85). Takega delavca ni smel sprejeti na delo noben drug delodajalec; če bi to kljub temu storil vede, bi prav tako zakrivil prestopek obrtnega reda in bi prejšnjemu delodajalcu z delavcem vred odgovarjal za škodo (§ 86). Te določbe so bile zlasti pomembne v primerih delavskih stavk. Delavske stavke in podjetniške izpore (lockoute) je obravnaval zakon z dne 7. aprila 1870.[41] Stavke so bile po tem zakonu sicer dopustne, pravno neveljavne pa bi bile vse pogodbe in dogovori med delodajalci in delojemalci, ki bi bile sklenjene pod pritiskom stavke ali izprtja. Prav tako je bilo nedopustno in kaznivo vsako oviranje dela in nasilno razširjanje dogovorov. Organizacija in razširjanje stavk je bilo torej kaznivo.

Razsodišča

Delovne in mezdne spore med delodajalci in delojemalci so reševala posebna razsodišča, ki so jih sestavljali predstavniki obeh strank (§ 87). Zakon z dne 27. novembra 1896[42] pa je te določbe razveljavil in za take spore vpeljal obrtna sodišča oziroma jih je dal v pristojnost okrajnih sodišč, če obrtnih ne bi bilo.

[41] RGBl. 43/1870.
[42] RGBl. 21/1896.

Delovni red

Vsako podjetje je moralo voditi vpisno knjigo o svojih delavcih. Vpisovati so morali podatke o imenu in priimku, starosti, domovinski občini, o občini, ki je izdala delavsko knjižico, o vstopu v podjetje, kje je bil prej zaposlen, kakšno delo ima v podjetju, o bolniški blagajni, ki ji delavec pripada in o izstopu iz podjetja. Ta zapisnik je moral biti vedno dostopen organom oblasti (§ 88).[43]

V tovarnah in takih obrtnih podjetjih, v katerih je delalo več kakor 20 delavcev v skupnih prostorih, je moral biti javno razobešen delovni red. Delovni red je moral vsebovati tele določbe: kategorizacije delavcev in opis kakšno delo imajo ženske in mladostni pomožni delavci; kako mladostni pomožni delavci obiskujejo obvezni šolski pouk; kakšen je delovni dan, začetek in konec delovnega časa in počitki med delom; kdaj se mezde obračunavajo in izplačujejo; pravice in dolžnosti nadzornega osebja; ravnanje z delavci v primeru obolenja ali poškodbe; denarne globe za prestopke delovnega reda in uporabe tega denarja, drugi odbitki pri plačah; odpovedni roki in primeri, v katerih se sme takoj prekiniti delovno razmerje (§ 88 a). Obrtne oblasti, ki so bile pristojne za potrjevanje delovnih redov, so morale paziti, da ne bi vsebovali protizakonitih določb ali neprimerno visokih denarnih kazni.

Bolniška blagajna

Bolniško zavarovanje delavcev je bilo urejeno po zakonu z dne 30. marca 1888[44] in deloma po zakonu z dne 4. aprila 1899.[45] (Ogrska je uvedla obvezno bolniško zavarovanje šele leta 1891 in ga reformirala leta 1907). Vsak delodajalec je moral zavarovati svojega pomožnega delavca. Za delavce oziroma obrtne uradnike so v smislu zakona o bolniškem zavarovanju šteli tudi vajence, volonterje praktikante in druge osebe, ki zaradi nedokončane izobrazbe niso imeli nobene ali pa le nizko plačo (§ 89). Zakon je razločeval tele vrste bolniških blagajn: okrajne, obratne, stavbinske, zadružne in društvene ter bratovske skladnice za rudarje, ki so bile osnovane že na podlagi rudarskega zakona z dne 23. maja. 1854,[46] zakon z dne 28. julija 1889[47] pa jih je reformiral. Podjetnik, ki je zaposloval več kot 100 delavcev, je lahko ustanovil obratno bolniško blagajno, če ni s tem oviral delovanja okrajne blagajne; ustanovitev je dovoljevala deželna politična oblast. Obrtne zadruge so bile dolžne ustanoviti in vzdrževati zadružne bolniške blagajne za podporo pomočnikom v primeru bolezni. Obrtni lastniki niso imeli pravice biti člani zadružne bolniške blagajne, ki je bila namenjena pomočnikom (ukaz trg. min., 4. maja 1884, št. 12.424).

Sredstva, s katerimi so zasilne bolniške blagajne (okrajne, obratne, stavbinske) pokrivale svoje stroške, so morali preskrbeti skupno delavci in podjetniki. Dve tretjini zneskov so morali prispevati delavci, eno tretjino pa delodajalci. Velikost zneska se je določala v odstotkih glede na delavčevo plačo, vendar ni smel presegati 3 % plače. Obratni uradniki z več kot 2.400 K letne plače so mo-

[43] Ministrska naredba z dne 24. decembra 1893, RGBl. 7/1894.
[44] RGBl. 33/1888.
[45] RGBl. 39/1899.
[46] RGBl. 146/1854.
[47] RGBl. 127/1889.

rali plačevati celotne prispevke sami. Delež podjetnikov se je lahko zvišal prek 1/3 oziroma so sami z večino glasov to sprejeli. Če delavci plače niso dobivali v denarju, je moral njihove prispevke poravnati podjetnik. Prispevke za bolniško blagajno so blagajnam v celoti nakazovali podjetniki, delavčeve prispevke pa nato ob izplačilu mezde delavcem odtegnili.

Bolniške blagajne so dajale denarne podpore v primeru bolezni, zdravniško oskrbo, porodniško pomoč, zdravila in po potrebi tudi zdravljenje in oskrbovanje v bolnišnici. Če je bolezen trajala več kakor 3 dni in je bil delavec v tem času nesposoben za delo, je prejemal 60 % običajne dnevne mezde. Ti prejemki so se imenovali bolnišnina. Bolnišnina se je izplačevala vsak teden za nazaj ves čas trajanja bolezni, vendar obvezno le 20 tednov. Porodnice so prejemale po porodu 4 tedne običajno 60 % hranarino. Zdravljenje v bolnici je bilo deloma časovno omejeno z dobo 4 tednov, deloma pa z zneskom oskrbnih stroškov, ki niso smeli biti večji od hranarine. Zavarovanci so imeli pravico do brezplačnih zdravil in zdravilnih pripomočkov in do brezplačne zdravniške in babiške pomoči. V primeru smrti zavarovanca je znašala pogrebnina 20-kratno povprečno dnevno zavarovano mezdo.

Osnova za izračunavanje boleznin je bila tako imenovana običajna mezda, ki pa ni bila odvisna od delavčevega dejanskega zaslužka, pač pa od njegove uvrstitve v ustrezni mezdni razred, za kar je bila odločilna delavčeva kvalifikacija oziroma vrsta zaposlitve. Blagajna je imela 5 mezdnih razredov in so v glavnem ustrezali dejanskim delavskim zaslužkom na določenem območju, zato so jih tudi imenovali »običajne mezde« (übliche Taglöhne).

Po izidu zakona o bolniškem zavarovanju delavcev so se začele priprave za ustanavljanje bolniških blagajn. V Ljubljani so bile od 25. do 29. aprila 1889 volitve delavskih in delodajalskih delegatov za občni zbor okrajne bolniške blagajne; 600 delodajalcev je dalo 43 delegatov, 2666 delavcev pa 86 delegatov. Ustanovni občni zbor je bil 2. maja 1889. Udeležba pri volitvah in na občnem zboru je bila izredno slaba. Do konca leta 1889 je bilo na Kranjskem in Spodnjem Štajerskem ustanovljenih 65 različnih bolniških blagajn s 14.921 zavarovanci 23 obratnih bolniških blagajn s 5.400 zavarovanci, 11 zadružnih bolniških blagajn s 1.290 zavarovanci in 1 društvena bolniška blagajna z 282 zavarovanci. Število zavarovancev je stalno rastlo. Samo na Kranjskem je od 13.125 zavarovancev leta 1889 narastlo na 39.743 leta 1913.[48]

Prvo leto poslovanja so imele vse bolniške blagajne na Kranjskem 22.876 goldinarjev dohodkov in 16.950 goldinarjev izdatkov in so tako prvo leto zaključili s 5.926 goldinarji presežka. Največ sredstev (33,17 %) so izplačali za boleznine in porodnine, nato za zdravnike in kontrolorje (15,20 %) in za zdravila (8,13 %). Drugi izdatki (bolnica, prevozi, pogrebnine) so bili manj pomembni (skupno 3,78 % vseh stroškov); zelo veliko sredstev je šlo za upravne stroške: 3671 goldinarjev ali 16,67 % vseh stroškov Dohodke blagajn so predstavljali obvezni prispevki (22.025 goldinarjev), globe in razno (640 goldinarjev) in obresti (221 goldinarjev). Leta 1913 pa so imele bolniške blagajne na Kranjskem že 771.737 K dohodkov in 731.080 K izdatkov. Zelo se je tudi spremenila poraba izdatkov. Močno so se povečali izdatki za boleznine in porodnine in so dosegli skoraj polovico vseh izdatkov (49,56 %), povečali so se tudi izdatki za zdravnike, zdravila

[48] Dr. Jože Bohinjec, Pol stoletja delavskega zavarovanja. Spominski zbornik Okrožnega urada za zavarovanje delavcev. Ljubljana 1938, str. 16—28.

in zdravljenje v bolnicah (od 1,25 % na 10,69 %). Glavni dohodki so se stekali od obveznih prispevkov (704.063 K), precej pa so se povečali dohodki blagajn od raznih glob (40.292 K) in nekoliko manj od obresti (27.382 K).[49]

Razdrobljenost bolniškega zavarovanja je zelo podražila njegovo izvajanje. Bolniške blagajne so bile sicer včlanjene v raznih zvezah bolniških blagajn, ki so se ujemale s teritoriji delavskih zavarovalnic zoper nezgode, sedež je bil v Trstu za Kranjsko in Primorsko in v Gradcu za Koroško in Štajersko, vendar so bile pristojnosti teh zvez zelo majhne.

Delovni čas v tovarnah

Po zakonu o noveli k obrtnemu redu z dne 8. marca 1885[50] je lahko bil delovni čas v tovarniških podjetjih največ 11 ur na dan; za obrtna podjetja delovni čas ni bil določen. Trgovinski minister pa je lahko za nekatere obrate ta čas podaljšal. Tako je ministrska naredba z dne 27. maja 1885[51] določala, da se sme delovni čas eno uro na dan podaljšati v predilnicah za svilo, tkalnicah za svilo in trakove; v bombažnih predilnicah in tkalnicah; v predilnicah ovčje volne, lanu in konoplje; v tovarnah za vrvi in motvoze; v barvarnah, tiskarnah tkanin, belilnicah in v mlinu. Te olajšave je ministrska naredba z dne 8. februarja 1886[52] podaljšala do 11. junija 1888. V podjetjih, kjer je moralo teči neprekinjeno obratovanje, je bilo dovoljeno 12 urno delo. To so bili plavži, apnenice, cementarne, opekarne, pivovarne itd. Vsako tovarniško podjetje je smelo 3 dni v mesecu podaljšati delovni čas za največ 3 ure na dan. V posebnih primerih (nujno povečanje dela, posledice elementarnih nesreč) je smela obrtna oblast prve stopnje podaljšati delovni čas za dobo treh tednov in sicer za 2 uri na dan, če je bil v tovarni enajsturni delavnik, in le 1 uro na dan, če je bil v podjetju določen dvanajsturni delavnik. Za več kot 3 tedne, največ pa za 1 leto, je smela podaljšati delovni čas deželna politična oblast.

Delo čez določeno uro je bilo treba posebej plačati.

Podaljšanje delovnega časa je bilo torej stalno (posebne vrste obratov) in občasno (posebne prilike).

Otroško, mladoletniško in žensko delo v tovarnah

Delo otrok do 14. leta starosti je urejal že dvorni dekret z dne 11. junija 1842. Zakon z dne 8. marca 1885 pa je uvedel za pomožne delavce novo starostno stopnjo 16 let. Te delavce je imenoval mladostne pomožne delavce. Otrok pred dopolnjenim 12. letom starosti niso smeli jemati na redno obrtno delo. Zaposlovanje otrok med dopolnjenim 12. in 14. letom starosti je bilo v tovarnah splošno prepovedano. Dovoljeno pa je bilo v obrti, toda le pod pogojem, če to ni škodovalo njihovemu zdravju in telesnemu razvoju in jih ni oviralo pri izpolnjevanju šolskih obveznosti; delovni čas je smel trajati največ 8 ur na dan. Dolžnost obiskovati šolo je trajalo do dokončanega 14. leta starosti; otrokom na deželi in otrokom revnih slojev v mestih se je ta obveznost lahko skrajšala, vendar so najmanj 6 let morali obiskovati šolo. Za redno obiskovanje šole so bili odgovorni

[49] Prav tam.
[50] RGBl. 22/1885.
[51] RGBl. 85/1885.
[52] RGBl. 27/1886.

starši, namestniki pa tudi lastniki tovarn in obrtnih podjetij. Ponoči (to je med 8. uro zvečer in 5. uro zjutraj) mladoletni delavci niso smeli delati, razen v industriji za izdelovanje kos, tkalnicah svile, gostilniški, krčmarski in pekarski obrti; v zadnjih dveh obrtih so smeli delati samo mladoletniki moškega spola.

Kot že rečeno, otroci pred dopolnjenim 14. letom starosti v tovarniških podjetjih niso smeli delati. Mladoletni pomožni delavci med 14. in 16. letom starosti pa so smeli v tovarnah opravljati lažja dela, ki ne bi škodovala njihovemu zdravju in ovirala njihovega telesnega razvoja.

Mladoletni pomožni delavci in ženske v tovarnah ponoči na splošno niso smeli delati. Izjeme je lahko dovoljeval trgovinski minister na predlog obrtnih in trgovinskih zbornic in v soglasju z notranjim ministrom, toda le za mladoletne delavce, ki so že dopolnili 14. leto starosti in za ženske, toda le za obrate, kjer je bilo to nujno potrebno. Te obrate je naštela ministrska naredba z dne 27. maja 1885[53] in sicer: plavži, steklarne, strojno izdelovanje čipk, papirnice, sladkorne tovarne, izdelovanje konzerv.

Če se je po podaljšanju delovnega časa delo podaljšalo prek 8. ure zvečer, to je v nočni čas, je bilo delo mladoletnim delavcem in ženskam kljub temu dovoljeno.

Zaposlovanje mladoletnih pomožnih delavcev je bilo torej precej omejeno tako glede starosti kot glede nočnega in težkega dela. Glede nočnega dela je bilo omejeno tudi zaposlovanje žensk.

Delo otrok je bil zelo pogost pojav tako v obrti kot v industriji. V industriji je bilo otroško delo zelo razširjeno predvsem v tekstilni, tobačni in kovinski ter celo v rudarstvu. O otroškem delu[53a] lahko navedemo nekaj podrobnejših podatkov. Leta 1846 je delalo v treh prvih predilnicah na slovenskem ozemlju 257 otrok pod 14. letom starosti ali 28 % vseh zaposlenih. V Ajdovščini so delali otroci od 9. do 14. leta starosti po 13 in pol ur na dan, v Ljubljani od petih zjutraj do opoldne in od enih do šestih ali sedmih zvečer, torej 13 ali 14 ur, dostikrat tudi ob nedeljah in praznikih.

Otroško delo v tovarnah je bilo oblastno sicer zabranjeno, dovoljeno je bilo le za obrti, toda kljub temu je bilo zelo močno razširjeno. Oblasti so nadzirale zaposlovanje mladoletnih delavcev in preganjale prekomerno izkoriščanje, ki bi bilo škodljivo zdravemu razvoju otrok, in so po potrebi podjetnike tudi kaznovale, če so jih zalotile pri takih prekrških. Deželna vlada je vodila resor z naslovom »otroško delo«. Za leto 1873/74 poroča, da je Predilnica in tkalnica, Šempetersko predmestje zaposlovala 23 otrok v starosti od 12 do 14 let. V podjetju so imeli organiziran šolski pouk z lastnim učiteljem. Cesarsko-kraljeva priv. bombažna predilnica in tkalnica v Ljubljani, ki je zaposlovala 360 delavcev, je imela v obratih 40 otrok. Za leto 1875/76 pa poroča, da je bil 23. septembra 1875 kaznovan direktor predilnice v Ajdovščini Mojzes Durante po paragrafu 133 obrtnega reda z 10 goldinarji, ker se je okrožni zdravnik dr. Raspet pritožil, da so otroci preobremenjeni s take vrste delom, da vidno zaostajajo v telesnem razvoju. Poročilo ima

---

[53] RGBl. 86/1885.

[53a] Arhiv Slovenije, Deželna vlada, fasc. 21 (1—4) za leta 1873/74, 1875/76, 1877; AS, arhiv Zbornice TOI fasc. 311 — popis industrije, starejši; prim. dr. Vlado Schmidt, Doneski k problemu otroškega dela v začetkih kapitalističnega razvoja na Slovenskem. Zgodovinski časopis leto X—XI, Ljubljana 1956—57, str. 122—153; Ferdo Gestrin — Vasilij Melik, Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918. Ljubljana 1966, stran 67.

datum: Postojna, 9. maja 1875. Poročilo iz leta 1877 pravi za predilnico v Ajdovščini, da dela 56 otrok iz vasi Ustje in Storje. Predilnica in tkalnica v Šempetrskem predmestju pa je zaposlovala 350 delavcev in med njimi je bilo 22 otrok med 12. in 14. letom starosti in trije celo v starosti od 11 do 12 let.

Vendar tekstilna industrija ni bila glede zaposlovanja otrok nikakršna izjema. Otroke so zaposlovale tudi druge tovarne in ista poročila, ki smo jih omenjali prej, poročajo, da so zaposlovale otroke tudi tovarna vžigalic in cigar, ki je delala v poslopju bivše cukrarne (od 800 delavcev je bilo 60 otrok), tovarna žičnikov v Šempeterskem predmestju (3 otroke), tovarna lodna Lichtenbach in kočevska steklarna bratov Ranzinger (7 otrok), tobačna tovarna v Ljubljani je od 1000 delavcev zaposlovala 100 otrok starih od 12 do 14 let, imela je organizirano šolo za svoje otroke.

Obrtni red je uravnal delo otrok in preprečeval prekomerno izkoriščanje. Prepovedal je zaposlovanje otrok mlajših od 14 let v tovarniških podjetjih, v obrti pa mlajših od 12 let. V vseh večjih obratih, ki so zaposlovali večje število otrok in mladoletnih delavcev, bi morali imeti organiziran tudi šolski pouk.

Otroško delo je bilo na splošno zelo razširjeno po vseh obratih, vendar je bilo v tekstilni industriji še prav posebno pomembno. Več kot polovica tekstilnega delavstva so bile ženske in skoraj četrtina vseh tekstilcev je bilo mladoletnih pod 14 let starosti. Tako je bilo v tekstilni tovarni v Litiji 28. februarja 1892 od 145 zaposlenih delavcev (60 moških in 85 žensk) 80 takih, ki so bili stari manj kot 16 let; v tekstilni tovarni v Tržiču je bilo v začetku leta 1892 od 138 delavcev 12 mladoletnih; v bombažni predilnici in tkalnici v Ljubljani je bilo v začetku istega leta od 169 delavcev 26 starih pod 16 let.

II. DELAVSKO ZAŠČITNA ZAKONODAJA IN USTANOVE DELAVSKE ZAŠČITE V SLOVENIJI MED OBEMA VOJNAMA

Po končani prvi svetovni vojni je na ozemlju na novo nastale Kraljevine SHS ostala v veljavi vsa stara obstoječa delavsko zaščitna zakonodaja, torej avstrijska, ogrska in srbska, dokler je ni zamenjala enotna jugoslovanska zakonodaja. Do takrat so nove razmere na področju delovnih odnosov urejale različne uredbe, ki jih je zlasti v letih 1918 do 1919 izšlo zelo veliko.

Pred čezmernim izkoriščanjem sta delavstvo varovala dva okvirna zakona: zakon o inšpekciji dela in zakon o zaščiti delavcev. Za primer bolezni, onemoglosti, starosti in smrti ter za primer nezgode pri delu je delavce varoval zakon o zavarovanju delavcev. Vsi trije zakoni so izšli hitro drug za drugim do sredine leta 1922. Izvajanje določil o zaščiti delavcev iz te zakonodaje se je zavleklo in odlagalo, prav tako nadzorovanje nad izvajanjem in spoštovanjem teh določil.

Prvi je izšel zakon o inšpekciji dela dne 30. decembra 1921,[54] ki je za vso državo enotno uredil delavsko higiensko in življenjsko zaščito v industrijskih, obrtnih, trgovskih in prometnih obratih in podjetjih. Z izidom tega zakona so prenehali veljati vsi prejšnji zakoni o inšpekciji dela, ki so urejali ta vprašanja in sicer: avstrijski zakon o obrtnem nadzorništvu z dne 17. junija 1883, ogrski zakon o obrtnih nadzornikih z dne 11. decembra 1893, naredba deželne vlade za Bosno

[54] Službene novine Kraljevine SHS št. 69/9, 28. marca 1922 (dalje navajam Sl. N.); Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 39/1922, str. 249—251 (dalje navajam Ur. list).

in Hercegovino o obrtnem nadzorništvu z dne 9. aprila 1907, srbski zakon o radnjama z dne 29. junija 1910 in uredba o inšpekciji dela ministrstva za socialno politiko z dne 21. maja 1921.[55]

Zakon o zaščiti delavcev je izšel 28. februarja 1922.[56] Urejal je delovne razmere delavcev v obrtnih, industrijskih, trgovskih, prometnih, rudniških in njim podobnih podjetjih na ozemlju kraljevine SHS. Po izidu tega zakona so prenehale veljati vse uredbe in naredbe o zaščiti delavcev in sicer:

1. uredba o delovnem času z dne 12. septembra 1919;
2. uredba o izpremembah in dopolnitvah v uredbi o delovnem času z dne 8. aprila 1921;
3. naredba, kako naj se nadzira izvrševanje predpisov uredbe o delovnem času z dne 12. septembra 1919, št. 14.619, z dne 10. marca 1921;
4. uredba o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921 (Ur. list 99/257—1921, stran 491; Sl. N. 157/1921);
5. naredba celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani glede ustanovitve državne posredovalnice za delo z dne 20. decembra 1918 (Ur. list z dne 28. decembra 1918, št. 217/28);
6. naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo z dne 14. februarja 1919 (Ur. list z dne 22. febr. 1919, št. 369/53);
7. naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo o podporah nezaposlenim z dne 30. septembra 1919 (Ur. list z dne 3. oktobra 1919, št. 679/155);
8. naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo z dne 26. septembra 1919 (Ur. list z dne 24. novembra 1919, št. 719/163);
9. banska naredba o delavskih zaupnikih z dne 18. februarja 1919, št. 1260;
10. naredba deželne vlade za Bosno in Hercegovino o uradih za posredovanje dela z dne 4. aprila 1919, št. 3168/S. P.;
11. naredba deželne vlade za Bosno in Hercegovino o podpiranju nezaposlenih delavcev z dne 13. aprila 1919, št. 3980/S. P.;
12. naredba deželne vlade za Bosno in Hercegovino o delavskih zaupnikih z dne 17. aprila 1919, št. 3440/S. P.;
13. naredba deželne vlade za Bosno in Hercegovino o ureditvi razmerja med delodajalci in delavci z dne 10. februarja 1920, št. 3326/S. P.

Zakon o zavarovanju delavcev je bil izdan 14. maja 1922 in je začel veljati 1. julija 1922.[57] Urejal je zavarovanje delavcev zoper bolezen, za onemoglost, starost in smrt in zoper nezgode, ne pa zavarovanja delavcev ob brezposelnosti. Izvajali pa so samo prvo in zadnjo točko zavarovanja. Izvajanje zavarovanja za onemoglost, starost in smrt je že zakon sam odložil do 1. julija 1925, nato so ga odlagali do septembra 1937 in v celoti nikoli ni bilo izvedeno.

Ti zakoni so predstavljali okvirno delavsko zaščitno zakonodajo. Navodila in poslovniki ter zakoni o ustanavljanju in imenovanju organov za izvrševanje nekaterih določb iz teh zakonov so izhajali mnogo počasneje in pozneje; nekateri sploh niso izšli.

Zakon o obrtih, ki je določal pomembne materialne delovne pogoje delavcev, je izšel šele 5. novembra 1931.[58] Vseboval je predpise o delovnih pogodbah po

---

[55] Sl. N. 139/1921; Ur. list 82/223 — 1921, stran 401.
[56] Sl. N. 128/XXI; Ur. list 221 — 1922.
[57] Sl. N. 117/XIX, 30. maja 1922; Ur. list 62/169, 13. junija 1922.
[58] Sl. N. 262/LXXXI; Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine št. 572/1931 (dalje navajam Sl. list).

vsebinski in formalni strani, posebne določbe za industrijska (tovarniška) podjetja in določbe o izučenju in zaščiti vajencev.

Dne 23. novembra 1934 sta izšli dve uredbi, ki sta sankcionirali posledice gospodarske krize v delovnih odnosih in sicer uredba o zmanjšanju režijskih stroškov gospodarskih podjetij in uredba o zmanjšanju režijskih stroškov denarnih zavodov pod zaščito.[59] Podjetja, ki zaradi posledic splošne gospodarske krize niso mogla kriti stroškov proizvodnje, so po tej uredbi lahko odpovedala posamične ali kolektivne službene pogodbe in znižala plače. Uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937[60] pa je bila zapoznela zakonodaja, ki naj bi kompleksno reševala mezdne odnose in eksistenčni minimum delavcev, vendar tega ni zmogla kljub navodilom bana dravske banovine za izvrševanje te uredbe z dne 15. aprila 1937[61] in odredbam bana dravske banovine z dne 31. julija 1937,[62] 30. januarja 1940.[63] in maja 1940.[64] Dne 1. novembra 1940 je ban izdal pravilnik o ustanovitvi, upravljanju in uporabljanju banovinskega sklada za izredno podpiranje delavcev in nameščencev industrijskih (tovarniških) podjetij, ki naj bi reševal grozečo krizo delavstva posameznih industrijskih vej (tekstilne) v specifičnih okoliščinah bližajoče se druge svetovne vojne.[65]

Vsa doslej našteta zakonodaja je bila splošna, urejala je delovne odnose vsega delavstva, razen posebej določenih izjem. Izhajala pa je tudi delavsko zaščitna zakonodaja, ki je urejala delovne odnose samo posameznih kategorij delavcev. Tako je naredba celokupne deželne vlade za Slovenijo z dne 18. julija 1921 urejala delovno razmerje hišnih in gospodinjskih poslov,[66] pokojninsko zavarovanje nameščencev je urejal zakon o pokojninskem zavarovanju nameščencev za Slovenijo in Dalmacijo z dne 12. maja 1922,[67] uredba z zakonsko močjo z dne 25. novembra 1926 je urejala razmerje med novinarji in lastniki listov,[68] delovne odnose v gostinskih obratih je urejala uredba o pomožnem osebju v gostinskih obratih z dne 11. maja 1937,[69] delovne odnose med vinogradniki in viničarji pa je urejala uredba o viničarskem redu, ki jo je sprejela mariborska oblastna skupščina dne 20. julija 1928 in uredba o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem z dne 13. julija 1939.[70]

1. ZAKON O ZAŠČITI DELAVCEV Z DNE 28. FEBRUARJA 1922

Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922[70a] pravzaprav ni enoten, pač pa ga sestavljajo uredbe o zaščiti delavcev, določila o organizaciji delavskih zbornic, borz dela in določbe o delavskih zaupnikih. Vsi ti sestavni deli so vsak zase

[59] Sl. N. 272/LXXI; Sl. list 745/1934.
[60] Sl. N. 33/XI; Sl. list 103/1937.
[61] Sl. N. 86/XXVII; Sl. list 262/1937.
[62] Sl. list 421, 1. avgusta 1937 in Sl. list 428, 5. avgusta 1937.
[63] Sl. list 41, 31. januarja 1940.
[64] Sl. list 194/37.
[65] Arhiv Slovenije, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.
[66] Ur. list 224/1921.
[67] Sl. N. 125/1922; Ur. list 68/190 — 1922, stran 449.
[68] Sl. N. 219/LVII; Ur. list 386/1926.
[69] Sl. N. 112/XXXIV; Sl. list 315/1937.
[70] Sl. list 338/1939.
[70a] Sl. N. št. 128, 14. junija 1922; Ur. list 74, 13. julija 1922, str. 485—492.

samostojna enota in so bili več ali manj že prej formulirani in izdani kot samostojne uredbe, tako na primer uredba o delovnem času z dne 12. septembra 1919 in uredba o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921. Prvi del zakona predstavljajo odredbe o zaščiti delavcev, drugi del pa sestavljajo določbe o organizaciji ustanov za izvajanje delavske zaščite.

Zakonodajni odbor narodne skupščine kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je na svoji XXIX. seji, ki jo je imel 14. decembra 1921 v Beogradu, sklenil, da spremeni uredbo o delovnem času z dne 12. septembra 1919 in uredbo o delavskih zbornicah z dne 21. maja in še nekatere druge uredbe in da se razglasi zakon o zaščiti delavcev. Kralj je zakon podpisal 28. februarja 1922, izšel pa je šele 14. junija 1922, torej pol leta potem, ko ga je zakonodajni odbor sprejel.

Zakon je v svojem prvem delu vseboval važne določbe za zaščito delavstva pred čezmernim izkoriščanjem pri delu. Uvedel je osemurni delavnik v industriji, higiensko-zdravstveno zaščito pri delu, zaščito žensk in otrok pri delu, odmor in nedeljski počitek in druge določbe. Vendar je zaradi izrednih razmer dopuščal izjeme, nekatere probleme pa samo načelno reševal z določbami, izvrševanje teh določb pa prepustil organom in pravilnikom, ki naj bi bili sprejeti šele v bodoče.

Otroci pod 14. letom starosti niso smeli biti zaposleni. Strokovne šole niso šteli za podjetja in za njih ta omejitev ni veljala (§ 20 zakon o zaščiti delavcev). Za vajence so mogli sprejemati najmanj 14 let stare otroke, ki so morali biti tudi fizično sposobni opravljati svoje delo, kar je moral potrditi zdravnik. Vendar so bile tudi tu izjeme. Zakon o obrtih z dne 5. novembra 1931 je v § 453 dopuščal, da se smejo sprejemati za vajence tudi nad 12 let stari otroci. Poseben problem so bili vajenci v delavnicah industrijskih podjetij in v podjetju s tovarniškim načinom proizvodnje nasploh. Otroke je pred čezmernim izkoriščanjem zaščitila konvencija o določitvi najnižje starosti za sprejem otrok na industrijsko delo.[70b] Ker je prej omenjena določba iz zakona o obrtih nasprotovala določbam konvencije, je ministrstvo za trgovino in industrijo z navodilom z dne 8. februarja 1934 določilo, da otroci pred 14. letom starosti ne smejo biti zaposleni pri industrijskih delih.

Izvajanje teh odredb je bilo obvezno. Da bi bilo možno to učinkovito nadzirati, so morali vsi lastniki podjetij voditi register vseh zaposlenih delavcev. Register je moral biti sestavljen tako, da so bili vsi zaposleni razvrščeni v skupine po starosti: do 16 let starosti, do 18 let starosti in nad 18 let starosti; pri vsakem je moralo biti oznaka rojstnega leta, koliko na dan dela, od kdaj do kdaj traja njegovo delo in kdaj je bil nadurno zaposlen. Te registre so morali imeti lastniki podjetij javno razgrnjene na lahko pristopnem in vidnem kraju v prostorih svojega podjetja (§ 21. zakona o zaščiti delavcev).

Ženam porodnicam je bilo prepovedano vsako delo za čas dveh mesecev pred porodom in dveh mesecev po porodu. Žene porodnice so imele pravico prekiniti delo 2 meseca pred porodom, če so to lahko dokazale z zdravniškim spričevalom. Dokler je trajalo bolovanje v zvezi s porodom, so imele pravico do pomoči v okviru določb zakona o zavarovanju delavcev. Porodnic, katerih bolezensko stanje bi trajalo tudi prek dveh mesecev po porodu, delodajalci niso smeli odpustiti, dokler niso popolnoma ozdravele, če bolezen ni trajala več kot 1 leto dni od poroda.

[70b] Sl. N. 95/XXV — 1927.

Lastniki podjetij so morali omogočati zaposlenim ženam materam, da so lahko ob pravem času dojile svoje otroke tudi še 20 tednov po preteku 2 mesecev po porodu, ko so morale začeti zopet delati. V tem času je moral vsak lastnik podjetja dovoljevati tem materam poleg rednega odmora še poseben odmor za dojenje otrok. Ta odmor je znašal čez vsakih 4 do 5 ur dela 30 minut, če je mati dojila otroka v svojem stanovanju in 15 minut, če ga je dojila v dečjem zavetišču podjetja. Zaradi teh odmorov se ni smel skrajševati redni odmor teh mater, niti jih niso smeli zato prikrajševati pri mezdah.

V vseh industrijskih podjetjih z več kot 100 delavci, od katerih jih je bilo vsaj 25 z majhnimi otroki, ki jih med delovnim časom delavke niso imele komu prepuščati v varstvo doma, bi morali lastniki podjetij v neposredni bližini podjetja zgraditi posebna dečja zavetišča (§ 26—29 zakona o zaščiti delavcev). Ta zavetišča naj bi varovala otroke v času, ko bi matere delale v podjetju.

V ta namen bi morali lastniki teh podjetij poskrbeti za primerne prostore in za potrebno opremo teh prostorov. Namestiti bi morali tudi potrebno osebje za oskrbovanje in čuvanje otrok. Vse stroške za ustanovitev in vzdrževanje teh zavetišč so morali trpeti lastniki podjetij sami.

Nova podjetja, za katera je bilo možno še pred ustanovitvijo vsaj približno predvidevati, da bodo med bodočimi delavkami zaposlovala vsaj 25 takih, ki bodo imele majhne nepreskrbljene otroke, so morala že ob vlogi prošnje za odobritev podjetja predložiti inšpekciji dela na vpogled in odobritev tudi načrte dečjih zavetišč.

Podjetja, ki so ob izidu zakona že obstajala in so zaposlovala potrebno število takih delavk, bi morala pričeti z ustanavljanjem dečjih zavetišč najpozneje v 6 mesecih po izidu zakona o zaščiti delavcev, torej 14. decembra 1922. Načrte za dečja zavetišča so morala predložiti pristojni inšpekciji dela v odobritev.

Od teh obveznosti je smela lastnike podjetij oprostiti pristojna inšpekcija dela, če so bila v neposredni bližini podjetja državna ali druga javna dečja zavetišča, če so se podjetniki zavezali, da bodo vse otroke svojih delavk, ki bi imele pravico do tega varstva, stalno nameščali v ta zavetišča na svoje stroške. Če pa iz kakršnegakoli razloga posamezna podjetja za varstvo otrok ne bi mogla več uporabljati državnih in drugih javnih zavetišč, so bila dolžna zgraditi lastna dečja zavetišča.

Če bi se ugotovilo, da lastniki podjetij niso vestno spoštovali in spolnjevali teh obveznosti, so sledile kazenske sankcije in sicer denarna kazen v znesku 100 do 3.000 din glede na velikost podjetja.

Sankcije za kršitev teh obveznosti so bile zelo neučinkovite. Enkratna denarna kazen je bila silno nizka in ni bila v nikakršnem razmerju glede višine investicij potrebnih za ustanovitev takega dečjega zavetišča, niti glede na stroške nadaljnjega vzdrževanja ali plačevanja oskrbnin v državnih ali drugih javnih dečjih zavetiščih. (Kazen, ki jo je moral plačati podjetnik zaradi neizpolnjevanja teh obveznosti je znašala komaj 5 dnevno oziroma največ 150 dnevno mezdo povprečnega delavca). Po vsem tem je razumljivo, da te določbe zakona o zaščiti delavcev niso zagotovile take zaščite delavske družine, kakor bi jo po vsebini zakona morale.

V arhivu inšpekcije dela[70c] ni nikjer zaslediti, da bi kolavdacijska komisija zavrnila kakšno prošnjo za odobritev obratovanja zato, ker pri tovarni niso bili

[70c] Arhiv Slovenije, arhiv banske uprave, odd. VI. — Inšpekcija dela; Arhiv IZDG, arhiv Inšpekcije dela.

zgrajeni prostori za dečje zavetišče, ali ker v načrtih ni bilo predvidenih prostorov zanje. S tem seveda še ni rečeno, da nobeno podjetje ustanov za otroško varstvo ni imelo, ali da ni kako drugače reševalo problema otroškega varstva. Kakor je marsikatero podjetje gradilo za svoje delavce stanovanja, dekliške domove, menze, ambulante, družabne prostore in druge ustanove za zadovoljevanje delavskih potreb, tako so ustanavljali tudi dečja zavetišča, vendar samo po individualni svobodni presoji podjetnikov, ki so tudi na ta način dvigali storilnost svojih delavcev. Ekonomski moment je torej odločal o tem. Tako imamo delavske kolonije ob velikih tovarnah npr. v Tržiču, Litiji in drugod. Zakonodaja je bila v teh določilih dobra, toda neučinkovita.

Zakon o zaščiti delavcev, je jamčil zaposlenemu delavstvu tudi pravico, da se sme združevati v posebna društva za zaščito svojih ekonomskih, kulturnih in materialnih koristi. Ta društva so smeli ustanavljati delavci po poklicih ali brez ozira na poklic. Smeli so jih združevati v krajevne in oblastne zveze.

V ta društva je smelo biti včlanjeno samo pomožno osebje (delavci), ki je bilo zaposleno v podjetjih, za katere je veljal zakon o zaščiti delavcev (čl. 35. zakona o zaščiti delavcev).

To so bile delavske strokovne organizacije — delavski sindikati. Izvajanje teh določil delavske zaščite v okviru te razprave ne moremo obravnavati, ker je problematika preobsežna. Omejimo se samo na interpretacijo tega člena zakona o zaščiti delavcev. Združevalna svoboda je bila zajamčena samo zaposlenim delavcem. V teh društvih so smeli biti včlanjeni le v teh podjetjih zaposleni delavci. Zakon je torej dovoljeval samo čisto profesionalna društva.

Sodelovanje pri normiranju delovnih pogojev in kontrolo nad izvajanjem prisilnih predpisov o zaščiti delavcev naj bi poleg ministrstva socialne politike in narodnega zdravja, odsekov za socialno politiko na banskih upravah in inšpekcij dela opravljali še samoupravni organi delavske zaščite: delavske zbornice, delavski obratni zaupniki in delavske strokovne organizacije. Vendar vemo, da je bilo delovanje delavskih strokovnih organizacij pogosto ovirano in prepovedano, da je bilo veliko delavskih strokovnih organizacij razpuščenih, če njihovo delovanje ni bilo v skladu z vladno politiko.

Vlogo delavskih obratnih zaupnikov je določal že zakon o zaščiti delavcev (čl. 108—119), navodila za volitve in poslovnik o delovanju zaupnikov pa je izšel šele 23. decembra 1927.[70d] Ves ta čas so v mnogih podjetjih delavski zaupniki sicer bili in delovali, vendar so podjetniki imeli možnost ovirati njihovo delo, odrekati legalnost njihovega poslovanja, jih preganjati, ovirati volitve in jim odrekati vlogo legalnih predstavnikov delavstva. V mnogih podjetjih pa delavskih zaupnikov sploh niso volili.

Za zaščito ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov vseh delavcev in nameščencev so bile ustanovljene delavske zbornice, ki so do leta 1925 poslovale kot začasne.

2. PODPIRANJE BREZPOSELNIH IN POSREDOVANJE DELA

Razvoj skrbstva za brezposelne in razvoj ustanov za posredovanje dela sta v najtesnejši medsebojni zvezi.[71] Temeljne določbe je dal zakon o zaščiti delavcev

[70d] Sl. N. 396/LXXXIII; Ur. list 3/1928

[71] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, str. 66, 289, 403; O potrebi kodifikacije delovnega prava. Beograd 1937, stran 8; Dvajset let jugoslovanskega

z dne 28. februarja 1922,[72] ki je osnoval državne borze dela kot pomožne organe ministrstva za socialno politiko. Sredstva za podpiranje brezposelnih, ki je imelo le značaj socialne oskrbe, so prvotno bremenila državo; vendar je že finančni zakon za leto 1922/23 pooblastil ministra, da sme za podpiranje brezposelnih določiti posebno doklado na delavske mezde,[73] kar je storil z naredbo z dne 7. decembra 1922.[74] Kljub dotekanju sredstev iz samoupravnega zavarovanja pa so ostale borze dela do leta 1927 državne ustanove. Z uredbo o organizaciji posredovanja dela, o dajanju neposredne podpore brezposelnim delavcem in dajanju cenenih posojil za gradnjo delavskih stanovanj z dne 26. novembra 1927, so bile dotlej državne borze dela preosnovane v javne borze dela na samoupravni podlagi.[75]

Dne 31. oktobra 1918 je dobila tudi Slovenija narodno vlado,[76] ki je ustanovila poseben oddelek (poverjeništvo) za socialno skrbstvo; v njegovo področje je po njeni naredbi z dne 6. novebmra 1918 spadalo med drugim socialno zavarovanje, »obrtno delovno pravo in varstvo vajencev« ter posredovanje dela.[77] (V naslednjih mesecih je uvedla osemurni delavnik, skrbstvo za brezposelne, posredovanje dela, inšpekcijo dela in opravila težavno delo prevedbe socialnega zavarovanja v novo državo. Z naredbo z dne 18. decembra 1918 je ustanovila v Ljubljani obrtno nadzorništvo za vse ozemlje Slovenije in pri tem napovedala, da je treba »pri vseh obratih, ki so pod nadzorstvom obrtnega nadzorništva v Ljubljani, uvesti institucijo delavskih zaupnikov, s katerimi mora biti obrtno nadzorstvo v najožjem stiku«.[78] O delavskih zaupnikih je obljubila še posebno uredbo,, ki pa žal ni izšla.)

Kot posledica končane prve svetovne vojne, ko so se nekdanji delavci vračali s front in ujetništva in zaradi neurejene proizvodnje, ki je v veliki meri zastala, se je javljala velika in pereča brezposelnost. Pri poverjeništvu za socialno skrbstvo narodne vlade SHS v Ljubljani se je osnoval oddelek za brezposelnost. Pri okrajnih glavarstvih in mestnih magistratih pa so bili po sklepu narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 5. decembra 1918 ustanovljeni evidenčni uradi za brezposelne delavce in nameščence.[79] Poverjeništvo je pozivalo vse brezposelne, naj se javijo pri teh uradnih in sporoče podatke o bivališču, domovinsko občino, poklic, zadnjo zaposlitev, plačo, datum odpusta od vojakov in kakšno delo je kdo pripravljen sprejeti.

---

delovnega prava. Slovenski pravnik 1938, št. 6; Delavsko in nameščensko pravo. Ljubljana 1933, str. 5, 21—22, 30, 210; Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 28, 33, 44, 71—84, 120—130, 184, 187; dr. Rudi Kyovsky, Učbenik delovnega prava in socialnega zavarovanja. Ljubljana 1961, str. 9, 20—21; dr. Anton Kržišnik, Zgodovina socialne politike in socialnih služb v predsocialističnih družbenih formacijah (skripta). Izdala Višja šola za socialne delavce v Ljubljani, Ljubljana 1967, str. 175, 179—183, 193—195; Filip Uratnik Naše delavstvo in naša delavska zakonodaja, Spominski zbornik Slovenije Ljubljana 1938, str. 517—523; o delovnem pravu na splošno še: dr. Boško Perić, Radno pravo. Sarajevo 1949; dr. Aleksander Baltić, Osnovi radnog prava Jugoslavije. Beograd 1961; dr. Nikola Tintić, Osnovi radnog prava, Zagreb 1955; razprave v reviji Socialni arhiv. Izdaja Središnja uparava za posredovanje rada, Beograd 1935—1940.

[72] Ur. list julija 1922, leto IV, št. 74, stran 485; 14. junija 1922, št. 122.

[73] Čl. 110 Finančnega zakona za leto 1922/23, Ur. list 105/1922, stran 717; Sl. N. 167 A, 31. julija 1922.

[74] Sl. N. št. 292, 28. decembra 1922; Ur. list št. 3/1923, str. 18—19.

[75] Ur. list 127/1927, str. 833—855; Sl. N. št. 281, 10. dec. 1927; Izvršilna naredba z dne 10 .julija 1928, Ur. list 84/1928, str. 589—596.

[76] Ur. list narodne vlade SHS v Ljubljani 4. novembra 1918, leto I, št. 1.

[77] Ur. list št. 4, 9. novembra 1918, stran 7.

[78] Ur. list št. 28, 28. decembra 1918, stran 61.

[79] Ur. list št. 20 — 1918, stran 41.

Da bi čimbolj zmanjšala rastočo brezposelnost in uravnavala delovni trg, ker je na drugi strani primanjkovalo delavcev v kmetijstvu, je narodna vlada SHS v Ljubljani z naredbo z dne 20. decembra 1918 ustanovila državno posredovalnico za delo v Ljubljani.[80] Do septembra 1919 so bile ustanovljene še 4 podružnice, ki so imele do tega časa skupno 24.390 strank in opravile le 4162 uspešnih posredovanj.[81]

Življenjsko eksistenco nezaposlenih delavcev, ki so se znašli brez sredstev za preživljanje, je bilo potrebno čimprej reševati s podporami. Ta problem je reševala naredba celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 23. decembra 1918 glede podpore brezposebnim.[82] Pravico do podpore so imeli nezaposleni delavci in nameščenci, ki so že bili zaposleni, pa so zaposlitev izgubili zaradi vojne, ali bili vpoklicani in so bili sedaj odpuščeni iz vojske.

Podpora je bila prvotno zagotovljena samo za čas od 1. januarja do 31. marca 1919, nato pa je bila podaljšana do 30. aprila 1920. Za prvo obdobje je podpora znašala: za mladoletne delavce do 18 let starosti po 1 K 20 v na dan, za ženske 2 K in za moške 2 K 50 v na dan in za vsakega nepreskrbljenega člana družine nezaposlenega (žena, otroci do 14. leta starosti) po 1 K na dan. Od podpore so odštevali vse dohodke od posestva, denarnih prihrankov in morebitnega zaslužka. Podpore so nezaposleni uveljavili pri županstvu, magistratu ali javni posredovalnici za delo v kraju stalnega prebivališča. Potrebni so bili tile dokumenti: domovinski list, potrdilo župnega urada o nepreskrbljenih svojcih, potrdilo zadnjega delodajalca, da pri njem zanj ni dela; za invalide pa potrdilo o invalidnosti. Podpore je določalo okrajno glavarstvo oziroma magistrat, izplačevali pa so jih davčni uradi občin stalnega prebivališča nezaposlenih. Podporo so izplačevali vsak teden za nazaj, za vsak dan nezaposlenosti. Davčni uradi so morali voditi evidenco izplačanih podpor in konec vsakega meseca poročati poverjeništvu za socialno skrb — oddelek za nezaposlenost.

Vlada se je zavedala težkega življenjskega položaja nezaposlenih delavcev in je izdala zelo stroga navodila glede ažurnega reševanja prošenj. Prošnje za brezposelne podpore so morale biti rešene najkasneje v treh dneh po vložitvi, pritožbe pa v 1 tednu. Zavarovala se je tudi pred zlorabami, zato se je moral vsak nezaposleni delavec, ki je prejemal brezposelno podporo, vsak teden enkrat osebno javiti v občinskem uradu, na magistratu ali pri javni posredovalnici za delo zaradi kontrole o nezaposlenosti. H kontroli so lahko pritegnili tudi delavske strokovne organizacije in organizacije delodajalcev. Če nezaposleni ne bi hotel sprejeti odkazanega dela, bi izgubil podporo.

Izvršilna naredba o izplačevanju podpor in o načinu izplačevanja je izšla 3. januarja 1919.[83] Veljavnost te naredbe je bila 24. marca 1919 podaljšana do 30. junija 1919.[84] Spremenjena je bila tudi višina podpor, ki je bila določena na 5 K na dan za vse nezaposlene brez razlike starosti in spola; k družinskim članom so bili prišteti še starši in stari starši, če so živeli v skupnem gospodinjstvu. Dne 23. junija 1919 je bila naredba zopet podaljšana do 30. septembra 1919[85] in

---

[80] Ur. list XXVIII/217 — 1918, stran 61.

[81] Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, arhiv Jugoslovanske strokovne zveze fasc. 9 (dalje navajam Arhiv IZDG, arhiv SZ).

[82] Ur. list XXVIII/218 — 1918, stran 62.

[83] Ur. list XXXI/242 — 1918, stran 72.

[84] Ur. list LXVIII/416 — 1919, stran 215.

[85] Ur. list CXI/536 — 1919, stran 378.

od 1. julija dalje se je spremenila višina podpor. Mladoletni delavci do 17. leta starosti so prejemali po 2 K na dan, vsi drugi pa po 8 K na dan. Veljavnost naredbe je bila nato podaljšana do 31. marca 1920[86] in zopet do 30. aprila 1920.[87] Te podpore so bile namenjene predvsem delavstvu, ki je bilo skoncentrirano v industrijskih središčih. Ker tega dejstva naredba ni dovolj natančno določila, je sredi aprila 1920 deželna vlada izdala okrožnico vsem okrajnim glavarstvom in občinam, v kateri pravi, »da je podpora nezaposlenim namenjena industrijskemu delavstvu, ki je delalo že pred vojno«. Dalje pravi: »Med vojno se je veliko kmečkih sinov zaposlilo v industrijskih obratih predvsem zato, da so bili oproščeni vojaške službe. Po končani vojni so seveda ti ljudje večinoma izgubili svoje delo. To kmečko prebivalstvo nima pravice do podpore; če jo je kdo dobival, jo je treba takoj ukiniti. Zato naj se prošnje rešujejo **liberalno** v mestih, industrijskih središč in revirjih (kjer je največja brezposlenost doma), pri nakazovanju podpor v kmečkih občinah je postopati **rigorozno.** Kmetijske občine naj nakazujejo delo na polju vsem nezaposlenim v svojem okolišu. Delavce naj dodelijo posameznim poljedelskim delodajalcem pod delovnimi pogoji, ki veljajo v tistem kraju. Pripominjamo, da je tudi rudarje prisiliti k takim delom. Če se delavci branijo vzeti delo, takoj ustaviti izplačevanje podpor. Če je delavec brez dela zato, ker je službo zapustil zaradi prenizke mezde, dobi podporo le v primeru, če je bila mezda nižja od podpore, ki bi jo prejel, torej manj kot 35 K na teden. Pri nakazovanju podpor mladoletnim do 16. leta starosti je rigorozno postopati.«[88]

Zakon o zaščiti delavcev z dne 18. februarja 1922 je legaliziral že obstoječe borze dela (posredovalnice za delo) kot državne ustanove za posredovanje dela. »Da se pravilno uredi delovni trg vseh vrst delavcev brez razlike spola, se ustanavljajo v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev državne borze dela in sicer 1. osrednja borza dela za vso kraljevino s sedežem v Beogradu, in 2. krajevne borze dela v vseh močnejše razvitih krajih« (§ 70 zakona o zaščiti delavcev). Naloga borze dela je bila med drugim tudi skrbeti za prehrano, stanovanje in potne stroške delavcev, če bi nastopile take potrebe. Ob stavkah ali izprtjih borze dela niso smele posredovati, dokler ni bilo stavke ali izprtja konec.

Državne borze dela so bile pomožni organi ministrstva za socialno politiko, ki je tudi finančno vzdrževalo njihovo delovanje.

Krajevne borze dela so bile pomožni organi osrednje borze dela in jih je na njen predlog ustanavljalo ministrstvo za socialno politiko. Krajevne borze dela so imele tele naloge:

1. sprejemanje prijav delavcev, ki so iskali delo, in delodajalcev, ki so iskali delavce, ter na osnovi teh prijav posredovati med delavci in delodajalci;

2. dajati podpore nezaposlenim delavcem v mejah, določenih s tem zakonom;

3. pri sklepanju delavskih pogodb dajati potrebna pojasnila in na zahtevo obeh prizadetih strank biti prisotne tudi pri sklepanju pogodb;

4. voditi pregled vseh obratov in podjetij v svojem okolišu;

5. urediti pregled o gibanju delovnega trga v svojem okolišu in pošiljati o tem poročila osrednji borzi dela;

---

[86] Ur. list 15/67 — 1920, stran 63.
[87] Ur. list 49/178 — 1920, stran 219.
[88] Arhiv IZDG, arhiv JSZ, fasc. 9.

6. proučevati vzroke nezaposlenosti v svojem okolišu in osrednji borzi dela podajati predloge za odpravljanje brezposelnosti;

7. osrednji borzi dela dajati mesečna in letna poročila o svojem delovanju;

8. izvrševati vsa naročila osrednje borze dela.

Krajevne borze dela so dajale podpore v denarju, hrani, prenočišču ali v drugi obliki nezaposlenim delavcem, ki so se pri njih javili za delo, pa ga niso mogli dobiti. Vse krajevne borze dela so smele dajati dovolilnice za polovično vožnjo na vseh državnih prevoznih sredstvih delavcem, ki so morali iskati delo v drugih krajih. Vsak delodajalec, ki je obenem odpustil več kot 5 delavcev, je moral to javiti najbližji krajevni borzi dela takoj po odpovedi. Zavarovanje delavcev ob nezaposlenosti pa ni bilo urejeno. Tudi zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 je to zavarovanje odgodil za nedoločen čas in ni bilo izvedeno.

Za uspešno delovanje in izpolnjevanje nalog, ki jih je zakon o zaščiti delavcev nalagal borzam dela, pa ni bilo dovolj sredstev, predvsem ne v državnem proračunu. V proračunu za leto 1922/23 je bilo od 6,9 milijard din skupnih rednih in izrednih izdatkov predvidenih le 2,5 milijonov dinarjev za pomoč nezaposlenim delavcem, delavskim zbornicam in Osrednjemu uradu za zavarovanje delavcev (SUZOR) za kritje upravnih stroškov, zidanje delavskih stanovanj in za odškodnino za uničene delavske domove.[89]

Država je sprejemala zakonske predpise o podpiranju nezaposlenega delavstva in želela s temi zakonskimi ukrepi, kakor tudi z drugo delavsko zaščitno zakonodajo, pred inozemstvom pokazati, da izpolnjuje priporočila čl. 389 versajske mirovne pogodbe, da svojo delavsko zakonodajo usklajuje s konvencijami mednarodne konference dela v Washingtonu iz leta 1919, v Genovi iz leta 1920 in v Ženevi iz leta 1922.[90] Delavsko zaščitna zakonodaja je bila dejansko napredna in naprednejša od delavske zakonodaje v mnogih gospodarsko razvitejših državah. Toda te zakonodaje niso izvajali. Dejansko je bilo za preprečevanje nezaposlenosti in za pomoč nezaposlenim delavcem v stari Jugoslaviji narejenega zelo malo.

Že konec leta 1922 se je država na osnovi čl. 110 finančnega zakona za leto 1922/23 osvobodila obveznosti dajanja pomoči nezaposlenim delavcem in celo obveznosti vzdrževati javne borze dela in ta bremena prevalila samo na delavce in delodajalce.

Minister za socialno politiko je dobil pooblastilo, »da sme zaradi zbiranja potrebnih sredstev za podpiranje nezaposlenih delavcev, za ustanavljanje delavskih zavetišč in za plačevanje potnih stroškov delavcev, ki iščejo delo, vsem delodajalcem in delavcem, ki spadajo pod odredbe zakona o zavarovanju delavcev, odmeriti posebno doklado, ki se pobira istočasno in na isti način kakor prispevek za zavarovanje delavcev zoper bolezni«.[91]

Na osnovi teh pooblastil je minister za socialno politiko dr. Gregor Žerjav dne 7. decembra 1922 izdal naredbo o pobiranju in uporabljanju prispevkov za borze dela.[92] Tedenski prispevek za borze dela je znašal 1,8 % enodnevne zavarovane mezde. Ta prispevek se je pobiral na enak način in obenem s prispevki za bolniško zava-

---

[89] Ur. list 105/324 — 1922, str. 711731; dr. Nikola Vučo, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934. Beograd 1968, stran 29.

[90] Socialni arhiv. Beograd 1935, stran 49; dr. Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 31. julija 1922.

[91] Čl. 110 finančnega zakona za leto 1922/23, Ur. list 105/1922, str. 717, Sl. N. 167 A, 1936, stran 32; dr. Nikola Vućo v op. 18 navedeno delo, stran 124.

[92] Sl. N. št. 292, 28. decembra 1922; Ur. list št. 3/1923, str. 18—19.

rovanje. Polovico prispevka je moral plačati delodajalec (podjetnik), polovico pa delavec. Celotni znesek je moral Osrednjemu uradu za zavarovanje delavcev nakazati podjetnik, smel pa je nato delavčev prispevek delavcu odtegniti ob izplačilu mezde. Višina prispevka se je določala po mezdnih razredih. Za delavca, katerega mezda je bila nižja od mezde, določene v I. mezdnem razredu, je moral plačati vse prispevke podjetnik sam in delavcu za to ni smel ničesar odtegniti pri plači.

Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu je pričel s 1. januarjem 1923 po svojih krajevnih organih pobirati prispevke za borze dela. Za svoje stroške pri manipulaciji in pobiranju prispevkov je smel zato odtrgovati 7 % pobranih prispevkov.

Od letnih čistih dohodkov in prispevkov za borze dela se je 2/5 sredstev stekalo na poseben račun kot prihranek za zavarovanje nezaposlenega delavstva v primeru krize. Iz ostalih 3/5 teh sredstev pa se je ustanovil poseben sklad za borze dela pri državni hipotekarni banki v Beogradu. 37,2 % sredstev se je torej stekalo v poseben sklad za rezervo ob morebitni gospodarski krizi, 55,8 % pa v sklad za borze dela. 7 % sredstev je odtegnil Osrednji urad za zavarovanje delavcev v Zagrebu za svoje stroške pri zbiranju prispevkov. O uporabi vseh sredstev je odločal socialni minister.

Zato so ležala vsa ta sredstva, ki so se z leti nabirala, neizkoriščena vse do leta 1928, ko jih je takratni minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar na osnovi pooblastil v čl. 281 finančnega zakona za leto 1927/28 razdelil na »fond za posredovanje dela in neposredno podpiranje brezposelnih delavcev« in na »fond za dajanje cenenih posojil za zidanje delavskih stanovanj«.[93]

Od leta 1923 do leta 1928 je bilo iz naslova prispevkov za borze dela zbranih 53,628.883 din. Ta denar je bil z uredbo socialnega ministra razdeljen takole: fond za posredovanje dela in neposredno podpiranje brezposelnih delavcev je dobil 25,304.250 din ali 47 % sredstev, fond za dajanje cenenih posojil za zidanje delavskih stanovanj pa 28,324.633 din ali 53% sredstev. Večji del zbrane vsote za neposredno pomoč brezposelnim delavcem je bil porabljen za administracijo borze dela, toda le 3,023.955 din za pomoč brezposelnim.[94]

Pomoč nezaposlenim delavcem je bila v skromnih denarnih zneskih, ki so jih dobivali nezaposleni delavci kot podpore, v hrani v javnih delavskih kuhinjah in prenočiščih v tako imenovanih delavskih azilih, ki jih je bilo zelo malo, pa so bile zato tudi usluge te vrste zelo skromne. Razen tega so brezposelni delavci v določenih okoliščinah lahko uživali še ugodnost polovične vožnje, če so iskali zaposlitev v drugem kraju. To pomoč so uživali samo nezaposleni delavci, ki so bili prijavljeni na borzah dela kot brezposelni. Večina nezaposlenih delavcev pa se pri borzah dela ni prijavljala, ker vanje ni imela zaupanja. Ta sistem administrativnega reševanja problema brezposelnosti brez zadostnih denarnih sredstev se je pokazal za neuspešnega.

Uspešnost poslovanja borze dela pri posredovanju dela nezaposlenim delavcem od 1924 do konca leta 1927, ko je bila organizacija borze dela reformirana, prika-

---

[93] Ur. list 127/1927, stran 853; Sl. N. št. 281, 10. decembra 1927.

[94] Socijalni arhiv. Beograd 1935, stran 50; prim. dr. Nikola Vućo v op. 18 navedeno delo, stran 127.

zujejo poročila osrednjega odbora za posredovanje dela, sestavljena na osnovi poročil krajevnih borz dela. Te podatke prikazuje tabela:[95]

Posredovanje dela javnih borz dela

Leto	Ponudba delovne sile	Povpraševanje po delovni sili	Uspešno posredovanje dela
1924	49.019	20.215	16.740
1925	68.316	28.150	18.682
1926	113.058	19.465	14.353
1927	127.448	16.838	14.125

Odstotek uspešnih posredovanj dela je stalno padal. Medtem ko so borze dela leta 1924 posredovale zaposlitev 34 odstotkom prijavljenih nezaposlenih delavcev, leta 1925 27,3 %, so leta 1926 posredovale zaposlitev le še 12,6 odstotkom nezaposlenih delavcev in leta 1927 11,8 %. Če te rezultate primerjamo še s podatki iz leta 1919, ko je bilo 17 % uspešnih posredovanj, vidimo, da se je po letu 1925 uspešnost borz dela pri posredovanju dela poslabšala celo v primerjavi s prvim letom poslovanja.

Slabi rezultati službe posredovanja dela in zaščite brezposelnih delavcev so privedli vlado do sklepa, da reformira ustanove borz dela.

V tem smislu je minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar na osnovi pooblastil v čl. 281 finančnega zakona za leto 1927/28 izdal 26. novembra 1927 uredbo (pravilnik) o organizaciji posredovanja dela, dajanja neposredne podpore brezposelnim delavcem in dajanje cenenih posojil za zidanje delavskih stanovanj.[97] Izvšilno naredbo pa je 10. julija 1928 izdal minister za socialno politiko Čedo Radović.[98]

Ta izvršilna uredba je glede razdelitve denarnih sredstev na omenjena dva fonda bistveno spremenila Gosarjevo uredbo. Gosar je očitno vsiljeval fond za zidanje stanovanj, saj mu je namenil 90 % vseh že zbranih sredstev in 55 % tekočih, ki bi se od 1. januarja 1927 dalje zbirala od prispevkov za borze dela. Novi minister za socialno politiko Čedo Radović pa je razdelil sredstva drugače. Glede razdelitve že zbranih sredstev ni mogel menjati ničesar, ker so bila le-ta že razdeljena, pač pa je tekoče prispevke za borze dela od 1. januarja 1927 dalje vse namenil fondu za neposredno podpiranje brezposelnih delavcev. Dohodkov od prispevkov za borze dela je bilo okrog 10 milijonov din na leto.

Novi predpisi so v mnogočem spremenili organizacijo borz dela, kakor jih je bil postavil zakon o zaščiti delavcev. Javne borze dela niso bile več organ socialnega ministrstva, ampak je bila organizacija borz dela postavljena na samoupravno podlago. Uprava je bila sestavljena na paritetni osnovi; polovico članov upravnega odbora je bilo imenovanih na predlog delavskih zbornic, polovica pa na predlog delodajalskih. Organizirane so bile na sedežih delavskih zbornic in teritorialna pristojnost se je krila s teritoriji delavskih zbornic. »Za posredovanje dela vsem vrstam delavcev in za reguliranje delovnega trga v kraljevini Srbov, Hrvatov in

[95] Završni račun javnih borzi rada i Centralnog odbora za posredovanje rada za 1924, 1925, 1926 i 1927 god. — Navajam po dr. Nikola Vućo, Agrarna kriza u Jugoslaviji, stran 126 op.

[97] Ur. list 127/1927, str. 853—855; Sl. N. št. 281, 10. decembra 1927.

[98] Ur. list 84/1928, str. 589—596.

Slovencev se ustanavljajo na sedežih delavskih zbornic javne borze dela z osrednjo borzo dela v Beogradu kot svojo centralo.« Bivše državne borze dela in borze dela, ki so bile že ustanovljene, so postale sedaj javne borze dela ali njihove podružnice. Javne borze dela so postale bivše državne borze dela v Beogradu, Zagrebu, Sarajevu, Splitu, Novem Sadu in v Ljubljani; javna borza dela v Ljubljani je imela še podružnici (ekspozituri) v Mariboru in Celju. Javne borze dela so imele tele naloge: 1. izravnavanje ponudbe in povpraševanje po delovni sili; 2. podpiranje brezposlenih delavcev po določilih te uredbe v mejah razpoložljivih sredstev; 3. posredovanje dela prek izseljenskega komisariata ali inozemskih ustanov za posredovanje dela in 4. vodenje statistike o gibanju delovnega trga.

Naloge borz dela so ostale v bistvu iste, spremenila se je le organizacija. Javne borze dela so sestavljali: upravni odbor, ravnateljstvo in administracija. Upravni odbor je bil vrhovni organ uprave javnih borz dela in je bil sestavljen iz 7 članov in 7 namestnikov; predsednika upravnega odbora je imenovalo ministrstvo za socialno politiko, po dva člana pa oblastni odbor, delavska zbornica in okrožni urad za zavarovanje delavcev.

Vrhovni organ vseh javnih borz dela v državi je bil centralni odbor za posredovanje dela s sedežem v Beogradu, ki so ga sestavljali 3 člani: delegat ministrstva za socialno politiko, predstavnik centralnega tajništva delavskih zbornic in predstavnik zveze industrijcev. Kot pomožni administrativni organ centralnega odbora je bila ustanovljena osrednja borza dela, ki je imela tele naloge: 1. izvrševati administrativne posle centralnega odbora; 2. bila je glavni regulator posredovanja dela v državi; 3. znanstveno obdelovati vprašanja posredovanja dela; 4. voditi centralno statistiko o gibanju delovne sile v državi; 5. skrbeti za zaščito domačega delavstva v inozemstvu; 6. vzdrževati zveze z mednarodnim uradom dela v Ženevi in z drugimi podobnimi organizacijami v inozemstvu.

Denarna sredstva, ki so jih imele na voljo javne borze dela, so bili tekoči in vsi že zbrani prispevki za borze dela. Prej smo že ugotovili, koliko se je tega denarja nabralo in kako je bil razdeljen. Povedali smo, da sta se pri Državni hipotekarni banki v Beogradu ustanovila dva fonda in sicer: 1. fond za posredovanje dela in neposredno podpiranje brezposelnih delavcev in 2. fond za dajanje cenenih posojil za zidanje delavskih stanovanj.

Neposredne podpore brezposelnim delavcem so bile tele: 1. denarna dnevna podpora za vzdrževanje eksistence; 2. potna podpora za odhod v kraj, kjer bi se zaposlili, ali pa povratek domov; 3. enkratna podpora; 4. podpora v naravi.

Do denarne dnevne podpore, ki je znašala največ 10 din na dan in po 3 din na dan za ženo in vsakega otroka, je imel delavec pravico, če je bil najmanj 7 dni brezposeln in ponujenega dela ni odklonil, če je bil v zadnjem letu najmanj 4 mesece zavarovan zoper bolezen in plačeval prispevke za borze dela, če ni imel nobenih drugih dohodkov, ki bi mu zadoščali za življenje, in šele po 5 dneh, ko se je pri borzi dela prijavil, da je brezposelen. Brezposelne podpore so plačevali največ 6 tednov v enem letu.

Potna podpora je znašala polovično vožnjo III. razreda na državnih železnicah ali ladjah do namembnega kraja, vendar samo v primeru, če je obstajala verjetnost, da bo delavec v navedenem kraju dobil zaposlitev, če je bil povratek domov iz zdravstvenih razlogov nujno potreben, ali če se je delavec vračal k svoji družini, ki bo skrbela za njegovo nadaljnje vzdrževanje.

Enkratne podpore so dajali brezposelnim delavcem v skrajni sili največ dvakrat na leto. Te podpore so znašale največ do 150 din za delavca in po 30 din za vsakega nepreskrbljenega otroka (do 14. leta starosti ali če se je šolal do 18. leta starosti).

Podpore v naravi so bile v obliki brezplačnega prenočišča in hrane kot popolno ali delno nadomestilo za denarno podporo.

Cenena posojila za zidanje delavskih stanovanj so bila namenjena za zidanje delavskih hiš v važnih gospodarskih središčih. Ta stanovanja naj bi prešla v last posameznih delavcev ob čim ugodnejših amortizacijskih pogojih. Posojila so lahko dobila samoupravna telesa in delavske zadruge, te pa so potem že zgrajena stanovanja, ali pa kredite oddajale posameznim delavcem ali pa skupinam delavcev. Kredite je odobravalo in dodeljevalo ministrstvo za socialno politiko.

Iz tega fonda je dobila posojilo Delavska zbornica v Ljubljani, da bi v svoji palači zgradila večje število cenenih delavskih stanovanj. Dalje so bila odobrena posojila občinam Maribor, Zagreb in Sarajevo. S temi sredstvi so bile zgrajene delavske kolonije v vseh teh mestih. Za 18,370.849 din, kolikor je bilo razdeljenih posojil, je bilo zgrajenih 219 delavskih hišic s 411 stanovanji.[99] Velika gospodarska kriza je to dejavnost zavrla.

Tako se je tik pred gospodarsko krizo 90 % v 4 letih zbranih sredstev iz delavskih prispevkov za borze dela, ki bi ob gospodarski krizi lahko služila kot rezerva za podpore brezposelnim delavcem prelilo v gradbeno proizvodnjo. Seveda so bila ta sredstva investirana v trajno korist, niso pa služila najpotrebnejšim delavcem v bedi brezposelnosti, za kar so bila prvotno namenjena.

Z razvojem in razširitvijo delovnega trga so se razvile tudi privatne borze dela. Razvile so se kot pridobitna obrtna podjetja, ki so posredovala delo za plačilo. Ustanove za posredovanje dela so imele tudi razne delodajalske korporacije, stranke, delavske ustanove, delavska društva, podporna, dobrodelna in kulturna društva. Delovanje teh privatnih borz dela je urejala naredba ministra za socialno politiko o privatno-profesionalnih borzah dela z dne 12. junija 1928.[100]

Borze dela, ki bi imele značaj pridobitnega obrtnega podjetja, po uredbi niso smele obstajati. Borze dela pa, ki niso imele obrtnega značaja, so smele obstajati poleg javnih borz dela. Prvenstvo za posredovanje dela so imele javne borze dela, njihove podružnice in ekspoziture.

Za borze dela, ki niso imele obrtnega značaja, so šteli vse, ki niso poslovale zaradi zaslužka. Služiti so morale socialnim, kulturnim ali dobrodelnih namenom in imeti možnost koristno izvrševati svojo nalogo (razpolagati z zadostnimi denarnimi sredstvi in prostori). Značaj socialnih, kulturnih ali dobrodelnih borz dela so imele po tej uredbi ustanove samoupravnih oblasti, ustanove javnih delavskih in delodajalskih korporacij, ustanove delavskih društev za zaščito svojih ekonomskih, kulturnih in moralnih koristi in ustanove podpornih, dobrodelnih in kulturnih društev, ki jim je bilo posredovanje dela glavni namen ali eden glavnih namenov.

Ustanavljati so se mogle tudi profesionalne borze dela, za posredovanje dela delavcem določenih poklicev.

---

[99] Socijalni arhiv, glasilo Osrednjega urada za posredovanje dela. Beograd 1935, str. 47 in 52.

[100] Ur. list št. 225, 7. julija 1928 in št. 239, 14. julija 1928.

Vse te privatne borze dela so spadale pod nadzorstvo upravnega odbora teritorialno pristojne javne borze dela.

Niso pa bile po tej uredbi dovoljene borze dela, ki bi služile povsem ali predtežno koristim političnih strank.

Tudi novi zakon o obrtih z dne 5. novembra 1931[101] je vseboval določbe o privatnih birojih za posredovanje dela in služb.

Poslovanje privatnih birojev za posredovanje dela je dajalo mnogo slabše rezultate kot javne borze dela. Tudi obseg poslovanja je bil manjši in je obsegal komaj 10 % poslovanja javnih borz dela. Pri privatnih uradih za posredovanje dela se je prijavilo okrog 25.000 delavcev na leto, delo pa je tem uradom uspelo posredovati le 8 % prijavljenih delavcev.[102] Ti uradi so nudili samo usluge posredovanja dela, niso pa nudili nikakršnih brezposelnih podpor delavcem, ki jim niso mogli posredovati dela.

Obseg poslovanja javnih borz dela se je od leta 1927 zelo povečal; tudi uspešnost pri posredovanju dela je naraščala vse do leta 1930, ko je začela zopet upadati. Povečana dejavnost in uspehi javnih borz dela pa niso bili rezultat reorganizacije v letih 1927 in 1928, pač pa novega oživljanja in vzpona gospodarstva. To dokazuje posredovanje dela po letu 1930, ko se je začela gospodarska kriza. Ta gibanja lepo prikazuje tabela o posredovanju dela, ki so ga opravile javne borze dela v Jugoslaviji od leta 1928 do 1934:

Posredovanje dela javnih borz dela 1928—1934[103]

Leto	Ponudba delovne sile	Povpraševanje po delovni sili	Uspešno posredovanje dela	% uspešnosti posredovanja
1928	139.382	37.584	25.701	18,4 %
1929	188.233	62.594	41.617	22,1 %
1930	150.939	56.923	44.872	28,4 %
1931	168.322	55.598	43.685	26 %
1932	272.282	45.677	38.917	14,3 %
1933	309.354		35.321	11,4 %
1934	300.952		25.592	8,5 %

Tabela vsebuje število delavcev, ki so bili pri javnih borzah dela prijavljeni in so iskali zaposlitev; število prostih delovnih mest, ki so jih gospodarska podjetja pri javnih borzah prijavila in so zanje pri njih iskala delavcev; število delavcev, ki so jim javne borze dela posredovale zaposlitev; in končno odstotek prijavljenih delavcev, ki so jim javne borze dela posredovale zaposlitev.

Število delavcev, ki so iskali zaposlitev prek javnih borz dela je naraščalo do leta 1929, ko je doseglo 188.233, nato je leta 1930 padlo za četrtino in je znašalo 150.939, leta 1931 je začelo zopet naraščati kot posledica ekonomske krize in leta 1933 doseglo število 309.354. Število prostih delovnih mest, za katera so podjetniki iskali delavcev prek javnih borz dela, je prav tako naraščalo do leta 1929, ko je doseglo 62.594, nato pa je ves čas padalo; leta 1930 je padlo za 10 %.

[101] Sl. N. 262/LXXXI — 1931; Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 572—1931 (dalje navajam Sl. list).

[102] Dr. Nikola Vućo, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934. Beograd 1968, stran 242; Radnička zaštita br. 12, 1. decembra 1932, stran 360 — navajam po dr. Nikoli Vućo, stran 242 op.

[103] Socijalni arhiv. Beograd 1935, strani 52.

leta 1932 pa za 20 % in je znašalo samo še 45.677. Število uspešnih posredovanj je naraščalo do leta 1930. Odstotek delavcev, ki so jim javne borze dela posredovale zaposlitev je naraščal do leta 1930, nato pa je začel padati in se je leta 1932 s 14,3 % približal letu 1926 in nato še padal in leta 1934 dosegel 8,5 %

Pri javnih borzah dela se brezposelni delavci niso prijavljali samo zato, da bi jim ta nudila uslugo posredovanja dela, pač pa tudi zato, da bi pri njih uveljavljali pravico do brezposelne podpore. Zato števila delavcev, ki so se prijavljali pri javnih borzah dela, ne smemo jemati samo kot število nezaposlenih delavcev, ki prek njih želijo dobiti zaposlitev, pač pa število nezaposlenih delavcev, ki so imeli pravico do brezposelne podpore, če jim borze dela niso pravočasno preskrbele nove zaposlitve. Javne borze dela niso bile edini in obvezni posredovalec dela, pač pa edina ustanova, ki je bila dolžna podpirati brezposelne delavce (neobvezno so to opravljali tudi delavski sindikati in razna podporna društva). Veliko število delavcev je iskalo in našlo zaposlitev mimo javnih borz dela. To dokazujejo tudi številke prijav in posredovanj pri javnih borzah dela. Tako je bilo na primer leta 1931 pri javnih borzah dela prijavljenih 168.322 nezaposlenih delavcev. Javne borze dela so tekom leta posredovale delo samo 43.085 delavcem. Nezaposlenih bi torej ostalo do konca leta 124.637, vendar poročilo centralnega odbora za posredovanje dela z dne 3. marca 1932 navaja, da je ob koncu leta v evidenci ostalo le 14.502 delavca, ostalih 110.135 pa je med letom odpadlo, bodisi da so dobili zaposlitev mimo posredovanja javnih borz dela, bodisi da so zahtevo po posredovanju dela opustili potem, ko so izrabili brezposelno podporo (6 tednov) in še naprej ostali brez zaposlitve, kar je bilo v razmerah gospodarske krize najverjetneje.

To trditev dokazuje tudi primerjava številk o uspešnem posredovanju dela in številu delavcev, ki so jim javne borze dela nudile brezposelne podpore. Medtem ko je bila uspešnost javnih borz dela pri posredovanju dela v letih 1930 in 1931 še zadovoljiva, saj so posredovale delo 28,4 % do 26 % vseh delavcev, ki so se prijavili pri njih, so leta 1930 nudile brezposelno podporo 45.494 delavcem in leta 1931 66.187 delavcem. Leta 1932 pa je uspešnost pri posredovanju dela zdrknila na 14,3 %, število delavcev, ki so prejemali brezposelno podporo pa je narastlo na 147.669 in leta 1933 celo na 168.190.

Težišče delovanja javnih borz dela se je s tem preneslo od *posredovanja* dela na *podpiranje* brezposelnih. To kažejo tudi denarna sredstva, ki so jih javne borze dela porabile za podporo brezposelnim delavcem. Medtem ko so leta 1930 izplačale 3,408.584 din brezposelnih podpor, so jih leta 1931 že 5,101.575 din, naslednja leta se je ta vsota podvojila — leta 1932 10,319.275 din, leta 1933 10,686.234 din in leta 1934 11,323.900 din.[104]

Že po prvem letu krize je postalo jasno, da razpoložljiva denarna sredstva javnih borz dela ne bodo zadoščala za pokrivanje zahtev po brezposelnih podporah, do katerih so imeli delavci pravico. Zato je izšla v letih 1932 in 1933 vrsta novih uredb in dopolnitev o organizaciji dela javnih borz dela, ki so imele namen zboljšati poslovanje in povečanje denarnih sredstev, s katerimi bi razpolagale.

Že s finančnim zakonom za leto 1932/33, ki je bil sprejet 25. marca 1932[105] je dobilo ministrstvo za socialno politiko in narodno zdravje v čl. 51 pooblastilo,

---

[104] Socijalni arhiv Beograd 1935, stran 52; prim. dr. Nikola Vućo, Agrarna kriza u Jugoslaviji 1930—1934. Beograd 1968, stran 251.

[105] Sl. list 28/1932, str. 561—577; Sl. N. št. 70/XXIX/195, 26. marca 1932.

da sme zvišati obvezne tedenske prispevke delavcev in delodajalcev za borze dela na 3,6 % enodnevne zavarovane mezde in podaljšati pravico do brezposelne podpore od 6 tednov na 8 tednov v enem letu. Na osnovi tega pooblastila je minister za socialno politiko in narodno zdravje Ivan Pucelj izdal dne 2. aprila 1932 uredbo o zvišanju tedenskih prispevkov za borze dela na 3,6 % enodnevne zavarovane mezde.[106] Zvišani prispevki so se začeli pobirati s 1. aprilom 1932.

Sledile so tudi nekatere organizacijske spremembe v ureditvi javnih borz dela. Z uredbo z dne 19. aprila 1932[107] je bila pri ministrstvu za socialno politiko in narodno zdravje ustanovljena Osrednja uprava za posredovanje dela, ki je namesto prejšnjega Centralnega odbora za posredovanje dela in prejšnje osrednje borze dela v Beogradu prevzela funkcijo osrednjega organa javnih borz dela v kraljevini Jugoslaviji. Še bolj podrobne spremembe v organizaciji organov za posredovanje dela so določale uredbe ministra za socialno politiko in narodno zdravje Ivana Puclja: uredba z dne 17. julija 1932,[108] uredba z dne 31. decembra 1932[109] in uredba z dne 30. maja 1933.[110] Posredovanje dela je bilo sedaj takole organizirano:

Samoupravni organi javne službe za posredovanje dela so bili:
a) centralni odbor za posredovanje dela in njegovo predsedstvo,
b) upravni odbor javnih borz dela in njihova ravnateljstva.

Upravni organi javne službe za posredovanje dela pa so bili:
a) osrednja uprava za posredovanje dela kot osrednji upravni organ za javno posredovanje dela v kraljevini Jugoslaviji;
b) javne borze dela (centrale);
c) podružnice javnih borz dela in
d) ekspoziture javnih borz dela.

Vsa ta poplava uredb in organizacijskih sprememb pa ni prinesla brezposelnim delavcem nobenih koristi. Brezposelnim delavcem je prinesla edino korist uredba z dne 31. decembra 1932, ki je brezposelne podpore podaljšala od 6 tednov na 8 tednov.

Vse te administrativne spremembe glede posredovanja dela niso prinesle nikakršnih koristi. Brezposelnost se je v letih 1932 do 1935 večala, posredovanje dela pa je bilo vse težje zaradi vedno večjega prijavljanja nezaposlenih, ki so iskali zaposlitev na eni strani, in vedno manjšega števila prostih delovnih mest, za katera so podjetniki iskali delavce na drugi strani. Kot smo že ugotovili, so ustanove javnih borz dela vse bolj prevzemale vlogo podpiranja nezaposlenih delavcev, osnovna naloga in vloga teh ustanov, to je posredovanje dela in urejanje »tržišča delovne sile«, uravnavanje ponudbe in povpraševanja na tem področju, pa je vse bolj prehajalo v ozadje. Uspehi dela teh ustanov so se začeli meriti s količino razdeljenih brezposelnih podpor in številom podpirancev.

Tako stanje je odražala tudi uredba z dne 15. decembra 1935, ki se je glasila uredba o preskrbovanju nezaposlenih delavcev in nameščencev.[111] Uredba je razširila mrežo javnih služb za posredovanje dela in obvezala tudi občine, da sodelujejo v tem sistemu. Podrobno je bilo urejeno vprašanje pomoči brezposelnim

[106] Sl. list 31/1932, stran 626; Sl. N. št. 85/XXXVII/247, 13. aprila 1932.
[107] Sl. list 51/1932, str. 865—866; Sl. N. št. 135/LXII/406, 16. junija 1932.
[108] Sl. list 64/1932, str. 965—968; Sl. N. št. 138/LXXI/472, 13. julija 1932.
[109] Sl. list 32/1933, str. 493—494; Sl. N. št. 53/XV/154, 8. marca 1933.
[110] Sl. list 52/1933, str. 709—712; Sl. N. št. 126/XXXIV/363, 8. junija 1933.
[111] Sl. N. št. 302/1935, stran 1093; Socijalni arhiv. Beograd 1935, str. 168—201.

delavcem. Ves ta sistem je bil razširjen in spopolnjen še z uredbo o preskrbovanju nezaposlenih delavcev, ki jo je 25. novembra 1937 izdal minister za socialno politiko in narodno zdravje Dragiša J. Cvetković na osnovi pooblastila tč. 12. § 87 finančnega zakona za leto 1937/1938.[112]

Ta uredba je po izidu nadomestila vse prejšnje uredbe in pravilnike o posredovanju dela in pozneje ni prišlo več do bistvenih sprememb v tovrstni zakonodaji.

Od 1932 do 1935 je bilo v Jugoslaviji 24 ustanov javnih borz dela in sicer: 6 central, 7 podružnic in 11 ekspozitur. V Sloveniji je bila centrala v Ljubljani, podružnica v Mariboru, ekspoziture pa v Celju in Murski Soboti.

Z uredbo z dne 15. decembra 1935 se je sistem ustanov za posredovanje dela razširil; občine so bile pritegnjene kot pomožni organi javne službe za posredovanje dela. Dne 30. marca 1938 je bilo v Jugoslaviji 41 ustanov javne službe za posredovanje dela in sicer: 6 javnih borz dela na sedežih delavskih zbornic (Beograd, Novi Sad, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Split), 7 podružnic, 16 ekspozitur in 12 poverjeništev. V Sloveniji je bila javna borza dela v Ljubljani, ki je imela podružnico v Mariboru, ekspozituri v Celju in Murski Soboti in poverjeništvo v Kranju.[113]

Zadnja uredba z dne 25. novembra 1937, ki je urejala posredovanje dela, je dovoljevala tudi obstajanje obrti za posredovanje dela, to je privatno-profesionalne borze dela ali zasebne pisarne za posredovanje dela in službe, ki so opravljale to delo zaradi zaslužka. Ustanovitev in poslovanje takih obrti je dovoljeval ban po predhodnem zaslišanju pristojne javne borze dela. Poslovale so lahko samo v krajih, kjer ni bilo javnih ustanov za posredovanje dela. Položiti so morale varščino v znesku od 2.000 do 10.000 din, kar je bilo odvisno od velikosti kraja, kjer je bila privatna obrtna borza dela ustanovljena. Višina pristojbine za posredovanje dela ni smela biti večja od 10 % pogojne mesečne plače delavca, ki mu je privatna borza dela posredovala delo.[114]

Če na koncu povzamemo ves razvoj in vlogo borz dela vidimo, da je bila njihova vloga pri posredovanju dela vidnejša in pomembnejša v letih gospodarskih konjunktur in manj uspešna ter manj vidna v letih krize in gospodarskega zastoja. Da je bila njihova vloga pri neposrednem materialnem podpiranju brezposelnih delavcev pomembna in vidna v prvem letu po prvi svetovni vojni v času obnavljanja gospodarstva, pozneje pa je bila manjša in je ponovno postala pomembna v letih gospodarske krize, ko je tovrstna dejavnost borz dela skoraj popolnoma prevladala.

Na splošno je bila vloga javnih borz dela, kakor koli so že bile organizirane, dvojna: posredovanja dela in podpiranje brezposelnih delavcev. Ti dve dejavnosti sta bili med seboj v obratnem sorazmerju. Čim večja je bila uspešnost javnih borz dela pri posredovanju dela, tem manj pomembna in manjša je bila njihova vloga in pomen pri neposrednem materialnem podpiranju brezposelnih delavcev. In obratno, čim manj uspešno so mogle javne borze dela posredovati zaposlitev, tem več dela in večja sredstva so morale posvetiti neposrednemu materialnemu podpiranju brezposelnih delavcev.

Po drugi strani pa je bil uspeh posredovalne vloge borz dela vseh vrst, tako javnih kot privatnih (neobrtnih in obrtnih) odvisen od povpraševanja po delovni

---

[112] Ur. list 15/1938, str. 137—160; Sl. N. št. 1/I/6, 1. januarja 1938.
[113] Sl. list 38/1938, stran 470; Sl. N. št. 78/78XXVI/192, 7. aprila 1938.
[114] Uredba o preskrbovanju nezaposlenih delavcev, § 118, Sl. list 15/1938, stran 154.

sili, torej od vzpona ali od zastoja gospodarskega razvoja. Država bi tu lahko uspešno posredovala samo z velikimi javnimi deli. Teh pa zaradi pomanjkanja denarja v državnem proračunu ni bilo veliko. V letih največje gospodarske krize je bil v ta namen na voljo kredit v višini 50 milijonov dinarjev, kar pa ni moglo bistveno vplivati na sistem reševanja brezposelnosti.

V prvih letih obstoja nove države v razmerah posledic prve svetovne vojne, je breme podpiranja nezaposlenih delavcev prevzela država. Ta sredstva pa je začela že leta 1920 občutno krčiti in konec leta 1922 je breme podpiranja brezposelnih delavcev v celoti prevalila na ramena delavcev in delodajalcev. Sistem posredovanja dela in podpiranje brezposelnih delavcev je postavila na načelo samovzdrževanja. Državne borze dela so bile sicer organ ministrstva za socialno politiko, vendar so dobivale sredstva, s katerimi so razpolagale, predvsem iz prispevkov od delavskih mezd.[115]

Od 1. januarja 1923 do 1. aprila 1932 je znašal prispevek za borze dela 0,3 % delavskih zavarovanih mezd (1,8 % enodnevne zavarovane mezde na teden ali 5 % od 36 % prispevka za bolniško zavarovanje). Plačevali so ga polovico delavci, polovico pa delodajalci. Pobiral se je skupaj in na isti način kot prispevek za bolniško zavarovanje. S to prispevno stopnjo so prispevki za borze dela znašali povprečno po 10 milijonov dinarjev na leto. Ta sredstva so v glavnem zadoščala za skromno delovanje javnih borz dela v letih gospodarskega vzpona. Zaradi strogih meril pri podeljevanju brezposelnih podpor in skromnega podpiranja brezposelnih delavcev, so sredstva celo preostajala in omogočila nastajanje rezerve. Ta sredstva so bila leta 1928 razdeljena v sklad za zidanje delavskih stanovanj.

Z začetkom gospodarske krize, s povečanjem brezposelnosti in povečanjem števila brezposelnih delavcev, ki so imeli pravico do brezposelnih podpor, javne borze dela s tekočimi prispevki, brez rezerv in dotacij, niso bile več kos pritisku zahtev po brezposelnih podporah.

Minister za socialno politiko je videl rešitev v povečanju prispevne stopnje in jo je 2. aprila 1932 zvišal za 100 %. Prispevek za borze dela je odslej znašal 0,6 % delavskih zavarovanih mezd (3,6 % enodnevne zavarovane mezde na teden ali 10 % od 36 % prispevka za bolniško zavarovanje). Pravega učinka s tem ni dosegel, ker se s podvojitvijo prispevne stopnje denarna sredstva javnih borz dela niso podvojila zaradi zmanjšanja števila zaposlenih in zavarovanih delavcev

---

[115] Sredstva, ki so bila predvidena v državnem proračunu za pomoč brezposelnim delavcem so znašala:

1920/21	550.000 din	1928/29	150.000 din
1922	550.000 din	1929/30	175.000 din
1922/23	800.000 din	1930/31	150.000 din
1923/24	500.000 din	1931/32	130.000 din
1924/25	400.000 din	1932/33	130.000 din
1925/26	400.000 din	1933/34	100.000 din
1926/27	150.000 din	1934/35	100.000 din
1927/28	150.000 din	skupaj	935.000 din
skupaj	3,500.000 din		

in kredit 10 milijonov din, ki je bil razdeljen brezposelnim delavcem kot izredna pomoč.

V 15-ih letih so ta sredstva z izrednim kreditom vred znesla 14,435.000 din. Nasprotno so prispevki od delavskih mezd, ki so jih plačevali pol delavci pol delodajalci, nanesli v razdobju 1923—1934, torej v 12 letih, 147,439.178 din. Socijalni arhiv. Beograd 1935, stran 53.

in zaradi globalnega znižanja delavskih mezd v času gospodarske krize. Tudi 50 milijonov izrednega kredita, ki ga je država naknadno odobrila za leto 1932/33 za podpiranje siromakov, nezaposlenih delavcev in za izvrševanje javnih del, ni zadostovalo za uspešno reševanje brezposelnosti in podpiranje brezposelnih delavcev. Od te vsote je bilo 10 milijonov din namenjenih za neposredno podpiranje nezaposlenih delavcev, 5 milijonov din za prehrano siromakov in 35 milijonov din za izvrševanje javnih del. Na Slovenijo je za podpiranje nezaposlenih delavcev prišlo 1,8 milijonov din, za prehrano siromakov 0,4 milijonov din in za izvrševanje javnih del 4 milijone dinarjev.[116] Za pomoč brezposelnim delavcem so prispevale tudi banske uprave in delavske zbornice. Dravska banovina je v proračunu za leto 1932/33 določila 120.000 din za prehrano brezposelnih delavcev, mestna občina ljubljanska pa je v ten namen odobrila leta 1931 200.000 din, leta 1932 pa 400.000 din; enake vsote je odobrila tudi Delavska zbornica v Ljubljani. Vendar vsa ta sredstva niso zadostovala. Večjih dotacij s strani države ni bilo in v letih 1933/34 še teh ne, ker je le-ta varčevala pri vseh postavkah in pri izdatkih ministrstva za socialno politiko še prav posebej. V navodilih za sestavljanje finančnega zakona za leto 1933/34 je bilo pod točko V. rečeno, da morajo biti »predmet posebnega varčevanja pomoči, podpore, štipendije, darila, subvencije in vsi podobni izdatki, ki niso osnovani na preciznih zakonskih ali pogodbenih obveznostih države. Ti izdatki morajo biti znižani na najnižje zneske. Če bo ministrstvo za finance zvedelo, da predlagani izdatki te vrste niso dovolj opravičeni in obrazloženi, jih bo izpustilo iz proračuna«.[117]

Namesto kompleksnega reševanja brezposelnosti in podpiranja brezposelnih delavcev je država to vlogo v celoti prepustila borzam dela samim. Te so reševale ta problem v mejah svojih zmogljivosti in pravico do brezposelnih podpor omejevale z različnimi pogoji. Predvsem so pravice izhajale iz članstva pri javnih borzah dela, to je od dolžine trajanja bolniškega zavarovanja delavca — sistem čakalne dobe (karenčna doba). Karenčna doba je čas trajanja članstva, v katerem je moral delavec plačati določeno število prispevkov, po katerem je pridobil pravico do podpore.

Po uredbi o ureditvi borz dela z dne 26. novembra 1927 je delavec pridobil pravico do brezposelne podpore po 4 mesečnem plačevanju prispevkov za borze dela v zadnjem letu, brezposelna podpora je trajala največ 6 tednov na leto. Pravico do podpore je dobil delavec tudi, če je imel v zadnjih dveh letih pred nastopom brezposelnosti vsaj 8 mesecev zaposlitve in je plačeval prispevke za borze dela. Po uredbi z dne 31. decembra 1932 je bilo moči brezposelno podporo podaljšati do največ 8 tednov. Seveda, če je delavec izpolnjeval še vse druge pogoje.

Brezposelna podpora je bila kratkotrajna in nizka. Znašala je lahko največ do 1/3 mezde, ki bi jo delavec prejemal, če bi bil redno zaposlen. Ta sistem se je pokazal za neustreznega v primerih dolgotrajne brezposelnosti, kakršna je bila v času gospodarske krize. Popraviti ga je skušala uredba z dne 25. novembra 1937. Sistem čakalne dobe je ostal še naprej in bil celo podrobneje izdelan. Obračunska doba je bila 2 leti od dne prijave brezposelnosti nazaj (ali točneje 737 koledarskih dni). Trajanje redne podpore je bilo odvisno od dolžine članstva v obračunski dobi in ni moglo biti daljše od 26 tednov. Na vsakih 200 dni članstva (8 mesecev) je imel delavec pravico do 4 tednov redne brezposelne podpore. Če pa je imel

[116] Sl. list 3/1933, str. 26—27.
[117] Sl. list 47/1933, stran 822.

delavec v zadnjih 2 letih 12 mesecev nepretrganega članstva, je lahko dobival podporo še 6 tednov (skupaj 10 tednov) in če je članstvo trajalo 14 mesecev v zadnjih dveh letih še 14 tednov redne podpore (skupaj torej 24 tednov). Če je bil delavec najmanj 5 mesecev prijavljen kot nezaposlen pri javni borzi dela, je imel pravico do brezposelne podpore še 2 tedna (skupaj 26 tednov).

Podpore so bile osebne brez družinskega dodatka in podpore z družinskim dodatkom. Družinski dodatek ni bil več odvisen od števila nepreskrbljenih družinskih članov, pač pa je bil pavšalen. Višine brezposelnih podpor so bile razdeljene v tri skupine. V prvo skupino so sodile brezposelne podpore, ki so jih prejemali delavci od III. do VIII. mezdnega razreda in so znašale 60 din na teden oziroma 70 din z družinskim dodatkom; v drugi skupini so delavci od IX. mezdnega razreda v primeru brezposelnosti prejemali 90 din na teden oziroma 110 din z družinskim dodatkom ter v tretjo skupino, kamor so sodile podpore, ki so jih prejemali delavci XII. mezdnega razreda in so znašale 120 din na teden oziroma 150 din z družinskim dodatkom. Brezposelne podpore so znašale sedaj 65 % rednih zavarovanih mezd. Družinske doklade so znašale od 14,3 do 20 % osebnih podpor in so rastle od nižjih mezdnih razredov k višjim.

Zgradbe javnih borz dela

Do leta 1928 je bilo stanje delavskih azilov (zatočišč), kuhinj in delovnih prostorov javnih borz dela zelo skromno oziroma nezadostno. Zakon o zaščiti delavcev je sicer zahteval, da morajo občine skrbeti za ustanavljanje delavskih azilov in kuhinj za nezaposlene delavce, toda več ali manj je pri tem tudi ostalo, delavskih zavetišč pa kljub temu ni bilo.

Leta 1928 so začeli graditi zgradbe delavskih zavetišč v Beogradu. Z 10 milijoni din kredita so zgradili tri stavbe: moško delavsko zavetišče s 300 posteljami, žensko zavetišče s 100 posteljami in otroško zavetišče s 100 posteljami. V delavskih azilih so bile tudi kopalnice in delavska kuhinja ter poslovni prostori javne borze dela s čakalnicami za brezposelne delavce. Leta 1929 so začeli graditi azil v Sarajevu. Zgrajena je bila velika polkrožna stavba, v kateri so bile skoncentrirane poslovalnice javne borze dela, velike čakalnice, delavske kuhinje, javno kopališče z moderno desinfekcijo obleke in azil za moške in ženske. Iz sredstev službe za posredovanje dela je bil zgrajen tudi delavski azil v Novem Sadu. V Zagrebu so iz sredstev javne borze dela in delavske zbornice zgradili najprej manjši delavski azil s 100 posteljami, ker to sploh ni zadostovalo, so začeli leta 1935 graditi novo štirinadstropno zgradbo v središču mesta. V vrsto manjših domov javnih borz dela je sodil delavski dom v Banjaluki. V Somboru in Osijeku so adaptirali staro občinsko stavbo in jo preuredili v manjši azil. Na Sušaku je bila zgrajena ljudska kuhinja in poslovalnica javne borze dela v neposredni bližini pristanišča in železniške postaje. Delavsko izseljeniški dom (azil) je bil zgrajen na vzpetini med tedanjima lukama Baroš in Martinščico. V Splitu je bil poleg ljudske kuhinje zgrajen še Delavski dom kralja Aleksandra. V tem domu so bili prostori delavskega azila za moške in ženske, vajenski dom in poslovalnice javne borze dela.[118]

[118] Socijalni arhiv, Beograd 1935, stran 41—44.

V Sloveniji so bili zgrajeni domovi javnih borz dela v Ljubljani, Kranju, Celju in Mariboru. V Kranju in Celju so bile v ta namen adaptirane stare zgradbe, v Ljubljani pa je bil Delavski dom monumentalna zgradba, ki je bila kombinacija delavskega azila in delavskega hotela. V zgradbi so bile tudi poslovalnice borze dela. V Mariboru je bil zgrajen delavski dom manjše velikosti.[119]

Leta 1935 so začeli graditi delavske azile še v Murski Soboti, Celju, Mostarju, Tuzli, Slavonskem Brodu, Karlovcu, Subotici in Skoplju.[120]

Delavski azili, kjer so brezposelni delavci in delavci na poti do nove službe dobili najosnovnejše zavetišče, bodisi v velikih čakalnicah ali prenočiščih v skupnih spalnicah, so bili bolj ali manj skromno urejeni le v 22 večjih mestih, kar je bilo za vso državo ob času velike brezposelnosti vsekakor premalo.

Zakon o zaščiti delavcev je sicer zahteval, da morajo občine skrbeti za ustanavljanje delavskih zatočišč in kuhinj za brezposelne delavce, ker pa te niso imele niti sredstev niti potrebnega razumevanja za te probleme, je tudi to breme padlo na rame javnih borz dela in s tem na delavske mezde. Osrednja uprava za posredovanje dela je do leta 1935 odobrila 60 milijonov din posojil posameznim občinam za izgradnjo zgradb borz dela. Poleg tega so javne borze dela že same investirale v zgradbe borz dela 23 milijonov din. Ta posojila so bila dolgoročna na 25 let in najpogosteje brezobrestna, če pa so bile predpisane minimalne obresti, jih je Osrednja uprava odstopala v korist vzdrževanja teh zgradb. Oskrba v delavskih zavetiščih je bila namreč brezplačna, poslovanje javnih borz dela pa se je tako in tako vzdrževalo s prispevki od delavskih mezd. Poslovalnice javnih borz dela v vsej Jugoslaviji so leta 1935 imele 110 uradnikov in uslužbencev.[123]

3. INŠPEKCIJA DELA

Ustanovitev inšpekcije dela je povezana z industrijsko revolucijo in revolucionarnimi spremembami v proizvajalnih odnosih, ko so morale države neomejeno izkoriščanje delavcev v obdobju prvobitne akumulacije kapitala omejiti z uvajanjem delavsko zaščitne zakonodaje, in sicer najprej zaščite otrok, mladoletnikov in žensk, pozneje pa se je zaščita raztegnila na vse delavstvo, ne glede na spol in starost. Delavski razred se je moral od vsega začetka nenehno boriti, da bi sprejete zakone tudi resnično izvajali. Zato se je hkrati s pojavom prvih delavsko zaščitnih zakonov pojavila tudi zahteva po posebnem organu, ki bi skrbel, da bi se ti zakoni tudi v resnici izvajali in pravilno uporabljali. Ta vloga je bila poverjena posebni instituciji obrtnih inšpektorjev. Najprej je bila ta institucija ustanovljena v Angliji in sicer leta 1833. Pozneje, z razvojem kapitalizma in pod pritiskom delavskega gibanja so morale Angliji slediti tudi druge države in sprejeti zakone o uvedbi obrtnih inšpektoratov in sicer Nemčija 21. junija 1869, Danska 13. maja 1873, Francija 2. junija 1874, v ZDA je bila zvezna država Massachusset prva, ki je leta 1876 sprejela sličen zakon, Švica 23. marca 1877, Avstrija

[119] Isto, stran 45.
[120] Isto, str. 41—46.
[123] Isto, str. 49—58.

17. junija 1883 in Ogrska šele 11. decembra 1893 in še to samo za večja industrijska podjetja.[124]

Pod pritiskom delavskega gibanja in vplivom pozitivnih rezultatov delavske zaščitne zakonodaje se je področje inšpekcije dela stalno širilo. Versajska mirovna pogodba je uredila delovanje inšpekcije dela tudi v mednarodnem merilu in obvezovala vse podpisnice pogodbe na dolžnost, da ustanovijo inšpekcijo dela in razvijejo njeno dejavnost. Mednarodna organizacija dela, ki je bila ustanovljena leta 1919, je med obema vojnama izdala več priporočil o organizaciji in dejavnosti inšpekcije dela. To delo je nadaljevala tudi po drugi svetovni vojni. Po njenih priporočilih in konvencijah se naloge inšpekcije dela delijo v glavne in stranske. Med glavne naloge sodi:

a) zagotovitev izvajanja zakonskih predpisov glede delovnih razmer in zaščite delavcev pri izvrševanju njihovega poklica, zlasti izvajanje predpisov o trajanju delavnika, mezdah, varnosti pri delu, higieni, o zaposlitvi otrok, mladoletnikov in izvajanju drugih predpisov, ki so s tem v zvezi in nadziranje pravilne uporabe teh predpisov;

b) dajanje informacij in tehničnih navodil delodajalcem in delojemalcem o sredstvih, s katerimi bi najučinkoviteje zagotovili izvajanje zakonskih predpisov;

c) opozarjanje pristojnih oblasti na pomanjkljivosti in zlorabe, ki niso posebej predvidene v obstoječih zakonskih predpisih.[125]

Poleg teh glavnih nalog, bi smele inšpekcije dela prevzeti tudi druge naloge, če s tem ne bi bilo ovirano izvrševanje glavnih nalog.

V kapitalističnih državah je inšpekciji dela namenjena važna vloga pri preprečevanju socialnih konfliktov.

V splošni revolucionarni situaciji ob koncu prve svetovne vojne je bila buržoazija tudi pri nas prisiljena sprejeti vrsto socialnopolitičnih ukrepov, da bi pomirila revolucionarno razpoloženo delavstvo. Narodna vlada v Ljubljani je že 6. novembra 1918 ustanovila oddelek za socialno skrbstvo, v naslednjih mesecih uvedla osemurni delavnik, skrbstvo za brezposelne, posredovanje dela, inšpekcijo dela in druge socialne politične ukrepe. Z naredbo z dne 18. decembra 1918 je pristojnosti bivšega obrtnega nadzorništva za Kranjsko razširila na vse ozemlje Slovenije in pri tem napovedala, da je »pri vseh obratih, ki so pod nadzorstvom obrtnega nadzorništva v Ljubljani, uvesti institucijo delavskih zaupnikov, s katerimi mora biti obrtno nadzorstvo v najožjem stiku«. O delavskih zaupnikih je obljubila še posebno uredbo, ki pa žal ni izšla.

Ob svojem nastanku je bila stara Jugoslavija glede zakonodaje o inšpekciji dela (obrtnega nadzorništva) razdeljena na pet različnih področij: 1. Srbija; 2. Črna gora; 3. Bosna in Hercegovina; 4. Hrvatska, Slavonija in Vojvodina; 5. Slovenija in Dalmacija.[126]

Srbski zakon o radnjama z dne 29. junija 1910 je predvideval ustanove gospodarskih inšpektorjev z zelo širokim delokrogom in velikimi pravicami. Vendar so balkanske vojne in prva svetovna vojna prekinile ta razvoj še preden so inšpekcije dela pričele s poslovanjem.

---

[124] Dr. Rudi Kyovsky, 70 let inšpekcije dela na slovenskem ozemlju. Socialistična misel, leto II., Ljubljana 1953, str. 695—702.

[125] Prav tam, str. 768—774.

[126] Izveštaj inšpekcije rada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1920, Beograd 1921. Poročilo je napisal osrednji inšpektor dela ing. M. Alojzij Štebi.

Črna gora še sploh ni poznala službe inšpekcije dela, ker gospodarske razmere v tej deželi še niti niso zahtevale take delavske zakonodaje.

V Bosni in Hercegovini je bilo osnovano obrtno nadzorništvo v Sarajevu z uredbo pokrajinske vlade z dne 9. aprila 1907. Organizacija te službe je bila izvedena po zgledu Slovenije in Dalmacije. Ena sama inšpekcija za tako obširno področje pa je bila premalo in je bilo poslovanje neučinkovito.

Na Hrvatskem, v Slavoniji in Vojvodini je veljal madžarski zakon z dne 11. decembra 1893. Po tem zakonu so bile ustanove inšpekcije dela pristojne za nadziranje samo večjih industrijskih podjetij (strojni pogon in več kot 20 zaposlenih delavcev).

V Sloveniji in Dalmaciji je veljal avstrijski zakon z dne 17. junija 1883 o uvedbi obrtnih inšpektoratov. Naloga teh inšpektoratov je bila nadziranje izpolnjevanja predpisov o čuvanju zdravja in življenja delavcev v delavnicah in tovarniških stanovanjih, predpisov o zaposlovanju delavstva, delovnem času in počitku med delom, predpisov o delovnih redih, delavskih knjižicah in izplačevanju delavskih zaslužkov in predpisov o vajencih. Obrtni nadzorniki so imeli pravice v vsakem času pregledati podjetja, delavnice in delavska stanovanja, zaslišati podjetnike in delavce in posredovati v vseh sporih med delavci in delodajalci. Vodili so evidenco o vseh stavkah in mezdnih gibanjih. Razen tega so obrtni nadzorniki (inšpektorji dela) sodelovali v komisijah za dovoljevanje gradnje tovarniških in vseh obratnih prostorov in dajali mnenja in navodila glede nadaljnje uporabe teh prostorov.

Delokrog obrtnih nadzornikov je bil v Sloveniji širši in njihove pravice in pristojnosti večje kot v drugih pokrajinah na področju stare Jugoslavije. Tudi dejansko poslovanje obrtnih nadzorništev je bilo v Sloveniji najbolje urejeno. Z uredbo z dne 7. maja 1911[127] so bili sedeži teh inšpektoratov ustanovljeni v Ljubljani, Celovcu, Gradcu in Zadru.

Takoj po vojni in prvo leto obstoja nove države, so v stari Jugoslaviji poslovale samo tri inšpekcije dela in sicer v Ljubljani, Sarajevu in Splitu.

Meseca maja 1919 je bila v Zagrebu konferenca, ki jo je sklicalo ministrstvo socialne politike, da bi proučili najvažnejše socialno politične zakone, tako o osemurnem delovnem dnevu, delavskih zbornicah, ustanovah za posredovanje dela in podpiranje nezaposlenih in obrtnem nadzorništvu. Na konferenci so sodelovali zastopniki podjetnikov, delavcev in pokrajinskih vlad. Že na tej konferenci je bilo sklenjeno, naj se vse ustanove obrtnega nadzorstva iz vse države združijo pod eno upravo. Ministrstvo socialne politike je državo razdelilo na 18 nadzorniških okrožij z osrednjo inšpekcijo v Beogradu in 21. aprila sklenilo naj ta nadzorništva začnejo s poslovanjem. Do leta 1921 je bilo vsega 12 inšpekcij dela, ki so poslovale na osnovi starih pokrajinskih predpisov.[128]

To je bila prva doba vzpona vloge in pomena inšpekcije dela, ki jo je omogočila takratna objektivna politična situacija. Ta polet pa je moral nujno trčiti ob stvarnost buržoazne reakcije, ki je tedaj že prešla v ofenzivo in 30. decembra 1920 sprejela obznano in 2. avgusta 1921 zakon o javni varnosti in redu v državi. V tem razdobju je za razvoj inšpekcije dela veliko naredil ing. Alojz Štebi, ki je postal prvi inšpektor osrednje inšpekcije dela. Pozneje je odločno branil socialnopolitične pridobitve delavskega razreda in kritiziral buržoazijo in njeno ravnanje

[127] RGBl. 119/1911.
[128] Glej op. 126.

nasproti delavstvu. V poročilu inšpekcije dela za leto 1921 je navajal: »Uvodoma moramo podčrtati zelo škodljive posledice obznane in zakona o javni varnosti in redu v državi od 2. avgusta 1921 za poslovanje inšpekcije dela... Ta zloraba ni samo ovirala delavski razred, kar bo razvidno iz sledečih poročil inšpekcij dela, temveč je mnoge inšpekcije dela ovirala pri njihovem rednem delu. Mnogi podjetniki in obrtniki so se s pomočjo obznane skušali osvoboditi pregledov njihovih delavnic, pri čemer so se posluževali klevete, da so razglašali inšpektorje in njihove pomočnike za komuniste. To je imelo za posledico dolgotrajne preiskave in celo neupravičene odpuste pomožnih organov, kar ima za posledico, da inšpekcija dela ne opravlja svoje dolžnosti, kakor bi morala. V Srbiji so vsako inšpekcijo dela, ki je kakorkoli intervenirala v korist delavca, ki bi pripadal komunistični grupi, razglasili za komunistično in zahtevali, da ji je treba prepovedati nadaljnje delo... Z obznano ni bil dosežen samo razpust komunističnih in protidržavnih organizacij, kar je edino bilo želeti, temveč je žal bilo prizadetih tudi na tisoče nedolžnih delavcev na ta način, da so jih odpuščali brez razloga ter jim odtrgovali mezdo. Delodajalci so se izgovarjali, da so tisti delavci komunisti oziroma da pogodbe, sklenjene s sindikalnimi organizacijami komunističnega značaja, več ne veljajo. V tem času so sabotirali vse zakonske predpise o zaščiti; odpustili so delavske zaupnike, niso več spoštovali osemurnega delavnika, znižali so mezde. Delavstvo, ki je pred obznano iskalo svoje pravice pri sindikalnih organizacijah, se je znašlo pred zaprtimi vrati; delavstvo, ki je v brezposelnosti iskalo podporo svojih organizacij, je našlo prazne blagajne, čeprav je dolgo vrsto let plačevalo mesečne prispevke v te namene...«[129] To so bile ugotovitve šefa osrednje inšpekcije dela takratne Jugoslavije, objavljene pa so bile v uradnem besedilu letnega poročila, ki ga je izdalo ministrstvo socialne politike in je bilo poslano tudi na Mednarodni urad dela v Ženevi. Kljub uradno ugotovljenim in publiciranim dejstvom, da delodajalci izrabljajo politično preganjanje delavstva v svojo korist, za večje izkoriščanje delavstva, za neizpolnjevanje delavsko zaščitne zakonodaje in preganjanje delavcev, ki so se borili za boljše delovne razmere, vlada ni storila ničesar, da bi to početje preprečila. Štebija je zamenjal nov inšpektor, ki je z vsem aparatom končno moral izvrševati politiko, ki jo je inšpekciji dela namenila buržoazna vlada. Osrednji inšpektor dela je leta 1922 postal ing. Suda Alfred.[130]

V zakonodajnem odboru se je ob sprejemanju zakona o inšpekciji dela razvila huda obravnava proti inšpekciji dela, napadili so celo uvedbo osemurnega delavnika, vso delavsko zaščitno zakonodajo in druge socialnopolitične ukrepe. Nasprotovanje in obtoževanje je bilo tolikšno, da se je moral Vekoslav Kukovec, ki je bil takrat minister za socialno politiko, braniti, češ da ni bil nikdar socialni minister, temveč minister za socialno politiko, da je bil buržuj in meščanski minister, da je ob svojem nastopu našel zakone, ki so jih sprejele meščanske vlade ter da niso niti sam niti njegovi inšpektorji zakrivili zločina, če so te zakone uporabljali. V takem ozračju je razumljivo, da je bil osnutek zakona tako redigiran, njegova določila pa tako neučinkovita, da ga je buržoazija lahko sprejela.[131] Poleg neučinkovitosti za izvajanje določb, ki jih je vseboval že sam zakon o inšpekciji

[129] Izveštaj inšpekcije rada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1921. Beograd 1922, str. 6—7.

[130] Izveštaj inšpekcije rada kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1922, Beograd 1923

[131] Glej op. 125.

dela z dne 30. decembra 1921, je vlada onemogočala uspešno delovanje ustanov inšpekcije dela in poseganje inšpektorjev dela v gospodarstvo še s personalnimi spremembami, stalno zmanjševala število inšpektorjev, zmanjševala denarna sredstva za njihovo delovanje, krčila področje inšpekcije in končno obremenjevala njihove službe še s stranskimi nalogami, ki so inšpektorjem dela onemogočale, da bi se posvetili svojim glavnim nalogam, kot bomo videli iz nadaljnjega razvoja.

Uredba o inšpekciji dela z dne 21. maja 1921[132] je postavila enotno osnovo za poslovanje te službe. Osrednja inšpekcija dela je postala poseben oddelek ministrstva za socialno politiko. Ta uredba je bila na seji zakonodajnega odbora dne 6. decembra 1921 spremenjena in je 30. decembra 1921 izšla kot zakon o inšpekciji dela.[133]

Zakon o inšpekciji dela je določal, da se pri ministrstvu za socialno politiko ustanavlja inšpekcija dela za neposredno nadzorstvo o izvrševanju zakonov, uredb in pravilnikov, ki se tičejo delavske socialne in življenjske zaščite v industrijskih, obrtnih, trgovskih in prometnih obratih in podjetjih. Nadzorstvo državnih železniških podjetij ni spadalo v območje inšpekcije dela, prav tako ne nadzorstvo v rudarskih podjetjih.

Inšpekcija dela se je delila na osrednjo inšpekcijo dela, na oblastne in specialne inšpekcije dela. Osrednja inšpekcija dela je bila izvrševalna oblast ministrstva za socialno politiko; glavni inšpektor dela je bil referent ministra za socialno politiko. Oblastne inšpekcije so bile neposredni izvrševalni organi inšpekcije dela; bile so pod nadzorstvom osrednje inšpekcije dela. Ozemlje države je bilo razdeljeno na 10 inšpekcij dela.

Naloga oblastnih inšpekcij dela je bila nadzorovati izvrševanje predpisov, zakonov in uredb delavske zaščite. Oblastni inšpektor je imel velike pravice in dolžnosti in sicer nadzirati vse naprave, potrebne za zaščito delavčevega življenja in zdravja tako v delavnicah kot v stanovanju; nadzirati ali so delavci pravilno zaposleni; nadzirati delovni čas, dovoljevati podaljšano delo; kontrolirati delavska pravila in potrjevati nova delavska pravila; nadzirati pravilno vodenje plačilnih knjig; nadzirati pravilno zaposlovanje vajencev in mladoletnih delavcev, njihovo pravilno izučenje in obiskovanje obrtnih šol in tečajev; proučevati položaj delavcev v delavnicah in podjetjih, njihove mezde in način njihovega življenja na sploh; preiskovati vzroke mezdnih sporov med delodajalci in delojemalci, posredovati pri teh sporih, če bi to zahtevala ena od prizadetih strank; voditi točno statistiko o stavkah, mezdnih sporih in o kolektivnih odpovedih dela delavcem (izprtje — locout); proučevati vzroke nezgod in voditi statistiko o nezgodah; kontrolirati delo delavskih zaupnikov ter ščititi njihove pridobljene pravice.

Organ oblastne inšpekcije dela se je moral udeleževati komisijskih ogledov novih ali preurejenih delavnic ali tovarniških poslopij ter odrediti ureditev in instaliranje naprav, potrebnih za zaščito delavčevega življenja in zdravja. Oblastni inšpektorji so izrekali kazni za prekrške predpisov zakona o zaščiti delavcev.

Če je oblastni inšpektor dela pri pregledu podjetja opazil pomanjkljivosti v delavnicah, stanovanjih ali v drugih prostorih, kjer so bili delavci zaposleni ali prebivali, ali ugotovil, da so ti prostori zaradi čistoče in tehničnih pomanjkljivosti nevarni in škodljivi za zdravje in življenje delavcev, je imel pravico odrediti lastniku podjetja, da mora izvesti vsa popravila, o katerih je sodil, da so

[132] Sl. N., 24. januarja 1921.
[133] Sl. N. št. 69, 28. marca 1922; Ur. list št. 39/1922, str. 249—251.

potrebna. Če lastnik podjetja v predpisanem roku pomanjkljivosti in napak ni odstranil in popravil po navodilih inšpektorja, ga je smel inšpektor kaznovati. Kazni so bile denarne — od 100 do 5.000 din.

Predpisi o varnostnih napravah v obratih so izšli šele pozneje. Do konca leta 1924 so uporabljali pravilnik o higienskih in tehničnih varnostnih odredbah v podjetjih z dne 25. oktobra 1921.[134] Šele 12. decembra 1924 je izšel dodatek k specialnim določbam pravilnika o higienskih in tehničnih varnostnih odredbah v podjetjih,[135] rudarsko-policijski predpisi pa šele 15. avgusta 1938.[136]

Oblastni inšpektorji dela bi morali vsaj dvakrat na leto pregledati vse obrate in podjetja na svojem območju. Prav pri tem določilu pa se je vse pozitivno delo inšpekcij dela začenjalo in končalo. Inšpektorjev je bilo namreč premalo, inšpekcije dela so imele tudi premalo sredstev, da bi mogle svoje dolžnosti in obveznosti v redu opravljati. Poleg tega so inšpektorje obremenjevali še z raznim drugim postranskim in pisarniškim delom.

Iz tiskanih letnih poročil od 1920 do 1935, ki jih je za vsako leto objavljala Osrednja inšpekcija dela v Beogradu,[137] je razvidno, da se dejavnost te službe z leti ni širila in izpopolnjevala, pač pa upadala. Iz teh poročil sem zbral podatke o številu osebja oblastnih inšpekcij dela (kot neposrednih operativnih ustanov), o denarnih sredstvih za terensko delo, ki so ga imele te inšpekcije na razpolago, o številu obratov, ki so jih inšpektorji vsako leto pregledali in število zaposlenih delavcev v teh obratih in naposled število na novo ustanovljenih ali razširjenih obratov. Ti podatki, zbrani v spodnji tabeli, nam nazorno prikazujejo mrtvilo v dejavnosti službe inšpekcije dela in popolno neučinkovitost preventivnega dela pri varovanju delavsko zaščitne zakonodaje in pri zaščiti delavčevega zdravja in življenja v obratu, kar naj bi bila osnovna naloga inšpekcije dela.

Poslovanje oblastnih inšpekcij dela od leta 1920 do 1935

Leto	Štev. osebja inšpekcij dela	Denarna sredstva za teren. delo din	Štev. pregl. obratov	Štev. zaposlenih delavcev v teh obratih	Štev. novozgrajenih in razširjenih obratov
1920	38	—	1138	36027	199
1921	47	—	6728	101807	426
1922	51	1,015.000	7670	128733	572
1923	107	—	7972	168477	962
1924	84	800.000	8146	175607	740
1925	—	—	9079	146720	1086
1926	59	700.000	5662	149304	1155
1927	—	—	5074	137491	1326
1928	57	560.000	4995	150213	1246
1929	63	520.000	4414	173058	1348
1930	—	—	7149	139337	1104
1931	—	—	6991	168323	—
1932	15	—	5804	130152	637
1933	—	—	5042	126103	774
1934	—	—	5264	129318	819
1935	—	—	4427	125597	693

Če upoštevamo, da so leta 1919 delovale samo 3 inšpekcije dela in da jih je bilo v letu 1920 ustanovljenih še 9 z 38 uslužbenci, bi pričakovali, da se bo v letih, ko so se ustanavljale nove inšpekcije dela in ko se je večalo število novih obratov in število zaposlenih delavcev, ustrezno večalo tudi število osebja inšpekcij dela, kar so večje potrebe tudi nujno zahtevale. Vendar ni bilo tako. Število osebja oblastnih inšpekcij dela je skromno naraščalo le do leta 1923, nato pa upadalo, in je v letih velike gospodarske krize delovalo le še 15 inšpektorjev dela. Enako je bilo tudi z denarnimi sredstvi, ki so jih oblastni inšpektorji dela imeli na voljo za svoje terensko delo. Medtem ko je bilo leta 1922 za terensko delo na voljo 1,015.000 dinarjev, je ta vsota z leti naglo upadala in so imeli inšpektorji dela za svoje terensko delo leta 1929 le še 520.000 dinarjev na razpolago. Poznejša poročila teh podatkov ne prinašajo več, le pritožujejo se stalno, da za terensko delo nimajo sredstev. Temu primerno je bilo tudi število obratov, ki so jih inšpektorji dela pregledali. Namesto da bi število teh obratov naraščalo, tako kot je naraščalo število na novo ustanovljenih in razširjenih obratov, je to število do leta 1925 sicer skromno naraščalo, nato pa naglo padlo skoraj za polovico in pri tem zastajalo ves čas in v letih ponovne konjukture 1935/36 celo upadlo. Po določilih zakona o inšpekciji dela bi morale inšpekcije dela vsak obrat pregledati vsaj dvakrat na leto. Iz gornjih podatkov sledi, da so opravljale le eno desetino svojega dela. In da še to delo ni imelo značaja preventivnega dela, to je odkrivanja in učinkovitega odstranjevanja nepravilnosti in pomanjkljivosti delavske zaščite in kršenja pravil o zaščiti delavcev, pač pa ugotavljanje in popravljanje posledic teh dejstev, dokazuje tabela o številu mezdnih gibanj in stavk.

Mezdna gibanja in stavke v Jugoslaviji od leta 1921 do 1935

Leto	Mezdno gibanje		Stavke	
	štev. podjetij	štev. delavcev	štev. podjetij	štev. stavkajočih
1921	747	29.091	74	17.947
1922	942	47.914	220	40.477
1923	1080	52.645	726	18.193
1924	234	24.625	60	7.357
1925	184	28.106	59	10.225
1926	62	4.617	66	15.697
1927	2240	7.408	91	8.536
1928	74	6.607	44	5.618
1929	10	2.583	13	2.446
1930	64	9.222	16	4.879
1931	92	12.181	5	346
1932	56	8.653	7	1.370
1933	9	1.482	8	2.451
1934	21	1.334	92	6.775
1935	75	7.418	842	25.486

[134] Sl. N. 19/III. — 1922; Ur. list 305/1924.
[135] Sl. N. 38/VIII; Ur. list 388/1925.
[136] Sl. N. 215/LXIV; popravki Sl. N. 224/LXVII; Sl. list 511/1939.
[137] Izveštaj inšpekcije rada. Beograd 1920—1937; Arhiv Slovenije v Ljubljani, arhiv inšpekcije dela dravske banovine, fasc. VI/5; Arhiv IZDG, arhiv inšpekcije dela fasc. 1; Socijalni arhiv, leto I., Beograd 1935, str. 178—189, — D. Ostojić, Rezultati poslovanja inšpekcije rada prema godišnjim izveštajima o radu ove službe od 1920—1932.

Primerjava obeh tabel, namreč tabele o poslovanju oblastnih inšpekcij dela in tabele o številu mezdnih in stavkovnih gibanj, kaže, da je bila dejavnost inšpekcij dela večja v letih številnih delavskih akcij in da je začela upadati kmalu potem, ko se je zmanjšalo število delavskih akcij, oziroma je v njih sodelovalo manjše število delavcev. Inšpekcije dela so namreč morale posredovati v vseh delovnih sporih.

Pri stalnem zmanjševanju sredstev za poslovanje inšpekcij dela in redukciji osebja po letih 1924 in 1925, so inšpekcije dela dobile novo obveznost. Po pravilniku o zaposlovanju tujih državljanov z dne 24. novembra 1925 so bile oblastne inšpekcije dolžne reševati prošnje za podaljševanje zaposlitve tujih državljanov pri nas.[138] Ta, sicer dobra uredba, ki je imela namen tuje strokovnjake postopoma nadomestiti z domačimi ljudmi, je postala zgolj formalnost, ki je inšpekcijam dela vzela 3/4 časa. Tako so bile te službe zadušene s pisarniškim delom.

Konec leta 1929 so po zakonu o banskih upravah inšpekcije dela postale sestavni del banske uprave. Oblastna inšpekcija dela v Mariboru je prenehala obstajati in se je združila z inšpekcijo dela v Ljubljani, Inšpektorji dela so postali strokovni referenti bana (prej je bila inšpekcija dela podrejena ministrstvu za socialno politiko). Banske uprave so pokazale še manj razumevanja za razširitev poslovanja službe inšpekcije dela.

Iz vsega tega sledi, da od sicer pozitivne delavsko zaščitne zakonodaje z vsemi pomanjkljivostmi, ki jih je imela, delavstvo ni imelo koristi, ker se ta zakonodaja ni izvajala. Delavska zaščitna zakonodaja v stari Jugoslaviji je bila uspeh boja delavskega razreda za zboljšanje življenjskih in delovnih razmer delavcev, rezultat razrednih odnosov v stari Jugoslaviji, v svojem političnem izvajanju pa je nosila pečat poostrenih razrednih nasprotij, ki so nastala po učvrstitvi buržoazne vladavine. Vsi socialnopolitični ukrepi so v praksi zadevali na velik odpor in nespoštovanje s strani podjetnikov in tudi samih državnih organov, tako da se je moral delavski razred vztrajno boriti za izvajanje zakonskih odredb o zaščiti delavcev. V takih okoliščinah so delavci delali pod najtežjimi tehnično-higienskimi okoliščinami, kar je imelo za posledico veliko število poškodb, smrtnih primerov, veliko izčrpanost in številna obolenja delavcev.

Inšpekcija dela, katere glavna naloga je bila opravljanje nadzorstva nad pravilnim izvajanjem delavsko zaščitne zakonodaje, ni ustrezala vlogi varuha zaščite delavcev. V praksi se je vloga inšpekcije dela zmanjšala samo na ugotavljanje pomanjkljivosti in formalni pregled obratovanja obratov. Poleg tega je treba poudariti, da so bile sankcije za kršitev zaščitnih predpisov nezadostne, slabe in neučinkovite.

4. DELOVNI ČAS IN OSEMURNI DELAVNIK

Prvič je bil delovni čas določen v noveli k obrtnemu redu z dne 8. marca 1885[144] in sicer samo za tovarniška podjetja; delovni čas je znašal 11 ur na dan. Ta delovni čas, ki je ostal v veljavi vse do konca prve svetovne vojne, je prinesel splošno uvedbo osemurnega delavnika, to staro zahtevo delavstva.

---

[138] Sl. N. št. 274, 28. novembra 1925; nov pravilnik o zaposlovanju tujih državljanov je izšel 21. septembra 1935 — Sl. N. 230/LVI; Sl. list 565/1935.

[144] RGBl. 22/1885.

Naredba celotne narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 30. decembra 1918[145] je uvedla osemurni delavnik v tovarniških podjetjih. V prvem členu pravi: »Do definitivne pravne ureditve se določuje delovni čas za vse obrtno pomožno delavstvo zaposleno v državnih, občinskih ali pa zasebnih podjetjih tovarniškega značaja na 8 ur dnevno in sicer ne da bi se vračunali delovni odmori.« Delovni čas se je smel podaljšati prek te zakonite norme samo v primeru nepredvidene nujne potrebe, da je ostal obrat v teku in sicer tako dolgo, dokler ne bi bila odpravljena nevarnost za redno obratovanje. Vsak tak primer je moral biti prijavljen obrtni oblasti prve stopnje. Ta oblast je smela tudi podaljšati delovni čas za posamezna podjetja ali tudi samo za posamezne oddelke, vendar največ do 10 ur na dan za dobo 4 tednov.

Izvršilna naredba poverjeništva za socialno skrbstvo o osemurnem delavniku z dne 11. januarja 1919[146] je med podjetja tovarniškega značaja prištela tudi rudnike in zahtevala spoštovanje osemurnega delovnega časa. Naredba je stopila v veljavo 15. januarja 1919. Ta dan torej lahko smatramo za uvedbo osemurnega delavnika v Sloveniji.

Naredba celotne narodne vlade SHS v Ljubljani z dne 17. januarja 1919[147] je uvedla osemurni delavnik tudi na železnicah na Slovenskem ozemlju SHS. »Z dnem 20. januarja 1919 se začasno do enotne definitivne ureditve po centralni vladi uvede za vse delavske kategorije pri železnicah 8 urni delavnik. Narodna vlada poziva upravo državne in južne železnice, naj se glede delovne dobe pri vseh ostalih kategorijah uslužbenstva medsebojno posvetujeta in varujoč prometne in upravne železniške interese našega ozemlja pripravita pismene predloge v dogovoru z zaupniki uslužbenstva.«[148] Že izvršilna naredba z dne 11. januarja 1919 je med tovarniške obrate prištevala rudnike, natančneje pa je to določala ta naredba, ki pravi, da je obseg naredbe o osemurnem delavniku z dne 30. decembra 1918 razširjen na rudniška podjetja, ki spadajo po rudarskem zakonu pod nadzorstvo rudarskih oblasti, ki sta: rudarska okrožna oblast in rudarsko glavarstvo v Ljubljani. Ker so verjetno podjetja s skrajšanjem delovnega časa zmanjšala tudi delavske dnevne mezde, je ta naredba posebej določala, da se v podjetjih, kjer se je skrajšal delovni čas na 8 ur, delavčev prejšnji zaslužek zaradi tega ne sme zmanjšati.

Dne 12. septembra 1919 pa je izšla uredba o delovnem času v industrijskih, rudarskih, trgovinskih in prometnih podjetjih, ki je veljala za vso državo.[149] S tem je bil osemurni delavnik na splošno uveden. Ta uredba je določala tole:

V industrijskih, obrtnih, rudarskih, trgovinskih in prometnih podjetjih delovni čas ne sme presegati 8 ur na dan oziroma 48 ur na teden.

Te odredbe veljajo tudi za kmetijska in gozdarska podjetja industrijskega značaja.

Za prometna podjetja (železnice, pošta, telegraf, telefon, tramvaj, brodarstvo) se čas prilagodi potrebam; čas določijo resorni ministri.

V osemurni delavnik se ne računa odmor, ki je po zakonu ali običaju določen za posamezna podjetja in posamezne obrate ali pa posamezne kategorije podjetij.

---

[145] Ur. list XXXIII/248 — 1919, stran 75.
[146] Ur. list XXIV/266 — 1919, stran 88.
[147] Ur. list XXXIX/285 — 1919, stran 97.
[148] Ur. list LX/390 — 1919, stran 179.
[149] Ur. list 154/674 — 1919, stran 564.

Delovni čas se more podaljšati samo izjemno in sicer:

1. pri podjetjih, ki morajo delati brez prekinitve, da se more zagotoviti redna izmena delavskih skupin. Delovni čas se lahko podaljša samo moškim nad 18 let starosti in sicer smejo delati enkrat na 3 tedne po 16 ur na dan;

2. če nastopi nepričakovana potreba;

3. na prošnjo podjetja do 10 ur na dan, vendar največ 3 krat po 4 tedne v koledarskem letu.

Delo, ki je daljše od tega časa, mora biti plačano z najmanj 50 % poviškom.

Nadzorovanje izvrševanja te uredbe in spoštovanje osemurnega delovnega časa je urejala šele naredba osrednje vlade z dne 10. marca 1921.[150] To pristojnost so dobile oblastne inšpekcije dela oziroma rudarske nadzorstvene oblasti za rudarska podjetja.

Najbolj sporna je bila problematika podaljševanja delovnega časa, upoštevanje odmora v delovni čas in delovni čas v obrtnih podjetjih oziroma obseg uredbe nasploh. Zato so bile določbe o podaljševanju delovnega časa vedno natančnejše. Odmor dokončno ni bil vštet v delovni čas. Glede obsega je bil tudi določen razvoj; prvotno je obsegal samo industrijska podjetja in ni obsegal niti rudarskih podjetij, nato je bil obseg razširjen na rudarska podjetja in končno še na obrtna, trgovinska, prometna in deloma tudi na kmetijska podjetja. Vendar je v izvedbi zakon še odstopal pri prometnih podjetjih, kjer je delovni čas definitivno določal resorni minister. Glede delovnega časa v obrtnih podjetjih je 8. aprila 1921 izšla uredba o spremembah in dopolnitvah uredbe o delovnem času z dne 12. septembra 1919,[151] ki je določala, da se sme v manjših obrtnih obratih delovni čas podaljšati do 10 ur na dan ali 60 ur na teden. Za manjši obrat so šteli samostojno podjetje, ki je delalo z ročno pogonsko silo in ni zaposlovalo več kot 5 delavcev.

Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 uredbe z dne 12. septembra ni razširil, niti ni dokončno uredil delovnega časa. Še nadalje je ostalo odprto vprašanje določitve delovnega časa v prometnih podjetjih, obrtnih podjetijh in vseh podjetjih, ki niso imela industrijskega značaja. Vprašanje podaljševanja delovnega časa s prostovoljno privolitvijo delavcev tudi ni bilo dokončno urejeno in je izšel pravilnik o podaljševanju delovnega časa šele 25. septembra 1924.

Industrijska in rudarska podjetja so lahko po tem pravilniku v sporazumu z delavci podaljšala delovni čas, če so delavci privolili v podaljšanje prostovoljno in če se je za to izreklo 4/5 delavcev s tajnim glasovanjem. To delo se je štelo za nadurno in je moralo biti plačano z najmanj 50 % poviškom. V rudarskih podjetjih je nadurno delo lahko trajalo največ 1 uro, v industrijskih pa 2 uri. Sklep o podaljšanju delovnega časa je lahko trajal največ 3 mesece. Po preteku tega časa se je smel sklep obnavljati na vsake 3 mesece, vendar samo v enakem postopku, kot je bil sprejet prvi sklep. Lastniki industrijskih in rudarskih podjetij, ki so želeli na ta način podaljšati delovni čas v svojih podjetjih, so morali o tem obvestiti svoje pomožno osebje in ga pozvati, naj odredi izmed sebe potrebno število predstavnikov za ustanovitev glasovalnega odbora, pod čigar kontrolo se je moralo izvesti glasovanje o prostovoljnem podaljšanju delovnega časa. Glasovalni odbor je bil sestavljen paritetno iz predstavnikov delodajalcev in delojemalcev. Delavstvo so predstavljali delavski zaupniki, če pa teh v podjetju

[150] Ur. list 42/108 — 1921, stran 223.
[151] Ur. list 43/111 — 1921, stran 227.

ni bilo, pa najdlje zaposleni delavci. Glasovanje je bilo obvezno, tajno in osebno. Obvezno je bilo za vse delavce podjetja ali oddelka, v katerem naj bi se podaljšal delovni čas. Glasovalno pravico so imeli vsi delavci stari nad 16 let, ki so bili v podjetju zaposleni najmanj 1 mesec. Če so se delavci izrekli proti podaljšanju delovnega časa, je smelo biti ponovno glasovanje šele čez tri mesece. Sklep o podaljšanju delovnega časa pa ni veljal za delavce pod 16 let starosti, ki niso smeli biti zaposleni več kot 8 ur na dan.[152]

V istem času sta izšli tudi uredbi o delovnem času v obrtnih podjetjih in trgovinskih podjetjih. Delovni čas je trajal 10 ur na dan (60 ur na teden), razen v nekaterih obratih po 9 ur oziroma 8 ur na dan. Dokončno je delovni čas v obrtnih in trgovskih podjetjih urejala šele uredba z dne 16. aprila 1929.[153] V prometnih podjetjih (železnice, brodarstvo, tramvaji, pošta, brzojav, telefon), kjer bi moral delovni čas določiti resorni minister sporazumno z ministrom za socialno politiko (čl. 6 zakona o zaščiti delavcev), pa delovni čas s posebno uredbo sploh ni bil določen; edino za mornarje je izšel 22. junija 1938 pravilnik o ureditvi in razporedu delovnega časa na pomorskih ladjah kraljevine Jugoslavije.[154] Prav tako niso izšli posebni pravilniki, ki bi jih moral izdati socialni minister o tem, v katerih podjetjih in za katera dela sme podjetje zadržati posamezne delavce na delovnem mestu prek maksimalnega delovnega časa npr. za čiščenje delavnic, čiščenje in kurjenje kotlov, za pripravo strojev za obratovanje in podobno (čl. 8 odst. 5 zakona o zaščiti delavcev). Dalje ni izšla uredba, s katero bi bil delovni čas za otroke pod 16 let starosti v nekaterih delovnih kategorijah skrajšan na manj kot 8 ur na dan (čl. 9 zakona o zaščiti delavcev).

Zakon o zaščiti delavcev je dokončno odločil, da se odmor med delom ne šteje v delovni čas. Pomožni delavci so imeli pravico do 1 ure odmora pa vsakih osmih urah dela. Če so opravljali delo na odprtem prostoru, je moral poleti odmor znašati najmanj 2 uri (§ 11 zakona o zaščiti delavcev). Dejansko so torej uživali pravico do odmora samo delavci, ki so delali več kot 8 ur.

Ob nedeljah je bilo prepovedano vsako delo pomožnemu osebju v vseh podjetjih. Neprekinjen odmor je moral znašati najmanj 36 ur oziroma 60 ur, če sta bila dva praznika drug za drugim.

Glede prostega časa ob nedeljah in praznikih je zakon določal izjeme, kdaj je bilo dovoljeno delati tudi ob nedeljah in praznikih, vendar to ni veljalo za mladoletne delavce pod 18 let starosti. Mladoletni delavci so morali imeti ob nedeljah in praznikih popoln odmor brezpogojno in brez izjeme.

Nočno delo žensk brez razlike starosti in mladoletnih delavcev pod 18 let starosti je bilo prepovedano v vseh podjetjih.

5. DELAVSKE ZBORNICE

Uredba o delavskih zbornicah, ki je bila na predlog ministra za socialno politiko dr. Vekoslava Kukovca sprejeta 21. maja 1921,[158] je urejala ustanavljanje in delovanje delavskih zbornic v pokrajinah izven bivše kraljevine Srbije. Za

---

[152] Ur. list 98/1924, str. 616—617; Sl. N. 239/2, 18. oktobra 1924; dr. Stojan Bajič, O prekočasnem delu. Slovenski pravnik, št. 5—6 in 10—12, Ljubljana 1934.

[153] Ur. list 284/1929; Sl. N. 141/LIX.

[154] Sl. N. 142/XLIV.

[158] Ur. list 99/1921, str. 491—492; Sl. N. št. 157, 18. julija 1921.

področje bivše kraljevine Srbije so glede delavske zbornice ostala še naprej v veljavi določila srbskega obrtnega zakona z dne 29. junija 1910 (čl. 1 in 28 uredbe o delavskih zbornicah z dne 21. maja 1921).

Kot interesna predstavništva delavcev in nameščencev so bile po tej uredbi ustanovljene delavske zbornice v vseh pokrajinah države SHS izven prejšnje kraljevine Srbije in sicer v Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu in Novem Sadu.

V področje delavskih zbornic je sodila zaščita vseh ekonomskih, socialnih in kulturnih interesov delavcev in nameščencev. Delavske zbornice so imele pravico in dolžnost dajati zakonodajalcem in vladi predloge, poročila in mnenja o ureditvi delovnega razmerja, delavske zaščite, delavskega zavarovanja, delovnega trga, o skrbstvu za stanovanja, za narodno zdravje, prehrano in prosveto in o vseh drugih zadevah, ki bi se tikale delavcev. Delavske zbornice so morale na zahtevo prizadetih strank ali državnih oblasti sodelovati pri posredovanju za sklepanje kolektivnih pogodb in pri sporih, ki so nastajali iz delovnega razmerja med delavci (nameščenci) in delodajalci. Zbirali so podatke in vodili statistiko o delavskih zadevah (gibanje mezd in eksistenčnega minimuma, mezdna gibanja in podobno); zbirati in hraniti so morale delovne pogodbe, ki so bile sklenjene na njihovem območju. Delavske zbornice so vodile register vseh delavskih strokovnih organizacij.

Delavske zbornice so bile po tej uredbi organizirane na načelu samostojnih samoupravnih ustanov s svojim statutom, njihovo delovanje pa je nadziralo ministrstvo za socialno politiko. Organi delavske zbornice so bili skupščina (plenum), izvrševalni odbor in predsednik. Skupščino delavske zbornice so sestavljali vsi njeni člani (40 do 60 po številu). Člane delavske zbornice so volili vsi delavci in nameščenci stari nad 18 let, ki so bili zavezani zavarovanju zoper bolezen in nezgode.

Denarna sredstva, katera so delavske zbornice imele na voljo pri svojem delovanju, so predstavljali redni prispevki delavcev, ki so jih morali plačevati od svojih mezd (0,3 % mezde, ki je služila za osnovo pri pobiranju prispevkov za bolniško zavarovanje) in državne subvencije.

Ker so bile po tej uredbi lahko ustanovljene delavske zbornice šele po opravljenih volitvah članov delavskih zbornic, so bile najprej ustanovljene **začasne delavske zbornice.** Člane le-teh je imenoval minister za socialno politiko na predlog organizacij delavcev in nameščencev dotične pokrajine in po zaslišanju pristojnega poverjeništva za socialno skrbstvo, kjer so bila ta ustanovljena. Te začasne delavske zbornice so imele nalogo izvesti volitve v delavske zbornice in izdelati prvi zbornični statut. Razen tega so začasne delavske zbornice opravljale tudi vse naloge, ki so bile po tej uredbi podpisane za redne delavske zbornice. Edino rednih prispevkov delavcev od delavskih mezd (0,3 %) niso smele razpisati in pobirati, pač pa so pokrivale vse svoje stroške s sredstvi državne subvencije.

Prvi člani začasne delavske zbornice za Slovenijo v Ljubljani so bili imenovani na predlog delavskih strokovnih organizacij dne 5. decembra 1921. Ustanovna seja skupščine začasne delavske zbornice za Slovenijo je bila 6. januarja 1922 v Ljubljani. Za predsednika delavske zbornice je bil izvoljen Melhior Čobal.[159]

Zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 je uzakonil delavske zbornice kot razredna predstavništva delavcev in nameščencev na ozemlju kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Delavske zbornice niso bile več samo interesna predstav-

[159] Poročilo »Začasne delavske zbornice za Slovenijo« za leta 1922 do 1925. Ljubljana 1925.

ništva delavcev v pokrajinah izven meja prejšnje kraljevine Srbije. Zakon o zaščiti delavcev je razveljavil določbe srbskega obrtnega reda z dne 29. junija 1910, ki so urejale organizacijo in delovanje delavskih zbornic v Srbiji, in uredil organizacijo delavskih zbornic enotno za vso državo in sicer: 1. za Srbijo s sedežem v Beogradu; 2. za Makedonijo s sedežem v Skoplju; 3. za Črno goro s sedežem v Podgorici; 4. za Hrvatsko in Slavonijo s sedežem v Zagrebu; 5. za Slovenijo s sedežem v Ljubljani; 6. za Bosno in Hercegovino s sedežem v Sarajevu; 7. za Dalmacijo s sedežem v Splitu in 8. za Vojvodino s sedežem v Novem Sadu.

Glede nalog delavskih zbornic zakon o zaščiti delavcev ni spreminjal uredbe z dne 21. maja 1921, pač pa je spremenil organizacijo delavskih zbornic. Organa delavskih zbornic sta bila po določilih zakona o zaščiti delavcev samo skupščina (plenum) in upravni odbor. Mandat izvoljenih članov delavskih zbornic je trajal 3 leta. Skupščino so sestavljali vsi člani delavske zbornice. Upravni odbor je volila skupščina izmed svojih članov. Skupščina je volila tudi tajnika delavske zbornice, ki pa ni bil predstavnik delavske zbornice kot prej predsednik delavske zbornice, pač pa samo administrativni organ. Njegovo izvolitev je moral potrditi še minister za socialno politiko. Delavsko zbornico je predstavljal odslej predsednik njenega upravnega odbora.

Tudi zakon o zaščiti delavcev je do izvolitve stalnih članov delavskih zbornic urejal ta problem z ustanavljanjem začasnih delavskih zbornic na sedežu vseh bodočih delavskih zbornic. Glede imenovanja članov začasnih delavskih zbornic in njihovih nalog ni prinesel zakon nobenih sprememb. Še naprej so začasne delavske zbornice opravljale vse naloge, za katere so bile po zakonu pristojne delavske zbornice.

Zakon o zaščiti delavcev je v § 69 dopuščal, da smejo vse delavske zbornice na ozemlju kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ustanoviti skupno tajništvo v Beogradu, da bi tako čim uspešneje opravljale svoje posle pri centralnih oblasteh. Pravila osrednjega tajništva delavskih zbornic v Beogradu so bila odobrena z odlokom z dne 15. septembra 1924.

Po zakonu o zaščiti delavcev naj bi začasne delavske zbornice izdelale samo pravila in izvedle volitve za stalne delavske zbornice, vendar se je njihovo delovanje razširilo, pa se je konstituiranje stalnih delavskih zbornic zavleklo do leta 1927, čeprav so začasne delavske zbornice že po nekaj mesecih pripravile vse za konstituiranje stalnih delavskih zbornic. Ves ta čas so bile zbornice brez rednih dohodkov. Zakon o zaščiti delavcev začasnim delavskim zbornicam ni dovoljeval pobirati nobenih doklad. Imele niso nobenih drugih rednih dohodkov kakor pičlo odmerjeno državno subvencijo. Pri takih razmerah niso mogle razviti večje dejavnosti. Redne stalne dohodke je omogočil delavskim zbornicam šele odlok ministra za socialno politiko z dne 12. septembra 1924,[160] ki je dovolil zbiranje prispevkov za delavske zbornice od delavskih mezd in sicer na teden po 0,3 % od mezde, ki je služila za osnovo pri odmeri prispevka za bolniško zavarovanje.

Šele 2. avgusta 1925 je minister za socialno politiko potrdil pravila stalne delavske zbornice za Slovenijo, ki jih je skupščina te delavske zbornice sprejela že 30. novembra 1924. Na osnovi teh pravil so bile 4. decembra 1925 razpisane prve volitve za delavsko zbornico. Volitve so bile 8. februarja 1926. Glasovalo je 56.681

[160] Pooblastilo ministru za socialno politiko v čl. 146 finančnega zakona za leto 1924/25. Ur. list 43/1924, stran 265; Sl. N., št. 75/1924, 1. aprila 1924.

delavcev ali 75,5 % vseh volilnih upravičencev. Prva skupščina izvoljene stalne delavske zbornice za Slovenijo je bila 7. marca 1927. Za predsednika je bil izvoljen Melhior Čobal.[161] Mandati skupščine in upravnega odbora so bili po preteku triletne funkcijske dobe podaljšani do nadaljnjega. Šele 21. in 22. oktobra 1933 so bile ponovne volitve v delavsko zbornico.[162] Skupščina se je konstituirala 10. decembra 1933. Za predsednika je bil izvoljen Alojzij Sedej. Vendar po poteku funkcijske dobe zopet niso bile razpisane redne volitve, pač pa je minister za socialno politiko 24. marca 1937 razrešil nekatere člane upravnega odbora, med njimi tudi predsednika zbornice. Na izpraznjena mesta so prišli izvoljeni namestniki. 7. aprila 1937 je bil za predsednika izvoljen Lovro Jakomin. Ta uprava je upravljala delavsko zbornico vse do aprila 1939, ko jo je minister socialne politike razrešil in na njeno mesto imenoval novo za dobo 3 let. To je naredil na osnovi drugega odstavka § 104 finančnega zakona za leto 1939/40.[163] Ministrski svet je bil pooblaščen, da izda na predlog ministra za socialno politiko in narodno zdravje novo uredbo o delavskih zbornicah. Nova uredba o delavskih zbornicah pa ni izšla. Zato je minister za socialno politiko in narodno zdravje lahko izkoristil pooblastilo, ki ga je dobil v omenjenem zakonu, namreč da sme v času, dokler ministrski svet ne izda nove uredbe o delavskih zbornicah, razreševati skupščinske člane delavskih zbornic, in sicer v celoti ali posamič in imenovati na njihova mesta nove skupščinske člane. Imenovana skupščina delavske zbornice je imela iste pravice kakor redna skupščina po zakonu o zaščiti delavcev. Vse to je bilo pravno opravičilo, da se delavska zbornica zamenja z režimskimi ljudmi.

Po vsem tem je razumljivo, da tudi delavska zbornica kot osrednja ustanova samoupravnih organov delavske zaščite ni imela in ni mogla imeti take vloge, kakršno ji je namenil in določil zakon o zaščiti delavcev.

6. DELAVSKI ZAUPNIKI

V razmerah revolucionarnega obdobja proti koncu prve svetovne vojne in po njej in pod vplivom zmagovite oktobrske revolucije je nastala nova organizacijska oblika delavskega gibanja, to so bili tovarniški sveti, prek katerih so delavci v podjetjih soodločali z upravo podjetja pri reševanju nekaterih gospodarskih in socialnih problemov delavstva. Taki sveti z istim ali drugačnim imenom so bili ustanovljeni v mnogih podjetjih v skoraj vseh evropskih državah.[164]

Tudi v stari Jugoslaviji je delavski razred s svojim pritiskom po prvi svetovni vojni dosegel uvedbo delavskih predstavnikov v podjetjih. V prvih letih je bila institucija delavskih zaupnikov precej tesno povezana z institucijo obrtnega nadzorništva in bi do neke mere njeno vlogo lahko razumeli kot kontrolo in nadziranje proizvodnje. Poznejše uredbe in zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922, ki je uvedel delavske zaupnike v vsa podjetja po vsej državi, pa so

[161] Kot op. 159; Filip Uratnik, Delavska in nameščenska zbornica. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 163—164.

[162] Volilni red za volitve skupščine Delavske zbornice v Ljubljani je bil sprejet 6. avgusta 1933.

[163] Glej op. 161.

[164] Prim. dr. Anton Kržišnik, Socialna politika, I. del. Ljubljana 1967, str. 149—150; dr. Stojan Bajič, Zaščita delavskih in nameščenskih razpustov. Ljubljana 1933; Vanek Šiftar, Delavsko soodločanje in upravljanje v industrijskih podjetjih (od ideje do leta 1950), Maribor 1969.

skrčili njihovo funkcijo na izrecno posredniško — pomirjevalno, bili so brez vpliva na upravljanje podjetij. Imeli so pravico ščititi gospodarske, socialne in kulturne interese delavcev. Sodelovali so pri sklepanju kolektivnih delovnih pogodb, posredovali v sporih med delavci in delodajalci, pazili so, da so se izpolnjevali predpisi glede delovnega časa, zdravja, življenja delavcev in predpisi v socialnem zavarovanju. Dalje razvoj institucije delavskih zaupnikov ni šel, ker se je med tem že poleglo revolucionarno razpoloženje delavstva, buržoazija je prešla z oživljanjem gospodarstva v protiofenzivo, delavsko gibanje pa je oslabelo tudi zaradi svoje neenotnosti. Sicer se pa tudi delavski sindikati sprva niso posebno zavzemali za razširitev te organizacijske oblike delavskega gibanja.

Delavski zaupniki so bili zakoniti zastopniki delavstva po obratih, posredniki med delavci in delodajalci v delovnih sporih in varovalci delavske zaščitne zakonodaje po obratih. Bili so izvoljeni predstavniki vsega v določenem obratu zaposlenega delavstva, zato so jih pogosto imenovali tudi delavske obratne zaupnike. Delavski zaupniki niso bili predstavniki ali zastopniki političnih strank, niti delavskih strokovnih organizacij, volili so jih vsi zaposleni delavci ne glede na strokovno organiziranost ali neorganiziranost. Seveda pa so bili zelo pogosto delavski zaupniki pripadniki določenih strank, najpogosteje delavskih in tudi strokovno organizirani v enem od sindikatov. Delavski obratni zaupniki, ki so uživali zaupniško imuniteto, so pogosto postajali tudi nosilci sindikalne borbene politike, ali pa so bili to že prej, ne pa le varovalci delavsko zaščitne zakonodaje in posredniki med delavci in podjetnikom. Zato so se sindikati borili, da bi imeli čimveč svojih ljudi med zaupniki.

V Sloveniji je bila institucija delavskih zaupnikov uvedena z uredbo že 18. decembra 1918 in sicer z uredbo celokupne narodne vlade SHS v Ljubljani glede obrtnega nadzorništva. Ta uredba je območje obrtnega nadzorništva za Kranjsko raztegnila na vse ozemlje narodne vlade SHS v Ljubljani in pri vseh obratih iz tega nadzorništva se je morala uvesti institucija delavskih zaupnikov. Z delavskimi zaupniki je moralo biti obrtno nadzorništvo v najožjem stiku.

O notranji ureditvi institucije delavskih zaupnikov je bil napovedan izid posebne uredbe.[165]

V moči te uredbe in ob podpori revolucionarnega razpoloženja delavstva so bili v mnogih podjetjih izvoljeni ali postavljeni delavski zaupniki. Njihovo delovanje, pristojnosti, pravice in dolžnosti in način izvolitve pa z zakonodajo še dolgo časa ni bilo določeno.

Zakon o zaščiti delavcev je v § 108 sicer določal, da imajo delavci pravico izvoliti svoje delavske zaupnike v vseh podjetjih, za katere je ta zakon veljal,[166]

---

[165] Ur. list št. XXVIII/216, stran 61, 28. decembra 1918.

[166] V rudarskih in topilniških podjetjih v Sloveniji, ki so spadala pod nadzorstvo ministrstva za gozdove in rudnike, pa niso volili delavskih zaupnikov po čl. 108 i sl. zakona o zaščiti delavcev, marveč člane krajevnega delavskega odbora po § 23 avstrijskega zakona o rudarskih zadrugah z dne 14. avgusta 1896. Zaščito delavskih funkcionarjev rudarskih zadrug je zagotavljal statut rudarskih zadrug, ki je v čl. 7 zahteval, da morajo izvoljeni delegati rudarskih zadrug, člani krajevnih odborov, zaupniki, prisedniki poravnalnega urada in razsodišča opravljatai svoje delo vestno in po najboljši volji; da morajo podjetniki in zakupniki zagotoviti članom druge skupine (delavska in tako imenovana II. skupina rudarskih zadrug) polno svobodo in neodvisnost pri izvrševanju svojih dolžnosti v obsegu njihovega zakonitega področja, tako da izpolnjevanje teh dolžnosti ne bi moglo biti povod za njihov odpust ali za ukrepe, ki bi bili v nasprotju z delom zakona o rudarskih zadrugah.

ni pa hkrati predpisal navodil za izvolitev delavskih zaupnikov, niti poslovnika, po katerem naj bi delavski in nameščenski zaupniki poslovali. Ta dva dokumenta sta izšla šele 23. decembra 1927.[167] Ves ta čas so v mnogih podjetjih delavski zaupniki sicer obstajali in delovali, podjetniki pa so imeli možnost ovirati njihovo delo, odrekati legalnost njihovega poslovanja, jih preganjati, ovirati volitve in jim odrekati vlogo legalnih predstavnikov delavstva. V mnogih podjetjih delavskih zaupnikov sploh niso volili.

Po § 109 zakona o zaščiti delavcev[168] so imeli delavski zaupniki tele naloge:

a) delovati za zaščito gospodarskih, socialnih in kulturnih interesov delavcev, zaposlenih v podjetju;

b) vplivati na vzdrževanje dobrih odnosov med delavci in njihovimi delodajalci;

c) sodelovati pri pripravljanju in izdelovanju kolektivnih delovnih pogodb med delavci in delodajalci;

d) skrbeti, da delodajalci in delavci strogo izpolnjujejo vse kolektivne in individualne delovne pogodbe;

e) posredovati med delavci in delodajalci v sporih, ki bi izvirali iz delovnega razmerja, zlasti pa v takih, ki bi se nanašali na mezde (plače), da bi se taki spori poravnali zlepa; kjer se delavskim zaupnikom to ne bi posrečilo in kjer bi zaradi tega pretila stavka, bi morali zahtevati posredovanje pristojnih državnih oblasti (inšpekcije dela);

f) posredovanje pri določanju akordnih tarif, povprečnih in minimalnih zaslužkov, kolikor ti ne bi bili uravnani že s kolektivnimi pogodbami, ki bi jih sklenile delavske strokovne organizacije (sindikati) in delodajalci;

g) prizadevati si, da bi se dosledno izvajali vsi zakoni in uredbe za zaščito delavcev glede delovnega časa, zdravja, življenja in socialnega zavarovanja;

h) prizadevati si, da bi se v podjetjih vzdrževala red in disciplina;

i) poskušati zlepa poravnati spore, ki bi nastali zaradi sprejemanja in odpuščanja delavcev;

j) sodelovati pri upravljanju raznih delavskih humanitarnih ustanov (konzumne zadruge, društva za medsebojno pomoč itd.) in

k) delodajalcem dajati predloge za zboljšanje organizacije dela v podjetjih.

Delavske zaupnike so volili z neposrednim tajnim glasovanjem po kandidatnih listah (proporčni volilni sistem). Aktivno volilno pravico so imeli vsi delavci, ki so bili ob času volitev zaposleni v podjetju in bili stari nad 18 let. Mandat delavskih zaupnikov je trajal 1 leto. Vsak delavski zaupnik je bil lahko ponovno izvoljen. Delavski zaupnik je lahko izgubil mandat predčasno, če se mu je pro-

---

Za druga področja pa, kjer ni veljal avstrijski zakon o rudarskih zadrugah z dne 14. avgusta 1896 in kjer niso obstajali krajevni zadružni odbori na osnovi tega zakona, je minister za gozdove in rudnike s svojo odločbo z dne 9. marca 1931 (Sl. N. 62/XVIII, Sl. list 503) posebej dovolil, da se v vseh rudarskih in topilniških podjetjih, ki spadajo pod nadzor tega ministrstva, volijo delavski zaupniki po navodilih o volitvah delavskih zaupnikov z dne 23. decembra 1927.

O delavskih zaupnikih monopolskih delavcev je določal pravila šele čl. 31 pravilnika o monopolskih delavcih z dne 19. julija 1935 (Sl. N. 261/LXV; list 4 ex 1936) o delavskih zaupnikih delavcev državnih prometnih ustanov pa čl. 116 pravilnika o delavcih prometnih ustanov z dne 24. junija 1939 (Sl. N. 154/LIII; Sl. list 562; prim. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 391).

[167] Sl. N. 396/LXXXIII; Ur. list št. 3/1928.

[168] Ul. list 74/1922, str. 490—491.

stovoljno odpovedal, z izgubo državljanskih pravic, z istopom iz podjetja in zaradi težke kršitve dolžnosti ali s prekoračenjem področja svojega delovanja; o tem je odločala pristojna inšpekcija dela na zahtevo dveh tretjin delavcev, če je delavski zaupnik težko kršil svoje dolžnosti, ali podjetnika, če je prekoračil področje svojega zakonitega delovanja. O pritožbi je dokončno odločalo ministrstvo za socialno politiko.

Delavske zaupnike so volili volilni odbori. Volilni odbori so bili za prve volitve delavskih zaupnikov v podjetju sestavljeni iz najstarejših delavcev podjetja. Članov volilnega odbora je moralo biti toliko, kolikor zaupnikov so volili. Poznejše volitve zaupnikov pa so izvajali delavski zaupniki sami, ko jim je potekel mandat.

Število delavskih zaupnikov se je ravnalo po številu delavcev, ki so bili zaposleni v posameznem podjetju. V podjetjih z do 20 delavci so volili enega zaupnika, od 20 do 50 največ 3, nato pa na vsakih 50 delavcev po enega. Vendar so smela imeti podjetja s 100 do 150 delavci pet zaupnikov, podjetja s 150 do 450 delavci pa le največ 6 zaupnikov. V podjetjih z več kot 450 delavci so na vsakih nadaljnjih 50 delavcev volili še po enega zaupnika, vendar vseh skupaj nikoli ni smelo biti več kot 16. Tudi nameščenci, če jih je bilo več kot 10, so volili svoje posebne zaupnike.

Delavski zaupniki so morali konec vsakega leta pristojni inšpekciji dela predložiti pismeno poročilo o svojem delovanju.

Delavski zaupniki niso dobivali za svoje delo nobene plače ali nagrade. Svoje dolžnosti so morali opravljati izven delovnega časa, če je le bilo to mogoče. Če dela, ki je izviralo iz zaupniške funkcije ni bilo mogoče opraviti izven delovnega časa, ga je smel delavski zaupnik opraviti med svojim delovnim časom in mu zaradi tega podjetnik ni smel ničesar odtegniti od plače, niti ga ni smel ovirati pri izvrševanju dela. Če je delavski zaupnik delal po normi, mu je za čas odsotnosti z dela tekla urna mezda.

Delodajalci niso smeli odpuščati niti preganjati delavskih zaupnikov zaradi pravilnega izvrševanja njihovih dolžnoosti, ki jih je predpisoval zakon o zaščiti delavcev. O izpolnjevanju te določbe in njeni veljavnosti bomo še govorili.

Vloge in pomena institucije delavskih zaupnikov so se zavedali tako delavci kot delodajalci. Čeprav je bila vloga delavskih zaupnikov izključno in izrecno posredniško-pomirjevalnega značaja, so jim delavci pripisovali velik pomen. Z dobro organizacijo dela so mogli storiti mnogo dobrega in koristnega za materialni položaj delavcev, pa tudi za razvoj in napredek delavskega gibanja nasploh. Delavske strokovne organizacije vseh smeri so jim dajale vedno večji pomen in v veliki meri opirale svoje delovanje prav na nje. Delavci so v njih videli svoje neposredne in konkretne zastopnike pri urejanju odnosov z delodajalcem. Zlasti če ni bilo v podjetju močnih delavskih strokovnih organizacij, so bili delavski zaupniki edini zaščitniki delavcev in varovalci njihovih pravic. Delavci so dobivali občutek, da niso prepuščeni samim sebi v odnosih do podjetnikov. To so razumeli tudi delodajalci. Kakor niso radi trpeli močnih delavskih strokovnih organizacij v svojih podjetjih, prav tako niso radi videli dobrih delavskih zaupnikov, zlasti še, ker so bili ti z zakonom o zaščiti delavcev zaščiteni in jih podjetnik zaradi njihovega delovanja ni smel odpustiti ali kako drugače preganjati in jih sicer ovirati pri delu. Ker pa so izšla navodila za volitev delavskih zaupnikov šele 23. decembra 1927, prav tako tudi poslovnih o delovanju delavskih zaupnikov, so ves ta čas delavski zaupniki obstajali in delovali v nekakšni pollegali. Podjetniki so

jih priznavali, ali pa jih niso priznavali, sklicujoč se pri tem, da ne priznajo izvolitve, ker navodila za to še niso bila predpisana. In ker izvolitve za zaupnika niso priznali, vršilec dolžnosti delavskega zaupnika tudi ni užival zaščite, do katere je po zakonu imel pravico. Enako je bilo glede njihovega delovanja. Čeprav je že zakon o zaščiti delavcev točno določal njihove naloge, so jih podjetniki pri izvajanju teh nalog ovirali, češ da še ni izšel poslovnik o delovanju delavskih zaupnikov, in zato ni jasno, kako naj delujejo.

Vse te nejasnosti in neurejenosti so bile sicer izključno formalnega značaja in se stanje tudi po izidu navodil in poslovnika ni bistveno spremenilo. Priznala pa sta vsaj formalno in pravno jasnost. Kot že rečeno so navodila za volitve delavskih in nameščenskih zaupnikov izšla 23. decembra 1927, prav tako tudi poslovnik o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov. Oba dokumenta je izdal minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar.

Glede volitev navodila niso v ničemer spremenila zadevnih določb zakona o zaščiti delavcev, le natančnejše so opisala ves postopek.

Volitve so odpadale, če se je najmanj 3/5 delavcev, zaposlenih v podjetju, sporazumelo s svojim delodajalcem o imenovanju delavskih zaupnikov. Delavske in nameščenske zaupnike kakor tudi njihove namestnike so volili redno v mesecu januarju vsakega leta. Njihov mandat je trajal eno koledarsko leto; če pa se nove volitve iz kakršnegakoli vzroka niso izvršile v predpisanem roku, so smeli ostati dotedanji zaupniki še nadalje v svoji funkciji, toda najdalj še za leto dni. Glede predčasne izgube mandata delavskih in nameščenskih zaupnikov ni bilo nobenih sprememb, prav tako ne glede števila zaupnikov, ki so jih volili v posameznih podjetjih glede na število zaposlenih delavcev.

Postopek za izvedbo volitev delavskih in nameščenskih zaupnikov je bil dokaj zapleten in dolgotrajen. Izvajali so ga volilni odbori, kontrolirati pa so ga smele pristojne inšpekcije dela. Pri volitvah so smele sodelovati tudi delavske zbornice. Predvsem pa so morale delavske zbornice volilnemu odboru priskrbeti ves volilni material. Nosile so tudi vse stroške v zvezi z volitvami.

Volilni odbor je moral razpisati volitve najmanj 2 tedna pred volitvami, v podjetjih z več kot 150 delavci pa celo najmanj 3 tedne pred dnevom volitev. Sestaviti in razgrniti je moral volilni imenik. Volilno pravico so imeli vsi zaposleni delavci podjetja, ki so bili stari nad 18 let.

Glasovanje je potekalo z glasovnicami. Vsaka kandidatna lista je morala imeti svoje glasovnice, ki so se morale med seboj razlikovati samo po barvi. Glasovnic za vsako kandidatno listo je moralo biti toliko, kolikor je bilo volilnih upravičencev. Vsak volilni upravičenec je moral dobiti na volišču glasovnico vsake kandidatne liste in prazno kuverto. Glasovnico kandidatne liste, za katero je glasoval, je volivec zalepil v ovojnico in jo izročil članu volilnega odbora, ki jo je nato vpričo volivca vrgel v skrinjico. Podjetje je moralo omogočiti nemoten potek volitev, volitve pa po drugi strani niso smele ovirati obratovanja podjetja.

Mandate so dodeljevali za posamezne kandidate po vrstnem redu, v kakršnem so bili ti vpisani v posamezni kandidatni listi. Enako je veljalo za namestnike delavskih zaupnikov.

V podjetjih, kjer je bilo zaposlenih 10 ali več nameščencev, so morali ti voliti posebej svoje zaupnike in to na način, ki je veljal za volitve delavskih zaupnikov. Če pa je bilo v podjetju zaposlenih manj kot 10 nameščencev, so ti volili svojega zaupnika na delavski listi in to na kateri so hoteli. Če pa tako ne bi bil izvoljen

noben nameščenski kandidat, potem je nameščenski zaupnik odpadel na kandidatno listo, ki je dobila največ glasov.

Glasovanje za izvolitev delavskih in nameščenskih zaupnikov je odpadlo, če je bila vložena samo ena kandidatna lista. V tem primeru so šteli vse kandidate in njihove namestnike na taj kandidatni listi za izvoljene, kar je volilni odbor razglasil kot izid volitev.

Praksa je pokazala, da je bil volilni postopek v mnogih primerih po nepotrebnem predolg in preveč zapleten. Zato so poznejša navodila poleg rednega volilnega postopka dopuščala tudi skrajšanega, če je v to privolilo podjetje in 4 petine zaposlenega delavstva.

Razlika med rednim in skrajšanim volilnim postopkom je bila v tem, da pri skrajšanem postopku ni bilo treba volitev prijavljati banski upravi in je volitve razglasil volilni odbor sam. Pri rednem postopku pa so morali banski upravi najprej sporočiti, da se je konstituiral volilni odbor za izvedbo volitev delavskih zaupnikov, koliko zaupnikov bodo volili in predlagati dan volitev. Banska uprava je nato razglasila volitve, to sporočila volilnemu odboru, delavski zbornici, inšpekciji dela in podjetniku, od katerega je zahtevala da da volilnemu odboru na voljo seznam vseh zaposlenih delavcev. Sam potek glasovanja je bil pri obeh postopkih enak.

Izvoljeni delavski zaupniki so dobili zaupniške izkaznice in bili registrirani pri pristojnih delavskih zbornicah. Poslovnik o delovanju delavskih in nameščenskih zaupnikov je urejal njihovo konstituiranje, določal naloge in način njihovega delovanja. Na prvi seji so morali na novo izvoljeni zaupniki izvoliti starešino delavskih zaupnikov.

Glede nalog zaupnikov poslovnik ni prinesel nobenih sprememb. Glede delovanja pa je bilo ponovno poudarjeno, da je »delovanje delavskih in nameščenskih zaupnikov posredniško-pomirjevalnega značaja«. Iz tega načela so sledila vsa druga navodila o delovanju in sicer: delavski zaupniki niso smeli sodelovati pri sprejemanju in odpuščanju delavcev, niti pri določanju njihovih mezd ali akordnih cen. V teh zadevah so smeli samo posredovati ob nastalih sporih. Pri podjetniku je o prošnjah in pritožbah delavcev posredoval starešina delavskih zaupnikov. Če starešina pri svojih posredovanjih ne bi uspel in če bi zaradi nepopustljivosti delodajalca ali pa delavcev pretila stavka ali pa izprtje (locout), je moral o tem nujno obvestiti pristojno inšpekcijo dela in zahtevati njen poseg, da bi to nevarnost odvrnil. Med stavko ali izprtjem starešina zaupnikov ni smel nastopati niti kot govornik niti kot voditelj stavke.

Izpraznjeno mesto delavskega zaupnika je zasedel njegov namestnik.

Vse stroške v zvezi z delovanjem delavskih zaupnikov so morale pokrivati pristojne delavske zbornice.

Zelo pomemben je bil še člen 21, ki je določal: »Delodajalci ne smejo odpuščati niti preganjati delavskih in nameščenskih zaupnikov zaradi pravilnega izvrševanja njih dolžnosti po odredbah zakona o zaščiti delavcev in navodil za volitve delavskih in nameščenskih zaupnikov.« Ta člen, ki je bil za delavske zaupnike najpomembnejši (dajal jim je zaupniško imuniteto), je bil kljub svoji jasnosti zelo sporen, zlasti še, ker so ga podjetniki in tudi sodišča postavljali v zvezo s čl. 6, ki je starešini delavskih zaupnikov prepovedoval sodelovanje v vodstvu stavke. Ali je sodelovanje delavskih zaupnikov v stavki dopustno ali ne? Eni so

trdili, da je to celo dolžnost, ne samo dopustno,[169] drugi pa da ne. Ali je sodelovanje v stavki odpustni razlog, iz česar sledi izguba zaupniškega mandata in s tem izguba zaupniške imunitete, ali ne?

O vseh teh zadevah niso odločale pristojne inšpekcije dela kot nadzorni organi delavskih zaupnikov, ampak pristojna redna sodišča in Stol sedmorice v Zagrebu kot najvišje prizivno sodišče v delavskih vprašanjih.[170]

Do izida uredbe o minimalnih mezdah, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in arbitraži z dne 12. februarja 1937, ki je v svojih določilih vseboval tudi norme o delavskih stavkah, je bila sodna praksa edino merilo in vodilo o postopanju glede zaščite delavskih zaupnikov. Delavskemu zaupniku ni bilo mogoče odpovedati delovnega razmerja, marveč samo razvezati službeno razmerje, če je za to obstajal važen razlog,[171] ki ga je moral delodajalec navesti hkrati z odpovedjo.[172] Delodajalec je moral pri odpovedi delavskemu zaupniku dokazati, da je imel za odpoved dejanski razlog in da ne gre za preganjanje zaupnika zaradi pravilnega izvrševanja njegovih dolžnosti.[173] Delovno razmerje je bilo mogoče delavskemu zaupniku odpovedati šele potem, ko je bilo pravnomočno odločeno, da njegov mandat ne obstoji več.[174] Namestnik delavskega zaupnika ni bil zaščiten.[175] Udeležba pri stavki je bila odpustni razlog za delavskega zaupnika.[176] Zasedbo tovarne med stavko so šteli za protipravno dejanje in je bila zato tudi glede delavskega zaupnika odpustni razlog.[177]

Po vsem tem vidimo, da delavski zaupniki le niso bili tako zelo zaščiteni, kot bi po besedah zakona o zaščiti delavcev morda pričakovali. To je potrdila tudi praksa, ko je bilo v stavkovnem valu leta 1936 veliko število delavskih zaupnikov odpuščenih z dela.

Glede števila delavskih zaupnikov in števila podjetij, v katerih so bili delavski zaupniki izvoljeni, doslej razpoložljivi viri v fondih Delavske zbornice in In-

[169] Prim. dr. Vitko Kraigher, Pravni pogledi na stavko. Ljubljanski zvon 57/1937, št. 7—8, str. 395—396.

[170] Za razsojanje o zahtevkih delavskih zaupnikov po § 119 zakona o zaščiti delavcev so bila pristojna redna sodišča. To je bila razsodba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 23. oktobra 1928; glej Rješenja kasacionog suda u gradjanskim pravnim stvarima, izdaja založbe Themis, Zagreb I—VIII. — Navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 399.

[171] Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 22. januarja 1930. Slovenski pravnik II, stran 223 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 398.

[172] Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 9. avgusta 1927. Organizator, Ljubljana 1934, str. 40, 41; odločba istega sodišča z dne 4. aprila 1935. Organizator 1935, stran 71 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, str. 389 in 399.

[173] Odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 2. maja 1935, Rucner — Strohal, Zbirka rješidaba Stola sedmorice I, Zagreb 1939, stran 449 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 399.

[174] Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 24. avgusta 1937. Slovenski pravnik III, stran 573 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 389.

[175] Odločba Stola sedmorice v Zagrebu z dne 3. maja 1938. Organizator 1938, stran 119 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 398.

[176] Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 23. novembra 1937. Organizator 1937, stran 12 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik Ljubljana 1940, stran 399.

[177] Odločba Stola sedmorice oddelek B v Zagrebu z dne 13. septembra 1938. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1939, stran 617 — navajam po dr. Stojan Bajič, Delovno pravni zbornik. Ljubljana 1940, stran 399.

špekcije dela ne omogočajo sumarnega pregleda. Delavsko časopisje je tudi objavljalo v glavnem le delne podatke. Po statistiki industrije[178] je bilo leta 1938 na Slovenskem 491 takih obratov, kjer bi morali voliti delavske in nameščenske zaupnike. Glede na velikost obratov, bi jih morali v vsej Sloveniji izvoliti okrog 1800. Iz poročil o volitvah delavskih zaupnikov pa je razvidno, da so jih volili le v slabi polovici obratov.[179] Do 15. aprila 1937 je bilo izvoljenih v 217 obratih 857 delavskih in nameščenskih zaupnikov. Skoraj vsi so bili strokovno organizirani, neorganiziranih je bilo le 10 %. Največ zaupnikov je pripadalo Strokovni komisiji in krščanskosocialistični Jugoslovanski strokovni zvezi, manj liberalni Narodno strokovni zvezi in ultraklerikalni režimski Zvezi združenih delavcev[180] Do konca leta 1937 je bilo izvoljenih v Sloveniji 1213 delavskih zaupnikov.[180a]

Leta 1939 se je število delavskih zaupnikov močno povečalo, ker so zaupnike volili tudi v malih obratih z do 10 zaposlenimi delavci.

Partija je sredi tridesetih let pravilno skušala uveljaviti načela enotne fronte tudi prek obratnih delavskih zaupnikov. Predlagala je, naj pri volitvah delavskih zaupnikov ne glede na strokovno pripadnost vzpostavijo v vseh industrijskih, rudarskih, plavžarskih, prometnih, trgovskih in drugih obratih enotne liste, ki naj bodo izraz in volja vsega zaposlenega delavstva. Obratno zaupniški zbori morajo biti nosilci enotnosti delavstva in sestavljati eno od organizacijskih oblik enotne fronte v obratu.[181] Kjer so se obratni delavski zaupniki pri svojem delu opirali na enotnost in moč delavskih strokovnih in političnih organizacij, so bili dejansko res neposredni zaščitniki delavcev v obratu, ki so nadzorovali točno izvajanje kolektivnih pogodb in socialno zaščitne zakonodaje v podjetju, čeprav so delovali samo v okviru zakona o zaščiti delavcev.

7. KOLEKTIVNE POGODBE, NORMIRANJE MINIMALNIH MEZD

Kolektivna pogodba je pismeni sporazum med delavsko strokovno (sindikalno) organizacijo in podjetnikom (ali skupino podjetnikov), s katerim se urejajo pogoji dela, pravice in dolžnosti iz delovnega odnosa.[182] Pri tem moramo razlikovati stranke, predmet in udeležence kolektivne pogodbe. Stranke so podpisnice kolektivne pogodbe, predmet so določbe o delovnih pogojih, pravicah in dolžno-

[178] Statistika industrije kraljevine Jugoslavije. Beograd 1941, stran 46.

[179] Arhiv IZDG, fond arhiv Delavske zbornice v Ljubljani, fasc. 47.

[180] Delavec XXIV, 1937, št. 3 in 4, 15. marca in 15. aprila 1937.

[180a] Filip Uratnih, Naše delavstvo in daša delavska zakonodaja. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, stran 519.

[181] Delavski obzornik, 21. decembra 1935.

[182] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo. Ljubljana 1936, str. 157—158; dr. Nikola Tintić, Osnovi radnog prava. Zagreb 1955, str 219—220; dr. Aleksandar Baltić, Osnovi radnog prava ugoslavije. Beograd 1961, stran 91. Problem kolektivnih pogodb je obravnavala posebej številna literatura. Prim. Dr. Nikola Tintić, Razvoj kolektivnog ugovora u Jugoslaviji. Zagreb 1951 (v doktorski disertaciji je obdelan razvoj in pravna priroda kolektivnih pogodb pri nas od začetka razvoja do leta 1950); dr. Stojan Bajič, Uredba o minimalnih mezdah, kolektivnih pogodbah, poravnavaju in razsodništvu. Slovenski pravnik leto LI, št. 3—4, Ljubljana 1937, stran 49; isti, Kršitev kolektivne pogodbe. Radnička zaštita, Zagreb 1932, stran 555; isti, Kolektivni ugovor po novom Zakonu o radnjama. Pravosudje, Beograd 1932, stran 296; isti, Minimalne mezde in kolektivne pogodbe. Misel in delo, Ljubljana 1936, stran 270; isti, Razrešitev kolektivne pogodbe. Slovenski pravnik, leto LII, Ljubljana 1938, stran 155; dr. Drag. Janković, dr. Živko Topalović, dr. Jože Bohinjec, Kolektivne pogodbe. Spomenica III. kongresa pravnikov, Zagreb 1927, str. 117,

stih pogodbenic, udeleženci kolektivne pogodbe so pa tisti, katerih posamezna službena razmerja kolektivna pogodba ureja. Na delojemalski strani stranka kolektivne pogodbe ni tudi udeleženec kolektivne pogodbe, na delodajalski strani pa je lahko in tudi največkrat je. Delavska strokovna (sindikalna) organizacija ne sklepa in podpisuje kolektivne pogodbe v imenu in kot predstavnik delavcev (udeležencev), katerih delovne pogoje kolektivna pogodba ureja, pač pa v svojem imenu. Tudi delovni pogoji, ki jih ureja kolektivna pogodba, ne veljajo samo za delavce, ki so člani delavske strokovne (sindikalne) organizacije — podpisnice kolektivne pogodbe, ampak za vse v določenem podjetju zaposlene delavce, kakor tudi za tiste, ki bi se v tem podjetju še zaposlili v času veljavnosti pogodbe. Kolektivna pogodba je torej urejala splošne delovne pogoje, ki so veljali za vse delavce, tako organizirane kot neorganizirane, sklepala pa jo je na delavski strani delavska strokovna (sindikalna) organizacija v svojem imenu. Delavska strokovna (sindikalna) organizacija je torej ob sklepanju kolektivne pogodbe izražala in uveljavljala svojo voljo, ne volje delavcev, katerih delovne pogoje je urejala. Delavske strokovne (sindikalne) organizacije so zato mogle izražati in zastopati interese delavcev samo toliko, kolikor so same izražale in zastopale interese delavskega razreda. Če so delavske strokovne (sindikalne) organizacije izražale in zastopale interese delavskega razreda, so ob sklepanju kolektivne pogodbe izražale in uveljavljale tudi interese delavcev, čeprav takrat niso uveljavljale njihove volje, pač pa svojo. Tako so bili delovni pogoji uravnani neodvisno od volje posameznih delavcev, ne pa tudi neodvisno od njihovih interesov.

Posamezni delavci so ob sklepanju delovnih pogodb s podjetnikom lahko spreminjali splošne določbe o delovnih pogojih iz kolektivne pogodbe le toliko, kolikor so bile za delavce ugodnejše, ne glede na to, če je ta delavec bil ali ni bil član delavske strokovne (sindikalne) organizacije, ki je to kolektivno pogodbo sklenila. To je zahtevala enotnost interesov delavskega razreda.

Zato je imela kolektivna pogodba privatno pravni učinek samo za pogodbene stranke; za tretje (delavce — udeležence kolektivne pogodbe) pa je mogla delovati samo kot norma morale delavskega razreda s sankcijami, zasnovanimi na moči delavskih strokovnih (sindikalnih) organizacij, ki so morale same sankcionirati kolektivne pogodbe in jim zagotoviti spoštovanje s svojo lastno močjo.

V prvi fazi je kolektivna pogodba učinkovala samo ob pomoči kolektivne sile in moči sindikalno organiziranih delavcev. Njena moč se je uveljavljala in širila s politično močjo in razredno zavestjo delavcev in pravno ni imela normativnega značaja. V naslednji fazi je kolektivna pogodba dobila normativni učinek s tem, da je država priznala pravno predpostavko, da delavske strokovne (sindikalne) organizacije ob sklepanju kolektivnih pogodb zastopajo voljo vseh delavcev

---

133, 140; dr. Drag. Janković, O kolektivnim ugovorima. Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1921, stran 399; isti, Pravna priroda sindikalnog najemnog ugovora. Problemi gradjanskog prava, Beograd 1926; dr. B. Adžija, Kolektivni radni ugovor. Radnička zaštita, Zagreb 1928, str. 393—398; dr. B. Blagojević, Odnos kolektivnih ugovora i pojedinačnih ugovora o radu. Branič, Beograd 1934, knj. XXII, stran 501; Dj. Grčević, Kolektivni ugovor sa stanovišta Zakona o radnjama. Radnička zaštita, Zagreb 1932, stran 312; dr. M. Konstantinović, O kolektivnim ugovorima. Naša stvarnost, Beograd 1936, št. 12; B. Krekić, Kolektivni radni ugovor. Socijalni arhiv, Beograd 1937, stran 6372; dr. I. Kun, Kolektivni ugovor u teoriji i praksi. Zagreb 1940; B. D. Petrović, Pojam o dejstvu kolektivnog ugovora u jugoslovenskom civilnom pravu. Pravosudje, Beograd 1934, stran 531; dr. I. Politeo, Radno pravo. Zagreb 1934; dr. E. Sladović, Radno pravo i kolektivni ugovor kao njegovo vrelo. Radnička zaštita, Zagreb 1931, stran 296.

določene stroke ali podjetja, ne glede na to ali so ali niso člani teh organizacij. Potrebno je bilo samo priznanje delavskih strokovnih (sindikalnih) organizacij s strani državnih oblasti.

Zakaj je prišlo do sklepanja kolektivnih pogodb?

Prekomerno in nekontrolirano izkoriščanje delavcev s strani delodajalcev, ki jih obči državljanski zakonik ob zgolj razglašeni in formalni svobodi in enakosti ni mogel dovolj zaščititi, je omejila država s svojo prvo intervencijo v delovno razmerje, ki je bilo doslej obravnavano kot svobodna in enakopravna pogodba med delojemalcem in delodajalcem. Država je s svojo prvo intervencijo v pogodbo o delovnem razmerju omejila prekomerno izkoriščanje delavcev. Sodila je za potrebno zaščititi delojemalca, to je šibkejšega partnerja ob sklepanju pogodbe o delovnem razmerju z močnejšim delodajalcem. Iz tega so nastajali temelji delavske zaščite (omejitev delavnika, prepoved zaposlovanja otrok in truck sistema, zahteva po najnujnejših higienskih in varnostnih ukrepih v tovarnah, zaščita ob nezgodi, bolezni in smrti, zaščita ob onemoglosti, starosti in brezposelnosti, uvedba organov za izvajanje teh delavsko-zaščitnih zakonov in ukrepov). Pri nas so to trije okvirni zakoni: zakon o inšpekciji dela z dne 30. decembra 1921, zakon o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922 in zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922. Vendar to ni zadostovalo za uspešno zaščito delojemalca kot šibkejšega partnerja pri sklepanju pogodbe o delovnem razmerju z delodajalcem. Treba je bilo zato ustvariti take določbe, da jih stranki delovnega razmerja sploh ne bi mogli po svoji volji spreminjati. Samo tako bi se lahko zagotovili delojemalcem najnujnejši delovni pogoji, sicer je bil ta, kot šibkejši partner (ker je bil zaradi ohranitve svoje eksistence prisiljen skleniti delovno razmerje z enim od delodajalcev, vsi pa so pripadali razredu izkoriščevalcev), vedno prisiljen sprejeti vsake delovne pogoje. Država je ustanovila najnujnejše delovne pogoje na ta način, da je vsebinsko spopolnila določbe o ureditvi delovnega razmerja in jih tam, kjer so bile posebno važne, razglasila za prisilne, to je za obvezne ne glede na voljo strank. Določbe individualnih delovnih pogodb niso smele biti za delavca manj ugodne, kot so jih določale norme o splošnih delovnih pogojih (zaščita delavskih mezd, način izplačevanja, odpovedni roki itd.). Ta poseg države se kaže v zakonu o obrtnih z dne 5. novembra 1931 tudi v našem delovnem pravu.

Medtem je gospodarska in politična moč industrijskega delavstva vedno bolj rastla. Delavstvo je iskalo svojo pomoč izven obratov v delavskih strokovnih (sindikalnih) organizacijah in političnih, ki so bile močnejše kot posamezni podjetnik. Delavstvo se je organiziralo za obrambo in samopomoč v svojih sindikatih. Tako si je moglo samo priboriti boljše delovne pogoje, kot mu jih je doslej omogočala država s svojimi intervencijami. Kot rezultat kolektivnega nastopa delavcev proti podjetniku za zboljšanje delovnih pogojev je bila sklenitev kolektivne pogodbe. V določbah kolektivne delovne pogodbe se je izražala moč teh nastopov, čim močnejši so bili, tem ugodnejše delovne pogoje je vsebovala. Kolektivne delovne pogodbe so tako postale pomemben vir delovnega prava (poleg državne zakonodaje), z njimi so urejali pravice in dolžnosti delavcev, mezdne tarife in druge delovne pogoje za cele stroke in gospodarske panoge. S svojimi določbami, ki so bile navadno naprednejše od zakonskih so kolektivne pogodbe imele pozitiven vpliv na razvoj delovne zakonodaje.

To sredstvo razrednega boja pa se je moglo razviti šele potem, ko si je delavski razred priboril pravico združevanja v delavskih strokovnih (sindikalnih)

in političnih organizacijah, zakaj kolektivne pogodbe so sklepali največkrat pod pritiskom kolektivnih akcij sindikalno organiziranih delavcev.

Organizirani delavci so nastopali kolektivno in s tem so postajali močnejši od posameznih delodajalcev, od katerih so izsilili boljše delovne pogoje. Delavci niso bili več prepuščeni vsak sam sebi, čutili so moč kolektivnega nastopa.

Vse uspešne delavske akcije kot mezdna gibanja, akcije za zboljšanje delovnih pogojev, za zaščito delavcev pred odpusti, stavke ipd. so se navadno končale s sklenitvijo kolektivne pogodbe med delavci in podjetnikom. Na delavski strani je kolektivne pogodbe sklepal organizator delavskih akcij, ki so bile navadno delavske strokovne organizacije ali pa za ta namen sestavljeni akcijski odbori ali predstavniki delavcev. Ti so pri pogajanjih s podjetnikom in ob sklepanju kolektivne pogodbe zahtevali uvedbe boljših in enakih delovnih pogojev za vse delavstvo obrata, podjetja ali stroke, v kakršnem obsegu je delavska akcija pač bila, ne pa samo za svoje organizirane člane, posamezne delavce ali skupino delavcev. V tem je ravno bistvo vrednosti kolektivne pogodbe. Delavstvo je s kolektivnimi pogodbami dobilo možnost, da je določene uspehe tako rekoč uzakonilo, s tem pa so bile pridobitve veljavne za vse delavce v okviru vsega obrata ali podjetja za ves čas veljavnosti kolektivne pogodbe. Noben delavec ni smel uživati slabših in manj ugodnih delovnih pogojev, kot jih je določala kolektivna pogodba.

Kakšna je bila vsebina kolektivnih pogodb? Predvsem je bila odvisna od vrste delavskih akcij, ali je šlo za sklenitev okvirne kolektivne pogodbe, ki naj bi šele uredila vse delovne odnose med delavci ali delodajalci, ali za zboljšanje že sklenjene kolektivne pogodbe, za ureditev ali zboljšanje mezd, za zboljšanje drugih delovnih pogojev itd. Vsaka kolektivna pogodba je imela dva dela: normativni del in obligacijski del. Normativni del je obsegal splošne delovne pogoje: določbe o dolžini delovnega časa, o nadurnem delu, o praznikih, o mezdnih sistemih, o načinu izplačevanja zaslužkov in odtegljajih, o naturalnih dajatvah (stanovanje, hrana, konsum), o višini mezd in mezdni tarifi, o nadomestilu zaslužka zaradi bolezni in drugih zadržkov od dela, o dopustih, o družinskih in drugih dokladah; o zdravstveni zaščiti, higienski in varnostni ureditvi obratnih prostorov, o položaju vajencev, o sprejemanju na delo in odpuščanju delavcev ob pomanjkanju dela, o delavskih zaupnikih in razsodišču ob delovnih sporih in drugo. Zelo pogosto so v kolektivnih pogodbah tudi določbe, da podjetje priznava delavsko strokovno organizacijo in da delavcev zaradi članstva v tej organizaciji ne bo preganjalo.

Obligacijski del ne ureja splošnih delovnih pogojev, pač pa medsebojne obveznosti, pravice in dolžnosti strank — podpisnic kolektivne pogodbe, to se pravi delavske strokovne organizacije in podjetnika. Predvsem je to obveznost za dosledno izpolnjevanje določb kolektivne pogodbe. Zelo pogosto se je moral podjetnik obvezati, da zaradi stavke ali drugačne delavske akcije, katere sklep je bila sklenitev kolektivne pogodbe, prizadetih delavcev ne bo preganjal, po drugi strani pa se je morala delavska strokovna organizacija navadno obvezati, da ne bo začenjala novih delavskih akcij, predvsem ne takih, ki bi imele namen kršitev določb kolektivne pogodbe.

Kolektivne pogodbe so sklepali za določen čas — navadno od pol do enega leta. Lahko so se tudi podaljševale.

Kolektivne pogodbe in njih določbe niso bile nekaj statističnega za ves čas veljavnosti. Medsebojne obveznosti je navadno vedno prekršila ob vsakem ugod-

nem trenutku tista stran, ki se je čutila močnejšo, ali je bila v to prisiljena. Dokler kolektivne pogodbe niso bile pravno sredstvo, ampak sredstvo delavskega razrednega boja in dokler so delavske strokovne organizacije imele svobodo delavskih akcij, so bile zaradi naraščanja moči in pomena delavskega razreda instrument, ki je ravno zaradi svojega nenehnega razvoja ugodno vplival na napredek delavsko zaščitne zakonodaje. Prav zaradi svojega nenehnega razvoja (ob pogoju svobode delavskih akcij) so za delavstvo imele kolektivne pogodbe prednost pred prisilnimi normami o delovnih pogojih, ki so jih predpisovale državne oblasti.

Ugotavljali smo, da je delavstvo v svojih zahtevah do delodajalcev nastopalo kolektivno. Enako so odgovorili tudi delodajalci, združeni v svojih sindikatih. Niso se več pogajali posamezniki, pač pa sindikati delodajalcev in sindikati delojemalcev, ki so samostojno urejali delovne pogoje na svojem področju.

Takemu razvoju urejanja delovnih pogojev je sledil tretji poseg države v urejanje delovnih odnosov. Če sta bila prva dva usmerjena predvsem v delno zaščito delojemalca, kot šibkejšo stran ob sklepanju individualnih delovnih pogodb s podjetnikom, tretji poseg ni bil več. Sama je začela normirati vse delovne odnose in splošne delovne pogoje. Najprej je prevzela nase posredovanje v sporih glede kolektivnih pogodb, nato je take spore razsojala in končno po določenem postopku sama izdajala kolektivne pogodbe ali pa razglašala najpristojnejše kolektivne pogodbe za splošno obvezne (oktroirane kolektivne pogodbe — Avstrija 1919, Nemčija 1923, Jugoslavija 1937) in predpisovala minimalne mezde.

Nadaljnji razvoj je šel v dve smeri: 1. nasproti naraščajočim vplivom buržoazne države v delovne odnose se je večala tudi moč delavskih sindikatov; 2. delavski sindikati in svoboda delavskih akcij so utonili v totalitarnih fašističnih in nacionalsocialističnih državnih režimih.

V Italiji j bila s carta del lavoro z dne 30. aprila 1927[183] razglašena korporativna ureditev sindikatov kot temeljno načelo fašističnega socialnega in gospodarskega reda.[184] Carta del lavoro ni bila zakon v pravem smislu besede, označevala je samo sindikalno in korporativno ureditev države in razglašala program socialne zakonodaje na področju dela in produkcije; odrejala je dolžnosti in pravice vsake oblike proizvodnje. Ta ureditev se je odražala v dvotirnosti delavskih in podjetniških sindikatov, ki so sklepali kolektivne pogodbe in jih tudi sami izdajali. Sindikati so v višjih organizacijskih stopnjah prehajali v državne organe, v korporacije, ki so bile ustanovljene z zakonom z dne 5. februarja 1934.[185] Sindikati so bili celice, iz katerih je bila zgrajena korporativna država. Svoboda delavskih akcij je bila omejena; delavske stavke so bile prepovedane, prav tako pa tudi lockouti[186] (samovoljna ustanovitev proizvodnje in odpust delavcev).

V Nemčiji[187] je nacionalni socializem uničil delavske sindikate in svobodo delavskih akcij. Težišče urejanja delovnih odnosov je prenesel na obratno organizacijo,

[183] Uradni list Kraljevine Italije 1927, št. 100.

[184] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo (splošni del). Ljubljana 1936, stran 25, op.; dr. Mirko G. Vratović, Korporativna država u Italiji. Socialni arhiv 1940, Beograd 1940, str. 127—138; dr. Mario Krmpotić, Osnovni socijalni zakoni nacionalsocijalizma i fašizma. Socijalni arhiv 1940, Beograd 1940, str. 302—316.

[185] Uradni list Kraljevine Italije 1934, št. 163.

[186] Čl. 18 zakona o ureditvi kolektivnih delovnih odnosov z dne 3. aprila 1936 — Uradni list Kraljevine Italije z dne 14. aprila 1936, št. 87.

[187] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo (splošni del). Ljubljana 1936; isti, Novo nemško delovno pravo. Slovenski pravnik, Ljubljana 1935, stran 280; dr. Mario Krmpotič, Osnovni Socijalni zakoni nacionalsocijalizma i fašizma. Socijalni arhiv 1940, Beograd 1940, str. 302—316.

delodajalce in državo. Nemški nacionalni socializem je videl v obratu gospodarsko in socialno enoto; v njej naj delajo podjetnik kot vodja obrata ter delavci in nameščenci kot Gefolgschaft skupno za pospeševanje obratnega namena in v občo korist naroda in države. Obrat (podjetje), ki mu načeluje lastnik kot vodja, naj bi bil vključen v organsko zgrajeno nemško gospodarstvo. Zakon o ureditvi nacionalnega dela z dne 20. januarja 1934[188] ni priznaval ne razredov ne razrednega boja. Zaradi te negacije po njegovem ni moglo biti različnih razrednih interesov, niti razrednih sporov in zaradi tega niti kolektivnih pogodb, ker ni bilo potrebe po njih. Vse odnose med delavcem in podjetnikom so urejali s stališča objektivnega ocenjevanja višjih interesov državne skupnosti. Idejo nasprotujočih si interesov je zamenjala ideja skupnosti interesov. Obrat (podjetje) je postal osnovna celica nemškega socialnega organizma. »V obratu dela podjetnik kot starešina podjetja (Führer des Betriebes), nameščenci in delavci (Gefolgschaft) skupno za napredek podjetja in za splošno korist naroda in države.«[189] Rešitev problema brezposelnosti je Nemčija našla na ta način, da je uvedla (1935) splošno delovno dolžnost javnopravnega značaja. Zaposlitve ni narekoval več zasebni interes posameznikov (tako delavcev kot podjetnikov), marveč državni interes. Odvisnega dela ni ustanavljala več pogodba (niti individualna delovna pogodba niti kolektivna), temveč odlok oblasti.

V državah tako imenovane zahodne demokracije so se delavski sindikati združevali v velike in močne konfederacije, ki so ob vedno močnejšem posredovanju državne oblasti s podjetniškimi sindikati sklepale kolektivne pogodbe.

V zakonodaji stare Jugoslavije se kolektivne pogodbe prvič omenjajo v paragrafu 5 zakona o zaščiti delavcev z dne 28. februarja 1922, bolj podrobne določbe o njih pa je prinesel šele zakon o obrtih z dne 5. novembra 1931 (§ 209). Na slovenskem ozemlju je bilo sklepanje kolektivnih pogodb regulirano že z avstrijskim zakonom iz leta 1907 (§ 114 b novele Obrtnemu redu z dne 5. februarja 1907 — RGBl. 1907, št. 26) in je bilo pri nas ob nastanku nove države sklepanje kolektivnih pogodb že splošno znano in uveljavljeno tako kot sredstvo razrednega boja, in kot sredstvo za reguliranje delovnih odnosov. Sklepale so jih delavske strokovne organizacije ob posredovanju delavske zbornice, inšpekcije dela in obratnih delavskih zaupnikov; registrirale in hranile so jih delavske zbornice. V arhivih Delavske zbornice v Ljubljani, Inšpekcije dela v Ljubljani in Jugoslovanske strokovne zveze je ohranjenih za leta 1920—1923 27 kolektivnih pogodb, za leta 1923—1931 15 kolektivnih pogodb in od leta 1931 dalje 76 kolektivnih pogodb.[190]

Nadaljnjo in podrobno zakonodajo o sklepanju kolektivnih pogodb je prinesla uredba o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, poravnavanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937. Ta uredba je svobodo delavskih akcij precej omejila.[190a] Delavske strokovne (sindikalne) organizacije so bile sicer še

---

[188] Gesetz zur Ordnung der nationalen Arbeit-Reichsgesetzblatt, Berlin 1934, stran 45.

[189] § 1 zakona o ureditvi nacionalnega dela z dne 20. januarja 1934 — RGBl. 1934, stran 45.

[190] Arhiv IZDG, arhiv Jugoslovanske strokovne zveze, fasc. V, VI; Inšpekcija dela v Ljubljani, fasc. III, IV; Delavska zbornica v Ljubljani, fasc. XXVII, XXXI, XL, LII; Arhiv Slovenije, arhiv Inšpekcije dela v Ljubljani, fasc. III, V, VI.

[190a] Glej op. 182; Sl. list kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 15, leto VIII, 1937, stran 114; Sl. N. kraljevine Jugoslavije, 13. feb. 1937, št. 33/XI/58, Sl. N. št. 34, 15. feb. 1937 (popravki).

priznane kot stranke za sklepanje kolektivnih pogodb na delavski strani, pri obveznem pomirjevalnem postopku in pri fakultativnem razsodniškem postopku pa je že odločalo skupno zastopstvo delavcev, delodajalcev in državnih oblasti. Poleg tega si je država prilastila pravico, da v določenih pogojih sama izdaja kolektivne pogodbe, katerih norme so bile obvezne za vse delavce in delodajalce obravnavanega podjetja ali stroke. Določbe navedene uredbe z dne 12. februarja 1937 kažejo zelo odkrito težnjo po korporativističnem urejanju delovnih odnosov. Pri tem moramo upoštevati še prizadevanja države za okrepitev režimskih jugorasovih delavskih sindikatov (zlasti v letu 1938), ki naj bi po zgledu italijanskih državnih fašističnih sindikatov postali edini zastopnik delavstva.[191] Na kongresu Jugorasa (Jugoslovanski radnički sindikati) 17. aprila 1938 v Beogradu, katerega se je udeležila tudi slovenska Zveza združenih delavcev, sta nastopila s svojimi izvajanji tudi ministrski predsednik Milan Stojadinovič (ki so ga v parlamentu odkrito napadali, da uvaja osebno diktaturo in fašizem) in njegov socialni minister Dragiša Cvetkovič. Kongresna resolucija je zahtevala:

1. da se vsa socialna politika vlade izvaja samo prek Jugorasa;

2. da se ustanove delavske zaščite (delavske zbornice, borze dela, OUZD) izročijo Jugorasu;

3. da se v obratih onemogoči delovanje delavskih strokovnih organizacij, ki so članice internacionalnih zvez (URSSJ, JSZ). Jugoras naj bi postal torej edina priznana delavska strokovna (sindikalna) organizacija v državi.

Če sedaj upoštevamo tadva elementa, to je pravice, ki si jih je z zgoraj navedeno uredbo prilastila država glede urejanja delovnih odnosov in njeno prizadevanje, da bi Jugoras postal edina državno priznana delavska strokovna (sindikalna) organizacija, vidimo, da je šel razvoj v smeri uvajanja korporativnega urejanja delovnih odnosov po zgledu italijanskega fašizma. Vendar je bil ta razvoj zaustavljen; predvsem zaradi vedno močnejše akcijske enotnosti delavstva in naraščanja moči delavskega razreda, pri čemer je vodilno vlogo odigrala pravilna politika komunistične partije in njen vpliv na delavske množice. Tudi razpust in prepoved delovanja Ursovih sindikatov dne 24. decembra 1940 ni mogel ustvariti okoliščin za inavguriranje Jugorasa kot edinega priznanega zastopnika delavstva.

Kolektivne pogodbe so torej kot sredstvo razrednega boja odigrale največjo vlogo in vplivale na razvoj delavsko zaščitne zakonodaje in delovnega prava v obdobju med drugim in tretjim posegom države v urejanje delovnih odnosov. Kolektivne pogodbe so bile izraz moči kolektivnega nastopanja delavstva.

Razjasniti moramo še medsebojne odnose pojmov kolektivna pogodba — tarifna pogodba — minimalne mezde. Kolektivno pogodbo smo že opredelili kot pismeni sporazum med delavsko strokovno (sindikalno) organizacijo in podjetnikom (ali skupino podjetnikov) za ureditev pogojev dela, pravic in dolžnosti iz delovnega odnosa. Ker je bila mezdna tarifa navadno najvažnejši del kolektivne pogodbe in je bila tudi vzrok za začetek delavske akcije in sklenitev kolektivne pogodbe, se je ta imenovala včasih tudi tarifna pogodba; v Nemčiji se je imenovala Tarifvertrag. Naš izraz pa je povzet po avstrijski (Kollektivvertrag) in romanski terminologiji za kolektivne pogodbe (contrat collectiv, contratto collettivo)

[191] Dr. Metod Mikuž, Oris zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji (1918—1941). Ljubljana 1965, stran 444; Glas delavca, 13. maja 1938.

Minimalne mezde[192] se imenujejo najnižje plače, ki jih je določala upravna oblast. Nimajo torej nič skupnega s kolektivnimi pogodbami, ki jih je sklepalo delavstvo s podjetniki. Določanje minimalnih mezd je tipičen primer poseganja državnih oblasti v urejanje delovnih odnosov. Zahteve za določanje minimalnih mezd so prihajale tako s strani delavstva, kot s strani delodajalcev. Delavstvo je zahtevalo določitev minimalnih mezd ob pojavih splošnega in stalnega zniževanja minimalnih mezd v nekem daljšem obdobju, da bi si s tem zavarovalo življenjsko eksistenco in da njegovih sil ne bi angažirali obrambni boji in bi se lahko posvetilo bolj ofenzivnim akcijam za zboljšanje položaja. Podjetniki pa so zahtevali uvedbo minimalnih mezd zaradi konkurenčnih razlogov, da jim industrija v manj razvitih predelih z nižjim življenskim standardom delavstva ne bi mogla konkurirati z izkoriščanjem zelo poceni delovne sile. Podjetniki so skušali s tem tudi nevtralizirati uspehe delavcev, ki so jih dosegli z organiziranim nastopom, pred katerim so morali kloniti in privoliti v višje mezde in sploh ugodnejše delovne pogoje.

Akcije za določitev minimalnih mezd so torej prihajale tako iz delavskih vrst kakor tudi iz vrst industrije. Pri nas se je že leta 1932 pojavila želja po enotni ureditvi delavskih mezd v gradbeni stroki, ko so se gradbeni podjetniki pritoževali, da jim dela podeželje z izredno nizkimi mezdami nelojalno konkurenco. Gradbena industrija se je v svojem predlogu sklicevala na ugodne izkušnje, pridobljene z enotno tarifo delavskih mezd, ki jo je v letih 1920—1922 sprejela Zveza industrijcev in je veljala za gradbeno stroko v vsej Sloveniji.[193] V teh prizadevanjih je industrijska zbornica skušala doseči spremembo določb § 5 zakona o zaščiti delavcev in 2. odstavka § 209 obrtnega zakona, ki so določale, da prisilne organizacije delodajalcev ne morejo sklepati kolektivnih pogodb in določati mezdnih tarif. Zveza industrijcev, kot prisilna organizacija na delodajalski strani, bi se rajši pogajala z Delavsko zbornico, kot prisilno organizacijo na delojemalski

---

[192] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo (splošni del). Ljubljana 1936, stran 174; isti, Zakon o minimalnih mezdah. Misel in delo, Ljubljana 1934, stran 5; isti, Minimalne mezde in kolektivne pogodbe, Misel in delo, Ljubljana 1936, stran 270; Problemi naše socialne politike (ekspoze Dragiša Cvetkovića, ministra socialne politike in narodnega zdravja, v narodni skupščini ob proračunski debati za leto 1936/37). Socijalni arhiv, leto II (1936), Beograd 1936, str. 1—8; B. Petrović, Minimalne nadnice i metodi odredjivanja ovih nadnica. Socijalni arhiv, leto II, 1936, Beograd 1936, str. 41—85; Bogdan Krekić, Povodom prednacrta Uredbe o minimalnim nadnicima, kolektivnim ugovorima, mirenju i presudjivanju u sporovima iz radnih odnosa. Socijalni arhiv, leto II, 1936, Beograd 1936, str. 107—109; B. Petrović, Uredba o utvrdjivanju minimalnih nadnica, zaključivanju kolektivnih ugovora, pomirenju i arbitraži. Socijalni arhiv, leto III, 1937, Beograd 1937, stran 7—13; Bogdan Krekić, Uredba o minimalnim nadnicama. Socijalni arhiv, leto III, 1937, Beograd 1937, str. 13—22; isti, Kolektivni radni ugovori — njihov postanak i značaj. Socijalni arhiv leto III, 1937, str. 63—72; isti, Radnička nadnica kao privredni, socijalni i kulturni faktor — Razmatranja u prilog donošenja zakona o minimalnoj nadnici. Beograd 1934; isti, Za zakon o minimalnim nadnicama. Ujedinjeni sindikati, št. 1—2, Beograd 1935, str. 1—6; Petrović Veljko, Zakon o minimalnoj nadnici. Radnička zaštita, št. 10—11, Zagreb 1935, str. 514—519; Benko Artur Grado, Prinos k pitanju uzakonjenja minimalnih nadnica i plata. Radnička zaštita, št. 1, Zagreb 1935, str. 15—28, št. 2/35, str. 47—57; Filip Uratnik, Zaštita radničke nadnice. Ujedinjeni sindikati št. 1—3, Beograd 1936, str. 20—26; Anketa o radničkim nadnicama i zarada u industriji. Izdala Trgovinsko industrijska komora u Zagrebu (napisala Vladimir Arko, predsednik industrijskega odseka trgovinske zbornice v Zagrebu, in Benko Artur Grado, statistik revije Indeks), Zagreb 1935.

[193] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222 (minimalne mezde), fasc. 299 (zapisniki sej industrijskega odseka).

strani, in tako od sklepanja kolektivnih pogodb izločila svobodne delavske strokovne (sindikalne) organizacije, ali pa jih vsaj obšla. Vedno je bilo od strani industrijcev čutiti težnjo, da bi se v imenu delavstva pogajali z delavsko zbornico, ne pa z delavskimi sindikati. Vendar v tej zahtevi niso uspeli.

Našteli bomo nekaj akcij za normiranje minimalneh mezd, ki so končno privedle do sprejetja uredbe o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in razsodništvu z dne 12. februarja 1937. Teh akcij je bilo kar precej.[194]

Dne 7. maja 1933 so na delavskem shodu v Mariboru sprejeli ostro resolucijo proti brezposelnosti in nizkim mezdam,[195] 21. junija pa je Strokovna komisija naslovila na državo in javne ustanove apel, naj sprejmejo izredne ukrepe za omiljenje brezposelnosti in socialne bede, zniževanje mezd pa naj se ustavi na eksistenčnem minimumu.[196] Dne 31. avgusta 1933 je dal pobudo za zakonsko določitev enotnih minimalnih mezd mariborski industrijalec Hutter. Zbornica za trgovino, obrt in industrijo v Ljubljani je izvedla anketo o tem problemu. Večina podjetnikov temu predlogu ni nasprotovala, pač pa so bila mnenja močno deljena glede višine minimalnih mezd, skoraj vsi pa so zahtevali enotne minimalne mezde za vso državo.[197]

Leta 1934 so začele široko akcijo za določitev minimalnih mezd delavske zbornice. 8. julija so na seji odbora centralnega sekretariata delavskih zbornic v Sarajevu sklenili začeti s sistematično akcijo, da se izda zakon o minimalnih mezdah, ker so ugotavljali, da so mezde raznih poklicev tako padle in da so tako neenake, da delodajalci z njimi konkurirajo. Sklenili so sklicati javno anketo, v kateri bi o tem razpravljali.[198] Ta anketa je bila 19. in 20. januarja 1935 v Beogradu.[199] Delavske zbornice so izdale dve publikaciji o vprašanjih minimalnih mezd, ki sta jih napisala Bogdan Krekić in Filip Uratnik. Uratnik je sestavil tudi načrt zakona o osiguranju minimalnih zaslužkov in pobijanju nelojalne konkurence s pomočjo delavskih mezd, ki ga je Delavska zbornica v Ljubljani oktobra leta 1934 poslala delavskim strokovnim organizacijam v razpravo. V tem osnutku je delavska zbornica zastopala mnenje, naj bi spadalo reguliranje mezd v pristojnost mezdnih inšpektoratov na sedežih delavskih zbornic, ki bi jih sestavljali trije stalni člani in zastopnika spornih strank. Predsednika inšpektorata bi imenoval minister socialne politike oziroma ban, druga dva stalna člana prav tako, le da enega na predlog Zbornice za trgovino obrt in industrijo, drugega pa na predlog delavske zbornice.[200] Delavske strokovne organizacije in tudi politične so ta osnutek ostro zavrnile, nekatere celotni osnutek v načelu, druge posamezne določbe. Delavske strokovne organizacije, v katerih vodstva so se začeli v letih 1934, 1935 že uspešno vključevati napredni delavci in komunisti, so videle v osnutku nevarnost, da bi bile izločene od sklepanja kolektivnih pogodb in reguliranja mezdnih in drugih delavskih razmer delavstva. Zveza delavskih žensk in deklet je naslovila na de-

---

[194] Prim. France Kresal, Zahteve za zakon o minimalnih mezdah (referat na znanstvenem posvetovanju ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa Komunistične partije Slovenije od 2. — 4. novembra 1967), Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, leto VII, št. 1—2, Ljubljana 1967, str. 237—245.

[195] Delavec, 10. maja 1933.

[196] Delavec, 25. junija 1933.

[197] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

[198] Delavec, 25. julija 1934.

[199] Socijalni arhiv, leto I, št. 1, Beograd 1935, str. 35—36.

[200] Delavec, 25. oktobra 1934, 10. novembra 1934; AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

lavsko zbornico in vse strokovne organizacije resolucijo in kritiko osnutka,[201] v kateri pravi, da je »že v principu napačno postavljati tak načrt, ki naj bo odvisen zgolj od države in akcije delavskih ‚zastopnikov' potom resolucij in vlog« in da se »reakcionarna vsebina predloga kaže že v razdelitvi višine minimalnih mezd po starosti in spolu delavstva«, da osnutek »ne predpisuje nikakih družinskih doklad, namreč le rast plač sorazmerno z delavčevo starostjo«. Nadzoravanje mezd po mezdnih inšpektoratih, ki jih nastavlja in določa država, pa ne pomeni »nič več nič manj kot negirati razredni boj«. »Podobno so organizirani inšpektorati v Hitlerjevi Nemčiji. Pripisovati neki državni ustanovi sposobnost urejanja mezdnega razmerja v korist delavstva, je sposoben samo tisti, ki je zaplaval v fašistično strujo. Edino možen sistem inšpektoratov bi bil, če bi jih postavljali delavci, to pa je mogoče v čisto drugih epohah, kakor pa danes.« In dalje ugotavlja, »ker so uredbe mezdnih inšpektoratov obvezni sklepi za obe strani kot kolektivne pogodbe, to pomeni, da so prepovedane samostojne delavske akcije v borbi za delo in kruh«. Dalje zavrača osnutek, ker »izloča delavsko borbo na obratu, ki je edina v stanju privesti do uspehov«, ker »kodificira na fašistični način mezdno razmerje, v katerem ima besedo edinole kapitalist, ker se bo tudi eventualni najboljši zastopnik delavstva znašel vedno v razmerju 1 : 2«, zato je treba »borbo za eksistenčni minimum prenesti izza zelenih miz na obrat in ga konkretno formulirati v paroli ‚za višje mezde'«.

Delavske strokovne organizacije so zahtevale le zakonsko določitev minimalnih, mezd pod nivo katerih mezde v nobenem primeru ne bi smele pasti, vso ostalo ureditev mezdnih razmerij in zviševanje mezdnih skal pa naj prepuste močnim akcijam delavskih strokovnih organizacij, ker slabotne delavske organizacije ne bi mogle uveljavljati še tako dobre zakonodaje o minimalnih mezdah.

Odločno in dosledno so se predlogu za enotno zakonsko ureditev delovnih pogojev upirali predstavniki industrije s področja industrijske komore v Beogradu. Ko je bil 20. in 21. decembra 1934 centralni zbor industrije v Beogradu,[202] se je predsednik beograjske komore, industrijalec Vlada Ilić, izrekel proti predlogu, prav tako sekretar komore dr. Stevan Popović. Vlada Ilić je zagovornikom zakonske določitve minimalnih delavskih mezd naravnost očital nelojalnost, češ da ima industrija na severu države vse ugodnejše produkcijske razmere: cenen (največ tuj) kapital, poceni električno energijo, cenejši premog, urejene ceste in železnice ter izkušeno industrijsko delavstvo; edino ugodnost, ki jo ima industrija na jugu, namreč nižje delavske mezde, ki so v skladu z nizkimi cenami živeža in s skromnejšim standardom prebivalstva, hočejo zagovorniki enotnih minimalnih mezd tej industriji odvzeti, tako da bi popolnoma izgubila konkurenčno sposobnost.

To je bilo res. Po statistiki industrije kraljevine Jugoslavije,[203] ki pa ne vključuje rudarstva, monopola in državnih železnic, je bilo do leta 1938 v Sloveniji in na Hrvatskem investiranega v eno delovno mesto okrog 35.000 din kapitala, vrednost proizvodnje tega delovnega mesta pa je znašala 65.000 dinarjev, v drugih predelih pa je bilo v eno delovno mesto investiranega 48.000 din kapitala in je dajalo le 39.000 din vrednosti proizvodnje; ali v odstotkih izraženo je prišlo na

[201] Delavec, 25. oktobra 1934.
[202] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.
[203] Statistika industrije kraljevine Jugoslavije sa adresarom industrijskih preduzeća. Izdalo Ministrstvo trgovine i industrije, Beograd 1941.

Slovenijo 17 % vsega v to industrijo investiranega kapitala in 26,59 % vrednosti proizvodnje, na Hrvatsko 30 % kapitala in 37,15 % proizvodnje, na vse druge predele pa 53 % v to industrijo investiranega kapitala in le 36,26 % vrednosti jugoslovanske industrijske proizvodnje. In še drugače povedano, mezde so predstavljale na severu države neprimerno nižji odstotek proizvodnih stroškov kot v zaostalih področjih. Zato za prve, zvišanje mezd ne bi predstavljalo tolikšne obremenitve proizvodnih stroškov kot za druge. Podjetniki so tako politični in mezdni boj za višje minimalne mezde spreminjali v konkurenčni boj.

Tako odločnemu nastopu beograjskih industrijalcev je prva popustila zagrebška trgovsko-industrijska komora. Avgusta 1935 je izdala publikacijo Anketa o radničkim nadnicama i zarada u industriji, ki sta jo napisala zagrebški industrialec Vladimir Arko in Benko Grado, statistik revije Indeks. Publikacija je vsebovala tudi Nacrt zakona o minimalnim nadnicama i platama, po katerem naj bi se minimalne mezde določale regionalno po banovinah, urejale pa naj bi jih paritetne komisije.

Edino industrija dravske banovine je zavzemala do načrta zakonske določitve minimalnih mezd še vedno načelno stališče, da se morajo minimalne mezde določiti enotno za vso kraljevino.[204]

Anketa o delavskih mezdah v Sloveniji, ki jo je leta 1935 izvedla delavska zbornica pa je pokazala, da je bilo tudi v Sloveniji precej podjetij, ki so plačevala delavce po 1,50 din na uro in statistika Osrednjega urada za zavarovanje delavcev kaže, da je leta 1934 20.938 ali 26,51 % zavarovanih delavcev v Sloveniji prejemalo manj kot 1,50 din na uro ali 11,60 din na dan, celo leto 1935 in do srede leta 1936 pa so mezde še padale.

Celo Dragiša Cvetković sam, minister za socialno politiko v Stojadinovićevi vladi, je v svojem ekspozeju pred narodno skupščino ob proračunski debati za sprejetje finančnega zakona za leto 1936/37 ugotavljal, da so bile delavske mezde zelo nizke, da je bilo v Jugoslaviji konec septembra leta 1935 od 594.335 zaposlenih in pri SUZOR (Središnji ured za osiguranje radnika) zavarovanih delavcev 78.133 (13,5 %) takih, ki so prejemali mezde do 8 din na dan, 280.440 (47 %) delavcev z mezdami od 8 do 24 din na dan, 100.560 (17 %) delavcev z mezdami od 24 do 34 din na dan, 66.218 (11 %) delavcev z mezdami od 34 do 48 din na dan in 68.984 (11,5 %) delavcev z mezdami nad 48 din na dan.[205] Če te mezde primerjamo z eksistenčnim minimumom za to leto (628 din na mesec za delavca posameznika in 1559 din za 4 člansko družino po podatkih zagrebške revije Indeks ali 727 din na mesec za delavca posameznika in 1.657 din za 4 člansko družino po podatkih Delavske zbornice v Ljubljani) vidimo, da mezde 60,5 % delavcev niso zadostovale niti za kritje izdatkov eksistenčnega minimuma delavcev posameznikov, da je bilo le 28 % delavcev takih, katerih zaslužki so komaj krili eksistenčni minimum posameznikov in da so mezde le 11,5 % delavcev zadostovale za skromno kritje minimalnih življenjskih stroškov 4 članske delavske družine. 60,5 % delavcev je torej živelo v absolutni revščini, ne glede na to ali so bili samski, ali vzdrževalci družine, če pa upoštevamo še stroške za vzdrževanje družine, potem le 11,5 % delavcev ni živelo v revščini, ampak v eksistenčnem minimumu.

Val stavkovnih in mezdnih gibanj v letu 1935 je prisilil tudi vlado, da čimprej nekaj stori za regulacijo nevzdržnih mezdnih in delovnih razmer. Že konec

---

[204] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

[205] Socijalni arhiv, leto II, št. 1—3, Beograd 1936, str. 1—8.

leta 1935 je ministrstvo socialne politike na osnovi pooblastil finančnega zakona pripravilo prednačrt uredbe o določanju minimalnih mezd, obveznem sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in razsodništvu.[206] Po tem načrtu bi se mezde določale avtonomno po banovinah in v okviru banovin še po strokah. Določali bi jih »Odbori za določanje minimalnih mezd pri banski upravi«. Te odbore pa bi sestavljali: predstavnik oblasti kot predsednik odbora in po 3 do 5 podjetnikov in zastopnikov delavcev. Pri določanju minimalnih mezd bi morali ti odbori upoštevati minimalne življenjske potrebe delavcev kakor tudi možnost plačevanja s strani podjetnikov (zametek fašistične korporacije).

Sklepanje kolektivnih pogodb bi bilo obvezno za vsa podjetja z več kot 10 zaposlenimi delavci in nameščenci. Kot stranke za sklepanje kolektivnih pogodb s posameznimi podjetji, so bili na delavski strani priznani delavski zaupniki, le ob sklepanju kolektivnih pogodb za vso stroko so bile kot stranke priznane delavske strokovne (sindikalne) organizacije. Ker se je večina kolektivnih pogodb sklepala s posameznimi podjetji, bi bile po tem prednačrtu uredbe delavske strokovne organizacije praktično odrinjene od sklepanja kolektivnih pogodb. Kolektivne pogodbe naj bi postale javno pravno sredstvo za urejanje vseh medsebojnih odnosov med delavci in delodajalci, ne pa sredstvo razrednega boja v rokah delavskih sindikalnih organizacij.

Določbe o pomirjevalnem postopku so za primer, če se stranke ob sklepanju kolektivnih pogodb ne bi zedinile, predvidele pomirjevalni postopek pred »Odbori za pomirjenje«, ki bi bili pri srezih, banovinah in ministrstvu za socialno politiko. Sestavljeni bi bili paritetno, enako kot odbori za določanje minimalnih mezd. V primeru neuspešnega pomirjevalnega postopka bi problem reševal razsodniški odbor pri banski upravi ali ministrstvu socialne politike, ki bi bil ustanovljen po enakih načelih kot prejšnji odbori: zastopniki delojemalcev, zastopniki delodajalcev in zastopnik državne oblasti kot predsednik odbora. Sklep razsodniškega odbora bi bil obvezen za vse sprte stranke. Pred pomirjevalnim postopkom in med postopkom pomirjevanja in razsodništva bi bila vsaka prekinitev dela prepovedana in kazniva, tako s strani delavcev (stavke), kot s strani podjetnikov (lockout). Za vsa državna, banovinska in občinska podjetja, kakor tudi za vsa podjetja in ustanove večjega javnega interesa, kot prometna in rudarska podjetja, podjetja za proizvodnjo plina in elektrike, vodovodna podjetja in podjetja za prehrano prebivalstva bi bil razsodniški postopek obvezen. Obvezen bi postal tudi za vsa podjetja, če bi stranke za to izrazile željo pri pomirjevalnem postopku.

Svoboda delavskih akcij bi bila s tem skoraj popolnoma zabranjena. Za kršitev določb te uredbe (prekinitev dela — stavka) bi bili delavci kaznovani z denarno kaznijo 100 do 500 din, v hujših primerih pa z zaporom do 3 mesecev.

Ta prednačrt uredbe je bil objavljen v 5. številki Socijalnega arhiva meseca maja 1936 in dan v javno razpravo. Naletel pa je na tako odločen odpor tako pri delavstvu kot tudi pri delu podjetnikov, da ni mogel biti v celoti sprejet takoj.

Temu predlogu so nasprotovali tako podjetniki na severu, ker ni upošteval enotnega normiranja mezd za vso državo, kot tudi delavska zbornica, ki je med tem svoja stališča do zakona o minimalnih mezdah spremenila pod pritiskom delavskih strokovnih organizacij in številnih mezdnih in stavkovnih akcij. Delavska

[206] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222; Socijalni arhiv, leto II, št. 4—5, Beograd 1936, str. 61—85.

zbornica je zahtevala popravke osnutka v temle smislu.[207] Predpis o minimalnih mezdah naj predpiše višino mezde, pod katero mezde odraslih in izučenih delavcev v podjetju ne smejo pasti. Ta predpis naj ne normira cele skale, temveč le spodnjo mejo, od katere naprej se sme stopnjevanje mezd začeti. Ta meja naj ustreza najnujnejšim stroškom za preživljanje delavca. Vsa druga določila zakona o minimalnih mezdah bi morala odpasti. Načrt je skušal rešiti s pomočjo organov državne oblasti tudi normiranje cele tarifne skale, ki bi jo v primeru spora med podjetji in delavci ob obveznem sklepanju kolektivnih pogodb določala razsodišča. Stavka, izraz delavske samoobrambe, bi bila praktično zabranjena, delavskim strokovnim organizacijam pa vzeto glavno področje dela.

Zahteva po uzakonitvi minimalnih delavskih mezd je končno prišla v finančni zakon za leto 1936/37. V § 88 tega zakona je dobil minister za socialno politiko pooblastilo, da lahko po odobritvi ministrskega sveta in posvetovanju z delavskimi in podjetniškimi zbornicami z uredbo predpiše minimalne mezde v zvezi z obveznim sklepanjem kolektivnih pogodb, pomirjevanjem in razsodništvom in da lahko odreja stranke za sklepanje kolektivnih pogodb.

Kljub vsestranskemu odporu proti takemu predlogu uredbe o minimalnih mezdah, je socialni minister Dragiša Cvetković 11. julija 1936 ob priliki štrajka delavstva beograjske predelovalne industrije izjavil: »Ovaj štrajk nesumnjivo utvrdjuje jednu činjenicu, a to je, da je neophodno potrebno, da se u smislu ovlaštenja u Finansijskem zakonu za 1936—37 godinu što pre donese Uredba o minimalnoj nadnici, koja će regulisati **sve** odnose izmedju radnika i poslodavaca.« Imenovan je bil tudi komite ministrov za sestavitev uredbe, ki so ga predstavljali: socialni minister, minister trgovine in industrije in minister brez listnice Miha Krek. Ta komite je ob koncu leta 1936 sprejel predlog uredbe brez bistvenih sprememb in 12. februarja 1937 jo je odobril ministrski svet, in minister socialne politike Dragiša Cvetković je izdal uredbo o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in arbitraži. Uredba je stopila v veljavo 25. aprila in v moči te odredbe je 31. julija ban dravske banovine določil minimalne mezde za območje te banovine z mezdami 1,80 do 3 din an uro.[208]

Poglejmo na kratko uredbo o minimalnih mezdah, v moči katere je ban izdal svojo odredbo. Imela je štiri dele.

Z ministrovo uredbo določena temeljna minimalna mezda je znašala 2 din na uro, podrobnejše mezde pa so določali bani vsak za svoje področje po zaslišanju predstavnikov delodajalcev in delojemalcev. Ban je imel pravico za svojo banovino predpisati minimalne mezde, ki so bile lahko za 10 % nižje ali pa do 50 % višje od temeljne, za mesta izpod 5.000 prebivalcev je mezde lahko znižal še za 10 % in za delavce mlajše od 18 let še za 25 %. Razpon je bil potemtakem možen od 1,35 do 3 din na uro in je uredba s tem v glavnem sankcionirala obstoječe stanje. Bistveno drugačen pa je bil smisel ostalih treh delov, ki so sestavljali celoto uredbe, to je sklepanje kolektivnih pogodb, obveznost pomirjevalnega postopka in obveznost arbitraže, ki so pomenili novo in podrobno zakonodajo o stavkah in pravno bistveno omejevali svobodo delavskih akcij. V času poravnalnega postopka, ki je bil obvezen in ga je na prvi stopnji vodilo pristojno okrajno glavarstvo, je bila vsaka stavka in seveda tudi izprtje (lockout), prepovedana in kazniva. Poravnalni postopek je bil lahko zelo dolg in ga je bilo možno tudi za-

[207] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.
[208] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

vlačevati. Če pa bi sprti stranki prepustili rešitev spora razsodiščnemu odboru, je bil sklep razsodišča brezpogojno obvezen za obe strani in delavstvo v nobenem primeru ne bi smelo stavkati še ves čas veljavnosti sklepa, ki je dobil vlogo kolektivne pogodbe, to je najmanj 6 mesecev. Razsodniški odbor so sestavljali uradnik ki ga je imenoval ban, in najmanj po dva zastopnika vsake stranke. Za delavce v državnih, banovinskih in občinskih podjetjih je bil arbitražni postopek obvezen in niso imeli pravice do stavke. Kršitev te uredbe, npr. stavka pred in med pomirjevalnim postopkom, ali nespoštovanje odločbe razsodniškega odbora, je bilo kaznivo. Vsak delavec, ki bi v navedenem času stavkal, bi bil kaznovan z denarno kaznijo od 100 do 500 din (5 dnevna do enomesečna mezda nekvalificiranega delavca) ali z zaporom do 30 dni.

Sklepanje kolektivnih pogodb ni bilo splošno obvezno, razen če so to želele stranke same, ali posebni interesi. Kot stranke za sklepanje kolektivnih pogodb na delavski strani je uredba morala še naprej priznati delavske strokovne organizacije, delavski zaupniki pa so lahko pri sklepanju samo sodelovali. Ostala pa je določba o obveznem pomirjevalnem postopku in prepovedi vsake prekinitve dela ob tem času.

Kako je bila uredba sprejeta v javnosti? Meščanski in delavski tisk jo je v glavnem hvalil, češ da je korak naprej k urejanju delavskih vprašanj. Edino Neodvisnost,[209] list kmečko-delavskega gibanja na Slovenskem, in krščanskosocialistična Delavska pravica sta uredbo pravilno ocenjevali. Zbornica za trgovino obrt in industrijo z njo ni bila zadovoljna, ker je obdržala neenake minimalne mezde, pritoževala se je, da je uredba le malo popravila nesorazmerja v višini najnižjih mezd, in pravi, da industrija na jugu lahko še vedno za 40 % nižje plačuje delavstvo za isto delo. Prizadevala si je doseči pri banu, da bi za Slovenijo predpisal čim nižje minimalne mezde.[210]

Delavstvo je uredbo razmeroma mirno sprejelo. Strokovne organizacije, predvsem Strokovna komisija, katere predsednik je bil takrat še Franc Leskovšek, in Delavskega zbornica so sklicevale delavske zbore, kjer so uredbo razlagali. Medtem pa so v Strokovni komisiji in v večini njej priključenih organizacijah prevladali nasprotniki enotne fronte in desničarji, izrinili napredne delavce in komuniste iz odborov in izključili tudi Franca Leskoška, predsednika SMRJ in Strokovne komisije.[211] Franc Leskošek je potem, ko ni mogel več govoriti na delavskih shodih, napisal knjižico Kaj mora vedeti delavec,[212] ki je izšla v prvi polovici maja. V njej je v pravi luči prikazal slovenskemu delavstvu in javnosti uredbo in njene posledice za delavstvo. Povedal je, da je treba neuspeh glede uredbe v največji meri pripisati prav delavski neslogi — kopica strokovnih organizacij in še v teh kopica raznih mnenj, podal sklep, da morajo v teh gibanjih delavci nastopati skupno in složno.

Tej ugotovitvi lahko popolnoma pritrdimo.

Skušajmo odgovoriti na vprašanje, zakaj so prihajale akcije za uredbo o minimalnih mezdah od vseh strani v letih 1933, 1934 in zakaj je bila sprejeta šele leta 1937 in to ne taka, kakršno so želeli pobudniki.

---

[209] Neodvisnost, 1. in 15. maja 1937.

[210] AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 222.

[211] Delavec, 15. junija 1937; Delavska politika, 10. junija 1937; Ujedinjeni sindikati, maj—junij 1937, julij—avgust 1937; Neodvisnost, 17. julija 1937; Delavski list, 1. septembra 1937.

[212] Franc Leskošek, Kaj mora vedeti delavec. Ljubljana 1937.

Poglejmo gibanje števila zaposlenih delavcev, višine mezd in stroškov eksistenčnega minimuma. Posluževali se bomo statistike Osrednjega urada za zavarovanje delavcev[213] (ki pa ne vsebuje delavcev zavarovanih po rudarskih bratovskih skladnicah, železničarjev zavarovanih v Humanitarnem fondu in velikega dela nameščencev) in Delavske zbornice.[214]

Število zaposlenih delavcev in višina povprečne dnevne mezde v Sloveniji

Leto	Število delavcev	Odstotek delavk	Dnevna zavarovana mezda din	Opomba
1923	73.899	27,32	20,55	
1924	74.333	29,16	21,74	
1925	72.808	30,47	22,01	I. deflacijska gospod. kriza
1926	75.325	32,14	22,43	
1927	82.546	32,30	23,26	
1928	88.927	32,42	24,32	
1929	94.929	32,51	25,47	
1930	97.688	32,59	26,45	
1931	91.848	33,49	26,21	II. svetovna gospod. kriza
1932	77.653	36,50	24,38	
1933	75.564	38,05	23,33	
1934	79.010	38,55	22,63	
1935	79.263	39,04	22,40	
1936	85.917	37,93	22,57	
1937	94.495	36,56	23,51	
1938	98.768	36,27	24,80	
1939	99.995	36,46	25,17	

Število zaposlenih je naraščalo do leta 1930 in zopet od leta 1936. Povprečne zavarovane mezde (dejanske mezde so bile za 10 do 20 % višje zaradi netočnega prijavljanja podjetnikov in uvrščanja v mezdne razrede in zaradi različnih dodatkov in materialnih prejemkov — brezplačno stanovanje, elektrika, vrt, deputatni premog, blago itd. — ki jih je težko točno izmeriti z denarjem), so naglo naraščale do leta 1923 zaradi inflacijske politike, nato do leta 1925 počasneje, od začetka leta 1926 je bilo napredovanje zopet intenzivnejše, največje je bilo leta 1929, leta 1930 pa je začelo napredovanje že popuščati. Ves čas so rastle tudi cene in s tem stroški eksistenčnega minimuma.[215]

Leta 1931 je število zaposlenih že močno padlo, najbolj pa leta 1932, konec leta 1933 se je padanje števila zaposlenih ustavilo in je leta 1934 začelo naraščati ter je leta 1938 že preseglo število izpred krize. Leta 1937 je bil vzpon največji.

[213] Poročila Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani za leta 1928 do 1939. Ljubljana 1928—1939.

[214] Arhiv IZDG, arhiv Delavske zbornice, fasc. 16 in 52.

[215] Industrijske cene so rastle do leta 1929 in so začele padati leta 1930; najnižje so bile leta 1932 (1926 indeks 100, 1929 — 92,6, 1932 — 66,2). Grosistične cene so rastle do leta 1928 in začele padati prav tako leta 1930 (1926 indeks 100, 1928 — 106,2, 1930 — 86,6, 1932 — 65,2). Maloprodajne cene so zelo počasi nazadovale že od leta 1926 in tudi v letih krize niso tako naglo padale (leta 1926 indeks 100, 1929 — 88,2, 1930 — 83,2, 1932 — 76,6). AS, arhiv zbornice TOI, fasc. 194.

Za leta 1932 do 1935 je značilen porast odstotka delavk, ki nastane zaradi odpuščanja dražjih moških delavcev. Delavske mezde so začele padati leta 1931 in so najbolj občutno padle 1932. Nato so močno padale vse do sredine leta 1936, čeprav je medtem gospodarstvo že izšlo iz krize in je zaposlenost naraščala. Mezde so se najbolj dvignile leta 1938, niso pa več dosegle višine izpred krize. Leta 1939 je naraščanje mezd popustilo. Cene in stroški eksistenčnega minimuma so medtem časom tudi padali vse do leta 1935, ko so začeli naraščati, vendar leta 1938 niso dosegli višine izpred krize.

Stroški eksistenčnega minimuma potrošnje po računih Delavske zbornice

Leto	Za delavca samca na mesec din	Za delavsko družino z 2 otrokoma na mesec din
1931	832	1.906
1932	797	1.812
1933	818	1.870
1934	756	1.729
1935	727	1.657
1936	740	1.722
1937	781	1.828
1938	804	1.905

Čeprav so povprečne mezde od leta 1930 do 1936 padle za 15,4 %, stroški eksistenčnega minimuma pa le za 12,6 % to ni najbolj prizadelo delavstva. Najbolj so ga prizadele redukcije in brezposelnost.

Zagrebška statistična revija Indeks (urejal jo je znani statistik Artur Benko Grado), ki je od leta 1929 dalje objavljala statistične podatke o nominalnih mezdah, življenjskih stroških in izračunavala realne mezde, vsebuje nekoliko drugačne podatke — povprečje je izračunano za vso državo — vendar nakazuje v bistvu enak razvoj realnih mezd kot podatki ljubljanske delavske zbornice za Slovenijo.

Nominalne in realne mesečne mezde od leta 1930 do 1935[216] (za mesec december)

Leto	Povprečna mes. nominal. mezda	Minimalni življ. stroški za posameznika	Minimalni življ. stroški za 4 člansko družino	Realna mezda za posameznika	Realna mezda za 4 člansko družino
1930	1.143	890	2.256	149	58
1931	1.137	836	2.120	148	58
1932	1.042	730	1.843	147	57
1933	988	640	1.621	160	62
1934	899	615	1.554	155	61
1935	890	628	1.559	142	56

Po teh podatkih je realna mezda po manjšem znižanju v letih 1931 in 1932 narastla v letih 1933 in 1834. Največji nivo je dosgla leta 1933 kljub občutnemu znižanju nominalnih mezd, zaradi velikega padca maloprodajnih cen v tem letu. Povprečna realna mezda se je v letu 1933 povečala za 7,5 % v primerjavi z letom

[216] Socijalni arhiv, leto III, št. 1—2, Beograd 1937, stran 12.

1930, ko so bile nominalne mezde najvišje in nanje še ni vplivala gospodarska kriza. V teh letih, to je od 1931 do 1934, je delavstvo najbolj prizadela brezposelnost in redukcija delovnega časa in ravno leta 1933, ko so bile povprečne realne mezde najvišje, je bila brezposelnost največja. Brezposelnost in pomanjkanje dela je bilo v prvem delu gospodarske krize največje gorje, ki je prizadelo delavstvo. Kdor je imel delo, se je zanj bal. To je bila objektivna okoliščina, ki je ovirala oziroma celo onemogočala vsako večjo organizirano delavsko akcijo tako za zboljšanje delovnih razmer kot za samoobrambo.

V letih 1935 in 1936 je začela kupna moč delavskih mezd naglo padati. To slabitev kupne moči delavskih mezd je povzročilo zniževanje nominalnih mezd na eni strani kot dvig cen življenjskih stroškov na drugi strani. V teh letih je brezposelnost že nekoliko popustila, število zaposlenih delavcev se je začelo od leta 1935 naglo dvigati in je leta 1937 že skoraj doseglo število izpred krize, naslednje leto pa ga je celo preseglo. To so bile objektivne okoliščine za razvoj ofenzivnih delavskih akcij, ki jih je delavstvo pod vodstvom svojih sindikalnih organizacij (komunisti so s svojo pravilno politiko prevzeli velik vpliv v njih) in komunistične partije močno izkoristilo.

Gradivo kaže, da so mezde rastle, ko se je število zaposlenih večalo, in padale, ko se je manjšalo, delavske akcije pa so bile v ofenzivi v času dobre gospodarske konjunkture in v defenzivi v času krize in slabe konjunkture. Tako pade začetek akcij za določitev minimalnih mezd in urejanje nevzdržnih delavskih razmer v letih 1933 in 1934. V letih 1935 in 1936 je delavstvo z valom stavk in mezdnih gibanj že v ofenzivi za zboljšanje položaja. Razvoj delavskega političnega gibanja pa je te akcije zelo pospešil.

Že v letu 1935 je bilo v Jugoslaviji 141 stavk; stavkalo je 25.486 delavcev v 296 podjetjih. Stavke so bile organizirane, ostre in dolgotrajne; skupno je bilo zaradi stavk izgubljenih 221.241 delovnih dni, povprečno so stavke trajale več kot po 8 in pol dni. Leto 1936 je bilo še bolj razgibano.

Ti dve komponenti ekonomsko-socialne in politične narave — izredno nizke mezde in porast stavkovnega gibanja, sta bili glavni osnovi, zaradi katerih je bila izdelana in izdana uredba z dne 12. februarja 1937 taka, kakršna je bila. Težila je za tem, da omogoči poseg oblasti v smeri urejanja obeh problemov, predvsem pa drugega, to je močnega stavkovnega gibanja kot najučinkovitejšega sredstva organiziranega delavskega gibanja.

Pregled stavkovnega gibanja v Sloveniji[217] kaže, da je bilo od leta 1929 do 1933 malo stavk, da pa jih je bilo leta 1934 že 10, nato 16, leta 1936 28, leta 1937 le še 8, nato 6, 2 in leta 1940 zopet naraste število stavk na 9. Več je bilo mezdnih gibanj, ki so se končala brez stavke. Za leti 1932, 1933 so značilne spontane, tako imenovane divje stavke. Leta 1935 je bilo izredno veliko mezdnih gibanj (41), stavke pa so bile dolgotrajne in ostre.

Leta 1936 je stavkovno gibanje doseglo svoj vrh. Število mezdnih gibanj, ki so se mirno končala, je bilo manjše od prejšnjega leta (33), povečalo pa se je število stavk (28) in število stavkajočih delavcev od 5.434 na 18.235. Stavkovnemu

---

[217] Poročila o stavkah v delavskem in meščanskem časopisju, posebej še: Ujedinjeni sindikati, december 1936; Sodobnost, leto VI, št. 1—2, Ljubljana 1938, str. 53—60; Sobota, leto II, št. 9, 1938; Ljubljanski zvon 57/1937, št. 7—8, str. 395—396; št. 11—12, str. 596—600; Poročilo o strokovnem in upravnem delu JSZ, Ljubljana 1938, 1939, 1940; IZDG, arhiv DZ, fasc. 1, 8, 16, 32, 39, 42, arhiv Inšpekcije dela, fasc. 2; AS, arhiv Inšpekcije dela, fasc. III, V, VI.

valu v tem letu sta dali pečat splošna stavka gradbincev in velika stavka tekstilcev.

V teh akcijah je bila vzpostavljena enotna fronta delavstva, v kateri so bili komunisti vodilna sila.

V letu 1937 ni bilo večjih stavk, kakršne so bile v zadnjih dveh letih, leta 1938 pa se začenjajo obrambne stavke za ohranitev pridobljenih pravic in proti poslabšanju položaja zaradi rastoče draginje.

Gospodarska kriza je pospešila racionalizacijo in modernizacijo industrije, ki pa je bila za večino industrije precej draga, zato je v letih velike brezposelnosti mnogim malim podjetnikom uspelo tudi z minimalnim kapitalom konkurirati večjim podjetjem prav z zaposlitvijo delavcev iz vrst brezposelnih in z izredno nizkimi mezdami. Od tu izhaja zahteva industrije po poenotenju minimalnih mezd.

Če bi bila uredba o minimalnih mezdah izšla še v času, ko je bila dana pobuda zanjo, bi bila za delavstvo ugodna, ker bi zaustavila zniževanje mezd še v času splošnega padanja cen. Vendar se vladi ni mudilo z zakonskim določanjem mezd in je to storila šele leta 1937, ko so se cene in mezde že obrnile navzgor. Tako je izdala uredbo o minimalnih mezdah skupaj s še drugimi določili, ki kažejo odkrito težnjo po korporativističnem urejanju mezdnih in vseh drugih delavskih vprašanj, šele po že končanem stavkovnem valu.

Po izidu uredbe o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, pomirjevanju in razsodništvu se število sklenjenih kolektivnih pogodb ni bistveno zvišalo.

Dne 31. julija 1937 je ban dravske banovine določil minimalne mezde za svojo banovino.[218] Podjetja so bila razdeljena na 3 razrede, minimalne mezde nekvalificiranih delavcev so bile določene od 2 do 3 din na uro, ali od 16 do 24 din na dan (8 ur); zaslužek v akordu ni smel biti manjši; delavcem, ki so dobivali na račun plače hrano in stanovanje, se je hrana lahko zaračunavala po 8 din na dan, stanovanje pa po 2 din na dan. Minimalne mezde niso bile določene za kvalificirane delavce in vajence. Minimalne mezde za trgovsko in gostinsko osebje so bile določene pozneje in sicer za trgovinsko osebje z banovo odredbo z dne 30. januarja 1940[219] (minimalna mezda za trgovske pomočnike je znašala 900 do 1.000 din mesečno), za gostinsko osebje pa z odredbo z dne 4. maja 1940[220] (minimalne mezde so znašale od 2,50 do 3,75 din na uro).

Za poljedelsko delavstvo uredba z dne 12. februarja 1937 ni veljala, niti niso bile določene minimalne mezde. V Vojvodini je še naprej veljala naredba ministra socialne politike z dne 26. junija 1928 (dopolnjena 2. maja 1931), po kateri so o minimalnih delovnih pogojih posredovali posebni odbori sestavljeni iz dveh predstavnikov poljedelskih delavcev in dveh predstavnikov zemljiških lastnikov in predsednika občine.

Za vinogradniške delavce je še naprej veljala uredba o viničarskem redu bivše mariborske oblasti z dne 20. julija 1928 (določbe te uredbe so temeljile na avstrijskem viničarskem redu z dne 1. aprila 1863), vendar samo za ozemlje bivše mariborske oblasti, za območje Hrvatske in Slavonije je veljala še naredba hrvatsko-slavonske-dalmatinske deželne vlade z dne 28. julija 1885 (RGBL 1885/46).

---

[218] Sl. list št. 61/1937, 1. avgusta 1937, str. 643—644.
[219] Sl. list št. 41/1940, 31. januarja 1940.
[220] Sl. list št. 37/1940, 8. maja 1940.

Viničarstvo je bila posebna oblika gospodarsko-socialnih odnosov, ki so temeljili na določenih posestnih razmerah, kakršne so se razvile skozi stoletja v severovzhodnih slovenskih vinorodnih pokrajinah.[221] Po določilih viničarskega reda »so viničarji osebe, ki jih najame vinogradnik, da mu obdelujejo vinograd v izmeri najmanj pol hektarja proti plačilu v denarju in naturalijah, žive pa v lastnem gospodinjstvu v vinogradnikovi zgradbi ter imajo za pravilno izvrševanje svoje službe potrebno strokovno usposobljenost. Če k vinogradu spadajo tudi druge kulture, more vinogradnik viničarje najeti tudi za obdelovanje teh«. Viničar je z vinogradnikom sklepal službeno pogodbo za dobo enega viničarskega leta, ki je trajalo od 1. novembra do 31. oktobra naslednjega leta, odpoved pogodbe je bila možna samo od 1. do 26. julija, selitev k drugemu vinogradniku pa od 1. do 11. novembra. Ta uredba je bila na zahtevo Strokovne zveze viničarjev ter pod pritiskom javnega mnenja dne 13. julija 1934 zamenjana z uredbo o službenem razmerju med vinogradnikom in viničarjem.[222] Poleg prejemkov v naravi: prosto stanovanje v vinogradnikovi zgradbi, minimalna površina zemlje za pridelovanje žita in krompirja, stelja, gnoj ipd., je uredba določala še minimalne mezde 10 din na dan v poletnih mesecih in 8 din na dan v zimskih mesecih za vsak dejansko opravljeni delovni dan v vinogradnikovem vinogradu. Za težja in bolj kvalificirana dela (rigolanje, obrezovanje trte, škropljenje, cepljenje) so bile minimalne mezde od 10 do 12,50 din na dan. Za vsako spremembo minimalnih mezd se je moral ban posvetovati z Vinarskim društvom v Mariboru (delodajalci) in Strokovno zvezo viničarjev v Ljutomeru (delojemalci).

8. ZAVAROVANJE DELAVCEV

Zavarovanje delavcev v stari Jugoslaviji ni bilo enotno, niti splošno. »Poljedelski delavci, posli v poljedelskem delu (»hlapci«, »dekle«); osebe, ki so bile v poboljševalnicah in zaprte v kazenskih zavodih; delavci, ki so bili samo priložnostno in nestalno zaposleni v hišnem gospodarstvu (dninarji, čistilci stanovanj, perice)« niso bili nikjer zavarovani niti za primer bolezni, niti za primer nezgode, niti za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje). Za te delavce niso veljale določbe okvirnega zakona o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922.

Nekatere kategorije delavcev so imele že zelo staro zavarovanje (rudarji), nekatere širše in boljše, druge ožje in slabše. Pri tem razlikujemo tri vrste zavarovanj: bolezensko, nezgodno in pokojninsko (za primer onemoglosti, starosti in smrti); zadnje se je najpozneje razvilo in se je v stari Jugoslaviji na splošno začelo izvajati šele s 1. septembrom 1937, prej so ga poznale samo posamezne kategorije delavcev.

Še večje so bile razlike med posameznimi področji države. Medtem ko je bilo v Sloveniji in v nekaterih drugih delih države, ki so bili prej v okviru Avstro-Ogrske, delavsko zavarovanje (vsaj nezgodno in bolniško prek obratnih bolniških blagajn) že prej razširjeno, vpeljano in splošno poznano, je bilo v gospodarsko nerazvitih področjih Srbije, Makedonije in Črne gore še nepoznana institucija delavske zaščite. V nekaterih pokrajinah se je nezgodno in bolniško zava-

[221] Vladimir Bračič, Vinorodne Haloze, socialno geografski problemi s posebnim ozirom na viničarstvo. Maribor 1967, stran 147.

[222] Sl. list št. 338/1938.

rovanje uvajalo šele po zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922, v nekaterih primerih celo šele po 1. juliju 1925 (211 čl. zakona o zavarovanju delavcev), da o pokojninskem zavarovanju niti ne govorimo. Zaradi te neenakosti v razvoju delavskega zavarovanja so ob pretirani centralizaciji ustanov za zavarovanje delavcev nastajali veliki problemi in nepravilnosti.

Drug problem je nastajal ob teritorialni reorganizaciji in prenosu obveznosti in pravic nekdanjih bolniških blagajn in bratovskih skladnic po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku stare Jugoslavije. Kapital bolniških blagajn je bil med prvo svetovno vojno v glavnem uničen zaradi razvrednotenja denarja in različnih obveznic, ostale so pa obveznosti teh blagajn do delavcev-članov blagajn, ki so leta in leta redno plačevali svoje prispevke za zavarovanje. Teh problemov ustanove delavskega zavarovanja niso nikdar ugodno rešile za delavce-člane bolniških blagajn ves čas trajanja stare Jugoslavije.

Delavce, ki so imeli v stari Jugoslaviji pravico do kakršnegakoli zavarovanja, lahko razdelimo v 5 velikih skupin:

1. delavci, ki so bili zavarovani po zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 (industrijski delavci!);

2. delavci, ki so bili zavarovani po rudarskem zavarovanju pri bratovskih skladnicah (rudarji!);

3. delavci, ki so bili zavarovani pri pokojninskem in bolniškem skladu državnih prometnih podjetij in ustanov (železničarji!);

4. delavci in nameščenci podjetij in ustanov države, pokrajin, županij, okrajev, mest, političnih (upravnih) občin, cerkvenih občin in nasploh vseh javnih ustanov (državne službe!);

5. nameščenci, ki so bili zavarovani pri pokojninskem zavodu za zavarovanje nameščencev v Ljubljani.

Delavci iz prve skupine, ki so bili zavarovani samo po zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 so imeli bolniško in nezgodno zavarovanje, ker je gornji zakon pokojninsko zavarovanje prvotno odložil do 1. julija 1925, nato ga je odlagal vse do 1. septembra 1937; druge skupine delavcev pa so imele tudi zavarovanje za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje). Zavarovanje za onemoglost, starost in smrt v smislu zakona o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 se je začelo izvajati s 1. septembrom 1937. Izvajalo se je za vse osebe, ki so bile zavezane temu zavarovanju po določbah gornjega zakona in zavarovane pri osrednjem uradu za zavarovanje delavcev (SUZOR), razen za rudarske in topilniške delavce, ki so bili zavarovani pri glavnih bratovskih skladnicah, in za državno prometno osebje.

Zavarovanje je bilo za vse te kategorije delavcev obvezno, članstvo zavarovalnih ustanov pa je nastopilo avtomatično, samo po sebi s sklenitvijo delovnega razmerja samo pri prvi skupini delavcev, za vse druge pa šele po prijavi in izpolnitvi pristopnega lista in vpisu v knjigo polnopravnih ali manjpravnih članov.

Za izvajanje zavarovanja delavcev je bil za vso državo ustanovljen osrednji urad za zavarovanje delavcev (Središnji ured za osiguranje radnika — SUZOR) s sedežem v Zagrebu, ki je bil edini nosilec zavarovanja delavcev po zakonu o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922, njegovi krajevni organi, po katerih se je zavarovanje izvajalo, pa so bili okrožni uradi za zavarovanje delavcev (OUZD).

Za pokojninsko zavarovanje nameščencev v Sloveniji in Dalmaciji je bil ustanovljen Pokojninski zavod za zavarovanje nameščencev v Ljubljani, ki je 1. januarja 1938 zajel nameščence vse države. Privatni in bančni nameščenci so osnovali svojo pokojninsko blagajno Merkur s sedežem v Zagrebu.[222a]

Osnovna zakonodaja, na kateri je slonelo zavarovanje delavcev je bila tale: po nastanku stare Jugoslavije je bilo zaradi razbitja prej enotne organizacije bolniškega zavarovanja delavcev v Avstriji s sedeži na Dunaju, v Gradcu in Trstu najprej urejeno bolniško zavarovanje delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju kraljevine SHS. To je uredila uredba o začasni ureditvi bolniškega zavarovanja delavcev na bivšem avstrijskem ozemlju kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev z dne 11. oktobra 1920.[223] Za vso državo pa je bilo bolniško in nezgodno zavarovanje enotno urejeno z uredbo o ureditvi zavarovanja delavcev zoper bolezen in nezgode z dne 27. junija 1921.[224] To uredbo je zakonodajni odbor narodne skupščine kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev na svoji seji dne 3. decembra 1921 na osnovi člena 130. ustave dopolnil z določbami o zavarovanju delavcev za onemoglost, starost in smrt in jo izdal kot zakon o zavarovanju delavcev. Zakon je bil podpisan šele 14. maja 1922, veljati pa je začel 1. julija 1922.[225]

To je bil okvirni zakon, ki je urejal zavarovanje delavcev zoper bolezni, za onemoglost, starost in smrt ter zoper nezgode. Za zavarovanje delavcev ob brezposelnosti je zakon napovedal poznejšo ureditev, ki pa z uredbami o podpiranju brezposelnih delavcev in o borzah dela ni bilo zadovoljivo rešeno. Prav tako je ta zakon odložil izvajanje zavarovanja za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje) prvotno do 1. julija 1925, potem pa ga je odlagal vse do 1. septembra 1937.

Po tem zakonu je bilo zavarovanje obvezno za vse delavce, ki so bili na območju kraljevine SHS v delovnem razmerju, tudi za vajence, praktikante, volonterje, učence v delavnicah in obrtnih šolah. Izvzeti so bili le poljedelski delavci in »posli v poljedelskem delu« (hlapci in dekle); osebe, ki so bile v poboljševalnicah ali zaprte v kazenskih zavodih; delavci, ki so bili samo priložnostno in nestalno zaposleni »v hišnem gospodarstvu« (dninarji) in delavci, katerim so posebne bolniške blagajne nudile vsaj enake ali boljše okoliščine zavarovanja. To so bili nameščenci, ki so bili že zavarovani po zakonu o pokojninskem zavarovanju nameščencev na bivšem avstrijskem ozemlju z dne 27. junija 1921[226] (pokojninsko zavarovanje privatnih nameščencev se je v Avstriji začelo že z zakonom z dne 16. decembra 1906, ki je bil prvi zakon o starostnih rentah v Avstriji),[227] leta 1938 je to zavarovanje zajelo nameščence vse države; osebje državnih prometnih podjetij in ustanov, ki so bili zavarovani po zakonu o državnem prometnem osebju z dne 28. oktobra 1923;[228] delavci in nameščenci zaposleni pri rudnikih, topilniških, solarniških in drugih podjetjih, ki so bila pod nadzorstvom rudarskih oblasti, so bili zavarovani po zakonu o bratovskih skladnicah za zava-

---

[222a] Glasnik saveza bankovnih osigurajučih, trgovačkih i industrijskih činovnika Jugoslavije. Zagreb 1921—1939.

[223] Ur. list št. 127, 3. novembra 1920, str. 593—594.

[224] Ur. list št. 138, 17. novembra 1921, str. 709—722; Sl. N. št. 184, 20. avgusta 1921.

[225] Ur. list št. 62, 13. junija 1922 str. 401—416: Sl. N. št. 117, 30. maja 1922.

[226] Ur. list št. 68, 26. junija 1922, str. 449—451; Sl. N. št. 125, 10. junija 1922; Ur. list št. 138, 17. novembra 1921, stran 709.

[227] RGBl. št. 1/1907.

[228] Ur. list št. 107, 24. novembra 1923, str. 669—680; Sl. N. št. 251, 1. novembra 1923.

rovanje delavcev in osebja kakor tudi njih rodbin in sorodnikov pri podjetjih v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki spadajo pod rudarski zakon z dne 1. decembra 1924;[229] in končno vse osebje zaposleno v državnih službah.

Ker je bil zakon o zavarovanju delavcev z dne 14. maja 1922 okvirni zakon o zavarovanju delavcev in je moralo vsako specialno zavarovanje nuditi enake ali boljše pogoje, bom razčlenil ta zakon in njegove določbe primerjal še z določbami bratovskih skladnic ter določbami pokojninskega sklada in blagajne za zavarovanje delavcev državnih prometnih ustanov, ker sta ti dve specialni zavarovanji zajeli največje število delavcev. Tako bomo dobili pregled nad pravicami, ki jih je imelo delavstvo iz naslova delavskega zavarovanja. Skušal bom podati tudi izvajanje te zakonodaje, kar bo pokazalo življenjske razmere in položaj delavstva s te strani, kako sta bila delavec in njegova družina zaščitena za primer bolezni, nezgode, onemoglosti, starosti in smrti. Torej, kakšna usoda je čakala delavce in njegovo družino, če je izgubil edino sredstvo za preživljanje, ki ga je imel, to je zdrave roke.

Podpore ob bolezni in starosti ter invalidske rente so bile odvisne od prispevkov za to zavarovanje. Zato so bili zavarovanci zaradi odmere prispevkov in podpor razvrščeni v mezdne razrede po velikosti zaslužka. Zakon o zavarovanju delavcev je imel XVII mezdnih razredov, bratovske skladnice VI kategorij, blagajna državnih prometnih ustanov pa III kategorije s po 10 razredi. Mezdne razrede in višine zavarovanih mezd je določal minister za socialno politiko v soglasju z resornimi ministri (za promet, za rude). Zavarovana mezda se je imenovala najnižja mezda posameznega mezdnega razreda, ki je služila za odmero prispevkov za zavarovanje in podpore, ki bi jo dobil zavarovanec v primeru bolezni ali nezgode in za odmero pokojnine. To ni bila dejanska mezda, ki jo je zavarovanec prejemal, zavarovanec je lahko prejemal tudi nekoliko višjo mezdo, vendar ne tolikšno, da bi zadoščala za uvrstitev v višji mezdni razred.

Prispevki za bolniško zavarovanje so znašali 7 % zavarovanih mezd; od tega je plačal zavarovanec 3,5 %, delodajalec pa ostalih 3,5 %.

Prispevki za zavarovanje za onemoglost, starost in smrt (pokojninsko zavarovanje) so znašali 3 % zavarovane mezde; od tega je plačal zavarovanec 1,5 %, prav tako delodajalec 1,5 %. Ta prispevek pa so začeli pobirati šele od 1. septembra 1937, ko se je začelo to zavarovanje izvajati. Pri bratovskih skladnicah je ta prispevek znašal 5 % in so ga plačevali prav tako polovico zavarovanci, polovico pa delodajalci. Pri pokojninskem skladu delavcev državnih prometnih ustanov se je prispevek za pokojninsko zavarovanje določal drugače. Določena je bila mesečna članarina pokojninskega sklada. Zavarovanci so bili razdeljeni v 3 kategorije; po pravilniku o delavcih državnih prometnih ustanov z dne 11. maja 1933[230] so plačevali navadni fizični delavci mesečno članarino pokojninskega sklada po 36 din, polkvalificirani delavci po 45 din in kvalificirani po 63 din.

Prispevki za nezgodno zavarovanje so se določali po nevarnostni stopnji delovnih mest. Povprečni prispevek je znašal 2 % zavarovanih mezd. Za nezgodno zavarovanje pri bratovskih skladnicah je bila prispevna stopnja 1 % zavarovanih mezd. Vse prispevke za nezgodno zavarovanje je moral plačevati delodajalec sam v celoti in ni smel zaradi tega ničesar odtegniti od mezd zavarovancev, ali jih kako drugače prevaliti na delavce.

---

[229] Ur. list št. 23, 4. marca 1925, str. 109—118; Sl. N. št. 21, 31. junija 1925.
[230] Sl. list št. 70, 30. avgusta 1933, str. 847; Sl. N. št. 310, 20. maja 1933.

Za osebe, katerih plača v gotovini (brez naturalnih dajatev: hrana, stanovanje ipd.) ni dosegala zavarovane mezde najnižjega mezdnega razreda (vajenci, praktikanti, volonterji ipd.) je moral plačevati delodajalec vse prispevke za zavarovanje iz svojih sredstev.

Zavarovanci, ki so bili v delovnem razmerju in bili člani zavarovalnih ustanov, so imeli tele pravice:

Člani, zavarovani zoper bolezen, so imeli pravico do podpor, če so oboleli:

1. brezplačna zdravniška pomoč dokler je trajala bolezen, vendar neprekinjeno le 26 tednov, pozneje pa le, če je imel še pravico do boleznine (hranarina).
2. zdravila, kopeli v termalnih zdraviliščih, obvezila in pomožne priprave za zdravljenje za 26 tednov;
3. boleznina (hranarina) v znesku dveh tretjin zavarovane mezde, če zavarovanec zaradi bolezni ni mogel delati in je bolezen trajala več kot 3 dni, vendar le 26 tednov;
4. ob porodu babiško pomoč in zdravljenje; podpora za porodnice v znesku treh četrtin zavarovane mezde za čas 2 mesecev pred porodom in 2 mesecev po porodu; podpora za opremo dojenčka v znesku štirinajstdnevne zavarovane mezde; podpora v višini polovične mezde zavarovanim materam, ki so dojile svojega otroka še po preteku porodniške podpore, za dobo 20 tednov — matere, ki po zdravniškem potrdilu niso mogle dojiti otrok, so imele namesto podpore pravico do brezplačne hrane za dojenčke v tem času;
5. družinski člani, ki so živeli v skupnem gospodinjstvu z zavarovancem so imeli ob bolezni pravice do brezplačnega zdravljenja, zdravil in pomožnih priprav za zdravljenje za čas 26 tednov; ob porodu do potrebne babiške pomoči in zdravljenja in do podpore za porodnice za 4 tedne pred porodom in 4 tedne po porodu v znesku 1,50 din na dan, kakor tudi do podpore za opremo dojenčka;
6. ob smrti zavarovanega člana pogrebnina v znesku tridesetdnevne zavarovane mezde.

Osrednji urad za zavarovanje delavcev je smel dajati tudi večje podpore, če so za to njegova sredstva zadoščala. Zanimivo je določilo, ki razodeva takratno zdravstveno in materialno stanje delavcev, ki pravi, da »se sme brezplačno dajati potrebno mleko zavarovancem, dokler se zdravijo za tuberkulozo«. Pravico do porodniške podpore je pridobil zavarovanec šele po trimesečnem članstvu pri zavarovalnem zavodu.

Namesto bolniških podpor je imel zavarovanec pravico do brezplačnega zdravljenja v bolnišnici, če je to odredil zavodov zdravnik. Nepreskrbljeni družinski člani so imeli med tem časom pravico do polovične hranarine zavarovanca. Stroške zdravljenja v bolnišnicah za družinske člane je plačeval zavod največ za 4 tedne. Med stroške zdravljenja v bolnišnici so se šteli tudi stroški prevoza tja in domov.

Pravico do bolezenske podpore je dobil zavarovanec z dnem sklenitve delovnega razmerja, izgubil pa s prekinitvijo delovnega razmerja.

Namen zavarovanja zoper nezgode je bil povrniti škodo, ki bi nastala zaradi telesne poškodbe ali smrti, če bi se nezgoda pripetila zavarovancu na delovnem mestu ali na poti na delovno mesto in nazaj. Za nezgodo, ki bi bila združena s telesno poškodbo, je imel zavarovanec pravico do tele odškodnine:

1. brezplačna zdravniška pomoč, zdravila in pomožne priprave za zdravljenje;
2. hranarina do konca zdravljenja, najdalj pa do konca 10 tednov po poškodbi;
3. renta, dokler bi trajala nesposobnost ali zmanjšana sposobnost za delo po 10. tednu (ko je prenehala pravica do hranarine).

Renta je znašala ob popolni nesposobnosti za delo višino zavarovane mezde; ob delni nesposbnosti za delo je dobil pripadajoči odstotek zavarovane mezde, vendar le, če je bila delovna nesposobnost večja kot 10 %. Če je zavarovanec po poškodbi postal tudi tako onemogel, da je zahteval stalno oskrbo in nego, se je nezgodna renta lahko zvišala za eno tretjino njegovega zaslužka.

Če je zavarovanec zaradi nezgode umrl, je imela žena pravico do rente v višini ene tretjine njegove zavarovane mezde, nepreskrbljeni otroci do 16. leta starosti pa do rente v višini ene četrtine njegove zavarovane mezde. Če se je žena ponovno poročila, je dobila enkratno odpravnino v višini enoletne zavarovane mezde umrlega zavarovanca. Če so otroci nadaljevali šolanje, so mogli dobivati rento do svoje polnoletnosti.

V kolikšni meri so zavarovanci lahko izkoriščali te svoje pravice?

Okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD) kot nosilec bolniškega zavarovanja v Sloveniji je imel svoje ambulante v Ljubljani, Mariboru, Kranju, Celju in Ptuju. Za delavstvo v tobačni tovarni v Ljubljani, papirnici v Vevčah, tovarni Westen v Celju, sladkogorski tovarni papirja in predilnici v Litiji so ordinirali zavodovi zdravniki v ordinacijskih prostorih, ki so jih dale na uporabo te tovarne. V Jurkloštru, Kropi, Kamni gorici, Kokri, Goričanah—Medvodah, Loškem potoku in Borovnici so zdravniki ordinirali po enkrat na teden. Po en zavodov zdravnik je bil v termalnem zdravilišču v Laškem in okrevališču Jadran na Rabu. Določeno število postelj je imel zavod rezerviranih tudi v zdravilišču za pljučne bolezni na Golniku, zdravilišču za kostno tuberkulozo v Kraljevici, zdravilišču in okrevališču za pljučno tuberkulozo v Kasindolu in zdraviliščih in okrevališčih v Brestovcu, Klenoviku in Vurbergu. Nezgodne postaje je imel zavod v Ljubljani, Mariboru in Kranju. V zdravstvenem domu v Tržiču in Ljubljani je bila organizirana posvetovalnica za matere in otroke.[231]

Leta 1938 je bilo pri Okrožnem uradu za zavarovanje delavcev v Ljubljani zavarovanih 98.768 delavcev in je prišel na 559 zavarovancev 1 zdravnik.[232]

Koliko delavcev je dobivalo bolniško podporo iz naslova zdravstvenega zavarovanja?

Odgovor na to vprašanje nikakor ne bi dal realne slike o zdravstvenem stanju delavstva v obravnavanem času, pač pa samo količino zdravstvenih uslug in bolniških podpor. Na to količino je nujno vplivala politika zavarovalnega zavoda glede režima in strogosti glede podeljevanja podpor, ki je bila odvisna od razpoložljivega denarja v blagajni po eni strani in povpraševanje po delovni sili na delovnem trgu po drugi strani. Če je podjetnik delavce odpuščal, se je vsak delavec bal biti bolan, ker je podjetnik skušal na vse načine odpustiti najprej te delavce, ker je imel zdravih dovolj na voljo. V takih okoliščinah se delavci praviloma niso javljali »v bolniško«, čeprav so bili bolni. Nasprotno je bilo ob gospodarski konjunkturi in velikem povpraševanju po delovni sili.

Če vsega tega ne bi upoštevali, bi izpadlo kot izjemnost, da je v letih gospodarske krize odstotek bolnikov padal in da je bil najnižji leta 1932 (2,23 %), naraščal pa v letih konjunkture 1923—1924 (3,37 %) in 1936—37 (2,92 %). Leta 1938

[231] Spominski zbornik okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani. Ljubljana 1938; Letno poročilo o poslovanju OUZD v Ljubljani v letu 1938. Ljubljana 1938 (cikl.), stran 40, 45—48.

[232] Letno poročilo OUZD v Ljubljani. Ljubljana 1938 (cikl.), str. 29—30.

je bil odstotek bolnikov in porodnic, ki so dobivali bolezensko podporo, 2,76 % od vseh zavarovanih delavcev ali 2.688 v absolutnem številu.[233]

Leta 1938 je okrožni urad za zavarovanje delavcev v Ljubljani (OUZD) predpisal tele prispevke za zavarovanje:[234]

Zavarovanje	Din	% od zavarovane mezde je plačal		
		zavarovanec	podjetnik	skupaj
Bolniško	51,300.000	3,5 %	3,5 %	7 %
Pokojninsko	20,600.000	1,5 %	1,5 %	3 %
Nezgodno	15,600.000	—	2 %	2 %
Brezposelno (borza dela)	10,200.000	0,7 %	0,7 %	1,4 %
Prispevek za delavsko zbornico	2,200.000	0,3 %	—	0,3 %
Skupaj	99,900.000	6,0 %	7,7 %	13,7 %

Dajatve privatnih nameščencev, rudarjev, državnih prometnih ustanov (železničarji!) so bile še večje, ker je bila višja prispevna stopnja za pokojninsko zavarovanje.

Za bolniško zavarovanje je bilo leta 1938 predpisanih 51,300.000 din prispevkov, od tega so delavci plačali od svojih čistih zaslužkov polovico, to je 25,650.000 din. Kako in koliko tega denarja se je vrnilo nazaj delavcem v obliki boleznin, zdravstvenih uslug in podobno? Za izpolnjevanje pravic zavarovancev iz naslova bolniškega zavarovanje je bilo porabljenih 80,64 % predpisanih prispevkov, 19,36 % prispevkov je bilo porabljenih za upravne stroške, za sklade, amortizacijo ipd.

V kakšni obliki so zavarovanci uživali podpore? Za boleznino (hranarina — nadomestilo za izgubljeno mezdo v času bolezni) je bilo izplačanih 15,106.868 din ali 28,78 % vseh predpisanih prispevkov za bolniško zavarovanje. To so bili največji izdatki. Nato so sledili: oskrba v bolnišnicah 5,938.693 din (11,31 %), zdravila 5,891.679 din (11,22 %), zdravniški stroški 5,677.340 din (10,81 %), zdravljenje v kopališčih in zdraviliščih 3,274.055 din (6,24 %), porodniška podpora, oprema dojenčkov 3,139.522 din (5,99 %), zdravljenje zob 886.554 din (1,69 %), pogrebnine 345.679 din (0,66 %). Za stroške laiške kontrole o zdravljenju so izdali 750.168 din (1,43 %).

Omenili smo že, da je imelo osebje državnih prometnih ustanov svoje bolniške blagajne. Za bolniško zavarovanje so bili prispevki enaki, zato lahko usluge in podpore, ki so jih dobivali eni ali drugi med seboj primerjamo. OUZD v Ljubljani je imel leta 1938 98.768 članov, bolniška blagajna železničarjev (vsa Jugoslavija) pa 80.000. Ker je bilo približno enako veliko število članstva obeh zavodov, lahko primerjamo kar absolutne številke. Struktura porabe je bila bistveno drugačna. Za zdravila je bilo porabljenih 15,647.806 din ali 34 % vseh stroškov, za izplačane boleznine 10,265.377 din (23 %), zdravniški stroški 8,241.614 din (18 %), stroški za zdravljenje v bolnicah 6,025.886 din (13 %), za zdravljenje v zdraviliščih in okrevališčih 2,287.019 din (5 %), za porodniške podpore 1,879.069 din (4 %) in za pogrebnine 1,513.097 din (3 %).

Medtem ko so stroški boleznin pri OUZD v Ljubljani predstavljali skoraj 1/3 vseh stroškov, so pri železničarjih predstavljali manj kot 1/4. Daleč višji pa so

[233] Prav tam, stran 36.
[234] Prav tam, stran 34.

bili pri železničarjih stroški za zdravila. Iz tega sledi, da so bila pri železničarjih še strožja merila za pridobitev boleznine in da so »hodili malo v bolniško«. Drugi izdatki so podobni. Izdatki za pogrebnine so pri železničarjih večji zaradi različnih pravil bolniške blagajne o višini te dajatve. Manjši je tudi izdatek za porodniške podpore, kar izhaja iz specifične strukture osebja državnih prometnih ustanov po spolu; zaposleni so bili predvsem moški, porodnice — družinski člani zavarovancev pa so imeli manjše porodniške podpore kot porodnice-zavarovanke.

Zavarovanje za brezposelnost ni bilo popolno. To ni bilo zavarovanje v pravem smislu. Izvajali so ga prek javnih borz dela, ki so imele vlogo posredovanja dela in podpiranja brezposelnih. Zavarovanje za primer brezposelnosti v pravem smislu v stari Jugoslaviji ni bilo urejeno.

Pokojninsko zavarovanje (zavarovanje za onemoglost, starost in smrt) je imelo namen omogočiti delavcu vzdrževanje s pomočjo trajnih rent (invalidskih in starostnih rent), če bi onemogli ali se postarali, in podpirati zavarovančevo družino s pomočjo rent za otroke (otroške rente) in najnujnejše pomoči vdovi in sorodnikom (posmrtna renta), če bi zavarovanec umrl.

Pravico do te rente ali podpore si je bilo mogoče pridobiti poleg drugih pogojev šele potem, ko je bilo na predpisani način vplačanih določeno število prispevkov in je bil izpolnjen predpisani rok čakanja, ki je bil:

a) za rente ob onemoglosti 200 tednov prispevkov;

b) za rente ob starosti 500 tednov prispevkov;

c) za rente in podpore ob smrti 100 tednov prispevkov.

Po preteku tega časa se je zavarovanec lahko potegoval za eno od teh rent, če je izpolnjeval še druge pogoje. Ti so bili:

Do invalidske rente je imel pravico zavarovanec, ki je postal trajno onemogel. (Za onemoglega so šteli zavarovanca, ki zaradi bolezni, starosti ali drugih poškodb ni mogel več služiti eno tretjino mezde, ki bi jo sicer dobil glede na izobrazbo in poklic). Do invalidske rente je imel pravico tudi začasno onemogel zavarovanec, ki mu je zaradi dolgotrajne bolezni (več kot 26 tednov) prenehala pravica do boleznine. Z dokončanim 70. letom starosti je zavarovanec pridobil pravico do starostne rente brez dokazovanja onemoglosti.

Invalidska renta je znašala 36 % povprečne zavarovane mezde v zadnjih 10 letih, od katere je zavarovanec plačeval prispevke za pokojninsko zavarovanje. Če še ni bilo vplačanih 500 tedenskih prispevkov, je bila invalidna renta 24 % povprečne zavarovane mezde.

Če je uživalec rente umrl, je imela njegova družina pravico do tele podpore: vsak otrok do 16. leta starosti eno četrtino roditeljske rente (ena četrtina dvetretjinske rente umrlega zavarovanca), vdova podporo za 3 leta v znesku ene četrtine moževe rente; vendar otroške rente in vdovska podpora skupaj niso smele presegati prejšnje moževe rente, sicer bi se vse rente sorazmerno znižale.

Invalidske in starostne rente so bile izredno nizke, zato je že zakon sam predvideval dotacijo iz državnega proračuna, s pomočjo katere bi zviševali rente, ki ne bi dosegale 1.500 din na leto (= 125 din na mesec, eksistenčni minimum pa je bil od 600 do 800 din na mesec).

---

[235] Prav tam, str. 44—45.

Ker se je to zavarovanje začelo izvajati šele s 1. septembrom 1937,[236] težko govorimo o uspehih ali neuspehih tega zavarovanja, saj do razpada stare Jugoslavije praktično ni moglo biti zavarovancev, ki bi si pridobili pravico do starostnih rent, ker je bila za to pogoj čakalna doba 10 let; prišlo bi v poštev edino izplačevanje podpor in rent ob smrti zavarovancev.

Ker je bilo izredno veliko takih zavarovancev, ki so postali onemogli, niso si pa mogli pridobiti pravice do onemoglostne ali starostne rente, ker se je to zavarovanje začelo izvajati šele s 1. septembrom 1937, je bil pri osrednjem uradu za zavarovanje delavcev 9. aprila 1938 ustanovljen posebni podporni sklad za onemoglost, starost in smrt. Ta sklad je znašal 100.000 din mesečno. Sestavljen je bil iz dveh delov: sklad za neposredno podpiranje zavarovancev v obliki mesečnih denarnih podpor, ki so znašale od 60 do 200 din (ta sklad je obsegal 2/3 prispevkov); sklad za zdravljenje zavarovancev (obsegal je 1/3 prispevkov).[237]

Drugače si je pridobivalo pravico do pokojnine osebje državnih prometnih ustanov, ki je bilo zavarovano pri Pokojninskem skladu državnih prometnih ustanov.[238] Že pri opisu prispevkov za to zavarovanje smo ugotovili, da so bili ti prispevki precej veliki, pa tudi pokojnine so bile zato dokaj višje kot pri zavarovanju pri OUZD.

Pravico do pokojnine je pridobil član sklada po 12-letnem članstvu pri tem skladu. Vplačani so morali biti vsi prispevki.

Član pokojninskega sklada, ki se je pri opravljanju službe poškodoval in postal zaradi tega nesposoben za delo, se mu je k letom plačanega članstva prištelo še 10 let in se mu je od tega določila pokojnina oziroma renta (kar je bilo večje). Sklep o priznanju (podaritvi) 10 let članstva je izdajal za železničarje generalni direktor, za delavce drugih prometnih ustanov pa minister za promet.

Velikost pokojnine se je odrejala po ugotovljeni pokojninski osnovi in po letih redno vplačevane članarine.

Pokojninska osnova je bila pokojnina, ki jo je pridobil član sklada po 12-letnem članstvu in je znašala po pravilniku o delavcih državnih prometnih ustanov z dne 11. maja 1933:

1. za kvalificirane delavce 5.400 din na leto (450 din na mesec);
2. za polkvalificirane delavce 3.888 din na leto (324 din na mesec);
3. za navadne fizične delavce 3.072 din na leto (256 din na mesec).

Po končanih 12 letih članstva se je po vsakem nadaljnjem letu članstva pri pokojninskem skladu pokojninska osnova povečala za 6,5 %, tako, da se je po 36 letih rednega članstva povečala za 156 %, kar je skupaj s pokojninsko osnovo dalo višino pokojnine. Tako so znašale pokojnine po 36 letnem članstvu za kvalificirane delavce 1.152 din na mesec, za polkvalificirane delavce 829 din na mesec in za navadne fizične delavce 655 din na mesec.

Do družinske pokojnine so imeli pravico žena in otroci, če je zavarovanec umrl. Družinska pokojnina je znašala za eno osebo 50 %, za dve 65 %, za tri 75 %, za štiri in več oseb pa 85 % osebne pokojnine zavarovanca, ki jo je imel, ali bi jo imel, če bi bil na dan smrti upokojen.

Vdova, ki se je ponovno poročila, je zgubila pravico do družinske pokojnine, dobila pa je enkratno odpravnino v višini enoletne pokojnine.

---

[236] Ur. list št. 28, 7. aprila 1937, str. 237—238; Sl. N. št. 122, 12. marca 1937.

[237] Sl. list št. 44, 1. junija 1938.

[238] Ur. list št. 107, 24. novembra 1923, str. 674—680; Sl. list št. 70, 30. avgusta 1933, str. 846—855.

Prometna podjetja, ki so imela nad 1.000 delavcev, so morala ustanoviti blagajno za zavarovanje svojih delavcev. Več prometnih podjetij je smelo ustanoviti skupno blagajno za zavarovanje svojih delavcev. Vse stroške v zvezi z vodstvom blagajne je trpelo podjetje.

Organizacija pokojninskega sklada delavcev državnih prometnih ustanov je bila tale: glavna uprava pokojninskega sklada pri ministrstvu za promet in oblastna uprava tega sklada pri oblastnih direkcijah državnih železnic ter glavna in oblastna skupščina sklada. Skupščina je štela 20 članov in 10 namestnikov. Polovico članov skupščine so volili člani sklada s tajnim glasovanjem, polovico jih je imenoval minister za promet izmed uradnikov direkcije. Mandat je trajal 3 leta. Oblastna skupščina je morala zasedati vsako leto. Sklepala je o zaključnem računu. Večjih pristojnosti ni imela. Vrhovno nadzorstvo nad poslovanjem pokojninskega sklada je opravljal minister za promet ali glavni upravnik pokojninskega sklada. Vse administrativne posle, vplačila in izplačila so opravljale prometne ustanove.

Uslužbenci in delavci nekdanjih Južnih železnic in Orientskih železnic so postali polnopravni člani sklada. Ves čas, ki so ga prebili v službi pri teh dveh družbah, se jim je štel za pokojnino. Zato je v dobi stare Jugoslavije zelo veliko železničarjev uživalo pokojnine.

Bratovske skladnice[239] so poznale dvojno članstvo: polnopravne in manjpravne člane. Pokojninsko zavarovanje so imeli samo polnopravni člani. Pokojnino so dobili polnopravni člani bratovskih skladnic po 10 letih članstva, če so postali trajno onemogli za delo. To je ugotavljala zdravniška komisija. Po 10 letih članstva je znašala ta pokojnina 32 % njihovega povprečnega kategorijskega zaslužka v zadnjih 5 letih. Ta pokojnina se je po vsakem nadaljnjem končanem letu polnopravnega članstva povečala za 2,40 %, tako da je znašala pokojnina po končanih 30 službenih letih 80 % povprečnega kategorijskega zaslužka, ki ga je imel član v zadnjih petih letih. To je bila najvišja pokojnina.

Po 30 letih službe in v starosti najmanj 55 let je polnopravni član dobil pokojnino tudi brez zdravniške komisije. Če je rudar zaradi bolezni trajno onemogel, je dobil pokojnino v znesku 20 % svojega kategorijskega zaslužka le, če je bil najmanj 5 let član in je plačeval prispevke za pokojninsko zavarovanje.

Vdova polnopravnega člana je dobivala po njegovi smrti polovico njegove pokojnine, otroci do 16. leta starosti pa po eno četrtino pokojnine umrlega očeta. Za otroke brez staršev in za otroke, katerih mati se je ponovno poročila, je znašala pokojnina eno tretjino očetove pokojnine.

Po pravilih bratovske skladnice z dne 1. decembra 1924 so bili delavci razvrščeni v 6 kategorij z mezdami od 15 do 50 din na dan. Rudarji — kopači in topilničarji so bili v II. kategoriji s 40 din mezde na dan; pomožni kopači in in topilničarji v III. kategoriji s 30 din mezde na dan; jamski vozači in drugi jamski (podzemeljski) delavci, delavci dnevnih kopov in drugi topilniški delavci so bili v IV. kategoriji s 25 din mezde na dan; v V. kategoriji so bili dninarji, mlajši delavci v dnevnem kopu in starejše delavke z mezdami po 20 din na dan; v VI. kategoriji so bili vajenci, učenci, začetniki in mlajše delavke z mezdami po 15 din na dan.

Te kategorijske mezde, ki so služile za odmero pokojnine, so bile nizke, zlasti se je njihova realna vrednost zmanjšala v tridesetih letih z rastočo draginjo.

---

[239] Ur. list št. 23, 4. marca 1925, str. 109—118; Sl. list št. 37, 6. maja 1933, str. 559—588.

Rudarsko zavarovanje je bilo zelo staro. Temeljilo je že na določbah splošnega rudarskega zakona z dne 23. maja 1854[240] o organizaciji bratovskih skladnic in na zakonu o bratovskih skladnicah z dne 28. julija 1889.[241] Zato je bilo ob nastanku stare Jugoslavije že veliko rudarjev, ki so si pridobili pravico do pokojnine. Ker so ob razpadu Avstro-Ogrske bratovske skladnice zgubile skoraj ves kapital, je bil ves čas stare Jugoslavije zelo pereč problem, kako izplačevati zadostne pokojnine starim rudarjem, zlasti še, ko se je po vsaki krizi v rudarstvu število upokojenih rudarjev še povečalo.

Bilo je več sanacij rudarskega pokojninskega zavarovanja. Prva večja sanacija je bila izvedena 1. decembra 1924,[242] zadnja pa 19. maja 1937 z uredbo o osrednjem skladu bratovskih skladnic in rezervnih skladih glavnih bratovskih skladnic.[243] Ta sklad je imel namen, da brezpogojno zavaruje pravice delavcev in nameščencev rudarskih podjetij. S to uredbo naj bi bilo rešeno pokojninsko zavarovanje rudarjev zlasti v Sloveniji.

Bratovske skladnice, ustanove za zavarovanje rudarjev (oziroma delavcev, ki so spadali pod rudarsko oblast), so bile organizirane pri rudarskih podjetjih kot krajevne bratovske skladnice in na sedežih rudarskih oblasti, to je v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu, Sarajevu in Splitu kot glavne bratovske skladnice. Bratovske skladnice so smeli ustanavljati pri rudarskih podjetjih, ki so imela nad 2.500 delavcev. Več podjetij je lahko ustanovilo skupno bratovsko skladnico. Organi bratovskih skladnic so bili: skupščina, upravni odbor in nadzorni odbor. Skupščino so sestavljali zastopniki podjetja in delegati članov bratovske skladnice pri tem podjetju. Število delegatov se je ravnalo po številu članov. Krajevne upravne odbore so sestavljali po 3 do 6 članov bratovskih skladnic in enako število članov podjetja. Najvišji upravni organ bratovskih skladnic je bila glavna skupščina. Imela je pravico odločati pa tudi klicati na odgovor glavni upravni in nadzorni odbor. Vse posle bratovskih skladnic je nadzirala rudarska oblast.

Za člana bratovske skladnice so šteli vsako osebo, zaposleno pri rudarskih, topilniških, solarniških in drugih podjetjih, ki so sodila pod nadzorstvo rudarskih oblasti. Za člane so šteli tudi tehnično in administrativno osebje rudarskih podjetij, če ni imelo pravice do državne pokojnine in če ni bilo zavarovano zoper bolezen, onemoglost, starost in nezgode po posebnih predpisih.

Bratovske skladnice so imele organizirano bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje in so ga tudi same izvajale.

Še nekaj besed o rudarskih zadrugah. Ustanovljene so bile po zakonu o rudarskih zadrugah z dne 14. avgusta 1896.[244] To je bilo zastopstvo delodajalcev in rudarjev v skupni organizaciji, ki se je ohranilo še ves čas stare Jugoslavije.[245] Pri rudarskih obratih niso volili delavskih zaupnikov, pač pa so to vlogo prevzeli delegati skupščine druge skupine rudarskih zadrug.

Rudarske zadruge niso bile zadruge v gospodarskem ali pridobitnem pomenu besede, marveč svojevrstne organizacije, ki so imele po zakonu o ustanovitvi zadrug z dne 14. avgusta 1896 tele namene:

---

[240] V X. poglavju v paragrafih 210—214 obravnava bratovske skladnice splošni rudarski zakon z dne 23. maja 1854, RGBl. 146/1854.

[241] RGBl. 127/1889.

[242] Ur. list št. 23, 4. marca 1925, str. 109—118.

[243] Sl. list št. 45, 6. junija 1937.

[244] RGBl. 156/1896.

[245] Sl. N. št. 62/XVIII; Ur. list št. 503/1931.

1. gojiti skupnostnega in rudarskega duha, varovati stanovsko čast ter pospeševati skupne interese, posebno z občekoristnimi ustanovami (zavetišča, šole, konzumi ipd.). Zadruge naj bi pospeševale tudi strokovno in moralno vzgojo mladostnih delavcev;

2. posredovati delo;

3. posredovati v individualnih in kolektivnih sporih med delodajalci in delojemalci in te spore tudi reševati;

4. poročati rudarskim oblastem o svojem delu in položaju na svojem področju, dajati mnenja in pojasnila ter predlagati rudarskim oblastem vse, kar se tiče zadružnega področja.

Rudarske zadruge so bile skupne organizacije rudniških lastnikov in rudarjev, torej delodajalcev in delojemalcev; bile so prisilne organizacije. Rudniški lastnik je postal član zadruge, na področju katere je imel ali pridobil rudnik in je bil član vseh zadrug, kjer je imel rudnike. Delavec je postal član zadruge, ko je stopil v službo pri takem obratu.

Rudarska zadruga je bila sestavljena iz dveh ločenih skupin. **Prva skupina** je obsegala vse rudniške lastnike okrožja, za katero je bila zadruga ustanovljena, **druga skupina** pa je obsegala vse delavce, ki so bili zaposleni pri rudnikih tega okoliša. Vsaka skupina je imela svojo skupščino. Skupščino prve skupine so sestavljali vsi rudniški lastniki. Vsak obrat je imel en glas. Skupščino druge skupine rudarskih zadrug so sestavljali delegati delavcev, ki so jih volile obratne posadke na vsakih 100 delavcev enega. Aktivno volilno pravico v drugi skupini so imeli samo delavci, ki so bili stari nad 21 let in so bili vsaj že eno leto zaposleni v istem obratu, pasivno volilno pravico pa so imeli nad 24 let stari in nad 3 leta zaposleni pri istem podjetju. Mandat je trajal 3 leta.

Odbora obeh skupščin sta sestavljala veliki odbor zadruge; ta odbor je opravljal tudi posle posredovalnega urada. Pred ta urad so sodili samo kolektivni spori in kolektivni interesi.

Načelstvo zadruge so sestavljali: predsednika obeh skupin, po en zastopnik vsakega odbora in predsednik načelstva, ki so ga soglasno izvolili člani načelstva, sicer pa ga je imenovalo rudarsko glavarstvo. Načelstvo je opravljalo posle razsodništva v kolektivnih sporih.

Rudarske zadruge so poslovale pod nadzorstvom rudarskih oblasti.[246]

SKLEP

Na kratko: predpisi o delovnih pogojih in njihovo izvajanje v stari Jugoslaviji so nosili vse značilnosti buržoaznega pravnega sistema, ki je ščitil interese kapitalističnega razreda, in odražajo izkoriščanje delavcev s strani delodajalcev — kapitalistov. Uspehi delavsko-zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite so bili rezultati nenehnega boja delavskega razreda za zboljšanje življenjskih in de-

[246] Dr. Stojan Bajič, Delovno pravo (splošni del). Ljubljana 1936, str. 123—126; Poročilo o delovanju II. skupine Rudarske zadruge za poslovno leto 1932. Uredil Franc Pliberšek, Trbovlje 1933; Poročilo za leto 1933. Trbovlje 1934; Poročilo za leto 1935. Trbovlje 1936; Letno poročilo načelstva II. skupine Rudarske zadruge za leto 1936, Trbovlje 1937; Poročilo o delovanju II. skupine Rudarske zadruge v letu 1937. Uredil Franc Pliberšek. Trbovlje 1938.

lovnih razmer delavcev. Bili pa so tudi rezultat razrednih odnosov v stari Jugoslaviji. Vsi ti zakoni, katerih nekatere odredbe so bile zelo napredne in za delavce ugodne, so v praksi zadevali na velik odpor in na neupoštevanje s strani podjetnikov in tudi samih državnih organov, tako da se je delavski razred moral vztrajno boriti za izvajanje zakonskih odredb o zaščiti delavcev.

V Sloveniji, ki je bila do konca prve svetovne vojne v okviru Avstrije, je delavstvo dobilo prej in večjo delavsko zaščito kot v drugih pokrajinah Jugoslavije; tudi delavski razred se je v Sloveniji prej razvil. Zakon, ki je omejil izkoriščanje otrok in jih zaščitil pri njihovem delu v industrijskih obratih, je izšel leta 1842. Avstrija je v svoji socialni politiki sledila nemškemu vzoru. Obrtni inšpektorati so bili v Avstriji vpeljani leta 1883, v ogrski polovici države (Hrvatska) leta 1893, v Bosni in Hercegovini leta 1907, v Srbiji leta 1910, v Črni gori pa niti ni prišlo do te zakonodaje. Avstrijski zakon o obrtnem redu iz leta 1885 je predstavljal prvo kodifikacijo delavske zaščite. Med drugim je uzakonil 11 urni delovni čas za tovarniške delavce, prepovedal truck sistem, prepovedal zaposlovanje otrok in nočno delo žensk, delo ob nedeljah in praznikih in urejal najosnovnejše delovne pogoje. Kolektivnemu nastopanju delavcev v boju za svoje zahteve je sledilo kolektivno dogovarjanje glede delovnih razmer — sklepanje kolektivnih pogodb. Leta 1907 je delavstvo doseglo uzakonjenje kolektivnega sklepanja delovnih pogodb. V drugih pokrajinah Jugoslavije je bilo sklepanje kolektivnih pogodb uvedeno šele po prvi svetovni vojni.

Zavarovanje delavcev se je začelo v osemdesetih letih preteklega stoletja; najprej je bilo izvedeno nezgodno zavarovanje leta 1887, nato še bolniško zavarovanje leta 1888. Ustanovljene so bile bolniške blagajne. Nekatere skupine delavcev so imele še starejše zavarovanje, na primer rudarji in železničarji. Ti so imeli tudi pokojninsko zavarovanje. Pokojninsko zavarovanje so imeli od leta 1906 tudi privatni nameščenci. To zavarovanje je imelo namen zaščititi življenjsko eksistenco delavca in njegove družine v primeru bolezni, nezgode, onemoglosti, starosti in smrti. Delavsko zaščitna zakonodaja pa naj bi ga ščitila pred čezmernim izkoriščanjem na delovnem mestu.

Stara Jugoslavija je ob nastanku združila pokrajine z že razvito delavsko zaščitno zakonodajo in njenimi ustanovami s predeli, kjer vse to še ni bilo vpeljano. V letih 1921 in 1922 je stara Jugoslavija izdala osnovno in okvirno zakonodajo o delavski zaščiti in zavarovanju delavcev. V vsej državi je bila izvedena organizacija inšpekcije dela za kontrolo nad izvajanjem delavsko zaščitne zakonodaje, ustanovljene so bile borze dela za posredovanje dela in podpiranje brezposelnih, ustanovljene so bile delavske zbornice kot razredna predstavništva delavcev, uvedena je bila institucija delavskih zaupnikov kot zakonitih zastopnikov delavcev na delovnem mestu. Uveden je bil 8 urni delovni čas in druge določbe o zaščiti delavcev. Pravico do letnih dopustov so si priborili samo nekateri delavci.

Vidovdanska ustava je razglašala, da je »delovna sila pod zaščito države«. Priznavala je tudi »pravico delavcev na organiziranje zaradi dosege boljših delovnih pogojev«. Sledila pa je reakcija. Povojno revolucionarno razpoloženje delavstva je bilo zadušeno. V takih okoliščinah se tudi že dosežena delavsko zaščitna zakonodaja ni izvajala.

Nekaj ugodnosti in pravic si je delavstvo v stari Jugoslaviji z vztrajnim bojem in velikimi žrtvami le priborilo. Ustanove delavske zaščite so se uveljavile, bolniškemu in nezgodnemu zavarovanju se je leta 1937 priključilo še pokojninsko, ki pa do razpada stare Jugoslavije še ni moglo pokazati uspehov.

ÜBERSICHT DER ENTWIKLUNG DER ARBEITSSCHUTZGESETZGEBUNG UND DER ARBEITERSCHUTZEINRICHTUNGEN IN SLOWENIEN ZWISCHEN DEN WELTKRIEGEN

Zusammenfassung

Diese Abhandlung zeigt die Entwiklung der Arbeitsschutzgesetzgebung in Slowenien im Zeitraume zwischen dem Ersten und den Zweiten Weltkrieg; sie behandelt die Wirksamkeit und den Umfang der durchgeführten Arbeitsschutzgesetzgebung und anderer socialpolitischer Massnahmen. Weiters zeigt die Abhandlung die Organisation, Entwiklung und die Tätigkeit der Institutionen des Arbeiterschutzes.

Bis zum Ersten Weltkrieg war in Slowenien die österreichische Gesetzgebung in Kraft. Nach der Gründung des neuen Staates wurde die österreichische, ungarische und serbische Gesetzgebung mit einer einheitlichen jugoslawischen Gesetzgebung ersetzt. Das Arbeitsinspektionsgesetz erschien am 30. 12. 1921, das Arbeiterschutzgesetz am 28. 2. 1922 und das Arbeiterversicherungsgesetz am 14. 5. 1922. Die Unterstützung der Arbeitslosen und die Arbeitsvermittlung besorgte in Slowenien schen die Nationalregierung der SHS in Ljubljana mittels der Verordnung vom 5. 12. 1918, später übernahmen diese Aufgabe die öffentlichen Arbeitsbörsen. Die Geldmittel wurden durch Beiträge von den Arbeitslöhnen gesammelt. Bei der Entstehung Jugoslawiens wirkten nur drei Arbeitsinspektionen: in Ljubljana, Sarajevo und Split. Bis zum Jahre 1921 waren es schon 12. Ihre Aufgabe war die richtige Ausführung der Arbeitsschutzgesetzgebung zu beaufsichtigen. Bei seiner Arbeit stiess dieser Dienst auf grosse Schwierigkeiten und Hindernisse, welche das Resultat von Klassengegensätzen im alten Jugoslawien waren. Der Achtstundenarbeitstag war in Slowenien mit Verordnung vom 30. 12. 1918 eingeführt, mit der Durchführung wurde aber mit 15. 1. 1919 begonnen. In ganz Jugoslawien wurde der Achtstundenarbeitstag mit 12. 9. 1919 eingeführt. Die Verordnung über die Arbeiterkammern erschien am 21. 5. 1921. In Ljubljana wurde die Arbeiterkammer am 6. 1. 1922 gegründet. Die Arbeitervertrauensmänner waren Vertreter der Arbeiter in den Betrieben, Vermittler zwischen der Arbeiterschaft und den Arbeitgebern, sie waren die Beschützer der Arbeiterschützes in den Betrieben. In Slowenien erschien die Verordnung über die Einführung der Arbeitervertrausmänner am 18. 12. 1918, in ganz Jugoslawien wurden sie aber mit dem Arbeiterschutzgesetz vom 28. 2. 1922 eingeführt. Auch die Arbeitervertrauensmänner stiessen bei ihrer Arbeit auf grosse Schwierigkeiten. Die Schliessung von Kollektivverträgen regelte schon das Arbeiterschutzgesetz vom 28. 12. 1922, wiederholt aber die Verordnung vom 12. 9. 1937, welche auch die Normierung der Minimal-Arbeitslöhne regelte. Die Sozialversicherung der Arbeiter im alten Jugoslawien war nicht einheitlich. Das Arbeiterversicherungsgesetz vom 14. 5. 1922 führte nur Kranken-und Unfallpflichtversicherung, mit der Pensionsversicherung wurde aber erst mit 1. 9. 1937 begonnen. Eigene Versicherung hatten die Eisenbahner, Bergleute, Angestellte und Staatsbedienstete; diese hatten auch Pensionsversicherung.

Ferdo Fischer

Taktika okupatorjev pri zatiranju slovenske kulture*

Preučevanje zatiranja slovenske kulture kot enega izmed najmočnejših dejavnikov raznarodovalne politike okupatorjev v Sloveniji ni našlo v naši znanstveni literaturi tolikšnega odmeva, kot ga zasluži spričo ogromne kulturne škode, ki so jo osvajalci pri tem prizadejali. Domala enako stanje, ki se odtistihmal ni kdovekaj spremenilo, obžaluje Fran Zwitter v krajšem zapisu o naših kulturnih revindikacijah v novih mirovnih pogodbah[1] že po preteku prvih let po vojni, ko so nekateri naši zgodovinarji[2] pri delu za restitucijo slovenskih kulturnih dobrin iz Avstrije v težavnih in zelo neugodnih političnih razmerah prizadevno opravili delo, ki bo dobivalo pravo veljavo in priznanje, bolj ko se bo odmikal najusodnejši čas v zgodovini jugoslovanskih narodov. Dotlej je bilo resda objavljenih le nekaj splošni podatkov,[3] iz katerih je sicer mogoče sklepati, kaj vse so počenjali zavojevalci z našimi kulturnimi dobrinami, celovitejše podobe pa si na tej podlagi ni mogoče ustvariti. Uničevalno delo okupatorjev pri ropanju in evakuaciji naših arhivov je prvi opisoval Modest Golia,[4] vtem ko je Pavle Blaznik podrobneje prikazal usodo arhivov v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije.[5] Med opisovanjem razmer in razlogov, ki so privedli po nemški in italijanski zasedbi v tem delu naše dežele do dveh zelo različnih si okupacijskih oblik, na eni strani Ljubljanske pokrajine, na drugi pa dveh civilnih uprav (za zasedeni ozemlji Koroške in Kranjske ter za Spodnjo Štajersko) odkriva Metod Mikuž zlasti začetno okupacijsko taktiko italijanskih fašistov in nemških nacistov. Ob primerjavi nekaterih okupacijskih ukrepov ugotavlja zunanji videz obeh okupacij, vtem ko se pri oznaki

* Koreferat na znanstvenem posvetovanju ob 25-letnici ljudske vstaje »Leto 1941 v zgodovini naših narodov« od 14. do 16. decembra 1966 v Beogradu.

[1] Fran Zwiter, Naše kulturne revindikacije v novih mirovnih pogodbah. Zgodovinski časopis 1948—1949, str. 157—165.

[2] Franjo Baš, Pavle Blaznik, Modest Golia, Janko Jarc, Stane Mikuž, Zdenka Munk.

[3] Navajam del opombe[1] iz prej omenjenega zapisa Frana Zwitterja: Prim. npr. publikacijo ... Les sacrifices de la Yougoslavie en vies humaines et en biens dans l'effort de guerre de 1941—1945. Beograd 1946, ki jo je izdala Državna reparacijska komisija (o kulturni škodi le nekaj strani); — Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda ... Beograd 1947, izdaja Državne komisije za ugotovitev zločinov, kjer je nekaj podatkov o kulturni škodi.

[4] Modest Golia, Stanje naših arhivov. Zgodovinski časopis 1947, str. 155—160.

[5] Pavle Blaznik, Arhivi v severni Sloveniji v dobi nemške okupacije. Arhivist 1951 (maj — avgust), str. 20—26.

ravnanja Madžarov v Prekmurju v glavnem omeji le na podobnost italijanski.[6] Osamljen primer izčrpne obravnave določenega kulturnega področja in pokrajine je obsežna študija Miroslava Kokolja o prekmurskem šolstvu med okupacijo.[7] Namen in delovanje Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) pri odstranitvi vseh Nemcem sovražnih oseb s Spodnje Štajerskega in pri presojanju za vključitev v nemštvo vrednih obravnava v obsežni razpravi Tone Ferenc. Pri tem omenja prizadevanja nacistov v boju proti slovenskemu jeziku v tej pokrajini.[8]

Čeprav temu področju potemtakem doslej nismo posvečali dovolj pozornosti, ni nobenega dvoma, da je neogibno potrebno med zgodovinska dela o drugi svetovni vojni uvrščati tudi izčrpne in kritične zapise o preučevanju dogajanja na področju slovenske kulture. Zmotno pa bi bilo misliti, da bi uspešnost takih teženj in prizadevanj ter dosežke raziskav v celoti lahko prikazalo že tole poročilo o gornji temi, zakaj kljub navidezno ozko omejeni svojevrstnosti je zelo obširna.

Koreferat podaja splošne ugotovitve o taktičnih potezah okupatorjev ter podobo razmer, v kakršne so slovenski narod privedle njihove odločitve, iz česar bo vendarle razvidno več kot samo bistvena razlika med njihovimi stališči do tega vprašanja. Hkrati so v njem nanizani podatki in opisi, ki razkrivajo popolnejšo sliko o usodi določenega slovenskega kulturnega imetja. O tej usodi zaradi nepoznanja razmer prevladuje mnenje, da je med vojno doživelo tolikodane popolno uničenje (npr. slovenska knjiga pod nemškim okupatorjem).

Slovensko ozemlje so si po zlomu bivše Jugoslavije delili trije napadalci, od katerih sta vsaj dva večja zavzela do vprašanja nadaljnjega obstoja podjarmljenega naroda in s tem tudi do njegove kulture zelo različni si stališči.

Vse slovensko ozemlje, ki so ga zasedle italijanske čete, je prav kmalu dobilo avtonomen položaj »pod suverenostjo Rima« in bilo kot Ljubljanska pokrajina vsaj formalno priključeno italijanskemu totalitarnemu državnemu sistemu. Italijani so poudarjali svojo »tradicionalno dobrodušnost« in se sklicevali na mnoge dokaze, da so pripravljeni pospeševati predvsem kulturno sodelovanje med obema narodoma. Visoki komisar Emilio Grazioli je med sodelavci, ki jih je pozval, naj mu pomagajo pri njegovem delu v Ljubljani, poklical s tržaške univerze profesorja Umberta Urbanija.[9] Kot dober poznavalec slovenske književnosti naj bi si pri-

---

[6] Metod Mikuž, Pregled razvoja NOB u Sloveniji I. Vojnoizdavački zavod JNA Beograd 1956, str. 52—68 in 339. (V slovenskem prevodu: Cankarjeva založba, Ljubljana 1960, str. 52—72 in 390.)

[7] Miroslav Kokolj, Prekmursko šolstvo v času okupacije. Svet ob Muri 1958 (dalje navajam Kokolj, Prekmursko šolstvo), str. 271—307.

[8] Tone Ferenc, Politične in državljanske kategorije prebivalstva na Spodnjem Štajerskem pod nemško okupacijo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1960, št. 2, str. 72—73 (opomba 11).

Isti avtor je v svoji knjigi Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945. Založba Obzorja, Maribor 1968 (dalje navajam Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika) objavil doslej najobsežnejši zapis o uničevanju slovenske kulture, ki v glavnih obrisih prikazuje početje nemškega okupatorja pri ropanju in uničevanju slovenskih knjižnic in knjig, plenjenju arhivov ter kulturnozgodovinskih predmetov (str. 736—744).

[9] Slovenec, 22. aprila 1941.

zadeval, da bi utrdil medsebojne kulturne vezi. Res se je javljal na ljubljanskem radiu s predavanji o Francetu Prešernu — slovenskem Petrarci in Simonu Gregorčiču[10] ter s članki v časnikih, kjer pa je na primer ponesrečeno razglasil F. S. Finžgarja in Ksaverja Meška za prijatelja Italije.[11] Prav gotovo je bil tudi med pobudniki kulturne manifestacije, kakršnih so takoj spočetka obljubljali še več — večera italijanske in slovenske lirike v ljubljanski operi 23. junija 1941. Podobne prireditve naj bi bile prava pot skupnega sožitja obeh narodov. K še večjemu uspehu takih teženj naj bi pripomogle recitacije pesmi slovenskih pesnikov v italijanskem prevodu in pesmi italijanskih v slovenskem. Toda ob takem večeru jim je za dokazovanje usmerjenosti slovenskega kulturnega življenja v Italijo seveda prišlo prav vse: Zoisovo poreklo — da je bil sin italijanskega očeta in slovenske matere, Prešernove pesniške oblike — soneti in tercine, Župančičevo odlično poznavanje italijanske književnosti — prevajal je prvi del petega speva Božanske komedije in podobno Zoisu Gradnikovo poreklo — da je sin slovenskega očeta in italijanske matere.[12]

Semkaj je treba uvrstiti pogostne besede, ki so bile polne slavospevov dvatisočletni kulturi, katere vplivi segajo na slovensko »skoraj tako daleč, kakor sega bivanje slovenskega življa na tleh, ki so mu dala po naselitvi domovino. Zahodna veja našega naroda je zaradi svoje zemljepisne lege prihajala že v zgodnjem srednjem veku v neposreden stik z latinsko kulturo. Oglej in Solnograd sta predstavljala za naše kraje izhodišči dveh močnih kulturnih struj, ki sta se srečavali prav na tem prostoru. Novejši zgodovinski dogodki kažejo, da je moč prostora ostala in da se naša usoda še vedno odloča v zvezi s silami, ki sta jih nekoč predstavljala Oglej in Solnograd.«[13]

Zbližanje italijanske in slovenske kulture je vsiljeval tudi italijanski kulturni inštitut, ki so ga ustanovili v Ljubljani že pred leti.[14]

Na tem okupiranem ozemlju so tolerirali slovenski jezik, vendar je visoki komisar takoj spočetka v posebnem razglasu zahteval dvojezično besedilo na vseh javnih in zasebnih uradih, v javnih obratih, trgovinah in občinstvu pristopnih javnih lokalih.[15] O tečaju italijanskega jezika, ki ga je vpeljal ljubljanski radio, so sodili, da je važna pridobitev.[16] Bolj vsiljiv je bil še sklep izdajateljev ljubljanskih dnevnikov, da bodo izmenoma, na vsakih 15 dni eden od njih, prinašali najvažnjše novice tudi v italijanskem jeziku.[17] Zelo zgodaj je visoki komisar uvedel cenzuro časnikov revij in vsega drugega tiska ter s tem zavaroval ustrezno usmerjenost.[18]

Že spomladi so odprli vse šole, v katerih je bil potem pouk v slovenskem jeziku, v srednjih in višjih pa italijanski jezik neobvezen predmet. Velika spotika je bil rimski pozdrav, ki so ga uvedli v šolah, pa tudi sicer so dodajali učnemu programu svoje zahteve. Morda je bila najobčutnejša ta, da so slušatelji filozofske fakultete morali pri večini skupin pod »C« delati izpit iz italijanske književnosti in zgodovine Italije.

[10] Slovenec, 9. junija in 6. septembra 1941.
[11] Slovenec, 17. septembra 1941.
[12] Slovenec, 25. junija 1941.
[13] Jutro, 27. aprila 1941.
[14] Slovenec, 12. julija 1941.
[15] Jutro, 2. maja 1941.
[16] Slovenec, 25. aprila 1941.
[17] Slovenec, 27. aprila 1941.
[18] Slovenec, 5. maja 1941.

Ljubljanske kulturne ustanove je obiskal 24. in 25. maja 1941 prosvetni minister Bottai. Na univerzi je izjavil, da »bo imela slovenska kultura v okviru italijanskega imperija svojo lastno funkcijo«. Obljubil je sredstva za nadaljevanje gradbenih del na univerzi, ki bo »sestavni del italijanskega vseučiliškega sveta.«[19]

Jeseni 1941 so znanstvene in kulturne ustanove normalno pričele z delom, vse pa seveda pod budnim očesom okupacijske oblasti. Predsednika ljubljanske akademije znanosti in umetnosti so imenovali za člana nacionalnega sveta italijanskih akademij.[20] Ljubljansko gledališče je ohranilo značaj državne ustanove, repertoar pa je moral biti »v znamenju nove in pravilne usmerjenosti v italijanski kulturni svet«.

Toda nobena, še tako resna zagotovila, da bo fašistična Italija spoštovala kulturo, šege in navade slovenskega prebivalstva, niti tolikokrat poudarjena velikodušnost, ni mogla zlepa pridobiti ljudi, zakaj vse to je bilo tako nespretno orokavičeno, da sta med večino prevladovala težko zatajena negotovost in nemir. Tako niso oklevali v spoznanju, da je nad njimi sovražnik, in se niso odtegovali enemu samemu toku upornih stremljenj, v katerem jih je združevala Osvobodilna fronta. Ljubljanska univerza je jeseni 1941 komajda dobro začela z delom, ko je visoki komisar »opozoril na neznanstveno delovanje, ki se razvija na univerzi« in zagrozil, da univerze ne bodo nikoli več odprli, če jo bo treba zaradi takih pojavov zapreti.[21] Dva tedna pozneje so na tehnični fakulteti odkrili ilegalni material. Aretirali so 29 študentov, fakulteto pa zaprli. Januarja 1942 je visoki komisar že moral poročati prosvetnemu ministrstvu v Rimu, da je večina študentov ljubljanske univerze sovražno razpoložena do okupacijske oblasti.[22]

Koliko strpnosti je premogel italijanski okupator v spoštovanju kulturnih šeg in navad Slovencev, pričuje odziv prosvetnih oblasti na ravnanje tujcev, ki so poučevali na naših srednjih šolah. Tako so 5. decembra 1941 izključile dijakinje dveh razredov II. ženske realne gimnazije v Ljubljani, ker so se ob proslavi Prešernovega rojstnega dne 3. decembra uprle zahtevi italijanske profesorice, naj snamejo s table Prešernovo sliko, češ da nimajo pravice slaviti pesnikovega rojstva.[23]

Do pravega divjanja in besnenja fašistov pa je prišlo ob praznovanju dneva slovenske enotnosti in dneva obletnice Prešernove smrti po ljubljanskih šolah 7. februarja 1942, pred Prešernovim spomenikom pa dan kasneje. V trenutku, ko se je mladina tam zbrala in spomenik obsula s cvetjem, so jo fašisti razgnali s puškinimi kopiti, uklenili in odpeljali šest dijakov, šopke cvetja in vence pa na bajonetih pometali v Ljubljanico. Tako so navdahnjeni s sovraštvom do kulturnih vrednot slovenske preteklosti zelo zgodaj dokazali, da je obljubljena kulturna avtonomija le prazna fraza.[24]

Znamenj upora je bilo iz dneva v dan več, pa spričo tega zavojevalci niso bili več začudeni, bili so ogorčeni in pokazali so svoj pravi obraz, kar je prav kmalu vodilo tudi v Ljubljanski pokrajini do požigov in bombardiranja nezavaro-

[19] Slovenec, 24. maja 1941.
[20] Slovenec, 16. septembra 1941.
[21] Slovenec, 7. novembra 1941.
[22] Slovenec, 21. novembra 1941.
[23] Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1. IZDG, Ljubljana 1962 (dalje navajam Dokumenti), dok. št. 101 in opomba 2.
[24] Dokumenti, dok. št. 135 in 136.

vanih naselij, pri čemer so povzročali nepopravljivo škodo knjižnemu, arhivskemu in kulturnospomeniškemu inventarju, ki je tako propadal na mestu samem.

Ko so po kapitulaciji Italije Nemci 10. septembra 1943 zasedli Ljubljano, so nasprotno svojim ukrepom in ravnanju na Spodnjem Štajerskem ubrali drugo pot in se zgledovali po svojih prednikih — fašistih, zakaj poveljnik novih okupacijskih čet general Raapke je prav tako kot ti razglasil, da »so vzeli slovensko domovino v svoje močno varstvo«.

V kulturnem življenju pa je tedaj nastopila večja stagnacija in idejna okorelost. Iz šolskih čitank so morali »brezpogojno izginiti avtorji, ki aktivno sodelujejo pri partizanih na terenu«. Na črni listi so bili: France Bevk, Igo Gruden, Anton Ingolič, Juš Kozak, Mile Klopčič, Tone Seliškar, Stanko Vuk. Podražitev knjig ni smela biti zadržek.[25] Čas krvavega in neprikritega nasilja in neusmiljena okrutnost sta našla pomočnike žal tudi med nekaterimi posamezniki, ki so pred okupatorjevim prihodom sodelovali v slovenskem kulturnem življenju. V mračni mržnji in slepi strasti, s katero so se predajali nasprotovanju silam narodnoosvobodilnega gibanja, so pomagali za tuje oblastnike urejati »kar najbolj popolno kartoteko vseh dotedanjih ustvarjalcev« in ugotavljati »njihovo načelno jasnost in pravilnost«. Pri vsakem načrtu so upoštevali »etično in versko pozitivnost« ter šli tako daleč, da so sestavili sramotno spomenico o važnosti Ljubljane za kulturno življenje Slovencev, ki so jo izročili prezidentu pokrajinske uprave Rupniku. V njej so ga prosili, naj »s strjenimi vrstami slovenskega domobranstva« skrbno varuje narodne svetinje in kulturne spomenike pred razkrojevalnim boljševizmom«.[26] Največjega obžalovanja vredno ob tolikšni zaslepljenosti je to, da so ob ljudeh, ki so se tako daleč spozabili, morali v štirih letih uničevalne vojne nasilno umreti ljudje kristalno čistih značajev, kakršni so bili kulturni delavci dr. Avgust Žigon, Miran Jarc, Hinko Smrekar, Vinko Košak, dr. Fran Šturm, dr. Avgust Pirjevec, dr. France Mesesnel.

Daljnosežne in podrobne načrte za zasedbo in prevzem oblasti na Spodnjem Štajerskem, Koroškem in Gorenjskem (Unterkärnten oziroma Oberkrain) so Nemci s pomočjo organizacij švabsko-nemškega kulturbunda in tudi za ta namen osnovanega nemškega inštituta za jugovzhod (Südostdeutsches Institut) v Gradcu intenzivno pripravljali že več let poprej. Ideološko osnovo za vključitev teh dežel v meje nemške narodne skupnosti je »utemeljil« dr. Helmut Carstanjen, ravnatelj prej omenjenega inštituta. Podlaga njegove teze je avstrijska regionalistična teorija o treh skupinah prebivalstva na tem ozemlju. Med okupacijo je kot nacionalnopolitični referent zveznega vodstva Štajerske domovinske zveze sklepal »po dogajanju zadnjih desetletij ... ko je naravno zvezo pretrgalo tuje jugoslovansko gospostvo« in se temu ustrezno trudil »z obnovo rajha dokončno rešiti v nemškemu duhu tudi nacionalno vprašanje Spodnje Štajerske«.[27]

Nemci so spričo takih in podobnih sodb ter odločitev »tevtonili« po okupiranem ozemlju s sredstvi in na način, ki našim ljudem ni prinesel samo štiri

[25] Dopis Pokrajinski založbi v Ljubljani z dne 27. marca 1944. Arhiv IZDG v arhivu kontrarevolucije, fasc. 249, mapa III.

[26] Zapisnik II. redne seje sveta referentov dne 12. IX. 1944. Arhiv IZDG v arhivu kontrarevolucije, fasc. 249, mapa III.

[27] Helmut Carstanjen, Untersteiermark, ein deutsches Grenzland. (V knjigi Sattler Wilhelm, Die Untersteiermark. Steirische Verlagasanstalt Graz 1942, str. 7—12).

leta žrtev in trpljenja, smrti in ponižanj, temveč jih je pehal v najmračnejše suženjstvo. Nikakršnega dvoma ni, da je slovenskemu narodu z razselitvijo in potujčevanjem grozila nacionalna pogibel.

Takoj in brezobzirno so z nenavadno naglico začeli rušiti najvidnejši steber slovenstva in po njihovem mnenju tudi zadnjo pregrajo, ki je tedaj še ločila prebivalce teh pokrajin od naroda zavojevalcev — to je slovenski jezik. Njegova prepoved je povsem onemogočila sleherno kulturno manifestacijo. Vse početje pa je imelo dvojno plat: po eni strani so prepričani o svoji rasni večvrednosti sodili, da jim morajo popolnoma odvzeti vse kulturne spomenike preteklosti, zakaj sužnji ne morejo in ne smejo imeti tradicij, po drugi so zatrjevali, da »nemški vrtci, šole, jezikovni tečaji in knjižnice, ki so bile ustanovljene povsod po vsej deželi in ki dalje nastajajo, niso pripomočki, ki so namenjeni germanizaciji tujega naroda, temveč roka, ki jo podajamo spodnještajerskim kmetom in delavcem, da bi jih z njo pripeljali nazaj v skupnost njihovega naroda«.[28]

To ni osamljen primer dokazovanja, da je Spodnje Štajersko po svoji nacionalni pripadnosti nemško, zakaj ljudstvu so hoteli z vso silo vtepsti v glavo, da Spodnještajerci niso Slovenci, temveč le drugače govoreči Nemci. Neogibna posledica takšnega tolmačenja je bilo nenehno poudarjanje, da imajo »sveto nalogo prebivalstvo Spodnje Štajerske z nemško krvjo, toda s tujim jezikom pripeljati nazaj v nemško narodno občestvo«. Potemtakem ni potrebno posebej poudarjati, da so si za enega osnovnih ciljev zadali nalogo, temelje kulturnega življenja Slovencev na ozemlju, ki so ga zasedli, povsem uničiti. Raziskovanja o podrobnostih razvoja okupacijskih razmer na tem področju razkrivajo vnemo in neprikit gnev, s katerima so svoje sovraštvo prenašali tudi na dragocenosti naše kulturne lastnine.

Že pred začetkom sovražnosti proti Jugoslaviji je izšel razpis, ki pa ni bil objavljen. V njem si je Hitler pridržal odločitev glede uporabe umetnin, zaplenjenih v posameznih okupiranih deželah. Pojem umetnine je obsegal umetniške slike, knjige, dragocene preproge, stilno pohištvo, starinsko orožje in podobno. Za pooblaščenca so kasneje imenovali profesorja dr. Vossa, direktorja državne galerije slik v Dresdenu. Marsikatere kulturnozgodovinske dragocenosti pa so le uničili takoj v začetku sovražnosti. Taka usoda je npr. ob zasedbi Gornje Radgone doletela Šlebingerjevo knjižnico, ki je štela okrog 5000 zvezkov,[29] in arhiv frančiškanskega samostana v Kamniku. Uničil ga je oddelek SA, ki je stražil samostan.[30]

Takih primerov je bilo ob začetku sovražnosti in v prvih mesecih okupacije brez dvoma še več, kljub temu da sta prav kmalu po zasedbi izšli odredbi šefa civilne uprave za Spodnjo Štajersko o zaščiti kulturnozgodovinskih spomenikov.[31] Kako veliko pozornost so posvečali temu vprašanju, dokazuje zaupna okrožnica, ki jo je razposlal pooblaščenec za kulturo pri šefu civilne uprave za Spodnjo Štajersko dr. Papesch. V njej določa, da je potrebna za vsako spremembo glede umetniških in kulturnih spomenikov, kamor spadajo posvetne in cerkvene knjižnice, cerkvene zakladnice, zasebne zbirke umetnin in kulturne dragocenosti sploh,

[28] Prav tam.

[29] Posebno poročilo Pavleta Blaznika o deželni knjižnici v Gradcu. Blaznikova zbirka gradiva.

[30] Poročilo o kulturnospomeniških razmerah v Kamniku pod nemško okupacijo. Blaznikova zbirka gradiva.

[31] Verordnungs- und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung in der Untersteiermark, 21. aprila in 16. maja 1941.

[32] Blaznikovo poročilo o deželnem arhivu v Gradcu, Blaznikova zbirka gradiva.

njegova izrečna privolitev.[32] Skrb nad temi predmeti so potem prevzele posamezne ustanove, pa je tako kulturnozgodovinsko imetje (arhivalije, knjige in drugi kulturnospomeniški predmeti) prešlo na zasedenem Spodnjem Štajerskem v upravljanje graških institucij, na Gorenjskem pa celovških. Večji del tega imetja so graške, deloma pa tudi celovške ustanove odpeljale iz severne Slovenije na bivše avstrijsko ozemlje, ker so ga jemale za svoj sestavni del.[33]

Tako je uprava graškega pokrajinskega arhiva (Reichsgauarchiv) v svojstvu arhivskega konservatorja v letih 1941—1945 upravljala vse arhive na Spodnjem Štajerskem. Takoj po okupaciji je evidentirala obstoječe arhivalije, ki so jih kmalu nato vskladiščili v arhivskih depojih v Celju in Mariboru, odkoder so jih leta 1942 in 1943 večinoma prepeljali v Gradec, od tam pa kasneje pred bombnimi napadi v zaklonišča na Gornje Štajersko. Tja so pod enako pretvezo zašle tudi naše matične knjige, ki jih je kot genealoško pomembno gradivo najprej evidentiral in zbiral v nekaterih slovenskih mestih sodelavec državnega rodoslovnega urada v Berlinu (Reichssippennamt) Hans Nuck.[34] Vseh arhivalij pa niso prepeljali samo zaradi zavarovanja, s čimer so po vojni nekateri avstrijski arhivarji opravičevali plenjenje po arhivih na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem, saj so nekateri posamezniki kar sami odnašali dragocene arhivske listine: konservator Dettenberg je na primer že jeseni 1941 odnesel svoboščinske listine trgov Ljubno in Rečica v Zgornji Savinjski dolini ter Verženja, in prav tedaj Federlin najstarejše listine iz župnišča v Slovenjem Gradcu in sosednjem Starem trgu. Nürnberško kroniko so poleti 1942 odnesli najprej v graški deželni arhiv in jo potem od tam poslali v Nürnberg.[35] Omenjena konservatorja sta osebno prinesla od Sv. Jošta na Kozjaku dva gotska kipa in prepeljala iz župnijske cerkve v Solčavi poznoromansko Marijo v skladišče bivše kapucinske cerkve v Celju. Na voljo sta imela osebni avtomobil, pa je bil pregled čez njuno delo povsem nemogoč.[36] Sicer pa to niso edini primeri sistematičnega plenjenja. Na kulturnem uradu za mesto Maribor so sklenili, da je treba zapleniti gotski kip v cerkvi v Ljubečnem pri Poljčanah in ga nadomestiti z drugim, prav tako zlat kelih v cerkvi Kemel in gotski kip v Orehovskem vrhu. Zelo so se zanimali za Osterčevo knjižnico z dragocenimi prvotiski in rokopisi, ki je zašla iz Maribora v Gradec v zasebno last, dalje za »znamenito Sulzbacherjevo Madono« v župnišču v Slovenskih Konjicah in za Pietà v Veliki Nedelji.[37] Spričo podobnih pojavov ni nič čudnega, da se je trgovina s starinami v Gradcu med vojno okoriščala s predmeti, zaplenjenimi v severni Slo-

[33] Poročilo o delu delegatov za restitucijo kulturnozgodovinskih predmetov iz Avstrije v Celovcu in Gradcu med 8. avgustom in 31. oktobrom 1949. Blaznikova zbirka gradiva.

[34] Obširneje obravnava zadevno gradivo iz Blaznikove zbirke Tonne Ferenc v knjigi Nacistična raznarodovalna politika, str. 740—742.

[35] Poročilo Pavleta Blaznika o delu v Gradcu in Celovcu med 8. avgustom in 31. oktobrom 1949. Blaznikova zbirka gradiva.

[36] Izjava Franja Baša z dne 9. avgusta 1948. Pokrajinski arhiv Maribor.

[37] Sejni zapisnik kulturnega urada za mesto Maribor z dne 10. julija 1942. Pokrajinski arhiv Maribor.

V predzadnjem primeru, ki ga omenja navedeni zapisnik, gre za gotski kip, ki je nekoč stal v Sulzbacherjevem znamenju v Slovenskih Konjicah. Med zadnjo vojno so Nemci znamenje porušili, dragocena srednjeveška plastika pa je zašla v zasebno zbirko v Gradcu.

Marijin kip iz Velike Nedelje, za katerega domnevajo, da je nastal prav tako v prvi polovici 15. stoletja, je v začetku okupacije najprej izginil iz grajske kapele v Veliki Nedelji, pozneje — še med vojno — pa se je nenadoma zopet pojavil. Sedaj je v ptujskem muzeju.

veniji, v večji meri prav tako zasebniki in javne ustanove na področju Avstrije sploh.[38]

Podobne pravice kot graški pokrajinski arhiv na Spodnjem Štajerskem je dobil na Gorenjskem pokrajinski arhiv v Celovcu, katerega vodstvo je težilo za tem, da bi prepeljali vse arhivalije s tega okupiranega ozemlja v Celovec. Skrb zanje je zaupalo dr. Gattererju in Žontarju, ki sta najprej vse matične knjige iz opuščenih župnišč zbrala v Kranju, nato pa še zasebne in cerkvene arhive zavarovala[39] bodisi na kraju samem, ali pa jih prepeljala prav tako v Kranj. Načrta o prevozu vsega zbranega arhivskega gradiva iz Kranja v Celovec le ni bilo mogoče izpeljati, zato je dr. Starzacher, vodja celovškega pokrajinskega arhiva ustanovil v Kranju podružnico, ki naj bi do konca vojne upravljala zbirko arhivalij. Šele po končani vojni bi arhivalije združili v celovškem pokrajinskem arhivu. Toda marsikatere dragocene listine in knjige so že precej prej poslali ne le v Celovec, ampak celo na Dunaj.[40]

Razmere na Gorenjskem osvetlijo tudi tile podatki:

Oktobra 1941 je poslal koroški deželni konservator v Kamnik Michelangela Zoisa, da bi kot njegov zastopnik varoval kulturne spomenike v kamniškem okrožju. Njegovo spomeniško varstveno delo se je omejevalo na precej meglene načrte. Glavno »skrb« je posvetil bogati frančiškanski knjižnici, ki je tedaj štela okrog 7000 knjig. Med temi je bilo večje število lepo ohranjenih inkunabul, predvsem iz 15. stoletja, tiskanih v Benetkah, Rimu in Nürnbergu. Najstarejša je bil münchenski tisk iz leta 1474, dve sta imeli slikane zlate inicialke, ena pa je bila glagolitska. Veliko knjig, ki so jih odbrali za papirne mline, je imelo zelo lepo vezavo in ovoje, vezane v pergamentne rokopise. Nekaj lepih pergamentnih platnic je Zois razprodal, velike v folio formatu pa je poslal v Celovec.

Medtem je prevzel varstvo spomenikov na Gorenjskem SS Hauptsturmführer Löhausen, ki mu je bil podrejen tudi Zois, vendar proti svoji volji. Verjetno mu je delo prepočasi šlo od rok, razen tega se je ob vsaki večji dejavnosti partizanov umaknil na svoj dom ob Vrbskem jezeru, pa ga je celovški spomeniški urad konec septembra 1943 odslovil. Knjižnico je prevzel Neckheim, ki je bil politični eksponent okupatorja, brez kakega čuta za historične vrednote, tako da pri njem o varstvu spomenikov ni več mogoče govoriti. Med Zoisovim bivanjem v Kamniku je iz župnišča izginila Dalmatinova biblija, ki so jo potem zaman terjali od njega.[41]

Od umetnin si je prilastil sliko sv. Frančiška iz oltarja frančiškanske cerkve v Kamniku s pomočjo vodje urada za utrditev nemštva na Gorenjskem ljubljanski juvelir Fric Eberle in to pod pretvezo, da jo je 23. marca 1941 kupil od gvardijana patra Bernardina ter plačal zanjo 10.000.— din. Urad za utrditev nemštva je namreč potrdil resničnost tega nakupa. Zois, ki se je sprva branil izročiti sliko »kupcu«, pravi v nekem svojem pismu, da je »pri dejstvu, da je Eberle Volksdeutscher, vseeno, ali je ta slika v Kamniku ali kje drugje in da je v kamniškem okrožju dovolj Metzingerjevih slik«.[42]

---

[38] Glej opombo 33.

[39] Izraz »zavarovati« (v nemških dokumentih »sicherstellen«) je treba razumeti kot »zapleniti«.

[40] Glej opombo 35.

[41] Glej opombo 30.

[42] Prav tam.

Posamezniki, ki so hoteli prek noči obogateti, so si z naravnost divjim poželenjem prisvajali dela visoke umetniške vrednosti. To so bili zlasti nekateri funkcionarji urada za utrditev nemštva na Gorenjskem. Pri nas zaplenjene predmete kulturnozgodovinske vrednosti so pošiljali celo v Metz, da ne govorimo o Celovcu, Gradcu in Dunaju ter drugih bližnjih avstrijskih krajih.[43]

O usodi spodnještajerskih knjig je odločala Štajerska domovinska zveza, ki je že maja 1941 izdala razpis političnim komisarjem, da je treba zapleniti vse slovenske knjige. Pod nadzorstvom Helmuta Carstanjena, ki je imel za prevzem vseh slovenskih knjig posebna pooblastila,[44] so jih pošiljali v dve zbirališči — Maribor in Celje. Seveda so zaplenili tudi vse drugojezične knjige, ki so jih našli v knjižnicah, ustanovah in med imetjem pregnanih Slovencev.[45]

Najvažnejša knjižnica na Spodnjem Štajerskem je bila s svojimi 40.000 knjigami vsekakor študijska v Mariboru. Takoj v začetku okupacije so od tam izginile posebne redkosti. Med temi je bilo vseh pet zvezkov Kranjske čbelice, izvod prve izdaje Prešernovih Poezij, izvod Levstikovih Pesmi, izvod Cankarjeve pesniške zbirke Erotika, prvi slovenski mladinski časopis Vedež in edina številka Jurčičevega Glasnika. Na splošno je knjižnica dobila vrnjene po restituciji kake štiri petine svojih nekdanjih zbirk. Žal so med nevrnjeno petino vse prej naštete redkosti. Do znatne škode pa je prišlo tudi med posameznimi letniki revij, s katerimi so kurili ruski vojaki. Vse knjige in revije so namreč po večini ostale vskladiščene v dvorani minoritskega samostana v Gradcu in to v popolnoma neurejenem stanju. V takem položaju so jih našli naši zgodovinarji po končani vojni. Resda jim je uspelo restituirati ogromno večino teh knjig, saj so samo iz tega skladišča pripeljali v Maribor 13 tovornjakov knjig. Leta 1946 so restituirali še naše časopisje, ki so ga zaradi nevarnosti pred bombnimi napadi med vojno okupatorji prepeljali v Bad Einöd. Toda vrednost vrnjenih knjig in časopisja dosega komajda polovico vrednosti nekdanjih zbirk.[46]

Zaplenjene slovenske knjige na Gorenjskem so po navodilih in smernicah Koroške ljudske zveze zbirali v Kranju. Tam so v prvih letih vojne iz kakih 20.000 knjig ustanovili tako imenovano specialno slovensko knjižnico, ki jo je leta 1943 Inštitut za proučevanje koroške dežele (Institut für Kärntner Landesforschung) odpeljal v Celovec. Od tam so jo zaradi nevarnosti pred bombnimi napadi leta 1944 prepeljali na grad Karlsberg, od koder je leta 1947 prešla v tako imenovano tanzenberško skupino. Ta zbirka, pred evakuacijo organizirana kot centralna biblioteka v Berlinu, je bila ogromno skladišče knjig, ki jih je nemški okupator med vojno naropal po najrazličnejših evropskih deželah. Zaradi vedno hujših bombnih napadov so jo vskladiščili v Tanzenberg nad Krnskim gradom na Koroškem.[47]

V Prekmurju so Madžari glede okupacijske politike v svojih ravnanjih izhajali iz pojmovanja, da je to ozemlje, ki ga je 6. aprila najprej zasedla nemška vojska, 16. aprila pa prepustila oblast njim, del krone sv. Štefana. Menili so, da je potemtakem odpravljena krivica, ki jim jo je prizadela trianonska mirovna

[43] Poročilo Pavleta Blaznika o delu od aprila do julija 1949. Blaznikova zbirka gradiva.
[44] Poročilo kulturnega referenta za mesto Maribor dne 1. avgusta 1941. Pokrajinski arhiv Maribor.
[45] Kako so potekale akcije plenjenja in uničevanja slovenskih knjig na Spodnjem Štajerskem glej v delu Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika, str. 737—739.
[46] Janko Glazer, ustni vir.
[47] Glej opombo 35.

pogodba. Ob njihovem prihodu je vse kazalo, zlasti v Murski Soboti in njeni okolici, da hočejo Prekmurce pridobiti zase, vtem ko so doseljenim Slovencem delali velike težave. Take učitelje in uradnike so odpustili iz služb in hujskali proti njim domače prebivalstvo.

Kakor hitro so opazili, da mladina odločno odklanja njihove predloge za sodelovanje in da tudi večina drugega prebivalstva ne mara zanje, so se le lotili načrtnega potujčevanja, kar je dotlej nedvomno bila samo prikrita namera. Slovenskega jezika niso dovolili, temveč so namesto tega uvedli prekmurski narečni jezik ali vendščino. Zopet so ustanovili Madžarsko izobraževalno društvo Vendske krajine. Člani tega društva so trdili, da so Prekmurci vendsko govoreči Vogri, medtem ko je začetnik tako imenovane vendslovenske teorije Mikola Šandor razglašal Prekmurce za poseben narod, potomce Vandalov. Po njegovem so to Vogrski Vendi, ki potemtakem lahko živijo samo v veliki svetoštefanski Madžarski.[48]

Iz take šovinistične miselnosti je izhajala odločitev, da je treba prekmurske Slovence zbrisati iz zgodovine. Spričo tega so zginili slovenski napisi, v uradih je bilo čuti samo poveličavano madžarščino, mestne ulice in vasi so dobile nova madžarska imena. Spomenik prekmurskim piscem religioznih knjig iz XVIII. in XIX. stoletja, ki imajo mnogo zaslug za ohranitev slovenskega značaja v Prekmurju, so odstranili. Zaplenili so vse knjige šolskih, učiteljskih in društvenih knjižnic ter jih odpeljali v predelavo v tovarne papirja. Slovenska knjiga, pred vojno težko pridobljena, je bila tod uničena in slovensko kulturno življenje v celoti zatrto.

Preselitev javnih arhivov v komitatske arhive ni imela takega značaja kot na sosednjem Spodnjem Štajerskem. Pojavljale pa so se tako kot tam odtujitve predmetov visoke stilne umetnosti. Zgovoren dokaz za to je usoda slik krilnega oltarja v Gornji Lendavi. Z dovoljenjem sombateljskega škofijskega ordinariata jih je od tamkajšnjega župnika nasilno odkupil ravnatelj glavnega budimpeštanskega muzeja in jih odnesel tja.[49]

Če je madžarskemu okupatorju uspelo izvesti vse te ukrepe, tedaj se mu je izjalovil načrt, od katerega si je največ obetal. Hotel je namreč osvojiti predvsem prekmursko mladino. Toda dogodilo se je, da so popolnoma slovenske vasi dobile madžarske šole, kjer ni bilo »vendskih« učiteljev. Otroci niso razumeli učitelja in obratno učitelji ne otrok. Tako jih seve niso ničesar naučili, poskus madžarizacije pa je tudi propadel.[50]

Kako neresna je bila ta šola nasploh, nam pove že sam pozdrav madžarski zastavi, ki ga Miroslav Kokolj opiše sicer za meščansko šolo v Dolnji Lendavi, vendar lahko kar verjamemo, da drugje ni bil kdovekaj drugačen. Medtem ko je zastavonoša pred začetkom pouka vlekel vrvico, so dijaki izgovarjali tole molitev: »Vsemogočni Bog... Blagoslovi naš vsakdanji kruh ter vrni s krvjo pridobljeno sveto dediščino, da bo vsaka cvetlica naših ravnin, vsaka smreka ponosnih Karpatov spet madžarska, da se uresniči sveta vera vsakega resničnega Madžara: okrnjena Madžarska ni država, združena Madžarska pa so nebesa. Amen!«[51]

Ob vračanju v čas hudih in usodnih pretresov za slovensko kulturo, zlasti umetnostno, se nujno zastavlja primerjava, kako so ob vsem opisanem preganja-

---

[48] Koloman Cigit, Iz prvih dni upora v Prekmurju. Obmurski tednik, 1. oktobra 1954.
[49] Poročilo pooblaščenca okrožnega zbiralnega centra v Mariboru za okraja Murska Sobota in Dolnja Lendava z dne 21. decembra 1945. Pokrajinski arhiv Maribor.
[50] Miroslav Ravbar, Mladina se je uprla. Obmurski tednik, 1. oktobra 1954.
[51] Kokolj, Prekmursko šolstvo, str. 303.

nju, zatiranju in uničevanju iz krvi in solz rasle naše nove kulturne vrednote. Pobudo, vzgib in moč za to ponosno kljubovanje nasilju je umetniku dajal edinole boj za narodno osvoboditev slovenskega ljudstva, obsojenega na smrt, ki mu je odpiral pot k novemu kulturnemu razvoju.

TACTIQUE DES OCCUPANTS A L'OPPRESSION DE LA CULTURE SLOVÈNE

Résumé

Dans l'introduction de l'exposé, l'auteur a décrit en détail l'écho de l'étude dans nos écrits scientifiques de l'oppression de la culture slovène comme un des plus puissants facteurs de la politique de dénationalisation pratiquée par les occupants en Slovénie. L'exposé lui-même s'étend sur les constatations générales touchant les mouvements de tactique des occupants, et fait le tableau des conditions auxquelles leurs décisions ont conduit le peuple slovène sous l'angle de sa culture. Ce passage révèle beaucoup plus que la différence essentielle entre leurs vues sur cette question. En même temps s'intercalent dans l'exposé des données et des descriptions qui fournissent un tableau plus complet du destin de certains points du patrimoine culturel slovène.

Franc Rozman

Makedonski delavci pri gradnji bohinjsko-karavanške proge*

Po krvavo zadušeni ilindenski vstaji v Makedoniji so zelo številni prebežniki prišli v Slovenijo, kjer so se udinjali za razna dela. Zlasti dosti jih je bilo zaposlenih pri gradnji bohinjsko-karavanške železnice, ki so jo začeli graditi že leta 1900 in je bila dograjena leta 1906.[1] Simpatije do makedonskega naroda so bile tudi pri Slovencih in v časopisju najdemo številna poročila o dogajanjih v Makedoniji. Konec leta 1903 sta imela glavna slovenska časnika — Slovenski narod in Slovenec — svoje dopisnike v Beogradu in poročevalce v Makedoniji. Slovanofilski krogi v Ljubljani so že decembra 1903 osnovali poseben makedonski odbor za pomoč osvobodilnemu gibanju, katerega člani so bili nekateri vidni slovenski politiki npr. dr. Vladimir Ravnikar, Ivan Hribar in drugi.[2] Zlasti je pomembno delovanje Terezije Jenko, ki je celo hotela obiskati Makedonijo, vendar je mogla le do Bolgarije.[3] Prispevki za Makedonce so se nabirali ob raznih priložnostih (predavanja, otvoritev kulturnih društev ali knjižnic, koncerti).

Moj namen pa je osvetliti življenje Makedoncev, ki so se kot delavci, in to predvsem kot težaki, zaposlovali pri gradnji bohinjsko-karavanške železnice. Skušal sem ugotoviti, kakšen je bil odnos podjetnikov do njih, njihov položaj, delovne razmere, mezde in kakršnakoli politična ali sindikalna gibanja. Poudariti moram, da so viri skrajno pomanjkljivi. Časopisnih je sicer nekaj, zlasti drobnih podatkov, koliko delavcev je šlo vsak dan na gradnjo proge, vendar je to zelo nepopoln pokazatelj, zlasti skopi pa so arhivski podatki. V Arhivu Slovenije sem pregledal spise deželnega predsedstva in deželne vlade. Po indeksih deželnega predsedstva bi bilo mogoče sklepati, da je precej aktov, vendar ni niti eden ohranjen, verjetno so bili škartirani ob razpadu monarhije. V fondu deželne vlade pa sem pregledal fascikle, ki se nanašajo na gradnjo, saniteto, gradnjo železnic posebej, statistike gibanj prebivalstva. Tudi za to je bilo podatkov zelo malo, nekaj dosti splošnih poročil in mrliških listov. Obstaja torej le možnost, da bi bilo kaj dobiti v fondih radovljiškega okrajnega glavarstva, ki pa je še nedostopen in sploh neevidentiran.

---

* Prispevek na posvetovanju ob 65-letnici ilindenske vstaje v Ohridu od 27. do 29. maja 1968.

[1] Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem. Slovenska Matica, Ljubljana 1968 (dalje navajam Mohorič, Zgodovina železnic), str. 214—237.

[2] Hristo G. Andonovski, Nekaj prispevkov k odmevu makedonske ilindenske vstaje med Slovenci. Kronika 1953, II, št. 3, str. 201—4. Glej tudi istega avtorja Odjek ilindenskog ustanka u Sloveniji. NI I/2, Zagreb 1051 ter Ehoto na Ilindenskoto vostani sred jugoslovanskite narodi. Ilindenski zbornik 1903—53, Skopje 1953.

[3] n. n. m. stran 203.

Tehnično zelo zahtevna in za tiste čase impozantna železniška proga Celovec—Beljak—Gorica—Trst, ki so jo po dolgih peripetijah začeli graditi poleti 1900, je zaposlovala več tisoč delavcev, ki so jih gradbena podjetja, ki so progo gradila, najemala v Bosni, Hrvatski, Makedoniji in celo v Albaniji.[4] Mohorič navaja, da je bilo od karavanškega predora do Trsta zaposlenih 15.415 delavcev.[5] Kratka časopisna poročila v Slovencu skoraj sleherni dan navajajo, koliko delavcev se je odpeljalo na delo na Hrušico pri Jesenicah, vendar včasih navajajo Makedonce po številu, včasih da jih štejejo kar med Srbe in Hrvate. Zato iz teh podatkov ni moč rekonstruirati števila makedonskih delavcev ob delu na železnici. Da pa jih je moralo biti precej, dovolj ilustrativno govori podatek v seznamu cepljenih proti kozam maja 1905 pri podjetju Rella, Marinelli-Faccanovi na Bohinjski beli, kjer je na poimenskem seznamu 826 vsaj 100 z imeni, za katere je z gotovostjo mogoče reči, da so Makedonci.[6] Res je sicer, da je ta družba gradila bohinjski predor in je bilo največ Makedoncev zaposlenih samo pri gradnji predora. Vendar je bilo družb, ki so gradile progo okrog deset, in znano je, da je bilo mnogo Makedoncev tudi na Hrušici. Podatke je težko zbrati predvsem zaradi tega, ker so novačile družbe svojo delovno silo zelo kampanjsko, s pomočjo aronditnih družb in raznih posrednikov, ki jim je šlo le za čim večjo osebno korist. Delavcem so obljubljali dober zaslužek, dali jim pa niso nobenih trdnih osnov, niti sklepali pogodb. Zelo so odirali delavce lastniki kantin in stanodajalci.[7] Makedonci so delali v glavnem v predorih in kamnolomih ali pri dovažanju kamnitih kvadrov za oblaganje predora. Kamnolomi so bili v Kamnitniku pri Škofji Loki, pri Janezu v Bohinju in na Mirci nad Jesenicami. Delavci niso bili plačani od ure ampak od nakopanih kubikov zemlje.[8]

Bolj kot skope uradne novice, pa govore o bednem stanju makedonskih delavcev na železnici nekateri dopisi v časopisju. Tako npr. članek Slovanska vzajemnost: »Kdor je ne pozna, naj pride na Bohinjsko Bistrico, in jo bo našel med najnižjimi delavci — Makedonci. V velikih gručah prihajajo na Bistrico iskat dela ... Četudi dela ne dobe, vendar ni se jim bati, da od lakote poginejo, čeprav nikdar ni videti, da bi še tako raztrgani in sestradani Makedonec ljudi nadlegoval s prosjačenjem. Njihova pot jih vedno pelje naravnost v makedonske barake, kjer jih njihovi bratje prav gotovo sprejmejo medse, dasi so barake že njim samim premajhne. Primerilo se je, da so po več mesecev imeli pri sebi svoje slovanske brate, ki niso dobili dela in jih ves čas preživljali z bornim svojim zaslužkom. Sicer pa vlada med njimi tudi najlepša sloga in ljubezen. Eden vodi vse, vsi se pokore njegovim poveljem. Ko pridejo eni iz predora, je prvo, da sezujejo premočene škornje in jih na ognjišču vsaj nekoliko posuše, da jih bodo mogli rabiti drugi bratje, ki si še niso zaslužili toliko, da bi si mogli svoje omisliti. Življenje Makedoncev je nadvse preprosto. Nacionalna juha »čorba«, krompir in košček kruha, to je vsa njihova hrana. Kljub revščini vendar ni slišati iz njihovih ust drugega pritoževanja kot tu pa tam kaka tiha kletev nad krutostjo njihovega vladarja — sultana.«[9] Spet drug članek v iste mlistu: »Makedoncem škoduje ta hitra sprememba vremena najbolj, in bati se je, da se ne začne med njimi zopet kakšna nalezljiva

[4] Mohorič, Zgodovina železnic, stran 234.
[5] n. n. m.
[6] AS, Deželna vlada 1905, reg. št. 17—8, št. 12052.
[7] Mohorič, Zgodovina železnic, stran 229.
[8] Prav tam.
[9] Slovenec, 19. decembra 1903.

bolezen. Koze in tifus se jih kar rade lotijo. In tudi ni čuda! Kako so reveži slabo oblečeni, kako slabo se hranijo, kako slabo počivajo ponoči! Prišel sem na kolodvor k polnočnemu vlaku. Po kamnitih tleh kolodvorske veže so ležali Makedonci vse križem in kašljali. Morali so biti premočeni, ker zoprna sopara se je vzdigovala od njih. Drugi prizor: Pozno zvečer pride truma Makedoncev pred hišo in prosijo gospodarja, ali smejo **zunaj pred hišo prenočiti.** Seveda dobe dovoljenje in potem poležejo po tleh lepo mirno, tiho. Mrzla noč jih objema, nihče se ne zmeni zanje.«[10]

Težke ekonomske razmere in prehod z zmernega makedonskega podnebja na ostro gorenjsko klimo so vplivali tudi na odpornost delavcev in tako so se konec marca in aprila 1904 med njimi pojavile črne koze. Na pojave koz naletimo skoraj na vseh gradbiščih, kjer so delali, na Hrušici, v Bohinju, Hudi južini na Primorskem. Oblasti so, boječ se izbruha epidemije, hitro reagirale in vsi delavci so bili proti črnim kozam cepljeni, oboleli pa pod strogo karanteno. Vendar je nekaj smrtnih primerov le bilo. V arhivu sem našel 14 mrliških listov, za večino njih piše, da so umrli za kozami, za dva pa ni naveden vzrok smrti.[11] Kranjska deželna vlada je 28. aprila 1904 dobila dopis avstrijskega notranjega ministrstva, ki je na podlagi sporočila salzburške deželne vlade izdalo odlok, da se zaradi ponavljajočih se obolenj za črnimi kozami prepove vsem gradbenim družbam pri gradnji železnice, da bi še vnaprej najemale Makedonce za delo na progi.[12] Družbe so le nerade upoštevale ta ukaz, saj so imeli Makedonce za dobre delavce, seveda so pa tudi družbe mnogo zaslužile s tako ceneno delovno silo. Tako je družba Cecconi, ki je gradila predor v Bohinju, šele na dvakratno urgenco okrajnega glavarstva v Radovljici spolnila ukaz, z izgovorom, da je težko ugotoviti narodnost delavcev in od kod prihajajo.[13] Kljub temu je še vedno najti časopisna poročila, da odhajajo Makedonci na delo k železnici. Več uradnih podatkov o tej vladni prepovedi pa ni najti.

Povsem jasno je, da med begunci ne more biti dispozicij za štrajkanje, posebno še med takimi delavci, ki niso bili nikoli organizirani. Vendar so v enem štrajku le sodelovali tudi Makedonci. To je bil štrajk na gradbišču na Hrušici pri Jesenicah 26 avgusta 1903. Po poročilih radovljiškega okrajnega glavarja Detele 27. avgusta 1903 so pri štrajku sodelovali tudi Makedonci, ki so bili tam zaposleni. Do štrajka je prišlo na plačilni dan, ko so se delavci napili. Naslednjega dne niso prišli na jutranjo delovno izmeno, zbirali so se na cesti, vendar niso postavljali železniški upravi nobenih zahtev. Zvečer so začeli stavkati še delavci v tunelu z izjemo dela minerjev in nekaterih Makedoncev, ki so bili pripravljeni delati. Ob mraku so se začeli nemiri, presekana je bila električna napeljava in slišati je bilo nekaj revolverskih strelov. Delavci so bili slabo organizirani, ker so bili zelo heterogenega sestava, bili so brez vodstva in zaupnikov. Vse je zbruhnilo spontano. Zelo medlo so zahtevali osemurni delavnik. Zaprli so sedem delavcev. Mnogi so se dali izplačati in so gradbišče zapustili. Najprej je začelo delati 65 Makedoncev, ki so bili zaposleni v predoru in so že 26. avgusta zjutraj ob navzočnosti kakih 500 štrajkajočih odšli nemoteno na delo v predor. Štrajk je bil 27. avgusta končan.[14]

---

[10] Slovenec, 2. aprila 1904 (v rubriki Jeseniške novice).
[11] AS, Deželna vlada 1903 in 1904, reg. št. 29—24.
[12] AS, Deželna vlada 1904, reg. št. 17—8, št. 12184.
[13] Prav tam.
[14] AS, konvolut. dež. predsedstva, št. 33 (nova serija), ovoj Arbeiteranstand in Birmbaum 1903, str. 3649.

Spomladi 1905 so makedonski delavci začeli zapuščati gradbišča in se tudi iz Slovenije začeli izseljevati v Ameriko. Nisem pa mogel dobiti nobenega znamenja, da bi se ljubljanski makedonski odbor kakorkoli potegoval za makedonske delavce, jim pomagal ali vsaj obiskal na gradbišču. Za delavce na železnici ni bila organizirana nobena dobrodelna akcija.

TRAVAILLEURS MACÉDONIENS À LA CONSTRUCTION DE LA VOIE FERRÉE BOHINJ—KARAVANKEN

Résumé

En s'appuyant sur les maigres sources des archives, de la presse et d'autres écrits, l'auteur a essayé de décrire la vie des travailleurs macédoniens qui, après la révolte de l'Ilenden de 1903, bientôt étouffée, s'unirènt comme manoeuvres dans les travaux de construction de la voie ferréee Bohinj—Karavanken en 1904—1905.

POSVETOVANJA

Konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela

Zamisel, naj bi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani glede zboljšanja kvalitete svojega znanstvenega dela organiziral za ožji krog interesentov iz inštituta in zunaj njega vrsto posvetov, razgovorov in konferenc, kjer bi ugledni znanstveniki posredovali svoja spoznanja in dajali napotke za uspešnejše raziskovalno delo, se je v inštitutu zakoreninila zgodaj spomladi leta 1966. Ko je uspelo rešiti vrsto vprašanj tehničnega značaja in določiti kratkoročni program predavanj, je bila kot prva za 18. in 19. november 1966 sklicana konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela.

V pozdravnem nagovoru k prvi konferenci je omenil direktor inštituta Francé Kimovec med drugim, da postaja oziroma je postalo v našem narodnem dogajanju narodov Jugoslavije in v mednarodnem dogajanju — zlasti poslednjih petdeset let po zmagi oktobrske revolucije — delavsko gibanje vse večji dejavnik, ki resnično vpliva na razvoj vsakega naroda posebej in na razvoj mednarodnih odnosov med državami in narodi, ki se borijo za napredek. Da bi torej bil inštitut hitreje kos velikim nalogam, ki jih ima v svojem programu, se nujno morajo njegovi delavci sami usposobiti za kvalitetno znanstveno delo; poleg tega se mora inštitut sam pobrigati za to, da bo deležen skrbi naših znanstvenikov in univerzitetnih profesorjev, ker ti lahko resnično pripomorejo k temu, da se bo inštitut razvijal v nakazani smeri.

Za njim je povzel besedo vodja znanstveno-raziskovalnega oddelka dr. France Škerl, ki je takoj na začetku svojega izvajanja poudaril, da ima sestanek namen, prvič, da pouči mlajše ljudi o temeljnih elementih, ki jih morajo poznati vsi raziskovalci znanosti, če želijo ustvariti kvalitetna dela, in drugič, da jih opozori, da je poznavanje teh elementov še zlasti potrebno pri preučevanju zgodovine delavskega gibanja, ker je gradivo za to zgodovino tako kot za moderno zgodovino sploh zelo mnogovrstno in tudi obsežno. Nato je dr. Škerl dodal, da delavci inštituta ne gledajo na to zgodovino kot na nekaj izoliranega, temveč jo v delovnih konceptih vedno organsko povezujejo s celotnim narodnim pa tudi mednarodnim razvojem.

Zatem je dr. Škerl pozval univ. profesorja dr. Boga Grafenauerja, da poda svoj referat.

Bogo Grafenauer

METODOLOGIJA NAJNOVEJŠE ZGODOVINE

S tovarišem Škerlom sva se dogovorila za dva večja sestavna dela s področja metodologije najnovejše zgodovine. V prvem obravnavam bolj teoretična vprašanja, ki jih pa historik moderne ali sodobne zgodovine, kot se ta imena uporabljajo

v različnih jezikih, mora imeti vselej pred očmi, da ve kakšne nevarnosti mu pretijo. Če poznamo nevarnost, jo namreč že napol preprečimo. Drugi del tega referata bo posvečen bolj praktičnim problemom virov in vprašanju, kakšne stvarne naloge se pojavljajo predvsem z obvladanjem tako hitro naraščajoče mase gradiva.

Osrednje vprašanje obravnavanja »moderne« ali »najnovejše« ali »sodobne« zgodovine, kakor jo pač imenujemo, kaže zelo jasno že njena opredelitev sama na sebi, pa bodisi če se odločimo za opredelitev, ki jo ima v svojem uvodu 8. zvezek sovjetske Vsemirne istorije (str. 7—10), da je »temeljna vsebina te dobe prehod človeške družbe od kapitalizma k socializmu, začet z veliko oktobrsko revolucijo v Rusiji«, ter da je to »obdobje dveh nasprotujočih si družbenih sistemov, obdobje socialističnih nacionalno-osvobodilnih revolucij, obdobje razpadanja imperializma, likvidacije kolonialnega sistema, obdobje prehajanja vedno novih narodov na pot socializma, zmago socializma in komunizma v svetovnem merilu«, ali če se odločimo za bolj preprosto in manj obvezno izraženo opredelitev, ki jo danes zagovarja predvsem Rothfels oziroma njegova šola v nemški historiografiji (Fischers Lexikon 24, Geschichte, 1. izd. 1961, 264—9, 297—303, 352—51; B. Schauriz, Einführung in die Zeitgeschichte, Göschen 1204, 1962), da je to »zgodovina najbližje preteklosti, kolikor neposredno vpliva na zgodovino danes živih ljudi«, ki se »začenja z letom 1917«, kar argumentira z dvema okoliščinama: da takrat »vstopijo Zedinjene države v svetovno vojno« in da pride takrat do »velike oktobrske socialistične revolucije v Rusiji, ki predstavlja uvod v postanek današnjega sveta, polariziranega med ti dve velesili«, ali pa če poslušamo drugačen izraz tega vprašanja, ki ga bolj na anekdotski način ironično navaja Mark Bloch (Apologie pour l'histoire ou métier d'historien, 1952, 10 sl.) iz svojih gimnazijskih let, se pravi iz časov okoli leta 1900. Ta pripoveduje, kako jim je nek »zelo star profesor, no, on je bil zelo star, takrat ko sem bil jaz še zelo mlad«, rekel o zgodovini, češ »po letu 1830, to ne spada več v zgodovino, to spada v politiko«. Letnica se seveda menjava, tako dostavlja, tudi opredelitev ni več politika, ampak sociologija, ali politekonomija ali pa politologija, kar nadomešča njegov izraz politiko v današnjem času. V teh spremenjenih oblikah se pa ta sodba, proti kateri polemizira, ponavlja tudi še v našem času, zakaj tudi za tem mnenjem stoji svojevrstno pojmovanje »sedanjosti«, ki naj je ne bi obravnaval historik kot historik, pojmovanje sodobnosti, ne kot trenutka, v katerem (kot pravi nekje Lucien Febvre) prehaja bodočnost v preteklost, se pravi da tisto, kar pripada področju sociologa, neprestano prehaja v področje historika. Pojem sedanjosti, ki stoji za tem, je širši in zajema vse, kar je nekako prirejeno človeškemu življenju ali eni človeški generaciji; v »časovno enoto sedanjosti« se prišteva vse, kar je po besedah nekega drugega teoretika zgodovinopisja v nekem smislu res prisotno v človeku: njegovo »življenje, vsa masa vtisov in doživetij, ki so pritiskala nanj, vse njegove skušnje in dogodki, v katere je bil zapleten, pa tudi vsa dela, ki jih je opravil«. (Th. Schieder, Geschichte als Wissenschaft, 1965, 27 sl.).

Podobnih opredelitev bi se moglo seveda najti še zelo veliko število (gl. gesli Neueste Zeit avtorjev M. Bendisciolia in E. Lusseja, 267—277, ter Zeitgeschichte O. Schüddekopfa, 413—427, v Grundbegriffe der Geschichte, 1964, in tam navedeno literaturo), toda mislim, da niso več potrebna za to, kar bi rad povedal. Vse navedene opredelitve namreč zelo jasno opozarjajo na dejstvo, da ima zgodovinar do razdobja, v katerem sodeluje hkrati kot stranka in kot sodnik, drugačno razmerje kot do drugih razdobij. Opozarjajo torej na problem, ki ga običajno

opredeljujemo z vprašanjem potrebne distance do obravnavanega predmeta oziroma problemov, ki jih historik raziskuje v moderni zgodovini. Težišče tega posebnega razmerja sicer res ni, kot se včasih trdi, v vprašanjih osebne simpatije ali pa antipatije bodisi do historičnih procesov, bodisi do njihovih nosilcev. Kajti ta antipatija in simpatija prav gotovo igrata svojo vlogo pri vsaki problematiki, ki se je historik loteva, in lahko rečemo da soodločata tudi o uspešnosti historikovega dela na vsaki problematiki, tudi zelo oddaljeni od sodobne zgodovine. Vir namreč nikoli ne pove vsega sam, kakor so včasih mislili, namreč da je historikova naloga samo, da prebere vir in potem dejstva, ki jih sporoča, prenese v historiografijo, torej da spravi na dan tisto, kar v virih že obstoji. Nasprotno lahko rečemo kar po pravilu, da vir mnogo več **odgovarja** tistemu, ki ga zna boljše **vprašati** po odgovoru. Za tako vprašanje virov pa je prav gotovo važno, v kolikšni meri je historik v dobi, ki jo obravnava, doma, koliko mu je blizu njena struktura, ker bo znal potem laže najti pravilna vprašanja. Prav tako je pomembno, ali so mu resnično domače vrste virov, ki jih ima na voljo, ker jih bo le tedaj znal pravilno spraševati, ne le po stranskih, ampak po osnovnih vprašanjih, po vprašanjih, na katere ti viri lahko odgovorijo, ne pa s takšnimi, na katera ti viri ne morejo dati nobenega odgovora. To je torej stvar, glede katere se položaj zgodovinarja pri obravnavanju kateregakoli zgodovinskega obdobja v bistvu ne razlikuje, bodisi če gledamo zgodovino bolj oddaljene dobe ali pa zgodovino sedanjega časa. Lahko celo rečemo, da je v tem pogledu historik moderne dobe deloma na boljšem kot historik odmaknjenih obdobij; kajti historik odmaknjenih obdobij mora vse okoliščine, ves svet, ki stoji okrog problema, ki ga proučuje, šele rekonstruirati po virih, medtem ko je historik sodobne zgodovine, če jo pojmujemo tako, kot smo rekli, to intimno doživljal in vse okolje pozna. Tako navaja tudi H. I. Barroti v svojem delu De la connaissance historique (1954, 87), da laže razumemo prijatelja, ko govorimo z njim, kot če dobimo na mizi listek, ki nam ga je napisal isti prijatelj. Lažje razumemo pismo, ki je namenjeno nam, od pisma, ki je namenjeno od istega prijatelja nekomu drugemu, in seveda lažje razumemo vse to od korespondence med dvema **tretjima** človekoma, s katerima nimamo stika. Čim dalj sta, tem težje razumemo take dokumente. Prav to velja za spoznavanje historičnih virov. S tega stališča je vsak historik sodobne zgodovine v boljšem položaju kot pa historik odmaknjenih zgodovinskih obdobij.

Toda osnovni vprašanji distance, ki se je mora vsak zgodovinar zavedati, da ve, od kod mu preti nevarnost, sta drugje. Pri raziskovanju bolj oddaljenih historičnih obdobij pomeni za zgodovinarja prav gotovo zelo pomembno oporo dejstvo, da obravnava že zaključene zgodovinske procese. Ti zaključeni zgodovinski procesi sami mu kot historična **praksa** povejo, kaj je bolj in kaj manj važno v tistem, kar preiskuje. Historik sodobne zgodovine tega kriterija historične prakse še nima na razpolago. Na nazornem primeru bom skušal pokazati, kaj to pomeni. Okrog leta 1900 ali še bolje okrog leta 1850 je bilo po tedanjem zgodovinskem stanju lahko čisto opravičeno postavljati vprašanje, ali so Makedonci Bolgari ali Srbi? Ta argumentacija se je mogla opreti na določene historične pojave v različnih obdobjih za eno in za drugo stran. In dejansko imamo tedaj hkrati takšne teorije tako v to kakor v drugo korist. Ko pa je prišlo s koncem oblikovanja makedonskega naroda v prvi polovici našega stoletja, z izoblikovanjem makedonske narodne zavesti kot **masovne** zavesti do določenega historičnega **rezultata,** ta historični rezultat ni pomemben samo za sedanje stanje, ampak hkrati pove marsikaj tudi o preteklem razvoju. Hkrati namreč dokazuje, da v

Makedoniji nikdar ni moglo priti niti do bolgarske niti do srbske masovne zavesti v ljudstvu, ki se je na koncu odločilo za makedonsko narodno zavest. Vsi pojavi, bodisi bolgarske bodisi srbske zavesti, ki jih imamo v preteklosti, so torej tu omejeni samo na posameznike oziroma v nekaterih obdobjih morda družbeni vrh, dinastijo, skupino fevdalcev ali pozneje na posamezne skupine inteligence itd. Ta rezultat, s tem da je do njega prišlo, pa kaže, da to ni bilo vprašanje mase makedonskega ljudstva, ker sicer takšna že izoblikovana zavest ne bi zginila. Primeri te vrste kažejo, kako je lahko konec dejansko pomemben za osvetlitev vsega historičnega razvoja. Podobnih primerov bi mogli navesti seveda še celo vrsto. Jedro problematike nezaključenosti historičnih procesov, s katero mora računati zgodovinar sodobne ali moderne zgodovine, je pač v tem, da je sodobna zgodovina na koncu vse dosedanje zgodovine. S tem ima pa hkrati povsem svojski značaj, ki je obrnjen v še nezgodovinsko **bodočnost.** Prav ta značaj se kaže dosti jasno tudi v opredelitvah, že če vzamemo prvo med njimi, opredelitev v uvodu v 8. zvezek Vsemirne istorije. Ta opredelitev popolnoma jasno kaže **perspektivo bodočega razvoja,** ne samo tega, kar smo do danes že doživeli. Vsekakor se historik, ki se ne zadovoljuje samo s faktološkim ugotavljanjem dejstev, resnično enostavno ne more pri obravnavanju sodobne zgodovine izogniti relaciji sedanjosti do bodočnosti. Djurdjev je v svoji razpravi Stupnjevi razvitka istoriografije u istorijsku nauku, ki jo je objavil leta 1963 v delih znanstvenega društva Bosne in Hercegovine (XX, 1963, 29 sl.) gotovo popolnoma pravilno trdil, da »prirodna i istorijska stvarnost jedne epohe u razvitku ljudskih zajednica i ljudskog roda sadrži tendencije razvitka u drugu epohu«. To velja za vsako zgodovinsko obdobje, tudi za sedanje zgodovinsko obdobje, samo s to razliko, da pri preteklih zaključenih procesih vodi ta tendenca iz že preživele zgodovinske epohe v že preživelo zgodovinsko epoho, medtem ko vodi pri obravnavanju sodobne zgodovine iz sodobnosti v bodočnost in na ta način pravzaprav postavlja historika v resnici v svojevrsten položaj. Analiza, ki prehaja faktologijo, mora nedvomno zajeti ta element zgodovinske strukture časa, ki ga historik obravnava, se pravi, da pri sodobni zgodovini mora obravnavati v nezaključenem **zgodovinskem** procesu tudi njegove možne relacije do **bodočnosti.** Podčrtujem, da uporabljam množinsko obliko njegove **možne relacije** do bodočnosti. Prav zato, ker je zgodovinska struktura vsakega zgodovinskega obdobja komplicirana, sestavljena, neenotna, nepreprosta, je namreč takih relacij več in prav problem ocene pomembnosti teh relacij je stvar, kjer ima historik pretekle dobe korekturo v tem, kar je **historična praksa** dejansko **izbrala,** medtem ko historik moderne dobe te korekture še nima. Tukaj je gotovo eden izmed problemov, v katerega nas navaja sama struktura sodobne zgodovine kot take, problem, ki se ga **historik enostavno mora zavedati,** da išče pota, po katerih se da obvladati taka nevarnost oziroma problematičnost, ki v tem položaju vselej obstojita.

S tem smo prišli že k drugemu specifičnemu elementu distance v tej dobi. Vsako zgodovinarjevo spoznavanje bodisi pretekle bodisi sedanje dobe se da izraziti z dvojnim ulomkom, od katerega je prvi del absoluten ali vsaj sorazmerno absoluten, drugi pa relativen. Rezultat našega poznavanja preteklosti v najširšem smislu je zmeraj rezultat tega, koliko »sledov« je ta preteklost pustila historiku za svoje obravnavanje. Pod »sledovi« razumem vire **vseh vrst,** prav zaradi tega uporabljam ta indiferentni izraz, da ne bi prišlo do nesporazuma, kot je že prišlo v razpravljanju s prof. Djurdjevim (Esej o izvorima, Godišnjak ID BiH 1962). Ta ulomek je absoluten v tem smislu, da so sledovi ostali ali pa niso. Vprašanje,

koliko jih je zgodovinska veda že odkrila ali ne, na njihovi eksistenci nič ne spreminja. Ta v tem smislu absolutni ulomek **možnosti** zgodovinarjevega spoznanja preteklosti pa je zopet ulomljen z elementom **zgodovinarja,** pod katerim razumem hkrati vsakokratno znanje in vsakokratno stopnjo metodološkega znanja historične vede kot take, to se pravi tudi objektivne elemente razvoja znanosti, čeprav je jasno, da je treba prav tako vzeti v poštev tudi subjektivne elemente človeka, historika, njegovih osebnih sposobnosti, osebne kulture in znanja. Čim boljše je pripravljen zgodovinar kot strokovni delavec, tem več rezultatov bo dobil iz istih virov, če jih uporabljata dva historika z različno kulturo, z različno strokovno sposobnostjo itd. S tem smo dejansko vnovič pri vprašanjih distance toliko, kolikor historik za sodobno zgodovino prav spričo dejstva, da sta masa virov in širina sodobne problematike, ki je ne pozna iz lastnega doživetja, marveč od drugih, mnogo širši, mnogo bolj odprti, mnogo bolj razpeti. Vsega tega, kar obravnava, prav gotovo ne more preštudirati neposredno po virih, ampak je odvisen v marsičem od tistega, kar Djurdjev opredeljuje v svojem eseju o virih z »izvori potrebnog znanja«, ki ga mora historik dobiti drugod in na drug način. Ta okvir, ki mu je potreben za njegovo ožje znanstveno delo, mora spoznavati iz različnih del kot rezultat različnih sorodnih strok — sociološkiih, politoloških, geografskih, statističnih itd. Te pa so deloma v drugačnem razmerju do političnih struktur in imajo vendarle nekoliko drugačno karakteristiko, kot jo ima historična znanstvena analiza. V njih je hkrati politična **volja,** politični aspekt in podobno velja celo tudi za nekatere vrste virov, ki jih historik uporablja. Tu mislim zlasti na zelo veliko skupino publicističnih virov, kjer se pogosto skrivajo bolj ali manj odkrito določene politične aktualne koncepcije, o katerih bo glede njihove pravilnosti dala svoje končno mnenje šele bodoča zgodovina, **historična praksa** in delno bodoče zgodovinsko proučevanje. Ta stran je element, ki ga tudi danes poudarjajo kot specifičnost družboslovja prirodoslovci, ki sicer priznavajo, drugače kot pred pol stoletja, da so metode in cilji prirodoslovnih ved zelo blizu, če že ne enake, tistim družbenih ved, in enako cenijo poglobljeno znanje, odpravljanje človeškega neznanja, osvobajanje človeškega duha na obeh področjih (gl. Vl. Kourganoff, La recherche scientifique, 1961, 79—82, ter J. Fourastié, Les conditions de l'esprit scientifique, 1966). Kljub temu pa prav na tem področju vztrajajo pri trditvi, da ima vsaka doba zlasti sama za sebe svoje tabuje, to je določeno problematiko pri preiskovanju dopušča, določeno zapira, določeno vsiljuje. V tem pogledu smo gotovo prešli v osvobajanju raziskovanja od 1945 naprej veliko pot. Mislim pa, da si lahko priznamo, da smo šli skozi dobo, ko so ti tabuji veljali na široko. Sam sem doživljal pri Zgodovini narodov Jugoslavije, da smo pri prvem zvezku določeno problematiko enostavno spuščali, da ne bi prišlo do medsebojnih konfliktov. Ko je knjiga izšla, smo to tudi povedali. Veliko več tega je v sovjetski historiografiji, tudi še danes. En sam primer, kako lahko ti vplivi privedejo neposredno do falzifikata: Leta 1963 izšli zvezek sovjetske zgodovine enciklopedije, ima na karti Evrope 1. septembra leta 1939 ob začetku II. svetovne vojne Poljsko omejeno na vzhodu že z mejo, ki jo je določila šele okupacija Poljske in njena razdelitev med Sovjetsko zvezo in Nemčijo. To je primer, ki na zelo nazoren način opozarja na pomen takih tabujev in vplivanj na zgodovinopisje.

Kakšna so historikova oporišča zoper to nevarnost? Mislim, da je to pravzaprav glavno vprašanje, ki ima svoj smisel pri takem referatu, ko se enkrat zavedam navedene nevarnosti in njene realnosti. Najprej treba podčrtati spoznanje, da po-

stavlja obravnavanje sodobne zgodovine pred zgodovinarja še večje ali vsaj težje zahteve glede njegovega znanstvenega poštenja in glede smisla za historično kritiko. Pri tem se seveda še posebej pokaže pomen historične šole. Historiku, ki proučuje moderno sodobno zgodovino, bo veliko koristilo to, če bo šel skozi šolo pri obravnavanju zaključenih historičnih procesov, preprosto zato, da dobi **metodično** šolo, ki je potrebna, da se bo zavedal nevarnosti, ki pretijo pri študiju nezaključenih, in **tehniko** dela, ki jo bo potreboval za kritiko virov. Težnja, ki se uveljavlja v današnjem času in je do neke mere živa tudi pri nas, da je treba podpirati predvsem proučevanje sodobne, moderne zgodovine, češ da je za presojo poti v bodočnost **važna** samo ta, medtem ko so starejša obdobja lahko **zanimiva**, ampak daleč ne tako pomembna in zaradi tega lahko v času, ko je treba hitro prodreti globoko v spoznanje sodobne zgodovine, ta starejša obdobja počakajo, ta teza v svoji zadnji konsekvenci škodi dejansko proučevanju sodobne zgodovine. Zaradi tega, ker jemlje možnost šolanja ob starejših zaključenih historičnih procesih, ki je potrebno vsakemu historiku, tudi tistemu, ki bo v svojem delu obravnaval samo moderno zgodovino. Tega se tu le dotikam: vprašanje je, koliko je sploh tako stališče teoretično upravičeno in koliko praktično že sedaj v srednji šoli grešimo z utesnitvijo starejših dob; prav gotovo veliko greši nov načrt, ki bi rad še bolj stisnil zgodovino, razdelil srednjo šolo na dve etapi, na 2 leti splošne izobrazbe in potem 2 leti specialnih šol, s čimer bi bila zgodovina do začetka 19. stoletja omejena le na eno leto in bi se nujno spremenila le v shematičen pregled. Zelo zanimivo registracijo prav tega pomena starejše zgodovine kaže delo, ki ga je napisal medievist, ki je bil v začetku druge svetovne vojne vojak, Marc Bloch (L'étrange défait, 1946). Napisal je spomine na to vojaščino, ki je trajala približno leto dni na francoski fronti, in v njih kaže prav to, kako je bilo nesrečno in nespametno vodstvo francoske vojske, kakor ga neposredno označuje, poraženo tudi zaradi popolnega pomanjkanja historičnega čuta za prostor, kajti to je drug prostor, kakor je bil leta 1918; kaže, kako gre ta vojska v vojno z zastarelimi koncepcijami in utemeljuje stališče, kako bi moral biti prav zaradi razumevanja novega v šoli v bodoče historični aspekt drugače upoštevan, kakor je bil v pretekli šoli, zlasti v vojaški šoli v dobi med obema vojnama; seveda pa tudi priznava in sam naravnost poudarja, da bi moral biti pouk zgodovine zlasti v srednji šoli, pa tudi na univerzi drugačen in širši, kot je bil do druge svetovne vojne, usmerjen bolj v vzgojo načina mišljenja in v resnično razumevanje zgodovinskih dejstev in procesov. Tukaj na to samo opozarjam. Delo je dejansko zelo poučno prav v tem pogledu, kaj lahko historik, ki je vse svoje življenje delal na medievističnih problemih in je segel v delih, kjer je šel najdlje le do 18. stoletja, z izkušnjo svoje historične pameti pove ob analizi sveta, ki ga neposredno doživlja kot vojak na fronti ob razsulu Francije leta 1940.

Drugo sredstvo, ki ga mora imeti historik v obrambi zoper take nevarnosti, kakršne smo videli, je pa seveda poglavitna pot, po kateri se ne razlikuje raziskovanje bodisi preteklih zgodovinskih obdobij, bodisi sodobne moderne zgodovine; zgodovinarja vodijo k spoznanju in razreševanju problemov, ki jih obravnava, dejansko samo sledovi preteklosti, historični viri, njihova poglobljena analiza, ki pa je ni brez historika, brez elementov in nevarnosti, na katere sem že prej opozoril. Seveda se tudi v tem pogledu postavljajo nekatera vprašanja. Ali je z viri pri moderni zgodovini enako kot z viri pri starejših zgodovinskih obdobjih? Pojavljajo se trditve da ključnih virov zlasti za politično zgodovino ni še na raz-

polago. Res je to, ker so pač arhivi za določen čas zaprti, in kaj pomeni, če ključni viri niso pristopni, vemo zopet iz svoje lastne izkušnje. Vemo, kaj se je na podlagi virov, kar jih je bilo na voljo, pisalo o razmerju Sovjetske zveze do jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja do leta 1948 in po tem letu, čeprav je prišlo historiku v roke samo nekaj novih ključnih virov, ki so pokazali vso problematiko čisto v drugi luči in enako tudi vire, ki jih je imel historik na voljo že dotlej. Delno je res, da so nekateri viri ključnega pomena v našem času najbrže celo v manjši meri pismeno fiksirani kot v nekaterih preteklih dobah. Živimo v dobi takega tehničnega napredka, da so postali medsebojni razgovori med državniki normalna oblika diplomatskega dela, da sta postala telefon in radijska zveza organ vsakdanjega občevanja in kar je bilo včasih pismeno fiksirano, danes spričo tega ni nič ali vsaj ne na tako zanesljiv način. Historik druge svetovne vojne ima v tem pogledu najbrže težje naloge in težje dosegljivo gradivo, kot ga ima historik prve svetovne vojne, kjer so komande zapisane. Potem je še dejstvo, da so nekateri viri politično vezani in so tendenčno uporabljeni. Videli ste na primerku zemljevida, ki sem ga pokazal vsem, kako omejeno so včasih zgodovinarjeve možnosti v takih okoliščinah. Drug primer podobne vrste v zadnjem zvezku dela Vsemirne istorije. Tam je naveden Hitler 90 krat, De Gaulle 14 krat, Mussolini 22 krat, Roosevelt 57 krat, Churchill 53 krat, Stalin, ki je mislim, da nihče ne more zanikati tega, glavni organizator obrambe ZSSR in njej na čelu, le 13 krat. Tu vidite, kako lahko tendenca pri uporabi zgodovinskih virov, upoštevanju njihove vsebine in izvora povzroča bistvene deformacije v sliki historičnega razvoja določenega obdobja.

Vse to je res, toda kljub temu ostane dejstvo, ki ga mora priznati vsak historik ob primerjavi množine virov, kolikor jih ima na voljo za sodobno zgodovino in za pretekla obdobja, da je virov za moderno zgodovino neprimerno več. Res so nekatera obdobja, v katerih je izjemoma drugače, tako za leto 1941 za NOB pri nas, ko jih je na začetku sorazmerno malo. Toda po pravilu lahko rečemo, da je masa virov, s katero razpolaga historik za moderno zgodovino, neprimerno večja, kot pa masa virov, s katero razpolaga za pretekla obdobja. In prav gotovo je res — če se npr. historik v srednjem veku, ko ima za kakšnega vladarja samo nekaj listin, ne boji pisati zgodovine tistega vladarja — neutemeljena trditev, da bi se zaradi stanja virov oziroma zaradi nekaterih res problematičnih strani v njih, ne dala pisati zgodovina moderne dobe, zgodovina moderne problematike, posebno ker ima ta zgodovina poseben pomen in poseben poudarek za človeka našega časa. Lahko rečemo, da zgodovina sodobne moderne zgodovine razpolaga celo z nekaterimi kategorijami virov, ki jih za pretekla obdobja nimamo, čeprav je mogoče spet nevarno polagati nanje preveč upanja. Tukaj mislim na dejstvo, da lahko samo historik moderne dobe uporablja tako sredstvo kot je anketa ljudi, ki so v tej dobi sodelovali, ker je to pomembno dopolnilo drugih, zlasti pisanih virov. Historik starejše dobe, ne more poklicati Napoleona iz groba, ali pa rekonstruirati Napoleonovih vojn po Evropi, medtem ko historik sodobne zgodovine lahko razširi v tem pogledu svojo podlago, seveda z določenimi previdnostnimi ukrepi. Opozoril bi na to, čeprav se nimam časa z vprašanjem anket tukaj podrobneje baviti. To so stvari, ki jih glede tehnike navadno podrobno obravnavajo sociologi in opozarjajo zlasti na nevarnost, da človek tistemu, katerega izprašuje, položi nekaj na jezik; dalje kako je pomembno, da pozna vse tisto, kar je že znanega o teh dogodkih, da odgovore sam kontrolira, popravi, daje dodatna vprašanja glede na take izjave itd. itd. Drug tak vir, ki mu

lahko pomaga pri spoznavanju preteklosti, čeprav tudi zanj ne smemo misliti, da bo spremenil celotno sliko, so različne oblike tehnične reprodukcije, bodisi človeške slike, bodisi glas, fotografija, film, mehanična reprodukcija govora na plošči ali na magnetofonskem traku. Mogoče bi bilo dodati še pokrajino, ki jo doživlja historik sodobne zgodovine v večji meri in neposredno, ne pa rekonstruirano v svojih mislih in predstavah, kakor jo mora obdelati historik odmaknjenih zgodovinskih obdobij. Tudi to je prednost, ki jo ima historik sodobne zgodovine. Rekel sem, da je treba biti previden pri precenjevanju teh novih virov. Precenjevati jih ne smemo zaradi tega, ker ni res, kakor se včasih poudarja, češ da je mehanična reprodukcija le reprodukcija, pri kateri ne more biti nobene potvorbe. Celo pri pristni fotografiji je v izboru tega, kar ja fotografiral oziroma na kar je podobo omejil, lahko ponaredek celotne slike. Da ne govorimo o ohranjenih ali objavljenih dokumentarnih filmih, ki predstavljajo dejansko že **izbor** določenega gradiva, izbor, ki podobno kot časnik nima predvsem ali pa vsaj ne samo tega namena, da ljudi informira, ampak ima hkrati **namen** ali v nekaterih okoliščinah prvenstveni namen, **vplivati** v določenem smislu na ljudi, ki bodo gledali ta dokumentarec. Publicistika ima pač svojo posebno funkcijo v vsakdanjem družbenem življenju in dokumentarni film je sestavni del publicistike. Ne, ni napravljen z namenom, da bo ostal kot vir za poznejšega historika, ki mu bo olajšal spoznavanje historičnega dogajanja. Nadalje, kar sami doživljate v muzeju narodnoosvobodilnega boja, problem identifikacije, kaj pravzaprav podoba pomeni. Tako je za historično porabnost tega materiala prav gotovo potrebno dopolnilo teh virov po virih stare vrste, ki jih v starejših zgodovinskih dobah največ uporabljamo in raziskujemo, se pravi po pisanih virih. O hitlerjanskih procesih zoper udeležence zarote 20. julija je bil v celoti posnet zvočni dokumentarni film; ohranjen je v obliki dolgega dokumentarnega filma, ki pa vse procese združuje in toliko spreminja, da kljub temu ostane osnovni vir sodni zapisnik, kot se je pokazalo pri primerjanju enega in drugega vira med seboj. Poglavitni vir ostane tudi za historika v najnovejši dobi nedvomno še arhiv in drugi pisani viri. S tega stališča lahko rečemo, da ima historik moderne dobe v ponazarjanju in oživljanju prostora in časa v fotografijah in slikah glede obleke, standarda in splošnih okoliščin sicer pomembno pomoč, da si historik za starejša obdobja to podobo težje ustvarja kakor zgodovinar za moderno dobo, ki ima na voljo ta material. Toda težišče pri analizi historične problematike historičnih struktur in historičnih dogodkov ostane še vedno pri vrsti virov, po kateri študiramo zgodovino, odkar postane arhivsko gradivo poglaviten vir za zgodovino in zgodovinarja. V tem smislu lahko trdim, da se v bistvu tehnika in metoda zgodovine starejših obdobij glede na način dela ne razlikujeta od zgodovine najnovejših obdobij. To je še posebnega pomena za dejstvo, da se historik moderne dobe lahko metodično šola pri študiju zaključenih preteklih procesov in da tako zanimanje tehnično neposredno koristi sposobnosti tudi za proučevanje moderne zgodovine.

To gradivo lahko delimo v različne komplekse, kakor je arhivsko gradivo, čigar najobsežnejši kompleks izhaja od uradov, manjši od družb, zasebnikov itd. Pri tem velja podčrtati, da je mogoče razlikovati med zgodovino do leta 1945 in po njem zaradi tega, ker je za čas do leta 1945 zaradi posebnih okoliščin ob zlomu fašističnih držav in stare družbe dobil historik na voljo velik kompleks virov, ki jih v normalnih razmerah še ne bi imel, medtem ko po vojni velja po zakonih o arhivih zapora 20—30 ali ponekod celo 50 let, ko arhivalije še niso pristopne in si je treba pomagati pač z drugačnimi viri. Pač pa so vselej takoj

dostopni zapisniki javnih sej zakonodajnih teles, zakonodajni akti, dalje dragocena vrsta virov za politična gibanja, tako vsa publicistika, na razpolago so statistični viri, in sicer vse to v vedno naraščajoči množini, tako da osnovni problem pri tem ni več vprašanje, kje vire najti, marveč problem obvladanja teh virov, to je na kakšen način more historik vse te vire pregledati in sistemizirati njihove podatke. Stvar je toliko bolj pomembna, ker je z naraščanjem števila virov vsak vir zase vendarle izgubil na pomenu; je pa drugačna kakor pri proučevanju odmaknjene preteklosti tudi zaradi tega, ker je večina pisanih virov, ne več samo publicistika, marveč so tudi akti drugih vrst v nekem smislu politično, ali če hočete, ideološko vezani, tako da npr. termin »demokracija pomeni nekaj drugega na eni strani kot na drugi strani današnjega sveta (prim. spora o interpretaciji trajnega dogovora v Potsdamu, podobne spore danes med ZSSR in Kitajsko o skupnih izjavah itd.). V diplomatskih aktih, ki jih dobiva historik nekoliko hitreje na razpolago kot včasih, je treba upoštevati, da so pogosto pisani že pod to perspektivo, da bodo v kratkem času objavljeni, to se pravi, s publicističnim poudarkom, z vprašanjem na kakšen način bodo vplivali tudi na ljudi, ki bodo te akte brali v časniku, ne pa tako kot so bili včasih enostavno z ugotovitvijo dejstev in samo z upoštevanjem razmerja do sobesednika na diplomatski ravni. To so elementi, ki seveda historika silijo, da zajame to maso virov v čimbolj popolni meri. V ta namen je potreben nek nov metodičen prijem, ki za starejšo zgodovino za nekatera obdobja sploh ni nujen, za nekatera obdobja pa je koristen, toda v povsem drugem smislu. Sedaj se pojavi specifično vprašanje, kako obvladati vire, ker tega ne more več en historik posamič, marveč le v obliki ekip. Naj takoj podčrtam, da seveda problem ekip in ekipnega dela danes ni aktualen samo na tem področju zgodovine, marveč tudi na drugih področjih, le da v mnogo drugačni obliki. Na drugih področjih gre le za sodelovanje strokovnjakov različnih strok, ki proučujejo isto problematiko iz različnih zornih kotov in se na meji svoje stroke srečujejo pri problemih. Pri moderni zgodovini pa gre za problem ekipnega dela v resnici že od vsega začetka, od evidentiranja virov, zaradi tega, ker je posameznik ob tej masi virov, ki jih ima na voljo, enostavno brez moči, da bi mogel historično problematiko sploh začeti obravnavati. Na ta problem opozarjam posebej zaradi tega, ker ekipa ni samo aritmetična vsota ljudi, ki bi jih postavil za mizo, pa jim delil arhivski fond in rekel, naj vsak pregleda svoj fascikel in odbere, kar se mu zdi koristno za ta in ta zgodovinski problem. Ekipa namreč zahteva, če hoče uspešno delati, svojo notranjo uglasitev, zahteva poprejšnje obravnavanje problematike, da ne bi menil eden izmed nje, da je važna ena vrsta podatkov, drugi pa bi odbiral drugo vrsto, s čimer bi na koncu prišlo do popolne mešanice tako odbranega gradiva. Posebej tako notranjo uglasitev, strokovno homogenost in obravnavano problematiko zahtevajo seveda še taka vprašanja, ki so pri delu posebej problematična: tako zlasti nevarnost zaradi ideološke vezanosti virov, vprašanje terminologije in podobne stvari. Prav v tem pogledu historična veda, ki obravnava najnovejšo dobo, gotovo ne more napredovati brez takih prijemov. Treba pa je reči, da smo pri tem v naši historiografiji še prav na začetku, ker še nihče ni začel s formiranjem takšnih notranje uglašenih ekip. Prav to je ena izmed najvažnejših nalog inštituta za zgodovino delavskega gibanja, da bo mogel izpolnjevati svoje namene pri proučevanju najnovejše zgodovine našega naroda. (K vprašanjem, obravnavanim v referatu, opozarjam le na nekaj del v domači literaturi ter na dela, ki so v njih navedena: B. Grafenauer, Struktura in tehnika zgodovinske vede. Ljubljana 1960 ter Pregled

metodologije istorijskih nauka u svetlu nekoliko novih radova o metodologiji istorije. Jugoslovenski istorijski časopis 1965, št. 1, 41—48; posebej o metodologiji sodobne zgodovine gl. prispevke B. Hrabaka, J. Marjanovića, P. Morače in B. Petranovića v Jugoslov. istor. časopisu 1965, št. 3, 35—82).

K obravnavi prvega referata se je priglasilo pet delavcev inštituta za zgodovino delavskega gibanja.

Dr. Jože Šorn je omenil specifičnosti gospodarske zgodovine in nakazal velik pomen nekaterih dejavnikov, ki jih druge panoge zgodovine ne poznajo. Problem, ki ga imenujemo »izoblikovanje cen in mezd«, je elementarnega pomena ne samo za gospodarsko zgodovino, marveč tudi za zgodovino socialnih bojev. Sestavljanje državnega proračuna in njegova višina na primer sta rezultat vsakokratne realne gospodarske zmogljivosti določene države; vsi vemo, kako poučne so bilance nekdanjih banovin in bivše kraljevine. Problemov, ki so zvezani z matematiko, je v gospodarski zgodovini seveda še dolga vrsta, da ne govorimo posebej o statistiki, rentabilitetnem računu v normalnem tržnem gospodarstvu itd.

Določeni problemi gospodarske zgodovine se marsikje tudi že dolgo preučujejo v obliki tako imenovanega ekipnega dela. Veliko vprašanje pa je, kdaj bomo mogli pri nas vpeljati tak sistem, ker je znano, da mora biti vsakokratna ekipa zelo ubrana in homogena tako psihološko kot glede razdelitve dela.

Franček Saje je predlagal, naj bi organizirali še kakšno podobno konferenco, kjer bi podrobno osvetlili določene probleme. Na primer: v arhivskem gradivu deželne vlade za Slovenijo ni poročil o pomembnih dogodkih, ker njeni člani namenoma niso o njih pisali ali sestavljali poročil; marsikak problem so rešili ustno ali pa rešitev sploh odložili. Pri ustnih virih se pojavljajo vrzeli v memoriranju, vendar kdaj pa kdaj le spopolnijo sliko resničnega dogajanja presenetljivo točno; v splošnem so šibka oporna točka.

France Klopčič je obravnaval vprašanja metodologije historiografskega dela in potrdil resnico, da zgodovinar ne sme biti ujetnik določenih predstav, dogem, predsodkov, določenih vsakdanjih pojmov, ki jih je srečaval v družini, v šoli, v časopisju, prek raznih govorov itd., ampak mora kritično pretresti razne trditve in zagotavljanja. Dopolnil je referentova izvajanja, da so se sovjetski zgodovinarji v naslovu omenjenega zemljevida zavarovali tako, da so napisali »od 1. septembra 1939 do 21. junija 1941«, v pojasnilu pod zemljevidom pa so izrecno poudarili, da za meje Sovjetske zveze velja datum 21. junija 1941, za druge države pa datum 1. marca 1938.

Na to je odgovoril univ. prof. dr. Bogo Grafenauer, da historično ni upravičeno dandanes na zemljevidih tako dokumentirati določena pretekla dogajanja. Sicer pa je takih primerov še veliko (makedonski primer!).

Dr. France Škerl je opozoril na znano dejstvo, da so včasih velike razlike med nekim določenim dogodkom in virom, ki dokumentira ta dogodek. Čeprav je zgodovinarjeva želja, da bi bila skladnost med obema čim večja, se pa prečesto dogodi, da sta tadva elementa precej narazen. S tem pridemo do subjektivnega in objektivnega v samem viru. Največja razlika med obema elementoma se pokaže pri ustnih virih, memoarih, časopisnih vesteh in podobno. Falsifikati so poglavje zase, ker se bistveno razlikujejo tudi od strogo subjektivnega gledanja oziroma pisanja.

Rezka Traven se je dotaknila anketiranja borcev narodnoosvobodilne vojske in pojasnila, da je to zelo težavno delo, zakaj tisti, ki anketira, često ne pozna

vse problematike, tisti pa, ki je anketiran, dogodke pomeša, jih pozabi, ne želi ali ne more točno odgovoriti in podobno.

Ob koncu je referent odgovoril vsem, ki so sodelovali v obravnavi, hkrati pa dodal nekaj misli:

Na kratko bi poskusil odgovoriti na te stvari; če bi bilo več časa, bi na nekatere stvari opozoril že prej v referatu. Prvi in osnovni problem pri vsakih virih je pri historiku vedno kritika virov. Povedal sem, da kritika virov sloni pri moderni zgodovini na nekaterih specifičnih problemih. To kar je tovariš Škerl omenil, je bilo v neki formi v referatu že zajeto, v tej obliki namreč, da je cela vrsta virov, ki so bili včasih samo diplomatski akti na relaciji od ene države do druge, dobila s tem, da so preračunani za javnost in za skorajšnjo objavo, publicistični poudarek. Seveda bi rekel, da je tudi ta poudarek izraz politične volje in da je tudi ta vir neposreden in zelo dragocen izraz neposrednega dogajanja. Se pravi, da ne bi razlikoval objektivnega in subjektivnega, kajti tudi politična volja, ki se v tem viru kaže, je v nekem smislu objektiven element določenega historičnega razvoja. Isto velja tudi za publicistične vire, bodisi v prejšnjem, bodisi v sedanjem času. Pri virih te vrste je treba razlikovati njihov pomen glede na njihovo uporabo. Historik, ki jih bo analiziral, mora raziskati, v kolikšni meri je določen vir izraz določenega stanja že obstoječih historičnih dejstev, v kolikšni meri pa izraža samo politično voljo. To je pa tisto, kar bi lahko imeli za subjektivni element. Mislim, da je to boljša delitev. Historik mora pri analizi virov znati razlikovati te elemente, če jih hoče uporabiti v resnici za vse, glede česar imajo kaj povedati. Nedvomno pa je ta problematika pri virih naše epohe mnogo bolj razširjena in tudi mnogo bolj nevarna, se pravi da skriva za historika nevarnosti, ki jim lahko zapade. Vzemite historika, ki stoji na istih stališčih, kot tisti, ki je tendenčni vir sestavil. Za njega je nevarno, da ne bo vedel, kje se nehajo dejstva in kje se začne politična volja. Tudi za njega je namreč volja pravzaprav že izenačena z dejstvom. Ravno v tem je problematika distance, ki jo je težko premagati, kolikor jo je sploh mogoče premagati. Če se historik tega ne bo zavedal, bo to težje premagal kakor sicer. Toliko glede splošne problematike virov, kolikor je bila v obravnavi načeta.

Nekateri viri imajo seveda svoje specifične poteze, ki se v historiografiji, zlasti pa v geografiji, pri nas včasih ne vidijo zadosti. Recimo problem statističnih virov, ki ga pogosto jemljemo enostavno kot absoluten preostanek, medtem ko boste našli drugačna stališča v publikacijah o statistiki. Brez poznanja teh publikacij ni mogoče obravnavati statističnega gradiva in prav tako ne brez poznanja statističnih metod. Šola, kakršno imamo historiki na fakulteti, zahteva pri historikih, ki se bodo pečali posebej s sodobno zgodovino, gotovo vajo v posebnih prijemih te vrste, ki bi si jo pridobili na tretji stopnji, kolikor bi jo organizirali na fakulteti, ali pa bi se moral vsak, kdor bi šel v to delo sam izpopolniti. Statistika ima pač svoje posebne probleme in poseben način uporabe. Statistična metodologija nas opozarja, da statistika, ki jo dobimo na vpogled, ni neposreden material, ampak že vsaj pol obdelan z določenimi perspektivami, včasih z določenimi publicističnimi nameni. Zlasti velja to za statistiko, ki računa samo z odstotki od neke nejasne podlage, ne pa z absolutnimi merskimi enotami. Tako se postavlja pri statistiki problem, na kakšen način izkoriščati statistične vire v moderni dobi, ko jih imamo. Mimogrede sem videl v Sociologiji, v redakciji G. Gurvitcha (ki je sedaj izšla v hrvaškem prevodu), da G. Th. Guilband kot avtor oddelka o statističnih metodah v sociologiji (I. knj., 127—147) izrecno pou-

darja, da način analize statistike, kakršen je izoblikovan doslej, ni zrastel iz problematike družbenih ved, ampak v veliki meri iz prirodoslovnih ved (vprašanje verjetnostnega računa, zakona »igre« itd.) in pomenijo zaradi tega načini obdelave statistike ter reševanja vprašanj na podlagi statističnega gradiva v socioloških vedah v mnogočem še nerešene metodološke probleme. Vsekakor pa je to gotovo problematika svoje vrste; ki bi jo bilo treba obdelavati s posebno dodatno izobrazbo. Računanje cen in mezd je gotovo poseben problem, drugačen, če človek računa na daljše relacije, drugačen (delno lažji) v krajših časovnih razdobjih. Gotovo je osnovno vprašanje, kako najti osnovno merilo. Mislim pa, da naša današnja historiografija v tem pogledu sploh še ni prišla k problemom tako, kot se to danes v svetu že obravnava. Kolikor najdete te podatke, so izraženi z nekimi merskimi ali denarnimi enotami, pa z enotami dela v tistem času. Zdi se pa, da je mogoče najti pravilno razmerje ali vsaj najbolj ustrezno razmerje tudi za primerjavo različnih časov med seboj tako, kakor delajo danes v sociologiji, npr. v francoski, kjer te probleme največ obravnavajo tudi v razmerju večjih zgodovinskih dob. Skušajo namreč poiskati sorazmerje časa, ki je potreben za zaslužek, ustrezen ceni določenega artikla v različnih obdobjih, in tako primerjajo vrednost zaslužka določenega delovnega časa v raznih dobah med seboj tako, da preračunavajo takó vrednost različnih vrst dela in takó izraženo ceno različnih vrst dobrin. Francozi, ki so prišli najdlje v obravnavi teh vprašanj, računajo tako za 30 do 50 različnih artiklov in potem z enostavno tabelo pokažejo, koliko je bilo delo vredno v določenem času in v določenem poklicu (gl. A. Marc, L'evolution des prix depuis cent ans, 1958). To je edina možnost, da človek pride do realne primerjave različnih dob med seboj, ker je vprašanje, kako se vrednost denarja menja in zaradi katerih vzrokov skačejo ali padajo cene. V povezavi z različnimi vzroki so te stvari v vsaki drugi obdelavi ali nejasne ali pa jih spričo različnih merskih enot ni mogoče primerjati. V obeh primerih se ustavlja problematika razrešitvi, v vsakem pogledu pa smo mi šele na začetku dela za takšno obdelavo gospodarskega položaja našega delavstva v preteklosti. Če gledamo, kaj danes imamo v naši historiografiji na teh dveh področjih: dejansko nimamo obdelane populacijske statistike, ki računa z elementom, ki je (vsaj če abstrahiramo problem etnične strukture) najbolj absolutno dan z enoto človeka. Tukaj imamo več del, od Zwittrove habilitacijske razprave pa do Vogelnikove analize razvoja prebivalstva, ki je izšla lani. Povsod drugod pa smo še močno na začetku, čeprav se more z metodološkimi priročniki, ki jih imamo (Vogelnikov Uvod v demografsko statistiko ali pa Blejčev Uvod v ekonomsko statistiko) tem stvarem približati tudi historik. Z Blejčevim uvodom nekoliko manj, ker zahteva precej matematične izobrazbe, znanje višje matematike in podobno. Nemci, Francozi in Amerikanci imajo te stvari razložene v bolj preprostih oblikah in jih historik lažje razume.

Pri tem, kar je navedel tovariš Klopčič, gre za vprašanje formiranih predstav, seveda pa ta problem ni specifičen samo za moderno zgodovino. Mislim, to je problem »slovarja«, to je kaj v kakšnem času kaka beseda pomeni, kakšna predstava se skriva za določenim izrazom. Recimo »socialistična revolucija«, za tem se skriva določena predstava, določen pojem, ki pa ni pri vseh ljudeh enak. Kaj se skriva za določenim izrazom, je problem, ki se postavlja historiku pri obravnavanju vsake dobe in ga je historiografija dolgo zanemarjala, ker je uporabljala preprosto samo besede iz vsakdanjega življenja. Šele historiki približno zadnjih 50 let proučujejo bolj intenzivno, kaj pomeni kakšen izraz v kakšnem

času. Skoraj bi morali tudi reči, kaj pomeni kakšen izraz v isti dobi, pa v okviru določene civilizacije oziroma določene družbenoekonomske formacije, ker se v nekem smislu krije. Isti izraz namreč lahko v istem času pomeni različne stvari. Vzemite npr. diplomatske spore, kako je treba interpretirati različne tekste konferenc po drugi svetovni vojni, akte, ki so bili skupno podpisani, ker je vsak podpisnik interpretiral določene izraze v teh aktih na svoj način. Problem slovarja torej sega v vsako zgodovinsko dobo, morda v našo dobo res še posebno močno, kolikor se v resnici isti termini uporabljajo na različnih straneh sveta v različnem smislu. Primer te vrste je tudi spor med Kitajsko in ZSSR. Oboji se sklicujejo na iste tekste in oboji jih različno interpretirajo. Se pravi: tu je vprašanje slovarja, kaj določena beseda pomeni. Tudi to je element, kjer se historik, ki bo delal na moderni zgodovini, lahko nekaj nauči tudi pri študiju starejših zgodovinskih obdobij. Ne smemo pa odtrgati obravnavanja zgodovine najnovejše dobe od vse historične šole.

Glede anketiranja je bil tu načet še en problem. Mislim, da je spomin že odločilen dejavnik pri zanesljivosti izpovedi, ker tudi pri redkih ljudeh, ki jih je tovariš Saje navedel, gre pravzaprav za kvalitete spomina. Če je trboveljski rudar pomešal različne dogodke med seboj, je to gotovo vprašanje kvalitete spomina. Je pa jasno, da se bo bolj ohranil v spominu dogodek, ki je v življenju edinstven, zlasti če se o njem razgovarjajo, ker ima boljše okoliščine za ohranitev, kot pa če se dogaja zapovrstjo več podobnih dogodkov. Ne bi pa rekel, da sama kvaliteta spomina v tem pogledu ni osnovnega pomena, ali da ima spomin tu manjšo funkcijo. Pri organizaciji anket je seveda cela vrsta problemov, na katere oziroma pri katerih sta morda res najvažnejša dva. Najprej zahteva uporaba anketne metode, da je treba pred terenskim delom opraviti določene priprave. Izhodišče ankete mora biti temeljito poznanje vsega ohranjenega gradiva o zadevni problematiki, zakaj od tega poznanja je odvisno ali bo znal preiskovalec postaviti dovolj precizna dodatna vprašanja, kadar eno vprašanje zahteva drugo. Drugo vprašanje, ki ga zelo upravičeno poudarjajo, je povezano z nalogo, da mora biti anketa na eni strani formulirana tako, da vprašanja ne smejo biti široka, ker bi se anketiranec sicer v svojih odgovorih preprosto »zgubil«, na drugi strani pa formulirana na tak način, da ne narekujejo odgovora. Zato delo na anketah ni lahko. Vprašalnik mora biti individualen za določeno problematiko in določenega človeka in mislim, da imajo prav tisti, ki pravijo, da je sestava takega vprašalnika sama na sebi zahtevna stvar, tako kot vemo tudi z druge strani, da človek, ki zna historičnim virom postavljati precizna vprašanja, dobi od njih več in zanesljivejše odgovore; v obeh primerih je torej od spretnosti pri vpraševanju bistveno odvisna tudi kvaliteta odgovora.

Za prvim predavateljem je povzel besedo **univ. profesor dr. Fran Zwitter,** ki je dal svojemu referatu naslov

K PROGRAMU DELA PRI PROUČEVANJU SODOBNE ZGODOVINE

S tem sem hotel povedati — je rekel predavatelj — da tu ne gre za ves program dela, ampak samo za prispevek k vprašanju programa dela. Prvotni naslov Literatura kot vir in pripomoček pri znanstvenem raziskovanju, ki je bil dan približno po prvem razgovoru, je verjetno že pri marsikom zbudil pomisleke. Vsi veste, kaj je zgodovinski vir, da je to tisto, kar neposredno priča o prete-

klosti in da so literatura za zgodovinarje znanstvena dela, ki slone na virih in prikazujejo preteklost. Oboje je treba med seboj ločiti. Včasih se dogaja, da je kako delo obenem vir in literatura, zlasti pri sodobni zgodovini; deloma je to neposredno pričevanje, deloma je to že literatura, rekonstrukcija preteklosti na podlagi študija. Toda taki primeri, ki so pogosti, zlasti pri sodobni zgodovini, ne govore proti temu, da je treba oboje načelno ločiti. Drug pojem literature — literature kot slovstva ali vsaj kot celote pripovednih tekstov — bi mogel biti zanimiv kot predmet referata, kolikor ta literatura prihaja v poštev kot vir, vendar o tem ne mislim govoriti. Ne bi hotel dokazovati pred vami, da je znanstvena literatura za vsako raziskovalno delo važna. Vsak raziskovalec, ki se loti kakega problema, si bo postavil najprej vprašanje, ali je že kdo o tem pisal. Če je stvar izčrpno obdelana, se tega vprašanja ne bo lotil; če ima pomisleke proti dosedanjemu raziskovanju, se bo morda prav zaradi tega lotil problema. Če bo dognal, da ni o tem pisanega tako rekoč nič, je jasno, da se bo takega problema lotil. Tega, kot je že rečeno, ne bom dokazoval.

Hotel bi preiti najprej na nekaj motivov, ki so me pri tem spodbodli, in želim govoriti popolnoma odkrito. V preteklem novembru je bil četrti kongres jugoslovanskih zgodovinarjev v Sarajevu. Kongres je delal v plenumu in sekcijah. Ena od teh sekcij je obravnavala razdobje po letu 1914, torej tako imenovano sodobno zgodovino. Nihče ni mogel biti navzoč pri delu vseh sekcij, tudi jaz ne, toda generalni vtis, kakor je bil podan v zaključnih referatih in kakor se je govorilo v javnosti, je bil, da je bilo delo te sekcije manj zadovoljivo kakor pa delo drugih sekcij. V širšem krogu historikov raznih področij je bilo govora, da se s to dobo bavi največ ljudi in da se temu delu daje poseben poudarek, kar se je pokazalo tudi v uradnem pozdravnem telegramu zvezne inštitucije, da pa vendarle rezultati niso zadovoljivi. Od leta 1952 sem član Jugoslovanskega nacionalnega komiteja za historične vede. Naloga tega komiteja je, da se bavi z mednarodnimi stiki naših historikov s tujino in prav posebej, da pripravlja in organizira udeležbo jugoslovanskih historikov na mednarodnih kongresih. Med drugim je pripravljal kongres leta 1955 v Rimu, 1960 v Stockholmu, 1965 na Dunaju in se je moral za vsak tak kongres baviti z vprašanjem predlogov za naše referate, koreferate in našo udeležbo. Ob tem so na sejah komiteja vedno poudarjali, da bi naši historiki morali sodelovati predvsem pri temah iz najnovejše zgodovine, iz zgodovine XX. stoletja. Načelno je vladalo v komiteju o tem soglasje, nihče ni temu oporekal. Toda v praksi je bilo tako, da mednarodni komite ni želel imeti nikakih sugestij, nikakega generalnega razpravljanja, ampak je hotel imeti zgolj samo ime referenta in naslov teme, ki je morala biti dovolj široka, toliko široka, da ne spada samo na kongrese zgodovinarjev posamezne države, ampak da ima širši pomen. Tu smo bili dejansko v zadregi in naša udeležba je dokazala, da so se naši zgodovinarji uveljavili s temami srednjega veka in tudi iz naslednjih stoletij, tudi še iz XIX. stoletja, da pa skoraj niso nastopali z referati ali se udeleževali obravnave ob temah za XX. stoletje. Pri vsem tem je jasno, da se moramo ob kapaciteti znanstvenih sil, kakršna obstoji pri nas v Jugoslaviji, baviti z vprašanji širšega značaja v glavnem tam, kjer so ta vprašanja povezana z vprašanji zgodovine naših narodov, in ne tam, kjer so brez zveze s tem, ker tako daleč v splošnem še nismo prišli. Toda dejstvo je, da smo se vendarle nekako uveljavili na določenih področjih srednjeveške zgodovine, npr. bizantologije, problemov, ki nas vežejo z nemško zgodovino, beneško zgodovino itd., in tudi na problemih turške zgodovine, na problemih zgo-

dovine habsburške monarhije in Balkana v XIX. stoletju, torej s temami, ki so povezane z našo zgodovino, so pa vendar širše, toda ne s temami iz XX. stoletja. Vzrok ni v objektivnem položaju; vsi smo soglasni v tem, da je delež jugoslovanskih narodov na splošnem zgodovinskem dogajanju v XX. stoletju večji kakor kadarkoli prej. Treba je pomisliti na prvo svetovno vojno, pomisliti na NOB in edinstven položaj Jugoslovanov in dogajanj v Jugoslaviji med okupacijo Evrope po nacistih in fašistih, treba pomisliti tudi na dogodke pred in po drugi svetovni vojni. Vzrok ni nepomembnost problematike, vzroki morajo biti drugod. Pri tem moram poudariti, da se na problemih XX. stoletja pri nas zelo veliko dela in zelo veliko publicira, verjetno publicira mnogo več kot pa o problemih starejše dobe. Toda problemi, ki jih vsi poznate, verjetno bolje kakor jaz, nastajajo, ko izide kako sintetično delo in ko tako delo zbudi kritike, ki so često upravičene. Problemi nastajajo tudi takrat, kadar gre za to, da postavimo pomembna dogajanja pri nas pred mednarodne forume. Odkrito bi se rad dotaknil vsaj enega aspekta, ki po mojem mnenju marsikaj pojasnjuje, pri čemer poudarjam prav posebej, da govorim tu kot človek, ki se kot raziskovalec bavi s starejšo zgodovino in ki zasleduje le kolikor more, po literaturi in drugače, tudi delo pri proučevanju zgodovine XX. stoletja. Morda se motim, in če je tako, me popravite.

Predvsem želim poudariti, da se najnovejša zgodovina, sodobna zgodovina, pri virih načelno prav nič ne razlikuje od starejše zgodovine. Mnogokrat se poudarja, da so pri starejši zgodovini večje težave zaradi jezikov, potem zaradi terminologije, ki je od vira do vira različna in dostikrat težko razrešljiva tudi za dobrega poznavalca jezikov, in da so se specifične metode dela na virih izoblikovale predvsem na področjih raziskavanja starejše zgodovine, kar je seveda res. Včasih so poudarjali, kako so bili prav medievisti v času druge svetovne vojne uporabni ali celo zelo uporabni pri interpretaciji različnih tekstov, ki so bili takrat aktualni za vojsko, politiko itd. Vse to je lahko res, toda načelno so metode v bistvu iste. Tudi pri novejši zgodovini nastanejo včasih zelo velike težave pri interpretaciji virov. O tem se je danes že nekaj govorilo. Kdor bi trdil, da se mora novejša zgodovina zadovoljiti s hitrejšim interpretiranjem virov, bi trdil pravzaprav, da naj bo novejša zgodovina bolj površna kakor starejša. Pri tem seveda nočem zanikati dejstva, da pri vsaki obsežnejši temi noben raziskovalec ne more sam kontrolirati vsega po virih, ampak mora delati samo v določenih, človeško možnih mejah, in se mora pač za druga vprašanja zanesti na druge raziskovalce. Na drugi strani je seveda res, da je pri novejši, zlasti pa pri sodobni zgodovini velika težava zlasti v ogromnem številu virov in problemov, ki ga starejše dobe v glavnem ne poznajo. Seveda je tudi tu res, da pri vsej tej ogromnosti manjkajo včasih viri prav za nekatera vprašanja, ki bi nas prav posebej zanimala. Te težave, posebno pa ogromno število virov, so okoliščina, ki na določen način vpliva na raziskovanje novejše, prav posebej pa sodobne zgodovine. Zato se mi zdi, da je ravno za probleme novejše, posebej pa sodobne zgodovine pri historiku prav posebej važno vprašanje smisla za sintezo. V starejši zgodovini morajo na nekatera sicer važna vprašanja odgovori izostati iz preprostega razloga, ker ni virov, ki bi jih omogočali. Tu je delo na virih, hevristični moment, kakor moremo to imenovati, mnogo bolj v ospredju. Pri novejši zgodovini pa obstoji bogastvo virov, obstoji pa tudi problem, znajti se, orientirati se v tem bogastvu virov. Historik na eni strani ne more ničesar brez virov, na drugi strani ima pa vedno že v začetku nek teoretični koncept o svojem delu. Pri marsikom je ta teoretični koncept popolnoma nezaveden. Tega se niti ne zaveda, toda samo dej-

stvo, da morete pri virih za sodobno zgodovino priti vsak dan do novih dognanj, do katerih še nihče ni prišel, da se pa stalno sprašujete, ali je to važno, ali je to vredno, da se sploh objavi, da se o tem govori. Samo vprašanje, kaj je važno in vredno, dokazuje, da imate zavedno ali nezavedno nek koncept o zgodovini. Ta koncept se more med delom modificirati, obstoji pa ta koncept vedno. Ne bom se dalje mudil pri vprašanju teorije in konceptov zgodovine; za nalogo tega referata je dovolj, da se zadovoljim s konstatacijo tega preprostega dejstva. Res je, da imamo ljudi, ki takega koncepta tako rekoč nimajo. V francoski historiografiji jih označujejo kot antikvarije. To so ljudje, ki tudi ugotove in objavijo marsikaj; to so zanimivosti, kuriozitete, drobiž, tudi kako zrno se v tem najde, toda vidi se, da nimajo ne take ne drugačne koncepcije o zgodovini. Taki ljudje obstoje, toda iz razpravljanja o problemih historičnih teorij, historičnih konceptov jih moramo eliminirati, ker nimajo nikakšnega koncepta o zgodovini. Predvsem z nekim konceptom o važnosti virov, to je z nekim teoretičnim konceptom se more historik orientirati v virih in vire na nek način obvladati, se znajti v ogromnih masah materiala. Večkrat mi prihaja na misel v drugačnem smislu izrečen izrek nekega francoskega generala, ki je v odnosu na birokratsko poslovanje nekoč rekel: »Ou je tuerai la paperasse ou elle me tuera.« (»Ali bom jaz uničil papir ali bo papir uničil mene.«) V bistvu je historik pred problemom, da s pomočjo obvladanja virov, svojega koncepta vire obvlada, ali pa viri obvladajo njega in tako ne pride do nikake sintetične slike, pri čemer sem seveda daleč od misli, da bi historik moral svoje mnenje vsiljevati virom in se ne ravnati po njih Mislim, da ni odveč, če na to opozarjam, ker v nekem smislu, če govorim odkrito, antikvarstvo tudi v sodobni zgodovini obstoji in to niti ne antikvarstvo v slabem pomenu besede. Ima celo svojo upravičenost. Nočem govoriti slepo s stališča človeka, ki mu je samo znanost vse. Obstoje lokalne, osebne in druge navezanosti pri ljudeh, ki niso zgodovinarji. Vzemite samo zgodovino NOB in zgodovino delavskega gibanja, vzemite ljudi, ki niso zgodovinarji, ki niso nikdar študirali zgodovine, ki pa vendarle vise na določenih dogajanjih, dogodkih, ki so zanje dragoceni. Pri tem najde zgodovinar dostikrat kakšno zrno, ki ga more porabiti za svoje delo. Take navezanosti so, čisto človeško rečeno, pozitivne, treba jih je gojiti. Kot zgodovinarji pa se seveda ne moremo zadovoljiti s tem, iti moramo naprej. Ko govorim o sintetični koncepciji, bi vas prosil, da me ne razumete napačno. Sinteza ne pomeni zanemarjati monografije, zanemarjati podrobna raziskovanja. Kdor bi to trdil, bi hotel graditi hišo pri strehi. Toda ko se lotimo monografije, moramo vedeti, zakaj je to delo važno in moramo že imeti ob tem nek koncept in moramo imeti razloge, da se prav te in ne neke druge monografije lotimo. Treba je imeti ob monografiji, ki se mora nujno omejevati, v glavi koncept celote, sicer smo v nevarnosti, da se bomo zgubili v detajlih. Delo mora biti omejeno, toda v zamisli dela, v prepričanju o njegovi pomembnosti, je potrebna širina. V tem referatu bi želel opozoriti prav na to vprašanje ob vprašanjih programa ali načrta dela na sodobni zgodovini. Želel bi se omejiti na to, da bi opozoril, da se izogibamo določenim ožinam, ki same na sebi predstavljajo določene zmote. Želel bi govoriti o treh takih ožinah, ki morejo vnesti zmote, ki ne zadovoljujejo, kadar imamo pred seboj poskuse sinteze.

Najprej je tu problem vsebinske ožine in širine. Samo na dvoje dejstev bi opozoril.

1. Politične zgodovine ni mogoče študirati izolirano od gospodarske in socialne zgodovine, pa tudi ne od določenih področij kulturne zgodovine itd. Poudaril bi

predvsem problem gospodarske in socialne zgodovine. Ne bi govoril subjektivno. Vzemimo nekoliko poenostavljeno, če hočemo odgovoriti na vprašanje, kaj je danes vsebina dela zgodovinarjev, v roke npr. publikacije zadnjih kongresov historičnih ved, referate in obravnave na teh kongresih. Če bi vzeli približno merilo, bi rekli, da tretjina vsebine obravnava gospodarsko in socialno zgodovino. In to povsod, na vzhodu in na zahodu. Hotel sem to povedati samo kot ilustracijo, da si je dejansko med ljudmi, ki danes nosijo etiketo zgodovinarja, delo na problemih gospodarske in socialne zgodovine povsod na svetu pridobilo svojo domovinsko pravico in predstavlja zelo važen sestavni del zgodovinskih ved. Tu ne govorim o optičnem dejstvu, če hočete, ki ga danes na svetu skoraj noben historik več ne zanika, da je to važen predmet dela historikov. Kar se tiče naše historiografije, slovenske historiografije in historiografije drugih jugoslovanskih narodov, je treba reči, da se je to delo uveljavilo neenakomerno, ali vendar, problemi gospodarske in socialne zgodovine so mnogo obdelavani, o njih se mnogo piše, precej so v ospredju pri raziskovanju srednjega veka in raziskovanju novejše zgodovine, čeprav situacija v vseh delih Jugoslavije, pri vseh narodih in za vse epohe ni enaka. Kar se pa tiče sodobne zgodovine, XX. stoletja, sintetičnih del, ki jih imamo, je moj vtis, ki ga boste morda popravili v debati, v tem, da nas preseneča, kako malo v teh delih pišejo o gospodarski in socialni zgodovini. Treba je poudariti še eno dejstvo, ki to otežuje. Zgodovina XX. stoletja, sodobna zgodovina, je bolj kakor zgodovina kakšnega drugega razdobja v položaju, da mora računati s tem, da se s področjem, s katerim se bavi, naj bo to politična zgodovina ali gospodarska ali socialna zgodovina ali zgodovina meddržavnih odnosov itd., bavijo še strokovnjaki drugih strok, ki niso zgodovinarji, ki so pa v interesu svoje stroke prisiljeni, da se ukvarjajo vsaj z najbližjo preteklostjo, če že ne proučujejo zgodovine svojega področja v prejšnjih razdobjih. Mislim na ekonomiste, ki se ukvarjajo precej z gospodarsko zgodovino, na pravnike, ki se ukvarjajo s pravno zgodovino, na druge raziskovalce teoretičnih ved, ki se pa ukvarjajo vsaj z najnovejšim razdobjem zgodovine panoge civilizacije, ki jo proučujejo, če že prepuščajo raziskovanja starejših period zgodovinarjem. Pri nas je pa treba ugotoviti, da je ekonomska zgodovina od strani ekonomistov skoraj popolnoma zanemarjena v Jugoslaviji, popolnoma zanemarjena pa v Sloveniji. Če gledate programe naše ekonomske fakultete, vidite, da v njih ekonomska zgodovina ne figurira niti kot obvezen niti kot neobvezen predmet. Če gledate našo Ekonomsko revijo, vidite, da v njej historičnih člankov ni. Izjemoma je izšla zdaj v njej ocena dela rojenega Slovenca, ki je objavil svoje delo o ekonomski zgodovini Slovencev v zadnjih sto letih v ZDA v angleščini, in ocenjevalec ugotovi, da je za ekonomista včasih zelo važno, da pozna kako ekonomsko dejstvo dobe pred letom 1945. Ta specifičnost naše ekonomske fakultete otežuje delo historiku, ker je prišlo do tega, da se moramo z ekonomsko zgodovino baviti sami, ker ekonomisti ne bodo storili ničesar. Pri tem namreč mislim na konkretno raziskovanje, ne na shematiziranje, kakor se je to dogajalo, ker s tem sami ne bomo prišli nikamor naprej. V tem krogu mi ni treba poudarjati, kako važna je ekonomska in socialna zgodovina posebej za razumevanje zgodovine delavskega gibanja. Tu gre na eni strani, kakor je debata deloma že nakazala, za probleme, ki so bolj deskriptivnega značaja (število podjetij, zaposlenih delavcev, socialna struktura prebivalcev po poklicu, menjavanje te strukture itd.), deloma pa za probleme, ki so bolj teoretičnega značaja, kakor so problemi gibanja cen in mezd itd. Jasno je, da je bila politična orientacija delavstva odvisna tudi od

tega, ali je bil standard višji ali nižji, da je bila s tem v zvezi dostopnost za radikalne rešitve ali za oportunizem reformistične politike. Treba je samo delati na tem. V tem je danes velika hiba za vsak poskus sintetičnega razumevanja sodobne zgodovine, zgodovine XX. stoletja pri nas.

2. Zgodovine delavskega gibanja ne smemo izolirati od druge politične zgodovine. Jasno je, da gre za politične akcije in protiakcije in da je vse razumljivo samo v okviru celote. V tem oziru mislim, da ni potrebno, da to dokazujem dalje.

Drugi problem, ki bi ga tu skušal nakazati, je problem ožine in širine — če se hočem tako izraziti — v geografskem smislu besede. Zdi se mi, da je za delo zgodovinarja koristna in nazorna primerjava s človekom, ki živi v kakem mestu in odide iz tega mesta na visoko goro. Dokler živi v mestu, vidi hiše, parke, vrtove, vidi podrobnosti, mnogo posameznosti. Ko pride na visoko goro, mu je to v majhni meri dostopno, razen če uporabi daljnoglede, ki mu z veliko muko omogočajo, da se vendar dokoplje do spoznavanja nadrobnosti. Toda v mestu nikdar ne vidi situacije vsega mesta v odnosu na njegovo okolico, ne vidi vseh prometnih vezi, ki vodijo iz mesta, ne vidi celotne situacije; to pa more videti, ko se povzpne na visoko goro. To v nekem smislu velja za geografsko in tudi za časovno komparativno metodo. Dokler se gibljete v zgodovini določenega področja, morete ugotoviti marsikatere posameznosti. More se vam pa zgoditi, da si nekih širših vprašanj ne postavite, ali da se vsaj njihovega pomena ne zavedate. Prav poseben problem je tu za zgodovinarja, ki se ukvarja s slovensko zgodovino in posebej slovensko sodobno zgodovino! Prej smo živeli v Avstro-Ogrski in marsičesa iz slovenske zgodovine ni mogoče razumeti brez poznavanja zgodovine Avstro-Ogrske in drugih narodov v tedanji dobi. Že tedaj pa je bilo toliko povezanosti z drugimi jugoslovanskimi narodi, da je celo za dobo pred letom 1918 v marsikaterem oziru potrebno poznavanje tudi problemov drugih jugoslovanskih narodov. Še bolj je to potrebno za dobo po letu 1918, ko je prišlo do združitve v eni državi in je vse akcije in protiakcije mogoče razumeti samo, če imamo pregled čez celoto. Pri tem je prišel del Slovencev pod Italijo in zato je treba poznati tudi razvoj tam, ne le pri Slovencih, ampak v Italiji nasploh. Del Slovencev je prišel pod Avstrijo; razvoj Avstrije je interesanten zaradi njih, interesanten pa tudi zato, ker gre za drugačen razvoj države, kjer je bilo prej mnogo skupnega z nami, medtem ko so poti po 1918 različna in to ne samo pod vidikom državne pripadnosti. Jasno je, da je treba študirati tudi ta razvoj in da primerjava z razvojem v sosednih državah privede do marsikakih problemov in težnje po njihovem reševanju. Ni potrebno pred tem forumom posebej poudarjati, da je treba poznati tudi svetovni razvoj, da ne more razumeti razvoja našega delavskega gibanja, kdor ne pozna vsaj osnovnih potez problematike tega gibanja v mednarodnem okviru. Zdi se mi, da so te okoliščine pri nas primeroma zelo zanemarjene. Komparativna metoda pomaga na eni strani do spoznanja tistega, kar je skupno, na drugi strani do spoznanja tistega, kar je specifično. In s tem pomaga do novih spoznanj sploh.

Dotaknil bi se še tretjega vprašanja, ožine in širine v časovnem smislu besede. Zgodovino je nemogoče spoznati, če se omejujemo na študij zgodovine nekaj let. Tudi to drži primerjava s potnikom na gori. To moram poudarjati predvsem zaradi tega, ker je v celotni naši družbi neverjetno veliko antihistorizma, neverjetno mnogo prepričanja, da je vse, kar je morda že od včeraj ali pa vsaj starejše kot 20 let ali 30 let, popolnoma nevažno, nepotrebno, brez vsakega po-

mena za sedanjost in za bodočnost. Tega antihistorizma je v naši družbi ogromno. Ta antihistorizem nas ovira pri poglobljenem razumevanju družbenih problemov sploh, ki jih poglobljeno ni mogoče razumeti brez historične perspektive. Ovira nas pri določenem programu, izraža se v določenih programih študija na raznih fakultetah, v izločevanju zgodovine iz njih in na druge načine. Dejansko nam to škoduje pri našem razumevanju družbenih vprašanj sploh. Danes je že nekako prodrlo naziranje, da je zgodovina NOB nerazumljiva brez zgodovine stare Jugoslavije; toda tudi zgodovina stare Jugoslavije je nerazumljiva brez poznavanja prejšnjega razvoja. Leto 1918 je združilo neverjetno različne tradicije, ki so se podedovale in živele naprej, brez njih nove problematike ni mogoče razumeti. mnoga dejstva imajo pa še globlje korenine in zanje je potrebno poznati zgodovino stoletij. Mislim, da vam tega ni potrebno podrobno dokazovati. Program etničnega slovenskega ozemlja je nacionalni program v času II. svetovne vojne. Toda to etnično ozemlje je produkt srednjeveške kolonizacije in etnične meje se od srednjega veka v glavnem niso spreminjale. Naše vasi, naša mesta so v glavnem produkt srednjega veka. Problem Trsta, ki je tako usodno vplival v slovenski zgodovini, ima svoje baze v XVIII. stoletju in ga brez upoštevanja tedanjih političnih pripadnosti in ekonomskih sil ni mogoče razumeti. Marsikaj pri nas je dediščina starih družbenih formacij, konfesionalnih razlik itd., ki imajo za seboj korenine stoletja nazaj v zgodovini. S tega stališča je nesmiselna antiteza sodobne zgodovine starejši zgodovini, nesmiselno je postavljati to antitezo, ker se dejansko sodobna zgodovina brez starejše zgodovine enostavno razumeti ne more. Na oddelku za zgodovino na filozofski fakulteti ne priznamo možnosti študija zgodovine, ki bi se omejeval samo na nacionalno ali samo na občo zgodovino, ki bi se omejeval samo na novejšo ali samo na starejšo zgodovino. Stojimo na stališču, da je treba imeti pregledno znanje celote.

Ko sem poskušal začrtati teh nekaj problemov, ki so po mojem mnenju važni, nisem hotel zagovarjati, da se zdaj spuščamo v najširšo problematiko, nisem hotel svetovati, da gremo po poti brezbrežnosti. Razvidno je, da je treba delati monografično in da se je treba pri tem omejevati. Ne zagovarjam kompilacij, četudi so kompilacije včasih koristne, namreč dobre kompilacije, ki ne povedo ničesar novega, ampak slone samo na poznavanju, na strnitvi že znanih dejstev, ki pa nas seveda ne privedejo do novih spoznanj. Ne zagovarjam tudi prenagljenih sintez. Mislim pa, da moramo prav ob tem, ko delamo predvsem monografično, izhajati iz širšega postavljanja vprašanj. Gre mi za to, kako naj do tega pridemo. Mislim, da gre tu spričo dejstva, da moramo biti realni, da je naša dolžnost zlasti v tem krogu, da se ukvarjamo predvsem s slovensko zgodovino in predvsem s slovensko sodobno zgodovino, ker tega v glavnem ne bo delal nihče drugi, za iskanje praktičnih poti, kako bi se vendar temu cilju približali. Ena možnost je sodelovanje. Mislim, da so izkušnje med jugoslovanskimi historiki, ki se ukvarjajo z istimi problemi, pa tudi z drugimi historiki, pokazale, da so obravnave, če so temeljito pripravljene, zelo potrebne in koristne. Popravljam nekoliko svoja prejšnja izvajanja, ker vem, da med historiki druge svetovne vojne kot ožje stroke Jugoslovani že uživajo določen sloves. To je nekaj. Druga bolj preprosta pot je proučevanje literature, ki jo napišejo drugi. Obravnava o sorodni literaturi pri drugih jugoslovanskih narodih, o literaturi drugod, literaturi, ki je, kolikor sem se mogel prepričati, neverjetno bogata, bi nam mogla nuditi mnogo problemov in nas navesti k razpravljanju o številnih vprašanjih. V tem smislu se ne bi smeli izolirati pri posameznih problemih, pri drobcih,

morali bi gledati na to, da gledamo na vsa vprašanja, kolikor smo zgodovinarji, s širšega vidika, z vidika problematike pri nas in drugod, širšega v vsebinskem, geografskem in časovnem oziru. Zdi se mi, da bi bila na tej poti, v stremljenju te vrste ena od možnosti, da premagamo določene težave, ki sem jih v uvodu ugotovil, ugotovil samo z namenom, da bi po svojih močeh outsiderja pripomogel k temu, da bi te težave premagali in šli pogumno naprej po poti napredka.

K obravnavanju tega predavanja se je priglasilo šest udeležencev konference.

Dr. Jože Šorn je dodal, da je vsaka nacionalna zgodovina v določeni meri tudi internacionalna zgodovina. Ob tem je pokazal na problem zahodnoevropskega kapitala pri nas, na kartele, na socialno demokracijo, na vpliv oktobrske revolucije, na svetovno gospodarsko krizo, na narodnoosvobodilni boj itd. in dodal, da je študij problemov, ki imajo čisto nacionalni značaj in segajo le do državnih meja, precej lažji. Viri za ta druga vprašanja so doma, za prva pa ne; za preučevanje le-teh smo navezani na tiskane vire in na literaturo, ki je interpretirala vire iz svojega zornega kota. Vzrok za to, da imamo pri nas razprav, ki obdelujejo dogajanja v 20. stoletju, manj kot pa razprav, ki se lotevajo zgodovine 19. stoletja, je morda v tem, da želimo študirati ta dogajanja genetično. S tem seveda ne želimo zanikati »samostojnosti« določenih problemov 20. stoletja, na primer vpliva balkanskih vojn na slovensko politiko, razvoj slovenskega gospodarstva po zedinjenju leta 1918, vpliva sankcij proti Italiji na naše gospodarstvo in podobno.

Bogo Grafenauer je pojasnil, da je za gospodarsko zgodovino mnogo manj zanimanja in da praktično prav za prav nimamo analiz s tega področja historiografskega dela. Dejstvo je, da je politična zgodovina obdelana neprimerno bolje kot pa gospodarska zgodovina. Vzrokov za to ne smemo iskati v ovirah objektivnega značaja, na primer v pomanjkanju arhivskega gradiva in tiskanih virov, v pomanjkanju statistik, literature in podobno, ampak je tu odločilen subjektivni dejavnik: raziskovalci se redkeje odločajo za preučevanje gospodarske zgodovine; raje se odločijo za bolj dinamično politično zgodovino.

Franček Saje je pojasnil, da ima inštitut za zgodovino delavskega gibanja preučevanje gospodarske zgodovine v svojem programu že v smislu določil statuta in da je prav zato že pred leti navezal stike s skupino univ. profesorja Danila Vojske z ekonomske fakultete. Ko je profesor Vojska zbolel, se je zveza pretrgala. Nato je inštitut sprejel med svoje delavce dr. Jožeta Šorna. Zgodovine delavskega gibanja — je dodal Saje — ne moremo uspešno preučevati, če ne poznamo gospodarske zgodovine. Strinjal se je s profesorjem Zwitterjem, da sinteza in široki koncept historiografskega dela ne pomenita opuščanja monografij in drobnih raziskav. Nikakor ne smemo na ljubo makrozgodovine zanemarjati mikrozgodovine, ker je ta v določenem smislu prav tako pomembna sestavina.

Tudi **France Klopčič** se je strinjal z ugotovitvijo, da nimamo nobenega kapitalnega prereza slovenske družbe v tem ali drugem času. Zgodovinarju, tudi tistemu, ki se specializira na dobo nekaj let, je prav tako potrebna teoretična podlaga, poznati mora vsaj osnovne postavke filozofije zgodovine in osnovne zakone razvoja človeške družbe. Pri tem je potrebna še dialektična logika. Morda je pri nas premalo zanimanja za teorijo, za globlje teoretično raziskovanje vozliščnih problemov našega zgodovinopisja in našega naroda.

Janko Liška je poudaril, da je inštitut za zgodovino delavskega gibanja imel že dva delovna programa, da pa se nobeden ni uveljavil; vsi so padli v pozabo. Poleg raziskovalnega dela v ožjem pomenu besede bi mogel inštitut organizirati fotokopirno delo vseh dokumentov, ki so zunaj naše domovine, so pa pomembni za naše zgodovinopisje. Dalje bi mogel inštitut organizirati sestavljanje raznih bibliografij, potrebnih za zgodovino delavskega gibanja. Potrebno je, da IZDG naveže tesnejše stike z zavodi ali posamezniki, ki obdelujejo podobno problematiko kot inštitut.

Dr. France Škerl je omenil, da so tako imenovane tehnične okoliščine sicer res pomembne za razvoj historiografije, da pa gre pri vsem vendarle za to, da čestokrat manjka raziskovalcem historičnih problemov pravega ognja za delo. To je subjektivni dejavnik, ki je poglavitnega pomena za uspešnejše delo, za hitrejši napredek historiografije. Kar se tiče odnosa med sintezami in monografijami, je dodal dr. Škerl, moramo med njimi najti neko sorazmerje, zakaj monografije so še kako potrebne, saj so osnova za sintezo.

Na vsa ta obravnavanja je odgovoril univ. prof. **dr. Zwitter.** Poudaril je, da zgodovina ni edina družbena veda; so še druge vede, ki v svojem jedru nimajo zgodovinskega značaja, na primer pravne in ekonomske vede. Zgodovino naj preučujejo vse, rezultate pa naj objavijo. Čim bolj se približujemo naši dobi, tem večji je pri tem delež ekonomistov in pravnikov. Pri vseh občih zgodovinah ki imajo posebna poglavja o gospodarski zgodovini, je nekako normalno, da taka poglavja za 19. in 20. stoletje napišejo ekonomisti. Kakšno je stanje pri nas? Pravna fakulteta je zelo malo prispevala k pravni zgodovini in prispeva zmeraj manj. Izjema je en sam strokovnjak, ki pa se ukvarja s pravno zgodovino starega Orienta. Glede ekonomskih fakultet v Jugoslaviji je treba ugotoviti, da je nekaj ekonomistov, ki so obdelovali in še obdelujejo ekonomsko zgodovino. V Sloveniji so težave glede ekonomske zgodovine zato, ker nimamo ekonomistov z nemirom znanstvenika-raziskovalca, z nemirom, ki navaja človeka na splošno osvetlitev, tudi na historično osvetlitev problemov, ki so njegovo življenjsko delo. Profesor Vojska je res pritegnil nekaj historikov, toda ti so se po določenem času razšli.

Resnica je, da pri nas smisel za teoretične probleme zelo pada. Kar je bilo povedano o ahistorizmu, je samo del te problematike. Kdor se teoretično poglablja, ve, da pri družbenih problemih ne gre brez zgodovine. Kdor pa se teoretično ne poglablja, tistemu ni pomembna niti zgodovina niti vse kar je teoretično. Proti takemu prakticizmu pa se je treba boriti.

Organizacija znanstvenega dela je zelo pomembna naloga. Jugoslavija zaostaja za drugim svetom, Slovenija pa zaostaja za drugimi predeli Jugoslavije. Dejstvo je, da smo šli v Jugoslaviji včasih preveč v širino glede ustanavljanja raznih inštitutov in sprejemanja številnih ljudi vanje. Toda kljub temu so rezultati tega dela vidni in to delo je večje, če upoštevamo vsa sorazmerja, kot pa v Sloveniji. Dejstvo je, da zaostajamo. Vzrok za to ni v kulturnosti, v razumevanju oziroma nerazumevanju družbe glede potrebnosti zgodovine. Gre za čuden pojav krize vsakega smisla za poglobljeno teoretično mišljenje. Organizacija znanstvenega dela je potrebna, toda konec koncev je vse odvisno od ljudi. Če so tu ljudje, je mogoče doseči uspehe, če jih pa ni, ostane vse pri papirnatih načrtih.

Zatem je **docent dr. Marijan Britovšek** prebral svoj referat z naslovom

NEKAJ MISLI OB IZIDU GRADIVA ZA SPLOŠNO BIBLIOGRAFSKO DOKUMENTACIJO ZA PREUČEVANJE MEDNARODNEGA DELAVSKEGA GIBANJA

Avtor je kot sourednik dela, ki ima naslov Gradja za opštu bibliografsku dokumentaciju za izučavanje međjunarodnog radničkog pokreta, I—V, Beograd 1966 (izdal Institut za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu), najprej nanizal splošno problematiko, ki je bila v zvezi z delom štiričlanske redakcije. Ker je ta problematika opisana v predgovoru, ki ga je tudi sam napisal (I. zvezek), se tu omejujemo na to, kar je sourednik dr. Marijan Britovšek samostojno prispeval h gradivu za imenovano delo.

Potem ko je celotni uredniški odbor najprej pregledal domače knjižnice, je dr. Britovšek v letih 1965 in 1966 sam nadaljeval z zbiranjem gradiva v nekaterih večjih bibliotekah v tujini. Na Dunaju je pregledal bibliografske oddelke nacionalne in vseučiliške biblioteke, biblioteko socialnodemokratskega časopisa Die Arbeiter Zeitung, bibliotečni fond komunistične partije Avstrije, zlasti pozorno pa je preučil lepo urejene bibliotečne fonde delavske komore (Arbeiterkammer) na Dunaju; v Nemški demokratični republiki si je ogledal te-le pomembnejše biblioteke v Leipzigu: univerzitetno biblioteko, biblioteko inštituta Franz Mehring, biblioteko zgodovinskega oddelka univerze Karl Marx in biblioteko Deutsche Bücherei, ki je ena izmed največjih bibliotek v Nemčiji. V Berlinu je pregledal predvsem bibliotečne fonde inštituta marksizma in leninizma, ki ima vzorno urejen specializiran bibliotečni katalog za zgodovino nemškega in mednarodnega delavskega gibanja. V Zvezni republiki Nemčiji je v Bonnu pregledal katalog predsedstva nemške socialnodemokratske stranke. S tem dodatnim delom je poskušal spopolniti bibliografske vrzeli s področja delavskega gibanja za države, ki jih v objavljenem gradivu uredniškemu odboru ni uspelo zadovoljivo obdelati. Tega na novo zbranega gradiva je za obsežen sveženj, ki čaka na objavo kot dodatek k že objavljenemu gradivu. Delo, ki ga je začel uredniški odbor, bo s tem nedvomno pridobilo na vrednosti. Z nadaljnjim sistematičnejšim delom bi bile postopoma lahko ustvarjene dobre osnove, da bi prešli na temelju zbranega gradiva k izdelavi zahtevnejše znanstvene bibliografije bibliografij mednarodnega delavskega gibanja. Potrebo po izdaji takšne bibliografije kažejo danes vsi inštituti za zgodovino delavskega gibanja. Posvetovanje o zgodovini delavskega gibanja v Linzu je to nalogo postavilo celo na dnevni red svojega zasedanja. Odveč bi bilo govoriti, kakšna bi morala biti koncepcija takšne bibliografije, dokler še ni zaključeno težaško delo pri zbiranju gradiva.

Kljub številnim občim in specializiranim bibliografijam, katalogom, enciklopedijam, leksikonom itd. je težko sestaviti pregledno in sistematično bibliografsko dokumentacijo, ki bi se nanašala na mednarodno delavsko gibanje. Bibliografski podatki, ki se tičejo delavskega gibanja, so v splošnih bibliografijah bibliografij (Schneider, Besterman, Bohatta)[1] klasificirani v okviru klasifikacijskih skupin raznih vej družbenih znanosti. Da bi odpravil te pomanjkljivosti, je uredniški odbor poskušal zbrano gradivo klasificirati kar najbolj pregledno. Zato tudi ni prevzel standardne klasifikacijske sheme, ki jo navadno uporabljajo v bibliogra-

[1] Schneider G., Handbuch der Bibliographie. Leipzig 1924. — Besterman T., A world bibliography of bibliographys and of bibliographical catalogues, calendars, abstracts digests, indexes and the like. Vol. I—4. — Bohatta H., Internationale Bibliographie der Bibliographien. Frankfurt am Main 1950.

fijah in bibliografskih priročnikih. Posebno pozornost je posvetil klasifikacijskim skupinam, ki so pomembne za preučevajne družbenih ved s posebnim ozirom na mednarodno delavsko, socialistično in komunistično gibanje.

Velik vzpon je ta disciplina dosegla v poslednjih tridesetih letih. Zelo so se pomnožile tekoče bibliografije v narodnem in mednarodnem obsegu, retrospektivne bibliografije in repertoriji tiskanih virov, ki spadajo morda kljub svoji bibliografski obliki bolj k virom. Prav tako so se zelo spopolnile tudi metode in kriteriji izdelave teh bibliografij. Nekdanji pionirji v področju bibliografij delavskega gibanja so v prejšnjem stoletju dosegli znatne uspehe in napisali nekaj zelo dragocenih bibliografskih priročnikov (Stammhammer, Bernstein, Drahn itd.).[2]

Velike uspehe na tem področju je dosegla zlasti Sovjetska zveza po oktobrski revoluciji.[3] Institut Marxa in Engelsa je pričel pod vodstovm Rjazanova z objavljanjem historično-kritičnih izdaj Marxovih in Engelsovih del. Hkrati so pričeli izdajati razne vrste bibliografij klasikov.

Spričo raznih tipov bibliografij, ki navajajo dela klasikov, bi težko podali sodbo o najboljši Marxovi in Engelsovi bibliografiji oziroma bibliografiji njunih del. Nekateri bibliografi so mišljenja, da celotne znanstvene bibliografije teh dveh mislecev še nimamo. Kot prvi poskus sistematične Marxove bibliografije na zahodu lahko označimo delo Sh. Huberta Initiation bibliographique à l'oeuvre de Marx et d'Engels, Pariz 1949. Delo je dodatek h knjigi Ch. Desrochesa, Signification du marxisme. Hubert je prvi prelomil z ustaljenimi bibliografskimi pogledi in pravili; uporabil je svojstvene oblike in obogatil svojo bibliografijo s številnimi podatki o genezi posameznih spisov. Delo je danes v mnogočem zastarelo. Zelo koristen pripomoček so tudi dela sovjetskih bibliografov Levina in Fomina.[4]

Tudi glede izdaj repertorijev za I., II. in III. internacionalo je bil v zadnjih letih zabeležen znaten napredek. Opozoriti je treba na izdaje, ki jih v našem gradivu uredniški odbor delno ni upošteval, ker mi niso bile dostopne.

V tej zvezi je treba opozoriti na spodbudno delo Mednarodne komisije za zgodovino socialnih gibanj in socialnih struktur (Commission internationale d'histoire des mouvements sociaux et des structures sociales), ki je izdala repertorije tiskanih virov za I. internacionalo. Najpomembnejši repertoriji, ki obsegajo bibliografijo tiska, uradnih dokumentov generalnega sveta, kongresov, konferenc, sekcij ter federacij, so: Répertoire international des sources pour l'étude des mouvements sociaux des XIXe et XXe siècles. Volume I: La première Internationale. Périodiques 1864—1877. Paris 1958; Volume II: La Première Internationale. Imprimés 1864—1876. Actes officiels du Conseil Général et des Congrès et Conférences de

---

[2] Stammhammer J., Bibliographie des Sozialismus und Kommunismus. Jena 1893—1909, Bd. 1—3. — Bernstein E., Bibliographie des Sozialismus und der Sozialwissenschaften. Dokumente des Sozialismus. Bd. 1—5, Berlin 1902—1905. — Drahn E., Die Bibliographie der sozialen Frage und des Sozialismus, Berlin 1923; isti, Führer durch das Schrifttum des Sozialismus. Berlin 1919 — itd.

[3] V Sovjetski zvezi je »knjižnaja palata« (ust. 1917) postala bibliografski center ZSSR. V poslednjem času na tem področju zelo veliko delajo, tako da je bibliografska dokumentacija v Sovjetski zvezi danes na zelo visoki stopnji.

[4] Levin L., Bibliografičeskie ukazateli proizvedenij klasikov marksizma-leninizma. — Bibliotekar 1954; Bibliografija proizvodeni K. Marksa i F. Engelsa. Moskva 1948 (pp. 236); Proizvedenija Marksa i Engelsa v dorevoljucionnoj Rossii. Mosk. gos. biblioteč. in-t 1938) str. 9—33. Fomin A, Putevoditelj po bibliografii Marksa, Engelsa i Lenina. Sistematičeskii, annotirovannii ukazatelj russkih knig i žurnaljnih robot ... v 1907—1934 gg. Akademija nauka SSSR; Institut knjigi, dokumenta, pisma: Leningrad 1934. pp. 123. /37/.

l'Association Internationale des Travailleurs; Volume III: Imprimés 1864—1876. Actes officiels des Fédérations et Sections Nationales de l'Association Internationale des Travailleurs. Paris 1963. Z izdajo teh dokumentov je komisija opravila pomembno delo, saj je zgodovinarje opozorila na vrsto virov, ki so razmetani po raznih knjižnicah in težko dostopni. Protokole kongresov I. internacionale, ki so izšli z vednostjo generalnega sveta, so ponatisnili v redakciji J. Freymonda, Lá Première Internationale. Recueil de documents publié sous la diréction. Textes établis par Henri Burgelin, Knut Langfeldt et Miklós Molnár. I—II. Genève 1962. Nekateri kritiki so avtorjem očitali, da so imeli pri izboru preveč ideološke kriterije in da niso vključili v izbor protokolov proudhonistov in anarhistov. Za proučevanje I. internacionale je to gradivo zelo velike vrednosti, ker predstavljajo protokoli že pravo redkost.

Za obdobje I. internacionale pripravlja Andrèas Bert, eden zelo plodnih bibliografov delavskega gibanja, delo v dveh knjigah z naslovom Marx mit besonderer Berücksichtigung der Aktivität der I. S. A. (=Association) Engels, Bibliographie der Schriften (von 1863—1876). V svoje delo namerava vključiti še neobjavljeno gradivo iz amsterdamskega inštituta za socialno zgodovino.

Med zelo dragocene publikacije lahko uvrstimo repertorij dokumentov II. internacionale, ki ga je lani izdal profesor za socialno zgodovino na sorbonski univerzi George Haupt. Njegov repertorij navaja dokumente, ki so izšli z vednostjo kongresov II. internacionale oziroma so bili naslovljeni na ta naslov, in dokumente, ki jih je izdal mednarodni socialistični biro. V uvodu knjige pisec pojasnjuje bibliografsko metodo, ki jo je pri delu uporabljal. Posamezne skupine virov za proučevanje II. internacionale je ovrednotil z obsežnimi anotacijami. Haupt se sedaj ukvarja s ponatisom protokolov, okrožnic in manifestov, ki jih je izdal Mednarodni socialistični biro v letih 1900 do 1914.

Za obdobje I. in II. internacionale je izšel v redakciji E. Dolléans in M. Crozier zelo koristen priročnik, ki zajema socialistično literaturo za vrsto držav.[5]

Za obdobje III. internacionale je na voljo več bibliografij in to selektivne bibliografije Sworakowskega, Procaccija in Günta (Herting Günt, Bibliographie zur Geschichte der Kommunistischen Internationale 1919—1943, Berlin 1960; Procacci Giuliano, Bibliografia dell'Internazionale Comunista. Annali dell'Istituto Giangiacomo Feltrinelli I, Milano 1958). Razen teh bibliografij, ki so navedene v gradivu je treba opozoriti na zelo bogat bibliotečni katalog o III. internacionali, ki ga hrani Inštitut marksizma in leninizma v Berlinu.

Za preučevanje III. internacionale so arhivi v glavnem nedostopni. V objavljenem gradivu je uredniški odbor upošteval tudi bibliografske indekse, kataloge in bibliografije, ki so izšle v Sovjetski zvezi še pred Stalinovim obdobjem. Vključil je tudi tiskane bibliotečne kataloge raznih inštitutov in univerz, ki hranijo socialistično literaturo. Arhiv Trockega na primer je skoraj kompleten in ga hrani harwadska univerza (Houghton Library of Harward University). Raz-

[5] Mouvements Ouvriers et Socialistes. (Chronologie et bibliographies.) Colléction dirigée par E. Dolléans et M. Crozier. Paris, Les éditons ouvriers, 1950. /Vol. 1/: Angleterre, France, Allemagne, Etats-Unies par Edouard Dolléans et Michel Crozier, 1950; str. XVI + 381; /Vol. 2/: L'Italie (Des origines à 1922 per Alfonso Leonetti, 1952, str. 198; /Vol. 3/: L'Espagne (1750—1936) par Renée Lamberet 1953, str. 204; /Vol. 4/: La Russie par Eugène Zaleski. /Tome/ 1—2. 1956; Tome 1: 1925—1907, str. 462 + /1/; Tome 2: 1908—1917, str. 489 + /2/; /Vol. 5/: L'Amérique latine (1492—1936) par Carlos M. Rama — 1959, str. 22. + /1/ UBB P³ 1653.

deljen je na tri dele, uporaba pa je mogoča le za določena obdobja njegove dejavnosti. Za obdobje delovanja III. internacionale bo dostopen šele leta 1980.

Na osnovi indeksov Hoym Verlag, Procaccijeve bibliografije in nekaterih sovjetskih bibliotečnih katalogov je dr. Britovšek pred leti ugotovil, da ima Institut za proučavanje radničkog pokreta v Beogradu skoraj vse protokole kongresov III. internacionale, publikacije, ki so izšle oziroma izhajale pred kongresom ali med njim, nadalje publikacije, v katerih so objavljene teze resolucij in manifesti. Zelo pomanjkljiva pa je časopisna zbirka. V tej zvezi je opravil tudi popis gradiva, ki je bil objavljen za interno uporabo inštituta pod naslovom Najosnovnija izvorna gradja za proučavanje III. internacionale (52 strani).

Nekoliko slabši je položaj z bibliografijami mednarodnih sindikalnih organizacij. Za socialnodemokratsko sindikalno gibanje med obema vojnama nam tovrstna dela skoraj povsem manjkajo. Znatno več je izšlo nacionalnih sindikalnih bibliografij, ki jih je uredniški odbor delno registriral v dokumentaciji oziroma bodo izšle v dodatku. Takšne repertorije je odbor izdelal za francosko sindikalno gibanje (Brecy 1963, KPD, Collotti 1961).

Na pripombe in komentarje v navezani obravnavi je avtor odgovoril takole:

Želja po izdaji Marxovih del je postala pereča že takoj po njegovi smrti. Ostra cenzura, zlasti protisocialistični zakon v Nemčiji, je preprečevala uresničenje teh teženj. Leta 1884 je Rudolf Mayer skušal pridobiti Engelsa za izdajo Marxovih del, kar pa mu zaradi Engelsove prezaposlenosti ni uspelo. Maja 1885 je Herman Schlüter, administrativni vodja züriškega Sozialdemokrata, ob pomoči Engelsa izdal Kleine Schriften und Aufsätze von Karl Marx v seriji Sozialdemokratische Bibliothek.

Po odpravi protisocialističnega zakona so voditelji nemške socialne demokracije želeli, da poleg Lassallovih izdajo tudi Marxova dela. To delo je stranka naložila E. Bernsteinu; do uresničenja teh načrtov ni prišlo. Engelsa so v tem času večkrat prosili, da bi prevzel izdajo Marxovih del v celoti, toda zaradi dela z izdajo II. in III. knjige Kapitala je takšne prošnje stalno odklanjal. Menil je, da je njegova dolžnost, da po izdaji III. knjige Kapitala začne izdajati celotna Marxova dela. Tega pa ni dočakal. Delo je opravil šele Franz Mehring. Njegova izdaja je bila za zgodovino proučevanja marksizma zelo pomembna. Posrečilo se mu je, da je pravilno prikazal zgodovinsko okolje, v katerem sta delovala Marx in Engels. Z veliko tankočutnostjo je izluščil barvo in ton časa, v katerem so ta dela in spisi nastajali. Njegova izdaja je izvirna zlasti za obdobje od leta 1841 do 1850. Ugotoviti pa moramo, da je bila z znanstvenega stališča precej nepopolna oziroma pomanjkljiva. Sam Mehring je upravičeno dejal, da bi bila potrebna za znanstveno izdajo teh del vrsta predpriprav, ki pa bi jih ne bilo mogoče tako hitro opraviti. Njegova izdaja naj bi bila le ena takih predpriprav. Njena največja pomanjkljivost je bila svojevoljna izbira gradiva. V njej tudi ni upošteval raznih znakov (oklepajev, narekovajev, podčrtavanj), ampak je te »tipografske okraske« svojevoljno odstranil. Iz navedenih razlogov ne posreduje natančno originalnega teksta. Od treh zvezkov, ki jih je izdal Mehring, je po izbiri snovi najsubjektivnejši tretji, ki je obravnaval literarno in publicistično delo Marxa in Engelsa v letih 1848 do 1850; v tem delu je izpustil vrsto člankov. Mnogo dopolnil za Engelsovo mladostno dobo je objavil pozneje Gustav Mayer. Največje zasluge za dopolnitev te izdaje pa je imel Rjazanov, ki je svoje dopolnitve objavil v delu Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels. Z

veliko natančnostjo je Rjazanov zbral iz časopisov in revij, pri katerih sta Marx in Engels sodelovala, predvsem članke, ki so označili Marxove in Engelsove poglede na najvažnejša vprašanja evropske zgodovine od leta 1852 do 1857.

S prvo znanstveno izdajo Marxovih in Engelsovih del je pričel Rjazanov leta 1922 v okviru Marxovega in Engelsovega inštituta, ki je bil ustanovljen leta 1920 pri izvršnem komiteju Komunistične partije Sovjetske zveze. Pobuda za ustanovitev tega inštituta je povezana z imenom Rjazanova, ki se uvršča med najboljše raziskovalce Marxove in Engelsove preteklosti. Na njegovo pobudo je zrasla pri inštitutu ogromna biblioteka, v kateri so pričeli sistematično zbirati vsa dela, ki so bila v neposredni zvezi s proučevanjem znanstvenega delovanja obeh teoretikov marksizma. V ta namen so kupili številne privatne biblioteke, npr. biblioteko znanega bibliofila socialistične in anarhistične literature na Dunaju dr. Teodorja Mautnerja (prav iz te biblioteke je Mehring črpal številne podatke za svoja dela), nadalje biblioteko prof. Karla Grünberga, ki je vsebovala poleg politično-ekonomskih del tudi številna dela utopičnih socialistov. Ena glavnih nalog tega inštituta je bila, da je pričel zbirati prve izdaje Marxovih in Engelsovih del ter njune članke, ki so bili razmetani po raznih časopisih in revijah.

Z vso znanstveno akribijo se je Rjazanov lotil izdajanja celotnih Marxovih in Engelsovih del v ruskem in nemškem jeziku. To delo je zahtevalo ogromno naporov. Treba je bilo temeljito pregledati vso Marxovo in Engelsovo objavljeno in neobjavljeno zapuščino. Edvard Bernstein mu je dal na razpolago Marxove in Engelsove rokopise, ki jih je hranil. Skrbno razvrščanje tega gradiva in ponoven pregled neobjavljene Marxove in Engelsove zapuščine, ki je bila spravljena v arhivu nemške socialnodemokratske stranke, je dalo toliko novega gradiva, da je Rjazanov spremenil svoj prvotni načrt za izdajo Marxovih in Engelsovih del. Ob izdatni finančni pomoči vlade je dal izdelati fotokopije večine rokopisov, ki sta jih hranila Bernstein in arhiv nemške socialnodemokratske stranke, ter vseh pisem in drugih Marxovih in Engelsovih rokopisov, ki so v britanskem muzeju, v newyorški Public Library, pruski državni biblioteki, kölnskem mestnem arhivu, arhivu trierske gimnazije in jenske univerze. Izdelali so fotokopije tudi za vse drugo gradivo, ki je bilo v različnih arhivih. Čeprav to gradivo še ni povsem izčrpano in se še vedno najdejo nekatera nova pisma, lahko trdimo, da je v primerjavi z zbranim in objavljenim gradivom neobjavljenega gradiva sorazmerno malo. V glavnem še neobjavljeno gradivo hrani amsterdamski inštitut za socialno zgodovino.

Glavni namen Rjazanove kritično-historične izdaje celotnih Marxovih in Engelsovih del je bil, da omogoči boljše poznavanje Marxove in Engelsove dejavnosti tistim, ki se ukvarjajo s proučevanjem njunih del. Njegova izdaja nam reproducira točno, v pregledni obliki, Marxovo in Engelsovo duhovno zapuščino. Rjazanov v svoji izdaji ni objavil samo del, ki so že izšla v tisku, ampak je priobčil tudi številne še neobjavljene sestavke in odlomke, ki so bili ohranjeni v rokopisu.

Ob tako široko zasnovanem načrtu za izdajanje Marxovih del se je lahko razvila tudi bibliografska dejavnost, ki je spremljala napore Rjazanova in drugih. Sovjetske bibliografije Marxovih del (Fomin, Levin) v tem obdobju kažejo veliko dejavnost na tem področju.

Na vprašanje, kako je z dostopnostjo arhivov kominterne in koliko jih je mogoče uporabljati, je težko odgovoriti. V glavnem so ti arhivi za znanstveno uporabo nedostopni. Nekateri izjavljajo, da je mnogo fondov komiterne med vojno

propadlo. V gradivu smo upoštevali arhivske vodiče in kataloge, ki bi bili lahko dragocen indikator raziskovalcu v tej smeri.

V obravnavanju tega referata se je oglasil k besedi predvsem **France Klopčič**, Če hočemo študirati problematiko III. internacionale — je med drugim povedal — moremo najti nekaj gradiva že v Beogradu, nekaj pa v drugih državah, predvsem socialističnih. Dosegljivo ni edinole zelo zanimivo gradivo ožjih sej kominterne. Vendar je mogoče najti vse glavne politične misli, obravnave, navodila, politične spore itd. v javnem tisku! Naša ZKJ je iz Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi doslej prejela že velike dele lastnega arhiva. Vsa poročila, pisma, vsi protokoli konferenc in kongresov so namreč iz Jugoslavije odhajali prek našega zastopstva pri kominterni v Moskvo. Tudi v Ljubljani je že precej fotokopiranega gradiva, zlasti tistega, ki se nanaša na slovenski del komunistične partije. Hrani ga zgodovinski arhiv pri centralnem komiteju, tako da je dostopen zgodovinarjem. Zdaj ni več mogoče pisati o delavskem gibanju ali komunistični partiji in zgodovini naroda v celoti, ne da bi študirali to arhivsko gradivo. Tovrstnih virov nimamo samo mi, imajo jih tudi Italijani (inštitut Gramsci), pa Čehi in Poljaki. Če gremo torej iz dežele v deželo, dobimo prav za prav vpogled v ves arhiv komunistične internacionale: izjema so le zapisniki sej ožjega vrhovnega vodstva, ki pa ne bodo tako kmalu dostopni.

V zadnjem referatu je podal **polkovnik Zdravko Klanjšček** historiat Vojno zgodovinskega inštituta in njegovo metodo dela ter izdaje publikacij.

Ta inštitut je bil ustanovljen leta 1946. Njegov prednik je bil Oddelek zgodovinski in za vojne poskuse pri generalnem štabu Jugoslovanske armade. Njegova naloga je bila, zbirati gradivo ter zgodovinopisno in izkustveno obdelati vojaško preteklost jugoslovanskih narodov, predvsem seveda narodnoosvobodilni boj v letih 1941—1945.

Nalogo zbiranja gradiva je pravzaprav končal že leta 1948, čeprav še danes ne moremo trditi, da je zaključena. Vojnozgodovinski inštitut ima sedaj okoli 3 milijone izvirnih in mikrofilmanih dokumentov, od tega se skoraj polovica tiče narodnoosvobodilnega boja in revolucije. Razumljivo je, da je med nastajanjem inštituta prišlo glede zbiranja arhivskih fondov tudi do napak; predvsem je bilo kršeno načelo provenience gradiva. Vendar tega ne moremo jemati za zlo, če upoštevamo vse težave, ki jih je bilo treba premagovati.

Arhiv vojnozgodovinskega inštituta je odprt za vse raziskovalce, tako vojaške kot civilne. Z željo, da bi čimbolj razširil raziskovalno delo in da bi uresničeval politiko dostopnosti arhivskega gradiva, je začel inštitut pripravljati leta 1949 Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni narodov Jugoslavije. Poleg dokumentov vrhovnega štaba in centralnega komiteja KPJ, objavljenih v II. delu zbornika, so izšli zvezki z drugim gradivom kar sistematično po republikah (I. del, III.—VII. del), VIII. del je posvečen dejavnosti na Jadranu, IX. del vsebuje partijsko-politične dokumente. Doslej je izšlo že 120 knjig: na Srbijo odpade 20 knjig, na vrhovni štab 11, na Črno goro 8, Bosno in Hercegovino 25, Hrvatsko 34, Slovenijo 12, Makedonijo 4, na dejavnost na Jadranu 3 in na partijsko-politične dokumente v vojski 3 knjige. Skupna naklada zbornika je dosegla 534.500 izvodov. Po načrtu inštituta naj bi bilo gradivo zbrano do leta 1970—72. V načrtu je izdaja še 33 knjig (od tega za Slovenijo 8 knjig).

Predvidena je izdaja X. dela, namenjena letalstvu (2 knjigi). Dokumenti o končnih operacijah za osvoboditev Jugoslavije bodo zajeti v 3—4 knjigah, nemških dokumentov bo za 7—8 knjig, italijanskih za 3 knjige, madžarskih za 1 knjigo, četniških pa za 4 knjige. Tri knjige bodo posvečene aprilski vojni. Za sklep izdajanja virov bo izšel tematski register, ki bo obsegal 4 knjige. Teme bodo razvrščene historično: Predvojna Jugoslavija, KP Jugoslavije — organizator in voditelj narodnoosvobodilnega boja itd.

Slovenska izdaja bo torej obsegala 20 knjig. Vojnozgodovinski inštitut je že kmalu podprl izdajanje gradiva v slovenskem jeziku. V ta namen je tudi poslal v Slovenijo skupino oficirjev, ki v Ljubljani pripravlja slovenski del zbornika. Inštitut izroči rokopis vsake knjige, ki se nanaša na Slovenijo, Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, s pravico, da jo objavi v slovenskem jeziku.

Prevajanje tujih dokumentov (npr. nemških) v srbohrvaščino oziroma slovenščino sicer ne ustreza popolnoma vsem znanstvenim merilom. Vendar naj kot olajševalno okoliščino navedemo dve dejstvi: prvič, ta pomanjkljivost se nanaša približno le na 11 % celotnega gradiva, drugič, izvirniki so raziskovalcem vedno dostopni. Nekaterim knjigam zbornika lahko očitamo, da obsegajo gradivo, ki preozko osvetljuje narodnoosvobodilni boj, da pa po drugi strani ni dovolj dokumentov o rasti in razvoju še drugih vojaških dogajanj v Jugoslaviji. Uspešno še tudi ni rešeno vprašanje dokumentov, ki so ohranjeni zunaj Jugoslavije.

Vojnozgodovinski inštitut raziskuje še druga obdobja vojne zgodovine jugoslovanskih narodov. Poleg II. svetovne vojne v širšem aspektu je do sedaj v 6 knjigah obdelal prvo balkansko vojno, jugoslovanske dobrovoljce v Rusiji (Jugoslovenski dobrovoljački korpus u Rusiji), vstaje v Bosni in Hercegovini (Bune i ustanci u BiH u 19. veku) itd. Pripravlja obdelavo druge balkanske vojne in I. svetovne vojne.

Glede omenjenega historiata II. svetovne vojne je treba omeniti knjižno izdajo Drugi svetski rat s štirimi že izšlimi knjigami in s peto v pripravi. Izdaja vsebuje pregled te vojne v Evropi, Aziji, Afriki, na Atlantiku in Pacifiku.

Najvažnejše delo Vojnozgodovinskega inštituta pa je in ostane preučevanje narodnoosvobodilnega boja. V zvezi s tem naj omenimo kolektivno delo Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945 v dveh knjigah, dalje bibliografijo publikacij, objavljenih v času NOB 1941—1945, končno Hronologiju oslobodilačkog rata naroda Jugoslavije 1941—1945. Zaradi podrobnejše obdelave narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji je vojnozgodovinski inštitut začel s pripravami za izdajo zbirke Osvobodilna vojna 1941—1945, ki naj bi imela 16 zvezkov. Dve temi sta že obdelani: Ofanziva proleterskih brigada u g. 1942 in pa Ofanziva za oslobodjenje Dalmacije. Tema Slovenija u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945 bo po dosedanjem načrtu obsegala dva zvezka. Inštitut je ob sodelovanju sovjetskih vojaških zgodovinarjev izdal Beograjsko operacijo, pred nekaj leti pa Atlas narodnooslobodilačkog rata, ki je izšel v ruščini, angleščini, španščini in francoščini.

Inštitut pripravlja tudi monografije o zgodovini raznih rodov vojske in služb JLA, enako tudi monografije brigad, odredov in divizij. Precejšen del teh nalog je zaupal zunanjim sodelavcem. Ti pripravljajo okoli 70 monografij: za izdelavo so se obvezali s pogodbami in roki.

Toliko o delu Vojnozgodovinskega inštituta. Na koncu naj dodam v imenu zgodovinskega odbora komisije za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu Zveze združenj

borcev NOV Slovenije kratko informacijo o dejavnosti te komisije na področju zgodovine NOB. Pod njenim okriljem deluje 15 odborov, med njimi tudi zgodovinski odbor. Nanj je trenutno vezanih 39 redno delujočih odborov in sicer: 19 v bivših brigadah NOV Slovenije, 8 v bivših prekmorskih brigadah, 3 v bivših brigadah VDV, odbor kurirjev in TV postaj, odbor za saniteto in preskrbo, končno 4 odbori za grupe odredov. Poleg teh je še nekaj odrednih odborov. Te odbore sestavljajo bivši borci omenjenih enot. Njihove komisije za zgodovino pripravljajo kronike, ki bodo objavljene v že ustanovljeni Knjižnici NOV in POS, ki naj bi obsegala 32 knjig. Vzporedno s to serijo bo druga serija knjig obravnavala posamezne probleme iz zgodovine NOB. Dve knjigi sta že izšli, za leto 1967 pripravlja 7 knjig, leta 1968 pa 12 knjig. Vsak rokopis mora ustrezati historičnim metodološkim načelom in merilom; pregledata ga dva recenzenta iz vrst strokovnjakov obravnavanega področja, ki sta potem v knjigi poimensko objavljena. Ustanovili so tudi fond omenjene knjižnice.

Odbori so pridobili že precej avtorjev za pisanje kronik. Želimo, da to dejavnost podprejo tudi poklicni zgodovinarji. Sicer pa ima zgodovinski odbor v načrtu objavo posebne metodologije za pisce kronik, da bi jim s tem bilo olajšano delo in da bo le-to imelo potrebno raven.

Tudi temu referatu je sledila obravnava. Dodatno je polkovnik Zdravko Klanjšček pojasnil (na vprašanje Franceta Klopčiča), da hrani arhiv vojnozgodovinskega inštituta gradivo nekdanjih vojsk, srbske, črnogorske, turške (le nekaj gradiva) in kraljeve jugoslovanske. Znatno manj je gradiva s področja bivše avstro-ogrske vojske. Tega je seveda največ v dunajskih in drugih arhivih. Vojnozgodovinski inštitut poskuša zajeti v svoje monografije vso vojaško zgodovino, to je, tudi sodelovanje Jugoslovanov v drugih armadah in vojnah. Skratka, zadal si je cilj, opisati celotno vojaško tradicijo jugoslovanskih narodov.

Posvet zgodovinarjev delavskega gibanja za obdobje do prve svetovne vojne

Koordinacijski odbor Združenja institucij za raziskovanje delavskega gibanja in ZKJ v Beogradu je s sodelovanjem ljubljanskega inštituta za zgodovino delavskega gibanja pripravil dne 10. marca 1967 posvet o stanju raziskav glede zgodovine delavskega gibanja pri jugoslovanskih narodih za obdobje do prve svetovne vojne.

Posvet, ki ga je pričel direktor IZDG France Kimovec, je bil v prostorih ljubljanskega inštituta in se ga je udeležilo 30 sodelavcev-zgodovinarjev iz Ljubljane, Zagreba, Beograda, Sarajeva, Novega Sada in Slavonskega Broda.

Kot je znano, so že pred leti ustanovili osrednji koordinacijski odbor, ki ga sestavljajo predstavniki republiških inštitutov in podobnih historičnih ustanov. Eden izmed glavnih ciljev tega osrednjega odbora je, da pospeši in omogoči čimprejšnjo izdajo zgodovine delavskega gibanja jugoslovanskih narodov. Ta odbor si je veliko prizadeval, da bi hitro pripravil za tisk prvi zvezek omenjene zgodovine, ki naj bi obsegal tako imenovano socialnodemokratsko obdobje delavskega gibanja (torej poslednja leta pred prvo svetovno vojno). Toda delo je potekalo zelo počasi in je naletelo na številne in težko rešljive probleme. Misel, naj bi zvezek izšel do leta 1969 ali 1970, se je pričela kazati kot neizvedljiva predvsem zato, ker je manjkala dolga vrsta monografij osnovnega pomena. Za pisanje teh monografij je treba preštudirati še mnogo drugega arhivskega gradiva v domačih in tujih arhivih, ker je političnozgodovinski aspekt zgodovine delavskega gibanja, ki je sicer še najbolje obdelan, le eden izmed aspektov in za objektivno sliko celotne slike ne zadošča.

Po številnih obravnavah se je izkristaliziralo mnenje, da je treba najprej na osnovi temeljitih monografij napisati sintezo zgodovine delavskega gibanja za vsak narod oziroma pokrajino posebej, potem šele bo mogoče napisati sintezo za vso Jugoslavijo. Zelo razgibano in pisano zgodovino delavskega gibanja pri jugoslovanskih narodih pred prvo svetovno vojno namreč ni tako lahko spraviti na skupni imenovalec.

V naslovu omenjeno posvetovanje naj bi vneslo v to delo in prizadevanja več jasnosti in preglednosti, pomagalo razčistiti nekatere metodične in organizacijske probleme ter dalo koristne sugestije za nadaljnje delo. V tem pa ni uspelo, ker ni imel posvet nobenega močnega vodilnega motiva. Zato je razpadel v dve neskladni polovici dela.

Najprej so prebrali svoje referate štirje sodelavci in osvetlili specifične probleme historičnega raziskovanja republik oziroma pokrajin, katere so zastopali. Vlado Oštrić iz zagrebškega inštituta je prisotne informiral o stanju historiografije za zgodovino delavskega gibanja v okviru republike Hrvatske, o značaju virov, sodelavcih, ki obdelujejo določene téme in podobno. Milenko Topalović iz beograjskega inštituta je poročal o delu srbskih zgodovinarjev, dr. Dušan Kermavner je obravnaval stanje historiografije za socialnodemokratsko obdobje v zgodovini delavskega gibanja v Sloveniji, Ilijas Hadžibegović pa je prisotne podrobno seznanil s podobno historigorafijo za Bosno in Hercegovino in s stanjem virov za to področje. Krajše dodatne informacije k tem štirim referatom so dali še: Kalman Čehak za AP Vojvodino (koreferent je nakazal splošne probleme, ki zadevajo vojvodinske delavske organizacije pred prvo svetovno vojno), še posebej pa so dr. Miroslava Despot, dr. Jože Šorn in France Kresal opozorili na

vrsto virov, ki tudi zadevajo zgodovino delavskega gibanja, pa tičijo v arhivskem grdivu gospodarsko zgodovinskega značaja in so zato — po krivici — v splošnem zelo malo izkoriščani.

Po vsem tem se je pričela obravnava, ki je imela docela drugačno obeležje. V bistvu je šlo za to, ali naj pripravljanje prvega zvezka še vodi koordinacijski odbor tak kot je, ali naj vodstvo tega dela prevzame izrazito strokovni, to je znanstveni kolegij v obliki osrednje redakcije. Ta osrednja redakcija naj določi enotna merila za izbor tém, ki jih je treba obdelati. Dosedanja praksa je pokazala, da ima koordinacijski odbor druge funkcije, nima pa značaja osrednje redakcije (to mnenje je zlasti zagovarjal dr. Sergije Dimitrijević iz Beograda). Drugi udeleženci so poudarjali že znano misel, da se brez poprejšnjih osnovnih monografij tudi redakcija ne more lotiti pisanja sinteze, da imajo inštituti svoje lastne delovne programe, da nimajo vsi dovolj in zadosti kvalitetnega kadra, da je tu še vprašanje financiranja razprav in da je zato nesmisel postavljati izidu prvega zvezka omenjene zgodovine kakršenkoli določen termin.

Zaradi neenotnega stališča ni obravnavani posvet sprejel nobenega sklepa; razšel se je brez razjasnitve problemov, zaradi katerih se je sešel, čeprav so zelo aktualni za sestavo prvega zvezka zgodovine delavskega gibanja pri jugoslovanskih narodih.

Jože Šorn

Posvetovanje o statistiki

Dne 16. marca 1968 je bilo v inštitutu za zgodovino delavskega gibanja drugo posvetovanje, ki je imelo delovni naslov **Posvet o pomenu statistike v raziskovanju zgodovinskega procesa.** Inštitut je povabil poleg treh referentov še vrsto drugih zgodovinarjev in javnih delavcev, tako da je bilo vseh udeležencev 31 po številu. Posvetovanje je pričel s kratkim nagovorom direktor IZDG Bogdan Osol nik Medtem ko objavljamo prvi referat v celoti, se pri drugih dveh omejujemo le na izčrpnejši pregled vsebine.

Prvi referent **dr. Živko Šifrer** je v referatu **Pomen statistike za zgodovinska in druga znanstvena raziskovanja** povedal tole:

Kadar se seznanjamo z neko znanstveno disciplino ali metodo, se hočemo najprej spoznati z njenim bistvom, z njenim predmetom ali področjem. Statistika pa nima dovolj natančne in pojmovno zadovoljive določitve svojega bistva in dela. Zato je vrsta njenih definicij v strokovni literaturi zelo dolga. To veliko število označevanj bi na prvi pogled pomenilo, da gre za nekaj premalo natančnega, določljivega. Toda glede na zgodovinski razvoj, stalno spopolnjevanje in širjenje področja dela, pomnožitev nalog in povečanje uporabnosti rezultatov pa je to razumljivo. Te spremembe v pomenu statistike in njenih delovnih metodah so se pokazale tudi v različnosti ocene vrednosti statistike, kar se kaže v različnosti označevanja njenega bistva. V dolgi vrsti definicij, ki vsaka izraža po svoje pomen statistike, se najprej pokaže kot nek splošni nauk, kar velja za prve čase, nato kot specialna izkustvena veda, dalje kot tehnična metoda, kot opisovalna znanost in kot spoznavna veda. Tako moremo končno označevanje statistike skrčiti na njeno označevanje kot znanstvene panoge ali kot posebne delovne metode. Definicij je torej toliko, kolikor je gledanj na pomen in naloge; zato je težko izbrati tako označbo, ki bi zajela in osvetlila vse njeno bistvo. Nekaj se je pa vendar izoblikovalo kot posebna lastnost, namreč da dela s številkami kot s sredstvom, s katerim izraža velikost in intenzivnost množičnosti dogajanj, zato se najbolj približamo bistvu statistike, če povemo, da količinsko proučuje masovne pojave in s tem odkriva kvalitativne povezave med njimi. Če jo po načinu dela hočemo opisati kot metodo, tedaj rečemo, da je to metoda kvantitativnega raziskovanja masovnih pojavov.

Statistika posega s svojim številčnim merjenjem v dejstva sedanjosti, ker hoče v prvi vrsti objektivno meriti. Številke imajo same na sebi značaj objektivnosti in statistika posreduje dejanski stan tako, da ga fotografira s pomočjo številk. To je mogoče napraviti najbolj verno z neposrednim opazovanjem in to gre le pri dejstvih, ki obstajajo v trenutku, ko se posnemejo. S potekom časa pa postanejo sedanja dejstva ugotovitve za preteklost, čeprav so ob času nastanka pomenila sodobnost. Gre torej za spreminjanje sedanjosti v preteklost le s potekom časa, pri čemer je posebna vrednost ugotovitev v tem, da ne slone na nekih posrednih metodah, ampak so rezultat neposrednega kontakta s položajem, ki je pokazan v številkah. Seveda ima statistika še druge metode, da poseže s svojimi ugotovitvami v pretekli čas. Poleg že omenjenega neposrednega opazovanja stanja ali dogajanja ima možnost, da številčno sliko rekonstruira iz manjšega števila informacij, to je tako imenovana orientacija v obliki notic, ko se iz manjših drobcev skuša ustvariti celotna slika. Poleg tega je pa še teoretično izdelana metoda iskanja osnovne razvojne smeri v nekem dogajanju, ki poleg izpolnjevanja vrzeli v poteku dogajanja, to je interpolacije, omogoči v ob-

liki ekstrapolacije prognozo za naprej ali rekonstrukcijo za nazaj. Če npr. ugotovimo, da prebivalstvo daljšo dobo enakomerno narašča, je bolj kot prognoza vnaprej upravičena domneva, da je bil tak tempo tudi v času pred začetkom časovne serije, o kateri imamo na voljo določene podatke. Zato ima torej statistika pomen za zgodovinska raziskovanja v dveh ozirih: ob času nastanka sodobni podatki dobe pozneje zgodovinski pomen, ker je v številkah ohranjen veren dokument tedanjega stanja; drugič pa s svojimi metodami omogoča rekonstrukcijo nekega prejšnjega stanja na podlagi poznejših podatkov.

Ko se je začela sredi 17. stoletja z nastopom šole političnih aritmetikov tudi doba znanstvene statistike, ki je imela prej v glavnem to nalogo, da je podajala neke splošne opise brez iskanja utemeljenosti v številčnih ugotovitvah, imamo od tedaj dalje dve vzporedni smeri v pomenu in nalogi statistike, namreč upravno statistiko in znanstveno statistiko. Ozko sodelovanje med obema je v današnjem času omogočilo napredek eni in drugi, pri čemer tako imenovana upravna statistika ustvarja številčno gradivo, ki ga nato uporablja tako sama, in znanstvena statistika, ki ima še posebno nalogo, da odkriva nove možnosti v obdelavah in uporabi rezultatov. Danes statistika ni samo sistematično informativno delo za javne uprave in gospodarstva, ampak je tudi subjekt in obenem objekt znanstvenih proučevanj. Tako definirajo statistiko tudi naši zakoni, da navedem samo enega zadnjih takih določil. To je temeljni zakon o evidencah na področju dela. Ta pravi v svojem 1. členu, da rabijo statistični podatki predstavniškim organom za določanje politike na področju, s katerega so vzeti podatki, organom in organizacijam za spremljanje pojavov in dogajanj, da morajo predlagati ali sami storiti primerne ukrepe, nadalje so podatki za obveščanje javnosti in za znanstvena raziskovanja.

Znanstvena raziskovanja so torej tudi našteta med porabniki statističnih podatkov, kar naj pomeni dvoje: znanost ima možnost raziskav na podlagi statističnih ugotovitev, ima pa tudi svoje obveze pri tem, da možnost izrabi in s tem dopolni namen, zaradi katerega so bili tudi poiskani podatki. Znanost more pri tem izpolniti eno od temeljnih nalog statistike, da odkriva pravilnosti, zakonitosti in zakone v pojavih in dogajanjih, da ustvari primerjavo in raziskuje odnose med pojavi. Pri tem gre lahko za samostojno statistično znanstveno raziskovanje ali pa za raziskovanje na posebnih področjih, kjer se uporabijo statistične ugotovitve ali statistične metode za specialno raziskavo. Uporaba statističnega gradiva v raziskavi pa na vsak način poveže znanost z realnostjo, z življenjem, kajti podatki izvirajo iz nekega realnega stanja, so samo v številke prelit utrip življenja, zato delo s podatki pomeni povezavo s stvarnostjo. In ker je nadalje v namenu statistike, da svoje podatke posreduje dalje, mora tudi znanost svoje izsledke posredovati tistemu, kateremu koristijo.

Sicer pa je na splošno znano, kakšen pomen ima statistika v sodobnih znanstvenih raziskovanjih. Poleg tega so analitične metode v veliki meri prav načini, ki jih uporablja statistika v svojih analizah, in druga raziskovanja rabijo te metode, kadar delajo s številkami. Ker je praktično nemogoče, da bi pregledali pomen statistike v vseh znanstvenih raziskovanjih, se v glavnem omejimo na pomen in uporabnost statistike za zgodovinska raziskovanja. Pri tem napravimo spet nadaljnjo omejitev. Statistika posega s svojimi ugotovitvami prav na vsa področja življenja. Ker bi mogli napraviti samo nekaj povprečnih ugotovitev, če bi hoteli pogledati vse to obširno področje raziskovalnega dela, si izberemo malo ožje, vendar dovolj široko področje raziskovalnega dela v okviru zgodovin-

skega proučevanja, namreč raziskovanje razvoja našega prebivalstva s pomočjo statistike. Za to se lahko odločimo iz več razlogov; med njimi je eden najboli odločilnih, da je demografska statistika najstarejša statistična panoga, ki ima zelo izdelane metode svojega dela in ima tudi najbolj bogato vsebino svojih izsledkov. Zaradi svoje tradicije ima tudi velik zgodovinski pomen in moremo poseči s podatki precej daleč nazaj, tako daleč, da na nobenem drugem področju nimamo tako starih in tako obsežnih virov. Poleg tega so podatki o prebivalstvu kljub zgodovinski patini, ki obdaja starejše informacije, še vedno polnovredni, kajti nikjer ni poznavanje daljšega časovnega razvoja tako dobrodošlo kot prav v demografiji. Dovolj dolge časovne serije so sploh pogoj za realnost marsikaterih ugotovitev, da omenim samo možnost ugotavljanja razvojnih tendenc v populaciji. To je, v velikem nasprotju npr. s podatki iz gospodarstva, kjer imajo svojo vrednost samo sodobni podatki, za prejšnje podatke pa z vsakdanjim izražanjem takoj rečemo, da imajo samo »zgodovinsko« vrednost. Pri prebivalstvu so pa tudi stari podatki polnovredni za sodobno raziskavo, zato demografska statistika išče čim daljše časovne serije, ker samo te privedejo do odkrivanja pravilnosti in zakonitosti v dogajanjih pri prebivalstvu. Seveda so sodobne metodologije drugačne kot nekdanje, kar marsikje otežkoča primerjavo ali ustvarjanje enakovredne serije. Pri prebivalstvu velja to zlasti za gospodarske znake, ki so vedno odsev vsakokrat družbenoekonomskih razmer, v katerih živi neko prebivalstvo. Toda ožji demografski znaki so v bistvenih točkah ves čas enaki in zato jih lahko enakovredno uporabimo za vso raziskovalno dobo. Druge znake pa skušamo spraviti na podoben pomen ali skupno možnost tolmačenja, tako da si v mnogočem lahko pomagamo s takimi metodami zbliževanja različnih pomenov.

Demografija črpa svoje podatke iz dveh virov: iz zapisov o gibanju prebivalstva in rezultatov ugotavljanja stanja prebivalstva. Gibanje prebivalstva se lahko opira na starejše vire, že same matične knjige kot najvažnejši vir za vitalne dogodke so precej starega datuma. Matične knjige so imeli že Rimljani, kjer jih je prevzela cerkev in jih prenesla v današnjo dobo, ko jih je prevzela država, ki je zaradi svojega načela enakega obravnavanja vseh prebivalcev države najbolj poklicana za popolno in točno vodenje razvida vitalnih dogodkov, kar pri cerkvi ni primer, ker se vsaka cerkev omejuje samo na svoje pripadnike in s tem nujno trpi popolnost podatkov. Ko je tridentinski koncil leta 1573 predpisal obvezno vodenje matičnih knjig, je ta ukrep koristil tudi statistiki, ker je ustvaril instrument, ki ga more statistika obravnavati kot enega od virov za svoje informacije. Matične knjige, ki nas zanimajo kot registrator gibanja prebivalstva, so pri nas ohranjene za dobo precej daleč nazaj. Mnogo jih je v Arhivu Slovenije, precej pa še tudi na terenu, kjer bo potreba bolje poskrbeti zanje. Najstarejša matična knjiga je menda v Plavjah pri Kopru, med najstarejšimi je matična knjiga iz Iga (iz let 1646—58), iz Celja (1757—84) itd. V Avstriji so bile matične knjige, ki so jih tedaj sicer vodila cerkvena oblastva, razglašene za državne knjige že leta 1762 in iz tega časa imamo tudi že obdelave iz njihove vsebine. Če vzamemo vse slovensko etnično ozemlje, je menda najstarejša znana matična knjiga liber baptizatorum iz Trsta z začetkom iz leta 1528.

Matične knjige vsebujejo že polno možnosti, da iz njih dobimo možnosti številčnega pregleda in gibanja prebivalstva. Vsebujejo sicer navedbe o gibanju, nas zanimajo rojstva in smrti, toda s poznavanjem demografskih koeficientov, ki so precej standardne količine, se da priti tudi do številčnega stanja prebivalstva. Raziskovanje starih matičnih knjig je precej nepopolno, niti nimamo napravlje-

nega seznama, kje so vodili matične knjige in katero ozemlje pokrivajo s svojimi podatki. To je prav hvaležno področje za zgodovinske raziskovalce, da poskušajo napraviti pregled matičnih knjig, ki jih imenujejo farne matrike, za čas, ko še niso bile z državnim dekretom splošno predpisane, da prodrejo v njihovo vsebino in z uporabo statističnih metod ugotovijo, kakšne so bile vitalne tendence v našem narodu v prejšnjih časih. Fragmentarnih obdelav sicer nekaj imamo in iz tega sicer pomanjkljivega gradiva moremo napraviti orientacijsko sliko o naravnih dogodkih v prebivalstvu, vendar so podatki še vedno toliko pomanjkljivi, da ne omogočijo zanesljivih rezultatov, dobljenih z uporabo metod reprezentativne metode. Vsekakor menim, da je to bolj primerno raziskovanje za zgodovinarje kakor za statistike, ki sploh še nimajo izdelane metode dela za zgodovinska statistična raziskovanja; pri nas so zaposleni v glavnem z operativnim delom in tekočimi analizami, zato jim ni mogoče, da se kaj bolj posvete takim problemom. Demografski koeficienti za dobo nekako pred 200 leti pokažejo dosti višje številke, kakor jih dobivamo danes. Rojstva so med 35 do prek 40 na tisoč, danes je njihova gostota na 19. Smrtnih primerov je samo 2 ali 3 promile manj kot rojstev, danes je pa mortaliteta na koeficientu 9. Zato je bil kljub velikemu številu rojstev v prejšnjih časih naravni prirast zelo skromen, medtem ko je danes približno 1 % na leto.

Ko je država leta 1762 prevzela matične knjige v svojo oskrbo, je skušala urediti nek sistem, ki je začel prav funkcionirati leta 1784; s statističnega vidika je ta ureditev pomembna v tem, da so morali vodje matičnih knjig, tedaj so bili to župniki, pošiljati na predpisanih formularjih, torej enotno, poročila o rojenih, umrlih in poročenih in s tem je bilo omogočeno napravljati zbirne preglede za večje teritorije. Žal pa tedaj ni bilo še centralne in strokovne organizirane statistične institucije, ki bi skrbela za popolno koncentracijo in obdelavo takih poročil, ki so se tako razpršila in tudi pogubila po raznih uradih.

Drugi vir demografskih podatkov iz tiste dobe so rezultati ugotavljanja stanja prebivalstva. Ta oblika številčnih informacij o prebivalstvu je zelo stara, saj so bili prva statistika sploh podatki o prebivalstvu. Takih podatkov imajo polno že antični pisci, ki so nam omogočili že ustvaritev statistične podobe tedaj znanega sveta v rimski dobi. Za naše kraje so najstarejši viri urbarjalnega in davčnega značaja. Urbarje in davčne sezname so sestavljala zemljiška gospodarstva in mesta in vsebujejo posredno mnogo podatkov o prebivalstvu. Ti viri namreč navajajo zemljišča, hiše in sploh podlago za odmerjanje davščin, vendar moremo prek njih vendarle priti do neke ocene stanja prebivalstva. Celó je pa to mogoče napraviti iz seznamov ognjišč ali družin, kar so tudi delali iz davčnih ali vojaških okoliščin.

Poseben vir za poznavanje številčnega stanja prebivalstva so nekatere cerkvene ureditve. O pomenu matičnih knjig smo že govorili. Bolj neposredne možnosti za tako določanje dajejo seznami vernikov, to je znani status animarum, ki jih začno sredi 17. stoletja pošiljati župniki svojim škofom. Ti spiski imajo tako podatke o gibanju kot o stanju prebivalstva in jih lahko primerjamo z današnjimi zbirnimi poročili (DEM-4 obrazci) matičnih uradov, ki javljajo — danes mesečno — vse spremembe v prebivalstvu in na koncu poročila še vsakokratno število prebivalstva. Seveda so poročila status animarum zaradi svoje tehnike dobivanja podatkov bolj ocene kot eksaktna poročila, toda boljših virov za tisto dobo nimamo in bi jih tudi težko pričakovali.

Imenovati moramo pri tem tudi nekatera ugotavljanja števila prebivalstva po mestih. Mesta so imela še posebne razloge, da so poznala število svojega prebivalstva, naj imenujem samo skrb za prehrano in s tem zvezan uvoz. Taki podatki so znani že iz zgodnje fevdalne dobe, vendar na našem ozemlju tega nimamo. Še največ je znanega za Trst. Valvazor je posredoval podatke za Kranjsko in posebej za Ljubljano, vendar so njegove navedbe precej nezanesljive. Za Ljubljano poroča o 20 tisoč prebivalcih, kar pa je trikrat previsoko število. Druge cenitve, ki slone na izračunih iz števila hiš in najemnikov, so bolj realne, vendar so še vedno ocene, ki nimajo značaja statistične ocene, katere bistvo je v tem, da se naslanja na neko znano maso in z njo primerja dimenzije neznane mase. Za tako oceno manjka masa, na katero bi oprli oceno.

Vsi navedeni viri podatkov so takega značaja, da samo dajejo možnosti določanja števila prebivalstva, ki ima zato pomen ocene, ne prave ugotovitve. Vendar pomenijo stopnico k cilju, da zvemo, koliko ljudi je bivalo na našem ozemlju, kako je bilo z vitalnostjo in biološko močjo prebivalstva, s tem pa tudi razjasnijo nekatere okoliščine iz naše zgodovine, ki so prav gotovo pomembne za naš narodni razvoj. Številčna moč oziroma gostota prebivalstva na naših obrobnih ozemljih more pojasniti, ali je pripisati večjemu demografskemu pritisku na naših narodnostnih mejah, da smo v teku stoletij izgubili tako velike dele nekdaj slovenskega ozemlja, ali pa gre pri tem za druge okoliščine. Nadalje je demografsko še nepojasnjena posledica turških vpadov na naše ozemlje v zvezi z odvajanjem ljudi, o čemer domnevajo, da je zaradi tega zgubilo naše ozemlje sto tisoč prebivalcev. Nadalje je tudi razvoj tedanje družbe v neki meri pogojen od števila ljudi, kajti znano je, da je večja gostota eden od razlogov da se začno razvijati druge dejavnosti zunaj kmetijstva, rastejo mesta in prihaja torej do ekonomsko socialne preobrazbe družbe.

Stanje prebivalstva je za raziskovanje okoliščin razvoja populacije važnejše kot gibanje prebivalstva, čeprav gre v tem primeru za korespondirajoči, za povezani masi, vendar je gibanje prvi moment, stanje pa posledica tega gibanja in ustavljeni moment, na katerega navezujemo vse nadaljnje raziskave. Zato se v svojem pregledu naslonimo na statistično ugotovljena stanja populacije na našem ozemlju, za kar imamo za več kot 200 let nazaj kolikor toliko zanesljive, predvsem s statističnimi metodami opazovanja dobljene podatke. Zato lahko začnemo s pregledom razvoja slovenskega naroda s prvim popisom na našem ozemlju, ki je bil leta 1754, pri tem pa apeliramo na naše zgodovinske raziskovalce, naj iz še neurejenega, vendar dovolj bogatega gradiva za dobo pred tem dobijo toliko rezultatov, da potegnemo mejo, pri kateri začnemo govoriti o prebivalstvu celotnega slovenskega ozemlja, za toliko nazaj, za kolikor imamo vire. Ne samo z zgodovinskega, ampak tudi s statističnega vidika je škoda, da se zgublja gradivo, ki vsebuje take vire, ki dajejo možnost še daljše rekonstrukcije za nazaj, kakor jo sicer že imamo. Za statistiko je tako ugotavljanje pomembno tudi zato, da se znebi prizvoka, da je to samo neka metoda za serviranje tekočih podatkov, kakršno mišljenje je nastalo v glavah tistih, ki omejujejo svoje interese samo na trenutne probleme, nimajo pa zanimanja za razvojne tendence, ki v mnogočem pogojujejo današnje stanje.

Pri raziskovanju razvojnih tendenc slovenskega naroda v demografskem smislu pa naletimo takoj na vprašanje, kaj je prav za prav slovensko ozemlje, na katero naj omejimo ali raztegnemo raziskovanja. Ali je to ozemlje današnje SR Slovenije, ali pa gre za slovensko etnično ozemlje, ki sega na zahodu in severu še

prek današnjih političnih meja slovenskega ozemlja, ki je v okviru SFRJ. Takoj je treba povedati, da je rekonstrukcija prejšnjih podatkov na slovensko ozemlje težavna že zato, ker statistika daje svoje rezultate po vsakokratni upravni razdelitvi, ki se v prejšnjih časih ni ozirala na kakšne narodnostne meje in tudi politične meje današnje SR Slovenije niso potegnjene po kakšni tedanji upravni razdelitvi. Najstarejši popisi imajo objavljene rezultate po deželah, sredi prejšnjega stoletja so začeli z objavljanjem po okrajih in le nekaj podatkov po naseljih. Današnji popisi imajo pa vse demografske podatke po naseljih. Iz dežel in okrajev je treba podatke prilagoditi tako na etično kot politično ozemlje Slovenije pri čemer mislimo kot politično ozemlje teritorij v okviru meja današnje SR Slovenije. Poleg tega so bile neke razlike tudi v statističnem oziru že v prejšnjem času glede na nekdanjo politično razdelitev našega ozemlja (Avstrija, Italija, delno razlika Avstrija : Madžarska), tako da je bilo samo Slovensko ozemlje, ki je v mejah sedanje Slovenije, do konca prve svetovne vojne, torej v času, ki ga štejejo v historično dobo, kadar obravnavajo naše ozemlje, v okviru ene države in so zato podatki dobljeni po isti metodologiji, medtem ko je ozemlje Beneških Slovencev že od 1866 spadalo pod Italijo. Po prvi svetovni vojni pa je prišlo do razdrobitve našega ozemlja na tri države, Jugoslavijo, Avstrijo in Italijo, da ne omenimo manjšega dela v Porabju. Po drugi svetovni vojni je spet drugačen položaj: nekaj slovenskega ozemlja je še vedno ostalo zunaj naših političnih meja. Iz teh razlogov je rekonstrukcija podatov za naše etnično ozemlje zelo otežkočena in je ni mogoče v vsem napraviti. Lažje pa je to za ozemlje današnje SR Slovenije in se moramo mnogokje zadovoljiti s to omejitvijo.

Kaj pa lahko štejemo med slovensko narodnostno ozemlje? Jasno je, da pride pri tem v poštev nadaljevanje strnjenega etničnega ozemlja prek politične meje, toda kako je s tem, ko imamo na tem našem ozemlju mesta s tujo narodno večino, npr. Trst? Ker nam gre pri obravnavanju v glavnem za zgodovinske okoliščine v razvoju naše populacije, naj bo tudi določitev narodnostnega ozemlja Slovencev postavljena v dobo, vzemimo dobo pred prvo svetovno vojno, ko je bila formacija narodne zavesti že povsem izdelana. Vidni zunanji znak so pri tem rezultati preštevanja po narodnosti, v smislu tedanje števne tehnike je bila to pripadnost k določenemu jeziku. Najbolj optimalna, v stvari pa najbolj realna ugotovitev, če jo hočemo čimbolj približati današnjemu stanju, je iz rezultatov popisa prebivalstva 1910, to je zadnjega štetja, ki ga je opravila na našem ozemlju Avstrija. Čeprav je bilo tedaj izrečenih mnogo kritik na račun avstrijskega sistema določanja narodnosti na podlagi občevalnega jezika, nam vsi poznejši popisi pokažejo, da je bil ta sistem vendarle še najbolj ugoden za nas, kajti vsa poznejša štetja, zlasti na Koroškem, so tako rekoč čez noč število Slovencev zelo zmanjšala, ne da bi ostajal za tako ugotovitev kakšen poseben razlog. Prav v obrobnih delih našega ozemlja razen v Trstu je slovensko prebivalstvo kmečko prebivalstvo, ki je trdno zasidrano v zemlji in ne pozna politične ali podobno motivirane migracije, dalje je tudi mnogo manj podvrženo vplivom hitre asimilacije v narodnostnem oziru. Zato se moremo v primerjavi rezultatov popisov stare Avstrije in povojnih popisov v republiki Avstriji in Italiji bolj nasloniti na rezultate starih avstrijskih popisov in pod vtisom objavljenih podatkov o narodnostni sestavi istega ozemlja v drugi administraciji, kot je bila v prejšnji Avstriji, reči, da so bili stari avstrijski popisi kljub marsikaterim ugovorom daleč bolj objektivni in pravični.

Zaradi sistema obdelave in publiciranja podatkov, kjer se statistika naslanja na veljavno upravno razdelitev, pri čemer je Avstrija vzela za najmanjšo ozemeljsko enoto politični ali sodni okraj in po teh objavljala številke, se moramo pač ravnati po takih krajevnih znakih in upoštevati rezultate po okrajih, ker drugega ni mogoče. Pri tem pa je seveda mnogo takih okrajev, kjer je slovensko prebivalstvo v manjšini, vendar takega okraja ne moremo izpustiti, ker nočemo zgubiti informacij o našem prebivalstvu. Koliko posežemo pri tem prek meje, se držimo določitve, ki so jo postavili naši geografi, tako da imamo vsi v mislih isto ozemlje, če govorimo o slovenskem etničnem ozemlju. To ozemlje pomeni razširitev današnjega ozemlja Slovenije na tele okraje nekdanje avstrijske upravne razdelitve, pri čemer naštejemo okraje v okviru meja bivših dežel:

Kranjska v celoti, kajti nekdanja Kranjska sedaj ni povsem v današnji Sloveniji, ker je občina Bela peč in zaselek Zablati občine Rateče v Italiji (to je 1015 prebivalcev leta 1910).

Štajerska — sodni okraj Arvež iz političnega okraja Lipnica, pri čemer nekaj naselij iz tega okraja spada v današnjo Slovenijo (ta naselja so štela leta 1910—1996 prebivalcev, dalje okraj Radgona v celoti, kajti samo manjši del (leta 1910 z 9.232 prebivalci od vsega 39.229) pripada današnji Sloveniji. Od okrajev Maribor okolica in Slovenj Gradec pripadajo manjši drobci Avstriji (leta 1910 s 1.677 prebivalci).

Koroška — v celoti okraj Velikovec, od katerega pripada današnji Sloveniji manjši del (15.042 prebivalcev od skupnih 51.428), iz okraja Wolfsberg sodni okraj Šentpavel, od katerega pripada današnji Sloveniji samo majhen del s 2.306 prebivalci; dalje okraj Celovec mesto, iz okraja Celovec okolica sodna okraja Celovec okolica in Borovlje, iz okraja Beljak sodni okraji Beljak, Podklošter, Rožek in Trbiž, iz okraja Šmohor sodni okraj Šmohor.

Primorska — Gorica mesto, od katerega pripada današnji Sloveniji majhen del s 646 prebivalci po popisu leta 1910, okraj Gorica okolica v celoti pri nas (leta 1910 — 61.944 prebivalcev od skupnih 73.861), iz okraja Gradiška sodni okraj Krmin in iz okraja Tržič sodni okraj Tržič, iz katerih okrajev pripadajo nam samo manjši deli s 3423 prebivalci leta 1910. Dalje mesto Trst, od katerega ozemlja pripada nam samo vas Lipica s 53 prebivalci. Od okraja Sežana pripada nam večji del (24.351 prebivalcev od vsega 30.461), v naše narodnostno ozemlje pa moramo vključiti celotni okraj. Potem Koper v celoti, pri čemer pripada del tedanjega okraja Koper Italiji, del Hrvaški (v Sloveniji je 58.156 prebivalcev od 89.393), iz okraja Poreč sodni okraj Motovun, ki je danes v glavnem v Hrvaški (v Sloveniji 903 prebivalci), iz okraja Volosko—Opatija sodni okraj Podgrad.

Prekmurje, ki je del komitatov Vaš in Zala, vzamemo v današnjem obsegu. Zraven prištejemo še sedem vasi nekdanjega okraja Čakovec, h Kranjski pa prištejemo še tri vasi okrog Marindola iz okraja Karlovac. Pri Prekmurju in delih Medžimurja ter vasi ob Kolpi vzamemo današnje ozemlje v okviru Slovenije, pri čemer ne upoštevamo ozemlja Porabskih Slovencev, ker gre pri tem za majhno število prebivalstva. Zato je raztegnitev našega narodnostnega ozemlja prek današnjih mej Slovenije samo na Štajerskem, Koroškem in Primorskem. Ker gre pri tem za večja mesta Trst, Gorico in Celovec, kjer je po rezultatih popisa iz leta 1910 izkazano znatno število slovenskega prebivalstva, stoje mesta, ki so v okolici obdana od slovenskega prebivalstva, tudi na našem etničnem ozemlju in zato je v številu prebivalstva izraženo povečanje sedanjega političnega slovenskega ozemlja, da se tako izrazim o ozemlju današnje SR Slovenije, na naše

narodnostno ozemlje precej veliko, medtem ko gre glede na površino za majhno razširitev. To povečanje prebivalstva je po rezultatih popisa iz leta 1910 pokazano takole:

Prebivalstvo ozemlja današnje SR Slovenije in slovenskega etničnega ozemlja

Dežela	Ozemlje SR Slovenije	Celotno slovensko ozemlje
Skupaj	1,321.098	1,947.404
Kranjska	524.910	525.925
Štajerska	485.973	533.214
Koroška	17.348	222.637
Primorska	200.271	573.032
Prekmurje in sosedni kraji	92.596	92.596

Veliko povečanje na Koroškem je utemeljeno v tem, da gre tam za obsežno ozemlje, naseljeno s Slovenci, na Primorskem pa povečanja največ zaradi mest Trsta in Gorice. Koliko prebivalstva širšega slovenskega ozemlja, kakor lahko imenujemo omenjeno etnično slovensko ozemlje, presega naše ožje ozemlje, to je ozemlje današnje Slovenije, je videti iz teh deležev, ki kažejo medsebojni odnos obeh v odstotku prebivalstva ožjega ozemlja v primerjavi s širšim ozemljem:

Skupaj	67,8 %
Kranjska	99,8 %
Štajerska	91,1 %
Koroška	7,8 %
Primorska	34,9 %
Prekmurje	100 %

V kratkem lahko sedaj pogledamo, koliko more statistika pomagati v raziskavah prebivalstva, kar smo si izbrali za temo raziskav. Vzemimo za primer 4 vidike takih raziskav:

1. demografske determinante razvoja prebivalstva slovenskega ozemlja;
2. izseljevanje s slovenskega ozemlja, ki je tesno povezano s prejšnjo temo;
3. številčni razvoj slovenske narodnosti;
4. deagrarizacija našega prebivalstva.

Razvoj prebivalstva slovenskega ozemlja

Kot omenjeno, imamo prve kompleksne podatke o prebivalstvu našega ozemlja iz popisa leta 1754. Ta popis, ki ga ne moremo primerjati z modernimi popisi, je slonel na določanju števila ljudi z posrednimi metodami prek ugotavljanja ognjišč, podložnikov, verskih obvezancev, ker so sodelovala pri njem zemljiška in cerkvena oblastva, poleg tega je manjkal bistven element sodobnih popisov, namreč določitev kritičnega momenta opazovanja. Ker ni bila terenska organizacija v rokah natančno delujoče administracije, kakor jo poznamo danes, tudi ni popolne garancije za popolnost podatkov. Z vsemi temi slabostmi moramo računati vse do leta 1857, ko se je začela na našem ozemlju doba modernih popisov.

Originalno gradivo teh popisov ni ohranjeno, ampak smo navezani na objave rezultatov in še te niso službene izdaje rezultatov. Poleg tega so objave rezultatov zelo sumarne, samo po deželah, kar otežkoča prireditev rezultatov na slovensko ozemlje, kakor smo ga določili kot širše naše ozemlje v obliki etničnega ozemlja in ožje ozemlje v okviru današnjih političnih meja Slovenije. Zato ima preračunavanje, kateremu se seveda ne moremo izogniti, v neki meri značaj ocene, namreč toliko, da vzamemo podatke za posamezne dežele kot enakomerno porazdeljene na vsem ozemlju dežele, kar pa ne drži vedno. V poznejšem času, ko imamo objavljene rezultate že po okrajih, se zaradi razcepitve obrobnih okrajev v okviru slovenskega ozemlja in zunaj njega še vedno mora postopati po tej metodi koeficientov, so pa te ocene že povsem realne in jih moremo vzeti kot prave rezultate, ne kot ocenjene rezultate.

Za prvo stoletje, to je od srede 18. do srede 19. stoletja, ko je mogoče dobiti številke o prebivalstvu sicer s popisi, vendar manj zanesljivimi in se njihovi rezultati težko preračunajo na obseg, kakor ga ima slovensko ozemlje, napravimo samo primerjavo med prvim in zadnjim popisom v tej dobi, to je popisoma v letu 1754 in 1850/51. Za nobenega teh popisov ne moremo napraviti natančnega izračuna ustreznega deleža prebivalstva in se moramo pri obeh zadovoljiti z oceno, zlasti pri starejšem popisu iz leta 1754. Za ta čas je ocena, da je štelo širše slovensko ozemlje okrog 885.000 prebivalcev, medtem ko moramo za ožje slovensko ozemlje vzeti številko okrog 700.000. Pri zadnjem teh popisov, leta 1850/51, pa je štelo enako ozemlje 1,412.972 prebivalcev, torej 527.972 več, kar pomeni dejanski prirast v 97 letih. Ta porast za 59,6 % ali za 0,5 % na leto je za današnje demografske prilike majhen porast, za polovico manjši, kot ga imamo danes. Za tisti čas pri našem ozemlju nimamo kakšnih poročil o večjem izseljevanju, zato migracijsko gibanje ne vpliva na dejanski prirast, ampak gre samo za majhen naravni prirast, ki računa sicer z visoko nataliteto, toda tudi z veliko umrljivostjo. Vsekakor pa je dobljeni prirast v sto letih majhen tudi tedaj, če ga primerjamo v evropskem merilu. Po Sundbärgu je štela Evropa leta 1800 187 milijonov prebivalcev, leta 1850 pa 266 milijonov, za prejšnji čas so pa podatki preveč nezanesljivi, da bi računali še nazaj. V 50 letih to pomeni povečanje za 42,2 % ali letni prirast 0,7 %, kar je večje kot velja za naše kraje, če vzamemo za vse obdobje enako dinamiko. Za to prvo obdobje moramo torej ugotoviti, da je naraščanje prebivalstva na našem ozemlju zaostajalo za splošno tendenco, ki jo je kazal naravni prirast. Pri tem je še omeniti, da se je v prvi polovici prejšnjega stoletja iz Evrope že začelo izseljevanje v Ameriko, medtem ko na našem ozemlju tega še ni bilo. Ker so pri popisih v tej prvi dobi prevladovali posebni interesi, ki so bili povsem vidni, saj so te popise razen nekaj prvih akcij vodile vojaške oblasti, je to vplivalo na popolnost zajetja toliko, da je tedaj država za zadnji tak popis sama računala, da je bilo ugotovljeno število za 5 % manjše od dejanskega stanja. V našem računu dinamike prebivalstva pa to povečanje ne spremeni dosti ugotovitve, da je porast na našem ozemlju zaostajal za povprečnim porastom v Evropi in to verjetno zaradi večje stopnje umrljivosti.

Bolj zanesljivo oporo za ugotavljanje biološke ekspanzije našega prebivalstva imamo v prihodnji dobi, ko je z letom 1857 Avstrija uvedla sodobne popise prebivalstva in so na voljo tudi že podatki o vitalnem gibanju. Tedaj pa pridemo v dobo, ko se naravni in dejanski porast nič več ne ujemata, kajti v naravni proces razmnoževanja vstopi nov element, namreč masovno izseljevanje, ki je

imelo v tem času smer prekomorskega izseljevanja, kar je negativno delovalo na naravni razvoj populacije v dveh smereh: izseljevanje manjša število ljudi na določenem teritoriju zaradi dejstva odhajanja ljudi drugam, nadalje pa so izseljenci navadno osebe, ki so v najboljši delovni in fertilni starosti in zato nesorazmerno manjšanje pripadnikov srednjih starostnih razredov, ki so subjekt pri reprodukciji prebivalstva, zmanjša število rojstev mnogo bolj, kot bi to sledilo iz zmanjšanja števila ljudi, umrljivost se pa poveča, ker je pri ljudeh v srednjih letih in mlajših ljudeh, ki so najbolj udeleženi pri izseljevanju, umrljivost najmanjša. Zato moramo spremljati razvoj našega prebivalstva z dveh vidikov, namreč kakšen je naravni prirast in kakšen je dejanski prirast, ker se ti ugotovitvi od začetka znatnejšega izseljevanja močno razlikujeta. Stanje populacije na nekem ozemlju je vedno rezultat salda naravnega in selitvenega gibanja in zato moramo oba združiti v skupni saldo.

Kot rečeno, prihajamo z uvedbo sodobnejših popisov na bolj trdno podlago s katero moremo spremljati ne samo razvoj, ampak tudi spremembe v različnih strukturah med našim prebivalstvom. Prvi tak popis je bil 31. oktobra 1857 in nato so se zvrstili kot ponavljajoče se akcije konec leta 1869, 1880 in potem vsakih deset let do 1910, ko je bil zadnji popis v Avstriji in ko tudi zaključimo zgodovinsko dobo v razvoju našega prebivalstva.

Prvi teh popisov, v letu 1857, je prinesel za naše ozemlje 1,459.006 prebivalcev in sedaj moremo reči, da je to število natančno število, ki ga dobimo iz objavljenih rezultatov po okrajih, kajti tudi širše slovensko ozemlje smo definirali z okraji v popolni sestavi, to zaradi lažje rekonstrukcije rezultatov na teritorij, ki ga vzamemo kot slovensko narodnostno ozemlje. Od zadnjega popisa v okviru prejšnje dobe, od popisa v letih 1850/61, je to povečanje za 3,3 % ali letni prirast 0,51 %, pri tem pa gre za obdobje 6 in pol let. Za prihodnje popise fiksirajmo podatke v obliki pregledne tabele:

Popis	Prebivalstvo	Povečanje od prejšnjega popisa	Povečanje v %	Letna stopnja povečanja
1857	1,459.006	46.034	3,25	0,51
1869	1,553.328	58.608	6,46	0,53
1880	1,649.439	96.111	6,19	0,56
1890	1,729.880	80.341	4,87	0,49
1900	1,802.048	72.168	4,17	0,42
1910	1,947.404	145.356	8,07	0,81

Letno povečanje je izračunano po aritmetični postopnosti in to zaradi enostavnosti, ker gre samo za medsebojno primerjavo med posameznimi popisnimi obdobji. Ker so bila med prvimi tremi popisi drugačna obdobja kot desetletje, kar velja od leta 1880 dalje, navedimo kot primerjavo še letni dejanski prirast:

1850/51—1857	7.128
1857—1869	4.884
1869—1880	8.649
1880—1890	8.034
1890—1900	7.217
1900—1910	14.536

Ker so naravni dogodki (rojstva, smrti) v prebivalstvu precej stalni in ne nihajo že iz leta v leto, ampak imajo določeno precej stalno smer, npr. rojstva polagoma padajo, prav tako padajo tudi smrti, samo v tistem času še hitreje, ne bi moglo naravno gibanje povzročiti tako velikih razlik v zgoraj navedenem letnem prirastu, ampak moramo iskati razlog temu drugje. Vemo, da je pri tem glavni vzrok izseljevanje. Za večji prirast med popisoma 1850/51 in 1857 kot v sledečem obdobju je vzrok iskati v tem, da so bili rezultati popisa 1850/51 tudi po uradni razlagi prenizki.

Da vemo postaviti ugotovitve za naše ozemlje na pravo mesto, napravimo še primerjavo za vso Evropo, ki je v drugi polovici prejšnjega stoletja doživela enako obdobje velikega izseljevanja in so zato pri obeh vplivali enaki vzroki na porast prebivalstva. Navajamo odstotni porast prebivalstva za enaka obdobja za naše ozemlje in za Evropo (podatki po Sundbärgu):

Obdobje	Evropa	Slovensko ozemlje
1850—1857	4,1	3,2
1857—1869	7,9	6,5
1870—1880	11,0	6,2
1881—1890	9,3	4,9
1891—1900	10,2	4,2
1901—1910	11,9	8,1

Če vzamemo vso navedeno dobo 60 let skupaj, tedaj je v tem času prebivalstvo Evrope naraslo od 266 milijonov na 447,5 milijonov, prebivalstvo slovenskega ozemlja od 1413 tisoč na 1947,4 tisoč. V letnem povprečnem koeficientu porasta izračunano da to za Evropo 8,6 promile, za slovensko ozemlje 5,4 promile.

Dejanski prirast je rezultat naravnega in selitvenega prirasta oziroma salda. Ker smo navedli dejanski prirast, je treba izločiti iz tega naravni prirast, to je presežek rojstev nad smrtnimi primeri, da vidimo, kakšen je normalen razvoj prebivalstva iz lastne biološke moči. Za obravnavano obdobje od leta 1851 dalje navajamo za dobo 60 let naravni prirast po obdobjih med popisi, da moremo videti, ali so se v takih razmakih pokazale kakšne posebne tendence. Da se more napraviti ocena vitalnih dogodkov na našem ozemlju, je napravljen preračun na vitalni koeficient naravnega prirasta, to je na 1000 prebivalcev, zraven pa je dodana primerjava z evropskim koeficientom naravnega prirasta:

Obdobje	Naravni prirast	Na 1000 preb. za slovensko ozemlje	Na 1000 preb. v Evropi
1851—1857	37.553	3,8	7,3
1857—1869	118.910	4,2	8,9
1870—1880	102.889	5,8	9,2
1881—1890	124.360	7,4	10,6
1891—1900	133.375	7,6	11,0
1901—1910	182.-36	9,7	6,6

Ti podatki pokažejo, kako je pri nas enakomerno naraščal presežek rojstnih nad smrtnimi primeri in da smo v začetku precej zaostajali za naravnim prirastom, ki ga je imela Evropa, na koncu smo ga pa dosegli. Kot pokaže vpogled

v elemente tega prirasta, so v začetku pri nas rojstva sicer padala precej vzporedno kot drugje, pač pa je gostota smrtnih primerov presegala stanje drugod po Evropi in je bil zato v začetku naš naravni prirast za toliko manjši.

Sicer pa so prav taka vprašanja, ki nastajajo ob primerjavi raznih podatkov, element, ki spodbuja k določenemu raziskovanju. Demografske determinante v našem prebivalstvu so zelo malo raziskane, komaj smo prišli do tega, da so poiskani in urejeni osnovni podatki za popise in gibanje populacije v prejšnji dobi do začetka prvih sodobnih popisov sredi prejšnjega stoletja. Starejša doba je še premalo raziskana in podatki tudi težje dosegljivi, vendar so in vsaj za našo državo je edino za slovensko ozemlje možnost, da napravimo statistično sliko za toliko časa nazaj. Tu je torej hvaležno področje za zgodovinarje in statistike, da nam rešijo in zagotovijo številčne informacije o razvoju našega prebivalstva za dobo dobrih 200 let nazaj, pri čemer ne gre samo za vrednost teh podatkov kot samostojnega gradiva, ampak tudi za dragocen in iskan pripomoček za druge raziskave naše preteklosti.

Ne morem se spuščati v nadrobnosti glede utemeljevanja potrebnosti takih podatkov in tudi ne v vsebino teh podatkov, zadošča naj ugotovitev, da so raziskave življenja nekega naroda navezane na temeljne podatke o tem narodu in ker imamo dovolj možnosti, da si tako številčno gradivo ustvarimo, poskušajmo to tudi napraviti.

Izseljevanje z našega ozemlja

Tema, ki je tesno navezana na temeljne podatke o prebivalstvu, je obravnavanje znanega slovenskega problema, namreč masovnega izseljevanja z domače zemlje v tujino, v glavnem prek morja, ki dobiva kot izraz ekonomske migracije svojo posebno vlogo v študiju ekonomskih problemov, s katerimi se je srečavalo naše prebivalstvo v pretekli dobi in se prav za prav srečuje tudi danes, saj je dovolj aktualen problem še danes. Izseljevanje z našega ozemlja je bilo tako močno, da je bistveno zadržalo naš naravni razvoj, kakor je bilo pokazano v prejšnjem poglavju. Naš dejanski porast je zaostal za splošnim povečanjem prebivalstva okrog nas, pri čemer smo plačali davek tudi v obliki manjšega naravnega prirasta, katerega je izseljevanje z odhodom ljudi v fertilni starosti zmanjšalo. Takoj pa je treba povedati, da v dobi, ki jo obravnavamo, niso bile tako urejene evidence odhajanja v tujino, kot je to danes. Avstrija je sicer poskušala nekaj let ugotavljati število izseljencev, vendar ta poskus ni uspel in zato so to kmalu opustili. Drug način ugotavljanja števila naših izseljencev bi bil izračun iz podatkov o izvoru svojega prebivalstva, ki ga objavljajo posamezne države, namreč v tej obliki, da bi videli, koliko državljanov neke države je bilo rojenih v naših krajih. Zaradi nekdanje politične razdelitve, navajanja rojstnega kraja samo po državah in tudi dejstva, da mnogo držav takih podatkov ne vodi, je tudi ta metoda malo uspešna, dasi bi bil študij takih tujih podatkov tudi potreben in bi pripomogel zlasti k poznavanju smeri, v katero je bilo naše izseljevanje usmerjeno. Vemo sicer, da je bil v dobi, ki jo obravnavamo, glavni val usmerjen v ZDA, toda selili so se tudi drugam, zlasti v Južno Ameriko, pa še drugam in prav ta smer seljenja je še premalo raziskana. Za določitev, koliko je bilo izseljencev z našega ozemlja, ostane še metoda salda med dejanskim in naravnim prirastom. Naravni prirast namreč lahko dobimo, ker so podatki o

rojstvih in smrtih objavljeni že dolgo časa, tako da iz tega vidimo, kako je prebivalstvo naraščalo po tej naravni poti. S podatki, ki jih dobimo pri popisih prebivalstva, z medsebojno primerjavo določimo, kakšen je bil dejanski prirast. Če bi se prebivalstvo ne selilo, bi bila dejanski in naravni prirast enaka. V resnici pa nikoli nista bila in je bil dejanski prirast na našem ozemlju vedno manjši kot naravni prirast. Ta razlika odpade na izseljevanje ali bolj natanko povedano, za toliko je bilo izseljevanje večje kot priseljevanje, kajti poleg odhajanja ljudi imamo vedno tudi vračanje prejšnjih izseljencev oziroma priseljevanje iz drugih krajev. Tako dobimo saldo seljenja, ki je torej razlika med naravnim in dejanskim prirastom. S to metodo izračunamo obseg izseljevanja z našega ozemlja v obliki njegovega negativnega salda, to je presežka izselitev med priselitvami, kajti iz našega ozemlja ima izseljevanje vedno negativni saldo.

Ker obravnavamo celotno slovensko ozemlje z obrobnimi okraji, kjer žive Slovenci še strnjeno, čeprav so že v manjšini, in so tam tudi velika mesta, Trst, Gorica in Celovec, je prav priseljevanju v ta mesta, zlasti v Trst, zmanjšalo saldo selitvenega gibanja za celotno ozemlje. Zato bomo skušali pogledati izseljevanje tudi brez upoštevanja takih mest, ki prav za prav samo motijo našo številčno predstavo o migraciji.

O izseljevanju z našega ozemlja moremo govoriti šele v drugi polovici prejšnjega stoletja; verjetno je bilo tudi že preje, vendar nam podatki omogočajo, da to ugotovimo. Če začnemo ugotavljanje sredi stoletja, za kar imamo oporo v popisu 1850/51 in prvim sodobnim popisom 1857, zaradi znanega dejstva, da je popis 1850/51 prinesel premajhno število prebivalstva, katerega izpad se uradno ceni na 5 %, primerjava med tema dvema popisoma nikakor ni realna. Ker je bilo leta 1857 ugotovljeno toliko več prebivalstva, da to povečanje celo presega naravni prirast za 8500 ljudi, gre to vse na račun pomanjkljivosti popisa iz let 1850/51. Sicer pa v tem času izseljevanja tudi še nismo imeli, vsaj v takem obsegu ne, da bi bilo to opazno kot demografski pojav.

V prihodnjem razdobju med dvema popisoma, katerih časovni razmik nam more rabiti kot opora za izračune, pa že opazimo znatno razliko med naravnim in dejanskim prirastom, kajti popis leta 1869 je prinesel za 24.588 ljudi manj, kot bi to rezultiralo iz podatkov naravnega gibanja, kot je bil velik naravni prirast. To razliko moramo pripisati samo izseljevanju, ki je zlasti zadelo Kranjsko, ki izkazuje za 38.188 ljudi manj, kot je bilo pri prejšnjem popisu in kot je bil vmesni naravni prirast. Precej močan padec (nad 10.500) ljudi izkazuje tudi Prekmurje, medtem ko se je prebivalstvo Primorske — pač zaradi Trsta — močno povečalo. Manjše povečanje je tudi na Štajerskem in Koroškem, to sta pa dela našega ozemlja, kjer izseljevanje v vsej dobi ni zavzelo takih dimenzij, kot prav v osrednji slovenski deželi, Kranjski. Če zožimo to prikazovanje samo na današnje politično slovensko ozemlje, dobimo z enakimi elementi izračunano izseljevanje s številom prek 30 tisoč ljudi, ker pač odpadejo obrobna velika mesta, ki pritegujejo vase prebivalstvo. Tako izkazuje Trst z okolico med letoma 1857 in 1869 prirast 45.315 ljudi, do česar je prišlo večinoma s priseljevanjem in bi bila Primorska brez Trsta demografsko pasivna.

Prihodnje obdobje med leti 1870 in 1880 pomeni upadanje izseljevanja, kajti naravni prirast je samo za 6778 večji, kot je prebivalstvo dejansko porastlo, in to razliko pripišemo izseljevanju. Pri tem izkazuje Kranjska še vedno največjo izgubo v ljudeh, nekaj tudi Štajerska, v drugih delih pa je celo večanje prek naravnega prirasta. V okviru ožjega slovenskega ozemlja pa je negativni migra-

cijski saldo na 33 tisoč. Šele po letu 1880 pride do velikega povečanja izseljevanja, kajti presežek naravnega prirasta nad dejanskim je 44.019 ljudi, ki nam jih torej manjka in so se pač odselili. V tej dobi je zmanjšanje prav v vseh delih našega ozemlja, najbolj spet na Kranjskem, na katero odpade skoraj polovica (20.690), močno pa je bilo v tej dobi izseljevanje tudi iz Štajerske. Na ožje slovensko ozemlje odpade 46.669 izseljencev, torej spet več kot na vse slovensko ozemlje, kjer večja mesta manjšajo negativni saldo. Če za Primorsko ne bi računali Trsta, bi bilo od tam v vsakem obdobju za 10 tisoč več izselitev; s Trstom pa Primorska izkazuje celo povečanje prebivalstva.

Izseljevanje z našega ozemlja se je nato v prihodnjih letih še stopnjevalo, saj izkazuje čas med leti 1891 do 1900 za 61.207 manj ljudi, kot jih je prinesel naravni prirast. V tem času smo z izseljevanjem izgubili polovico naravnega prirasta. Največ ljudi je z izseljevanjem izgubila Kranjska, namreč 32.492, za 5 tisoč manj Štajerska, medtem ko Primorska zaradi Trsta nima zmanjšanja. Samo ožje slovensko ozemlje ima izseljevanje še večje, namreč 74.573.

V naslednjem obdobju, v letih 1901 do 1910, se je zelo povečal naravni prirast, ki je za 39 tisoč večji kot v desetletju prej. Zato je ta izreden porast v veliki meri paraliziral saldo med primerjanjem naravnega in dejanskega prirasta, ki izkazuje za 36.780 ljudi manj, kot bi jih moralo biti, če ne bi bilo izseljevanja. Zato je zmanjšanje salda izseljevanja od prejšnjega obdobja, ko se je zmanjšalo približno za 40 %, v veliki meri le navidezno. Pri tem je Kranjska zgubila z izselitvami 34 tisoč ljudi, Štajerska 26 tisoč, Primorska pa zaradi Trsta izkazuje povečanja za 27 tisoč prek naravnega prirasta. K temu prispeva Trst povečanje za 36.534 in brez Trsta bi bila Primorska pasivna za okrog 10 tisoč, kakor ugotavljamo za vsako obdobje. Ožje slovensko ozemlje, kjer ne vpliva aglomeracija v velikih obrobnih mestih, izkazuje zaradi izseljevanja izgubo 81.792 ljudi in se iz tega vidi, da je izseljevanje z našega ozemlja naraščalo tja do prve svetovne vojne. Če vzamemo zdaj še tri in pol leta do začetka prve svetovne vojne, dobimo za leta 1911 do 1914 s celotnega slovenskega ozemlja izseljevanja za 4648 ljudi, z ožjega ozemlja 16.110.

Seštevek vsega izseljevanja ali natančno vzeto presežek izselitev nad priselitvami, je v dobi 1857 do 1914 178.020 ljudi, od tega v obdobju glavnega izselitvenega vala od leta 1880 dalje 14.653. Kot omenjeno, pa motilno vpliva zlasti Trst. Celotna Primorska s Trstom vred izkazuje v teh letih 1857 do 1914 celo presežek selitev 61.752 ljudi. Če pa ne upoštevamo Trsta, je pa Primorska zgubila 69.844 ljudi, to je pa razlika 131.596 ljudi, od česar jih je seveda mnogo šlo tudi v Trst. Med našimi deželami je zgubila Kranjska 149.603 prebivalcev, Štajerska 68.769, za Primorsko je bilo že omenjeno. Koroška je pa imela ves čas majhno izseljevanje, tako da izkazuje pod vplivom mest Beljaka in Celovca celo pozitivni migracijski saldo. Pač pa je zaradi izseljevanja zgubilo 27.269 ljudi Prekmurje. Ožje slovensko ozemlje je v tem obdobju imelo prek 282 tisoč izseljencev.

Temeljni podatki o izseljevanju, izračunani na podlagi opisane metode razlike med naravnim in dejanskim prirastom, so napravljeni in to tudi za manjše ozemeljske enote, za okraje. Čaka pa še delo z vključevanjem teh ugotovitev v celotno demografsko sliko Slovenije, vpliv izseljevanja na starostno in socialno ekonomsko strukturo prebivalstva, raziskovanje posebnih selitvenih rajonov in ugotavljanje razlogov, ki so privedli do tako masovnega izseljevanja, ki presega dinamiko migracije v evropskem merilu.

Številčni razvoj slovenske narodnosti

O narodnosti dolgo časa niso zbirali podatkov, ki bi se nanašali na neko celotno ozemlje, zajeto s popisom. Posamezni fragmenti so sicer znani že prej, toda prve podatke v obliki ocene imamo za celotno slovensko ozemlje iz leta 1846 s temi podatki:

Kranjska	408.745
Štajerska	363.750
Koroška	95.735
Primorska	202.287
Benečija	26.676
Ozemlje na Madžarskem	44.862
Skupaj	1,142.055

Pri tem je bilo nekaj netočnosti, tako so Slovence v Medžimurju (okrog Razkrižja) šteli za Hrvate, kar so delali tudi poznejši madžarski popisi, tudi v Prekmurju navedeno število je očitno prenizko. Tedaj je bila izdelana tudi znana Czoernigova karta narodnosti v Avstriji, iz katere je razvidno, da so Slovenci naseljevali dosti večje površine, kot so registrirane danes.

Narodnosti prejšnji popisi niso imeli, pač pa so iskali jezikovno pripadnost. Prvič se je to vprašanje pojavilo v popisnicah leta 1880 in sicer z vprašanjem o občevalnem jeziku pri popisih v Avstriji, o materinskem jeziku pri popisih v madžarskem delu. Na ozemlju, ki ga obravnavamo kot slovensko etnično ozemlje, imajo obrobni deli že narodnostno mešano prebivalstvo, zlasti vsa tri mesta Trst, Gorica in Celovec, ki imajo tujo večino. Medtem ko ima ožje slovensko ozemlje v tistem času razen kočevskega jezikovnega otoka nemško prebivalstvo samo še v mestih, madžarsko v Prekmurju, ostali del pa je povsem slovenski, pa pride po tedanji statistiki, ki je le bila nekoliko nenaklonjena povsem objektivnemu ugotavljanju narodnosti oziroma materinskega jezika, zaradi obrobnih delov na vsem slovenskem ozemlju do tega, da živi na tem ozemlju nekaj tujih narodnosti, tako da predstavljajo v skupnem številu 1,607.019 stalnih prebivalcev Slovenci s svojim številom 1,185.619 delež 73,8 %. Narodnosti na našem ozemlju so takole razporejene:

Slovenci	1,185.619
Nemci	213.897
Italijani	170.947
Madžari	13.028
Srbi in Hrvati	19.081
Drugi	4.447

Nemci so bili na Kranjskem samo v Kočevju in Ljubljani, na Štajerskem po mestih in mejnem okraju Radgona, na Koroškem po mestih in okraju Šentpavel, več kot Slovencev jih je bilo tudi v sodnih okrajih Trbiž in Šmohor. Italijani so bili v glavnem samo v Trstu, Gorici, sodnih okrajih Tržič in Krmin ter koprskem okraju. Madžari so bili v Prekmurju in tam je število Slovencev z deležem 73,5 % prav gotovo pokazano prenizko. Madžarska štetja so bila očitno bolj naklonjena Slovencem kot avstrijska.

Primerjati število Slovencev s podatki iz leta 1846 se ne da enakovredno s podatki iz leta 1880, ker pri tem zadnjem popisu niso upoštevani beneški in po-

rabski Slovenci, ki žive izven slovenskega narodnostnega ozemlja, kakor ga obravnavamo za druge podatke.

Da ne bi navajali preveč podatkov, se omejimo samo na zadnji popis v stari Avstriji, to je na popis 31. decembra 1910. Tedaj je bilo na istem ozemlju kot leta 1880 naštetih 69,6 % ljudi s slovenskim jezikom, medtem ko je bil njihov delež 30 let prej 73,8 %. Odstotek slovenskega prebivalstva se je torej zmanjšal, čeprav je njegovo absolutno število naraslo za 121.396, medtem ko je bil celotni prirast 270.129. Pri tem omenimo, da so podatke o jezikovni pripadnosti vzeli samo od domovnega prebivalstva, sicer pa se je obdelava nanašala na prisotno prebivalstvo. Čeprav sestavljajo Slovenci 7/10 vsega prebivalstva, so se druge narodnosti povečale za 148.733 pripadnikov, torej znatno več kot Slovenci, kar je čisto gotovo absurd. Poglejmo, kakšen je bil porast po glavnih narodnostih:

Skupen porast	16,8 %
Slovenci	10,2 %
Nemci	38,3 %
Italijani	27,2 %
Madžari	59,3 %

Te številke so preveč tendenčne, da ne bi mogle zbuditi suma, da niso nastale po nekem naravnem razvoju prebivalstva. Razlaga za tak rezultat je lahko različna: pri Slovencih je večje izseljevanje, kar kaže na njihovo ekonomsko zapostavljanje; nanje je bil izvajan velik asimilacijski pritisk; šolstvo ni bilo urejeno v skladu s pravicami vseh narodov do pouka v materinščini; pri popisih so se dogajale nepravilnosti. Če za primer pogledamo samo Koroško, iz katere je bilo izseljevanje majhno, nam postane takoj bolj jasno, kaj je vplivalo na minimalni porast našega prebivalstva: med leti 1880 in 1910 se je prebivalstvo dela Koroške, ki ga štejemo v okvir slovenskega narodnostnega ozemlja, povečalo od 184.428 na 217.295, torej za 33 tisoč. V istem času pa se je število Slovencev zmanjšalo od 101.358 na 81.779, torej za 20 tisoč. Kako naj spravimo ti dve ugotovitvi med seboj v neko sprejemljivo razlago?

Izven meja zaokroženega slovenskega ozemlja je Beneška Slovenija in ozemlje Porabskih Slovencev. Za Beneško Slovenijo so narodnostni podatki iz srede 19. stoletja, ko jih je bilo izkazanih 26.676. Poznejše navedbe jih cenijo na 33 tisoč. Od 1881 do 1911 se je prebivalstvo v slovenskih občinah tega ozemlja povečalo samo za 3500 ljudi, ker je bilo od tam močno izseljevanje. V nekdanjem okraju Monošter na Madžarskem je bilo med 55.348 prebivalci leta 1910 naštetih 9823 Slovencev. Ker je del tega okraja prišel leta 1919 v Jugoslavijo, je ostalo onstran meja 9 izrazito slovenskih vasi s 4268 prebivalci slovenske narodnosti, če pa prištejemo Slovence še po drugih tamkajšnjih vaseh, kjer so v manjšini, dobimo za leto 1910 5313 Porabskih Slovencev.

Take ugotovitve o številčnem položaju slovenske narodnosti naravnost silijo na proučevanje razmer, ki so tako negativno vplivale na izraz naše narodnosti v številkah, kakor so bile navedene zgoraj.

Deagrarizacija prebivalstva

Spremembe v socialnoekonomski sestavi prebivalstva so izraz sprememb v gospodarstvu dežele, saj povezava gospodarstva s prebivalstvom nikjer ni tako tesna kot pri stični točki, ki pomeni zaposlovanje. Večja in manjša zaposlitev,

ki nam pomeni zaposlitev zunaj kmetijstva, zlasti zasebnega kmetijstva, pomeni večje ali manjše število delovnih mest, ki s svojim številom v največji meri povedo, koliko so razvita področja, gospodarstva. Ker je slovensko ozemlje tako, da ima v svoji sredi dvoje večjih mest, Ljubljano in Maribor, ki sta pa bili v obravnavani dobi še dokaj skromni mesti, na robu ozemlja pa mesta Celovec, Gorico in zlasti veliki Trst, bi upoštevanje tudi tega dela ozemlja ne dalo prave slike o socialnoekonomski preobrazbi našega prebivalstva.

Že pri pregledu migracijskih tokov je prav poseben položaj mest pri selitvenem gibanju otežkočil, da bi dobili vpogled v dinamiko in obseg seljenja, na kar smo opozorili. Prav to velja tudi za proučevanje sestave prebivalstva v ekonomskem pogledu. Zato se pri teh podatkih omejimo na ožje slovensko ozemlje, na katerem danes doživljamo te spremembe in jih moremo tudi s podatki bolj zanesljivo izkazati.

Pri tem raziskovanju moramo takoj opozoriti na mnenje, ki je nastalo pod vplivom sedanje dinamike o preusmerjanju prebivalstva na področje zunaj kmetijstva, da je v naših razmerah to nastalo v prejšnjem času. Naša dežela je bila vse do zadnje vojne izrazito agrarno ozemlje, kjer je bilo kmečkega prebivalstva nad polovico in pred prvo svetovno vojno nad dve tretjini. Šele povojni čas je prinesel temeljito in zelo hitro spremembo, prej pa je bila Slovenija gospodarsko tako malo razvita dežela, da ni mogla preživeti vsega svojega prebivalstva; zato se je v dobi, ko so se demografske razmere tako zboljšale, da je prišlo do mnogo hitrejšega naraščanja, morala zateči k izseljevanju, ker ni doma razvila drugih dejavnosti, ki bi absorbirale odvečno delovno silo.

Prve podatke o socialnogospodarski sestavi prebivalstva smo dobili pri popisu leta 1771, ko so ugotovili, koliko je bilo med prebivalstvom drugih poklicov razen podložnikov. Teh je bilo 11,4 % in zato moremo šteti, da odpade na kmečko prebivalstvo (podložnike) 88,6 % prebivalstva. Prave podatke, kjer je kmečko prebivalstvo naravnost prešteto, imamo od prvih sodobnih popisov dalje, to je od leta 1857. Pri tem vidimo zelo značilno dejstvo, da je število kmečkega prebivalstva ves čas enako. Njegov delež se sicer manjša, ker skupno prebivalstvo narašča, toda v absolutnih številih je živelo na našem ozemlju od leta 1857 do prve svetovne vojne skoro enako število kmetov, kar pokažimo s temi podatki:

1857	920.380
1869	913.343
1880	933.921
1890	934.600
1900	927.999
1910	880.417

Tako moremo podpreti domnevo, da je mogla naša zemlja ob majhni razvitosti drugih področij preživeti samo določeno število ljudi; presežek je moral iti v druge dejavnosti, če pa so bile te premalo razvite, je pač emigriral drugam. V tem leži utemeljitev naše ekonomske migracije v času do prve svetovne vojne in tudi pozneje, kajti podatki povedo število, ki je živelo naravnost od zemlje. Ker je bil način obdelave ves čas enak, kar povedo podatki kmetijske statistike, je na dlani razlaga preprostega računa, kam z viškom prebivalstva. Med obema vojnama so pri popisu leta 1931 ugotovili še vedno 810.189 kmečkega prebivalstva, toda del si je vendar lahko našel možnost preživljanja na domači zemlji, samo

zunaj kmetijstva, ker v tisti čas pridejo začetki nekoliko močnejše industrializacije in razvoja tudi drugih področij, tako trgovine in prometa. Kako je v začetku počasi padel delež kmečkega prebivalstva in je šele na prelomu stoletja prišlo do močnejše preusmeritve drugam, pokažejo odstotni deleži kmečkega prebivalstva v skupnem prebivalstvu Slovenije:

1857	83,5 %
1869	81,4 %
1880	79,5 %
1890	75,7 %
1900	73,2 %
1910	66,6 %

Od srede 18. stoletja do srede 19. stoletja se torej sestava našega prebivalstva skoraj ni spremenila, nato je pa začelo zelo počasi upadati, kar je dokaz, da je naše ozemlje ostalo na robu velikih gospodarskih sprememb, ki so v 19. stoletju temeljito spremenile ekonomsko sliko srednje Evrope. Šele po zadnji vojni smo dohiteli druge dežele, ki imajo enake okoliščine gospodarjenja kakor naša dežela. Računamo, da je bilo konec zadnje vojne pri nas še okrog 55 % kmečkega prebivalstva. Nato pa se je začela hitra sprememba, ki je odraz enakega stanja v gospodarstvu, ki se je naglo preusmerjalo v industrializacijo in s tem pritegnilo toliko ljudi iz kmetijstva, da imamo danes samo še četrtino prebivalstva, ki živi od kmetijstva. V povojnem času je bil ta razvoj tak, da so deleži kmečkega prebivalstva:

1948	48,9 %
1953	40,4 %
1961	30,9 %
1967	25,4 %

kar pomeni, da so se zdaj dogodile v desetih letih večje spremembe kot prej v petdesetih.

Ni bil namen tega prikazovanja, da napravimo znanstveno izdelano razpravo o našem prebivalstvu, ampak je bil namen ta, da se more videti pomen statistike za odkrivanje in reševanje problemov, ki se osvetlijo s številkami. Statistika s svojimi številčnimi izkazi in rezultati more sprožiti posebno raziskovanje, more pa tudi najbolj nazorno pokazati spet s številkami rezultate raziskovanj, kajti govorica številk je poznavalcu razumljiva brez takih interpretacij, ki imajo včasih namen, da na vsak način vzdržujejo določeno mnenje in sodbo, ki je morda tudi subjektivno pobarvana. Številke so pa instrument objektivnega prikazovanja, seveda s pogojem, da so bile strokovno in nepristransko zbrane, in v tem je še posebej velika vrednost statistike, da podpre značaj in vrednost ugotavljanja objektivne resnice.

Po krajši obravnavi je povzel besedo drugi referent, **docent dr. Vasilij Melik;** predvanju je dal naslov **Avstrijska statistika kot vir za slovensko zgodovino v 19. stoletju.**

Predavatelj je podal historiat avstrijske uradne statistike od začetkov v predmarčni dobi prav do konca prve svetovne vojne. Ta statistika je zajemala vse

slovensko ozemlje razen Prekmurja in Beneške Slovenije. Statistično delo je opravljala posebna direkcija oziroma pozneje komisija. Predavatelj je navedel vse glavne publikacije, ki jih je izdala ta komisija. Sredi druge polovice 19. stoletja so pričela še objavljati statistično gradivo tudi razna ministrstva za svoja delovna področja. Tretja vrsta podatkov se je zbirala v okvirih deželnih in mestnih samouprav, četrto vrsto pa predstavlja gradivo trgovskih zbornic. Referent je omenil še statistike raznih poslovnih združenj, društev, podjetij in privatnikov; navedel je tudi literaturo, ki obravnava historiat avstrijske uradne statistike.

Dr. Vasilij Melik je zatem spregovoril o uporabnosti avstrijskega statističnega gradiva, o njegovi problematiki in njegovih pomanjkljivostih.

Sledilo je živahno obravnavanje problemov, ki jih je ustvarila avstrijska statistika s svojim često nedoslednim načinom registriranja in podajanja statističnih podatkov.

Nato je prebral svoj referat **Historiat gospodarske statistike** še **dr. Jože Šorn.**

Med drugim je ugotovil, da je težko določiti, kdaj so industrijci pričeli za svoja podjetja zbirati podatke, ki bi jim že mogli reči statistika. Podobno velja seveda za trgovce, lastnike ladij itd. Laže je fiksirati začetek statistike državnih in drugih upravnopolitičnih organov nižje stopnje. Če imamo pred očmi vso našo gospodarsko zgodovino in z njo vred razvoj statistike, vidimo, da moremo zgodovino statistike razdeliti na šest obdobij:

1. Za čas do sredine 18. stoletja, do terezijanskih reform, moremo govoriti o »neznanstveni« statistiki; pač zato, ker ni nihče organiziral statistične službe. Obstaja sicer popis fužin iz konca 16. stoletja, specifikacije dolgov kranjskih deželnih stanov za vse 17. stoletje, Valvasorjevo navajanje številk o razni proizvodnji, Franc Rakovec-Raigersfeldt je zapisal dolgo vrsto krajših statističnih podatkov, ljubljanski magistrat je z začetkom 18. stoletja vpeljal tedensko zapisovanje cen raznih vrst žita, itd., toda vse to ni tisto, čemur danes rečemo statistika.

2. Za drugo fazo statistike, ki zajema čas od terezijanskih reform do začetka predmarčne dobe, je karakteristično, da so to službo že precej bolj upoštevali. Prav klasični merkantilizem je zelo veliko pripomogel k uveljavitvi statistike; nenehoma je opozarjal na tehnost rezultatov, ki jih daje sistematično zbiranje določenih podatkov. V Trstu so pri komercialni intendanci od leta 1748 dalje zdržema zapisovali število prihodov in odhodov ladij, zapisovali količine pripeljanega in odpeljanega blaga, njegovo vrednost v goldinarjih itd. Prav gotovo odločilno vlogo pri organiziranju uradne statistike so imeli komerčni konsesi, ki so leta 1763 dobili ukaz, da registrirajo v obliki razpredelnic vso važnejšo dejavnost komercija. Vse to gradivo za notranjeavstrijske dežele je zbrano v arhivu dvorne komore na Dunaju. Tako kot statistika za komerčne panoge spadajo tudi konskripcije, popisi prebivalstva, katastri itd. v sklop velikih terezijanskih reform. Teže je govoriti o razvoju privatne statistike. Rentabilitetni račun je narekoval fužinarjem, da so vestno zapisovali količine nakopane rude, potrošnjo oglja, višino proizvodnje surovega železa, toda zaradi uničenja prenekaterega podjetniškega arhiva starejšega datuma ne vemo o začetkih sistematičnega notiranja kaj prida veliko. Vsekakor bo treba temeljito pregledati Zoisov arhiv, za tekstilno stroko arhiv suknarne kranjskih deželnih stanov itd.

Po dosedanjih raziskavah sodeč so statistično delo med leti 1780 in 1815 nekoliko zanemarili. Vtis je, da so težišče dela prenesli na deželne trgovinske ko-

misije. Tudi francoska uprava ni pri nas prinesla v statistiko nobenih posebnih novosti.

3. Po obnovitvi avstrijskega režima se je gospodarsko življenje konsolidiralo. Tako so na Dunaju leta 1815 ustanovili statistični urad, ki je pričel štiri leta pozneje izdajati Tafeln zur Statistik. Dalje je pričela v predmarčni dobi izhajati vrsta gospodarskih časnikov; vsi so objavljali razne gospodarske podatke statističnega značaja (Journal des österr. Lloyd, Innerösterr. Industrie- und Gewerbeblatt, itd.).

4. Marčna revolucija leta 1848 je omogočila nadaljnjo modernizacijo države in odprla vrata gospodarskemu liberalizmu. Tako so z letom 1853 pričele izhajati statistike raznih ministrstev, mednarodni statistični kongresi pa so fiksirali načela statistične službe, jih dopolnjevali, spopolnjevali itd. Ta načela je vpeljala tudi avstrijska statistična služba.

Za študij rudarstva in fužinarstva (»montanisticum«) je bistveno pomembna serija knjig s skupnim naslovom Der Bergwerksbetrieb im Kaisertume Österreich (naslov se je večkrat menjal). Pomembni so arhivi podjetij, npr. KID, TPD, prevaljske železarne itd. V petdesetih letih je zaživela vrsta trgovskih zbornic; vse so izdajale svoja poročila. Mnogo statističnega gradiva ima tudi Compass, finanzielles Jahrbuch, ki je pričel izhajati leta 1868. Sestava sistematičnega pregleda vseh publikacij, ki vsebujejo statistične podatke za gospodarsko zgodovino, je tudi sicer poglavje zase; vsekakor presega okvir kratkega referata.

5. Za ozemlje, ki je od novembra 1918 sestavljalo Jugoslavijo, bilo pa je pred tem datumom zunaj avstrijskih meja, so bili (razen Slovenije brez Prekmurja in Beneške Slovenije) kompetentni: statistični urad za kr. Srbijo, statistični urad za kr. Črno goro, podoben urad za Hrvatsko in Slavonijo; nekatere druge pokrajine pa sploh niso imele nobene statistične službe. Zato stari Jugoslaviji ni bilo tako enostavno organizirati enotno statistično službo. V popisu arhiva zbornice TOI (Arhiv Slovenije, Ljubljana) omenja Ivan Mohorič svoj elaborat Organizacija statistike v kraljevini Jugoslaviji. Tega elaborata do sedaj še nismo našli. Kot zgoraj velja tudi tu pripomba, da bi izdelava pregleda vseh statističnih publikacij terjala precej dela.

6. Po osvoboditvi je napočil za razmah statistične službe nov čas. Za opis tega sodobnega dogajanja pa bi bilo potrebno posebno predavanje.

Posvetovanje o Rogu

Dne 20. aprila 1968 je bil v Dolenjskih Toplicah posvet o problemih baze 20 in bližnjih partizanskih objektih na Rogu, o njihovem zavarovanju, ureditvi in trajnem vzdrževanju. Udeležili so se ga mnogi člani političnih vodstev, ki so med vojno živeli in delali na bazi. Udeležili pa so se ga tudi predstavniki družbenih organizacij, upravnih in strokovnih institucij ter posamezniki, ki so se že doslej bavili z ohranitvijo in vzdrževanjem baze. Sklicatelja posveta sta bila Muzej ljudske revolucije in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Vodil ga je direktor IZDG Bogdan Osolnik.

Posvet je potekal v obliki obravnave o navedenih problemih, o katerih so bili že prej razdeljeni referati in predlog zaželenih sklepov o ukrepih, ki naj bi sledili posvetu.

Za uvod so referenti na kratko podali glavne misli strokovnih referatov, nato pa so udeleženci razpravljali o perečih problemih predvsem baze 20 in bližnjih partizanskih objektov, pri katerih gre predvsem za grobišča in bolnice na Rogu. Poudarjeno je bilo, da pri roških spomenikih še ne gre za katastrofo, temveč za nevarno krizo v sedanjem stanju. Kriza se kaže v treh smereh: v krizi prostora, to je v samem trenutnem stanju baze, v krizi financ, ki se kaže v izogibanju in prenašanju kreditnih obveznosti od republike na občine, v krizi uprave, ki se kaže v tem, da ni nobenega pravega nosilca upravnih dolžnosti do baze in drugih objektov.

Udeleženci posveta so razpravljali o strokovnih problemih, kako je treba ohranjevati take spomenike, v zvezi z bazo 20 še posebej o političnem in narodnem pomenu ohranjevanja takih spomenikov.

Govorili so o nujnosti zakonskega zavarovanja baze 20, pa ne samo baze 20, temveč tudi vseh drugih najpomembnejših partizanskih spomenikov po vsej Sloveniji, kjer je samo z zakonom mogoče urediti njihovo trajno varstvo in vzdrževanje. Za to varstvo morajo biti zagotovljena tudi sredstva. Zato mora bili tudi vprašanje financiranja teh nalog urejeno z zakonom. Večina udeležencev je bila mnenja, da more kot organ varstva in vzdrževanja partizanskih objektov prevzeti to funkcijo le Muzej ljudske revolucije v Ljubljani. V upravljanju sredstev za te spomenike naj z Muzejem ljudske revolucije sodelujejo tudi ustrezni predstavniki izvršnega sveta Skupščine socialistične republike Slovenije, Zveze združenj borcev NOV, inštituta za zgodovino delavskega gibanja, pa tudi vsi drugi zainteresirani dejavniki v ostali Sloveniji, zlasti pa še predstavniki občin. Udeleženci posveta so namreč opozorili na pomembno dejstvo, da problem partizanskih spomenikov ne vključuje samo varstva in vzdrževanja, temveč tudi druge probleme, npr. turistično izkoriščanje spomenikov, ureditev zvez, cest, spominkarstva, trajnega varuštva itd. V tem smislu so razpravljalci poudarili, da je npr. treba vprašanje roškega kompleksa vključiti v program celotnega razvoja tega področja. Podobno mora veljati tudi za vse druge spomenike iz dobe NOB.

Udeleženci obravnave so bili soglasni, da je treba varstvo in vzdrževanje vseh najpomembnejših spomenikov iz dobe NOB v Sloveniji urediti z zakonom. Ta zakon naj se pripravi še v tem letu in naj bi bil sprejet ob priliki 25-letnice kočevskega zbora odposlancev slovenskega naroda.

Problemi, ki jih bo zakon moral obseči, so dokaj obsežni in njihov medsebojni odnos prepleten. Zato so bili udeleženci mnenja, naj Socialistična zveza delovnega ljudstva za Slovenijo imenuje poseben odbor, ki naj ga sestavljajo predstav-

niki Zveze združenj borcev, izvršnega sveta Skupščine socialistične republike Slovenije, Socialistične zveze delovnega ljudstva, Muzeja ljudske revolucije, inštituta za zgodovino delavskega gibanja, predstavniki prizadetih občin in drugih organizacij iz drugih krajev, tako da bi odbor predstavljal potrebe vse Slovenije.

Naloge tega odbora naj bi bile, da uredi in doseže izdajo zakona o varstvu in vzdrževanju najpomembnejših partizanskih spomenikov v Sloveniji, uredi vprašanje klasifikacije spomenikov in njihovega financiranja, določi načine upravljanja celote spomenikov kakor tudi posameznih spomenikov v skladu z njihovim značajem v dobi njihovega funkcioniranja v NOB in odmeri naj njihovo vlogo pri vzdrževanju revolucionarnih tradicij in vzgoji mladine.

Znanstveno posvetovanje o letu 1941 v zgodovini naših narodov

Že v prvi polovici leta 1966 je bil v Institutu za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu sestavljen pripravljalni odbor, ki naj bi pripravil znanstveno posvetovanje pod naslovom Leto 1941 v zgodovini naših narodov. Odbor je v razmeroma kratkem času in s sodelovanjem republiških inštitutov res zbral lepo število prijavljencev, ki naj bi nastopili na posvetovanju s svojimi predavanji, s katerimi bi osvetlili različne probleme iz prvega leta narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je teme prijavil med zadnjimi, pravzaprav že potem, ko so bile teme sodelavcev iz drugih republik že znane in tudi sporočene republiškim inštitutom. Naš institut je o tem programu posebej razpravljal in sklenil predlagati pripravljalnemu odboru, naj bi prijavljene teme, ki jih ni bilo samo veliko, temveč so bile po mnenju IZDG vsebinsko preveč razdrobljene oziroma notranje premalo povezane, nekoliko zreduciral, vso problematiko bolj poenostavil in osredotočil na nekaj glavnih tem, medtem ko naj bi bile druge bolj koreferati k osnovnim temam. Predloga pa po mnenju zveznega inštituta ni bilo mogoče več sprejeti, ker so bile teme prijavljencev že sprejete in sporočene republiškim inštitutom. IZDG je tudi predlagal, da bi prijavljene referate razmnožili in naprej razposlali prijavljenim udeležencem, da bi jih lahko prebrali in se pripravili na pretres problemov na posvetovanju v Beogradu. Tudi tega predloga ni bilo mogoče uresničiti, ker prijavljeni predavatelji niso pravočasno napisali svojih referatov, razen tega pa pripravljalni odbor za to ni imel dovolj denarja.

Znanstveno posvetovanje Leto 1941 v zgodovini naših narodov je bilo v dneh od 14. do 16. decembra 1966 v prostorih zvznega inštituta v Beogradu. Vnaprej prijavljenih predavanj je bilo 55, 1 referat je bil prijavljen naknadno na samem posvetovanju, 5 referatov pa je odpadlo, tako da je v celoti bilo prebranih 51 referatov. Posvetovanje ni imelo nobenih glavnih referatov, vsi referati so bili »enakopravni«, vendar jih je pripravljalni odbor razdelil v tri skupine. Pod prvim skupnim naslovom Borba KPJ za zbiranje množic in priprave za vstajo 1941 jih je bilo 21. Pod drugim skupnim naslovom Ljudska oblast, množične organizacije in druge jih je bilo 13. Pod tretjim skupnim naslovom Okupacijski sistem, denacionalizacija in kontrarevolucija jih je bilo 17.

Na začetku znanstvenega posvetovanja so bili prisotni nekateri člani CK KPJ in Socialistične zveze delovnega ljudstva ter najvišjih državnih organov. Med njimi so bili Edvard Kardelj, Koča Popović, Rodoljub Čolaković, Lidija Šentjurc in drugi.

Referati na posvetovanju so bili izbrani tako, da so obravnavali najvažnejše procese oziroma dogodke leta 1941. Obravnavali so probleme vseh republik in avtonomnih pokrajin in celo nekatere regionalne zadeve. Vključevali so dejavnost žensk in mladine kakor tudi posamezne dejavnostne veje v narodnoosvobodilnem boju. Posebna zanimivost je bila v tem, da je posvetovanje obravnavalo probleme NOB na vsem etnografskem ozemlju jugoslovanskih narodov, ne glede na sedanje državne meje Jugoslavije.

Slovenci so na posvetovanju nastopili s štirimi referati. V prvi skupini je imel France Škerl referat Osvobodilna fronta — politični temelj slovenskega narodnoosvobodilnega boja, v tretji skupini so bila tri predavanja o dogajanju pri Slovencih. Ferdo Fischer je imel referat Taktika okupatorjev pri zatiranju slo-

venske kulture, Tone Ferenc Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji in Franček Saje. Glavne smeri slovenske kontrarevolucije leta 1941.

Referati Slovencev so obravnavali tematiko, ki Slovencem ni prinesla kakih novih ugotovitev, razen natančnejših sodb o podrobnostih slovenskega razvoja. Toda čeprav so slovenski referati bili povzemanje že bolj ali manj znanih dejstev, so celotnemu kompleksu problematike NOB v letu 1941, zlasti ljudem izven Slovenije, prinesli mnogo novega, kar jim doslej ni bilo znano. Nekaj podobnega moremo reči o temah referatov iz drugih republik za Slovence. Pravzaprav lahko rečemo, če vzamemo vse referate v skupnem okviru kot celoto, da je vsak od njih dal dragocen kamenček v skupno podobo leta 1941. Nedvomno bo velika škoda za boljše celotno poznavanje prvega leta narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov, če zvezni inštitut ne bo našel dovolj denarja, da bi vsi referati izšli v eni sami knjigi. Taka knjiga bi bila vsekakor dragocen pripomoček vsem, ki bi si želeli pridobiti jasnejšo celotno sliko o letu 1941 v Jugoslaviji.

F. Š.

Posvetovanje o Zagrebu v revolucionarnem delavskem gibanju, socialistični revoluciji in socialistični graditvi

V Zagrebu je bilo v dneh od 3. do 4. aprila 1968 pod tem naslovom dvodnevno znanstveno posvetovanje o vlogi Zagreba v delavskem gibanju med obema vojnama.

Posvetovanje sta organizirala mestni komite ZKH v Zagrebu in institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske ob 40-letnici VIII. konference zagrebške organizacije ZKH. Posvetovanje naj bi v referatih in koreferatih zgodovinarjev raziskovalcev in v obravnavi udeležencev delavskega gibanja pokazalo v določeni meri, kakšno vlogo je imel Zagreb v zgodovinskem razvoju revolucionarnega delavskega gibanja in ZKJ med obema vojnama, v socialistični revoluciji in socialistični graditvi naše skupnosti. Prvi del posvetovanja, ki je bilo posvečeno obdobju med obema vojnama, je bilo opravljeno v omenjenih dneh, drugi del pa, ki se nanaša na razdobje socialistične revolucije in socialistične graditve, bo v začetku maja letos.

Posvetovanja so se udeležili zgodovinarji, ki raziskujejo obravnavano problematiko, javni delavci in udeleženci revolucionarnega delavskega gibanja v Zagrebu med obema vojnama. Povabili so tudi zgodovinarje iz drugih republik, ki jih obravnavana problematika zanima.

V dveh dneh posvetovanja se je zvrstilo 12 referatov in koreferatov, ki jih je dopolnila še bogata in obsežna obravnava udeležencev delavskega gibanja v Zagrebu med obema vojnama. Na kratko bom označil, kaj se je na posvetovanju obravnavalo.

Ivan Jelić je imel referat z naslovom Komunistična partija Jugoslavije v družbenopolitičnem razvoju Zagreba med obema svetovnima vojnama, ki je imel značaj uvodnega referata.

Gordana Vlajčić je obravnavala osmo mestno konferenco zagrebških komunistov in njen zgodovinski pomen. Ko je obravnavala frakcijske boje, je ugotavljala, da sta bili desnica in levica složni v težnjah onemogočiti prihod delavcev v vodstvo partije. Odgovarjala je na vprašanje, zakaj je zagrebška partijska organizacija zahtevala prekinitev frakcijskih bojev in pri tem uspela. Uspela je, ker so bili zagrebški komunisti najštevilnejši, s staro tradicijo, struktura članstva je bila dobra (tri četrtine članstva so predstavljali delavci), njihova idejnost trdna. Zavedali so se, da je frakcijske boje mogoče preprečiti edino s frakcijskim delom med članstvom. Spustili so se v boj tudi z levo frakcijo, ki je menila, da ima večino v članstvu in zato ni dovoljevala, da jo kdo imenuje frakcijo. To so sklenili na VIII. konferenci.

Nada Jovanović je obravnavala odprto pismo kominterne z dne 13. aprila 1928 o boju proti frakcionaštvu, kako so to pismo obravnavali in kako so njegove sklepe izvajali v Srbiji. Ugotavljala je, da je v beograjski organizaciji in organizacijah, ki so težile k Beogradu, naletelo na odpor, ki mu je sledilo izključevanje, da pa v Nišu ni bilo takih težav.

Milenko Palić je v svojem sestavku prikazal, s kakšnimi težavami so se borili komunisti v Vojvodini, kjer so bili specifični problemi. Centralni komite ni kazal razumevanja za probleme poljedelskega proletariata, ki je v Vojvodini v veliki večini, niti za narodnostno strukturo tega proletariata. Od 1925 do 1928 so neodvisni sindikati lepo uspeli med poljedelskim proletariatom (število članstva je narastlo od 1500 na 3200), manj uspehov pa so imeli med industrijskim proletariatom. Sindikalne in partijske centrale so posvečale premalo pozornosti temu

delu. Članstvo je izražalo nezadovoljstvo, ker mu centralni komite ni pomagal pri delu na vasi, časopisi pa so služili preveč obračunavanju med frakcionisti. Partijska literatura je do leta 1925 prihajala samo v srbohrvatskem jeziku, v madžarskem od leta 1925, v nemškem pa šele od leta 1928.

Leopold Kobsa je obravnaval dejavnost socialdemokratske stranke Hrvatske in Slavonije v razdobju od obnove delovanja leta 1917 do združevalnega kongresa leta 1919 s posebnim poudarkom na procesih, ki so potekali v zagrebški organizaciji. Ugotavljal je, da je Koraćevo vodstvo socialnodemokratske stranke oportunistično zaviralo razvoj revolucionarnega socialističnega gibanja, ki se je začelo spomladi 1917. Delavstvo še ni bilo koncentrirano v večjih središčih, 60 % delavstva so predstavljali delavci manjših podjetij z manj kot 20 delavci; Zagreb je bil največje industrijsko središče. Od okrog 70.000 delavcev na Hrvatskem in v Slavoniji leta 1919 jih je bilo 12.000 politično organiziranih, 17.000 pa jih je bilo strokovno organiziranih v okviru Opšteg radničkog saveza (ORS). Do združevalnega kongresa je število sindikalno organiziranih delavcev narastlo že na 50.000, organizirali pa so se v okviru Kartela strukovnih saveza, v oportunističnem Opštem radničkom savezu jih je ostalo le še 2.500. Kljub vsemu levica ni popolnoma kazala razpoloženja delavstva. Ni se postavila na čelo revolucionarnega delavstva na poti v revolucijo. Uspelo pa ji je izvleči delavstvo iz vpliva reformističnih socialnih demokratov. Zagrebška organizacija je bila najmočnejša in je imela najpomembnejšo vlogo v naprednem revolucionarnem gibanju.

Mira Dimitrijević je podala strukturo delavskega razreda in gospodarski razvoj Zagreba v medvojnem obdobju. Ugotovila je, da se je industrija Zagreba od leta 1918 do 1938 povečala za dvainpolkrat, število delavcev pa je narastlo od 6.000 na 18.000, kar je predstavljalo 8 % vseh delavcev v Jugoslaviji. Delavci so predstavljali eno petino vseh prebivalcev Zagreba. 70 % delavcev je bilo zaposlenih v industriji in gradbeništvu. Industrija v Zagrebu je doživela največji polet razvoja v letih 1919 do 1931. V vojni zagrebška industrija ni bila poškodovana, otresla pa se je avstro-ogrske odvisnosti, povečalo se ji je tržišče. S sodelovanjem tujega kapitala se je industrija širila. Stabilizacijska kriza leta 1924 tega razvoja ni prekinila, ob svetovni gospodarski krizi pa so odpustili 7.000 delavcev, kar je prizadelo tudi okrog 40.000 njihovih družinskih članov. Leta 1931 se začne v razvoju industrije nova faza. Podjetniki so začeli izvajati široko zasnovano racionalizacijo, kar je zbudilo pri delavstvu mnogo štrajkov, predvsem v tekstilni industriji. Leta 1934 se je čutila oživitev gospodarstva, ki se je združevalo v kartele, poslovanje pa je bilo zelo previdno v primerjavi s prejšnjo ekspanzijo. Liberalizem je zamenjal državni intervencionizem — industrijo so začeli na veliko graditi v Beogradu.

Zagreb se je razvil v največje središče hrvatskega gospodarstva. Razvijajoča se industrija je črpala poceni delovno silo iz zagorskega bazena, kar je zniževalo delavske plače v Zagrebu in vplivalo na slabo kvalifikacijsko strukturo delavstva. Boljša delovna mesta so v mnogih primerih zasedali tuji kvalificirani delavci, predvsem Čehi, Poljaki, Nemci. Mezde nekvalificiranih, polkvalificiranih in kvalificiranih delavcev so bile v razmerju 100 : 112 : 190. Med zlasti slabo plačanimi nekvalificirani delavci so prevladovale ženske, katerih odstotek je naraščal zlasti med krizo. Kot delavski razred prve generacije je imelo to delavstvo vse začetne slabosti, sindikalno je bilo neorganizirano in se je zadovoljevalo z najnižjim življenjskim standardom.

Vojo Rajčević je obravnaval VIII. konferenco zagrebške partijske organizacije in SKOJ, Zorica Stipetić pa stališča zagrebških književnikov komunistov do osnovnih družbenih vprašanj v času od 1917 do 1927.

Zdenka Šimončić je obravnavala dejavnost Socialistične delavske partije Jugoslavije (komunistov) ob volitvah za mestno zastopstvo Zagreba 21. marca 1920.

Stanislava Koprivica-Oštrić je govorila o Nezavisni delavski stranki Jugoslavije v Zagrebu, kako se je začel proces zlivanja članstva NRPJ s KPJ. Ugotavljala je enotnost zagrebškega delavstva in kot primer navedla solidarnostno stavko 20.000 zagrebških delavcev junija 1924, pri kateri je sodeloval tudi HRS kot protest na trboveljske dogodke. Frakcijski boji pa niso negativno vplivali samo na partijsko članstvo, pač pa tudi na delavstvo.

Ljubica Petrović je obravnavala revolucionarno sindikalno gibanje v Zagrebu od leta 1929 do 1933. Podala je razvoj stališč partijskega vodstva do delovanja komunistov v sindikatih po prepovedi neodvisnih sindikatov. Direktiva razbijati reformistične sindikate (URSSJ in ORS) in formirati ilegalne sindikate po partijskem vzoru trojk, se je pokazala za neuspešno. Nemogoče je bilo izvesti vsako večjo akcijo. Delo se je omejevalo na sestanke in zbiranje rdeče pomoči. Na tej liniji, ki je bila tudi linija kominterne, je vodstvo KPJ vztrajalo vse do julija 1932, ko je prevladalo načelo vstopati v obstoječe sindikate, poiskati sindikate, v kateri bi bilo lažje izvajati politiko partije. Nekateri delavci-komunisti pa niso čakali na ta navodila in so že prej sami, proti navodilom vodstva, vstopali v reformistične sindikate in tam delali. Tako so gradbeni delavci že konec leta 1919 vstopali v URSSJ, delavci železniških delavnic v Zagrebu pa leta 1930. Tekstilci so do leta 1931 vstopali v ORS, potem pa prestopili v URSSJ (Savez šivačko odečnih radnika). Leta 1933 so prevzeli komunisti vodstvo v Ursovem sindikatu lesnih delavcev. Vstopanje komunistov v URSSJ je bilo sistematično. Socialisti so se jih bali in so ovirali njihovo vstopanje v URSSJ, ki je bil v Zagrebu najmočnejša sindikalna organizacija.

Bosiljka Janjatović je prikazala nekatere aspekte delovanja KPJ v zagrebških sindikalnih organizacijah v razdobju 1933 do 1941 in prevzemanje vodilne vloge v URSSJ. Ugotavljala je, da je v teh letih zelo narastlo zanimanje za delavske strokovne organizacije. Poleg povečane dejavnosti komunistov so se za sindikalne organizacije delavstva zanimale vse meščanske stranke. Podala je pregled najpomembnejših sindikalnih organizacij v Zagrebu. URSSJ in ORS so bili socialistični sindikati, URSSJ pa so vodili komunisti, ki so prevzemali v njem vse več položajev. HRS (Hrvatski radnički savez) je bila izpostava HSS med delavstvom. Bil je številčno močna strokovna organizacija, pri katerem je partijska politika akcijske enotnosti zadevala na največje težave. Radnički sindikalni savez kot sindikat katoliškega delavstva, liberalna Narodna strokovna zveza in režimski Jugoras niso imeli pomembnejših pozicij v Zagrebu. Partija si je prizadevala doseči akcijsko in organizacijsko enotnost vseh teh sindikalnih organizacij. V organizacijskem smislu se enotnost sindikatov v Zagrebu ni uresničila.

Referate in koreferate je dopolnila obširna in bogata obravnava. V njej so sodelovali največ udeleženci delavskega gibanja v Zagrebu. Pokazala je, da je bilo delavsko gibanje v Zagrebu organizirano, kljub temu da so se v vodstvu vodili frakcijski boji, da pa se ti boji niso prenašali med članstvo, zlasti pa ne med delavstvo. Razpravljalci so dalje priznavali, da so bile od 1933 pogosto partijske parole preveč levo sektaške, da so prevladovale parole za obroženo revolucijo, za zvezo socialističnih republik Jugoslavije, ki jih široke mase takrat

niso mogle sprejeti. Zanemarjene pa so bile parole za vsakdanje zahteve delavcev, za konkretne akcije. To se je bistveno spremenilo v letih 1933 do 1937, ki so bila čas boja za mase.

Zelo zanimiv je bil prispevek za obravnavo o progresivnem študentskem gibanju v Zagrebu. Podal je tudi socialno strukturo aretiranih študentov in najpogostejše povode aretacij. Med aretiranimi je bilo veliko Čehov in Poljakov, ki so v Zagreb pribežali pred Hitlerjem. Ugotovil je, da se je število aretacij zelo povečalo po sporazumu Cvetković—Maček, iz česar sklepa, proti komu je bil sporazum sklenjen.

Med obravnavo je zbudil mnogo zanimanja tudi prispevek udeleženca VIII. konference. Govoril je o obravnavi odprtega pisma kominterne z dne 13. aprila 1928 v Zagrebu, kjer so se zbrali delegati iz vseh delov države, in da je bil za Slovenijo delegat Jaka Žorga.

Razpravljalci so opozarjali na drobno vsakdanje delo mnogih delavcev, ki niti niso bili komunisti, so pa zavestno tvegali nevarnost in pomagali v delavskem boju. To so bili številni kolporterji, ki so širili partijski tisk, delavci, ki so prevzemali uredništva partijskih legalnih listov, in delavci, ki so pomagali partijski literaturi v finančnih težavah.

Obravnava je opozorila referente, da so dali prevelik poudarek frakcijskim bojem.

Od zgodovinarjev je v razpravi sodelovala dr. Mirjana Gross. Govorila je o stanju historiografije delavskega gibanja in ugotovila, da se doslej največ bavi s političnimi problemi, ker je do tovrstnih virov lažje priti. Frakcijskim bojem se ne daje prevelik poudarek, zlasti ne zlonamerno, do tega pride, ker so ti pojavi najbolj vidni. Za sociološko, ekonomsko zgodovinopisje pa še niso izdelane vse metode dela. V prvi fazi podajamo dejstva, prikazovanje delovanja mas pa še čaka obravnave. Sintezo zgodovinskega razvoja delavskega gibanja pa je od mlade generacije zgodovinarjev še prezgodaj zahtevati. Sistematičnemu zgodovinopisju bi udeleženci delavskega gibanja najbolje pomagali s pisanjem spominov, ki bi zgodovinarjem služili kot vir.

Gradivo s tega posvetovanja zgodovinarjev in udeležencev o vlogi Zagreba v delavskem gibanju med obema vojnama bo institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske objavil. Želeti bi bilo le, da bi čimprej dobili v roke zbornik razprav s tega posvetovanja.

France Kresal

POLEMIKE IN OBRAVNAVE

Dušan Kermavner

O komunistih in socialistih v dvajsetih letih

(Ob spominskih zapiskih R. Golouha, posebej o politični osebnosti Lovra Kuharja)

Brž po izidu knjige Rudolfa Golouha Pol stoletja spominov sem opozoril[1] ne samo na številne pomote v njej, ampak tudi na prave »sisteme pomot«, ki v teh spominskih zapiskih prevladujejo, in sem nato nekatere med njimi temeljiteje razčlenil.[2] Že rezultati dosedanjega razpravljanja o njih več ko zadostujejo za spoznanje, da jih ni mogoče imeti za vir informacij o dogajanju, ki ga predvsem v svoji drugi polovici tako spreminjajo, da si pogosto sploh niti od daleč ni podobno.

A tudi še neobravnane pomote je treba pokazati, če želimo zagotoviti veljavo pravim predstavam o političnem življenju v kraljevini Jugoslaviji. Tako npr. zapiski med drugim uvajajo zlasti tudi v krivo nezadostno upoštevanje policijskega in sodnega preganjanja komunistov. Kajpak ga niso mogli zamolčati, toda ko ga sporadično omenjajo na raztresenih mestih pretežno v zvezi z begunci pred preganjanjem, bolj le delajo vtis, kakor da bi ga primerno upoštevali, dejansko pa silno zmanjšujejo vlogo tega pogoja za politično dejavnost komunistov v sporejanju s socialisti, ki so uživali vso legalnost in toleranco vseh vlad.

Tu naj nekoliko razčlenim neka mesta iz zapiskov, ob katerih sem se s čudenjem ustavljal, ko sem jih prebiral. A najprej naj začrtam okvirno informacijo o preganjanjih slovenskih komunistov tako za čas pred diktaturo kakor tudi za njen čas (čeprav se bom le malo premaknil prek praga diktature v zvezi z nekimi hudimi izbrisi in krivimi trditvami v zapiskih).

---

[1] Prim. Prvo soočenje ob Golouhovih spominih (z neodvisnimi socialisti) in O socialističnem zanikanju narodnega vprašanja v kraljevini Jugoslaviji (oboje v Naših razgledih dne 24. decembra 1966 in dne 14. januarja 1967).

[2] Prim. najprej O vlogi izbrisov in anonimitete v spomin Rudolfa Golouha in še o pripomoči k italijanski zasedbi Trsta jeseni 1918 (oboje v Sodobnosti 1967, št. 2 in 4). Piščeve napade na prvi dve kritični opozorili in na ti dve razčlembi sem zavrnil v sestavku Neopravičen hrup ob soočenjih krivih spominov z dejstvi (Naši razgledi dne 10. junija 1967) in v Pismu uredniku (Sodobnost 1967, št. 6). Prim. dalje: Severna Slovenija v zrcalu Rudolfa Golouha (Koroške zadeve leta 1919 in delavsko gibanje od volitev leta 1920 do let 1923—1924) (Časopis za zgodovino in narodopisje 1967, str. 287—313), Ob spominskih zapiskih R. Golouha: o tržaškem anarhizmu in o nekaterih črtah slovenske socialne demokracije (Zgodovinski časopis 1968, zv. 1—2, str. 115—133) in O slovenski socialni demokraciji med vojno 1914—1918 (Dodatek v knjigi Ivan Cankar in slovenska politika leta 1918, Ljubljana 1968, str. 207—260).

I. O NEKIH RAZLIKAH V POLOŽAJU IN ZNAČAJU MED SOCIALISTI IN KOMUNISTI V JUGOSLAVIJI

Že v prvih letih po uveljavljenju protikomunističnega zakona o zaščiti države poleti 1921 so v Sloveniji zapirali posamezne komuniste in tudi v skupinah, okrožna sodišča pa so izrekla prve obsodbe. V Primorju pod Italijo se je takrat izživljal policijski teror fašistov, medtem ko oblastvenih preganjanj zaradi komunistične dejavnosti po zgledu kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev tam še ni bilo. Poleti 1924 — po spopadu 1. junija v Trbovljah z »orjuno« — so bile prve množične aretacije komunistov, s katerimi so napolnili zapore okrožnih sodišč po Sloveniji; do obsodb pa je prišlo le v celjskem procesu zaradi 1. junija. V nadaljnjih letih je bilo stalno po nekaj aktivistov iz Ljubljane in iz pokrajine v preiskovalnih zaporih.[3] Po uvedbi diktature dne 6. januarja 1929 pa so se brž začeli procesi pred beograjskim sodiščem za zaščito države, ki je izrekalo v prvih letih znane hude obsodbe. Do množičnih aretacij je prišlo sredi leta 1930, ko je bilo nekaj časa v ljubljanski jetnišnici do 120 komunistov (vrh tega števila jih je bilo nekaj v beograjskem sodnem zaporu). Znan je veliki delež Slovencev med političnimi obsojenci v jugoslovanskih kaznilnicah. Policija je imela dosti opravka s slovenskimi komunisti vse do aprilskega zloma kraljevine leta 1941.

Tako je nad komunisti, tj. nad aktivisti revolucionarnega delavskega (tudi kmečkega ali študentskega) gibanja v kraljevini Jugoslaviji venomer visel Damoklejev meč hišne preiskave in zapora, brž ko jih je policija uvrstila v svojo evidenco in dokler ni o njih presodila, da so se od revolucionarstva poslovili. O tem so jih uspešno prepričali bivši komunisti, brž ko so prešli v protikomunistične kroge, bodisi meščanske ali socialistične; včasih se je oblast tudi zadovoljila z njihovo pasivizacijo, tj. s tem, da se navzven niso več kazali komuniste, da se niso več družili z aktivisti in so se pasivizirali.

Ti pogoji za politično dejavnost komunistov očitno niso upoštevani dovolj na vseh tistih mestih v zapiskih, kjer se je piscu »prikaz« obračal tako, da jim je skušal prienačiti popolnoma drugačne pogoje za politično dejavnost socialistov.

Prvo takšnih mest je v začetku »prikaza« na str. 250: »Z zakonom o zaščiti države je bilo komunistično in socialistično gibanje izročeno policijskim oblastem na milost in nemilost. Pokrajinskim vladnim upravam je bila napoti vsaka delavska organizacija, ne glede na njeno ideološko usmeritev. Izjemni zakoni in izjemni ukrepi vladnih organov so potisnili komunistično stranko v podzemlje.« Pot resničnosti, s katere se je v začetku tega »prikaza« pisec izgubil, je v tretjem stavku spet ujel: Vtem ko so bili komunisti »potisnjeni v podzemlje«, so socialisti ohranili legalnost, ki jo je za časa diktature zamenjala legalnosti enakovredna tolerance režima.

Ta veliki razloček je pisec izgubil iz oči tudi, ko je na str. 367 zapel hvalnico anonimnim in neopredeljenim delavskim zaupnikom, o katerih pravi, da so bili »vedno pripravljeni tvegati vse, zaposlitev in zapor«. Socialistični aktivisti so bili razbremenjeni, kar se zapora tiče. Njihovo tveganje je bilo manjše in ustrezno je

[3] Naj navedem (po Enotnosti št. 3 z dne 20. januarja in št. 7 z dne 17. februarja 1927) podatke o zaporih (pretežno preiskovalnih) Alberta Hlebca: 1924 — 134 dni, 1925 — 147 dni, 1926 — 134 dni in še 14 dni zaradi suma, da je prekoračil mejo, in 1927 — 90 dni; če prištejemo še štirimesečni preiskovalni zapor, ki ga je presedel kot član trboveljskega »sovjeta« aprila 1920, dvomesečni zapor pri vojakih leta 1921 in nekaj krajših zapornih kazni, je Hlebec pred letom 1928 prebil v zaporih dve leti in dva meseca.

bila vsa vloga njihovega gibanja zožena. Pisec ne bi bil smel tako zabrisati razlike in računati, da bo v očeh bralcev prešel še na aktiviste gibanja, ki mu je sam pripadal, neki delež na policijskem in sodnem preganjanju, ki ga niso bili deležni!

Kadar koli pišemo o »delavskem gibanju«, nam ta pojem ne sme rabiti za koš, v katerem pomešamo revolucionarno gibanje s reformističnim! Takšno mešanico pa najdemo v zapiskih (na str. 357), kjer je pisec skupaj presodil za čas, ko se je bližala šestojanuarska diktatura: »Delavsko gibanje so čakale še mnogo hujše preizkušnje.« Tako je prenesel hude preizkušnje, ki so jih imeli prebiti revolucionarni aktivisti, tudi na socialiste, ki jih niso zadele.

Pisec se je docela neopravičeno za socialističnim gibanjem, kateremu je pripadal, lotil na str. 289 še komunističnega gibanja v začetnih dvajsetih letih. To gibanje je »opazoval« le od zunaj in informacij o njegovih notranjih razmerah že takrat ni mogel kritično presoditi. A vsaj v prvih stvkih je prav opozoril na posebni pogoj dejavnosti komunistov, ki ni veljal hkrati za socialiste: »Stalno in vse hujše preganjanje komunističnih voditeljev in zaupnikov je močno zdesetkovalo komunistične vrste. Nekdanje beograjsko osrednje vodstvo je bilo skoro vse v zaporu, prav tako tudi člani vodstev v Zagrebu in v drugih večjih mestih. Tudi voditelji slovenske komunistične stranke so bili stalno pod nadzorstvom in se niso mogli dosti gibati.« Zamisliti se moramo v njihov položaj, ko jim je oblast razpustila vse organizacije in zatrla tisk; morali so začeti iskati novih oblik — ilegalne in polilegalne — dejavnosti, predvsem pa so se skušali dokopati znova do legalnega glasila. V ta namen so — kakor prav sodi pisec (str. 293) — »morali uporabljati take dvolične ljudi, kakor je bil Emil Stefanovič«, pri čemer moramo seveda izraz »morali« umeti tako, da so ravnali tako, tj. uporabljali tudi ljudi z njim tujimi političnimi načrti in računi, če jim je to kazalo in bolj primernih niso imeli na voljo. Tako je Stefanoviča Lovro Klemenčič, ki je takrat vodil KPJ v Sloveniji, uporabil za to, da je izdajal (ne pa hkrati tudi dejansko urejal, kakor krivo sporoča o njem sestavek v Slovenskem biografskem leksikonu, zv. 10, str. 457) tednik Delavske novice in obnovil razpuščeni rudarski sindikat; sodeloval je še pri ustanavljanju Socialistične stranke delovnega ljudstva januarja 1923, ko ga pa ta ni postavila za kandidata pri skupščinskih volitvah, se je razkril kot pripadnik vladajoče srbske radikalske stranke (tudi to je v SBL-u prikazano drugače na temelju Stefanovičevih krivih izjav, ki jih navajajo tudi zapiski na str. 293—294).

Naj tu preskočim k nekemu oddaljenemu mestu v zapiskih, ki se tudi nanaša na neke anonimne »zaprte člane osrednjega vodstva KP«, in sicer s pravljico, češ da so piscu »iz beograjskih sodnih zaporov pisali, da ‚prate akcijo Delavske politike sa interesovanjem'« (str. 334). Ni mogoče podvomiti o tem, da so piscu mogli iz Beograda dopisovati zgolj njegovi socialistični somišljeniki, ne pa komunisti, ki so bili — bodisi zaprti ali zunaj zaporov — z njimi v hudo priostrenih odnosih in ki jim protikomunistična »akcija ‚Delavske politike'« nikakor ni mogla biti po godu!

Piscu je nedvomno dobro znano dejstvo, da je beograjsko socialistično vodstvo z dr. Živkom Topalovićem na čelu najdosledneje odklanjalo vsakršno sodelovanje s komunisti, a namesto da bi bil v zapiskih sporočil to resnico, se je rajši obregnil ob »radikalno strujo« v KPJ pod vodstvom Triše Kaclerovića z oznako, češ da »je dosledno odklanjala sleherno obliko sodelovanja s socialnodemokratsko stranko... ker je v njej videla oviro na poti do revolucije« (str.

297). A to lahko velja kot samoobsebiumevno, da so komunisti vseh struj videli v socialni demokraciji takšno oviro, kajti sicer se ne bi bili ločili od nje. Vendar pa je politika kominterne v dvajsetih letih usmerjala komunistične stranke — med njimi tudi KPJ — k tako imenovani »taktiki enotne fronte«, ki je obstajala tudi v raznih pozivih socialističnim vodstvom k enotnim akcijam strankarsko razcepljenega delavstva. Vse takšne pozive je dosledno odklanjalo beograjsko socialistično vodstvo. A pisec je rajši odgovornost za tisto nesodelovanje prevalil z ram svojega vodstva na »radikalno strujo« v KPJ in je tej prekonstrukciji prilagodil opis prepira in »pretepa« med srbskimi socialisti in komunisti na grobu Dimitrija Tucovića v Lazarevcu leta 1924 (na str. 297—298).

Po piščevem prikazu naj bi se bilo »še posebej izrazilo nepopustljivo borbeno stališče« tiste »radikalne struje«, ki je takrat vodila KPJ, v govoru Triše Kaclerovića na socialistični prireditvi ob Tucovićevem grobu. Pisec očita temu govorniku, da »je spremenil komemoracijsko slovesnost v shod«, ko »je poudarjal, da šteje Tucovića med predhodnike komunističnega gibanja« itd., in pripoveduje, da je Tucovićev brat prosil prepirajoče se udeležence slavja »v imenu svojcev, naj se nehajo prepirati in se pretepati ob spominskem kamnu, da ga ne podrejo,« in da »je to mučno situacijo rešila godba čeških delavcev« itd. Precej drugače je potek slavja opisal drug slovenski udeleženec neposredno po vrnitvi domov za socialistični »Naprej« (št. 158 z dne 29. novembra 1924). Pisec J. J., tj. Jurij Jeram, vodja jeseniških socialistov in fanatičen nasprotnik komunistov, pri katerem ni mogoče domnevati najmanjše pristranosti v njihov prid, je poročal, da je šele po končanem socialističnem slavju, tj. po slavnostnem govoru dr. Živka Topalovića, ki ga je uvedel in se mu zahvalil Luka Pavičević, »stopil na govorniško mesto Triša Kaclerović« in da so ga socialisti motili, dokler ni končno »zahteval« brat sodruga Tucovića, polkovnik, ki pa je bil v civilni obleki, da naj puste vsakemu do besede«; nato so socialisti odšli in je Kaclerović lahko nemoteno nadaljeval s svojim govorom pred komunisti, ki jih je »ostalo še okoli 250 pri grobu«. Jeramov nepristranski opis »prepira« na Tucovićevem grobu ne vpliva na bralca v protikomunističnem smislu.

Preden je uvrstil v zapiske svoj očitno pristranski opis Tucovićevega slavja v Lazarevcu, se je pisec na neumljivo nelogičen način nekaj ukvarjal z različnimi stališči obeh »kril« ali frakcij v KPJ — »leve« ali »radikalne« s Kaclerovićem in »desne« ali »zmernejše« s Simo Markovićem na čelu. Prva, »leva struja« je po njegovem »še vedno sodila, da je zaradi napetih notranjih razmer v posameznih balkanskih državah, zlasti pa v Jugoslaviji, moč s taktiko direktne akcije pritegniti nase ljudske množice, izvesti revolucijo in osvojiti ključne pozicije v državi« (str. 296). Kako preprosto! A izraz »direktna akcija« je iz anarhistične frazeologije in nima nobene zveze s komunisti, ki so se v Jugoslaviji in v drugih deželah Srednje in Zahodne Evrope pojavili v neposredni revolucionarni situaciji v letih 1919—1920, pa so se po »relativni stabilizaciji« kapitalističnega državnega reda morali zadovoljiti z revolucionarno perspektivo na daljši rok. Zaradi takšne osnovne enake usmeritve sta obe struji v KPJ lahko ostali v eni stranki, tj. v okviru kominterne, čeprav sta se trli v vrsti taktičnih vprašanj. Med temi je leta 1923 zavzelo osrednje mesto narodnostno vprašanje v Jugoslaviji, a piscu je ostalo docela neznano, v čem je bilo različno gledanje obeh struj na to vprašanje. Zadeva je bila očitno zanj preveč zapletena. Pisec je v zapiskih kar svoje

takratno stališče[4] podtaknil frakciji Sime Markovića, ko je zapisal, da »je zmernejša struja v KPJ menila, da so tako imenovani plemenski boji znotraj jugoslovanske države delo posameznih buržoaznih političnih strank, ki se potegujejo za nedeljivo oblast na lastnem nacionalnem področju, da so skratka vsa ta gibanja prej [!] reakcionarna kot revolucionarna« (str. 296—297). Ta čudni zapis lahko samo oslepi bralca, ker zbuja v njem misel, da je »zmernejši« nasprotna struja v KPJ presojala »plemenske« buržoazne stranke, tj. v prvi vrsti Radićevo kmetsko republikansko, a poleg nje tudi Koroščevo avtonomistično Slovensko ljudsko stranko, za — »prej revolucionarne kot reakcionarne«! Seveda pa nobene takšne presoje in nobenega spora o njej med komunisti ni bilo! Komunisti obeh frakcij so se korenito ločevali od socialistov v tem, da so se postavili v narodnostnem vprašanju na stran obrezpravljenih nesrbskih narodov proti hegemonističnemu centralizmu ne glede na značaj hrvaške in slovenske večinske stranke, ki sta tudi zavračali vladajoči sistem narodnostne neenakopravnosti. Različna pa je bila njihova presoja, kolikšna bo vloga narodnostnega vprašanja v predvidevanem revolucionarnem razvoju: Medtem ko je frakcija Sime Markovića to vlogo podcenjevala v pričakovanju, da bodo sprte narodne buržoazije rešile to »ustavno vprašanje« s sporazumom, pa je »leva« skupina gledala v njem osrednje družbeno vprašanje, ki se bo reševalo v revolucionarnem boju zatiranih narodov za osamosvojitev in delavstva ter kmetov za družbeno preobrazbo. Takšno razpravljanje vprašanj revolucionarne strategije je kajpak bilo in tudi ostalo — kakor znova izpričujejo zapiski — reformistom nedostopno in zato niso mogli in ne morejo ničesar prispevati k njegovemu umevanju. Tu se s to problematiko ne morem temeljiteje ukvarjati, le pripomnim naj še, da sta se obe frakciji v KPJ leta 1925 v tem vprašanju načelno pobotali (ne da bi se bil zato boj med njima končal).

II. O LOVRU KUHARJU IN DRUGIH RAVENSKIH (GUŠTANJSKIH) KOMUNISTIH V LETIH 1920—1924

Prehajam k predmetu, ki mu posvečam največji del tega razpravljanja, namreč k politični dejavnosti Lovra Kuharja in drugih komunistov v Guštanju. Ta dejavnost je v zapiskih (na str. 344—345) izkrivljeno prikazana. Predvsem je pisec pozabil na izhodiščno Kuharjevo komunistično dejavnost še v času legalnega obstoja komunistične stranke leta 1920. Naj navedem tri momente iz tiste dejavnosti. Poleti 1920 je Kuhar predsedoval komunističnemu shodu v Guštanju (Rdeči prapor št. 25 z dne 25. avgusta 1920). Na zasedanju pokrajinskega sveta KPJ v začetku septembra 1920 v Ljubljani je nastopil proti — Golouhu, ki ni hotel priznati sklepov vukovarskega kongresa, kot četrti v vrsti diskutantov (»Bartulović, Žorga, Košir, **Kuhar** in drugi« — Rdeči prapor št. 30 z dne 11. septembra 1920). Na socialističnem volilnem shodu v Guštanju dne 21. novembra 1920 je govorniku iz Maribora ugovarjal »prisotni komunistični agitator Lovrenc Kuhar« in se zapletel z njim v »daljšo debato« (Volksstimme št. 96 z dne 28. novembra

[4] Na okrožni konferenci socialistične stranke v Mariboru konec januarja 1923 je R. Golouh v svojem poročilu o »volitvah in taktiki« izvajal: »Pri nas bomo morali voditi boj v prvi vrsti proti klerikalizmu, ker je to naš najopasnejši nasprotnik, ki bi rad dobil zopet vso Slovenijo v svojo oblast, pa tudi zato, ker si ne želimo, da bi se poleg hrvaškega ustvaril še slovenski separatizem« (Enakost št. 5 z dne 2. februarja 1923).

1920). Pri volitvah v ustavodajno skupščino dne 18. novembra 1920 je glasovalo za skupno listo KPJ in mariborske socialistične levice v Guštanju 18 volilcev, medtem ko je socialistična lista prejela 71 glasov (Volksstimme prav tam).

V luči teh podatkov o Lovru Kuharju kot komunistu v letu 1920 se pokaže kot zmotna predstava v zapiskih o njegovem socialističnem izhodišču, od katerega naj bi se bil nato oddaljil: »Privrženost h komunističnemu gibanju je začel javno kazati pozneje«, namreč po letu 1924, ko se je bil pisec srečal z njim ob registraciji klavniške zadruge in je zdaj po krivem spominjanju zapisal o njem, da »se je prišteval k socialistični stranki, zanimalo ga je delavsko zadružništvo«.

A medtem ko si ves ta zapis lahko razložimo s preprosto spominsko vrzeljo, gre pri piščevi pripovedi na naslednji strani, češ da ni mogel za Kuharja »leta dolgo ugotoviti, ali je levičarski socialist ali izrazit pristaš komunističnega gibanja«, za izrazito konstrukcijo, ki rabi določenemu namenu, da bi se neopredeljeni del Kuharjeve politične dejavnosti prenesel od komunističnega k socialističnemu taboru.

Že vprašanje, katera so bila tista »dolga leta«, bi spravilo pisca v brezizhodno zadrego, iz katere bi se mogel »reševati« le z — nevzdržno — trditvijo, da se je o Kuharjevem izrazitem komunizmu prepričal šele, ko se je pisatelj leta 1930 rešil pred nevarno aretacijo z begom prek meje!

K izmišljenim »levičarskim socialistom«, ki se pojavljajo na nekaj mestih v zapiskih, pa je treba opozoriti, da je na Slovenskem ločevala levičarje od desničarjev črta-ločnica med komunisti in socialisti; med njimi je bil most porušen ob njihovem razidu leta 1920 in jih je ločeval dve desetletji nepremoščen prepad. Samo takšne redke »outsiderje«, ki so se oddaljevali od socialističnega tabora, ker jim je bil tuj njegov sovražni odnos do komunistov, in pa pripadnike bernotovske frakcije v poznejšem času smemo označevati za neodvisne socialiste. Med takšne pa ni mogoče v nobenem trenutku njegove politične dejavnosti prištevati Lovra Kuharja, ki se ni nikdar oddaljil od leta 1920 zavzete revolucionarne pozicije.

Za volitvami v ustavodajno skupščino jeseni 1920 so se ravenski komunisti pokazali spet pri skupščinskih volitvah dne 18. marca 1923. Ne sme nas motiti okolnost, da si takrat nista stali nasproti socialistična in komunistična lista kakor leta 1920, ampak dve socialistični listi, kajti od teh je bila ena hkrati tudi komunistična. Na pobudo slovenskega komunističnega vodstva — in ne pisca, ki si jo pripisuje na str. 269—270 (prim. Časopis za zgodovino in narodopisje II/1967, str. 304—305) — je bilo namreč prišlo do volilne koalicije komunistov z dvema odcepljenima socialističnima frakcijama — ljubljansko in mariborsko — in po direktivi omenjenega vodstva so guštanjski komunisti oddali svojih 15 glasov listi, na kateri je bil čelni kandidat predstavnik odcepljenih mariborskih socialistov Golouh, za okraj Laško pa je na njej kandidiral neki komunistični rudar. Ravenski socialisti so takrat oddali 145 glasov za oficialno — »bernotovsko« — socialistično listo s čelnim kandidatom Franjom Korenom (prim. primerjavo med volitvami leta 1925 in 1923 v Socialistu št. 9 z dne 13. maja 1925).

Mesec dni po tistih volitvah je izšlo v mariborski socialistični »Volksstimme« (št. 31 z dne 19. aprila 1923) poročilo iz Guštanja o občnem zboru »organizacije mesnega konzuma (Fleischkonsum), ki so ga ustanovili delavci z nekaj uradniki«. Na občnem zboru je poročal vodilni guštanjski socialist Juh, o katerem pravi poročilo, da »si je kot vodja (Obmann) pridobil za to organizacijo največje zasluge«. Da se je Luka Juh »najbolj trudil z ustanovitvijo ‚društva'«, je zapisal tudi —

Lovro Kuhar, ko je v Zadružnem koledarju za leto 1926[5] v sestavku O klavniških zadrugah (str. 57—67) opisal predzgodovino zadružne klavnice v Guštanju. Ustanovili so jo jeseni 1922 kot »društvo«, a že v začetku 1923 so razpravljali o tem, da ji je treba dati obliko zadruge. Spričo tega odpade vsa pripoved v zapiskih, da sta Kuhar in pisec, ki je bil od jeseni 1923 tajnik Zveze gospodarskih zadrug, skupaj »ustanavljala« tamkajšnjo klavniško zadrugo. Dejansko je takrat šlo le za njeno novo obliko »registrirane zadruge z omejeno zavezo« po občnem zboru »društva« dne 31. decembra 1923, ki je Kuharja izvolil v odbor (prim. podatke o tem in o registraciji v Prežihovem zborniku, stran 197).

V drugem delu prej navedenega dopisa v »Volksstimme« o občnem zboru »mesnega konzuma« pa beremo tudi o izvolitvi novega odbora guštanjske podružnice »Svobode« na njenem občnem zboru: novi predsednik je bil Matija Gradišnik, tajnik pa Lovro Kuhar, in levičarsko usmerjenost je pokazal novi odbor nekaj dni zatem, ko je dne 22. aprila 1923 na delegacijskem zboru »Svobode« v Ljubljani predlagal, »da naj ‚Svoboda' v svrho uspešnejšega delovanja stopi v stik s sodrugi pri ‚Iskri', da bi se tako izvedlo zedinjenje obeh organizacij« (poročilo v »Kresu« II/1923, str. 94). »Iskra« je bila legalna mladinska organizacija komunistov v Ljubljani kakor »Vesna« v zasavskem rudarskem revirju (obe društvi je oblast še v letu 1923 razpustila).

K piščevi nadaljnji konstrukciji neke Kuharjeve omahujoče političnostrankarske usmerjenosti se še vrnem, potem ko opišem okoliščine prve aretacije Lovra Kuharja kot komunista po takratnih časniških odmevih. Aretacijo z dne 3. novembra 1923 je vnesel v biografski oris pisatelja že Jože Koruza (Prežihov zbornik, str. 197). Ni pa pritegnil zanimivega časniškega gradiva, ki dobro uvede v umevanje posebnih pogojev za dejavnost guštanjskih komunistov v naslednjih letih.

Prvi je o začetih aretacijah v Guštanju pisal mariborski liberalno-nacionalistični dnevnik Tabor (št. 236 z dne 18. oktobra 1923) v dopisu iz Guštanja pod naslovom Kakšni ljudje razdirajo narodno delo v Mežiški dolini. Dopisnik je napadel ravensko Svobodo, ki je po ustanovitvi telovadnega odseka rivalsko nastopala zoper Sokola, da bi ga izrinila iz delavskih vrst, in je ob vprašanju Kdo je pravzaprav pri tej ‚Svobodi'? prešel kar na debelo v denunciranje: »Predsednik je neki Gradišnik, znan komunist. Za sedaj mu prizanesemo. Prihodnjič ga bomo vprašali, kdo je bila ona gospodična, ki je prenočila lani v njegovem stanovanju in kdo ji je pokazal pot preko meje? Drugi ugledni član (ne imenujemo za sedaj!) ‚Svobode' je komunist, socialist, klerikalec in Bog ve še kaj obenem. Odbornik ‚Svobode' Stalcer je dobil pred par dnevi brezplačno oskrbo ‚v državnih zavodih' vsled slabega izida hišne preiskave in komunističnega agitatorstva. Precej jih je pri ‚Svobodi' nemčurjev in hujskačev, ki so bili odpuščeni po zadnji stavki iz mariborske delavnice Južne železnice«. Ko je še prosil ravnateljstvo jeklarne, »da prepove motiti in dražiti ‚sokole' delavce pri delu od strani ‚svobodašev'«, se je dopisnik podpisal kot — »Sokol«.

Dopis izraža miselnost liberalnih nacionalistov, ki so bili takrat po zgledu laškega fašizma protikomunistično sfanatizirani. Tisti »drugi ugledni član«, ki ga dopisnik ni še imenoval »za sedaj«, je bil kajpak Lovro Kuhar. Ta je seveda razmišljal o tem, kaj bi bilo mogoče objaviti v zaščito priprtega Emerika Stalcerja

[5] Še v dveh letnikih tega koledarja najdemo dva Kuharjeva sestavka: za leto 1927 Kreditno zadružništvo in mi (str. 38—43), za leto 1928 pa Vloga zadrug in zadrugarjev pri nas (str. 77—81).

in zoper preteči nacionalistično-žandarmerijski napad na druge guštanjske komuniste. Napisal je dva dopisa, enega za legalni komunistični tednik Glas svobode, drugega pa za socialistični Naprej. V prvem (št. 29 z dne 1. novembra 1923) je poročal, da so Stalcerja »naenkrat poklicali od dela, izvršili pri njem hišno preiskavo in ga takoj s prvim vlakom odpeljali proti Mariboru«. H govorici, »da je bil komunist in da so ga zato zaprli«, je pripomnil: »Njegovo politično prepričanje nas ne briga, delavstvo vseh struj ga je poznalo kot tihega in mirnega človeka, ki je agilno deloval na kulturnem polju, propagiral abstinenco med mladino, telovadbo in disciplino.« Zapisal je še: »Proletariat je ta nasilni akt vzel na znanje s težkim srcem, čuteč, da se bližajo hudi časi«, nato pa je za vzklikom: »To je za nas!« prešel v napad na reformističnega sindikalnega funkcionarja, ki se je bil očitno kratek čas pred tem zapletel v hujšo prasko z guštanjskimi komunisti: »Gospodu socialistu Golmajerju pa naznanimo, da kljub temu, da je policija aretirala ‚falota' Stalcerja, ne bo zdaj v Guštanju delavstvo zopet postalo poslušna čreda ovac.«

Drugi dopis, ki ga moramo pripisati prav tako Lovru Kuharju, je bil nekoliko prilagojen socialističnemu glasilu, kateremu ga je poslal, a je že z naslovom Beli teror v Mežiški dolini (Naprej št. 178 z dne 1. novembra 1923) izdajal komunističnega pisca. Prenesem naj ga sem v celoti: »Poleg preiskav pri raznih drugih osebah, katerim se pripisuje protidržavna agitacija, je uprizorila orožniška postaja v Guštanju po svojem komandirju g. Markowitzu hišno preiskavo v društvenem lokalu ‚Svobode', in sicer samolastno, brez vednosti oblasti. Povod je dalo po izjavi komandirja baje to, da so nekateri odborniki osumljeni nekake komunistične propagande, kar se je pa po preiskavi izkazalo za laž. Značilno je, da je začel komandir te preiskave, ki so se vršile vse 20. t. m. [tj. oktobra], s ‚Taborom' (glasilom JDS) v roki, v katerega 235 [prav: 236] št. je izšel denunciantski dopis o tukajšnji ‚Svobodi' in kjer se tudi navaja, da je bil pred kratkim aretirani delavec Stalcer odbornik ‚Svobode', kar seveda ni res. Komandir je nadalje zahteval od blagajnika ‚Svobode' tudi vpogled v članski seznam. Ta nesramni, od tukajšnjih sokolskih, naprednih krogov započeti napad na ‚Svobodo' je povzročil med mirnim delavstvom veliko razburjenje. Temu samolastnemu postopanju našega, pod vplivom ‚sokola' stoječega komandirja orožniške postaje bo treba enkrat za vselej narediti konec. Napad na guštanjsko ‚Svobodo' je napad na celokupno ‚Svobodo'. Politična oblast oz. okr. glavarstvo na Prevaljah nima nič proti delovanju naše ‚Svobode'. Od takšnega komandirja, ki ne razume, kaj je politično in kaj kulturno društvo in ki po gostilnah hvali ‚sokola', se pa ne damo komandirati in učiti politike. Od kompetentne oblasti zahtevamo, da pouči tega sicer vse časti vrednega orožniškega vodjo, kako naj v bodoče postopa s ‚Svobodo'. Tukaj ne branimo posameznih oseb-funkcionarjev, ki naj se sami branijo, ampak ‚Svobodo' kot socialistično kulturno društvo v Sloveniji. Gnev, ki je izlit v dotični številki ‚Tabora' proti ‚Svobodi', je razumljiv. Gotovim krogom v zadnjem času velik razvoj in napredek ‚Svobode' ni prijeten, že zaradi tega ne, ker smo jim mi z ustanovitvijo telovadnega odseka odvzeli vso mladino. S takimi stvarmi, gospodje, kakor je dotični članek v ‚Taboru', s katerim ste povzročili vse preiskave in posledice, se boste še manj prikupili, le verjemite.« Pod tem dopisom iz Guštanja je bil še podpis »Svobodaši« in opomba uredništva, tj. Naprejevega urednika Zvonimira Bernota, ki se je nekoliko zavaroval proti morebitni obtožbi, da je list z očitki dopisnika komandirju Markowitzu razžalil »službeno osebo«, potem ko

je zapisal: »Ta dopis priobčujemo, kajti če je res g. Markowitz tak patron, ga je treba poučiti ali pa odstraniti.«

Oba dopisa so v Guštanju lahko še prebrali, preden so dne 3. novembra 1923 orožniki zaprli še — Lovra Kuharja, Matijo Gradišnika in Ivana Dietingerja, hkrati pa tudi zaplenili društvene spise ravenske »Svobode«. K temu dogodku je moral — z zamudo po »Napreju« — zavzeti stališče še tisk druge socialistične frakcije (združene mariborske in ljubljanske), ki si je tedaj prizadevala pritegniti k sebi tudi guštanjske socialiste; okolnost, da je šlo za aretacijo štirih komunistov, ni smela prav nič motiti socialistov spričo dejstva, da je bila prizadeta njihova organizacija »Svoboda«. Zato so pokazali veliko in naklonjeno zanimanje za aretirane v obeh svojih glasilih »Socialistu« (št. 13) in »Volksstimme« (št. 89 — obe z dne 8. novembra). Naj navedem sestavek v slovenskem listu, s katerim se krije tisti v nemškem, v celoti: »Državna oblast napram ‚Svobodi'. — V Guštanju je bil v nedeljo aretiran s. Kuhar, predsednik tamošnje podružnice ‚Svobode'. Orožništvo je zaplenilo tudi članski seznam in druge knjige ‚Svobode'. Aretirana sta bila tudi ss. [=sodruga] Gradišnik in Dietinger. — Guštanjska ‚Svoboda' se je pričela lepo razvijati, zlasti njen telovadni odsek je narastel na lepo število članov. Guštanjski nacionalisti, ki so hoteli spraviti zlasti ves naraščaj k ‚sokolu', so bili vsled tega strašno razburjeni. Iz teh krogov so priromale v ‚Tabor', glasilo demokratske stranke v Mariboru, razne notice denunciantske vsebine. Kmalu nato je pričelo tudi guštanjsko orožništvo s preiskavo pri ‚Svobodi'; ne ve se, ali je morda to bilo od zgoraj ukazano. Skušalo se je trditi, da so odkrili protidržavno agitacijo. Slovenski nacionalisti so trdili, da so ‚nemškutarji' snovali neko akcijo. Pri tem so imeli ‚Svobodo' v mislih. Ne gre jim namreč v njihove butice, da deluje v ‚Svobodi' slovensko in nemško delavstvo za ene in iste cilje... Vse persekucije proti ‚Svobodi' in slovenskim ter nemškim sodrugom bodo le še bolj vzpodbudile delavstvo, da se bo oprijelo svojih kulturnih organizacij. Delavske telovadne enote v Guštanju bodo združile v sebi zavedno delavstvo, da potem kljub denunciacijam za ‚sokole' ne bo nič preostalo, lahko verjamete. Potek dosedanje preiskave, kakor izvemo, ni obtežilen za s. Kuharja. Najbrže bo cela zadeva v kratkem pojasnjena in s. Kuhar izpuščen.«

Dejansko so že dne 7. novembra aretirane izpustili iz zapora, a časniki so še pisali o aretacijah. Hkrati z obema socialističnima listoma je liberalni ljubljanski dnevnik »Jutro« (št. 262 z dne 8. novembra 1923) pod nekoliko senzacionalnim naslovom »Aretacija socialističnega predsednika v Guštanju« poročal o aretaciji »predsednika socialističnega društva ‚Svobode' g. Kuharja in še dveh odbornikov Gradišnika in Dietingerja« zaradi suma »protidržavnega delovanja«.

Za preganjane guštanjske komuniste pa se je krepko zavzel tudi takratni urednik mariborske klerikalne »Straže« in navzven »eks-komunist« Tone Gmajner, Kuharjev prijatelj iz časa, ko sta za volitve v ustavodajno skupščino jeseni 1920 priredila skupaj nekaj volilnih shodov za skupno kandidatno listo KPJ in socialistične levice na Štajerskem. Gmajner je najprej poslal »Slovencu« (št. 256 z dne 11. novembra 1923) naslednji dopis iz Guštanja, ki ga je očitno še pred izpustitvijo aretirancev bodisi sam napisal ali pa po svoje predelal: »‚Zaščita države' je tudi pri nas začela delovati. Ljudje, individui, ki so bili že pri vseh mogočih in nemogočih političnih strankah ter so sedaj novopečeni srbski radikali, so povzročili, da je žandar Markowitz aretiral uradnika jeklarne [prav Bratovske skladnice pri jeklarni] Lovra Kuharja, ki po svoji inteligenci daleko nadkriljuje vso radikalno guštanjsko napolinteligenco... ter dva druga gospoda. Lovro Kuhar je

tudi slovenski pisatelj samouk, sotrudnik ‚Ljubljanskega Zvona'. Dolžijo ga ‚klerikalnega komunizma'! Za našo državo pa je več storil kakor vsi radikali Mežiške doline skupaj. Le tako naprej!«

Za »Stražo« (št. 129 z dne 12. novembra 1923) pa je že po izpustitvi aretiranih napisal Gmajner obširnejšo notico z istimi mislimi pod naslovom »Ovaduški zločin«: »V zaporu okrožne sodnije je presedel po nedolžnem skoraj teden dni g. Lovro Kuhar iz Guštanja. Kakor poroča dopisnik ‚Slovenca', je to povzročilo ovaduštvo novopečenih srbskih radikalov iz Guštanja, ki so prebrodili že več strank in mislijo sedaj, ko so prišli v radikalijo, da so poklicani ‚ščititi državo', da se z ovaduštvom lahko vsakega znebijo, ki jim je po svoji inteligenci, poštenosti ali pa drugače na poti. Gospod Kuhar je storil za državo in posebej za slovenstvo veliko več kot vsi novopečeni radikali skupaj, ker ima pa med ljudstvom ugled in zaupanje ter posveča mnogo pozornosti vzgoji delavske mladine in jo varuje sokolaške in fašistovske [tj. orjunaške] demoralizacije, je znanim temnim elementom trn v peti. Obdolžili so ga ‚klerikalnega komunizma', prevratne propagande in žandarmerija je aretirala z njim vred še par delavcev ter jih oddala mariborskemu sodišču. Aretacija gospoda Kuharja, ki je znan tudi kot mlad slovenski literat, je vzbudila po Mežiški dolini med vsemi poštenjaki in pa drugod med njegovimi prijatelji in znanci veliko ogorčenje.«

Pri Gmajnerjevih noticah se nam ni treba ustaviti zaradi česa drugega, kakor le pri pojmu »klerikalnega komunizma«, ki ga je primešal, čeprav ni imel nobene zveze z guštanjskimi razmerami ali z dejavnostjo tamkajšnjih komunistov, zato da bi se laže zavzel zanje v klerikalnem tisku. Izraz »klerokomunizem« so bili spravili v rabo liberalni nasprotniki protirežimske volilne koalicije komunistov, socialistov (ljubljanske frakcije ali »zarjanov«) in klerikalcev pri občinskih volitvah v Ljubljani konec leta 1922. Gmajner je nato še sporočil »Slovencu« (št. 257 z dne 13. novembra 1923) pod naslovom »Izpuščeni ‚komunisti'«, da »so bili pred osmimi [?] dnevi v Guštanju aretirani štirje člani tamošnje ‚Svobode' na podlagi ovadbe, da propagirajo komunizem«, a da »so bili v petek, dne 7. t. m. [tj. po štirih dneh] radi pomanjkanja dokazov izpuščeni«. Enako je poročal tudi »Tabor« (št. 255 z dne 10. novembra). »Volksstimme« (št. 90 z dne 11. novembra) je zmagoslavno ugotavljala, da razlogi za aretacije niso držali, in se je znova zaganjala v nacionalistične denunciante.

Deset dni po vrnitvi aretiranih domov, dne 18. novembra, so socialisti v Guštanju priredili javen ljudski shod, o katerem je poročal »Socialist« (št. 15 z dne 22. novembra). V poročilu beremo najprej, da »je shod imel namen protestirati proti postopanju v zadevi protizakonitega preganjanja naših sodrugov, ki so bili aretirani na denunciacije narodnjakov, in proti preiskavi v izobraževalnem društvu ‚Svoboda'; izzvenel pa je shod tudi v protestu proti nakanam socialne reakcije, proti ukinitvi ministrstva za socialno politiko in za konsolidacijo socialističnega pokreta v Sloveniji v okviru naše SSJ« (=socialistične stranke Jugoslavije). Shoda, ki mu je predsedoval vodilni socialist v kraju Jug (Juh), »se je udeležilo več stotin broječe celokupno delavstvo v Guštanju«. Govornik je bil socialistični voditelj dr. Milan Korun iz Ljubljane, ki »je opisal avtonomistično demagogijo klerikalcev in govoril proti razdiralcem socialističnega pokreta v Sloveniji«, tj. proti Bernotovi frakciji. Shod je soglasno sprejel tri resolucije, ki jih je predložil Juh: »1. Protest proti socialni reakciji; 2. protest proti aretaciji sodrugov in preiskavi v »Svobodi' in 3. pozdrav pokrajinski organizaciji SSJ, ki dela za konsolidacijo socialističnega pokreta v Sloveniji.« Sledil je za nas posebej zanimiv

nastop: »S. Kuhar je nato v imenu aretirancev, katerim je shod priredil burne ovacije, zagotovil delavstvo, da se nobeden aretirancev ne bo dal oplašiti od nadaljnjega dela za delavski pokret.« Za prireditelje shoda pa je bil najpomembnejši soglasni sklep zborovalcev na Juhov predlog, »da guštanjska organizacija izstopi iz Bernotove skupine in se priključi pokrajinski organizaciji SSJ«.

Menda je lahko razumeti socialiste, da so bili dovolj pametni, da so si lastili ravensko »Svobodo« v celoti ne glede na okolnost, da jo je vodila skupinica guštanjskih komunistov, ki se jim niso zdeli prav nič nevarni kot otoček v socialističnem »morju« vsenaokrog. A nič manj lahko ni razumeti guštanjske komuniste, da so se obnašali kot integralen del ravenske delavske skupnosti, čeprav so se kot komunisti ločevali od socialistično organizirane delavske množice; saj je bil poglavitni smisel njihove dejavnosti v tem, da si približajo tudi to množico!

Ko je sredi decembra 1923 na kongresu »Svobode« v Ljubljani delegat iz Guštanja med ogorčenjem zborovalcev »poročal o preganjanju tamkajšnje podružnice od strani političnih oblasti« (Delavec št. 51 z dne 20. decembra 1923), je kajpak zadevo pustil v enaki osvetlitvi, kakršno ji je dal socialistični tisk v času aretacij. Vsakršno drugačno ravnanje — kolikor si ga sploh moremo zamisliti — bi bilo nespametno.

Če zdaj vse odmeve seštejemo in upoštevamo tudi še okoliščino, da so liberalci rajši molčali, kakor da bi se spravili v še slabši glas zaradi guštanjske »afere«, lahko z vso jasnostjo ugotovimo, da se je javno mnenje strnjeno obrnilo proti ravnanju orožništva s Kuharjem in tovariši, v katerih je gledalo — nedolžne komuniste ali pa niti ne komuniste (a to brez sleherne njihove krivde).

Kaj je bilo v ozadju aretacij — ali res ovadbe nacionalistov ali pa kakšno drugo policijsko odkritje (»kanala« prek meje za vnašanje komunističnega tiska, kakor je domneval Jože Koruza v »Prežihovem zborniku«, str. 197) — tega vprašanja ne moremo razrešiti ob gradivu, ki nam je na voljo. Leto pa nas opravičuje, da ne odobrimo Koruzovega stavka »Kljub temu je opravljal kanal svoj posel še naprej«, marveč da sklepamo ravno nasprotno, da je ugodni izid aretacij guštanjskih komunistov jeseni 1923, ki so se po nekaj dneh vrnili — v očeh javnosti kot nedolžni — na svoja delovna mesta in domove, njihovo dejavnost le olajšal! Z njo so lahko nadaljevali v več smereh, ne da bi jim pretila znova kakšna javna ali skrivna denunciacija nacionalistov, ki so prenehali gledati v ravenskih, okrog Kuharja zbirajočih se komunistih narodne škodljivce št. 1. V novem ozračju jih je tudi orožništvo jako prizanesljivo nadzorovalo.

To so bili tisti posebni pogoji za dejavnost guštanjskih komunistov v letih 1924—1929, ki jih pisec ni razumel in se jim je zato v zapiskih krivo približeval, ko je npr. pisal: »Ker je žandarmerija Kuharja stalno nadzorovala, je moral svoje delovanje prikrivati; in čeprav so bili njegovi stiki s komunističnim vodstvom zelo tesni, se je vselej srečno izmazal,« dokler se ni »naposled le moral umakniti čez mejo«, ali ko je pripisoval opisani posebni guštanjski položaj na rovaš Kuharjeve »kmečke zvitosti,« in zlasti tudi, ko si je privoščil naslednjo konstrukcijo o neki Kuharjevi omahujoči političnostrankarski usmerjenosti: »Zdelo se mi je, da vpliva na njegovo zadržanje policijski vremenokaz. Ko je politični pritisk nekoliko popustil, je jasneje uveljavljal svoje mnenje o ciljih in metodah razrednega boja in se oddaljeval od socialističnega izhodišča, [a] ko je policija spet huje pritisnila, je skušal svoje komunistične nazore razvijati znova sredi socialističnih organizacij.«

Če te konstrukcije izrecno ne zavrnem, bi se lahko našel kdo, ki bi skušal vsaj v tej točki dajati prav piscu in še nadalje »razvijati« to njegovo krivo tezo.

Kakor smo videli, pri Kuharju ni mogoče govoriti o nobenem »socialističnem izhodišču«, marveč edinole o izkazanem komunističnem v letu 1920. In kje naj bi bil »razvijal svoje komunistične nazore« drugje, kakor ravno »sredi socialističnih organizacij« (sindikalnih, prosvetnih, zadružnogospodarskih), ki so obsegale delavstvo v Guštanju in okolici? Drugačno ravnanje — npr. zapuščanje tistih organizacij — bi bilo nesmiselno sektarstvo, za kakršno Kuharja ne bi bilo mogoče pridobiti! A kakor so guštanjski komunisti videli v danih delavskih organizacijah torišče za svoje delo, prav tako so njihove naloge pojmovali slovenski komunisti sploh. (O tem sem pisal z nekega posebnega zornega kota, kamor me je potisnil netočno posplošeni zapis Ivana Regenta o nekem izjemnem kritičnem pogledu na Kuharjevo »zadrugarstvo« in na njegove baje »prevelike stike s socialnimi demokrati«; prim. moje pripombe k Prežihovemu zborniku, razdelek 3. O prijateljskih in neprijateljskih odnosih ‚naših levičarjev' do Lovra Kuharja, Naši razgledi št. 23. dne 14. decembra 1957, str. 577—578).[6]

Poseben pomen je imel »privilegirani« položaj guštanjskih komunistov po letu 1923 za znameniti »kanal«, po katerem je toliko jugoslovanskih komunistov prešlo avstrijsko mejo v letih 1924 do 1928 in ki ga je imel dvakrat priliko uporabiti tudi avtor tega sestavka (junija 1924 naj bi me bil prepeljal prek meje Gradišnik, a ker je imel tisto noč »šiht« v jeklarni, je poslal »namestnika«, maja 1926 pa sem prešel približno prav tam mejo v eni izmed skupin delegatov na III. kongres KPJ, medtem ko je eno izmed več skupin prevedel prek meje Lovro Kuhar, ki je bil tudi sam delegat na tistem kongresu). Ta kanal se pojavlja tudi v zapiskih na str. 279 pri prvi omembi Prežihovega Voranca in želim o njem še nekaj omeniti. A poprej naj sledim dejavnosti guštanjskih komunistov še pri trojnih volitvah v letih 1925—1927 in naj popravim vrsto pomot v piščevem »prikazu« tistega volilnega in še nekega vmesnega dogajanja med slovenskimi delavskimi strankami.

III. O VOLITVAH V LETIH 1925—1927 V GUŠTANJU IN V MARIBORSKEM OKROŽJU SPLOH

Za skupščinske volitve dne 8. februarja 1925 so vse te tri stranke vložile vsaka svojo kandidatno listo in je v Guštanju glasovalo 35 volilcev za listo levičarskega Delavsko-kmečkega republikanskega bloka nasproti 165 glasovom za socialistično listo in le petim za bernotovsko (Tabor št. 37 z dne 15. februarja 1925).

---

[6] Ko sem tako opozoril na svoje osvetljevanje Kuharjeve politične osebnosti z drugega »zornega kota«, sem menil, da takrat — leta 1957—1958 — ni ostala nobena plat zadeve v temi ali v dvomu. Pri tem sem izgubil iz oči »Popravek« inž. Dragotina Gustinčiča (Naši razgledi št. 2 z dne 25. januarja 1958), h kateremu tedaj nisem napisal nobenega komentarja iz dveh razlogov: menil sem, naj pripade Gustinčiču zadnja beseda o Regentovem sklicevanju nanj, hkrati pa mi je bilo jasno, da se Gustinčičevi napadi name, ki nisem ne hotel ne mogel stopiti iz mej poskusa, da bi obrazložil Regentove trditve, sami po sebi kažejo kot brezpredmetni.

Ko pa sem po oddaji tega sestavka v natis znova — po dobrih enajstih letih — prebral njegov »Popravek«, sem brž uvidel, da sem tu dolžan osvetliti Gustinčičeve navedbe in poudarke, na temelju katerih bi utegnil kdo znova obnavljati podobo Kuharja kot omahujočega komunista-socialista, tj. počenjati nekaj podobnega Golouhu, le da bi se loteval posla z druge plati. Zato sem dodal na koncu razdelek VII. z izčrpno razčlembo tistih navedb in poudarkov.

Za prvomajsko proslavo leta 1925 so se sporazumeli socialisti in komunisti o skupnih shodih. Na ljubljanskem sta bila npr. referenta Ciril Štukelj, takratni tajnik KPJ za Slovenijo, in Rudolf Golouh. Guštanjski delavci so priredili skupen shod s prevaljskimi, začel ga je Luka Juh, poleg glavnega poročevalca Josipa Kopača pa je govoril tudi Lovro Kuhar »za grupo okrog Delavsko-kmetskega lista«, levičarskega glasila, po katerem so komuniste imenovali tudi »dekaliste« (o prevaljskem shodu sta poročala Socialist št. 21 z dne 8. maja in Delavsko-kmetski list št. 19 z dne 14. maja 1925).

V omenjenih pripombah k Prežihovemu zborniku sem pokazal, kako so v okviru direktiv ljubljanskega vodstva guštanjski komunisti dosegli za volitve v okrožne (»oblastne«) skupščine januarja 1927 sporazum z bernotovsko frakcijo v dravograjskem volilnem okraju in kako so se temu sporazumu pridružili krajevni socialisti, čeprav je mariborsko vodstvo imelo drugačne načrte (prim. Naši razgledi št. 1 z dne 11. januarja 1958, str. 9—10).

V zapiskih pa je ta okraj izbrisan z uspehom vred, ki ga je v njem dosegla enotna delavska lista! Celotne volitve v okrožne skupščine so na str. 349 zmedeno in izkrivljeno »prikazane«. Naj najkrajše povzamem piščevo pripoved: Bralec izve nekaj o »skupni kandidatni listi« — najprej »vsaj na Štajerskem«, šest strani dalje (str. 335) pa že »v obeh volilnih okrožjih,« tj. ljubljanskem in mariborskem, s skupnim številom 15.000 delavskih volilcev v vsej Sloveniji, nato najde še podatek, da je bil železničar Čanžek »drugi na kandidatni listi v štajerskem volilnem okrožju« za »ilegalno KP«, in končno izračun, da »bi bil poleg nosilca tudi on izvoljen«, če bi bili pridobili »nekaj desetin glasov« več. Iz tega »prikaza« mora ubogi bralec povzeti, da je prišel v mariborsko »oblastno« skupščino **en sam** socialist, tj. čelni kandidat na skupni delavski listi, ki ga pisec niti ni imenoval!

Dejansko pa so bili takrat v mariborsko skupščino izvoljeni — trije socialisti, in sicer Josip **Petejan** z liste za volilni okraj »Maribor-desni dravski breg« s 1671 glasovi, Viktor **Grčar** z liste za mesto Maribor s 1528 glasovi in Vinko **Möderndorfer** s skupne liste v dravograjskem okraju, kjer je primanjkovalo samo 17 glasov, pa bi bil izvoljen še drugi kandidat — komunist Lovro Kuhar (Enotnost št. 4 z dne 27. januarja 1927). Zadeva potemtakem ni prav nič podobna »prikazu« v zapiskih!

Lahko domnevamo, da je pisca zbila s pota predvsem izvolitev Möderndorferja, ki jo je imel za tako nedopusten poseg sovražnih sil v nekaj, kar je bilo pridržano le protibernotovskim socialistom, da jo je kar »sunil« iz spomina! A tudi sicer bi jo smel omeniti le, če bi se odločil, da žrtvuje eno svojih važnih konstrukcij, da je namreč bila »Bernotova frakcija« ali »‚Naprejeva' skupina« — »medtem tudi že v Mežiški dolini zgubila svoje zadnje privržence« (str. 356) in da je spričo tega bila volilna zveza z njo pri naslednjih skupščinskih volitvah septembra 1927 »za KP brez pomena«. Ko prav tam pisec označuje odločitev vodstva KP, ki »se je povezalo z Bernotovo frakcijo in šlo na Štajerskem [dejansko v vsej Sloveniji!] z njo [skupaj] v volilni boj«, kot — »nenačelno«, je popolnoma pozabil na zelo načelna pogajanja med predstavniki delavskih strank, ki so se ravno na načelnih vprašanjih razbila. Piscu ni bila po godu resnica, da je vodstvo Bernotove frakcije brez težav in pridržkov sprejelo komunistična gesla »Delavsko-kmečkega republikanskega bloka« — »proti vojaški diktaturi, za mir in zvezo s Sovjetsko zvezo, proti monarhizmu za republiko delovnega ljudstva, proti centralistično-hegemonistični ustavi in za pravico samoodločbe narodov« (Enotnost št. 25 dne 8. julija 1927). Zaradi tega mora zgodovina šteti to frakcijo za levosocialistično v primeri

s socialistično stranko, kateri je pripadal pisec takrat, prej in potem, in katere predstavniki so pri pogajanjih zavrnili vsakršno možnost, da bi sprejeli takšna gesla, ki so jih v skladu s svojim načelnim prilagajanjem hegemonističnemu sistemu v kraljevini Jugoslaviji imeli za — izzivalna!

Pri skupščinskih volitvah dne 11. septembra 1927 so ravenski komunisti dosegli uspeh, o kakršnem nekaj let prej ne bi bili mogli niti sanjati: za listo Delavsko-kmečkega republikanskega bloka, ki je bila njihova in bernotovske socialistične frakcije s čelnim kandidatom Vinkom Möderndorferjem, so pridobili 114 glasov, medtem ko so za listo socialistične stranke glasovali 103 volivci (Mariborski večernik Jutra št. 109 z dne 13. septembra 1927). Guštanjski dopisnik »Delavske politike« (št. 76 z dne 21. septembra) se je otožno zamislil, »kako more to biti... da se je tudi pri nas usidralo razbijaštvo delavskega pokreta«, in je presodil, da so »dekalisti« potisnili ravenske socialiste v manjšino »z grdim in lažnjivim obrekovanjem naših sodrugov«. Dopisnik se je pač motil v misli, da je odločila gonja proti krajevnim socialističnim veljakom (kakor proti županu idr.); gotovo je predvsem pritegnila splošna agitacija komunistov proti nezadovoljujoči smeri socialistične stranke, ki je za razliko od bernotovske frakcije na političnih vprašanjih razbila skupni nastop s komunisti. Nekaj je bržčas vplivalo tudi izkustvo na vsedelavskem zletu dne 5. junija v Ljubljani, kateremu posvetim pozornost, brž ko opravim s piščevo sodbo o dosežkih Kuharjeve politične dejavnosti med ljudstvom, izraženo v stavkih: »Politično je deloval neposredno med delavstvom v Mežiški dolini, ki pa je bilo takrat še vedno tradicionalno socialistično. Bolj je uspeval med malimi kmeti in kočarji, s katerimi se je dobro razumel. Med komunističnim delavstvom in dijaštvom v Mariboru in v Dravski dolini je bil manj poznan.« Teza prvega stavka se ne da uskladiti z rezultatom volitev septembra 1927 v Guštanju. Kar se tiče tretjega stavka, pa je samoobsebi umevno, da so ga predvsem poznali ljudje v njegovem kraju in okolišu, medtem ko piscu kot pripadniku rivalskega tabora manjka pooblastilo ali upravičenost, da bi kar koli spominskega izjavljal za tuje mu »komunistično delavstvo in dijaštvo«.

IV. O VSEDELAVSKEM ZLETU V LJUBLJANI DNE 5. JUNIJA 1927

Med obojnimi volitvami v letu 1927 — v pokrajinske skupščine v januarju in skupščinskimi v septembru — je prišlo do hujše zaostritve med socialisti in komunisti v Sloveniji ob že omenjenem vsedelavskem zletu, ki ga je pisec bistveno krivo prikazal na str. 351—352 tako glede odnosa komunistov do njegove prireditve kakor tudi glede njegovega poteka.

Po časniških virih lahko sestavimo pravo podobo dogajanja. V soočenju z njimi se nam pokaže neskladen z resnico drugi del stavka v zapiskih, češ da »slovensko komunistično vodstvo spočetka ni nasprotovalo skupni udeležbi na vsedelavskem zletu, spričo povezave zleta z mednarodnim kogresom transportnih delavcev pa je sklicalo 29. maja v Ljubljani pokrajinsko konferenco in nato izdalo proglas na delavstvo, kjer utemeljuje svoje odklonilno stališče do amsterdamske internacionale in do zleta.« Resnica je nasprotna, da namreč v stališču komunistov ni bilo nobenega podobnega preloma!

Stališče komunistov do zleta lahko razberemo iz uvodnika v njihovem tedniku Enotnost (št. 20 z dne 26. maja 1927) z nadpisi: »5. junija na vsedelavski zlet v Ljubljani! — Nočemo samo parade, hočemo bojevno manifestacijo! — Vsedelav-

ski zlet ali izlet samo socialistov?« To zadnje vprašanje razkriva, v čem je bil spor! Poglavitne misli uvodnika so: »Po našem mnenju se ne bo zbralo delavstvo 5. junija radi baklade in lampiončkov, temveč zato, da protestira proti gospodarskemu in političnemu zatiranju... da izreče svojo besedo o vedno večji vojni nevarnosti... da nastopi proti uvedbi absolutizma v SHS [kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev], da se zavzame za reducirane in brezposelne, da pove, da le bojevna zveza delavcev in kmetov vodi do kruha in svobode.« Sledilo je nekaj kritike ravnanja zletnega odbora, ki niti »naše skupne organizacije ‚Svobode'... ni povabil« k sodelovanju, »neodvisnim organizacijam«, tj. levičarskim sindikatom, ki so obstajali na Hrvaškem in v Srbiji, je »pred kratkim šele poslal vabilo... pozval jih pa ni pravočasno na aktivnejše sodelovanje«. Iz tega je treba sklepati, da »hoče zletni odbor iz vsedelavskega zleta napraviti zlet socialistične stranke, da dovoli sicer levemu delu proletariata, da tej stranki dela štafažo, mu pa ne dopusti in ne prizna enakopravnosti in enakovrednosti«. Uvodnik je izrazil »upanje, da si zletni odbor ne bo upal vsedelavskega zleta reducirati na ozko strankarsko prireditev socialistične stranke in tako odbiti od zleta levo opredeljeni del proletariata, brez katerega je sicer mogoča paradica, ne pa to, kar delavstvo hoče z vsedelavskim zletom«, in je zaključil s pričakovanjem, »da bodo 5. junija tisoči proletarcev manifestirali in demonstrirali za svoje upravičene zahteve«. Od zavzetega stališča se ni prav nič odmaknila naslednja številka »Enotnosti« (št. 21 z dne 2. junija), zadnja pred zletom, ki je prinesla članek »Pomen vsedelavskega zleta — kakšnega mu hočejo dati, kakšen mora biti« s kritiko socialističnih namer in z nekimi smernicami, kako je treba dati zletu značaj »bojevne manifestacije«. V kritiki je bil največji poudarek proti nameri prirediteljev, da bi »onemogočili levem krilu, skupini ‚Enotnosti' in neodvisnim delavcem Srbije in Hrvatske aktivno udeležbo na zletu«. Niti v svojem glasilu niti v »proglasu na delavstvo« niso komunisti zavzeli »odklonilnega stališča... do zleta«, čeprav so zavračali amsterdamsko internacionalo in njene namere prek tiste mednarodne konference predstavnikov sindikatov transportnih delavcev, ki jo je ob zletu prirejala. Kar pa se tiče »spečih strasti«, o katerih beremo v zapiskih, da so tedaj »nenadno spet vzplamtele«, jih najdemo prav močno razpihane v »Delavski politiki« (št. 45 z dne 4. junija 1927), ki jo je takrat urejal pisec in v njej objavil — dandanes zanj razkrinkovalni — spis »Razkrinkani razbijači«! Ta spis se je začel in končal z neresnico, da so komunisti proti zletu, z ostalo vsebino pa razkriva težnjo socialistov, da bi odstranili komuniste od zleta: »Skupina ‚Enotnosti' [tj. komunisti] je vseskoz nasprotovala prireditvi vsedelavskega zleta. Ko so pa ti ljudje spoznali, da se delavci za njihovo pisanje ne zmenijo, so v nedeljo 29. maja sklicali v Ljubljani pokrajinsko konferenco, na kateri so se ves dan posvetovali, kako bi na zletu uganjali kravale, ko nimajo več pristašev. — Sedaj so pa izdali še ogaben letak, s katerim hočejo predstaviti vsedelavski zlet kot nekako slavje za kritje političnih kupčij! — Delavci, ki so sami pripravljali vsedelavski zlet, dobro vedo, da bo to mogočna manifestacija proletarske enotnosti. — Delavci pa naj vedo tudi to, da so gustinčičevci [tj. komunisti] proti tej manifestaciji in da so se s tem sami izločili iz proletarske sredine. — Proč z razbijači! — Živel vsedelavski zlet!«

Iz tega pisanja izhaja jasno ko beli dan želja socialistov, da bi dali zletu docela socialističen značaj in da bi preprečili na njem vsakršno aktivno udeležbo komunističnih predstavnikov. Kakor je seveda pri takšnih načrtih navada, so njihovi očetje vpili na vse grlo: Primite tatu!, namreč: Komunisti so proti zletu ip. Iz

tega pisanja in še bolj iz tistega po zletu je razvidno, da bi bili najrajši ustvarili nekakšno »pogromsko« sovražnost med svojimi pristaši proti komunistom, da bi bili pripravljeni z njimi tudi fizično — s pestmi — obračunati. Hoteli so preskusiti moči, ko bi preprečevali nastop komunističnemu govorniku. Ta nastop so res preprečili, toda le s pomočjo — policije, in ravno zato se jim je ves politični načrt izjalovil. S takšno izvedbo svoje protikomunistične nakane so socialisti zadali sami sebi hud udarec in utrpeli s svojim zletom poraz zato, ker so ga hoteli priostriti v protikomunističnega.

Vsa ta resnica o zletu pa je v zapiskih razteptana! V njih docela manjka intervencija policije, ki je prijela in odvedla od govorniškega odra komunističnega govornika Simo Markovića, predstavnika neodvisnih sindikatov iz Beograda in Zagreba, namesto nje pa je dodana pravljica o premikajoči se govorniški tribuni na tovornjaku, ki da je odpeljal Simo Markovića s Kongresnega trga v Spodnjo Šiško. In pisec kot — priča potrjuje to pravljico, saj pripoveduje, da je stal na tistem tovornjaku poleg Markovića; lahko da je bil na njem, toda za Markovića je moral imeti nekoga drugega, kajti tega je po odvedbi od govorniške tribune imela zastraženega v Zvezdi skupaj z avtorjem tega sestavka policija! Liberalni dnevnik »Jutro« (št. 74 z dne 8. junija 1927) je poročal, da »so skušali komunisti dvigniti na oder bivšega komunističnega poslanca Simo Markovića«, a »so priskočili stražniki, ki so Markovića in visokošolca Kermavnerja odstranili in ju odvedli v park, kjer sta morala čakati pod nadzorstvom do razida manifestantov«. Podrobnosti izvemo iz poročila v Enotnosti (št. 22 z dne 9. junija 1927), iz katerega navajam le izvlečke. Ob strani puščam vse prizadevanje komunističnih predstavnikov, da bi zlepa, tj. dogovorno, zagotovili besedo Simi Markoviću. Socialisti so njegov nastop na vsak način hoteli preprečiti.[7] Odstranitev Sime Markovića od govorniške tribune je v Enotnosti opisana takole: »Po končanem govoru s. Fimmena [tajnika mednarodne zveze transportnih delavcev] so z vseh koncev zadoneli klici: Sima Marković naj govori! Da zadušijo to zahtevo, so pustili zaigrati osem godb... Delavci so dvignili Simo Markovića na ramena in ga nesli na avtomobil... [Prireditelji] so avtomobil z govorniško tribuno odpeljali skozi zbrano maso. Močan policijski kordon je odtrgal s. Markovića in delavce, ki so ga nosili, od množice in jih... potisnil v Zvezdo, kjer je policija... držala s. Markovića in Kermavnerja ujeta... Socialpolicisti pa so razganjali delavce... [a] velik del delavstva je ostal in protestiral proti nasilju nad s. Markovićem... [nato so odšli] s napisnimi tablami pred Delavski dom [na Novem trgu], kjer sta govorila sodruga Drago Gustinčič in France Klopčič... [po izpustitvi pa še] s. Sima Marković.«

Piscu zapiskov pa je namesto dejanskega dogajanja na Kongresnem trgu dne 5. junija 1927 ostalo v spominu le tisto, kar so prireditelji vsedelavskega zleta

[7] Pisec sam nehote potrjuje, da je šlo prireditelјem predvsem za to, ko pripoveduje, da se je »nekaj socialističnih sindikalnih funkcionarjev« hotelo »maščevati«, ker »ni moglo preboleti«, da so jim tri leta prej ljubljanski komunisti razbili tako imenovani Sassenbachov shod (na njem naj bi bil govoril predstavnik amsterdamske sindikalne internacionale Johannes Sassenbach). A če bi bilo šlo tistim socialistom za neko bolj osebno povračilo kakor za politično akcijo proti komunistom — da ne bi mogli nastopiti na zletu, ki so se ga v velikem številu udeležili njihovi pristaši — potem bi se morali obrniti predvsem proti tistemu, ki je bil najbolj odgovoren za razbitje Sassenbachovega shoda, tj. proti — Cirilu Štuklju, takratnemu tajniku pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo. A prav ta je zdaj kot prebežnik h socialistom vodil tiste, ki so na zletu preprečevali govor komunistu Simi Markoviću!

želeli doseči, a se jim ni posrečilo, namreč: Ko je stopil na oder Sima Marković — tako piše — in »začel govoriti, so godbe oglušile njegove besede, manifestanti pa so se začeli med sabo ogorčeno prerekati in vse je kazalo, da se bo Kongresni trg spremenil v splošno bojišče razvnete tisočglave množice«. Ni si mogoče zamisliti hujšega izkrivljenja resnice o takratnih odnosih med socialističnim in komunističnim delom delavstva, ki se je zbralo na skupen — vsedelavski — zlet brez medsebojnega sovraštva. Pisec je samo v svoji domišljiji prenesel protikomunistično sovraštvo prireditelјev zleta na socialistične delavce. Tem pa ni mogoče pripisati misli, da bi se solidarizirali s policijsko intervencijo, ki je preprečila govor predstavniku komunističnih delavcev: mogli so biti le solidarni s temi proti policiji. Prireditelji zleta so ravnali v lastno politično škodo, ko niso hoteli predstavniku komunistov dati besede.

Delavska politika (št. 47 z dne 11. junija 1927) je pisala očitno neresnico, da je policija »mlade entuziaste — vzela v svojo zaščito... ker bi jih sicer dobili pošteno po glavi,« in je naravnost zagovarjala pravico socialistov, da ne pustijo komunistov do besede na vsedelavskih zletih, ki jih prirejajo: »Če hočete govoriti pred toliko zbrano maso in jo navduševati za revolucijo, potem pa kar organizirajte še vi podoben vsedelavski zlet v Ljubljani, Zagrebu ali Beogradu za svoje ljudi, in jih tam podžigajte po mili volji in začnite makar takoj na licu mesta z njimi izvrševati revolucijo. Mi vas ne bomo motili, naše prireditve pa pustite pri miru!«

V. O GUŠTANJSKEM »KANALU« PREK MEJE, O BEGUNCIH SPLOH IN O GLAVNJAČAH

Od soočenja »prikaza« vsedelavskega zleta z dejstvi se lahko obrnem k že omenjenemu »kanalu«, po katerem so prehajali mejo v Mežiški dolini jugoslovanski komunisti s pomočjo svojih guštanjskih tovarišev. Ta »kanal« omenjajo tudi zapiski, toda za čas, ki ga tu obravnavam, ne v zvezi z jugoslovanskimi komunisti, marveč z — »bolgarskimi političnimi begunci«, zaradi prehoda katerih čez mejo se je pisec »povezal s Prežihovim Vorancem, ki je bil tedaj uradnik Bratovske skladnice v Guštanju« (str. 278—279).

O teh bolgarskih beguncih velja povedati, da jim je Jugoslavija po zatrti vstaji zoper režim Cankova leta 1923 priznavala pravico azila in da so se deloma naselili okrog večjih jugoslovanskih mest kot vrtnarji deloma pa zaposlili kot špecialisti v tobačnih tovarnah (da se ne bodo ukvarjali s komunistično propagando, so se med njimi »zemljedelci«, tj. pristaši kmečke stranke Stambolijskega, brez pomisleka obvezali). Njihovo nadaljnje odseljevanje iz Jugoslavije je bilo prav nedolžna zadeva; čez mejo so morali skrivoma in peš zato, ker jim jugoslovanske oblasti niso izdajale potnih listin. Za pomoč so se obračali na marsikoga; tako so se pač v enem ali v več primerih zglasili tudi v uredništvu Delavske politike v Mariboru, kjer jih je urednik odpravil naprej v Guštanj s priporočilom, ki naj bi jim tam pomagalo naprej.

Tu ni nihče drug tvegal razen vodnika čez mejo, če bi se srečal s finansarji, ki so takrat opravljali nadzorstvo meje — a redoma le podnevi, ne tudi ponoči. Pisec pozablja, da so šele od konca leta 1929 dalje začeli stražiti mejo »graničarji«, ki so uvajali po vojaških predpisih tudi naglo streljanje na begunce in tihotapce na begu, in seveda pretirava, ko jih ima za — »same Arnavte, ki so brž streljali« na vsakogar.

Do bolgarskih beguncev je prišel pisec po asociaciji od »političnih beguncev iz Primorja in iz notranjosti Italije«, katerim da je »postal kmalu« zaščitnik. Izhajal je od »zveze s somišljeniki ob Jadranu«, tj. v Trstu in drugem Slovenskem primorju. Med temi »somišljeniki« seveda ne smemo videti primorskih komunistov, o katerih v zapiskih ni nikjer nobenega sledu, kakor da jih nikdar ne bi bilo! O »slovenskih antifašistih, ki so ušli italijanski policiji«, pove, da »so se v začetku razpršili po Jugoslaviji«, ne pojasni pa, zakaj »so kasneje morali dalje v Francijo, čezmorske dežele in v Rusijo«. Ne omenja, da bi bil imel s temi izseljenci kaj opravka; le »italijanski [antifašisti] so se po vrsti oglašali« pri njem, da bi jim »pomagal čez jugoslovansko mejo v Avstrijo in naprej čez Švico v Francijo«. Res je hudo »skrivnostno«, kako so mogli po Italiji »vsi točno vedeti, kje najdejo« tega pomočnika pri nadaljnjem odpremljanju čez meje! A ne ustavljajmo se pri tem!

Ko pa je pisec izrazil domnevo, da »so pozneje po tej poti [skozi Guštanj] romali v tujino jugoslovanski delavski borci, od katerih se mnogi niso vrnili«, domnevo, ki se očitno nanaša na čas pod diktaturo, je mimogrede izbrisal — kri, ki so jo prelili tako številni »jugoslovanski delavski borci« — začenši z organizacijskim sekretarjem KPJ Djuro Djakovićem in sekretarjem Rdeče pomoči Nikom Hecimovićem, katerih trupli so jugoslovanski žandarji odvrgli spomladi 1929 na meji nedaleč od Maribora! — in je pošteno pobelil krvavo podobo diktature. Ko govorimo v »jugoslovanskih delavskih borcih« v tistem času, smo dolžni najprej omeniti tucate ubitih, da se nam pokaže prava — tj. krvava — podoba diktature, nato stotine borcev, ki so jih mučili v glavnjačah in potaknili po ječah, in potem šele tisto sorazmerno malo število beguncev, ki so se rešili v tujino pred smrtjo, mučenjem in dolgotrajno ječo! Res se od tega števila dobršen del v tujini, namreč v Sovjetski zvezi za časa Stalinovih »čistk«, ni rešil pred tistim, čemur se je ognil v domovini, a te žrtve gotovo niso zaslužile, da bi z opozarjanjem nanje še ojačevali izbris tolikih žrtev diktature doma.[8]

Medtem ko na tem mestu — na str. 279 — ni pisec z nobeno besedo kaj namignil, da bi bil sodeloval pri »romanju v tujino« teh beguncev iz Jugoslavije, pa je pozabil na to trezno samoomejitev v spominjanju, ko je (na str. 389) v priključku k nekakšnemu »prikazu« svojega »podžupanovanja« v Mariboru v prvih šestih letih diktature zapisal: »Ukvarjal sem se nadalje z ilegalnim ‚odpremljanjem' delavskih organizatorjev, ki jih je policija zasledovala. Po januarski diktaturi so prihajali v Maribor politični begunci iz notranjosti države.«

Nekritičen, a domiseln bralec mora zadevo takole razumeti: Pred diktaturo je pisec »odpremljal« italijanske in bolgarske begunce, v času svojega »podžupanovanja« pa je razširil to svojo dejavnost na jugoslovanske begunce iz neslovenskih krajev (»iz notranjosti države«). Takšnega bralca so našli zapiski v Janku Liški, ki je v sestavku Ob 80-letnici Rudolfa Golouha kot »novinarja in politika« (Delo št. 294 dne 28. oktobra 1967) zadevo takole povzel: »V mariborskih letih je pomagal mnogim italijanskim antifašistom in našim komunistom (tudi Simi Markoviću) čez mejo.« Kritičen bralec pa mora le videti, da tega o »naših komunistih« pisec prav nikjer ne zatrjuje! A če bralec vrh tega še ve, kako so pote-

[8] Bralca, ki bi pogrešal omembo ubitih v »okvirni informaciji o preganjanjih slovenskih komunistov« v začetku razdelka I., moram opozoriti, da se tista informacija nanaša na slovenske komuniste, tu pa je govor o jugoslovanskih; po naključju ni bil ubit med diktaturo noben prijeti slovenski komunist.

kale te zadeve v tistih hudih letih, lahko vidi, da tu pisec zganja šum okrog nečesa, česar ni bilo.

Na tem mestu je v zapiske uvrščena zgodbica o Simi Markoviću in še štirih srbskih komunistih, ki jih je avstrijska policija prijela po prehodu čez mejo in vrnila nazaj čez mejo jugoslovanski obmejni policiji; ta jih je v Mariboru izročila sodišču zaradi prestopka prekoračenja meje, sodnik pa jih je izpustil in so znova lahko odšli čez mejo. Pisec ve celo povedati (na str. 390), kako je potekalo njihovo nadaljnje popotovanje: »Z Dunaja so odšli v Francijo, iz Francije v Moskvo«, od koder »se Sima Marković[9] in Filip Filipović nista nikoli vrnila«.

Nekaj takšnega se je res primerilo štirim jugoslovanskim komunistom, ki so prešli avstrijsko mejo — po partijskih opravkih, ne na begu! — pa so jih prijeli Avstrijci in brž vrnili čez mejo nazaj; z meje so jih privedli v Maribor, tam pa so jih izpustili in so lahko znova odšli prek meje. Toda ta doživljaj ni iz časa diktature, kamor ga uvrščajo zapiski, čeprav pisec previdno pripominja (str. 389), da »se mesca in leta natanko ne spominja več«, marveč je iz leta 1927![10] Pripetljaj je mogel prenesti v čas diktature samo nekdo, ki je bil prav malo seznanjen z načini, kako je takrat policija po vsej državi prijemala komuniste.

Lahko bi si kdo mislil ali mi celo očital, da hočem zanikovati očitne zasluge pisca, izpričane nad vsak dvom z dokazano pomočjo, ki jo je nudil svojemu svaku Ivanu Regentu. Te pomoči v zapiskih ni omenil, a jo je opisal Regent v svojih — od piščevih tako zelo ugodno se razlikujočih — Spominih (str. 191). Naj se ustavim nekoliko pri tem izjemnem primeru, ki ne spada v poglavje o — jugoslovanskih ali o drugih — komunistih zaradi tega, ker je ljubljanska ali slovenska policija v Regentu gledala bolj »slovenskega antifašista, ki je ušel italijanski policiji«, kakor pa komunista. Zato mu je spomladi 1927 priznala v Ljubljani »politični azil« do preklica. Jeseni 1929 mu je ta azil preklicala: povedali so mu, »da mora v treh dneh zapustiti Jugoslavijo« prek avstrijske meje skrivoma, ker mu potnega »dovoljenja ne morejo dati«, in so ga pri tem še opomnili, naj bo previden, zlasti v Mariboru. Pomisliti moramo, da ustni izgon iz Jugoslavije ni ščitil nikogar ob meji pred graničarjem ali policistom. Ko je Regenta nato njegov svak, ki je bil takrat že mariborski podžupan, s taksijem varno prepeljal čez

---

[9] Ko je Simo Markovića izključil IV. kongres KPJ ali pa CK kmalu po njem, je v naslednjih letih vodil svojo odcepljeno skupino v Srbiji. Zaradi njene dejavnosti so ga leta 1930 in 1932 zaprli, po tej drugi aretaciji pa še konfinirali v Čajniče. Da ne bi mogli njegovi privrženci več širiti vedno novih govoric o pogajanjih med njim in kominterno, so konec leta 1934 odposlanci partijskega vodstva pridobili S. Markovića za emigracijo v Sovjetsko zvezo; od partije že pripravljenega »kanala« prek meje pa ni uporabil, ker je prej njegova žena na lastno pobudo pripravila svoj pobeg z možem v avtomobilu beograjskega industrijca Ike Panića (prim. Todor Vujasinović, Mučne godine, Sarajevo 1965, str. 20, 23, 26, 78 in 84—86).

[10] O dogodku mi je pripovedoval nekdo, ki je pred poletjem 1928 odpotoval prek meje za daljši čas in se po uvedbi diktature z njim nisem več srečal. Časniki o zadevi niso poročali. Lahko pa so si o njej dopisovala oblastva in utegne kak arhivski raziskovalec še ugotoviti imena tistih štirih ali petih, ki so se tako poceni rešili iz Maribora. Za primerjavo naj navedem, da je leta 1923 policijski komisariat v tem mestu prisodil Radi Vujoviću in Augustu Cesarcu, ki so ju prijeli, ko sta prišla čez mejo, po tri mesece zapora (prim. Slavoljub Cvetković, Napredni omladinski pokret v Jugoslaviji 1919—1928, str. 177). Menda je bil med tistimi štirimi leta 1927 tudi Sima Marković, nikakor pa ni »tej skupini pripadal tudi« — Filip Filipović, ki je bil že od leta 1924 pod imenom Bošković član izvršnega odbora kominterne v Moskvi, medtem ko ga ima pisec — še iz časa vukovarskega kongresa! — za »tajnika partijskega vodstva«.

mejo v Spielfeld, je le pomagal pri izvedbi uradno predvidenega Regentovega odpotovanja, ne pa pri izvedbi nečesa, kar se ne bi smelo zgoditi! Izjemnost primera je očitna! Ljubljanski ali slovenski policiji ne bi bilo prav, če bi bil Regentu kdo preprečil prehod prek meje in ga npr. kot zelo sumljivega poslal v — glavnjačo.

Tudi v zapiskih je na nekem mestu (na str. 145—146) omenjena beograjska glavnjača, toda docela anahronistično! To krivo omembo zavrnem lahko še v tem okviru. Pisec pripoveduje, kako so ga zaradi ostrega pisanja v Napreju — neopredeljeno, kdaj v letu 1919 — na policiji zaslišali in mu povedali, »da se za pisanje v ‚Napreju' vneto zanima tudi beograjska policijska uprava«. To opozorilo mu »ni bilo po volji«, ker »so bile vesti o razmerah v glavnjači vse prej ko prikupne« (str. 145). »Glavnjača«, tj. stari zapor beograjske policije, je sicer obstajala že v stari kraljevini Srbiji, toda v letu 1919 ni predstavljala še ostrašujočega pojma in se ni mogel še nihče zunaj Beograda bati, da bi dobil v njej prisilno »bivališče«! Politična preganjanja so se bila v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev že začela — najprej z aretacijo Stjepana Radića, nato z aretacijami sarajevskih, hrvaških, vojvodinskih in nekaj srbskih socialistov (celo dr. Živka Topalovića so bili zaprli), vendar ni bilo leta 1919 še v nobenem primeru govora o glavnjači. Pisec na naslednji strani (str. 146) pripoveduje, da so beograjsko policijo predvsem »zanimali članki o solunskem procesu, o Apisu in o črni roki, ki jih je bil začel objavljati v ‚Napreju'«, in da ga je »takoj o vsem tem zaupno obvestil Vitomir Korać«, socialistični minister v osrednji vladi, ki »je hkrati menil, da se zaradi solunskega procesa in črne roke ne splača romati v glavnjačo in obravnavati to kočljivo vprašanje z beograjsko policijo«. Dejansko pa tistih »člankov« sploh ni bilo več, ampak en sam pod naslovom »Solunska afera« (Naprej št. 271 z dne 31. decembra 1919), in še ta se je skliceval na »Beograjski dnevnik«, ki je bil »objavil pred nekoliko dnevi poslednjo voljo [v solunskem procesu na smrt obsojenega] Dragutina Dimitrijevića« z izpovedjo, da umira nedolžen v veri, da je bila njegova »smrt potrebna Srbiji iz višjih razlogov«. Liberalni »Slovenski Narod« je pred »Naprejem« v uvodniku »Več luči« (št. 240 z dne 11. decembra 1919) poročal o tem, kako »srbski listi sedaj obširno razpravljajo« o solunskem procesu in zahtevajo, da se posveti v temo in obrazloži, zakaj »je Srbija sama upihnila luč življenja tistim, ki so z orožjem v roki hoteli« osvoboditi Bosno in Hercegovino itd. In isti list se je vrnil k zadevi še pod naslovom »Žrtve rodoljublja ali izdajalci?« (št. 20 z dne 25. januarja 1920). S pisanjem o solunski aferi ni nihče tvegal — glavnjače! Njena celotna omemba v zapiskih je anahronistična in brezpredmetna.

Pisec je tako pokril dejstvo, da je postala glavnjača ostrašilen pojem šele v zvezi s preganjanjem komunistov, proti katerim so uporabljali telesno mučenje najprej po Stejićevem atentatu na regenta Aleksandra dne 28. junija 1921, potem pa zadnje poldrugo leto pred uvedbo diktature v zvezi z nekaj procesi proti srbskim komunistom (leta 1928 je izšla knjižica Rajka Jovanovića, srbskega komunističnega publicista, pod naslovom »Glavnjača kao sistem«). Na enem tistih procesov so obtoženci odkrili, da je bil dve leti prej v glavnjači ubit Franjo Vuljč, ki policiji ni povedal, kdo je. Pod diktaturo pa se je enako mučenje iz beograjske glavnjače razširilo še v Zagreb, Sarajevo itd., in se odtlej govori o več glavnjačah.

Pripomnim naj, da celotni »prikaz« o trenjih urednika Napreja s cenzuro v letu 1919 (na str. 144—145), ob katerega je pritaknjena glavnjača iz poznej-

šega časa, ne vzdrži soočenja z zelo omejenimi sporadičnimi belimi lisami, ki jih je v Napreju povzročila takratna — v zapiskih pozabljena — »predcenzura«. A to in še mnoga druga popravka potrebna mesta v zapiskih ne sodijo v ta okvir.

VI. NEKAJ O NASPROTJIH V ITALIJANSKI SOCIALISTIČNI STRANKI V LETIH 1920—1921

Tu želim tudi še izkoristiti priliko za to, da izločim iz obtoka fantastično pravljico o tem, da je na »nesrečnem kongresu italijanskih socialistov v Livornu leta 1921 ... delavski zastopnik streljal z revolverjem, da bi izsilil sklepe, ki naj povzročijo v Italiji socialni preobrat« (str. 394). Ta pravljica je sicer v navedku iz nekega članka, ki ga je podpisal takratni piščev somišljenik Josip Ošlak, a mu ga je nedvomno pomagal napisati pisec, ki ga je takrat objavil in ki je s ponatisom članka v zapiskih zanj prevzel vso odgovornost. Po poročilih se je v najburnejši seji livornskega kongresa primeril incident, ki ga je predsedujoči opisal takole: »Vacirca je rekel obrnjen proti Bombacciju, da je revolucionar malega nožička, in mu je pokazal majhen nožiček. Bombacci mu je odgovoril, da ni to res, in mu je pokazal samokres, rekoč, da ga bo znal ob potrebi tudi rabiti v boju proti sovražnikom proletariata« (Delo št. 9 z dne 21. januarja 1921). Bombaccijev revolver se je sprožil le v piščevem spominskem premiku, zato da bi s pokom ilustriral, s kakšnimi nesmiselnimi sredstvi so komunisti hoteli v Livornu »izsiliti sklepe, ki naj bi povzročili v Italiji ... socialni preobrat«.

Tako skuša Golouh spraviti vse začrtovanje revolucionarne linije proti reformistični v dotlej skupni socialistični stranki ad absurdum, ko mu podtika — osiromašeno — misel na neposredni »socialni preobrat« kot edino politično misel komunističnih razkolnikov; rad bi tako predstavil vse revolucionarno prizadevanje proti reformističnemu kot nesmiselno v luči bližnjega nadaljnjega razvoja, ki nikjer — zunaj ruskih meja — ni privedel do pričakovanega »preobrata« v takratni revolucionarni situaciji. V Italiji je iz nje izšel zmagovit — fašizem in sledilo je obdobje spopada s fašistovsko reakcijo. V tem spopadu je revolucionarni koncept močno nadkrilil reformističnega, ki je v sorazmerju s svojim nebojevnim značajem bolj ali manj zaostajal za prvim, ne da bi bil vendarle moral odstopiti z zgodovinske pozornice, kakor so — očitno krivo — pričakovali njegovi revolucionarni nasprotniki.

Toda ustavimo se še nekoliko pri »delavskem zastopniku«, ki sicer na livornskem kongresu ni streljal z revolverjem itd., a je tako širokoustno prisegal na svoj revolver — potem pa je vse svoje prisege zvestobe revolucionarni stvari požrl! Ne bi se ustavljal pri tolikšnega zanimanja nevredni osebnosti Nicola Bombaccija, če mu ne bi bila posvetila posebno pozornost dva druga slovenska pisca spominov, nazadnje Lavo Čermelj v Spominih na tržaška leta, pred njim pa dosti večjo Ivan Regent. Obe njuni pozornosti zaslužita razčlembo iz prav različnih razlogov.

Če je Čermelj čutil za potrebno, da tega ekskomunista navede edinega imenoma med italijanskimi komunisti in ga označi, češ da se je — še kot komunist — »močno nagibal k fašistom« (stran 104), je to moglo izvirati le iz misli, naj bi bralci prek njega čimbolj negativno presojali vso KP Italije, ki je že zaradi tega od vsega začetka zaslužila načelno grajo, ker je trpela v svoji sredi neko filofašistovsko strujo — dokaz Bombacci! Seveda bi bilo mogoče enako ogrditi vse komunistične partije — tudi tiste, ki so izkrvavele v boju proti domačim in tujim fašistom — kajti primerov odpadništva k fašizmu je bilo v komunističnih vrstah več (npr. Max Barthel v KP Nemčije in nemara najbolj znamenit primer takšne vrste Jacquesa

Doriota v KP Francije). In vendar se po takšnih primerih — ali tudi po primerih policijskih provokaterjev, ki so se vrinili vanje — ne more presojati nobena partija! Bombacci se kajpak ni niti »močno« niti malo »nagibal k fašistom«, ko je leta 1920 zganjal svojo »revolucionarno« — recimo — demagogijo, in tudi ni kazal še nobenega podobnega nagnjenja, ko se je kmalu po upadu revolucionarnega vala premaknil na skrajno desnico v KP Italije. Takrat je veljal v njej za docela osamljenega, ko je kot njen še leta 1921 v tržaškem volilnem okrožju izvoljeni poslanec v rimskem parlamentu leta 1924 sklenitev trgovinske pogodbe med Italijo in Sovjetsko zvezo nepričakovano pozdravil s čenčanjem o paralelizmu med delavskokmečko revolucijo v Rusiji in fašistovskim pohodom na Rim, za kar ga je KPI takoj izključila (prim. P. Spriano, Storia del PC Italiano I, stran 322). Kot ekskomunist je nato prešel v fašistovske službe in je kot fašist tudi končal leta 1945 (Giulio Trevisani, Piccola enciclopedia del socialismo e del comunismo 1958, stran 66).

Vloga, ki jo igra Bombacci v Regentovih spominih, je čudno velika, vsa njegova obravnava pa predstavlja gotovo najhujše rakavo vozlišče med redkimi v njegovih spominih. To bi bilo izostalo, če bi se bil Regent omejil na omembo, da je bil proti Bombacciju že kot sočlan vodstva socialistične stranke Italije po bolonjskem kongresu leta 1919, ker se mu »je zdel prevelik gobezdač« (str. 123—124). A dodal je najprej še pripoved — prav neznatne ilustrativne vrednosti, če sploh kakšne — o tem, kako je takratno vodstvo Bombaccija odstavilo z mesta sekretarja stranke (stran 128); drugje se še pozneje omenja kot podsekretar stranke, medtem ko slika Regent zadevo tako, kakor da so ga docela izločili iz vodstva. V Regentovem spominjanju so se vrh tega še neke spletke proti njemu v tistem vodstvu povezale z Bombaccijem kot njihovim povzročiteljem iz golega sovraštva do Regenta (stran 140 v zvezi s stranjo 124). Nekatere je zelo težavno ali celo nemogoče odvozlati, tista pa, kjer se Regentov napad osredotoči kar na dva sovražnika, se prav nič ne sklada z dejstvi, ki v zgodovini tržaškega delavskega gibanja niso tako nepomembna, da bi lahko šli mimo njih in se izgovorili, da nočemo prati tako nevredne osebnosti Bombaccija pred Regentovo konstrukcijo na njegov račun. Ko je torej o njih treba spregovoriti, moram najprej označiti kot nelogično Regentovo splošno trditev, češ da »se mu je začelo svitati šele leta 1926, ko sta Passigli in Bombacci prešla k fašistom, kdo naj bi bil povzročitelj ... [zoper Regenta v vodstvu socialistične stranke v letih 1919—1920 uperjenih] neresnih aktov« (stran 140); kar koli je bilo med njima in Regentom, gotovo ni imelo nobene zveze z njunim poznejšim odpadom od delavskega gibanja!

Svojo »spominsko« konstrukcijo o obeh poznejših odpadnikih, ki ju ima za zgodnja sozarotnika proti sebi, je Regent zgradil na dveh trditvah: 1. da je Bombacci povabil Passiglija v Imolo na prvo konferenco komunistične frakcije jeseni 1920 in 2. da na to konferenco — kakor pove kar dvakrat (stran 150 in 154) — poleg Passiglija »ni bil povabljen« nihče [izmed] italijanskih ne slovenskih komunistov Julijske krajine«.

Pribijmo naprej, da je tržaška skupina komunistične frakcije izvolila komunističnega delegata za konferenco v Imoli (prim. Delo št. 76 z dne 24. novembra 1920), ki je nato zbiral tudi pooblastila drugih krajevnih organizacij (npr. solkanske po Delu št. 78 z dne 29. novembra 1920, kjer zvemo tudi za njegovo ime — Karlo Godina) in je potem v Imoli odigral vlogo skrajnega levičarja (prim. Giuseppe Berti, I primi dieci anni di vita del Partito Comunista Italiano, 1967, stran 75). Passigli pa kot nasprotnik frakcije, ki se je v Imoli sešla, ni imel

tam prav nič iskati, marveč se je udeležil konference maksimalistično-unitaristične frakcije v Firencah, ki ga je izvolila tudi v odbor (prim. Delo št. 77 z dne 26. novembra 1920). Kako se je moglo v Regentovem spominjanju vse to tako zasukniti? Bržčas se mu je globoko zapičila zamera, da so ga ob Imoli prezrli, v čemer je že od začetka domneval Bombaccijevo spletko. Godino kot predstavnika slovenskih in italijanskih primorskih komunistov v Imoli je zgubil iz spomina. Le tako je mogoče obrazložiti to rakavo vozlišče v njegovih spominih.[11]

Da ne bi bil sokriv kakšnega nesporazuma, naj posebej poudarim, da gre v tem mojem pisanju le za fragmentaren popravni prispevek k sliki o odnosih med slovenskimi socialisti in komunisti v dvajsetih letih. V popolno sliko je treba vnesti še dosti potez, ki se jih tu še dotaknil nisem, za drugo polovico tistega desetletja zlasti o sodelovanju obeh struj v skupni prosvetni organizaciji »Svobodi« (tudi docela nezadostne in delno pomotne »podatke« o tem sodelovanju v zapiskih sem tu prezrl).

VII. O GUSTINČIČEVIH OZNAKAH L. KUHARJA KOT KOMUNISTA[12]

Pred skoraj dvanajstimi leti sem v pripombah k Prežihovemu zborniku na vsej črti zavrnil Regentovo zatrjevanje (Naši razgledi št. 23 z dne 14. decembra 1957, stran 577—578), češ da Lovro Kuhar »med našimi [tj. ljubljanskimi, kakor je iz zveze razvidno] levičarji [tj. komunisti] ni bil kdo ve kako upoštevan«, da »so mu očitali zadrugarstvo in prevelike stike s socialnimi demokrati, morda tudi preveliko težnjo po samostojnem delu«, in končno še prav hudo priostreno, da Kuhar zaradi tega, ker »ni bil intrigant« in »tudi ni dovolil, da bi ga drugi izrabljali v intrigantske namene«, »ni imel med komunisti veliko prijateljev« (Prežihov zbornik, stran 102). Ko sem to prebral, sem šel brž povprašat Regenta, na temelju česa je mogel priti do takšnega »vtisa«, ki je bil nespravljivo nasproten vsemu mojemu spominjanju na vsesplošni poudarjeno prijateljski odnos našega ljubljanskega kroga — vključno Gustinčiča — do Kuharja in na naše vseskoz pozitivno ocenjevanje Kuharjeve politične dejavnosti. Nisem se mogel spomniti nikogar — in tudi ne Gustinčičeve — izjave ali tudi le geste, ki bi izpričevala kakšno animoznost ali »notranji neprijateljski odnos« do Kuharja. Le dopuščal sem — ne da bi bil imel o tem kaj v spominu — da je Gustinčič kaj zameril Kuharju in da so iz zamere utegnila izvirati kakšna njegova zasebna »očitanja« Kuharju, češ da je — v preveliki meri — »zadrugar« in v »prevelikih stikih s socialnimi demokrati!

Ko sem Regenta pobaral, je brez najmanjše negotovosti takoj umaknil vso svojo na »naše levičarje« posplošeno pripoved — ne da bi bil pomislil, v kakšno luč postavlja s tem svoje spominsko pisanje sploh! — in jo skrčil na edinega Gustinčiča, češ da je takšen njegov »vtis« izviral edinole iz izjav le-tega o Kuharju in da podobnih ni čul od nikogar drugega. To Regentovo skrčenje pripo-

[11] Vanj sodi tudi Regentova pripoved (stran 290) o Passiglijevem odstopu od ravnateljstva Lavoratora, o tem, da se je dr. Tuma zavzel zanj in da »seja ni sprejela njegovega odstopa«. Vse to troje je bilo na pokrajinskem kongresu socialistične stranke v Trstu v dneh 25.—26. septembra 1920, tj. dobra dva meseca pred časom, v katerega to razpravljanje uvršča Regent. Iz poročila o kongresu ni razbrati, da bi bil Regent započel bitko zoper Passiglija, ki jo je vodil Giuseppe Tuntar, medtem ko je predvsem tajnik stranke Egidio Gennari podprl Passiglija poleg Tume in drugih desničarjev (Delo št. 55 in 56 z dne 27. in 29. septembra 1920, prim. tudi Edinost št. 200 z dne 2. oktobra 1920).

[12] Gre za oznake v Popravku inž. Dragotina Gustinčiča (Naši razgledi št. 2 z dne 25. januarja 1958, stran 33). Prim. spredaj opombo pod črto[6].

vedi od »naših levičarjev« na enega samega med temi sem v svojih pripombah k »Prežihovemu zborniku« objavil, pri čemer sem se zavedal, da Gustinčič lahko popravi morebiti pretirano Regentovo trditev o njem na pravo mero, in skušal sem takšno Gustinčičevo presojo Kuharja, ki se mi je zdela možna ali celo verjetna, obrazložiti.

Čeprav je iz moje glave izvirala le ta obrazložitev, medtem ko za Regentovo zatrjevanje o Gustinčiču nisem mogel biti niti najneznatnejša priča, se je Gustinčič v svojem Popravku spravil name kot celotnega krivca in si me je krepko privoščil: »‚Neprijateljstvo', ki ga hoče D. K. [tj. jaz, ki sem se takrat podpisoval le z začetnicama imena, ne Regent!] umetno skonstruirati med nama [tj. njim in L. Kuharjem], ni nič drugega kot njegova [!] nelepa insinuacija«, je zapisal in še priostril v vprašanju: »Kakšni motivi so D. K. vodili, da je napisal te insinuacije?« s pristavljenim »dvomom, ali bo odgovor na to vprašanje v čast D. K.«

O teh Gustinčičevih s hudim strupom pisanih — pravih — insinuacijah ne mislim tu pisati, kakor tudi ne o njegovem angažiranju mojih misli za neki svoj smoter v naslednjem stavku: »Morda bi se D. K. v tej zvezi spomnil še na kaj drugega, kar bi našim literarnim zgodovinarjem olajševalo analiziranje neštetih Kuharjevih spodrsljajev v njegovih književnih delih, zlasti pa v ‚Jamnici'«! Naj le povprašam: Kako naj bi jaz vedel, kaj ima Gustinčič v teh delih za »spodrsljaje«, in izrazim misel, da tega — morda tudi prav nepotrebnega — posla ne bo nihče opravil, če ga ni Gustinčič sam!

Prav tako tudi ne želim bodisi le v najmanjši meri omajati njegove trditve, da med njim in Kuharjem »nikoli, ne doma in ne na tujem, ni prišlo do nikakih osebnih napetosti ali celo sovraštva ali animoznosti«. Nobenega razloga ni, da ne bi verjel tej trditvi. Nikoli si ju nisem zamislil v podobnem spopadu.

Razpravljati pa moram tu o delu Popravka, v katerem se Gustinčič nekaj spravlja nad Kuharja kot komunista in ki opravičuje predstavo, da Regent svoje pripovedi le ni iz trte zvil, čeprav jo je domnevno pretiral. Gustinčič pravi, da je bil njegov namen »napisati nekoliko popravkov k ponarejenim in zamolčanim dejstvom D. K., da bi le-ta ne zavedel naših literarnih zgodovinarjev na napačno pot« — glede presoje Lovra Kuharja namreč.

Poglavitni primer takšnega — pač ne »ponarejenega«, ampak kvečjemu »zamolčanega« — »dejstva« predstavlja njegova pripoved, »da sva skupaj [namreč z njim vred tudi D. K.] nastopila proti nemajhnim Kuharjevim oportunističnim napakam, ko je na primer skupno s štukljevci [tj. osebno-političnimi tovariši takratnega pokrajinskega sekretarja KPJ za Slovenijo Cirila Štuklja] glasoval za to, da naša partija kandidira pri državnozborskih volitvah leta 1925 dr. Henrika Tumo«.

Očitno gre tu za nekaj, česar Gustinčič ni mogel nikoli politično odpustiti Kuharju, o čemer pa meni ni bilo treba prav nič pisati, ko sem pribijal proti Regentu — nesporno — dejstvo, da je bil Kuhar med nami nasploh priljubljen (kar je bil Regent zanikal) in da smo mu politično zaupali (čeprav se v kakšnem vprašanju lahko tudi nismo z njim strinjali).

Ko sem tako odbil od sebe tudi samo sled kakršne koli pomisli, da bi bil hotel leta 1957 ali kdaj koli tisto, kar od te Gustinčičeve pripovedi drži, ali kar koli drugega o Kuharju neugodnega ali ugodnega zamolčati, moram najprej še očistiti to pripoved krivih sestavin, ki so se navajanemu osrednjemu »dejstvu« pri mešale v Gustinčičevem spominjanju.

Šele iz njegovega Popravka sem prvič »izvedel«, da naj bi bili v nekem forumu KPJ v Ljubljani — bodisi v razširjenem pokrajinskem komiteju ali na pokrajinski

konferenci — pred skupščinskimi volitvami februarja 1925 glasovali o predlogu, naj bi »naša partija« kandidirala nekomunista dr. Tumo. Zadeve se spominjam — in sicer zgolj iz pripovedovanja o njej iz tistega časa, ne kot udeleženec razpravljanja, o katerem sem samo čul — precej drugače, takole: Ko so na takšnem forumu začrtavali smernice za nastop KPJ v Sloveniji pri volitvah, pri čemer so izhajali iz zamisli, da postavijo samostojne kandidate liste, je menda sam Ciril Štukelj omenil kot možnost, o kateri bi se tudi še dalo razpravljati, da bi izjemoma v mestu Ljubljani, kjer z izvolitvijo delavskega kandidata ni bilo mogoče računati, komunisti privolili v skupnega protirežimskega in protifašističnega številnega kandidata s socialisti, če bi bilo mogoče za takšno kandidaturo pridobiti dr. Tumo.

Treba je obrazložiti, kako se je mogla takšna misel pojaviti: Dr. Tuma je bil kratek čas prej s svojim pledoajejem na celjskem procesu zaradi spopada z orjuno v Trbovljah dne 1. junija 1924 obtoženih komunistov prišel na glas kot avtoritativen nasprotnik fašizma sploh in takratne njegove orjunaške oblike pri nas in kot zagovornik v Jugoslaviji z zakonom o zaščiti države prepovedanega komunizma. Pod vtisom njegovega celjskega nastopa, ki sem mu bil kot stenograf na procesu (po nalogu KP, poslan tja od Cirila Štuklja) sam priča, mnogi komunisti v Tumi, ki se je bil malo prej priselil iz Gorice, kjer so mu odklonili sprejem v italijansko državljanstvo, nismo mogli gledati — zoprnega — socialista, ki se je v času livornskega kongresa leta 1921 obrnil od komunizma, ampak nekakega neodvisnega socialista, ki bi nam mogel biti zaveznik; od tod je zrasla — menda originalna Štukljeva — misel, da bi le za Ljubljano sklenili premirje s socialisti in skupaj volili dr. Tumo, medtem ko bi se spodbijali kot nasprotniki že v obljubljanskih občinah Mostah, Viču, Zgornji Šiški in drugih. Le tako je moglo priti do razpravljanja na komunističnem forumu o kandidaturi nekomunista dr. Tume kot neodvisnega socialista. Med udeleženci razprave ji je pritegnil menda prvi L. Kuhar, ki je povprašal ali je računati, da bi dosegli tak sporazum s socialisti in z dr. Tumo.

Komaj pa je misel prišla v razpravo, že je v pravi sveti jezi udaril po njej Gustinčič, ki jo je označil kot nezaslišano spričo Tumovega političnega ravnanja na Primorskem v letih 1921—1924, ko je sklepal vse obsodbe vredne kompromise z buržoazijo in se je dal povrhu še imenovati od italijanske vlade v izredni deželni odbor za Goriško. Takšen Gustinčičev protest proti slehernemu razpravljanju o takšnem dr. Tumi kot — skupnem — kandidatu je kratko in malo obveljal ali — z drugimi besedami — Štukljevo misel je vsakdo imel za dokončno pokopano.

Mislim, da ni mogoče sprejeti Gustinčičeve oznake, da je šlo pri komur si bodi od tistih, ki so menili, da bi bila ljubljanska Tumova skupna kandidatura modra poteza, ki bi komuniste okrepila, ki pa so jo po Gustinčičevem protestu takoj zavrgli, za »nemajhno oportunistično napako«. Mogoče jim je bilo le očitati, da niso poznali Tumovega političnega ravnanja na Primorskem v letih pred preselitvijo v Ljubljano; tisto ravnanje sicer socialistov ni moglo ovirati, da ne bi spravili na dnevni red njegove skupne kandidature, medtem ko je komunisti gotovo niso mogli forsirati (lahko pa bi jo bili sprejeli).

Ko sem nedavno bral Kuharjevo pismo Gustinčiču z dne 7. aprila 1938 »ob Tumovih spominih in opombah D. Kermavnerja« s sodbo, da sem »vlogo Tume prikazal pozitivno (z ozirom na politično situacijo[13] menda)« in da nisem »dovolj

[13] Zaradi takratne taktike ljudske fronte se je bilo treba ogibati vsemu, kar bi utegnilo odbijati demokratične (socialistične in druge) zaveznike. Naj pripomnim, da sem se razpravljanja o Tumovi politični osebnosti v »Urednikovih dopolnitvah« k njegovim

kremenito skritiziral njegove negativne vloge v delavskem razrednem gibanju« (v opombah k Zbranemu delu L. Kuharja V, stran 260), mi je bilo takoj jasno, da je imel Kuhar takrat pred očmi Gustinčičevo trinajst let prej izrečeno ostro obsodbo Tumovega političnega ravnanja v letih 1921—1924, ki je bilo po komunističnem merilu res obsodbe vredno.

Toda naj se od te pojasnilne asociacije še nekoliko vrnem nazaj h Gustinčičevemu prikazu Štukljeve poskusne sugestije za Tumovo ljubljansko socialistično-komunistično kandidaturo. Nobene besede mi ni treba pristaviti o tem, da Kuharjev le trenutni sprejem tiste sugestije ne izpričuje nobenega njegovega političnega omahovanja, obravnati pa moram še nekoliko krive spominske okoliščine, ki so se ukradle v Gustinčičevo pripoved.

Prav krepko me je v Popravku popadel za vrat in me — kakor da ne bi mogel ali smel imeti nobenega svojega spomina — vleče s seboj za pričo, ki sme njegovi pripovedi le pritrjevati, ne pa se odmikati od nje in — »ponarejati in zamolčevati [njegova] dejstva«! Čeprav poznam razpravljanje na tistem partijskem forumu le po pripovedovanju drugih (predvsem Štuklja samega, kakor se še spominjam), kratko in malo diktira mojemu spominu, da bi ga moral poznati iz lastnega opazovanja. Prav žal mi je — saj bi rajši poročal kot priča! — ali v takšno krivo vlogo se ne dam potisniti. Zlasti tudi ne morem pričati o nekem glasovanju, ki ga ni bilo in je le plod krivega Gustinčičevega spominjanja. Če bi si ga zamislil, potem bi moral za tisti čas sprejeti tudi »štukljevsko« večino! Naj poudarim, da so se takrat komaj dobro začeli kazati obrisi okrog Štuklja strnjene frakcije, ki je šele po skupščinskih volitvah odrinila Gustinčiča in druge svoje nasprotnike — med njimi tudi mene — od vpogleda v partijsko dejavnost, opirajoča se na krepko večino. Najino skupno nastopanje z Gustinčičem, pri katerem le-ta tako vztraja v svoji pripovedi, se je začelo nekoliko pozneje

Dotakniti se moram na kratko tudi še druge od Gustinčiča zatrjevane »nemajhne Kuharjeve oportunistične napake«, kjer me prav tako drži za vrat kot pričo: da sem z njim »skupno nastopil« tudi »proti Kuharjevemu oportunističnemu [— zakaj takšnemu? —] predlogu, da se odcepita Mežiška in Dravska dolina od ljubljanskega tajništva [KPJ] in da se ustvari za ti dve dolini samostojno tajništvo, kar je tudi CK KPJ energično odbil«. Gustinčič mi še z dodatnim zatrjevanjem, da »je D. K. stal v tem boju na strani Gustinčiča in mu torej stvari ne morejo biti nepoznane«, skuša zvezati roki in nogi, da si le ne bi skušal izgovoriti milostne avtonomije za svoj spomin. Vendar se moram enako kategorično, kakor mi jo ukazuje, rešiti tudi te vloge priče, zakaj nobenega takšnega »boja« zoper Kuharja se ne morem spomniti, v mojem spominu ni nobenega takšnega Kuharjevega predloga niti ni v njem nobene »energične« reakcije CK. Ali od vse te zgodbe sploh ničesar ni bilo ali pa se je v Gustinčičevem spominu nekaj dosti manjšega napihnilo v nekaj velikanskega: k nobenemu trenutku takratnega partijskega življenja je ne morem pritakniti in ji pripisati kaj pomena.

---

spominov lotil predvsem kot zgodovinar, a da sem pri tem hkrati zadovoljil tudi svojo politično zavzetost, ker so Tumovi spomini zaradi njegove široke socialistično-komunistične usmerjenosti izzveneli ljudskofrontno, da, bili prav kakor »voda na mlin« našim ljudskofrontnim naporom. Sodim, da nisem zanemaril ničesar, kar je bilo treba in mogoče obravnavati; tudi njegovo primorsko politično ravnanje v letih 1921—1924 sem kritično osvetlil na str. 471. Skratka: nisem se sploh znašel v takšnem precepu, kakršnega si je Kuhar v emigraciji zame zamislil!

Nihče mi ne more pokazati, kaj naj bi bil »ponaredil« ali »zamolčal«, ko sem proti Regentu pribijal, da je ljubljanski komunistični krog Kuharja visoko cenil tako politično kot osebno, da mu ni oponašal nobenih simpatij ali koncesij do reformistov, marveč ga je imel za neomahujočega komunista. Tudi Gustinčič je zapisal, da »nikdo ni nikoli dvomil o Kuharjevi zvestobi do stranke«, to pa se mi zdi poglavitna točka, v kateri naj bi se ne razhajala. Zdi pa se, da mu Gustinčič ni odpustil nobenega razhajanja z njim, ko dostavlja: »Drugo vprašanje pa je, če je Lovro stal v stranki ‚brez najmanjšega omahovanja' — političnega seveda« (očitno se najbolj razhajava v obsegu pojma »omahovanje«).

Očitno mu šteje med tisto »omahovanje« tudi »kaj napačne nazore o značaju slovenskih političnih strank« ali v njihovem »vrednotenju«. To nemajhno vprašanje bi zahtevalo seveda posebnega razpravljanja; ko sem zavračal Regenta, se ga nisem prav nič dotaknil (niti v mislih), in tudi Gustinčič ni povedal, za kaj je šlo, marveč se je zadovoljil le z opozorilom, da »je že pokazala zgodovina«, kdo od njiju dveh »je imel prav«. Gotovo se bodo zgodovinarji še ukvarjali z raznoglasjem med obema tako vidnima slovenskima komunistoma, nihče pa mi ne bo očital niti »ponarejanja« niti »zamolčevanja dejstev«, če na tem mestu ne vpletam v razpravo zadeve, za katero tu ne gre. Vprašanje, ki je na dnevnem redu, tj. od Regenta Gustinčiču pripisovano — in nad vsako mero pretirano — negativno ocenjevanje Kuharja kot komunista, sem dovolj izčrpno razčlenil.[14]

[14] Ob posebni priliki pride še na vrsto takrat nekoliko sporno vprašanje komunistično-socialističnega sodelovanja na prosvetnem področju konec dvajsetih let (v Svobodi, v reviji Pod lipo in pri Cankarjevi družbi). Zadevo sem nekoliko omenil v pripombah k Prežihovemu zborniku, vendar jo je Gustinčič odrinil v stran s trditvijo, »da pred svojim odhodom v Sovjetsko zvezo (o božiču 1931) ni vedel, da je Kuhar pisatelj«. Tu je gotovo pustil spomin Gustinčiča na cedilu, če upoštevamo samo okolnost, da je Kuharjeve »Povesti« večkrat priporočal v nakup list, ki je bil tudi Gustinčičevo glasilo (Enotnost).

Ivo Juvančič

Razmišljanja ob Apihovi knjigi o Julijski krajini v dobi fašizma in antifašizma

(Elio Apih, Italia Fascismo e Antifascismo nella Venezia Giulia, 1918—1943. Laterza—Bari 1966, strani 480)

S tem, da je prof. Apih svoj pregled iz leta 1960 (Dal regime alla resistenza), ki je izšel v Vidmu (glej oceno v Prispevkih IZDG 1962, III, str. 299—304), spopolnil, razširil in izdal v Bariju, je problem Julijske krajine iz let 1918—1943 postavil pred oči vse znanstvene Italije. Jugoslovani, zlasti še Slovenci in Hrvati Istre, so tega lahko samo veseli.

Profesor tržaške univerze Cervani je v Studi Goriziani (glej o tem kratko beležko v Zgodovinskem časopisu 1962) nastopil proti italijanski historiografiji Gorice, Trsta, Istre in ji očital hagiografsko pisanje, svetniško poveličevanje vsega, kar je italijansko, ko molči o »Slavih«. V istem času so zlasti mlajši zgodovinarji, posebno iz Trsta in tudi iz Gorice, stopili v vrste zgodovinarjev-ikonoklastov in začeli nastopati proti malikom ekstremnega nacionalizma, pretiranega patriotizma lokalnih italijanskih zgodovinarjev, ki so videli vse veliko, dobro in plemenito v »italiano«, še več »italianissimo«, in kolikor so omenili »Slave«, so vsaj podzavestno gledali nanje kot na »sciave«, hlapce, dekle, pastirje, kmete.

Nove smeri smo lahko veseli. Dela, ki so jih napisali starosta Schiffrer, za njim Apih, Silvestri, Fogar, Maseratti, da omenim le najvažnejše (ocene zadnjih treh so tudi Prispevki za zgodovino delavskega gibanja že prinesli) — ti so in hočejo biti zgodovinarji ter raziskovalci najnovejšega časa dežele, kjer že stoletja žive ob Italijanih tudi Slovenci in Hrvati, je treba, da ceni tudi naš človek. S tem nočem reči, da se bomo z vsem napisanim povsem strinjali. Da uporabim starega Tacita, da pišejo »sine ira et studio«, in treba jih je tako brati, dasi hočejo biti italijanski patrioti, to je edini pridržek, vendar pošteni, pravični sosedje.

Svojemu delu je dal podnaslov Ricerche — Raziskave. Knjiga torej noče dati zaključene zgodovinske slike. Primorski dnevnik se tega menda ni zadosti zavedel, ko je zapisal (14. aprila 1967 na 2. strani), da je »sožitje Slovenci—Hrvati« in prav tako »delavsko gibanje potisnjeno v ozadje«. Apih ve in zato tudi noče, ker ne moremo še dati končnega pregleda dobe. Izrecno opozarja, da ni še na voljo arhivskih virov, da manjkajo pripravljalne študije k posameznim vprašanjem. Upa pa, da mu je le uspelo dati neko »originalno historiografsko sistematizacijo« — »sistematizzazione storiografica non priva di originalità« (Uvod).

Ta Apihova pripomba o »originalni historiografski sistematizaciji« za italijanski svet drži, zlasti še za tržaško italijanstvo, za italijanski Trst. Mogoče bi imel pripombo, da se avtor včasih boji napraviti iz svojih zelo jasnih ugotovitev nek sklep oziroma ne upošteva zadosti drugih italijanskih avtorjev, ki so te sklepe že podali. Med analizo bom na nekatere opozoril.

Vsak naš bralec in tudi strog zgodovinar bo zlasti v prvem delu, ki obsega dobo od 1918 vse tja do totalitarne države (poglavja I—IV na straneh 3—320), našel vrsto zelo zanimivih in tehtnih podatkov, novih pogledov. Zdi se mi, da je tu važno II. poglavje: Kriza in vrenje povojne dobe (str. 37—68). V III. poglavju pride do jasne ugotovitve, da se je proti delavskim silam in proti Slovencem in Hrvatom Istre zbrala fronta tržaškega meščanstva, ali kot pove naslov poglavja: kapital,

militarizem in nacionalizem (str. 69—112), t. j. združevanje vseh, ki čutijo in sodijo, da je treba iskati rešitev krize na liniji: domovina — Italija. Toda te sile so bile neenotne in so imele novo vodstvo, saj so bili liberalni tokovi, ki so vladali v Trstu pred I. svetovno vojno v zatonu. Zato naslov: Zaton liberalno demokratičnih sil (V. poglavje na straneh 145—190). Krizo je zaostril še nastop fašizma (IV. poglavje na straneh 113—144). Tu bi dodal važno pripombo, ki jo je vrsta avtorjev že ugotovila: do prvega nastopa fašizma v Trstu je prišlo s strani domačih Tržačanov, imel pa je svoje posebnosti; ni bil npr. za centralizem, imel je močno anarhosocialistične poteze. Nato pa so z Giunto — organizatorjem požiga Narodnega doma — prevladali fašisti iz notranjosti Italije.

Prav za Trst bi na podlagi številne drobne literature podčrtal dejstvo, ki ga tudi glavna zgodovinarja o začetkih fažizma (P. Alatri in Tasca) ne upoštevata zadosti, in to je, da je fašizem z Mussolinijem vred zrastel neposredno iz vojske: iz vrst demobiliziranih vojakov, zlasti nižjih oficirjev in podoficirjev... ki se zaradi svojih dejanj niso več znašli, da bi šli na svoja predvojna delovna mesta. Za »zmagovalce«, »rešitelje domovine«, »osvoboditelje Trsta in Trenta«, »zasužnjenih italijanskih ozemelj« (koliko retorike je že tu!), so bila prenizka; mislili so, da zmaga še ni zagotovljena. V tem je pojav D'Annunzia in njegovega pohoda na Reko (septembra 1919), kar vse je bilo le generalka za pohod na Rim, dasi je bil ta pod Mussolinijevem vodstvom.

Ob drugem delu Apihove knjige V totalitarni državi (štiri poglavja na straneh 231—386) so zlasti važna dognanja, ki jih slovenski bralec ne pozna. Gre za gospodarska vprašanja Trsta in Julijske krajine. Spričo številne literature in člankov, ki jih ne morem navajati, se mi zdi, da je že ugotovljeno dejstvo, da je Mussolini, ko je sprevidel, da gospodarske krize Trsta, ki je nastopila zaradi zgubljene pomorske vloge, ne bo rešil, začel z industrializacijo Trsta. Res je, da je od časa do časa (npr. v dobi rimskih protokolov po letu 1934, ki so fašistično Italijo povezali z Dollfussovo Avstrijo in Hortyjevo Madžarsko na antinacistični liniji) le upal, da se bo Trst kot pristanišče dvignil. Pri tem pa so zanimivi Apihovi podatki, da se je to res zgodilo, vendar na zelo žalosten način: prek Trsta so bežali v svet preganjani nemški Židi. Naj dodam, da tudi nova republika Italija rešuje Trst predvsem z uvajanjem novih industrij.

Tudi za to obdobje bi omenil že ustaljeno in več ali manj dokumentirano dejstvo glede fašizma v Trstu. Kakor je bil na oblastnih mestih vedno Italijan iz kraljestva (prefekt, kvestor itd.), tako so tudi ključna mesta v fašistični stranki zasedali po večini ljudje iz notranjosti. Posledica tega so bili boji in trenja z avtohtonimi fašisti. V manjšem obsegu velja to za Istro, razen Reke, kjer so fašistične vrste izpolnili spočetka meščani istrskih mest, zagrizeni šovinisti do Slovencev in Hrvatov.

Tretji del Zmaga antifašizma obsega tri poglavja: Vojna tostran Alp (str. 387—418), Paroksizem sile (str. 419—446), Problem nasledstva (str. 447—470). To so že poglavja, kjer dobi vprašanje NOB prevladujoče mesto ob italijanskih antifašistih. Tu ima Apih zanimive podatke o antifašistih-Židih v Trstu.

Ob teh ugotovitvah bo vsakdo razumel, da je Apih s svojimi »raziskavami« zajel zelo širok krog. Vsakdo, ki je knjigo prebral in pozna, kaj so dosedaj pisali zlasti meščanski zgodovinarji v Trstu, je bo zelo vesel. Kako pa naj sprejmemo Apihovo pripombo o originalnosti historiografske sistematizacije Slovenci in Hrvati?

Tu je treba napraviti važno uvodno pripombo, ki zadeva tudi Apihovo uvodno poglavje in ki se mi zdi zares nujno potrebna: Čas bi bil, da bi vsaj progresivni italijanski avtorji, in Apih je tak, prenehali z oznako »Slavi« in pridevnikom »slavo«! Po dveh svetovnih vojnah, ki sta tako hudo prizadeli pokrajino, ki jo Apih prikazuje, menim, da so vsi resni ljudje za mir in sožitje. Če je tako, se moramo pač spoznati med seboj. Kdaj bomo ob priimku, da se tako izrazim za »Slavo«, dobili Slovenci svoje pošteno ime »Sloveni« tu in »Croati« tam v Istri? Če se naj uporablja za dva slovanska naroda skupno ime, bi moral »Slavo« postati vsaj »Jugoslavo«. — V redu, pristnega Tržačana, »Triestina«, ni mogoče priučiti na to natančno poimenovanje. Toda Apihova knjiga je šla prek deželnih mej Furlanije—Julijske krajine v Italijo. Zato bi bilo nujno, da se italijanski bralec končno seznani s pravilnimi pojmi.

Piero Pieri, profesor vojne zgodovine v Firencah (Fascismo e Antifascismo I—II, Milano 1962), je zapisal, in ne samo tu, da leta 1915 italijanski vodilni gospodje Rima, ministri kot generali, niso vedeli, kje v Julijski krajini teče etnična meja, da niso ločili Slovenca od Slovaka itd. Ne vem, če smo danes dosti na boljšem, pa pišemo in govorimo o Vietnamu in Kitajski. Vsak dobromisleč Slovenec bi naše tržaške prijatelje Apiha, Fogarja, Maserattija in druge, številni so že, le prosil, da nas predstavijo s polnim imenom in priimkom, ko pišejo za Italijo. Gre samo za nekaj vrst v uvodu: Tu so Slovenci, od tam dalje so Hrvati.

S tem je povezano še vprašanje pokrajine in njeno poimenovanje. V prvi vrsti (stran 3) avtor pove, da je Venezia Giulia skovanka goriškega glotologa Ascolija iz leta 1893 za avstrijski Küstenland—Litorale—Primorsko. Skoval jo je na prošnjo iredentistov, dasi sam ni bil iredentist (o tem pred leti študija urednika Studi Goriziani, ki je natančneje ne navajam). Toda »Küstenland« je bil vsaj neka upravna enota s cesarskim namestništvom v Trstu, čeprav so odločali le deželni zbori dežel Goriške, Istre, samostojnega Trsta. Julijska krajina pa je docela ostala le geografski pojem, še fašistična Italija je morala upoštevati specifičnost pokrajine, zemljepisne, zgodovinske, gospodarske in politične in slednjič le privolila v prefekture-pokrajine: Goriško, Tržaško, Puljsko in slednjič še Reško. — Dodam naj, da se je pri nas leta 1944 za Primorsko uveljavilo ime Slovensko primorje v nasprotju s hrvaško Istro in prvo prišlo v okvir republike Slovenije, drugo pa Hrvaške.

Ni moči omenjati pod »Slavi« problemov Reke, Pulja, Trsta, Goriške in iz tega delati nekih sklepov splošnega značaja, kar je nujno za zgodovinarja. — Aplih pove, da je Julijska krajina bila »upravna enota treh pokrajin« (stran 6), ne navaja pa najosnovnejših specifičnosti. In pomanjkljivost je še v tem, da v njegovem delu nekje prevlada Trst, ob njem se še kar prikaže tudi Istra, Goriška pa potegne bolj »kratko«.

V uvodu govori Apih o »favoriziranju dotoka slovanskega elementa pod Avstrijo«. S tem se ne strinjam. Ali ni bilo naravno, da je ta element pod monarhijo prihajal v Gorico, v Trst, saj je njegova zemlja stoletja in stoletja bila zaledje teh mest? M. Alberti (Iredentismo senza romanticismi) je npr. zapisal, da je bilo naravno, da so v Trstu mnogi Slovenci dobili službo, ker so znali več ali manj dva jezika, medtem ko se Tržačan-Italijan ni hotel učiti slovenski.

O prvi svetovni vojni (stran 16 in dalje) bi pričakovali bolj jasno sliko. Formulacija, da je I. svetovna vojna bila tudi »epilog italijanske enotnosti, ki jo je začel risorgimento«, velja le glede gibanja iredente, kar je opisal npr.

Alatri ali zbornik Trent'anni di storia Italiana (Torino 1962) in zadnje leto M. Silvestri v Isonzo 1917 (Milano 1965 že II. izdaja).

Apih zlasti Goričane opisuje kot avstrijakante. Tu naj omenim knjigo Cesara Petorellija Lalate Il sogno di Carzano iz leta 1926, ki jo je Mussolini zaplenil, ker mu ni šla v račun. Lalata je namreč prvi povedal, da so Bosanci in Slovenci pod vodstvom Slovenca L. Pivka odprli septembra 1917 italijanski vojski avstrijsko fronto pri Carzanu in da zaradi nezaupanja italijanskih generalov prodor ni uspel, sicer bi Avstrija doživela tu svoj Kobarid. Vsi drugi, Galli (Diario l. c.), celo Silvestri, ki sem ga omenil, govore in pišejo, da so to storili »Čeho—Slovaki«. Seveda oficielni italijanski politiki ni šlo v račun, da bi priznala, da so se »Slavi« (beri »Jugoslavi«) bojevali na njeni strani. In... na Pivkovi strani je bilo največ Slovencev iz Primorske. V Italiji so tokovi, ki Slovencev ne poznajo, drugi pa ki jih ignorirajo.

Izjema je zopet Del Bianco (La guerra e il Friuli), ki piše, kako je vodja goriških liberalcev spomladi 1915 prišel k vodji goriških iredentistov s šopkom vijolic z groba Mazzinija in mu ponudil roko za boj proti od termitov razjedeni stavbi stare monarhije. Res, treba bo končati s sodbo lokalnih italijanskih liberalnih iradentistov kot so Tamaro et Comp. (sem štejem celo Salato), ki je goriške in tržaške Slovence slikala kot procesijo vernih pod vodstvom svojih duhovnikov, ki kličejo prekletstvo nad združeno Italijo, ker je svetemu očetu ukradla Rim. Goriški »klerikalci« (str. 19—20 in drugod) so po letu 1918 bili le pod vodstvom dr. E. Besednjaka, ki je sodeloval pri formaciji krščanskih socialcev z dr. Gosarjem in se udeležil, kot pove Apih (stran 219), pogreba velike žrtve fašizma, ki je postal simbol antifašizma, Matteottija.

Vsi goriški in tržaški Slovenci niso bili avstrijakanti, ne italofobi, kot jih še hočejo prikazati spomini V. E. Orlanda; številni so bili med prostovoljci na solunski fronti, torej na strani antante. Hkrati pa se vsi zgodovinopisci boje povedati, da so npr. goriški Furlani do zadnjega bili zvesti avstrijski podaniki. Sedaj je začela »Iniziativa Isontina« (1966 in 1967) boječe razkrivati podatek o pokolu italijanske vojske 1915 v Villesse—Vilešu, o odgonu furlanske duhovščine v internacijo. Tu pustim Tridentince popolnoma ob strani (pred kratkim je umrl brat De Gasperija, ki si je na ruski fronti zaslužil visoko avstrijsko odlikovanje. In ni bil edini!).

V vsebino celotnega Apihovega dela pa posega nejasno gledanje načelnega značaja, ki zadeva tako slovenske kot italijanske komuniste in vprašanje nacionalnega problema. Zdi se mi, da Apih podlega enačbi: komunist = internacionalist = anacionalist. Ali ni vendar že Lenin pisal o narodnem vprašanju in postavil že pred I. svetovno vojno svojo tezo: samoodločba in pravica do odcepitve. Prva ustava Sovjetske zveze je to kodificirala, vsaj načelno, pustimo ob strani, kaj se je dogajalo pod Stalinom. Če leta 1918 zahod, v našem primeru nazadnjaški Slovenci in Hrvati gledajo na Wilsona in njegova načela kot na nekakšnega odrešenika, so pa slovenski komunisti že vsaj nejasno vedeli, da so sovjeti rešili narodna vprašanja.

V Julijski krajini so se odločili, da se povežejo z italijansko socialistično stranko in to leta 1991, ker so pričakovali v Italiji revolucijo, saj je tam proletariat imel izreden zagon. Druga stvar je dejstvo, da ni bilo revolucionarnega vodstva in kadra, ki bi mogel revolucijo začeti in speljati. O tem je danes italijanska, tako komunistična kot socialistična literatura enotna.

Ne strinjam se popolnoma s periodizacijo v Apihovem delu. Zdi se mi, da so glede tega italijanski avtorji Chabod, Catalano in drugi bolj jasni. Apih bi le moral povedati, da v letih 1922—1925 vlada fašizem koalicije z meščanskimi strankami. Fašizem ne nastopa takoj v totalitarni obliki. Za Jugoslovana je zelo tragično, ko mora ugotoviti, da je že v času meščanske koalicije prišel Gentilijev zakon in udaril slovensko šolstvo, da je v tem času izdana vsaj za nekaj časa prepoved nacionalnega časopisja in da je bila za liste uvedena dvojezičnost (Apih str. 193—194). Marsikateri poznejši antifašist je v tem času bil še s fašizmom npr. Croce, veliki filozof meščanske Italije in zgodovinar. Nato sledi obdobje fašistične diktature od leta 1925 dalje, ki jo Catalano šteje za diktaturo fašistične stranke, po letu 1934 pa kot osebno diktaturo Mussolinija samega, ko gre mimo fašistične stranke in fašističnega svéta, kar se mu maščuje zadnja leta, saj nastopijo proti njemu ob stran potisnjeni fašisti kot Grandi in zlasti Federzoni z bivšimi nacionalisti.

Apih začenja fašistično diktaturo z drugim delom knjige pod naslovom V totalitarni državi (stran 229). Prvo poglavje nosi naslov Gospodarski in politični nacionalizem. — Žal mi je da moram tu očitati neko pomanjkljivost, ki bi omenjena spremenila naslov v Politični imperializem. Gre za zunanjo politiko fašizma po letu 1925, ki se je Apih ne dotakne. Ni pa mogoče razumeti dogajanj v Julijski krajini, ne da bi jo omenil. Julijska krajina je bila obmejna dežela, z močno slovensko in hrvaško manjšino. Avtor vendar pozna spomine Sforze, Guariglia, pozna študijo Di Nolfe o fašistični zunanji politiki. Zlasti pa so tu nadvse jasni Documenti diplomatici italiani (VII serie 4. in5. zvezek za dobo 1925—1927). V dobi vlade z meščansko koalicijo sklene Mussolini s staro Jugoslavijo januarja 1924 Jadranski pakt, prijateljski pakt, ki je še na temeljih Sforzine linije in rapalske pogodbe, ki naj bi po Sforzinem mnenju bila sporazumna rešitev jadranskega vprašanja med dvema državama. — Mimogrede rečeno, Jadranski pakt ni dajal Slovencem in Hrvatom v Italiji, ki jih je beograjska vlada žrtvovala, kakršno koli garancijo za obstoj, samo reškim Hrvatom je priznal neke pravice. Ko je začel Mussolini svojo diktaturo, januarja 1925, je že konec tega leta začel izvajati pritisk na staro Juogslavijo, ki se je ostril iz dneva v dan, in oktobra 1926 je prišlo do italijansko-albanskega pakta. Ves ta čas je fašistična diplomacija pridno delala tudi v vseh obmejnih državah: Madžarski, Romuniji, Grčiji in »obkoljevala« Jugoslavijo, zares obkoljevala, zakaj podsekretar zunanjega ministrstva Grandi je sam pripisal opombo v Documenti diplomatici italiani: »Prav to hočemo.« In italijansko-albanska pogodba je bila ta, s katero je fašistična Italija v Albaniji dobila odskočno desko. Tokrat ni zadela v živo ne Hrvatov, ne Slovencev, pač pa Srbe, ki so vladali v stari Jugoslaviji. Documenti so o tem jasni: Pašić—Ninčićeva vlada je padla, prizadeto se je čutila celo Francija, ki je mobilizirala itd. Zdi se, da je tu bil v veljavi nek tajni sporazum med Italijo in Jugoslavijo, da se ohrani v Albaniji status quo. Tega je zlomil Mussolini. (O tem govore memoari Jacominija, Pierro Girolija). — Prav v tem času v letih 1925—1926 so padali najhujši udarci po slovenski in hrvaški manjšini: razpust vseh kulturnih društev ob definitivni ukinitvi šol je bil najhujši.

Nujno je sledila reakcija mladih: TIGR. Apih je navedel Mussolinijevo pismo Badogliu (Doc. dipl. VII z dne 26. aktobra 1926) in ga interpretiral (stran 308) kot akt, ki naj bi bil naperjen proti TIGR. Napačno! Badogliu daje direktivo, da pripravi divizije proti Jugoslovanom glede na podpis pakta Italija—Albanija. Bolje, Mussolini je bil gostobesednež: Badoglia obvešča, da začenja nova perioda

zunanje politike proti sosedu, ki ga je treba obkoliti in ukloniti imperialni fašistični politiki, ki mora obvladati Balkan brez Francije ob pomoči Anglije.

Dodam naj, da že Jadranskega pakta zlasti mlajši svet slovenske in hrvaške manjšine ni sprejel z navdušenjem. Slovenski meščanski stranki, napredna v Trstu in katoliška v Gorici, pa sta gradili nanj. Volitev leta 1924 sta se še udeležili v opoziciji proti fašizmu, kar so npr. ob levici napravili celo italijanski popolarci, pač pa na liniji neke nevtralnosti do fašizma. Posledica je bila izguba glasov in porast komunističnih glasov. In v nadaljnjem obdobju, ko je fašizem zaostroval svoje ukrepe proti jugoslovanski manjšini, so se mladi zbirali, kritizirali svoje stare vodilne in — rodil se je TIGR.

Apih je šel v oceni TIGR predaleč, ko piše o »oboroženi opoziciji« (str. 308—313). Ocene KPI v Stato operaio govore o »anarhističnem terorizmu«. Sodim, da sta obe oceni TIGR preostri. Kdor prebere, kar je bilo pri nas napisanega (memoarski prispevki Jelinčiča in še V. Špangerja Bazoviški spomenik ob študiji v zborniku Slovensko primorje in Istra itd.), bo prišel do sklepa, da je večina tigrovskih akcij veljala italijanskim šolam in otroškim vrtcem. Tu je šlo za neke represalije, sabotaže s strani mladih tigrovcev. Bilo je nekaj atentatov, toda ne na fašiste, pač pa na slovenske izdajalce. (O tem še nimamo jasnih ugotovitev.) Bomba v tiskarni Popolo di Trieste je hotela uničiti fašistično tiskarno, človeška žrtev je pri tem bila nenamerna. (Tu govore samo pričevanja na prvem tržaškem procesu.) V Istri (Gortanova zadeva) je res prišlo do streljanja, toda šlo je za samoobrambo in človeška žrtev je bila zgolj slučajna. Govor o »oboroženi opoziciji« je na vsak način preoster. Res pa je, da je bilo nekaj posegov Orjune od onstran meje in res je, da je fašizem akcije te in tigrovcev vrgel vse v en koš. To je razvidno iz italijanske publikacije Aula IV, ki objavlja pregled sodb fašističnega posebnega sodišča.

S tem bi zaključil svoje splošne pripombe k Apihovi knjigi. Rad bi se še dotaknil nekaterih njegovih izvajanj in podajanj tu in tam. Slovenski bralec, ki obvlada italijanski, bo našel v Apihovi knjigi vir podatkov o italijanskih tokovih Trsta, o gospodarskih razmerah v Trstu. Sodim da bi tu ne mogel pripomoči k popolnejši sliki. Podatki so podkrepljeni z viri. Zanimive podatke bo našel o boju med fašističnimi strujami v Trstu, ki so važni tudi za nas Slovence. Sploh je treba priznati, da je profesor Apih bil zelo uspešen v zbiranju in pregledu gradiva za svoje raziskave. Opozorim naj na to, ne da bi se spuščal v podrobnosti, da je tu in tam spremenil svoje ocene in gledanja v tej svoji knjigi v primerjavi s prvim kratkim pregledom Dal regime alla resistenza iz leta 1960, tako npr. v oceni dveh tržaških socialnodemokratskih voditeljev Puecherja in Pittonija, itd. Naj preidem k nekaterim podrobnostim v formulacijah, ki se mi ne zdijo zadosti točne.

Ko govori o povojni dobi, pravi (stran 66), da sta jugoslovanski ljudstvi — prevajam Slavi z Jugoslovani — in njuni nacionalni stranki bili izolirani, da je o njih v italijanski publicistiki malo podatkov. Na strani 170 govori o navidezni »resignacij« naših ljudi. To je res, toda bilo je še huje: ni šlo za izolacijo s strani italijanskih liberalnih in nacionalnih listov, šlo je za »ignoriranje vsega«, kar je bilo »slavo«. — Vendar pa Slovenci niso sami sebe izolirali. Apih sam govori o nekih skupnih nastopih Slovencev z Italijani v Gorici, zlasti v vprašanju vojne škode in pri občinskih volitvah.

O Salati, ki je vodil urad za nove province v Rimu, pravi (stran 78 in drugod), da je bil zagovornik provincijske avtonomije Julijske krajine, ki sicer ni našla

opore v neki politični liniji. V redu, toda nasproti Slovencem in Hrvatom je bil nepopustljiv. Obnovljeni deželni odbori Gorice, Trsta, Istre so bili zlasti za istrske Hrvate po sestavu zelo krivični. Tudi južnim Tirolcem je obljubljal avtonomijo in prav njim je izjavil, da tega ne more napraviti nasproti 600.000 Jugoslovanom, ker jih sovraži. Tako piše bivši južnotirolski poslanec E. Reut-Nicolussi (Tirol unterm Beil, München 1928). Goriški Slovenci ga bodo še dolgo pomnili kot moža, ki jim je v dobi demokratičnih vlad Italije vzel slovensko učiteljišče in slovensko gimnazijo v mestu. Prvo je sicer pognal v Tolmin životarit. Vse to je storil zato, da ostane »Gorizia italiana«. Nicolussi piše o sovraštvu Salate do Slavov—Jugoslovanov. Da, iredentizem je nekje bil mit. Gradil je na nedokazanih, iracionalnih predpostavkah, ki jih lahko strnemo v »pericolo slavo«, dasi je hkrati imenoval lokalne Slovence in Hrvate »kmete—pastirje«, v mestih »hlapce—dekle«. Kako naj bi ti uničili visoko italijansko civilizacijo, ne vem. Ob pomoči »ruskega carja«, tudi o tem je pisal znani publicist Gayda. Ruski car je nato 1915 na strani iredente Italije! Ali ni vse to iracionalnost? Kot dokument vseh teh trditev naj navedem le spomenico iz leta 1896 (Doc. Italiani III serie vol. 1, št. 249). Podpisali so jo tržaški in istrski iredentisti; ob njih Mayer Teodoro, lastnik neodvisnega Piccola, ki je skrbel, da je eden njegovih urednikov pošiljal dunajski Presse članke o slovanski nevarnosti, o »Avstriji, ki podlega vplivu prevladujočega slovanskega elementa« (tako pravi dokument!), za katerim stoji Rusija. Nato jih je pa pridno ponatisnil v Piccolu. — Na tej liniji je stal Salata... Če je govoril o avtonomiji, je to pač gotovo delal za to, da bi ostali v veljavi zakoni monarhije, ki so bili boljši od italijanskih (npr. prav šolski zakon), ali da bi nudil kaj jugoslovanskim manjšinam... Tega pa ne! Verjeti moram meomarskemu viru, Nicolussiju, ker za njegovo trditev govore vse okoliščine, dejstva sama. Sledjič pa bomo videli, ko se bodo odprli rimski arhivi, arhiv urada za nove pokrajine. Dodam naj, da je ob Salati skrbel še lokalni civilni komisar Mosconi v Trstu, da bi slovenski in hrvaški živelj ne dobil kaj več kot najnujnejše; še deželni odbori so mu bili nevarni »pericolosi parlamentini«, ker se je tam še govorilo »slavo« (Apih o tem).

V zvezi z gornjo pripombo glede Piccola in Mayerja se mi zdi, da je pripomba, ki jo ponavlja Apih iz svoje prve študije tudi v tem delu na račun socialista Regenta (sedaj stran 15), možu krivična. Piccolo bo pač vir glede Slovencev, kolikor prinaša gola dejstva. Bil pa je znan že pred vojno, da je prav govore. izjave slovenskih ljudi preobračal z največjo sofistiko. Da bi Regent govoril o slovenski zastavi, ki jo je treba zapičiti nad mesto Trst, korakajoč prek ulice sv. Justa, je malo verjetno. Vsekakor je za resno knjigo tak citat in samo ta citat iz ust Regenta, moža, ki je bil in hotel biti socialist — internacionalist, sam na sebi krivičen. S tem služi desnim elementom, ki še vedno žlobudrajo o slovanski nevarnosti. Prej »pericolo slavo«, nato »pericolo slavo-comunista«, slednjič »pericolo stalinista-titoista« in za vsem neki »imperialismo slavo«. — Čas bi bil, da bi te moderne ultra šovinistične mite prešli z molkom vsi resni ljudje, ki jim je mar sožitje ljudstev in graditev humanih odnosov med narodi.

Glede gonje proti goriškemu nadškofu Sedeju bi pa lahko navedel številne članke iz vseh let iz Piccola, kjer so nekateri, pač italijanski duhovniki, delali na to, da bi se obnovil oglejski patriarhat, in se prepirali, kje naj bi bil sedež; seveda je vse šlo v liniji latinstva, rimstva. Dodati bi morali, da je velike patriote bolelo dejstvo, da je goriški nadškof bil še metropolit tržaške, puljske, krške in ljubljan-

ske škofije. No, zadnji dve sta zgubili pomen, ker sta prešle pod Jugoslavijo. Novo škofijo Reko pa je že Vatikan podredil neposredno sebi.

Vatikan je že pred sporazumom z Mussolinijem prihajal naproti italijanski vladi in italijanskim tokom v Julijski krajini. Pomislimo samo na primer, da je po odhodu tržaškega škofa Karlina imenoval bivšega vojaškega škofa za naslednika. In še nekaj, Apih (stran 291) navaja Salveminija, ki postavlja prihod italijanskih kapucinov v vipavski Sv. Križ v leto 1930. Bilo pa je to že leta 1921. Z eno samo potezo se je to, zgodilo: ta samostan in goriški sta kot frančiškanska na Kostanjevici in Sveti gori — stari Skalnici — bila odvisna od pokrajinskega predstojnika v Sloveniji. Vatikan jih je podredil tistim v Benetkah (kapucine) in Tridentu (frančiškane), dasi bi sami želeli ostati podrejeni neposredno Rimu. Ne, pred novimi italijanskimi predstojniki so se slovenski patri iz samostana Janeza Svetokriškega zatekli v Celje; isto se je zgodilo s frančiškani, ki so šli v Kamnik. Naj še kratko pripomnim resnici na ljubo, da so na novo naseljeni italijanski patri sčasoma ob takih in drugih razmerah počasi prišli našemu ljudstvu naproti. Prenekateri se je kar lepo naučil slovenski in naj se tu še spomnim mladega tridentinskega patra iz samostana na Sv. gori — Skalnici, ki je z znakom rdečega križa bil med našimi partizani za goriško fronto v vipavski dolini septembra 1943.

V to zvezo spada lateranski pakt in drugo, o čemer piše Apih (str. 282—293). Res, Apih piše z vidika Julijske krajine za Italijane, izogiba se svetovnega okvira. Lateranski pakt je bil velika zmaga fašizma. Ves zahodni katoliški svet je začel Mussolinija občudovati, celo angleški konservativci. Dobro poda dejstva (opira se na delo Missiroli, Date a Cesare, Roma 1929); lahko bi pa še navedel tudi vatikanski Osservatore Romano, Date a Dio, kako je Vatikan žrtvoval vse pravice Slovencev in Hrvatov. Apih pove, kako je Piccolo razlagal konkordat (stran 289) na liniji antislavizma. Navajam kot znano dejstvo, vsaj za tiste mojih let, da zaradi konkordata slovenski in hrvaški verniki niso dobili »katoliške akcije«. Konkordat jo je namreč utemeljil kot strogo centralistično organizacijo, imela je celo pravico imeti italijansko zastavo. Posledica je bila, da jo škofje Gorice, Trsta in Poreča kljub pritiskom Vatikana niso mogli uveljaviti, saj so nekateri šovinistični prvoborci katoliške akcije šli tako daleč, da so poleg naslova »Azione cattolica italiana« zahtevali še italijanski ne le za uradni jezik, pač pa tudi za medsebojne razgovore.

Dodam naj, da so iz te dobe latinske Normae (4. septembra 1931) nadškofa Sedeja, tržaškega Fogarja in poreškega Pederzollija, ki so branile materinščino pri krščanskem nauku. V zadnji točki govorijo, da se morajo duhovniki »vzdržati političnih prireditev«, na katere bi bili vabljeni.

V zvezi s tem omenja profesor Apih goriškega prefekta Dompierija, Tržačana in italijanskega prostovoljca v prvi svetovni vojni. Pravi, da je bil za »postopno asimilacijo« Slovencev in ne za nasilno. Bil je edini domačin-profesor. Res, mož je bil kavalir med fašisti. Če bi pa taka linija obveljala, bi bila za naše ljudstvo ob Soči zelo nevarna. Dodajam k Apihu, da je Dompieri nagradil celo slovenske tečaje za italijanske bogoslovce v goriški bogoslovnici. Goriški škofijski gimnaziji je dodelil štipendije za italijanske študente, ki so se po predpisih Vatikana tako in tako morali učiti slovenščine. Njegov namen je bil vzgojiti rod dvojezičnih duhovnikov, ki bi med Slovenci opravljali svojo italijansko patriotično dolžnost. Struje med fašisti, o katerih Apih precej pove, so ga spodnesle in tega ni dočakal. Na škofijski gimnaziji so se italijanski študentje, bili so povečini Furlani, dobro učili slovenski in mnogi so se našega jezika kar v redu naučili. In veliki večini

vsa čast, imeli so in imajo dobre odnose do našega ljudstva. Primer novega nadškofa P.Cocolina iz Gorice govori za to.

V Dompierijevo dobo pade tudi zadnji poklon Mussolinija, ki ga je osebno napravil poslancu dr. E. Besednjaku, ko mu je dovolil ob hrvaškem tedniku slovenski tednik Novi list in mesečnik Družina. Samo ugibamo lahko zakaj? To je bilo v dobi konkordata, Besednjak pa je bil znan kot zastopnik katoliških Goričanov. Ti so imeli napete odnose in spore s slovenskimi liberalci Trsta, ki so tu prevladovali na liniji edinjaškega liberalizma. Osebno je dr. Besednjak bil že krščanski socialist. Ne verjamem, da bi Vatikan kaj več zastavil svoj ugled za slovensko ljudstvo. Je Mussolini računal, da bi pridobil slovenske katoličane. Bila je doba TIGR in njegovih akcij, ki jih katoliki Gorice niso odobravali, pa tudi staremu liberalnemu vodstvu Trsta niso šle v račun, čeprav je potem vse naše ljudstvo ob Soči proslavljalo padle žrtve Bazovice. Ne pozabimo, da je tačas v Jugoslaviji od 1929 bila doba Aleksandrovega režima, da so slovenski katoliki bili vsaj nekaj časa v opoziciji, do Stojadinovićeve ere. Dasi je Mussolini od leta 1926 vodil politiko obkoljevanja in razbijanja Jugoslavije, te »versajske tvorbe«, že podpiral Pavelićeve ustaše, sodim, da ni bil zmožen finih daljnosežnih diplomatskih potez; vsaj tako ga prikazuje resna antifašistična zgodovinska literatura s Salveminijem na čelu (Mussolini diplomatico). — Skratka, Besednjakovi listi so v dobi Dompierijeve vladavine izhajali in po za njih smrtnem udarcu, ki je prišel iz Rima, je Dompieri še pomagal Besednjaku in njegovemu sodelavcu dr. Biteznику, da sta se umaknila v emigracijo pred internacijo. Mogoče bo kaj razkril Sergio Dompieri sam, saj je začel priobčevati svoje spomine v Porta Orientale leta 1966.

Po Dompierijevem padcu se je začela ostrejša smer v Gorici. Ni moči soditi drugače, kot da rečemo, da je fašizmu pomagal tudi Vatikan. Kar dva vatikanska apostolska vizitatorja sta drug za drugim prišla v goriško nadškofijsko palačo. Zasliševala sta vse, zlasti še bogoslovce, študente in profesorje bogoslovja iz škofijske gimnazije. Stari nadškof Sedej je držal glavo pokonci, odkar so mu na palačo fašisti zapisali »A morte Sedej«. In napisa, tega in drugih, ni hotel zbrisati niti takrat ne, ko je prišel na obisk v Gorico, ne vem prav kdo, menda princ Umberto. Slednjič je klonil pred Vatikanom. Zaprosil je za umik; ni dokumentov, toda verodostojne priče so še žive in vedo povedati, da je postavil pogoj, da Vatikan izbere zanj naslednika izmed treh kandidatov, ki jih bo sam predložil. Toda namesto naslednika je Vatikan imenoval samo upravitelja škofije in to najbolj zagrizenega protislovenskega in protihrvaškega gospoda iz Kopra, vodjo tamkajšnje škofijske gimnazije, ki se je znal tam vzdržati tudi proti svojemu škofu Fogarju. Pod škofijsko upravo tega moža, ki je svoj priimek Sirotich spremenil v Sirotti (Apih pravi, da je bil na slabem glasu pri jugoslovanskem časopisju in na dobrem pri fašističnem, kar je dokumentarna ugotovitev; stran 293), je prišlo do udarcev fašizma na goriško bogoslovje, v istem času pa tudi do časopisne gonje proti škofu Fogarju.

Povod in ozadje vsega je bil govor škofa Fogarja tržaškim bogoslovcem v Gorici. (To naj pojasni Apihova izvajanja na strani 356.) Govor je bil sestavljen na temelju medsebojnega spoštovanja do slovenskih in hrvaških sošolcev. Našli pa so se nekateri navdušeni in bolj »patriotsko« čuteči in posredovali besede svojega škofa drugim in tako so prišle v javnost. Disciplinska preiskava vodstva bogoslovnice je krivce izključila, kar je Fogar potrdil. — Vloga Sirottija v tej zadevi je še skrivnost; saj so bili le-ti njegovi bivši učenci iz koprske škofijske gimnazije. Fašisti so udarili in stari vodja bogoslovja dr. Brumat, po rodu Furlan, je dobil

samo politični opomin s hišnim zaporom od sončnega zahoda do vzhoda. Kaznovana sta bila tudi slovenski profesor Tul, ki je pod Dompierijem dobil nagrado za slovenske tečaje, in Slovenec dr. Pavlica. Podravnatelj Anton Rutar, ki je bil fašistom trn v peti, ker je deloval pri bivši katoliški zadružni zvezi in drugod, vedno bolj le pri gospodarskih slovenskih institucijah, pa je moral v konfinacijo. Ista usoda je zadela profesorja Musizzo, koprskega častnega kanonika, ki je že v Kopru bil kritičen do Sirottija. Tega so vse te zadeve tudi pokopale, zakaj goriški nadškof je postal vatikanski diplomat Carlo Margotti, ki je zastopal Vatikan pri turški vladi v Konstantinoplu. To njegovo mesto je dobil nato monsignor Roncalli, poznejši papež Janez XXIII. Zdi se, da Margotti (bil je iz Bologne, ne iz Ravenne — Apih na strani 358) ni bil sovražno razpoložen do slovenskih ljudi. O tem priča njegovo poslovilno pismo do katoličanov v Konstantinoplu, kjer je opravljal tudi dušebrižniško službo. V tem je pisal, da ga čaka težko delo, da prinese nekaj pravice Slovencem svoje škofije. Kot oficir italijanske vojske (1915—1918) je bil pri vojaški cenzuri, cenzuriral je pisma vojnih ujetnikov Slovencev in Hrvatov. Po vojni se je udeležil v Ljubljani sestanka duhovnikov, ki ga je sklical profesor Grivec na liniji Ciril-Metodijske ideje o študiju odnosov med katoličani in pravoslavnimi. (Mislim, da je bilo to leta 1922, Bogoslovni vestnik je objavil sliko udeležencev, na kateri je tudi Margotti.) — Politika Vatikana je zahtevala strožjo linijo do goriških Slovencev. Margotti je prišel v Gorico z neko zakasnivijo in s programom, različnim od tistega, ki ga je napovedal ob slovesu v Konstantinoplu. Pač po navodilih iz Vatikana. Že njegov prvi nastop ob ustoličenju je napovedal reforme zlasti pri vzgoji semeniščnikov in bogoslovcev. Za tokrat je dovolj, da rečemo, da je njegovo geslo bilo »conformismo«. Rimskokatoliška cerkev je stoletja in stoletja priznavala vernikom po škofijah neke ustaljene šege in navade, ki so do zadnjega veljale kot cerkveni zakon proti izdanim pisanim cerkvenim zakonom. Šlo je za uporabo narodnega jezika pri obredih, za nošo duhovnikov itd. Temu je Margotti napovedal boj in zadel v živo slovenske in deloma tudi furlanske-italijanske vernike, ki so stoletja živeli v drugačnih razmerah. Še celo izgovorjava latinščine po italijansko in ne po nemško je postala važna kot »rimski usus«, »ki ga rabi sam sveti oče«. Pa nošnja dolgega talarja itd. Konformizem: forma, črka je hotela spodnesti vsebino, ideje, načela, življenje. Ni šlo... Da, bilo je pred tridesetimi leti, danes je II. vatikanski cerkveni zbor šel za Roncallijem, papežem širših pogledov. Margotti kot oseba ni bil slab človek, na zunaj pa so deževale njegove cerkvene odredbe in celo sinoda z novo škofijsko zakonodajo. Sodim, da je bil slab diplomat: ob vstopu Italije v drugo svetovno vojno je po pošti dostavil tudi slovenski duhovščini pismo, da ne zadostuje lojalnost do države, da je treba pokazati patriotičnost. (Od kod naj jo vzamejo?) In bilo je nekje »zaupno pismo«, pa po pošti poslano. Po roški ofenzivi je, ne vem zakaj, čestital generalu Robotiju za zmago nad partizani, toda ubogi Robotti je ob njegovih blagoslovih pripisal: Ne rabim jih, rabim vojake. (Čestitka je prišla prepozno, tedaj šele (okt. — nov. 1942), ko so že bile partizanske brigade v ofenzivi.

V primeru z Margottijem je tržaški škof Santin postal prožnejši diplomat, dasi to nikoli ni bil. Trst, problem židov itd., ga je postavil počasi na bolj kritično mesto do fašizma, kot je bilo v reški škofiji. (O tem in o njegovi že pred leti izšli knjigi (Trieste 1943—1945), ki je nekoliko apologija njegovega dela, bi morali pri nas nekaj zapisati.) Apih piše o Santinu kar precej (glej zlasti stran 361 in dalje).

Pri III. poglavju Višek režima (stran 321) in IV. Posledice filonacizma (stran 367), naletim zopet na vprašanje zunanje politike Italije, ki jo avtor opušča in so za

to nejasnosti pri obdelavi vprašanja v Julijski krajini. Višek režima je bil dosežen vsaj po dveh dejavnikih: Lateranski sporazum, ki je prinesel soglasje konservativnih katoliških in angleških konservativcev (o tem Salvatorelli—Mira), in nato zlasti po letu 1933, ko je fašistična Italija postala branilec avstrijske neodvisnosti, ko je našla neko podporo ne le Britanije, pač pa tudi Francije. Prelom pa je povzročil napad na Abesinijo, ko je zgubila zlasti Britance, ko je Mussolini bil prisiljen sprejeti Hitlerjevo pomoč. V tem času je prišlo do premika do Jugoslavije: po letu 1933 je iskal vodja fašizma neko rešitev tudi z Jugoslavijo, do nje pa je prišlo leta 1937 na status quo: Italija se je odpovedala iredenti do Dalmacije, Jugoslavija do Istre, Trsta, Goriške. Vse iz strahu pred Hitlerjem! Samo v opombi na strani 366 Apih govori o neki toleranci glede kulta v slovenskem-hrvaškem jeziku. Treba bi bilo reči le nekaj več: Sporazum 1937 Ciano — Stojadinović je postal nekje nova fronta tudi proti nacizmu; oba podpisnika sta vedela, da je Avstrija izgubljena, oba sta vedela, da dobimo Hitlerja ne Brenner, skoraj na Predel, na Karavanke.

Res je, abesinski pohod je v Italiji bil več ali manj pozdravljen (glej Fascismo e Antifascismo — Lezione e testimonianze, Milano 1962 itd.), še mlajše generacije delavstva, ki so že pozabile na stranke, so ga pozdravile: vpis v fašistično stranko je bil množičen. V Gorici so šli po »cimice« — stenico (=fašistični znak) zadnji dobri italijanski katoličani Katoliške akcije in njih voditelji. Sledilo pa je razočaranje: aneksija Avstrije. Razočaranje in prehod na antifašistične pozicije se je počasi začel v vrstah katoliških, ki so imeli svojo organizacijo. Zdi se mi, da je to utrjena teza antifašističnega pogleda (glej Radice, Zangrandi itd.). Katoliški Gorice in Trsta, zlasti starejše generacije, so le simpatizirali z ubogo avstrijsko republiko. V istem času je začela še v fašističnih vrstah rasti rasistična gonja po želji Berlina ... To je vzgibalo še Vatikan in Pija XI. in tudi Santin je šel svojo pot — odmaknil se je od fašizma.

Tu je treba avtorja opozoriti na zelo važno dejstvo, ki spada tja, kjer govori o javnih delih v Julijski krajini (stran 334), je pa vezano na zunanjo politiko. Gre za utrdbena dela ob italijansko-jugoslovanski meji, ki so jih začeli tam okrog leta 1934. (Menda je duce hkrati ustanovil posebno vojaško enoto Guardia alla frontiera = Gaf; graničarje). Pri tem gre za neki ausurd fašistične politike: ko je iskal zbližanje z našo državo, se je proti njej utrjeval. Isto se je zgodilo glede Nemčije, kjer je od leta 1939 dalje utrjeval mejo od Brennerja do Peči. Glede meje nasproti Jugoslaviji so v arhivu XI. armadnega zbora (IZDG v Ljubljani) podatki o vseh utrdbah in sektorjih Gaf. Precej denarja so vložili in precej delavcev so prepeljali iz Italije, ki so pod vojaškim nadzorstvom gradili utrdbe na meji. Toda številne vojašnice so gradili domačini: v Trenti, Bovcu, Kobaridu, Idriji, itd. vse do Reke. Tudi številne ceste do meje so gradili domačini: Kluža (Chusaforte)—Rajbelj—Predil; cesto Bovec—Trenta so širili; cesta Žaga—Učja je bila skoraj nova. In tako vse do Reke! Da, nastopilo je neko blagostanje, brezposelnost je zginila. — In nato proti Nemčiji: iz Strmica vozijo danes avtomobili do koče na Mangartu, cesto na Višarje, ceste iz Žabnic, Ukev proti meji, vse so gradili po letu 1940, ko je bila fašistična Italija Hitlerjev zaveznik. V dnevniku Cavallera (Comando supremo) najdemo podatek, da so z deli prenehali šele leta 1942 na pritisk Berlina, ki je takrat že imel fašistično nit in škarje v svojih rokah.

Sporazum med KPI in narodnorevolucionarnim gibanjem Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini je nejasno podan (opira se na M. Pacor Confine orientale, ki je sam nejasen). Pojasni ga Stato operaio, poluradni, če ne celo uradni list CK KPI (o tem Amendola v uvodu dok. KPI II. svetovne vojne: Il comunismo italiano

nella secoonda guerra mondiale, Roma 1963). Narodnorevolucionarno gibanje Slovencev in Hrvatov (Movimento nazionale rivoluzionario sloveno croato — MNRSC) je stari TIGR, obnovljen pod tem imenom in tačas voden deloma že iz emigracije, iz stare Jugoslavije. Tekst sporazuma to jasno pove: TIGR se odpove anarhističnim podvigom, šel bo na širšo linijo zbiranja vseh nacionalnih antifašističnih sil itd. — Samo mimogrede naj omenim, da je KI res skušala spraviti v življenje slična revolucionarna gibanja v Evropi. V Slovenijo je prišel emisar s to nalogo, se pa vodstvu komunistov ni zdelo potrebno postaviti na noge posebno organizacijo, ker je že imela stike z mnogimi, pozneje znanimi skupinami v OF.

Škoda, da avtor ni bolj jasno razložil težav, ki so jih imeli italijanski delavci Trsta glede izjave treh partij 1943. Nekaj pove Stato operaio. Tudi slovenska javnost o tem še nima popolne slike. V celoti pa lahko rečemo, da je tragika KPI v Trstu, Gorici, Istri v tem, da so padli vsi vodilni kadri med leti 1934—1939 v roke policije. Ni bilo nikakih vezi med federacijama Videm, Trst. Zbirale pa so se skupine komunistov vsepovsod. Tod je začel svoje delo Pinko Tomažič in tovariši. Na novih temeljih, zato si ga lastijo italijanski kot slovenski komunisti, delal je po internacionalni liniji, vendar je že bil za samoodločbo slovenskega naroda (o tem drugi tržaški proces v IZDG) ... in nekje se tu loči od italijanskega proletariata, ki zlasti v dobi pred 1940 ni mogel niti misliti, da bi zaradi samoodločbe Slovencev in Hrvatov mogel priti tudi Trst pod Jugoslavijo.

Nekaj napak sem našel na strani 350: v Tolminu je bilo v začetku učiteljišče, nato gimnazija. Kmalu zatem omenja v Tolminu procesijo brez cerkvenih bander in navaja policijsko poročilo, ki je v tem opazilo »protest«. Cerkvena bandera so imela slovenske napise, ti pa so bili v javnosti prepovedani, zato jih niso smeli nositi iz cerkve, jemali so le drogove. Protest procesije je bil v tem, da »so molčali«, ker je slovensko petje izven cerkva bilo prepovedano.

V tretjem delu knjige Zmaga antifašizma je I. poglavje Vojna tostran Alp. Avtor uporablja vrsto podatkov iz arhiva IZDG v Ljubljani, ki jih pa ni mogel popolnoma uvrstiti v nek skupni red. Dodati še moram, da so nekateri viri dvomljive vrednosti predvsem pa fragmentarni, zato sami po sebi ne dajejo jasne slike. Kako je drugi tržaški proces v različnih dobah (treh) dobival različen politični poudarek, o tem ne bom pisal. Študijo je prinesel Jadranski zbornik IV, Rijeka—Pula 1960. Sloni na italijanskih dokumentih procesa in zopet je vezan na zunanjo politiko fašizma. Sodim, da tudi Apih ne bi smel mimo res memoarskih del Roate (Otto milioni di baionette), Cavallera (Comando supremo) in Caviglia (Diario) in aktov XI. armadnega zbora, kako je bilo vse pripravljeno za napad na Jugoslavijo že leta 1940 in je to Hitler preprečil (o tem ima podatek na strani 391 z Mussolinijevo opombo, ki se nanaša na drugi tržaški proces, šlo je pa za več, za napad na soseda). O tem govori tudi znani Cianov arhiv, ki ga avtor pozna.

Napad leta 1941 sam (stran 391) je imel za posledico izseljevanje ljudstva ob meji (o tem piše že zanussi v Guerra e catastrofe), rope vojaštva v praznih vaseh; avtor ima le majhen podatek (stran 393, opomba 23). V nepopolnem fasciklu Karabinjerji Grahovo (IZDG) so bogati podatki samo za to področje, poleg drugega npr: »Človek ostrmi, kaj so vse italijanski vojaki odnesli in ostrmel je tudi karabinjerski brigadir Lozupone, ki je vodil preiskavo zelo pošteno.«

Posledico napada opiše avtor (stran 392) z besedami: »Tutti i gruppi politici jugoslavi posero subito l'annessione della Venezia Giulia.« (Vse jugoslovanske politične skupine so takoj zahtevale aneksijo Julijske krajine.) — Formulacija je preostra. Sodim, da bi moral najprej zapisati, da je nastala velika zmedenost, med

Slovenci in Hrvati v Julijski krajini pa potrtost. Pri vseh preganjanjih fašizma, ki jih res lahko strnemo, da so imela en sam cilj — nacionalno smrt, so mnogi le še upali v pomoč od onstran meje. Celo komunisti so po uveljavitvi linije ljudske fronte začeli priznavati Jugoslavijo, seveda demokratično urejeno, kot materinsko državo.

Kdor je takrat živel s slovenskim ljudstvom ob Soči in na Krasu, se je lahko zavedel, kolikšna je bila vera v bodočnost, vera, da bodo osne sile propadle. In ko je prišlo še do napada na Sovjetsko zvezo, je ta vera postala neomajna, kljub plimam in osekam, ki so nastopile ob dogodkih vojne.

S tem v zvezi je treba poudariti še važno dejtsvo: Rapalske pogodbe ni več! Fašistična Italija je prelomila pogodbo, ki ji je priznala suverenost nad slovenskim in hrvaškim ozemljem. Prosti smo! Svobodni, da odločamo o svoji usodi. Tega se ni zavedel npr. škof Santin, ki v svoji knjigi (Trieste 1943—1945) omenja pismo tržaškega prefekta in to še iz dobe po padcu fašizma, kjer nastopa za slovensko ljudstvo, da mu je treba prizanesti, hkrati pa pravi, da je prav, če vojska partizane tolče. Primorski partizani, tudi katoliški kot npr. narodni heroj Janko Premrl-Vojko, so bili drugačne vere. Bil je celo član Marijine družbe, imel je strica duhovnika, znanega komponista, in dva bratranca duhovnika, poznal je izrek: Dajte cesarju, kar je cesarjevega (Italija je takrat res imela cesarja!)! Poznal je tudi razlago katoliških o tem izreku, o dolžnostih do države, vendar...: Ni je bilo več te legalne oblasti nad Sočo, Vipavo, Krasom, sama se je uničila. In kaj šele, če pomislimo, da je ta državna oblast leta in leta zganjala kulturni in gospodarski genocid. Ali ni samoobramba dolžnost?

Toda genocid je po aprilskih dneh leta 1941 grozil vsemu slovenskemu ljudstvu... S tega vidika je OF to kar ime pove: Osvobodilna fronta! Šlo je za svobodo. Ker so komunisti imeli vodilno vlogo, je OF nujno v svojih nedrih nosila to, kar avtor pove: nove socialne ureditve. Potrebo po teh pa je čutilo vse ljudstvo ob razsulu starih, gnilih ureditev. Dalje spet omenja, da so pri boju za narodno svobodo izvršili komunisti neko »fratturo«— prelom s svojo prakso in ideologijo. Saj so jo že prej... Najmanj s podpisom izjave teh strank: KPI, KPJ, KPA leta 1934.

Na straneh 402—405 se avtor dotakne vprašanja meja, »bodoče teritorialne sistematizacije«, odnosa s KPI. Za jasnejšo sliko, bi moral le povedati, da je OF že leta 1941 pozvala v boj tudi Korošce, Primorce. Če bi mogel pregledati »temeljne točke OF«, sklicevanje KPS že v letih 1941 in 1942 na izjavo treh partij, bi mogoče dojel, da je oboroženi boj in sodelovanje z njim po liniji OF bil neka samoodločba slovenskega ljudstva. Ne glas ob nekem »plebiscitu«, kot so to bili po prvi svetovni vojni »za ali proti« neki državi, pač pa zastaviti svoje življenje za svoj narod, to je bila samoodločba, ki jo je postavila NOB.

Vprašanje meja, da je to drugovrstno, sledi nujno. Do tja, do koder prebiva slovensko ljudstvo, naj gre oboroženi boj. In potem bomo videli. Mejaši, sosedi Slovencev, so bili tudi pozvani, da se pridružijo. Misel da si bodo borci za skupno stvar našli pravo rešitev razmejitve, je na dlani. S tem v zvezi moram popraviti prevod pisma B. Kraigherja (ne Kreiger), ki je po begu iz Gonarsa pisal o položaju Goriške (ne samo Vipavske doline), ne o »carattere 'plebeo' del movimento«, pač pa o »kmečkem« elementu, ki je prevladoval, kar je povsem nekaj drugega.

Quinto (stran 404) ni bil predstavnik CK KPI v Ljubljani, pač pa pravi član CK KPI (o tem glej Il comunismo italiano nella II guerra mondiale, 1963. Uvod

člana CK KPI Amendole). In še je Quinto Umberto Massola sam napisal knjigo o svojem delu (Marzo 1943 ore 10, Roma 1950). Ne Massola sam, ne Amendola ne povesta, da je prešel iz Jugoslavije, torej iz Slovenije ob pomoči KPS v Milan, kjer je začel svoje delo. O tem piše v svoji knjigi. Na Massolo je pač vplival informbiro, da je molčal, toda zakaj je Amendola še leta 1963 nedoločno zapisal da je prišel Massola v Italijo iz »sosednje države«? — V resnici gre za realizacijo sklepa širše konference KPI v Parizu iz leta 1939, da se obnovi notranji center KPI v Italiji. Konec julija 1941 je Massola že v Milanu.

Na tem mestu ni mogoče načeti obširnega dopisovanja med Kardeljem in Massolo (o tem glej Zbornike dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, Jesen 1942 in M. Mikuža članek v Zgodovinskem časopisu 1958—1959). Šlo je za organizacijo KPS in KPI v Julijski krajini, za sodelovanje KPI s KPS v boju proti fašizmu; marsikaj se je razčistilo. Treba pa je poudariti dejstvo, da CK KPI, in to ne samo po svoji krivdi, kar se je mogoče v dobi informbiroja preveč povdarjalo, pač pa zaradi fašističnega terorja, ni imel pregleda in povezave s svojim članstvom v Trstu, Gorici, Vidmu, Istri ... Ni poznal položaja.

Zato se pač dogaja, kar omenja tudi Aplih, da v Trstu aktivisti OF, člani KPS, zbirajo tudi italijanske komuniste. — Razprava o problemu razmejitve, ki jo je dopisovanje Kardelj—Massola načelo, je bila ne samo strogo tajna za tisti čas, pač pa tudi strogo na liniji obeh partij. V že omenjenih dokumentih KPI (Il comunismo italiano l. c.) je zanimiv podatek, ki tudi pri nas še ni bil omenjen: gre za akcijski pakt KPI, socialistov in Giustizia e libertá v Lionu 3. marca 1943 in za izjavo, podpisano ob tem času (za KPI Amendola in Dozza). Gre za »združenje vseh nacionalnih sil« ... za »neodvisnost in svobodo« italijanskega ljudstva ... za »demokratično obnovo italijanske države«. Toda za nas je važen konec izjave, ki zagotavlja »spoštovanje nacionalne neodvisnosti vseh ljudstev«, postavlja pa isto zahtevo »za Italijo in celo zelo, zelo konkretno, kar je za druge le načelno — »spoštovanje s u v e r e n o s t i i n i n t e g r i t e t e nacionalnega teritorija«. Ne vem, če je moj sklep pravilen, ko razumem pod »integriteto teritorija« Italijo, nastalo po prvi svetovni vojni, da je treba braniti Brenner in Postojnska vrata, to je rapalsko pogodbo? In to je podpisala tudi KPI! V dopisovanjih Massola—Kardelj nastane prav v tem času zastoj. Po lionskem sestanku pridejo v Italijo Amendola, Rosario, Novella, Negarville deloma iz Francije, Tunisa. Interni center je s tem konstituiran. — Massola-Quinto stopi celo v ozadje, ostane pridni organizator Milana, kjer si slede štrajki ... Šele 6. oktobra 1943 se zopet oglasi Kardelju: »Glede Trsta« (— iz konteksta sledi da misli na celoten problem meja) — »nikakor ne soglašamo« (completo dissaccordo). Misli, da ni čas za konkretizacijo, da do nadaljnjega zadostuje »priznanje pravice samoodločbe in odcepitve« (več glej Mikuž l. c.). Vprašanje meja se dejansko tudi s strani OF, NOB Jugoslavije pred javnost ni postavljalo vse do septembra 1944, ko je spregovoril Tito in rekel, da se mora oglasiti, ker se oglašajo onstran meje, v Rimu. Znan je izrek: Svojega ne damo, tujega nočemo!

K strani 410 in Mussolinijevemu izreku o »dveh ploščah«, o bodočnosti Italije v primeru zmage sil osi, sem že pisal, kako je duce utrjeval brennersko mejo. To je bila pa njegova pesem.

Na strani 415 ima Apih stavek: »Akcije ... so rodile vero in pritrditev partizanstva, in zbujale tako patriotizem »Slavov«, kot »furore popolare«, ki je kmalu postal komponenta tega upora«. — Res, za latinski »furor«, italijanski »furore«,

strogo vzeto ne najdem slovenskega izraza. »Furor«— srd, bes, oba izraza sta samo izraza notranjega razpoloženja. »Furor« zahteva zunanje maščevalne akcije. Da bi pa slovensko ljudstvo zapadlo maščevalnosti ljudskega srda — furore popolare? In Hrvati Istre? Ne! Tu zadenemo na etična vrednotenja ljudi, na psihologijo in treba bi bilo pisati dosti, preveč za to razmišljanje. Ne poznam (iz arhivov NOB) na Goriškem, Krasu niti enega primera, da bi kaka vas, zaselek ali področje izvršilo kaj takega, kar bi pomenilo »furore«, maščevanje... Posamezniki, mogoče tu in tam tudi kakšna skupina. To že. Toda že leta 1942 je vodstvo OF, KPS, glavno poveljstvo ostro nastopilo proti »vojvodstvu«. Pri vsem ljudstvu pa je bila skala notranjih občutij tudi do fašističnih zločinov tako raztegnjena, segla je celo v »pomilovanje« fašističnih zločincev samih. Spomnim se stare ženice, bivše služkinje, ki je bila pismena, brala slovenske in italijanske knjige, ob streljanjih obsojenih na drugem tržaškem procesu pa je s solzami v očeh izrekla: Ubogi! Ali še bolj ubogi, ki so to izvršili!

Prva partizanska pesem prav gotovo ni bila »Partijska Lili Marlen«, ki naj bi jo peli jeseni 1942 v kraški vasi, kakor je avtor povzel po zelo sumljivem italijanskem viru. Tudi podatki o »Reggimento d'Isonzo« (stran 417) so iz italijanske obveščevalne, ki je bila zelo, zelo slaba tudi zato, ker niso znali slovenski.

Drugo poglavje Il parossismo della violenza (str. 419—455) prinaša mnogo novega tudi za slovenskega bralca. Gre za fašistične sile, kako so nastopale proti NOB, za njih zločine, taborišča in zapore. Treba je brati. Novo za nas so nastopi antižidovskega rasizma v Trstu. Dovoljujem si nekaj dopolnil in pripomb:

Taborišči Čiginj in Spodnja Tribuša sta bili kratkotrajni (stran 425) in namenjeni za internirance iz Ljubljane. Poveljstvo XI. armadnega zbora se je kmalu zavedlo, da ni prav, da sta med slovenskim prebivalstvom. Bili sta sploh prehodni.

»Beneška« slovena (stran 431) — je pač Beneška Slovenija. Poimenovanje ni niti naše. Znano je iz srednjega veka: Slavia Veneta, nato »Slavia italiana« po letu 1866; v zadnjem času sem že bral »Slavia Friulana«.

Da bi »Salona d'Isonzo« — Anhovo bilo nekaj dni »osvobojeno« (stran 432), berem tu prvič. Velja pa za naselja v okolici. Citat v opombi pod črto (na strani 429), ki »zadeva moralo italijanskih vojakov«, pripisuje avtor italijanskemu oficirju. Navedeno pismo (arhiv IZDG fasc. 1024 a) ni pismo italijanskega oficirja pač pa organa javne varnosti, kvesturina, ki se je udeležil obkolitve Nanosa aprila 1942. Kvesturini so bili v civilnih oblekah, najbrže v čevljih za tržaške ulice, brez prehrane. Zato so si pač želeli šotore, gojzerje, puloverje, vojaško kuhinjo.

Razlaga »Ispettorato speciale di pubblica sicurezza« za Julijsko krajino, da je bil edini ob sličnem inšpektoratu, ustanovljenem proti sicilijanskemu banditizmu, ne drži. Ne morem se spuščati v navajanje dokumentov italijanskega arhiva. Našel sem »Ispettorato specciale« celo pri italijanskem poslaništvu Pavelićeve NDH. Gre za OVRO. Bil je tak »Ispettorato« v Milanu za zgornjo Italijo že leta 1940. Dokument namreč, ki omenja inšpektorat v Zagrebu, je imel v oklepanju OVRA. G. Leto, organizator OVRE, je napisal knjigo, ki jo Apih navaja. Izzvala je kritiko v antifašističnih vrstah (glasilo Movimento di liberazione — Torino), saj je Leto postavil »nedolžno trditev«, da ima vsaka država svojo politično policijo... Povedal pa je, da je imela OVRA največ dela v Julijski krajini.

Podatek (stran 443), da je glavno poveljstvo Slovenije februarja 1943 razglasilo Primorje za operativno cono, je nejasen. Operativne cone so bile ustanovljene, toda kot neka »vojaška formacija«, vezana na teritorij.

Zadnje poglavje knjige je Problem nasledstva (stran 447—467).

Tu bi moral nekaj dodati, kar tudi pri nas še ni bilo povedano. Gre za to: pri zatiranju partizanstva je kot povsod v Primorju, v Julijski krajini, bila v začetku udeležena le civilna oblast s policijo. Kmalu je morala klicati na pomoč vojsko. Ustanovljena sta bila armadni zbor v Trstu in nato še v Vidmu in še imenovani inšpektorat — OVRA. Natančni pregled italijanskih dokumentov pokaže, da je poveljnik tržaškega armadnega zbora general Ferrero kmalu spoznal (isto velja za Robottija, poveljnika XI. armadnega zbora v Ljubljani): Partizanstvo ni samo problem nekaterih čet, partizanstvo, to je ljudsko gibanje.

Civilna oblast, prefekti in kvestorji, zlasti prvi, so preplašeni. Nekje nočejo soglašati s tem. Iz humanosti do ljudstva? Ne! Pač pa so prefekti, kvestorji leta in leta poročali Mussoliniju: Ljudstvo je mirno, se vključuje, samo nekaj duhovnikov in inteligentov je ob komunistih seveda, ki delajo nemir. Kako naj sedaj soglašajo z dejstvom: Ljudstvo se upira?

In še nekaj, kar sledi le iz arhivov NOB, pa bi bilo dobro, da bi Italijani zvedeli. Med višjimi oficirji, med oficirji rezervisti se je prebudil antifašizem. General Masini, poveljnik alpinske brigade v zgornjem Posočju, namenjene za boj proti partizanom, ima že stike s tovarišico Katro, Ilko Devetakovo iz Tolmina, poročeno z italijanskim generalom, ki pa je leta 1943 že bil ujet (bil je pri diviziji »Folgore«, razbiti pri El Alameinu). Ilka je bila v zvezi z našo obveščevalno... Imela je zveze v Rimu. Pa tudi Masini daje kar dobra poročila: V pozni spomladi, poleti 1943, pred ofenzivo svetuje partizanom, naj se umaknejo v hribe. (Še pred Italijani bi se lahko branil, saj je bil namen ofenzive pognati partizane čez hribe in čez mejo.) Masini (glej Movimento di liberazione pred leti) je po septembru 1943 bil organizator prvih italijanskih partizanov v zahodni Benečiji, poznejših ozopovcev, pri katerih je po njegovem odhodu prevladal vpliv videmskega nadškofa in njegovih emisarjev.

Zadnje Apihovo poglavje je namenjeno dogodkom po padcu fašizma. Večina podatkov zadeva Trst in razmere tam. Italijanske politične sile so razbite; obstajajo skupine antifašistov. Iz memoarske italijanske literature prinese zanimiva razmotrivanja med konfiniranci v Ventotene, kjer je bil tudi bivši poslanec Srebrnič član KPI. Omenja sodbo Frausina, ki je v tridesetih letih bil sekretar tržaške federacije KPI. — Tržaški meščanski krogi stoje trdno v obrambi rapalske pogodbe. Iz vrst bojevnikov, republikancev padejo glasovi, naj izpustijo vse slovenske politične zapornike; naj se razglasi aneksija Ljubljanske pokrajine za neveljavno. Nič! General-maršal Badoglio nasproti partizanom ne popušča... Katoliški krogi, škof Santin (stran 459) daje linijo: »Samo Bog je velik... Ljudje gredo... Rešiti domovino.«

Apih pravilno sodi: Ni bilo določenega načrta na strani liberalcev in ti so bili še v večini. Isto velja za druge.

Vojaška oblast in ta je imela oblast, pa je bila proti obnovi političnih strank. Ko je po 8. septembru 1943 nastopila nemška vojska, se je italijanska sesula. Bili so tu in tam sporadični, samo kratkotrajni odpori. Tu je slovensko ljudstvo pokazalo svoj čut, ne »furore«, ko je bežečim pomagalo, da so ušli fašistom. Medtem se je že zbirala skupina poraženih fašistov, da stopijo v službo Hitlerja.

Z naše strani bi morali dodati, da tudi italijanske demokratične sile, republikanci, socialni demokrati, privrženci Giustizia e libertà (ki se je že postavljala kot nova stranka, partito d'azione), niso imele vpogleda v razvoj OF, partizanstva v Trstu, Gorici, Istri.

Žal mi je, če moram zapisati stavek: v preteklosti so vedno podcenjevali slovenske sile, meščanske, nato po letu 1920 komunistične in prišlo je zanje presenečenje.

Ne morem mimo imenoslovja! Najprej gre za slovenske priimke. Od profesorja Apiha bi namreč upravičeno želeli, da jih da v slovenskem pravopisu. Ni pa vsega sam kriv, ker jih je prepisoval iz italijanskih virov in so jih že ti popačili: »Korosek« (stran 25) = Korošec; »Shke« (strani 164, 188) = Šček, poslanec v rimskem parlamentu; »Kovs« (stran 368) = Kavs; »Godlob« (stran 52) že v viru napaka za Golouha; »Lekosez« (stran 442) = Leskošek Franc-Luka.

Dalje, da priimke naših ljudi, ki se končujejo na -ič, daje z italijansko končnico -ich (Udovich, Marusich, partizansko Palcich).

Še hujša je zmeda pri imenih krajev. Načelno tja do obdobja NOB piše samo italijanska poimenovanja. Navajam za primer (strani 313—314): Plezzo, Aidussina, Circhina itd. Pri »Capriva d'Isonzo« bi lahko nastalo zmotno mnenje, da gre za furlansko »Capriva«, ne! Gre za fašistični zločin v vasi Koprivšče pri Kanalskem Kalu.

Z dobo NOB začnejo slovenska poimenovanja krajev, toda s številnimi napakami: »Lovke presso Kronberk« = Loke pri Kromberku; »Kambrsko« (stran 444), nato zopet »Cambresco« (stran 445) = Kambreško; »Vrnika presso Lozu« (stran 446) = vas Vrhnika pri Ložu. Naletimo celo na »S. Lucia d'Isonzo e Podmelec« (stran 444); prva je v italijanščini, drugi slovenski za italijanski: Piedimelze.

Sodim, da bi knjiga, ki je namenjena za Italijo, postala zlasti zanimiva, če bi bilo ob italijanskem poimenovanju še slovensko. Je to povezano z veliko težavo? Poznajo jo tisti, ki so po italijanskih poročilih iskali slovenska imena za griče, gore, ki jih navajajo po italijanskih specialkah (1 : 50.000).

Ob koncu bi Apihovi knjigi želel, da bi prišla v roke mnogih italijanskih bralcev. Upam, da bo po njej segel tudi naš človek, ki še zna italijanski.

POROČILA IN OCENE

Tone Zorn

NOVA JUGOSLAVIJA IN VPRAŠANJE SEVERNE MEJE 1943—1945

1. Komunikacijo o koroškem vprašanju v letih 1943—1945 omejujeta predvsem dve dejstvi: po eni strani strogo odmerjeni čas, po drugi pa razpoložljivi viri in literatura. (Tako mi žal niso dostopni nedavno izšli spomini britanskega zunanjega ministra A. Edna.) Zato lahko problem, ustrezno problematiko le nakažem, ne morem pa se spuščati v podroben prikaz tega vprašanja. V tem okviru obravnavam predvsem tri vprašanja: odnos voditeljic protihitlerjevske koalicije do avstrijskega problema, specifični položaj Koroške med drugo svetovno vojno v primerjavi z drugimi pokrajinami velikonemškega rajha, posebej pa se ustavljam ob koroškem vprašanju, ko je stopilo v kritično fazo v pozni pomladi 1945.

2. Kadar govorimo o obnovi avstrijske državnosti po zmagi nad nacizmom, se ustavimo ob znani moskovski deklaraciji ZDA, ZSSR in Velike Britanije z dne 1. novembra 1943, s katero so tri podpisnice izrazile voljo po obnovitvi avstrijske države, hkrati pa opozorile Avstrijce, da se nikakor ne morejo izogniti odgovornosti za udeležbo v drugi svetovni vojni na strani hitlerjevske Nemčije. Poudarile so tudi, da se bo pri končni ureditvi po zmagi nad nacizmom upošteval tudi njihov lastni prispevek za osvoboditev.[1] Na tem mestu se ne moremo spuščati v problematiko avstrijske rezistence,[2] pač pa nas zanima, katere cilje so z zadnjo formulacijo zasledovale posamezne podpisnice z moskovsko deklaracijo, posebno še, ker je igrala deklaracija po letu 1945 eno od postavk jugoslovanske argumentacije v dialogu z zahodnimi zavezniki, pa tudi z Avstrijci ob odprtem koroškem vprašanju.[3]

Da je bil primarni pomen deklaracije poziv k odporu proti Hitlerjevi Nemčiji, potrjuje uradno poročilo o moskovski konferenci z dne 2. novembra 1943: »Predvsem je izčrpna in iskrena razprava tekla o ukrepih, ki jih je storiti, da bi skraj-

---

* Komunikacija na IV. kongresu jugoslovanskih zgodovinarjev v Sarajevu od 16.—18. novembra 1965.

[1] Tekst dela moskovske deklaracije, ki se dotika Avstrije prinašam po knjigi Johna Maira Four-Power Control in Germany and Austria 1945—1946. London 1956; slovenski prevod pa članek Lojzeta Udeta Odgovornost Avstrije za vojno in naše zahteve. Ljudski pravnik 1948, stran 197.

[2] Za avstrijsko rezistenco prim. Otto Molden, Der Ruf des Gewissens. Wien 1958; Herman Mitterächer, Kämpf und Opfer für Österreich. Wien 1963; Friderich Engel — Janosi, Remerks on the Austrian Rezistence 1938 — 1945. Journal of Central European Affairs, julij 1953, str. 105—121; Ludwig Jedlicka, Der 20. juli 1944 in Österreich. Wien 1965; Herbert Steiner, Zum Tode verurteilt. Wien 1965; isti, K voprosu ob istoričeskom razvitii avstrijskogo dviženija Soprotivlenija (referat na mednarodni konferenci o zgodovini rezistence v Varšavi od 15—19. novembra 1962) in v treh delih navedena literatura.

[3] Gl. npr. Saopštenje o zločinima Avstrije i Avstrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda. Beograd 1947.

šali vojno proti Nemčiji.«[4] Vendar pa zajema zaradi različnih gledanj obeh zahodnih zaveznic na eni in Sovjetske zveze na drugi strani resolucija dva med seboj prepletajoča se vidika. To sta vidik prizadevanj za restavracijo avstrijske države in vidik pričakovanja aktivnega protinacističnega boja avstrijskega prebivalstva. Če še pomislimo, da je bila moskovska deklaracija podpisana manj kot dva meseca po italijanski kapitulaciji, je tem bolj razumljivo, da so želeli zavezniki omogočiti Avstriji, prav tako kakor Italiji, da prispevata svoj delež v boju proti nacizmu.

Kaj pa posamezne podpisnice? Vsekakor je imela pri nastanku avstrijskega dela deklaracije vodilno vlogo **Velika Britanija.** Če posežemo nekoliko nazaj, je že 12. novembra 1939 govoril Churchill, takrat še prvi lord admiralitete, o obnovi avstrijske samostojnosti. Čez leto dni (9. novembra 1940) je podčrtal, da je Avstrija ena izmed dežela, zaradi katerih je Britanija izdrla svoj meč. Zatem je 9. septembra 1942 britanski zunanji minister Eden dejal v spodnji zbornici, da je med vladnimi smotri tudi osvoboditev Avstrije. Vsekakor je bila britanska politika do avstrijskega vprašanja določena 2. februarja 1943, ko je lord Carnborn zatrdil zgornji zbornici, da je med britanskimi vojnimi smotri tudi »osvoboditev avstrijskega ljudstva ... nacistične dominacije«, dodal pa svarilo, da morajo na prihodnji politični status dežele »vplivati dogodki v Avstriji in izven nje od sedaj pa do zmage zaveznikov ... in da mora biti odvisen od prihodnjega vedenja Avstrijcev samih, katerih velika večina ... se sedaj bojuje v vrstah naših sovražnikov«.[5] Znana je tudi Churchillova zamisel o ustanovitvi velike podonavske konfederacije s sedežem na Dunaju.[6]

Do moskovske konference pa so bile nasprotno pasivne **Združene države Amerike,** in to kljub izjavi njihovega zunanjega ministra Cordell Hulla dne 28. julija 1942, da ZDA niso nikoli priznale priključitve Avstrije k Nemčiji.[7] Po Johnu Mairu je na ameriško pasivnost vplival tudi nejasen koncept ZDA o nemškem vprašanju po koncu druge svetovne vojne, vojna na Pacifiku in vpliv predvojnega ameriškega izolacionizma. Iz dni moskovske konference pa je ohranjen zapisek iz dnevnika tedanjega ameriškega vojnega ministra Simsona z dne 28. oktobra 1943: »Nismo imeli (namreč na konferenci — moja op.) nobene zamisli o potrebi nadaljne ekonomske ureditve, ki bi utrdila mir ... Če postavijo Avstrijo v položaj, v katerem je bila po versajski pogodbi, pred petindvajsetimi leti, bodo znova napravili iz nje državo brez moči in zdelo se je, da sploh niso mislili na to.«[8]

O stališču Sovjetske zveze je ob obisku Moskve pisal še decembra 1941 Eden Churchillu. Po prvem sestanku s Stalinom mu je sporočil, da so Sovjeti »za restavracijo Avstrije kot neodvisne države«.[9] W. L. Stearman ob tem povezuje Stalinov predlog iz leta 1944 o zvezi južnonemških držav Avstrije, Bavarske, Württenburga in Badena bolj s Stalinovo željo po razdelitvi Nemčije, kot pa z naklonjenostjo do avstrijske države.[10]

Prvotna osnutka moskovske deklaracije sta pripravila London in Washington, obveljal pa je ameriški osnutek. John Mair (stran 279) piše, da je prišlo ob formulaciji zadnjega odstavka deklaracije med Angloameričani in Sovjeti do bistve-

---

[4] John Mair, nav. d., stran 273.
[5] Prav tam, str. 273—275.
[6] Winston S. Churchill, The Second world war, 1954, VI, str. 210, 504.
[7] William Lloyd Stearman, Die Sowjetunion und Österreich 1945—1955, stran 15 (op. 7).
[8] John Mair, nav. d., str. 276—277.
[9] Winston S. Churchill, The Second world war, III, stran 558.
[10] Prim. tudi Erich Zöllner, Geschichte Österreichs, 1961, stran 528.

nih razlik, ki so se kazale tudi v letih po drugi svetovni vojni, predvsem ob stališčih Jugoslavije do avstrijskega in koroškega vprašanja. Na konferenci sta namreč zahodni zaveznici zavrnili sovjetski odstavek v formulaciji, po katerem bi bila Avstrija obtožena, »da je popolnoma politično in materialno odgovorna za vojno«. Ta formulacija pa je že takrat odkrivala sovjetsko zahtevo do avstrijskih reparacij, zahtevo, ki je v bistvu oteževala podpis avstrijske državne pogodbe tja do 15. maja 1955.[11]

Rezultat moskovske konference, na kateri so sprejeli omenjeno deklaracijo, je bila tudi ustanovitev posebne posvetovalne komisije treh zaveznic za proučitev evropskih vprašanj, med katera je spadalo tudi vprašanje razdelitve zasedbenih con treh zaveznic, tako v Nemčiji kot v Avstriji. Potem, ko je komisija proučila več predlogov o razdelitvi zasedbenih con na območju Velike Nemčije,[12] je končno sprejela za podlago nadaljnji obravnavi britanski predlog z dne 29. januarja 1945,[13] ki je prepuščal sovjetski zasedbeni coni na področju nekdanje Avstrije Nižjeavstrijsko in Burgenland, Tirolsko in Vorarlberg Franciji, Salzburško in Zgornjeavstrijsko Amerikancem, koroško ter Štajersko pa Veliki Britaniji.[14]

Očitno je, da je britanski predlog posvetovalni komisiji z dne 29. januarja 1945, po katerem bi Britanci zasedli na ozemlju nekdanje Avstrije področje vzdolž nekdanje avstrijsko-jugoslovanske meje, izhajal predvsem iz velike britanske skrbi za ohranitev te meje pred morebitnimi zahtevami nove Jugoslavije. Nedvomno je dalje v povezavi z znanim govorom maršala Tita na proslavi druge obletnice ustanovitve prve dalmatinske brigade 12. septembra 1944 o vprašanjih Julijske krajine in Koroške.[15] Ednovo opozorilo ameriškemu kolegi dne 1. februarja 1945, »da bodo britanske sile po predlogu o okupacijskih območjih odgovorne za avstrijsko mejo z Jugoslavijo. Ni izključeno«, je poudarjalo to opozorilo, »da bo maršal Tito hotel okupirati del avstrijskega ozemlja, ki ga zahteva Jugoslavija. Položaj bi bil zavarovan, ko bi tri velike sile povedale maršalu Titu, da morajo meje ostati, kakršne so bile, do mirovne pogodbe, ki bo odločila o zahtevah prizadetih strank. — Stettinus soglaša.«[16]

Znova se je Eden dotaknil koroškega vprašanja čez nekaj dni na jaltski konferenci. Po zapiskih člana ameriške delegacije Bohlena je Eden na seji konference 8. februarja sprožil vprašanje jugoslovanskih meja z Avstrijo in Italijo. Uvodoma je omenil, da tega vprašanja sicer ni želel omenjati, vseeno pa bi rad

---

[11] Za to vprašanje januarja 1947 gl. dr. Karl Gruber, Zwischen Befreiung und Freiheit. Wien, 1953; dr. Bruno Kreisky, Der Staatsvertrag und die österreichische Neutralität. Die Zukunft, Wien 1965, str. 1—9; Janko Pletenski, Iz pričevanj avstrijskega zunanjega ministra. Naša sodobnost 1956, št. 2, str. 87—92.

[12] W. L. Stearman, nav. d., stran 18 .

[13] John Mair, nav. d., stran 283.

[14] W. L. Stearman, str. 20—21. V vprašanje razdelitve uprave na Dunaju med štiri zasedbene sile se na tem mestu ne spuščam.

[15] »Danes se bliža ura, ko je treba govoriti o mejah naše države. Mi o tem vsaj v tej vojni nismo govorili, toda zdaj moramo vendarle spregovoriti nekaj besed. Naše ljudstvo se je borilo za svojo svobodo, za svojo neodvisnost, za boljšo in srečno bodočnost, toda bori se tudi za osvoboditev naših bratov, ki so desetletja zdihovali pod tujim jarmom. S to vojno morajo biti naši bratje v Istri, na Primorskem in Koroškem osvobojeni in tudi bodo osvobojeni ... in živeli svobodno v svoji domovini skupno s svojimi brati. To je želja nas vseh, pa je tudi želja vseh njih. Mi tujega nočemo, svojega ne damo.« Tito, Borba za osvoboditev Jugoslavije 1941—1945. Beograd 1945, stran 220.

[16] The Conferences at Malta and Jalta 1945. Washington 1955; gl. opombo št. 17.

podčrtal. da bi se mogla ob sovjetski zasedbi avstrijskega ozemlja pojaviti »administrativna vprašanja o mejah«, vprašanja, ki bi jih bilo treba rešiti in o njih želi britanska delegacija predložiti sovjetskim kolegom noto. Molotov mu je odgovoril, da želi poprej proučiti ta dokument, preden bi ga 10. februarja zunanji ministri vzeli v pretres. Dokument je opozarjal, da bodo v primeru osvojitve britanskega načrta razdelitve Avstrije po zasedbenih conah celotne avstrijsko-jugoslovanske meje pod britansko odgovornostjo. Nota dalje pravi: »To nas lahko spravi v težkoče z Jugoslavijo; in čeprav do sedaj jugoslovanska vlada ni zahtevala spremembe štajerskega dela te meje, je postavila svoje zahteve glede Celovca in delov Koroške, ki jih ni mogla dobiti pri plebiscitu leta 1919. Morda bi bilo potrebno upreti se jugoslovanskim naporom pri postavitvi teh zahtev in zavarovati umik jugoslovanskih partizanov, ki bi med operacijami mogli priti na Koroško in jo postaviti pod svojo kontrolo. Vladi njegovega britanskega veličanstva bi bilo neprijetno, da bi bila edina izkušnja v Grčiji preprečiti, da bi naše sile stopile v boj z zavezniškimi partizani. Zato upamo, da bo moči skleniti sporazum treh sil o ohranitvi avstrijsko-jugoslovanske meje iz leta 1937 do dokončne ozemeljske rešitve, lahko tudi o skupnih ukrepih, da bi Jugoslavija ohranila in spoštovala to mejo.« Za dosego tega cilja je Britanija predlagala, da se

a) »do dokončne mirovne rešitve znova vzpostavi avstrijsko-jugoslovanska meja iz leta 1937«;
b) »da je integriteta te meje v skupnem interesu treh sil in da bosta ZSSR in ZDA podprli vsako akcijo, ki bi jo vlada njegovega britanskega veličanstva smatrala za potrebno pri ohranitvi integritete te meje« in
c) »da morajo tri sile skupno obvestiti jugoslovansko vlado o sklepih pod a) in b) in da zahtevajo od Jugoslavije ukrepe za ohranitev te meje«.[17] — Šefi treh držav so nato sklenili, da se bodo o tem vprašanju dokončno dogovorili po diplomatski poti.[18]

Dostopna dokumentacija dokazuje, da so udeleženke jaltske konference v nadaljnjih razgovorih v okviru evropske posvetovalne komisije sprejele britanski predlog, da jugoslovanske oborožene sile ne morejo predstavljati zasedbene »sile na področju južne Koroške in v omenjenih delih Štajerske ter da so edine zasedbene sile na ozemlju Avstrije pač sile republik ZSSR, ZDA, Velike Britanije in Francije«. Dokumentacija pa tudi dokazuje, da so se tri sile dogovorile, da ostaja koroško vprašanje odprto do sklenitve mirovne pogodbe z Avstrijo.[19] Značilno je, da je samo Sovjetska zveza pozitivno odgovorila na noto Demokratične federativne republike Jugoslavije z dne 2. aprila 1945, s katero je Jugoslavija zahtevala soudeležbo pri vojaški zasedbi in upravi dela avstrijskega ozemlja, ki bi se raztezalo, kot pravi nota, ob stari jugoslovansko-avstrijski meji med Italijo in Madžarsko. Obsegalo bi posebej — nadaljuje nota — Koroško, katere velik del naseljuje jugoslovansko prebivalstvo.[20] Sovjetska zveza je v odgovoru privolila v okviru britanskega predloga o razdelitvi zasedbenih con v Avstriji, da morajo oborožene sile jugo-

[17] Gradivo maltske in jaltske konference zajema publikacije ameriškega zunanjega ministrstva The Conferences at Malta and Jalta 1945. Washington 1955. Na tem mestu navajam ameriške zapiske na konferenci po izvlečkih, ki jih je marca 1955 objavila agencija Tanjug. Nekaj prevedenih drobcev iz te knjige prinaša dr. Miha Krek v navedenem delu.

[18] Feis (Fajs), Čerčil, Ruzvelt, Staljin. Beograd 1962. stran 745.

[19] Documents on the Carinthies Question. Izd. Ministry for Foreign Affairs of the FPRY, Beograd 1948 (dalje navajam Documents), dok. str. 16. in 17.

[20] Documents, dok. št. 18.

slovanske armade zasesti del avstrijskega ozemlja, ki ga je zasedla tretja ukrajinska fronta maršala Tolbuhina.[21] Kot kaže od leta 1955 v celoti dostopna korespondenca med nekdanjim predsednikom avstrijske republike dr. Karlom Rennerjem in Stalinom aprila in maja 1945, je v drugi polovici aprila ali v začetku maja 1945 tudi Sovjetska zveza sprejela britansko stališče o ohranitvi nekdanjih avstrijskih meja. Ko so namreč sovjetske sile v začetku aprila meseca zasedle kraj Glóggnitz, kjer je živel dr. Renner, je ta takoj našel stik s sovjetsko armado in s pomočjo Sovjetov konec meseca aprila postavil prvo avstrijsko povojno vlado.[22] Še pred to postavitvijo vlade je dr. Renner v osebnem pismu opozoril Stalina na trenutno šibki položaj Avstrije ter ga prosil za dobrohotno varstvo pri novem urejevanju Evrope in v mejnih vprašanjih.[23] V pismu, ki je prispelo na Dunaj 12. maja, istega dne, ko so Britanci zahtevali od Jugoslavije vojaško izpraznitev južne Koroške, je Stalin dr. Rennerju obljubil skrb Sovjetske zveze za neodvisnost in integriteto Avstrije. Dejstvo, da je jugoslovanska vlada 19. maja popustila angloameriškemu pritisku in sporočila, da se bodo jugoslovanske čete umaknile na predvojno mejo z Avstrijo, pripisuje ameriški pisec D. J. Dallin tudi pritisku predstavnika Sovjetske armade v Beogradu.[24] Ameriški in britanski viri kažejo, da so Angloameričani takrat podprli svojo zahtevo po umiku jugoslovanske vojske z avstrijskega ozemlja tudi z oboroženo silo.[25] Odbili pa so tudi jugoslovanski predlog,[26] po katerem naj bi ostal del jugoslovanske vojske še nadalje v britanski zasedbeni coni Avstrije pod komando maršala Alexandra, podobno kot je bilo čez nekaj dni (21. maja) dogovorjeno za območje Julijske krajine.[27] Jugoslovanski odgovor je ob tem posebej poudarjal, da se je položaj po 1. novembru 1943 zelo spremenil, ter da je Jugoslavija med vsemi evropskimi deželami najbolj trpela od nemške okupacije, pri kateri so imele avstrijske enote v nemški armadi veliko vlogo. Zato bi bilo neupravičeno — pravi nota — odrekati jugoslovanski armadi pravico zasledovati sovražnika prek meje in zasesti ozemlje, ki ga je osvobodila od sovražnika. Nota je poudarjala, da so se enote, ki so prekoračile jugoslovansko-avstrijsko mejo, bojevale s sovražnikom, ki ni hotel sprejeti pogojev kapitulacije. Na koncu pravi nota, da zahteve Jugoslavije po zasedbi dela avstrijskega ozemlja ne prejudicirajo odločitve mirovne konference, pač pa kažejo samo na pravice, pridobljene v vojni.[28] Angloameričani so zavrnili tudi ta predlog, znova pa so poudarili, da je treba čakati na sklep mirovne konference, pač zato, ker ne dopuščajo jugoslovanskega prejudiciranja tega vprašanja.[29] Sovjetski list Izvestija

---

[21] Documents, dok. št. 17.

[22] Adolf Schärf, Österreichische Erinnerungen 1945—1955. Wien 1955; Douglas W. Houston, Karl Renner and Austria in 1945. Austrian History Yearbook, Vol. I. 1965, stran 122—148.

[23] Korenspondenco Renner—Stalin podaja v prevodu J.(anko) P.(leterski) v članku Dokument iz evropske zgodovine — Rennerjevo pismo Stalinu. Naši razgledi, 14. januarja 1956, št. 1.

[24] Dawid J. Dallin, Stalin, Renner und Tito. Österreich zwischen drohender Sowjetisierung und der jugoslavischen Gebietsansprüche in Frühjahr 1945. Europa Archiv št. 15/17, 1958, str. 11030—11034.

[25] Npr. Mark Clark, Svijesni riziko. Zagreb, 1955 str. 439—440.

[26] Documents, dok. št. 20 in 21.

[27] Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1961. str. 81 sl.; Tajna prepiska Churchill-Staljin. Zagreb 1965, dok. št. 406, 467, 470; Tajna prepiska Roosewelt-Staljin. Zagreb 1965, dok. št. 322—323, 330, 334, 337, 345, 347.

[28] Documents, dok. št. 17 in 19.

[29] Gl. opombo 27.

je objavil 22. maja izjavo generala Alexandra, ki med drugim opozarja, da je bila Sovjetska zveza obveščena o takratnih angloameriških namerah v koroškem vprašanju.

3. S tem, da smo se dotaknili diplomatske komponente koroškega vprašanja, smo se približali takratnemu specifičnemu položaju Koroške v primerjavi s položajem, ki so ga našli zahodni zavezniki in Sovjetska zveza na ozemlju Velike Nemčije. O tem piše Janko Pleterski: »Medtem, ko je povsod drugod na ozemlju Velike Nemčije poraz Hitlerjeve vojske šel roko v roki z istočasnim razpadom nacističnega oblastvenega aparata, so britanske okupacijske sile na Koroškem naletele, razen na revolucionarno ljudsko oblast Osvobodilne fronte, tudi na provizorično deželno vlado, sestavljeno iz predstavnikov avstrijskih strank izpred fašističnega obdobja, ki je sprejela oblast ‚legalno' in na miren način direktno iz rok predstavnikov nacistične oblasti.«[30] Pri obdelavi protinacističnega boja južnokoroškega prebivalstva[31] moramo posebej opozoriti na znano resolucijo komunističnih strank Jugoslavije, Italije in Avstrije, s katero so tri partije priznale slovenskemu narodu (tudi v Italiji in Avstriji) pravico do samoodločbe. Zavezale so se tudi, da bodo brezpogojno podprle revolucionarni boj slovenskega naroda ter si prizadevale za uresničitev tega cilja.[32] To rešitev je nakazala tudi deklaracija ustanovnega kongresa KP Slovenije leta 1937, ko je znova podčrtala zahtevo po zedinjeni Sloveniji, pa tudi federativno zedinjenje slovenskega naroda z drugimi jugoslovanskimi narodi. Že prvi pozivi CK KPS za boj proti okupatorju so prek Osvobodilne fronte slovenskega naroda (ustanovljene 27. aprila 1941) postavljali med cilje boja proti fašizmu tudi zahtevo po združitvi slovenskega naroda od Gospe svete do Jadrana in od Kolpe do Beneške Slovenije.[33] Ob tem je 1. maja 1942 CK KPS poudaril, da pripada Zedinjeni Sloveniji vse ozemlje, ki ga naseljujejo Slovenci in ki je bilo »v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčeno«.[34] Podrobneje pa pojasnjuje takratno stališče CK KPS pismo Edvarda Kardelja tovarišu Titu z dne 7. oktobra 1942. V pismu je Edvard Kardelj sporočil, da je na vprašanje razširitve organizacij KPS na območju južne Koroške odgovoril, da naj se na Koroškem, podobno kot na Primorskem izgrajujejo organizacije KPS, posebej pa še organizacije Osvobodilne fronte. »Po potrebi,« pravi Kardeljevo pismo, »bomo tudi tam pozneje vzpostavili vodstvo.« Kolikor pa bi nastala nasprotja s KP Avstrije, se bo treba medsebojno sporazumeti.[35]

[30] Janko Pleterski, Manjšinska zakonodaja na Koroškem po drugi svetovni vojni. Razprave in gradivo Inštituta za narodnostna vprašanja, št. 2, 1960, stran 10.

[31] Za NOB na Koroškem gl. razpravo Franceta Škerla, Koroška v boju za svobodo. Koroški zbornik, Ljubljana 1946, str. 493—603.

[32] Izjavo treh partij je objavilo glasilo CK KPS Delo 1948, str. 66—68.

[33] Metod Mikuž, Drugo zasedanje AVNOJ-a i rešenje slovenačkog nacionalnog pitanja. Vojnoistorijski glasnik, 1963, št. 6.

[34] Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI. knjiga 2, dok. št. 86; prim. pismo E. Kardelja Titu z dne 14. decembra 1942 v Jesen 1942. Korespodenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1963.

[35] Za Slovensko primorje in Istro je namreč veljala direktiva kominterne z dne 23. julija 1942: »Treba je ustanavljati organizacijske enote KPS v starih italijanskih rajonih, kjer živijo Slovenci in Hrvati — v Istri, Trstu in drugod. Razširjanje partizanske vstaje v teh krajih ni samo potrebno, temveč nujno. Nujno tudi zato, ker bo to povezovalo z italijanskimi tovariši in ker se bodo v Istri, Trstu in na Reki ustanavljale (tudi) organizacije KPJ, italijanski delavci pa sodelujejo pri organiziranju partizanske vstaje in v antifašistični borbi...« Metod Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941 do 1945). Zgodovinski časopis XII—XIII, 1958/59, stran 14.

Mejnik pri rasti protinacističnega boja prebivalstva južne Koroške pa pomenijo po kapitulaciji Italije jeseni 1943 stiki pokrajiskega odbora OF ter pokrajinskega odbora KPS za Koroško s protifašisti avstrijske narodnosti, predvsem z beljaškimi komunisti. Ohranjena korespondenca med PK KPS za Koroško in CK KPS kaže, da je prišlo pozimi 1943—1944 do več razgovorov med predstavniki PK KPS za Koroško ter komunisti avstrijske narodnosti, ki so na razgovorih nastopali tudi kot pooblaščenci CK KPA. Razgovarjali so se predvsem o medsebojnem sodelovanju, o delu avstrijske Osvobodilne fronte (Österreichische Freiheitsfront) kot množične avstrijske protifašistične organizacije ter o pristojnostih obeh partij na območju južne Koroške. 5. marca 1944 je ob tem PK za Koroško izdal okrožnico okrožnim komitejem, v kateri je podčrtal v duhu direktive Edvarda Kardelja (oziroma CK KPJ) za čas oboroženega boja prvenstvenost oboroženega boja proti nacizmu. Okrožnica pravi, da mora priti v tem boju tako do najtesnejšega sodelovanja med KPS in KPA kot tudi med slovenskim in avstrijskim prebivalstvom; posebej pa podčrtuje, da bo končna rešitev koroškega vprašanja odvisna od bodočega razvoja v Avstriji in Jugoslaviji. Zato je tudi prva in glavna naloga vseh partijskih organizacij na Koroškem organiziranje in razvoj protinemškega odpora slovenskega in avstrijskega prebivalstva.[36] — Poleti 1944 je prišlo dalje do razgovorov med Edvardom Kardeljem in generalnim sekretarjem CK KPA Franzem Honnerjem, ki je z letalom prispel iz Sovjetske zveze na osvobojeno ozemlje Slovenije. Honner je na teh razgovorih, kot piše Dušan Plenča v knjigi Medjunarodni odnosi Jugoslavije u toku drugog svetskog rata. Beograd 1962, stran 361 priznal odgovornost Avstrije do Jugoslavije ter izjavil, da so po njegovem koroški Slovenci zaslužili, da se priključijo k Jugoslaviji, in da je protinacistični boj slovenskega koroškega prebivalstva v bistvu ljudski plebiscit. Na podlagi teh razgovorov je bil iz protifašistov avstrijske narodnosti na ukaz glavnega štaba NOV in PO Slovenije 24. novembra 1944 ustanovljen v Suhi krajini prvi avstrijski bataljon. Sredi februarja 1945 je pozval CK KPA prebivalstvo Avstrije, posebno pa še Koroške, k oboroženi vstaji in v skupen boj avstrijskega in jugoslovanskega prebivalstva proti nemškim silam.[37]

Ko je 8. maja 1945 padel nacistični režim na Koroškem je sodelovanje slovenskih in avstrijskih protifašistov pokazalo novo razsežnost. 16. maja je bil namreč izvoljen pokrajinski NOO kot najvišji oblastveni organ za področje južne Koroške. Zborovanja, na katerem je bil izvoljen PNOO, so se poleg predstavnikov slovenskega protinacističnega gibanja udeležili tudi predstavniki KPA in levega krila socialdemokratske stranke Avstrije. tako imenovani revolucionarni socialisti (volilno pravico je na zborovanju imelo 160 Slovencev in 120 Avstrijcev).[38] O izvolitvi PNOO so bile obveščene tudi britanske zasedbene oblasti na Koroškem, ki so priznale PNOO za predstavnika jugoslovanske oblasti v deželi. Vendar je to priznanje trajalo le do 21. maja, ko je jugoslovanska vojska zapustila Koroško;

[36] Ustrezno dokumentacijo hrani arhiv IZDG, fasc. 649 in 650; Aus der Vergangenheit der KPÖ. Wien 1961, str. 101—103.

[37] Faksimile ukaza GŠ NOV in PO Slovenije z dne 24. novembra 1944 o ustanovitvi prvega avstrijskega bataljona glej v zborniku Koroška v borbi. Celovec 1951, stran 71; Herbert Steiner, Der österreichische Widerstand. Tagebuch. Wien, št. 7/8, 1965, stran 6; Metod Mikuž, Ideje mednarodnega sodelovanja v julijskem odporniškem gibanju. Primorski dnevnik, Trst, 12. junija 1965, št. 138, stran 3; Franz Honner, Das Leben eines österreichischenn Kommunisten. Wien 1964, str. 34—37.

[38] Slovenski vestnik, glasilo Osvobodilne fronte za Slovensko Koroško posebna izdaja, 1. februarja 1945, št. 17.

še nadalje pa so Britanci upoštevali Osvobodilno fronto kot političnega predstavnika Slovencev.

4. Še nekaj besed o tako imenovani začasni koroški vladi iz maja 1954. Podroben oris dogajanja v Celovcu v dneh pred razpadom tretjega rajha omogoča več spominskih zapiskov, ki so izšli v koroškem tisku letos maja ob dvajsetletnici razpada nacističnega rajha.[39] Članki kažejo, da sega ideja o prevzemu oblasti v primeru razpada nacističnega rajha s strani predstavnikov nekdanjih političnih strank na Koroškem, socialdemokratske in krščanskosocialne, v drugo polovico leta 1944 ali pa v začetek leta 1945. Ta načrt je izhajal (vsaj tako moremo sklepati iz teh člankov) iz predpostavke, da bi se mogla s tako vlado predstaviti enotnost dežele pred zunanjim svetom, predvsem pa pred zahodnimi zavezniki ter na tak način preprečiti prihod jugoslovanske armade severno od Karavank. Pri tem so seveda računali, da bo Koroška prišla v britansko zasedbeno področje Avstrije. To idejo so aprila in maja 1945 podprle tudi takratne nacistične oblasti. V soglasju z njimi je prišlo, kakor danes lahko ugotovimo, do več sestankov med predstavniki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja ter med predstavniki nekdanjih političnih strank. Prvi tak sestanek je bil 13. ali 14. aprila v bližini Celovca pri Podkrnosu. Na sestanku so predvsem razpravljali o aktivnem boju proti nacizmu. Edini uspeh teh razgovorov pa je bila izpustitev slovenskih in avstrijskih protifašistov iz celovških zaporov. Iz nekega članka v celovški Volkszeitung lahko sklepamo, da so predstavniki nekdanjih koroških političnih strank hoteli s temi stiki preprečiti partizanom zavzeti Celovec. Še v času teh razgovorov je 5. maja takratni nacistični gauleiter Koroške dr. Friedrich Rainer sklenil sporazum s predstavniki nekdanjih političnih strank, po katerem bi v primeru sovražnikovega prihoda v deželo predal vso oblast tem predstavnikom. Odobril jim je tudi stopiti v stik z Britanci v Italiji, z željo, da bi ti čimprej zasedli Koroško. Namen predaje oblasti je dr. Rainerju odobril tudi feldmaršal Kesselring »najvišja instanca hitlerjevega rajha, do katere je Rainerju uspelo priti« (Fran Zwitter). V tem kompleksu je zanimivo še to, da je Rainer dovolil kvislinškemu slovenskemu domobranstvu stike z Britanci v želji, da bi tako britanska vojska čimprej zasedla tudi jugoslovanske dele slovenskega etničnega območja. Resnica je tudi, da so na nekaterih krajih nemške oborožene sile skušale preprečiti prihod enot jugoslovanske armade na Koroško, da bi tako omogočile Britancem zasedbo dežele. To je bilo npr. na Korenskem sedlu, nad Kranjsko goro, ko je bilo 7. maja zvečer že jasno, da bo čez nekaj ur sovražnik prestopil koroško mejo. Rainer je sporočil po celovškem radiu predajo oblasti predstavnikom nekdanjih političnih strank in njihovi tako imenovani začasni koroški deželni vladi, ki so jo Britanci razpustili šele po umiku jugoslovanske vojske iz Celovca in Koroške. Vzrok za to razpustitev je bila na eni strani jugoslovanska argumentacija, ki je kazala na Rainerjevo vlogo pri postavitvi te vlade, na drugi strani pa želja Britancev po dokončni utrditvi oblasti na Koroškem. Šele sedaj so Britanci zamenjali to vlado s posebnim posvetovalnim odborom, sestavljenim v glavnem iz istih oseb, v katerega pa so postavili tudi slovensko osebnost, ki pa ni imela mandata Osvobodilne fronte.[40]

---

[39] Kleine Zeitung, 30. aprila in 8. maja 1965; Volkszeitung in Die Neue Zeit 8. maja 1965; Kärntner Landeszeitung 7. maja 1955, Salzburger Nachrichten 4. maja 1965; Volkszeitung 9. in 19. maja 1965.

[40] Podrobneje o tem glej moj članek 8. maj 1945 v Celovcu. Kronika 1965, št. 3, str. 203—205.

Herbert Steiner

VICTOR IN FRIEDRICH ADLER

Članek, ki ga je poslal avtor leta 1966, ni le recenzija 341 strani obsežne knjige, ki jo je leto poprej objavil Julius Braunthal z naslovom Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung (Wien 1965), ampak je že kar kratek izvleček študije s številnimi podatki o vodji avstrijske socialne demokracije. Menimo, da je prav, da smo prispevek prevedli in ga uvrstili med poročila, ne pa med ocene.

Prispevek objavljamo tako pozno zato, ker sta bila prejšnja dva zvezka Prispevkov za zgodovino delavskega gibanja namenjena posvetovanjima ob 25-letnici Osvobodilne fronte (1966) ter ob 50-letnici oktobrske revolucije in 30-letnici ustanovnega kongresa KPS (1967).

Uredništvo

Julius Braunthal je bil ozko povezan z Victorjem Adlerjem več kot deset let, s Friedrichom Adlerjem pa več kot štirideset let. Z biografijama dveh pomembnih avstrijskih delavskih vodij je pisec veliko prispeval k zgodovini avstrijskega delavskega gibanja.

Victorjev oče je izšel iz skromnih razmer, v katerih je živel na Češkem; po preselitvi na Dunaj med veliko industrializacijo pa si je pridobil znatno premoženje. Svojim otrokom je mogel dati dobro vzgojo in kljub pretirani strogosti je Victor spoštoval svojega očeta. V škotski gimnaziji sta bila njegova prijatelja Heinrich Friedjung in Engelbert Pernersdorfer. Adlerjeva mladostna pisma le-temu spominjajo vsebinsko na mnogokaj, kar je pisal mladi Franz Kafka Maxu Brodu.

Victor Adler je trpel zaradi antisemitizma, ki je bil na Dunaju zelo razširjen. Hotel je, da bi se Judje popolnoma asimilirali; univerzitetni antisemitizem ljudi nemške narodnosti ga je hudo prizadel. Takrat je pisal znameniti kirurg Theodor Billroth: »Niti ni pričakovati niti želeti, da bi Judje kdaj postali nemško nacionalni po mišljenju, da bi pri nacionalnih bojih mogli čutiti tako kot Nemci sami.« Prav nemško nacionalna misel pa je mladega Adlerja močno pritegovala. Z zanimanjem je zasledoval mlado socialistično gibanje, bral njegove spise in spoznal Karla Kautskega ter Henrika Brauna. Toda šele pozneje se je priključil delavskemu gibanju.

Po dolgih potovanjih s svojo ženo Emo, zelo izobraženo in za šport navdušeno žensko, se je Adler naselil na Dunaju kot zdravnik. Postal je »doktor ubogih« in moral se je boriti z znatnimi finančnimi težavami, ki so ga spremljale vse življenje. Čeprav je bil sam vedno bolehen, je imel mnogo energije. V krogu svojih prijateljev je bil zelo priljubljen. Temu krogu so med drugimi pripadali Gustav Mahler, Herman Bahr in ogrski socialist Leo Frankel.

Frankel in Kautsky sta vpeljala Adlerja pri Engelsu v Londonu; tega je spoznal prvič leta 1883. Engels je spodbujal Adlerja, naj nadaljuje svoje študije in naj se posveti inšpiciranju tovarn. Po drugem obisku pri Engelsu leta 1889 se je razvilo prisrčno prijateljstvo, ki je zelo vplivalo na Adlerja. Engels se je živo zanimal za razvoj avstrijskega delavskega gibanja, mnogokaj svetoval in ga finančno podpiral. Često je podprl tudi samo Adlerjevo družino, ki je bila zelo zadolžena. Adler je izročil stranki in Enakosti (Gleichheit) svoj del očetove dediščine; obdržal je le plačo, ki je bila komaj enaka plači pomožnega delavca.

Victorju Adlerju so naprtili 17 procesov. V ječi je mnogo bral, Engels pa mu je dajal nasvete glede študija Marxovega Kapitala. Tu je Adler prevedel tudi

več knjig. Toda finančne težave delavskega gibanja so bile zelo velike; tu sta pomagala Abgust Bevel in močnejša nemška socialna demokracija z večjimi volili. Heinrich Braun je prodal časopis, ki mu je bil lastnik, vso vsoto pa je namenil časniku Arbeiter Zeitung. Tudi iz dediščine po Friedrichu Engelsu je dobilo avstrijsko delavsko gibanje večja sredstva.

Biografija nas seznani z izvori Adlerjeve popularnosti. Stalno je podpiral mlade talente v delavskem gibanju in pomagal s kritiko. Ves se je predal delu na zborovanjih, v vodstvu stranke in kot glavni urednik, pozneje kot poslanec v parlamentu. Toda često je iskal kompromisno rešitev in ni bil vedno pripravljen izreči potrebno kritiko zunaj določenega manjšega kroga ljudi. Nekoč je pripomnil: »Če je bil kdo izmed nas osel, mu je bilo to povedano, toda doma, med nami; pred javnostjo smo vedno solidarni.«

Adler je bil odločno proti neskrajšani objavi koresponderce Marx—Engels. Njegovo stališče so zagovarjali mnogi delavski voditelji, kadar se je pozneje govorilo o zgodovini stranke. Nasprotoval pa je revizionizmu marksizma, kar je sicer zagovarjal Bernstein. Ni pripadal »ortodoksnim« in je pozdravil vsako pobudo za »spraševanje vesti«. Proti razširjajočemu se antisemitizmu se ni odločno boril, ker ga je tolmačil kot »nesporazum med sloji prebivalstva«. Pernersdorfer in Schuhmeier pa sta celo razširjala antisemitske misli v delavskem gibanju.

Šele leta 1905 je postal Adler poslanec v parlamentu čeprav bi že leta 1897 mogel prodreti v Liberecu. Adler je preveč verjel v možnosti parlamentarne demokracije znotraj monarhije. Zato je naletela njegova taktika podpiranja dinastije v boju z Ogrsko na najresnejšo kritiko. Braunthal meni, da je bilo Adlerjevo pojmovanje parlamentarizma »tik na meji pristnega oportunizma«. Čeprav je bil notranje zelo prizadet, je nemočno gledal razpad socialne demokracije v nacionalne skupine.

Tudi sile, ki so vlekle svet v vojno je podcenjeval. Ni verjel, da bodo vodilni krogi začeli z vojno. Prav tedaj, leta 1913, se je njegova srčna bolezen močno poslabšala; sestavil je že celo oporoko. K poslednji konferenci internacionale v Bruslju aprila 1914 ga je spremljal njegov sin Friedrich. Adler je tam zagovarjal mnenje, da za preprečevanje vojne ne more delavski razred ukreniti ničesar. Sin pa je bil drugega mnenja in politično nasprotje med očetom in sinom se je poglobilo.

Victor Adler je po izbruhu vojne nakljub tradicijam mednarodnega socializma podpiral vojno. Hotel je nemško zmago in usoda Nemčije ga je huje prizadela kot pa usoda Avstrije. Rezko je odklonil stališči Karla Liebknechta in Rose Luxemburg. Pozneje, ko je bilo že jasno, da se bodo drugi narodi odcepili od monarhije, ni hotel v obravnavanjih z Ottom Bauerjem razpada habsburške monarhije niti omeniti; pri tem ga je podpiral Karl Renner.

Ob prevratu v oktobru in novembru 1918 je bil Victor Adler že na smrt bolan. V provizorični narodni skupščini je nastopil za priključitev Avstrije k Nemčiji. V tem je videl »uresničitev tega, po čemer je hrepenel od mladosti«. Najpomembnejši delavski voditelj Avstrije je bil torej človek, ki je v začetku bistveno pripomogel k napredku socialne demokracije, v poslednjih letih svojega delovanja pa jo je vodil v tragične in usodne zablode. Njegov sin Friedrich je iz protesta proti takšni politiki odložil mesto strankinega tajnika že ob začetku vojne. V več pismih svojemu očetu in v članku Boj (Kampf) je zagovarjal svoj internacionalizem. Leta 1915 je objavil manifest, naperjen proti vojni. Ta manifest je prenesel v tujino ruski socialist Rjazanov; objavili so ga mnogi časniki. Friedrich se je znašel

v ostri opoziciji s Karlom Rennerjem in večino strankinega vodstva. Majhno skupino levih socialistov je zbral v društvu »Karl Marx«.

Dne 20. oktobra 1916 je Friedrich poskušal pri neki dunajski konferenci najti razumevanje za svoje ukrepanje, toda večina ga je odklonila. Nekaj dni pozneje je napravil atentat na ministrskega predsednika grofa Stürgkha. Stürgkh je preprečil sklicanje parlamenta in vpeljal — po Friedrichovih nazorih — vojaški absolutizem. S svojim dejanjem je želel Adler zdramiti množice. Arbeiter Zeitung in njegov močno prizadeti oče sta hotela v tem dejanju videti »blodno dejanje« in sta naročila tudi advokata, naj pripravi obrambo v tem smislu.

Friedrich se je na veliki proces vestno pripravljal. V uvodu je pripomnil, da je storil dejanje »preudarno«. Več kot šest ur je bral svoja politična načela. Obsojen je bil na smrt; pozneje so mu kazen znižali na 18 let zapora. Za ta proces se je kot priča ponudil Albert Einstein, Friedrichov prijatelj iz študijskih let. Friedrich je bil namreč pred povratkom v Avstrijo in torej pred prevzemom strankinega tajništva docent za fiziko na züriški univerzi; hkrati je bil glavni urednik socialnodemokratskega časnika Volksrecht. Teoretično je poskušal združiti misli dunajskega fizika Ernesta Macha z marksizmom. Ker so se te misli zakoreninile tudi med mlado rusko inteligenco, je Lenin polemično obdelal Adlerjeva pojmovanja v svojem delu Materializem in empiriokriticizem. Čeprav ga je Lenin ostro prijel, je Friedrich cenil prav v tej zvezi Leninov znanstveni napor.

Dne 2. novembra 1918 so Friedricha Adlerja pomilostili in spustili iz ječe Stein; sprejel ga je njegov oče. Levi in pravkar ustanovljena komunistična stranka so upali, da bo prevzel njihovo vodstvo. Ostal pa je v socialnodemokratski stranki in postal predsednik državnega delavskega sveta. Oktobrska revolucija v Rusiji ga je zmedla; pripisoval ji je le malo uspeha. Nastopil pa je proti Kautskemu in drugim, ki so podpirali intervencijo proti ruski revoluciji. Obžaloval je globok prepad, ki je s tem zazijal v mednarodnem delavskem gibanju. Poskušal je posredovati med drugo in tretjo internacionalo in uspelo mu je, zbrati na skupno konferenco v Berlinu leta 1922 zastopnike druge in tretje internacionale ter dunajske delavske skupnosti socialističnih strank. Razlike v nazorih so bile prevelike, da bi se mogli sporazumeti.

Leta 1923 je Friedrich postal tajnik socialistične internacionale; to funkcijo je imel do leta 1939. Medtem ko je Otto Bauer zagovarjal diktaturo proletariata za ruske razmere, jo je Friedrich Adler v celoti odklanjal. Večkrat je živo svaril pred fašistično nevarnostjo in ko je leta 1939 videl, da mnoge partije internacionale ničesar ne ukrenejo proti vojni nevarnosti, je odložil svojo funkcijo. Spet se je sesula socialistična internacionala, z njo vred pa velik del Friedrichovega življenjskega dela. Zaradi svojevrstne tradicije revolucionarnega leta 1848 je ostal Friedrich Adler velenemec. Še med drugo svetovno vojno, ko je bil v Ameriki, se je opredelil proti samostojnosti Avstrije.

Ob sklenitvi atlantskega pakta, ki so ga socialnodemokratske stranke podpirale, se je še enkrat svareče oglasil. Opozoril je, da vsebuje ta zveza nevarnost za proletariat, češ da bo postal »vojščak (Landsknecht) ameriškega velekapitala«. Po vojni je Friedrich Adler obiskal Avstrijo samo enkrat in sicer leta 1952, ko so praznovali stoletnico rojstva njegovega očeta.

Zadnja leta svojega življenja je preživel v Švici in jih posvetil izdaji korespondence Victorja Adlerja z Beblom in Kautskim. Njegov pepel so prepeljali v domovino in ga položili v očetovo grobnico na centralnem pokopališču.

Vlado Strugar, **Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914—1918.** Zagreb 1963, 322 strani.

Strugar je svojim knjigam o socialni demokraciji na ozemlju današnje Jugoslavije dodal še eno. To pot se je lotil obdobja I. svetovne vojne in mu je, že spričo specifičnih razmer, kakršne so v vojnem času nujne, bilo primeroma malo virov na razpolago. Delo je napisal na podlagi strankinih listov, izbranih dokumentov, ki so izšli v Istorijskom arhivu KPJ, do neke mere pa je črpal tudi arhivsko gradivo. Tu je treba takoj poudariti, da materiala še zdaleč ni izčrpal, zlasti kar se arhivov tiče, kar gre v precejšnji meri na rovaš neurejenih razmer naših arhivov. Tudi kar se literature tiče, avtor ni upošteval vsega, ampak le najvažnejše.

Po posameznih poglavjih je obdelal socialdemokratske stranke Srbije, Bosne in Hercegovine, Hrvatske in Slovenije ter JSDS. Pri vseh strankah je obdelal odnos strank do vojnega vprašanja, do vedno bolj perečega jugoslovanskega vprašanja, precej prostora je posvetil tudi delovanju naših strank v mednarodnem merilu (konferenca v Stockholmu) in pa odnosu socialdemokratov do narodnih svetov ter odmeve oktobrske revolucije. Manj se je zadržal pri odnosu meščanskih strank do socialne demokracije in obratno. Pripomniti je treba, da je sicer vestno pregledal dokaj virov in literature ter na podlagi tega skonstruiral podobo delovanja socialdemokratskih strank, vendar bi mu zameril to, da se je v glavnem omejil le na navajanje, zelo malo pa je avtorjevih lastnih ocen in sodb.

Mislim, da ne bo odveč, če tukaj omenim nekaj pomislekov do pisanja o delavskem gibanju sploh. Zdi se mi, da ga obravnavamo preveč ločeno, ne pa v skladu z razmerami, kakršne so tedaj bile in so ga kot take pogajale. Docela ahistorično in neznanstveno se mi zdi obravnavanje kateregakoli dogajanja na ta način, da se že v vnaprej pripravljeno shemo skuša stlačiti obravnavano dogajanje, saj s tem zaidemo v lažni objektivizem in tako imenovano beljenje. Ravno tako je nepravilno ocenjevati delo politikov ali strank samo skozi prizmo našega današnjega gledanja na te probleme in ne upoštevati tedanjih dejanskih razmer ter realne politične teže, kakor je tedaj veljalo. Brez kompleksnega obravnavanja **tudi** meščanskih strank ne bomo mogli dobiti realne slike delavskega gibanja, ampak bomo zašli v drugo skrajnost, ki smo jo sami očitali buržoaznemu zgodovinopisju.

Te besede naj ne veljajo kot napad na avtorja, ampak so le opozorilo na napake pri današnjem obravnavanju delavskega gibanja, ki se jim pa tudi avtor ni izognil. Opozoril bi le še na neskladnost med volilnimi izidi, ki so objavljeni v 5. zvezku Istorijskega arhiva KP (torej za Slovenijo), in podatki, ki jih daje Melik v svojih Volitvah na Slovenskem, kar pa bi vsekakor kazalo upoštevati.

Franc Rozman

Predrag Palavestra, **Književnost Mlade Bosne I.** Strani 303. **Hrestomatija II.** 416 strani. Svjetlost, Sarajevo 1965.

Gibanje Mlade Bosne je že dobrih 40 let predmet širokega zanimanja, domačega in tujega. Tujega predvsem zaradi sarajevskega atentata, katerega pobudniki so izšli iz mladobosanskega gibanja. Doslej je izšla že dolga vrsta razprav in knjig, ki obravnavajo privržence tega gibanja iz najrazličnejših aspektov.

Palavestra je menda prvi, ki je sistematično obdelal literarno kritično ustvarjanje pripadnikov Mlade Bosne, ki so najpoprej začeli s pesmimi in literarno kritiko,

pozneje pa prešli od filozofije in etike na politično publicistiko in delovanje. Avtor sam pravi, d ajim je bilo eno meritornih vodil Mazzinijevo geslo, da naj njihovim mislim sledi akcija, kakor sledi blisku grom.

Bosanskemu svetu, še posebno pa mladi inteligenci, se je ob prihodu Avstrijcev odprl nov svet. Nov svet v tem pogledu, da so nujno morali težiti na zahod; v Bosno je začela prenikati evropska civilizacija. Enolično in dolgočasno življenje iz časov spahijskega sistema je začel nadomestovati hitrejši ritem modernega kapitalizma. To je našlo svoj izraz seveda tudi v kulturi. Palavestra začenja svoje delo s kratkim pregledom bosanskega kulturnega življenja konec 19. stoletja in nato prikaže ustanovitev vodilnega književnega glasila Bosanska Vila, kateremu je v svojem skoraj 30-letnem delovanju uspelo zbrati okrog sebe domala vse pisce in tudi mnogo hrvatskih in srbskih. Tudi Mladobosanci so pridno sodelovali v Bosanski Vili. S študijem na tujih univerzah, z branjem del tujih literatov in predstavljanjem hrvaških in srbskih modernistov bosanskemu občinstvu, so se seveda navzeli tudi tujih vplivov. Prenehali so tudi z nacionalno sentimentalno literaturo polpreteklega obdobja in dali prvo mesto estetskim vrednotam, pri čemer pa vendar niso zanemarili amor patriae. Močan vpliv na literarno ustvarjanje vodilnih članov Mlade Bosne so imeli Maeterlinck, Arno Holz, Dehmel, Baudelaire in drugi, med filozofi in esteti pa zlasti Guyau in Kierkegaard. Seveda ne smemo zanemariti tudi ruskih piscev Černiševskega, Hercena in zlasti politične publicistike Kravčinskega, Kropotkina, Mazzinija, Carduccija, Natansona in drugih. Zlasti v letih tik pred sarajevskim atentatom so imeli ruski emigrantski krogi velik vpliv na mladobosance, saj so se z njimi v inozemstvu dosti sestajali (Gačinović).

Avtor je obdelal odnos posameznih vodilnih predstavnikov Mlade Bosne (Mitinović, Jevtić, Andrić, Vidaković, Gačinović) do literature, etike in estetike, manj pa je posvetil prostora njihovemu političnemu profilu. Lahko ga samo slutimo skozi prizmo literarno-kritičnega dela in v nekaterih bežnih namigih med teksti. Ne morem ocenjevati avtorjevega dela, ki ga je opravil kot literarni zgodovinar, vendar moram reči, da je tudi zgodovinarju odkril marsikaj novega, predvsem pa dal napotek, naj bi se na ta način preštudirali tudi politični nazori mladobosancev in ne samo teh, ampak tudi vseh naprednih mladinskih gibanj jugoslovanske mladine, tako npr. tudi slovenskih preporodovcev.

Prva knjiga obsega študijo o mladobosancih, druga pa je hrestomatija njihovih spisov, ki jih je urednik razdelil na programske članke, spise o etiki, estetiki in umetnosti, književne študije, portrete in spomine, kritične članke in recenzije ter pesniška in prozna dela. Za zgodovinarja so zanimivi zlasti programski članki, vendar tu niso zajeti vsi politični spisi mladobosancev, ampak njih manjši del in niti ne najvažnejši. Politični spisi so bili objavljeni drugod in njih skromna udeležba v tej knjigi niti ne moti preveč. Slovence bi morda zanimal članek Dimitrija Mitrinovića Posmrta izložba Ivana Grohara, ki je izšel v Srpskem književnem glasniku 1911, ter članek Sarajevski atentat Vladimirja Gačinovića, ki ga je napisal v Parizu 1915 na željo Leva Trockega in kjer omenja tudi preporodovce. Netočen je podatek, da bi bila v Preporodu objavljena slika Kropotkina, toda to je gotovo dezinformacija Gačinovića ali pa so preporodovci to le nameravali. Fotografija vsekakor ni izšla.

Franc Rozman

Jadranski zbornik I—VI. Rijeka—Pula 1956, 1957, 1958, 1960, 1962, 1966 (podnaslov Prilozi za povijest Istre, Rijeke i Hrvatskog Primorja, od šestega zvezka dalje še Gorskog Kotara).

Zbornik izdajata Podružnici zgodovinskega društva Hrvatske na Reki in v Pulju. Nastal je kot plod dolgoletnih prizadevanj reških in puljskih zgodovinarjev, da se čimprej prične z znanstvenim preučevanjem zgodovine Istre, Reke, Hrvatskega primorja in Gorskega kotara in se tako, prvič, izpolni občutna praznina v našem zgodovinopisju tegá predela naše domovine, in drugič, nadomesti obširna tuja psevdoznanstvena literatura o Istri, Reki in Hrvatskem primorju, ki je netočno in izkrivljeno prikazovala zgodovinske dogodke in razmere v preteklosti. Že prva knjiga Jadranskega zbornika je tako po številu prispevkov kot po številu sodelavcev pokazala, kako potrebna je bila takšna izdaja in kolikšno je zanimanje za zgodovino tega področja.

Jadranski zbornik I—1956. Rijeka—Pula 1956, 388 strani.

Izbor tem za prvo knjigo zbornika je bil prepuščen sodelavcem samim, zato so prispevki zelo raznolični po tematiki in zajemajo skoraj vsa obdobja zgodovine.

Vinko Antić v članku Štampa narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskom Primorju, Gorskom Kotaru i Istri (str. 9—39) obravnava nastanek in delovanje posameznih tehnik in tiskarn ter izdajanje časopisov na tem področju v letih 1941—1945.

Prispevek Dragana Šepića Supilo v emigraciji (str. 41—98), ki je prvi del študije o delu Frana Supile v emigraciji, obravnava njegovo delovanje v emigraciji v razdobju od julija 1914 do junija 1915. Avtor je na podlagi arhivskega gradiva Jugoslovanskega odbora, katerega sedaj hrani Arhiv jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti v Zagrebu, nekoliko bolj osvetlil osebnost Frana Supila in vlogo, ki jo je odigral pri združitvi jugoslovanskih narodov.

Vjekoslav Bratulić je v članku O vremenskom kontinuitetu naseljenosti Slavena na sednjoj Istri (str. 99—118) razložil kontinuiteto naselitve Slovenov v srednji Istri, to je v prostoru okrog Pazina, na podlagi arheoloških zgodovinskih zapiskov (analov, kronik in drugih zgodovinskih spisov), arheoloških ostankov iz srednjega veka, toponomastičnih in onomastičnih podatkov in na podlagi rekonstrukcije družbene ureditve slovenskih naseljencev v Srednji Istri.

Oleg Mandić v prispevku Neki pravni običaji na području bivše Kastavske gospoštije (str. 119—141) obravnava proces nastajanja kastavskega, veprinskega in mošćeniškega zakona, ki je veljal na ozemlju fevdalnega gospostva Kastav in je nastal kot kompilacija določenih običajev, po katerih je živelo prebivalstvo na tem ozemlju, država pa jih je priznala in sankcionirala. Avtor se zadržuje na treh primerih pravnega običaja: na narodnih nazivih zemljišč, ki so se obdržali v zemljiških aktih kot pravni običaj celo pod italijansko vlado kljub fašističnemu terorju in zakonskim predpisom, dalje na tako imenovanih »starinah« (naziv za določeno zemljišče) in na županijah, ki jih omenjajo na področju kastavske občine v kupnih in prodajnih pogodbah še v začetku XX. stoletja.

Radojica F. Barbalić je v članku Prodiranje hrvatskog industrijskog kapitala u parobrodarstvo duge plovidbe koncem XIX. stoljeća (str. 143—155) prikazal pomen prodiranja hrvatskega industrijskega kapitala v brodarstvo dolge plovbe na Reki in okolici koncem XIX. in v začetku XX. stoletja.

V fragmentu iz razprave o družbenoekonomski podlagi nacionalnega gibanja v Istri je Berislav Lukić pod naslovom Neka mišljenja u talijanskoj gradjanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri (str. 157—164) ovrgel popolnoma napačno in neobjektivno tolmačenje italijanskih meščanskih zgodovinarjev (sem štejemo C. de Franceschija, Dina Conforti-Arancinija, Oscarja Randija, G. Stefanija, G. Ascolija, B. Benussija in A. Tamare) o nacionalnem gibanju v Istri med drugo polovico XIX. in v začetku XX. stoletja.

Maja Bošković-Stubi je v prispevku O jednoj zbirci hrvatskih narodnih pripovjedaka iz Rijeke (str. 165—187) najprej na kratko orisala kulturni položaj na Reki konec XIX. stoletja, ko je Rudolf Strohal zbral ljudske pripovedke o tem mestu (R. Strohal, Hrvatskih pripovijedaka knjiga III. Karlovac 1904), nato pa podala pregled in vsebino vseh zbranih pripovedk.

Milko Kos obravnava v Pet istarskih razvoda iz XV. stoljeća (str. 189—202) pet istrskih dokumentov (hrani jih Državni arhiv na Dunaju), ki opisujejo razdelitev in razmejitev ozemlja: 1. Sv. Ivan-Gračišće (leta 1405), 2. Lupoglav-Brgudac (leta 1423), 3. Lupoglav-Brgudac (leta 1440), 4. Šumbreg-Kršan (leta 1440) in 5. Gologorica-Tremaun (leta 1472).

Stjepan Antoljak je pod naslovom Kako su Isusovci sticali posjede u nekadašnoj kastavskoj gospoštiji (str. 203—217) objavil 11 hrvatskih listin iz XVII. stoletja s tega področja (pisane so bile verjetno v glagolici), katere so dali reški jezuiti prepisati v svojo knjigo v latinici. Iz teh 11 dokumentov, katere je S. Antoljak opremil s številnimi opombami, se jasno vidi, kako so jezuiti spretno in poceni kupovali posamezne nepremičnine in tako večali svoje posestva na področju kastavskega gospodarstva.

Vanda Ekl nas v prispevku Dvoje nove glagoljske isprave iz Rijeke (str. 219—230) seznani z dvema glagolskima listinama iz XVI. stoletja, ki so ju odkrili v reškem arhivu.

Danilo Klen v prispevku Tri izvještaja o Rijeci iz 1851 i 1852 godine (str. 231—242) obravnava tri uradna poročila, ki nam posredujejo položaj na Reki v dobi neposredno po revolucionarnem letu 1848, ki je imelo za Reko neizbežne politične posledice. Nenaravna, neposredna povezanost Reke z Madžarsko je v tem času končana — Reka je postala za nekaj časa ponovno hrvatska.

Na podlagi na novo odkritih dokumentov iz razdobja 1700—1750 v arhivski seriji Diversa de Foris (serija 34) v Državnem arhivu v Dubrovniku je Josip Luetić v prispevku O pomorstvu Hrvatskog Primorja i Istre u XVIII. stoljeću (str. 243—253) podal vrsto novih podatkov o pomorščakih Hrvatskega Primorja in Istre in njihovem ladjevju, ki so imeli poslovne zveze z Dubrovnikom. Ti novi podatki pričajo o pomembnih pomorskih centrih na naši severni obali v XVIII. stoletju.

Bogdan Krizman je v prispevku Gradja o talijanskoj okupaciji Rijeke, Istre i Hrvatskog Primorja 1918 godine (str. 255—269) na podlagi gradiva Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba iz Državnega arhiva v Zagrebu prikazal, kako je Italija leta 1918 po premirju antantnih sil v avstro-ogrski monarhiji pričela z okupacijo vzhodne obale Jadrana, potem ko ji je po spretnem diplomatskem boju uspelo vnesti v dogovor o premirju teritorialne odredbe londonskega pakta iz leta 1915, ki so bile za na novo nastajajočo kraljevino SHS zelo neugodne. S tem dogovorom v roki je Italija pričela postopoma v imenu antantnih sil z zasedbo vzhodne obale Jadrana in tako zasedla Mali Lošinj, Cres, Pag, Krk, Bakar, Rab, Pulj,

vso Istro in Reko. Tako je Italija vstopila v diplomatski boj za Jadran na mirovni konferenci v Parizu z veliko prednostjo, saj si je z zasedbo vzhodne obale Jadrana že močno učvrstila svoje pozicije.

Prispevek Vjekoslava Bratulića Elementi revolucionarnosti u radničkom pokretu u Puli 1920 godine (str. 271—304) obravnava potek generalne stavke od 11. do 26. januarja 1920 in potek prvomajskih demonstracij 1. maja 1920 v Pulju. Na koncu je dodanih 31 izvirnih italijanskih dokumentov, ki jih hrani Državni arhiv na Reki. To so v glavnem dnevna poročila civilnega komisarja v Pulju o poteku stavke, pogajanjih z delavci, prvomajskem spopadu itd.

V prispevku Talijanska politička bonifikacija u Istri (str. 305—314) obravnava Milivoj Kozlević prizadevanja fašistične Italije, da bi okupirani Istri s pomočjo zahrbtnega načrta o meliorizaciji in bonifikaciji zemlje, ki pa je imel očitno politični cilj, spremenila etnični videz. Naš avtohtoni živelj v Istri so hoteli gospodarsko popolnoma uničiti in namesto njega naseliti tu zanesljive in zveste fašistične privržence iz Italije. To svoje zahrbtno delo so imenovali »politična bonifikacija in notranja kolonizacija«. Avtor nam kot primer navaja tri predloge upoštevanih fašističnih političnih in ekonomskih predstavnikov, kako naj bi se ta »politična bonifikacija« čim uspešneje izvedla. To so predlog fašističnega zveznega sekretarja v Pulju, predlog puljskega prefekta in predlog predsednika pokrajinske zveze poljedelskih fašističnih sindikatov v Pulju.

Josip Perišić je v zborniku objavil dva arhivska dokumenta: prvega pod naslovom Dokumenat o borbi Hrvata u Istri za svoje škole (str. 315—316), kjer obravnava izvirni dokument, katerega so poslali zastopniki prebivalstva Rovinjskega sela 23. septembra 1920 okrožnemu šolskem svetu v Pulj. V njem protestirajo, ker je bil v popolnoma hrvatsko mesto poslan italijanski učitelj. V drugem pod naslovom Dokumenat okružnog nnaordnooslobodilačkog odbora za Rijeku (str. 317—319) analizira blok »popratnica« (spremnic) okrožnega NOO za Reko, katerega hrani reški Narodni muzej v arhivu oddelka ljudske revolucije.

Tatjana Blažeković daje v svojem prispevku Nekoliko arhivskih podatkov o Karolini Belinić (str. 320—322) nekaj novih podatkov o reški meščanki K. Belinić, ki je julija 1813 rešila Reko pred obstreljevanjem angleške flote.

V zborniku sta še dva arheološka prispevka: Arheološke iskopavanje spilje Cingarele kod Momjana (str. 323—364) puljskega arheologa Borisa Bačića in Bakrena sjekira sa otvorom za držalje. Prilog proučevanju prethistorije Hrvatskog Primorja (str. 365—369) Radmile Matejčić.

V rubriki Osvrti so tele ocene: Berislava Lukića Zbornik Matice Hrvatske o Rijeci in revije La porta Orientale — Rivista Giuliana di Storia politica ed arte, Radojice F. Barbalić Statut grada Rijeka dr. Zlatka Zlerkova, Zagreb 1948, Vjekoslava Bratulića Vjesnik državnog arhiva u Rijeci, 1953 in 1954 in O pokušaju Matije Vlačića za osnivanje sveučilišta u Regensburgu i Celovcu, M. Markovića, Zlatka Vince Glagoljski notarski protokol iz Draguća u Istri in poročilo Ljerke Stečić o oddelku NOB Narodnega muzeja na Reki.

Na koncu zbornika je poročilo o delu Društva za povijest i kulturna pitanja Istre u Puli v letih 1950—1965 in poročilo o delu Podružnice povijesnog društva Hrvatske u Rijeci v letih 1951 do 1956.

Marjeta Adamič

Josip Cazi, Nezavisni sindikati 1921—29. Knjiga prva. Republičko vijeće SSJ za Hrvatsku, Zagreb 1962, strani 459 + (II) + 15 str. sl.

Josip Cazi, Nezavisni sindikati (1921—1929). Knjiga druga. Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1964, strani 531 + (II).

Dve zajetni deli Josipa Cazija sta prvi knjigi iz obsežnega gradiva, ki bo izšlo v treh knjigah pod skupnim naslovom Nezavisni sindikati 1921—1929. Prvo knjigo je izdal Republiški svet Zveze sindikatov Jugoslavije za Hrvatsko. Obravnava politično dejavnost neodvisnih sindikatov od leta 1921 do 1925. Drugo knjigo, ki obdeluje ekonomsko-socialno vprašanje sindikalnega gibanja Hrvatske v tem obdobju, je izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu, ki je »po logici svoje uloge i radnih zadataka ubrzo nakon osnivanja uspostavio saradnju sa avtorom«. Tretja knjiga, ki jo avtor že pripravlja za tisk, bo po opombi uredništva v drugi knjigi obsegala dejavnost sindikalnega gibanja Hrvatske od leta 1925 do 1929.

Josip Cazi je že s prejšnjim deli mnogo prispeval k zgodovini delavskega gibanja na Hrvatskem in posebej sindikalnega gibanja. Njegova dela Od obnove do Kongresa ujedinjenja 1917—1919, Od kongresa ujedinjenja do Obznane 1919—1920, Prva radnička društva u Hrvatskoj 1860—1880, Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj 1880—1895, Radnička klasa i upravljanje privrednim poduzećima, Vukovar u klasnoj borbi od 1895—1941, Radnički pokret Hrvatske, monografija Revolucionarni sindikati Jugoslavije (1919—1920), v katerih je objavil predavanja, članke in študije o mnogoteri sindikalni dejavnosti v tem obdobju, so temeljna osnova, ki jo je lahko s pridom uporabil, ko je začel pisati delo Nezavisni sindikati 1921—1929.

Čeprav je avtor želel, da v prvih dveh knjigah opiše neodvisne sindikate predvsem v ožji Hrvatski, v Slavoniji in Dalmaciji, je moral zaradi boljšega razumevanja obdelati neodvisne sindikate v vseh jugoslovanskih pokrajinah, ker so bili Neodvisni sindikati Jugoslavije organizacijska celota, »a sindikati u Hrvatskoj njegova kičma«. Da bi v današnjem času mogli bolje oceniti dejavnost sindikatov na Hrvatskem in jih vzporediti z dejavnostjo v drugih krajih, je avtor navedel nekatera stavkovna gibanja v vseh pokrajinah Jugoslavije in zraven dodal še pregled za vso državo. Tako je Josip Cazi v navedenem delu prispeval znaten delež tudi k zgodovini neodvisnih sindikatov v Sloveniji in sindikalnega gibanja v obravnavanem obdobju sploh.

Vire je črpal iz arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta v Zagrebu in Državnega arhiva v Zagrebu. V večji meri je uporabljal tudi meščanski, socialistični in komunistični tisk, sindikalna glasila, poročila inšpekcije dela, delavskih zbornic in borze dela ter takratno sindikalno literaturo. Virov iz slovenskega časopisja ne navaja v originalu, pač pa posamezne članke, kolikor so jih zaradi takratne pomembnosti navajali v ponatisu razni časniki v Zagrebu in v Beogradu. Opozorim naj na pomanjkljivost, zaradi katere je vsekakor obsežno avtorjevo delo mnogo zgubilo na uporabnosti in vrednosti. Pod črto in v tekstu samem avtor navaja samo mesta, kjer tekst dobesedno navaja, podatkov samih in trditev pa v veliki večini ne podkrepi z navajanjem virov. Brez škode za delo bi avtor marsikdaj lahko opustil navajanje virov obsežnejših odstavkov, včasih celo dolgoveznih časopisnih člankov, polemik, ali policijskih poročil ipd. ter jih nadomestil s svojimi trditvami in sklepi ter z ocenitvijo vira. Tako se bralcu ne bi bilo treba

prebijati skozi mnogovrstno, čeprav bogato gradivo, do pravih spoznanj. Knjiga bi bila lahko zato tanjša in jasnejša.

Neodvisni sindikati so nadaljevali delo enotnih sindikatov Jugoslavije, ki so bili ustanovljeni na kongresu zedinjenja od 22. do 23. aprila 1919 v Beogradu. Z obznano so bili najprej prepovedani začasno, z zakonom o zaščiti države pa dokončno. Revolucionarne sindikate so nato pod novim imenom Neodvisni sindikati obnovili na konferenci 12 strokovnih zvez. Ustanovna konferenca je bila v Beogradu 14. septembra 1921. Na njej so izvolili Medzvezni sindikalni odbor Jugoslavije (MSOJ), ki je potem obstajal kot državna sindikalna uprava namesto prepovedanega Centralnega delavskega sindikalnega sveta Jugoslavije (CRSVJ). Zaradi povezanosti enotnih sindikatov z neodvisnimi sindikati je avtor orisal v začetku obeh knjig pregled razvoja in akcij sindikalnega gibanja do septembra 1921, to je do ustanovitve neodvisnih sindikatov.

Prvo knjigo je avtor razdelil v tri dele. V prvem jo opisal razvoj delavskega gibanje do konca leta 1921. V drugem prikazuje delo neodvisnih sindikatov od ustanovitve do prve državne konference januarja 1923, nastajanje medzveznega sindikalnega odbora za Hrvatsko in Slavonijo, obnovo dejavnosti sindikalnih svetov in sindikalnih zvez, boj za akcijsko in organizacijsko enotnost sindikatov ter državno konferenco neodvisnih sindikatov. Na konferenci so sprejeli akcijski program in statut ter izvolili novo vodstvo. Tretji obravnava delovanje pokrajinskega sindikalnega odbora ter mestnega sindikalnega sveta v Zagrebu, zraven pa tudi organiziranje neodvisnih sindikatov v notranjosti Hrvatske; nato opisuje odnos KPJ do neodvisnih sindikatov, poskus razbijanja neodvisnih sindikatov in ustanovitev reformističnih Ursovih sindikatov.

V prvi knjigi je prikazano politično organizacijsko delovanje neodvisnih sindikatov, njihovi cilji in naloge, prikazani so plenumi in konference, prepovedi in preganjanja. Opisano je prizadevanje komunistov, da bi neodvisne sindikate zadržali na liniji revolucionarnega razrednega boja, in njihova odločnost, ko so se upirali vsakemu oportunizmu, reformizmu in likvidatorstvu.

V drugi knjigi so prikazane gospodarske razmere v deželi in materialni položaj delavcev, problemi draginje in brezposelnosti, tarifna in stavkovna gibanja, demonstracije, prvomajske proslave in akcije mednarodne solidarnosti. Razen tega so v tem delu obravnavani problemi delavskih obratnih zaupnikov, socialne politike in ustanov za zaščito delavcev, boji za osemurni delovni dan in nedeljski počitek delavcev, nato vprašanje varstva mladih in mladoletnih delavcev ter žensk pri delu. Na koncu knjige je prikazana kulturna prosvetna dejavnost sindikatov, zraven pa tudi fizkulturna in športna dejavnost delavcev.

France Kresal

Otto Leichter, **Österreichs freie Gewerkschaften im Untergrund.** Europa Verlag, Wien 1963, 155 strani.

Avtor prikaza ilegalnega avstrijskega sindikalnega gibanja med Schuschniggovim avtoritativnim režimom (1934—1938) je ugleden avstrijski socialistični delavec. Še kot študent je deloval v socialdemokratski študentski organizaciji. Leta 1919 je postal sodelavec teoretskega strankinega glasila Der Kampf, leta 1925 pa urednik osrednjega strankinega glasila Arbeiter Zeitung. Po razbitju in prepovedi socialdemokratske stranke februarja 1934 je predvsem sodeloval v tisku ile-

galnega sindikalnega gibanja. Leta 1938 je šel v emigracijo. Njegovo najbolj znano delo je knjiga o vzrokih februarja 1934 »Österreich 1934«, ki je izšla leta 1935 v Zürichu pod psevdonimom Petinax. Na to knjigo pa se tudi v bistvu navezuje knjiga o takratnih tako imenovanih svobodnih sindikatih iz leta 1963. Delo sloni na gradivu, ki ga je Leichter izbral neposredno po marcu 1938, na ohranjeni ilegalni literaturi in drugih virih, predvsem pa je pretkano z neposrednimi avtorjevimi spomini. Leichter sam poudarja, da knjiga ni zgodovina, pač pa v njej samo poskuša prikazati delo in vpliv ilegalnega sindikalnega gibanja na režimsko organizacijo tako imenovanih Enotnih sindikatov (uradni naziv te sindikalne zveze je bil Sindikalna zveza delavcev in nameščencev).

Uvodoma se Leichter dotika ilegalne obnove po 12. februarju prepovedanih socialdemokratsko usmerjenih svobodnih sindikatov. Pri tem pa opozarja na močan vpliv teh sindikatov, saj so bili po februarju 1934 kljub aretacijam vodilnih članov in zaplembi premoženja tako močni, da so bili v stikih s predstavniki vlade, celo z Dollfussom. Za obnovo sindikalnega gibanja sta v tem času skrbela po eni strani poseben odbor sedmorice pod vplivom socialdemokratske stranke, po drugi strani pa tako imenovana obnovitvena komisija, ki je nastala na pobudo KPA. Po letu 1935 sta se obe vodstvi združili na bazi odločnega boja proti fašizmu, priznanja razrednemu boju ter demokratični strukturi sindikalnega gibanja. Predvsem so svobodni sindikati po tej konsolidaciji v odnosu do režima zahtevali pravico do samoodločbe delavcev v režimskih organizacijah. Ko je režim razpisal v drugi polovici leta 1936 volitve delavskih zaupnikov, je vodstvo svobodnih sindikatov pod neposrednim vplivom socialdemokratske stranke sklenilo neposredno udeležbo svojega članstva na volitvah. Čas po razpisu volitev je po Leichterju morda višek dejavnosti svobodnih sindikatov.

Posebno mesto v Leichterjevi knjigi zavzema oris ilegalnega sindikalnega gibanja pred pretečim nacizmom. Poudarja, da je prišlo po 11. juliju 1936, ko je Schuschnigg sklenil svoj prvi sporazum z Hitlerjem, glede odnosa svobodnih sindikatov do tega sporazuma do bistvenih razlik med stališči socialdemokratskih in komunističnih članov njihovega vodstva; prvi so bili namreč še nadalje za ostro opozicijo do režima, medtem ko so komunisti zahtevali združevanje avstrijskega delavstva na podlagi ljudske fronte. Vendar je po večmesečnih razpravah prevladalo odklonilno stališče socialdemokratske stranke. — Zanimive so Leichterjeve sodbe po 11. marcu 1938, s katerimi ugotavlja, da je bila do tega časa v Avstriji zlomljena politična odporna moč proti nacizmu. Iz knjige je videti, da je temu krhanju odporne moči prispevala tudi socialdemokratska večina v svobodnih sindikatih. Ta je namreč postavljala — v nasprotju s komunisti — pogoj pravočasne akcije proti nacizmu in za podporo režima, zahtevo po legalnosti in delovanju prepovedanega avstrijskega delavskega gibanja. Po drugi strani pa so se v marčnih dneh 1938 mnogi funkcionarji ilegalne levice trudili mobilizirati delavstvo proti rjavi nevarnosti. V kritičnih dneh je prišlo tudi do neoficialnih stikov predstavnikov vlade in zastopnikov ilegalnih sindikatov; najvažnejši dogodek v teh dneh pa je bil razgovor delavske delegacije s kanclerjem Schuschniggom 3. marca. V nasprotju z zahtevami delegacije, ki je zahtevala pravico soodločanja delavcev v okviru sindikalnih organizacij kot pogoj za ustanovitev protinacistične fronte, je Schuschnigg ponudil svobodnim sindikatom enako svobodo delovanja kot nacistom v režimski tako imenovani Socialni delovni skupnosti (Soziale Arbeitsgemeinschaft), vključeni v režimsko Domovinsko fronto. Tudi v dneh ne-

posredno pred 11. marcem so svobodni sindikati pod vplivom socialdemokratske stranke in kljub podpori Schuschniggu ob nameravanem plebiscitu zahtevali svobodo delovanja prepovedanega delavskega gibanja.

Dejstvo je, da je po priključitvi Avstrije k nemškemu rajhu pozdravilo anšlus (vsaj začasno) precejšnje število avstrijskega delavstva (prim. Zwischen Barikade und Koalition. 30 Jahre Sozialistische Partei Österreichs. Wien 1960, str. 42—43), vendar pa se tega opredeljevanja Leichter ne dotika več. Ne glede na to, da bi bralec želel zvedeti še kaj iz dogajanja v avstrijskem delavskem gibanju po letu 1934, je Leichterjeva knjiga zanimiv prikaz ne le takratnega avstrijskega sindikalnega gibanja, pač pa tudi avtorjevih pogledov na to problematiko.

Tone Zorn

Herbert Steiner, **Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933. Bibliographishe Bemerkungen.** Wien-Meisenheim am Glan 1968, 95 strani. Zbirka: Marburger Abhandlugen zur Politischen Wissenschaft, Band 1.

Vprašanja razvoja komunistične stranke Avstrije med obema svetovnima vojnama so v literaturi le šibko zajeta. Še najobsežnejše je dosedaj delo sovjetskega historika V. M. Turoka, Očerki istorii Austrii I—II. Moskva 1955, 1962, večina drugih del pa se omejuje predvsem na posamezna vprašanja ali obdobja, tako da pomeni zadnje Steinerjevo delo kvalitetno nov oris delovanja KPA po letu 1918. V njem je pisec zajel obdobje od ustanovitve KPA (3. decembra 1918) do prepovedi stranke (26. maja 1933) in do njenega prehoda v ilegalno dejavnost, ki po drugi strani pomeni močan prodor te stranke med avstrijskim delavskim razredom. S tem trenutkom so se pred stranko pojavile tudi nove naloge, med njimi predvsem ohranitev avstrijske državnosti pred nastopajočim nacizmom, tako v sami državi, kot v tretjem rajhu. — Znana zaprtost avstrijskih arhivov za čas med obema svetovnima vojnama je vzrok, da se je Steiner v svojem delu naslonil predvsem na dosegljivo gradivo, kot so spominski viri, publicistika, predvsem pa tisk KPA. Sam pravi, da mu omejen obseg knjige ni dovoljeval obdelavo obsežnih zbirk predvojnega arhiva kominterne, pa tudi ne moskovskega instituta za marksizem in leninizem. Tako je v knjigi upošteval le tisto gradivo kominterne in njenega izvršnega komiteja, ki je imelo odmev v obravnavah in v politiki KPA. V celoti pa je bil Steinerjev namen opozoriti z bibliografskimi navedbami na določene vire in s tem spodbuditi nadaljnje raziskave, študij in obravnave o zgodovini KPA in o avstrijskem delavskem gibanju. Hvalevredno je opozorilo na vse zadevne publikacije (tudi interne) ter članke, ki se dotikajo delovanja KPA v orisanem odbobju (gre predvsem za vrsto člankov v teoretičnem glasilu KPA Weg und Ziel tako v letih 1935—1939 kot po drugi svetovni vojni).

Kljub strnjenosti je Steinerjevo delo do sedaj najboljši pregled notranjega razvoja KPA ter stališč stranke do posameznih vprašanj (npr. odnosa do socialnodemokratske stranke, boja proti fašizmu in podobno). Značilna je nadrobnost, ki izstopa iz stališč stranke po njeni ustanovitvi: namreč v nasprotju s socialno demokracijo zagovarjanje samostojnosti avstrijske republike ter odklanjanje njene vključitve v nemški rajh. Zanimivo je, da so ta prizadevanja v letih pred drugo svetovno vojno prešla v obrambi pred nacizmom v zagovor o samostojni, od rajhovskih Nemcev popolnoma ločeni avstrijski naciji, misel, ki je pričela močneje prehajati v zavesti določenih krogov avstrijske družbe predvsem po drugi svetovni vojni.

Seveda taka zasnova knjige ni mogla seči na problematiko delavskega gibanja po posameznih avstrijskih deželah ter se je omejila predvsem na središče države in na strankino vodstvo. Vendar pa moramo ob knjigi podati nekatera opozorila, ki so nam na voljo. Predvsem gre tu za vprašanje Komunistične stranke Avstrije na območju plebiscitnega področja Koroške, predvsem pa v Celovcu, med jugoslovensko zasedbo julija 1919. Ta opozorila kažejo na viden strah jugoslovanskih oblasti pred morebitno razširitvijo vpliva delavskega gibanja iz Celovca tudi na druga področja Koroške pod jugoslovansko upravo ter odtod na vso državo. Opazna je v dostopni jugoslovanski dokumentaciji tudi nediferenciranost med posameznimi smermi delavskega gibanja. Tako naj bi bilo po podatkih jugoslovanske policije v Celovcu in okolici julija 1919 kakih 5000 članov KPA (arhiv Slovenije, fond poverjeništva za notranje zadeve deželne vlade, f. 11/1919), medtem ko Steiner navaja število 50 komunistov (stran 11). Policijsko poročilo jugoslovanske policije deželni vladi za Slovenijo je 27. julija 1919 ob prvem podatku poudarjalo, da se je pred jugoslovansko zasedbo Celovca in okolice širil po Koroški komunizem, in to predvsem po zaslugi koroškega Volkswehra in vojaškega sveta; prihajal pa naj bi z Dunaja in iz Budimpešte. Poročilo je dalje podčrtovalo, da sta bili koroška deželna vlada ter celovška mestna policija popolnoma nezmožni zajeziti širjenje komunističnih tendenc in šele z jugoslovansko zasedbo je v mestu nastal red in mir. Po tej oceni so bila komunistična (prav: delavsko) usmerjena predvsem nekatera celovška naselja kot Št. Peter, Vetrinj, Otoče in Št. Rupert (za to naselje prim. oris Prežihovega Voranca v Požganici ob Klemenovem prihodu v Celovec). Jugoslovanska policija je tudi menila, da so po vesteh iz delavskih vrst komunisti mirni, ker so brez voditeljev, pa tudi iz strahu pred jugoslovansko vojaško posadko. Prav tako je policija sodila, da socialnodemokratski stranki zaradi njenih lastnih razprtij ne uspevajo poskusi paraliziranja komunističnega gibanja. Po istem mnenju sta bili koroška deželna vlada ter celovška policija nezmožni preprečevati širjenje komunističnega tiska, medtem ko je bila jugoslovanska uprava s cenzurnim zaseganjem komunistične literature uspešnejša. Predstavnik jugoslovanske policije v Celovcu je tudi svetoval, naj se ob določitvi demarkacijske črte med obema plebiscitnima conama A in B meja s Celovcem in severno Koroško popolnoma zapre in s tem prepreči uvoz tiskanega komunističnega gradiva ter prihajanje komunističnih agitatorjev (prepis okrožnice št. 438/8 v arhivu velikovškega okrajnega glavarstva, Pokrajinski arhiv Maribor). Podobno zahtevo je postavil tudi predsednik deželne vlade za Slovenijo dr. Janko Brejc 2. julija 1919 (arhiv Slovenije, fond poverjeništva za notranje zadeve, f. 11/1919). Vsekakor je v duhu podobnih smernic poverjeništvo za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo obvestilo 14. avgusta 1919 velikovško okrajno glavarstvo, naj takoj opozori podrejene varnostne organe na nevarnost širjenja vrste »boljševiških in komunističnih časopisov« kot so Der rote Soldat, organ revolucionarne socialne demokracije, Dunaj; Die soziale Republik, glasilo KP Nemške Avstrije; Die Volksstimme, glavni organ madžarske socialistične stranke ter Der freie Soldat, glasilo vojaških svetov Nemške Avstrije (Pokrajinski arhiv Maribor, isti fond).

Med drugim Steiner opozarja na resolucijo druge državne konference KPA Dunaju leta 1920, s katero so udeleženci obsodili tudi skupno plebiscitno proslavo fašističnega Heimwehra in socialnodemokratske oborožene formacije Schutzbund tega leta v Celovcu (stran 75). Vsekakor pa je od leta 1930 dalje, predvsem zaradi krize avstrijskega državnega sistema, ki je leta 1934 dokončno zajadral

v fašistične vode, opazen v Avstriji vedno večji vpliv KPA, dejstvo, ki se je na območju južne Koroške med slovenskim prebivalstvom zaradi negativnega odnosa meščanskih strank do slovenske manjšine povezovalo še s slovenskim narodnim vprašanjem. (Znano je npr. v tej smeri delovanje Johana Kazianske — prim. Janko Pleterski, Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem v Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964, stran 111). To dejstvo so opažali tudi nasprotniki komunizma na Koroškem. Zadostuje naj za opozorilo spomenica slovenskih duhovnikov zaupnikom Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem ob sestanku zaupniškega odbora dne 16. oktobra 1930. Med drugim spomenica pravi, da bodo volitve tega leta daljnosežnega pomena, saj grozita uničiti demokratično ureditev države tako fašistična kot komunistična diktatura. Dalje opozarja, da koroški Slovenci v resnici čutijo »potrebo zavzeti pozitivno stališče napram državi«, in nadaljuje: »Ali ni značilno dovolj, če npr. zbira nekje pristaš naše stranke glasove v državni zbor za komunistično stranko, da pokaže s tem svoje negativno stališče napram državi? Ali naj res vodi naša zanikajoča zadevna politika naše ljudstvo v tabor socialistov ali komunistov?« (Prepis spomenice v arhivu Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, f. 146.)

Tone Zorn

Piero Pieri, **L'Italia nella prima guerra mondiale (1915—1918).** Piccola biblioteca Einaudi 53, 1963, 243 strani (vključen bibliografski pregled uporabljenih del; kratka kronologija).

Piero Pieri je univerzitetni profesor v Firencah. Pozornost posveča zlasti vojni zgodovini.

V delu Italija v prvi svetovni vojni podaja tudi vse tokove, ki so odločilno vplivali na vstop Italije v vojno. Ne zanemari in dobro oceni vlogo delavskega gibanja (socialistov, katerih geslo je bilo: Ne sabotirati, ne privoliti!), zlasti premike med vojno (štrajki leta 1917, ko je levica privolila v zimmerwaldske sklepe itd.).

Preden poda vseh 12 soških bitk, dobro oceni Cadornovo taktiko (str. 64—66), načrt Hötzendorfa proti Italiji leta 1915 (str. 75—76). Ne strinjam pa se z ocenitvijo »avstrijskih utrdbenih del« ob izbruhu vojne: šlo je komaj za nekaj naglo skopanih strelskih jarkov in zemljank (Unterstand).

Za nas Slovence so pomembna uvodna strogo politična razmotrivanja ob vstopu Italije v vojno, kjer je govora o »sacro egoismo« predsednika italijanske vlade Salandre in podobno. Značilna se mi zdi ugotovitev (stran 57), ki jo v italijanski literaturi zasledimo prvič: Rimski vladni, visoki politični krogi sploh niso vedeli, kje teče etnična meja v »Julijski« (beri na Primorskem), niso znali razlikovati med Slovenci in Slovaki, Ruteni (avstrijski izraz za Ukrajince) in Romuni itd.

Ni mogoče pritrditi Pieriju glede sodbe o slovenskih in hrvaških vojakih na fronti, ki naj bi v avstro-ogrski monarhiji videli »svoje protektorje« in se borili vse do zadnjih dni 1918 »z obupno energijo in neobvladovanim srdom«. Poznati in pogledati bi moral vsaj italijanske vire o »Carzano 1917« in kar je sledilo nato (vodja »Carzana« mariborski profesor Pivko je o tem pisal že leta 1922). General Lalata je sedaj izdal o tem svoje spomine (bil je kot major Finzi zveza med italijansko komando in Pivkom). Toda najvažnejši so bili antiavstrijski propagandni oddelki, ki so jih po prodoru pri Kobaridu organizirali na vsej italijan-

ski fronti po Pivku: Večino so sestavljali Čehi (in samo kot take jih poznajo Italijani), toda ne gre zamolčati Srbov iz Bosne, Hrvatov, Slovencev. O teh propagandnih oddelkih je sedaj pisal bivši urednik Piccola (iz fašistične dobe) Rino Alessi (Dall'Isonzo al Piave, Mondadori 1961) in priznal njih veliko vlogo: dvignili so moralo italijanske vojske po porazu pri Kobaridu. (Rino Alessi je bil med prvo svetovno vojno dopisnik lista Secolo, ki je stal blizu socialistu-desničarju Bissolattiju.)

Pieri, da končam, prikaže še kar dobro tudi »jugoslovanski problem«, poudari zlasti pomen rimskega pakta (stran 174), ki je bil le politična resolucija, ki pa ga zlasti zunanji minister Sonnino ni priznal. O tem imamo sedaj nova odkritja v Antologia nuova 1967 (članki M. Toscana septembra in decembra. O Sforzovem dnevniku, o Pašiću itd.).

* * *

Iz dobe NOB in italijanske rezistence moramo z zamudo omeniti 6 zvezkov zbirke Politični boj in rezistenca v Julijski krajini, ki jo tiska Del Bianco v Vidmu—Udine. Gre za delo

T e o d o r o S a l a, **La crisi finale nel litorale adriatico 1944—1945.** Udine 1962, 210 strani.

Prispevki za zgodovino delavskega gibanja so že prinesli daljše recenzije te zbirke: C. Silvestri (Od odrešitve do fašizma), E. Apih (Od režima do rezistence), G. Fogar (Pod nacistično okupacijo). Časovno bi Sala sledil G. Fogarju. Gre za leto 1944: Vojna v Evropi in italijanska situacija jeseni 1944 (I. poglavje) pa vse do Vstaje v Trstu (XII. poglavje), ki ga konča s tezo: Trst internacionalni problem.

Kolikor poznam dokumentacijo (III. poglavje Jugoslovanska politika v letu 1944, str. 52—53), se mi zdi, da ni prav govoriti »o spremembi okoliščin« in pripisati jugoslovansko zadržanje, ki postavi problem zahodnih meja, samo »sovjetski ofenzivi julija na Balkanu, ki je okrepila vojaški položaj jugoslovanskih partizanov«. Avtor samo omeni (str. 53—54) Titov govor II. dalmatinski brigadi, ne pove pa, da je bil p r v i, ki je ta problem postavil, in da ga je postavil, ker se je v osvobojenem Rimu le p r e v e č govorilo in pisalo še v duhu »sacri confini« domovine. Jugoslovani smo bili izzvani. Drug moment, ki to dokazuje, je ta: arhiv PNOO in POOF, in dodam še PK KPS za Slovensko primorje, jasno priča, da se vse do septembra 1944 o zahodni meji Slovenije ni razpravljalo, zlasti ne na širokem akcijskem področju. Vse je šlo po liniji skupnega boja vseh antifašistov do končne zmage. Res je (o tem piše avtor na strani 45), da je OF na Primorskem zbrala v enotno fronto vse, da so sodelovale s komunisti osebnosti, ki so pripadale nekdanjim meščanskim strankam, liberalni in katoliški. Pri naštevanju teh osebnosti je avtor v zmoti: pisatelj France Bevk ni nikdar pripadal kakšni stranki. Dr. Josip Vilfan, predvojni voditelj liberalne stranke, pa je v času, ki ga obravnava avtor, živel v Beogradu in ni posegel v dogajanja 1941—1943. Morda misli Sala na mladega dr. Jožo Vilfana, ki je bil na Primorskem od 1943, toda le-ta je bil že dolga leta član KPS in ni predstavljal v OF kakšne meščanske grupacije. — O »nacionalnem intransigentnem« vedenju ni dokazov, da bi govorili. Zdi se mi, da tudi T. Sala podlega sodbi E. Apiha (L'Italia, Fascismo, Antifascismo, Laterza 1967), ki le preveč obeša komunistom značko »internacionalisti« ali »anacionalisti«. Saj je vendar znana tripartitna deklaracija partij KPI, KPJ, KPA o pravici samoodločbe iz leta 1934.

Sala je kar celo poglavje (str. 65—75) posvetil nacistični publikaciji H. Schneider-Bosgard, Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland. Trieste 1945; napisana pa je bila že novembra 1944. Ne pove, da daje Bandenkampf kar pravilno situacijo glede položaja Slovencev in Hrvatov pod fašistično Italijo. — Slovenci se ne bomo sklicevali na take avtorje, čeprav vemo, da so po veliki večini bili bivši Avstrijci, ki so problem poznali, glede partizanske situacije pa sodim, da jo Bandenkampf ne prikazuje pravilno, saj gradi na takratni nemški obveščevalni službi, ki je pač bila, tudi če bi hotela biti objektivna, nepopolna. Danes imamo že boljše vire. Bandenkampf bi spadal med vire, v opombo.

Res pa ne vem, zakaj je Sala svoje kar dobro delce izdal pod naslovom Končna kriza v Jadranskem Primorju? Kriza nacistov, če govori in piše Jadransko Primorje = Adriatisches Küstenland in ne Venezia Giulia? Nacisti so bili v krizi že dosti prej, že leta 1943, ko so prišli. Ali končna kriza stikov med OF-CLN? Potem bi ne smel pisati nacistične zemljepisne oznake? Vsebina je pa res: Tržaško vprašanje se postavlja. Saj ima Sala že II. poglavje: Trst v anglo-amerikanskih načrtih. Nato začenja v VIII. poglavju z jaltsko konferenco itd. Sklenil bi: Žal se zaradi tolikih dejavnikov... niso znašli na skupni liniji, dasi so poskusi bili — sporazumi CLN-OF Primorske. Vsi trije avtohtoni lokalni narodi: Slovenci—Hrvati—Italijani Trsta, Istre, Gorice so bili objekt in ne subjekt. Tako so pač odločale velesile. Vedno pa branim, da je NOB na Tržaškem, na Goriškem sama po sebi oborožena samoodločba. CLN je le preveč okostenelo branil za Slovence krivično rapalsko mejo.

Enzo Collotti — Teodoro Sala — Giorgio Vaccarino, **L'Italia nell'Europa danubiana durante la seconda guerra mondiale.** Istituto nazionale per la storia del movimento di liberazione, 123 strani.

Gre za tri referate, ki so jih imenovani imeli v dneh od 13. do 15. oktobra 1966 v Budimpešti na kongresu evropske rezistence.

E. Collotti je govoril o **Italijanski politiki v Podonavju in na Balkanu od pakta v Münchnu do italijanskega premirja** (str. 5—71). Sam trdi, pravilno (stran 68), da je »naše raziskovanje še zelo provizorično«, da še ni virov.

Vendar moram pripomniti, da je že nekaj več virov, ki bi jih moral upoštevati. Npr. ko govori o Albaniji, ki je bila že »od 1926 pod italijanskim protektoratom«, bi moral omeniti, da je prav ta Mussolinijev poseg v Albanijo do skrajnosti zaostril odnose Italija—Jugoslavija, s katero je Mussolini leta 1924 sklenil »prijateljski« Jadranski pakt. S posegom v Albanijo je razburil do skrajnosti še do tedaj popustljivo velikosrbsko kliko, ki je gospodovala po letu 1918 v Beogradu in imela svoje aspiracije na Albanijo. (O tem jasno govore objavljeni Documenti diplomatici italiani.) Napetost je trajala, dokler ni prišel Hitler na oblast in se je Mussolini zbal za ozemlji »Trenta—Trieste«. Sodim, da je pravilna predpostavka, da je pakt Ciano—Stojadinović iz leta 1937 potrdil status quo! Beograd se je odpovedal aspiracijam po Zadru z okolišem in Reki, Italija pa po Dalmaciji. Do neke mere je ta pogodba na antinacistični liniji: obe kraljevini Jugoslavija in Italija hočete braniti meje I. svetovne vojne pred Hitlerjem. — Pravilno, s Stojadinovićevim padcem išče Ciano drugačna pota. Ne pozabimo pa, da je v letih 1939—1940 le poskušal ustvarjati celo neki »balkanski pakt« pod italijansko nad-

vlado... To je bilo v dobi, ko je Ciano postal antinacist in je zaviral Mussolinija, ki je silil v nacistični objem. Cianov dnevnik potrjujejo zopet Documeti diplomatici italiani, ki jih ne bom navajal. O tem govori Colotti (str. 12—13). Dobro podaja situacijo glede podpisa tripartitnega pakta s strani Jugoslavije: Hitler je tu dučeja »izigraval« sebi v prid (stran 29), toda izigraval je tudi Cincar-Markovića. Takrat je Jugoslavija gotovo bila »ključ« Balkana, zaradi italijanskega fašističnega napada na Grčijo, zaradi Hitlerjevih priprav, da se požene proti Sovjetski zvezi. (Velikosrbske gospode je pridobil s tem, da jim je obljubil Solun.)

Sicer pa ne bi imel pripomb. Da se je po zlomu kraljevine Jugoslavije Pavelić potegoval celo za Slovenijo, je znano; toda kaj ko sta si tu bila velika zaveznika sil osi sama v laseh! (Glej str. 32—34!) — Avtor je netočen, ko govori (stran 34) o »aneksiji teritorija severno od Ljubljane k rajhu, ki je spadal pod Štajersko v času Avstro-Ogrske«. Gre namreč za Gorenjsko!

Pregled podaja vse odnose Italije glede Podonavja—Balkana: z Madžarsko, Bolgarijo, Romunijo, Grčijo. Seveda je zelo težko začeti z izhodiščno točko Münchna, ko je že pred tem vse zapleteno, vsa Evropa v krizi.

Drugi referat — Teodoro Sala, **Vojaška okupacija in civilna administracija v »provinci« Ljubljani (1941—1943)**, je Slovencem bližji.

Sala je delal na arhivih, ohranjenih v Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Upošteval je študije, ki so jih objavili Prispevki (1962, str. 63—143), skoraj pod istim naslovom, in druge: T. Ferenca, D. Šepića, D. Jankovića. Takoj v začetku pove, da so »jugoslovanski znanstveniki prispevali temeljna spoznanja italijanskega okupacijskega sistema. Uporabili pa so bogat, dasi nekompleten dokumentacijski material.«

Avtor podaja nekatere svoje izsledke, navaja nekatere drobne italijanske vire (pa čeprav liste npr. Il Mondo z dne 25. junija 1963 na strani 78, ki postavljajo vire v pravo luč), ki pokažejo na vestnost pregleda materiala. Ko govori (str. 74—75) o italijanskih pripravah za napad na Jugoslavijo leta 1940, doda pripombo: »Ne vemo , če so izdelali načrt o politično-upravni sistematizaciji, ko so načrtovali napad na Jugoslavijo.« — In to je res.

Tudi glede »ustanovitve ljubljanske province« sodi, da še ni pojasnjeno, s kakšnimi nameni je fašizem ubral to pot. Res da dokumentov o tem še ni, o tem govori le Cianov dnevnik (str. 77—78). Podmena, da je imel svojo besedo »fašistični ambient« v Julijski krajini, je utemeljena. Že imenovanje Graziolija za prvega komisarja ljubljanske pokrajine, ki je ustanavljal fašije po Krasu (leta 1926 je bil v Tomaju, nato v Sežani itd.), govori v prid gornji domnevi.

V nadaljnjem avtor sam pove (stran 80), da hoče dati strnjeno vsebino študije Prispevkov 1962 (I. Juvančič, Italijanski okupator v Ljubljani, str. 63—143). Je pa tu in tam nekatere podatke dopolnil z opombami, ki jih je dobil v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Zadnji referat: Giorgio Vaccarino, **Udeležba Italijanov pri rezistenci na Balkanu.**

Referat daje pregled italijanskih enot, ki so prešle na stran partizanov v Grčiji, Albaniji in Jugoslaviji. Opira se le na memoarske vire.

Zdi se mi, da »rezistenca na Balkanu« v naslovu referata ni popolnoma pravilen izraz. Sodim, da bi bilo bolje napisati: Udeležba Italijanov v osvobodilnih gibanjih na Balkanu. Vse italijanske enote so se tod v nekem pogledu podredile poveljstvom osvobodilnih gibanj Grčije, Albanije, Jugoslavije. Sledile so garibaldincem-mazzi-

nijevcem, ki so se že v prejšnjem stoletju borili za osvoboditev balkanskih narodov. Zgled govori. Če pa piše avtor le »rezistenca«, bi lahko mislili, da so se uprli nacistom samo zato, da rešijo svoje golo življenje, kar pa ne drži.

Ivo Juvančič

I documenti diplomatici italiani. Nona serie: 1939—1943. Volume I—III. Ministero dègli affari esteri. Commissione per la Pubblicazione dei Documenti diplomatici. Roma MCMLIV—MCMLIX.

Italijansko ministrstvo za zunanje zadeve izdaja dokumente svojega diplomatskega delovanja v preteklosti v posebni knjižni zbirki, ki ima skupni naslov I documenti diplomatici italiani. Tu se omejujem le na zvezke, ki omenjajo Jugoslavijo v letih 1939 in 1940.

Opozoriti moram na to, da sem pregledala knjige, ki jih hrani Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Žal pa ima ta inštitut le nepopolno zbirko teh publikacij, kajti iz prve serije, ki obsega obdobje od leta 1861 do 1870, hrani zgolj volumen III (1. avgust 1862 — 9. julij 1863; 702 dokumenta) in volumen XIII (5. julij 1870 — 20. september 1870; 844 dokumentov). Iz tretje serije, ki zajema čas iz let 1896—1907, sta dosegljiva spet samo dva volumna: volumen I (10. marec 1896 — 30. april 1897; 415 dokumentov) in volumen III (24. januar 1898 — 29. julij 1900; 433 dokumentov). Četrta serija obsega obdobje 1908—1914; pregledati je mogoče le volumen XII (28. junij — 2. avgust 1914; 889 dokumentov). Od pete serije z obdobjem prve svetovne vojne 1914—1918 ima samo volumen I (2. avgust — 16. oktober 1914; 946 dokumentov), enako tudi od šeste serije le volumen I (4. november 1918 — 17. januar 1919), medtem ko je sedma serija popolnejša. Za leta 1922—1935 ima volumen I (31. oktober 1922 — 26. april 1923; 752 dokumentov), volumen II (27. april 1923 — 22. februar 1924; 663 dokumentov), volumen III (23. februar 1924 — 14. maj 1925; 857 dokumentov) in volumen IV (15. maj 1925 — 6. februar 1927; 598 dokumentov). Osma serija je spet skromnejša: za leta 1935—1939 ima dva volumna, volumen XII (23. maj — 11. avgust 1939; 845 dokumentov) in volumen XIII (12. avgust — 3. september 1939; 645 dokumentov). Deveta serija obsega, kot pove že naslov, leta od 1939 do 1943. Dostopni so volumen I (4. september — 24. oktober 1939; 878 dokumentov), volumen II, volumen III, volumen IV (9. april — 10. junij 1940; 848 dokumentov) in volumen V (11. junij — 28. oktober 1940; 807 dokumentov).

Vsi dokumenti te ogromne zbirke so urejeni kronološko. Izbrali so jih predvsem iz arhiva kabineta (Archivio di Gabinetto), iz arhiva šifrirnega oddelka (Archivio della Cifra) in iz splošnega arhiva zunanjega ministrstva (Archivio Generale), potem še iz arhivov raznih ambasad ter iz fondov, ki niso pripadali temu ministrstvu (Archivi non appartenenti al Ministero degli Esteri). — Z deveto serijo objavljanje dokumentov še ni zaključeno.

Znaten del dokumentov obravnavane devete serije italijanskih diplomatskih dokumentov se dotika tudi razmer v predvojni Jugoslaviji, italijanske politike do te države, kombinacij z Jugoslavijo v okviru osi Rim—Berlin ter politične in strateške povezave Jugoslavije s svojimi sosedi ter s širšim evropskim prostorom.

Metodološko je mogoče razdeliti objavljene dokumente v tri velike skupine. V prvi skupini objavljajo dokumenti podatke, ki neposredno zadevajo odnose med Italijo in Jugoslavijo ter notranje razmere v Jugoslaviji sami na način, kakor so jih registrirali italijanski diplomati. V drugi skupini se srečujemo z dokumenti,

v katerih je Jugoslavija vključena v širšo diplomatsko, ekonomsko, strateško in splošno politično dejavnost Italije oziroma njenega nemškega zaveznika v Evropi in po svetu. V tretjo skupino sodijo dokumenti, v katerih italijanski diplomatski predstavniki registrirajo razne informacije o Jugoslaviji in jih sporočajo dalje svojim predstojnikom v Rimu.

V prvi skupini dokumentov so kaj dobro nakazane osnovne karakteristike italijanskih politikov do Jugoslavije in obratno. V času vlade Milana Stojadinovića se je sprva začelo približevanje, nato pa kar pravo prijateljstvo med režimoma, ki sta si bila v osnovnih tendencah podobna. Dokument št. 261 (poročilo poslanika Indellija zunanjemu ministru Cianu 18. novembra 1939) izraža zaskrbljenost zaradi morebitne spremembe v jugoslovanski politiki po padcu Stojadinovićeve vlade. O tem jih je posredno ali neposredno prepričeval bivši premier sam. Stojadinović je namreč italijanskega predstavnika opozarjal na nevarnost, da se Hrvatska odcepi od Jugoslavije oziroma na to, da je razrešitev srbsko-hrvatskega spora odločilna za njeno bodočnost, vendar ob tem ni soglašal z načinom, kako se novi oblastniki sporazumevajo z Mačkom. Vendar vsi nadaljnji kontakti italijanskih diplomatov s Cvetkovićem in zunanjim ministrom Cincar-Markovićem ter njegovim pomočnikom Smiljanićem govore o tem, da je Cvetkovićeva vlada nadaljevala že prej začeto orientacijo približevanja osi Rim—Berlin. Tako zvemo iz dokumenta št. 541 (poročilo veleposlanika Mamelija z dne 13. marca 1940), da je Cincar-Marković ob sprejemu akreditivnih pisem italijanskega diplomata zagotavljal voljo Jugoslavije, da ostane zunaj aktualnega vojnega spopada. Pri tem je naglašal vlogo Italije, ki je omogočila takšno zadržanje Jugoslavije in je vztrajal na tedanjih »odličnih italijansko-jugoslovanskih odnosih ter na potrebi in nameri, da jih gojijo prav takšne«. Še radodarnejši je s podobnimi izjavami pomočnik zunanjega ministra Smiljanić, o čemer poroča Mameli 2. aprila 1940 (dokumenti št. 683). Naj navedem iz tega poročila zanimiv odlomek: »Če bi zahodni zavezniki spremenili besedno in tako imenovano diplomatsko ofenzivo v vojaško akcijo, torej v alternativo, ki že dlje časa — kot je znano — predstavlja stalno skrb jugoslovanske države, bi v takšni situaciji pomenila politika in akcija fašistične vlade jasen in upanja poln element in to tako po mnenju odgovornih krogov kot tudi po mnenju mnogih drugih, ki imajo sicer določene pridržke do nas. O tem splošnem prepričanju je Smiljanić jasno govoril.«

Italijani so navidezno soglašali z jugoslovanskim prijateljstvom, vendar so zelo skrbno spremljali notranji položaj v Jugoslaviji. Ta je bil težaven zaradi srbsko-hrvatskega spora. V rezervi so imeli Pavelića, s katerim je vzdrževal stike znani markiz Bombelles v imenu grofa Ciana. Osnovne poteze italijanskega vmešavanja v jugoslovanske razmere prek ustašev so znane že iz Cianovega dnevnika. Objavljeni dokumenti, ki v bistvu soglašajo z dnevnikom, dajejo vsej zadevi verodostojnejšo moč. Zlasti je pomemben integralni tekst razgovora grofa Ciana s Pavelićem dne 23. januarja 1940 v prisotnosti markiza Bombellesa in šefa njegovega kabineta Filippa Anfusa. Pavelićeve ponudbe o ceni za hrvatsko »neodvisnost« so znane. Glede slovenskega ozemlja, ki naj bi ga deloma priključili hrvatski državi, je bil Pavelić radodaren; izjavil je, da bo verjetno potrebno prepustiti Maribor Nemčiji kot »naravno nadomestilo za nemške interese v Sloveniji«. Italijane je opozoril, kolikšnega pomena bi bilo za Italijo, da bi kontrolirala veliki premogovnik v Trbovljah. S Cianom je Pavelić tudi predelal celoten načrt »vstaje« v Hrvatski, pri čemer se je moral obvezati, da bo glede njenega začetka počakal na di-

rektivo iz Rima. Že takrat so razpravljali o personalni uniji Hrvatske z Italijo, čeprav naj bi tudi to — zaradi srbske propagande — še nekaj časa ostalo tajno. Razgovor se zaključuje z ugotovitvijo: Sporazumeli so se, da bo Bombelles osebno poročal grofu Cianu, proti koncu prihodnjega meseca pa bo dr. Pavelić intenziviral svoje stike z zunanjim ministrom, ki mu bo nudil vsa potrebna sredstva za uspešno vodenje gibanja, ki je že doslej zabeležilo resnične politične uspehe. V opombi k dokumentu tudi zvemo, da nosi Mussolinijevo parafo; ta je potemtakem bil z razgovori in načrti seznanjen.

Vsebino druge skupine dokumentov je mogoče v skopih obrisih povzeti takole: V globalni strategiji Nemčije je Jugoslavija zavzemala najprej mesto nenevarnega in že iz strahu prijateljsko razpoloženega soseda, ki dopolnjuje zlasti ekonomske interese tretjega rajha. Vendar so Nemci postopoma pričeli Jugoslavijo tesneje navezovati nase. Zato so uveljavljali to ali ono »prijateljsko« gesto do takratnih oblastnikov, na primer pošiljanje vojnega materiala kljub velikim lastnim potrebam po oborožitvi. Vse to dogajanje so z zanimanjem spremljali tudi italijanski diplomati. Iz dokumentov ni videti, da bi šla zavezniška politika osi Rim—Berlin glede tega vprašanja z roko v roki. Nasprotno, italijanski diplomati so ob marsikateri priložnosti poskušali razplamteti nezaupanje do nemških namer na Balkanu in še posebej do odnosa z Jugoslavijo. Seveda so se z določenimi interesi v takšno dvolično igro takratne diplomacije vključevali tudi z jugoslovanske strani. Zapleteno igro okrog priprav za nevtralni blok balkanskih držav v letih 1939 in 1940 so igrali tako italijanski diplomati kot diplomati balkanskih držav. Ta politika je Italiji ugajala. Vendar so takratni dogodki (poraz Francije, vstop Italije v vojno) prehiteli uresničitev tega načrta.

V tretji skupini dokumentov je polno drobnih zanimivosti, ki osvetljujejo takratne razmere pri nas. Izmed teh sem izbrala le tiste, ki govore o predvojni dejavnosti komunistov in o naraščanju njihovega vpliva. Glede tega je zanimiv dokument št. 586, kjer poroča generalni konzul v Ljubljani Guerrini Merladi grofu Cianu 3. oktobra 1939 tudi o tem, da vidijo liberalni in panslavistični slovenski krogi v nemško-sovjetskem paktu protiutež osi Rim—Berlin. Konzul tudi poroča o naraščanju simpatij teh krogov do Sovjetske zveze, predvsem seveda do nje »kot velike slovenske matere, katere vpliv je že čutiti v srednji Evropi in na Balkanu«. V dokumentu št. 335 z dne 25. novembra 1939 pa poroča veleposlanik v Parizu Guariglia: »Šef ‚drugega biroja' mi je včeraj namignil o nekaterih simptomih boljševiške infiltracije v jugoslovansko vojsko in podobnih boljševiških občutjih, ki so jih ponovno izpričali beograjski študentje.« — Veleposlanik v Budimpešti Vinci poroča 23. decembra 1939 o svojem razgovoru s takratnim madžarskim zunanjim ministrom grofom Csakyjem (dokument št. 702). Ta je glede položaja v Jugoslaviji menil, da je tam izredno živahna komunistična propaganda; ta naj bi imela predvsem obliko panslavizma.

Vsi ti izbrani dokumenti imajo seveda kljub selekciji svojo zgodovinsko vrednost, saj povezujejo dogajanja v Jugoslaviji in s tem v Sloveniji z dogodki v Evropi. Raziskovalec najnovejšega obdobja naše zgodovine nikakor ne bo smel prezreti obravnavane zbirke italijanske diplomatske korespondence. S tem ko bo dopolnil te vire s podatki iz nemških in drugih diplomatskih služb, bo mogel dobiti več ali manj zaokroženo sliko o silnicah, ki so se križale na Balkanu v času tik pred začetkom druge svetovne vojne in pozneje. Okupacija Jugoslavije in razkosanje

države ni »dokončno« razrešila vseh problemov. Vsebina mnogih objavljenih dokumentov ni za nas nobena posebna novost, nekateri pa vendarle povedo marsikaj zanimivega. Na primer vesti o nemško-sovjetskem paktu kot protiuteži osi Rim—Berlin, Csakyjevo enačenje komunizma s panslavizmom in drugo.

Nada Kobal

Jeklo in ljudje. Jeseniški zbornik I. Kranj 1965, 552 strani.

Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste—Polje. Ljubljana 1965. 357 strani.

Ta dva zbornika prispevkov sta spet dva kamna v zgradbi naše krajevne zgodovine. V letih po osvoboditvi je izšla že lepa vrsta krajevnih ali pokrajinskih zbornikov, ki so na bolj ali manj posrečen način opisovali zgodovino svojega okoliša od najstarejših časov pa do obdobja po drugi svetovni vojni. Raven takih publikacij je, gledana s historičnega vidika, seveda zelo raznolična, vendar je pri vseh treba upoštevati, da gre za krajevno zgodovino, marsikdaj za nekake krajevne kronike, vendar ne v slabem pomenu besede. Res pa je tudi, da najdemo članke, ki ne zaslužijo, da so objavljeni. V okvir krajevne zgodovine se da strpati marsikaj, kar je za lokalno zgodovino sicer zanimivo, vendar pa širšega pomena nima in je tudi za vrednotenje čisto lokalnih dogodkov pretirano. Pogosto najdemo prispevke, ki so jih napisali ljudje, ki jim je zanimanje za preteklost domačega okoliša konjiček in s skrajno potrpežljivostjo ter vestnostjo zbirajo podatke, potem pa jih ne znajo uskladiti s splošnim dogajanjem in jim dati pravo mesto, ki jim gre v času in prostoru. Zato so to večinoma le drobceni kamenčki, ki so sicer zanimivi, vendar se človek sprašuje, če so vredni natisa. Taki in podobni problemi se javljajo ob slehernem lokalnem zborniku in mu tako nehote dajo provincialen značaj.

Ob naših dveh zbornikih bi mogel reči, da je jeseniški dosti boljši, pestrejši in bolj zaokrožen kot moščanski. V uvodni besedi uredništva je napisano, da ima uredniški odbor namen izdajati sleherno leto tak zbornik v počastitev občinskega praznika, toda po dveh letih praznine še nič ne kaže, da bo izšel naslednji. Prispevki v prvem jeseniškem zborniku obravnavajo razvoj jeseniške železarne od fužin pa vse do moderne železarske industrije najnovejše dobe, delavsko in narodnostno gibanje, obdobje boja proti okupatorju in pa obnovo ter rast jeseniškega kota po vojni.

Aleksander Rjazancev govori v članku Razpad fužin in nastanek metalurške industrije o razvoju in tradiciji pridobivanja železne rude v jeseniškem kotu od Ruardovih in Zoisovih fužin do ustanovitve KID leta 1869, ko se začenja nova doba načrtnega izkoriščanja železne rude. Kljub temu, da je bilo jeseniško jeklo izvrstne kvalitete in večkrat nagrajeno, ni moglo uspešno konkurirati na svetovnem trgu zaradi velikih stroškov pri predelavi rude, saj ni bilo nikoli dovolj denarja za tehnično spopolnjevanje naprav, ruda sama pa je bila slabše kvalitete. Avtorjevo razpravljanje seže do začetka 20. stoletja in vidi se, da je vsaj deloma delano tudi po arhivskem gradivu iz jeseniškega železarskega muzeja. Dalo bi se seveda dobiti še zelo dosti virov, naj tu omenim samo še neizkoriščane fascikle v Zoisovem arhivu, kjer se zelo podrobno bavi z upravljanjem svojih fužin.

O javorniško-jeseniški stavki leta 1904 piše Dušan Kermauner. Ta prispevek je med najtehtnejšimi v tem zborniku. Razprava je napisana po časopisnih virih

in osvetljuje razmere med jeseniškimi delavci, ki so privedle do te masovne stavke, ene največjih v dobi pred prvo svetovno vojno, saj je stavkalo okrog 1700 delavcev. Čeprav stavka ni uspela, je imela širok moralni odmev. Ta prispevek pa je samo del mnogo širše zasnovanega dela o delavskem gibanju na Jesenicah do leta 1920.

Manj novega prinaša članek Mihe Klinarja o narodnostnih nemirih na Jesenicah leta 1904. Delo je napisano skoraj izključno po literaturi, nekaj je tudi spominov.

Med najboljše prispevke sodijo Melikove Parlamentarne volitve v jeseniški občini v obdobju 1861—1929. Zaradi večjega odstotka delavstva so delavske stranke tu imele večji vpliv kot drugod in je npr. pri volitvah leta 1920 dobila KP večino v občinah Jesenice, Kranjska gora, Rateče, na Koroški Beli pa celo aosolutno večino. Po protikomunističnih zakonih je delavski razred sicer izgubil zelo mnogo, vendar je bil še enakovreden partner liberalcem.

Lep prispevek za krajevno zgodovino je Franca Škrlja Zgodovinski razvoj delavskih kulturnih organizacij na Jesenicah in Javorniku. Društveno življenje je opisal od ustanovitve Vzajemnosti leta 1912 do razpusta Enakosti v letu 1940. Deloma je pisal po literaturi deloma po ustnih virih sodelavcev teh društev. Zelo podrobno se ustavlja ob raznih manifestacijah društev, pevskih zborov, literarnih krožkov, dramskih odsekov, telovadnih nastopov. Navaja tudi nekaj okrožnic in dopisov, ki jih je najti v arhivih. Vidimo lahko, kako je bilo pred vojno društveno življenje razgibano, s kakšnim veseljem in zanosom so ljudje delali v njih, pravo nasprotje današnje letargije.

Tehten je članek Venclja Perka Iz naših bojev v občini Koroška Bela, kjer je bil delavski razred še zlasti močan in zaveden. Vencelj Perko je bil oktobra 1936 na listi slovenskega delovnega ljudstva izvoljen za župana. V svojem članku zatorej v glavnem opisuje svoje županovanje, napore, ki jih je pri tem moral premagovati, saj je bila opozicija (oblast!) v stalnem boju z njim. Prizadeval si je za zboljšanje socialnega stanja v občini in bil deležen široke ljudske podpore, seveda pa ne banske ali s strani KID. Slabši del razprave so splošni pregledi in ocene.

Konobelj-Slovenko, Klinar, Jelenc in Leban pišejo o partizanstvu v okolici Jesenic. V prispevku Jožeta Šifrerja Rojeni v našem kotu bi opozoril le na to, da bi bilo pri Knaflju napisati, da njegova štipendija še obstaja, ne pa da je obstajala le do konca stare Avstrije, kot pravi avtor. Ustanova ima tudi dom, kjer študentje za malenkostno ceno stanujejo.

Na koncu naj pripomnim le to, da se jeseniški zbornik uvršča med boljša tovrstna dela in bi bilo le želeti, da ne bi ostal samo pri prvi številki.

Moščanski zbornik je po problematiki ožji kot jeseniški in se ukvarja samo s političnimi dogodki med vojnama in z NOB. V članku Poldeta Mačka ml. o vlogi in delovanju KP v predvojni občini Polje pred drugo vojno je mnogo novih podatkov, ki so deloma tudi arhivskega značaja, še posebno je dosti ustnih virov. Vendar bi pripomnil, da je avtorjevo ocenjevanje splošnega dogajanja pred letom 1941 preveč klišejsko. Zgodovinskih dogodkov le ne moremo tako vrednotiti. V članku Miroslava Kokolja o papirničarski stavki v Vevčah v letih 1936—1937 je nekoliko preveč poudarjeno slabo stanje papirničarjev, saj je splošno znano, da so papirniški delavci bili poleg kovinarjev med najbolje plačanimi industrijskimi panogami. Knjiga je bogato ilustrirana s slikami delegatov kočevskega zbora in

narodnih herojev iz te občine. Zelo tehten je tudi članek Štefanije Ravnikar-Podbevšek o domobrancih v Polju; to je poglavje iz zelo obsežne knjige iste avtorice o belogardistični postojanki pri Sv. Urhu. Kronološki pregled o letih NOB je sestavil Stane Zupančič.

Tudi za ta zbornik velja, da je napisan dovolj skrbno in je za krajevno zgodovino zanimiv prispevek. Seveda pa napake in slabosti, ki sem jih omenil v splošnem, veljajo tudi zanj.

Franc Rozman

Bibliografija izdanja u narodnoosvobodilačkom ratu 1941—1945. Beograd, Vojnoistorijski institut 1964. 815 str. 4°.

Vojnozgodovinski inštitut v Beogradu, ki je že za leto 1961 napovedal izdajo obširne bibliografije knjig, brošur in periodike narodnoosvobodilnega tiska iz let 1941—1945, je izdal konec leta 1964 to svojo zelo razkošno opremljeno izdajo v 6000 izvodih.

Bibliografsko gradivo je zbralo 18 sodelavcev inštituta v prek 200 raznih ustanovah po vsej državi, ki hranijo ta tisk. Bibliografsko ga je obdelal in pripravil za tisk osemčlanski uredniški odbor. Uvodno besedo k izdaji je napisal generalni polkovnik Otmar Kreačić.

V predgovoru uredniškega odbora, v katerem je najprej obrazložen namen in pomen te strokovne publikacije kot vira za pisanje študij in monografij o razvoju narodnoosvobodilnega tiska ter partizanskih tehnik in tiskarn o izdajateljski dejavnosti med narodnoosvobodilnim bojem in sploh za pisanje zgodovine NOB jugoslovanskih narodov, so nato podani še osnovni motivi za izdajo te publikacije in to: prikazati ohranjeno ter deloma še neizkoriščeno zgodovinsko gradivo in nuditi vpogled v bogato kulturno dediščino NOB. Z izdajo te biliografije je želel Vojnozgodovinski inštitut opozoriti na posebnosti našega osvobodilnega boja in na posebno dejavnost, ki se je pokazala v kulturnem in znanstvenem ustvarjanju med bojem samim.

Izhajajoč iz take zamisli, je uredniški odbor zajel izdajateljsko dejavnost vseh vojaških in civilnih organov in inštitucij osvobodilnega gibanja vseh jugoslovanskih narodov tako, da ima izdaja vseobči jugoslovanski značaj.

O razdobju, ki ga zajema bibliografija, pravijo v predgovoru, da so obdelane knjige, brošure, časniki, časopisi in bilteni, skratka vse izdaje, ki so bile objavljene od 4. julija 1941 do 15. maja 1945. V bibliografijo so vnešene torej vse samostojne izdaje, kakor jih vsebujejo vse splošne bibliografije, ni pa obdelan tako imenovani drobni tisk (to je lepaki, letaki, razglasi, vabila itd.). Temeljni bibliografski podatki so bili vzeti prvenstveno iz ohranjenih izvodov samih. Za vsako bibliografsko enoto je navedena tudi lokacija, to je kraj in ustanova, ki hrani popisani primerek, ter predstavlja na ta način bibliografija nekak centralni katalog vsega jugoslovanskega narodnoosvobodilnega tiska. Iz predgovora zvemo še, da so popisovalci, ki so zbirali podatke za bibliografijo, zbrali gradivo za okoli 20.000 bibliografskih enot. Vse gradivo je bilo, po predhodni bibliografski obdelavi uredniškega odbora, zreducirano na 9118 (bibliografija sama navaja na koncu le 9116 številk) bibliografskih enot. Ker je k temu dodano še 442 bibliografskih enot, ki niso bile dostopne popisovalcem ali sploh niso ohranjene, ampak so znane le iz drugih popisov ali iz dokumentov, vsebuje bibliografija končno 9558 bibliografskih enot.

Po gradivu, ki ga bibliografija popisuje, je razdeljena v dva dela. V prvem delu so popisane izdaje vojaških enot, komand in ustanov NOV in PO Jugoslavije in sicer najprej knjige in brošure (str. 1—118). V drugem delu so popisane izdaje partijsko-političnih vodstev in organizacij, organov ljudske oblasti, sindikatov, kulturno-prosvetnih ustanov in združenj in sicer knjige in brošure (str. 311—602) ter periodika (str. 603—688). V dodatku so zbrani še skrajšani bibliografski podatki o vojaških in civilnih izdajah, katerih originali niso bili dostopni popisovalcem ali pa niso ohranjeni (str. 691—704).

Nato sledijo bibliografskemu popisu še priloge oziroma kazala (str. 706—815), ki naj olajšajo iskanje določene bibliografske enote in sicer: kazalo (register) okrajšav, ki jih uporablja bibliografija pri popisu, nato pojasnilo lokacij, kjer popisane bibliografske enote hranijo (lokacije so označane ob bibliografskih enotah s številkami). Ta register navaja 161 ustanov, v katerih so bili izvršeni popisi (od slovenskih je navedenih 13 muzejev, 1 študijska knjižnica, NUK in IZDG). Temu sledijo še: kazalo izdajateljev, to je vojaških enot (tudi tujih v sestavu NOV Jugoslavije) in ustanov doma in v tujini ter kazalo političnih vodstev, ustanov, organizacij itd., ki so ta tisk izdajale. Dodani so še: kazalo izdaj po letih ter izdaj brez navedb letnice, kazalo krajev, kjer so posamezne bibliografske enote izhajale in bibliografskih enot brez navedbe kraja, kazalo avtorjev, kazalo urednikov časnikov in časopisov, kazalo časnikov in časopisov, ki so menjali naslove, kazalo zbirk in kazalo strok. Sledita še kazalo izdaj v tujih jezikih in kazalo tehnik in tiskarn, ki so označene na izdajah ter pregled tehnik in tiskarn, ki so sicer tiskale, niso pa označene v izdajah. Na koncu je še seznam bibliografij oziroma literature in drugih virov, ki so že popisovali narodnoosvobodilni tisk.

Bibliografiji je dodan še zemljevid Jugoslavije, kjer so vrisane tiskarne in tehnike, ki so tiskale ali razmnoževale narodnoosvobodilni tisk med vojno. Kar se tiče slovenskih partizanskih tiskarn sta povsem napačno zarisani dve tiskarni na ozemlju med Krko in dolenjsko železnico, kjer nikoli ni bilo nobene partizanske tiskarne. Tiskarni 13-A (nekdanja Urška-14) in Partizanska tiskarna na območju Roga, pa sploh nista zarisani.

Ker je bibliografija zamišljena kot reprezentativno delo, ki naj bi na osnovi že obdelanega gradiva in bibliografskih opisov ter novih dognanj zbrala vse podatke o partizanskem tisku, bi pričakovali, da je zajela v kar se da največji popolnosti vse tiske in potrebne podatke zanje. Že površen pregled pa pokaže na nekatere pomanjkljivosti in netočnosti, vsaj kar se tiče slovenskih izdaj. Že navedba časovnega obdobja, ki ga navaja bibliografija v svojem predgovoru, da so zajete publikacije od 4. VII. 1941 do 15. V. 1945, ne drži. Bibliografija navaja npr. tudi Slovenskega poročevalca, (stran 673 pod št. 8951), ki pa je začel izhajati že sredi maja 1941 in je do 4. VII. 1941 izšlo že šest številk in se torej obseg časovnega obdobja v jugoslovanskem merilu s tem razširi za skoraj poldrugi mesec. Tudi višina naklade za Slovenskega poročevalca je pretirana. Saj je iz ohranjenih arhivov možno točno dognati, da se je gibala npr. naklada centralne izdaje Slovenskega poročevalca v letu 1944, ko je dosegel tiskan najvišjo naklado, od najmanj 3000 (str. 12 z dne 19. V. 1944) pa do največ 10.010 izvodov (št. 34 z dne 7. XI. 1944), potem pa je naklada spričo pomanjkanja in težav nabave papirja zopet padla in se ni dvignila nad to število izvodov vse do osvoboditve. Res je sicer, da so ponatiskovale ali razmnoževale tudi druge partizanske tehnike in tiskarne posamezne številke centralne izdaje Slovenskega poročevalca, vendar naklade, še po-

sebno ciklostilnih tehnik, niso bile tako velike, da bi skupno s tiskanimi dosegale naklade 30.000 izvodov. Ko našteva tiskarne, ki so tiskale centralno izdajo Slovenskega poročevalca, ne našteje med njimi tiskarne 11-A oziroma pozneje imenovane Triglav na Goteniškem Snežniku, ki je v letu 1944 od skupnih 41 številk (s št. 6 a), kolikor jih je v tem letu izšlo, natisnila kar 33 številk (Partizanska tiskarna samo 8 številk) in v letu 1945 od 12 številk (ki so bile tiskane na slovenskem osvobojenem ozemlju) kar 9 številk (Partizanska tiskarna samo 3 številke) in je bila torej tiskarna Triglav osrednja tiskarna za tiskanje Slovenskega poročevalca.

Tudi pri mnogih drugih enotah niso navedene tehnike oziroma tiskarne, čeprav je bila tiskarna zanje že ugotovljena (npr. str. 514 št. 7071—7075) kar kaže da redakcija ni pregledala vseh že objavljenih bibliografskih sestavkov o narodnoosvobodilnem tisku, ki so izšli že pred izidom te bibliografije in so bili tako popisovalcem kot redakciji lahko na voljo, niti niso skušali ugotavljati potrebnih podatkov iz drugih ohranjenih virov, kjer bi mogli najti podatke tako za tehnike oziroma tiskarne, za naklade, kakor za razrešitev mnogih psevdonimov in anonimov.

Posebno obogatitev v bibliografiji predstavljajo številni faksimili naslovnih strani brošur in časopisov ter fotoportreti nekaterih avtorjev in urednikov časopisov, ki so smiselno porazdeljeni med tekstom oziroma bibliografskimi popisi, kar povečuje dokumentarno vrednost bibliografije. Žal, da so faksimili le v črnobeli tehniki in tako ne morejo pokazati živobarvnosti tedanjih grafičnih izdelkov, v katere so vložili partizanski grafični delavci toliko truda in iznajdljivosti, da bi dali že na zunaj potrebni poudarek svojim izdelkom.

Močno poživijo bibliografijo tudi fotografije najvažnejših tehnik oziroma tiskarn in fotomontaže časopisov, ki so tiskane na brezlesnem papirju v bakrotisku ter celostranski klišeji umetniških slik jugoslovanskih umetnikov-partizanov, ki so jih narisali med NOB. Od slovenskih partizanskih tiskarn so objavljene fotografije notranjosti tiskarne Trilof in Donas ter tiskarne Triglav, za katero pa je podatek, ki je napisan pod sliko napačen, ker fotografija ni iz tiskarne Triglav na Goteniškem Snežniku, prav tako je napačen podatek za čas, ko je tiskarna 11-A oziroma Triglav delovala. Tiskarna je namreč obratovale na Goteniškem Snežniku od novembra 1943 (ne maja 1944) pa vse do 15. aprila (ne marca) 1945. Ime tiskarna Triglav pa je uporabljala šele od 25. avgusta 1944 dalje. Od drugih slovenskih tehnik oziroma tiskarn so še fotografije tehnike nabavnega sektorja Nestl na Štajerskem, iz Slovenskega primorja pa fotografija tiskarne Slovenija ter tehnike Briško-beneškega odreda in fotografija Pokrajinske tehnike KPS za Gorenjsko.

Kljub vsem pomanjkljivostim (vsaj kar se tiče popisov slovenskih izdaj) predstavlja bibliografija pomemben pripomoček za raziskovalca, saj so v njej zbrani osnovni podatki o jugoslovanskem partizanskem tisku, ki bodo, dopolnjeni s poznejšimi natančnejšimi dognanji v nekaterih regionalnih bibliografijah (npr. Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem, sestavil Marijan Brecelj, Nova Gorica 1965) in drugih študijah in sestavkih te vrste, lahko dali celoten prikaz ustvarjalnosti in izdajateljske dejavnosti med NOB ter tako res trdno osnovo za nadaljnje delo v zgodovinopisju tega obdobja.

Jože Krall

PUTOVI REVOLUCIJE I—V. Glasilo Instituta za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1963—1967.

Institut za historiju radničkog pokreta v Zagrebu, ustanovljen leta 1961, izdaja od leta 1963 revijo Putovi revolucije. Po programu, objavljenem v prvi številki,

bodo Putovi revolucije obravnavali »v različnih oblikah tematiko iz celotne dejavnosti inštituta, prinašali bodo material z vseh področij družbenega dogajanja, ki so bila pogoj pojavu in razvoju delavskega gibanja ali so zanimiva za sodobno narodno in občo zgodovino«. Doslej je izšlo 9 številk v šestih zajetnih zvezkih.

Putovi revolucije I, št. 1—2, Zagreb 1963.

V obsežni rubriki Dvajsetletnica Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobodjenja Hrvatske (1943—1963) je D. Ščukanec v razpravi Ustanovitev in delo ZAVNOH 1943 (str. 19—84) podal historiat najvišjih organov oblasti federalne države Hrvatske v procesu osvobodilnega boja in sosialistične revolucije ter prikazal dejavnost ZAVNOH v prvem letu obstoja in njegovo vlogo in mesto pri graditvi sistema ljudske oblasti na Hrvatskem. J. Tomić je v prispevku k proučevanju nastanka in razvoja ljudske oblasti na Hrvatskem 1941—1943 (str. 85—103) ugotovila, da so se organizacijske oblike ljudske oblasti razvijale od spodaj navzgor, vzporedno z uspehi narodnoosvobodilne vojske in s prehodom družbenih sil na stran narodnoosvobodilnega gibanja. Prispevek M. Ristića Pregled sistema ljudske oblasti na Hrvatskem 1941—1943 (str. 105—173) podaja poleg pregleda sistema tudi kronološki pregled razvoja narodnoosvobodilnih odborov na Hrvatskem. Z. Stipetić — Benčić v prispevku Sestav ZAVNOH, delegati ZAVNOH in delegati AVNOJ iz Hrvatske (str. 175—213) podaja strukturo ZAVNOH in njegovih najvišjih organov od ustanovitve iniciativnega odbora do IV. zasedanja ter socialni, politični in regionalni sestav delegatov ZAVNOH in delegatov AVNOJ iz Hrvatske ter njihove funkcije v NOB, v času ko so bili izvoljeni.

V rubriki Razprave in članki je objavljen prispevek D. Šepića Italijanska okupacijskega politika v Dalmaciji (1941—1943) (str. 215—241), prebran na III. mednarodnem kongresu za zgodovino evropskega odporniškega gibanja v Karlovih Varih septembra 1963. V njem avtor ugotavlja, da je bil okupacijski sistem v Dalmaciji še posebno usmerjen v to, da prebivalstvo denacionalizira in oslabi in si pripravi zadovoljive razmere za kolonizacijo in popolno denacionalizacijo Dalmacije. T. Timet v Prispevkih za ekonomsko zgodovino Hrvatske v 19. in 20. stoletju (str. 243—334) podaja pregled denarnih zavodov in njihovega poslovanja v avstro-ogrski monarhiji. V članku O potrebi sistematičnega proučevanja razvoja naše marksistične misli (str. 335—338) podpira avtor I. Batić svojo osnovno tezo z navedbo nekaterih bistvenih osnov tega študija. F. Butić in I. Jelić sta v članku Prispevki za proučevanje zgodovine NDH v razdobju 1942—1943 (str. 339—356) na podlagi neobjavljenega gradiva, predvsem sovražnega izvora, prikazala nekatere značilnosti v razvoju NDH v letu 1942 in 1943.

Prispevki in obvestila. Đ. Plemenčić v članku Glas Hrvatskog Zagorja — organ Poverjeništva CK KPH leta 1942 (str. 357—374) dokazuje, da Glas Hrvatskog Zagorja, ki je izhajal v letih 1942—1944, ni bil le politični list Krapinskega okrožja, ampak že leta 1942 organ poverjeništva CK KPH. B. Banović v prispevku Izvoz delovne sile in deportacije prebivalstva s teritorija NDH v drugi svetovni vojni (str. 375—389) poskuša določiti število prebivalcev, deportiranih iz NDH v Nemčijo in Italijo v okviru nacističnega sistema splošne ekonomske eksploatacije zasedenih ozemelj. M. Despot je v članku Nekaj podatkov o akciji črkostavca Huga Gerbersa v Zagrebu 1877 (str. 391—401) prikazala doslej neobdelan del iz zgodovine zagrebških črkostavcev. Opis dejavnosti članov KPJ in SKOJ ter sindi-

katov v glavni delavnici državnih železnic v Zagrebu, ki je bila med najprednejšimi v državi, najdemo v prispevku I. Saboleka Iz historiata revolucionarnega delavskega gibanja v glavni delavnici državnih železnic v Zagrebu 1929—1937 (str. 403—418). V prispevku Teror okupatorjev in kvislingov v Nezavisni državi Hrvatski in hrvatsko prebivalstvo (str. 419—425), ki ga je D. Šćukanec pripravil za Komisijo za nacistični teror na III. mednarodnem kongresu zgodovinarjev evropskega odporniškega gibanja v Karlovih Varih, avtor dopolnjuje dotedanja razpravljanja o tem problemu, ki so mogla narediti vtis, da je okupatorska vojaška strahovlada zajela v glavnem le nehrvatski del prebivalstva. S. Koprivica razpravlja O psevdonimu MBT (str. 427—429) in ugotovi, da je Ante Ciliga avtor člankov o narodnem vprašanju v zagrebški Borbi leta 1923, podpisanih z MT in MBT. D. Borojević-Šćernberg objavlja pod naslovom Bibliografija časnikov narodnosvobodilne borbe na Hrvatskem (str. 431—456) bibliografijo glasil okrajnih, okrožnih in pokrajinskih partijskih in družbenopolitičnih organizacij ter centralnih glasil.

V rubriki Izvori so objavljeni odlomki spominov M. Zovka Centralna partijska tehnika 1933—1935 (str. 457—465), A. Supanca Moje partijsko delo v Zagrebu in sodelovanje z Avgustom Cesarcem (1927—1934) (str. 467—473) in N. Pupavca Srečanja z Avgustom Cesarcem (str. 475—478).

Poročila in beležke. F. Butić poroča o III. mednarodnem kongresu za zgodovino odporniških gibanj v Karlovih Varih 2.—4. septembra 1963 (str. 479—485), Ivan Jelić o posvetovanju o drugem zasedanju AVNOJ (str. 486—487). V. Oštrić poroča o poglavju Zgodovina in zgodovinopisje Jugoslavije v časopisu Novaja i novejšaja istorija, letnik 1962 (str. 488—495), F. Bikar o časopisu Partijsko zgodovinska poročila, ki ga izdaja Inštitut za zgodovino partije Centralnega komiteja Madžarske socialistične delavske partije, letnik IX, št. 1, februar 1963 (str. 499—504), o zborniku Izbrani dokumenti zgodovine madžarskega delavskega gibanja, prvi zvezek. Razvoj madžarskega delavskega gibanja 1848—1890. Sestavil Tibor Erényi. Redakcija: Madžarski institut za zgodovino delavskega gibanja. Budimpešta 1951. Publikacija Instituta za zgodovino delavskega gibanja, 651 strani (str. 505—507) in o dveh knjigah Izbrani spisi Ervina Szaboa, Budimpešta 1958, 507 strani ter Edit S. Vincze Ustanovitev Socialdemokratske stranke Madžarske in prva leta njene dejavnosti 1890—1896. Izdal Institut za zgodovino partije centralnega komiteja Madžarske socialistične delavske partije, Budimpešta 1961, 367 strani (str. 509—510). M. Vukadinović objavlja informacijo Stanje v poljskih zgodovinskih znanostih v luči ideološkega boja PZDS (Poljske združene delavske stranke) (str. 496—498).

V rubriki Iz instituta je objavljen Odlok o Institutu za historiju radničkog pokreta, sestav sveta instituta, znanstveno strokovnega odbora, orientacijski program dejavnosti ter kratke informacije o zvezah instituta z znanstvenimi, zgodovinskimi in arhivskimi ustanovami in pregled domačih in tujih časopisov, ki jih prejema biblioteka Instituta za historiju radničkog pokreta v Zagrebu.

Putovi revolucije II, št. 3—4, Zagreb 1964.

V prvem delu dvojne številke je objavljeno gradivo posvetovanja (str. 5—414), ki ga je pripravil Institut za historiju radničkog pokreta v Zagrebu v dneh 12.—14. decembra 1963, ob izidu knjige Pregled zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije. Na posvetovanju so razpravljali tudi o problemih znanstveno raziskovalnega dela v zgodovini delavskega gibanja, revolucije in socialistične graditve.

V uvodni besedi na posvetovanju je F. Tuđman govoril o smotru in problemih znanstvenega dela v zgodovini delavskega gibanja in revolucije ter socialistične graditve. V. Stopar je zastavil vprašanje smotrnosti sumiranja socialdemokratskega obdobja v kratkem uvodu v Pregledu, razpravljal je o periodizaciji zgodovine NOB, o vstaji leta 1941 v posameznih krajih. Nadaljnji prispevki govore o socialističnih družbenoekonomskih odnosih v razdobju 1945—1958 (D. Bilandžić), o potrebi sistematičnega študija naše teoretične marksistične misli (I. Babić), o revolucionarni književnosti in umetnosti na Hrvatskem med obema vojnama (I. Gotthardi Škiljan), o nekaterih osnovnih vprašanjih pisanja nove zgodovine ZKJ (V. Bogdanov), o delavskem gibanju v Sloveniji (F. Saje), Vojvodini (N. Petrović, M. Palić, Đ. Milanović), Bosni in Hercegovini (N. Babič), Istri do 1918 (dr. I. Beuc), Julijski krajini (V. Bratulić) in Hrvatski (B. Pribić, B. Janjatović, L. Petrović). Udeleženci posvetovanja so razpravljali o spremembi in dopolnitvi besedila o socialni demokraciji (F. Bikar), o Ljudski fronti v Jugoslaviji do 1941 (I. Jelić), o odnosih KPJ z mednarodnim delavskim gibanjem in III. komunistično internacionalo med obema vojnama (Z. Lisinski, Z. Čepo). Na posvetovanju so obravnavali narodno vprašanje in odnose med jugoslovanskim in italijanskim delavskim gibanjem (D. Šepić), o pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu (dr. B. Krizman). Obravnavali so ekonomsko zgodovino med obema vojnama (B. Banović), povojne publikacije s področja ekonomske zgodovine Hrvatske 1850—1918 (dr. M. Despot), likovno skupino »Zemlja« (Z. Stipetić — Benčić) in vlogo revolucionarne zavesti v našem delavskem gibanju (T. Šercar). Poudarili so pomen našega NOB in njegovo mesto v protifašistični koaliciji (V. Kljaković), poudarili so potrebo drugačnega prikazovanja socialistične revolucije na Hrvatskem (D. Šćukanec), razvoja ljudske oblasti (dr. J. Buljan) in nekaterih problemov v zvezi z NDH (F. Butić). Obravnavali so mednarodne probleme jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja in socialistične revolucije (Š. Šehović), razvoja oboroženih sil NOB (S. Ščetarić) in vprašanja narodnih manjšin v Jugoslaviji (M. Sobolovski). Analizirali so vprašanja v zvezi z II in III. plenumom CK KPJ leta 1949 (D. Ivin), s petletnim načrtom razvoja narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947—1951 (I. Liović), s sindikalnim gibanjem v prvih letih naše socialistične graditve (I. Wist), z administrativnim obdobjem socialistične graditve Jugoslavije (N. Lengel), s politiko partije v vprašanju kolektivizacije našega kmetijstva (R. Stoisavljević). Krajši referati so obravnavali vprašanja uporabljanja arhivskega gradiva v Pregledu in arhivski službi nasploh (L. Kobsa), znanstvene dokumentacije in objavljanja virov (M. Rastić) in pomena spominskega gradiva za zgodovino delavskega in komunističnega gibanja (M. Grozdanić). Poleg referatov je objavljenih še 14 prispevkov iz obravnave.

V rubriki Razprave in članki podaja dr. I. Vinski v članku Ocena kapitala na področju Hrvatske v razdobju med svetovnima vojnama (str. 417—446) pregled množine kapitala na področju SR Hrvatske (brez Istre, Reke, Zadra, Cresa, Lošinja in Lastova) v letih 1919—1940. Ocenil je kapital v prvem letu nove države, leta 1919, rast kapitala iz novih investicij 1920—1940 in stanje kapitala pred začetkom II. svetovne vojne konec leta 1940.

Ob 20-letnici slovaške ljudske vstaje sta v rubriki Iz delavskega gibanja v drugih deželah objavljena članka M. Kropiláka Zgodovinska pogojenost, razvoj in značaj slovaške ljudske vstaje leta 1944 (str. 447—471) ter dr. E. Eriša Nekateri problemi slovaške ljudske vstaje (str. 472—490).

V rubriki Diskusija je kritično prikazano delo V. Terzića Jugoslavija u aprilskom ratu 1941 (str. 491—520). Avtorji ocene so S. Ščetarić, F. Butić, I. Jelić.

Prispevki in obvestila. F. Bikar v članku O nekaterih specifičnostih ekonomsko-družbene podlage in o sestavu udeležencev delavskega gibanja na Madžarskem v razdobju 1848—1890 (str. 521—529) ugotavlja, da v omenjenem obdobju zasledimo nekatere značilnosti lastne madžarskemu in hrvatskemu delavskemu gibanju: več agrarnega kot industrijskega proletariata, veliko število nemškega članstva in močan vpliv avstrijske in nemške socialne demokracije. V Prispevku k bibliografiji naprednih časnikov in revij med obema vojnama (1918—1941) V. Rajčevića (str. 530—552) so zajeti časniki in revije, ki jih je izdajalo vodstvo KPJ in progresivni posamezniki na Hrvaškem v letih 1918—1941.

Poročila in beležke. V. Oštrić poroča o reviji Historijski zbornik, letnik XI, 1962 (str. 553—556) in o rubriki Zgodovina in zgodovinopisje Jugoslavije v reviji Novaja in novejšaja istorija, letnik 1963, št. 1—6 (str. 557—564), F. Bikar o časopisu Partijskozgodovinska poročila, ki ga izdaja Inštitut za zgodovino partije centralnega komiteja Madžarske socialistične delavske partije, letnik IX, št. 2, maj 1963 (str. 564—568) in o zborniku Izbrani dokumenti za zgodovino madžarskega delavskega gibanja. Drugi zvezek. Madžarsko delavsko gibanje v dobi prehoda v imperializem 1890—1900. Redakcija: Madžarski institut za zgodovino delavskega gibanja. Sestavili Tibor Erényi in Edit S. Vincze, Budimpešta 1954, 720 strani (str. 568—570). C. Knapič je napisala poročilo o Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja 1960—1962 (str. 570—579), S. Koprivica o Jevrejskem almanahu 1954—1962 (str. 579—585), I. Kohler o Prispevkih za zgodovino nemškega delavskega gibanja, ki jih izdaja Institut für Marksismus—Leninismus beim Zentralkomitee der Socialistischen Einheitspartei Deutschlands. Dietz Verlag GmbH, Berlin 1962 (str. 588—595), A. Šolman o Rivista storica del socialismo (Zgodovinski reviji socializma) 1962 (str. 596—602) in D. Dediol o International Labour Reviev (Mednarodni časopis za vprašanja dela) 1962, zvezka 85 in 86 (str. 602—608). M. Vukadinović objavlja poročilo o IX. kongresu poljskih zgodovinarjev v dneh od 13. do 15. maja 1963 v Varšavi (str. 586—588).

V rubriki Iz instituta nas L. K. kratko informira o bibliografskem tečaju in seminarju o nacionalnem dohodku in nacionalnem bogastvu, ki ju je priredil institut.

Putovi revolucije III, št. 5, Zagreb 1965.

Večina prispevkov v tej številki je posvečena 100-letnici prve internacionale, 90-letnici ustanovitve prvega delavskega lista na Hrvaškem in 70-letnici ustanovitvi socialdemokratske stranke Hrvatske in Slavonije.

Razprave in članki. I. Babić v razpravi Odnos filozofije in znanosti v delih jugoslovanskih marksistov 1931—1941 (str. 9—115) podrobno navaja, kaj so naši marksisti tridesetih let napisali na to temo in poskuša ugotoviti tudi teoretično raven postavljanja problema in opredeljevanja za posamezne rešitve. Dodaja izčrpen pregled bibliografije. Članek M. Gross Razvoj socialistične ideje na Hrvatskem 1890—1907 (str. 117—130) je predelava koreferata na konferenci zgodovinarjev habsburške monarhije v Budimpešti maja 1964. Avtorica ugotavlja, da so poleg koordinat socialistične ideje, ki so vzklile iz položaja Hrvatske v različnih fazah dualizma, tudi komponente značilne za socialistične ideje v gospodarsko zapostavljenih in zatiranih deželah. Poleg tega je opaziti še vpliv avstrijske socialne

demokracije. V članku H. Šarinića Prva Internacionala v sodobnem delavskem gibanju (str. 131—140) je poudarjena misel, da je našla mednarodna proletarska solidarnost v današnjem času svoj izraz v načelu aktivne miroljubne koeksistence med narodi in deželami. V. Oštrić v članku Ustanovitev prve delavske stranke na Hrvatskem (str. 141—164) med drugim navaja, da je bil poseben pomen ustanovitve Socialdemokratske stranke Hrvaške in Slavonije leta 1874 v tem, da je povezala posamezne socialistične skupine v tedanji politično razcepljeni Hrvaški. Članek Razvoj odnosov med hrvatsko in srbsko socialno demokracijo in poskusi usklajanja njihovih koncepcij o narodnem vprašanju od leta 1909 do leta 1914 (str. 165—192) je bil napisan ob 50. obletnici smrti voditelja srbske socialne demokracije Dimitrija Tucovića. Avtorica F. Bikar deli obdobje zvez med obema socialnima demokracijama v dobo Ljubljanske in Balkanske konference, ko sta bili hrvatska in srbska socialna demokracija neenotni v stališčih do narodnega vprašanja in dobo po teh konferencah, ko sta obe socialni demokraciji prišli do skupnih stališč in složnega sodelovanja.

Prispevki in obvestila. F. Bikar v članku Vpliv Prve Internacionale in Pariške komune na hrvatsko delavsko gibanje po njeni povezanosti z Madžarsko (str. 193—207) ugotavlja, da je hrvaško delavsko gibanje v velikem delu stopilo v zvezo z internacionalo in komuno s posredovanjem Lea Frankla. V. Oštrić objavlja krajši prispevek Radnički prijatelj — prvi delavski list na Hrvatskem (str. 209—211), C. Knapič-Krhen pa Zveze hrvaških socialistov z mednarodnim delavskim gibanjem in ustanovitev prvega delavskega lista na Hrvatskem (str. 213—218). V Pregledu del o delavskem gibanju na Hrvaškem v dobi prve internacionale V. Oštrića najdemo objave gradiva in literaturo razdeljeno v tri poglavja: splošna dela, literatura po posameznih predelih in dela o nekaterih specialnih problemih.

Viri. V. Oštrić objavlja Izvleček iz člankov objavljenih v listu Sloboda ob ustanovitvi Socialno demokratske stranke Hrvatske in Slavonije (str. 227—232).

Poročila in beležke. V. Kljaković je ocenil knjigo D. Plenče Mednarodni odnosi Jugoslavije v drugi svetovni vojni, izdal Institut društvenih nauka, Boegrad 1962 (str. 233—250), C. Knapič-Krhen D. Kermavnerja Začetki slovenske socialne demokracije v desetletju 1884—1894, Ljubljana 1963 (str. 251—254). E. Tomac poroča o Bert Andreas Le Manifeste Comuniste de Marx et Engels, Histoire et Bibliographie 1848—1918, Institut Giangiacomo Feltrinelli, Milano 1963 (Komunistični manifest Marxa in Engelsa, Zgodovina in bibliografija 1848—1918) (str. 255—257), Mahdi — Bolfek o Jean Meynaud-Anisse Salah, Bey Le Syndicalisme Africain, Etudes et dokuments, Payot, Paris 1963 (Afriško sindikalno gibanje, študije in dokumenti) (str. 258—264), H. Š[arinić] poroča o izdajah ob dvajsetletnici slovaške ljudske vstaje, dalje poročajo V. Oštrić o Historijskem zborniku XVI/1963, A. Š. o Carlos M. Rama Gacetilla Austral (Časopis juga), C. Knapič-Krhen o mednarodnem posvetovanju Avstro-ogrska in internacionala in V. Musa o posvetovanju o Prvem zasedanju ASNOM.

V rubriki Iz instituta je objavljeno poročilo o razvoju instituta, ki ga je F. Tuđman podal na svečani seji sveta, upravnega in uredniškega odbora, ki je bila 21. novembra 1964 ob tretji obletnici delovanja, objavljen je sestav novega sveta in upravnega odbora ter kratka poročila o sodelovanju instituta s koordinacijskim odborom skupnosti jugoslovanskih inštitutov za delavsko gibanje, o sodelovanju delavcev instituta na seminarju zgodovinarjev v Splitu in o zvezah instituta z inozemskimi znanstvenimi ustanovami.

Putovi revolucije IV, št. 6, Zagreb 1966.

V rubriki Razprave in članki objavlja F. Bikar razpravo Nacionalna politika ogrske socialdemokratske stranke in nemadžarska socialistična gibanja, hrvatsko, slovaško, romunsko in srbsko, od 1890—1907 (str. 7—54). Avtorica ugotavlja, da je napačna nacionalna in kmečka politika madžarskega vodstva in njeno podpiranje neenakopravnih hegemonističnih mednacionalnih odnosov v centralizirani enotni stranki izzvala nezadovoljstvo nemadžarskega delavstva in privedla znotraj stranke do nacionalnih trenj in spopadov. V razpravi Stavka tekstilnih delavcev v »Tivaru« leta 1936 (str. 55—79) oriše avtorica B. Janjatović razmere med tekstilnim delavstvom, vzroke in potek 40 dnevne stavke skoro 2500 delavcev in uslužbencev v tekstilni tovarni Tivar v Varaždinu. Znanstvena sodelavka Instituta za zgodovino Komunistične partije Slovaške v Bratislavi Z. Holotikova razpravlja v članku Slovaško vprašanje in Komunistična partija Čehoslovaške za časa predmünchenske republike (str. 81—95) o razmerah na Čehoslovaškem in o vzrokih, da komunistična partija ni postala niti neposredno pred münchensko krizo vodilna sila nacionalnega in s tem v zvezi tudi političnega gibanja na Slovaškem.

V rubriki Prispevki in obvestila je objavljen del referatov z znanstvenega posvetovanja o Avgustu Cesarcu, ki je bilo v Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske od 21. do 23. marca 1965. Objavljeni prispevki govore o nastopu mladega Cesarca (Z. Stipetić), o njegovem političnem delovanju (M. Uradin) in o vlogi v obravnavi o narodnem vprašanju v KPJ 1923 (S. Koprivnica—Oštrić), dalje o njegovi politični publicistiki in teoretičnih delih (I. Gotthardi Škiljan), o Avgustu Cesarcu v spominih revolucionarjev (I. Ramljak) in o vojnem dnevniku Avgusta Cesarca (str. 97—131). Od referatov, prebranih na memorialnem posvetovanju o partizanski saniteti, ki je bilo 4. in 5. oktobra 1965 na Petrovi gori, je v tej rubriki objavljen referat Partizanska sanitetna služba v okrožju Karlovac leta 1941 in na začetku 1942 s posebnim ozirom na prvo partizansko bolnico na Petrovi gori J. Kranjčevića in S. Zlatića (str. 140—155). O nekaterih problemih delavskega gibanja na prelomu stoletja govorita krajša prispevka C. Knapič-Krhen O zvezah med hrvatskim in srbskim delavskim gibanjem v razdobju 1894—1909 (str. 156—160) in E. Tomac O sprejemanju Socialdemokratske stranke Hrvatske in Slavonije v drugo internacionalo (str. 161—167). V. Musa objavlja prispevek napisan za posvetovanje ob 20. obletnici ASNOM v Skopju 23. — 25. oktobra 1964 O potrebi raziskovanja zvez med makedonskim in hrvatskim delavskim gibanjem (str. 168—173), M. Uradin pa objavlja Prispevek za biografijo Vladimirja Čopića (str. 174—184) ob 25. obletnici njegove smrti (1939—1964).

V rubriki Iz arhiva instituta je objavljen referat M. Dimitrijević Delo z arhivskim in registraturnim gradivom rednih sodišč, ki je nastalo od 1850—1945 na področju Zagreba (str. 185—200). Referat je bil prebran na posvetovanju hrvatskih arhivistov v Krapini 9. decembra 1965.

V rubriki Poročila in beležke poroča L. Baretić, o Dveh delih o zgodovini četništva na Hrvatskem, o delu Ž. Stanisavjevića Pojav in razvoj četniškega gibanja na Hrvatskem 1941.—1942. leta. Istorija XX. veka. Zbornik del IV, Beograd 1962, str. 5—140 in C. Tomljanovića Narodnoosvobodilno gibanje in problem oboroženega četništva v Sloveniji. Zbornik historijskega instituta Slavonije, knjiga 2, Slavonski Brod 1964, str. 5—20 (str. 201—217); F. Butić pa poroča o dveh prispevkih o ustaškem gibanju in NDH, o D. Bibra Ustaši in tretji rajh, JIČ 1964, št. 2 (str. 37—56) in B. Krizmana Pavelićev prihod v Zagreb 1941. leta. Zbornik Historij-

skega instituta Slavonije, 1963, št. 1, 133—223 (str. 218—222). V. Oštrić poroča o posvetovanju Problemi gospodarskega in družbenega razvoja hrvatskih dežel po ukinitvi fevdalizma, ki je bilo na filozofski fakulteti v Zagrebu 3. in 4. decembra 1964 (str. 223—224), F. Bikar o posvetovanju Srbska socialdemokratska stranka, ki je bilo v Beogradu od 18. do 20. novembra 1964. Pripravil ga je Zavod za proučevanje delavskega gibanja Srbije (str. 225—226). Ivan Jelić poroča o obravnavi o Pregledu zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije v Titogradu aprila 1964 (str. 227—238). Dalje slede poročila V. Muse o Zbornik na dokumenti od Antifašističkoto sobranie na narodnoto osloboduvanje na Makedonija (ASNOM), Skopje 1964 (str. 239—241) in V. Oštrića o nekaterih delih E. Redžića s področja zgodovine novega veka in razvoja narodnega vprašanja (str. 242—249) ter Zborniku Historijskega instituta Slavonije, št. 2, Slavonski Brod 1964 (str. 250—256). Sodelavec Zgodovinskega inštituta Slovaške akademije znanosti L. Holdoš poroča pod naslovom Nad knjigami o slovaški narodni vstaji o glavnih delih na to temo, napisanih ob 20. obletnici vstaje (str. 257—263). M. Vukadinović ocenjuje članke objavljene v poljski reviji Z pola walki v št. 4, letnika 1963 in št. 1—4, letnika 1964.

V rubriki Iz instituta je objavljen načrt izdajateljske dejavnosti Biblioteke za zgodovino socialistične misli ter kratka poročila o udeležbi in sodelovanju članov inštituta na raznih posvetovanjih in sestankih ter zvezah inštituta z inozemskimi znanstvenimi ustanovami in inozemskimi znanstvenimi delavci (str. 273—286).

Putovi revolucije IV, št. 7—8, Zagreb 1966.

V rubriki Razprave in članki sta objavljena dva prispevka z mednarodnega znanstvenega zbora Družbeni aspekti odporniških gibanj v Evropi, ki je bil na univerzi v Milanu 25. do 26. marca 1966 in sicer F. Tuđmana Družbeni aspekti narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji (str. 7—29) in H. Michela Družbeni aspekti francoskega odporniškega gibanja (str. 30—51). J. Katušić je prispeval uvodni referat s posvetovanja ob 20. obletnici osvoboditve januarja 1966 v Zagrebu Revolucionarni dosežki narodnoosvobodilnega boja v letih 1944—1945 so organski del razvoja razrednega boja in revolucionarne dejavnosti komunistične partije v predvojnem obdobju (str. 52—59). B. Janjatović v članku Volitve za delavske zbornice na Hrvatskem leta 1933 (str. 60—70) ugotavlja, da je bila komunistična partija ob volitvah leta 1933 še preslaba, da bi si pridobila vpliv v Delavskih zbornicah. V članku Osnovni problemi nastajanja Ljudske fronte v Jugoslaviji do leta 1941 (str. 71—101) pa ugotavlja I. Jelić, da je program komunistične partije našel v gibanju Ljudske fronte najširši izraz.

V rubriki Prispevki in obvestila oriše C. Knapič-Krhen v prispevku Nekaj podatkov o ekonomskem položaju delavcev v Zagrebu v letih 1880—1890 (str. 103—109) stanovanjske razmere ter višine mezd obrtniških, industrijskih in poljedelskih delavcev. E. Tomac v prispevku Reorganizacija socialističnih sindikatov na Hrvatskem v razdobju 1906—1910 (str. 110—134) poudarja močno povezanost med socialističnimi sindikalnimi organizacijami in političnimi organizacijami pred združitvijo in v procesu združevanja. V. Rajčević navaja v prispevku Vloga revolucionarne struje v gibanju srednješolcev na Hrvatskem leta 1919 (str. 135—146), da sta se v tem gibanju meščanska in leva struja srečali v skupni organizaciji. V prispevku S. Koprivica-Oštrić O manifestu opozicije leta 1920 (str. 147—161) najdemo analizo stališč centrumašev iz Srbije, Bosne in Hercegovine v brošurah

Naše sporno pitanje — Manifest opozicije Komunističke partije Jugoslavije in Prilozi za naša sporna pitanja. L. Petrović v Prispevku k proučevanju sindikalnega gibanja na Hrvaškem v letih 1929—1932 (str. 162—178) ugotavlja, da je bila ideja CK KPJ o ustvarjanju ilegalnih revolucionarnih sindikatov in proti vstopanju v reformistične sindikate napačna. M. Uradin objavlja Prispevek za življenjepis Djure Cvijića (str. 179—186), enega od ustanoviteljev KPJ leta 1919. V prispevku F. Butić O nekaterih političnih akcijah v NDH ob njenem zlomu (str. 187—194) so opisani poskusi posameznih ustaških skupin po zlomu Italije, da bi dosegle, da bi bila NDH ob koncu vojne na strani zmagovalcev. M. Krmpotić nas v prispevku Pota gospodarske politike Skupnega tržišča šestorice (str. 197—214) informira o fazah evropskega razvoja in o formiranju evropske skupnosti, prikaže ekonomsko politiko skupnega trga in grobo oriše aspekte ekonomskih tendenc Jugoslavije po reformi leta 1965.

V rubriki Izvori objavlja V. Musa pod naslovom Socialistični tisk Hrvatske o delavskem gibanju v Bosni in Hercegovini v letih 1878—1894 (str. 215—221) izbor člankov iz listov Radnički prijatelj in Sloboda, ki govore o položaju zaposlenih delavcev na bosansko-hercegovskem področju.

V rubriki Iz arhiva instituta je objavljen članek M. Kolar-Dimitrijević Rokopisna zapuščina Otokarja Keršovanija v Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, kratka informacija J. Radmanovića Pomembna pridobitev fototeke instituta, trije zapisniki sej odbora civilne oblasti v Mogoriću leta 1941, ki sta jih pripravila za tisk A. Feldman in M. Rastić, in odlomek Iz spominov Marijana Žuvića, s podnaslovom O začetkih narodnoosvobodilnega gibanja in oboroženega boja v Dalmaciji.

V rubriki Poročila in beležke je objavljeno poročilo V. Oštrića Četrti kongres zgodovinarjev Jugoslavije (Sarajevo, 16.—18. XI. 1965) (str. 253—262) in N. Radačića Simpozij ob 20. obletnici osvoboditve v Zagrebu, 18.—20. I. 1966 (str. 263—267). V. Oštrić poroča o Prilozih za istoriju socializma, št. 1, Beograd 1964 (str. 268—272), Historijskem pregledu, 1964 (str. 273—276) in Zborniku za historiju školstva i prosvjete, št. 1, Zagreb 1964 (str. 277—279). M. Despot poroča o Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier francais. Les èditions ouvrièrs, Paris 1964, 1965 (Biografski slovar francoskega delavskega gibanja). A. Šolman poroča o glasilu Združene revolucionarne socialistične partije Kube časopisu Cuba. socialista, letnik 1965 (str. 282—292).

V rubriki Bibliografija objavlja V. Musa bibliografijo člankov o zgodovini jugoslovanskega delavskega gibanja in revolucionarnega mladinskega gibanja v sarajevskem Pregledu 1946—1966 (str. 293—298).

V rubriki Iz instituta so objavljena imena članov novega znanstvenega sveta instituta in novih uredniških odborov, kratke informacije o zvezah instituta z znanstvenimi ustanovami v Jugoslaviji in inozemstvu, o sodelovanju sodelavcev instituta na raznih posvetovanjih in seminarjih in informacija o razstavi italijanskega odporniškega gibanja.

Putovi revolucije V, št. 9, Zagreb 1967.

V rubriki Razprave in članki sta objavljena dva prispevka, ki obravnavata probleme iz slovenske zgodovine: M. Ribičič, KP Slovenije in Osvobodilna fronta slovenskega naroda (str. 7—15) in dr. J. Pleterski, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program zedinjene Slovenije (str. 16—26). Oba prispevka sta

bila prebrana na znanstvenem posvetovanju o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni 25-letnici aprila 1966 v Ljubljani. E. Tomac objavlja razpravo Socialdemokratska stranka Hrvatske in Slavonije v aneksijskem razdobju (str. 27—83). Obravnava dobo 1907 do 1909, ko so si avstrijski in madžarski vladajoči krogi s pojačanim pritiskom na politično življenje na Hrvatskem, pripravljali teren za nemoteno aneksijo Bosne in Hercegovine.

Prispevki in obvestila. M. Uradin v prispevku O delu članov KPJ v emigraciji v obdobju med obema vojnama (1918—1941) (str. 85—93) na podlagi virov in lastnih spominov ugotavlja, da so naši izseljenci v obeh Amerikah, Avstraliji in evropskih deželah sodelovali v mednarodnih dogodkih od oktobrske revolucije do španske državljanske vojne in dogodkov neposredno pred drugo svetovno vojno. M. Sobolevski podaja v Prispevku k vprašanju organizacijskega razvoja ELOF Hrvatske 1944—1945 (str. 94—110) pregled ustanavljanja odborov Enotne ljudske fronte na podlagi sklepov, sprejetih na ustanovnem sestanku izvršnega odbora Enotne ljudske fronte v Topuskem maja 1944. Dr. I. Babić poroča ob priliki izdaje knjige Johna Denweya (J. Denwey, Impressions of Soviet Russia and the Revolutionary World: Mexico — China — Turkey, 1929. Introduction and notes by Wiliam W. Brichman. Bureau of Publications, Teacher College, Columbia Univ. New York 1964, 178 strani) o vtisih iz Sovjetske zveze tega najvplivnejšega ameriškega filozofa, ki je bil leta 1928 dva tedna v Sovjetski zvezi kot član delegacije pedagogov. Zanimiva opažanja je že takrat opisal v šestih esejih, ki pa doslej pri nas niso bili poznani (str. 111—123). Z. Čepo v prispevku O nekaterih problemih sodobne sovjetske znanosti o družbi (str. 124—149) analizira na podlagi člankov objavljenih v vodilnem teoretskem časopisu Voprosi filozofii letnik 1965 nekatere aktualne probleme, s katerimi se bavi sovjetska znanost o družbi, M. Šolman pa v prispevku Nekateri aspekti dedogmatizacije znotraj KP Francije (str. 150—160) analizira najbolj značilne premike v Komunistični partiji Francije v zadnjih nekaj letih.

V rubriki Diskusija je objavljen prispevek S. Koprivice-Oštrić o listu Komunista in majskem spisu Oslobođenje, napisan ob priliki objave Avtobiografije Avgusta Cesarca in Fragmenta biografije pod naslovom Neznani Cesarec (str. 161—173), (D. Kapetanić, Nepoznati Cesarec. Tragom života i rada. Rad JAZU. Zagreb 1965, 342, 555—621).

V rubriki Iz arhiva M. Kolar-Dimitrijević v prispevku kartoteka regest dokumentov, nastalih med delovanjem KPJ in SKOJ med obema svetovnima vojnama v IHRPH (str. 175—184) informira o ureditvi te dragocene kartoteke. M. Rastić in B. Milinković sta pripravila za tisk Dva neobjavljena dokumenta iz fonda centralnega komiteja KPH (str. 185—196) in sicer pismo CK KPH okrožnemu komiteju KPH za Liko 10. II. 1942 in poročilo okrožnega komiteja KPH za Karlovac centralnemu komiteju KPH 20. IV. 1942.

V rubriki Viri objavljata dr. M. Despot Nekaj dokumentov o štrajkih mizarskih delavcev v tovarni Bothe in Ehrmann leta 1900 in 1902 v Zagrebu (str. 197—233) kot prispevek h gradivu za zgodovino delavskega gibanja v Zagrebu v začetku XX. stoletja in dr. I. Pedišić svoje spomine na Humano ilegalno delo bolnice v Sisku v letih 1941—1945 (str. 234—243).

Ocene in poročila. V. Oštrić poroča o Historijskem zborniku XVII/1964, o časopisu Istarski mozaik, 1963—1965 in o dr. M. Đorđevića, Svetozar Marković, Pariska komuna i Internacionala, Beograd 1965 (izbor člankov Svetozara Marko-

vića). L. Petrović poroča o dveh člankih o politični situaciji v Jugoslaviji v letih 1928—1929, ki sta bila objavljena v sovjetskih revijah. (N. S. Jovanović (Bogdanovskaja) 1. Iz istorii političeskogo krizisa v Jugoslavii v 1928, Novaja i novejšaja istorija, Moskva 1961, št. 4, str. 88—99; 2. Dviženie narodnyh mass Jugoslavii protiv nastuplenja reakcii i monarhofašistkoj diktatury 1928—1929, Učenye zapiski Instituta slavjanovedenja, Moskva 1962, št. 2, str. 135—170).

V rubriki Beležke poroča N. R. o seminarju za predavatelje zgodovine v Varaždinu od 1. do 5. julija 1966 in F. B. o znanstvenem zborovanju o Prvem zasedanju AVNOJ ter posvetovanju v Pulju o zaključnih operacijah IV. armade in mornarice za osvoboditev leta 1945 v dneh 9. in 10. 1966.

V rubriki Iz instituta so objavljene informacije o zvezah instituta z znanstvenimi ustanovami in znanstvenimi delavci v inozemstvu, o diskusijskih sestankih znanstvenih in strokovnih sodelavcev instituta, o novem vodstvu instituta in o obisku M. Despot v Nemčiji.

Marija Oblak-Čarni

Magdalene Koch, **Der Widerstand der Komunistichen Partei Österreichs gegen Hitler von 1938 bis 1945.** Neobjavljena disertacija na dunajski filozofski fakulteti, 1964.

V želji, orisati protinacistični boj avstrijskih komunistov je avtorica sprejela dokaj težko nalogo, ki ji je bila le deloma kos. Da je ostalo njeno delo v marsičem nedokončano, kaže med drugim dejstvo, da disertacija zajema le gradivo, zbrano v arhivu avstrijskega odporniškega gibanja, pušča pa ob strani dokumentacijo, dostopno v tujih, predvsem vzhodnonemških arhivih. Avtorica se je tudi preveč skrbno držala časovne omejitve in s tem ostala dolžna odgovore na več vprašanj, ki bi v marsičem osvetlili globljo vlogo KPA v okviru avstrijske rezistence. Tako je žal izostal prikaz protinacističnih prizadevanj avstrijskih komunistov po uvedbi klerofašističnega diktata 12. II. 1934 in pojasnitev takratnega odnosa KPA do ostalega delavskega gibanja. Odpira se tudi vprašanje opredeljevanja Avstrijcev za nacionalno individualnost, kar se je po letu 1934 najbolj zgodaj pokazalo prav pri avstrijskih komunistih ter se povezalo z bojem za avstrijsko državno samobitnost.

Slovenskega bralca zanimajo predvsem podatki, ki govore o stikih komunistov s predstavniki slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja na Koroškem in njihova primerjava z našimi viri (prim. prepise dokumentov v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, fasc. 649 in 650). Tako potrjujejo ti podatki vesti o prizadevanjih predvojnega inštruktorja CK KPA za Štajersko in Koroško Bacherja — Andreasa po obnovi partijske organizacije v koroškem Beljaku v začetku leta 1943 ter njegove stike s PK KPS za Koroško novembra tega leta dalje. Da je šlo pri teh razgovorih tudi za vprašanje razmerja in pristojnosti obeh partij, KPS in KPA, na območju južne Koroške, iz disertacije ni videti, pač pa je povzet podatek, da je del beljaških komunistov odklonil sodelovanje s slovenskim narodnoosvobodilnim gibanjem na območju južne Koroške.

Drugo, za nas zanimivo vprašanje je poskus ustanovitve avstrijske Osvobodilne fronte (Österreichische Freiheitsfront = ÖFF), ki se ga Kochova — glede na obsežnnost zastavljene naloge — le deloma dotika, in to predvsem na koroškem in štajerskem območju. Opozarja, da je poskus Bacherja in njegovega kroga na Koroškem propadel maja 1944, potem ko je gestapu uspelo zajeti del članov beljaške partijske organizacije, nasprotno pa je uspelo ustanoviti to organizacijo na

Zgornjem Štajerskem. Oris štajerske ÖFF olajšujejo ob tej disertaciji tudi nekateri spominski zapisi, npr. Maxa Muchitscha v zborniku Aus der Vergangenheit der KPÖ. Wien 1961, str. 100—103 in njegovo opozorilo o stikih leobenskih komunistov s slovenskimi partizani. Opozarja tudi, da je bila septembra 1943 v zgornještajerskem kraju Krumpen blizu Trofaicha ustanovna konferenca ÖFF, na kateri so govorili tudi o tesnejših stikih z narodnoosvobodilnim gibanjem na slovenskem Štajerskem. Iz spominov vidnega koroškega revolucionarnega socialista Erwina Schärfa (Der Neue Mahnruf. Wien 1965, št. 10) pa je videti, da so bile v deželnem odboru ÖFF za Štajersko in Koroško zastopane vse tri tradicionalne avstrijske politične smeri: poleg njega in socialista Fritza Matznerja, po drugi svetovni vojni namestnika štajerskega deželnega glavarja, sta zastopala KPA njen sekretar Franz Honner, ki je v tem času prišel iz Sovjetske zveze na osvobojeno ozemlje Slovenije (prim. tudi Franz Honner, Das Leben eines österreichischen Kommunisten. Wien 1964, str. 34—37), in član CK KPA Friedl Fürnberg, krščanske socialce pa dr. Robert Tschuber.

Dodajmo še, da je povzetek manifesta KPA o obnovi Avstrije in njeni bodoči ureditvi, sprejet na konferenci avstrijskih komunistov v Moskvi 10. in 11. junija 1944, v knjižici Die Kommunisten in Kampf für die Unabhängigkeit Österreichs. Wien 1955, dokaj pomanjkljiv, in da je za nadrobnejša proučevanja še vedno potrebna prvotna izdaja tega manifesta v knjižici Die Wiedergeburt Österreichs. Moskva 1944 ali pa njegovi takratni ponatisi na ozemlju osrednje Slovenije.

Tone Zorn

Hans Janschitz, **Ferlieferhof.** Ein Bericht über die amtlichen Untersuchungen der Masenmorde in der Schiessstäte Ferlieferhof. Graz (1946), 74 strani.

Pred dvajsetimi leti je v Gradcu izšla knjiga z opisi nacističnih zločinov v Ferlieferhofu. Knjiga je sicer stara, toda v Sloveniji je bila do najnovejšega časa skoraj povsem neznana. Ker vsebuje zelo važne podatke o naši Štajerski, je prav, da o njej napišemo vsaj kratko poročilo. Avtor knjige, takratni graški podžupan, je v njej povzel ugotovitve posebne avstrijsko-sovjetske komisije, ki je maja 1945 raziskovala te zločine. Povzeta so tudi pričevanja očividcev nacističnih zločinov na graškem morišču Ferlieferhof ter v graških zaporih. Omenjen je dalje sestav graškega gestapa in njegova dejavnost. Posebno dragocen je v knjigi 29 strani obsegajoč poimenski (žal nepopoln) seznam žrtev, pokopanih ali pa upepeljenih na graškem pokopališču. Seznam se predvsem nanaša na leta od 1940 do 1943. Žrtve iz Spodnje ali slovenske Štajerske so posebej zaznamovane. Pri večini so navedeni rojstni podatki in dan pokopa, le ob padlih borcih Pohorskega bataljona je v knjigi beležka »12. I. 1943: 65 nepoznanih trupel s Pohorja«.

T. Z.

Carlo Schiffrer, **La Risiera.** »Trieste«, št. 44, julij — avgust 1961. Trst 1961.

Schiffrerjev sestavek Rižarna ni bil objavljen samo v navedeni reviji, ampak je izšel tudi kot poseben odtis v samostojni brošuri. Sestavek obsega 11 strani.

Avtorju je uspelo prikazati vso grozo pravega koncentracijskega taborišča, ki je bilo v Trstu od jeseni 1943 do pomladi 1945. Tržaška Rižarna je bila po obsegu mnogo manjša od drugih zloglasnih nemških koncentracijskih taborišč, po svoji krutosti in nečlovečnosti pa ni prav nič zaostajala za njimi. Okupatorji so spretno prilagodili staro in zapuščeno delavnico novim potrebam in iz nje

napravili orodje tako imenovega »novega reda«. Rižarna je postala zbirni center za ljudi, ki so jih namenili za deportacijo, shramba za blago, tajno sodišče in kraj za izvrševanje smrtnih obsodb.

Avtor natančno popisuje prostore taborišča, doda tloris taborišča in fotografijo celice. Že sama ureditev prostorov, kot so izolacijske celice brez oken, skupinski prostori z okni, skozi katere pa so zaporniki lahko videli le nasproti stoječ krematorij, priča o neskončnem človeškem trpljenju.

Od neštetih tragedij je mogoče rekonstruirati le tu in tam kakšno. Ohranjenih je nekaj imen zapornikov, zarezanih ali napisanih na zidovih celic, kakšno sporočilo skrito v zidni razpoki celice ali v kakšnem drugem skrivališču, ostala pa so še pričevanja maloštevilnih preživelih.

Točnega števila žrtev v Rižarni ni mogoče ugotoviti. Nekateri domnevajo, da jih je bilo prek 2.000. Na vsak način se je število žrtev povečalo, ko je začel delovati krematorij v juniju 1944.

Med zaporniki je bilo mnogo Slovencev in Italijanov iz Trsta in okolice, pa tudi iz bolj oddaljenih krajev, in Židov. Bili so iz različnih slojev, različno idejno usmerjeni, skupen jim je bil odpor do okupatorja.

Avtor se je pri svojem delu opiral arhivsko gradivo v arhivu Inštituta za zgodovino italijanskega odporniškega gibanja v Julijski krajini in ga dopolnil s pričevanji preživelih zapornikov. Dodati je treba še to, da je Albin Bubnič objavil članka Spominski zapis o sežigu 40 žrtev v Rižarni in seznam njihovih imen (Primorski dnevnik, Trst 21. maja 1966, št. 145) in Zaključeno zasliševanje prič o grozodejstvih v Rižarni (Primorski dnevnik, Trst 5. julija 1966, št. 155), sestavljena na osnovi gradiva, ki ga hrani Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Oba dopolnjujeta Schiffrerjev prikaz.

Maruša Bravničar

Antonio Santin, **Trieste 1943—1945.** Scritti — discorsi — appunti — lettere presentate e commentate a cura di Guido Botteri. Izd. Del Bianco. Udine 1964. 151 strani.

Kot pravi podnaslov, gre za zbirko spisov, govorov, zapiskov in pisem tržaško-koprskega škofa Antona Santina, in sicer iz dobe od padca Mussolinija do dneva, ko je jugoslovanska osvobodilna vojska zapustila Trst. Izdajo je priredil po želji samega škofa pokrajinski tajnik krščanskodemokratske stranke v Trstu Guido Botteri.

Snov je urejena tako, da so na desnih straneh knjige v večjem tisku Santinovi spisi, na levih straneh v manjšem tisku pripombe in dopolnila G. Botterija. Na koncu knjige je seznam virov, ki jih navaja Botteri v pripombah, seznam Santinovih listin, pregled glavnih vprašanj, obdelanih v listinah in opombah, indeks glavnih oseb, omenjenih v knjigi. Knjigi je priloženih 19 celostranskih fotografij o delovanju škofa Santina v opisani dobi (samo štiri so iz starejše dobe: dve iz njegovih mladih let, ena od njegove instalacije za tržaško-koprskega škofa in ena o njegovem srečanju z Mussolinijem pri katedrali sv. Justa v Trstu leta 1938). Priložena je še gramofonska plošča z govorom, ki ga je imel Santin 6. maja 1945 v Trstu v cerkvi sv. Antona. (V opombi je izrecno rečeno, da so pri obredu v cerkvi jugoslovanski vojaki opravljali častno službo in da je ruska vojaška misija zahtevala prepis govora, da bi ga natančneje preučila.)

Botteri je razvrstil zbrane listine pod temile gesli, ki pričajo o pomembnosti in pestrosti obdelane snovi: Narodne manjšine, 8. september 1943, SS v Istri, Adriatisches Küstenland, Rasistično preganjanje, Antifašistično gibanje, Konferenca primorskih škofov, Atentati, Posebni policijski inšpektorat, Zračni napadi, Delovna služba, Miniranje tržaške luke, Vojaške akcije CLN, Jugoslovanska okupacija, Zvezna vojaška oblast, Konec vojne. Brez posebnega naslova je ostal del, ki govori o aretaciji nekaterih članov CLN, ki so bili prav blizu škofa Santina.

Gradiva je torej v knjigi veliko in marsikaj iz prve roke, Botteri pa ga je znal res posrečeno komentirati in dopolniti, tako da je marsikje komentar zanimivejši od samih listin. Marsikaj je že znanega, mnogo listin je bilo že objavljenih ali prebranih v cerkvah, saj gre za pastirska pisma.

Posebno zanimivi so spisi in pripombe, ki se nanašajo na Posebni policijski inšpektorat, ki je imel svoj sedež v via Bellosguardo in kateremu je načeloval inšpektor Giuseppe Gueli. Gueli se je pred svojim prihodom v Trst izkazal pri zatiranju mafije na Siciliji, po padcu fašizma pa je sodeloval z Nemci pri osvoboditvi Mussolinija na Gran Sassu v Abrucih. Njegova desna roka je bil razvpiti vicekomisar Gaetano Colloti. (Ker se njegovo ime često navaja tudi v naših spisih, je dobro si zapomniti, da se njegov priimek pravilno piše z dvojnim »l«.)

Prav tako zvemo iz te zbirke listin marsikatero nadrobnost o preganjanju Židov v Trstu in o obvezni delovni službi, ki so jo uvedli Nemci na zasedenem ozemlju.

Posebno nas utegne zanimati Santinovo pismo vladnemu predsedniku dr. Wolseggerju z dne 23. aprila 1944, v katerem med drugim poroča podatke o grozodejstvih (ubojih, požigih, tatvinah in poškodbah), ki so jih storili v tistih dneh po Istri Nemci in fašisti.. Podatki, ki jih je Santin sam zbral na svojih obiskih od 16. do 18. aprila, se nanašajo na tele kraje: Čežarje, Kostanja, Trviž, Kaščerga, Beram, Tinjan, Kringa, Žminj, Stari Pazin in Padeno.

Prav tako utegnejo biti zanive njegove karakterizacije tedanjih fašističnih veljakov in industrijalcev.

Santinova zbirka spisov in govorov pa ima svoj posebni namen ali natančneje dva posebna namena. Z njo hoče tržaško-koprski škof predvsem pokazati javnosti svoj delež pri obrambi italijanstva Trsta in Istre ter tako podkrepiti karakterizacijo o njem, ki jo je podal njegov rojak pisatelj Quarantotti-Gambini v knjigi Primavera di Trieste in ki jo omenja Botteri v opombah: »Je škof, ki je bil pripravljen škočiti tudi na konja, če bi bilo treba. Če bi mu Bog dal meč namesto pastirske palice, bi — o tem smo lahko prepričani — s svojimi četami šel na gore, iz ljubezni do Italije in za rešitev vzhodnih meja.«

S to karakterizacijo škofa Santina kot rojenega bojevnika in vodje, ki jo je podal Quarantotti-Gambini in je, po objavljenih spisih, očitno škofu samemu zelo vsečna, pa se, kot kaže, ne ujemata njegovo pismo poveljniku SS v Trstu generalu Schäfferju z dne 13. februarja 1945 ob aretaciji njegovega ožjega sodelavca, predsednika CLN za Julijsko krajino, duhovnika Enrica Marzarija. Apodiktično zanika, da bi kaj vedel o njegovem delovanju. »Nič ne vem o osvobodilnih odborih. Če je resnično bil član, je to meni prikrival, ker ve, da bi mu to prepovedal.«

Škofu je na tem, da pokaže, da ni bil fašist. To mu lahko verjamemo, toda nikakor ne more tajiti, da je bil in da je skrajni italijanski nacionalist. Kot tak je bil ne samo nasprotnik, temveč pravi sovražnik vsega, kar je slovenskega ali

hrvatskega. Zaradi tega je bil pri zatiranju slovenskega in hrvatskega življa najprej v reški in nato v tržaški škofiji več kot voljno orodje v rokah fašizma.

S tem smo prešli na drug namen knjige, namreč o poskusu škofa Santina, da pokaže svoje poboljšanje v tem pogledu. Njegovo pastirsko pismo z dne 3. septembra 1943, ko se je že močno razmahnilo po vsem Primorju in Istri narodnoosvobodilno gibanje, je pravi c o n f i t e o r.

»Bog je hotel, da se rodimo in živimo na ozemlju, kjer se srečajo in mešajo različna plemena in različni jeziki. Iz tega lahko nastaja nerazumevanje, sovraštvo in krivice, namesto da bi cvetel duh pametne tolerance, ki je svojstven krščanskemu duhu in ki je velika človeška in kulturna pridobitev.

Žal niso izostale napake in krivičnosti. Odrekali so jim najelementarnejše pravice... Znak močnega in krepostnega človeka je, da priznava storjene krivice. Večina prebivalstva ni odobravala teh načel in teh sistemov...

Obžalujemo napake, ki so bile. Postavimo se na temelj pravice, ki je enaka za vse, in na temelj ljubezni, ki premaga vse pregrade in vse razlike. Glejmo v prihodnost!«

To izjavo je potrdil v pastirskem pismu z dne 25. istega meseca: »Tudi v narodnostnem pogledu moramo biti pravični. Pripadnost k različnim narodom ali različnim jezikom ne uničuje človeškega bratstva. Ljubezen in medsebojno spoštovanje morata biti tečaja za sožitje vseh ljudi.«

S takimi izjavami je skušal škof Santin zabrisati vse gorje, ki ga je prizadel slovenskim in hrvatskim vernikom in duhovnikom. Naravno bi bilo, da bi konfiteorju sledil kes in poboljšanje.

Botteri navaja v dokaz, da se je škof Santin resnično poboljšal, njegovo pismo kardinalu Maglioniju, kjer nasprotuje zahtevam fašističnim oblastem, naj se odpravijo zadnji ostanki slovenskih in hrvatskih pridig. Botteri pri tem prezre datum tega pisma. Datirano je s 17. aprilom 1941, to je z dnevom, ko je italijanska vojska zahrbtno zasedala Slovenijo in Hrvatsko. Škof sam pravi v pismu, da ne more odobravati »take nespametne politike v trenutku, ko bi s tem nepopravljivo odbili slovansko prebivalstvo tu in onstran meje«. Škofu ni bilo torej za ljubezen in pravičnost do Slovencev in Hrvatov, temveč zgolj za politično oportunost.

Zaman ga skuša Botteri postaviti v lepšo luč z njegovim delovanjem med nemško okupacijo. Če je tedaj kakorkoli pomagal kakemu slovenskemu ali hrvatskemu duhovniku, je s tem izpolnil samo svojo sveto dolžnost kot pastir in je le v skromni meri popravil, kar je zagrešil vsa prejšnja leta.

Sicer pa ni škof Santin tudi po vojni opustil svoje nenaklonjenosti proti Slovencem in Hrvatom. To je pokazal z zgraditvijo cerkve na Griži pri Kontovelu. Če je v zadnjih letih vendar nekoliko omilil svoje diktatorske metode nasproti slovenskim duhovnikom, je to pač posledica novega časa in novih razmer.

Lavo Čermelj

Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955. Mestni arhiv v Ljubljani in Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino v Ljubljani, 1965, 321 strani.

Prvi material za to publikacijo so začeli zbirati na pobudo Mestnega ljudskega odbora v Ljubljani. Delo se je po ukinitvi MLO kljub mnogim težavam nadaljevalo. Rezultat je kolektivno zbrano gradivo v obliki poročil, ki bo omogočilo nadaljnje

znanstveno delo o zgodovini Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi. Ker je bil prvi namen, da bi to bila »bogato ilustrirana propagandna knjižnica o delu na raznih delovnih področjih MLO«, je bilo delo MLO najsplošnejše merilo za določitev vsebine te publikacije. Tako merilo je povsem upravičeno, ker je MLO v času administrativno-centralističnega upravljanja aktivno deloval na vseh področjih življenja v mestu kot osrednji oblastveni organ. Prav tako je utemeljena periodizacija 1945—1955 z 10-letnim delovanjem MLO od osvoboditve do konca leta 1955, ko je bil ukinjen.

Vsebina je razdeljena na devet poglavij: razvoj prebivalstva v Ljubljani, razvoj MLO, razvoj gospodarstva, urbanizem, stanovanjska in komunalna dejavnost, zdravstvo, socialno varstvo, šolstvo, telesna vzgoja ter kultura in znanost. Na koncu je dodanih 93 tabel, ki statistično dopolnjujejo posamezna poročila. Škoda je le, da so tiskane na koncu. Mnogo bolj pregledno bi bilo, če bi bile ustrezno razporejene med tekstom samim. Posamezni pomembni statistični podatki so navedeni tudi že sproti v tekstu.

Poglavje o razvoju prebivalstva Ljubljane najbolje ilustrira velik razmah, ki ga je mesto doživelo po osvoboditvi, ko je postal pravo upravno in kulturno središče nove Slovenije. Dopolnjuje ga še sestavek o delovni sili, ki analizira strukturo prebivalstva, zaposlenega po gospodarskih panogah in je zato v okviru poglavja o gospodarstvu.

V posebnem poglavju je prikazan razvoj MLO od prvih zametkov med osvobodilno vojno in zlasti po njej vse do njegove ukinitve, ko je Ljubljana dobila nov komunalni sistem.

Najobširnejše je poglavje o gospodarstvu, kjer je v posameznih poročilih obdelan razvoj industrije, gradbeništva, obrti, prometa, kmetijstva, trgovine, gostinstva, turizma in bank. Za boljše razumevanje in lažje primerjanje so dodani kratki orisi stanja po panogah pred vojno. Podrobno so opisani nastanek, delo in rezultati vseh pomembnih gospodarskih organizacij v Ljubljani, tako industrijskih, trgovinskih, obrtnih in gradbenih ter bank. Pri opisu razvoja, obrti, kmetijstva in gostinstva je zlasti poudarjen razvoj socialističnega sektorja. Nazorno sliko o napredku mesta v desetih letih pa dasta sestavka o financah MLO in o investicijski izgradnji v tem obdobju. Poglavje Urbanizem, stanovanjska in komunalna dejavnost nas seznani s težavami MLO na tem pomembnem področju mestne uprave, kot so dediščina nenačrtnega zgodovinskega razvoja, težave s sanitarno ureditvijo, pomanjkanje urbanističnega načrta za daljše obdobje ipd. Zanimivo je zlasti poročilo o stanovanjih, ki nam da pregledno sliko o stanovanjski krizi v Ljubljani v prvih letih po osvoboditvi ter o naporih za njeno postopno reševanje zlasti po letu 1948. Pri tem gre celo v take podrobnosti, da našteva, kje in koliko stanovanjskih hiš so zgradili MLO, JLA in druge gospodarske organizacije v Ljubljani.

Skrb za človeka se kaže v vsaki družbi zlasti v organizaciji zdravstva in socialnega varstva in zato sta poglavji o delu na obeh področjih še posebej zanimivi. Sestavek o zdravstvu je podroben opis vseh oblik organizacije zdravstva, kot so zaščita materinstva, dojenčkov, predšolskih in šolskih otrok, ambulante, poliklinike, klinične bolnice, reševalna služba in sanitarna inšpekcija. Poudarek v poglavju o socialnem varstvu je na varstvu invalidov in drugih žrtev vojne ter mladine. Zajeto je tudi varstvo starih, onemoglih, defektnih ter oseb v delovnem razmerju.

V pregledu šolstva je opisano delo osnovnih in posebnih šol, gimnazij, pedagoških šol, strokovnih šol, otroških vrtcev ter domov za mladino in dijaških kuhinj. Zdravstvene strokovne šole so obravnavane v poglavju o zdravstvu, nižje in srednje šole za razne umetnosti, umetnostne akademije ter univerza pa v poglavju o znanosti in kulturi. To ni najboljša rešitev, ker je slika celotnega sistema šolstva razdrobljena in zato nepregledna. Poleg omenjenih šol, akademij in univerze poglavje o kulturi in znanosti zajema še ljudsko prosveto, kulturno-prosvetno dejavnost med mladino, radio in film, gledališče, koncertno dejavnost, festival, galerije, muzeje, varstvo spomenikov, knjižnice, arhive, Slovensko akademijo znanosti in umetnosti ter knjigotrštvo, založništvo in tisk, v slednjem pa žal ne obravnava dnevnega tiska.

Ponekod se še čuti, da je bila publikacija sprva zamišljena kot propagandna knjižica o delu MLO, ker je kljub predelavam včasih še ostala poudarjena propagandna nota. Kot poudarjajo že uredniki sami v predgovoru, je ta publikacija »izrazito kolektivno delo z vsemi prednostmi in slabostmi takega dela«. Če so kje kake slabosti tega dela, prav nič ne zmanjšujejo njegove vrednosti in njegovega pomena. Zelo zanimivo pa je dejstvo, da vseh vej mestne dejavnosti ali bolje stopnje te dejavnosti ni bilo mogoče rekonstruirati v celoti, ker ni več ohranjeno gradivo o njej.

To delo je prvi velik korak v naporih, da Ljubljana dobi pisano zgodovino za svoje najnovejše obdobje, ki je prelomno v njenem razvoju. Z obilico statističnih podatkov in podrobnimi pregledi po raznih dejavnostih je ta publikacija pomemben prispevek za zgodovino Ljubljane, mimo katerega ne bo mogel nihče, ki se bo ukvarjal s problematiko te dobe, in to ne samo v merilu Ljubljane, ampak cele Slovenije.

Jasna Fischer

Vladimir Vauhnik, **Nevidna fronta.** Spomini Buenos Aires 1965. Izdala in založila »Svobodna Slovenija«. Strani 444 + 18 slik v prilogah.

Knjiga Vladimirja Vauhnika je nedvomno pomembno delo o obveščevalni službi. V stari Jugoslaviji je bil njen avtor generalštabni polkovnik, zadnja leta pred vojno pa vojaški ataše v Berlinu. Tam je doživljal in spremljal z vso intenzivnostjo svoje službe pot nacistične Nemčije v vojno in njeno zmago do napada na Jugoslavijo 6. aprila 1941, ko je za nekaj tednov prišel v gestapovske zapore, iz njih pa odšel v Zagreb. Tam se je po njegovi izjavi izmaknil službi, ki so mu jo namenili gestapovci v Berlinu, se preselil v Ljubljano in v njej v širokem obsegu organiziral obveščevalno službo za korist zahodnih demokracij. V Ljubljani je ostal do srede leta 1944, ko se je pred gestapom umaknil v Trst in nato v Švico, kjer je ostal do konca leta 1947. Potem se je preselil v Buenos Aires in tam umrl 31. marca 1955.

Vauhnikova knjiga Nevidna fronta ne spada v krog avanturističnih in detektivskih zgodb. Vauhnik sam je obveščevalno službo pojmoval zelo visoko in ji pripisoval v velikih vojnih spopadih tudi izredno vlogo in pomen. »Obveščevalno službo v sovražnikovem zaledju štejem za del strateškega izvidniškega delovanja, zato so člani take obveščevalne službe pravi borci na najbolj nevarni fronti. Če kdaj v izvrševanju svoje službe izgube življenje, niso nič manj junaki kot ti, ki so padli na bojišču.« (Stran 104.)

Vauhnik je bil kot človek privrženec države kraljevske koncepcije. Ta pa ni bila za boj proti okupatorju, ker se je zbala njegove materialne sile, teveč za »čakanje«, kakor je bila ta taktika znana vsem. V tem je tudi Vauhnik, kakor mnogo drugih, napravil usodno napako, ki ga je pripeljala konec koncev v roke angleške obveščevalne službe in do usode, kakršno je potem doživel. To dejstvo moramo imeti pred očmi, kadar koli prebiramo njegovo knjigo in želimo vrednotiti njegovo pisanje.

Vauhnikova knjiga je sicer bogata teoretičnih ugotovitev iz obveščevalne službe, prav tako pa tudi polna konkretnih dogodkov, s katerimi je njen avtor imel opraviti. Na več mestih tudi omenja, kakšne naloge mora obveščevalna služba rešiti oziroma kaj mora dognati na svojem bojnem polju. Seveda si moramo biti na jasnem, da je avtor mnogo stvari zamolčal iz kakršnih koli razlogov oziroma zakril ali pa vsaj o njih v knjigi spregovoril nepopolno. Vendar je prav, da omenimo nekatera temeljna dejstva in spoznanja, ki pomagajo bravcu ustvariti sodbe o avtorju in nekaterih dogodkih, ki jih v knjigi omenja.

Ena od Vauhnikovih značilnosti je, da v knjigi odkriva metodo svojega obveščevalnega dela oziroma zbiranja podatkov ter po njih ugotavljanja sovražnikovih dejanj in namenov. Ta metoda mu je zlasti med bivanjem v Berlinu dala dragocene sadove, celo take, da njegovi predpostavljeni vanje niso verjeli.

Poseben pomen imajo Vauhnikova stališča do procesov, s katerimi se je srečeval v svoji obveščevalni službi. Včasih so jasna, včasih pa jih je mogoče spoznati nekako po isti metodi, ki jo je sam uporabljal pri zbiranju podatkov iz različnih virov. Neredko je njegovo stališče tudi molk, absoluten molk ob določenem problemu, čeprav je jasno, da se je pri svojem poslu z njim srečal.

Kolikor je Vauhnikovi knjigi verjeti, je njen avtor bil pri vsem svojem delu usmerjen protinacistično, čeprav je v državni jugoslovanski politiki zagovarjal in branil taktiko pritajevanja, katere glavni zagovornik je po njegovem bil knez Pavle. Ta taktika je najvidnejša v prvem delu knjige, ki ima naslov Na preži (str. 17—165).

Bolj zapletena so že na zunaj Vauhnikova stališča v drugem delu, ki ima naslov BBZ (str. 169—420). V njem gre v glavnem za čas narodnoosvobodilnega boja. Dasi je Vauhnik bil anglofil, je pa Simovićev puč obsodil in zavračal njegove akterje. Med bivanjem v Zagrebu je pokazal odklonilno stališče do ustaštva.

Močneje je Vauhnik pokazal svojo politično fiziognomijo med bivanjem v Ljubljani. Tu je pokazal svoja stališča do četnikov, partizanov, Sovjetske zveze in domačih kontrarevolucionarjev. Izražal jih je v smislu bolj ali manj jasnih metod obveščevalne službe.

Stališče do Draže Mihailovića in njegovih četnikov nam najbolje kažejo besede, s katerimi je sam označil svoj odnos do Mihailovića. Na strani 193 ga imenuje: »Moj pobratim general Draža Mihailović«. V Ljubljani sami je imel prisrčne zveze z oficirji Mihailovićeve smeri. S tem je linijo svoje politike sam najjasneje izrazil.

Partizani v Sloveniji in Jugoslaviji sploh so za Vauhnika bili prvenstveno — gibanje tretje internacionale, vendar jim v knjigi priznava tudi velike uspehe, zlasti še ob kapitulaciji Italije. »Medtem je partizanska gverila, ki je noben strateg ni predvideval, prešla v tako delovanje, da se ji je mogla pripisati strateška važnost,« piše na strani 331. Partizanstvo pa mu je kljub vsemu nesimpatično. Prav v stilu kontrarevolucionarne propagande in njenega klevetanja narodnoosvobodilnega gi-

banja mu pripisuje tudi krivdo za velike izgube nedolžnega prebivalstva. Pripisuje mu celo direktno uničevanje domačega prebivalstva (stran 348).

V nasprotju s stališčem do partizanov je Vauhnikovo stališče do kontrarevolucije oziroma do domobrancev zelo obzirno. Njihova dejanja je enostavno zamolčal. Na domobrancih pravzaprav ne vidi nič črnega. Obračunavanje s partizani pripisuje eksponentom tretje internacionale. Sodelovanja domobrancev in njihovih očetov z okupatorjem nikjer ne omenja, pravzaprav ga celo zanika. »... V mali Sloveniji ni bilo izdajalcev, bili so vsi do zadnjega proti okupatorjem, bile so samo različne struje,« pravi na strani 304. Na drugem mestu označuje domobrance kot »demokratsko usmerjene borce«. Res čudna je bila demokracija teh demokratskih borcev, ki so prav med avtorjevim delovanjem v Ljubljani prisegli zvestobo Hitlerju. Seveda je po Vauhnikovem mnenju šlo verjetno tudi tedaj le za ‚pritajevanje' samega sebe pred premočnim sovražnikom... Kako daleč je to pritajevanje v tistem času pripeljalo sovražnike osvobodilnega gibanja, moremo razbrati iz mnogih dokumentov tistega časa. Za konkreten primer bi navedli samo enega, namreč poročilo uprave policije v Ljubljani — organizacijskemu štabu Slovenskega domobranstva v Ljubljani, ki ima na prilogi s tinto pripisano, da je bilo 22. decembra 1943 poslano komandantu Lohu. To poročilo dobesedno pravi: »Domobranska komanda je izročila v sodne zapore, ker v policijskih ni bilo prostora, sledeče partizanske agitatorje, ki so na razpolago GESTAPU: ...« (Arhiv IZDG). Poročilu je dodan seznam ljudi. — Razume se, da si je nemogoče misliti, da bi Vauhnik ne vedel za taka dejanja »demokratsko usmerjenih borcev«. Če je taka dejanja zamolčal, je storil zato, ker se je pač strinjal z njihovo politično filozofijo, usmeritvijo itd.

V skladu s stališčem do partizanov je Vauhnikovo gledanje na Sovjetsko zvezo. Njeno moč presoja v širokem okviru svetovnega dogajanja. Kakor pa na eni strani priznava njene vojaške sile in zasluge teh sil v boju proti nacistični Nemčiji, tako izraža nezadovoljstvo z naraščanjem njenega političnega vpliva. Od zahodnih zaveznikov je pričakoval, da bodo udarili na Balkan in potisnili nazaj oziroma preprečili prodor sovjetskega vpliva. Ko se to ni zgodilo, je svoje razočaranje izrazil z besedami: »... Tako je komunistična ideologija dobila premoč, namesto da bi nastopilo ravnotežje sil, ki bi ga invazija zahodnih zaveznikov na Balkan gotovo dosegla« (str. 341—342). Vauhnik misli celo, da je sadove končne zmage pobrala samo Sovjetska zveza, zahodni zavezniki pa so ostali praznih rok (stran 414).

O Vauhnikovi knjigi Nevidna fronta moramo na koncu reči, da jo je napisal pisec, ki v stilu svojega pisanja ne zanika svojih kontrarevolucionarnih stališč in gledanj. Pri uporabi njegovih podatkov bo sleherni prav zaradi metode njegovega pisanja moral biti zelo kritičen.

F. Š.

Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia. Università degli studi di Trieste, akademsko leto 1965—1966, 2. zv. (Gradivo mednarodnega posvetovanja).

Filozofska fakulteta univerze v Trstu je v sporazumu z Deželnim odposlanstvom za zgodovino italijanskega osvobodilnega gibanja v Julijski krajini (Deputazione Regionale per la Storia del Movimento di Liberazione Italiano nella Venezia Giulia) organizirala v dneh 5. in 6. junija 1965 mednarodno posvetovanje O ideji mednarodnega sodelovanja v evropskem odporniškem gibanju.

Filozofska fakulteta v Trstu je referate, prebrane na tem posvetovanju objavila v svoji redni reviji Annali in zvezek posvetila svojemu medtem umrlemu predstojniku prof. Leonardu Ferreru, pobudniku posvetovanja.

Prof. Giulio Cervani je v predgovoru med drugim zapisal, da so se organizatorji posvetovanja spoprijeli s težkim vprašanjem, ko so se odločili za tematiko o mednarodnem sodelovanju, ki je za mesto, kakršno je Trst, posebej kočljiva. Svojo odločitev so takole utemeljevali: »Prav je, da se o teh vprašanjih razpravlja v Trstu v okviru mlade univerze mesta, ki je bilo, kakor malokatero izpostavljeno političnim posledicam vojne. V letu 1945 ga je zadela preizkušnja tragičnega ‚spopada' med dvema odporniškima gibanjima, italijanskim in slovenskim, ki sta izšli iz različnih, nasprotujočih si predpostavk narodnega in nacionalističnega značaja. Prav je, da je tako posvetovanje v mestu, za katerega so značilne tradicionalna kozmopolitska preteklost, odprtost in odklanjanje predsodkov. Kljub temu pa je Trst, zaradi zgoraj omenjenih posledic, vse premalo razpravljal o pojavih odporniškega gibanja. Mnogo več besed, kričanja ali obrekovanja so povzročila čustva in ozemeljske zahteve, kakor pa težnja po kritični presoji odmaknjene preteklosti. Ta pojav je sicer razumljiv za obmejno ozemlje, toda ni nepremagljiva ovira za razpravo med ljudmi dobre volje (stran 10).«

Vabilo k sodelovanju so prejeli znanstveniki iz šestih evropskih držav, vzhoda in zahoda. Jugoslavijo je zastopal profesor ljubljanske univerze dr. Metod Mikuž.

V Annalih so objavljeni referati takšni, kakršni so bili prebrani na posvetovanju.

Prof. Enzo Colotti je v referatu Solidarietà europea e prospettive di un nuovo ordine internazionale nel pensiero della Resistenza italiana (str. 15—51) analiziral stališča italijanskega gibanja do mednarodnih vprašanj. Obdelal je razvoj odnosov treh glavnih struj italijanskega gibanja, komunistične, socialistične in akcijske, do posameznih vprašanj, kot so vprašanje državne meje v Julijski krajini in v Valle d'Aosta ter vprašanje italijanskih kolonij. S tem v zvezi je obravnaval še načrte za mednarodno reševanje spornih vprašanj, ki so nastajali že v dobi boja za osvoboditev ter ideje o povojni federaciji narodov, kakor so se pojavljale od začetka svetovnega spopada.

Sekretar odbora za zgodovino druge svetovne vojne prof. Henri Michel je v sestavku L'idée de la cooperation internationale dans la resistence francaise (str. 55—65) ugotavljal, da je bilo francosko odporniško gibanje predvsem domovinska vojna. Tudi načrti o neki novi povojni mednarodni ureditvi niso imeli širšega odmeva in niso vplivali na razvoj francoskega gibanja. Bili so le plod idej posameznikov, ki pa so ostale slej ko prej osamljene.

Profesor ljubljanske univerze dr. Metod Mikuž je referat L'idea della collaborazione internazionale nella Resistenza jugoslava (str. 69—87), razdelil na tri dele, v uvodu pa je opozoril na vire in literaturo. V prvem delu je prof. Mikuž obrazložil začetke in posebnosti narodnoosvobodilnega boja v posameznih pokrajinah s poudarkom na različnih notranjih in zunanjih okoliščinah, ki so vplivale na ta razvoj. V drugem delu je analiziral uresničenje ideje internacionalizma v medsebojni pomoči jugoslovanskih narodov in pomoči našega gibanja sosednjim deželam ter prispevek nejugoslovanskih ljudstev partizanskemu boju na našem ozemlju, s poudarkom na sodelovanju italijanskih partizanskih enot v sestavu NOV. V tretjem poglavju je strnjeno prikazan diplomatski boj za mednarodno priznanje pridobitev NOB jugoslovanskih narodov.

Poljski zgodovinar Stanislav Okecki je referat De quelques aspects de l'idée de la cooperation internacionale dans la resistence polonaise (1939—1945) (str. 91—102) posvetil sodelovanju poljskega gibanja s sovjetskimi partizani tako na ozemlju Poljske kakor na ozemlju Ukrajine in Belorusije, kjer se je gibanje več

narodov prepletalo. Zanimivi in novi so podatki o sodelovanju nemških vojakov s poljskim odporniškim gibanjem. Čeprav so bili ti stiki omejeni in so se le postopoma krepili, sorazmerno z nemškimi porazi na bojiščih, so odražali protifašističnega duha, ki se je porajal in razvijal v vrstah okupacijskih sil, po drugi strani pa pozitivni odnos zatiranih Poljakov do nemškega ljudstva, ker ga niso istovetili z nacizmom.

Tržaški zgodovinar profesor Carlo Schiffrer je orisal narodne in mednarodne značilnosti odporniškega dibanja v Trstu (Aspetti nazionali ed internazionali della Resistenza triestina, str. 105—116), ki so bile plod različnih nazorov in programov političnih skupin v italijanskem odboru za narodno osvoboditev (CLN) na drugi strani pa razlik med CLN in OF. Na odporniško gibanje v Trstu so po mnenju avtorja vplivale stare težnje dveh nacionalizmov. Politične skupine v CLN so vztrajale v trdni veri, da je pripadnost Trsta Italiji nesporna, kar je izviralo še iz časov iredentističnega gibanja. Jugoslovanski narodi pa so sprejemali sklepe o priključitvi tega ozemlja k Jugoslaviji ,ki so bili sicer utemeljeni s krvnim plebiscitom, toda niso dobili mednarodne potrditve. Prof. Schiffrer je z italijanskega zornega kota dopolnil prispevek prof. Mikuža, kar ugotavlja tudi Cervani v uvodu. Prispevka slovenskega in italijanskega zgodovinarja, pravi Cervani, sta prvič omogočila razpravo na univerzitetni ravni med znanstveniki obeh narodnosti. Ta razprava je izražala zgolj težnjo po medsebojnem razumevanju in pojasnjevanju (stran 10).

Referat prof. Herberta Steinerja, upravnika dokumentacijskega centra o avstrijskem odporniškem gibanju, La cooperazione internazionale nella Resistenza austriaca (tekst je v nemščini, str. 119—124), je kratek in stvaren. Avtor se je omejil na oris sodelovanja avstrijskih protifašistov v gibanjih sosednjih držav in na nekatera dejstva, ki so vplivala na odporniško zavest.

Obsežnejše je delo prof. Antonina Snejdareka, ravnatelja inštituta za sodobno zgodovino pri Akademiji znanosti v Pragi. V sestavku L'idea della collaborazione internazionale nella Resistenza cecoslovacca durante la seconda guerra mondiale (str. 127—140) je posegel v dobo habsburške monarhije in predvojne češkoslovaške republike ter s podrobnimi podatki prikazal boj Čehov in Slovakov za lastno osvoboditev, katero pa so v končni fazi pričakovali le od Rdeče armade.

V obravnavanem zvezku Annalov so torej objavljeni vsi referati s posvetovanja, ne pa tudi razprava, ki je težila zlasti po podrobnejši osvetlitvi nekaterih odprtih vprašanj. Italijanski zgodovinar Vaccarini je npr. želel pojasnila glede Stalinovega odklonilnega stališča do avtonomije jugoslovanskega odporniškega gibanja. Na vprašanje je odgovarjal prof. Mikuž, ki je opozoril na nedostopnost nekaterih virov, kar zavira dokončno osvetlitev tega problema. Tajnik tržaške pokrajinske sekcije krščanskodemokratske stranke, Guido Botteri je tudi posegel v razpravo in med drugim priporočil ustanovitev mednarodne študijske skupine, ki bi proučila skupna in sporna vprašanja. Zametek tega dela naj bi predstavljalo tržaško posvetovanje, ki je po njegovem in po mnenju drugih udeležencev nesporno uspelo.

Dvodnevna raprava med znanstveniki šestih evropskih držav je zbudila živo zanimanje tržaške javnosti, o čemer pričajo obsežna poročila v dnevnem tisku vseh barv. Naj dodam še to, da taka mednarodna srečanja niso pomembna samo zaradi medsebojne izmenjave znanstvenih dosežkov, temveč tudi zato, ker omogo-

čajo navezavo osebnih stikov in neposredno izmenjavo mnenj med raziskovalci, ki se vsak po svoje ukvarja z vsem skupno zgodovino odpora proti okupatorju in proti nacifašizmu.

Milica Kacin-Wohinz

Maks Muchitsch, **Die Partisanengruppe Leoben — Donawitz.** Europa Verlag, Wien (1966), 67 strani.

Knjižica osebnih doživetij ni zanimiva le kot donesek k poznavanju avstrijskega odpora, ampak tudi kot pričevanje povezanosti zgornještajerskih protinacistov z narodnoosvobodilnim bojem slovenskega naroda. Ob tem se avtorjev prikaz omejuje na skupino štajerskega odporniškega gibanja, iz katere je leta 1943 zrastla prva organizacija Avstrijske osvobodilne fronte (ÖFF) v deželi.

Prve začetke širše protinacistične organizacije postavlja avtor v sredino leta 1942. Opozarja tudi na njeno povezanost s slovenskim osvobodilnim gibanjem na Koroškem, pa tudi s tamkajšnjimi protinacisti nemškega jezika (očitno se nanašajo te vezi na beljaško organizacijo KPA, obnovljeno leta 1942). Naslednje leto je v jeseni bila prav na pobudo te organizacije v kraju Krumpen blizu Troifacha ustanovna konferenca ÖFF, na kateri so med drugim govorili o pripravah na oboroženo vstajo ter sklenili tesneje se povezati s slovenskim osvobodilnim gibanjem. Na ponovni konferenci, udeležili so se je tudi zastopniki Judenburga, Gradca, Beljaka in osrednjega vodstva KPA, so sklenili pričeti oborožene akcije na pomlad 1944 (prim. tudi prispevek istega avtorja v zborniku Aus der Vergangenheit der KPÖ. Wien 1961, str. 100—103). In res zasledimo maja 1944 prvo nemško vojaško akcijo proti leobenski skupini partizanov, katere borbeno pot sledimo v Muchitschevi knjižici tja do zmage nad nacizmom.

Opozorimo naj še, da so bile od druge polovice leta 1944 v osrednjem odboru ÖFF za Štajersko in Koroško zastopane vse tradicionalne smeri avstrijskega političnega življenja: KPA sta zastopala sekretar CK Franz Honner in član CK Friedl Fürnberg, socialiste Fritz Matzner, po drugi svetovni vojni namestnik štajerskega deželnega glavarja, revolucionarne socialiste Erwin Scharf s Koroškega, krščanske socialce pa dr. Robert Tschuber (Der Neue Mahnruf. Wien 1965, št. 10).

Tone Zorn

Malte Olschewsky, **Die psychologische Kriegsführung und Propoganda der Titopartisanen in Kärnten und Slowenien.** Neobjavljena disertacija na dunajski filozofski fakulteti, 1966.

Brez globljega poznanja zadevne literature s suvereno besedo ocenjevati politični razvoj stare Jugoslavije, problematiko NOB, še posebej na ozemlju osrednje Slovenije in Koroške je vsekakor nedopusten način raziskave zastavljene naloge. Tudi nepoznavanje jezikov jugoslovanskih narodov ne opravičuje tega postopka in posledice take delovne metode se zrcalijo skoro na vsaki strani ter opozarjajo na nedoraslost zastavljeni nalogi. Tudi dejstvo, da doktorand ni historik (dokončal je študij novinarstva), ne more opravičiti téga, kar je pred nami. To velja tembolj za vrsto predstav in sklepov, ki se bodo očitno pokazali tudi v delih tujih raziskovalcev, ki jih zanimajo vprašanja našega narodnoosvobodilnega boja in ki iz podobnih vzrokov ne bodo upoštevali vsaj dela naše literature.

Razprava je razdeljena predvsem na tri večje razdelke. V prvem je podan nastanek in pomen pojma »psihološko vojskovanje«, drugi se dotika političnega razvoja stare Jugoslavije, osrednji del disertacije pa je namenjen prerezu dejavnosti slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja in njegovih gesel nemškemu okupatorju. Zajeti so tudi nasprotni poskusi okupatorja. Žal avtorjeva nedoraslost zastavljeni nalogi ne omogoča izluščiti bistvenih vprašanj te problematike in njihove ocene. Upravičenost take sodbe potrjujejo npr. navedbe o domobrancih kot »redni slovenski vojski«, špekulacije o vzrokih NOB, vrsta problematičnih trditev o partizanskih tiskarnah v Kočevskem Rogu, oris drugega ilegalnega tiskarstva, pa tudi nezadostni oris vprašanj, ki bi morala biti avtorju bližja (npr. NOB na Koroškem, koroškem vprašanje ob koncu druge svetovne vojne), pa tudi nekateri drobci o manjšinski problematiki tega območja) zraven pa še več drugih, ki onemogočajo pozitivnejšo oceno tega dela, ki bi sicer utegnilo biti zanimivo pričevanje o našem NOB, ne le za tujega raziskovalca, ampak tudi za jugoslovanskega proučevalca.

Tone Zorn

Milica Kacin-Wohinz

O OBJAVLJANJU VIROV ZA ZGODOVINO JULIJSKE KRAJINE POD ITALIJO (1918—1941)

S pričujočim sestavkom želim opozoriti na nekatere probleme objavljanja zgodovinskega gradiva, ki zadeva Julijsko krajino v dobi njene pripadnosti h kraljevini Italiji. V splošnem sega to obdobje od italijanske zasedbe konec leta 1918 do začetkov narodnoosvobodilnega boja leta 1941. Oba datuma pa sta premakljiva glede na problematiko, ki jo raziskovalec obravnava oziroma v našem primeru na problematiko, ki ji je posvečena zbirka virov. Če npr. vzamemo dokumentacijo o delavskem ali narodnjaškem gibanju, moramo poseči nazaj v zadnje mesece prve svetovne vojne, ko izbruhnejo večje stavke in pride do ustanovitve narodnih svetov. Gornja ločnica v tem primeru sovpada z začetki NOB. Drugače je z viri, ki zadevajo ravnanje italijanskih oblasti, zakonodajo, fašistične ukrepe in podobno. V tem primeru spodnja meja sovpada z dnem zasedbe novembra 1918, se pa ne končuje z letom 1941, temveč z dnem razpada italijanske vojske septembra 1943. Periodizacija je torej odvisna od problematike, ki jo objavljeni viri obravnavajo.

Doslej objavljene vire o Julijski krajini med dvema vojnama lahko razdelimo na tri glavne skupine:

1. Dokumenti o diplomatskem boju za meje in o tako imenovanem jadranskem vprašanju.
2. Dokumenti o splošnih italijanskih problemih in
3. Dokumenti o notranjem razvoju Julijske krajine pod Italijo.

1. Za prvo skupino objavljenega gradiva naj na tem mestu zadostujejo nekatere ugotovitve. Za vprašanje razmejitve med Italijo in Jugoslavijo je objavljenega razmeroma največ gradiva, bodisi v Italiji kakor v Jugoslaviji. To gradivo je osnova za zgodovino diplomatskih odnosov med dvema sosednjima državama, za proučevanje razvoja v Julijski krajini pa ima le okvirni pomen. Nastajalo je namreč mimo prizadetega naroda, v posebne namene, za okroglimi mizami v Londonu, Parizu, Rimu in Rapallu. Navedla bom nekatere pomembnejše zbirke virov o tej problematiki:

Dokumenti o jadranskem vprašanju (Angleška bela knjiga), Ljubljana 1920.

F. Šišič, Jadransko pitanje na konferenci mira u Parizu, Zagreb 1920.

Rapalski ugovor. Sporazum i konvencije izmedju Kraljevine Srba, Hrvata i ricordi e documenti, Bologna 1923.

Bernardi—Falorosi, La questione adriatica vista d'oltre Atlantico, 1917—1919, ricordi e documenti, Bologna 1923.

G. Salvemini, Dal patto di Londra alla pace di Roma, Documenti della politica che non fu fatta, Torino 1925.

Michel Paul — Henry, La question de l'adriatique 1914—1918, Paris 1938.

B. Krizman — B. Hrabak, Zapisnici sa sednica Delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenci u Parizu 1919 do 1920, Beograd 1960.

M. Marjanović, Londonski ugovor iz godine 1915, Zagreb 1960.

Za diplomatske odnose med Italijo in Jugoslavijo, ki se posredno tičejo Julijske krajine je omeniti še delo Giannini Amedeo, Documenti per la storia dei rapporti fra Italia e la Jugoslavia, Rim 1934, in obsežno zbirko I documenti diplomatici, ki jo v serijah izdaja italijansko zunanje ministrstvo. V tej zbirki je mnogo dokumentov v zvezi z razmejitvijo in Reko, bolj redki pa so viri za vprašanja manjšine v Julijski krajini.

2. V drugo skupino objavljenih virov štejem zbirke, ki vsebujejo dokumente za splošno zgodovinsko problematiko Italije med obema vojnama. Ti viri so za proučevanje razvoja dežele, ki je pripadala Italiji, v vsakem primeru uporabni, ne glede na to, v kolikšni meri zadevajo tudi konkretno dogajanje na obravnavanem ozemlju.

Pregleda nad vsemi zbirkami virov, ki so izšli v Italiji, nimamo, pa tudi ni namen tega sestavka podajati podrobno bibliografijo. Na osnovi poznanih edicij pa lahko ugotovimo, da je izdajanje virov v Italiji nesistematično, odvisno od individualne pobude raziskovalcev, političnih grupacij ali polprivatnih institucij. Izjema so že omenjeni diplomatski dokumenti in uradni akti, ki so izhajali sprotí ob nastanku. Glavna ovira za sistematično objavljanje arhivskega gradiva so nedvomno italijanski zakonski predpisi, ki prepovedujejo uporabo gradiva za dobo petdesetih let od dne nastanka. Za objavo pridejo torej v poštev le dokumenti, ki so shranjeni izven državnih arhivov, pri vodstvih političnih strank in v posebnih institucijah, kakor so Centro studi Piero Gobetti v Torinu, inštitut Feltrinelli v Milanu in inštitut Gramsci v Rimu. O komunistični in socialistični stranki so npr. izšle tele zbirke:

P. Togliatti, La formazione del gruppo dirigente del Partito comunista italiano nel 1923—1924, Rim 1962.

I comunisti e le elezioni ieri e oggi, Milano 1957.

Come si costitui il Partito comunista italiano.

Trenta anni di vita e lotte del Partito comunista italiano, Quaderni della Rinascita, Rim 1952.

S. Merli, Documenti inediti dell'archivio Angelo Tasca, La rinascita del socialismo italiano e la lotta contro il fascismo dal 1934 al 1939, Milano 1963.

Če so izdaje arhivskih virov redke, pa so v Itlaiji tembolj pogoste publikacije posvečene posameznim vprašanjem, kombinirane iz arhivskih dokumentov, časopisnih in memoarskih virov. Pogoste so tudi objave spisov, študij in govorov posameznih osebnosti kakor so Gramsci, Giolitti, Gobetti in drugi. Naštela bom nekatere zbirke, ki pridejo v poštev za naše raziskave:

Lo Stato operaio 1927—1939, Antologia a cura di Franco Ferri, I—II, Rim 1964.

P. Alatri, L'antifascismo italiano, I—II, Rim 1961.

Nl. Valeri, La lotta politica in Italia dell'unità al 1925, Idee e documenti, Firenze 1958.

Autodifese di militanti operai e democratici italiani davanti ai Tribunali, A cura di Stefano Merli, Milano—Roma 1958.

P. Nenni, Vent'anni di fascismo, Collona di saggi e documenti, Milano 1965.

G. Giolitti, Discorsi extraparlamentari,. Torino 1952.

Dalle carte di G. Giolitti, Quaranta anni di politica italiana, Milano 1963.

Hitler e Mussolini, Lettere e documenti, Milano 1946.

Razen navedenih del je izšla še vrsta podobnih publikacij, upoštevati pa je treba še posamezne dokumente, objavljene kot priloge k razpravam in v zbornikih ter revijah, zlasti v Studi storici, Rivista storica del socialismo, Il Ponte, Rinascita in drugih.

Posebej je potrebno omeniti delo Aula IV, Tutti i processi del Tribunale speciale fascista, Rim 1961, kjer so navedeni osebni podatki vseh obtožencev in obsojencev posebnega sodišča, medtem ko je vsebina procesov objavljena le v obliki regest. Iz zgoraj navedenih razlogov je bila namreč prepovedana objava integralnih tekstov sodnih obravnav. Ta zbirka je za nas pomembna, ker vsebuje podatke za vse Slovence in Hrvate iz Julijske krajine, ki jih je obsodilo posebno sodišče v letih 1927—1943. V nasprotju s tem pa je značilno, da v drugih zgoraj navedenih zbirkah najdemo prav v redkih primerih dokument ali drobec o Julijski krajini. Najbrže ni slučaj, da npr. v zbirkah dokumentov o komunistični stranki, delavskem gibanju in protifašizmu ni npr. izjave dveh in treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju, razglasov ob ustrelitvi bazoviških žrtev, sporazuma med Komunistično stranko in narodno-revolucionarno organizacijo TIGR, in podobno. Skratka, pogrešamo dokumentacijo o stališčih naprednih italijanskih strank do vprašanja slovensko-hrvaške manjšine v Italiji.

3. V tretjo skupino objavljenih virov štejem izdaje, ki neposredno zadevajo razvoj v Julijski krajini med obema vojnama. Sistematične izdaje virov za posamezna vprašanja so redke. Med njimi je treba omeniti:

L. Čermelj, Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati nelle diocesi di Fiume e Triste—Capodistria, Ljubljana 1953.

Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije, Zbornik fotografij iz delavskega gibanja in dejavnost Komunistične partije na Slovenskem 1867—1941, I. del, 1—2, Ljubljana, 1964, 1965. Dve poglavji v tem zborniku sta posvečeni Julijski krajini.

Italian genocide policy against the Slovenes an the Croats, a selection of documents, Beograd 1954.

Documents sur la denationalisation des Yugoslaves de la Marche Julienne, Beograd 1946.

Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije, Tom V, Socialistično gibanje v Sloveniji 1869—1920, Beograd 1951. V tem delu je objavljenih nekaj dokumentov iz okupirane Julijske krajine, vzetih iz tedanjih časopisov. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je pripravil nadaljevanje te edicije pod naslovom Komunistična partija na Slovenskem v legalnem obdobju (1919—1921) s posebnim poglavjem za Julijsko krajino. Ta zbirka je še v rokopisu.

Nekaj posameznih dokumentov najdemo tudi v revijah in zbornikih, zlasti v reviji Trieste. Posamezni dokumenti so objavljeni tudi kot priloge k razpra-

vam in pregledom. (G. Fogar, Gabriele Soschiatti, Udine 1966, C. Silvestri, Della redenzione al fascismo, Udine 1966).

Za Hrvate v Istri je objavljenega morda več gradiva kakor za Slovence na Tržaškem in Goriškem, čeprav tudi za to pokrajino nimamo sistematičnih izdaj virov. Samostojni zbirki sta npr. V. Bratulič, Dokumenti o odbrani i istrebljanju hrvatskih škola u Istri pod Italijom, Zagreb 1955 in D. Klen, Neki dokumenti o svečenstvu u Istri izmedju dva rata, Zagreb 1955. Več posameznih dokumentov ali skupine dokumentov pa so objavljene v revijah Jadranski zbornik, Vijesnik historijskog arhiva u Rijeci, Riječki list, Riječka revija in Istarski mozaik. Za proučevanje razvoja v Istri in objavo arhivskih virov so možnosti v sosednji republiki boljše kakor pri nas, ker so ostali arhivi puljske in reške prefekture tostran meje.

V posebno skupino je treba šteti izdaje del političnih osebnosti, zlasti ponatisi člankov, študij, govorov, razgovorov in podobno. Med temi so za naše raziskave pomembne zbirke:

I. Regent, Poglavja iz boja za socializem, I—III, Ljubljana 1958, 1960, 1961.

A. Oberdorfer, Il socialismo triestino del dopoguerra, Firenze 1922.

A. Mosconi, I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia, Trieste 1919—1922, Bologna 1924. (Priloga govorov in razglasov.)

F. Salata, Per le Nuove provincie e per l'Italia. Discorsi e scritti con note e documenti, Rim 1922.

F. Giunta, Essenza della squadrismo, Rim 1931.

E. Bartellini, La rivoluzione in atto e altri scritti, Firenze 1967.

Med objavljene vire spadajo tudi uradni dokumenti, ki so bili natisnjeni za neposredno uporabo hitro po njihovem nastanku kakor:

Uradni vestnik, slovenska izdaja Bolettino ufficiale, izd. generalni civilni komisariat Julijske krajine od 1919 do 1921.

Verbali del Consiglio Comunale di Trieste, izd. občina Trst, 1922.

Sette mesi di assistenza nazionale nella Venezia Giulia, izd. generalni komisariat za civilno skrbstvo in propagando, Trst 1919.

Nella Venezia Giulia a due anni di Vittorio Veneto, izd. Ufficio tecnico di propaganda nazionale, odsek v Trstu, 1920.

G. Ferretti, La scuola nelle Terre redente, poročilo šolskemu ministrstvu za dobo 1915—1921, Firenze 1923.

Indice analfabetico e cronologico delle leggi e decreti per le Nuove provincie del Regno, 1919—1921, izd. Centralni urad za nove pokrajine, Rim 1922.

L'Osservatore triestino, Bolettino Atti Ufficiali e Foglio Annunzi legali per le R. R. prefetture della Venezia Giulia.

Iz tega sumarnega pregleda je razvidno, da je za Julijsko krajino, zlasti za prva povojna leta objavljenih relativno veliko število dokumentov. Vendar so te publikacije bolj priložnostne, izdane večinoma kot dokazi za določene politične namene in le redko kot pripomoček za objektivno zgodovinsko raziskavo. Zato so viri večinoma fragmentarni, včasih namenoma enostransko odbrani in sorazmerno slabo opremljeni z znanstvenim aparatom oziroma s pojasnili in opozorili, ki povečujejo uporabnost dokumenta. Vzroki za to stanje so preprosti: arhivsko gradivo za zgodovino Slovencev pod Italijo je shranjeno v državnih arhivih v Rimu in Trstu in deloma v Gorici in Vidmu. V fondih notranjega ministrstva, vrhovnega vojaškega poveljstva, predsedstva italijanske vlade, urada za nove pokrajine, posebnega sodišča, fašistične stranke, tržaške ter goriške prefekture

in kvesture je bogato gradivo za Julijsko krajino. Študij tega gradiva je sicer možen, če italijansko notranje ministrstvo izda dovoljenje, ni pa upati, da bi dovolilo objavo celotne dokumentacije za določeno obdobje ali določeno vprašanje.

Pri nas ohranjeno arhivsko gradivo je revno in fragmentarno. Pregled arhivskih virov za Julijsko krajino je v Vodniku po arhivih Slovenije. Izmed privatnih zbirk je edina popolna zbirka J. Wilfana, manj popolne so zbirke I. Regenta (za dobo med obema vojnama) in K. Podgornika. Ohranjenih je tudi nekaj fragmentov italijanske provenience (nekateri občinski arhivi, del fonda sežanske podprefekture, nekaj sodnih spisov) in drobci, ki jih hranijo lokalni muzeji.

Glavno skupino gradiva za sedanje raziskave predstavljajo časopisi. Slovenske časopise iz Julijske krajine hrani Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani, italijanske Biblioteca civica v Trstu in deloma Študijski knjižnici na Reki in v Kopru. Iz časopisov je možno odbrati in objaviti dokumente ali članke za posamezna vprašanja. Npr. resolucije, poročila o zborovanjih slovenske ali delavske stranke, peticije in intervencije društev, organizacij, ustanov in političnih voditeljev, poročila o stavkah, mezdnih gibanjih, načelne članke o stališčih političnih grupacij do posameznih vprašanj in podobno. Objektivna vrednost časopisnih virov pa se iz leta v leto zmanjšuje v sorazmerju z zaostritvijo tiskovne svobode pod fašističnim režimom. Po letu 1926 oziroma 1928 pa nam preostane samo še fašistični tisk, saj so vsi drugi časopisi ukinjeni. Glede tiskanih virov bi prišla v poštev objava govorov, razprav, interpelacij in vprašanj slovenskih poslancev v rimskem parlamentu v letih 1921—1928. To gradivo je objavljeno v zbirki Atti parlamentari, ki jo hrani Biblioteca civica v Trstu. V slovenščino prevedeni dokumenti in opremljeni z vsemi potrebnimi dopolnili bi bili za raziskovalce dober pripomoček za spoznavanje reakcije slovenske politične organizacije na ukrepe italijanske oblasti do slovensko-hrvaške manjšine. Taka zbirka bi tudi širši javnosti dajala vpogled v dejavnost Slovencev pod Italijo.

Posebej je treba obravnavati ilegalni tisk. **Ponatis nekaterih ilegalnih časopisov,** kot so Delo, Ljudska fronta, Svoboda in Borba, ter morebitnih priložnostnih publikacij, letakov in razglasov, je potreben predvsem zaradi nevarnosti, da to gradivo propade. Posamezne številke so namreč večinoma v enem samem izvodu, shranjene so na najrazličnejših krajih (NUK, arhiv CK ZKS, IZDG, lokalni muzeji), nekatere so v fotokopijah, prinešenih iz Italije, druge na izredno slabem in dotrajanem papirju. Ker zbirke še niso popolne bi bila primerna razmnožitev v omenjeni nakladi s preprostimi in cenenimi sredstvi. Razmnožene zbirke naj bi hranile zainteresirane ustanove, ki bi hkrati skrbele za njihovo izpopolnitev.

Iz dela Aula IV bi kazalo izločiti **procese proti Slovencem in Hrvatom** in jih objaviti pri nas. Taka zbirka, dopolnjena s podatki, pojasnili in opombami preživelih obtožencev, bi predstavljala zaokroženo dokumentacijo o Slovencih pred posebnim sodiščem. O pomembnosti procesov kot gradiva za proučevanje zgodovine priča že tale primerjalni podatek: izmed 5600 obtožencev jih je bilo nad 800 doma v Julijski krajini, izmed 42 smrtnih obsodb (31 izvršenih) jih odpade 34 (23 izvršenih) na prebivalce Julijske krajine. Pri tem delu pa bi morali sodelovati občinski odbori Zveze borcev, lokalni muzeji ter posamezni zgodovinarji na Primorskem.

O problemih objave spominskega gradiva in anketiranja redkih preživelih udeležencev dogodkov med obema vojnama ne nameravam posebej razpravljati, ker je treba to vprašanje rešiti hkrati za vso Slovenijo. Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani je sestavil že več predlogov in načrtov, njihovo realizacijo pa ovirajo zlasti finančna in kadrovska vprašanja.

BIBLIOGRAFIJA

France Klopčič

GRADIVO ZA BIBLIOGRAFIJO SLOVENSKEGA IN SRBOHRVATSKEGA KOMUNISTIČNEGA TISKA V SOVJETSKI RUSIJI V LETIH 1918—1921

V letih 1918—1921, po oktobrski revoluciji in za državljanske vojne, so v sovjetski Rusiji izhajali časopisi in letaki, knjige in brošure v slovenskem in srbohrvatskem jeziku. Ta tisk je bil dokaj številen, naklade pa so dosegale desettisoče izvodov.

Tisk — tu ne jemljemo v poštev tiska iz let 1916—1917 — se je strogo ločil na komunističnega in protisovjetskega. Zadnji je zmogel le liste, ki so izhajali na Uralu in v Srbiji. Komunističen tisk je bil neprimerno številnejši ter je poleg listov in letakov poznal tudi brošure in knjige izpod peresa V. I. Lenina in drugih vodilnih teoretikov marksizma in boljševizma. O tem komunističnem tisku v letih 1918—1921 bo v nadaljnjem govor.

Komunistično literaturo so izdajali jugoslovanski komunisti iz vrst bivših vojnih ujetnikov. To so bili Srbi, Hrvati in Slovenci iz Avstro-Ogrske, ki jih je vojna vihra zanesla v Rusijo in razmetala po tej obsežni deželi od Kijeva in Odese do Habarovska in Taškenta. Revolucionarni dogodki so mnoge med njimi pripeljali v Komunistično partijo (boljševikov) Rusije in v enote Rdeče armade ali ustvarili iz njih simpatizerje sovjetske oblasti. Med temi novimi kadri so se oblikovali prvi komunistični literati — novinarji in publicisti. Njim so se pridružili še redki jugoslovanski emigranti, ki so živeli v Rusiji. V materinščini so pisali spise in članke za liste, postajali pisci knjig oziroma brošur ali jih prevajali iz ruščine ter urejali ves ta tisk. To so bili dr. Vukašin Marković, Drago Godina, Ivan Vuk, Lazar Vukičević, Zvonimir Švrljuga, Ilija Milkić, Peter Pavišić-Verin in drugi.

Središče komunističnega tiska v jezikih jugoslovanskih narodov je bila Moskva. Le nekaj enot je izšlo v Petrogradu, Taškentu in Irkutsku; pojav letakov beležimo doslej še v Poltavi, Kijevu, Tomsku. Soudeležbe Jugoslovanov pri tisku v drugih jezikih tu ne raziskujemo.

Jugoslovanski komunisti so se organizirali v posebne skupine, kasneje imenovane sekcije, ki so pripadale KP(b)R. Najmočnejša je bila skupina ali sekcija v Moskvi, ki je združevala izobražence in delavce-samouke, sposobne dati svoj odločilni delež pri nastanku prve komunistične literature v jezikih in tiskih jugoslovanskih narodov.

Moskovska skupina jugoslovanskih komunistov se je širokopotezno lotila izdajanja komunistične literature. Imela je svojo založbo, uredništvo, kadre prevajalcev, lastne črkostavce ter administracijo. Od leta 1918 je izdajala glasilo Vsemir-

naja revolucija, ki se je leta 1919 preimenovalo v Svjetska revolucija; v njej so bili članki in novice v srbohrvaščini, slovenščini in bolgarščini. Izdajala je letake za Jugoslovane v Rusiji. Njena največja zasluga pa je bila, da je sistematično izdajala knjige in brošure.

Takškentska skupina jugoslovanskih komunistov je leta 1920 tiskala štirinajstdnevnik s trojnim imenom Crveni barjak — Crvena zastava — Rdeči prapor v jezikih oziroma tiskih treh jugoslovanskih narodov.

Istega leta je skupina jugoslovanskih komunistov v Irkutsku izdajala list Komuno, prav tako v jezikih in tiskih treh naših narodov.

Največjega pomena je bila seveda zbirka knjig in brošur, izdanih v Moskvi Zato se je treba v prvi vrsti seznatiti z njo.

Dve založbi v Moskvi sta izdajali knjige oziroma brošure v jugoslovanskih jezikih:

— skupina jugoslovanskih komunistov KP(b)R (ki se je imenovala tudi Jugoslovanska emigrantska partija, Jugoslovanska komunistična stranka (boljševikov) itd.), na čelu katere je kasneje bil Centralni biro jugoslovanskih sekcij agitacije in propagande pri CK KP(b)R;

— Komunistična internacionala.

Založba jugoslovanskih komunistov je po prvih petih izdajah združila vse nadaljnje izhajanje knjig v zbirko z imenom delavska biblioteka Komunist, nato z imenom Jugoslovanska komunistična knjižnica. Posamezne enote iz te zbirke z nad 50 naslovi so bile zapovrstjo oštevilčene.

Založba Komunistične internacionale je v letih 1919 in 1920 izdala le sedem knjižnih enot.

Knjige in brošure so tiskali v moskovskih tiskarnah, razen v nekaj primerih. Stavci so bili Ivan Maver, Ernest Pertot, Dragutin Vidnjević, Josip Sorić in Andrej Atanasković.

V knjižni zbirki je orgininalen spis Narodnjaštvo in interesi proletariata, ki ga je v slovenščini napisal Drago Godina, tržaški Slovenec, član vodstva komunistične skupine. Morda je originalno tudi delo L. Petrovića, Proletarci vseh dežel, združite se! v hrvaščini; nadrobnih podatkov o njem ni. Vse druge knjige ali brošure so le prevodi tujih avtorjev iz ruščine. Med avtorji najdemo vodilne boljševiške osebnosti: V. I. Lenina (5 naslovov), L. Trockega (1 naslov), N. Buharina (4 naslovi), G. Zinovjeva (1 naslov), L. Kamenjeva (1 naslov), M. Pokrovskega (1 naslov), Bela Kuna (2 naslova), V. M. Fričeja (5 naslovov) in druge.

Gre torej za komunistično literaturo agitacijskega in propagandnega značaja; vmes so kapitalna Leninova dela Država in revolucija (v hrvaščini, kakor piše v virih), Proletarska revolucija in renegat Kautsky (v srbščini, tj. v cirilici) ter Djetska bolest ‚lijevoča' u komunizmu (v hrvaščini).

Podatke o knjižni zbirki najdemo v tehle virih:

a) v seznamih izdanih knjig, natiskanih na knjižnih platnicah; teh je več, popolnejša pa sta dva: prvi seznam zbirke od št. 1 do 29 je na platnicah brošure V. I. Lenina Politične stranke v Rusiji in naloge proletariata (v cirilici), ki je izšla leta 1919 kot št. 29 knjižnice; drugi seznam od št. 1 do 43 je na platnicah brošure G. Zinovjeva N. Lenin, ki je izšla leta 1921 kot št. 40 knjižnice (omenjeni brošuri hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani);

b) v poročilu člana Centralnega biroja jugoslovanskih sekcij KP(b)R Dragutina Vidnjevića z dne 1. avgusta 1921, ki ima naslov Kratka statistika svega izdateljstva u Rusiji literature (novina, brošura, proklamacija) od 27. marta 1918

do 1. maja 1921 g. (poročilo hrani Institut marksizma-leninizma v Moskvi, partijski arhiv, fond 17, opis 1, enota hranjenja 518; fotokopijo ima beograjski Institut za izučavanje radničkog pokreta, MF 16/37, posnetki 398—404).

Ti viri se medsebojno dopolnjujejo. Ker pa je Vidnjevićevo poročilo kasnejšega datuma od omenjenih seznamov, ima več podatkov in bolj izčrpne, dasi ni brez napak, o katerih bo še govor.

Po Vidnjevićevem poročilu so jugoslovanski komunisti (kot skupina, emigrantska partija, sekcija ali biro) izdali v Moskvi 58 knjig oziroma brošur. V slovenščini jih je bilo 11 in v srbohrvatskem jeziku 47, od tega v cirilici 22. Komunistična internacionala v Moskvi pa je izdala 6 knjig: v slovenščini 2 in srbohrvaščini 4, od tega v cirilici 2.

Večji del teh podatkov potrjuje zadnji izmed omenjenih seznamov na platnicah knjig.

V to poročilo je treba vnesti dva popravka:

1. Vidnjević je pomotoma pripisal založbi jugoslovanskih komunistov brošuro Šumibora, Drina-Dobrudža-Murman (pravo ime avtorja je Dušan Semiz, Srb iz Hercegovine, bivši oficir avstro-ogrske vojske, prostovoljec-disident). Šumiborova brošura je namreč izšla samostojno (glej dokument iz Instituta marksizma-leninizma v Moskvi, fotokopiran v Institutu za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu, MF 16/33, posnetki 247—249), so jo pa komunisti priporočali, šteli za svojo in prodajali, kajti njena vsebina je razkrinkavala »dejavnost srbskih šovinistov« Srbskega dobrovoljskega korpusa v Rusiji leta 1917—1918. Zato najdemo brošuro v seznamu na platnicah brošur, toda brez zaporedne številke, ki jih imajo izdaje jugoslovanskih komunistov.
Upoštevajoč razloge iz takratne dobe, vključujem Šumiborovo publikacijo v bibliografijo.

2. D. Vidnjević je izpustil iz svoje evidence brošuro O bernskoj konferenciji z govori Fr. Plattena in G. Zinovjeva na ustanovnem kongresu III. internacionale. Izšla je v založbi izvršnega odbora Komunistične internacionale. Spada torej v bibliografijo.

Če strnemo vse zgornje navedbe, dobimo tele podatke o številu komunističnih ali filokomunističnih knjižnih izdaj (po doslej dostopnih virih):

Izšlo knjig oziroma brošur	Skupno	Od tega v slovenšč.	Od tega v srbohrv.	Tiskano v cirilici
V založbi jugoslov. komunistov (vštevši Šumiborovo broš.)	58	11	47	22
V založbi izvrš. odbora K. I.	7	2	5	2
Vsega	65	13	52	24

Od teh 65 knjig je ohranjeno:

— v Zgodovinskem arhivu CK ZKS v Ljubljani 30;

— v biblioteki Akademii obščestvennyh nauk (družbenih ved) v Moskvi 16.

Zgodovinski arhiv CK ZKS ima 6 knjig v slovenščini in 24 v srbohrvaščini (od tega 10 v cirilici), biblioteka Akademije družbenih ved pa 2 v slovenščini in 14 v srbohrvaščini (od tega 8 v cirilici).

Pri tem ima moskovska biblioteka 9 knjig, ki so v ljubljanskem arhivu. Potemtakem se je ohranilo in je dostopno 37 izdaj. Ni še raziskanih 28 izdaj.

Vidnjevićevo zelo skrbno sestavljeno poročilo ima tudi podatke o knjižnih nakladah. Po seštevku posameznih naklad je prišlo na svetlo 650.200 izvodov knjig oziroma brošur, vštevši Šumiborovo publikacijo s 5000 izvodi. Od tega je v srbohrvaščini 553.200 izvodov (v cirilici 294.000 izvodov in v slovenščini 97.000 izvodov.

Vidnjevićevo poročilo našteva nadalje periodičen tisk jugoslovanskih komunistov za dobo od 27. marca 1918 do 20. julija 1919. To je tole **časopisje:**

1. List Revolucija spomladi 1918 v Moskvi v založbi Jugoslovanske komunistične emigrantske partije pod uredništvom Stjepana Markovića in Zvonimira Švrljuge. Izšlo je šest številk s skupno naklado 56.000 izvodov.

2. List Vsemirnaja revolucija (Svetovna revolucija), ki ga je izdajala v drugi polovici leta 1918 v Moskvi Jugoslovanska komunistična partija (boljševikov) pod uredništvom dr. Vukašina Markovića in Draga Godine. Izšlo je 36 številk s skupno naklado 605.000 izvodov.

3. List Svjetska revolucija kot nadaljevanje prejšnjega lista. Izhajal je v Moskvi leta 1919 pod uredništvom Ilije Milkića in Branka Bauera — kakor trdi D. Vidnjević. Izšlo je 22 številk s skupno naklado 288.000 izvodov.

Ti trije listi so se razširili po Rusiji skupno v 949.000 izvodih.

Nadalje navaja D. Vidnjević dva lista, ki sta izhajala leta 1920 (nima pa podatkov o njihovi nakladi):

4. List Komuna v Irkutsku, vzhodna Sibirija, pod uredništvom Verina (psevdonim Petra Pavišića); natisnjeno je bilo le »nekaj številk«.

5. List Crveni barjak v Taškentu, srednja Azija ali Turkestan, pod uredništvom Josipa Polaka (dejansko je največji del uredniških poslov opravljal Slovenec Ivan Vuk).

Knjižica beograjskega Instituta za izučavanje radničkog pokreta ima nepopolno zbirko Vsemirne revolucije-Svjetske revolucije, Komune in Crvenog barjaka-Crvene zastave-Rdečega prapora. Po tej zbirki sklepamo, da je Komuna izšla šestkrat, Crveni barjak pa trinajstkrat. Naklada vsake številke zadnjega se je sukala okoli 500 izvodov.

Vsi našteti listi so izhajali v jezikih oziroma tiskih jugoslovanskih narodov, to se pravi, da so se v njih sistematično tiskali članki in novice v srbohrvaščini (latinici in cirilici) ter v slovenščini, poredko tudi v bolgarščini. Časopisov, ki bi izhajali samo v enem izmed jugoslovanskih jezikov, tedaj ni bilo.

To dejstvo — poleg mnogih drugih, o čemer pričajo viri takratne dobe — zgovorno dokazuje, kako složno in tovariško so v Rusiji delovali slovenski, hrvatski in srbski komunisti, prežeti z iskrenim internacionalizmom.

Nadalje ima Vidnjevićevo poročilo podatke **»o letakih in proklamacijah«.** Seznam obsega 17 enot: v srbohrvaščini 15, od tega tiskano v cirilici 10, v slovenščini 1 in v italijanščini 1. To so tile letaki (naštevam jih po naslovu in navajam naklado):

1. Srb Srbima, Hrvatima i Slovencima — v cirilici, 20.000 izvodov.

2. Svima Jugoslavima! Drugovi, radnici i seljaci! — v cirilici, 15.000 izvodov.

3. Radnici, seljaci i vojnici Balkana! Srbi, Hrvati i Slovenci na Murmanu! — v cirilici, 30.000 izvodov.

4. Jugosloveni! (Letak CK KP(b) Rusije) — v cirilici in latinici po 15.000 izvodov.

5. Zalutalim radnicima i seljacima, srpskim vojnicima u Rusiji! — v cirilici, 50.000 izvodov.

6. Zašto su vas poslali na Ukrajinu? — v cirilici in latinici, v slovenščini, po 20.000 izvodov.

7. Jugosloveni, koji se bore protiv Sovjetske Rusije! (apel Trockega) — v latinici in cirilici, vsega 30.000 izvodov.

8. Srpskim vojnicima u Rusiji (pismo Ilije Milkića) — v cirilici, 15.000 izvodov.

9. Radnim masama Amerike, Japana, Engleske, Francuske, Italije... — v latinici, 10.000 izvodov.

10. Srbima, Hrvatima i Slovencima! — v cirilici, 4000 izvodov.

11. Proletarijatu Jugoslavije! — v latinici in cirilici, po 400 izvodov.

12. Ai soldati Italiani! — v italijanskem jeziku, 20.000 izvodov.

Vsega so natisnili 292.000 izvodov letakov. Koliko letakov se je ohranilo, doslej ni raziskano.

Če združimo vse podatke o nakladi, prejmemo presenetljivo število komunistične literature, namenjene Jugoslovanom v Rusiji:

knjig oziroma brošur	650.200 izvodov
časopisov (brez Komune in Crvenega barjaka)	949.000 izvodov
letakov	292.000 izvodov
Skupno	1,891.200 izvodov

Zaradi izčrpnejših, čeprav še daleč ne dokončnih podatkov o knjižnih izdajah, se spodaj **omejujem na bibliografijo knjig in brošur v slovenščini in srbohrvaščini.**

To bibliografijo — ali bolje rečeno, gradivo za biliografijo — razporejam na tale način:

a) tisk v slovenščini;
b) tisk v srbohrvaščini;
c) ohranjen in dostopen tisk;
č) doslej neraziskan tisk.

Seznam je kronološko urejen. Pri srbohrvatskih izdajah je posebej naveden tisk v latinici ali cirilici. Podatki o nakladah so iz omenjenega poročila Dragutina Vidnjevića.

Ker so mi na voljo samo podatki o hranjenju knjig in brošur v Ljubljani in Moskvi, navajam le ta dva kraja. V Ljubljani je 30 knjig, v Moskvi 16.

Zasluga, da ima Zgodovinski arhiv CK ZSK v Ljubljani tako lepo število izdaj, gre Francu Fonu, kovaču iz Bovca, bivšemu vojnemu ujetniku v Rusiji, članu KP(b) Rusije, po vrnitvi domov leta 1921 pa članu KP Italije: prinesel je knjige iz Moskve in jih nad 35 let čuval, potem pa — že pred leti — izročil arhivu CK ZKS, za kar mu izrekamo priznanje in zahvalo.

Podatke o jugoslovanski komunistični literaturi iz dobe 1918—1921 v biblioteki Akademije družbenih ved je oskrbela Maja Mihajlovna Sumarokova, znanstvena sodelavka Instituta slavjanovedenija (slavistike) v Moskvi, za kar ji gre zahvala. Po njenem zatrdilu ni v moskovskih knjižnicah nobenih drugih knjig zadevne naše literature.

Morda bodo nadaljnje raziskave pri nas in v različnih mestih Sovjetske zveze, npr. v Leningradu, Kijevu, Taškentu in drugod, odkrile še preostale knjižne izdaje.

O komunistični literaturi tedanje dobe v **slovenščini** je treba dodati še nekaj podatkov.

Kot rečeno, je izšlo 13 knjig oziroma brošur s skupno naklado 97.000 izvodov. Od teh izdaj se je doslej ohranilo in je dostopno 6 knjig, ki jih hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani. Dve slovenski knjigi, ki ju ima moskovska biblioteka, imamo tudi v Ljubljani.

Med slovenskimi izdajami je samo eno Leninovo delo, prvo v slovenščini: teze o meščanski demokraciji in proletarski diktaturi. Tega dela ni ne v ljubljanski ne v moskovski knjižnici.

Niti ena slovenska knjiga nima navedbe, kdo jo je prevedel iz ruščine. Jezik je poln rusizmov. Po treh in več letih prebivanja v Rusiji brez domačega tiska in včasih tudi brez domače besede so prevajalci krepko podlegli ruskim izrazom in posebnostim jezika. Celo besedo »internacionala«, ki je pri nas ženskega spola, so preobrnili v moški spol, kakor je v rabi v ruščini. Niso pa vsi prevodi enaki: so med njimi dobri.

Iz sovjetskih virov vemo, kdo se je ukvarjal s prevajanjem komunistične literature iz ruščine v slovenščino, ne pa kaj je posamezen prevajalec prevedel. Dokumenti zgoraj omenjenega partijskega arhiva Inštituta marksizma-leninizma v Moskvi, ki so v fotokopijah zdaj v Institutu za izučavanje radničkog pokreta v Beogradu, naštevajo tele prevajalce: Pavel Golia, Ciril Cirman, Jože Velnar (glej MF 16/33, posnetka 80 in 81), Ivan Vuk (MF 16/37, posnetka 341 in 344), Alojz Sedej (MF 16/33, posnetek 810—811) in Joško Prezelj (MF 16/37, posnetek 329).

BIBLIOGRAFIJA

slovenskega in srbohrvatskega komunističnega tiska (knjig in brošur) v sovjetski Rusiji v letih 1918—1921

A. Tisk v slovenščini

a) Ohranjene in dostopne knjižne enote (v Ljubljani in Moskvi)

1. **Klara Zetkin, Borba za svobodo in mir.** Izdajatelj Južnoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1918. 14. str. M8°. Naklada 20.000. (Delavska biblioteka »Komunist«, 12.)
   Dodatek str. 13—14: Internacionala, mednarodna delavska himna. [Prevedel] Vid Pünčah. Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS v Ljubljani (dalje navajam v Lj.).
2. **Bela Kun, Kaj hočejo komunisti.** Izdajatelj Južnoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. 19. str. V8°. Naklada 10.000. (Delavska bilioteka »Komunist«, 16.)
   Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS v Lj.
3. **Osnovne črte Komunistične internacionale.** Izdajatelj Jugoslovanska stranka komunistov (booljševikov). Moskva 1919. 15. str. M8°. Naklada 10.000. (Delavska biblioteka »Komunist«, 22)
   Hrani Zgodovinski arhiv CK ZKS v Lj.
4. **V. M. Friče, Imperializem.** Izdajatelj Jugoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. 15 str. V8°. Naklada 3000. (Delavska biblioteka »Komunist«, 30.)
   Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v Moskvi (dalje navajam v M.).
5. **F. Marhlewski, Kaj je boljševizem.** Izdajatelj Jugoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. 15 str. V8°. Naklada 3000. (Delavska biblioteka »Komunist«, 32.)
   Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.

6. **Paul Lafargue, K državi socializma!** (Ekonomična evolucija in komunizem). Izdajatelj Jugoslovanska komunistična stranka (boljševikov). Moskva 1920. 13 str. V8°. Naklada 3000. (Komunistična knjižnica, 38, ne pa 33.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

b) Doslej neraziskane knjižne enote

7. **K. Liebknecht, Pajki in muhe.** (Izdajatelj jugoslovanska kom. skupina. Moskva 1918. Naklada 5000. Biblioteka, 4.)
8. **D.[rago] Godina, Narodnjaštvo in interesi proletariata.** [Izdajatelj jugoslovanska kom. skupina. Moskva 1918. Naklada 5000. Biblioteka, 7.]
9. **Manifest Komunistične internacionale.** [Izdajatelj Južnoslavenska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. Naklada 10.000. Delavska biblioteka »Komunist«, 19.]
10. **Teze tovariša Lenina o buržoazni demokraciji in proletarski diktaturi.** [Izdajatelj Jugoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. Naklada 10.000. Delavska biblioteka »Komunist«, 25.]
11. **V. M. Friče, Internacionala.** [Izdajatelj Jugoslovanska stranka komunistov (boljševikov). Moskva 1919. Naklada 3000. Delavska biblioteka »Komunist«, 28.]
12. **O. Obolenski, Mednarodni položaj in politika sporazuma.** [Izdajatelj Izvršni odbor Komunistične internacionale. Moskva 1919. Naklada 5000. Komunistična biblioteka, 4.]
13. **Program Ruske komunistične stranke (boljševikov).** [Izdajatelj Izvršni odbor Komunistične internacionale. Moskva 1919. Naklada 10.000. Komunistična biblioteka, 6.]

B. Tisk v srbohrvaščini

b) Ohranjene in dostopne knjižne enote (v Ljubljani in Moskvi)

1. **Radnički vodja pred sudom kapitala.** [V latinici.] Podnaslov: Govor Varlena. Prevod s ruskoga. Izdajatelj Jugoslovenska komunistička grupa (boljševika). 1918. 8 str. Naklada 10.000.
Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.
2. **Radnicima i seljacima Balkana!** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslovanska komunistička partija (boljševika). Moskva 1918. 16 str. Naklada 10.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 1.)
Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.
3. **L. Petrovič, Proletarci svih zemalja, ujedinite se!** [V latinici.] Izdajatelj Južnoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1918. 8 str. Naklada 10.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 5.)
Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.
4. **Ustav (osnovni zakon) Ruske socijalističke federativne sovjetske republike.** [V cirilici.] Izdajatelj Južnoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1918. 16 str. V8°. Naklada 28.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 9.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
5. **Nekoliko reči seljacima.** [V cirilici.] Izdajatelj Južnoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1918. 31 str. Naklada 20.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 10.)
Vsebina: 1. Društveno obradjivanje zemlje. 2. Organizujte selo!
Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.

6. **Šumibor [Dušan Semiz], Drina-Dobrudža-Murman.** [V latinici.] [1918.] 40 str. Naklada 5000.
   Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.
7. **E. Bellami, Priča o vodi.** [V latinici.] Izdajatelj Južnoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 15 str. Naklada 10.000. (Radnička biblioteka Komunist«, 15.)
   Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.
8. **V. M. Friče, Socijalizam.** [V latinici.] Izdajatelj Južnoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 32 str. M8°. Naklada 10.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 18.)
   Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
9. **Manifest Komunističke internacionale proletariatu celog sveta.** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslavenska kom. partija (boljševika). Moskva 1919. 16 str. M8°. Naklada 30.000 (Radnička biblioteka »Komunist«, 21.)
   Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
10. **Osnovne crte Komunističke internacionale.** [V latinici] Izdajatelj Jugoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 16 str. M8°. Naklada 20.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 23.)
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
11. **Platforma Komunističke internacionale.** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 16 str. M8°. Naklada 30.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 24.)
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
12. **Teze Lenina o buržoaskoj demokratiji i proletarskoj diktaturi.** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslovenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 16 str. M8°. Naklada 30.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 26.)
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
13. **Teze druga Lenina o buržoaznoj demokraciji i proletarskoj diklaturi.** [V latinici.] Izdajatelj Jugoslavenska komunistička stranka (boljševika). Moskva 1919. 16 str. M8°. Naklada 20.000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 27.)
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
14. **N. Lenin [V. I. Uljanov], Političke partije u Rusiji i zadaci proletarijata.** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslovenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1919. 18 str. V8°. Naklada 8000. (Radnička biblioteka »Komunist«, 29.) Ima seznam izdaj delavske biblioteke »Komunist« s popravkom zaporedja številk.
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
15. **L. Trocki, Rad, disciplina, red sačuvaće socijalističku Sovjetsku republiku.** [V cirilici.] Izdajatelj Jugoslovenska komunistička partija (boljševika). Tiskarna »III. internacionala«. Moskva 1919. 18 str. V8°. Naklada 8000. (Biblioteka, 31.)
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
16. **O bernskoj konferenciji.** [V latinici.] Izdajatelj Izvršni odbor Komunističke internacionale. Moskva 1919. 22 str. V8°. Komunistička biblioteka, 3.)
    Vsebina: Materiali i dokumenti kongresa Komunističke internacionale. Referati Fr. Plattena i G. Zinovjeva.
    Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
17. **Program Ruske komunističke stranke (boljševika).** [V latinici.] Podnaslov: Prihvaćen na 8. kongresu stranke 18—23 marta 1919 g. Izdajatelj Izvršni odbor Komunističke internacionale. Moskva 1919. 24 str. V8°. Naklada 20.000. (Komunistička biblioteka, 6.)

Na platnicah seznam izdaj Jugoslovanske skupine komunistov od št. 1—27 in Šumiborova brošura.
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

18. **Program Ruske komunističke partije (boljševika).** [V cirilici.] Izdajatelj Izvršni odbor Komunističke internacionale. Tiskarna Jugoslovenska tipografija »Svetska revolucija«. Moskva 1919. 24 str. V8°. Naklada 30.000 Komunistička biblioteka, 6.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

19. **O srednjem seljaštvu.** [V latinici.] Podnaslov: Izvještaj V. I. Lenjiña na 8. kongresu Ruske kom. stranke (boljševika) 8.—23. III. 1919 g. s uvodom V. Karpinskog i rezolucijama kongresa. Izdajatelj Izvršni odbor Komunističke internacionale. Moskva 1919. 24 str. V8°. Naklada 10.000. (Komunistička biblioteka, 11.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

20. **V. M. Friče, Internacionala.** [V latinici.] Izdajatelj Jugoslavenska komunistička partija (boljševika). Moskva 1920. 16 str. V8°. Naklada 5000. (Biblioteka, 33.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

21. **N. Lenin (V. I. Uljanov), Proletarska revolucija i renegat Kautsky.** [V cirilici.] Izdajatelj Centralni biro jugoslovenskih sekcija RKP(b). Moskva 1920. 83 str. V8°. Naklada 5000. (Komunistička biblioteka, 34.)
Na koncu knjige je opomba stavca D.[ragutina] V.[idnjevića] o renegatih Koraću, Bukšeku in Kristanu.
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.

22. **N. Buharin i E. Preobraženski, Početnica komunizma.** [V latinici.] Podnaslov: Popularno tumačenje programa Ruske komunističke stranke (boljševika.) Izdajatelj Centralni jugoslavenski odbor Ruske komunistične stranke (boljševika). Moskva 1920. [Nad 200 str.] V8°. Naklada 5000. (Komunistička biblioteka, 35.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

23. **J. Kamenjev, Imperializam i balkanska republika.** [V latinici.] Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke stranke (boljševika). Moskva 1920. 20 str. V8°. Naklada 4000. (Komunistička biblioteka, 39.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

24. **G. Zinovjev, N. Lenin.** [V latinici.] rPevedli iz ruščine Vjerin [P. Pavišić] i M. P. Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. komunistične internacionale. Moskva 1921. 52 str. z Leninovo sliko. M8. Naklada 8000. (Komunistička biblioteka, 40.)
Na platnicah seznam izdaj Jugoslovenske komunistične biblioteke od št. 1—43.
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

25. **M. I. Meščerjakov, Seoska sirotinja i put k socijalizmu.** [V cirilici.] Podnaslov: O poljoprivrednim komunama. S ruskog preveo Drag. S...ra [Sadura?]. Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. komunistične interaancionale. Moskva 1921. 15 str. V8°. Naklada 1000. (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 42.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

26. **N. Lenin [V. I. Uljanov], Država i revolucija.** [V cirilici.] Podnaslov: Učenje marksizma o državi i zadaci proletarijata u revoluciji. Izdajatelj Centralni biro jugoslovenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Petrograd 1921. 97 str. Naklada 3000. (Komunistička biblioteka, 43.)
Hrani biblioteka Akademije družbenih ved v M.

27. **Lenjin o ženskom radničkom pokretu.** [V latinici.] Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. komunistične internacionale. Moskva 1921. 8 str. V8°. Naklada 3000. (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 44.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
28. **Živio Prvi maj! Živio komunizam!** [V latinici.] Prevedel M. Kodrnja. Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. komunistične internacionale. Moskva 1921. 8 str. V8°. Naklada 5000. (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 45.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj. in biblioteka Akademije družbenih ved v M.
29. **L. Kamenjev, Drugi kongres III. internacionale.** [V cirilici.] Prevedel Drag. S...ra [Sadura?]. Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. kom. internacionale. Moskva 1921. 20 str. V8°. Naklada 3000. (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 46.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
30. **A.[leksandra] Kolontaj, Porodica i komunistička država.** [V latinici.] Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. kom. internacionale. Moskva 1921. 12 str. V8°. Naklada 2000 (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 47.)
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.
31. **N. Lenin [V. I. Uljanov], Medjunarodni položaj.** [V latinici.] Prevedel M. Kodrnja. Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija Ruske komunističke partije (boljševika). Tiskarna III. kom. internacionale. Moskva 1921. 32 str. V8°. Naklada 5000. (Jugoslavenska komunistička biblioteka, 48.)
Vsebina: Govor druga Lenina na II. kongresu Komunističke internacionale.
Prilog: Prihvaćene na 2. kongresu Kom. internacionale teze »O osnovnim zadaćama Komunističke internacionale«.
Hrani Zgod. arhiv CK ZKS v Lj.

b) Doslej neraziskane knjižne enote

32. **N. Buharin, Vojnicima austrougarske vojske.** [V latinici.]
[Izdajatelj Jugoslovenska emigrantska partija. Naklada 15.000.]
33. **Ponuda mira ukrajinskih radnika i seljaka vojnicima Austrije i Njemačke.** [V latinici.]
[Izdajatelj Jugoslovenska emigrantska partija. Naklada 15.000.]
34. **Šta govori šuma vješala.** [V latinici.]
[Izdajatelj Jugoslovanska emigrantska partija. Naklada 10.000.]
35. **Naš barjak.** [V latinici.]
[Izdajatelj Jugoslovenska emigrantska partija. Naklada 10.000.]
36. **N. Buharin, Opšta deoba ili komunistička proizvodnja.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 2. Naklada 10.000.]
37. **Bela Kun, Čija je zemlja.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 3. Naklada 10.000.]
38. **N. Buharin, Program komunista (boljševika).** [V latinici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 6. Naklada 7500.]
39. **V. M. Friče, Šta je to buržoazija?** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 8. Naklada 8000.]
40. **Seoska komuna.** [V latinici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 11. Naklada 20.000.]

41. **K. Liebknecht, Pauci i muhe.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist« 13. Naklada 20.000.]
42. **Mitrofanov, Vodja seoske bednote drug Lenin.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist« 14. Naklada 20.000.]
43. **V. M. Friče, Borba klasa i partija.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 17. Naklada 10.200.]
44. **Manifest Komunističke internacionale.** [V latinici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 20. Naklada 20.000.]
45. **V. Keržencev, Kultura i sovjetska vlast.** [V cirilici.]
[Radnička biblioteka »Komunist«, 36. Naklada 4000.]
46. **N. Buharin i E. Preobraženski, Azbuka komunizma.** [V cirilici.]
[Komunistička biblioteka, 37. Naklada 5000.]
47. **M. Pokrovski, Ruska povijest.** [V latinici.]
[Komunistička biblioteka, 41. Naklada 1500.]
48. **Jakovljev, Razgovori o političkoj ekonomiji.** [V latinici.]
[Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija RKP(b). Naklada 3000.]
49. **G. Zinovjev, Komunistička internacionala.** [V latinici.]
[Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija RKP(b). Naklada 5000.]
50. **Manifest drugog kongresa III. internacionale.** [V cirilici.]
[Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija RKP (b). Petrograd. Naklada 3000.]
51. **Problemi kolonijalne i nacijonalne politike i III. internacionala.** [V cirilici.]
[Izdajatelj Centralni biro jugoslavenskih sekcija RKP(b). Naklada 3000.]
52. **Kako se odnose komunisti-boljševiki prema srednjemu seljaku.** [V cirilici.]
[Izdajatelj Izvršni odbor Komunističke internacionale. Naklada 15.000.]

France Škerl

BIBLIOGRAFIJA

o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1964

A

1. **A. T.: Nekaj mojih spominov na Dachau.** Naš tednik-Kronika, Celovec 26. III. 1964, št. 13.
   Spomini na slovenske štajerske duhovnike v Dachauu.
2. **A[bram] R[adivoj]: Nepričakovani pomočniki.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
   Spomini na akcijo 3. bataljona JPO na nemško preskrbovalno kolono pri Oseku v Vipavski dolini septembra 1964.
3. **Ahačič Marija: Iz nemške vojske k partizanom.** Cerkljanski zbornik 1941—1945. Kranj 1964, str. 88—89.
   Avtorica prikazuje, kako je mož iz nemške vojske pobegnil k partizanom.
4. **[Ajdič Bojan]: Grob Franca Močilnika.** TV 15, 22. IX. 1964, št. 39.
   Pisec prikazuje Franca Močilnika kot aktivista v Mežiški dolini, ki pa so ga Nemci ubili 31. decembra 1943 v Celovcu.
5. **Ajdič Bojan: Gumb na železni nitki.** Slovenski vestnik, Celovec 11. XII. 1964, št. 50, str. 7.
   Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču Dachau.
6. **Albreht Nadja: Moja mama mi je pripovedovala.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 471.
   Zapis spominov na življenje v bolnici pri Cerknem.
7. **Ambrožič, Lado-Novljan: Bitka za Suho krajino spomladi 1943.** Vojaški informator 1964, št. 4, str. 44—50 in št. 5, str. 38—40.
   Odlomek iz knjige Brigade plačujejo svoj dolg. Pisec govori o pomenu Suhe krajine v razvoju narodnoosvobodilne vojne, o italijanskem načrtu za boje v Suhi krajini, o partizanskem načrtu, o napadu na belogardiste, o protinapadu fašistov, o dejavnosti tomšičevcev, o zaključnih bojih za Suho krajino. Nato je dodana ocena o bitki za Suho krajino.
8. **Ambrožič Lado: Po veliki preizkušnji.** Borec XV/1964, št. 8—9, str. 538—545.
   Odlomek iz razprave Brigade plačujejo svoj dolg. Pisec govori o partizanskih enotah jeseni 1942 ter o zamisli in planu za zimsko protiofenzivo.
9. **Anzelj, Matija: XIV. divizija na pohodu.** Štorski železar, Štore 15. II. 1964, št. 2.
   Spomini na pohod XIV. divizije po Štajerskem.
10. **Apnar, Tatjana: Stric je padel.** Kurirček 1963/64, št. 7, str. 325.
    Zapis pripovedovanja o stricu, kako je padel kot spremljevavec komandanta zveze nad Sevnico leta 1944.
11. **Arh Matilda: Novo leto v nemškem lagerju.** Elektrokovina, II/1964, Maribor, št. 3, str. 5—6.
    Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču Saxen (an der Elbe) leta 1941/42.

12. **Avsenak, B[ranko]: Mozaik štajerskim partizanom.** Izšla je nova knjiga Franceta Filipiča o pohorskem bataljonu. Večer, Maribor 14. III. 1964, št. 62.
Poročilo o Filipičevi knjigi Pohorski bataljon.
13. **Avšič, Jaka: Iz spominov na leto 1941.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7—10. [prav. 17.] III. 1964, št. 12.
Spomini na zlom jugoslovanske vojske v Srbiji, vrnitev v Slovenijo, bivanje v Ljubljani, vključitev v OF; delo v oficirski skupini, potovanje k Mihailoviću in vrnitev v Ljubljano.

B

14. **Babič, Karmen: Kako je postal moj stric partizan.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 377.
Zapis pripovedovanja o italijanski raciji na ljubljanskih cestah.
15. **Babnik, Anton: Bili so žrtve izdajalcev.** TV 15, 24. III. 1964, št. 13.
Pisec prikazuje, kako se ravnali belogardisti s Police z ujetimi partizani.
16. **Bajc, Matija: Kako sta ostrostrelca zaplenila nemški šarc.** Vojaški informator 1964, št. 3, str. 63.
Spomini na doživljaj dveh borcev iz Gradnikove brigade v boju z domobranci pri Žireh spomladi 1944.
17. **Bajt, Ilto in Kajetan: Obisk Marte Pavlinove na naši šoli.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 471—472.
Zapis spominov Marte Pavlinove na življenje v XIV. diviziji, na smrt Kajuha, Belača in Marolta-Špika.
18. **Bajuk, Jože: Pismo iz Drašičev.** TV 15, 17. XI. 1964, št. 47.
Utrinki iz življenja v Beli krajini, zlasti o njeni pomoči partizanom.
19. **Balažic, Š[tefan]: Za 20-letnico osvoboditve napisati in izdati zgodovino NOB v Pomurju.** Pomurski vestnik, M. Sobota 16. VII. 1964, št. 28.
Pisec govori o gradivu za zgodovino NOB v Prekmurju.
20. **[Balažic Štefan]: Dva krvava oktobra.** Pomurski vestnik, M. Sobota 15. X. 1964, št. 41.
Pisec prikazuje, zakaj sta za Prekmurje tako pomembna oktober 1941 in oktober 1944.
21. **Bavčar, Ciril: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 23. VI. 1964, št. 26.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 22, ki predstavlja komando goriškega vojnega področja in del sežanske krajevne komande poleti 1944.
22. **Bem, Ludvik-Slavc: Rešitev borcev iz celovških zaporov.** Strokovni list 1964, št. 10—11, str. 595—597.
Pisec govori najprej o nemškem nasilju na Koroškem v zadnjih mesecih pred koncem vojne, nato pa o osvoboditvi antifašističnih jetnikov v Celovcu po sporazumu z nemškim polkovnikom F. Stossierjem.
23. **Benčina Danilo: Slavna in zmagovita pot III. prekomorske brigade.** Prim. dnevnik, Trst 15. VII. 1964, št. 160.
Spomini na ustanovitev tretje prekomorske brigade, na njeno pot in boje od odhoda iz južne Italije prek Visa, Mostarja, Knina do Trsta.
24. **Benčina, Danilo: Partizanski obrazi.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Reportaža o bolničarki Vojki Smucovi v tretji prekomorski brigadi.
25. **Benčina, Danilo: Partizanski obrazi.** TV 15, 15. XII. 1964, št. 51.
Oris partizanskega borca Franca Nabernika, kako je prišel med partizane tretje prekomorske brigade in pozneje padel na pohodu proti Trstu.
26. **Benčina, Danilo: Vojka Šmuc.** Ob 20-letnici junaške smrti. Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 122—124.
Oris borke v tretji prekomorski brigadi, ki je padla pri Kninu.
27. **Benigar, Jože: Mladost je tedaj izginila z obrazov.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Spomini na boje Šercerjeve brigade z Nemci pri Raztokah na Štajerskem.

28. **Bertoncelj, Franc: Moja prva kurirska pot.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 103—105.
Spomini na prvo kurirsko pot na Primorskem marca 1945 in srečanje z domobranci.
29. **Besednjak, Vanda: Akcija mladincev.** (Po očetovem pripovedovanju). Kurirček 1964/65, št. 4, str. 186—187.
Zapis očetovega pripovedovanja spominov na boje na Kozari poleti 1943.
30. **Bevk, France: V Črnomelj na zasedanje SNOS.** Pred 20. obletnico. Delo 16. II. 1964, št. 45.
Spomini na pot iz Primorske v Črnomelj in na zasedanje SNOS.
31. **Bevk, France: Svet pod Poreznom.** Partizanski dnevnik, sreda, 3. VI. 1964. [Priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21.]
Spomini na obisk Cerkljanskega in domače hiše v dobi NOB.
32. **Bevk, France: Jože Srebrnič.** Delo, Trst 26. VI. 1964, št. 14, str. 2 in 4.
Kratek življenjepis predvojnega revolucionarja in medvojnega partizana.
33. **Bevk, France: Gregorčičeva obletnica.** Naši razgledi 3. X. 1964, št. 19.
Oris pesnikovega pomena za narodno zavest Slovencev na Primorskem. Oris se dotika tudi dobe NOB.
34. **Bežek, J[ože]: Gauleiter Reiner v Kranju.** TV 15, 22. IX. 1964, št. 39.
Pisec riše Rainerjev obisk in govor v Kranju.
35. **Biber, Dušan: Kočevski Nemci med obema vojnama.** Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 23—42.
Na dobo vojne se nanaša samo poglavje Zadržanje Kočevskih Nemcev ob aprilskem zlomu in preselitev, str. 38—42.
36. **B[ibič] A[lenka]: Dvajset let s partizansko pesmijo.** Tovariš 24. IV. 1964, št. 16, str. 18.
Članek govori o nastanku IPZ in o nekaterih doživljajih iz prve dobe do osvoboditve.
37. **Bibliografija pesmi in glasbenega življenja o narodnoosvobodilnem boju za razdobje 1941—1943.** [V knjigi] [Gerlanc Bogomir]: Pesem borb in zmag, Ljubljana 1964 ... str. 101—120.
Bibliografija prikazuje pesemsko glasbeni tisk osvobodilnega boja v dobi vojne in pesemsko glasbeni tisk o osvobodilnem boju v povojnem času, to je v letih 1945 do 1963.
38. **Bil je pravi lik borca.** Prosveta, Chicago 13. VIII. 1964, št. 158.
Oris partizanskega junaka Franca Uršiča-Joška.
39. **Bitenc, Stane: [Kaj sodim o komunizmu.** Anketa]. Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 148—151.
S kontrarevolucionarnega vidika napisane reminiscence zlasti na čas druge svetovne vojne in na piščev odnos do komunistov.
40. **Bizjak Anton iz Letuša — taboriščna številka 62210: Krematorij je počil od vročine.** Celjski tednik, Celje 20. III. 1964, št. 11.
Spomini Antona Bizjaka iz Letuša na življenje v taborišču Auschwitzu.
41. **Bobnar, Franc: Nočna akcija.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 101.
Prikaz rekvizicije pri cerkljanskem trgovcu Radanoviču februarja 1943.
42. **Bobnar, Franc: Obveščevalci na delu.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 99—100.
Pisec govori o razpredenosti obveščevalne mreže v Cerkljah na Gorenjskem poleti 1942.
43. **B[ohinc] J[ože]: Tone Svetina: Svoboda je največja vrednota.** Srečanje s pisatelji-partizani. Glas, Kranj 23. V. 1964, št. 40.
Pisec kot avtor romana Ukana prikazuje svoj odnos do NOB.
44. **Bolčič, Milan, Danilo Daneu, 50-letnik.** Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 114—115.
Avtor se v orisu dotika tudi dela, ki ga je Daneu opravil v NOB.

45. **Bolnišnica Zalesje.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1964, št. 5, str. 15.
Kratka beležka o funkcioniranju partizanske bolnišnice v Brkinih.
46. **[Bradaškja Rastko]: V levjem žrelu.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 13. III. 1964, št. 11.
Prikaz konspirativnih načinov za iskanje zvez v Trstu.
47. **Bradašk[j]a, Rastko: »Kobariška republika«.** Posebna stran v zgodovini osvobodilnega boja na Primorskem. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 3. VII. 1964, št. 27.
Pisec prikazuje, kake posledice je rodila kapitulacija Italije na Primorskem, nato nastanmek in značaj osvobojenega ozemlja »kobariške republike«, lik borca Franca Uršiča-Joška, začetek nemške oblasti in veliko partizansko akcijo v Baški grapi sredi 1964.
48. **Bradaškja, Rastko: Srečanje z republiko.** Spomini partizanskih borcev na velike dni ob II. zasedanju AVNOJ. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 27. XI. 1964, št. 48.
Kratki utrinki spominov na čas, ko so zvedeli za sklepe II. zasedanja AVNOJ. Spomine so pripovedovali: Anton Doljan-Branko, Gabrijel Modrec, Ivan Cah-Iskra in Slavko Kavšek.
49. **Bradeško, Ludvik: Pismo uredništvu.** TV 15, 9. VI. 1964, št. 24.
Pisec popravlja Kelvišarjev članek v TV 15, št. 22 o Tonetu Beletu-Pavletu, zlasti o njegovem bivanju v četi nad Horjulom decembra 1941.
50. **[Brajnik Edo]: O začetkih Varnostno-obveščevalne službe.** Strokovni list 1964, št. 2, str. 56—60.
Pisec prikazuje, kako je bil namen VOS tolči sovražnika v njegovem zaledju, kako se je VOS začela in razvijala od 1941 naprej.
51. **Bratož Hinko [mlajši]: Pred devetnajstimi leti na pragu Ljubljane.** Kurirček 1964/65, št. 4, str. 184—185.
Zapis očetovega pripovedovanja spominov na zadnje boje za osvoboditev Ljubljane.
52. **[Bravničar Dušan]-Veljko Kočevar: Ob 8. zjutraj je prišla smrt.** Ljubljanski dnevnik 22. I. 1964, št. 20 — 29. I. 1964, št. 27.
Pisec govori o partijskih tečajih na Primorskem, zlasti pa o tečaju, ki ga je zadela tragična usoda 27. januarja 1944.
53. **[Bravničar Dušan]-Veljko Kočevar: Prvo obdobje partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem.** Zgodovinski oris od 27. oktobra 1943 do 6. marca 1944. Borec XV/1964, št. 6—7, str. 409—415; št. 8—9, str. 552—559.
Na temelju arhivskih in drugih virov orisan razvoj partijskega šolstva na Primorskem in Gorenjskem.
54. **[Brecelj Marijan]: Odločilen korak v razvoju ljudske oblasti.** Govor podpredsednika SRS dr. Marijana Breclja na včerajšnji proslavi v Črnomlju. Ob 20. obletnici I. zasedanja SNOS. Delo 20. II. 1964, št. 49.
Pisec je prikazal, kakšen je bil pomen zasedanja v Črnomlju in iz kakšnih korenin je zraslo in kakšne silnice je predstavljalo.
55. **[Brecelj Marijan]: Bela krajina je v revoluciji stopila na pot razvoja svojih lastnih sil.** Dolenjski list, Novo mesto 27. II. 1964, št. 8.
Utrinki o zasedanju SNOS v Črnomlju.
56. **Brecelj, Marijan: [Uvodna beseda]** [V knjigi] 20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964, Ljubljana 1964, str. [15—16].
Oris okoliščin, v katerih je začel izhajati Uradni list SNOS, in njegovega pomena.
57. **Brejc Tomo: Zadnje pismo.** Prim. novice, Nova Gorica 21. II. 1964, št. 8. str. 14.
Spomini na Karla Jelušiča iz Jeriš na Primorskem. V spominih se dotika tudi dobe NOB.

58. **[Brejc Tomo]: Iz spominov Toma Brejca.** Borec 1964, št. 3, str. 178—182.
Prikaz delovanja predvojnega sindikata gradbenih delavcev. V zaključnem delu se članek dotika tudi NOB.
59. **Brelih, Miloš: Črnomelj — središče zvez v NOB.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 98—103.
Pisec govori o vrednosti in pomenu kurirskih zvez v NOB in njenih obsežnostih.
60. **Brezovar, Milan: Komemoracija pred spomenikom 39 padlim skojevcem v Žibertovi ulici.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46.
Kratka oznaka padlih gojencev nekdanjega Učiteljskega doma v Šiški. Pisec pri vsakem navaja kraj, kjer je padel.
61. **Brodarič, Jože: Zmaga, vredna našega bratstva, na Suhorju.** TV 15, 22. XIII. 1964, št. 52.
Spomini na boje z belogardisti in Italijani na Suhorju jeseni 1942.
62. **Brumen, Joško: 17. oktober 1944.** Pomurski vestnik, M. Sobota 15. X. 1964, št. 41.
Spomini na racijo madžarskih vojakov v Soboti in skupino aktivistov v stanovanju Brumnovih in kako je gospodar stanovanja ravnal, da bi aktiviste rešil ter kako usodo je sam doživel.
63. **Bubnič, Albin: Rižarna — spomenik mučeništva.** Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 125—127.
Članek prikazuje tržaško rižarno, ki je bila koncentracijsko taborišče v Trstu in krematorij za tam umrle žrtve.
64. **Bunc Rudi: Tiger je bil moj idol.** Celjski tednik, Celje 21. II. 1964, št. 7.
Spomini nanenaden spopad z Nemci na pohodu XIV. divizije po Štajerskem na Federmausu, ko je padel Tiger, bataljonski komandant v XIII. brigadi.
65. **B[urgar], M[aks]: Anton Može se je oženil.** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Kratek, življenjepis, ki prikazuje Možeta kot organizatorja TV 15 in mnogih kurirskih zvez.
66. **Burgar, Maks: Po poteh partizanskih kurirjev.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 105—112 in Meščanska skupnost VI/1965, št. 6, str. 9.
Kratek historiat organiziranje kurirskih zvez.
67. **Burkeljc Pavel: Tako so umirali za svobodo.** Zas. tednik, Trbovlje 1. I. 1964, št. 1.
Prikaz nemškega nasilja na Vačah ob koncu 1944 in v Slivniškem lesu, ko so pobijali ljudi in požigali.
68. **Burnik, Ivan: »Otroka so mi hoteli ponemčiti«.** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Zapis pripovedovanja Bobničeve iz Košnice, kako so z njo ravnali Nemci in kako so ravnali z odvzetim sinom.
69. **Butara, Miha-Aleks: Šercerjeva na Štajerskem.** [S podnaslovi] V Beli krajini — Začetek pohoda — Turopoljski gozd — Miting v Čazmi — Ustaši iz Zlatarja — Pohod bratstva — Spopad z orožniki in vermani — Boji med hišami — Na cesti Podsreda-Senovo — Ranjenci v Pusti Ložici — Poživinjeni okupatorski hlapci — Občutne izgube — Ni umika brez povelja — Boj pred vasjo — Strmine Male gore — Nemci so se skrivali in bežali — Premik proti Šentjoštu — Pri —20° C! — Juriš na desnem krilu — Velika zagata — Preboj na Pohorju — Gaz v snegu — Razdejanje na koti 826 — Uspela akcija na Pohorju — Stik s pohorsko brigado — Ponoči na globokem snegu — Vrnili so se v Vuzenico — Priprave na pohod — Pisma vojakov iz nemške vojske — Obrok v zdravilišču Topolščica — Zajeti in ubiti — Izpopolnitev brigad — Čudovita pomlad 1944. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 2. II. 1964, št. 31 — 27. IX. 1964, št. 264.

C

70. **[Cenčič Miro] f: Bolničarka Hela.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 10. I. 1964, št. 2.

    Oris bolničarke Hele Murovčeve [sedaj Gianfrate] iz Tolminskega Loma, zlasti njenega življenja v Tomšičevi brigadi in nato v XIV. diviziji na Štajerskem.

71. **[Cenčič Miro]: Prodor na Pohorje.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 17. I. 1964, št. 3.

    Zapis pripovedovanja Antona Janžiča iz Prvačine o njegovem partizanstvu, zlasti v XIV. diviziji.

72. **[Cenčič Miro] (mir): Hudi spomini.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 31. I. 1964, št. 5.

    Zapis spominov Ivana Mermolje iz Podkraja pri Renčah o nekaterih bojih XIV. divizije na Štajerskem.

73. **[Cenčič Miro] (mir): Tragedija v narasli Soči.** Ob 20. obletnici smrti narodnega heroja Jožeta Srebrniča. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 10. VII. 1964, št. 28.

    Kratka biografija s posebnim poudarkom na samem trenutku tragedije, ki ga pojasnjuje Rozalija Križnič-Soča, ki je bila navzoča pri prehodu čez reko.

74. **Cenčič, Rado-Mitja: [Tiskanje Uradnega lista SNOS]** [V knjigi] 20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964, Ljubljana 1964, izd. ČZ Uradni list SRS, str. [17—20].

    Avtor prikazuje, kako so tiskali Uradni list SNOS v partizanski tiskarni v Dolenji Brigi in na Goteniškem Snežniku.

75. **[Cerar] Srečo: Domači izdajalci — opora okupatorja.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 109—112.

    Avtor prikazuje delovanje Stanislava Otenarja, Jerneja Vombergarja in Jožefa Dobnikarja-Kobovsa, ki so spočetka delali za partizane, potem pa proti njim.

76. **Cerkljanski zbornik 1941—1945.** Kranj 1964. Izd. Občinski odbor ZB. Strani 192 s slikami, 8°.

    Zbirka člankov, ki prikazujejo razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Cerkljah na Gorenjskem in v bližnji okolici, boje z Nemci in njihovimi domačimi pomočniki. Več glej pri prispevkih posameznih avtorjev.

77. **[Cerkvenik Angelo]: Mariborčan Savo Poljanec prvoborec in legendarni junak.** TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.

    Pisec prikazuje Sava Poljanca kot letavca, zlasti v njegovem sodelovanju s slovaškimi partizani leta 1944.

78. **[Cerkvenik Danilo]: Venec mrtvemu komandantu Stanetu.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.

    Pisec prikazuje, kako so gorenjski partizani pripravili in ponesli venec tragično umrlemu komandantu Stanetu.

79. **Cesar, Emil: Ob dvajseti obletnici natisa gorenjske partizanske izdaje Prešernove Zdravljice.** Škofjeloški razgledi XI/1964, str. 17—25.

    V razpravi prikazuje avtor najprej nastanek tiskarn Julija, Trilof in Donas, nato pa kako je nastala Prešernova Zdravljica ob stoletnici njene prve izdaje.

80. **Cestnik Ivan: Partizanski ranjenci na okupiranem Štajerskem.** TV 15, 7. VIII. 1964, št. 28 — 4. VIII. 1964, št. 32.

    Spomini na ravnanje z ranjenci XIV. divizije in njihovo zdravljenje na Štajerskem.

81. **Charlet, G. Gaston: Konec kaznilnice v snegu.** Prevedel Polde Vrbovšek. Borec XV/1964, št. 8—9, str. 515—523.

    Spomini na osvoboditev iz taborišča v Podljubelju in vračanje domov prek Koroške.

82. **Churchill S. Winston: Druga svetovna vojna z epilogom o povojnih letih.** Ljubljana 1964. Izd. Borec. Strani 1065 s skicami vojaškega in političnega položaja. 8°.

Churchill se v dveh poglavjih posebej dotika Jugoslavije. V poglavju Jugoslavija in Grčija (str. 446—460) analizira dogodke okoli 27. marca 1941 v Jugoslaviji, v poglavju Maršal Tito — trpljenje Grčije (str. 834—840) govori splošno o razvoju v Jugoslaviji v dobi vojne, o Mihailoviću in partizanih, o medsebojnih odnosih, o gledanju Angležev na Jugoslavijo in njihovem podpiranju kralja Petra II. Razen tega govori o Jugoslaviji v obliki utrinkov še na več drugih mestih, zlasti o Titu, in tam, kjer govori o načrtih zavezniškega prodiranja čez ljubljansko kotlino proti Dunaju.

83. **Cimprič Francka: Moj domači kraj med NOB.** TV 15, 4. II. 1964, št. 6.
Kratek historiat vasice Novi kot nad Čabranko v dobi NOB.

84. **Cirnski, Franc: Naš kraj med vojno.** Kurirček 1964/65, št. 2, str. 91.
Spomini na selitev v Zasavju in naselitev Kočevarjev leta 1941.

85. **Curk Franc-Nace: »Glej ga, bandit na drevesu!«** TV 15, 21. VII. 1964, št. 30.
Spomini na nemško hajko na Gorenjskem jeseni 1942 in skrivanje partizanov po smrekah.

Č

86. **Čampa, A[nton]: Partizanski obrazi.** TV 15, 9. VI. 1964, št. 24.
Oris Poljakinje Haline, ki je bila bolničarka med slovenskimi partizani.

87. **Čarman, Rado: Rešila ju je odeja.** TV 15, 10. [prav 17]. III. 1964, št. 12.
Oris usode družine Janeza Pipana iz Šenčurja pri Kranju.

88. **[Čepe Marica]: Varnostno-obveščevalna služba — močna opora osvobodilnega gibanja.** Strokovni list 1964, št. 3—4, str. 124—131.
Avtorica govori o borbenih skupinah in delu VOS v Ljubljani.

89. **Čepe, Marica: Ljubljana v osvobodilnem boju.** Kronika 1964 št. 2, str. 81—94.
Avtorica prikazuje razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani. Poleg splošnega razvoja vključuje tudi posebne veje v delovanju gibanja. Tako govori o predvojnem zbiranju naprednih sil, o ustanovitvi OF, njeni organizaciji, listih OF, mladini, SPŽZ, Slov. narodni pomoči, centralni tehniki in tehnikah sploh, o oboroženi akciji, o VOS, o saniteti, o ženskih demonstracijah 1943, o materialni pomoči osvobodilnemu gibanju, o okupatorskem nasilju v dobi italijanske okupacije, o kontrarevoluciji, internacijah, o kapitulaciji Italije, o delu za osvobodilno gibanje pod Nemci, o nasilju okupatorjev in kontrarevolucionarjev, o odporu proti vsem in o osvoboditvi.

90. **Černelč, Vojko: »Ura, ki je ne bom pozabil...«** Pred dvajsetimi leti v Cerknem. Delo 26. I. 1964, št. 24.
Zapis pripovedovanja očividca Franca Likarja, o nemškem vdoru v Cerkno in o tragediji gojencev partijske šole 27. januarja 1944.

91. **Čertanc, Jernej: Od Ljubljane do Dachaua.** Bilo je pred dvajsetimi leti. Številka 135.923 pripoveduje. Naša komuna, Ljubljana—Vič 27. IV. 1964, št. 4, str. 5.
Spomini na pot v taborišče in življenje v njem.

92. **Červič, Dragica: Moji spomini na okupacijska leta.** Radenski vestnik IV/1964, št. 41, str. 4—5.
Spomini na aktivistično delo na terenu v Slovenskih goricah.

93. **Čižmek Boris-Bor: Med prvimi partizani na Štajerskem.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.

94. **[Čižmek Boris]: Boj proti nacističnemu obveščevalnemu aparatu na Štajerskem.** Strokovni list 1964, št. 5, str. 223—232.
Pisec v članku prikazuje podobo nemškega policijskega aparata na Štajerskem.

95. **Č[olak] T[ode]: Človek in pesem eno. Karel Destovnik-Kajuh.** Komunist 13. III. 1964, št. 11.
Oznaka človeka in pesnika Kajuha z nekaj biografskimi podatki.

D

96. **Debeljak, Tine: Ob smrti pisatelja Franca Ksaverja Meška.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 106—122.
Kontrarevolucionarni pisec označuje pisateljski lik F. K. Meška. Dotika se tudi Meškove vojne dobe in svojih stikov z njim.
97. **Debeljak, Tine: Prvi slovenski parlament v Ljubljani 3. maja 1945.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 280—286.
Pisec prikazuje, kdo se udeležil seje, kaj so na njej govorili in kakšne sklepe [razglas] so sprejeli.
98. **Debeljak, Vera: [Kaj sodim o komunizmu.** Anketa]. Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 159—164.
Avtorica vključuje v svoj prispevek nekaj reminiscenc na življenje v Ljubljani med okupacijo. Napisane so z vidika kontrarevolucionarnega odnosa do NOB.
99. **Delost, Rado: Pred dvajsetimi leti.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 474.
Zapis nekaterih spominov na letalski napad Nemcev na Koritnico.
100. **[Demšar France]: Dušanki Švigljevi v spomin.** Vestnik RKS 1964, št. 6, stran 141.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
101. **Derganc, Franc: Tako naj bo zapisano — kot je res!** TV 15, 11. II. 1964, št. 7.
Pisec prikazuje, da Jožeta Mihelčiča ni izdal Luzar, temveč so ga Italijani zajeli sami pri vodnjaku v Pribišju.
102. **Derganc, Franc: Kako sem dobil Mihelčičevo sliko.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.
103. **Derganc Franc: Spomin na Palmanovo.** TV 15, 8. IX. 1964, št. 37.
Spomini na odhod iz Ljubljane, na taborišče v Palmanovi in nastop Badoglieve vlade v Italiji.
104. **Derganc Franc: Preskrba čete na Kleču.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Spomini na preskrbovalno delo poleti 1942.
105. **Derganc, Franc: Leta 1941 v ljubljanski bolnišnici.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43.
Spomini na ilegalce v ljubljanski bolnišnici 1941.
106. **Dobovišek, Karlo: Spomini iz druge svetovne vojne.** Štorski železar, Štore, 15. I. 1964, št. 1 — 25. XI. 1964, št. 11.
Spomini na življenje v Franciji, potem ko je avtor pobegnil iz nemške vojske.
107. **[Dobranič Branko] (mb): Postojanka je padla.** Prim. novice, Nova Gorica 10. IV. 1964, št. 15, str. 4.
Zapis pripovedovanja Andreja Žigona o bojih drugega bataljona Kosovelove brigade za Trnovo nad Gorico.
108. **Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji.** Knjiga 2. April 1942 — julij 1942. Ljubljana 1964. Izd. IZDG. Strani 471. 8°.
Zbirka političnih dokumentov, ki se nanašajo na razvoj osvobodilnega gibanja.
109. **Dolenc Anton: Rokoborbo s četnikom.** Vojaški informator 1964, št. 4, str. 51—52.
Spomini na spopad s četnikom v gozdu nad Jureščami februarja 1945.
110. **Dolinšek, Jože: Rdeči petelin nad Davovcem.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 91—92.
Avtor prikazuje, kako so Nemci požgali Dolinškovo kmetijo.
111. **Dolinšek, Mira: Moja mama pripoveduje.** Kurirček 1964/65, št. 5, str. 234—235.
Spomini na rešitev pred nemško zasedo na Primorskem.
112. **Domačije in objekti, slikovni del kronike Cerklje v NOB.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 1945—160.
113. **Drča, Julijana — taboriščna številka 16443 iz Kaplje vasi pri Žalcu: Kdor ne bo ubogal, bo mrtev...** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Spomini na življenje v Auschwitzu.
114. **Drobnič, France: Mesec dni dolga pot.** Borec X/1964, št. 1, str. 11—19.
Reportaža o pohodu in prihodu XIV. divizije na Štajersko.

115. **Družina [Andreana]-Olga: V mišnici.** Pionirski list 20. II. 1964, št. 21.
Spomini na težave v Crnem lugu v Gorskem Kotaru, ko so Nemci nenadno napadli 4. bataljon Šercerjeve brigade, ki je spal v vasi.
116. **Družina [Andreana]-Olga: Z Roga v Jelenov žleb.** Pionirski list 12. III. 1964, št. 24.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo napisani spomini na pot s kurirjem Luko z baze TV 14 v Jelenov žleb.
117. **Družina [Andreana]-Olga: Kako smo porušili Štampetov most.** Pionirski list 2. IV. 1964, št. 27.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo napisani spomini na akcijo XIV. divizije sredi oktobra 1943.
118. **Družina [Andreana]-Olga: Generalica Liza.** Pionirski list 4. VI. 1964, št. 35—36.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo prikazuje avtorica dogodivščine partizanov z mulo, ki so ji dali ime generalica Liza.
119. **[Duhovnik Franc] (fd): Ob 20. letnici velike tragedije v Medvodah.** Ljubljanski dnevnik 4. I. 1964, št. 2, str. 5.
Kratko o streljanju talcev na Svetju v Medvodah konec leta 1943.
120. **Dular, Jože: Janko Jarc — šestdesetletnik.** Kronika 1964, št. 1, str. 76—77.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.
121. **Dvajset let Partizanskega invalidskega pevskega zbora.** [V knjigi] [Gerlanc Bogomir]: Pesem borb in zmag, Ljubljana 1964, str. 37—67, in Dol. list, Novo mesto 9. IV. 1964, št. 14.
Prikaz nastanka in razvoja ter kasnejšega delovanja IPZ.
122. **[Dvajset] 20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964.** Ljubljana 1964. Izd. ČZ Uradni list SRS. Uredil in gradivo zbral ... Jože Jurač. Strani [68] s slikami in fotokopijami. 4°.
Zbirka člankov, ki prikazujejo izhajanje Uradnega lista SNOS in kasnejših organov med vojno in po vojni. Več glej pri avtorjih posameznih člankov.

E

123. **E. Z.: Velika noč 1941.** Novi list, Trst 26. III. 1964, št. 492.
Spomini na demonstracije v Ljubljani 27. marca 1941, na psihološko razpoloženje ob začetku vojne in na sodelovanje v prostovoljcih do prihoda v Zagreb in razhoda.
124. **E. Z.: Trije božiči.** Novi list, Trst 24. XII. 1964, št. 529.
Spomini na doživljanje treh božičev med dobo NOB, med njimi tudi na doživljanje božiča v Ljubljani leta 1941.
125. **Erjavec, Jože: Usodno naključje.** TV 15, 4. II. 1964, št. 6.
Spomini na doživljaje, ki so jih doživeli na Ligu nad Idrijo trije člani iz igravske skupine IX. korpusa ob srečanju z Nemci.

F

126. **Fabčič, Mirko: Torba.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 472—473.
Zapis tetinega pripovedovanja, kako je opravljala svoje delo v ilegali pri Landolu.
127. **Faganel, Franci: Skril sem se v potok.** TV 15, 10. [prav 17]. III. 1964, št. 12.
Spomini na doživljaje v zadnji nemški ofenzivi spomladi 1945 na Poreznu.
128. **Fajdiga, Pavel: Slovenci v Srbiji pod nemško okupacijo.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 272—279.
Kontrarevolucionarni pisec prikazuje najprej preseljevanja Slovencev v Srbijo, nato pa delovanje Slovencev po mihailovićevskih obveščevalnih kanalih v Beogradu.

129. **Fajfar Tone: 27. april 1941.** Delo 27. IV. 1964, št. 116.
Pisec prikazuje, v čem je bil najgloblji pomen ustanovitve Osvobodilne fronte.
130. **[Fa]t[ur Fani]: Iz spominov, ki ne obledijo.** Snežnik 1964, št. 3, str. 9.
Utrinki spominov na aretacijo in življenje v koncentracijskem taborišču.
131. **[Fatur Fani]: Bilo je spomladi 1945.** Snežnik, Ilirska Bistrica III/1964, št. 7, str. 4.
Spomini na srečanje s četniki.
132. **[Ferjančič Duša] (df): Borka in bolničarka.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 7. II. 1964, št. 6.
Zapis pripovedovanja Tončke Oblakove iz Šempetra pri Gorici o doživljajih v bolnici na Pohorju.
133. **[Ferjančič Duša] (df): Iz oči v oči.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 14. II. 1964, št. 7.
Zapis spominov Jožeta Pečnikarja- Leva o zadnjih bojih XIV. divizije na Štajerskem.
134. **Ferjančič Duša: Pomočnik v najtežjih dneh.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 27. III. 1964, št. 13, str. 3.
Avtorica prikazuje partizansko mater Lojzko Hvalico iz Kambreškega.
135. **Ferjančič, Duša: Plebiscit v Palermu.** Primorci v prekomorskih brigádah. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 22. V. 1964, št. 21.
Zapis spominov Adolfa Dolžaka o razmerah med Slovenci v Palermu po kapitulaciji Italije, o četniškem rovarjenju med njimi in glasovanju za Tita ter posledicah.
136. **Ferjančič, Duša: Marinki ob jubileju.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 28. VIII. 1964, št. 35.
Kratka biografija javne delavke Marinke Ribičičeve. Biografija zajema tudi dobo NOB, to je delo v Ljubljani in na Primorskem.
137. **Ferjančič, Duša: Ob zgodovinskem rojstvu.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 27. XI. 1964, št. 48.
Kratki utrinki spominov na čas, ko so zvedeli za sklepe II. zasedanja AVNOJ: Jože Primožič-Miklavž, Jože Drašček, Rozalija Križnič-Soča, Alojz Lutman, Stana Benevol-Milena, Avgust Dugolin-Maks.
138. **Ferenc, Tone: F. Novak soudeležen pri izseljevanju Slovencev.** Delo 21. XI. 1964, št. 318 in Prim. dnevnik, Trst 24. XI. 1964, št. 268.
Pisec prikazuje, kako je bil nekdanji Eichmannov sodelavec soudeležen pri izseljevanju Slovencev z domače zemlje.
139. **[Ferlež, Ivan-Milan]: Spomini na delo NZ.** Strokovni list 1964, št. 1, str. 16—18.
Pisec govori o nekaterih značilnostih NZ in dela ter uspehih. Časovno se ozira na dobo po 1. marcu 1944.
140. **Filipič, France: Odrezavi fantiček.** Kurirček 1963/64, št. 6, stran 244.
Pisec prikazuje, kako so se držali otroci Alfonza Šarha, če so prišli Nemci in bi radi prijeli očeta.
141. **Filipič, France: Pohorski bataljon.** Poglavje iz zgodovine narodnoosvobodilne borbe v severovzhodni Sloveniji. Ljubljana 1963 [1964]. Izd. Borec. Strani 480 + [I] s slikami + 1 zemljevidom. 8°.
Na temelju arhivskih in memoarskih virov napisana raprava o nastanku, borbenem in političnem razvoju ter tragičnem koncu pohorskega bataljona. Pisec je razširil svoje delo v prikaz narodnoosvobodilnega gibanja severovzhodne Slovenije. Zato prikazuje tudi razvoj zlasti tistih enot, ki so se potem vključile v pohorski bataljon, to je šaleške in savinjske čete, ruške čete in ptujskega voda, še posebej pa II. grupe odredov.
142. **F[irm], V[lado]: Partizanski obrazi.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Zapis pripovedovanja Lojzeta Okorna-Poldeta o utrinkih spominov na XIV. divizijo na Štajerskem.
143. **F[irm], V[lado]: Stane Bobnar.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB. (Popravek v TV 15, 18. II. 1964, št. 8).

144. **F[irm], V[lado]: Odkritje spominske plošče trem partizanskim glasbenikom.** TV 15, 28. IV. 1964, št. 18.
Kratke biografije Franca Šturma, Sveta Marolta-Špika in Rudija Peršla.
145. **[Forstnerič France]: Umrl je Karel Reberšek.** Večer, Maribor 9. IX. 1964, št. 211.
Nekrolog vsebuje kratek življenjepis javnega delavca tudi v dobi vojne.
146. **Frankfurtski proces in spomini iz Oswiecima:** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Spomini na življenje in ravnanje taboriščnih organov z zaporniki v Auschwitzu.
147. **Furar, Alojz-Aleš: Tragedija na Javorovici.** TV 15, 10. [prav 17]. III. 1964, št. 12.
Spomini na usodo 4. bataljona Cankarjeve brigade na Javorovici pod Gorjanci 16. marca 1944.
148. **[Furlan Miro]: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Pojasnilo slike v TV 15, št. 11 kot kurirske postaje P-14 blizu Sežane.
149. **Furlani Stane: Ob dvajsetletnici Javnega tožilstva Slovenije.** Strokovni list 1964, št. 10—11, str. 531—537.
Pisec prikazuje razvoj toživske organizacije v NOB, njeno vzporednost z vojaškimi sodišči in kot sestavni del ljudske oblasti na osvobojenih ozemljih, zlasti pa v času po kapitulaciji Italije.

G

150. **Galič, Marica: Tragedija v Dvorski vasi.** TV 15, 17. XI. 1964, št. 47.
Prikaz domobranskega zločina nad 13-letno Vladico Ličen 24. januarja 1944.
151. **Ganziti, Rudi: Iz podzemlja okupirane Ljubljane.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21 — 30. VI. 1964, št. 27.
Spomini na gradnjo bunkerjev po Ljubljani: pri Petačevih v Obrijah, pri Lojzetu Kosu na Ježici, na »Podmornico«, na bunker pri Stanetu (ne Vladu) Majonu, na »Tunel«, na bunker pod Drenikovim vrhom, na bunker pri dr. Gregoriču v Polju, na gradbeno skupino, ki je delala bunkerje v Klečah, Dravljah, Podutiku in Zadobrovi pri Mačkovih.
152. **Gauš, Zvonka: Še nekaj o Luksemburžanih.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Spomini na zaprte Luksemburžane v Litiji med boji na Tisju 1941.
153. **Gerdovič, Bruno: Mauthausen.** V spomin na žrtve, odpor in Prežiha. Koroški fužinar, Ravne 20. II. 1964, št. 3—4, str. 5—10.
Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču in na Prežihovega Voranca.
154. **Gerdovič, Bruno: Srečanje s Prežihovim Vorancem v taborišču smrti.** TV 15, 25. II. 1964, št. 9.
Spomini na reševanje Prežihovega Voranca v Mauthausnu.
155. **[Gerlanc Bogomir]: Pesem borb in zmag.** Ljubljana 1964. Izd. Odbor za proslavo 20-letnice Partizanskega invalidskega pevskega zbora. Založil Borec. Strani 120 + [1] s slikami. 8°.
Prikaz slovenske partizanske pesmi, nastanka in dela IPZ, partizanskih skladb. Dodana je že bibliografija pesmi in glasbenega življenja v NOB. Več glej pri avtorjih posameznih enot.
156. **Globevnik, Josip: Iz dokumentov o graditvi naše ljudske oblasti.** Zasedanje SNOS v Črnomlju 19. in 20. februarja 1944. Naši razgledi 8. II. 1964, št. 3.
Oris ukrepov zasedanja SNOS v Črnomlju.
157. **Gobec, Radovan: Partizanske pesmi.** Ljubljana [1964]. Izd. Borec. Strani [XXXII]. 8°.
Kratka oznaka partizanske pesmi v splošnem, posebej pa 20 partizanskih pesmi. Besedilo je napisano v slovenskem, hrvatskem, francoskem in ruskem jeziku.
158. **Godina, Ferdo: Trnje:** Pom. vestnik, M. Sobota 15. X. 1964, št. 41.
V reportažni obliki napisani spomini na Štefana Kovača in na tiskanje letakov.
159. **[Golc Edvard-Švigelj]: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 35, ki predstavlja nekaj ljudi tretjega sektorja relejnih postaj.

160. **[Golčar Ivan]: Ob našem občinskem prazniku.** Rudar, Velenje 10. X. 1964, št. 11, str. 1 in 3.
Prikaz akcije prvega štajerskega bataljona na Šoštanj oktobra 1941.
161. **Golob, M[ilan]: »Med ljudmi vlada psihoza biti bolan.«** Večerov intervju s partizanskim zdravnikom in sedanjim ravnateljem celjske bolnišnice primarijem dr. Ivanom Kopačem-Paučkom. Večer, Maribor 9. V. 1964, št. 108.
Utrinki spominov na dobo NOB.
162. **Goropevšek Anica — taboriščna številka 28794 iz Prekope pri Vranskem: Vsak dan: bikovke, psi in kri...** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Spomini na mučenje v Auschwitzu.
163. **[Grabeljšek Karel]: Iz krvi rdeče.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.
Članek prikazuje delež Vrhnike v NOB.
164. **Grašič, Srečko: Sam med domobranci.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Spomini na spopad z domobranci pri Trebnjem.
165. **Grašič, Srečko: Le nekaj korakov od usodne granate.** TV 15, 28. VIII. 1964, št. 31.
Spomini na boje v Selih Šumberku julija 1943, ko so padli Kavčič, Šarlanović in Jevtić.
166. **[Grča Stane]: Stane Grča pripoveduje.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 97—98.
Spomini na partizanske delavnice v Starih Žagah.
167. **Grivec, France: Sami preganjani smo preganjali sovražnika.** Narodni heroj Jože Boldan-Silni pripoveduje. Dolenjski list, Novo mesto 24. I. 1964, št. 3.
Zapis drobnih spominov na XIV. divizijo.
168. **[Grivec, France]: »Nikdar ne bom pozabila...«** Dol. list, Novo mesto 7. II. 1964, št. 5.
Zapis pripovedovanja Rezke Lavričeve o italijanskem požigu Loškega potoka in drobnih spominov na XIV. divizijo.
169. **[Grivec, France]: 100 lir za sedemnajst (in več) življenj.** Pred dvajsetimi leti v Makošah pri Ribnici. Dol. list Novo mesto, 12. III. 1964, št. 10, str. 9.
Po pripovedovanju Marinclja iz Ribnice orisani spomini na belogardistični in nemški napad na borce 9. brigade marca 1944.
170. **Grivec, F[rance]: Srečno, Košorokova mama!** Dol. list, Novo mesto 29. X. 1964, št. 43.
Oris partizanske matere iz Prigorice pri Ribnici.
171. **Grivec France: »Vojna v človeku ubije človeka...«** Jože Novak-Miha se spominja pohoda XIV. divizije na Štajersko. Dolenjski list, Novo mesto 27. II. 1964, št. 8, str. 9.
Zapis Novakovega pripovedovanja spominov na XIV. divizijo, zlasti na boje za Ribnico na Pohorju in zasedo pri Dravogradu.
172. **Grum, Janez: Za zgodovino Turjaka.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 260—272.
Kontrarevolucionarni pisec pojasnjuje turjaške dogodke v zvezi s kapetanom Albinom Cerkvenikom.

H

173. **Habjan, Vlado: Partizanski obrazi.** TV 15, 14. IV. 1964, št. 16.
Oris Ivana Kozmelja-Johana in njegovega dela za NOB kot terenskega delavca in nato partizana na območju med Taborom in Dobrovljami.
174. **Hace, Matevž: Nekaj besed o vlogi kulturne skupine 14. divizije.** Borec XV/1964, št. 6—7, str. 474—475.
Pisec popravlja in dopolnjuje prispevek Fr. Strleta Kako je padel Kajuh, ki je izšel v Borcu 1963, št. 12.

175. **Hafner, Janez: Kako je padel moj stric.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 472.
Prikaz spopada partizanov Prešernove brigade z Nemci pri Bukovščici jeseni 1944.
176. **Hafner, Tone-Robnik: Pol leta na šenčurskem področju.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 93—94.
Prikaz organizacije OF na območju šenčurskega rajonskega komiteja jeseni in pozimi 1943/44.
177. **Hercog, Peter: V tovariški spomin.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 17.
Kratek prikaz bolničarskega dela Marije Korelčeve za partizane.
178. **H[ojnik] J[ože]: Fašistična črna roka.** Odmev tovarne, Maribor 1964, št. 6, str. 14—15.
Prikaz gestapovskega umora aktivista Antona Marčnika v Mariboru.
179. **Hrausky, Edi: Tisti s ta kratko gre.** Ob 20-letnici legendarnega pohoda XIV. divizije. TT 7. I. 1964, št. 1.
Drobni spomini na dogodke na pohodu XIV. divizije na Štajersko po pripovedovanju Gorazda Skoropca-Boruta.
180. **Hribar, Betka: Med vojno.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 378.
Prikaz nemškega požiga vasi Savinja peč jeseni 1944.
181. **Hribar, Metka: Kurirka Mimi-Vilka.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 377—378.
Zapis pripovedovanja o kurirski službi v Savinjski dolini.
182. **Hudeček, Oton: Spomini partizana-radioamaterja.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 119—123.
Spomini na doživetja ob izpolnjevanju službe radijskih zvez v IX. korpusu in v štabu IV. operativne cone.

I

183. **Ideali antifašizma in demokracije, zaradi katerih so padli Tomažič in tovariši, so še vedno aktualni.** Spominski proslavi Tomažiča in tovarišev na strelišču in v Prosvetnem domu na Opčinah. Delo, Trst 30. XII. 1964 št. 26.
Prikaz značilnosti tržaškega procesa proti Slovencem decembra 1941.
184. **Ikovic, [Anton] Tone: Lučka je pri dobrih ljudeh.** TV 15, 3. III. 1964, št. 10.
Pisec prikazuje, kako so dobri ljudje skrbeli za otroke partizanov.
185. **Ikovic, Anton: Usodna malica.** TV 15, 14. IV. 1964, št. 16.
Prikaz nemškega divjanja pri Urbanovih v Koprivni med njihovo hajko na območju vzhodnokoroškega odreda poleti 1944.
186. **Ikovic Anton: Iz vojne kronike v Solčavi in Logarski dolini.** TV 15, 25. XIII. 1964, št. 35.
Prikaz bojev nekaj partizanov krajevnega poveljstva v Solčavi z Nemci sredi julija 1944.
187. **Ikovic, Anton: Težki dnevi za Plesnikove.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43 in Prosveta Chicago 7. XII. 1964, št. 238.
Pisec prikazuje, kako so julija 1944 Nemci plenili v Solčavi in Logarski dolini ter kakšno usodo je doživela Plesnikova družina.
188. **Ivačič, Danilo-Dušan: Obisk pri partizanski družini.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 11. IX. 1964, št. 37.
Oris Valenčičeve mame iz Ostrožnega brda.
189. **Ivan Levar v nacističnem taborišču.** Dokumenti SGM 1964, št. 1, str. 13—16.
Izvlečki iz pisem Franceta Koblerja in Ivana Levarja o Levarju v nemškem koncentracijskem taborišču.
190. **Ivan Logar.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Kratek nekrolog, ki opisuje tudi dobo NOB.
191. **Ivanc, Milan-Adam: Moril nas je glad.** Celjski tednik, Celje 21. II. 1964, št. 7.
Spomini na srečanje intendantov z Nemci.

192. **Iz našega šolskega življenja.** Zbornik, Ljubljana [1962], Izd. osnovna šola Angele Ocepek, Ljubljana... Šolsko leto 1961—62, str. 5—28.
Med prispevki učencev so vključeni tudi prispevki na straneh 22—28, v katerih zapisujejo učenci drobne spomine očetov, mater in drugih bližnjih sorodnikov na dogodke in doživljaje v NOB.

J

193. **j. k.: Štefan Kovač prekmurski revolucionar.** Padel je kot ena prvih žrtev osvobodilnega boja že septembra 1941. — V spomin skromnemu junaku — Začetki narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju. Prim. dnevnik, Trst 8. VII. 1964, št. 158 — 14. VII. 1964, št. 159.
Kratek življenjepis, ki zajema tudi dobo NOB leta 1941.
194. **J. P.: Vižovlje nekdaj in danes.** Vas je nastala v 16. stoletju — Leta 1944 so tudi Vižovlje gorele. Prim. dnevnik, Trst 16. II. 1964, št. 40.
Članek prikazuje tudi usodo vasi med NOB.
195. **Jagodic, Jože: Proces proti škofu dr. Gregorju Rožmanu.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 57—72.
Najprej so navedeni odlomki iz obtožnice, govora vojaškega toživca in govora škofovega branivca ter sodbe; nato pod naslovom Zagovor škofa Rožmana prikazuje Rožmanove pripombe k posameznim točkam obtožnice, v katerih opisuje in brani ali zavrača sodbe o njegovem ravnanju med vojno.
196. **[Jakac Božidar]: Slikar Božidar Jakac opisuje potovanje na zasedanje AVNOJ.** Čakanje večera ob ropotanju nemških tankov in nemških vojaških popevkah — Spet premik skozi trdo temo — Privid od utrujenosti — Srečno skozi četnike — Letalo, ki bi moralo v Kairo, bombardirajo Nemci — Snežni vihar, ki je prišel za srečo — Prvo srečanje s Titom — Opazovanje in portretiranje — Podpisi vseh delegatov — Pogreb Lole Ribarja in njegovega brata, na katerem je spregovoril sam njun oče — Vrnitev v Slovenijo in uresničenje zle slutnje. Prim. dnevnik, Trst 2. I. 1964, št. 1 — 4. I. 1964, št. 3. (Nadaljevanje iz leta 1963).
197. **[Jakopec Miloš]: Stirje sinovi, štiri kaplje srčne krvi.** Obiskali smo Krašovčevo mamo v Bušinji vasi pri Suhorju. Dol. list, Novo mesto 26. XI. 1964, št. 47.
Zapis pripovedovanja, kako je mati s sinom hotela v partizane.
198. **Jan, Ivan: Dražgoška bitka.** Vojaški informator 1964, št. 6, str. 56—64.
Prikaz poteka bojev Cankarjevega bataljona v Dražgošah z Nemci in pomena teh bojev.
199. **Jan, Ivan-Srečko: Srečanje pod Krvavcem.** Cerkljanski zbornik 1941—1945. Kranj 1964, str. 46—56.
Spomini na spopade z domobranci in na odkritje izdajavke poleti 1964.
200. **Janež, Jože: Partizanski obraz.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Oris Mihaela Škafarja-Miška in spopada z madžarskimi fašisti v Gančanih januarja 1945.
201. **Janež, Jože: Nebo nad krematorijem je žarelo.** TV 15, 26. V. 1964, št. 22.
Pisec pripoveduje o usodi židov v Prekmurju med drugo svetovno vojno.
202. **Janež, Jože: Liberator v plamenih.** TV 15, 16. VI. 1964, št. 25.
Pisec prikazuje, kako je padel ameriški bombnik na zemljo med Polano in Markiševci pri M. Soboti julija 1944.
203. **Janež, Jože: Invalidova izpoved.** TV 15, 30. VI. 1964, št. 27.
Zapis pripovedovanja Adama Lanščeka o delu za NOB 1941 in življenju v madžarskem zaporu 1943.

204. **Janež, Jože: Od Visa do Beograda.** (Iz spominov borca 3. prekomorske brigade). TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33.
Zapis spominov Josipa Breščaka na bivanje v 3. prekomorski brigadi.
205. **Janež, Jože: Laiči je odšel.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Oris življenja in aktivističnega delovanja Ludvika Šijanca-Laičija iz Murske Sobote.
206. **Janež, Stanko in Ravbar, Miroslav: Pregled slovenske književnosti.** Maribor 1964. Izd. Založba Obzorja. Strani 398. 8°.
V poglavju B. Partizansko pesništvo na str. 343 do 350 sta pisca za srednješolske potrebe obdelala pesniško ustvarjanje v narodnoosvobodilnem gibanju. Med pesniki NOB naštevata avtorja Mateja Bora in Kajuha, posebej pa govorita o partizanskem pesništvu na splošno. Na dobo NOB se delno ozirata še pri drugih avtorjih, če so ustvarjali tudi v dobi vojne. V primeri s knjigo, ki sta jo avtorja izdala leta 1957, je v zadnji knjigi pregled literarnega ustvarjanja v NOB znatno skromnejši.
207. **Janežič, Zora Vivod: Ob 20-letnici napada na partizansko gimnazijo v Starem trgu pri Ložu.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46 — 8. XII. 1964, št. 50.
Spomini na partizansko gimnazijo v Loški dolini in domobransko divjanje prav tam leta 1944.
208. **Jankovič, Jožica: Krvavo jutro v Zapudju.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 379.
Zapis materinega pripovedovanja o fašističnem požigu vasi 1942.
209. **Jarc, Janko: Kočevsko v narodnoosvobodilni vojni.** Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 43—92.
Na temelju arhivskih in memoarskih virov ter literature napisan prikaz osvobodilnega gibanja na Kočevskem. V prvem poglavju prikazuje avtor narodnostne in politične razmere na Kočevskem pred vojno, nato pa politični in vojaški razvoj od aprila 1941 do osvoboditve maja 1945.
210. **Javeršek Anton-Tomaž: Napad na Raštanj.** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Spomini na boje Šercerjeve brigade z Nemci na pohodu XIV. divizije na Štajerskem februarja 1944.
211. **[Jejčič Emil]: Ob 70. letnici — Maks Westen našel stike s partizani.** Emajlirec, Celje 18. I. 1964, št. 1 — 6. VI. 1964, št. 8.
Članek navaja kratke biografije 46 ljudi, ki so nekdaj delali v tovarni, nato sodelovali v NOB ter padli ali umrli v tistem času. Članek ima v vseh številkah razen v številki 3 samo prvi del naslova. V 3. številki je samo drugi del gornjega naslova. V članku je orisan tudi Westnov odnos do delavcev in partizanov. Na dobo NOB se nanašajo prispevki v številki 1—5.
212. **Jejčič Emil: Pripombe k podatkom ob 70-letnici.** Emajlirec, Celje 20. II. [prav III] 1964, št. 3 [prav 4].
Drobni popravki k članku Ob 70-letnici.
213. **Jelinčič, Z[orko]: Spomini Toma Brejca.** Prosveta, Chicago 8. V. 1964, št. 91.
Pisec govori o Brejčevem življenju pred vojno, dotika se pa tudi NOB na Primorskem.
214. **Jelinčič, Zorko: Iz Isernije v partizane.** Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 141—146.
Spomini na zapor v Iserniji in na beg iz nje ob kapitulaciji Italije ter nato pot prek Barija v partizane v Sloveniji.
215. **Jenko, Martin: Obvestili smo partizane.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj, 1964, str. 31—32.
Spomini na preskrbovanje partizanov s hrano.
216. **Jeras, Fr[an]: Ob slovesni številki »Pravnika«. Dvajsetletnica ustanovitve slovenskih pravosodnih ustanov.** Delo 12. X. 1964, št. 279.
Poročilo o slavnostni številki Pravnika.
217. **Jereb, Janez: Vzeli so mi mladost.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 243—244.
Spomini na mobiliziranje v nemško vojsko in življenje v Franciji.

218. **Jerič, Vid: Vrnitev 12. brigade iz Zasavja v Suho krajino.** Vojaški informator 1964, št. 1, str. 4—10.

Z operativnega vidika napisan prikaz bojev z Nemci v krajih severno od Gabrovke in nato umik s Kremenika čez Krko na jug v prvih dneh marca 1945.

219. **Jerič, Vid: Uspeh partizanske trojke.** Vojaški informator 1964, št. 2, str. 23—24.

Spomini na akcijo treh partizanov proti trem Nemcem na mejnem prehodu na Javorskem Pilu spomladi 1945.

220. **Jerman, Mirko: Šlandrovci na Gorenjskem.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 64—70.

Spomini na napade Šlandrovcev na domobranske postojanke v Lahovčah, Brniku in Cerkljan ter nepričakovano uničenje črnorokcev v Zalogu oktobra 1944.

221. **Jernejc, Franc: V spomin Lojzetu Somlaku.** TV 15, 23. VI. 1964, št. 26.

Kratka biografija partizanskega borca.

222. **Jernejc, Franc-Milče: Spominska plošča v Tomačevem.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.

Pisec govori o kurirskih zvezah čez Savo v Jaršah in Tomačevem.

223. **Jerovšek, Ludvik-Boris: Napad na Sidraž.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 95—97.

Avtor prikazuje domobransko nasilje nad družinama Avžekarjevih in Goričnekovih.

224. **Jordán František: Med slovenskimi partizani.** Večer, Maribor 11. VIII. 1964, št. 186 — 20. VIII. 1964, št. 194.

Spomini Čeha, ki je z nekaterimi drugimi pobegnil Nemcem iz delovnega taborišča v Kapfenbergu na Zgornjem Štajerskem k slovenskim partizanom. Najprej prikazuje prihod v Lackov odred, boje z Nemci 1944 in nato odhod v Tomšičevo brigado.

225. **Jugoslovani pred rimskim posebnim sodiščem.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43.

Članek kronološko navaja procese, pri katerih so bili obtoženi in obsojeni Jugoslovani. Obtoženci so našteti imenoma, zraven pa so navedeni tudi glavni vzroki, zakaj se je začel proces. V TV 15, št. 48 se začno procesi, ki so bili leta 1941 in kasneje, to je v dobi druge svetovne vojne.

226. **[Jurač Jože]: Tomo Brejc.** Delo 5. II. 1964, št. 34.

Oris naprednega delavca, partijskega funkcionarja, borca v NOB in družbenega delavca.

227. **Jurančič, Slavica: Mamica mi je povedala.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 473.

Zapis spominov na boj posavskega odreda z Nemci in četniki.

228. **Justi Stropnik ob upokojitvi.** Tednik, Ptuj 28. II. 1964, št. 8.

Kratka biografija, ki se dotika tudi dobe NOB.

229. **Juvan, Janez: Ne bom povedal.** Kurirček 1963/64, št. 6, str. 282.

Zgodba o kurirju Tinčetu, ki kljub nemškemu mučenju ni hotel povedati, kje so partizani.

230. **Juvančič, Ivo: Dr. Lavo Čermelj.** Petinsedemdesetletnik. Naši razgledi 21. XI. 1964, št. 22.

Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

K

231. **K. H.: Dr. Josip Srebrnič, škof Krški.** Koledar Goriške Mohorjeve družbe za leto 1964, Gorica [1963], str. 97—99.

Biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

232. **Kadunec, Vladimir: 20 let službe notranje varnosti.** Delo 13. V. 1964, št. 129.

Pisec na kratko govori tudi o organih, ki so med NOB skrbeli za notranjo varnost.

233. **Kako smo ustvarjali socialistično Jugoslavijo.** Ljubljana 1964. Izd. Uredništvo slovenske izdaje Komunista. Strani 92 + [II]. 8°.

Odlomki iz prispevkov, ki so jih napisali v zvezi z II. zasedanjem AVNOJ Tito, M. Todorović, dr. V. Bakarić, R. Čolaković, dr. P. Gregorić, dr. M. Žanko, M. Marinko, D. Petrović-Šane, A. Mugoša, Lj. Arsov, Dj. Pucar.

234. **Kalan, Janez: Udarili so po pastirjih...** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 232—234.
Spomini na ravnanje gestapovcev, kako so aprila 1941 aretirali duhovnike v Zagorju in jih odpeljali v Laško ter pozneje s številnimi drugimi selili na Hrvaško.

235. **Kapelj, A. M.: Pino Tomažič.** Življenje in smrt slovenskega komunista. Trst 1964. Izd. Tržaška federacija KPI. Strani 31 s slikami. 8°.
Življenjepis, ki se s Pinkovo obsodbo na tržaškem procesu in pismi njegovim svojcem dotika tudi še dobe NOB.

236. **K[ardelj], B[ojan]: Ob 20-letnici SNOS.** Občan III/1964, št. 3, str. 1.
Kratek oris zasedanja v Črnomlju 19/20. februarja 1944.

237. **[Kardelj Edvard]: Edvard Kardelj o pomenu drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu.** Železar, Jesenice 28. XI. 1964, št. 48—49.
Oris temeljnih značilnosti zasedanja v Jajcu.

238. **Kastelic, Janko-Kos: Z Nestlom po Koroškem.** TV 15, 3. III. 1964, št. 10 — 10. [prav 17]. III. 1964, št. 12.
Spomini na potovanja in akcije na Koroškem od spomladi 1944 dalje.

239. **Kelvišar** [nepravilno napisano Kelvišer] **Franc-Fiki: Partizanski obrazi.** TV 15, 26. V. 1964, št. 22.
Oris Toneta Beleta-Pavleta iz Slavine pod Nanosom, njegovega dela v Ljubljani po zlomu stare Jugoslavije in nato v partizanih do procesa proti borcem, ki so jih Italijani zajeli na Nanosu 1942.

240. **Kelvišar, Franc-Fiki: Partizanski obrazi.** TV 15, 2. VI. 1964, št. 23.
Pisec prikazuje Stojana Pevca, najprej aktivista v Ljubljani, nato pa borca v partizanih.

241. **[Kepic Vinko] Pavle: Junaška smrt političnih aktivistov v bunkerju.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 74—76.
Pisec prikazuje usodo bunkerja pri Slemcu na Praprotni Polici in smrt Jožeta Stružnika-Mejača in Mirka Kavčnika aprila 1944.

242. **Kepic, Vinko: France je vendarle imel še srečo.** Cerkljanski zobrnik 1941—1945, Kranj 1964, str. 83—84.
Oris usode Grošljevega Franceta iz Cerkelj na Gorenjskem.

243. **[Kepic Vinko] Pavle: Kurir Robi.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 102—106.
Prikaz Kadunčevega Rudija iz Klanca kot partizanskega kurirja in njegove smrti.

244. **[Kepic Vinko] Pavle: Ob partizanskem zdravniku.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 37—38.
Pisec prikazuje, kako je dr. Milan Cunder-Miha padel v roke Nemcem.

245. **[Kepic Vinko] Pavle: Sence nad Krvavcem.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj, 1964, str. 39—41.
Oris gestapovskih vezi s krvavško četo.

246. **[Kepic Vinko] Pavle: V znamenju borbe za vero.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 77—82.
Oris usode Gabrovega Franceta, člana gospodarske komisije v Cerkljah.

247. **Kermavner, Dušan: Informacija o publicistu Vladimiru Martelancu.** Sodobnost XII/1964, št. 9, str. 950—954.
Pri orisu Vladimira Martelanca se pisec deloma dotika tudi Martelančevega življenja v dobi NOB, zlasti njegove smrti v koncentracijskem taborišču Natzweiler.

248. **Kiauta, Ladislav: Štirinajsta na juriš!** Spomini na Kajuha, ki je padel 22. II. 1944. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 21. II. 1964, št. 8.
Spomini na odhod iz Ljubljane v partizane, na bivanje v glavnem štabu in nato v partizanskih enotah ter delo kulturniške skupine.

249. [Kidrič Boris]: **Boris Kidrič o Prvem zasedanju SNOS.** Dol. list, Novo mesto 13. II. 1964, št. 6.

250. **Klančnik J[ože]: Otoček svobode v »rajhovskem« morju.** Celjski tednik, Celje 4. IX. 1964, št. 35.
Avtor prikazuje osvoboditev Zgornje savinjske doline leta 1944.

251. [Klančnik Jože]: **Mehanik sem. To je zame vse.** Celjski tednik, Celje 11. IX. 1964, št. 36.
Zapis pripovedovanja Julija Pepela iz Mozirja, kako je kot mehanik škodoval Nemcem.

252. [Klančnik Jože]: **Ne streljajte zverine — dojenček je v zibki!** Celjski tednik, Celje 11. IX. 1964, št. 36.
Zapis pripovedovanja Marije Mavričeve o nemškem nasilju nad ljudmi v Radmirju

253. [Klančnik Jože]: **Potem smo šli v Auschwitz.** Francelj je igral na harmoniko. Celjski tednik, Celje 11. IX. 1964, št. 36.
Zapis pripovedovanja Jožefe Robnik o nemškem nasilju v Radmirju.

254. **Klemenčič Vlado: Obiskali smo Kog pri Središču.** Tednik, Ptuj 12. VI. 1964, št. 23.
Pisec vključuje v poročilo o občnem zboru ptujskega Zgodovinskega društva tudi dogodke na Kogu in v okolici ob koncu druge svetovne vojne, ko je bila tam nekaj časa fronta.

255. **Klemente, Albina: Rešila jo je prisebnost.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Spomini na skrivanje partizanske literature pred Nemci v Cerknem januarja 1944.

256. **Klinar, Miha: Prvi zahodnokoroški bataljon.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1 — 21. I. 1964, št. 4.

257. K[lipšteter], O[tmar]: **20. obletnica pohorskih partizanskih bolnišnic.** Večer, Maribor 7. V. 1964. št. 106.
Kratek oris težav partizanskih bolnišnic na Pohorju.

258. **Klobučar Joško: Ob Selski Sori pred 20 leti.** Ribič XXIII/1964, št. 4, str. 124—125.
Pisec govori o tehniki v mlinu v vasi Vešter pod Lubnikom in izdaji Nemcem februarja 1944.

259. **Klopčič, Barica: Pomagala je partizanom.** Kurirček 1963/64, št. 7, str. 328.
Zapis materinega pripovedovanja, kako je pomagala partizanom.

260. **Klopčič, France: Jančev Janez iz Trbovelj.** Podoba preprostega komunista. Zas. tednik, Trbovlje 28. IV. 1964, št. 17/18.
Pisec prikazuje, kako se je Janc zadržal v različnih časih, nazadnje tudi v dobi NOB, ko so ga ubili ustaši.

261. K[lopčič], F[rance]: **Jože Srebrnič.** Delo, Trst 26. VI. 1964, št. 14.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.

262. **Klun, Albert: Partizanski obrazi.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.
Oznaka partizanskega borca Draga Benčina, ki je padel v bitki za Knin.

263. **Knidler, Viljem: Plamen upora, vžgan v srcih ljudi, naj greje v rodove svobodnih ljudi!** Snežnik, Ilirska Bistrica 1964, št. 4, str. 7.
Utrinki o začetkih osvobodilnega gibanja na Kalcu pri Baču pri Ilirski Bistrici.

264. **Kobal Ferdinand iz Prebolda, taboriščna številka 19508: Ne enkrat — stokrat so krivi.** Celjski tednik, Celje 20. III. 1964, št. 11.
Spomini na življenje v Auschwitzu.

265. **Kobal, Miloš: »Ilegali« na sledi.** (Akcija VOS proti »Črni roki«). Strokovni list 1964, št. 8—9, str. 435—440.
Pisec razkriva načrte ljubljanskih kontrarevolucionarjev z »ilegalo« marca 1944, partizanske informacije o njej in nemški odnos do nje.

266. **Kocbek, Edvard: Fragmenti.** Iz dnevniških zapiskov od 3. maja do 2. decembra 1943. Tribuna 25. XI. 1964, št. 27.
Odlomki obsegajo nekaj dni: 12. maj, 22. junij, 3. julij, 6. julij, 2. september in 17. september 1943.

267. **Kocbek Edvard: Slovensko poslanstvo.** Dnevnik s poti v Jajce 1943. Dokumentarne risbe izdelal Božidar Jakac. Celje 1964. Izd. MD. Strani 215 + Jakčeve risbe med besedilom + VI izvirnih prilog [visoke jedkanice].
Dnevnik za čas od 21. oktobra do 2. decembra 1943. Avtor prikazuje bivanje IOOF v bunkerju na Rogu med nemško ofenzivo oktobra 1943, potovanje v Jajce in II. zasedanje AVNOJ.

268. **Kocjančič, Stanko-Marjan: Lisjak se je ujel sam v past.** TV 15, 12. V. 1964, št. 20.
Oris Ivana Hrvata s Koroške Bele in njegove vohunske službe v korist Nemcev.

269. **Kocjančič, Stanko-Marjan: Pokazali smo jim, da nas ni konec.** TV 15, 18. VIII. 1964, št. 34.
Spomini na spopade pokljuške čete z Nemci pri Voklem, v Srednji Radovni leta 1942.

270. **Kokalj Stanko-Janez: Partizanska cesta Senožeti — Velika vas.** TV 15, 27. X. 1964, št. 44.
Pisec prikazuje pomembnost Velike vasi pod Sv. Miklavžem za postojanke NOB.

271. **Kolar, Franc: Vaške straže in narodna zaščita na Trebeljnem 1941—1942.** (Iz spominov komandanta I. bataljona NZ Trebeljno in načelnika uprave LM za Slovenijo). Strokovni list 1964, št. 2, str. 60—63.
Pisec prikazuje, kakšna je bila dejavnost NZ, kako so se zaščitniki vedli nasproti okupatorju.

272. **Komelj, Janez: Očka Samsa.** Kurirček 1964/65, št. 3, str. 138.
Zapis očetovega pripovedovanja spominov in doživljajev v internaciji v Italiji.

273. **Koncilja, Marinka: Očka mi je pripovedoval.** Pohod Šercerjeve brigade na Koroško. Kurirček 1963/64, št. 6, str. 279.
Zapis očetovih spominov na boj Šercerjeve brigade z Nemci.

274. **[Kopač Ivan-Pauček]: Februarska revolucija 1944 na Štajerskem.** Ljubljanski dnevnik 10. I. 1964, št. 8 — 21. V. 1964, št. 19.
Spomini zdravnika na pohod XIV. divizije iz Bele Krajine čez Hrvatsko na Štajersko in boje z Nemci.

275. **Kopač, Ivan-Pauček: Jurič na Federmausu.** Celjski tednik, 21. II. 1964, št. 7.
Spomini na nenaden spopad z Nemci na pohodu XIV. divizije na Štajersko.

276. **Kopač, Ivan-Pauček: Spomini na pohod XIV. divizije na Štajersko.** Glasilo [kolektiva celjske bolnice]. Celje, marca 1964, št. 2—3, str. 3.
Spomini na pohod XIV. divizije in boje na Štajerskem.

277. **Kopač, Ivan: Otvoritev novih oddelkov slovenjegraške bolnice.** Manifestacija ob 20-letnici ustanovitve partizanskih bolnic na Štajerskem. Glasilo [kolektiva celjske bolnice], Celje, septembra 1964, št. 4—5, str. 9.
Utrinki spominov na XIV. divizijo in njeno dejavnost v okolici Slovenjega Gradca.

278. **[Kopecki Vilko] M: Zastava na zvoniku frančiškanske cerkve.** Strokovni list 1964, št. 3—4, str. 142—143.

279. **Kopitar, Franc-Silvo: Takrat sem bil star petnajst let.** Zasavski tednik, Trbovlje 21. VII. 1964, št. 30 — 30. IX. 1964, št. 40.
Spomini na začetke partizanskega življenja v zagorski okolici, na tehniko Rudar, na službo kurirja, na napad na Zagorje julija 1944 in druge nenadne spopade z Nemci do odhoda iz zagorske okolice.

280. **Korbar Drago: Jutro nad Cerknim se je zmračilo.** Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 26. I. 1964, št. 24.
Spomini na nemški napad na Cerkno 27. januarja 1944.

281. **Korbar Drago: V ranem jutru.** Borec XV/1964, št. 11, str. 799—801.
V reportažni obliki napisani spomini na boj prešernovcev z Nemci pri Robidnici na Cerkljanskem.
282. **Korelc, Anton: Pismo uredništvu.** TV 15, 8. IX. 1964, št. 37.
Pisec pojasnjuje sliko v TV 15 z dne 25. VIII. 1964 in jo lokalizira v Koprivnik na Kočevskem, ne pa v Ljubno na Štajerskem, kakor navaja TV 15 in Slovenski zbornik (med str. 160—161).
283. **[Korpar Joško] Srdan: Spopad s smrtjo.** Spomini borcev. Tednik, Ptuj 11. IX. 1964, št. 36.
Oris tragedije na kurirski postaji TV 8 v Halozah septembra 1944.
284. **[Korpar Joško]: V spomin na komandirja.** Tednik, Ptuj 9. X. 1964, št. 40.
Oris Stanka Petroviča-Ivana, komandirja kurirske postaje TV 8.
285. **K[orpar] J[oško]: Krvavi sledovi.** Spomini borcev. Tednik, Ptuj 30. X. 1964, št. 43.
Pisec prikazuje, kako so se ranjeni partizani s postaje TV 8 reševali pred Nemci po umiku iz boja.
286. **Koren, Jože: 20 let Primorskega dnevnika.** Glasnik in borec za naše narodne pravice. Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 81—87.
Pisec se v članku spominja tudi svojega novinarskega dela v partizanih in začetkov izhajanja Primorskega dnevnika.
287. **Kosmač, France: Kdaj in kje sem napisal sonet.** Kurirček 1963/64, št. 9, str. 385—386.
Pisec pripoveduje o bivanju v XIV. diviziji na Pohorju in o sonetu Noč na Pohorju, ki ga je tam napisal.
288. **Košir, Fedor: Delo in pomen komisije pri Predsedstvu SNOS za ugotavljanje zločinov in njihovih pomagačev.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 399—403.
Pisec utemeljuje ustanovitev komisije in navaja kratek historiat njenega dela.
289. **Košir, Franc: Resnica o izdajalcih.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Pisec v imenu preživelih borcev iz bojev na Gorenjih Lazih zavrača pisanje Franca Derganca v TV 15, št. 7, da Luzar ni izdal Jožeta Mihelčiča Italijanom.
290. **Košir Ivan-Ris: Velika nemška ofenziva.** Štorski železar, Štore 25. XI. 1964, št. 11.
Spomini na boje Gubčeve brigade na Dolenjskem z Nemci po kapitulaciji Italije.
291. **Košir, Niko: Prigode stražarja Primoža.** Ljubljana 1964. Izd. Borec. Strani 118 + [II]. 8°.
Avtobiografska povest o doživetjih in doživljajih v partizanih na Dolenjskem od avgusta 1943 do 1945.
292. **Kovač, Stane: Dvajsetletnica Škofjeloškega odreda in gorenjskega vojnega področja.** Škofjeloški razgledi XI/1964, str. 11—16.
Pisec prikazuje iz kakšnih okoliščin je zrastel škofjeloški odred poleti 1944 in kakšne naloge je imel.
293. **Kovačič, Darko: Stari pisker.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 379.
Zapis materinega pripovedovanja o življenju v celjskem »Starem piskru«.
294. **[Kozinc Željko]: Bil je drzen in miren.** Tovariš 15. V. 1964, št. 19, str. 11—12.
Članek prikazuje akcije VOS proti Vladimirju Kukoviču 8. oktobra 1942.
295. **K[ozinc], Ž[eljko]: Grožnja je zalegla.** Tovariš 15. V. 1964, št. 19, str. 13.
Prikaz akcije VOS na ljubljanski davkariji za pridobitev denarja leta 1942.
296. **Krafogel Tomo: V tovariški spomin.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 17.
Kratka biografija Franca Selana.
297. **[Kraigher Boris]: Pohod XIV. divizije potrjuje zgodovinsko resnico, da ni napredka brez zavestne akcije družbenih sil.** Iz govora podpredsednika zveznega izvršnega sveta Borisa Kraigherja na slavnostni akademiji. Delo 5. I. 1964, št. 3.

298. **Kraigher, Boris: Štirinajsta je razširila revolucijo.** Večer, Maribor 6. I. 1964, št. 3.
Oris pomena pohoda XIV. divizije na Štajersko.
299. **Kraigher, Boris: Zavestna akcija Partije** — osnovni činitelj naših zmag. Borec XV/1964, št. 1, str. 2—10.
Pisec razpravlja o specifičnem razvoju revolucije in narodnoosvobodilne vojske v Sloveniji s posebnim ozirom na Štajerskem v zvezi s pohodom XIV. divizije na Štajersko.
300. **Kraigher, Vito: Javno tožilstvo — nov kamen v izgradnji narodne oblasti.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 419—421.
Razmišljanje o pomenu ustanove javnih toživcev.
301. **Kraigher, Vito: Javnost sodišč.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 418—419.
Razmišljanje o pomenu javnega sodnega postopka nasproti obtožencem.
302. **Kraigher, Vito: Neodvisnost sodišč.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 416—417.
Razmišljanje o ravnanju sodišč v odnosu do človeka.
303. **[Krajnik Lucijan]: Goriški apostolski administrator dr. Mihael Toroš.** Nova pot 1964, št. 1—3, str. 160—163.
Oris človeka in njegovega življenja. Oris se dotika tudi dobe NOB.
304. **Kralj, Drago: Izdajalec je bil prepočasen.** Pred 20 leti so partizani minirali pod Idrijo. Ivan Beričič iz Idrije in Srečko Tušar z Bleda opisujeta drzno diverzantsko akcijo. Tovariš 21. II. 1964, št. 7, str. 16—17 in 59.
Zapis pripovedovanja o miniranju razstreliva v idrijskem rudniku in protiakciji izdajavca.
305. **Kralj, D[rago]: Odlašanje je lahko maščevalno.** Majhno nesoglasje s preteklostjo. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 22. III. 1964, št. 80.
Utrinki iz življenja slovenskih vojakov v italijanskih posebnih bataljonih in prekomorski brigadi.
306. **Kramar, Anton-Zvone: Ireni Luznik v spomin.** TV 15, 28. VII. 1964, št. 31.
Kratka biografija aktivistke iz Poljubinja pri Tolminu.
307. **Kranjc, Franjo: Roška ofenziva.** Vojaški informator 1964, št. 7, str. 42—52.
Pisec prikazuje razvoj vseh etap roške ofenzive poleti 1942, analizira pa tudi italijansko in partizansko taktiko v roški ofenzivi.
308. **Krasnik V.-Svato: Zgodil se je čudež.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Spomini na operacijo partizanskega ranjenca.
309. **Krašovec, J[urček]: Partizanski krst.** Ob dvajseti obletnici pohoda štirinajste. Celjski tednik, Celje 24. I. 1964, št. 3.
Odlomek spominov na bivanje Tomšičeve brigade v Dragomlji vasi pred odhodom na Štajersko.
310. **Krašovec J[urček]: Iluzije zaplotnikov.** Celjski tednik, Celje 29. IV. 1964, št. 17. in 8. V. 1964, št. 18.
Pisec prikazuje, iz kakšnih okoliščin je proti koncu vojne zrasla VDV.
311. **[Krašovec Jurček]: 20 let po akciji — Stari pisker.** Celjski tednik, Celje 18. XII. 1964, št. 49.
Kratka remniscenca na partizanski vpad v celjski »Stari pisker«.
312. **Krautberger, Karlo-Gagovič: Pismo uredništvu.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43.
Pisec piše, kako sta Gradnikova in Šlandrova brigada zasedli Novo mesto po kapitulaciji Italije.
313. **Kravcar, Karel: Takrat je zmrzovala celo obleka.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3.
V reportažni obliki napisani spomini na dražgoško bitko januarja 1942.
314. **Kreft, Ivan: Ivan Regent.** Naši razgledi 25. I. 1964, št. 2, str. 21—22.
Oris političnega delavca in njegovega dela, ki se dotika tudi dobe NOB.

315. **Kreft, Ivan: Jože Kerenčič in Silvira Tomasini.** Tednik, Ptuj 21. II. 1964, št. 7.
Kratek oris dveh aktivistov, zlasti Silvire Tomasini in njene smrti.

316. **Kreft, Ivan: Ivan Kavčič in Vinko Megla.** Pomurski vestnik, M. Sobota 21. V. 1964, št. 20.
Oris Kavčiča in Megle kot naprednih delavcev. Oris vključuje tudi dobo NOB.

317. **Kreft, Ivan: Odmev partizanstva v nemški pesniški zbirki.** Borec XV/1964, št. 5, str. 341—344.
Pisec prikazuje, kako je jugoslovansko in tudi slovensko partizanstvo vplivalo na nemškega pesnika Louisa Fürnberga v pesniški zbirki »El Schatt«.

318. **Kreft, Ivan: Štefan Kovač.** Pred dnevom borca. Večer, Maribor 30. VI. 1964, št. 152 in 1. VII. 1964, št. 153.
Kratka biografija, ki se na koncu dotika tudi dobe NOB.

319. **Kreft, Ivan: Partizanski obrazi.** TV 15, 14. VII. 1964, št. 29.
Oris življenja Dušana Kvedra-Tomaža, ki zajema tudi dobo NOB.

320. **Kreis, Franjo: Medvedja jama.** Skozi TAM, Maribor 1964, št. 2, str. 11.
Spomini na boje skupine 2. čete kočevskega bataljona na boje z Italijani v jami nad Čabranko.

321. **Kristan, Ivanka: »Mama pripoveduje.«** TV 15, 24. III. 1964, št. 13.
Avtorica pripoveduje materine spomine, kako so ji Nemci ubili brata.

322. **Križnar, Franc: Stane Zakotnik.** Iskra, Kranj 4. XII. 1964, št. 47.
Kratka biografija, ki zajema tudi NOB.

323. **Križnar, Ivka: Mrtev junak — živi med nami.** Javna tribuna šišenških občanov, Ljubljana—Šiška, november 1964, št. 35, str. 5.
Kratek življenjepis Franca Rozmana-Staneta, ki zajema tudi dobo NOB.

324. **Krmelj, Maks: Cankarjev bataljon v boju za Dražgoše.** Komunist 1. I. 1964, št. 1.
Prikaz bojev Cankarjevega bataljona z Nemci januarja 1942.

325. **Kronološki pregled važnejših predpisov o vojaškem sodstvu in javnem tožilstvu** iz dobe narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji. Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 429—434.

326. **Kržišnik, Anton-Stante, Jernej-Ude, Lojze: Pogovor z nekaterimi pravniki — partizani.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 421—428.
O pomenu in vlogi pravnikov ter njihovem strokovnem delu v NOB.

327. **Kržišnik, Zvone: Srečanje z borcem.** Borec XV/1964, št. 6—7, str. 369—380.
Intervju z gen. podpolkovnikom Radom Pehačkom. V njem pripoveduje Pehaček o spominih na svoje aktivistično delo v Logatcu, na komandanta Staneta, na bazo v Bariju in razne druge dogodke v dobi NOB.

328. **Kržišnik, Zvone: Dvajset let pozneje.** Borec XV/1964, št. 8—9, str. 497—507.
V reportažni obliki napisana oznaka Franca Kreseta-Čobana kot partizana in človeka.

329. **Kukavica, Ludvik: Na Janče!** Moščanska skupnost, Ljubljana—Moste, št. 5, maj 1964, str. 5.
Spomini na boj II. grupe odredov z Nemci na Jančah maja 1942.

330. **Kukavica, Ludvik: Kurirske TV zveze.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43 in Moščanska skupnost, Ljubljana—Moste 1964, št. 9, str. 8.
Pisec govori o težavah, s katerimi so se morale boriti kurirske postaje po kapitulaciji Italije. Posebej govori še o TV 2 v okolici Janč..

331. **Kukavica, Ludvik: Savska mornarica.** Moščanska skupnost, Ljubljana—Moste 1964, št. 11, str. 8.
Pisec govori o kurirski ekipi, ki je vzdrževala zvezo med Štajersko in Dolenjsko čez Savo pri Senožetih pri Jevnici.

332. **Kukavica, Ludvik: Junaško tovarištvo in zvestoba.** Moščanska skupnost, Ljubljana—Moste 1964, št. 12, str. 8.
Pisec prikazuje kurirja Maksa Burgarja in njegovo skrb za ranjence v roški ofenzivi.
333. **Kumer** [prav Kumar], **Adrijan: Stoženska akcija.** Zbor občanov, Ljubljana—Bežigrad, septembra 1964, št. 7.
Spomini na akcijo proti Italijanom 7. septembra 1941.
334. **Kunej, M[arjan]: Komisar in njegova mavserica.** Ob obletnici pohoda 14. divizije. Iz pogovora z Matevžem Hacetom. Večer, Maribor 29. I. 1964, št. 23.
Utrinki iz življenja M. H., zlasti še o XIV. diviziji.
335. **Kunej, Marjan: Preobilje surogatov.** Prof. Karol Pahor: V metežu bojev sem skladal partizanske pesmi... Nekateri jih pišejo danes! Večer, Maribor 25. IV. 1964, št. 98.
V obliki intervjuja razgrinja Pahor svoje delo v partizanih.
336. **Kurinčič, Ivan: Drzen revolucionar in borec.** Ob 20-letnici smrti Petra Skalarja — Ferda Kravanje iz Čezsoče. Primorske novice, Koper—Nova Gorica 23. X. 1964, št. 43.
Življenjepis primorskega borca. V glavnem se nanaša na čas NOB.
337. **[Kutin Julij]: Razvoj NZ in LM od ustanovitve do danes.** Strokovni list 1964, št. 5, str. 275—288.
V prvi polovici članka prikazuje pisec razvoj in delo NZ v Sloveniji med vojno.

L

338. **Lah, Borivoj: Vloga artilerije pri uničenju Štampetovega mostu.** Vojaški informator 1964, št. 1, str. 46—48 in 50.
Oris pomena artilerije v operacijah XV. divizije pri napadu na Štampetov most junija 1944.
339. **Lah, Sašo: Oče pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 379.
Zapis pripovedovanja o bojih na Ilovi gori jeseni 1943.
340. **Lampret, Franc: Po zgodovinskih poteh.** Pionirski list 26. XI. 1964, št. 11.
Zapis spominov, ki jih je pripovedoval Zadnikar o akciji vaške zaščite proti Italijanom v Dolomitih 8. maja 1942.
341. **Lampret, Rudi: Delovanje obveščevalnega para v Jeseniško-bohinjskem odredu.** Strokovni list 1964, št. 12, str. 632—633.
Pisec pripoveduje, kako je odklonil nemška agenta v JB odredu ob koncu leta 1944.
342. **Lapajne, Dragica: Babica pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 7, str. 328—329.
Zapis pripovedovanja, kako je babica pomagala partizanom.
343. **Lapajne, Milan: Kot mnogi mladi.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46.
Oris življenja Zlatka Lapajneta.
344. **[Lavrenčič Lado]: Skozi vse zasede.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 31. I. 1964, št. 5.
Pripovedovanje o taktiki bojevanja XIV. divizije.
345. **Lavrič, Stane: Pisma uredništvu.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Pojasnilo k fotografiji, ki je bila objavljena v Slovenskem zborniku pod oznako Partizani v osvobojenem Ljubnem leta 1944. (Glej še TV 15, 8. IX. 1964, in 25. VIII. 1964).
346. **Lavrih, Tone: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 21. VII. 1964, št. 30.
Pojasnilo k sliki v TV 15, št. 28, ki predstavlja del Invalidskega pevskega zbora v letu 1944.
347. **Leban, Ivan: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 16. VI. 1964, št. 25.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 24, ki predstavlja 1. bataljon jeseniško-bohinjskega odreda.
348. **Lenarčič, Marjan: »Vsaj vi živite v svobodi!«** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 57—63.
Spomini na nočni spopad partizanske čete z Nemci v gorah nad Cerkljami.

349. **Lenardič, Vlado-Vojko: Žalostni toda ponosni.** Primorske novice, Koper—Nova Gorica 24. I. 1964, št. 4.

Spomini na tragedijo gojencev partijske šole v Cerknem 27. januarja 1944.

350. **Lenart, Franc: Pismo starega minerca.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5.

Pisec popravlja podatke Ignaca Horvata-Imra o prehodu XIV. divizije čez progo med Zagrebom in Karlovcem.

351. **[Lenassi Jule] (jl): Slovenci v trdnjavi svobode.** Ob 20-letnici prihoda vrhovnega štaba NOV in POJ z maršalom Titom na Vis. Primorske novice, Koper—Nova Gorica 17. VII. 1964, št. 29.

Po pripovedovanjih Jožeta Šemeta, Alberta Kluna in Ivana Smrekarja, ki so bili funkcionarji enot na Visu, orisan pomen Visa v NOV, še posebej pa pomen tretje prekomorske brigade.

352. **Lep družinski praznik.** TV 15, 23. VI. 1964, št. 26.

Oris družine Ivana in Rozalije Urbančiča iz Starega sela pri Kobaridu ter njihovega dela za NOB.

353. **Leskovec, Karel: Partizanske kupčije.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.

Spomini, kako so vodili dva konja na Primorskem na prodaj in kako se kupčija ni posrečila.

354. **Leskovec, Karel: Z Ratom na Primorsko.** Borec XV/1964, št. 6—7, str. 445—452.

Reportaža o potovanju Rata Dugonjića na Primorsko po kurirski poti in doživetja na poti.

355. **Leskovec, Karel: Za las je manjkalo.** Vojaški informator 1964, št. 3, str. 60—63.

Prikaz nekaj trenutkov iz bojev Prešernove brigade, ko so novembra 1943 v tedanjem položaju odločali trenutki v bojih z Nemci na Jelovici in Ratitovcu.

356. **Leskovec, Karel: Ranjeni komandant.** Borec XV/1964, št. 8—9, str. 546—551.

Spomini na komandanta Prešernove brigade R. Hribernika-Svaruna, kako je bil ranjen v boju z Nemci in belogardisti na Gorenjskem jeseni 1943 in kako so ga odnesli v bolnico.

357. **Leskovec, Karel: Topla dolina in prisrčni ljudje.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 16. X. 1964, št. 42.

Spomini na srečanje z Ratom Dugonjićem v glavnem štabu Slovenije in na kurirsko pot na Vogersko.

358. **[Lešnik Lojze]: Spomini na Mauthausen.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.

359. **[Lešnik Rudi-Sotelski]: Zadnji streli v Podčetrtku.** TV 15, 28. IV. 1964, št. 18.

Prikaz zadnjih bojev in nemškega divjanja pred osvoboditvijo ob Sotli.

360. **[Lešnik Rudi]-Sotelski: »Le naprej, odred kozjanski...«** TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33.

Pisec prikazuje na kratko razvoj partizanstva na Kozjanskem in delno tudi sodelovanje s Hrvati.

361. **L[ešnik], R[udi]-Sotelski: Lepi razstrganec.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.

Reportaža o raztrgancu Spanringu, ki se je pretvarjal za Dušana, majorja Bračičeve brigade.

362. **L[ešnik], R[udi]-Sotelski: Brijov Franča.** Kurirček 1963/64, št. 9, str. 387—388.

Pisec pripoveduje, kako je kozjanski kurir vznemirjal Nemce na svoji kurirski poti.

363. **Levičnik, Karel: Vis, otok žive zgodovine.** TV 15, 14. VII. 1964, št. 29.

Označitev zgodovinske vloge Visa v dobi NOB.

364. **Levičnik, Karel: Kninska bitka.** Po sledovih primorskih in istrskih borcev ter prekomorskih brigad v boju za osvoboditev. (Od 25. novembra do 4. decembra 1944.) Prim. noviče, Koper—Nova Gorica 20. XI. 1964, št. 47.

Oris operacij VIII. korpusa, pri katerih je sodelovalo veliko borcev iz Slovenskega Primorja.

365. **Levičnik, Karel: Prekomorci v narodnoosvobodilni vojni.** Vojaški informator 1964, št. 7, str. 53—61.

Pisec prikazuje razvoj enot, v katerih so glavni delež imeli ljudje, ki so prišli v partizane prek Italije. Posebej se ozira na delež Slovencev, predvsem primorskih v

tako imenovanih prekomorskih brigadah, njihov boj v sklopu IV. armade, prodiranje proti Trstu in na zaključek na Koroškem ob koncu vojne.

366. **Levičnik, Karel: Kninska bitka** od 25. novembra do 4. decembra 1944. Pred 20. obletnico prekomorskih brigad. Delo 4. XII. 1964, št. 328.
Prikaz bojev NOV z Nemci pri Kninu. V bojih je sodelovalo nad 3000 Slovencev v tretji prekomorski brigadi in drugih enotah.

367. **Ličar, Danijel: Čepovan med NOB.** Kurirček 1964/65, št. 5, str. 234.

368. **L[ipovš]ek [Marjan]: Devetnajst jih je bilo...** 7. maj 1944—1964. Zasavski tednik, Trbovlje 7. V. 1964, št. 19.
Pisec govori o streljanju talcev v Zagorju. Med njimi je bil tudi skladatelj Svetozar Marolt-Špik.

369. **Lipovšek, Marjan: Pri naših povratnikih v Zasavju.** Slovenski izseljenski koledar 1965, Ljubljana 1964, izd. Slovenska izseljenska matica, str. 173.
Kratke biografije Jožeta Trampuša, Filipa Perparja, Franca Poženela, Jožeta in Štefke Potočnik in Ignaca Klenovška. V utrinkih se dotikajo tudi dobe druge svetovne vojne, v kateri so navedeni v izseljenstvu v Franciji podpirali odporniško gibanje proti Nemcem.

370. **Lobnik, France: Vključen v nemško vojsko.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 240—242.
Spomini na mobilizacijo v nemško vojsko, službovanje v Franciji do prihoda Američanov.

371. **Logar, Marija: Pismo z Javornika.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Avtorica prikazuje delež Logarjeve družine z Javornika nad Črnim vrhom v delu za NOB.

372. **Loparnik, Borut: Franci Sturm.** Naši razlgedi 4. IV. 1964, št. 7.
Oris človeka in umetnika. Oris se dotika tudi dobe NOB.

373. **[Lovec Zdenka]: Prvi in zadnji juriš.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 10. I. 1964, št. 2.
Zapis pripovedovanja Lucijana Furlaniča o doživljajih na pohodu XIV. divizije na Štajerskem.

374. **[Lovec Zdenka] (zl): Radiotelegrafist.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 17. I. 1964, št. 3.
Zapis pripovedovanja Branislava Žigona o radiotelegrafski službi v XIV. diviziji.

375. **[Lovec Zdenka] (zl): Tisti februarski dan.** Prim. novice Koper—Nova Gorica 24. I. 1964, št. 4.
Zapis pripovedovanja Jožeta Petriča o bojih XIV. divizije na Štajerskem.

376. **L[ovec] Z[denka]: Prestreljen brez rane.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 14. II. 1964, št. 7.
Zapis spominov Ivana Juha o doživljajih v XIV. diviziji na Štajerskem.

377. **L[ovec] Z[denka]: Najmlajši iz Tomšičeve.** Prim. dnevnik, Koper—Nova Gorica 28. II. 1964, št. 9.
Zapis spominov Jožeta Zupana na XIV. divizijo.

378. **L[ovec] Z[denka]: Nanos s Črnega kala.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 27. III. 1964, št. 13, str. 3.
Zapis pripovedovanja Jožeta Severja-Nanosa s Črnega kala o njegovem partizanstvu.

379. **L[ovec] Z[denka]: Koritnice nekoč in danes.** Ob 20-letnici barbarskega letalskega napada na zavedno vasico pod Mašunom. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 12. VI. 1964, št. 24.
Zapis spominov več pripovedovavcev na bombardiranje Koritnic februarja 1944.

380. **Lubej Franjo: Črnomelj, tretja postaja v naši revoluciji.** Ljubljanski dnevnik 19. II. 1964, št. 48.
Utrinki spominov na zasedanje SNOS v Črnomlju februarja 1944.

381. **Lucu Lado: Obiskali smo Šmartno.** Počila je prva partizanska puška. Najdihojca 29. VII. 1964, št. 27. [Priloga dela 29. VII. 1964, št. 204].
Zapis pripovedovanja Cilke Novakove o dogodkih ob začetku NOB.
382. **Lupin, Ernest: Napad na Kačaniško klisuro.** TV 15, 7. IV. 1964, št. 15.
Spomini na napad jugoslovanskega letalstva na nemško kolono v Kačaniški soteski aprila 1941.
383. **Lušina, Janez-Mali: Težki dnevi borcev Selške čete.** (Iz partizanskih spominov na jesen 1942.) Škofjeloški razgledi XI/1964, str. 26—39.
Spomini na težavne partizanske trenutke zaradi nemškega zalezovanja in manjše spopade z Nemci na območju Selške Sore.
384. **[Luštek Miroslav]: Partizanska odlikovanja.** VIII. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1964. Ljubljana 1964, izd. Odbor za pohod ... str. [7—11].
Članek prikazuje, kdaj so v slovenski narodnoosvobodilni vojski bila izdana odlikovanja in kakšna so bila ter kdaj je vrhovni štab NOV in POJ izdal enaka odlikovanja za vso Jugoslavijo.

M

385. **M. H.: Spomini na pomlad 1941.** Vera in dom, Celovec XVI/1964, št. 3, str. 34—37.
Spomini na aretacijo po gestapovcih in življenje v zaporu.
386. **M. K.: Božidar Kolarič.** Delo, Trst 26. VI. 1964, št. 14.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.
387. **Majcen, Olga: Knjige smo skrili.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 222.
Avtorica prikazuje, kako so otroci v Šmartnem ob Paki skrili knjige v cerkvi na Gori.
388. **Makiedo Sergije: Prva partizanska misija.** Celjski tednik, Celje 10. I. 1964, št. 1 — 7. VIII. 1964, št. 31.
Pisec govori o navezavi stikov z angloameriškimi vojnimi poveljstvi, o razkroju četnikov, o formiranju enot za NOV, predvsem Slovencev iz Slovenskega primorja (št. 24, 25, 26), o sodelovanju z zavezniki itd.
389. **Makuc, Dorica: Viljem Nanut.** Naši razgledi 4. IV. 1964, št. 7.
Kratka biografija s temeljnimi potezami Nanuta kot borca za slovenske narodne pravice. Biografija se dotika tudi dobe NOB.
390. **[Makuc Karel]: Iz spominov članov VOS.** Strokovni list 1964, št. 3—4, str. 137—139.
Članek prikazuje tri zgodbe. V prvi je prikazano uničenje nemške postojanke v Selcih septembra 1944, v drugi zajetje odbora plave garde v Šentvidu nad Ljubljano junija 1944 in v tretji vdor varnostnikov v Kranj.
391. **Makuc, Karel: Pred dvajsetimi leti.** Po spominih in arhivih o vstaji na Gorenjskem. Glas, Kranj 21. VII. 1964, št. 57.
Po različnih ustnih in pisanih spominih napisan oris prvih začetkov partizanstva na Gorenjskem.
392. **Makuc piše partizanske spomine in — pesmi.** Dokumenti SGM 1964, št. 1, str. 23—27.
Odlomki spominov Draga Makuca na boje v Ložu in bivanje v Mikličevi vili ter v ljubljanskem zaporu.
393. **M[arc], A[lojz]: Borba proti okupatorju nas je tudi vzgajala** — na Plenku sem naletel na belogardistično zasedo. Videmski celulozar, Krško 1964, št. 2, str. 5.
Drobci spominov na odhod v partizane in na boje zahodnodolenjskega odreda.
394. **Mari Giuseppe: Odporniško gibanje v pokrajini Pesaro in sodelovanje Jugoslovanov.** TV 15, 12. V, 1964, št. 20 — 30. VI. 1964, št. 27.
Pisec prikazuje sodelovanje Jugoslovanov, predvsem Slovencev, Hrvatov in Črnogorcev v odporniškem gibanju srednje Italije. Najprej govori o Jugoslovanih kot

političnih internirancih v Italiji do kapitulacije, nato govori o začetkih oboroženega odpora v Markah proti Nemcem po 8. septembru 1944, nastanek garibaldinskih čet in gapovskih skupin, nato spopade s fašisti in Nemci do prihoda zaveznikov v Marke junija 1944 in odhoda Jugoslovanov v domovino. Pisec vseskozi vpleta Jugoslovane in njihov delež v odporniškem gibanju Pesara in drugih krajev.

395. **Marija Lovšin.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.
Kratek življenjepis partizanske matere iz Kota pri Ribnici.

396. **Marinc, Marjan: »Topovi, grmite...«** Razgovor s partizansko havbico 100 mm. O 20-letnici ustanovitve Prve slovenske artilerijske brigade. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 24. V. 1964, št. 140; — Borec XV/1964, št. 6—7, str. 453—460; — Delo 24. V. 1964, št. 140 in 4. VI. 1964, št. 151.
Po pripovedovanju Aleksandra Zupanca orisan nastanek in kasnejše delovanje slovenske artilerijske brigade.

397. **Marinc Marjan: Topničar »havbica«.** Razmišljanja starega topničarja ob 20. obletnici Prve slovenske artilerijske brigade. TT 26. V. 1964, št. 21, str. 3.
Reportažni zapis pripovedovanja Staneta Vidmarja o nastanku in razvoju topničarske enote VII. korpusa.

398. **Markovič, Anica: Partizan pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 471.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je ravnal v kritičnem položaju, da je zavaroval partizansko bolnico.

399. **Martinjak, Franc: Deske za bolnišnico na Dobravi.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 85.
Pisec prikazuje, kako so cerkljanski aktivisti preskrbeli deske za partizansko bolnišnico.

400. **Marušič, Branko: Kako je pred 20 leti na Primorskem nastal Rdeči križ Slovenije.** Prim. dnevnik, Trst 9. VI. 1964, št. 136 — 12. VI. 1964, št. 139.
Pisec govori o nastanku in nadaljnjem razvoju in dejavnosti RKS na Primorskem v dobi vojne.

401. **Marušič, Branko: Rozi Nemec — Snežnici v spomin.** Vestnik RKS XI/1964, št. 2, str. 54—55.
Nekrolog aktivistki OF na Primorskem in sodelavki RKS.

402. **Marušič, Franc: Takole smo leta 1944 začeli na Primorskem...** Vestnik RKS, XI/1964, št. 5, str. 130—132.
Pisec prikazuje na kratko ustanovitev in prve začetke dejavnosti Rdečega križa Slovenije na Primorskem.

403. **Matetič, Jože: Desant na Drvar.** Odmev tovarne, Maribor 1964, št. 4, str. 8—9 in št. 5, str. 6.
Spomini gojenca oficirske šole v vrhovnem štabu na boj z Nemci, ko so napadli Drvar maja 1944.

404. **Maverčič, Edvard-Blaž: Ranjen od hiše do hiše.** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Spomini ranjenca z Graške gore, kako je moral od hiše do hiše, ker so se ljudje bali Nemcev, če bi ga dobili pri njih, dokler ni našel zavetja pri kmetu Anžetu na Graški gori.

405. **Mavrič, Tone: Lakota in mraz — naša spremljevalca.** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.
Spomin na težave, ki so jih imeli obveščevavci XIV. divizije na pohodu po Štajerskem.

406. **Mavrin, Marko: Moja mama med vojno.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 474.
Zapis spominov na partizansko šolo v Planini pri Cerknem.

407. **Medica, Ivan: Oaza svobode na križišču modrih poti.** Tovariš 24. VII. 1964, št. 29, str. 8—10.
Pisec govori o deležu Slovencev pri obrambi Visa v dobi NOB.

408. [**Medle Lojze**]: **Klub jamarjev v Novem mestu si je nadel ime narodnega heroja.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 17.
Kratka biografija narodnega heroja Vinka Paderšiča-Batreja.

409. **Medvešček, Milan: 20-letnica cerkljanske tragedije.** Odmev tovarne, Maribor 1964, št. 2, str. 5 in 11.
Prikaz tragedije gojencev partijske šole v Cerknem januarja 1944.

410. **Megušar, Milan-Borut: »Halo..., halo...! Tu T 31«** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 112—113.
V reportažni obliki napisani spomini na začetek in delo tehnične baze (radijskega centra) v Mihelji vasi v Beli krajini.

411. **Mehle, Janko-[Polenči]č, [Matja]ž: Pekel v Drvarju.** TV 15, 26. V. 1964, št. 22.
Spomini na nemški desant na Drvar maja 1944.

412. **Mehtig, Boris: Očka pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 6, str. 280—281.
Zapis očetovih spominov na zapor v Begunjah in osvoboditev, ki jo je organiziral kokrški odred.

413. **Melaher, Jože: Četniki na Štajerskem.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 245—260.
Kontrarevolucionarni avtor prikazuje najprej nemško okupacijo na Štajerskem, metode nemškega uničevanja Slovencev (preseljevanje, germanizacija, talci), nato pa oriše historiat četništva, ki ga je vodil sam, zveze z Ljubljano, odnos do Nemcev in partizanov do konca vojne.

414. **Meršol, Mitja in Gerbec, Franci: Bolnica, ki je postala grobnica.** Pred dvajsetimi leti. Mladina 29. II. 1964, št. 8.
Po pripovedovanju Jožeta Pirška-Luke orisana bolnica »Triglav« pri Kolonkovcu pri Kamniku, njen nastanek, razvoj in konec leta 1944.

415. **Metlika v plamenih.** Ob dvajseti obletnici sovražnikovega vdora na osvobojeno ozemlje Bele krajine 1944 do 1964. Metlika 1964. Izd. ZB Metlika. Strani 31 s slikami. 8°.
Razprava prikazuje delež Bele krajine v NOB, zlasti pa ropanje in divjanje nemških pomagačev nad domačim prebivalstvom.

416. **Mevlja, Dušan: Partizansko gledališče na osvobojenem ozemlju.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5 — 11. II. 1964, št. 7.
Spomini na partizanstvo v Cankarjevi brigadi in delo v SNG v Črnomlju.

417. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Zapis pripovedovanja Toneta Seliškarja o življenju v partizanih.

418. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 17.
Intervju, v katerem Lojze Potokar pripoveduje o svojem življenju v partizanih.

419. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 23. VI. 1964, št. 26.
Intervju, v katerem Ciril Cvetko pripoveduje o svojem življenju v partizanih.

420. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 28. VII. 1964, št. 31.
Intervju, v katerem pripoveduje France Presetnik o svojem življenju v partizanih.

421. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 4. VIII. 1964, št. 32.
Intervju, v katerem Bogdana Stritarjeva pripoveduje o svojem življenju v partizanih.

422. **Mevlja, Dušan: Partizanka Pavla.** TV 15, 22. IX. 1964, št. 39.
V reportažni obliki napisani spomini na odhod v partizane po kapitulaciji Italije in na bolničarko Pavlo.

423. **Mevlja, Dušan: Partizanski obrazi.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Intervju, v katerem pripoveduje Vanda Ziherlova o svojem življenju v partizanih.

424. [**Mihevc Mira**]: **Kurirske zveze v narodnoosvobodilni vojni.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 91—93.
Kratek historiat z označitvijo pomena kurirske službe za NOB.

425. **Miklavec, D[rago]: »V borbo štirinajsta...«** Ob 20. obletnici legendarnega pohoda 14. divizije. Večer, Maribor 7. I. 1964, št. 4.
Utrinki in zgodovine XIV. divizije.

426. **M[iklavec], D[rago]: S Pohorja na Koroško.** Janko Vincenc-Harkov, preživeli borec pohorskega bataljona, o spominih na začetek brigade Miloša Zidanška. Večer, Maribor 8. I. 1964, št. 5.

427. **Miklavec, Drago: Ganljivo srečanje na Borlu.** TV 15, 16. VI. 1964, št. 25.
Utrinki iz življenja na Borlu med vojno, ko je bilo tam taborišče internirancev.

428. **Miklavec, D[rago]: Prva sabotažna akcija v okupiranem Mariboru.** TV 15, 15. XII. 1964, št. 51.
Prikaz mladinske akcije v Volkmerjevem prehodu 29. aprila 1941 in njenega pomena.

429. **M[ikuž] M[etod]: Narodna zaščita v Ljubljani.** Strokovni list 1964, št. 3—4, str. 131—137.

430. **Mikuž, Metod: Od Kočevskega zbora do 1. zasedanja SNOO (SNOS) v Črnomlju.** Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 5—21.
Pisec govori najprej o virih za to dobo, o položaju v svetu, nato pa na kratko analizira nekatere probleme s kočevskega zbora: volitve, strukturo odposlancev, resolucijo in proglas zbora ter značaj zasedanja v Črnomlju.

431. **Miler, Jaka: Kranjčevi liki** v II. delu tetralogije »Za svetlimi obzorji«. Borec XV/1964, št. 5, str. 344—347.
Pisec razpravlja o razmerju zgodovinskih likov in njihovem umetniškem oblikovanju v Kranjčevem romanu.

432. **Minilo je dvajset let.** XVI. SNOUB Janka Premrla-Vojka v boju za osvobojeno ozemlje na Cerkljanskem. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 10. IV. 1964, št. 15, str. 4.
Kratek historiat Vojkove brigade.

433. **Mišica, Vlado: 20 let slavnega pohoda.** Ob jubileju XIV. divizije. Delo 4. I. 1964, št. 2.
Spomini na pohod XIV. divizije na Štajersko in označitev nekaterih okoliščin iz dejavnosti na Štajerskem.

434. **Mišica, Vlado-Miha:** Zavzetje Ribnice na Pohorju. Dol. list, Novo mesto 10. I. 1964, št. 1 — 24. I. 1964, št. 3.
Pisec prikazuje načrt za napad na nemško postojanko in zmago nad njo avgusta 1944.

435. **Mlakar, Vili-Boltežar: V enem boju sem ujel dva Nemca.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.
Spomini na boje Zidanškove brigade z Nemci na Mačkovem sedlu pod Veliko kopo.

436. **Mlekuž Ivan-Zdenko: Pisma uredništvu.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Pisec govori, kako je Gradnikova brigada zasedla Novo mesto po kapitulaciji Italije.

437. **[Mlekuž Vekoslav]: V spomin F. Trojarju.** TV 15, 4. VIII. 1964, št. 32.
Nekrolog za nekdanjim aktivistom v Radohovi vasi in pozneje partizanom na Dolenjskem.

438. **[Mlekuž Vekoslav]: Anici Rojčevi v spomin.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.
Kratek življenjepis.

439. **M[lekuž] V[ekoslav]: Umrl je Jože Zakovšek.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

440. **Mlinar, Danilo: Smrt v Trsteniku.** TV 15, 30. VI. 1964, št. 27.
Pisec prikazuje tragično smrt Malke Gornikove iz Grahovega pri Cerknici, ki so jo ubili domobranci junija 1944.

441. **Mlinar, Danilo: »Mama, nikoli vas ne bom pozabil!«** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Pisec prikazuje, kako je Krajčeva mama v Grahovem pri Cerknici, ki so ji domobranci ubili sina na pragu hiše septembra 1944, pomagala partizanom.

442. **Mlinar, Stanko: Nemci pred bunkerjem.** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Spomini na rešitev obveščevavcev XXXI. divizije iz bunkerja med nemško ofenzivo spomladi 1945.

443. **Močnik, Frančiška: Beg iz begunjskih zaporov.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 98.

444. **Moškat, Mojca: Moja mama je med vojno učila.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 470—471.
Zapis materinega pripovedovanja o šolah na Primorskem.

445. **Moškon, Marjan: Cartusia nunquam reformata.** Dol. list, Novo mesto 1. X. 1964, št. 39.
V reportažni obliki opisan obisk kartuzije v Pleterjah. Vanj so vneseni utrinki o odnosih med partizani in samostanom v dobi NOB.

446. **Mozetič Boris: Ilegalna radijska postaja v Trstu.** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 117—119.
Spomini na doživljaje pri vzdrževanju radijske zveze med Trstom in IX. korpusom.

447. **[Muc Franc]: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 34, ki predstavlja borce desete brigade, ljubljanske.

448. **[Muser Ema]: Malo jih je ostalo živih.** Dol. list, Novo mesto 17. I. 1964, št. 2.
Drobni spomini na pohod XIV. divizije na Štajersko.

N

449. **n. n.: Dolga in junaška pot od Gravine do Trsta.** Ob 20. obletnici I. tankovske. Dva bivša tržaška pripadnika slavne enote na proslavi — Kako in kdaj se je brigada ustanovila — Nad 60 odstotkov njenih borcev je bilo iz Primorske — Egonove in Milanove zgodbe. Prim. dnevnik, Trst 22. VII. 1964, št. 162.

450. **[Nagele Marija]: Rešitev ob enih ponoči.** Mladina 16. V. 1964, št. 19.
Po pripovedovanju avstrijske zdravnice dr. Marije Nagele napisan oris rešitve ranjenega partizana iz koroškega bataljona na Svinški planini.

451. **[Namorš Marija]: Dr. Drago Marušič.** Delo 1. X. 1964, št. 268.
Kratka biografija, ki zajame tudi dobo NOB.

452. **[Narodni heroji]:** VIII. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1964. Ljubljana 1964... Str. [12—89].
Kratke biografije padlih narodnih herojev, ki so med okupacijo kakorkoli delovali v takratnem ljubljanskem okrožju. Med njimi so navedeni: Malči Belič, Janez Bizjak-Vid, Milan Česnik, Karel Destovnik-Kajuh, Vladimir Dolinčar-Rudi, Rezka Dragar-Eva, Ernest Eypper, Albin Grajzar, Lizika Jančar-Majda, Vida Janežič, Dušan Jereb-Štefan, Ivan Kavčič-Nande, Lojze Kebe-Štefan, Boris Kidrič, Stane Kosec, Oskar Kovačič, Dr. Dušan Kraigher-Jug, Danila Kumar-Andreja, Milan Majcem, Darko Marušič-Blaž, Jože Menih-Rajko Knap, Vlado Miklavc-Henrik, Jože Mirtič-Zidar, Cveto Močnik-Florjan, Jože Moškrič-Ciril, Maks Pečar-Andrejev, Miro Perc-Maks Fišer, Franc Ravbar-Vitez, Zora Regancin-Ruška, Franc Rozman-Stane, Tine Rožanc, Zvonimir Runko-Pavle, Ljubo Šercer, Majda Šilc, Dane Šumenjak-Fiks-Miran, Tone Tomšič, Tone Trtnik, Majda Vrhovnik-Lojzka, Tone Žerjal.

453. **Nastanek partizanskih skladb.** [V knjigi] [Gerlanc Bogomir]: Pesem borb in zmag Ljubljana 1964... str. 69—99.
Članek prikazuje, kako so nastajale partizanske skladbe in kdo so njih avtorji.

454. **Naša organizacija se je rodila med NOB.** Vestnik RKS XI/1964, št. 2, str. 23—31.
Spomini na začetke Rdečega križa Slovenije v dobi NOB. Kratke spomine so obudili: dr. Marjan Ahčin, Mira Svetinova, dr. Drago Marušič, Josip Jeras, Jaka Avšič, dr. Joža Vilfan, dr. Bogdan Brecelj, Franjo Novak, dr. Dušan Reja in Martin Šlibar.

455. **Naši heroji.** Strokovni list 1964, št. 5, str. 191—209.
Kratke biografije narodnih herojev: Rastislav Delpin-Zmago, Karel Destovnik-Kajuh, Ernest Eypper, Albin Grajzar, Dušan Menih-Darko, Mirko Perc-Maks, Franc Ravbar-

Vitez, Zvonimir Runko, Ivan Sulič-Car, Slobodan Šumenjak-Fiks, Edi Brajnik-Štefan, Andreana Družina-Olga, Albert Gruden-Blisk, Franc Krese-Čoban, Franc Pokovec-Poki, Franc Štadler-Pepe, Janez Učakar.

456. **Nekrep, Milan: Razvoj narodnoosvobodilnega gibanja v Cerkvenjaku.** Domače novice, Lenart 28. V. 1964, št. 10.

Pisec prikazuje začetek osvobodilnega gibanja v Cerkvenjaku v Slovenski goricah.

457. **Nikoli več! Maribor 1963.** Izd. Združenje borcev NOV Maribor—Center. Strani 49 s fotografijami risb. 8°.

Zbirka prispevkov internirancev, zapornikov in izseljencev mariborskega okraja o življenju in spominih na fašistično nasilje med vojno.

458. **Nočni naskok na Ig.** Vojaški informator 1964, št. 7, str. 5—7.

Članek prikazuje, kako je Cankarjeva brigada uspešno izvedla operacijo proti nemško-domobranski postojanki na Igu 20. aprila 1944.

O

459. **Ob dvajseti obletnici strahotnega požiga Nem, Ahtna, Fojde.** Nepopisen pokol v Torlanu v Krnahtski dolini. Obupen beg ljudi iz požganih vasi pred nacifašisti. Obnova. Matajur, Udine 15. IX. 1964, št. 16.

Prikaz nemške hajke na osvobojeno ozemlje v Beneški Sloveniji septembra 1944.

460. **Ob dvajsetletnici.** (Iz zapiskov zareškega župnika.) Katoliški glas, Gorica 2. I. 1964, št. 1 — 17. IX. 1964, št. 35.

Pisec članka prikazuje ravnanje nemškega okupatorja s slovenskimi ljudmi po Vipavski dolini med jesensko nemško ofenzivo septembra in oktobra 1943.

461. **Ob spominu na zborovanje mladine v Bihaču.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, stran 15.

Kratka biografija narodnega heroja Danile Kumar-Andreje.

462. **Ob žalostni dvajsetletnici.** Lipa, Buenos Aires 31. X. 1964, št. 112.

Prikaz nemškega streljanja talcev v Kovorju na Gorenjskem leta 1944.

463. **Ocvirk, Vasja: 1944 — Štjak 1964.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 25. IX. 1964, št. 39.

Kratek oris pomena prvega zasedanja primorskih žensk na Štjaku leta 1944.

464. **Ogris, Janko: Spomini iz naših temnih dni.** Koroški koledar 1965, Celovec [1964], str. 55—63.

Spomini na bivanje koroških Slovencev v času izselitve od doma po raznih krajih Nemčije, zlasti pa v Gunzelhausnu.

465. **[Ogrizek Miloš]: 20 let državne varnosti.** Strokovni list 1964, št. 5, str. 210—222.

V prvi polovici prispevka govori pisec o razvoju varnostno obveščevalne službe v Sloveniji med vojno.

466. **Opis krajev in dogodkov.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 161—192.

Kronika dogodkov iz NOB za 26 vasi na območju Cerkelj na Gorenjskem. V kroniki so nanizane vasi: Adergas, Ambrož, Apno-Ravne, Cerklje, Cerkljanska Dobrava, Češnjevek, Dvorje, Glinje, Grad, Lahovče, Poženik, Praprotna polica, Pšata, Pšenična polica, Sidraž, Spodnji Brnik, Stiška vas, Šenturška gora, Šmartno, Štefanja gora, Trata, Lenart na Rebri, Vopovlje, Vasca, Zgornji Brnik, Velesovo.

467. **Osojnik, Maks: Bil sem vojni ujetnik.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 234—240.

Spomini kontrarevolucionarnega pisca na zlom jugoslovanske vojske v Makedoniji, na ujetniška taborišča v Bolgariji, Romuniji in Nemčiji.

468. **Ostrovška, Milica: Silvira Tomasini.** Maribor 1964. Izd. Obzorja. Zbirka »Narodni heroji« 5, strani 63 s slikami. 8°.

Oris življenja Silvire Tomasini. Avtorica prikazuje Tomasinijevo kot dijakinjo in študentko ter revolucionarno delavko. Oris zajema tudi vojno dobo, Silvirino delo in smrt v Kosovski Mitrovici.

469. **Osvobodilno gibanje v Beneški Sloveniji.** Matajur, Udine 15. IX. 1964, št. 16.
Kratek prikaz osvobodilnega gibanja in osvobojenega ozemlja v Beneški Sloveniji jeseni 1944.

470. **Ožbolt Jože: Pohod se je končal z jurišem.** Vojaški informator 1964, št. 2, str. 19—20.
Drobec iz nemške ofenzive oktobra 1943, ko so enote XVIII. divizije zaustavile prodiranje nemške kolone proti Beli krajini.

P

471. **P. D.: Prvi partizanski pohod v Beneško Slovenijo.** Zbiranje brigad in prehod čez Sočo — ostre borbe na Kolovratu in prvo srečanje z beneškimi Slovenci — neprestani boji — navdušenje in radodarnost ljudstva. Prosveta, Chicago 5. XI. 1964, št. 217 in 6. XI. 1964, št. 218.

472. **Pagon Andrej-Ogarev: Kako je nastala pesem »Smrt v Brdih«.** TV 15, 18. II. 1964. št. 8 in 25. II. 1964, št. 9.
Po pripovedovanju avtorice pesmi in komponista Maksa Pirnika orisan nastanek pesmi ter kako je nastanek povezan s smrtjo Jožeta Srebrniča.

473. **Pagon Andrej-Ogarev: V Cerknem je bila ustanovljena Vojkova brigada.** Partizanski dnevnik, sreda 3. VI. 1964 [Priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].

474. **Pagon, Andrej-Ogarev: Tri vasi pod Poreznom.** Prim. Novice, Koper—Nova Gorica 19. VI. 1964, št. 25.
Pisec prikazuje v delu članka sodelovanje treh vasi: Trebenče, Poče in Gorje v NOB.

475. **[Pagon Andrej]-Ogarev: Bili so med prvimi.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 3. VII. 1964, št. 27.
Pisec prikazuje prve aktiviste osvobodilnega gibanja na Primorskem in navaja njihove spomine na začetno dobo NOB.

476. **Pahor, Boris: Obisk v nekropoli.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 1. I. 1964, št. 1.
Premišljevanja in spomini na koncentracijsko taborišče Natzweiler v Vogezih.

477. **Pahor, Drago: Obnova slovenskega šolstva na Tržaškem.** Jadranski koledar 1965, Trst [1964], str. 73—80.
V orisu se avtor dotika partizanskih šol v tržaški okolici.

478. **Pahor, Marta-Nataša: Ujeli so nas v Benečiji.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.
Avtorica pripoveduje, kako je padla s svojimi tovariši v nemške roke in kako so z njimi ravnali, preden so jih odpeljali v koncentracijsko taborišče.

479. **Pahor, Miroslav: Mornariška pešadija IX. korpusa.** Informator, Piran marca 1964, posebna izdaja, str. 4—5.
Kratek pregled nastanka in razvoja mornariške enote IX. korpusa v letih 1944 in 1945.

480. **Palma Bojan: Srečanje z domobrancem.** Kurirček 1963/64, št. 6, str. 281—282.
Zapis očetovega pripovedovanja o prevozu partizanskega ranjenca in srečanje z belogardistom.

481. **Panjan, Tončka: Streli za Kamnitnikom.** Dnevnik krvavega zločina v Škofji Loki. Glas, Kranj 8. II. 1964, št. 11.
Spomini na preiskave in aretacije v Škofji Loki in nato na streljanje 50 talcev za Kamnitnikom februarja 1944.

482. **Pavlič, Magda: Spomin na okupacijska leta.** Prosveta, Chicago 12. V. 1964, št. 93 — 28. V. 1964, št. 105.
Spomini na zlom Jugoslavije 1941 v Rajhenburgu (Brestanici), prihod Nemcev, začasna vrnitev v Ljubljano, razmere pod Italijani, vrnitev v Rajhenburg, služba pri Nemcih, nemški režim v Rajhenburgu, izseljevanje Slovencev, prihod XIV. divizije in vpliv na moralo ljudstva, stike s partizani in naposled osvoboditev.

483. [**Pavlin Mile**]: **Obisk iz Azerbejdžana.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1.
Zapiski o Mirdamatu Sejdovu iz Azerbejdžana, ki je bil slovenski partizan leta 1944.
484. **P[avlin], M[ile]: Tedaj je zmrzovalo celo orožje.** TV 15, 7. I. 1964, št. 2.
Zapis pripovedovanja Nandeta Zorca-Rika. Drobci spominov iz bojev XIV. divizije na Kozjaku.
485. **Pavlin, Mile: Komandant Lazo.** TV 15, 4. II. 1964, št. 6.
Oris partizanske poti komandanta Laza, ki je bil doma na Baniji, živel in delal pa med slovenskimi partizani.
486. **Pavlin, Mile: »Bil sem član SNOS...«** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Oris Jožeta Sladiča iz Krasinca v Beli Krajini in njegovega dela v NOB.
487. **Pavlin, Mile: Brigadni harmonikar.** TV 15, 25. II. 1964, št. 9.
Oris Janka Hudoroviča iz Kanižarice kot godbenika 15. brigade.
488. [**Pavlin Mile**]: **Grosuplje občina na pomembnem križišču.** TV 15, 25. II. 1964, št. 9.
Pod poglavjem Grosuplje med narodnoosvobodilno vojno je orisan historiat Grosuplja v dobi NOB.
489. **P[avlin], M[ile]: Obletnica prekomorskih brigad.** TV 15, 3. III. 1964, št. 30.
Kratko o izvoru prekomorskih brigad.
490. **Pavlin Mile: Tanki.** Kurirček 1963/64, št. 5, str. 228—229.
Prikaz nastanka in rasti tankovskih enot.
491. **Pavlin Mile: Bolničar Luka.** Pionirski list 23. IV. 1964, št. 10.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo prikazuje avtor začetek jurišnega bataljona XV. divizije, nato pa sposobnost bolničarja Luke.
492. **Pavlin, Mile: Topništvo.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 469.
Pod rubriko Orožja iz druge svetovne vojne prikazana v obrisu uporaba topništva v slovenskem NOB.
493. **Pavlin, Mile: Praznik varuhov dragocenih sadov.** TV 15, 12. V. 1964, št. 20.
Kratka oznaka obrambe pred sovražniki narodnoosvobodilnega gibanja, napisana v spomin 20-letnice ustanovitve oddelka za zaščito naroda.
494. [**Pavlin Mile**]: **Jubilej partizanskih topničarjev.** TV 15, 2. VI. 1964, št. 23.
Kratek oris artilerije v slovenski NOV.
495. **P[avlin], M[ile]: Partizanski obrazi.** TV 15, 30. VI. 1964, št. 27.
Zapis pripovedovanja Jožeta Kržišnika iz Jarčje doline pri Žireh, kako je pomagal partizanom in ravnal z Nemci.
426. **P[avlin], M[ile]: Partizanski obrazi.** TV 15, 25. VIII. 1964, št. 35.
Intervju, v katerem Karel Trošt iz Slapa v Vipavski dolini pripoveduje o svojem življenju v dobi vojne.
497. **P[avlin], M[ile]: Med češkimi partizani.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
Zapis pripovedovanja Kolomana Matića, kako je živel med češkimi partizani.
498. **P[avlin], M[ile]: Partizanski obrazi.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
Intervju, v katerem Janko Boltar iz Bohinja pripoveduje, kako je pobegnil iz nemške vojske v Rusiji in se nato bojeval v ruski vojski proti Nemčiji.
499. **P[avlin], M[ile]: Partizanski obrazi.** TV 15, 15. IX. 1964, št. 38.
Oris Ludvika Strajnarja in njegovega dela za Osvobodilno fronto.
500. [**Pavlin Mile**]: **Umrl je dr. Drago Marušič.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
501. **Pavlin, Mile: Partizanski obrazi.** TV 15, 20. X. 1964, št. 43.
Intervju, v katerem pripoveduje Tine Bratina o svojem življenju v partizanih.
502. **Pavlin, Mile: Partizanski obrazi.** TV 15, 27. X. 1964, št. 44.
Intervju, v katerem pripoveduje Lojze Papič-Tapič o svojem življenju v partizanih.
503. [**Pavlin Mile**]: **Po partizanskih sledovih.** TV 15, 27. X. 1964, št. 44.
Pisec govori o uspehih topografske ekipe kranjskega muzeja, ki je odkrila bunker Jaka Bernarda, ostanke letalskih bomb na Jelovici in podzemsko jamo nad Kupljenikom nad Bledom, ki je služila za skrivališče partizanom.

504. **P[avlin], M[ile]: Kdaj in kje je padla Ginka Offenbach.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Pisec govori o življenju poljske Židinje med slovenskimi partizani.

505. **Pavlin, Mile: Srečanje z avstrijskim bataljonom.** TV 15, 17. XI. 1964, št. 47.
Spomini na srečanja. Pisec v spominih opisuje tudi značaj borcev tega bataljona.

506. **Pavlin, Mile: Spomini na brigado »Fontanot«.** TV 15, 15. XII. 1964, št. 51.
Spomini na dopisniško službo v italijanski brigadi Fontanot na Dolenjskem.

507. **Pavlin Mile: Partizanski obrazi.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.
Oris življenja Ivana Kosa, nekdanjega zapornika na Bordu in interniranca v Auschwitzu.

508. **Pavlin Mile: Mahmud Konjhodžić.** Od Kupe do mora. Borec XV/1964, št. 12, str. 888—889.
V referatu o knjigi opozori pisec posebej na povezanost opisanega območja s Slovenci in slovenskimi partizanskimi enotami.

509. **Pavlin, Miro: Trnova pot matere.** Glas upravljavca, Nova Gorica 30. VII. 1964, št. 7, str. 3.
Zapis pripovedovanja Bojane Zajkove o življenju v koncentracijskem taborišču Auschwitz in Ravensbrück.

510. **[Pečar Otmar] R.R.: 20 let je že od tega...** Zasavski tednik, Trbovlje 28. IV. 1964, št. 17/18.
Zapis spominov Rudija Bantana-Damjana na praznovanje prvega maja v revirjih.

511. **Perat, Just: Rešil sem se po materini zaslugi.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5.
Spomini na aktivistično delo pod Matajurjem.

512. **Perat, Just: Nemci so padli v partizansko past.** Vojaški informator 1964, št. 1, str. 49.
Pisec prikazuje zmagovit spopad 1. bataljona operativnega štaba za zahodno Slovenijo z Nemci na Kolovratu aprila 1945.

513. **Perat, Just: Z ročnimi bombami nad motorizirano nemško kolono.** Vojaški informator 1964, št. 3, str. 64.
Zapis pripovedovanja Ivana Likarja-Sočana o partizanski akciji pri Strmcu jeseni 1943.

514. **Perme, Martin: Prvi rajonski odbor OF.** Moščanska skupnost, Ljubljana—Moste, št. 3, marec 1964 [prav št. 4, april 1964].
Oris nastanka in dela rajonskega odbora OF v Mostah v Ljubljani leta 1941 in nadaljnjega razvoja.

515. **Peršič, Zorka: Partizanski »Slovenski pionir«.** Spominski zapis ob 20. letniku. Pionir 1964—1965, št. 1, str. 1 in Prim. dnevnik, Trst 4. X. 1964, št. 225.
Spomini na zbiranje gradiva in urejevanje Slovenskega pionirja v partizanih jeseni 1944.

516. **Petan, Slavko: Bili so hudi časi.** Videmski celulozar, Krško 1964, št. 4, str. 6.
Spomini na življenje v Sromljah, kamor so prišli zdaj Nemci zdaj partizani.

517. **P[etelin Stanko], V[ojko]: Skoraj srečanje s smrtjo.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, str. 3.
Spomini na obisk v Labujah in srečanje z domobranci iz Grahovega.

518. **[Petelin Stanko-Vojko]: Partizanske enote na Primorskem.** Partizanski dnevnik 3. VI. 1964, [priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].
Kratek oris partizanskega razvoja na Primorskem.

519. **Petelin, Stanko: Boj pri Štanjelu.** Vojaški informator 1964, št. 3, str. 43—54.
Prikaz bojev, ki so jih izbojevale enote XXX. divizije pri Štanjelu v prvi polovici septembra 1944, ko sta se izkazali Kosovelova in Bazoviška brigada.

520. **[Petelin Stanko]: Poraz na Žirovskem vrhu.** Vojaški informator 1964, št. 3, str. 23—27.
Analiza bojev Prešernove brigade z Nemci na Žirovskem vrhu poleti 1943.

521. **Peterin, Stanko: Javno tožilstvo in njegova vloga pri graditvi ljudske oblasti v Sloveniji** s posebnim ozirom na Slovensko Primorje. Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 362—392.

Pisec razpravlja najprej o organizaciji javnega tožilstva na slovenskem osvobojenem ozemlju, nato o njegovem delovanju na sodnem in upravnem področju ter o pravnih predpisih in pojmovanju zakonitosti. V razpravi se posebej ozira na položaj v Slovenskem primorju.

522. [**Pijade Moša**]: **»In vendar si maršal!«** Iz spominov Moše Pijadeja na dan, ko je tovariš Tito postal maršal. TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.

Pisec prikazuje, kako so v vrhovnem štabu že pred zasedanjem AVNOJ v Jajcu mislili na naslov maršala za Tita in kako je slovenska delegacija dokončno pomagala k uvedbi naslova maršal za Tita.

523. **[Piščanc Rudi] M: Tevž in njegova družina.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46.

Oris družine Matevža Breznika iz Ruš in njegovega bivanja v Mauthausnu, matere in hčere Silve, ki je padla v Pohorskem bataljonu.

524. **Pižent, Martin in Florjančič, Andrej: Živi ljudje so goreli.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.

Zapis spominov Andreja Florjančiča na tragedijo partizanske tehnike v Vešterskem mlinu pod Lubnikom pri Škofji Loki februarja 1944.

525. **Plenča, Dušan: Ne priznamo.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1 — 14. I. 1964, št. 3.

Podatki o ozadju nemških namenov na Balkanu, jugoslovanskih kontrarevolucionarjev in Churchillove politike.

526. **Plut, Stanko: Dogodek, ki ga ne bom nikoli pozabil.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.

Pisec prikazuje, kako so belogardisti pri Cerovcu v Beli krajini pozimi 1943 lovili dva partizana, enega ubili, eden pa jim je ušel.

527. **Pocajt Maks: Mračni dnevi.** Odmev tovarne, Maribor III/1964, št. 6.

Pisec objavlja del spominov, ki govore delno o predvojnem času, delno pa še o začetkih ilegalnega delovanja v Mariboru.

528. **Podbregar, Marija: Doma pripovedujejo:** Kurirček 1963/64, št. 6, str. 281.

Zapis pripovedovanja o nemškem izpadu iz Kamnika proti Črnivcu ter uspehu akcije.

529. **Podkoritnik, Franc: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 22. IX. 1964, št. 39.

Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 36, ki predstavlja nabavni sektor tehničnega materiala na Štajerskem v marcu 1945.

530. **Pogačnik, Bogdan: Sistem okupacije v Jugoslaviji 1941—1945.** Pomembno delo [z nekaterimi pomanjkljivostmi]. Delo 9. II. 1964, št. 38.

Ocena knjige, v kateri je za Slovenijo tudi prispevek Toneta Ferenca o nemškem okupacijskem sistemu v Sloveniji.

531. **P[oglajen] S[tanko]: Sedem tisoč neprespanih noči.** (Nenavaden primer nekdanjega istrskega partizana Antona Rubija.) TV 15, 13. X. 1964, št. 42.

532. **Pogorelčnik, Z[dravko]: Kako smo prišli do konj.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.

Spomini na akcijo intendantske skupine Paučkovih (dr. Ivan Kopač) partizanskih bolnišnic na Pohorju jeseni 1944.

533. **[Polenči]č, [Matja]ž: Josip Draksler-Povh.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, str. 7.

V obliki intervjuja napisani Drakslerjevi utrinki spominov o življenju v partizanih.

534. **P[olenči]č, [Matja]ž: S štirinajsto na Štajersko.** Posebej čez cesto in progo Zagreb—Karlovac. TV 15, 14. I. 1964, št. 3.

Intervju z Ignacom Horvatom-Imrom o pohodu XIV. divizije prek Hrvatske južno od Zagreba.

535. **[Polenči]č, [Matja]ž: Juriš nad Šoštanjem se mi je najgloblje utisnil v spomin.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5.

Intervju s Tonetom Turnherjem o bojih XIV. divizije z Nemci pri Ravnah nad Šoštanjem.

536. [Polenči]č, [Matja]ž: **V neki hiši na Belih vodah.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7.
V intervjuju pripoveduje Vid Ganoni-Vide, kako so ga kot kurirja komandanta Tomšičeve brigade iznenadili Nemci na Belih vodah in kako se je rešil s partizansko pošto vred.

537. [Polenči]č, [Matja]ž: **Narod si bo pisal sodbo sam.** 20-letnica prvega zasedanja SNOS v Črnomlju. TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Zapis pripovedovanja Janeza Vitkoviča o tehničnih pripravah na zasedanje SNOS v Črnomlju.

538. [Polenči]č, [Matja]ž: **Po preboju štirih bataljonov na Pohorje.** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Intervju, v katerem pripoveduje Herman Slamič-Urh kot šef obveščevalnega centra Bračičeve brigade, kako so se 4 bataljoni prebili čez cesto Vitanje—Spodnji Dolič na Pohorje.

539. [Polenči]č, [Matja]ž: **Mimo Solčave čez Savinjsko dolino.** Ob 20. obletnici pohoda XIV. divizije na Štajersko. TV 15, 15. II. 1964, št. 9.
Intervju, v katerem pripoveduje Bojan Škrk o pohodu Šercerjeve brigade iz Smrekovca čez Savinjsko dolino na Menino planino, zlasti o sektorju med Raztokami in vrhom Komna.

540. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 10. [prav 17.] III. 1964, št. 12.
Oris Jožeta Ravbarja-Jošta in njegove aktivnosti v partizanih. (Začetki rašiške čete, ilegala v Ljubljani, delo v Beli krajini itd.)

541. [Polenči]č, [Matja]ž: **Belokranjica Anča v partizanih.** Po Leopoldu Šeginu priredil Ž. Č., TV 15, 24. III. 1964, št. 13 — 14. IV. 1964, št. 16.
Oris Anče Radoševe iz Krasinca, najprej aktivistke na terenu v Beli krajini, nato bolničarke v partizanih, zlasti v XIV. diviziji med njenim pohodom na Štajersko do njene smrti malo pred koncem vojne.

542. [Polenči]č, [Matja]ž: **Dvajsetletnica partizanskega invalidskega pevskega zbora.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 17.
Po pripovedovanju več ljudi orisani začetki in razvoj IPZ.

543. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 28. IV. 1964, št. 18.
Intervju, v katerem pripoveduje Blaž Arnič o glasbenem ustvarjanju za NOB.

544. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 12. V. 1964, št. 20.
Intervju, v katerem Danilo Pertot pripoveduje o delu VOS v Trstu, zlasti pa o fašističnem napadu na vosovsko skupino v Lonjeru marca 1945.

545. [Polenči]č, [Matja]ž: **Ljubeljska podružnica Mauthausna.** TV 15, 23. VI. 1964, št. 26.
Kratek historiat koncentracijskega taborišča pod Ljubeljem.

546. [Polenči]č, [Matja]ž: **Žirovski spomenik pripoveduje.** TV 15, 30. VI. 1964, št. 27.
Kratek historiat Žirov v dobi NOB.

547. [Polenči]č, [Matja]ž: **V spomin Dušanu Petriču.** TV 15, 7. VII. 1964, št. 28.
Kratka oznaka partizanskega umetnika.

548. [Polenči]č, [Matja]ž: **Seškova mati iz Bukovice.** TV 15, 28. VII. 1964, št. 31.
Zapis pripovedovanja o delu sina Franca Seška, ki je padel med prvimi talci na Gorenjskem 1941.

549. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33.
Intervju, v katerem Ana Štrbenk-Darinka pripoveduje o svojem življenju v dobi NOB.

550. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 18. VIII. 1964, št. 34.
Intervju, v katerem Mariborčanka Krista Papič pripoveduje o pripravah na oboroženi boj na Štajerskem, o Milošu Zidanšku, zvezi z Ljubljano in svojih aretacijah.

551. [Polenči]č, [Matja]ž: **Partizanski obrazi.** TV 15, 8. IX. 1964, št. 37.
Intervju, v katerem Martin Miletič-Marko iz Banjol pri Pulju pripoveduje o svojem življenju in stikih XXXXIII. (istrske) divizije s Slovenci.

552. [Polenči]č, [Matja]ž: **Krajevni praznik na Ježici.** TV 15, 15. IX. 1964, št. 38.
Kratek razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Ježici pri Ljubljani.

553. **[Polenči]č, [Matja]ž: Partizanski obrazi.** TV 15, 22. IX. 1964, št. 39.
Intervju, v katerem Jože Štucin pripoveduje o svojem življenju zlasti v dobi NOB, ko je deloval v Solkanu, dokler ga niso Nemci zaprli.
554. **[Polenči]č, [Matja]ž: Partizanski obrazi.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.
Intervju, v katerem pripoveduje Marija Tavčar iz Jarš pri Ljubljani o svojem življenju med vojno in sinu Francetu-Roku.
555. **[Polenčič, Matjaž]: Partizanski obrazi.** TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.
Intervju, v katerem pripoveduje Janez Homar-Karo o svojem življenju v partizanih in gestapovskem požigu domače hiše v Gradišču.
556. **[Polenči]č, [Matja]ž: Po dvajsetih letih v Tribučah.** TV 15, 8. XII. 1964, št. 50.
Ob obisku avstrijskih borcev v Sloveniji naniza nekaj utrinkov iz življenja avstrijskega bataljona v slovenski NOV.
557. **[Polenči]č, [Matja]ž: Lep jubilej pri Ravbarjevih.** TV 15, 22. XII. 1964, št. 52.
Utrinki iz življenja družine Ravbarjevih, zlasti sinov, med njimi predvsem Franca-Viteza.
558. **Polič, Radko: Partizanovi obiski.** Ljubljana 1964. Izd. MK »Školjka«. Strani 115. 8°.
Pisec opisuje obiske nekdanjih partizanskih krajev Plešivice, Ilove gore, Korinja, Farškega kala, Srebotnic, Znojil, Oslice, Pugleda, Bilpe, Kostela, Drage, Griže, Podstenic in Lokev. V opise vpleta spomine na te kraje v dobi NOB. Delo je knjižna izdaja opisov, ki so izhajali v nedeljski izdaji Ljubljanskega dnevnika v letih 1961 in 1962.
559. **Polič, Zoran: Nekaj spominov na potovanje v Jajce.** Domače novice, Lenart 9. I. 1964, št. 1 — 13. II. 1964, št. 3.
Spomini na potovanje na II. zasedanje AVNOJ, potek in vrnitev v Slovenijo.
560. **Polič, Zoran: Prva upravnopolitična šola.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 403—407.
Historiat upravnopolitične šole v Črnomlju.
561. **Polič, Zoran: Začetki organiziranega sodstva v NOV in PO Slovenije.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 312—322.
Pisec prikazuje začetke partizanskega sodstva v času pred kapitulacijo Italije, zlasti pa razmah po njeni kapitulaciji.
562. **Por, Janez: Prva noč v partizanih.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 107—108.
Spomini na odhod v partizane v bataljon Prešernove brigade na Štefanji gori junija 1944.
563. **Potokar, Jošt: Prvomajski spomini.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.
Spomini na prvomajsko proslavo v Ljubljani 1942, zlasti na dejavnost mladine.
564. **»Povej materi, da sem s svojo smrtjo samo svojo dolžnost izpolnil«.** Delo, Trst 25. IX. 1964, št. 19.
Članek pripoveduje o Gustinu in Angelu Makucu iz Praprotnega na Šentviški gori, kako sta delala za NOV kot pionirja in nato kot partizana do smrti.
565. **Poženel, Ivan-Blaž: Stali smo v vrsti za močnik.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5.
Spomini na nemški vdor v Cerkno 27. januarja 1944.
566. **Poženel, Ivan-Blaž: Osamljeni strel.** TV 15, 3. III. 1964, št. 10.
Pisec prikazuje, kako usoden je postal osamljen strel, ki je padel v Panovcu pri Gorici in ubil Miha, enega od borcev 3. bataljona 2. brigade VDV.
567. **P[ožun], L[ojze]: Pohod štirinajste divizije na Štajersko.** V luči partizanskih in sovražnih dokumentov. Komunist 10. I. 1964, št. 2 — 13. III. 1964, št. 11.
568. **Požun, L[ojze]: Tragedija šestega tečaja prve pokrajinske partijske šole za Primorsko in Gorenjsko v Cerknem 27. januarja 1944.** Komunist 24. IV. 1964, št. 17 — 15. V. 1964, št. 20.

Pisec govori najprej o razvoju partijskih tečajev sploh, posebej na Primorskem in nato o šoli na Vojskem. Nato govori, kako in zakaj so se naslednji tečaji menjavali in bili v Gačniku, Tribuši, Čepovanu, nato pa v Cerknem, kako je bil zavarovan pred nenadnim sovražnim napadom. Nato govori o samem nemškem napadu na Cerkno, na koncu pa o tragediji na Labenskem klancu pri Cerknem in žrtvah med partizani.

569. **Požun, L[ojze]: Radio Osvobodilna fronta.** Komunist 29. V. 1964, št. 22 — 14. VIII. 1964, št. 33.

Pisec prikazuje skrb Komunistične partije Slovenije za ustanovitev radijskega sektorja, izdelavo oddajnika »Kričača«, prve poskuse oddajanja in nato redne oddaje, težave pri oddajah, italijanska prizadevanja, da bi oddajnik odkrili, delo redakcije za radijska poročila, zaplembo radijskih aparatov. Posebej govori še o ustvarjanju in funkcioniranju radiotelegrafskih zvez s kominterno in Sovjetsko zvezo v Ljubljani in na osvobojenem ozemlju ter na koncu o ROF v Črnomlju in njegovem delovanju do osvoboditve in preselitve v Ljubljano.

570. **Prebil, Miha: Usodno darilo.** Vojaški informator 1964, št. 4, str. 52.

Oris sabotažne akcije v domobranskem bataljonu na Dolenjskem poleti 1944.

571. **Pred 20 leti so nacifašisti požgali Neme, Ahten in Fojdo.** Prim. dnevnik, Trst 27. IX. 1964, št. 219.

Kratek prikaz nemških vpadov in požiganj v Beneški Sloveniji ter okoliških mest Neme, Ahten, Fojda poleti 1944.

572. **Prek, Janko: Pismo o jugoslovanskih partizanih v Italiji.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, str. 14.

Pisec osvetljuje sodelovanje jugoslovanskih in posebej slovenskih partizanov v italijanskem odporniškem gibanju v srednji Italiji (Marche).

573. **Prezelj, Janko-Stane: Namesto na sestanek — v akcijo.** Pionirski list 27. II. 1964, št. 22.

Pod rubriko Partizani pripovedujejo opisani spomini na odhod na sestanek AFŽ v Zapužah na Gorenjskem in na spopad z Nemci.

574. **Prezelj, Janko-Stane: Kako je Koroški odred osvobodil Begunje.** Pionirski list 19. III. 1964, št. 25.

575. **Preželj, Srečko: Spomini iz NOB.** Tomos 1964, št. 31, str. 4.

Spomini na izdelovanje prve partizanske granate in njeno učinkovitost.

576. **Proj, Ivan: Dober lov na »težke ribe«.** TV 15, 18. VIII. 1964, št. 34.

Spomini na vosovsko akcijo na SS-ovske inšpektorje v Selški dolini oktobra 1943.

577. **Prušnik, Karel: Namesto osmrtnice.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, str. 8.

Odlomek iz spominov, ki govori o Stanetu Mrharju, kako se je rešil orožnikov in gestapovcev, ki so ga hoteli aretirati.

578. **[Prušnik Karel]-Gašper: Pri Šejnu v Beli.** Koroški koledar 1965. Celovec [1964]. Str. 64—67.

Spomini na družino Šejnovih v Spodnji Beli in njihovo sodelovanje v NOB.

579. **Prvi partizanski pohod v Beneško Slovenijo.** Prim. dnevnik, Trst 27. IX. 1964, št. 219.

Povzetek po Avšičevem članku, ki prikazuje zbiranje brigad in prehod čez Sočo, boje na Kolovratu in prvo srečanje partizanov z Beneškimi Slovenci, boje z Italijani in razpoloženje ljudstva.

580. **Puc, Boris: Civilno sodstvo v Slovenskem primorju med NOB.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 359—362.

Pisec govori o organizaciji sodišč v Slovenskem primorju po kapitulaciji Italije.

581. **P[učko] S[tane]: 20 let legendarnega pohoda.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 20.

Nekaj temeljnih značilnosti iz pohoda XIV. divizije na Štajersko.

582. **[Pukl Slavko]: Grob so odkrili po 21 letih.** Ljubljanski dnevnik 1. X. 1964, št. 268, str. 6.

Članek prikazuje tragično usodo Franca Močilnika iz Mežice, ki so ga gestapovci ubili v Celovcu ob koncu leta 1943.

583. **Pušenjak, R[ado]: Na Mokrcu in Krimu.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Spomini na pohode v Levstikovi brigadi jeseni 1943.

584. **Pušenjak, Rudi-Uragan: Belokranjska brigada.** Dolenjski list, Novo mesto 10. I. 1964, št. 1 — 26. III. 1964, št. 12.
Avtor prikazuje ustanovitev brigade, iz katerih borcev se je rekrutirala, in kronike njene dejavnosti od oktobra 1943 do konca vojne.

585. **Pušenjak Rudi-Uragan: Zadnji dnevi bojev jurišnega bataljona 15. divizije** — cerkev na Topli rebri — grob nacistov — Orlovsko gnezdo. Naši pogovori, Krško I/15. VII. 1964, št. 7.
Pisec prikazuje hude boje jurišnega bataljona XV. divizije z Nemci in belimi na Topli rebri in Rdečem kamnu pozimi 1945.

R

586. **R[acki] V[iktor]: Grenki spomini na Auschwitz.** Zasavski tednik, Trbovlje 12. III. 1964, št. 11.

587. **Raček Fanika — taboriščna številka 16369 iz Zabukovice.** Satanska domiselnost mučiteljev. Celjski tednik, Celje 13. III. 1964, št. 10.
Spomini na življenje v Auschwitzu.

588. **Rakar, Franc-Jur in Starič, Jože: Ob 20-letnici TV stanice 4 v vasi Šahovec.** Dolenjski list, Novo mesto 25. VI. 1964, št. 25.
Oris delovanja kurirske postaje TV 4 na Dolenjskem.

589. **R[apel] L[ea]: Spet smo se poslovili od dveh upokojenk.** Tovarniški obveščevalec, Litija 1964, št. 5.
Kratki biografiji Ivanke Pečar in Marije Koprivnikar. Ivanka Pečar je bila aktivistka v dobi NOB.

590. **Ravbar, Alojz: Štanjel.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 1. I. 1964, št. 1.
Avtor prikazuje najprej nemško utrjevanje na Primorskem, nato pa tridnevne boje pri Štanjelu med Kosovelovo in Bazoviško brigado ter Nemci in Masovci v prvi polovici septembra 1944.

591. **Ravbar, Alojz: Tragedija na Pedrovem.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 13. III. 1964, št. 11.
Oris nemškega napada na Pedrovo nad Branikom (Rihenberkom) januarja 1945.

592. **Ravbar, Alojz: Ustje v krvi in ognju.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 12. VI. 1964, št. 24.
Prikaz obračunavanja med Italijani in znašanje nad Slovenci, ko so Italijani (alpini) pobili 8 talcev, vas požgali in ljudi zaprli avgusta 1942.

593. **Ravbar, Alojz: Kremenit Slovenec in drzen borec,** o življenju, delu in boju narodnega heroja Ivana Suliča-Carja. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 11. IX. 1964, št. 37. in Prosveta, Chicago 12. X. 1964, št. 199.
Kratek prikaz Suličeve mladosti, nato pa nekaj njegovih junaških dejanj med NOB.

594. **[Ravbar] Raubar, Jože-Jošt: V spomin staremu Veretu.** TV 15, 10. [prav 17]. III. 1964, št. 12.
Oris Antona Krača, Veretovega očeta na Rašici.

595. **[Ravbar Jože-Jošt]: V tovariški spomin.** TV 15, 10. III. 1964, št. 11.
Nekrolog za Cirilom Lenarčičem iz Dol. Logatca, ki je bil najprej aktivist v Logatcu, nato pa partizan v Dolomitih.

596. **Ravbar, Jože-Jošt: Cene Štupar-Matevž.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Utrinek iz življenja Ceneta Štuparja v hribih med Črnučami, Trzinom in Gameljnami.

597. **Ravbar, Jože-Jošt: Tisk v rašiški četi.** TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.
Spomini za začetke rašiške čete.

598. **Ravnikar, Tone: Šola med drugo svetovno vojno 1941—1945.** Občinski poročevalec, Domžale 30. XI. 1964, slavnostna številka ob 100-letnici šole.
Pod poglavjem, ki je vključeno v skupni naslov Iz ohranjene šolske kronike so orisani najpomembnejši dogodki v Domžalah v dobi NOB.

599. **Rehar, Danica: Klepova mama je padla.** Kurirček 1963/64, št. 7, str. 330.
Zapis pripovedovanja, kako so matere partizanov skrbele za varnost partizanov.

600. **Rehar, Franc: Nikoli ne bom pozabil.** Slovenska mladinska delegacija na II. kongresu protifašistične mladine Jugoslavije v Drvarju 1944. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 5. VI. 1964, št. 23.
Spomini na potovanje iz Slovenije v Drvar na II. kongres USAOJ.

601. **Rejec, Albert: Uporniška življenjska pot dr. Draga Marušiča.** Prim. novice, Trst 6. X. 1964, št. 226 in 7. X. 1964, št. 227.
Pisec prikazuje aktivnost dr. Marušiča tudi v dobi druge svetovne vojne, sodelovanje v Osvobodilni fronti in nato v jugoslovanski vladi.

602. **Rešek, Simon: Iz Majdaneka v Auschwitz.** TV 15, 28. VII. 1964, št. 31.
Spomini na življenje v koncentracijskih taboriščih.

603. **Rezar, Janče: Ostal je zvest partizanom.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 86—87.
Pisec prikazuje, kako je Janez Rezar kljub mučenju v domobranski postojanki v Cerkljah in nato še v Kranju ostal zvest partizanom.

604. **Ribičič, Josip: Slovenski poročevalec.** Ljubljanska izdaja na dan osvoboditve. Kurirček 1963/64, št. 10, str. 433—436.
Spomini na zbiranje gradiva in izdajo Slovenskega poročevalca na dan osvoboditve Ljubljane.

605. **Ribnikar, Janez: Pomagali smo partizanom.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 71—73.
Pisec prikazuje, kako je pomagal partizanom v Praprotni polici.

606. **Rihar, Vinko: Ob obletnici »preserskega procesa«.** TV 15, 10. III. 1964, št. 11.
Spomini na ljudi, ki so bili kot nedolžni obsojeni v »preserskem procesu« in ustreljeni.

607. **Rozman, Drago: V slovo Štefanu Žibratu.** Tednik, Ptuj 10. IV. 1964, št. 14.
V nekrologu je orisana usoda družine Žibratovih v Savinjski dolini, kako so Nemci z njo ravnali in še posebej usoda samega Štefana.

608. **R[ojic] V[ida]: Partizanski koledar našega okoliša.** Tednik, Ptuj 7. II. 1964, št. 5 — 18. XII. 1964, št. 49.
Avtorica prikazuje važnejše dogodke na območju ptujske okolice v dobi NOB. Taki so: tragedija kurirjev v Gorišnici (št. 5), nesreča aktivistov v Bratislavcih v Slovenskih goricah, streljanje talcev v Ptuju 8. II. 1945 (št. 6), delež Ptujčanov pri frankolovskih talcih in žrtve kurirjev na Dednem vrhu (št. 7), tehnika v Muretincih, odbori OF po vaseh, taborišče v Strnišču, padli domačini (št. 8), marčni dogodki v Ptuju 1941, prihod Mime Kovačeve v Ptuj 1944 in razpust taborišča na Borlu 1943 (št. 9), dogodki v marcu 1942, 1943, 1944, zlasti pa tragedija v Prvencih 1945 zaradi napada raztrgancev (št. 10), nemške preiskave v Halozah marca 1945 in posledice (št. 11), nemške preiskave v Slovenskih goricah, seja okrajnega odbora OF, bombni napad na Ptuj marca 1945, padli domačini marca 1945 (št. 12), aprilska vojna 1941 (št. 13), prihod Nemcev v Ptuj 1941 ter začetki zbiranja orožja za boj proti Nemcem (št. 14), priprave na organiziran odpor, žrtve med domačini v aprilu 1941, 1942 in 1943 (št. 15), tragedija v Cezanjevcih 1944, zločin v Srecah 1945, žrtve za svobodo aprila 1945 (št. 16), okupatorjevi zapori na Borlu, ustanovitev Heimatbunda (št. 17), požig slovenskih knjig v maju 1941, slovenjegoriška četa v Halozah maja 1942, partizani v Mostju, smrt Ivke Ilčeve (št. 18), bitka v gozdu pri Selah (št. 19), kurirska postaja v Budiščaku ter slovenski partizani v Zagorju (št. 20), zadnje žrtve za svobodo maja 1945 (št. 21), začetki osvobodilnega gibanja v ptujskem okolišu junija 1941 (št. 22), preseljevanja Slovencev junija 1941 (št. 23 in 24), napad slovenjegoriške čete na orožnike v Vintarovcih (št. 24), nemške aretacije ju-

nija 1942, TV postaje (št. 25), julijski sestanki organizatorjev OF 1941, zveze s Pohorjem, Lacko v nemških rokah (št. 26), spomini na izgnanstvo (št. 27, 28, 29), odbori OF (št. 30), orožje v hajdinskem gozdu, zveze s Pohorjem (št. 31), nemške aretacije avgusta 1941 (št. 32), boj pri Mostju (št. 33), partizanski napad na tovarno v Majšperku (št. 34), ptujski talci septembra 1941 (št. 35), OF v Makolah (št. 36), bataljon Šercerjeve brigade v Halozah, boj za Žetale, kurirji s postaje TV 8 (št. 37, 38), OF v Ptuju 1941, pisma Fr. Toplaka iz zaporov (št. 39, 40), ptujski zapori oktobra 1942, pohorski partizani v Halozah (št. 41), tehnika Lacko, »Novi list«, OF v Mezgovcih (št. 42), TV 8, ambulanta za kurirje, Lackov odred v ptujskem okraju, (št. 43), gestapovski vdor v Lackov dom, izdaja v Središču leta 1941, Ptuj novembra 1941 (št. 44), ptujski talci v Mariboru 1942, širjenje OF (št. 45), odbori OF v Gajevcih, Muretincih, Forminu (št. 46), zavezniška padalca pri Vurbergu, ptujski zapori novembra 1944 (št. 48), Nemci uničijo Krambergerjevo domačijo (št. 49), aretacija članov OF v Središču, aretacija Franca Osojnika, tragična usoda Franca Cučka, akcije v ptujskem okolišu decembra 1944 (št. 50).

609. **[Rojic Vida]: Rozi Šilakovi iz Strejac v slovo.** Tednik, Ptuj 28. II. 1964, št. 28.
Nekrolog, ki prikazuje pomoč, ki jo je Šilakova izkazovala narodnoosvobodilnemu gibanju.

610. **R[ojic], V[ida]: Napisali smo na kamen.** Tednik, Ptuj 7. VIII. 1964, št. 31.
Avtorica našteva pomembnejše spomenike NOB v ptujskem okolišu in pri vsakem oriše dogodke iz dobe NOB ali delo posameznikov, katerim v spomin je bil spomenik postavljen.

611. **R[ojic], V[ida]: Ljubinice ni več.** Tednik, Ptuj 7. VIII. 1964, št. 31 in 14. VIII. 1964, št. 32.
Življenjepis Ivanke Hojnikove, partizanke na TV 8 v Halozah in nato na Pohorju.

612. **R[ojic] V[ida]: Šola v Narapljah bo dobila ime po padlem partizanu Miranu Sagadinu.** Tednik, Ptuj 25. IX. 1964, št. 38.
Oris življenja kurirja v tehniki Lacko v Stogovcih in nato tragične smrti v Srecah z drugimi člani Sagadinove družine.

613. **Rolc, Jošt: »Kdor jezik špara — kruha strada«.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
Pisec prikazuje spretnost »žicanja« v Suhi krajini.

614. **Rolc, Jošt: V zasedi s Frančkom.** Borec XV/1964, št. 11, str. 802—806.
V reportažni obliki napisani spomini na boj 15. brigade z Nemci na cesti Metlika—Suhor jeseni 1943.

615. **R[oman Stan]a: Pred 23. leti.** Delo aktivistov OF v Šamotarni med II. svetovno vojno. Železar, Jesenice 1. VIII. 1964, št. 31.

616. **Rome, Dragica-Braniselj: Po poteh partizanskega marša pred dobrimi 20 leti.** PTT zbornik XVIII/1964, št. 10, str. 438—440.
Drobni spomini na NOB na Primorskem.

617. **Rome, Dragica-Braniselj: Pozdravljena, Bela krajina!** PTT zbornik XVIII/1964, izredna številka, str. 90.
Avtorica prikazuje pomen Bele krajine za NOB.

618. **Ropret, Janez: Obsojen na smrt.** Cerkljanski zbornik 1941/1945, Kranj 1964, str. 27—30.
Spomini aktivista iz Dvorij pri Cerkljah na mučenja in zasliševanja gestapovcev.

619. **Rostohar, Ani: Spomenik nad Pišecami.** TV 15, 15. XII. 1964, št. 51.
Avtorica prikazuje v reportažni obliki streljanje deset talcev v Pišecah zaradi likvidacije izdajalca.

620. **Roš, Franc: Zadnji komadir celjske čete.** Celjski tednik, Celje 17. VII. 1964, št. 28.
V reportažni obliki orisano življenje Vilča Šlandra.

621. **Rozman, Vlado: Profesor je bil naš.** TV 15, 25. VIII. 1964, št. 35.
Spomini na branje Slovenskega poročevalca v razredu srednje tehnične šole spomladi 1942 in kako je ravnal z njim profesor zaradi Slovenskega poročevalca.

622. **Rozman, Vlado: Partizanske tiskarne v škofjeloški okolici.** TV 15, 15. IX. 1964, št. 38.
Zapis pripovedovanja Lovra Demšarja o postavitvi partizanskih tiskarn v Poljanski dolini, v bunkerju nad Logom, Julije, Trilof in Donas leta 1944.

623. **[Rožmanec Janez]: Misli in pogledi Janeza Rožmanca na preteklost.** PTT zbornik, XVIII/1964, izredna številka, str. 93—97.
Pisec prikazuje začetke kurirskih zvez in delo v delavnicah v Starih žagah.

624. **Rupar, Slavko: Delež naših delavcev v NOB.** Glasilo Ljubljana Transport, 1964, št. 9, str. 31.
Pisec govori splošno o sodelovanju uslužbencev ECŽ v NOB.

625. **Ru[pel], Sl[avko]: France Filipič: Pohorski bataljon.** Prim. dnevnik, Trst 8. III. 1964, št. 58.
Referat o splošni vrednosti Filipičeve knjige o Pohorskem bataljonu.

626. **Ru[pel], Sl[avko]: Publikacija o narodnem heroju Tržačanki Silviri Tomasini.** Prim. dnevnik, Trst 21. VI. 1964, št. 146.
Poročilo o knjigi.

627. **Ru[pel], Sl[avko]: Še dvoje pričevanj iz narodnoosvobodilne borbe.** Edvard Kocbek: Slovensko poslanstvo, Niko Košir: Prigode stražarja Primoža. Prim. dnevnik, Trst 23. VIII. 1964, št. 189.
Poskus vrednotenja navedenih knjig.

628. **[Rupel Slavko]: Drago Suhi: Peti bataljon.** Borec XV/1964, št. 8—9, str. 634.
Označitev knjige.

629. **R[upel], S[lavko]: Niko Košir: Prigode stražarja Primoža.** Borec XV/1964, št. 8—9, str. 632—634.
Ocena knjige, predvsem z umetniškega stališča.

630. **R[upel], S[lavko]: Narodni heroj Silvira Tomasini.** Borec XV/1964, št. 10, str. 708—709.
Referat o knjigi o Silviri Tomasini.

631. **R[upel], S[lavko]: Edvard Kocbek: Slovensko poslanstvo.** Borec XV/1964, št. 11, str. 808—809.
Referat o knjigi.

632. **R[upel], S[lavko]: Milan Ževart: Miha Pintar-Toledo.** Borec XV/1964, št. 12, str. 890—891.
Referat o knjigi.

633. **Rupnik, J.: Posvetovanje o II. zasedanju AVNOJ.** Teorija in praksa 1964, št. 2, str. 311—313.
Kratek referat o problemih, ki so se pojavili kot predmet obravnave na posvetovanju v Zagrebu ob 20-letnici zasedanja AVNOJ.

S

634. **Sattler, Milan: Vmes je 20 let!** Pogovor štirih pred praznikom. Nedeljski je zapletel v pomenek Hinka Bratoža-Okija, 40, in dvajsetletnici Marijo Šepec in Mihaelo Prošt. Ljubljanski dnevnik [nedeljska izdaja] 29. XI. 1964, št. 327.
V intervjuju nanizani drobni spomini na življenje v partizanih.

635. **[Scharf Erwin]: Spomini avstrijskega antifašista.** TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.
Pisec se spominja odhoda med slovenske partizane in dela v okviru Avstrijske osvobodilne fronte (Oesterreichische Freicheitsfront, ÖFF).

636. **Seidov, Mirdamat: Boji na obali Jadrana: V kinodvorani je ostala Mina — Konec krvavega feldvebla.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3 — 4. II. 1964, št. 6 in Prim. dnevnik, Trst 24. IV. 1964, št. 28 pod nekoliko spremenjenim naslovom: Pred 20. leti v Ul. Gegha — Spomini Ivana, ruskega junaka iz Bakuja.

Spomini na diverzantske akcije, miniranje kina na Opčinah, oficirske menze v Trstu in uničenje tolpe fašističnega feldvebla Paula Kerntnerja na Nabrežini na Krasu.

637. [**Senčur Mirko**]: **Fotografija z vprašajem.** TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33.
Pojasnilo k sliki v TV 15, št. 30, ki predstavlja radiotelegrafiste VII. korpusa avgusta 1944.

638. **Sever, Janez: Čez Sotlo.** Po sledeh štirinajste divizije po dvajsetih letih. Celjski tednik, Celje 31. I. 1964, št. 4.
Po različnih pripovedovanjih orisan prehod XIV. divizije čez Sotlo na Štajersko.

639. **Sever, Janez: Da, tukaj je bilo.** Celjski tednik, Celje 7. II. 1964, št. 5.
Zapis spominov Toneta Vidmarja-Luke o prehodu XIV. divizije čez Sotlo.

640. **Sever, Janez: Eden iz »živega zidu«.** Celjski tednik, Celje 7. II. 1964, št. 5.
Zapis pripovedovanja Petra Deželaka o prehodu partizanov čez Gračnico in kako so Nemci porabili otroke za kritje.

641. **Sever, J[anez]: Pred 23. leti na Kojzici.** Obisk pri udeležencu ustanovnega sestanka pokrajinskega odbora OF za Štajersko. Celjski tednik, Celje 22. V. 1964, št. 20.
Zapisi pripovedovanja Alojzija Diaccija na sestanek na Kojzici.

642. **Sever, Janez: Bohor je vstal, Bohor žari...** Celjski tednik, Celje 17. VII. 1964, št. 28.
Utrinki iz življenja na območju Bohorja leta 1944, zlasti pa o partizanski materi Visočki Tončki.

643. **Sever, Meta: Udeleženke konference na Štjaku pripovedujejo.** Naša žena XXIV/1964, št. 9, str. 292—293.
Zapis pripovedovanja Zalke Pajntarjeve, Dane Srebrničeve, Stane Benevolove in Milice Primožičeve o konferenci SPŽZ na Štjaku novembra 1944 in o NOB na Primorskem sploh.

644. **Seznam udeležencev pohoda XIV. divizije.** Ljubljana 1964. Izd. Odbor borcev XIV. divizije. Strani 38. 8°.

645. **Simčič, Jože-Jelen: Iz spominov partizanskega diverzanta.** Vojaški informator 1964, št. 1, str. 23—28.
Pisec prikazuje po spominih 4 miniranja, 2 na progi pri Rakeku (v useku nad Slivicami in na progi pri Mačkovi čuvajnici) in 2 na cesti med Grčarevcem in Planino.

646. **Simčič, Jože-Jelen: Obkoljeni obkoljevalci.** Vojaški informator 1964, št. 5, str. 45—46.
Spomini na boje z belogardisti v Dolomitih.

647. **Simončič, Gortan: V spomin velikemu pesniku.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7.
Spomini na kurjenje kresa na Golovcu v spomin Prešernovega dne februarja 1942, na spopad z Italijani in na proslavi v Stanetovem taborišču.

648. **Sitar, Edvard-Majd: Doktor Mirko pozdravlja borce 18. in 19. brigade.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
Pisec prikazuje na kratko češkega zdravnika dr. Bohumira Medeka-Mirka, ki je med vojno bil med slovenskimi primorskimi partizani.

649. **Skala, Tomaž-Miklavž: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 42, ki prikazuje partizane obveščevalnega voda v hribih nad Brežicami.

650. **Skubic, Radovan: Moj očka komandant.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 473.
Zapis očetovih spominov o spopadu z Nemci.

651. **Slavna pot Gubčeve brigade.** [Trebnje 1964]. Izdano ob prazniku občine Trebnje dne 4. septembra 1964. Strani 36. 8°.
Historiat Gubčeve brigade od ustanovitve septembra 1942 do osvoboditve. V historiat so vključene pomembnejše akcije: Ajdovec, Žužemberk, Dob, pohod na Hrvatsko januarja 1943 in vrnitev v Slovenijo, Suha krajina, Rog, Jelenov žleb, Mokrenog, Žužemberk, kapitulacija Italije, nemška ofenziva oktobra 1943, Dobrava pri Žužemberku, Mirna peč, Notranjska, Ilova gora, Bela krajina, Poganik in Kresnice,

Gorjanci, Kočevje in zadnji boji pred osvoboditvijo. Historiatu je dodan Kronološki pregled borb brigade (str. 28—36) in Prvi komandni kader (stran 36).

652. **Slemenik, Štefanija: Pismi uredništvu.** TV 15, 15. IX. 1964, št. 38.
Avtorica govori o streljanju talcev v Domžalah in kdo so bili.

653. **Slovenska partizanska pesem.** [V knjigi] [Gerlanc Bogomir] Pesem borb in zmag. Ljubljana 1964 ... Str. 5—33.
Splošen oris slovenske partizanske pesmi, glasbene ustvarjalnosti, pevskih zborov, vzgoje, godb, razmnoževanja partizanskih skladb in kratek oris partizanskih glasbenikov.

654. **Smolinsky, Mile: Rušilec »Zagreb« v plamenih.** TV 15, 14. IV. 1964, št. 16.
Zapis pripovedovanja Milana Bitenca, kako sta Sergej Mašera in Milivoj Spasić uničila vojno ladjo »Zagreb« v aprilski vojni 1941.

655. **S[noj Janez]: 20 let brigade Fontanot.** Nekdanji italijanski borci NOV na obisku v Sloveniji. Delo 19. II. 1964, št. 343.
Utrinki iz zgodovine italijanske brigade Fontanot.

656. **[Sočan Julij]:-Prelovčan: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Pojasnilo k sliki v TV 15, št. 41, ki kaže skupino partizanskih vezistov na Dolenjskem.

657. **Sočan Julij: Fotografija z vprašajem:** TV 15, 24. XI. 1964, št. 48 in 49.
Pojasnilo k fotografiji v TV 15, št. 46, ki predstavlja borce na čelu Gubčeve brigade leta 1944.

658. **Sorè, Anton: Velenjska kotlina včeraj in danes.** Celje 1963. Izd. Občinski ljudski odbor Šoštanj, strani 131 s slikami. 8°.
S turističnega vidika napisano delo. Dogodki o NOB so vključeni v zgodovinskem delu, kolikor se je kaj pomembnejšega zgodilo v omenjenem kraju.

659. **Spomin na krvave dogodke** pred 20. leti na Bistrici v Svečah in na Mačah. Slovenski vestnik, Celovec 1. V. 1964, št. 18.
Članek prikazuje, kako je gestapovec ubil dva aktivista spomladi 1944 in se znašal nad ljudmi, ki so bili povezani s partizani.

660. **Spomini na partizanska leta.** Železar, Jesenice 18. VII. 1964, št. 29.
Drobni spomini na partizanstvo, vključeni v tri ponatise iz partizanskih listov: Minerska akcija iz lista Izpod Triglava št. 6/1944, Hrabra četa iz lista Slovenski pionir aprila 1944 in Kako sem bil zaprt iz lista Slovenski pionir aprila 1944.

661. **Spominski koledar 1941—1945.** Naša komuna, Ljubljana—Vič 27. IV. 1964, št. 4, str. 5.
Kratka kronologija pomembnejših dogodkov na ozemlju občine Ljubljana—Vič—Rudnik.

662. **Spominski zbornik** družbenih organizacij Cerkvenjaka. [Cerkvenjak] 1964. Strani 104 s slikami. 8°.
Na straneh 14—29 je pod poglavjem Narodnoosvobodilno gibanje prikazano sodelovanje Cerkvenjaka v NOB.

663. **[Stadler Franc]: Ključ do življenja je bil prevelik.** Poskus za rešitev Toneta Tomšiča iz zaporov Ob 20. obletnici Službe državne varnosti. Delo 9. V. 1964, št. 125 — 13. V. 1964, št. 129. Strokovni list 1964, št. 5, str. 239—248.

664. **Sreš-Petje, Hela — Tatjana: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7.
Pojasnilo slike v TV 15, št. 5, ki predstavlja kurirje TV 2.

665. **Stanko, Ivan: Ustrelili so me v glavo.** TV 15, 12. V. 1964, št. 20.
Spomini na nemško ofenzivo pri Gorici septembra 1943 in umik na Čaven.

666. **Stante, Jernej: Naša sodna praksa.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 346—356.
Razprava govori o najznačilnejših vprašanjih, ki so se pojavljala v sodni praksi NOB: o dezertacijah in samovoljnih oddaljitvah iz enot, o skrivaštvu in izmikaštvu, o kršenju predpisov, o kazni kot vzgojnem sredstvu, o zaplembi premoženja in smrtni kazni.

667. **Stare, Miloš: Leto 1945 — usoden mejnik.** Zbornik 1945 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 215—218.
Kontrarevolucionarni pisec nakazuje nekaj okoliščin iz razvoja v Sloveniji med vojno, odnose s komunistično partijo, zlasti pa nakazuje sporna vprašanja med Rupnikom in vodstvi tedanjih meščanskih strank.

668. **Stariha, Franc: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 5. V. 1964, št. 19.
Pojasnilo fotografije v TV 15, št. 17, ki prikazuje uspehe partizanske akcije na progi Črnomelj—Gradac.

669. **Stepančič, Lojze: Pred 19. leti.** Celjski tednik, Celje 8. V. 1964, št. 18.
Kratek prikaz von Löhrove kapitulacije v Topolščici.

670. **[Stiplovšek Mirko in Vidali Ivan]: Tomo Brejc.** Občinski poročevalec, Domžale 25. II. 1964, št. 2, str. 3.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

671. **Stiplovšek, Mirko: Kamniški zbornik VIII — 1962.** Izdal in uredil uredniški odbor... Kamnik 1962. Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 307—310.
Med ocenami o prispevkih se pisec dotika tudi prispevkov za NOB in navaja nekaj kritičnih pripomb k Cesarjevi razpravi o partizanskih tehnikah na kamniškem območju.

672. **[Stiplovšek Mirko]: Prvi odbori OF na Kamniškem.** V spomin Tomu Brejcu. Občinski poročevalec, Domžale 25. IV. 1964, št. 4.
Članek prikazuje Brejčev delež pri organizaciji odborov OF na območju nekdanjega kamniškega okraja v letih 1941—1943.

673. **Stopar, Viktor: Člani CK med prostovoljci.** TV 15, 24. III. 1964, št. 13 — 7. IV. 1964, št. 15.
Spomini na zlom stare Jugoslavije, seja CK v Trebnjem, vrnitev v Ljubljano in začetek ilegalnega življenja ter partizanstva.

674. **Strle, Franci: Ob dvajsetletnici pohoda štirinajste.** Mladina 11. I. 1964, št. 1.
Pisec prikazuje na kratko potek pohoda na Štajersko, nato pa v čem je bila njegova veličina.

675. **Strle, Franci: Spomini ob sveži gomili.** TV 15, 17. XI. 1964, št. 47.
Oris prijatelja in partizanskega borca Lada Krašovca.

676. **Suhadolnik, Matija-Luka: Ukana — pomočnik našega uspeha.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 42—45.
Spomini na rešitev bataljonskega komandanta Ivana Vambergerja-Fajfarja iz nemških rok v spopadu pod Šenturško goro decembra 1943.

677. **Suhi, Drago: Peti bataljon.** Ljubljana 1964. Izd. »Borec«. Strani 209 + [II]. 8°.
Na ovitku je oris avtorjevega življenja v dobi NOB. Delo samo pa prikazuje dejavnost petega bataljona VDV v letih 1944 in 1945, predvsem v Brkinih, v okolici Ilirske Bistrice in na Pivki, delno pa tudi v Suhi in Beli krajini, nazadnje pa v Trstu.

678. **Suhi Drago: Presenečeni roparji.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 13. III. 1964, št. 11, str. 3.
Reportaža o bojih 5. bataljona 1. brigade VDV z Nemci pri Landolu aprila 1944.

679. **Svetel, Pavel: Vsak začetek je težak.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 21—23.
Spomini na začetke krvavške (kokrške) čete ob koncu 1941 in pozimi 1942.

680. **Svetina, Tone: Pot heroja.** Borec XV/1964, št. 11, str. 749—760.
Oris borca in človeka Rudija Hribernika-Svaruna.

Š

681. **Šavli Jože: Drzen napad v Čiginju.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 27. III. 1964, št. 13, str. 3.
Spomini na partizanski napad na Italijane v Čiginju 3. februarja 1943.

682. [**Šavora Jože**]: **Ob 20-letnici Komisije za verska vprašanja SRS.** Nova pot 1964, št. 7—9, str. 498—500.
Utrinki iz razvoja verske komisije in hkrati odnosov med katoliško cerkvijo in državo oziroma narodnoosvobodilnim gibanjem, kolikor se prispevek nanaša na dobo NOB.

683. **Šeme, Jože: Vis je ostal svoboden.** Delo 21. VII. 1964, št. 197 — 25. VII. 1964, št. 200.
Pisec prikazuje pomen Visa za NOB, posebej pa še vezi prekomorskih brigad z Visom.

684. **Šeme, Marjanca: Pionirji so znali molčati.** Pionirski list 5. III. 1964, št. 23.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo opisani spomini na življenje v šoli v dolini Krke in kako so pionirji znali vzdržati pritisk Italijanov, da bi od njih kaj zvedeli.

685. **Šepetav[e]c, Milan: Iz skupnih borb Kozjanskega in Zagorskega odreda.** Dolenjski list, Novo mesto 6. VIII. 1964, št. 31 — 3. IX. 1964, št. 35.
Reportaža o sodelovanju in skupnih akcijah slovenskega in hrvatskega odreda ob Sotli.

686. **Šilih, Niko: Ob 20-letnici prvega slovenskega parlamenta.** Dolenjski list, Novo mesto 13. II. 1964, št. 6.
Oris pomena zasedanja SNOS v Črnomlju.

687. [**Šinkovec Črtomir**]: **V tovariški spomin.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3.
Kratka biografija vosovca Branka Božiča iz Šiške v Ljubljani.

688. [**Šinkovec Črtomir**]: **Idrija mesto živega srebra.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Na dobo NOB se nanaša odlomek pod naslovom Idrijski rudarji med osvobodilno vojno.

689. [**Šinkovec Črtomir**]: **Ob dvajsetletnici tragedije v Cerknem.** TV 15, 21. IV. 1964, št. 4.
Kratek obris usode gojencev partijske šole v Cerknem.

690. [**Šinkovec Črtomir**]: **Spomini na grenki april.** TV 15, 14. IV. 1964, št. 16.
Zapisi raznih pripovedovanj o dneh zloma stare Jugoslavije 1941.

691. [**Šinkovec Črtomir**]: **Slavnostno zborovanje časnikarjev v Metliki.** Ob dvajsetletnici ustanovitve društva novinarjev Slovenije. TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Kratek prikaz novinarskega zborovanja v Metliki maja 1944.

692. [**Šinkovec Črtomir**]: **Cerkljanski hribi in doline.** Partizanski dnevnik, sreda, 3. VI. 1964 [priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].
Članek govori o začetkih NOB na Cerkljanskem.

693. [**Šinkovec Črtomir**]: **Partizanski avtobus, smučke in še kaj.** Partizanski dnevnik, sreda 3. VI. 1964 [priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].
Članek govori o partizanskih delavnicah v Cerknem.

694. [**Šinkovec Črtomir**]: **Veliko poslanstvo »SVPB Franje«.** Partizanski dnevnik sreda 3. VI. 1964 [priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].
Kratek oris razvoja bolnice »Franje«.

695. [**Šinkovec Črtomir**]: **Živa sta ostala samo dva.** Partizanski dnevnik, sreda 3. VI. 1964 [priloga Delavske enotnosti 4. VI. 1964, št. 21].
Članek prikazuje, kako so Nemci zajeli partizansko skupino na Poreznu in jo postrelili, med njimi tudi Andreja Žvana-Borisa. Rešila sta se samo dva.

696. [**Šinkovec-Kobentar Stana**]: **Viljem Nanut.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 3. IV. 1964, št. 14.
Kratka biografija, ki se nanaša tudi na dobo NOB.

697. **Škantar, Jože: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 14. VII. 1964, št. 29.
Dopolnilno pojasnilo k podatkom Cirila Bavčarja k fotografiji v TV 15, št. 22.

698. **Škerl, France: Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji.** Knjiga I. Marec 1941 — marec 1942. Izdal Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljublja-

ni. Ljubljana 1962. Strani 354. 8°. Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 294—301.

Ocena knjige in dopolnitve k opombam.

699. **Škerl, France: Kratka bibliografija o NOB Slovencev v letih 1961 in 1962.** Zgodovinski časopis XVII/1963, Ljubljana 1963 [1964], str. 338—349.

Bibliografija obsega važnejša slovenska dela in sestavke, ki v neslovenskih jezikih obravnavajo ali se dotikajo slovenskega NOB.

700. **[Škerl] France Bregar: Kako smo našli Kardeljev govor s kočevskega zbora.** TV 15, 6. X. 1964, št. 41.

Pisec prikazuje usodo Kardeljevega govora v dobi NOB in iskanje po vojni.

701. **Škerl, France: Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945.** Prispevki k zgodovini Ljubljane v letih fašistične in nacistične okupacije. Ljubljana 1964. Izd. »Borec«. Strani 273. 8°.

Na temelju arhivskega gradiva, memoarskih prispevkov in delno literature napisan prikaz mladinskega osvobodilnega gibanja na ljubljanskih srednjih šolah, splošne usode šol v dobi okupacije in kontrarevolucionarne akcije proti revolucionarni mladini na šolah.

702. **Škerlavaj, Milan-Petrač: Grafiki — soustvarjalci partizanske tiskane besede.** Ob dvajseti obletnici Društva novinarjev Slovenije. Delo 16. V. 1964, št. 132.

Pisec govori predvsem o razvoju centralnih tehnik.

703. **[Škrabar Stane]: Skozi zimo in ogenj.** Ob 20-letnici pohoda štirinajste divizije na Štajersko. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 1. I. 1964, št. 1.

Kratek prikaz pohodu XIV. divizije na Štajersko.

704. **[Škrabar Stane]-Braškar: Nenavadno odlikovanje.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 31. I. 1964, št. 5.

Pisec prikazuje, kako so v XIV. diviziji delili darila s terena, še posebej pa govori o Slavku Ivančiču iz Malih Loč pri Obrovem.

705. **Škrabar, Stane-Braškar: Oporoka Jožeta Petka.** Ob 20. obletnici herojskega pohoda XIV. divizije na Štajersko. »Če ostanem živ, bi rad izdal album o štirinajsti, da bi ljudje videli, kako huda je naša borba.« Večer, Maribor 22. II. 1964, št. 44.

Spomini na Jožeta Petka, fotografa XIV. divizije in na njegove poglede na fotografiranje vojnih dogodkov.

706. **[Škrabar] Stane Braškar. V nove zmage.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 28. II. 1964, št. 9.

Pisec prikazuje razvoj XIV. divizije na Štajerskem po končani nemški ofenzivi.

707. **[Škrabar] Stane Braškar: Zmagoslavni preboj.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 28. II. 1964, št. 9.

Kratek prikaz zadnjih bojev XIV. divizije. Prikaz sloni na nemškem poročilu von Trecka.

708. **[Šlibar Martin]: Podmladek RK med NOB.** Pionirski list 9. IV. 1964, št. 28.

Zapis pripovedovanja Martina Šlibarja o podmladku Rdečega križa Slovenije v letih 1944 in 1945.

709. **Šmalc, Leopold: Iz prejšnjih obdobij.** [V knjigi] 20 let republiškega Uradnega lista 1944—1964, Ljubljana 1964, izd. ČZ »Uradni list SRS«, str. [58—68].

V okviru prikazovanja uradnih listov na Slovenskem od Marije Terezije dalje prikazuje pisec tudi nemške uradne liste na Slovenskem v dobi okupacije.

710. **Šnuderl, Makso: O pravniškem delu na Rogu, v Kočevju in Črnomlju.** (Po zapisnikih v dnevniku). Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov 1964, št. 9, str. 408—415.

Pisec popisuje prihod v partizane po kapitulaciji Italije, svojo vključitev v delo vrhovnega plenuma in IOOF ter pripravo na zasedanje SNOS v Črnomlju.

711. **Šobar, Bojan: Naše mesto.** Kurirček 1963/64, št. 9, str. 425.

Kratek oris NOB v Kočevju.

712. **Šobar Peter: Ribniška dolina pred dvajsetimi leti.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Pisec osvetljuje tragedijo 3. bataljona 9. brigade pri operacijah v Ribnici marca 1944.

713. **Šorli, Srečko: Srečanje z upornimi Luksemburžani.** TV 15, 14. IV. 1964, št. 16.
Pisec pripoveduje, kako se je v taborišču Flossenburg na zgornjem Bavarskem srečal z Luksemburžani, ki so se uprli Nemcem v Litiji 1941.

714. **Šorli, Srečko: Koncentracijsko taborišče Flossenburg na Bavarskem.** Železar, Jesenice 3. VII. 1964, št. 27.
Spomini na življenje v koncentracijskem taborišču.

715. **Šorli, Srečko: Srečanje v begunjskih zaporih v aprilu 1943.** Železar, Jesenice 3. VII. 1964, št. 27.
Spomini na Franca Jerala, aktivista z Jesenic, in na srečanje z njim v begunjskih zaporih.

716. **Špelič, France: V listju med belogardisti.** TV 15, 7. IV. 1964, št. 15.
Spomini na srečanje z domobranci jeseni 1943.

717. **Špelič, France: Hotel je dobiti nagrado.** TV 15, 26. V. 1964, št. 22.
Spomini na boj z belogardistom v okolici Semiča.

718. **[Šporar Anton]: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 7. I. 1964, št. 2.
Pisec razrešuje sliko v TV 15, št. 24/1963 in govori o zaščitnem bataljonu (namesto vodu), ki je bil dodeljen glavnemu štabu.

719. **Špur, Katja: Mongol Mamjet.** (Po pripovedovanju Vide Perinove.) TV 15, 18. VIII. 1964, št. 34.
Avtorica prikazuje Uzbeka Mamjeta, ki je prišel iz nemške vojske k partizanom in ostal pri njih do osvoboditve.

720. **Špur, Katja: Ni bil vohun.** Koroški fužinar, Ravne 25. XI. 1964, št. 11—12, str. 39—41.
Prikaz gledanja bolničarke Metke v partizanski bolnišnici »Mašun« nad Kolpo na Mamjeta iz Uzbekistana, ki se je zdravil v partizanski bolnišnici.

721. **Štajdohar, Tone: Počastitev III. bataljona v Makošah.** TV 15, 7. VII. 1964, št. 28.
Spomini na dejavnost 9. brigade, posebej na njen pohod v Gorski Kotar, nato na dejavnost na prostoru od Kolpe do Ljubljane, zlasti pa na tragedijo 3. bataljona v Makošah.

722. **Štefe, Franc-Miško: Trda ledina.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 13—20.
Pisec prikazuje razvoj osvobodilnega gibanja v Cerkljah od začetkov leta 1941 do 1943.

723. **Štrekelj, Franc: V partizanih.** Pionirski list 16. I. 1964, št. 18. — 6. II. 1964, št. 19.
Pod rubriko Partizani pripovedujejo govori avtor o začetnem sodelovanju v osvobodilnem gibanju, o odhodu v partizane v Dolomite in o partizanskem imenu, ki si ga je nadel (»Krepki«).

724. **Štritof, Franc-Krištof: S tanki nad sovražnika.** TV 15, 14. VII. 1964, št. 29.
Historiat tankovske enote v slovenski NOV.

725. **Š[ušteršič] F[rance]: Nenavadna spominska knjiga v Petrovi vasi.** TV 15, 18. II. 1964, št. 8.
Avtor prikazuje, kako je nastala in kaj vsebuje spominska knjiga pri Jakobu Špringerju.

726. **Š[ušteršič] F[rance]: Partizanski obrazi.** TV 15, 21. VII. 1964, št. 30.
Oris Rudija Mařika, ki je sodeloval najprej v osvobodilnem gibanju v Ljubljani, po kapitulaciji Italije pa postal partizan, bil ranjen in živel potem v bolnišnicah.

T

727. **Tajnikar Janez: Sovražnik je besnel.** Štorski železar, Štore 25. XI. 1964, št. 11.
Spomin na boje XIV. divizije v Rušah junija 1944 in nato še pri Hlebovem domu na Pohorju.

728. [**Tarča Franc in Dunaj Franc**]: **Naši borci pripovedujejo.** Pomurski vestnik, M. Sobota 19. XI. 1964, št. 46.

Dva borca 5. prekomorske brigade prikazujeta svoje življenje v tej brigadi.

729. **Tavčar, Milena: Očka pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 378—379.

Zapis pripovedovanja o življenju v partizanski tehniki.

730. **Terčak, Stane: Zadnje borbe na Štajerskem.** Celjski tednik, Celje 6. III. 1964, št. 9.

Spomini na zaključne boje XIV. divizije z Nemci ob koroški meji.

731. **Terčak, Stane: Partizansko šolstvo v Zgornji Savinjski dolini.** Celjski tednik, Celje 14. VIII. 1964, št. 32.

Utrinki o razvoju šolstva leta 1944.

732. **Terčak Stane: Partizanska saniteta v gornji Savinjski dolini.** Celjski tednik, Celje 21. VIII. 1964, št. 33, str. 5.

Kratek pregled sanitetne organizacije na Štajerskem.

733. **Terčak, Stane: Revsova gestapovska skupina v gornji Savinjski dolini.** Prispevek k topografiji NOB v gornji Savinjski dolini. Celjski zbornik 1964, str. 133—143.

Avtor prikazuje razvoj Revsove skupine, kako je Revs (Anton Tostovršnik) bil nekaj časa v partizanih, nato odšel med skrivače in jih organiziral s pomočjo Franca Drobeža-Nikole, ki je bil idejni vodja skupine, kako se je povezala z gestapovci, kot skupina pa se formirala kot bela garda, dokler je niso partizani uničili v Ljubnem poleti 1944.

734. **Tiran Slavko: Otok Vis v NOB.** Borec XV/1964, št. 6—7, str. 381—385.

Po različnih virih in zaslišanjih orisan pomeni Visa v razvoju NOB in sodelovanja Slovencev v tem razvoju.

735. **Tišler, Andrej: Nečloveški medicinski poskusi.** Vera in dom, Celovec XVI/1964, št. 3, str. 38—39.

Spomini na taborišče v Dachauu in poskuse okuženja z malarijo.

736. **Tišov, Lojze: 1. maj 1944 na Obranci.** Železar, Jesenice 28. IV. 1964, št. 17—18, str. 9 in 16.

Oris konference aktivistov OF za jeseniško okrožje in na kratko tudi razmer, kakršne so bile tedaj v jeseniškem okrožju.

737. **Tlaker, Ivan-Luka: Stanetovi borci niso poznali zaprek.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 33—36.

Spomini na pohod dela druge grupe odredov čez Krvavec na Gorenjskem.

738. **Tomazino, Marij: Bitka na Tisju.** Kurirček 1963/64, št. 10, stran 473.

Kratek oris partizanskih bojev z Nemci na Tisju decembra 1941.

739. **Tomažin, Zdravko: Oče mi je pripovedoval.** Kurirček 1963/64, št. 7, str. 329—330.

Zapis pripovedovanja, kako so v kmečki hiši blizu Crngroba varovali partizanske ranjence iz bitke v Dražgošah in kako so jih rešili, ko so jih Nemci iskali.

740. **Tominšek, Teodor: Leto utrjevanja vojaškega sodstva NOB v Sloveniji.** (Organizacijski pregled.) Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 333—346.

V razpravi pisec označuje redna in izredna sodišča, sestav vojaških sodišč in pravosodno upravo.

741. **Tominšek Teodor: Začetki novega civilnega sodstva v Sloveniji.** Pravnik dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov 1964, št. 9, str. 356—358.

Pisec govori o organizaciji sodišč na osvobojenih ozemljih in o odseku za sodstvo pri predsedstvu SNOS.

742. **Tratar, Marjan-Učo: Rupnikova »štorklja« nad Grčaricami.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.

Spomini na bombardiranje Grčaric aprila 1944.

743. **Tratar, Marjan-Učo: Srečanje z Nušićem pri partizanih.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Spomini na prevajanje Nušićeve komedije Sumljiva oseba.
744. **Tratar, Marjan-Učo: V brlogu med stražnimi ognji.** TV 15, 1. IX. 1964, št. 36.
Spomini na težave skrivanja ob Kolpi med nemško ofenzivo jeseni 1943.
745. **Tratnik, Valentin-Gregor: Takega juriša še nisem doživel.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3.
Pisec prikazuje, kako so na novo mobilizirani borci marca 1943 na pohodu iz Krekovš v Trnovskem gozdu na Dolenjsko s kamenjem jurišali na Italijane na Snežniku.
746. **Tratnik, Valentina: Babica pripoveduje.** Kurirček 1963/64, št. 9, str. 426.
Zapis pripovedovanja, kako je partizanski oficir Ignac Kavčič s hčerko pobegnil domobrancem pri Idriji februarja 1945.
747. **Traven, R[ezka]: Požigalci v Zasavju.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Prikaz nemškega požiga 5 vasi pod Sv. Miklavžem nad Senožetmi septembra 1944.
748. **[Trpin Ivan]: Med partizani na Slovaškem.** TV 15, 4. VIII. 1964, št. 32.
Spomini na življenje med slovaškimi partizani.
749. **Trstenjak, Lojze: Štiri partizanske mame...** Ob 20. obletnici osvoboditve gornje Savinjske doline. Večer, Maribor 29. VIII. 1964, št. 202.
Zapis drobnih spominov na vojno, ki so jih povedale »partizanske mame«: Lizika Verbuč na Mozirski gori, Zavolovškova v Kropi pri Bočni, Nata Filačeva v Gornjem gradu in Završnikova na Suhem vrhu nad Gornjim gradom.
750. **[Trunk Ivan]: Napad na Trst.** Gasilski vestnik 1964, št. 3, str. 68.
Kratki spomini na operacije IV. armije za osvoboditev Trsta.
751. **Tudjman, Franjo: Vojna proti vojni.** Ljubljana 1964. Izd. »Borec«. Strani 542. 8°.
Po širokem uvodu v teoretično razglabljanje o partizanskem vojskovanju v preteklosti, o drugi svetovni vojni in morebitni bodoči vojni je avtor napisal tudi obsežen pregled narodnoosvobodilne vojne v Jugoslaviji. Pregled se nanaša na vse ozemlje Jugoslavije, zato govori tudi o Sloveniji.
752. **Turk, Milka: Ata mi je pripovedoval:** Kurirček 1964/65, št. 3, str. 139.
Zapis očetovega pripovedovanja spominov na nemško ofenzivo jeseni 1943.
753. **Tušek, Mirko: Stane Melihar.** Prosvetni delavec 7. X. 1964, št. 16.
Nekrolog s kratko biografijo, ki se dotika tudi dobe NOB.
754. **Tutin, Marija: Dan, ki ga nikoli ne pozabim.** TV 15, 2. VI. 1964, št. 23.
Spomini na nemško divjanje v Gaberju pod Gorjanci septembra 1943.

U

755. **Ubavić Spasoje: Borbeni spomini mariborskega letalca Sava Poljanca.** Tovariš 4. XII. 1964, št. 48, str. 10—13; 11. XII. 1964, št. 49, str. 11—13 in 18. XII. 1964, št. 20, str. 26—28.
Reportaža o Mariborčanu Savi Poljancu, kako je padel v nemško ujetništvo, pobegnil, spet padel v ujetništvo in se nazadnje rešil in pridružil na Slovaškem partizanom in sodeloval v bojih z Nemci.
756. **Ude, Lojze: Delegacija slovenskih pravnikov na Hrvatskem.** Borec XV/1964, št. 12, str. 881—885.
Odlomek iz dnevnika v dneh od 11.—21. julija 1944. V njem prikazuje obisk zborovanja hrvatskih pravnikov.
757. **Ulrih Ela-Atena: Čez Muro — na levi breg.** Pomurski vestnik, M. Sobota 15. I. 1964, št. 41.
Spomini na prihod partizanske skupine v Prekmurje decembra 1944.
758. **Umrl je Viljem Nanut — borec za pravice slovenskega ljudstva.** Lipa, Buenos Aires 18. VI. 1964, št. 108.
Oris kulturnega in političnega delavca na Goriškem. Oris se dotika tudi dobe NOB.
759. **Urh, Milan-Marko: Cigareta me je rešila.** TV 15, 11. II. 1964, št. 7 in Prosveta Chicago 2. IV. 1964, št. 66.
Spomini na srečanje z domobranci, ki so nenadoma prišli v Zgornji Lom nad Tržičem (junija 1944) in iznenadili speče partizane.

760. **Urh, Milan-Marko: Ob 20-letnici Škofjeloškega odreda.** TV 15, 29. IX. 1964, št. 40.
Spomini na boje z Nemci pri kmetu Posečniku v Selški dolini jeseni 1944.
761. **Urh Olipic-Peter.** Slovenski vestnik, Celovec 24. XII. 1964, št. 52.
Kratek nekrolog za koroškim partizanskim borcem.
762. **[Uršič Rudi]: Še pomnite, tovariši?** Štorski železar, Štore 15. I. 1964, št. 1.
Utrinki o pohodu XIV. divizije na Štajersko.
763. **Ustanovitev prvega avstrijskega bataljona** — pred 20 leti v belokranjski vasici Tribuče. Slovenski vestnik, Celovec 27. XI. 1964, št. 48 in Prim. dnevnik, Trst 3. XII. 1964, št. 276.
Prikaz ustanovitve avstrijskega bataljona novembra 1944.

V

764. **Vašte, Ilka: Podobe iz mojega življenja.** Ljubljana 1964. Izd. MK. Strani 203 + [II]. 8°.
V spomine na svoje življenje vključuje avtorica tudi dobo NOB na straneh 166—182, utrinke o doživetjih v tej dobi, zlasti o delu hčere Zlate.
765. **Vareško, Nada: Očka mi je pripovedoval.** Kurirček 1963/64, št. 9, stran 426.
Zapis pripovedovanja, kako so partizani pri Karlovcu pregnali Nemce in jim pobrali, kar so po hišah nakradli.
766. **Veldin, Jožko: Smrt sedmih partizanov.** Kurirček 1963/64, št. 6, str. 280.
Zapis pripovedovanja o spopadu partizanov z Nemci na Presedlah ob koncu 1943.
767. **Veljak, Bogdan: Baza »99 C«.** PTT zbornik, XVIII/1964, izredna številka str. 114—115.
Spomini na delovanje radijske postaje glavnega štaba Slovenije, to je na organiziranje radijskih zvez v glavnem štabu.
768. **Verdelj, Ivan-Jovo: Še pomnite, tovariši Kozjanci?** Celjski tednik, Celje 29. IV. 1964, št. 17.
Spomini na ustanovitev kozjanskega odreda.
769. **Vidali, Ivan: Narodni heroj Matija Blejec-Matevž.** Občinski poročevalec, Domžale 25. VII. 1964, posebna številka.
Biografija narodnega heroja, ki obsega tudi dobo NOB do njegove smrti.
770. **Vidic, Jože: Minirali smo domobransko postojanko v Tolminu.** TV 15, 4. VIII. 1964, št. 32 in Prosveta, Chicago 2. X. 1964, št. 193.
Po pripovedovanju Andreja Klinkona orisana akcija idrijsko-tolminskega odreda, ki je delno raznesla domobransko postojanko v Tolminu poleti 1944 in kako so se domobranci znesli nad Marijo Klinkonovo.
771. **[Vidmar Josip]: Nenehno v stiku z življenjem.** Slovesna seja izvršnega odbora glavnega odbora SZDL Slovenije. Ob 23. obletnici ustanovitve OF. — OF ali današnja SZDL — izvirna možnost za uresničenje pristne demokracije. Govor Josipa Vidmarja na slovesni seji glavnega odbora SZDL. Delo 28. IV. 1964, št. 117.
Avtor razvija svoje misli o posebnostih nekdanje Osvobodilne fronte.
772. **Vidmar, Stane: Partizani streljajo s topovi...** TV 15, 10. [prav 17.] III. 1964, št. 12.
Pisec prikazuje, kako so partizani pri napadu na Hrast v Beli krajini uporabljali možnarje.
773. **Vidmar, Tone-Luka: Kako je padel Badovinac.** Celjski tednik, Celje 14. II. 1964, št. 6.
Spomini na boj XIV. divizije z Nemci ob Gračnici in kako je padel Ilija Badovinac.
774. **Vilfan Hinko: Nenavadne partizanske zgodbe.** TV 15, 7. I. 1964, št. 2.
Pisec prikazuje, kako so partizani rešili zapornike v Kamniku.

775. **Vilhar, Srečko: Iz pregnanstva v svobodo.** Spomini iz konfinacije, pohoda in borb I. prekomorske brigade. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 18. XII. 1964, št. 50.

Spomini na življenje v konfinaciji v Južni Italiji, sodelovanje v I. prekomorski brigadi, na pohode po Liki, Bosni in vrnitev v Slovenijo.

776. **Viljem Nanut.** Prim. dnevnik, Trst 29. III. 1964, št. 76.

Kratka biografija, ki vključuje tudi dobo NOB.

777. **[Vindiš Alojz-Dunda]: Bitka za Veliko Kopo.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.

Prikaz bojev Zidanškove brigade za Veliko Kopo.

778. **[Vindiš Alojz-Dunda]: O Milošu Zidanšku.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.

Kratka oznaka in biografija Miloša Zidanška.

779. **[Vindiš Alojz-Dunda]: Prvi maj na Štajerskem 1944. leta.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.

Spomini na boje Zidanškove brigade z Nemci pri Mislinji.

780. **[Vindiš Alojz-Dunda]: Bitka pohorske brigade za Gornji grad.** Dvajsetletnica Zidanškove brigade. Večer, Maribor 8. I. 1964, št. 5.

Oris bojev za osvoboditev Gornjega grada avgusta 1944.

781. **[Vinkl Rozalija]: Kmet v Mežiški dolini med NOB.** Rozalija Vinkl je za maturo zbrala pomemben razgled na trpljenje in na končno zmago borcev tudi v teh predelih. Koroški fužinar, Ravne 20. II. 1964, št. 3—4, str. 12—20.

Avtorica prikazuje predvsem sodelovanje kmetov v NOB, njihovo požrtvovalnost in žrtve.

782. **Vinkler, Ivan: Nenavadna košnja.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 13. III. 1964, št. 11.

Spomini na srečen izid srečanja z Nemci v Kanomlji pri Idriji.

783. **Vivoda Marjan: Nastanek in razvoj javnega tožilstva v Sloveniji med narodnoosvobodilno vojno.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 322—333.

Razprava prikazuje, kako se je razvijalo javno tožilstvo, kakšne so bile naloge in kako so se izvrševale.

784. **Vodovnik Ivan, taboriščna številka 62251, iz Laškega: Bolnišnica z nalogo: čim več mrtvih.** Celjski tednik, Celje 13. III. 1964, št. 10.

Spomini na življenje v Auschwitzu.

785. **Vojinović, Aleksander-Vojin: Spomini ne zbledijo.** Večer, Maribor 4. I. 1964, št. 2.

Oris Staneta Lenardona, borca Zidanškovega (pohorskega) bataljona in njegove smrti.

786. **[Voljč, Janez]: V spomin Tomu Brejcu.** Delavska enotnost 13. II. 1964, št. 6.

Kratka biografija, ki zajema tudi NOB.

787. **Volčjak, Viktor: Partizanska bolnišnica »Franja«.** Cerkno 1964. Izd. Turistično društvo Cerkno. Strani 32 s slikami + 1 zemljevidom osvobojenega ozemlja na Primorskem. 8°.

Kratek historiat nastanka in rasti bolnišnice, razvoja zdravstva ter življenja ranjencev v bolnišnici.

788. **Vončina, Franc: Kako sem se rešil na Poreznu.** TV 15, 10. XI. 1964, št. 46.

Spomini na nemško hajko spomladi 1945 in rešitev iz nje.

789. **Vošnjak, Darja in Milka Kovič: Bila sem stara dvanajst let.** Ljubljana 1964, izd. Borec. Strani 109. 8°.

V reportažni obliki napisani spomini Darje Vošnjakove o izgonu iz Ptuja, življenju na Hrvatskem, umiku v Slovenijo in življenju v Ljubljani, sodelovanju v mladinskih akcijah, kurirskih poslih in doživljaji v Ljubljani pred in po kapitulaciji Italije.

790. **Vošnjak, Sergej: »Borimo se s puško v roki, pa tudi s knjigo, brošuro in časnikom.«** Ob 20-letnici prve novinarske konference v Metliki. Delo 15. V. 1964, št. 131.

Pisec govori o poteku in pomenu novinarske konference v Metliki maja 1944.

791. [**Vošnjak Vera**]: **Nemci so nam sledili kot trop krvoločnih volkov.** TV 15, 4. II. 1964, št. 6.
Utrinki iz spopadov z Nemci ob premiku čez Štaknetov vrh februarja 1944 na Štajerskem.
792. [**Vrabl Jože**]: **Janez Korošec — 50 letnik.** Tednik, Ptuj 19. VI. 1964, št. 24.
Kratka biografija, ki se večji del nanaša na dobo NOB.
793. **Vrbovšek, Jože: Milki Čukovi iz Logatca v spomin.** TV 15, 19. V. 1964, št. 21.
Kratek oris dela družine za NOB.
794. [**Vrbovšek Polde**]: **Borci bataljona »Stalingrad« v Italiji.** TV 15, 25. VIII. 1964, št. 35.
Seznam borcev v bataljonu »Stalingrad«, ki se je boril v pokrajini Pesaro. V bataljonu je bilo sredi junija 1944 od 172 borcev 137 Jugoslovanov, med njimi veliko Slovencev.
795. [**Vrstovšek Zvone**]: **Umrl je Tomo Brejc.** Kamniški občan, februar 1964, št. 2, str. 1—2.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
796. **Vrtačnik Savo: Srečanje in slovo.** TV 15, 25. II. 1964, št. 9.
Utrinki spominov na pesnika Kajuha ob srečanju v Ljubljani in nazadnje pri Belih vodah.

W

797. **Weingerl, Jožica: Tudi danes je spominski dan.** Kurirček 1964/65, št. 2, str. 96.
Kronika pomembnejših dogodkov iz NOB v oktobru in novembru.
798. [**Winkler Venčeslav**]: **Novi temelji slovenskega šolstva.** Po prvem zasedanju SNOS v Črnomlju. TV 15, 18. II. 1964, št.8.
Pisec govori o skrbi organov OF za temeljno izobraževanje slovenske mladine v dobi NOB, zlasti na osvobojenih ozemljih.

Z

799. **Zagorski, Cvetko: Nekaj dokumentov o tem, kako se je nemški vojak počutil pri nas.** TV 15, 17. XI. 1964, št. 47.
Spomini na zaplenjene dokumente o težavah življenja nemških vojakov.
800. **Zamljen, Jože-Drejče: Dolž v spomin padlim junakom.** Dolenjski list, Novo mesto 15. X. 1964, št. 41.
Kratek oris belogardističnega »štajerskega« bataljona in spopada na Dolžu leta 1942.
801. **Zajc, Janez: Dražgoše, slovenske Termopile.** Kmečki glas 16. I. 1964, št. 3.
Utrinki o boju Cankarjevega bataljona z Nemci v Dražgošah januarja 1942.
802. [**Zajc Janez**]: **Kmetje — borci pravijo...** Kmečki glas 17. XII. 1964, št. 51.
Utrinki iz življenja v partizanih, ki so jih pripovedovali Remcova mama iz Delnic v Poljanski dolini, Gabrijel Peternel v Cerknem, oče in mati narodnega heroja Ivana Turšiča-Iztoka, Jože Bojc iz Nemške vasi pri Ribnici, Ivan Saboder-Slavko in drugi.
803. [**Zavašnik Bojan**]: **Tomo Brejc.** Komunist 7. II. 1964, št. 6.
Kratka biografija v obliki nekrologa, ki se dotika tudi dobe NOB.
804. **Zavrl, Marija: Zadnji dnevi v Ravensbrücku.** TV 15, 7. IV. 1964, št. 15.
Spomini na zadnje dni v koncentracijskem taborišču.
805. **Zbornik** dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. Del VI. Knjiga 11. Borbe v Sloveniji 1944 (februar). Pripravil za tisk Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani s sodelovanjem Vojnozgodovinskega inštituta jugoslovanske ljudske armade. Izd. IZDG. Ljubljana 1964. Strani 458. 8°.
Ponatis izvirnih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih okupatorskih in drugih dokumentov o NOB v Sloveniji.

806. **Z[emljarič], J[anez]: Spomin na narodno zaščito** — predhodnico ljudske milice — bo večno živel v naših srcih. Strokovni list 1964, št. 3—4, str. 144—146.

807. **Zevnik, Jože-Tine: V spomin staremu Šporarju.** TV 15, 31. III. 1964, št. 14.
Kratek oris Jožeta Šporarja z Dobliče gore in njegovega dela za NOB.

808. **[Zidar Milan]: Spomin na 4. junij 1942.** Snežnik, Ilirska Bistrica III/1964, št. 6, str. 2—3.
Prikaz dejavnosti OF v Ilirski Bistrici in italijanskega požiganja vasi v Brkinih 1942.

809. **Zidar, Milan-Stojan: Spomini iz narodnoosvobodilne borbe.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1964, št. 2, str. 9 in št. 6, str. 8—9.
Spomini na zasedanje kočevskega zbora.

810. **Z[idar], P[avla]: Med našimi ljudmi ni bilo izdajalca.** Snežnik, Ilirska Bistrica III/1964, št. 12, str. 18.
Spomini na pomlad 1944, ko je avtorica pripeljala partizana Jošta k italijanskemu zdravniku in ga mirno tudi odpeljala.

811. **Zlatnar, Peter: Na ljubljanski železnici.** TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33 — 1. IX. 1964, št. 36.
Pisec govori najprej o zbiranju železničarjev za OF, nato pa o sabotažah in delu železničarske narodne zaščite ter prevažanju blaga in literature po železnici.

812. **Zorn, Jože: Partizanski invalidski pevski zbor slavi dvajsetletnico ustanovitve.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 369.
Kratek oris invalidskega pevskega zbora.

813. **Zorn, Jože: Slikar drevja in polj — Dore Klemenčič-Maj.** Kurirček 1963/64, št. 8, str. 364—365.
Kratek oris umetnika. Oris se nanaša na Klemenčičevo dobo v NOB.

814. **Zorn, Jože: Drago Korošec — zborovodja partizanskih pionirskih zborov.** Kurirček 1963/64, št. 9, str. 416—418.
Kratek oris organizacijskega dela Draga Korošca s pionirskimi zbori in komponiranja zanje.

815. **Zorn, Jože: Umetniški romar — Alenka Gerlovič.** Kurirček 1963/64, št. 10, str. 462—464.
Kratek prikaz umetniške poti v NOB.

816. **Zupan, Anton-Nino: Delo javnih tožilcev** pri izvajanju civilnega nadzorstva nad zakonitim izvajanjem oblasti in zakonitosti s posebnim ozirom na razmere na Štajerskem leta 1944. Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 392—395.

817. **Zupanc, Lojze: Sonce je umrlo.** Ljubljana 1964. Izd. »Borec«. Strani 128, 8°.
Avtobiografska povest o doživetjih v zaporu v kočevskem gradu ter o življenju v Starem logu in v vaseh v dolini Kolpe.

818. **Zupanc, Ludvik-Ivo: V majski noči 1942 na Ljubnem.** TV 15, 9. VI. 1964, št. 24 in Prosveta, Chicago 9. IX. 1964, št. 176.
Spomini na akcijo dela savinjske in revirske čete proti nemški orožniški postaji v Ljubnem maja 1942.

819. **Zupančič Albin: Zločin v Orehovici nad Zagorjem.** TV 15, 8. IX. 1964, št. 37.
Avtor prikazuje najprej napad partizanov na gestapovce pri Orehovici pod Trojanami, nato pa gestapovski požig Primanove, Sopotnikove in Klančišarjeve hiše ter poboj Sopotnikovih in Klančišarjevih.

820. **Zupančič, Anton: Vislice v Novem mestu.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3.
Spomini na dogodke v Novem mestu, ko so novembra 1943 obesili dva partizana, Janca in Gabrovca.

821. **Zupančič, Jože: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 14. I. 1964, št. 3.
Pisec pojasnjuje usodo Ručka Tišlerja iz Litije in s tem udeležence na sliki v TV 15, št. 24 iz leta 1963.

822. **Zveze v Jeseniško-bohinjskem odredu.** PTT zbornik, XVIII/1964, izredna številka, str. 115—117.
Spomini na težave vezistov v JBO.
823. **Zwitter, Fran: Prof. Janko Jarc.** Naši razgledi 11. I. 1964, št. 1, str. 8.
Kratka biografija, ki se dotika tudi dobe NOB.

Ž

824. **Žabkar, Jože: Vojaško sodstvo na področju IV. operativne cone NOV in POS.** Pravnik, dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, 1964, št. 9, str. 395—399.
Pisec prikazuje organizacijo in funkcioniranje vojaškega sodstva na območju IV. operativne cone.
825. **[Žaga]r, [Ed]o: Pred dvajsetimi leti je padel Jože Zupan-Ježek.** Železar, Jesenice 28. XI. 1964, št. 48—49.
Članek prikazuje kako je padel skojevski sekretar v Javorniškem rovtu 22. XI. 1944.
826. **Žakel, Jakob: Kako so Nemci preseljevali.** Zbornik 1965 — Svobodna Slovenija, Buenos Aires [1964], str. 219—231.
Spomini kontrarevolucionarnega pisca na prihod Nemcev v Žirovsko okolico, kako so ga Nemci aretirali in odpeljali v Šentvid, izselili v Srbijo, kako se je vrnil v Šentjošt nad Vrhniko. Na koncu pripoveduje v utrinkih še o začetkih bele garde v Šentjoštu.
827. **[Železnikar Ivan]: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 1. I. 1964, št. 1, str. 4.
Razrešitev fotografije v TV 15, št. 24 iz leta 1963, ki jo avtor pojasnjuje kot posnetek zaščitnega voda ekonomata pri glavnem štabu.
828. **Željeznov, Dušan: Dvajset let našega novinarstva.** Ljubljanski dnevnik 6. V. 1964, št. 122, str. 8.
Zapis pripovedovanja Ivana Potrča o prvem zborovanju partizanskih novinarjev v Metliki maja 1944.
829. **Željeznov, Dušan: Muzej — skrepeneli in zaustavljeni trenutek zgodovine.** Ljubljanski dnevnik 21. VII. 1964, [št. 197], str. 5.
Ob orisu celjskega muzeja revolucije prikazuje pisec tudi proces, ki ga kaže muzejska razstava.
830. **Željko, Ivan: Ob 20. obletnici ustanovitve Kozjanskega odreda.** Videmski celulozar, Krško 1964, št. 4, str. 4.
Kratki utrinki iz zgodovine kozjanskega odreda.
831. **Željko Ivan: Pohod I. bataljona na Dolenjsko.** — Prva borba na pohodu. Videmski celulozar, Krško 1964, št. 4, str. 4; št. 5, str. 7; št. 6, str. 4.
Spomini na pohod 1. bataljona KO na Dolenjsko leta 1944 po orožje in municijo.
832. **Ževart, Milan: Miha Pintar-Toledo.** Maribor 1964. Izd. Obzorja. Zbirka »Narodni heroji« 4. Strani 79 s slikami. 8°.
Oris življenja Mihe Pintarja. Pisce prikazuje Pintarja najprej v času pred vojno, nato v Španiji in naposled še kot slovenskega partizana na Štajerskem.
833. **Ž[evart], M[ilan]: Zastava Lackovega odreda.** 7 dni, Maribor 17. VII. 1964, št. 26.
Avtor popisuje najprej zastavo Lackovega odreda, nato pa kratek historiat odreda.
834. **Ževart, Milan: Svobodne pohorske poti.** — Po svobodnih pohorskih poteh. Ob 20-letnici osvoboditve Lovrenca na Pohorju. 7 dni, Maribor 14. VIII. 1964, št. 31 in 21. VIII. 1964, št. 32.
Pisec prikazuje osvoboditev Št. Lovrenca na Pohorju, nato delovanje okrajnega odbora v Št. Lovrencu do ponovne nemške okupacije novembra 1944.
835. **Žirovnik, Stane: V drugi Kokrški četi.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, Kranj 1964, str. 24—26.
Spomini na težave v kokrški četi poleti 1942.

836. **Ž[ivkovič], M[ilan]: »Ognjeni krst« v Martinjaku.** Glas, Kranj 21. VII. 1964, št. 57.
Pisec govori o začetkih škofjeloškega odreda in njegovih bojih leta 1944.

837. **Živkovič, Milan: Zaledje ni ostalo pozabljeno.** Glas, Kranj 21. VII. 1964, št. 57.
Po pripovedovanju Janka Urbanca prikazane naloge gorenjskega vojnega zaledja leta 1944 in napad Rupnikovih domobrancev na Brdo.

838. **Živkovič, Milan: Spomini Rakovčana Ludvika Demšarja.** Čakal sem, kdaj me bodo vrgli v peč! Glas Notranjske, Cerknica, septembra 1964, št. 9, str. 10.
Zapis Demšarjevih spominov na življenje po taboriščih v Italiji in nato v Dachauu.

839. **Živkovič, Milan: Svojega brata je potegnil iz kupa mrličev.** Spomini Rakovčana Ludvika Demšarja. Glas Notranjske, Cerknica, novembra 1964, št. 11, str. 7.
Spomini na življenje v Dachauu.

840. **Žnidaršič, Marija: Pismo iz Babnega polja.** TV 15, 3. 11. 1964, št. 45.
Spomini na kopanje protitankovskih jarkov in žrtve ob tem.

841. **Žolnir, Bogdan: Tako skrivnostno so kovali naš čas.** Mežiška dolina v jeseni 1944. Koroški fužinar, Ravne 25. XI. 1964, št. 11—12, str. 5.

842. **Ž[ontar], J[ože]: Dolina zelena, s krvjo prepotena.** Glas, Kranj 21. VII. 1964, št. 57.
Po pripovedovanju komandanta Janka Prezlja-Staneta orisana ustanovitev kokrškega odreda in njegovih zadnjih akcij, osvoboditev Begunj in bojev na Koroškem.

843. **Žrtve za svobodo iz Cerkelj in okolice — življenjepisi.** Cerkljanski zbornik 1941—1945, str. 113—144.
Najprej so nanizane fotografije 82 žrtev iz Cerkelj, nato pa kratke biografije istih žrtev.

844. **Žugel, Franc-Zvone: Tončkova smrt.** TV 15, 3. XI. 1964, št. 45.
Spomini na Antona Mekinca iz Štepanje vasi in njegovo smrt ob italijanski hajki nad Krko junija 1942.

845. **Žugić, Mihajlo: Srečanje s slovenskimi kurirji.** TV 15, 30. VI. 1964, št .27.
Utrinki spominov na srečanje slovenske patrulje z borci 3. proletarske brigade v Bosni poleti 1942.

846. **Župančič, Jože: Luksemburžani v Litiji.** TV 15, 21. I. 1964, št. 4.
Pisec prikazuje odnos Luksemburžanov do slovenskega osvobodilnega gibanja in njihovo usodo.

847. **Župančič, Jože: Partizanski obrazi.** TV 15, 28. I. 1964, št. 5.
Oris Jožeta Planinška, aktivista v Litiji, ki so ga Nemci ustrelili oktobra 1943.

848. **Župančič Jože: Partizanski brodnik Nace.** TV 15, 18. II. 1964, št .8.
Pisec prikazuje Miklavža Cerarja iz Senožet pri Jevnici in njegovo delovanje za NOB.

849. **Župančič, Jože: Prof. Jovo Vasič.** Dolenjski list, Novo mesto 26. III. 1964, št. 12.
Utrinki iz življenja prof. Vasiča, ki vključujejo tudi dobo NOB (igravsko skupino IX. korpusa).

850. **Župančič, Jože: Stari Jožman pripoveduje, kako je ušel smrti.** TV 15, 11. VIII. 1964, št. 33.
Zapis Jožmanovega pripovedovanja o delu družine za NOB in kako so ga partizani rešili Nemcev.

851. **[Župančič, Jože] (jž): Tragedija pod Obolnim.** Zasavski tednik, Trbovlje 23. IX. 1964, št. 39.
Prikaz nemškega zverstva pri Krmučevih v vasi Reka—Gozd na območju Štange pri Litiji.

852. **[Župančič Jože]: Populite fižolovke in sekajte koruzo!** TV 15, 27. X. 1964, št .44.
Pisec prikazuje, kaj so Nemci napravili v Litiji jeseni 1943, ko so pričakovali partizanski napad na Litijo.

France Škerl

BIBLIOGRAFIJA

o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1965

A

1. **A. K.: 30. april 1945 v Podlonjerju.** Delo, Trst 23. IV. 1965, št. 7.
   Oris posledic nemške razstrelitve ceste nad Lonjerjem in končne osvoboditve.
2. **Abram, Rado: V hrastovem gozdu na Krasu.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
   Spomini na neuspelo akcijo na progi nad Sesljanom pri Nabrežini.
3. **Ali veste... koliko borcev je dala med NOB Ljubljana?** TV 15, 1. I. 1945, št. 1.
   Kratek prikaz ljubljanskega deleža med borci NOB.
4. **Alič, Franc: V bunkerju.** Moščanska skupnost 1965, št. 2, str. 6.
5. **Aljančič, Marija: Pomlad pred dvajsetimi leti.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 30. IV. 1965, št. 18.
   Reminiscence na zadnjo nemško ofenzivo na Primorskem pred koncem vojne.
6. **Ambrožič, Lado-Novljan: Partizanska protiofenziva.** Vojnozgodovinska študija o zimskih bojih prvih štirih slovenskih brigad na Slovenskem in skupaj z dvema hrvatskima brigadama na Hrvatskem od 26. novembra 1942 do 26. marca 1943. Ljubljana 1965. Izd. Borec, zbirka »Dokazi«. Strani 236 s slikami, fotokopijami in skicami + 4 zemljevidi v prilogi. 8°.
   Na temelju arhivskih in memoarskih podatkov prikazuje pisec zgoraj označeno temo. V njej prikazuje temeljne okupatorske tendence proti partizanom, nato priprave glavnega štaba na protiofenzivo in nato posamezne komplekse bojev: Suhor, Ajdovec, Primskovo in dolina Temenice, Št. Vid in Polica, Bič, operacije na Hrvatskem, boji okoli Gorjancev (Pleterje), bitka za Suho krajino, boji pri Ribnici in Jelenov žleb. Na koncu oriše taktiko, spretnost in uspehe partizanske protiofenzive.
7. **Andolšek, Anda: Bila sem v »Himmeltransportu«,** Prosveta, Chicago 27. XII. 1965, št. 250.
   Spomini na taborišče Ravensbrück.
8. **Arigler, Adolf: Ilegalne ciklostilne tehnike v Ljubljani.** Komunist 1. I. 1965, št. 1, str. 11.
   Pisec prikazuje delo ilegalnih tehnikov v Čemažarjevi litografiji, kako so si pridobivali matrice, papir, barve in pisalne stroje.
9. **Atanasijević, Relja: Zadnja ofenziva borcev v Slovenskem Primorju.** Razgovor z Albertom Jakopičem. Borec XVI/1965, št. 5, str. 455—461.
   Po kratkem uvodu, ki je vzet iz Marinkovih spominov na Primorsko, je po intervjuju z Albertom Jakopičem prikazana na kratko zadnja ofenziva Nemcev proti IX. korpusu in nato pohod gradnikovcev v Tržič ter srečanje z zavezniškim generalom Hardingom.
10. **Ausec Iztok: »Heute rot — morgen tot«.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11.
    Prikaz strahot v nemških koncentracijskih taboriščih po pripovedovanju Jožeta Tomažiča in Milana Medveščka.
11. **A[usec], I[ztok]: Prvi v Ljubljani.** TT 11. V. 1965, št. 18.
    Zapis pripovedovanja Sava Vilharja-Sineta, kako je kot obveščevalec IX. brigade prišel prvi v Ljubljano po odhodu Nemcev in domobrancev.
12. **Ausec Iztok: Našli smo jih.** TT 25. V. 1965, št. 20.
    Utrinki spominov na dobo NOB, ki so jih na temelju slik v Muzeju ljudske revolucije v Ljubljani pripovedovali: Jože Jakič, Feliks Zakrajšek in Franc Anderlič.
13. **[Ausec Iztok]: (ai): Zmaga na Črnivcu.** TV 15, 21. XII. 1965, št. 50.
    Kratek oris življenja Antona Godca-Tomaža iz Jevnice pri Litiji in njegovih spominov na boj z Nemci na Črnivcu oktobra 1944.

14. **Avbelj, Viktor: Jože Klanjšek-Vasja.** Večer, Maribor 20. IX. 1965, št. 218.
Oris partizanskega borca in komandanta.
15. **Avbelj Viktor: Vasja Jože Klanjšek.** Delo 19. IX. 1965, št. 255.
Kratek oris partizanskega komandanta.

B

16. **Baloh Pavel: Spomini.** Borec XVI/1965, št. 8/9, str. 701—721.
Odlomek spominov na partizanstvo na Kozjanskem.
17. **Bajec, Jože: Slovenske izseljenske knjige, brošure in drobni tiski.** Slovenski izseljenski koledar 1966. Ljubljana 1965. Izd. Slovenska izseljenska matica, str. 225—250.
V bibliografski seznam so vključene tudi publikacije, ki se kakorkoli nanašajo na dobo druge svetovne vojne.
18. **Baraga, R.: Ob rob, k slavju zmage.** Javorov list, Pivka 29. V. 1965, št. 3.
Spomini na italijansko ofenzivo in posledice v Loški dolini poleti 1942.
19. **Barbič Jože: Spomini ob dvajsetletnici osvoboditve.** Bilten MTT VIII/1965, št. 4, str. 25—26.
20. **Bauman, Davor: Kako je padel moj stric.** Nagelj, Ptuj 1964/1965, št. 3.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako je stric kot partizanski kurir padel v boju z Nemci na poti s Pohorja na Boč.
21. **Bavdek, Franc: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 13. VII. 1965, št. 27.
Pisec govori o članih zavezniške misije pri IX. korpusu. S tem pojasnuje sliko TV 15, št. 23/1965.
22. **Bavec Tone-Cene: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 2. II. 1965, št. 5.
Pisec daje podatke o mimohodu Kosovelove brigade na fotografiji v TV 15, št. 3/1965.
23. **Bebler Aleš: Dvajset let od Ajdovščine.** Delo 5. V. 1965, št. 119, str. 1.
Pisec načelno ocenjuje pomen slovenskega narodnoosvobodilnega boja in nastanek prve vlade v Ajdovščini 5. maja 1945.
24. **Belin, Jože: Kaj vem o Jušu Kramarju?** Pom. vestnik, Murska Sobota 27. V. 1965, št. 20.
Spomini na srečanje z Jušem v partijski šoli v Kočevskem Rogu.
25. **[Berčič Miha-Maks]: Maks pripoveduje o Pugleški četi.** Moščanska skupnost 1965, št. 5, str. 10.
Zapis pripovedovanja Miha Berčiča-Maksa o začetkih partizanstva v hribih nad Zalogom.
26. **Berne, Mira: Po partizanskih stezah na tečaj.** Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 623—632.
Spomini na potovanje s Pivke v Gornjo Trebušo na pedagoški tečaj, na sam tečaj in na hajko, ki ga je prekinila.
27. **Bertoncelj, Miha: Skozi desetdnevno ofenzivo.** Borec XVI/1965, št. 3, str. 244—249.
Reportaža o doživetjih med nemško ofenzivo na območju Ratitovca novembra 1943.
28. **Betriani, Dara: Hvala, tovariš komandant.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1012—1013.
Spomini na prenos ranjencev Tomšičeve brigade po bojih pri Resniku na Pohorju novembra 1944.
29. **Bevk France: Prvi maj.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 30. IV. 1965, št. 18, str. 1.
Spomini na prvi maj 1945.
30. **Bevk, France: Trije ajdovski prazniki.** Delo 5. V. 1965, št. 119.
Spomini na zborovanje v Ajdovščini v septembru po kapitulaciji Italije, na ustanovitev narodne vlade 5. maja 1945 in na proslavo ob 20 letnici osvoboditve.

31. **Bevk, France: Pot v svobodo.** Koper 1965. Izd. »Lipa«. Strani 370. 8°.
Ponatis spominov, ki so pod istim naslovom izšli leta 1953. Nova izdaja je ponatis v celoti, avtor je popravil oziroma spremenil le neznatne stvari.
32. **Bezjak, Janko: Partizanski spomini.** Skozi Tam, Maribor XIII/1965, št. 6, str. 15.
Spomini na življenje v tretji prekomorski brigadi.
33. **Bežek, Jože: Kako so požgali bolnišnico »Vero«.** Borec XVI/1965, št. 10. str. 851—857.
Spomini na delovanje bolnišnice »Vere« pri Erzelju in kako so jo Nemci požgali septembra 1944.
34. **Bibič, Alenka: »Apotekar Tone« se spominja.** Tovariš 18. VI. 1965, št. 24, str. 42—44.
Reportaža o pripovedovanju magistra dr. Antona Priverška o prvi partizanski lekarni na Primorskem.
35. **[Blatnik Vinko]: Franc Svetek.** Delavska enotnost 30. XII. 1965, št. 52.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
36. **Blažič Miha: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.
Pisec govori o bataljonu VDV na Notrajskem, kakor ga predstavlja v TV 15, št. 41/1965.
37. **[Bord]on [Rado]: Bili so žejni domače besede.** Kulturno-prosvetna dejavnost v prekomorskih enotah NOVJ. Delo 29. VI. 1965, št. 173.
Pisec govori o oblikah kulturne dejavnosti med jugoslovanskimi borci v južnoitalijanskih bazah.
38. **Borovnik, Edita: Očka mi je pripovedoval.** Kurirček 1965/66, št. 2, str. 89—90.
Zapis očetovega pripovedovanja, kako so mu Nemci ubili mater.
39. **Borovnik, Tine-Lipe: Praznik Frankolovega.** Celjski tednik, Celje 21. V. 1965, št. 20.
Spomini na akcijo, ko so partizani pregnali nemške učiteljice s Frankolovega maja 1944.
40. **Borovnik, Tine-Lipe: Izgnali smo nemške učiteljice.** TV 15, 25. V. 1965, št. 20.
Pisec prikazuje, kako so na Frankolovem 24. maja 1944 pregnali nemške učiteljice.
41. **Borštnar, Marko: Napad na Dob.** Kurirček 1964/65, št. 10, str. 474—475.
Kratek prikaz boja partizanskih brigad, ki so konec decembra 1942 zavzele italijansko postojanko v Dobu v dolini Mirne.
42. **Borštnar Nace: Borbena pot prekomorskih enot.** Mladina 26. VI. 1965, št. 25, str. 15—16.
Kratek pregled petih prekomorskih brigad in tankovske brigade, njihove ustanovitve in nadaljnjih poti.
43. **Borštnar Nace: Na položaju pred Bukovjem.** Mladina 3. VII. 1965, št. 26, priloga »Partizanski dnevnik«.
Spomini na boje četrte prekomorske brigade.
44. **Boštjančič, Milojka: Klevnik med NOB.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 3.
Zapis materinih spominov na nemško nasilje v vasi Klevnik.
45. **Bradaškja, Rastko: Sami smo si priborili svobodo.** Ob ustanovitvi prve narodne vlade v Ajdovščini. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 30. IV. 1965, št. 18.
Kratek prikaz dogodkov v Ajdovščini ob ustanovitvi prve vlade 5. maja 1945.
46. **Brajović, Petar: Zadnji boji enot četrte operativne cone.** Pred 20. obletnico ustanovitve. Delo 9. IV. 1965, št. 96 — 14. IV. 1965, št. 101.
Prikaz zadnjih bojev brigad XIV. divizije z Nemci v obmejnem pasu Slovenije proti tromeji s Koroško in Štajersko ter kapitulacije generala Löhra. Prikaz je odlomek iz napovedane avtorjeve knjige pri Borcu z naslovom IV. operativna cona NOV in PO Slovenije v zaključnih operacijah.

47. **Bravec, Franc: Vstal sem od mrtvih.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.
Spomini borca loške brigade na doživetja med nemško ofenzivo jeseni 1943, kako so ga ustrelili, kako se je rešil in zdravil.
48. **Bravec, Franc: Sodni dan v Loški dolini.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15 in Glasilo Kovinoplastike Lož I/1965, št. 5 [prav 6].
Oris fašističnega divjanja v Loški dolini in ubijanja ljudi na Ulaki 1. avgusta 1942.
49. **Brecelj, Bogdan: Kako so nastajale partizanske bolnišnice.** (Prispevek k zgodovini slovenske sanitete. [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, Zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 504—514.
Pisec prikazuje, kako so partizanske bolnišnice nastale kot posebna oblika varstva in zdravljenja partizanskih ranjencev in kdo so bili glavni pionirji tega zdravstva.
50. **Brecelj, Marijan: Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem.** Brošure in knjige. Nova Gorica 1965. Izd. Goriška knjižnica. Strani 185 s fotografijami partizanskih tiskov. 8°.
51. **Brejc, Tomo: Začetek in razvoj vstaje na Gorenjskem.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 276—283.
Na temelju arhivskega gradiva in lastnih spominov napisan prikaz o direktivah CK KPS za vstajo na Gorenjskem in o izvajanju direktiv ter nemških protiakcijah. Prikaz se nanaša na leto 1941, ponekod pa sega tudi v leto 1942.
52. **Brešan, Kamilo: Diverzija v rabeljskem rudniku.** Vojaški informator 1965/66, št. 3, str. 31—32.
Pisec prikazuje, kako so borci 3. čete, 2. bataljona, 2. brigade VDV uničili rudnik v Rablju ob koncu junija 1944.
53. **Brezovar, Milan: Vojaške operacije za dokončno osvoboditev naše domovine.** TV 15, 4. V. 1965, št. 18 — 1. VI. 1965, št. 21.
Kratek zgoščen pregled od srede marca 1945 do osvoboditve.
54. **Bubnič, Albin: Prvič objavljeni seznami žrtev rižarne in zaprtih oseb.** Rižarna — kraj mučeništva. Seznam žrtev. Seznam zaprtih oseb. Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
V uvodnem delu prikazuje pisec rižarno kot koncentracijsko taborišče in mučilnico aretiranih in zaprtih antifašistov, nato pa kako so zbrali seznam ubitih in zaprtih ljudi v rižarni ter sezname same.
55. **B[urgar], M[aks]: Vinko Bon.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3 in Moščanska skupnost 1965, št. 2, str. 6.
Kratka biografija.

C

56. **—ck: Slabši od fašistov.** Katoliški glas, Gorica 26. VIII. 1965, št. 35.
S kontrarevolucionarnega vidika orisano stališče do borcev narodnoosvobodilnega boja.
57. **Cesar, Emil: Delež Gorenjske v književnosti narodnoosvobodilnega boja.** Kamniški zbornik X/1965, str. 5—34.
Pisec prikazuje bistvene črte literarnega ustvarjanja partizanskih pesnikov in prozaistov na Gorenjskem v dobi NOB, iz kakšnih konkretnih dogodkov so ustvarjali svoja dela, žraven pa skuša določiti tudi njihovo mesto v literarnem ustvarjanju. V eseju so prikazani naslednji avtorji: Franc Albreht, Tone Šifrer, Bogo Flander-Klusov Jože (temu je posvečeno največ prostora), Oto Vrhunec-Blaž Ostrovrhar, Peter Levec in Miha Klinar.
58. **Churchill, Winston: »Njim je boj pomenil smrt ali svobodo...«** Komunist 29. I. 1965, št. 5.
Odlomki iz Churchillovih govorov, v katerih je pokazal svoje stališče do jugoslovanskih partizanov.

59. **[Cilenšek, Rudi-Urankar]: 7. julij 1941.** Celjski tednik, Celje 10. VII. 1965, št. 27.
Oris propagandne akcije v Žalcu.
60. **[Cučič Mario]: Podvigi sabotažne skupine iz Vrtojbe.** Vojaški informator 1965/66, št. 4, str. 54—57.
Izvleček iz lokalne kronike. Prikaz štirih drznih akcij v Gorici leta 1944.
61. **Cvenkel, France: Imena na spomeniku govore...** Borec XVI/1965, št. 4, str. 416—424.
Ob spomeniku, ki so ga v Ljubnem na Gorenjskem postavili borcem in talcem, niza pisec usode ljudi, katerih imena so napisana na spomeniku in ki so padli v partizanih ali bili ubiti kot talci.
62. **Cvitkovič, Alojz: Sedem vasi v plamenih.** TV 15, 20. III. 1965, št. 13, in 6. IV. 1965, št. 14.
Oris nemško-ustaškega vdora v Belo krajino marca 1945, kako so razdejali vojno bolnišnico, letališče v Krasincu in povzročili ljudem veliko trpljenja, zlasti Adlešičem.

Č

63. **Čarman, Rado: Miniranje hotela »Evropa« v Kranju.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Po pripovedovanju Dušana Feldina opisano miniranje kranjskega hotela in posledice.
64. **Čarman, R[ado]: Partizanska bolnišnica na Jezerskem.** TV 15, 6. VII. 1965, št. 26.
Članek govori o dveh partizanskih bolnišnicah v komatevlskih gozdovih leta 1944 in 1945.
65. **Čepe, Marica: Ogorčen boj proti okupatorjevi blokadi.** [V knjigi] IX. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1965, Ljubljana 1965, str. 15—42.
Avtorica prikazuje, kako so aktivisti in borci prebijali blokado, s katero so Italijani konec februarja 1942 obkolili Ljubljano. Podrobneje prikazuje, kako je prek žice funkcionirala zveza s tiskarnami in kolportaža osvobodilnega tiska, kako so funkcionirale kurirske zveze posebno po kanalih proti Podlipoglavu, proti Krimu, Dolomitom in naposled, kako so borci odhajali v partizane.
66. **Čepič, Mirko: Prvi bunker na Pohorju.** Ob dnevu vstaje slovenskega ljudstva. 7 dni, Maribor 23.—29. VII. 1965, št. 29.
Pisec govori o gradnji bunkerja na Pohorju, ki naj bi služil partizanski tehniki 1941.
67. **Černugelj, Franc: Prvi boji Gregorčičeve in Gradnikove brigade.** Vojaški informator 1965/66, št. 3, str. 49—54.
Pisec omenja najprej italijanske načrte za uničenje partizanskih sil, nato formiranje brigad, pohod proti Benečiji, zlasti pa boje na Hlevniku in Kolovratu ter kako se je Gregorčičeva rešila iz italijanskega obroča.
68. **Čižmek, Boris: Vstaja na Štajerskem.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 284—310.
Po kratkem orisu predvojnega stanja partijske organizacije na Štajerskem prikazuje avtor dejavnost komunistov v dneh nemškega napada, rezultate zasedbe, izselitve Slovencev, začetke slovenskega odpora, osvobodilne organizacije, partizanske akcije na Pohorju, v Savinjski dolini, v revirjih, Soštanj, Brežiški pohod, rezultate partizanskega odpora na okupatorski strani.
69. **Čokl, Bojan: Gorišnica v NOB.** Tednik, Ptuj 14. V. 1965, št. 19.
Oris deleža Gorišnice v NOB.

D

70. **Damjanovič Niko: Partizanska Bela krajina.** Tabor XII/1965, št. 3—5, str. 35—36.
Kratek historiat Bele krajine v dobi NOB.
71. **Derganc, Franc: Spomin na Palmanovo.** Prosveta, Chicago 14. I. 1965, št. 9.
Spomini interniranca na pot iz Ljubljane v Palmanovo in življenje v taborišču.

72. **Derganc, Franc: Videli smo, da je to konec fašistične Italije.** TV 15, 3. VIII. 1965, št. 30.
Spomini interniranca v Viscu v Furlaniji na kapitulacijo Italije in pot domov v Semič.

73. **Derganc, Franc: »Ali veš, zdravnik, svoj dolg?«** [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 515—538.
Spomini na delovanje kirurške ekipe v IX. korpusu in kratek oris dela oziroma posegov v zdravstveno delo na Primorskem po vojni.

74. **[Deveti] IX. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1965.** Ljubljana 1965. Izd. Odbor za pohod »Po poteh partizanske Ljubljane«. Strani 93 s slikami. 8°.
Zbirka prispevkov o problemih, ki se nanašajo na narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani.

75. **[Dobovičnik Janez]: Franc Bratovž-Aco.** Delo 14. XII. 1965, št. 337.
Kratek življenjepis partijskega delavca in partizanskega borca.

76. **[Dobovičnik Janez]: V spomin: Franc Bratovž-Aco.** Zbor občanov, Ljubljana—Bežigrad 1965, št. 9, str. 2.
Kratek nekrolog partizanskega funkcionarja.

77. **Dobovišek Karlo: Spomini iz druge svetovne vojne.** Štorski železar, Štore 25. I. 1965, št. 1 — 25. XI. 1965, št. 11.
Spomini na življenje v tujini med svetovno vojno, zlasti v Franciji, sodelovanje v prekomorskih partizanskih enotah in vrnitev domov.

78. **[Dolgan] Dougan Ervin-Janez: Začetki narodnoosvobodilne borbe v Primorju.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 332—342.
Spomini na aktivistično delo na Primorskem, kako je oral ledino za narodnoosvobodilno gibanje, prikazuje tudi razpoloženje domačega prebivavstva, direktive partijskega vodstva v Ljubljani, kanale v ljubljansko pokrajino. Nakazuje tudi druge pohode iz Ljubljane na Primorsko in pomembnejše aktiviste, ki so se na Primorskem dobro uveljavili.

79. **Dolinšek, Mira: Moja mama pripoveduje.** Kurirček 1964/65, št. 5, str. 234—235.
Spomini na doživljaj aktivistke iz Soče v Trenti, ko je naletela s kurirjem na nemško zasedo.

80. **Dorotka, Milan: Bojni ogenj na Braču.** 3. prekomorska brigada v boju za osvoboditev otoka. Pred proslavo prekomorskih brigad. Delo 30. VI. 1965, št. 175.

81. **D[rganc], F[ranc] in Kapš Alojz: Bilo je huje kakor hudo...** TV 15, 28. IX. 1965, št. 38.
Zapis spominov na življenje v domobranskih zaporih v Ljubljani in Mauthausnu.

82. **Drobež, Marijan: Naposled nič več številke.** Spomini na zadnje ure v koncentracijskem taborišču Ravensbrück. Delo 31. V. 1965, št. 1944 in Prosveta, Chicago 30. VII. 1965, št. 147.
Zapis spominov na taborišče v Ravensbrücku.

83. **Držaj Bojan: Tri leta dolga pot.** TV 15, 16. II. 1965, št. 7 — 9. III. 1965, št. 10.
Reportaža o življenju v italijanskih zaporih v Padovi, (Ferrari, Anconi), Lancianu, v Abrucih, Casoliju in drugih, o kaosu po kapitulaciji Italije, prihodu v tretjo prekomorsko brigado in o življenju v njej.

84. **[Dul]ar [Jože]: Alojz Pahor.** Dolenjski list, Novo mesto 9. XII. 1965, št. 49.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

85. **Dušanka Švigelj.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3.
Kratka biografija aktivistke OF.

E

86. **Eden izmed mnogih.** TV 15, 10. VIII. 1965, št. 31.
Kratek življenjepis Zorana Kralja iz Trebč pri Trstu, borca 3. bataljona 3. prekomorske brigade.
87. **[Enainsedemdeset] 71 talcev.** (Ob 20 letnici ustrelitve). Delo, Trst 10. IV. 1964, št. 7.
Oris nemškega streljanja talcev na Opčinah.
88. **Erzetič, Ivan: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 17. VIII. 1965, št. 32.
Dodatno pojasnilo k sliki v TV 15, št. 19/1965, kdaj je fotografija nastala in kdo so na njej.
89. **Erzetič Jožica: Moj rojstni kraj.** TV 15, 26. I. 1965, št. 4.
Kratek prikaz vasice Paljevo v Soški dolini in njenega deleža v NOB.

F

90. **[Fajdiga Franc]: Linkina šola.** Pogovori z deklico iz pohorske legende. Mladina 3. IV. 1965, št. 13.
Zapis pripovedovanja Linke Ksele-Jasne o njenem življenju, zlasti pa o njenem partizanstvu v Pohorskem bataljonu.
91. **[Fajdiga Franc]: Tončka.** Nedokončani zapiski. Mladina 30. IV. 1965, št. 17.
Zapiski iz dnevnika padle aktivistke, ki prikazujejo doživetja z dela v Trstu v dneh 16. IV. — 21. IV. 1945.
92. **Fajdiga France: Trinajstletni mitraljezec.** Pionirski list 30. IX. 1965, št. 4.
Oris Janka Kutina iz Dolj pri Tolminu, kako se je znašel v partizanih.
93. **Fajdiga, France: Jože Šeško — organizator in vodja revolucionarnega gibanja na Kočevskem.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 941—949.
Življenjepis Jožeta Šeška, ki obsega predvojni in medvojni čas do smrti, ko je padel kot talec v gramozni jami 11. V. 1942.
94. **Fajfar, Tone: Osvobodilna fronta slovenskega naroda.** Kmečki glas 22. IV. 1965, št. 17.
Prikaz nastanka in oris glavnih potez osvobodilne organizacije OF.
95. **Fajfar Tone: Nepozabni maj.** Obzornik 1965, št. 5, str. 321—322.
V zvezi z 20. obletnico osvoboditve zavrača pisec tiste, ki gledajo v NOB spontani razvoj.
96. **Fajfar Tone: Tone Toman.** Delo 7. X. 1965, št. 273 in Večer, Maribor 7. X. 1965, št. 233.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.
97. **Fajfarič Anton: Spomini iz koncentracijskih taborišč: Dachau, Buchenwald in Litomarci.** Aluminij, Kidričevo III/1965, št. 10, stran 7 in št. 11, str. 6.
98. **Fajmut, Ožbalt: Pod Peco.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 939—940.
Spomini na življenje med kurirji na Koroškem.
99. **[Fatur Fani]: Kako smo vozili sanitetni material v Brkine.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 7.
100. **Ferdinand Ferjančič sedemdesetletnik.** Prim. dnevnik, Trst, 1. V. 1965, št. 103.
Članek prikazuje lik partijskega aktivista iz Trsta.
101. **Ferenc, Tone: Ob sodni burki v Frankfurtu.** Herman Krumey je sodeloval tudi pri izseljevanju Slovencev. Delo 7. II. 1965, št. 35.
Avtor prikazuje na kratko tudi delež Hermana Krummeya pri izseljevanju štajerskih Slovencev leta 1941.
102. **Ferenc, Tone: Neznanec na Virštanju in partizani na Veterniku nekoliko drugače.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.
Pisec popravlja pisanje R. L. Sotelskega v TV 15, št. 15 in navaja nekatera dejstva, kakršna so znana po drugih virih.

103. **Ferenc, Tone: Nekaj pripomb h knjigi »Ukradeni otroci«.** Prispevki IZDG IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 181—182.
Avtor ocenjuje Terčakovo knjigo in se dotakne njenih slabosti, tako da opozori na nepopolnost zbranega gradiva, na vsebinske pomanjkljivosti in pomanjkljivosti prevajanja dokumentov.

104. **Ferenc, Tone-Jeršek, Dare-Luštek, Miroslav-Požun, Lojze: Pregled pomembnejših dogodkov v letu 1943.** Prispevki IZDG, IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 113—180.
Kronologija pomembnejših dogodkov na slovenskem ozemlju leta 1943.

105. **Ferenc-Tone: Štiri Heydrichova poročila o sabotažnih, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941.** Časopis za zgodovino in narodopisje, Nova vrsta 1/1965, str. 189—208.
Avtor objavlja v slovenskem prevodu 4 poročila šefa varnostne policije R. H. zunanjemu ministru v. Ribbentropu o partizanski dejavnosti na zasedenem slovenskem ozemlju v letu 1941.

106. **[Ferjančič Duša]: Rafaela Dugalin [prav Dugolin]-Vojka.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica, 5. III. 1965, št. 10.
Nekrolog.

107. **[Ferjančič Duša]: Tone Ferjančič — petdesetletnik.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 9. IV. 1965, št. 15.
Kratek oris sodelovanja v NOB.

108. **Ferjančič, Duša: Dr. Franca Marušiča ni več.** Prim. novice, Koper—Nova Gorica 21. V. 1965, št. 21.
Kratek življenjepis, ki vključuje tudi dobo NOB.

109. **Ferlež, Ivan: Prve partizanske enote v okolici Zaloga in Zadvora in njihova aktivnost v letu 1941.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 237—242.
Avtor prikazuje dejavnost partizanov, ki so se mudili 1941 v hribih nad Sostrim oziroma Zalogom. Prikazuje njihovo organizacijsko strukturo in dejavnost od srede julija do konca leta 1941.

110. **Filipič, France: Prvi pohorski partizani.** Maribor 1965. Izd. založba Obzorja. Strani 367 + [I] s slikami med besedilom. 8°.
Avtor na temelju obsežnega ustnega in pisanega memoarskega gradiva, nemških spisov in skromnih partizanskih dopisov prikazuje rast partizanstva na Pohorju v letu 1941, kako je temeljno jedro pohorskih partizanov nastalo v tesni povezavi z Mariborom in kraji v podnožju Pohorja, kako so se pohorski partizani organizirali v posebni enoti, kako je ta rastla, se tolkla z Nemci (Ribnica, Fišerjeva vila, Klopni vrh, Na Pesku), se združila z drugimi štajerskimi četami v prvem štajerskem bataljonu, se z njim borila v Šoštanju, na Dobravljah, Čreti in brežiškem pohodu ter prezimila 1941/42, da bi potem boj nadaljevala.

111. **[Flisar Dragan]: Pred dvajsetimi leti v Trstu.** Večer, Maribor 1. V. 1965, Utrinki o operacijah za osvoboditev Trsta.

112. **Florjančič, Roman: Poslednji obračun.** Vtisi iz zaključnih bojev prekomorskih in drugih enot na stari jugoslovansko-italijanski meji. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 2. VII. 1965, št. 27.
Pisec prikazuje, kako je 3. prekomorska brigada sodelovala v zaključnih bojih proti nemški 188. diviziji iz 97. korpusa v bližini Ilirske Bistrice.

113. **Forstnerič, F.: Partizanova mati.** Sobotni intervju z Marijo Kovačič iz Melja. Večer, Maribor 3. VII. 1965, št. 153.
V intervjuju pripoveduje M. Kovačičeva o usodi svoje družine med vojno.

114. **Franc Sotošek-Vine.** TV 15, 28. XII. 1965, št. 51—52.
Kratek nekrolog za aktivistom.

115. **Fritz, Ervin: Esej o Kajuhu.** Savinjski zbornik, Celje 1965, str. 127—135.
Avtor prikazuje Kajuhovo vero v življenje in človeka na temelju njegovih pesmi.

116. **[Furlan Adolf]: Ob osvoboditvi na Mariborskem otoku.** Elektrogospodarstvo 20. VI. 1965, št. 6, str. 8.
Pisec prikazuje, kako je zavaroval pred uničenjem elektrarno, ki so jo tedaj Nemci že gradili.
117. **Furlan, Dušan: Razvoj in naloge partizanskega zdravstva v Slovenskem Primorju.** Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
Pisec prikazuje razvojne stopnje partizanskega zdravstva in glavne zdravstvene postojanke pred in po kapitulaciji Italije.
118. **Furlan, Ivan: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 16. II. 1965, št. 7.
Avtor pojasnjuje, kdo so borci briškega bataljona na fotografiji v TV 15, št. 4/1965.

G

119. **[Gabrič Tone]: Malovški pod Rifnikom.** Celjski tednik, Celje 31. XII. 1965, št. 51.
Oris družine Malovških, njihovega dela za OF in njihove tragične usode pod Nemci.
120. **G[ačnik], J[anko]: Posrečena ukana v Mariboru.** TV 15, 11. V. 1965, št. 19.
Pisec pripoveduje, kako je Franjo Novak zasedel urad deželnega sveta v Mariboru in preprečil rušenje mostov ob umiku Nemcev.
121. **Gašperšič Metod: Naslednjič se bom javil v Ljubljani.** Iz spominov partizanskega radiotelegrafista. Delo 9—10. V. 1965, št. 123, str. 7.
Spomini radiotelegrafista XV. divizije na zaključne operacije na Dolenjskem proti Ljubljani.
122. **[Gašperšič Mira]: Svobodaš iz Zadvora.** TV 15, 15. VI. 1965, št. 23.
Kratka biografija Jerneja Gašperšiča, prosvetnega delavca v delavskih organizacijah, nato aktivista in partizanskega borca, ki so ga Italijani ustrelili za talca 11. maja 1942.
123. **Gliha, Julij: Med godbeniki XXXI. divizije.** Borec XVI/1965, št. 1, str. 68—74.
Spomini na nastnek godbe, način dela in dogodivščine v enoti godbenikov.
124. **Gobec, Radovan: Kako je nastala partizanska pesem »Ko v ranem jutru...«** TV 15, 28. XII. 1965, št. 51—52.
Zapis pripovedovanja Pavle Benedikove iz Jazbin v Poljanski dolini o resničnem dogodku, ki je bil temelj za navedeno pesem.
125. **Gojkovič, Miroslav: Kurir Drejc.** Nagelj, Ptuj 1964/65, št. 3.
Zapis materinega pripovedovanja o življenju in tragičnem koncu kurirja Drejca.
126. **Golob, Franc: Prvi partizani na Koroškem.** Informativni fužinar, Ravne na Koroškem II/1965, št. 5, str. 8.
Spomini na odhod prostovoljcev iz Koprivne v partizane februarja 1943.
127. **Grafenauer, Bogo: Akademik Franc Zwitter — šestdesetletnik.** Naši razgledi 6. XI. 1965, št. 21, str. 430.
Oris znanstvene poti dr. Frana Zwittra, ki zajema tudi dobo NOB.
128. **Gricenko, Galina Nikolajevna: Pismo Cvetke Rusinje.** TV 15, 14. IX. 1965, št. 36.
Pismo omske borke na življenje med slovenskimi partizanimi v kamniškozasavskem odredu.
129. **Grivec, Franc: O dečku z olimpijskim zlatom, prvem partizanskem topu in še čem.** Dolenjski list, Novo mesto 7. I. 1965, št. 1.
Zapis pripovedovanja Vinka Šušteršiča s Turjaka, kako so poleti 1942 napravili prvi partizanski top in ga preizkusili.
130. **Grivec, F[ranc]: Janez Andlovic iz Kočevja: »Bil sem živ mrlič...«** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.
Zapis Andlovičevih spominov na nemško taborišče in na osvoboditev v Sanbbostenu na Nizozemskem.
131. **Grivec F[ranc]: Vinko Kersnič iz Ribnice: Jelenov žleb — nepozabna zmaga.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.
Zapis Kersničevega pripovedovanja spominov na boj v Jelenovem žlebu.

132. **Grivec, F[ranc]: »Razorožil sem italijansko posadko«.** Pred proslavo v Fari. Dolenjski list, Novo mesto 1. VII. 1965, št. 26.
Zapis pripovedovanja Antona Škvarča iz Fare ob Kolpi o predaji italijanske posadke v Fari ob kapitulaciji Italije.
133. **Grivec, F[ranc]: »Vas je bilo kaj strah?«** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1965, št. 29.
Drobni spomini na skrivanje aktivistov v Lisičji jami nad kostelskim gradom ob Kolpi poleti 1942.
134. **Grozodejstva v vasici Kosta in bombardiranje Gorenjskega Brnasa.** Matajur, Udine 28. II. 1965, št. 4.
Kratek prikaz nemškega divjanja v vasicah beneških Slovencev.
135. **Grzinčič, Marija: Tik pred osvoboditvijo.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 499—506.
Spomini na pohod internirank iz Ravensbrücka v »Malchov« in osvoboditev.
136. **Gustinčič Anto: Od Bar[i]ja do svobode s prvo prekomorsko.** Moščanska skupnost 1965, št. 6, str. 10.
Obris spominov na pohode prve in druge prekomorske brigade.

H

137. **Hace Matevž: Srečanje s tanki.** Glasilo Kovinoplastike Lož I/1965, št. 5, [prav 6].
Reportaža o vpadu italijanskih tankov v Zavode v Loški dolini aprila 1942.
138. **Hace, Matevž: Iz komisarjevih zapiskov.** Skrajšana izdaja. Ljubljana 1965. Izd. MK. Strani 162. 8°.
Odlomki iz prvih dveh Hacetovih »Komisarjevih zapiskov«. Ne glede na vmesne vrzeli sega odlomek od poletja 1942 do srede aprila 1944, do konca nemške ofenzive proti XIV. divizije.
139. **Hafner, Ciril in Grahek, Mici: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3.
Ciril Halner pojasnjuje sliko v TV 15, št. 52/1964, Mici Grahek pa fotografijo v št. 1/1965.
140. **Hafner, Gema: Kurirček Slavko.** Po pripovedovanju generala Staneta Potočarja. TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Oris kurirja Slavka, ki je spremljal Staneta Potočarja po Sloveniji, v Beograd in Rusijo.
141. **Hirschegger Rudolf: Resnica o naši borbi.** [V knjigi] Zbornik Svobodne Slovenije 1966, Buenos Aires [1965], str. 109—126.
V reportažni obliki napisani spomini kontrarevolucionarnega avtorja na življenje na območju nekdanje občine Polje pri Ljubljani v dobi vojne. V spominih prikazuje borce narodnoosvobodilnega boja kot zločince, Italijane kot ljudi, ki podpirajo partizane, italijanske teroristične ukrepe proti Slovencem kot »represalije na komunistične sabotaže«. V drugi polovici spominov zagovarja pisec mnenja, da domobranci niso bili na strani Nemcev in kot primer navaja reševanje angleškega pilota, ilegalno življenje nekaterih klerikalnih politikov. Zaključuje z orisom poti v begunstvo.
142. **Horvat, Rudolf: Jurij George Kraigher — junak dveh vojn.** Slovenski izseljenski koledar 1966, Ljubljana 1965. Izd. Slovenska izseljenska matica str. 174—181.
Oris ameriškega Slovenca in njegovih spominov na drugo svetovno vojno, ko je v službi ameriških letalskih sil sodeloval pri pošiljanju pomoči Sloveniji in Jugoslaviji, še posebej pa na sodelovanje s partizani v boju proti Nemcem, ko so napadli Drvar 25. maja 1944.
143. **Hovnik, Franjo: Naše vrste se redčijo.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.
Kratek prikaz dela Štefana Butalena iz Haloz za NOB.
144. **H[ovnik], F[ranjo]: Na partizane je čakal pod Peco.** TV 15, 9. XI. 1965, št. 44.
Kratek oris Matevža Kosa-Darka iz Tople nad Črno, koroškega partizana.

145. **H[ovnik], F[ranjo]: Spopad v Bistri.** TV 15, 9. XI. 1965, št. 44.
Kratek prikaz zmagovitega partizanskega spopada z Nemci v Bistri nad Črno 28. junija 1944.

146. **Hrast, Simon: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 25. V. 1965, št. 20.
Pisec govori o štabu beneškega bataljona nad vasjo Hosta pri Klodiču v Beneški Sloveniji, ki ga predstavlja fotografija v št. 9 TV 15.

147. **Hrausky, E.: Upira se mi govoriti...** Ob dvajsetletnici osvoboditve koncentracijskega taborišča Dachau. TT 27. IV. 1965, št. 16.
Zapis pripovedovanja Ferda Pinterja iz Maribora o spominih na življenje v taborišču Dachau.

148. **Hribar, Franc: Tragedija vasice Gradišče v Tuhinjski dolini.** Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 614—622.
Pisec prikazuje najprej sodelovanje vasi v NOB, vohljanje Nemcev za privrženci OF in partizani, ki so bili na Kostavski planini, nato pa kako so 8. julija 1942 ženske in otroke odgnali v taborišče, moške nagnali v skednje in jih zažgali, vas pa prav tako požgali in uničili.

149. **Hribar, France-Savinjšek: Po tobak v Šmarjeto.** Hmeljar I/1965, št. 7, str. 13.
Spomini na rekvizicijo tobaka pri gostilničarju Štokovniku v Šmarjeti.

150. **Hribar, Janez: Razvoj NOB na Notranjskem leta 1941.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 429—437.
Po kratkem uvodu, ki govori o predvojnem revolucionarnem gibanju v Loški dolini prikazuje začetke političnega gibanja v tej dolini, na Blokah, Rakeku, v Planini, Logatcu, govori o aktivistih, ki so delali na tem območju, o preserski, borovniški, loški četi, kožlješkem taborišču, napadih na Lož, Bezuljak itd.

151. **Hribar, Janez: Revolucije in odmevi v Loški dolini.** Glasilo Kovinoplastike Lož, I/1965, št. 5 [prav 6].
Članek vključuje kratek historiat NOB v Loški dolini.

152. **Hribernik Ivan: Beg iz gestapovskih krempljev.** TV 15, 16. XI. 1965, št. 45 — 21. XII. 1965, št. 50.
Spomini slovenskega zdravnika na aretacijo v Fürstenfeldu na Štajerskem, zaslišanje in beg iz gestapovskega zapora ter pot v partizane.

153. **Hudales, Zoran: Jože Klanjšek-Vasja.** Naši razgledi 25. IX. 1965, št. 18, str. 363.
Kratka oznaka partizanskega borca in komandanta.

154. **H[udina], F[erdo]: In memoriam mr. ph. Jelici Veselič-Grilc.** Farmacevtski vestnik XVI/1965, št. 1—4, str. 84—85.
Nekrolog, ki prikazuje tudi življenje v dobi NOB.

I

155. **Igor Tavčar.** Delo 29. XII. 1965, št. 352.
Življenjepis partizanskega zdravnika.

156. **Ikovic Anton: Z otroki v planine.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Spomini na nemško decembrsko ofenzivo v zgornji Savinjski dolini 1944.

157. **Imperl, V.: Narobe preneseno povelje.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Spomini na boje z Nemci na sremski fronti in na reki Bosut.

158. **Imperl, Marko: Očka pripoveduje.** Kurirček 1964/65, št. 8, str. 378.
Oris zvijače, kako je kmečki fant rešil partizane pred Nemci.

J

159. **Jakac, Božidar: Naša pot v Jajce.** Po zapiskih iz novembra 1943. Dolenjski list, Novo mesto 25. XI. 1965, št. 47.

160. **Jakopič, Lojze: Tu bomo zlomili tvojo voljo.** Borec XVI/1965, št. 4, str. 425—431.
Pisec prikazuje mučenje in trpljenje internirancev v Dachauu in kako je vzdržal vse partizan »Mitja« iz Ljubljane.

161. [**Jakopič Lojze**]: **Frane Bratovž-Aco.** Ljubljanski dnevnik 14. XII. 1965, št. 336.
Kratek življenjepis partijskega delavca in partizanskega borca.

162. **Jamer Ernest: Spomini iz časov okupacije.** Aluminij, Kidričevo III/1965, št. 11, str. 7 — št. 12, str. 7.
Spomini na bombardiranje Beograda 6. aprila 1941 in na razne oblike nemškega nasilja nad domačimi ljudmi v Biogradu in okolici.

163. [**Janež Jože**]: **Hrabra zdravnica Anica.** Pom. vestnik, Murska Sobota 24. VI. 1965, št. 24.
Življenjepis zdravnice in partijske delavke Anice Rotdajč iz Grada v Prekmurju.

164. **Janež, Jože: Domačija v Puževcih.** TV 15, 10. VIII. 1965, št. 31.
Oris razkroja madžarske uprave v marcu 1945, kakor se je kazal v zaporih in sodnih postopkih v Puževcih.

165. **Janžekovič Alojz: Žrtev.** Nagelj, Ptuj 1964/65, št. 3.
Zapis pripovedovanja nekdanjega partizanskega bombaša, kako je zgubil nogo v boju s sovražnikom.

166. J[**arc**] J[**anko**]: **Osvoboditev pred 20 leti.** Dolenjski list, Novo mesto 29. IV. 1965, št. 17 — 27. V. 1965, št. 21.
Pisec prikazuje splošni položaj na Dolenjskem v zadnjih mesecih pred osvoboditvijo, nemško utrjevanje na Dolenjskem, boje slovenske narodnoosvobodilne vojske pri Občinah pri Trebnjem, boje v Suhi krajini, pri Novem mestu ter osvoboditev Dolenjske in Ljubljane.

167. **Jarc, Janko: Rog, spomenik slovenske osvobodilne borbe.** Ljubljana [1965] Izd. Konservatorski zavod SR Slovenije. Strani 30 s fotografijami in fotokopijami umetniških partizanskih del + zemljevidom Roga. 16°.
Pisec prikazuje v brošurici, kaj je pomenil Kočevski rog v razvoju narodnoosvobodilnega boja, zlasti leta 1942, po kapitulaciji Italije in od nemške oktobrske ofenzive leta 1943 dalje. Posebno poglavje je posvečeno partizanskim bolnišnicam na Rogu.

168. **Jeklo in ljudje.** Jeseniški zbornik I. Jesenice 1964 [1965]. Izd. Skupščina občine Jesenice. Strani 550 s slikami. 8°.
Zbirka prispevkov, ki obdelujejo problematiko NOB v jeseniškem kotu Gorenjske. Glej podrobneje pri avtorjih posameznih člankov!

169. **Jelen, Ljubica: Očka pripoveduje.** Kurirček 1965/66, št. 2, str. 91.
Zapis očetovega pripovedovanja o miniranju proge pri Zagorju, ki jo je opravil 2. bataljon Šlandrove brigade jeseni 1944.

170. **Jelenc, Aleš: Prešernova brigada na Jesenicah.** Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964 [1965], str. 421—428.
Pisec prikazuje načrt in izvedbo drzne akcije Prešernove brigade 19/20. julija za mobilizacijo ljudi, ki so jih imeli Nemci zbrane v delovnem taborišču pod Možaklo.

171. **Jeras, Anton: Zamenjava za županovo hčerko.** TV 15, 9. III. 1965, št. 10.
Spomini na zajetje hčere nemškega župana Haudeka v Gornjem gradu in na zamenjavo s slovenskimi borci.

172. **Jerič, Vid: Pred dvajsetimi leti.** Dolenjski list, Novo mesto 13. V. 1965, št. 19 — 24. VI. 1965, št. 25.
Spomini na pohod 12. brigade iz Dolenjskih Toplic do Save marca 1945, umik od Save na položaje nad vasjo Klanec v bližini Gabrovke oziroma Moravč, boje z Nemci in umik čez Krko nazaj.

173. [**Jerič Vid**]: **Obrambni boj in umik 12. brigade.** Vojaški informator 1965/66, št. 2, str. 49—52.
Prikaz spretnega manevriranja 12. brigade na položaju med Tihabojem, Čatežem in Primskovim ob koncu marca 1945.

174. **Jerina-Lah, Pavla: Omevnikarici iz Mrzle Rupe v spomin.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.
Avtorica prikazuje delež Omevnikarjeve hiše za NOB, zlasti za bolnišnico »Pavlo«.

175. **Jerina-Lah, Pavla: Pokojni Omevnikarici iz Mrzle Rupe.** Idrijski razgledi, Idrija X/1965, št. 1, str. 20—21.
Avtorica prikazuje delež družine Omevnikarjeve iz Mrzle Rupe za NOB, zlasti za bolnišnico »Pavlo«.
176. **Jože Gorjup, partizan s 13 leti.** Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
Kratek življenjepis partizana iz Ronk.
177. **Jože Klanjšek-Vasja.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 37.
Kratka biografija partizanskega komandanta.
178. **Jože Tiran.** In memoriam. Delo, Trst 9. IV. 1965, št. 6.
Oris Jožeta Tirana kot igravca. Oris se nanaša tudi na dobo NOB.
179. **Jordan, Vlado: Med tiskarji na Kočevskem.** Litostroj VI/1965, št. 4, str. 3—4.
Spomini na življenje v partizanski tiskarni po kapitulaciji Italije, to je na umik iz Kočevja, nemško hajko jeseni 1943, na »Tincabar«, »Ladov punkt«, na selitev na Brigo in izdelovanje klišeja za obveznice.
180. **Jug Ivan: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 1. VI. 1965, št. 21.
Popravek k pojasnilu Simona Hrasta o fotografiji TV 15, v št. 19.
181. **Junaška učiteljica.** Glas Notranjske, Cerknica 1965, št. 1, str. 9.
Oris tragične usode učiteljice Prešeren.
182. **Justin Dolinar.** TV 15, 13. VII. 1965, št. 27.
Kratka biografija škofjeloškega aktivista.
183. **Juvančič Ivo: Marko Redelonghi.** TV 15, 23. III. 1965, št. 12.
Kratka biografija partizanskega borca in narodnega heroja iz Beneške Slovenije.
184. **Juvančič, Ivo: Priprave drugega tržaškega procesa v luči njegovega političnega ozadja** — Priprave na drugi tržaški proces. Obsodbe in odmevi. Prim. dnevnik, Trst 18. V. 1965, št. 116 in 19. V. 1965, št. 117.
V članku, ki ima 18. V. prvi, 19. V. pa drugi naslov, prikazuje pisec, kako je fašistični režim glede na zunanjepolitični položaj omahoval v pripravah na tržaški proces in v tem, katero plat procesa naj bolj poudari.
185. **Juvančič, Ivo: Trst pod nacistično okupacijo v Fogarjevem delu.** Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 193—205.
Avtor ocenjuje Fogarjevo knjigo Sotto l'occupazione nazista nelle provincie orientali. Kritik se vseskozi ozira na Fogarjev odnos do NOB v Sloveniji in ga tudi pozdravlja na temelju drugačnega gradiva, ki ga je Fogar uporabil.
186. **Juvančič, Ivo: Ennio Maserati, L'occupazione jugoslava di Trieste,** Udine 1963. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, [1965], št. 1—2, str. 291—293.
Pisec se v kritiki Maseratijeve knjige ustavlja zlasti na načelnih vprašanjih, ki zadevajo medsebojne odnose, to je vprašanja oziroma samoodločbe, v katero so se vključili tudi italijanski prebivavci Trsta in Gorice.
187. **J[uvančič] I[vo]: Il Comunismo italiano nella seconda guerra mondiale.** Dokumenti, Rim 1962. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str. 289—291.
Ocena knjige dokumentov s posebnim ozirom na stične probleme s Slovenci in Jugoslavijo.

K

188. **Kacin-Wohinz, Milica: Lavo Čermelj, »Ob tržaškem procesu 1941«.** Spomini inbeležke. Mladinska knjiga, Ljubljana 1962... Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 205—211.
Avtorica ocenjuje Čermeljevo knjigo, delno popravlja, delno pa dopolnjuje Čermeljeve trditve.
189. **Kanoni Janez: Dejavnost OF v nekdanji umobolnici na Studencu,** sedaj bolnišnici za duševne in živčne bolezni Ljubljana—Polje. Moščanska skupnost 1965, št. 7, str. 8.

Avtor prikazuje dejavnost OF na Studencu predvsem v letu 1941. Deli jo v pet sektorjev: sanitetnega, politično propagadnega, vojaškega, gospodarskega in obveščevalnega.

190. **Kanoni, Janez: Pota in cilji slovenske psihiatrije nekoč in danes.** [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 119—165.

Pod poglavjem Delež slovenske psihiatrije v narodnoosvobodilnem boju na strani 136 do 138 prikazuje pisec sodelovanje psihiatričnih delavcev v narodnoosvobodilnem gibanju, zlasti na sanitetnem sektorju, delno pa tudi na drugih.

191. **Kanoni, Janez: In memoriam našim stanovskim tovarišem in tovarišicam, padlim in mučenim do smrti v dobi narodnoosvobodilnega boja.** [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 589—606.

Članek v spomin padlim zdravstvenim delavcem. Njihovo delo in skrb za partizanske ranjence prikazuje na temelju odlomkov iz del ali razprav, ki so jih napisali Savo Vrtačnik, dr. Robert Kukovec, Mara Samsa (razgovor z dr. Pavlo Jerin-Lahovo), Ivan Golja o bolnišnici »Franji« in dr. Bogomil Magajna v zadnji številki Partizanskega zdravstvenega vestnika. Na koncu je dodan seznam padlih zdravnikov in medicincev (št. 31 + 44).

192. **Kapelj, Mirko: Delež primorskih Slovencev v boju proti fašizmu.** Delo, Trst 23. IV. 1965, št. 7 — 17. IX. 1965, št. 16.

Od št. 11 (25. VI. 1965) dalje se prikaz, ki je povzetek iz knjige Aula IV, nanaša na dobo NOB.

193. **Kardelj, Bojan: Partizansko gledališče na Slovenskem.** Domača maturitetna naloga. Borec XVI/1965, št. 6—7, str. 652—663.

Kratek oris igravskih družin in njihove dejavnosti.

194. **[Kastelic Drago]: Uropali so ji otroka.** Naša žena 1965, št. 4, str. 125.

Zapis pripovedovanja Zore Kodelja o življenju v Auschwitzu, kako je rodila hčerko in kako so ji jo v taborišču odvzeli.

195. **Kelbl, Anton: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 28. XII. 1965, št. 51—52.

Pojasnilo, kdo so osebe na fotografiji v TV 15, št. 49/1965.

196. **Kesnič Stanko: Partizanski voznik.** Celjski tednik, Celje 17. XII. 1965, št. 49.

Spomini na srečanje s partizani pri Planini na Kozjanskem ob njihovem spopadu z Nemci decembra 1943.

197. **[Keuc Jože]: Ob proslavi prekomorskih brigad v Ilirski Bistrici.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 2.

Pisec oriše najprej splošni položaj v svetu in doma, nato pa prikazuje, kako so nastale in iz katerih ljudi so se rekrutirale prekomorske brigade.

198. **[Keuc Jože]: Borbena pot prekomorskih brigad.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 3, 4, 5.

Pisec prikazuje prvo in zlasti tretjo prekomorsko brigado, njih sestavo in dejavnost po ustanovitvi, nato četrto in peto ter tankovsko brigado, artilerijsko brigado in druge enote.

199. **[Keuc Jože in Munih Franc]: Borci prekomorskih brigad pripovedujejo.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 6.

Zapis pripovedovanja Jožeta Grlja, Albina Kureta, Franca Preloga, Ivana Škrta, Toneta Gustinčiča na življenje v prekomorskih brigadah.

200. **Kiauta Ladislav: Nerazdružne vezi.** (Ob dvajsetletnici osvoboditve.) Priroda, človek in zdravje XX/1965, št. 8—9, str. 149—152.

Splošna oznaka partizanskega zdravstva in bolnišnic.

201. **Kidrič, Boris: Vlada popolnoma enotnega vseljudskega gibanja.** Delo 5. V. 1965, št. 119.

Odloomek iz Kidričevega govora ob formiranju prve slovenske vlade v Ajdovščini 5. V. 1945.

202. **Kirn, Pavel in Šajn, Avgust: Iz Afrike v prekomorsko brigado.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11.
Spomini na beg iz italijanske vojske in selitve od Alžirije do Kaira, dokler ni prišel v jugoslovanske prekomorske enote.

203. **Klinar, Miha: Dvoje pričevanj.** [V knjigi] Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964 [1965], str. 383—420.
Po spominih Jožeta Sivca, Simona Režka in drugih virih orisano življenje in ravnanje esesovcev v koncentracijskih taboriščih Dachau, Majdanek, Auschwitz, Birkenau, Mauthausen.

204. **K[lipšteter] O[tmar]: Padel je komandant trinajste.** Pred 20. leti. Večer Maribor 27. IV. 1965, št. 98.
Kratek oris borca in partizanskega komandanta Milenka Kneževiča.

205. **Klipšteter, O[tmar]: Tako je padla zavesa zadnjega dejanja.** Ob 20. obletnici osvoboditve. Večer po sledovih konca vojne. Večer, Maribor 15, V. 1965, št. 111.
Po pripovedovanju Matevža Haceta orisana kapitulacija Löhrove armade.

206. **[Klobučar Franc]: Borbena pot konfiniranih Primorcev.** S III. udarno prekomorsko brigado. (Sardinija—Bari—Split—Mostar—Lapac—Gospić—Reka—Klana—Ilirska Bistrica). Prim. novice, Koper—Nova Gorica 26. III. 1965, št. 13.
Prikaz usode primorskih Slovencev v italijanskih delavskih bataljonih, konfinacije na Sardiniji, angloameriška okupacija Sardinije in kapitulacija Italije, nezadovoljstvo primorskih Slovencev z angloameriškim režimom nasproti Slovencem in težave, ki so jih Slovenci morali premagati, da so prišli v III. prekomorsko brigado.

207. **K[lopčič] F[ranc]: Jože Srebrnič.** Delo, Trst 26. VI. 1965, št. 14.
Kratka biografija, ki obsega tudi dobo NOB.

208. **Klun, Albert: Tretja prekomorska brigada.** Pred 21 leti je bila sredi vojne vihre rojena v Italiji. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 15. I. 1965, št. 3.
Spomini komandanta 2. bataljona 3. prekomorske na prihod v brigado, njeno formiranje, na prihod v Dalmacijo, na njene boje po Dalmaciji in Liki ter pot čez slovensko ozemlje do Tržiča (Monfalcone).

209. **[Klun Albert]: Franc Segulin — zgled revolucionarja.** TV 15, 2. III. 1965, št. 9.
Oris španskega borca in nato partizana v prekomorski brigadi, ki je padel pri Mostarju.

210. **Klun, Albert: Boj za Korčulo je trajal 14 dni.** Mladina 3. VII. 1965, št. 26, priloga »Partizanski dnevnik«.
Spomini člana III. prekomorske brigade na boje za Korčulo poleti 1944.

211. **Klun, Albert: Komandant Tretje prekomorske.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 37.
Kratek življenjepis Bogdana Viskića.

212. **Klun, Albert: Bil je izreden človek.** TV 15, 7. XII. 1965, št. 48.
Kratek življenjepis Janeza Volka, tržaškega aktivista in partizanskega borca, ki je padel v tretji prekomorski pri Kninu decembra 1944.

213. **Knafelc A[nton]: Slovenski gozdarji v boju proti nacizmu in fašizmu.** Gozdni gospodar, Postojna V/1965, št. 3, str. 97—98.
Spomini na delo primorskih Slovencev v gozdovih na Korziki leta 1944.

214. **[Kocjan Miro]: Prekomorci v mornarici.** Ljubljanski dnevnik 27. VII. 1965, št. 199 — 29. VII. 1965, št. 201.
Članek prikazuje, kako se je partizanska mornarica krepila z ljudmi iz Slovenskega primorja in Istre, zlasti po kapitulaciji Italije.

215. **Kocjan Sava: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 15. IV. 1965, št. 15.
Pojasnilo k sliki v TV 15, št. 11, kjer komandant XXXI. divizije razdeljuje odlikovanja skupini borcev.

216. **Kocjančič, Stanko: Aktivistka iz Gorij.** TV 15, 24. VIII. 1965, št. 33.
Kratek življenjepis Ivane Mohoričeve, požrtvovalne aktivistke v Gorjah.

217. **Kodrič, Tone: Iz bombardiranega Beograda domov, v Piso in v partizane.** Zasut v zakloniščU. Beg prek Bosne in Hrvatske. V nemški vojašnici. Vrnitev na Kras. K vojakom in pobeg ob razpadu jeseni 1943. — Iz vrst I. prekomorske na Sicilijo. Končno na Visu, vendar ne za dolgo. Ponovno v Bariju in nato s V. prekomorsko na bojišče. Prim. dnevnik, Trst 26. V. 1965, št. 123 in 27. V. 1965, št. 124.

218. **Kodrič Tone: »Novačenje« po Siciliji.** Pred dvajsetletnico prekomorskih brigad. Prim. dnevnik, Trst 20. IV. 1965, št. 93 in 21. IV. 1965, št. 94.
Spomini na delovanje jugoslovanske misije na Siciliji za pridobivanje primorskih Slovencev za NOV.

219. **Kodrič, Tone: Z misijo NOV na Sicilijo v oktobru 1943.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 7.
Spomini na I. prekomorsko brigado v Gravini v južni Italiji in na pridobivanje primorskih fantov na Siciliji za NOV.

220. **Kolar, Anton: Minilo je 20 let po krvavih bojih.** Pom. vestnik, Murska Sobota 11. II. 1965, št. 4 [prav 5].
Kratek prikaz tragične usode pomurskih aktivistov v Logarovcih februarja 1945.

221. **Kolar [Anton], Tone-Sašo: Andrejček.** Borec XVI/1965, št. 4, str. 432—436.
Spomini na boj z Nemci v Delnicah v Gorskem Kotarju in na pomočnika mitraljezca Andrejčka.

222. **K[omavli], E[da]: Marija Leskošek.** Delo 9. I. 1965, št. 6.
Kratka biografija revolucionarne delavke, ki zajema tudi dobo NOB.

223. **Komavli Eda: Spomini Marije Leskošek.** Borec XVI/1965, št. 2, str. 145—146.
Oris požrtvovalne politične delavke in matere Marije Leskoškove.

224. **[Konobelj Franc]-Slovenko: Bil je človek in komunist.** Železar, Jesenice 11. IX. 1965, št. 7, str. 3.
Nekrolog za Ivanom Bertoncljem.

225. **Konobelj, Franc-Slovenko: Jeseniška dolina 1941.** [V knjigi] Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964 [1965], str. 353—382.
Avtor govori prvenstveno o organizaciji političnega dela v jeseniškem kotu v prvem letu NOB, delno pa tudi o organizaciji partizanstva.

226. **Konobelj, Franc-Slovenko: Pred dvajsetimi leti.** [V knjigi] Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964 [1965], str. 441—450.
Kronika pomembnejših dogodkov v jeseniškem kotu od januarja do konca novembra 1944.

227. **Koprivc, Jak: Vojaški in politični pomen prekomorcev.** Spomini nekdanjega komisarja 1. tankovske brigade dr. Fr. Hočevarja. Delo 4. VII. 1965, št. 178.

228. **Koren, Jože: Igralska skupina IX. korpusa in njeno buditeljsko poslanstvo.** Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
Zapis pripovedovanja Danila Turka-Joca o delovanju igravske skupine v Cerknem in drugod po Primorskem do zadnjega nastopa v Trstu.

229. **[Koren Jože] Murski, Jožef: Od prvega strela na Primorskem do osvoboditve Trsta.** Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
Delno po raznih virih in literaturi, delno po lastnih zapiskih napisan članek o narodnoosvobodilnem gibanju na Primorskem.

230. **Korošec, Lovro: Uredništvu revije »Borec«.** Borec XVI/1965, št. 8/9, str. 791—792.
Pisec popravlja Kroniko XXXI. divizije in opisuje akcijo proti nemški postojanki v Ribnem pri Bledu maja 1944, ki so jo izvedli skojevci XXXI. divizije.

231. **Kosmač, France: Spoznali smo, da je tudi naša pesem orožje in bogastvo, ki nam ju povrhu vsega ne more nihče vzeti.** Borec XVI/1965, št. 8/9, str. 741—747.
Spomini na življenje v partizanih po kapitulaciji Italije, na železničarsko brigado, pohode po Dolenjski, XVIII. divizijo in njeno pot na Hrvaško v Gorski Kotar,

na vrnitev na Dolenjsko, na pot na Štajersko in na kulturniško delo v XIV. diviziji in nato v glavnem štabu NOV in POS.

232. **Kostnik, Peter: Preden jih je pokosila nacistična puška.** Pobeg iz mariborske kaznilnice. Zgodba o treh možeh: Arturju Pahorju, Vojku Lovšetu in Dražetu Črnku. Ljubljanski dnevnik, needljska izdaja 14. III. 1965, št. 69 — 28. III. 1965, št. 83.

Reportaža o treh zapornikih, ki so bili zaprti v mariborski kaznilnici in čakali, da bodo ustreljeni, pa so izkoristili zavezniško bombardiranje Maribora 1. aprila 1945 in srečno pobegnili.

233. **Košir Fedor: Kako je bilo na Urhu?** TV 15, 11. V. 1965, št. 19.

Kratek oris Komisije za ugotavljanje zločinov, Sv. Urha in nato prekopavanja pobitih pri Sv. Urhu.

234. **K[ošir], M[eta]: Ob smrti Mici Leskoškove.** Naša žena 1965/XXV, št. 1, str. 6—7.

Kratek oris delavnosti Mice Leskoškove, ki obsega tudi dobo NOB.

235. **Kotnik, Stane: Nepozabni mejniki.** Borec XVI/1965, št. 10, str. 859—868.

Spomini na italijansko požiganje bloških vasi ob loški ofenzivi, na aretacijo, izdajanje župnika Hrena, na taborišče na Rabu in v Gonarsu, vrnitev domov po kapitulaciji Italije, vstop v partizane, odhod na Primorsko in srečanje z mrtvim prijateljem Gorazdom Modrijanom na Ostrožnem brdu v Brkinih.

236. **Kotnik, Stane: Slovo od Kranjčevega strica.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.

Pisec prikazuje lik Franceta Lužarja, aktivista v Novi vasi na Blokah.

237. **Kovač, Ivana-Škafar: Priprave za proslavljanje dvajsetletnice osvoboditve pod Črnim vrhom in Poreznom.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15.

Oris pomena Davče na Gorenjskem za partizanske tehnike in bolnišnice ter partizanska zborovanja.

238. **Kovač, Ivanka-Urška: Kdo je bil resnični diverzant.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 37.

Avtorica prikazuje, kako je Minka Rešek iz Selc 18. septembra 1944 minirala nemško postojanko in kašen je bil uspeh.

239. **Kovačič Aleksander: Viharna pot.** (Izpoved prekomorskega borca v jubilejnem letu svobode.) Prim. novice, Koper—Nova Gorica 26. II. 1965, št. 9 — 14. V. 1965, št. 20.

Spomini Slovenca iz Istre na odhod od doma, ko so ga fašisti odpeljali v Aquilo; nato opisuje življenje tam in po drugih taboriščih, kapitulacijo Italije, potikanja po južni Italiji, prihod v Gravino med partizane in III. prekomorsko brigado ter z njo pot v Dalmacijo do bojev pri Trogiru.

240. **Kovačič, Lojze-Sine: Ognjeni krst.** Borec XVI/1965, št. 1, str. 75—81.

Reportaža borca iz čete Krimskega odreda o boju z Italijani pri Glažuti spomladi 1942.

241. **Kozar Karel: Življenje nam je ostalo zgolj po naključju.** TV 15, 3. VIII. 1965, št. 30.

Spomini na akcijo za pridobitev cigaret.

242. **[Kozina Marjan]: Marjan Kozina je povedal.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1005—1011.

Avtor govori o svojem partizanskem glasbenem delu.

243. **Krakar, Lojze: Beseda v svarilo naj živi dalje.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 923—925.

Spomini na življenje v koncentracijskih taboriščih, zlasti v Dachauu in Buchenwaldu.

244. **Kralj, Dušan: »To so vendar brzostrelke...«** Leta 1945 je bila ustanovljena prva slovenska vlada. Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 9. V. 1965, št. 123.

Zapis drobnih spominov nekaterih udeležencev na ustanovitev prve slovenske vlade v Ajdovščini maja 1945.

245. **Kralj, Dušan: Tablica čokolade za mlado Belokranjico.** Zadnji dnevi pete prekomorske. Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 4. VII. 1965, št. 178.

Po intervjuju s Stanetom Mahnetom napisana reportaža o peti prekomorski brigadi, njeni ustanovitvi, prihodu v Belo krajino in prvem boju z okupatorji ter domobranci na slovenskih tleh.

246. **Kralj, Dušan: Leta 1945 je bila ustanovljena prva slovenska vlada.** Prosveta, Chicago 23. VII. 1965, št. 142.

Po intervjuju z nekaterimi udeleženci napisani spomini na dni, ko je bila v Ajdovščini ustanovljena prva slovenska vlada.

247. **Kralj, Janko: Pred proslavo prekomorskih brigad v Ilirski Bistrici.** Naši fantje so že na Korziki razvili svojo zastavo — Primorski fantje so tudi na Korziki delali za osvoboditev svoje dežele. Prim. dnevnik, Trst 23. VI. 1965, št. 147 in 24. VI. 1965, št. 148.

Najprej pod prvim, nato pod drugim podnaslovom prikazuje pisec življenje Slovencev v posebnih bataljonih na Sardiniji, nato pot na Korziko in njihovo vključitev v narodnoosvobodilno gibanje.

248. **Krilj, J[ože]: Bogdan Žolnir: »Partizanski tisk ob Meži, Dravi, Mislinji«**, Maribor, Založila Obzorja 1942... Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 217—219.

Pisec prikazuje vrednost Žolnirjevega prispevka k dokončni sliki slovenskega partizanskega tiska.

249. **Krasnik, Virgil: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 28. IX. 1965, št. 38.

Pisec pojasnjuje delovno ekipo partizanske bolnišnice pod Kaminom nad Ljubnim v Savinjski dolini na sliki v TV 15, št. 21.

250. **Kravos, Josip: Iz fašističnih zaporov v internacijo.** Prim. dnevnik, Trst 24. IX. 1965, št. 227.

Spomini na vožnjo v internacijo na otok San Domino v skupini Tremitov spomladi 1941.

251. **Kreft, Ivan: Med prekomorci so bili tudi Pomurci.** (Ob dvajsetletnici osvoboditve.) Pom. vestnik, Murska Sobota 29. IV. 1965, št. 16.

Pisec prikazuje v širokem okviru delovanje prekomorcev in razvoj razmer v Dalmaciji po kapitulaciji Italije.

252. **Kreft, Ivan: Živo se spominjamo junaka.** TV 15, 4. 1965, št. 18.

Kratek življenjepis Jožeta Meniha-Rajka Knapa, ki prikazuje njegovo predvojno življenje naprednega študenta in vojno dobo do smrti v Pohorskem bataljonu.

253. **Kreft, Ivan: Ognjeni krst prekomorske brigade.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 7.

Pisec govori o bojih na Korčuli decembra 1943.

254. **Kreis Franjo-Karp: Medvedja jama.** TV 15, 14. IX. 1965, št. 36.

Spomini na boje borcev kočevskega bataljona z Italijani v Medvedji jami nad vasmi Žurge in Belce pri Čabru 1942.

255. **Kremžar Stane: Iz Carbonare v domovino.** TV 15, 8. VI. 1965, št. 22, Prosveta, Chicago 14. IX. 1965, št. 178.

Spomini na težavno pot iz italijanskih taborišč v partizanske enote v južni Italiji ter vrnitev v domovino.

256. **Krivic, Vladimir: Začetki in razvoj vstaje v ljubljanskem okrožju.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. Borec, str. 166—181 in Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 570—583.

Delno na literaturi, deloma na spominih napisan oris začetkov osvobodilnega gibanja v Ljubljani in bližnji okolici v letu 1941. Podrobneje govori o nabiranju orožja, ustanovitvi OF, o partijski konferenci v Mencingerjevi ulici, o sabotažah prvih bojnih skupin, o propagandnih akcijah, o sklepu za vstajo in prvih akcijah ter naposled o pomenu Ljubljane kot centru slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja.

257. **Križnar, Ivan: V slovo Žagarjevi mami**, predvojni politični delavki in nosilki »Spomenice 1941«. Naša žena 1965, št. 3, str. 84—85.

Oris dejavnosti politične delavske, ki obsega tudi dobo NOB.

258. **Križnar, Ivan: Jeseniški zbornik I.** Naši razgledi 11. XII. 1965, št. 23.
Ocena Jeseniškega zbornika. Avtor zlasti opozarja na nekatere trditve Konobljevega prispevka o jeseniški dolini v letu 1941.
259. **Križnar, Ivka: Osvoboditev Ljubljane.** Javna tribuna delovnega ljudstva občine Ljubljana—Šiška, 1965, št. 41, str. 4—5.
Zgoščen oris osvoboditve Ljubljane maja 1945.
260. **Krmelj, P[avla]: Partizanski obrazi.** TV 15, 6. IV. 1965, št. 14.
Oris dejavnosti Fani Žele-Jasne, ki je padla kot gojenka partijske šole v Cerknem 1944.
261. **Krvavi sledovi.** Prosveta, Chicago 5. II. 1965, št. 25.
Oris dogodkov na kurirski postaji TV 8 na Štajerskem.
262. **Kržišnik, Zvone: Človek in doba.** Borec XVI/1965, št. 1, str. 3—16.
Zapis pripovedovanja Jožeta Borštnarja o življenju in vtisih na življenje pred vojno, na stike s Tonetom Tomšičem, aktivistično delo na Dolenjskem, humanizem v partizanih, na partizanstvo na Štajerskem in Primorskem.
263. **Kukavica, Ludvik: Kurirska pot.** Moščanska skupnost 1965, št. 3—4, str. 12.
Reportaža o kurirski zvezi med Gorenjsko in ljubljansko pokrajino čez Savo pri Zalogu poleti 1942.
264. **Kukavica, Ludvik: TV 15 med narodnoosvobodilno vojno.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15.
Kratek oris pomena in zvez osrednje kurirske postaje TV 15.
265. **Kukavica, Ludvik: Komandir in borec Maks Menard-Karo.** Moščanska skupnost 1965, št. 9—10, str. 4.
Kratek življenjepis partizanskega borca in kurirja.
266. **[Kukovec Robert]: Zdravnikovi zapiski.** Iz zapiskov partizanskega zdravnika dr. R. K., padlega tik pred osvoboditvijo. Ob dvajsetletnici osvoboditve Slovenije. Večer, Maribor 15. V. 1965, št. 111 — 6. VII. 1965, št. 155.
Zapiski prikazujejo delovanje in težave partizanskega zdravnika na Štajerskem od konca 1944 dalje, do aprila 1945, ko so ga Nemci zajeli in ubili. Pripombe k zapiskom je napisal Lojze Penič, kustos Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru.
267. **Kumer Drago: Ko bi v resnici srečal žandarja Schutza.** TV 15, 30. III. 1965, št. 13.
Reportaža o doživljajih v otroškem taborišču Frohnleiten.
268. **Kumer, Stane: Za rešetkami in bodečo žico.** (Ob razstavi grafike in risbe iz NOV.) Moščanska skupnnost 1965, št. 11—12, str. 5.
Avtor prikazuje doživljanje NOB v svojih slikah, ki jih je napravil med vojno.
269. **K[unej], M[arjan]: »Ponosna radost mi zaliva srce«.** Ob 20-letnici prve narodne vlade Slovenije. Večer, Maribor 1. V. 1965.
Utrinki iz govorov na zasedanju v Ajdovščini 5. maja 1945.
270. **Kurinčič, Ivan-Hajduk: Po 21 letih sta se spoznala in srečala na istem mestu.** PTT zbornik 1965, št. 3, str. 149—150.
Zapis spominov Dragice Rometove na partizanstvo na Tolminskem in zdravljenje v partizanski bolnišnici »Podkum« (ali »Pod Pošličem«) nad Vrsnim pod Krnom.
271. **[Kutin Julij]: Vinko Bon.** Delo 14. I. 1965, št. 11.
Kratka biografija partizanskega komandanta.

L

272. **Lapajne, Niko: Rozman se dela Francoza.** Tovariš 30. XII. 1965, št. 52, str. 32—33.
Odlomki iz življenja italijanskega ovaduha.
273. **Lavrič Janko: V spomin turjaškim žrtvam.** Ob otvoritvi spominskega parka borcev in talcev. Delo 7. V. 1965, str. 121 in Prosveta, Chicago 2. VII. 1965, št. 128.
Prikaz domobranskega zločina v Volčjih jamah v zadnjih dneh pred osvoboditvijo.
274. **Leban, Ivan: Pot Jeseniško-bohinjskega odreda.** (V knjigi) Jeklo in ljudje, Jeseniški zbornik I, Jesenice 1964 [1965], str. 429—440.

Kratek historiat odreda od ustanovitve septembra 1944 do osvoboditve. Vmes avtor obširneje govori o veliki sabotažni akciji na progi pri Nomnju februarja 1945, o boju za Bohinjsko Bistrico v začetku maja 1945, o bojih okoli Kranjske gore in nato še pohodu na Koroško.

275. **Leben Janko-Zmago — Mile Pavlin: Slabič, ki je »ušel« iz Begunj.** TV 15, 7. IX. 1965, št. 35.

Pisec prikazuje, kako so Nemci poslali človeka, ki je navidezno ušel partizanom, dejansko pa vohunil za partizani.

276. **Lenček, Mirko: Med ranjenci.** O življenju v SCVPB — slovenski centralni vojno-partizanski bolnici v Kočevskem Rogu. Borec XVI/1965, št. 4, str. 438—444.

Spomini na življenje v partizanski bolnišnici »Jelendol«, leta 1943.

277. **Leskovec Karel: Fant je ostal v hiši.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1034—1040.

Reportaža o usodi Korenčeve družine v Žiberšah pri Logatcu.

278. **L[eskovšek], J[aro]: Bombe na Ljubljano.** Tovariš 5. III. 1965, št. 9, str. 10—12.

Reportaža o zavezniškem bombardiranju Ljubljane 9. marca 1945.

279. **L[eskovšek], J[aro]: Še enkrat bombe nad Ljubljano.** Tovariš 12. III. 1965, št. 10, str. 12—13.

Reportaža o bombardiranju mestnega dela med Kotnikovo, Slomškovo in Metelkovo ulico v Ljubljani 23. marca 1945.

280. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Stric Andrejček.** TV 15, 23. II. 1965, št. 8.

Pisec prikazuje začetke osvobodilnega gibanja na Kozjanskem in usodo nekaterih aktivistov.

281. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Neznanec na Virštajnu.** TV 15, 13. V. 1965, št. 15.

Reportaža o nemški hajki in smrti Eda Leskovarja.

282. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Borl, postaja smrti.** Celjski tednik, Celje 15. V. 1965, št. 19. — 2. VII. 1965, št. 26.

Zapis spominov Milade Šmidove na življenje na Borlu poleti 1942 in na nemško mučenje slovenskih jetnikov.

283. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Hujskači.** TV 15, 20. VII. 1965, št. 28.

Reportaža o kmetu Tonetu Geršaku iz Buč, kako se je odločil za povratek iz Nemčije v domovino ob koncu vojne.

284. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Veternik, partizanski vrh.** TV 15, 27. VII. 1965, št. 29.

Oris pomena Veternika za partizane na Kozjanskem.

285. **Lešnik, Rudi Sotelski: In vendar se je vrnil živ.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 37, str. 8.

Reportaža o družini, ki so jo Nemci 1941 razbili, o dneh osvoboditve in sinu, ki se je vrnil.

286. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Kdaj si umrl, tovariš Edo?** TV 15, 26. X. 1965, št. 42.

Pisec pojasnjuje, kako je prišel do svojih trditev v članku št. 15. v TV 15 in sprejema Ferenčeve popravke v TV 15, št. 40.

287. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Sprejem v Heimatbund.** (Po pripovedovanju Milade Šmidove). TV 15, 26. X. 1965, št. 42.

Pisec prikazuje, kako so gestapovci na Borlu mučili slovenske matere in dekleta.

288. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Zločin v Šmarju pri Jelšah.** TV 15, 9. XI. 1965, št. 44.

Pisec prikazuje, kako so se Nemci znašali nad ljudmi iz Šmarja vsa leta vojne.

289. **L[ešnik], R[udi] Sotelski: Prevara v Slivnici pri Celju.** TV 15, 14. XII. 1965, št. 49.

Pisec prikazuje, kako so borci 3. bataljona kozjanskega odreda zavzeli policijsko in vermanšaftovsko postojanko v Slivnici pri Celju 5. julija 1941.

290. **Lešnik, Tone: Silvester pred zmago.** Elektrokovina, Maribor III/1965, št. 12, str. 6—7.

Spomini na življenje v hrvaški bolnišnici v Žumberku pred koncem 1944 in prevoz v Italijo.

291. **Levec, Peter: Vojna je zbližala ljudi, bolečine in pretresi so očistili človeka.** Borec XVI/1965, št. 10, str. 818—819.

Spomini na partizanstvo v Šlandrovi brigadi in njene pohode ter življenje v glavnem štabu.

292. **Levičnik, Karel: Nepozabni dnevi zadnjih bojev.** Pred odkritjem spominskih obeležij v Ilirski Bistrici. Delo 8. V. 1965, št. 122 — 11. V. 1965, št. 124.
Prikaz operacij IV. armade proti nemškemu 97. korpusu, tako imenovane reške operacije aprila in maja 1945.

293. **Levičnik, Karel: Veliki dnevi pred dvajsetimi leti.** (Poglavje iz končnih bojev Jugoslovanske armade). Ob bližnjem slavju prekomorcev v Ilirski Bistrici. Prim. dnevnik, Trst 8. VI. 1965, št. 134 in 9. VI. 1965, št. 135; TV 15, 29. VI. 1965, št. 25 in 5. VII. 1965, št. 26.
Oris pohoda IV. armade do Ilirske Bistrice, kjer je kapituliral nemški 97. korpus.

294. **Ličar, Danijel: Čepovan med NOB.** Kurirček 1964/65, št. 5, str. 234.

295. **Ljubič Mirko: Proti Ljubljani.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 476—484.
Reportaža o pohodu XV. divizije proti Ljubljani in osvoboditev Ljubljane.

296. **Ljubljanski ilegalčki.** Naša žena 1965, št. 4, str. 124—125.
Prikaz ilegalnega življenja Jurkice Kidričeve in Tatjane Ocepkove med okupacijo v Ljubljani.

297. **L[omšek], M[aks]: Ob 20 letih svobode.** Elektrogospodarstvo 20. VI. 1965, št. 6, str. 8.
Zapis pripovedovanja Filipa Lesjaka iz Šoštanja o nekaterih doživljajih v NOB.

298. **Lovrič Metka: Orožarske delavnice na Dolenjskem in Notranjskem.** Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str. 267—283.
Na temelju arhivskih virov napisana razprava o nastanku, organizaciji in delu orožarskih delavnic na Dolenjskem in Notranjskem.

299. **Lubej, Franjo: Naša pot do ustanovitve prve narodne vlade Slovenije.** Kmečki glas 29. IV. 1965, št. 18.
Kronološki pregled najpomembnejših dogodkov v dobi vojne, zlasti pa pisec prikazuje nekaj dogodkov pred končnim zlomom fašizma v Jugoslaviji.

300. **Lucu, Lado: Iz spominov naših borcev.** Spomini na slavne dni še niso zbledeli. Litostroj VI/1965, št. 11, str. 3.
Zapis pripovedovanja Jožeta Kopiniča, kako je 1942 prišel iz Hrvaške v Slovenijo, kako se je med roško ofenzivo prebijal skozi italijanski obroč, pripovedovanja Adrijana Kumarja o prvi akciji skojevcev na Ježici 7. septembra 1941 in pripovedovanja Radeta Mediča o osvoboditvi Beograda 1944.

301. **Luštek Miroslav: Pregled enot narodnoosvobodilne vojske Slovenije in njihovega poveljniškega kadra.** Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str. 239—265.
Avtor obdeluje temo od ustanovitve operativnih con decembra 1942 do ustanovitve prvih dveh divizij julija 1943. Ločeno obdeluje glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, vse druge enote pa po pokrajinah, kjer obdela operativne cone, odrede in brigade do vključno z bataljoni, zraven pa tudi kake posebne formacije, kolikor so se pojavljale.

302. **Luzar, Nena: Po dvajsetih letih...** Za naš pravični boj, sovražnikov poraz, je borce dala vsaka naša vas. Delavska enotnost 6. V. 1965, št. 18, str. 3.
Utrinki iz življenja v partizanih, ki so jih v intervjujih nanizali Ciril Lukman-Anjo, Just Miklavc-Junoš in Srečko Lipovšek.

M

303. **Maček Polde-Poldač: Komunistična partija in njena vloga v revolucionarnem delavskem gibanju pred 2. svetovno vojno in v narodnoosvobodilnem boju na področju predvojne občine Polje.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 9—142.
Na dobo NOB se nanaša razprava na straneh 94—142. V tem delu prikazuje avtor začetke okupacije, pripravo za oboroženi boj, nastanek prve partizanske enote —

založke grupe, razmah organizacije OF, KP in SKOJ. Zelo obsežno prikazuje terensko delo osvobodilnega gibanja (skrb za ranjence, sanitetni tečaj, radiotelegrafski tečaj, gradnjo bunkerjev, obveščevalno mrežo, kurirsko službo, narodno zaščito itd.). Na koncu prikazuje tudi razvoj kontrarevolucije in njene rezultate.

304. **Maček, Tilka: Nekaj podatkov o razvoju ilegalnih partijskih tehnik.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 286—294.

Spomini na razpečavanje ilegalne literature in na delo ilegalnih tehnik na območju Most v Ljubljani.

305. **Majerhold, Bojana: Na nevarni poti.** Kurirček 1964/65, št. 9, str. 426.

Članek prikazuje, kako so otroci opravljali kurirsko službo.

306. **Makuc, K[arel]: Tiste majske dni.** Glas, Kranj 7. V. 1965, št. 34.

Pisec prikazuje po pripovedovanju Janka Urbanca, kako so se partizani pripravljali na zadnje boje z Nemci in kako so naposled ob koncu vojne prišli v Kranj.

307. **Makuc, K[arel]: Vlak brez zamude.** Po sledovih gorjanskih uporníkov. Glas, Kranj 21. VII. 1965, št. 55.

Pisec prikazuje po pripovedovanju drugih ljudi (Vinka Repeta in Valentina Belca) o začetkih narodnoosvobodilnega gibanja v Bohinju in bohinjske vstaje decembra 1941.

308. **Mar, Jože: Bil je dvakrat obešen.** TV 15, 23. III. 1965, št. 12.

Pisec govori o divjanju Nemcev in domobrancev v Ljubljani v zadnjih mesecih pred koncem vojne in smrti dr. Vl. Kanteta.

309. **Mar, [Jože]-Joško: Zadnji transport iz Ljubljane v Dachau.** TV 15, 19. X. 1965, št. 41.

Reportaža o poti iz Ljubljane v Dachau konec februarja 1945.

310. **Mariborčan Savo Poljanec — prvoborec in legendarni junak.** Prosveta, Chicago 3. II. 1965, št. 23.

Oris slovenskega letavca, ki se je po pobegu Nemcem boril proti Nemcem na Slovaškem.

311. **Marija Leskošek.** TV 15, 12. I. 1965, št. 2.

Kratka biografija partijske delavke, ki se nanaša tudi na dobo NOB.

312. **Marinko, Miha: O nekaterih osebnostih prve faze vstaje v Sloveniji.** Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. Borec, str. 58—75.

Avtor objavlja nekaj ugotovitev o nastanku in razvoju narodnoosvobodilnega boja v Jugoslaviji in posebej v Sloveniji. Prikazuje vlogo Osvobodilne fronte v razvoju osvobodilnega boja, zlasti pa še vlogo komunistične partije, njeno politiko v času sklenitve nemško-sovjetske pogodbe, prikazuje zasluge OF za razmah in delo v Sloveniji, njeno vlogo v Ljubljani in pomen Ljubljane za NOB v Sloveniji sploh. Posebej razlaga nujnost partizanske taktike v boju z okupatorjem in značilnost OF kot organizacije koalicijskih oblik.

313. **Markovič, Rihard: Kako in zakaj nas je sovražnik presenetil.** Vojaški informator 1965/66, št. 2, str. 23—24.

Pisec prikazuje, kako se je februarja 1945 borila zaseda Vojkove brigade v Fužinah z domobranci in zakaj je tragično končala v hiši.

314. **Martel: Izpolnjeno pričakovanje.** Ljubljanski dnevnik 5. V. 1965, št. 112.

Reportaža o zadnjih dneh vojne na Primorskem in ustanovitvi slovenske vlade v Ajdovščini.

315. **Matija Gržina — borec za pravice delovnega ljudstva.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 5.

Oris partijskega aktivista na Pivki in Ilirski Bistrici, nato partizana do smrti 1944.

316. **Mavrin Ivan-Miloš: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.

Pojasnilo k sliki v TV 15, v št. 23 ki predstavlja skupino partizanov v dolini Kokre na poti na Koroško.

317. [**Mazovec Lado**]: **Spomnili smo se bojev II. grupe odredov na Jančah.** Moščanska skupnost 1965, št. 6, str. 10.

Zapis pripovedovanja Lada Mazovca o dogodku iz bojev II. grupe odredov, o boju na Jančah maja 1942.

318. **Mevlja, Dušan: Jože Tiran. 1920—1965.** Večer, Maribor 24. III. 1965, št. 68.

Kratek nekrolog.

319. **Mežnarc Tone: Spomenik sredi polja.** TV 15, 16. XI. 1965, št. 45.

Oris tragične usode Vinka Horvata in Mirka Kapusa-Miška iz vasi Smokuča na Gorenjskem.

320. **Mikelj Marjan in Kotar Lado: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 23. III. 1965, št. 12.

Prvi avtor govori o miniranju proge med Rakekom in Postojno po fotografiji v TV 15, št. 8/65, drugi avtor pa o sabotaži na progi med Zagorjem in Savo po fotografiji v TV 15, št. 9/1965.

321. **Miklav, Tone: Prvi žrtvi na Svinji.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.

Reportaža o boju za Svinški planini na Koroškem, kako so Nemci pobili Martina Slemenška in njengovo ženo ter kako je padel mladi vodnik Gašper.

322. **Miklavec D[rago]: Pripovedujejo borci Zidanškove brigade.** TV 15, 26. I. 1965, št. 4.

Drobni spomini iz življenja v Zidanškovi brigadi, ki so jih pripovedovali: Alojz Windiš-Dunda, Hilda Vojinović-Dunja in Vili Mlakar-Bolležar.

323. **Miklavec, Drago: Partizanski obrazi.** TV 15, 13. VII. 1965, št. 27.

Zapis pripovedovanja Štefana Pavšiča-Jureta o zadnjih dneh vojne in prvih dneh nove svobode v Mariboru.

324. **Mikuž, Metod: Ideja mednarodnega sodelovanja v jugoslovanskem odporniškem gibanju.** Predavanje dr. Metoda Mikuža na tržaški univerzi. Prim. dnevnik, Trst. 11. VI. 1965, št. 137 — 12. VI. 1965, št. 138 in 15. VI. 1965, št. 140.

Pisec obravnava izbojevanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov, bratsko pomoč jugoslovanskih narodov rezistenci narodov izven Jugoslavije, predvsem pa mednarodni pomen NOV v letih 1941 do 1945.

325. **Milčinski Janez-Peter: »Mi pa nismo se uklonili...«** (Zapiski in dokumenti o partizanskem zdravstvu). [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 403—503.

Pisec opisuje partizanske bolnišnice, delo v njih, nemške hajke, kirurgično delo, kakšni sta bili anestezija in sterilizacija, kakšen boj proti infekcijam in krvavitvam, dalje opisuje transporte bolnikov, specializacijo roških bolnišnic, preskrbo s sanitetnim materialom, svoje delo v bolnišnici Topolovec itd. Delo je skoraj v celoti ponatis enako naslovljene razprave v Zdravstvenem vestniku 1951. V ponatisu je pisec spremenil le neznatne strani, dodal pa je nekaj novih poglavij: Rekvizicija pod poglavjem Romantični intermezo, (str. 456—458), zdravilo za vse pod poglavjem Lirični intermezo (str. 473—475) in poglavje Epilog (str. 500—502).

326. **Milič, Anton-Marko: Dvaindvajsettisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca.** II. spomini. Ljubljana 1965. Izd. Borec, str. 270 s slikami in besedilom + 4 zemljevidi. 8°.

Knjiga obsega piščeve spomine na doživetja med slovenskimi partizani od septembra 1943. Začenja s svojim bivanjem v slovenskem glavnem štabu, nadaljuje z bivanjem v belokranjskem odredu, s katerim se je boril po bližnji Hrvatski, po Gorjancih in Dolenjskem, od koder je spomladi 1941 odšel na Primorsko v tretji bataljon Gregorčičeve brigade, deloval nato kot politični aktivist v vojaških enotah in na terenu. Po ustanovitvi Gradnikove brigade je prišel v njen 4. bataljon, se vrnil na Dolenjsko in ob kapitulaciji Italije deloval v Ribnici, Grčaricah, Novi vasi pri Begunjah v razoroževanju Italijanov, dokler ga niso pred koncem septembra zopet napotili na Primorsko.

327. **Milič Anton-Marko: Dvaindvajsettisoč kilometrov od Kragujevca do Kragujevca.** III. Spomini. Ljubljana 1965. Izd. Borec. Strani 336 s slikami med besedilom + 10 zemljevidi. 8°.

Knjiga obsega piščeve spomine na doživetja med slovenskimi partizani od konca septembra 1943 do konca 1944, ko je odšel iz Bele krajine čez Hrvaško, Madžarsko, Vojvodino v Beograd in zaključil v Kragujevcu ob osvoboditvi, odkoder je ob začetku spominov odšel. V spominih na doživetja v Sloveniji govori o Kosovelovi brigadi, svojem bivanju v Beneški Sloveniji, nato na Krasu, v Vipavski dolini, Dolomitih, zlasti pa govori o sodelovanju z italijanskimi partizani, pri katerih je živel kot član štaba v tržaški brigadi, naposled pa še svoje doživljaje kot komandant v goriškem vojnem področju, ko so ga poklicali v glavni štab in poslali z večjo skupino partizanov v Beograd.

328. **Minatti, Ivan: Tistih solz človeka tedaj zares ni bilo sram.** Borec XVI/1965, št. 10, str. 811—814.

Spomini na pesniško doživljanje in ustvarjanje v partizanih na Primorskem in zgodnje partizanske premike v gornjem Posočju leta 1945.

329. **Mirtič, Lojze: Puškarske delavnice VII. korpusa NOVS.** Stare Žage — Nova gora. Borec XVI/1965, št. 12, str. 1026—1032.

Oris puškarskih delavnic in dela v njih.

330. **Mišica, V[lado]: Borbena pot XIV. SNOB (železničarske).** Nova proga 29. IV. 1965, št. 8 in 25. V. 1965, št. 9/10.

Pisec prikazuje ustanovitev železničarske divizije po kapitulaciji Italije, nato pa pohode in borbene akcije do jeseni 1943.

331. **Mlekuž, Vekoslav: Dachauska balada.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.

Drobni spomini na božični večer v Dachauu 1944.

332. **M[lekuž], V[ekoslav]: Mariji Škraba v spomin.** TV 15, 2. III. 1965, št. 9.

Oris partizanske matere iz Tomišlja pod Krimom.

333. **M[lekuž], V[ekoslav]: Janezu Kimovcu v spomin.** TV 15, 20. IV. 1965, št. 26.

Kratka biografija partizanskega borca in nekdanjega ljubljanskega aktivista.

334. **Mlinar, Peter: Še o tragediji Peršmanovih.** TV 15, 3. VIII. 1965, št. 30.

Pripombe k nemškemu zločinu nad družino Peršmanovih, kakor je bil opisan v TV 15, 4. V. 1965, št. 18 (članek Toneta Zorna).

335. **Mogu, Ivan-Marko: Srečanje s štabom II. grupe leta 1942.** Hmeljar 1965, št. 3, str. 12.

Spomini na prihod II. grupe odredov na Štajersko poleti 1942.

336. **Mohar, Mir[k]o-Brane: Takrat je gorela Gorica.** Borec XVI/1965, št. 3, str. 250—256.

Spomini politdelegata v 3. bataljonu Tomšičeve brigade na nemško hajko v Cerknici septembra 1943 in požig tega mesta.

337. **Mohar, Mirko-Branko: V Bosiljevo.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 495—498.

Spomini borca Tomšičeve brigade na vodenje skupine hrvatskih borcev iz 13. proletarske brigade od Mavrlena do Bosiljeva in težave na poti.

338. **Močnik Marta: Sovražnikov napad na Poreznu.** Kurirček 1964/65, št. 6, str. 283.

Kratek oris spopada med Nemci in partizani na Poreznu marca 1945.

339. **Moravec, Dušan: Jože Tiran.** Poslovilne besede v Mestnem gledališču ljubljanskem. Naši razgledi 27. III. 1965, št. 6, str. 120.

Oris Jožeta Tirana kot gledališkega umetnika. Oris se nanaša tudi na dobo NOB.

340. **Moškon Marjan: Slišali smo, da na iskrem belcu jaha.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.

Pisec prikazuje, kako so Nemci odšli iz Novega mesta ob koncu vojne in kako so prišli v mesto partizani kot osvoboditelji.

341. **[Moškon Marjan]: Takrat na belcu — zdaj na vrancu!** Uganka z belim konjem na novomeškem Glavnem trgu rešena. — Tone Pavlič, strojevodja iz Cegelnice pri Novem mestu, je kot zastavnik partizanske vojske 8. maja zgodaj popoldne prvi prijezdil na belem konju na takratni novomeški Glavni trg, kmalu za njim pa komanda mesta, ki jo je vodil kapetan Zemljak-Domen. Prva misel ob osvoboditvi domačega mesta: zavarovati ceste proti Mirni peči in Ločni, med-

tem ko se je od Gorjancev začela valiti v središče Dolenjske mogočna reka partizanske vojske. Dolenjski list, Novo mesto 20. V. 1965, št. 20.

342. **Moškrič Marjan: Revolucionarne ideje komunistov so se uresničevale v vsakdanjem boju** v Zadvoru, Sostrem, Dobrunjah in Bizoviku pred 2. svetovno vojno in v NOV. [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja ... Ljubljana 1965, str. 161—206.

Na dobo NOB se nanaša razprava na straneh 178—206. Napisana je na pretežno memoarskih virih, delno pa tudi na sodobnih partizanskih in okupatorskih pisanih virih. Vsebinsko prikazuje razpad stare Jugoslavije, začetke narodnoosvobodilnega gibanja, organizacijo OF in začetke partizanstva v letu 1941, razmere v Polju, Vevčah, Dobrunjah in Sostrem, v času tako imenovane »države v državi« in naraščajoč pritisk bele garde od 1942 dalje.

343. **Mulej, Janez: 29. november v partizanih.** Bilten MTT, VIII/1965, št. 11, str. 26—27.

Spomini na partizanski miting za 29. november 1944 v Novakih pri Cerknem.

344. **Mužič, Boris: Slavnostni govor na akademiji.** [V knjigi] IX. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1965. Ljubljana 1965, str. 7—9.

Kratek oris značilnosti uporniške dejavnosti v okupirani Ljubljani.

N

345. [**Nadrag ...**]: **Doživljaji podeželskega župnika.** Naš tednik kronika, Celovec, 11. II. 1965, št. 6, — 8. IV. 1965, št. 14.

Spomini na preganjanja pod gestapovci, na gestapovske zapore in koncentracijsko taborišče v Dachauu.

346. **Narodni heroji.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja ... Ljubljana 1965, str. 243—250.

Članek prikazuje na kratko življenjepise narodnih herojev, ki so delovali na poljsko-založkem območju. V zbirki življenjepisov so navedeni živi in mrtvi narodni heroji: Stane Bobnar, Albin Grajzer, Janez Hribar, Franc Leskošek, Ivan Maček, Rudolf Mahnič, Jože Moškrič, Mirko Perc, Franc Pokovec, Franc Rojšek, Franc Tavčar, Tone Trtnik, Milan Zabukovec.

347. **Nedog, Alenka: Srednješolec.** Mladina 13. III. 1965, št. 10.

348. [**Noč Remigij**] **jn: Bilo je v začetku maja 1945.** Železar, Jesenice 1. V. 1965, št. 8, str. 11.

Zapis pripovedovanja Noč Tomaža-Primoža o zajetju vlasovske skupine ob koncu vojne.

349. [**Noč Remigij**] **jn: Osvoboditev Jesenic v maju 1945.** Železar, Jesenice 1. V. 1965, št. 18.

Kratek oris priprav in izvedbe osvoboditve Jesenic maja 1945.

350. [**Noč Remigij**] **- in: Jože Klanjšek-Vasja.** Železar, Jesenice 25. IX. 1965, št. 38, str. 3.

Kratek nekrolog.

351. **Nosilci partizanske spomenice 1941.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja ... Ljubljana 1965, str. 257—260.

Seznam obsega 209 borcev in aktivistov na poljsko-založkem območju, ki so si pridobili partizansko spomenico 1941.

352. **Novak, Cveto: Mirkovo življenje in smrt.** Borec XVI/1965, št. 19, str. 1010—1020.

Oris življenja partizanskega aktivista in partizana Mirka Knapiča iz Tacna pod Šmarno goro.

353. **Novak, Drago: Prlekija v narodnoosvobodilni vojni.** Prispevek k zgodovini Pomurja. Murska Sobota 1965. Izd. Pomurska založba. Strani 238 s slikami in skicami med besedilom. 8°.

Na memoarskih in arhivskih virih napisano delo, ki obravnava prvenstveno Prlekijo v NOB, delno pa posega tudi v sosednje kraje Slovenskih goric in Prekmurja. V prvem poglavju prikazuje življenje v Prlekiji med obema vojnama, težišče pa je nato posvečeno dobi NOB. Prikazuje okupatorsko oblast, njeno raznarodovalno delo in teror v Prlekiji. Glavni del knjige obdeluje narodnoosvobodilno gibanje v Prlekiji v različnih vejah medvojne dejavnosti, sabotaže, partizanske odbore in ljudi, ki so v njih delovali, mladino in ženske, krize in polete osvobodilnega gibanja, četnike in kozake ter ljudsko angažiranost v NOB in zmago.

354. **Novoletna tragedija.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.
Kratek pregled nemške hajke na Vačah ob koncu 1944 in ustrelitev 12 aktivistov.

O

355. **Ob obletnici nacističnega zločina na železniški postaji na Proseku.** Prim. dnevnik, Trst 28. V. 1965, št. 125.
Kratek oris partizanskega napada na taborišče organizacije. Todt in nemške represalije maja 1944.

356. **Ob obletnici smrti žrtev iz ul. Gegha.** Prim. dnevnik, Trst 23. IV. 1965, št. 96.
Oris diverzantske akcije v oficirski menzi v Trstu in nemških represalij v ulici Gegha spomladi 1944.

357. **Ob obletnici žrtve 70 openskih talcev.** Prim. dnevnik, Trst 3. IV. 1965, št. 79.
Kratek prikaz talcev, ki so jih Nemci pobili za diverzantsko akcijo v kinu na Opčinah spomladi 1944.

358. **Obrulk, Tone: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.
Pisec prikazuje skupino borcev zaščitnega bataljona XXX. divizije, ki jo predstavlja slika v TV 15, št. 38.

359. **Opačić, Petar: Franc Kofol-Pero uničil štiri kompozicije v eni sami noči.** TV 15, 17. VIII. 1965, št. 32 in 24. VIII. 1965, št. 33.
Reportaža o Slovencu iz Čepovana, ki je bil mojster diverzantskih akcij v Sremu pri sremskih partizanih.

360. **O[ražem], K[arel]: Sodražica med vojno in danes.** Dolenjski list, Novo mesto 20. V. 1965, št. 20.
Drobci iz življenja Sodražice v dobi italijanske okupacije.

361. **Orožen, Janko: Preteklost Savinjske doline od davnih do današnjih dni.** Savinjski zbornik, Celje 1965, str. 322—415.
Pod poglavjem Okupacija in narodnoosvobodilna borba na str. 411—413 se avtor v obliki kratkega pregleda dotakne tudi dobe NOB v širokem obsegu Savinjske doline.

362. **Orožim, Konrad: Pohod na Hrvaško.** TV 15, 16. II. 1965, št. 7.
Reportaža o doživetjih v dolini Kolpe novembra 1943.

363. **Ostan, Miran: Postal sem radiotelegrafist JA.** TV 15, 22. VI. 1965, št. 24, — 27. VIII. 1965, št. 32.
Pisec prikazuje svoje službovanje v italijanski vojski, kako je julija 1943 pobegnil k Američanom, živel v ameriškem taborišču na Siciliji in nato v posebnem taborišču, kjer je bilo največ primorskih Slovencev. Opisuje odnose z Američani in njihove do Slovencev, preselitev v Afriko, življenje v taborišču, plebiscit za Tita in prehod v jugoslovansko vojsko ter naposled v radiotelegrafsko službo do konca vojne.

364. **Ostanek, France: F. Škerl, Ljubljanske srednje šole v letih 1941—1945.** Zavod »Borec«, Ljubljana 1964, str. 273. Zbornik za historiju školstva i prosvjete, Zagreb 2/1965, str. 288—289.
Kratek prikaz knjige.

365. **Ostrovška, Milica: Silvira Tomasini.** Liki iz naše revolucionarne preteklosti. Komunist 12. III. 1965, št. 11 in 19. III. 1965, št. 12.
Kratek oris življenja in dela Mariborčanke Silvire Tomasinijeve in njene smrti v Kosovski Mitrovici.

366. **Ostrovška, Milica: Železničarji v NOB.** Ali je res zločin, da te je rodila slovenska mati — Dvajset komunistov — Srp in kladivo — Po ustanovitvi OF — Dela sabotažnih skupin — Na Dunaju — Železničarji med prvimi pohorskimi partizani. Komunist 2. IV. 1965, št. 14 — 28. V. 1965, št. 22.

Avtorica prikazuje sodelovanje mariborskih železničarjev v NOB.

367. **Otrok med bojem.** Spomini otrok na čas osvobodilne borbe. Izbral in uredil Josip Ribičič. [Ljubljana] 1965. Izd. M. K. Zbirka Moja knjižnica. Strani 158. 8°.

Spomini slovenske mladine na čas osvobodilne vojne. Izbor iz knjige Še pomnite, tovariši?

P

368. **Pagon, A[ndrej]-Ogarev: Jože Jamšek o Gravini in mali Vjazmi.** TV 15, 23. II. 1965, št. 8.

Spomini na življenje v jugoslovanski bazi Gravina v južni Italiji in otroka Vjazma.

369. **[Pagon Andrej-Ogarev]: Napad na Izolo.** Naš glas, Izola 1965, št. 3. str. 11—12.

Prikaz delovanja mornariškega odreda in dogodkov v zadnjih dneh pred osvoboditvijo Izole leta 1945.

370. **Pagon, Andrej-[Ogarev]: Edini partizanski dnevnik v Evropi.** Prva tiskana številka »Partizanskega dnevnika«, ki je izhajal od decembra 1943, je izšla 5. septembra 1944 v Govcu pri Gorenji Trebuši. Primorski dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.

Po pripovedovanju Boltežarja Gorupa-Bolteta in Petra Cveka ter drugih virih prikazani začetki tiskanja partizanskega dnevnika in njegovega pomena.

371. **P[agon] A[ndrej] Ogarev: Anton Ukmar je prejel zlato kolajno ANPI.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.

Oris partizanskega borca v Španiji, Etiopiji in nato poveljnika 6. operativne cone v Liguriji.

372. **P[agon] A[ndrej] Ogarev: Pogum in požrtvovalnost.** Okupatorjev zločin pri Rjavcu na Idrijskih Krnicah 18. junija 1944. — Stražar okrevališča bolnišnice »Pavla« v Peklu s svojim življenjem rešil 22 ranjencev in tovarišev iz okrevališča ter 4 aktiviste. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 2. VII. 1965, št. 27.

Prikaz neuspeha nemškega iskanja okrevališča bolnišnice »Pavla« in zločina nad Rjavčevo družino.

373. **P[agon] A[ndrej] Ogarev: Bila je med prvimi.** TV 15, 17. VIII. 1965, št. 32.

Oris požrtvovalnosti in dela Marije Kenda za ilegalce pred vojno in partizane v NOB.

374. **Pagon Andrej-Ogarev: Nekaj spominov na življenje v Vojkovi brigadi.** Ob 22. obletnici njene ustanovitve. Prim. dnevnik, Trst 25. IX. 1965, št. 228 — 1. X. 1965, št. 233.

Spomini na čas od odhoda iz tržaških zaporov in poti v Cerkno, na ustanovitev Vojkove brigade, ustanovitev partizanskega dnevnika, Purgarjevo domačijo na Cerkljanskem vrhu, bombardiranje Cerkna marca 1944 in posledice, na partizansko propagando, na partizansko mater Andrejevko v Ceplesu in na Blaža Ostrovrharja.

375. **Pagon, Andrej-Ogarev: V vlaku čez Kras.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.

Prikaz po pripovedovanju Alojza Dekleva iz Brkinov, kako so Nemci požgali njegovo vas in mater vrgli v ogenj.

376. **P[agon], A[ndrej]-Ogarev: S fronte pri El Alameinu k partizanom.** Prosveta, Chicago 21. XII. 1965, št. 247.

Po pripovedovanju Karla Udoviča zapisal P. A. Ogarev.

377. **Pagon Andrej-Ogarev: Misli ob dveh dvajsetletnicah.** 1919—1939 dvajsetletnik Goriške matice in 1945—1965 dvajset let Jadranskega koledarja. Prim. dnevnik, Trst 31. XII. 1965, št. 309.

Spomini na razmišljanja propagandnega odseka Vojkove brigade o oblikovanju knjižnih založb na Primorskem po vojni.

378. **Pagon Andrej-Ogarev: Petnajst metrov smrtnega pasu...** (Spomini partizanskega vojnega dopisnika.) Jadranski koledar 1966, Trst [1965], izd. Založništvo tržaškega tiska, str. 202—215.
Spomini na boje z Nemci v okolici Žirov januarja 1944, na Drino-Mihaelo Škapinovo, na umikanje pred Nemci, ko je bil tudi avtor ranjen, na svojo pesem, ki jo je M. Klopčič objavil v zbirki Pesmi naših borcev, na pot v bolnišnico »Franjo« in zdravljenje v njej, vrnitev v XXXI. divizijo, na nemški požig gorenjskih šebrelj in prihod v Trst ob osvoboditvi.

379. **Pagon, Irena: Mama mi je pripovedovala.** Kurirček 1965/66, št. 1, str. 44.
Spomini na obisk četnikov v Hruševju, pred katerimi pa so pionirji skrili ranjenega partizana.

380. **Pahor, Drago: Gradivo k vprašanju šolstva v Beneški Sloveniji.** Jadranski koledar 1966, Trst [1965], izd. Založništvo tržaškega tiska, str. 56—71.
V II. poglavju na str. 63—66 prikazuje pisec težave slovenskega šolstva v Beneški Sloveniji v letih 1944 in 1945.

381. **Pahor, Mario: Ob dvajsetletnici 8. septembra v Italiji.** Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 95—112.
Pisec prikazuje, kako so svoj delež za nastanek fašizma dale starejše buržoazne smeri in v kakem kompleksu sil se je fašizem razvijal na oblasti, začel vojno in naposled propadel.

382. **Palčič Radovan: Bilo je pred dvajsetimi leti — 1945.** Zasavski tednik 28. IV. 1965, št. 18, str. 12—13.
Spomini na osvoboditvene dni v revirjih.

383. **P[antič], N[ada] S[tarič]: Iz spominov na zgodovinske dni.** Naša žena 1965, št. 4, str. 122—123.
Zapis pripovedovanja dr. Marjana Ahčina o spominih na potovanje IOOF iz Bele krajine v Ajdovščino, proslavo v Ajdovščini in vrnitev v Ljubljano.

384. **Pavlik, Jan: Pismo češkega partizana.** TV 15, 9. III. 1965, št. 10.
Drobec spominov na življenje v Zidanškovi brigadi.

385. **[Pavlin Mile]: Krenovi iz Derganjih sel.** TV 15, 12. I. 1965, št. 2.
Oris vloge Drganjih sel v sklopu partizanskih poti in posebej deleža Krenovih za NOB .

386. **P[avlin] M[ile]: »Ljubljanske srednje šole v l. 1941—1945«.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3.
Kratko poročilo in poskus vrednotenja knjige F. Škerla.

387. **Pavlin, Mile: Partizanski obrazi.** TV 15, 2. II. 1965, št. 5.
Oris partizanske matere Marije Kolenčeve iz Poljan pri Dolenjskih toplicah.

388. **P[avlin] M[ile]: Partizanski obrazi.** Ana Pavlin z Orehka. TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Oris partijske delavke in aktivistke med vojno.

389. **P[avlin] M[ile]: Pomenek s tovarišico.** TV 15, 2. III. 1965, št. 9.
Intervju z Vido Kulovčevo, ki prikazuje položaj borb v partizanskih enotah.

390. **P[avlin], M[ile]: Zadnji dnevi pod jarmom.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11.
Po različnih virih, predvsem po pripovedovanju Franca Nebeca orisano narodnoosvobodilno gibanje v Ljubljani v zadnjem letu vojne.

391. **Pavlin, Mile: Med bežečimi kolonami.** Po pripovedovanju Ivana Seljaka-Čopiča zapisal ... TV 15, 11. V. 1965, št. 19 in Prosveta, Chicago 3. VIII. 1965, št. 149.
Spomini na izvrševanje obveščevalne naloge v Slovenjem Gradcu v zadnjih dneh vojne.

392. **Pavlin, Mile: Spopad na Jančah.** TV 15, 1. VI. 1965, št. 21.
Pisec pripoveduje, kako je zasledoval bitko med Nemci in partizani na Jančah in kaj je ugotovil pri opazovanju nemških vojakov.

393. **[Pavlin Mile]: Petintrideseta na lepaku.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
Zapis spominov Brigite Okrupa iz Medvod najprej na aktivistično delo v Medvodah,

nato na začetek Prešernove brigade ter naposled kako so jo Nemci ujeli in mučili v Begunjah.

394. **Pavlin, Mile: Obisk v deželi onstran Karavank.** TV 15, 13. VII. 1965, št. 27 — 3. VIII. 1965, št. 30.

Drobni utrinki iz NOB na Koroškem po pripovedovanju Janeza Weissa iz Šentjanža, Slugovih iz Šentlenarta v Ziljski dolini, Johana Trupeja iz Čajne, Franca Uršiča iz Ratenč pri Baškem jezeru, po razgovoru z Ivanom Cankarjem iz Svatne pri Podrožčici, z Magdaleno Olipič, Petrom Kuharjem iz Zelezne Kaplje, z Janezom Vutejem-Lucom, s Filipom Kolejnikom-Lipetom iz Šmarjete v Rožu, z dr. Valentinom Travnikom iz Borovelj in nazadnje o obisku na Selah pod Karavankami.

395. **Pavlin, Mile: Kot na stotine Notranjcev.** TV 15, 20. VII. 1965, št. 28.

Zapis pripovedovanja Franca Petriča o njegovem življenju v partizanih.

396. **[Pavlin Mile]: Pirčeva mama iz Leskovca.** TV 15, 3. VIII. 1965, št. 30.

Oris partizanske matere.

397. **P[avlin], M[ile]: V zelenem gozdu pod Storžičem.** TV 15, 17. VIII. 1965, št. 32.

Zapis spominov — govora Andreja Brovča — na boj z Nemci ob njihovem napadu na kočo pod Storžičem 5. avgusta 1941.

398. **Pavlin, Mile: Notranjski partizani pri tovarišu Titu.** TV 15, 28. IX. 1965, št. 38.

Zapis pripovedovanja Janeza Razdriha o njegovem partizanstvu, potovanju k Titu, udeležbi na kongresu mladine v Bihaću in vrnitvi v Slovenijo.

399. **P[avlin], M[ile]: Barbka s Sorškega polja.** TV 15, 5. X. 1965, št. 39.

Oris Angele Dobnikarjeve-Barbke, aktivistke iz Medvod, kako je pobeglim Rusinjam pomagala v partizane in kako je morala skozi zapore in mučenja do svobode.

400. **P[avlin], M[ile]: Szopkova iz Cerknice.** TV 15, 26. X. 1965, št. 42.

Oris družine Szopkovih iz Cerknice.

401. **[Pavlin, Mile]: Kaj se je zgodilo z Zojo Teplovo.** TV 15, 23. XI. 1965, št. 46—47.

Članek prikazuje, kako je Galina Glicenko prišla iz Libenaua pri Gradcu med slovenske partizane kamniško-zasavskega odreda, Zoja Teplova pa iz Libenaua v XIV. divizijo.

402. **P[avlin] M[ile]: Iz ene družine za cel vod partizanov.** TV 15, 7. XII. 1965, št. 48.

Prikaz družine Piškurjev iz Mačjega dola pri Šentlovrencu na Dolenjskem in njihovega deleža v NOB.

403. **P[avlin], M[ile]: Bila je številka 8281.** TV 15, 14. XII. 1965, št. 49.

Kratek življenjepis Mare Čepičeve iz Maribora in deleža njene družine v NOB.

404. **Pavlin, Miro: Naši borci v tujini.** Glas upravljavca, Nova Gorica 15. IX. 1965, št. 8/9 in 25. XI. 1965, št. 11.

Zapis spominov Jožeta Murovca iz Nove Gorice na življenje in dejavnost III. prekomorske brigade od Dalmacije do Slovenije.

405. **Pavlovec Andrej: Ob dvajsetletnici osvoboditve Škofje Loke.** Loški razgledi XII/1965, str. 11—12.

Zapis pripovedovanja Ivana Bernika in Jerneja Hribernika-Tomiksa o pripravah na osvoboditev in po osvoboditvi Škofje Loke maja 1945.

406. **Pecotić, Bogdan: Osvoboditev Trsta.** Iz naše revolucionarne preteklosti pred dvajsetimi leti. Komunist 14. V. 1965, št. 20.

Kraket prikaz operacij za osvoboditev Trsta aprila 1945.

407. **[Perat Just]: Zavedna mati izpod Matajurja.** TV 15, 6. VIII. 1965, št. 26.

Oris partizanske matere Francke Peratove in sodelovanja njene družine v NOB.

408. **Perbil, Jožica: Očka pripoveduje o napadu na Slovensko Bistrico.** Kurirček 1965/66, št. 2, str. 87.

Pripovedovanje o spopadu z Nemci jeseni 1944.

409. **Perhauc, Rafael: Slavje prekomorskih letalcev.** Ob proslavi prekomorskih brigad v Ilirski Bistrici. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 2. VII. 1965, št. 27.

Pisec prikazuje po spominih, kako je prišlo do vzpostavitve letalskih enot v Afriki in njihovo nadaljnjo usodo do konca vojne.

410. **Peric, Lojze: Začetki narodnoosvobodilnega gibanja v Slovenskem primorju in Istri leta 1941.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 495—503.

Memoarski prikaz prihoda Oskarja Kovačiča v Tržič in nato v Trst, njegovega snovanja osvobodilnega gibanja, navezave z ljudmi v Tržiču, Trstu in po Istri do Pulja, njegove zveze z Gorico, Podrago, prihod brata Leva, tržaški proces, direktiva za odhod v partizane, aretacija Kovačičev in kriza v Trstu po aretacijah.

411. **Perko, Vencelj: V spomin Pepci Žagarjevi.** TV 15, 9. III. 1965, št. 10.

Avtor v nekrologu riše lik žene Staneta Žagarja — Pepce Žagarjeve.

412. **Pertot Franc: Kamnosek iz Nabrežine.** TV 15, 25. V. 1965, št. 20.

Kratek življenjepis Jožeta Grudna iz Nabrežine. Ozira se na predvojni in vojni čas.

413. **Pervanje, Edvin: Iz kronike IV. prekomorske brigade.** TV 15, 15. VI. 1965, št. 23.

Oris delovanja IV. prekomorske brigade, ki je bila ustanovljena v Monopoliju in se bavila s prevažanjem blaga v domovino.

414. **P[eštaj], J[elka]: Mara Čepič — sedemdesetletnik.** Delo 11. XII. 1965, št. 334.

Članek riše lik napredne kulturne delavke, ki zajema tudi čas NOB.

415. **Petaros, Meri: Tisti strašni dan v Borštu.** Prosveta, Chicago 12. VII. 1965, št. 133.

Avtor prikazuje, kako so se fašisti in Nemci znesli nad partizansko postojanko v Borštu januarja 1945.

416. **[Petejan Bruno] bp: Partizanske tehnike na področju nekdanjega mariborskega okraja v času NOB.** Mariborski tisk 1965, št. 4.

Seznam partizanskih tehnik in krajev, kjer so delovale od 1941 do 1945.

417. **Petelin, Stanko: Osvoboditev Slovenskega primorja.** Nova Gorica 1965. Izd. ČZP »Soča«. Strani 248 s slikami in skicami. 8°.

Na arhivskih virih vojaških enot in delno na literaturi napisano delo, ki prikazuje najprej okupatorske in z njim zvezane kvislinške enote, nato sestav IX. korpusa po njegovih enotah, jedro dela pa zavzema prikaz priprav in poteka zadnje nemške ofenzive na Primorskem. V zadnjem poglavju prikazuje zaključne operacije enot IX. korpusa in IV. jugoslovanske armade za osvoboditev Slovenskega primorja, Trsta, Reke in Slovenske Benečije.

418. **Petelin, Stanko: Operacija »Winterende«.** Vojaški informator 1965/66, št. 1, str. 49—64.

Prikaz zadnje nemške ofenzive na Primorskem spomladi 1945, moč partizanskih sil, prodor iz nemških obročev in pohod na Trst.

419. **P[etelin], S[tanko]: Napad na Štampetov most.** Vojaški informator 1965/66, št. 4, str. 51—54.

Avtor prikazuje najprej okupatorske sile na Štampetovem mostu, načrte XV. divizije za porušenje mostu in nato uspešno izvedbo akcije 11. junija 1944.

420. **Pikl Edvard: Začetki vojnega zrakoplovstva NOV in POJ v 1943/1944.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 7.

421. **Pirkovič, Ivo: Kdo ima še letak iz l. 1941?** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1965, št. 29.

Pisec govori o vsebini letaka proti italijanskemu sekanju gozdov na Dolenjskem leta 1944.

422. **Pirnat Janez: Spomini na očeta.** Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 597—603.

Po zapisu Matija Maležiča orisana človeška in umetniška podoba Nikolaja Pirnata.

423. **Pismo partizanski materi.** TV 15, 2. III. 1965, št. 9.

Članek riše partizansko mater Pepco Kotnikovo, ki je v NOB žrtvovala svoje otroke.

424. **Plešivčnik, Drago: Kronika bolnišnic okrog Uršlje in Pece.** [V knjigi] Med Peco in Pohorjem, Ravne 1965, izd. Pripravljalni odbor za proslavo 20-letnice gimnazije Ravne na Koroškem, str. 217—234.

Pisec se na straneh 222—226 dotika razmer v slovenjegraški bolnišnici med vojno, dela za narodnoosvobodilno gibanje, zraven pa partizanskih bolnišnic na bližnjem Pohorju ter na str. 233 rudarske bolnišnice v Črni, njene pomoči partizanom in skromnih partizanskih bolnišnic po bližnjih gozdovih (B 11).

425. **Pleško, Jelka: Na nevarni poti.** Kurirček 1964/65, št. 7, str. 330.
Prikaz požrtvovalnega pohorskega kurirčka Matija.

426. **Plošnjak Božа: Žrtev za svobodo.** Mladina 5. VI. 1965, št. 22.
Zapis pripovedovanja o Žarku iz vasi Morje pod Pohorjem, kako je rešil partizane pred nemško hajko.

427. **Podkrajšek, Božo: Gledališče pikrih bodic na okupatorja.** Od jeseni 1941 do pomladi 1942 je delovalo v okupirani Ljubljani gledališče Vesela scena, kjer so padale zafrkljive bodice na račun italijanskega okupatorja. Člani tega gledališča so bili večinoma mariborski igralci in sodelavci Totega lista, ki so se pred Nemci umaknili v Ljubljano. Večer, Maribor 15. V. 1965, št. 111.
Pisec prikazuje, kaj in kako so na Veseli sceni igrali in kako so zbadali okupatorja.

428. **Podlesek, D[raga]: Svečanosti v Pomurju.** TV 15, 27. VII. 1965, št. 29.
Drobni podatki o aktivistih v Prekmurju.

429. **Poglajen, Franc: Boji za osvoboditev Ljubljane.** [V knjigi] IX. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1965. Ljubljana 1965, str. 11—13.
Kratek prikaz operacij XV. in XVIII. divizije ter XXIX. hercegovske divizije za osvoboditev Ljubljane 1945.

430. **Pohar, Edvard: Partizansko zdravstvo na Gorenjskem.** [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 539—575.
Pretežno na temelju spominov napisan prikaz razvoja sanitetne službe na Gorenjskem v Selški dolini, na Možaklji, pod Karavankami in Kamniškimi planinami. Pisec prikazuje načela konspiracije, po katerih so nastajale in se ohranjevale sanitetne postojanke. Omenja zdravnike, medicince in drugo zdravstveno osebje, ki so sodelovali v zdravstveni službi na Gorenjskem Ne zamolči tudi postojank, ki so doživele nesrečo, ker jih je odkril sovražnik in zakaj jih je odkril.

431. **Pohar, Lado: Iz partizanskega se je razvil Primorski dnevnik.** TV 15, 25. V. 1965, št. 20.
Kratek oris nastanka in poznejšega izdajanja Primorskega dnevnika.

432. **Pohar, Lado: Bilo je v novembrskih dneh leta 1943.** Ciklostiliranim radijskim vestem so prvi novinarji Partizanskega dnevnika Edvard Kokalj-Martin, France Vreg-Mile in Marijan Tepina začeli dodajati poročila vojnih dopisnikov. Kmalu ga je tiskalo šest ciklostilnih tehnik. Prim. dnevnik, Trst 8. VI. 1965, št. 134.
Spomini na začetke izhajanja Partizanskega dnevnika in kratek historiat do prihoda v osvobojeni Trst.

433. **Polanec, Irena: Pri Rehmanovih blizu Šoštanja.** TV 15, 23. XI. 1965, št. 46—47.
Zapis pripovedovanja Franca Volariča, kako se je rešil Nemcev, s tem da se je skril v omaro in nato v peč.

434. **[Polenči]č, [Matja]ž: Partizanski obrazi.** TV 15, 26. I. 1965, št. 4.
Oris aktivistke in borke v prekomorski brigadi — Nade Žagarjeve.

435. **[Polenči]č [Matja]ž: Bilo je na Golobarju.** TV 15, 9. III. 1965, št. 10.
Po spominih Ane Marije-Bavčeve prikazan boj na planini Golobar spomladi 1943 in smrt Vere Palčičeve in njenih tovarišic.

436. **[Polenči]č, [Matja]ž: Jože Tiran.** TV 15, 30. III. 1965, št. 13.
Oris partizanskega kulturnega delavca.

437. **]Polenči[č, [Matja]ž: Odkritje spominske plošče v Vinici.** TV 15, 27. IV. 1965, št. 17.
Zapis govora nekdanjega komandanta 5. prekomorske brigade Staneta Mahneta, ki je na kratko orisal nekaj trenutkov iz življenja 5. prekomorske brigade.

438. **[Polenči]č, [Matja]ž: Pri Plankarjevih.** TV 15, 8. 1965, št. 22.
Oris delovanja Plankarjeve družine iz Potoka pri Stični za NOB.

439. **P[olič], Z[oran]: V Ajdovščini 1945. leta.** Kmečki glas 29. IV. 1965, št. 18.
Spomini na potovanje IOOF, SNOS in njegovih organov iz Bele krajine v Ajdovščino ob koncu vojne aprila 1945.

440. **Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih** v okupirani slovenski Štajerski. Maribor 1965. Izd. Založba »Obzorja«. Strani 667 s slikami in faksimili. 8°.
Zbirka 194 pisem, ki jih je napisalo 190 ustreljenih talcev na Štajerskem, v glavnem od septembra 1941 do oktobra 1942. Pri avtorjih so navedeni skromni življenjepisni podatki, v celotni knjigi pa so vključena streljanja talcev na Štajerskem in dodani nekateri barvasti faksimili nemških razglasov o ustrelitvi talcev.

441. **[Potočnik Franc]: Spominska svečanost pod Blegošem.** TV 15, 13. VII. 1965, št. 27.
V spominskem govoru je orisana usoda Rusa, Francoza, Italijana in 11 Slovencev, kako so padli in bili pokopani v skupnem grobu v Hotavljah.

442. **Pozdravljena Moravška dolina ob 20-letnici osvoboditve!** Nekaj spominov na čas NOB na Moravškem. Občinski poročevalec, Domžale 15. VII. 1965 [posebna izdaja].
Na temelju različnih, predvsem memoarskih prispevkov napisan pregled zgodovine Moravške doline v NOB. V njem so orisani začetki NOB nemški teror požiganja slovenskih domačij in streljanja Slovencev, doba osvobojenega ozemlja leta 1944, borbeno delovanje Šlandrove in Pohorske (Zidanškove) brigade ter kamniško-zasavskega odreda, na koncu pa še dejavnost kontrarevolucije v Moravški dolini. Gradivo so prispevali: Jože Otolani, Dragica Požar, Miro Podbevšek-Lado, Frančiška Prosenc, Tone Poljanšek-Branko, Vinko Majcen-Triglavski, Miha Cerar-Martin in Francka Razboršek.

443. **Požar, Milica: Iz spominov na NOB.** Tednik 12. II. 1965, št. 6.
Zapis pripovedovanja po spominih stare mame na ravnanje Nemcev z ljudmi v Stogovcih in na nastanek tehnike Jožeta Lacka.

444. **[Po]ž[un, Lo]j[ze]: Franc Rozman-Stane.** Iz naše revolucionarne preteklosti. Komunist 25. VI. 1965, št. 26 — 6. VIII. 1965, št. 32.
Oris življenja, rasti in delovanja narodnega heroja in komandanta slovenske narodnoosvobodilne vojske Fr. Rozmana-Staneta.

445. **P[ratnemer], S[rečko]: Vesel je vsake kartice.** Borec XVI/1965, št. 2, str. 135—137.
Reportaža o življenju Lojzeta Diaccija, ki se nanaša tudi na njegovo življenje med vojno, ko je bil aktivist OF.

446. **Predan, Drago: Granitna glava.** Savinjski zbornik, Celje 1965, str. 117—124.
Reportažni prikaz o usodi Karla Kalovška, partizanskega kurirja, ki so ga jeseni 1944 zajeli vlasovci pod Čemšeniško planino, ga mučili pri zasliševanju, nato odpeljali na streljanje, pri streljanju pa ga vendar niso ustrelili do smrti, tako da se je rešil.

447. **Prekomorci.** Oris zgodovine prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOVJ. Ljubljana 1965. Gradivo za knjigo zbral uredniški odbor. Izdal Osrednji odbor za proslavo prekomorskih brigad in drugih prekomorskih enot NOV v Ljubljani. Strani 520 + [VI] s slikami in zemljevidi med besedilom. 8°.
Knjiga prikazuje nastanek in razvoj 1., 2., 3., 4. in 5. prekomorske brigade, artilerijskih enot, tankovske brigade, letalskih enot, sodelovanja prekomorcev v mornariških enotah, v 11. dalmatinski udarni brigadi, v minometalskem bataljonu, prometnem bataljonu in na koncu razvoj in pota pevskega zbora »Srečko Kosovel«. Knjiga je napisana prvenstveno na memoarskem gradivu, ki je povrhu še povečini v rokopisu. Knjiga povsod prikazuje in primerno poudarja delež primorskih Slovencev v prekomorskih enotah.

448. **P[relog], M[arija] Vislava: Leta 1944 sem Titu stisnila roko.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 6.
Spomini na potovanje na zasedanje ZAVNOJ in na srečanje s Titom.

449. **[Primc Mil]ko: Bilo je četrtega junija 1942. leta.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 6.
Spomini na italijansko divjanje v vaseh Ratečevo brdo, Kilovče, Zgornja in Spodnja Bitnja, Mereče, Podstenje in Podstenjšek.

450. **Primc, Vesna: Pripovedoval mi je očka.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 7.
Zapis očetovih spominov na boje na širokem bregu in pri Moščeniški dragi.

451. **Pripovedovali so mi...** Prim. dnevnik, Trst 11. V. 1965, št. 110 — 15. V. 1965, št. 114.
Zapis drobnih spominov, ki so jih pripovedovali starši ali drugi otrokom. Spomini se nanašajo na doživetja v vojni dobi, na ilegalno delo za Osvobodilno fronto, na akcije partizanov, na požig vasi Reke na Cerkljanskem, na pomoč, ki so jo izkazovali partizanom, na izseljevanje Slovencev, na življenje v Nemčiji... Spomine so posredovali Ljubo Jančar, Alenka Mihalič, Tamara Blažina, Franc Mahnič, Mara Rogela, Majda Prašelj, Jasna Rauber, Sergej Verč, Sergej Šuman.

452. **P]rudič Stojan[in S[kok-Curk Marija]: Ob 20-letnici osvoboditve in 24-letnici vstaje.** Cinkarnar, Celje 15. VI. 1965, št. 6.
V poglavju Štiri leta v ilegali prikazuje spomine ilegalke na delovanje v Ljubljani in na Dolenjskem, v poglavju Prvo srečanje z Rdečo armado prikazuje partizanstvo v Srbiji in srečanje z rdečearmejci.

453. **[Pučko Stane]: Janko Vincenc-Harkov.** Večer, Maribor 6. II. 1965, št. 29.
Kratek nekrolog.

454. **[Pugelj Stana in Žnidaršič Jože]: Partizanska bolnica »Zalesje« v Brkinih.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 6.
Oris ustanovitve partizanske bolnišnice in opore, ki jo je imela v bližnjih kmetih.

455. **Pušenjak Rado: Pred dvajsetimi leti v Prlekiji.** Pom. vestnik 20. V. 1965, št. 19.
Spomini na osvoboditev Prlekije in slovesnosti v Ljutomeru.

456. **Pušenjak, Rudi-Uragan: Partizanka iz Šentruperta.** TV 15, 11. V. 1965, št. 19.
Oris partizanke, borke in aktivistke Franje Žilavčeve-Cvetke.

457. **Pušenjak, Rudi-Uragan: S svojim telesom ...** TV 15, 22. VI. 1965, št. 26 in Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1965, št. 29.
Spomini na junaškega borca Jožeta Možeta iz Kamenc pri Novem mestu zlasti na njegovo junaško smrt ob sovražnem bunkerju v Rogu.

458. **Pušenjak, Rudi-Uragan: Komandant Vasja.** Dolenjski list, Novo mesto I. VII. 1965, št. 26 — 21. VII. 1965, št. 29.
Spomini na »Vasjo Zgonca«, komandanta (belokranjske brigade), boje v Žumberku med nemško ofenzivo jeseni 1943.

R

459. **Rant, Jože: Razvoj zobozdravstva v Sloveniji.** [V knjigi] Poslanstvo slovenskega zdravnika, zbornik razprav in člankov, Ljubljana 1965, izd. SM, str. 240—251.
V poglavjih Delo zobozdravniškega odbora OF med okupacijo v Ljubljani in Zobozdravstvo v NOB na str. 244—247 govori o organizaciji OF med zdravstvenimi delavci v Ljubljani, nato pa opiše delo in težave zobozdravstvene službe v partizanih in med civilnimi prebivalci izven Ljubljane sploh.

460. **Ravnikar-Podbevšek, Štefanija: V Polju je bil med NOV sedež zloglasne 13. domobranske čete.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 295—322.
Oris konkretnih domobranskih zločinov nad ljudmi iz Polja in bližnje okolice v letih 1943 in 1944.

461. **Razdevšek, Ivan-Mate: Akcija v vasi Puščava.** Steklar 29. XI. 1965, št. 10.
Spomini na nabiranje bomb in nato boj z Nemci v vasi Puščava na Pohorju 1944.

462. **Razdevšek, Ivan-Mato: Na Puščavo.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 934—936.
Spomini na akcijo borcev Zidanškove brigade na avto nemških policajev v Puščavi na Dravi spomladi 1944.
463. **Rebernak, Vesna: Mamica mi je pripovedovala.** Nagelj, Ptuj 1964/65, št. 3.
Zapis pripovedovanja o spopadih partizanov z Nemci v Žužemberku leta 1944.
464. **Rehar, Franc: O bojih za osvoboditev Gorice.** Pripoved borca Prešernove brigade IX. korpusa, Prim. novice, Koper—Nova Gorica 30. IV. 1965, št. 18.
Pisec prikazuje, kako je XXXI. divizija z Gradnikovo, Vojkovo in Prešernovo brigado osvobodila Gorico 1. maja 1945.
465. **Reisman Avgust: Gestapovsko nasilje v Mariboru.** TV 15, 24. VIII. 1965, št. 33 in 31. VIII. 1965, št. 34.
Spomini na nemško zasedbo Maribora, njihovo prilaščanje slovenskih stanovanj, življenje v zaporih in izselitev v Srbijo.
466. **Reisman, Avgust: Bilo je v Gornjem Milanovcu.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.
Spomini na življenje izseljenih Slovencev v Gornjem Milanovcu, na nemško požiganje mesta in žrtve med Slovenci.
467. **Rešitev v zadnjem trenutku.** Katoliški glas, Gorica 5. VIII. 1965, št. 32 — 2. IX. 1965, št. 36.
Spomini kontrarevolucionarnega pisca na umik kontrarevolucionarne vojske iz Slovenije na Koroško, bivanje v Vetrinju in izročitev nekaterih oddelkov Jugoslaviji.
468. **[Ribičič Jana]: Iz bojev v svobodno Ljubljano.** Naša žena 1965, št. 4, str. 124.
Spomini na prihod v Ljubljano ob osvoboditvi.
469. **Ribičič, Josip: Na dan osvoboditve Ljubljane.** Kmečki glas 6. V. 1965, št. 19.
Pisec prikazuje, kako je dobival prispevke za številko Slovenskega poročevalca, ki je izšla v Ljubljani ob osvoboditvi.
470. **Ribičič Mitja: Zadnja bitka.** Strokovni list XIV/1965, št. 5, str. 234—239.
Pisec označuje pomen zadnjih bojev jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske z Nemci in njihovimi zavezniki v Mislinji in Mežiški dolini.
471. **R[izman], D[rago]: Ob 20. obletnici partizanskega boja v Gorišnici.** Tednik, Ptuj 5. II. 1965, št. 5.
Članek prikazuje spopad kurirjev XIV. TV postaje z Nemci v Gorišnici.
472. **Rogelj, Janko: Louis Adamič in ponarejenosti.** Naši razgledi 20. II. 1965, št. 4, str. 77.
Avtor brani način Adamičevega pisanja, ki je bil namenjen Američanom, zlasti Adamičevo knjigo Vrnitev v rodni kraj v letu 1943.
473. **R[ojic], V[ida]: Partizanski koledar našega okoliša.** Tednik, Ptuj 8. I. 1965, št. 1 in 15. I. 1965, št. 2.
Avtorica prikazuje nemški zločin v Staršah in spopad s kurirji v Spuhlji decembra 1944 (št. 1), o dogodkih februarja v letih 1942, 1943 in 1944 (št. 2).
474. **Rojic Vida: Upornice na Hajdini.** 20-letnica osvoboditve. Tednik 14. V. 1965, št. 19.
Po pripovedovanju Marije Mariničeve napisann pregled sodelovanja Hajdine v NOB in partizanske postojanke na domu Mariničeve.
475. **R[ojic] V[ida]: Ptujske žene na braniku svobode.** Ob dnevu borca. Tednik, Ptuj 2. VII. 1965, št. 26. — 8. X. 1965, št. 40.
Avtorica govori o dekletih in ženah, ki so aktivno sodelovale v NOB v Ptuju, Slovenskih goricah, na Dravskem polju, v Središču in Ormožu. Avtorica riše njihovo aktivistično delo, zraven pa tudi njihovo usodo v rokah okupatorjev, ker so mnoge padle kot talke ali pa pomrle v koncentracijskih taboriščih.
476. **Rolc, Jošt: Srečanje s Francko s Prnikov.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.
Drobni spomini na nemško okupacijo, zlasti pa na nemški požig Radovne septembra 1944.
477. **Rolc, Jošt: Miting na Tanči gori.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11.
Spomini na sestavljanje in izvedbo programa na partizanskem mitingu 15. brigade na Tanči gori spomladi 1944.

478. **Rolc Jošt: Klavrni »nadljudje« in njihovi hlapci na postaji Bled.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
Reportaža o begu nemških uradnikov z Bleda tik pred koncem vojne in kako so jih zajeli partizani pri postaji Kočna.

479. **Rolc, Jošt: Gorenjska pomlad 1945.** TV 15, 20. VII. 1965, št. 28.
Reportaža o osvoboditvi Bleda in bližnje okolice.

480. **Rolc, Jošt: Dve nenavadni srečanji z bežečimi Nemci.** TV 15, 10. VIII. 1965, št. 31.
Reportaža o poskusu Mika Fabjana, komandanta krajevne komande na Bledu, da sam razoroži poln vlak Nemcev v Lescah ob koncu vojne in ob končni razorožitvi na Jesenicah.

481. **Rolc, Jošt: Ob obletnici tragedije v Radovni.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 47.
Pisec prikazuje vlogo Radovne kot postojanke organov NOB na Gorenjskem in nato usodo, ki so ji jo pripisali Nemci in izpolnili 20. septembra 1944, ko so jo požgali, ljudi pa postrelili in vrgli v ogenj.

482. **Romanič, Peter: Bilo me je dvakrat sram.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15.
Oris partizanske matere Goršetove iz Podhoste, ki je v NOB zgubila pet sinov.

483. **Rome-Braniselj Danica: Spomini na partizanske poti po Primorskem.** Planinski vestnik LXV/1965, št. 1, str. 20—23.
Avtorica prikazuje spomine na čas od pohoda Loškega (Soškega) odreda na Primorsko, nekatere doživljaje iz bojev na Primorskem in svoje poti po Primorskem.

484. **Rončet, A.: Boj s kozaki.** TV 15, 2. II. 1965, št. 5.
Spomini na spopad čete Južnoprimorskega odreda s kozaki pri Fernetičih.

485. **Roš, Franjo: Stane Terčak 60 letnik.** Celjski tednik, Celje 5. 11. 1965, št. 44.
Kratka biografija, ki zajema tudi dobo NOB.

486. **Rozina, Milan: Od jetnika do tankista.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15. in 20. IV. 1965, št. 16.
Spomini na pot iz zaporov k zaveznikom v južni Italiji in k partizanom ter nato v oddelek tankistov.

487. **Rozman Franc: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja IV.** Naši razgledi 11. XII. 1965, št. 23, str. 488.
Kratko poročilo o letniku Prispevkov za leto 1963, ki mu avtor dodaja tudi drobne popravke.

488. **Rozman, Jože: Nikoli več ...** Železar, Jesenice 29. V. 1965, št. 22.
Spomini na osvoboditev koncentracijskega taborišča Dachau maja 1945.

489. **R[upel Slavko]: France Filipič: Prvi pohorski partizani.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.
Poročilo o knjigi in poskus vrednotenja.

490. **R[upel Slavko]: Izbrano delo Ivana Roba.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.
Poročilo o Smolejevi knjigi o Ivanu Robu in njegovem delu.

491. **Rupel Slavko: Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih.** TV 15, 2. XI. 1965, št. 43.
Poročilo o knjigi.

492. **[Rupel Slavko]: France Filipič: Prvi pohorski partizani.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 955—956.
Poročilo in poskus vrednotenja knjige.

493. **Rupel, Slavko: Kdor za domovino umre, je živel dovolj ...** Zapisek o izbranem delu Ivana Roba. Borec XVI/1965, št. 11, str. 950—953.
Kratek oris Ivana Roba kot človeka in pesnika.

494. **Rutar Marija: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 16. XI. 1965, št. 45.
Osvoboditev Tolmina konec aprila 1945 po sliki v TV 15, št. 43.

S

495. **S. B.: Gimnazija na osvobojenem ozemlju.** Glasilo Kovinoplastike Lož, 1965, št. 5 [prav 6], str. 6—7.
Spomini na partizansko gimnazijo v Loški dolini in vdor domobrancev ter njihovo ravnanje s profesorji.
496. **S. B.: Osemdesetletnica Rozalije Močilnik.** TV 15, 23. III. 1965, št. 12.
Oris partizanske matere iz Mežice.
497. **Sagadin, Antonija-Ženka: 20 let po dogodkih v Srecah.** Tednik, Ptuj 16. IV. 1965, št. 15.
Avtorica prikazuje hišo Sagadinovih v Srecah kot postojanko NOB ter na koncu požig hiše.
498. **S[agadin], K[arlo]: Pomen in vloga OF na Slovenskem.** O obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte. Cinkarnar, Celje 15. IV. 1965, št. 4.
Spomini na delovanje OF na Dolenjskem, zlasti poleti 1942.
499. **Satler Franc: Ustrelili so mi očeta.** Hmeljar 1965, št. 6, str. 13.
Spomini na nemško hajko na Veterniku v Savinjski dolini severno od Polzele in na nemško divjanje med kmeti ter ustrelitev očeta in soseda novembra 1944.
500. **Sattler, Miran: Andrej Kumar.** Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 21. III. 1965, št. 70 [prav 76].
Drobni utrinki iz življenja revolucionarnega delavca.
501. **Sattler, Miran: Stane Škrlj.** Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 9. V. 1965, št. 123.
V obliki intervjuja orisani drobni spomini na dobo NOB.
502. **Sattler, Miran: Franc Stadler-Pepe.** Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 16. V. 1965, št. 139.
V obliki intervjuja nanizani drobni spomini na aktivistično delo v Ljubljani.
503. **Sattler, Miran: Karel Prušnik-Gašper.** Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 14. XI. 1965, št. 308.
V obliki intervjuja opisani drobni spomini tudi na dobo NOB.
504. **Schiller, Miroslav: Partizanska elektrarna.** Elektrogospodarstvo 20. IX. 1965, št. 9, str. 8.
Pisec pripoveduje, kako je nastala in nato funkcionirala partizanska elektrarna v Črnomlju.
505. **Sekne, Franc: Oče in sin.** TV 15, 11. V. 1965, št. 19.
Spomini sina, kako sta z očetom odšla v partizane.
506. **Seljak, Ivan-Čopič: Med bežečimi kolonami.** TV 15, 11. V. 1965, št. 19.
Zapis pripovedovanja, kako sta Seljak in Milan opravila kurirske naloge sredi bežečih sovražnikov po dolini Mislinje ob koncu vojne.
507. **Seljak, Ivan-Čopič: Že dolgo poprej me je zanimala umetnost in nadvse rad sem slikal.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 468—472.
Pod rubriko Pripovedi treh partizanskih likovnikov je Matija Maležič zapisal pripovedovanje Ivana Seljaka, Kako je partizanil med vojno od 1943, zlasti pa kako je doživljal pohod XIV. divizije na Štajersko.
508. **[Senica] B[ranko]: Partizanski breg.** ... od tistega dne dalje se ob spomeniku vedno znova ustavljajo avtomobili. 7 dni, Maribor 2.—8. IV. 1965, št. 14.
Pisec govori o bratu nečaku Milana Gorazda Dekleve, ki sta padla kot partizana in jima je Gorazd v Permanih postavil spomenik.
509. **S[enica], B[ranko]: Temelji Maribora so podrhtevali.** Pred dvajsetimi leti je naše mesto preživljalo hude ure. 7 dni, Maribor 26. III. — 1. IV. 1965, št. 13.
Prikaz ameriških bombardiranj v Mariboru v letih 1944 in 1945 ter posledic.
510. **Senica, B[ranko]: Tu je bil konec.** Dvajset let po zadnjih ogorčenih bojih v Dravogradu in Poljani pri Prevaljah. 7 dni, Marbor 7.—13. V. 1965, št. 18.

Prikaz zadnjih operacij XIV. divizije z Nemci pri Dravogradu v prvi polovici maja 1945.

511. **Sešek, Franc-Miha — Zadnik Maks — Žnidaršič Jože-Krojačič: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 23. XI. 1965, št. 46—47.
Štab istrskega odreda, kakor pisci pojasnjujejo fotografijo v TV 15, št. 41.

512. **Sevnik Franjo: Olga iz Šercerjeve.** Prim. dnevnik, Trst 10. VII. 1965, št. 62 — 13. VII. 1965, št. 164.
Spomini na srečanja z Olgo-Andreano Družino, borko Šercerjeve brigade.

513. **[Simčič Jože-Jelen]: Laze proti okupatorjem.** TV 15, 2. II. 1965, št. 5.
Članek prikazuje zavzetost vaščanov za delo NOB.

514. **Sincerus: Vloga krščanskih socialistov pri zmagi komunistične revolucije v Sloveniji.** Katoliški glas, Gorica 25. III. 1965, št. 13.
Avtor prikazuje s kontrarevolucionarnega vidika odnose med ustanovnimi skupinami OF, zlasti v zvezi s sestankom na Pugledu aprila 1943.

515. **Sincerus: »Koalicija« Osvobodilne fronte.** Katoliški glas, Gorica 1. IV. 1965, št. 14.
S kontrarevolucionarnega vidika prikazani odnosi med ustanovnimi skupinami OF.

516. **Singer, Blaž: Dr. Franc Petek — starosta koroških Slovencev.** Večer, Maribor 11. VII. 1965, št. 184.
Nekrolog.

517. **Slana, France: Živel sem v pričakovanju nečesa velikega, kar se je imenovalo svoboda.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 472—475.
Pod rubriko Pripoved treh partizanskih likovnikov je Matija Maležič zapisal pripovedovanje Franceta Slane, Kako je partizanil po Gorenjski in nato živel v centralni tehniki na Gorenjskem.

518. **Slavec, Slava: Pred 20 leti v Coroneu.** Posvečeno mučenikom iz ulice M. D'Azeglio. Prim. dnevnik, Trst 28. III. 1965, št. 74.
Spomini na policijski zapor Coroneo v Trstu.

519. **Slavec, Slava: Kurirkam iz Prebenega.** Prim. dnevnik, Trst, 1. I. 1965, št. 103 in Prosveta Chicago 25. VI. 1965, št. 123.
Avtorica prikazuje kurirski center v Prebenegu, nemško hajko in usodo kurirk, ki so jih Nemci ustrelili na Opčinah 29. VIII. 1944.

520. **Slavec, Slava: Mladina je prižgala kres nad Boljuncem 1. maja 1944.** Istega večera je prišla v vas četa partizanov, ki so zastražili vse ceste in poti in priredili zborovanje. Prim. dnevnik, Trst 1. V. 1965, št. 103.

521. **Slavec, Slava: V dneh osvoboditve iz tržaških zaporov do Boljunca.** Na desno, tovariši, na juriš! — Nekaj sto metrov pred nama je padla zadnja granata poraženega tretjega rajha. Prim. dnevnik, Trst 29. V. 1965, št. 126 in 30. V. 1965, št. 127.
Spomini na zapore v tržaškem Coroneu pred osvoboditvijo, na osvoboditev Trsta in vrnitev domov.

522. **[Slemenik Štefanija]: Tragedija v Domžalah.** TV 15, 21. IX. 1965, št. 37.
Kratek oris streljanja talcev v Domžalah 3. septembra 1941 in od kod so jih pripeljali.

523. **Slokan, Jaka: Drago Novak: Prlekija v NOB.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 957—959.
Kritične pripombe k delu navedenega avtorja.

524. **Slokan, Jaka: »Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1050—1051.
Poročilo o njigi.

525. **Smolej, Viktor: Ivan Rob.** [V knjigi] Ivan Rob, Izbrano delo, Maribor 1965, Izd. Obzorja, str. 5—91.
Avtorjev članek predstavlja uvod v knjigo dela Ivana Roba. V uvodu prikazuje življenje in rast Ivana Roba. V XIV. in XV. poglavju, na str. 72—88 prikazuje

Robovo življenje v NOB, zlasti na osvobojenem ozemlju na Dolenjskem poleti 1942, ko je bil Rob član partizanskega agitteatra in nato v Cankarjevi brigadi, ko so ga ujeli v Ljubljani in naposled ustrelili v Ligojni pri Vrhniki 12. februarja 1943.

526. **Sočan, Julij: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Pisec pojasnjuje telegrafsko skupino v TV 15, št. 2/1965 in popravljanje tiskarskega stroja v TV 15, št. 48—49/1964.

527. **Spomin na slovenskega partizana junaškega poveljnika garibaldincev.** Josip Verginela je bil voditelj komunistične mladine v Trstu, španski borec, voditelj francoskih in nato italijanskih partizanov. Prim. dnevnik, Trst 25. IV. 1965, št. 68.

528. **Spomnimo se Rižarne in njenih žrtev!** Prim. dnevnik, Trst 28. II. 1965, št. 50.
Članek prikazuje tudi zgodovino Rižarne, kako je bila mučilnica za aktiviste in borce NOB.

529. **Srakar, Marjan-Piškur: Začetek nemške ofenzive poleti 1942.** Mercator III/1965, št. 3—4, str. 12.
Spomini na boje z Nemci v Žirovskem vrhu poleti 1942.

530. **[Starc Avgust]: Junak Trnovega.** TV 15, 10. VIII. 1965, št. 31.
Oris junaškega lika in dejanj Vojka Regenta iz Kontovela pri Trstu, borca XIX. brigade.

531. **[Stele-Možina, Melita]: Božidar Jakac.** Dolenjski list, Novo mesto 2. VI. 1965, št. 22.
Oris umetniške poti B. Jakca v partizanih. Odlomek iz razprave v katalogu, ki je bil izdan ob Jakčevi razstavi v Mestni galeriji v Ljubljani maja 1965.

532. **Sterle Ivanka: Spomini.** Gradisov vestnik VII/1965, št. 83, str. 7.
Spomini na življenje družine iz Krškega polja v izseljeništvu v Nemčiji.

533. **Strle Franci: Partizanski borec — slikar.** TV 15, 6. VII. 1965, št. 26.
Oris življenja Zdravka Kotnika iz Mojstrane, ki zajema tudi dobo NOB.

534. **Strnad, Marica: Sami.** Borec XVI/1965, št. 1017—1018.
Spomin na čas, ko so domobranci odpeljali avtorici očeta in mater februarja 1944.

535. **Strniša, Emil: Naš praznik ob 20-letnici osvoboditve.** Nova proga 15. IV. 1965, št. 7.
Pisec prikazuje dejavnost železničarjev v NOB Mariboru, na Gorenjskem in v Ljubljani ter dodaja kratke biografije železničarjev-narodnih herojev.

536. **Suhadolčan, Marija: Koroška bibliografija.** [V knjigi] Med Pecó in Pohorjem, Ravne 1965, izd. Pripravljalni odbor za proslavo 20-letnice gimnazije Ravne na Koroškem, str. 319—376.
Bibliografija vključuje tudi gradivo za NOB. Razdeljeno je med posamezne rubrike. Periodični tisk v poglavju Zgodovina NOB na straneh 364—376.

537. **Sušnik, Tone: Razvoj šolstva v Mežiški dolini.** [V knjigi] Med Peco in Pohorjem, Ravne 1965, izd. Pripravljalni odbor za proslavo 20-letnice gimnazije Ravne na Koroškem, str. 171—207.
Pisec se na straneh 192—196 dotika tudi dobe NOB in prikazuje položaj šolstva pod nemško okupacijo.

538. **Svoje življenje so dali za svobodo.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 323—344.
Seznam žrtev druge svetovne vojne, ki so padli kot borci NOB, umrli v internaciji, padli kot talci ali kako drugače na območju občine Ljubljana—Moste—Polje. Seznam je urejen po vaseh in vsaka skupina po abecednem redu.

539. **Slavič Herman-Urh: S štirinajsto na Štajersko.** Primorje, Ajdovščina VII/1965, št. 1—5.
Spomini na pohod XIV. divizije na Štajersko.

Š

540. **Šilih, Niko: Dolenjska 1941.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 394—417.
Delno na temelju literature, delno na temelju spominov prikazuje avtor začetke in razvoj narodnoosvobodilnega gibanja na Dolenjskem leta 1941, tako da ga razčleni po okrožjih: Novo mesto, Grosuplje, Kočevsko-ribniško področje, Posavje in Bela krajina.

541. **Šajn Avguštin: Kdo je bil Silvo Robida.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Oris Matije Gržina iz Knežaka pri Ilirski Bistrici, španskega borca in nato partizana, ki je padel z gojenci partijske šole v Cerknem januarja 1944.

542. **Šajn, Avgust: Tako so umirali partizani.** Prosveta, Chicago 9. III. 1965, št. 47.
Članek prikazuje odnos domačinov na pobočju Snežnika (vasi Jurešče, Palčje . . .) do partizanov in kako je padel Pecmanov Stane iz Kilovč 1942.

543. **Šajn, A[vgust]: Nezlomljivi primorski očak.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
Članek govori o začetkih partizanstva v okolici Ilirske Bistrice.

544. **Šav, Ernest: Prekomorci v Trstu.** Mladina 3. VII. 1965, št. 26, priloga »Partizanski dnevnik«. Spomini na življenje v I. prekomorski brigadi.

545. **Šegula, Pavle: Zborovanje planincev na Rašici,** proslava 20-letnice osvoboditve. Planinski vestnik 1965, št. 7, str. 289—290.
Članek na kratko riše posledice vojne v slovenskem planinstvu.

546. **Šelhaus Edi: S puško in fotoaparatom po slovenski zemlji.** Tovariš 29. I. 1965, št. 4, str. 10—13.
Zapis pripovedovanja Jožeta Bitenca o spominih na fotografiranje v partizanih.

547. **Šelhaus, Edi: Groga in njegova bolnišnica.** Zgodilo se je pred 20 leti. TT 9. II. 1965, št. 5.
Zapis spominov Groga Rupnika na partizansko bolnišnico pod Malenskim vrhom v Poljanski dolini in na zdravljenje ranjencev v njej.

548. **Šelhaus, Edi: Zgodilo se je pred 20 leti.** Partizanska poroka ali vesel dogodek v zadnji vojni. TT 2. III. 1965, št. 8.

549. **Šenk, Slavica: Njihov delež.** Kurirček 1964/65, št. 9, str. 425.
Prikaz usode avtoričine družine v NOB.

550. **Šentjurc, Lidija: Z izkušnjami NOB do najboljših rešitev.** Iz govora Lidije Šentjurc na slavnostni konferenci odbornikov ljubljanskih skupščin Delo 11. V. 1965, št. 124.
Kratka oznaka narodnoosvobodilnega gibanja v Ljubljani.

551. **Šerko, Edvard: Teror.** (Odlomki iz dnevnika). Hmeljar 1965, št. 5, str. 12.
V odlomkih iz dnevnika od 23. septembra do 10. novembra 1943 prikazuje življenje v celjskem zaporu.

552. **Šimčič, Teofil: Dr. Janku Kralju v trajen spomin.** Katoliški glas, Gorica 8. VII. 1965, št. 28.
Kratek življenjepis desničarskega politika na Goriškem, ki se nanaša tudi na dobo druge svetovne vojne.

553. **Škerl, France: Bibliografija o NOB Slovenncev za leto 1961.** Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2 [Priloga], str. 1—165.

554. **Škerl, France: Bibliografija o NOB Slovencev za leto 1962.** Prispveki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, [Priloga], str. 167—232.

555. **Škerl, France: Dela o narodnoosvobodilnem boju** [V knjigi] Dvajset let Državne založbe Slovenije, Ljubljana 1965, izd. DZS, str. 109—114.
Kratek prikaz del, ki jih je izdala DZS v dvajsetih letih po vojni in se nanašajo na problematiko NOB.

556. **Škerl, France: France Filipič, Pohorski bataljon.** Ljubljana 1963, izd. »Borec«, strani 481 s slikami. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str 293—300.

Ocena knjige glede na avtorjeve prijeme in prikaze glavnih problemov v knjigi.

557. **Škerl, France: Edvard Kocbek, Slovensko poslanstvo.** Dnevnik s poti v Jajce 1963, Celje 1964, izd. MD, strani 215. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965. št. 1—2, str. 300—305.

Ocena knjige glede na dokumentarno plat Kocbekove knjige, to je vrednosti kot vira za zgodovino NOB.

558. **Š[kerl], F[rance]: Vojnoistorijski glasnik, 1960—1964,** Beograd 1960—1964. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str. 305—306.

Bibliografski zapis o člankih, ki se v navedenih letih Vojnoistorijskega glasnika nanašajo na NOB na Slovenskem.

559. **Škerl, France: Bibliografija o NOB Slovencev za leto 1963.** Prispevki za zgod. del. gibanja 1965, št. 1—2 [Priloga], str. 1—91.

560. **Škoberne, Franc: Pomurje 1941.** [V knjigi] Vstaja jugoslovanskih narodov, Ljubljana 1965, izd. »Borec«, str. 438—493.

Na temelju svojih in spominov drugih opisano osvobodilno gibanje v Prekmurju, na radgonskem in ljutomerskem področju. Avtor najprej prikazuje nemško okupacijo, nato madžarsko, začetke organiziranega odpora, prve tehnike, ustanavljanje odborov OF, prve aretacije in izdajstva, smrt Štefana Kovača, proces v Soboti, pokrajinsko konferenco pri Kerenčičevih in smrt Vinka Megle.

561. **Škodnik, Vanda: Fant z železnimi živci.** Liki naše revolucije. Delo 13. VI. 1965, št. 157.

Oris narodnega heroja Franca Stadlerja-Pepeta in njegove dejavnosti.

562. **Škrabar Stane: Legendarna bojna depeša.** Drobec z dolge borbene poti I. tankovske brigade. Prim. novice, Koper—Nova Gorica 2. VII. 1965, št. 27.

Prikaz tankovskih operacij za osvoboditev Bihaća in na pohod prekomorske brigade proti Trstu.

563. **Škrlj Franc: Beg iz gestapovskih zaporov.** Železar, Jesenice 24. V. 1965, št. 30, str. 17—19.

Zapis spominov Jake Bedena najprej na delo OF, nato na gestapovski zapor na Jesenicah in beg iz njega v VOS.

564. **Škrobl, Maksi: Naša šola.** Kurirček 1964/65, št. 8, str. 377.

Oris usode osnovne šole na Hribu pod Janino pri Rogaški Slatini, ki so jo v dobi NOB imeli zasedeno Nemci.

565. **Škulj, Hela: Ljubljana zasedeno, a nikoli pokorjeno mesto.** Naša žena 1965, št. 4, str. 123.

Reminiscence na okupacijsko dobo v Ljubljani.

566. **Šmit, J[ože]: Prekomorci.** Delo 25. VI. 1965, št. 169.

Kratek referat o knjigi Prekomorci.

567. **Šmit, Jože: »Kultura« osvoji Gospić.** Mladina 3. VII. 1965, št. 26, priloga »Partizanski dnevnik«.

Spomin na življenje v agitpropovskem odseku V. prekomorske brigade.

568. **Šnabl, Gašper: Zapečateno pismo.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1022—1024.

Pisec prikazuje značaj partizanske družine in kako je zdržala nemški pritisk ter težave časa.

569. **Šnuderl Makso: Franc Svetek.** Delo 28. XII. 1965, št. 351.

Kratek življenjepis delavskega politika, ki zajema tudi dobo NOB.

570. **Šobar, Peter: Kočevska v boju za svobodo.** Dolenjski list, Novo mesto 3. VI/1965, št. 22 — 12. VIII. 1965, št. 32.

Pisec govori o razvoju na Kočevskem pred vojno, od številke 26 (1. VII. 1965) pa nadaljuje s prikazovanjem razmer med vojno in govori o razpadu stare Jugoslavije,

prihodu Italijanov, selitvi Kočevarjev, Šeškovom organiziranju osvobodilnega gibanja, ribniški četi, na čas roške ofenzive, na nemško okupacijo in osvoboditev.

571. **Š[obar], P[eter]: Po dolini Čabranke in Kolpe je vodila partizanska pot.** TV 15, 22. VI. 1965, št. 24.

Pisec prikazuje tesno sožitje prebivavcev ob Kolpi s partizani.

572. **Š[obar], P[eter]: Od borca do komandanta.** TV 15, 12. X. 1965, št. 40.

Kratek življenjepis aktivista in nato partizanskega borca in komandanta Jožeta Boldana-Silnega.

573. **Š[obar], P[eter]: Da ne bi zamrla kulturna dediščina očetov.** TV 15, 16. XI. 1965, št. 45.

Oris življenja in dela Marije Cero, ki je z vso družino delala za NOB od Kočevske do Koroške.

574. **Šorli, Srečko: Franc Jerala z Jesenic.** TV 15, 21. XII. 1965, št. 50.

Pisec riše lik prvoborca z Jesenic, ki kot zajet partizan ni hotel izdati svojih tovarišev.

575. **Špelič, Franc: Rabelj iz Šmavra.** TV 15, 15. VI. 1965, št. 23.

Oris zločinskih ubojev, ki jih je zagrešil belogardist Krničar iz Šmavra pri Dobrniču nad sovaščani, partizanskimi privrženci.

576. **Štakolič, Jožef: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 24. VIII. 1965, št. 33.

Pojasnilo slike v TV 15, št. 28 in kako je nastala v vasi Igovci pri Kojskem.

577. **[Štembal Milan]: Ko sem stopil iz podzemlja, sem bil skoraj slep.** TV 15, 1. VI. 1965, št. 21.

Zapis pripovedovanja Mirana Štembala iz Ljubljane o življenju in delu po italijanskih in nemških koncentracijskih taboriščih (Buchenwald, »Dora«, Lublin, Auschwitz in Birkenau).

578. **Štirn, Blažka: Dom za domom je gorel.** Kurirček 1964/65, št. 6, str. 282.

Zapis bratrančevega pripovedovanja o fašističnem divjanju v okolici Gorice spomladi 1943.

579. **Štok, Jože-Korotan: Zadnji pohod.** Kmečki glas 6. V. 1965, št. 19.

Reportaža o osvoboditvi Vrhnike in Ljubljane maja 1945.

580. **Štrajhar, Fanika: Pred dvajsetimi leti pri nas.** Kurirček 1965/66, št. 2, str. 86—87.

Prikaz nemškega zločina v vasi Limovce in beg čez Trojane ob osvoboditvi.

581. **Štrbenk Ana-Darinka: Novo življenje pri Mehovih v Plešivcu.** TV 15, 28. XII. 1965, št. 51—52.

Zapis pripovedovanja Marije Vošnjak-Meh stare mame iz Plešivca pod Graško goro, v katerem se spominja sodelovanja svoje družine s partizani.

582. **Štrekelj, Franc-Franček: Primorska.** Borec XVI/1965, št. 4, str. 400—403.

Spomini na življenje v patrulji Franca Leskoška-Luke in posebej na boj z Nemci pri vasi Ponikve na Krasu, decembra 1943.

583. **Šuberović, Svetozar: V osjem gnezdu.** Borec XVI/1965, št. 12, str. 1014—1017.

Spomini na obveščevalno vlogo na kvesturi.

584. **Šubic, Ive: Bil sem mlad, pa so se te podobe prav zato tako globoko vtisnile vame.** Borec XVI/1965, št. 5, str. 462—468.

Pod rubriko Pripovedi treh partizanskih likovnikov je Matija Maležič zapisal pripovedovanje Iveta Šubica, kako je partizanil od konca 1941 do osvoboditve.

585. **Šuklje, Rapa: Dekle iz železa.** Borec XVI/1965, št. 3, str. 196—204.

Reportaža na temelju intervjuja riše lik Mire Svetinova kot predvojne in medvojne aktivistke ter funkcionarke osvobodilnega gibanja.

586. **Šušteršič, France: Tistega mrzlega dne.** TV 15, 1. I. 1965, št. 1.

Reportaža o partizanskem mitingu ob Kolpi ob koncu 1944.

587. **Šušteršič, France: V Ravensbrück.** Prosveta, Chicago 26. VII. 1965, št. 143.

Utrinki različnih spominov na življenje v koncentracijskem taborišču.

588. **Š[ušteršič], F[rance]: Umrl je prvi partizan z Ježice.** TV 15, 21. XII. 1965, št. 50.

Kratek življenjepis partizanskega borca Franca Bratovža-Aca.

589. **Šušteršič Miha: O delu smolenjevaške »sloge«.** Ob 23. obletnici likvidacije belogardistične postojanke nad Smolenjo vasjo pri Novem mestu. Dolenjski list 12. VIII. 1965, št. 32, str. 4—5.

590. **Švajger Hedvika: Novo mesto 8. V. 1945.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.
Avtorica prikazuje osvoboditev Novega mesta v maju 1945.

591. **Švajncer, Marija: Dobrodošli, slovenski učitelji!** Potovanje po sledovih partizanskega šolstva na Štajerskem. — Prvi partizanski šoli na Štajerskem sta bili v Solčavi in na Henini pri Jurkloštru. Na osvobojenem ozemlju v gornji Savinjski dolini in na Kozjanskem je bilo 31 šol s 103 učitelji in več kot 3.000 učenci. Večer, Maribor 1. V. 1965.
Po zapisih in pripovedovanjih Marije Božič iz Gornjega grada, Danice Kotnik, Ivana Dobrška-Janka, Dragice Ravter in Janeza Ravterja popisane razmere slovenskega šolstva v Zgornji Savinjski dolini in na Kozjanskem med okupacijo in na osvobojenih ozemljih.

T

592. **Taucer, Franc: Narodnoosvobodilno gibanje v bivši občini Moste.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 265—285.
Pisec prikazuje organizacijski razvoj partije, SKOJ in OF na območju Most, narodno zaščito, akcije OF v letih 1941—1943, posebej pa še dejavnost nasprotnikov OF v istem času.

593. **Tepej, Jože: Ernestu Napastu v spomin.** Naša tovarna, Maribor 1965, št. 1. str. 12.
Kratka biografija partizanskega aktivista, ki so ga Nemci ubili januarja 1945.

594. **[Teppey Jožica]: Jožko Papež iz Sevnice: Nepozabni deveti maj.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.
Zapis Papeževih utrinkov spominov na partizanstvo in doživetje osvoboditve v Ljubljani.

595. **Terčak, Stane: Savinjski četa.** Hmeljar 1965, št. 2, str. 12.
Po memoarskih virih orisan začetek savinjske čete julija 1941.

596. **Terčak, Stane: Sedma sila v času NOB.** Celjski tednik, Celje 11. VI. 1965, št. 23.
Kratek pregled tehnik na območju celjskega okraja od 1934 do 1944.

597. **[Teržan Josip]: Maja 1941 v Rušah.** Ruški delavec, Ruše 1965, št. 5, str. 1.
Članek prikazuje, kako se je kazala močna slovenska zavest Rušanov takoj prvi mesec po okupaciji.

598. **[Teržan Josip]: Ijt: 1914 — Junij — 1941.** Ruški delavec, Ruše 1965, št. 6. str. 8.
V okviru 30-letnice sokolskega zborovanja v Rušah prikazuje avtor delež Rušanov na izselitvah s slovenske zemlje v letu 1941.

599. **Tischler, Joško: Ljubo doma, kdor ga ima.** Naš tednik — Kronika, Celovec 29. IV. 1965, št. 17.
Spomini na življenje v izseljenstvu (Hesselberg).

600. **Tomažič-Colja Ivanka: Spomini iz težkih dni.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 1, str. 8.
Avtorica prikazuje nemško hajko na Janeževem brdu in uboj partizana 25. novembra 1944.

601. **Tončič, Frane: Iz spominov na težke dni.** Prim. dnevnik, Trst 16. V. 1965, št. 115.
Spomini na srečanja v tržaških zaporih in na ravnanje esesovcev z jetniki.

602. **Tratar, Marjan-Učo: 20 let Prešernovega dne.** Prosvetni delavec 2. II. 1965, št. 2.
Spomini na Prešernovo proslavo v partizanski tiskarni Triglav.

603. **Tratar, Marjan-Učo: Pesnik »Zdravljice« med partizani.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Spomini na proslavo Prešernovega praznika v partizanski tiskarni »Triglav«.

604. **Tratar, Marjan-Učo: Spomin na zapuščene kurirske poti.** Dolenjski list, Novo mesto 6. V. 1965, št. 18.
Spomini na potovanje s kurirji od Črmošnjic prek Semiča in Bele krajine v tiskarno Triglav na TV 11 A.

605. **Tratnik, Igo: Tudi filmske kamere so šle v partizane.** Kaj sta povedala slikar Božidar Jakac in njegova žena Tatjana. 7 dni, Maribor 5.—11. II. 1965, št. 6.
Zapis pripovedovanja Tatjane in Božidarja Jakca o prenosu kamere v partizane in filmanje.

606. **Trpin, Ivan: Rešil se je izpred esesovskih strojnic.** TV 15, 12. I. 1965, št. 2.
Pisec pripoveduje, kako so ga Nemci ujeli in z nekaterimi drugimi peljali v bližino Lokev, kjer jim je ušel, druge so pa postrelili.

607. **Tržaški antifašist Engenio Curiel.** Ob 20-letnici junaške smrti. Voditelj in organizator mladine. Njegov odnos do slovenskega življa. Prim. dnevnik, Trst 28. II. 1965, št. 50.

U

608. **Udovič, Karlo: Upor v kraljevi vojski.** TV 15, 31. VIII. 1965, št. 34.
Spomini na življenje v kraljevi vojski v Palestini, kako so ji odrekli poslušnost in prestopili v NOVJ.

609. **Umrla je Marija Brinarjeva.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Kratek življenjepis partizanske matere iz Grič v Savinjski dolini.

610. **Umrla je Plankarjeva mama.** TV 15, 2. II. 1965, št. 5.
Oris partizanske matere iz Potoka pri Stični.

611. **Uporna srca.** Spomini otrok na čas osvobodilne borbe. Izbral in uredil Josip Ribičič. [Ljubljana] 1965. Zbirka Moja knjižnica. Izd. MK. Strani 174. 8°.
Spomini slovenske mladine na čas osvobodilne vojne. Izbor iz knjige Še pomnite tovariši?

612. **Urbas, T[one]: Franja, tega nismo pozabili.** Kmečki glas 14. I. 1965, št. 3.
Zapis spominov dr. Franje Bojc-Gnidovec na bolnišnico »Franjo«, zlasti na čas zadnje ofenzive leta 1945.

613. **U[aršič], R[udi]: Frankolovo.** Stroški železar, Štore 25. II. 1965, št. 2, str. 6
Oris pomena frankolovskih žrtev.

614. **[Uršič Rudi]: Žene so presenetile...** Štorski železar, Štore 25. II. 1965, št. 2, str 6.
Splošen oris pomena ženskega deleža v NOB.

615. **[Uršič Rudi]: Iz slavnih dni NOB.** Štorski železar, Štore 25. VII. 1965, št. 7, str. 1—2.
Kratek historiat NOB v Sloveniji.

616. **Uršič, Slavko: Tudi pionirji so pomagali partizanom.** Bilten MTT VIII/1965, št. 5, str. 24.
Spomini na delo v pionirski organizaciji v Gradcu v Beli krajini po kapitulaciji Italije.

V

617. **Vahen, Damijan: Pod vrbami žalujkami stoji spomenik.** Dolenjski list, Novo mesto 21. VII. 1965, št. 29.
Zapis pripovedovanja logarja Toneta Geča, kako je z vrbama označil grob ustreljenih žrtev v gozdu Dobrava pri Brežicah leta 1941.

618. **[Vahtar Zdenko]: Partizanske smučarske tekme v nemškem obroču.** Večer, Maribor 1. V. 1965.

Prikaz partizanskih smučarskih tekem v Cerknem jeseni 1944.

619. **Valenčak, Vlado: Bila je v pregnanstvu.** Šaleški rudar, Velenje 1. V. 1965, št. 1 — 3. VI. 1965, št. 3.

Zapis pripovedovanja žene Dane o življenju v koncentracijskem taborišču v Ravensbrücku.

620. **Valenčak, Vlado: Spomini preteklosti.** Šaleški rudar, Velenje 12. VIII. 1965, št. 8 — 18. XI. 1965, št. 15.

V reportažni obliki opisani doživljaji različnih ljudi v dobi NOB oziroma nemške okupacije v zgornji Savinjski, Šaleški in Mislinjski dolini ter po bližnjih hribih.

621. **Vauhnik, Vladimir: Nevidna fronta.** Spomini. Buenos Aires 1965. Izd. »Svobodna Slovenija«. Strani 444 + 18 slik v prilogah. 8°.

Avtor prikazuje najprej svojo dejavnost kot jugoslovanski ataše v Berlinu v zadnjih dveh letih pred vojno, nato pa svojo dejavnost v obveščevalni službi za zahodne zaveznike, ko je prehodno bival v Zagrebu po odhodu iz Nemčije, od tam se preselil v Ljubljano, kjer je organiziral enega največjih obveščevalnih centrov v korist zahodnih zaveznikov. Avtorjev prikaz sega do njegovega umika v Švico oziroma do likvidacije obveščevalnega centra v Trstu.

622. **Vehovec, Maja: Hajka.** Kurirček 1964/65, št. 8, str. 377—378.

Zapis očetovih spominov na kurirsko službo in nemški napad na kurirski bunker pod Storžičem, v katerem je prav takrat bil tudi Ivan Slavec-Jokl.

623. **Velikonja, Janko: Iz »battaglione speciale« v prekomorske brigade.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.

Pisec prikazuje najprej usodo Slovencev in drugih Jugoslovanov v Italiji, nato rekrutacijo za prekomorske brigade.

624. **Vidic, Jože: Ob dvajsetletnici smrti Ane Frank.** TV 15, 2. III. 1965, št. 9. Prosveta, Chicago 17. V. 1965, št. 95.

Zapis spominov Anice Kovačič iz Idrije pri Bači na življenje v taborišču Bergen-Belsenu in Ano Frank.

625. **Vidic, Jože: Zgodba o neznanem junaku.** TV 15, 23. III. 1965, št. 12.

Prikaz delovanja Franja Krča iz Sela pri Žirovnici na Gorenjskem v Zemunu in njegove tragične smrti.

626. **Vidic, Jože: Naslednji dan so vsem v hiši živci poigravali kot strune na citrah.** V gnojnem sodu skozi Bled. Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 4. VII. 1965, št. 178.

Spomini na dogodivščine ob koncu vojne na Gorenjskem.

627. **Vidic, Jože: Bila sem prijatelijca Ane Frank.** Anica Kovačič iz Idrije ob Bači na Primorskem je verjetno edina iz južne Evrope, ki je poznala Ano Frank in bila njena prijateljica. Spoznali sta se v zloglasnem taborišču smrti Bergen-Belsen. Prim. dnevnik, Trst 8. VIII. 1965, št. 187.

628. **Vidic, Jože: Očka Sever tolminski puntar XX. stoletja.** Očeta desetih otrok so izdali zaradi 50 lir, ubili, na njegov grob pa posejali solato. Ljubljanski dnevnik, nedeljska izdaja, 26. IX. 1965, št. 261.

Oris Antona Hvala iz Slapa ob Idrijci, njegovega dela za NOB in smrti.

629. **Vidmar, Jelka: Vse grozote vojne.** Kurirček 1965/66, št. 1, str. 43.

Spomini na sodelovanje družine v NOB.

630. **Vidmar, Milko: Pozabljena brigada?** Delo 5. V. 1965, št. 119.

Pisec kritizira Petelinov prispevek Kako je bil osvobojen Trst, ker ne omenja druge brigade VDV oziroma KNOO, ki se je takrat borila na Krasu in sodelovala v končnih bojih za Trst.

631. **[Vidmar Tit]: France Mihelič.** Delo 7. II. 1965, št. 35.

Oris slikarja kot umetnika pod rubriko Profili novih akademikov. Oris zajema tudi dobo NOB.

632. **[Vidmar Tit]: Matej Bor-Vladimir Pavšič.** Delo 7. II. 1965, št. 35.
Oris M. Bora kot pesnika pod rubriko Profili novih akademikov.

633. **Vidnejši že umrli revolucionarji.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 251—256.
V zbirki so nanizani kratki življenjepisi: Franc Černe, Angelca Ocepek, Jernej Gašperšič, Adolf Jakhel, Jože Mazovec, Ivan Pangeršič, Vida Pregarc in Edvard Rešek.

634. **Vidrih, Zdravko: Jurišni bataljon na Krasu.** TV 15, 27. IV. 1965, št. 17 in Prosveta, Chicago 6. VIII. 1965, št. 152 in 9. VIII. 1965, št. 123.
Spomini pripadnika jurišnega bataljona XXXI. divizije na boje v zadnjih mesecih vojne z Nemci in četniki.

635. **Vidrih, Zdravko: Namesto zahvale neznanemu mitraljezcu.** TV 15, 7. XII. 1965, št. 48.
Spomini na premike v Baški grapi in okolici, kako je bil ranjen in kako so ga rešili.

636. **Viktor Dolgan.** TV 15, 28. XII. 1965, št. 51—52.
Kratek življenjepis kamniškega aktivista.

637. **Vilar M[ilodar]: Bolničarka Miška.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3.
Avtor opisuje, kako je bolničarka rešila komisarja.

638. **Vilfan, Joža: Mario Pacor, Confine orientale.** Naši razgledi 11. IX. 1965, št. 17, str. 341.
Avtor pretresa Pahorjeve teze o nacionalnem problemu ob slovenski italijanski narodnostni meji.

639. **Vilhar, Srečko: Pretežna večina se ni več vrnila domov.** Snežnik, Ilirska Bistrica 65, št. 7.
Spomini na konfinacijo v Lukaniji, nato na I. in II. prekomorsko brigado.

640. **Virag, Stevo: Bila je med prvimi štirimi Slovenkami.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11 — 6. IV. 1965, št. 14.
Zapis spominov Fanike Podvratnikove iz Skornega pri Šoštanju na aretacijo, mučenje v »Starem piskru« in na Borlu do odhoda v Auschwitz poleti 1942.

641. **Viskić, Bogdan: S tretjo prekomorsko udarno brigado od Gospića v Slovensko primorje.** Borec XVI/1965, št. 4, str. 394—399.
Borbeni potopis tretje prekomorske brigade, v kateri je bilo dve tretjini primorskih Slovencev.

642. **Viskić, Bogdan: S »prekomorci« od Visa do Ilirske Bistrice.** Prim. dnevnik, Trst 14. V. 1965, št. 113.
V reportažni obliki napisani spomin na pohod prekomorcev v Slovenijo.

643. **Viskić, Bogdan: S Prekomorci.** Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 633—637.
Spomini na tretjo prekomorsko brigado, ki je bila povečini sestavljena iz primorskih Slovencev.

644. **Voljč, Janez: Zgodba o koreninah.** Partizanske delavnice. Delavska enotnost 6. V. 1965, št. 18, str. 2.
Utrinki o razvoju partizanskih delavnic, zlasti v Starih žagah in o partizanskem topu.

645. **Vončina, Franc: Kako sem se rešil na Poreznu.** Prosveta, Chicago 2. V. 1965, št. 42.
Spomini na zadnjo nemško hajko na Primorskem marca 1945.

646. **Vovk, Ivanka: Prvi spopad.** Mladina 8. V. 1965, št. 18.
Zapis pripovedovanja o italijanskem spopadu z Vojkovimi partizani v kraški vasici pod Nanosom. Članek navaja datum 6. II. 1942, toda dejansko gre za Griže 9. II. 1942.

647. **Vraz, Janez in Brence, Franc: Fotografija z vprašajem.** TV 15, 4. V. 1965, št. 18.
Vraz pojasnjuje sliko v TV 15, št. 16, ki predstavlja 3. bataljon Cankarjeve brigade oktobra 1943, Brence pa da ista fotografija predstavlja štab XXXI. divizije nad Čepovanom.

648. **Vrbovšek, Polde: Jugoslovanski bataljon »Stalingrad« v garibaldinski diviziji »Marche«.** Prim. dnevnik, Trst 14. V. 1965, št. 113 in 15. V. 1965, št. 114.
Pisec prikazuje udeležbo Slovencev, Hrvatov in Črnogorcev med italijanskimi partizani v srednji Italiji in njihovo dejavnost proti Nemcem.

649. **[Vrbovšek Polde]: Revolucionar iz Hrušice.** TV 15, 27. VII. 1965, št. 29.
Kratka biografija o aktivistu v zgornjesavski dolini Ivanu Krivcu.

650. **Vrhovec, Stane-Robin: Ob Dolomitov do Udenboršta.** Mercator III/1965, št. 3—4, str. 9—12.
Spomini na življenje v Dolomitih, nato na Gorenjskem in na boje v Udenborštu.

651. **Vstaja jugoslovanskih narodov.** Ljubljana 1965. Izd. »Borec«. Strani 671 s slikami v prilogi. 8°.
Zbirka spominov na NOB, prevedenih iz Zbornika, ki je izšel v Beogradu v založbi Vojno delo. V zbirki je prevedenih 9 prispevkov ki se nanašajo na NOB v Sloveniji. Več glej pri avtorjih posameznih prispevkov.

652. **Vučak, Boris: Pred dvajsetimi leti.** Nagelj, Ptuj 1964/65, št. 3.
Zapis pripovedovanja Ivana Kvasa o partizanskem mitingu in Franca Vučaka o nemškem in domobranskem napadu na partizansko bolnišnico v vasi Knežja njiva v Loški dolini.

W

653. **[Winkler Venceslav] V.: Jožetu Dolganu v spomin.** Sodobna pedagogika 1965, št. 3—4, str. 139—140.
Oznaka Jožeta Dolgana kot pedagoga. Oris se nanaša tudi na dobo NOB.

Z

654. **Zadnik, Maks: Prenos radijskih postaj.** Borec XVI/1965, št. 6/7, str. 604—613.
Spomini na prenos radijskih postaj iz 4. bataljona bazoviške brigade v IX. korpus na severnem Primorskem in na doživetja na tej poti, prehod čez progo, pot čez Kras (Erzelj), na Vojsko, zgornjo Trebušo, Cerkno in vrnitev nazaj v Brkine.

655. **Zadnik, Maks: Pohod v slovensko Istro in boj za osvoboditev Šmarja.** Borec XVI/1965, št. 10, str. 827—836.
Spomini na pohode bataljona istrskega odreda po Istri in boje za Šmarje pri Kopru spomladi 1944.

656. **Zakonjšek, Drago: Rešil me je češki kmet.** TV 15, 6. IV. 1965, št. 14.
Pisec prikazuje kako so ga Nemci ujeli v partizanih, odpeljali v Mauthausen, nato naprej v Nemčijo in naposled na Češko.

657. **Zamljen, Jože-Drejče: »...Za seboj puščamo grobove«.** Dolenjski list, Novo mesto 1. VII. 1965, št. 26 — 21. VII. 1965, št. 29.
Pisec razkazuje nasilje belogardističnega »štajerskega« bataljona.

658. **Zavodnik, Jože: Maj in junij 1942 v ljubljanskih zaporih.** TV 15, 22. VI. 1965, št. 24 — 6. VII. 1965, št. 26.
Spomini na življenje v ljubljanskih zaporih leta 1942 (Ariela Reja).

659. **Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 261—263.
Prispevek najprej na kratko označuje pomen kočevskega zbora v zgodovini slovenskega naroda, nato pa prikazuje fotografije 10 delegatov kočevskega zbora, ki so bili z območja občine Ljubljana—Moste—Polje.

660. **Zbornik,** dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI. Knjiga 12. Borbe v Sloveniji 1944 (marec—april), Ljubljana 1965. Pripravila za tisk Vojnozgodovinski institut jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Strani 615. 8°.

Ponatis izvirnih slovenskih dokumentov in v slovenščino prevedenih okupatorskih in drugih dokumentov o NOB v Sloveniji.

661. **Zbornik** dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov. VI. Knjiga 1. Druga izdaja. Borbe v Sloveniji 1941. Ljubljana 1965. Pripravila za tisk Vojnozgodovinski institut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Strani 567. 8°.
Ponatis zbornika, ki je izšel 1952.

662. **Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja** med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana—Moste Polje. Ob 20-letnici osvoboditve. Ljubljana 1965. Izd. ZZZB NOV Ljubljana—Moste—Polje. Strani 354 s slikami. 8°.
Zbirka daljših in krajših razprav, ki obravnavajo delno ali v celoti tudi dobo NOB. Več glej pri avtorjih posameznih prispevkov.

663. **Zega, A[nica]: Umorili so ga v Mrzli rupi.** TV 15, 30. III. 1965, št. 13.
Oris tragične usode Katarine Rutarjeve in njenega brata Ivana v Gregorčičevi brigadi.

664. **Zgodba o Janezu Mraku.** Kurirček 1965/66, št. 2, str. 92.
Članek prikazuje, kako je padel partizanski kurir Janez Mrak.

665. **Zigmund, Janez: Ranjencem smo nudili pomoč.** Glasilo Kovinoplastike Lož I/1965, št. 5, [prav 6].
Spomini na skrb za ranjence po partizanskem napadu na Lož oktobra 1941.

666. **Ziherl, Boris: OF se je uveljavila kot država v državi.** Ljubljanski dnevnik 27. IV. 1965, št. 113.
Pisec razlaga bistvo dolomitske izjave glede na ennotnost slovenskega ljudstva.

667. **Ziherl, Boris: Ob 24. obletnici ustanovitve Osvobodilne fronte.** Komunist 30. IV. 1965, št. 18.
Oris pomena ustanovitve in razvoja Osvobodilne fronte v razvoju slovenskega naroda v dobi osvobodilne vojne proti fašistično nacističnim okupatorjem.

668. **Zoran, Ivan: Prvi dokazi iz Beceletove jame.** Dolenjski list, Novo mesto 13. V. 1965, št. 19.
Oris partizanskih predmetov (med njimi samokres Vinka Paderšiča-Batreja), ki so jih novomeški jamarji našli v kraški jami.

669. **Zorman, Ivo: Civilno taborišče.** Borec XVI/1965, št. 11, str. 932—934.
Po pripovedovanju Eve Kovičeve prikazano taborišče civilnih ljudi, ki so se iz Jevnice umaknili v hribe nad vasjo, da so se izognili Nemcem, ki so jih hoteli izseliti.

670. **Zorn, T[one]: Ob dvajsetletnici umora Peršmanove družine.** TV 15, 4. V. 1965, št. 18.
Prikaz nemškega zločina nad družino Peršmanovih v Koprivniku pri Železni Kapli v zadnjih dneh aprila (25.) 1945.

671. **Zorn Tone: Nacistični načrti za uničenje koroških Slovencev.** Slov. Vestnik, Celovec 9. VII. 1965, št. 28 — 13. VIII. 1965, št. 33.
Pisec prikazuje nacistične načrte za uničenje Slovencev na Koroškem, kar naj bi dosegli predvsem z izselitvami Slovencev in kolonizacijo Nemcev.

672. **Zorn, Tone: Nove podrobnosti o procesu proti 36 koroškim Slovencem aprila 1943. leta.** Kronika XIII/1965, št. 2, str. 46—48.
Drobni prispevki k zgodovini nacističnega procesa proti koroškim Slovencem.

673. **Zorn Tone: Conrad F. Latour, »Südtirol und die Achse Berlin—Rom 1938 bis 1945«, Stuttgart 1963...** Prispevki za zgod. del. gibanja IV/1963 [1965], št. 1—2, str. 211—214.
Kritik se dotika Latourjeve knjige, ki se nanaša tudi na problematiko Kanalske doline in preselitve Kanalčanov na Koroško.

674. **Zorn, Tone: Hermann Mitteräcker, Kampf und Opfer für Österreich,** Wien 1963. Prispevki za zgod. del. gibanja V/1965, št. 1—2, str. 288—289.
Ocena, v kateri se kritik dotika posebej mest, v katerih se Mitteräcker ozira na Koroško in veliki proces proti koroškim Slovencem 1943.

675. **Zorn, Tone: 8. maj 1945 v Celovcu.** Kronika XIII/1965, št. 3, str. 203—205.
Na temelju koroških člankov, ki so izšli ob 20-letnici konca vojne, prikazuje pisec zakulisno mešetarjenje za ustvaritev prve ponacistične vlade v Celovcu ob koncu vojne.

676. **Zupančič, Stane: Kronološki pregled nekaterih najvažnejših dogodkov v letih 1941—1945.** [V knjigi] Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja... Ljubljana 1965, str. 345—354.

Ž

677. **[Žaga]r, [Ed]o: Zadnja akcija partizanov v Javorniškem rovtu.** Železar, Jesenice 3. IV. 1965, št. 14, str. 9.
Zapis pripovedovanja Franceta Trevna, kako so ob koncu vojne zajeli skupino Nemcev in jo prepeljali v jeseniški Rovt.

678. **Ž[agar Primož]: Janko Vincenc Harkov.** Delo 7. II. 1965, št. 35.
Kratek nekrolog, ki riše značaj partizanskega borca.

679. **Žebot, Ciril: Slovo od patra Prešerna.** Glas slovenske kulturne akcije, Buenos Aires 31. III. 1965, št. 5—6.
Kontrarevolucionarni pisec razkriva svoje zveze z Vatikanom med vojno.

680. **Željeznov, Dušan: Veličasten in trajen spomenik talcev iz NOB.** Ljubljanski dnevnik, dan republike 29. XI. 1965, št. 231 [zaporedna številka nepravilna].
Na temelju razgovora s Stanetom Terčakom napisana reportaža, kako je nastala in kaj pomeni knjiga Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih.

681. **Željko, Ivan: Nekaj spominov iz burne preteklosti.** Videmski celulozar, Krško VIII/1965, št. 3, str. 4 in št. 4, str. 4.
Spomini slovenskega orožnika, ki je ostal med okupacijo v nemški službi, zraven pa delal za NOB na Kozjanskem. Pri tem so mu pomagali tudi nekateri nemški žandarji.

682. **Žerdin, Feri: Partizani igrajo z nemškimi kartami.** Ta članek bi morali objaviti pred dvajsetimi leti, toda Miro Ferlan ni hotel pisati o sebi. Mladina 19. VI. 1965, št. 24.
Zapis pripovedovanja Mira Ferlana iz Ljutomera, ki je bil tolmač v nemški vojski, zraven pa izročal nemške načrte partizanom v Šidu na sremski fronti.

683. **Ževart, Milan: Spet o Toledu in o zbirki narodnih herojev.** Borec XVI/ 1965, št. 3, str. 286—288.
Odgovor na Ruplovo kritiko v Borcu 1964, št. 12. Pisec v odgovoru zagovarja obseg in metodo, ki jo je uporabil pri pisanju knjige o narodnem heroju Milanu Pintarju-Toledu.

684. **Ževart, Milan: Uvodna beseda.** [V knjigi] Poslovilna pisma za svobodo ustreljenih v okupirani slovenski Štajerski, Maribor 1965, izd. »Obzorja«, str. 7—24.
Pisec govori o zbiranju poslovilnih pisem, njihovem značaju in obsegu. V glavnem analizira okupatorski sistem streljanja talcev, kje, kdaj in kako so ga Nemci izvajali, kakšen je bil njihov odnos do svojcev talcev in kako je bilo z nemškim ubijanjem slovenskih ljudi, ki jih niso prišteli k talcem.

685. **Ževart, Milan: Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem Štajerskem** in »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945«. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta, I/1965, str. 209—212.
Avtor kritično ocenjuje in popravlja tisti del Osvobodilne vojne jugoslovanskih narodov 1941—1945, ki se nanaša na slovensko Štajersko.

686. **Žiberna, Miroslava: Moj očka je bil partizan-miner.** Nagelj, Ptuj 1964/65, št. 3.
Zapis očetovega pripovedovanja o miniranju ceste pri Žlebiču februarja 1944, da bi Nemcem preprečili izselitev partizanskih družin.

687. **Žibert, Vera: Umrla za svobodo.** Kurirček 1964/65, št. 8, str. 379.
Prikaz, kako so Nemci zajeli skritega partizana in partizanko.

688. **Žiljajev, Grigorij: Pismo iz Rusije.** TV 15, 16. III. 1965, št. 11.
Spomini ruskega borca med slovenskimi partizani v Slovenskem primorju.

689. **Žiljajev, Grigorij: V boju sem spoznal svojo drugo domovino.** TT 11. V. 1965, št. 18.
Spomini ruskega fanta na bivanje med slovenskimi partizani na Primorskem, na življenje v internacionalnem bataljonu soške brigade, na pohod v Benečijo, Oblakov vrh, Bazoviško brigado in boje na Gačniku ob zadnji nemški ofenzivi marca 1945.

690. **Žiljajev, [Grigorij] Gregor: Draga tovarišica Fanika!** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
Pismo ruskega borca v slovenskih partizanih, v katerem se spominja partizanskega napada na Spodnjo Idrijo 1. aprila 1944 in boja z domobranci na Ledinah 9. aprila 1944.

691. **Žmavc, Miško: Brežiška četa.** Celjski tednik, Celje 1. V. 1965, št. 17.
Utrinki iz zgodovine brežiške čete, zlasti o njenem koncu v Gorjah pri Podsredi v zidanici, ki se imenuje Kunejev hram.

692. **Žnidar Maks: Smrt me je lovila v Zavratcu.** TV 15, 13. IV. 1965, št. 15.
Spomini na srečanje z domobranci v okolici Žirov in kako si je zdravil ranjeno roko.

693. **[Žnidaršič Jože] Krojačič: Ob 20. obletnici drzne partizanske akcije na sladkor v Lokvi pri Divači.** Snežnik, Ilirska Bistrica 1965, št. 5.

694. **[Žnidaršič Jože]-Krojačič: Bilo je pod vasjo Stara Sušica.** TV 15, 29. VI. 1965, št. 25.
Prikaz boja, ki ga je z velikimi izgubami bojeval 1. bataljon istrskega odreda 12. marca 1944.

695. **Žnidaršič, Jože-Krojačič: V Lokev po sladkor.** TV 15, 23. XI. 1965, št. 46—47.
Reportaža o prehranjevalni akciji čete istrskega odreda v Lokvi pri Divači aprila 1945.

696. **Žnidaršič, Jože-Krojačič: Partizanska bolnišnica »Zalesje«.** TV 15, 21. XII. 1965, št. 50.
Spomini na Brkine, kako so postavili bolnišnico Padež leta 1943, leta 1944 pa bolnišnico Zalesje, v kateri je deloval kot kirurg ruski zdravnik Gadžijev.

697. **Žnidaršič, Lado: Zadnji napad na Babnopolje.** TV 15, 9. III. 1965, št. 10; Prosveta, Chicago 20. XII. 1965, št. 246 in Glasilo Kovinoplastike Lož I/1965, št. 5 [prav 6], str. 6.
Spomini na domobranski napad na Babno polje in pobijanje zajetih partizanov 12. marca 1945.

698. **Ž[nidaršič Marija]: Partijski tečaj v Babnem polju.** TV 15, 9. II. 1965, št. 6.
Spomini na partijski tečaj in doživljaj s sovražnim letalom.

699. **Žnidaršič, Marija: Zločin nad bolničarko.** TV 15, 23. XI. 1965, št. 46—47.
Spomini na žrtve partizanskega boja z Nemci novembra 1943.

700. **Žolnir, Bogdan: Vojna po končani vojni.** Zadnje bitke leta 1945 v naših krajih. Koroški fužinar, Ravne 25. XI. 1965, št. 10—12, str. 17—20.
Pisec prikazuje zaključne boje vojvodinske divizije pri Dravogradu, uničenje nacistične divizije na Poljani, boje v Doliču, osvoboditev Slovenjega Gradca in konec vojne 15. maja 1945.

701. **Župančič J[ože]: Partizanski obrazi. — Francka Simončič.** TV 15, 19. I. 1965, št. 3.
Oris Franckinega sodelovanja in življenja v partizanih.

702. **Župančič, Jože: Borbe okrog Mehovskega hriba pod Gorjanci.** TV 15, 16. II. 1965, št. 7.

Oris pomena Mehovskega hriba za prehod iz Novega mesta čez Gorjance v Belo krajino po pripovedovanju Daneta Ahačiča.

703. **Župančič Jože: Iz zapiskov NOB.** TV 15, 26. X. 1965, št. 42.

Utrinki iz narodnoosvobodilnega gibanja v Litiji.

704. [**Žužek Branko**]: **Novo mesto 1365 — Novo mesto 1965.** Tovariš 21. V. 1965, št. 20, str. 25—27.

Kratek zgodovinski oris. Vanj je vključena tudi doba NOB.

POJASNILO UREDNIŠTVA

V predgovoru uredništva v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja VII, 1967 (Zbornik razprav in obravnav znanstvenega posvetovanja ob 50. obletnici oktobrske revolucije in ob 30. obletnici ustanovnega kongresa KPS) piše, da so vsi referati in koreferati objavljeni po vrstnem redu, kakor so bili podani na posvetovanju.

Izjema je elaborat tovariša Franceta Klopčiča Slovenci med revolucijo in državljansko vojno v Rusiji 1917—1921 (Kratko poročilo), ki ga je avtor sicer prebral prvi dan posvetovanja, ni pa natisnjen v začetku zbornika, temveč na koncu med poročili. Redakcija je namreč besedila, ki so imela v naslovu ali podnaslovu oznako »poročilo« oziroma »kratko poročilo«, združila v posebnem delu zbornika. S spremembo vrstnega reda Klopčičevega kratkega poročila uredništvo seveda nikakor ni želelo zmanjšati pomembnosti njegovega prispevka.

S tem pojasnilom se opravičujemo avtorju za spremembo, bralce pa hkrati prosimo, da popravijo tudi tiskovno pomoto v naslovu obravnavanega poročila. Pravilna letnica se glasi **1917—1921,** ne pa 1919—1921.

KAZALO

CONTENTS СОДЕРЖАНИЕ TABLE DES MATIÈRES INHALT

RAZPRAVE — ARTICLES — СТАТЬИ — ÉTUDES — ABHANDLUNGEN

Jože Šorn, Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848—1918 3
Coal-Mines and Miners in the Period 1848—1918
Угольные предприятия и их шахтеры в период с 1848 по 1918 гг.
Les houillères et leurs mineurs de 1848—1918
Kohlenbergwerke und Knappen in der Zeit zwischen 1848 und 1918

France Kresal, Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama 103
A Survey of the Development of Acts Protecting Workers and of Institutions for Protection of Workers in Slovenia Between the Two World Wars
Очерк развития рабочего охранного законодательства и учреждений охраны труда в Словении в период между двумя войнами
Vue du développement de la législation de protection ouvrière et des instutions de protection ouvrière entre les deux guerres
Eine Übersicht der Entwicklung der Arbeiterschutzgesetzgebung und der Arbeiterschutzeinrichtungen in Slowenien zwischen den Weltkriegen

Ferdo Fischer, Taktika okupatorjev pri zatiranju slovenske kulture . . . 191
The Occupier's Tactics For Suppression of Slovene Culture
Тактика оккупантов в деле подавления словенской культуры
Tactique des occupants dans l'oppression de la culture slovène
Taktik der Besatzungsmacht bei der Unterdrückung slowenischer Kultur

Franc Rozman, Makedonski delavci pri gradnji bohinjsko-karavanške proge 203
The Macedonian Workers Building the Bohinj—Karavanks Railway
Македонские рабочие на строительстве железной дороги Бохинь-Караванки
Travailleurs macédoniens à la construction de la voie ferrée Bohinj—Karavanken
Makädonische Arbeiter beim Bau der Bohinj—Karawanken—Eisenbahn

POSVETOVANJA — SYMPOSIUMS — СОВЕЩАНИЯ — CONFÉRENCES — BERATUNGEN

Konferenca o metodoloških vprašanjih historiografskega dela (referanti: dr. Bogo Grafenauer, dr. Fran Zwitter, dr. Marijan Britovšek, Zdravko Klanjšček) 207

Posvet zgodovinarjev delavskega gibanja za obdobje do prve svetovne vojne *(Jože Šorn)* 236

Posvetovanje o statistiki (referenti: dr. Živko Šifrer, dr. Vasilij Melik, dr. Jože Šorn) 238

Posvetovanje o Rogu 258

Znanstveno posvetovanje o letu 1941 v zgodovini naših narodov *(F. Š.)* . . 260

Posvetovanje o Zagrebu v revolucionarnem delavskem gibanju, socialistični revoluciji in socialistični graditvi *(France Kresal)* 262

POLEMIKE IN OBRAVNAVE — POLEMICS AND DISCUSSIONS — ПОЛЕМИКА И ДИСКУССИИ — POLÉMIQUES ET DISCUSSIONS — POLEMIKEN UND VERHANDLUNGEN

Dušan Kermavner, O komunistih in socialistih v dvajsetih letih 267
About Communists and Socialists in the Twenties
Про коммунистов и социалистов в двадцатые годы
Communistes et socialistes dans les années vingt
Einiges über Kommunisten und Sozialisten in den zwanziger Jahren

Ivo Juvančič, Razmišljanja ob Apihovi knjigi o Julijski krajini v dobi fašizma in antifašizma 294
Thoughts On Apih's Book About the Julian Region in the Period of Fascism and Anti-Fascism
Раздумья по поводу книги Апиха о Юлийской Крайины в годы фашизма и антифашизма
Réflexions à propos du livre d'Apih sur la Marche Julienne à l'époque du fascisme et de l'antifascisme
Betrachtungen zum Buch von Apih über Venezia Giuglia zur Zeit des Faschismus und Antifaschismus

POROČILA IN OCENE — REPORTS AND REVIEWS — СООБЩЕНИЯ И РЕЦЕНЗИИ — RAPPORTS ET CRITIQUES — BERICHTE UND REZENSIONEN

Tone Zorn, Nova Jugoslavija in vprašanje severne meje 1943—1945 . . . 311
Herbert Steiner, Victor in Friedrich Adler 319
Vlado Strugar, Jugoslovenske socijaldemokratske stranke 1914—1918 *(Franc Rozman)* 322
Predrag Palavestra, Književnost Mlade Bosne *(Franc Rozman)* 322
Jadranski zbornik I — VI *(Marjeta Adamič)* 324
Josip Cazi, Nezavisni sindikati I, II *(France Kresal)* 327
Otto Leichter, Österreichs Freie Gewerkschaften im Untergrund *(Tone Zorn)* 323
Herbet Steiner, Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918—1933. Bibliographische Bemerkungen *(Tone Zorn)* 330
Piero Pieri, L'Italia nella prima guerra mondiale (1915—1918) *(Ivo Juvančič)* 332
I documenti diplomatici italiani *(Nada Kobal)* 336
Jeklo in ljudje — Zbornik prispevkov iz zgodovine delavskega gibanja med vojnama in iz narodnoosvobodilnega boja na področju občine Ljubljana Moste—Polje *(Franc Rozman)* 339
Bibliografija izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945 *(Jože Krall)* 341
Putovi revolucije I — V *(Marija Oblak-Čarni)* 343
Magdalene Koch, Der Widerstand der Kommunistischen Partei Österreichs gegen Hitler von 1938 bis 1945 *(Tone Zorn)* 353
Hans Janschitz, Ferlieferhof *(T. Z.)* 354
Carlo Schiffrer, La Risiera *(Maruša Bravničar)* 354
Antonio Santin, Trieste 1943 — 1945 *(Lavo Čermelj)* 355
Gradivo o razvoju Ljubljane v prvem desetletju po osvoboditvi 1945—1955 *(Jasna Fischer)* 357
Vladimir Vauhnik, Nevidna fronta *(F. S.)* 359
Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia *(Milica Kacin-Wohinz)* 361
Max Muchitsch, Die Partisanengruppe Leoben — Donawitz *(Tone Zorn)* . 364
Malte Olschewsky, Die psychologische Kriegsführung und Propaganda der Titopartisanen in Kärnten und Slowenien *(Tone Zorn)* 364
Milica Kacin-Wohinz, O objavljanju virov za zgodovino Julijske krajine pod Italijo (1918—1941) 365

BIBLIOGRAFIJA — BIBLIOGRAPHY — БИБЛИОГРАФИЯ — BIBLIOGRAPHIE

France Klopčič, Gradivo za bibliografijo slovenskega in srbohrvatskega komunističnega tiska v Sovjetski zvezi v letih 1918—1921 1
France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1964 1
France Škerl, Bibliografija o narodnoosvobodilnem boju Slovencev za leto 1965 57

POJASNILO UREDNIŠTVA 107

PRISPEVKI

za zgodovino delavskega gibanja
Letnik VIII—IX 1968—1969 št. 1-2

Zunanja oprema: arhitekt Vlasto Kopač
Lektor in tehnični urednik Ferdo Fischer

Izdaja
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani
številka čekovnega računa 501-3-15

Dopise in rokopise pošiljajte na naslov:
Inštitut za zgodovino delavskega gibanja
Ljubljana, Trg revolucije 1
Telefon št. h. c. 23-571

Tiskalo ČZP »Soča« Nova Gorica

Natisnjeno v 1300 izvodih